

**ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR, PEDAGOGIKA VA
PSIXOLOGIYA KAFEDRASI**

**GLOBALASHUV JARAYONIDA FAN VA
TA'LIM MUAMMOLARI VA YECHIMLARI
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY
ANJUMAN MATERIALLARI**

Andijon

Universal International Scientific Journal

UNIVERSAL

XALQARO ILMIY JURNALI
MAXSUS SONI
2024-YIL, IYUN

2024-yil 5-iyun kuni Andijon davlat chet tillari instituti hamda
“UNIVERSAL” xalqaro ilmiy jurnali hamkorligida, Oliy ta’lim, fan va
innovatsiyalar Vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi 16-son buyrug‘i ijrosini
ta’minlash maqsadida **“Globallashuv jarayonida fan va ta’lim muammolari
va yechimlari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
asosida tayyorlandi.

© “Universal” xalqaro ilmiy jurnali
© Andijon davlat chet tillari instituti
© Mualliflar

0275

37.014:005.44(08)

Universal oʻnlik klassifikatsiya (UOʻK) indeksi

www.universaljurnal.uz

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR, PEDAGOGIKA VA
PSIXOLOGIYA KAFEDRASI**

**“GLOBALASHUV JARAYONIDA FAN VA TA'LIM MUAMMOLARI
VA YECHIMLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY
ANJUMAN MATERIALLARI TO'PLAMI
2024-yil 5-iyun**

**«ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В
УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»
СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
5 июня 2024 г.**

**MATERIALS OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL
COLLECTION OF CONFERENCE TITLED "PROBLEMS OF SCIENCE AND
EDUCATION IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION
AND SOLUTIONS"
June 5, 2024**

Andijon 2024

Ushbu to‘plam Andijon davlat chet tillari instituti rektorining 2024 yil 1-may 04/22 son buyrug‘iga asosan Andijon davlat chet tillari institutida 2024 yil 5 iyun kunlari Xalqaro miqyosida ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasiga kiritilgan “Globallashuv jarayonida fan va ta’lim muammolari va yechimlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari asosida tayyorlandi. Maqolalarda keltirilgan statistik ma’lumotlar, ilmiy-nazariy faktlarning ishonchliligi, imloviy va stilistik xatoliklar uchun mualliflar o‘zi javobgar.

To‘plam Andijon davlat chet tillari institute Kengashining 2024 yil 10 - iyun № 10-sonli Qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

Ma’sul muharrir: p.f.n. dotsent A.Yu.Teshaboev

Tahrir hay’ati:

Dilshodbek Rustamov	Andijon davlat chet tillari instituti rektori, professor.
Muzaffar Kurbanov	Andijon davlat chet tillari instituti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori.
Botirjon Ahmedov	Andijon davlat chet tillari institutining Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektori
Qobuljon Nasritdinov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti
Nargizaxon Kasimova	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti
Maxliyo Mirzakarimova	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti
Muxayyo Ishannova	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi
Ali Ashuraliyev	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Zoxid Madaminov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Soxiba Sirojiddinov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Ra’no Aliyeva	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Gulbaxor Toxtasunova	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Dima Umnov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Baxrom Turg’unov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Gulfira Dumarova	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
Jaxongir Xolmurodov	Andijon davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi

SO‘Z BOSHI

O‘zbekiston Respublikasida bo‘lajak o‘qituvchilarni xalqaro standartlar asosida raqobatbardosh mutaxassislarda darajasida tayyorlashni ta‘minlash, pedagog kadrlarni ijtimoiy himoyalash va qo‘llab-quvvatlash, ularni ijtimoiy, ma‘naviy rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Darhaqiqat, 2024 yil 1 fevralda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘grisida” Qonunida ham pedagoglarni tayyorlash, pedagogning kasbiy faoliyatini ro‘yobga chiqarish, uning huquq va majburiyatlari va boshqalar qonuniy asosda belgilandi.

Zero, zamonaviy kadrlarni tayyorlash jarayoniga muhtaram yurtboshimiz tomonidan o‘ta ma‘suliyatli vazifalar qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158- sonli “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotlarini oliy ma‘lumotli kadrlar bilan to‘liq ta‘minlanishi belgilangan.

Buning ijrosini ta‘minlanishi yuzasidan, Andijon davlat chet tillari instituti tomonidan har tomonlama rivojlangan, Vatanni qadrllovchi, davlat va jamiyat oldidagi o‘z ma‘suliyatini his qiluvchi, mamlakat kelajagini rivojlantirishga hissa qo‘shib mehnat qiluvchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qiluvchi, ma‘naviyatli va ma‘rifat egalarini, oliy ma‘lumotli mutaxassislarni va ilmiy pedagog kadrlarni tayyorlash kabi ustuvor vazifalarni amalga oshirmoqda. Jumladan, institut rejasiga asosan tashkil e‘tilayotgan ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar, ko‘rik-tanlovlar, musobaqalar va konferensiyalarni muntazam o‘tkazib kelmoqdalar.

"Globallashuv jarayonida fan va ta‘lim muammolari va yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy –amaliy konferentsiyasini tashkil etishimizdan asosiy maqsadimiz, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ta‘lim sifatini rivojlantirishga oid ta‘limga kompleks ilmiy va amaliy, zamonaviy yondashuvni amaliyotda tatbiq etishdan innovatsion metodlarni ommalashtirishdan iborat.

Zero, globallashuv butun dunyo bo‘ylab fan va ta‘lim tizimiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ushbu o‘zgarishlar sharoitida muhim muammolar va vazifalar paydo bo‘lib, ular chuqur tahlil va samarali yechimlarni talab etmoqda.

Ilmiy-amaliy konferentsiya quyidagi asosiy masalalarni ko‘rib chiqishni taklif etiladi:

- ❖ Globallashuvning ta‘lim tizimiga ta‘siri: yangicha qiriqlar va imkoniyatlar;
- ❖ Fan va oliy ta‘limning internatsionallasuvi: tendentsiyalar va istiqbollari;
- ❖ Globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot va tajribalar almashinuvi;
- ❖ Fan va ta‘limdagi amaliy texnologiyalardan foydalanish;
- ❖ O‘quv dasturlarini va usullarini global o‘zgarishlarga moslashtirish masalalari;
- ❖ Fan va ta‘limni rivojlantirishda xalqaro hamkorlikning roli.

O‘tgan 2023 yilda xorijiy hamkorlar bilan shartnomalar tuzildi, tajribalar o‘rganildi hamda belgilangan strategik rejalarga asosan hamkorlar bilan birgalikda kadrlarni tayyorlash bo‘yicha qo‘shma ta‘lim dasturlarini amalga oshirish, o‘quv –ta‘lim jarayoniga xorijiy olimlar va mutaxassislarni faol jalb qilish, talabalarni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalash, huquqiy, siyosiy madaniyatini va huquqiy ongini oshirish bo‘yicha samarali tizimni yaratish, ularda vatanparvarlik, yuksak ma‘naviy-axloqiy fazilatlarini, korrupsiyaga muvohiqsizlik tuygusini shakllantirish hamda rivojlantirishga alohida e‘tibor

qaratilmoqda. Shunga ko'ra, Andijon davlat chet tillari instituti transformatsiyasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 iyundagi PQ-290-sonli Qaroriga, hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'grisida" gi PF-5847-sonli Farmonlari qabul qilinib, institutning strategik rivojlantirish rejalari amalga oshirilmoqda.

Institut ustuvor vazifalar qatorida quyidagi chora-tadbirlarni ta'minlaydi:

- globallashuv jarayonida fan va ta'lim sohasida yuzaga kelayotgan o'zgarishlarni o'rganish va ularga samarali moslashuv mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;
- milliy ta'lim tizimlarini zamonaviy talablarga moslashtirish, ularning sifatini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlash;
- elektron ta'lim, masofaviy o'qitish, ochiq ta'lim resurslaridan foydalanish kabi raqamli texnologiyalarning fan va ta'lim sohasidagi o'rni va istiqbollarini ta'minlash;
- global miqyosda fan va ta'lim sohasida ilmiy va pedagogik kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish, harakatchanligini ta'minlash;
- fan va ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, ilmiy-texnikaviy va o'quv-metodik resurslarni almashish mexanizmlarini takomillashtirish;
- globallashuv sharoitida o'quv dasturlari, qo'llanmalar, metodik materiallarni milliy va mintaqaviy talablarga moslashtirish borasidagi tajriba va yondashuvlarni tahlil qilishni nazarda tutadi.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Andijon davlat chet tillar instituti
rektori, professor D.A. Rustamov

Xorijiy tillarni o'qitish bugungi kunda butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlarida muhim o'rin tutadi. Globallashuv jarayonining jadallashuvi, xalqaro hamkorlik va aloqalarning kuchayishi natijasida xorijiy tillarni bilish zamonaviy jamiyatda muhim ko'nikmalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli, xorijiy tillarni samarali o'qitish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki iqtisodiy, ilmiy va madaniy sohalarda ham katta ahamiyatga ega.. Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'qituvchilarning malakasi, zamonaviy o'quv materiallarining yetishmasligi, o'quvchilarning motivatsiyasizligi, madaniy farqlar, shuningdek, texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi kabi omillar bu jarayonda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Bu muammolarni hal qilish orqali xorijiy tillarni o'qitish jarayonini yanada samarali qilish va o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Xorijiy tillarni o'qitishning samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsion uslublar muhim rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida texnologiyalardan keng foydalanish, o'quvchilarni qiziqtiruvchi interaktiv va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, madaniyatlararo farqlarni hisobga olgan holda o'qitish usullarini joriy etish, shuningdek, o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish kurslariga jalb qilish kabilar samarali natijalar berishi mumkin. Ushbu yondashuvlar orqali xorijiy tillarni o'qitish jarayonining sifatini oshirish va o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini mustahkamlash mumkin.

Xorijiy tillarni o'qitish jarayonidagi dolzarb muammolarni aniqlash va ularga samarali yechimlar topishda intervyular, so'rovnomalar va kuzatishlar o'tkazish muxim ahamiyatga ega.

1. Intervyu: Intervyular xorijiy til o'qituvchilari va ta'lim sohasidagi mutaxassislar bilan o'tkazildi. Bu usul yordamida o'qituvchilarning kundalik tajribalari, duch kelgan muammolari va ularga nisbatan qabul qilgan yechimlari haqida batafsil ma'lumot olindi. Intervyular chuqur intervyu shaklida o'tkazilib, har bir suhbat taxminan 30-45 daqiqa davom etdi.

2. So'rovnomalar: So'rovnomalar yordamida kengroq auditoriyadan ma'lumotlar yig'ildi. So'rovnomalar onlayn platformalar orqali tarqatildi va ularda xorijiy til o'qituvchilari va o'quvchilar ishtirok etdi. So'rovnomalar savollari muammolarni aniqlash va ularning keng tarqalganligini baholashga yo'naltirildi.

3. Kuzatish: O'quv jarayonini bevosita kuzatish orqali o'qituvchilar va o'quvchilarning real vaqtdagi tajribalarini tahlil qilish imkoniyati yaratildi. Kuzatish jarayonida o'qitish uslublari, o'quvchilarning faolligi va qiyinchiliklari qayd etildi.

Ishtirokchilar. Tadqiqotda turli maktab va universitetlardan 100 dan ortiq xorijiy til o'qituvchilari va 300 dan ortiq o'quvchilar ishtirok etdi. Ishtirokchilar turli yosh guruhlari va ta'lim darajalarini o'z ichiga oladi, bu esa natijalarni umumlashtirishga yordam berdi.

Ma'lumot yig'ish jarayoni ikki oy davomida amalga oshirildi. Intervyular va so'rovnomalar o'zaro bog'liq ravishda o'tkazildi. Avval intervyular orqali dastlabki

muammolar aniqlanib, keyinchalik so'rovnomalar yordamida ularning keng tarqalganligi o'rganildi. Kuzatishlar esa intervyu va so'rovnomalar natijalarini tasdiqlash va to'ldirish uchun qo'shimcha ma'lumotlar yig'ishga xizmat qildi.

Yig'ilgan ma'lumotlar sifatli va miqdoriy tahlil usullari yordamida tahlil qilindi. Sifatli ma'lumotlar kontent tahlili yordamida, miqdoriy ma'lumotlar esa statistik usullar yordamida qayta ishlanib, natijalar chiqarildi. Ushbu tahlillar orqali xorijiy tillarni o'qitishdagi asosiy muammolar va ularning yechimlari aniqlandi.

Ushbu tadqiqot natijasida xorijiy tillarni o'qitish jarayonida duch kelinadigan bir nechta asosiy muammolar aniqlangan. Shuningdek, har bir muammo uchun potensial yechimlar ham taklif etildi. Quyida muammolar va ularning yechimlari batafsil bayon etilgan.

1: O'qituvchilarning yetarli malakaga ega emasligi. Bir necha o'qituvchi o'z malakalarini oshirish uchun imkoniyatlarning cheklanganligini ta'kidladilar. Bu, ayniqsa, kam ta'minlangan hududlarda aniq ko'rindi. O'qituvchilar ko'pincha zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emaslar.

Yechim: Doimiy malaka oshirish dasturlari. Malaka oshirish kurslarini tashkil etish va ularni muntazam ravishda yangilab borish zarur. Shuningdek, onlayn o'quv platformalaridan foydalanish orqali o'qituvchilar o'z bilimlarini mustaqil ravishda oshirish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin.

2: O'quv materiallarining yetarli emasligi. O'quvchilar va o'qituvchilar xorijiy tillarni o'rganish uchun zarur bo'lgan materiallarning yetishmasligi haqida shikoyat qilishdi. Ayniqsa, sifatli va yangilangan darsliklar, audiovizual materiallar va interaktiv resurslar yetishmaydi.

Yechim: Resurslarni ko'paytirish va yangilash. Ta'lim muassasalari zamonaviy o'quv materiallarini taqdim etish va mavjud materiallarni muntazam yangilashga e'tibor qaratishlari kerak. Shuningdek, raqamli resurslar va onlayn materiallardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

3: O'quvchilarning motivatsiyasizligi. Ko'plab o'quvchilar xorijiy tillarni o'rganishda motivatsiyaning yetishmasligini ta'kidlashdi. Bu, asosan, til o'rganish jarayonining qiyinligi va amaliy qo'llanilishi haqida tushuncha yetishmasligi bilan bog'liq.

Yechim: Interaktiv va qiziqarli o'qitish uslublari. O'qitish jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish mumkin. O'yinlar, rolli o'yinlar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va til o'rganishni yanada samarali qiladi.

4: Madaniy farqlar va chet tili o'rganishda qiyinchiliklar. Xorijiy tillarni o'qitishda madaniy farqlar katta ahamiyatga ega. O'quvchilar ko'pincha yangi madaniyat va urf-odatlarini o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa til o'rganishni yanada murakkablashtiradi.

Yechim: Madaniyataro ta'lim. Madaniyatni o'rgatish til o'qitish jarayonining ajralmas qismi bo'lishi kerak. O'qituvchilar madaniyataro farqlarni tushuntirish va o'quvchilarga yangi madaniyatlarni qabul qilishga yordam berish uchun maxsus mashg'ulotlar o'tkazishlari lozim.

5: Texnologiyalardan foydalanishdagi cheklovlar. Ko'plab o'qituvchilar va o'quvchilar texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatining cheklanganligini ta'kidlashdi.

Bu, ayniqsa, qishloq joylarda va kam ta'minlangan hududlarda dolzarb muammo hisoblanadi.

Yechim: Texnologik infratuzilmani rivojlantirish. Ta'lim muassasalari va hukumat texnologik infratuzilmani rivojlantirishga katta e'tibor qaratishlari kerak. Kompyuter sinflarini tashkil etish, internetga kirish imkoniyatini yaxshilash va onlayn resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari xorijiy tillarni o'qitish jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolarni va ularga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali yechimlarni aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar asosida ta'lim jarayonini yaxshilash uchun muhim xulosalar chiqarildi. Natijalarning tadqiqot savollariga javobi. Tadqiqot davomida ko'tarilgan savollarga javob berildi. Xorijiy tillarni o'qitishda duch kelinadigan asosiy muammolar o'qituvchilarning malakasi, o'quv materiallarining yetishmasligi, o'quvchilarning motivatsiyasizligi, madaniy farqlar va texnologiyalardan foydalanishdagi cheklovlar sifatida aniqlandi. Har bir muammo uchun amaliy yechimlar taklif etildi.

Tadqiqot jarayonida ba'zi cheklovlar va qiyinchiliklarga duch kelindi. Masalan, barcha ishtirokchilar bilan bevosita uchrashish imkoniyati cheklangan bo'ldi va ayrim hollarda internet orqali aloqa o'rnatishga to'g'ri keldi. Shuningdek, tadqiqot faqat ma'lum bir hudud yoki ta'lim muassasalari bilan cheklanganligi sababli natijalar umumiy lashtirilgan holda baholanishi kerak. Amaliy ahamiyat va kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar. Ushbu tadqiqot natijalari xorijiy tillarni o'qitish jarayonini yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega. Taklif etilgan yechimlar ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda bu muammolarni yanada chuqurroq o'rganish va yangi innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rish zarur.

Xulosa qilib, shuni ta'kidlash lozimki, xorijiy tillarni o'qitish jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolar va ularga nisbatan samarali yechimlar ushbu tadqiqot natijasida aniqlandi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida quyidagi muammolar belgilab olindi: o'qituvchilarning yetarli malakaga ega emasligi, zamonaviy o'quv materiallarining yetishmasligi, o'quvchilarning motivatsiyasizligi, madaniy farqlar va texnologiyalardan foydalanishdagi cheklovlar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun bir qator samarali yechimlar taklif etildi. Muammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar. O'qituvchilarning malakasini oshirish maqsadida doimiy ravishda malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Bu kurslar zamonaviy pedagogik yondashuvlar, texnologiyalardan foydalanish va interaktiv o'qitish uslublarini qamrab olishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchilarni xalqaro tajribalarni o'rganish va ulardan foydalanishga rag'batlantirish ham muhimdir.

O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun interaktiv va qiziqarli o'qitish uslublarini qo'llash lozim. O'yinlar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar va boshqa interaktiv metodlar orqali o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Bu uslublar nafaqat til o'rganishni yanada qiziqarli qiladi, balki o'quvchilarning bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Xorijiy tillarni o'qitishda madaniyatlarni o'rgatish ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarni yangi madaniyatlar bilan tanishtirish, ular orasidagi farqlarni tushuntirish va o'zaro hurmatni rivojlantirish

orqali til o'rganishni yanada samarali qilish mumkin. Bu esa o'quvchilarning tilni o'rganishga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish juda muhim. Shuning uchun, ta'lim muassasalari texnologik infratuzilmani rivojlantirishga katta e'tibor qaratishlari kerak. Kompyuter sinflarini tashkil etish, internetga kirish imkoniyatlarini yaxshilash va raqamli o'quv materiallarini taqdim etish o'quvchilarning til o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar. Kelajakdagi tadqiqotlar xorijiy tillarni o'qitishdagi yangi yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni o'rganishga qaratilishi kerak. Shu bilan birga, turli madaniyatlar va tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqurroq tahlil qilish ham muhimdir. Bunday tadqiqotlar o'qitish jarayonini yanada samarali qilish uchun yangi uslublar va strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Shuningdek, xorijiy tillarni o'qitishda muvaffaqiyatli tajribalarni o'rganish va ularni amaliyotga joriy etish, global ta'lim tizimida ilg'or tajribalarni tatbiq etish uchun ham imkoniyat yaratadi.

Xorijiy tillarni o'qitish jarayonidagi dolzarb muammolarni aniqlash va ularga samarali yechimlar topish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim masalasidir. Ushbu maqola xorijiy tillarni o'qitish jarayonini yaxshilash va ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari kelajakdagi tadqiqotlar va amaliyotlar uchun yo'nalishlarni belgilab beradi va xorijiy tillarni o'qitish tizimini yanada samarali qilish uchun ilmiy asos yaratadi.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TA'LIMDAGI INNOVATSIYALAR

Kurbonov Muzaffar Abdumutalibovich. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Andijon davlat chet tillari instituti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

Annotasiya: Ushbu maqola XXI asrning birinchi yarmida jahon ta'lim tizimidagi global tendensiyalarni o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada XXI asrda jahon ta'lim sohasidagi eng muhim rivojlanishlar va o'zgarishlar ta'riflanadi. Global tendensiyalar, texnologiyalar, ma'lumotlar, tarbiyaviy qarashlar va jamiyatda ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq mavzular tahlil etilgan. Bu maqola XXI asrning ta'lim tizimini muhokama qilish uchun muhim asosdir.

Kalit so'zlar: tendensiya, texnologiya, global, ta'lim, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, inklyuziv, kompyuter, internet.

Jahon ta'lim tizimi XXI asrda keng ko'lamli ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi turli global tendentsiyalar ta'sirida jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Ta'lim tizimidagi global tendentsiyalar kadrlar tayyorlash, ta'lim va shaxsni rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlarni belgilovchi asosiy omilga aylandi. Ushbu maqolada biz XXI asrda jahon ta'lim tizimidagi asosiy global tendentsiyalar va ularning zamonaviy ta'lim amaliyoti va strategiyalarini shakllantirishga ta'sirini ko'rib chiqamiz. XXI asr global ta'lim tizimining misli ko'rilmagan o'zgarishlariga guvoh bo'ldi. Ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar tufayli ta'lim tizimi zamonaviy dunyoning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Ushbu

maqolada ta'limning asosiy global tendentsiyalari ko'rib chiqiladi. XXI asr, ularning omillari va oqibatlarini aniqlash ushbu tendentsiyalarni tushunish ta'limning hozirgi holatini tushunish va kelajak uchun strategiyalarni shakllantirish uchun juda muhimdir.

XXI asrda jahon ta'lim tizimi turli global tendentsiyalar ta'sirida jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Ushbu maqolada biz ushbu davrda ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqamiz.

Birinchidan, ta'lim olishning qulayligi ortib borayotganini ta'kidlash kerak. Dunyoning ko'plab davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar va qonun hujjatlarining qabul qilinishi natijasida ta'lim aholining keng qatlamlari uchun qulay bo'ldi. Bu o'quvchilar sonining ko'payishiga va savodxonlik darajasining oshishiga olib keldi.

Ikkinchidan, ta'limda texnologiyaning rolini kuchaytirish muhim jihat bo'ldi. O'quv jarayoniga kompyuterlar, internet va boshqa zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi o'rganishga yondashuvni va bilimlarni uzatish usullarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Bu, shuningdek, onlayn ta'lim va masofaviy ta'limning rivojlanishiga olib keldi.

Uchinchi muhim jihat - amaliy mashg'ulotlarga va zamonaviy dunyoga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaydi. Ta'lim dasturlari amaliy tajriba, kasbiy tayyorgarlik va muloqot, ijodkorlik va muammolarni hal qilish kabi yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish elementlarini tobora ko'proq o'z ichiga oladi.

Nihoyat, XXI asrda ta'limni rivojlantirishning global tendentsiyalari talabalar va o'qituvchilarning xalqaro almashinuvi, shuningdek, madaniyatlararo ta'lim va xalqaro standartlarni o'qitishga e'tiborning kuchayishi bo'ldi.

XXI asrda ta'limni rivojlantirishning jahon tendentsiyalari yanada qulayroq, texnologik jihatdan ilg'or, amaliy va xalqaro yo'naltirilgan bo'lishga intilayotgan zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishida o'z ifodasini topdi. Jahon ta'lim tizimida global tendentsiyalar o'rganilayotgan XXI asrda ko'p muhim masalalar va muammolar mavjud. Bular orasida, onlayn ta'limning o'ziga xos o'rin olishi, texnologiyalar bilan ta'minlash, inklyuziv ta'limning rivojlanishi, zamonaviy ma'lumot texnologiyalarining integratsiyasi va muhitni saqlash muammolari katta e'tibor bilan muhokama qilinmoqda. Bu tendentsiyalar bilan birga, ta'limning globalizatsiyasi va uning istiqbollari ham yaxshi o'rganilmoqda. XXI asrda butun dunyoda ta'lim tizimi sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Global tendentsiyalar ta'lim olish imkoniyatini oshirish, ta'limga yangi yondashuvlarni ishlab chiqish, texnologiyani o'quv jarayoniga integratsiyalash va iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish uchun ta'limning ahamiyatini yanada kengroq e'tirof etishni o'z ichiga oladi. Biroq, bu o'zgarishlar bilan birga ta'lim olishda tengsizlik, ta'lim sifati, mehnat bozorining tez o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashish kabi yangi muammolar ham paydo bo'ldi. XXI asr davomida jahon ta'lim tizimi asosiy maqsad va vazifalarni hal qilishga qaratilgan turli tendentsiyalar va o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu global tendentsiyalarning asosiy maqsad va vazifalaridan ba'zilar quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim olish imkoniyati. XXI asrda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri ijtimoiy-iqtisodiy holati, jinsi yoki geografik joylashuvdan qat'iy nazar, barcha shaxslarning ta'lim olish imkoniyatini oshirish edi. Umumjahon boshlang'ich ta'limni rivojlantirish va butun dunyo bo'ylab ta'lim olish imkoniyatidagi tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlar amalga oshirildi.

2. Ta'lim sifati. Yana bir muhim maqsad talabalarga berilayotgan ta'lim sifatini oshirish edi. Bu talabalar tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan jihozlanishini ta'minlash uchun o'qitish metodologiyasini, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va baholash amaliyotlarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi.

3. Tenglik va inklyuzivlik. Ta'limda tenglik va inklyuzivlikni targ'ib qilish XXI asrdagi global tendensiyalarning asosiy yo'nalishi edi. Gender tafovutlarini kamaytirish, marginal va zaif aholining ehtiyojlarini qondirish va barcha talabalarning turli ehtiyojlarini qondiradigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratish bo'yicha sa'y-harakatlar amalga oshirildi.

4. Uzluksiz ta'lim. Bilimga asoslangan jamiyatda uzluksiz o'rganish muhimligini tan olgan holda, XXI asrdagi ta'lim tizimi barcha yoshdagi shaxslar uchun umrbod ta'lim imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bunga kattalar ta'limi, kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish dasturlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha tashabbuslar kirdi.

5. Innovatsiyalar va moslashish. Texnologiya va globallashuv taraqqiyoti dunyoni o'zgartirar ekan, ta'lim tizimi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga va talabalar o'rtasida moslashishni rag'batlantirishga intildi. Bunga yangi texnologiyalarni sinflarga integratsiya qilish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda talabalarni tez rivojlanayotgan ishchi kuchi talablariga tayyorlash kiradi.

Ushbu maqsad va vazifalarni hal qilish orqali XXI asr ta'lim tizimidagi global tendensiyalar insonni zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlaydigan yanada inklyuziv, adolatli va samarali ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan. Yana bir boshqa ma'lumotlarga qaraganda, XXI asr davomida ta'lim tizimida ko'plab o'zgarishlar ro'y berdi, bu ta'limning umumiy global tendentsiyalarini aks ettiradi. XXI asrda turli mamlakatlarda amalga oshirilgan asosiy maqsad va vazifalarga quyidagilar kiradi:

1. Barcha fuqarolar uchun ta'limning mavjudligi. XXI asrdagi asosiy maqsadlardan biri ijtimoiy mavqei, jinsi va millatidan qat'iy nazar, aholining barcha qatlamlari uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash edi. Shu munosabat bilan majburiy ta'lim dasturlari joriy etildi, bepul ta'lim imkoniyatlari kengaytirildi, ozchilik guruhlarini o'quvchilarini qo'llab-quvvatlashning turli shakllari yaratildi.

2. Ta'lim sifati. XXI asrdagi global tendensiyalarning muhim jihati talabalarning zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan tegishli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun ta'lim sifatini oshirish edi. Bunga erishish uchun o'quv dasturlari, o'qitish uslublari va bilimlarni baholashda islohotlar amalga oshirildi.

3. Ta'lim sohasidagi innovatsiyalar. XXI asr yangi texnologiyalar va o'qitish usullarining paydo bo'lishi bilan ta'limda sezilarli yutuqlarga erishildi. Ta'lim jarayonini sezilarli darajada o'zgartirgan kompyuterlar, internet, masofaviy ta'lim, loyiha asosida o'qitish va boshqa innovatsiyalar joriy etildi.

4. Ta'limning globallashuvi. Jahon iqtisodiyoti va jamiyatining jadal rivojlanishi bilan barcha mamlakatlar globallashuv muammolariga duch kelmoqda. Bu xalqaro ta'lim dasturlari, talabalar va o'qituvchilar almashinuvi, shuningdek, xalqaro miqyosda tan olingan ta'lim standartlari faol rivojlana boshlagan ta'lim tizimida ham o'z ifodasini topdi.

Shunday qilib, XXI asrda ta'lim tizimining maqsad va vazifalari ta'limning qulayligi va sifatini ta'minlash, innovatsiyalarni joriy etish va globallashuvga moslashishga qaratilgan edi. XXI asrda butun dunyo bo'ylab ta'lim tizimlari bir qator global tendentsiyalar va muammolarga duch keldi. Rivojlanishning asosiy yo'nalishlari qatoriga

ta'limni keng ko'lamda kengaytirish, o'quv dasturlari sifatini oshirishga intilish, ta'lim jarayonida texnologiyalarning rolini kuchaytirish, ta'limning globallasuvi va inklyuziv ta'limga e'tiborni kuchaytirish kiradi. Asosiy yutuqlardan biri ijtimoiy yoki iqtisodiy farqlarga qaramay, ta'limning keng aholi uchun ochiqligini ta'minlash edi. Global ta'lim muhitini targ'ib qilish xalqaro ta'lim dasturlarini ishlab chiqishga va talabalar va o'qituvchilar almashinuviga olib keldi. Ta'limdagi innovatsiyalar ham muhim sa'y-harakatlar bo'ldi, jumladan, yangi texnologiyalar, o'qitish usullari va baholashni joriy etilishidir. XXI asr zamonaviy dunyo muammolariga javoban ta'lim tizimlarining doimiy rivojlanish va takomillashtirishga intilishi bilan ajralib turmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqar Zununov - Pedagogika nazariyasi 56-58 bet.
2. Bekimbetova A. Xalq pedagogikasida yoshlarga aqliy tarbiya berish an'analari. Nukus 2018. 28-bet.
3. Yo'ldosheva S. Xalq urf-odatlar va an'analari. Toshkent 2013. Ijod duyosi nashryoti. 88-bet.
4. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi. Toshkent 2015. Fan va texnologiya nashryoti. 78-80-81 betlar.
5. Yuldosheva S. Xalq urf-odatlar va an'analari. -T.: Izhod dunyosi. 2003. 88 bet.
6. Xodjayev X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T."Sano standart" nashiriyoti. 2017.
7. Khaydarov S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Кашкынбаева Загира Кожаберженовна. к.п.н., ассоц.профессор Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати г.Тараз, Республика Казахстан

Аннотация.Рассматриваются вопросы обучение дошкольного воспитания я являюсь формирование личности ребенка и я считаю, что развитие. Ребенок нового времени — будущее нашей страны завтрашнего дня. Новый век для формирования и развития, внутреннего мира личности и ее тонкостей необходимо определить и создать условия для развития способностей и возможностей. Конечно, сегодня для него в дошкольных образовательных учреждениях в становлении и развитии личности детей педагоги умение применять педагогические технологии также зависит от грамотности.

Ключевые слова: инновационные технологии, здравоохранение технологии, уровень здоровья и развития детей.

THE PROBLEM OF PRESCHOOL CHILDREN'S DEVELOPMENT

Kashkynbaeva Zagira Kozhabergenovna Ph.D., associate professor
Taraz Regional University named after M.H. Dulati
Taraz, Republic of Kazakhstan

Annotation. The issues of teaching preschool education are considered; I am the formation of the child's personality and I believe that development. The child of new times is the future of our country of tomorrow. A new century for the formation and development of the inner world of the individual and its subtleties must be determined and conditions created for the development of abilities and capabilities. Of course, today in preschool educational institutions, in the formation and development of children's personalities, teachers' ability to use pedagogical technologies also depends on literacy.

Keywords: innovative technologies, healthcare technology, level of health and development of children.

Социально-экономические изменения, происходящие в нашем обществе и переход сферы образования страны в мировое образовательное пространство времени на дошкольное воспитание и обучение, в том числе он требует внесения изменений. Дошкольного образования для реализации задач в сфере образования каждый педагог в организации ежедневно ищет все новости и изменения необходимо вносить в учебно-воспитательную деятельность. Современное образование до освоения современных методов и технологий обучения в области невозможно быть разносторонне грамотным специалистом. Освоение новых технологий интеллектуальных, профессиональных, нравственных и многих человеческих оказывает благотворное влияние на формирование способностей.

Проблема развития детей дошкольного возраста является неотъемлемой частью. Поэтому обучение дошкольников основной целью воспитания являюсь формирование личности ребенка и я считаю, что развитие. Ребенок нового времени — будущее нашей страны завтрашнего дня. Новый век для формирования и развития, внутреннего мира личности и ее тонкостей необходимо определить и создать условия для развития способностей и возможностей. Конечно, сегодня для него в дошкольных образовательных учреждениях в становлении и развитии личности детей педагоги умение применять педагогические технологии также зависит от грамотности.

В связи с этим практика дошкольных учреждений включает обучение и разрабатываются и внедряются различные технологии воспитания. Педагогические технологии, применяемые в системе образования: педагогика сотрудничества, гуманизация образования, игровое обучение, проблемное обучение, модульное обучение, Обучение с помощью опорных сигналов, развитие обучение, объяснительное обучение, самообучение, критическое мышление развитие, компьютерные технологии обучения, программное обучение, многоуровневое обучение и т. д.

Овладение новой технологией позволяет педагогу осуществлять интеллектуальные, профессиональные, благотворно влияет на формирование нравственности и многих человеческих способностей. Способствует саморазвитию и эффективной организации учебно-воспитательного процесса без сомнения. В настоящее время в дошкольных организациях образования области применение инновационных педагогических технологий показывает положительные результаты.

Все инновационные, повышающие результаты учебно-воспитательных процессов технологии уникальны по своей сути. Однако всегда здоровье ребенка

перво в очереди. Поэтому в связи с экологическими условиями нашего края детский сад технология сохранения педагогического здоровья в работе обширна используется. Здоровьесберегающая педагогическая технология тесно связана со следующими работами в контакте:

- Рабочая программа воспитателей;
- Повышение квалификации педагогов;
- Ежедневное взаимодействие детей;
- Спортивные и физкультурные мероприятия;
- Демонстрация здоровья детей.

Для того, чтобы эти работы были реализованы и результаты были качественными до организации внедряют технологии здравоохранения с другими учреждениями работает в тесных отношениях. Это: управление здравоохранения, детская поликлиника, НПО, родители.

В результате в детские сады поступили меры по укреплению здоровья ребенка, закаливанию, нетрадиционные методы профилактики и профилактики различных заболеваний с применением. Только тогда самый важный момент в воспитании здорового, чистого духа потомства деятельности, направленной на охрану и укрепление здоровья детей повысилось качество использования различных форм и видов. Здоровьесберегающая технология — ребенок и педагог, ребенок и родители, ребенок осуществляемого в процессе взаимоотношений между врачом и оздоровительно-воспитательных, коррекционных и профилактических мероприятий целевая система.

Поэтому сохранение здоровья детей в каждой дошкольной организации обеспечение возможности здорового образа жизни формирование, обучение использованию усвоенных знаний в повседневной жизни является. И выбор здоровьесберегающих технологий профессиональной деятельности педагогов в условиях конкретных условий организации до работа с квалификацией, а также показателями заболеваемости детей в зависимости от программы педагогов.

Сохранение здоровья ребенка в дошкольной организации, формирование здорового возможности организации образа жизни и укрепления здоровья ребенка методическая помощь в работе педагогов надо показать.

С этой целью ставятся следующие задачи:

- применение здоровьесберегающих технологий в дошкольной организации определение возможностей;
- в школу с описанием здоровьесберегающих технологий предложить методику использования здоровьесберегающих технологий в организации.
- применение новых образовательных технологий (здравоохранение, информационное) научно-методическое обеспечение, их реализация совершенствование механизмов;
- инновационной направленности в целях охраны здоровья детей формирование материально-технической базы.

Ожидаемый результат:

- Здорового, психологического и всесторонне сформированный в интеллектуальном плане, подготовленный к начальной школе выпускник учреждения.

Материальная база детского сада: детский сад, физкультурный зал, уголок здоровья, созданный в каждой группе, спорт на территории детского сада площадка, прогулки босиком, купание в прохладной воде на все времена года авторской программы "Денсаулык", распространяемой в области.

Это здравоохранение, которое в основном используется в детском саду виды технологий — стретчинг, ритмическая пластика, динамическая перерывы, подвижные и спортивные игры, релаксация, эстетика ориентированные технологии, пальчиковая гимнастика, глазная гимнастика, дыхание гимнастика, тонизирующая гимнастика, коррекционная гимнастика, ортопедическая гимнастика.

Данные педагогические технологии и инновационные инструменты возрастные особенности детей, возможности восприятия в детском саду можно использовать только при соблюдении требований. Памяти дошкольников способность к хранению слабая, процессы восприятия неустойчивы. Поэтому они любят держать предмет в руке и видеть его глазами. В соответствии с этим дошкольные наглядность к учебной деятельности детей, использование различных игровых технологий желательно широкое применение. У здорового ребенка ясный ум, уверенность в себе, внимательность с удовольствием и с удовольствием. Крепкого здоровья ребенка правильное развитие движений, телосложения в дошкольном периоде формируется. Поэтому совершенствовать функции детского организма, способность это наша главная задача. Плохо сформирована защитная способность организма маленькие дети более восприимчивы к неблагоприятным воздействиям внешней среды.

Для правильного и своевременного созревания костей, суставов в связи с формированием физиологических кривошипов на методическом заседании. Основным направлением педагогического процесса является развитие культуры каждого индивида воспитательной, педагогической деятельности с учетом индивидуальных особенностей каждого ребенка наиболее эффективный способ реализации поставленных перед процессом задач, в реализации поставленных задач, организовывать комплексное формирование решается в единстве.

Воспитывать и воспитывать всесторонне физически зрелого и здорового ребенка-задача каждого родителя и детского сада. Главная цель проводимой реформы в сфере образования страны-воспитание всесторонне сформированной личности, обладающей новаторским мышлением, способной функционировать на творческом уровне, с высоким мировоззрением. Проблема развития детей дошкольного возраста в настоящее время является неотъемлемой частью государственной политики. Когда мы говорим о будущем ребенка, мы должны начать с детского сада, чтобы дать этому ребенку систематическое образование, правильно направить его энтузиазм, развить его способности и качества. Стандарт дошкольного образования позволяет использовать инновационные методы и приемы в организации педагогического процесса в группах дошкольного воспитания и предшкольной подготовки. Главная цель использования новых педагогических технологий в детском саду: воспитание разносторонней, образованной, компетентной личности с использованием элементов инновационных игровых технологий в обучении и воспитании. Чтобы ребенок был счастлив, мы должны очень заботиться о своем теле. Здоровый ребенок должен иметь ясный ум,

уверенный в себе, радостный взгляд в сторону. Здоровье ребенка крепкое, правильное развитие движений, телосложения формируется в дошкольном периоде. Поэтому совершенствование деятельности детского организма, повышение способностей-наша главная задача.

Проводимая в настоящее время в стране образовательная политика ориентирована на интеграцию с мировым образовательным пространством. Приоритетная цель общего образования из мирового образовательного пространства-подготовка личности, быстро адаптирующейся к меняющимся условиям жизни, умеющей правильно выбирать свой путь, способной принимать позитивные решения.

На каком бы этапе образование и воспитание не были близнецами, очевидно, что воспитание детей из семьи будет продолжаться в дошкольных организациях и двигаться в будущее. Таким образом, определение путей всестороннего совершенствования воспитания детей в дошкольных воспитательных организациях и рассмотрение путей сохранения здоровья детей является одной из проблем современности. Несмотря на то, что дошкольное образование имеет большой опыт бесценного гигиенического воспитания, современное состояние здоровья ребенка ухудшается, а социальное положение намекает на новые отношения в формировании образа жизни ребенка. Одной из основных задач в Национальной организации здравоохранения является воспитание здорового образа жизни ребенка. Создание здорового образа жизни ребенка необходимо поддерживать не только психологические индивидуальные особенности ребенка, но и его окружение и семья.

Инициатива развития здорового образа жизни в Казахстане свидетельствует о необходимости сохранения здоровья детей в дошкольных организациях. Внедрение здоровьесберегающих технологий в работу детского сада обусловлено необходимым современным требованием. В этой связи объектом работы является охрана здоровья ребенка в дошкольном возрасте.

Список литературы

1. Хабарова, Т. В. Педагогические технологии в дошкольном образовании. – СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2011. – 18 с.
2. Чубарова С., Козловская Г., Еремеева В. Новые здоровьесберегающие технологии в образовании и воспитании детей // Развитие личности. -N2.-С.171-187.
3. Волошина Л. Организация здоровьесберегающего пространства// Дошкольное воспитание. -2004.-N-С.114-117.
4. Эшонкулова М.Х. Дидактические основы формирования элементарных математических представлений у дошкольников// Педагогический Вестник Казахстана. 2018. МРНТИ №414.37.1054.- 43-58
5. Эшонкулова М.Х. Тайёрлов гурухларида элементар математик тасаввурларни шакллантириш мазмуни// “Илмий ахборотлари” Тошкент давлат педагогика университети илмий-назарий журнал Тошкент, 2018. № 4 (17).47-49.
6. Эшонкулова М.Х. Формирования элементарных математических представлений у дошкольников // «Гуманитарный тракт» научный журнал о гуманитарных науках. ISSN 2500-1159. – Р.1119-1123. Кемерово, 2019 г.
7. Эшонкулова М.Х. Методика формирования элементарных математических

представлений дошкольников. Ежеквартальный научно-теоретический и практический журнал. ISSN 2227-9652. - 228-233.

8. Эшонкулова М.Х. Интеллектуальная деятельность ребёнка дошкольного и обще государственного образования // Материалы Международной научно-практической конференции «IV образовательные чтения: наследие великого шелкового пути: диалог цивилизаций. Из прошлого в будущее», Шымкент, 2018.

9. Эшонкулова М.Х. Новый подход в концепции развития дошкольного воспитания и обучения в Узбекистане // “Boshlang'ich ta'limni kompetentiyaviy tashkil etish: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Online xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. Нукус-2020 330-332б.

10. Эшонкулова М.Х. Основные направления обновления содержания дошкольного воспитания и обучения // “Zamonaviy uzluksiz ta'lim sifatini oshirish: innovatsiya va istiqbollar” xalqaro ilmiy-amaliy masofaviy konferentsiya // 24-aprel Toshkent -2020 511-516.

11. Эшонкулова М.Х. Механизм стратегии нового подхода к учебно-воспитательно му протессу современной дошкольной образовательной Организации // Профессиональное образование и общество. Ежеквартальный научно-теоретический и практический журнал. 2020 №2(34) 47-57 б.

12. Эшонкулова М.Х. Основы конструктивного воспитания в начального и дошкольных группах. Boshlang'ich ta'limda xalqaro baholash tajribasi: muammo, yechimlar va istiqbollar. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro, 2022-yil, 29-mart.

ФОРМИРОВАНИЕ КАЛЛИГРАФИЧЕСКИХ НАВЫКОВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: МЕТОДЫ, ПРОБЛЕМЫ И ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ УЧЕНИКА

Имамадин Акселеу Нурболатовна. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан aksseleu11@gmail.com

Кариев Адлет Дюсембаевич. канд. пед. наук, ассоциированный профессор кафедры начального образования, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, пр. Достык, 13
adlet.kariyev@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена критическому анализу обучения каллиграфии в начальных классах школы, подчеркивая ее значимость для формирования не только рукописных навыков, но и для общего развития личности ученика. Авторы обсуждают историческое происхождение и функциональное значение каллиграфии, начиная с древнегреческого термина, означающего «красиво пишу». Особое внимание уделяется методикам обучения, включая инновационный подход В.А. Илюхиной, называемый «Письмо с секретом», который фокусируется на формировании мускульной памяти и постоянной практике через проговаривание элементов букв в процессе письма.

Статья анализирует текущие проблемы, с которыми сталкиваются ученики и учителя, включая растущее количество детей, испытывающих трудности с

написанием из-за неадекватных методов обучения, что подтверждается исследованиями Безруких М.М. и Хохлова Т.Е. Авторы предлагают рекомендации по улучшению качества обучения письму, акцентируя внимание на необходимости интегрировать каллиграфические упражнения в образовательный процесс для развития как орфографических навыков, так и когнитивных способностей учеников.

В заключение статья подчеркивает важность каллиграфии как средства для развития мелкой моторики, внимания, терпения и психологической устойчивости учащихся, а также как инструмента для формирования положительного впечатления о письменной культуре ученика.

Ключевые слова: каллиграфия, обучение письму, начальная школа, почерк, каллиграфически правильное письмо, развитие мелкой моторики, орфографическая грамотность.

Каждый человек, начиная свой путь к знаниям, проходит через процесс обучения письму. Письмо помогает оформлять мысли, передавать и получать информацию. Учитель обязан обучать учащихся с 1 класса не только писать, но и делать это красиво и каллиграфически правильно.

Слово «каллиграфия» происходит из далеких времен и на древнегреческом языке образовано от слов, означающих «красота» и «пишу». Термин означает способность писать от руки четко, красиво и разборчиво, опираясь на стандартные образцы письма.

Для каллиграфического почерка важно соблюдать ряд правил: выдерживать ровные поля страницы как справа, так и слева, придерживаться одинакового размера и наклона букв — наклон должен быть регламентирован и равен 65 градусам, каждую букву необходимо отрисовывать и соединять правильно.

«Красиво писать — красоту творить», — гласит народная мудрость. Почему же современные дети испытывают трудности с письмом, почему в нём так много ошибок? Эти вопросы волнуют не только учителей, но и родителей, так как красивое письмо также является и грамотным. Исследования показывают, что 25-30% детей испытывают серьезные трудности в обучении письму, которые не прекращаются даже после начальной школы. Основы правильного почерка закладываются именно в начальной школе, поэтому здесь важно начать обучение красивому и правильному почерку.

В.А. Илюхина разработала методику «Письмо с секретом», цель которой — формирование мускульной памяти. По её методике, элементы письма следует писать без отрыва, проговаривая каждую букву. Это помогает детям легче усваивать и запоминать наиболее часто встречающиеся элементы. Важно в этом процессе акцентировать внимание на самостоятельной работе учащихся, уже к сентябрю дети должны самостоятельно анализировать и комментировать своё письмо.

Трудности, с которыми сталкиваются младшие школьники, включают овладение буквенной формой, правильность соединения букв и соблюдение наклона. Поэтому учитель должен уделять этим аспектам особое внимание, что возможно не только на уроках правописания, но и в других занятиях.

Значение каллиграфического письма в обучении школьников остаётся важным, так как каллиграфия играет значительную роль в развитии мелкой

моторики и интеллектуальных способностей детей. Если ребенок не уделяет должного внимания разборчивости своего почерка, это негативно влияет на его способность к орфографически правильному письму.

В конечном счете, каллиграфия важна для развития мелкой моторики, психических качеств и процессов, а также формирования разборчивого почерка. Задача учителя — подобрать методики, которые помогут ученикам овладеть каллиграфическим почерком и понять процесс письма в его разнообразии, что поможет преодолеть трудности в обучении и способствует успешному усвоению навыков письма.

Список литературы

1. Агаркова Н.Г. Русская графика: Книга для учителя / Н.Г.Агаркова, – М: Дрофа, 2000.
2. Барладян Е.А. Применение каллиграфии в современном мире-Study Calligraphy-инструменты и материал для каллиграфии и леттеринга (дата обращения: февральский 2021).
3. Илюхина В.А. Письмо с секретом (из опыта работы по формированию каллиграфических навыков учащихся), М.: Новая школа, 1995.
4. Рысбекова Р.М., Махметова Б.Т., Бейсембаева А. формы и методы патриотического воспитания учащихся начальных классов внеурочной деятельности. Вестник КазНПУ им. Абая (серия педагогические науки), №3(75), 2022г. 228-237.
5. Кыдырова С.Р., Ланцева Т.В., Одинцова С.А., Аубакирова К.Ф. опыт учителей начальных классов в обучении решению учебных задач на уроке. Вестник КазНПУ им. Абая (серия педагогические науки), №4(80), 2023г. 337-345. <https://doi.org/10.51889/2959-5762.2023.80.4.032>

DEVELOPMENT NEW INNOVATIONS AND UNIVERSITY TRAINING

Anna Tatarinceva Professor, Dr.paed.
Baltic International Academy, Riga, Latvia

Abstract. Rapid changes occurred in society and professional life in recent decades increase the value of lifelong adult education. Adult learning is perceived as learning of already experienced persons, as tune of experience and theoretical knowledge (Knowles, 1984). Adults have a strong inner motivation for self-education, improvement and aspiration, they know reasons why they have to learn, what profit she/he will get, they seek ways to develop their personalities, independence, safety, respect and to raise the quality of life. Adults are busy at work, they have not possibilities for traditional learning. New innovations came to help them to learn.

IT-based education is a great possibility for them to learn. The rapid development of Information Technologies and their merging with daily human activities became one of the most important innovations nowadays. After removing the constraints of time and space Information Technologies gave humans new possibilities for lifelong education. The nature of e-communication during learning gives a possibility to think about a possible

answer, to correct it, choose the appropriate wording, connect people over vast distances. Students are so different in their abilities and preferences that is why educational IT-technologies should give students a possibility to choose the most preferable way of learning. Software is not only interactive, but it can control a student's comprehension of the obtained material.

The proposed research is devoted to the investigation of implementing Information Technologies in lifelong adult learning in Latvia. The Object of the research is the process of contemporary adult online education. The Aim of the research is to move towards the comprehension of new communication environments and new learning information technologies in contemporary lifelong adult education. The Methods of the research is the theoretical analysis of the scientific literature on the given problem.

Keywords: achievements, adult, autonomy, development, diversity, E-learning, gender, hemisphere, higher school, information technologies, innovations, online, Open and Distance learning, responsibility, success, transformation.

We can find different definitions of e-learning in scientific literature. Richey(2008), who defines e-learning as learning conducted via electronic media typically on the Internet, claims that successful e-learning depends on Self-motivation of individuals to study successfully. Januszewski (2012) believes that the essence of e-learning is - obtaining education via the Internet, the network-enabled transfer of skills, and knowledge. Nye(2010) claims that e-learning means the use of computer to deliver part or all of a full distance learning course. Stockley (2009) defines e-learning as the delivery of a learning training or educational program by electronic means and e-learning can be "on demand" because it overcomes timing, attendance and travel difficulties. Contemporary e-learning includes a lot of approaches, components and delivery methods and could be combined with other methods of training, it is so called "blended learning". Distance learning is valuable as the information delivery medium. Benefits of e-learning are the following: 1) it is cost-effective and saves time; 2) it increases workplace productivity; 3) it allows each individual to tackle a subject at their own pace (Bates, 2010). Efficient comprehensive educational management involves the usage of different contemporary IT-technologies, instructional methods facilitated successful student learning and corrected their inappropriate learning approaches by offering the most suitable and productive ones. The impact of the information and communication technologies' development has a great capacity to transform knowledge, methods and new different approaches to learning. Learning management should be one of the most efficient supportive vehicle for the enhancement of student self-understanding, self-evaluation, and self-actualization. The development of new information technologies leads to the creation and change of the global marketplace and to increased competition as well. Students should be able to choose a distant, but prestigious provider rather than to implement the only one existed at his/her local university. Faced with the increasing numbers of students arrived at universities and experienced considerable emotional stress, and with audience where students' abilities diverse widely members of the academic staff feel a heightened need for promoting the effectiveness in motivating and managing students for their learning. Technologies in learning management have kept pace with the increasing demands placed on lecturers. The concept of higher school discipline concentrated on dealing with inevitable student misbehaviour, was replaced by the concept of efficient learning

management emphasized methods of creating new learning environments facilitated positive students behaviour and achievements. Many higher schools in Latvia try to help their students to respond and adapt to rapid changes and demands of the modern business world by the usage of the Internet-based educational technologies, delivering learning courses at distance and attract students who can't attend lectures.

Adult learning is an integral part of lifelong education included the individual's necessity for the further development of a personality. New innovations came to help students to learn at higher schools in Latvia. Basic features of IT-technologies - based lifelong education are the following: 1) indirect communication between a student and a lecturer during the process of education; 2) implementing contemporary IT-technologies; 3) a student can obtain new knowledge and skills at a place and time appropriate for him/her; 4) an effective feedback is an important factor for successful e-learning; 5) e-education gives the possibilities for adults to combine their learning and work; 6) some students don't believe e-education that complicates their e-learning. Although it may seem daunting to an instructor in an online learning course to be far more than someone who imparts knowledge, there is no need to be fearful of the transformative process that sets this form of contemporary learning in motion. It is a process that occurs, whether or not an instructor purposefully facilitates it, when a course is designed to allow participants to explore beyond the confines of the online learning course material.

When students are empowered to become experts in the area of their own learning, they are transformed as people. Their Self-esteem and Self-appreciation increase promoting their confidence in own abilities, skills, persistence to achieve further learning goals successfully and responsibility for the results of their learning. They study and deal with new innovations, the areas of knowledge they never thought possible before, a lot of which may be new subdivisions of a contemporary information technology. The transformative e-educational process is one of the most exciting aspects of contemporary online learning, rather than a process to be feared. This process should be purposefully integrated into the evaluation of individual performance within an acquired course, as well as the detailed evaluation of the online learning course itself. New educational innovations and models emerged in the wake of the convergence of traditional media and information technologies take place in global efficient networked communication. The global net provides a cross-cultural arena for the successful research, learning and expands our previous conceptions of the areas of online education. Thus, the author can conclude that e-learning is a significant form of adult education at higher schools in Latvia.

References

- Bates, A. 2019. Technology, E-learning and Distance Education. London: ROUTLEDGE.
- Briskin, M. 1991. Virtual Reality learning Environment: Potentials and Challenges. University of Washington, Seattle: WA.
- Burge, E. & Roberts J. 1999. Learning With a Difference. Australia : ALLYN and BACON.
- Dunn, R. 1998. Teaching Students Through Their Individual Styles. USA : ADDISON:-WESLEY.

Hargrove, R. 1998. Mastering the Art of Creative Collaboration. NY : McGRAW - HILL.

Hiemstra, R. 1991. Creating Effective Environments for Effective Adult Learning. NY : BASIC BOOKS.

Januszewski, A. 2012. Educational Technology: A Definition With A Commentary. London: CONTINUUM INTERNATIONAL PUBLISHING GROUP.

Jones, V. & Jones, L.. 2001. Comprehensive Classroom Management. NY: ALLYN and BACON.

Keefe, J. 1987. Learning Style: Theory and Practice. USA : SOPRIS WEST.

Knowles, M.S. 1984. Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning. San Francisco.

ТЕХНОЛОГИИ ИНТЕГРИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ

Кенжебаева Алима Толеуовна. к.п.н., доцент Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати г. Тараз, Республика Казахстан

Аннотация. Рассматриваются вопросы развития интеллектуальные способности на уроках в начальных классах малоэффективны, так как высокие уровни компетентности требуют самостоятельности, ответственности в решении нестандартных задач, что плохо достижимо в традиционной модели обучения. Ответить на эту проблему может только принципиально новая структура образовательной среды, составной частью которой является развивающая предметно-пространственная среда.

Ключевые слова: STEM технологии, STEM-грамотности, STEM-образования.

TECHNOLOGY INTEGRATED APPROACH TO TRAINING

Kenzhebaeva Alima Toleuovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Taraz Regional University named after M.H. Dulati
Taraz, Republic of Kazakhstan

Annotation. The issues of developing intellectual abilities in lessons in primary school are considered to be ineffective, since high levels of competence require independence and responsibility in solving non-standard problems, which is poorly achievable in the traditional teaching model. This problem can only be answered by a fundamentally new structure of the educational environment, an integral part of which is the developing subject-spatial environment.

Key words: STEM technologies, STEM literacy, STEM education.

Современные информационные технологии, свободно внедряемые во всех сферах человеческой деятельности, являются неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Эффективное использование информационных технологий ускоряет и упрощает процесс работы с различными видами информации, выраженными в цифровой модели. Одним из приоритетных направлений образования является формирование компьютерной грамотности учащихся.

Формирование компьютерной грамотности может оказать основное влияние на сферу науки, техники, медицины, образования и культуры.

В настоящее время в мире происходит четвертая технологическая революция: интенсивный поток информации, высокотехнологичные инновации и разработки меняют все сферы нашей жизни. Меняются как спрос общества, так и интересы личности.

Основные академические области, такие как наука, математика, технологии и инженерия, должны развиваться одновременно, и их можно назвать одним словом STEM (science, technology, engineering and mathematics).

STEM-это интегрированный подход к обучению. То есть в рамках данного подхода изучаются академические научно-технические концепции в контексте реальной жизни. Целью такого подхода является установление прочных связей между школой, обществом, работой и всем миром, которые способствуют развитию STEM-грамотности и конкурентоспособности в мировой экономике. STEM-это интегрированный подход к обучению, в рамках которого изучаются академические научно-технические концепции в контексте реальной жизни.

В Казахстане также началось активное развитие STEM-образования. Об этом свидетельствует переход к содержанию школьного образования в контексте STEM в рамках государственной программы развития образования и науки на 2016-2019 годы. Для реализации новой образовательной политики в учебную программу запланировано внедрение STEM-элементов, направленных на развитие новых технологий, научных инноваций, математического моделирования.

Таким образом, наша страна движется в том же направлении, что и развитые страны. STEM - образование-это мост, соединяющий обучение и карьеру. Его концепция готовит детей к технологически развитому миру. Будущим специалистам нужна всесторонняя подготовка и знания из различных областей знаний в области естественных наук, инженерии, технологий и математики.

Новым трендом мировой системы STEM стала образовательная робототехника, которая позволяет развивать навыки программирования и сборки, является интегратором четырех компонентов STEM. Цель STEM - разработать открытую и концептуальную рамку, позволяющую детям осваивать различные направления образовательной робототехники и STEAM, а также решать сложные практические задачи. В рамках проекта предусмотрено проведение семинара по образовательной робототехнике для более 4000 детей в пяти странах.

В Казахстане также началось активное развитие STEM-образования. STEM-образование-это объединение наук, ориентированных на новое мышление и новые технологии, которые связывают проектные и междисциплинарные подходы на основе инженерного творчества и интеграции математики, естественных наук и технологий.

Преимущества STEM-образования: критическое мышление, использование научно-технических знаний в повседневной жизни, активное построение отношений и работа с командой, повышение интереса к техническим дисциплинам, творческий и новаторский подход к проектам, сочетание обучения и карьеры. Ключевой целью STEM-образования является демонстрация способностей учащихся к знаниям и

умениям в изобретательских решениях, исследовательских услугах и экспериментальных форматах.

Ожидаемый результат-функциональная грамотность учащихся, их жизненные и профессиональные перспективы, уверенность в своих силах. Лучшие педагоги STEM-образования видят в цели не только воспитание компетентной рабочей силы, но и необходимость формирования у учащихся «жестких» и «мягких» навыков.

В современном мире очень актуальна проблема формирования творческой личности, способной самостоятельно пополнять знания, получать полезные вещи, реализовывать свои цели и ценности в жизни. Этого можно добиться посредством познавательной-исследовательской деятельности, поскольку потребность ребенка в новом опыте основывается на возникновении и развитии неиссякаемой исследовательской деятельности, направленной на познание окружающего мира.

Попытки развить интеллектуальные способности на уроках в начальных классах малоэффективны, так как высокие уровни компетентности требуют самостоятельности, ответственности в решении нестандартных задач, что плохо достижимо в традиционной модели обучения. Ответить на эту проблему может только принципиально новая структура образовательной среды, составной частью которой является развивающая предметно-пространственная среда.

Широкие шаги по стране по-прежнему являются странной тенденцией для кого-то и уже понятной для кого-то. Ни одна образовательная конференция из мира педагогики, ни одно важное мероприятие не обходится без этих пяти букв, которые сложнейшим образом объединены в привлекательный "пар".

Все началось с термина STEM, который появился в США. Если вы решите эту аббревиатуру, вы получите следующее: S — science, T— technology, E — engineering, M —mathematics: естественные науки, технологии, инженерное искусство, математика. Поэтому сегодня система STEM развивается как одна из основных тенденций. STEM-образование основано на применении междисциплинарного и прикладного подхода, а также на объединении всех четырех дисциплин в единую схему. Затем к этой аббревиатуре была добавлена буква A, Art-Art. Таким образом, STEAM – это разработка известной аббревиатуры STEM, за исключением введения искусства. О необходимости сочетания науки и искусства писали и такие мыслители, как китайские математики-просветители XI века.

STEAM-образование основано на идее обучения учащихся с использованием междисциплинарного и прикладного подхода. Вместо того, чтобы изучать каждый из пяти предметов отдельно, STEAM объединяет их в единую схему обучения. Знание STEM позволяет применять научные методы, технические приложения, математическое моделирование, инженерное проектирование. Это приводит к формированию у обучающегося инновационного мышления, умений, навыков 21 века.

По словам педагогов, интеграция позволит добиться успеха во многих профессиях. Почти все специалисты отмечают, что прогрессивные технологии повышают мотивацию к обучению и расширяют базовые знания в области дизайна и программирования.

Обучение STEM-это инновационная методология, которая позволяет нашим детям выйти на новый уровень совершенствования своих навыков. С его помощью

мы можем сформировать прогрессивную кадровую базу, которая позволит нам стать экономически независимой и конкурентоспособной страной. Обучение STEM-это инновационная методология, которая позволяет нашим детям выйти на новый уровень совершенствования своих навыков. С его помощью мы можем сформировать прогрессивную кадровую базу, которая позволит нам стать экономически независимой и конкурентоспособной страной.

Преимущества STEM-образования:

- Комплексное обучение не по предметам, а по темам.
- Применение научно-технических знаний в реальной жизни.
- Развивать навыки критического мышления и решения проблем.
- Формирование уверенности в своих силах.
- Активное общение и командная работа.
- Развивать интерес к техническим дисциплинам.
- Креативные и инновационные подходы к проектам.
- Развитие мотивации к техническому творчеству через деятельность детей с учетом возрастных и индивидуальных особенностей каждого ребенка.
- Ранняя профориентация.
- Подготовка детей к технологическим открытиям жизни.
- STEM, как дополнение к обязательной части основной образовательной программы.

Чему нужно научиться и научить, чтобы достичь личностного развития каждого ребенка, которому приходится жить в мире высоких технологий. Важно, чтобы каждый ребенок, еще учась в школе, своевременно понимал, в каком направлении он заинтересован, чтобы продолжать развиваться в этом направлении. Поэтому в современном мире перед педагогом стоит ответственная задача: научить детей развивать свою интуицию. Установление причинно-следственных связей, поиск закономерностей, решение открытых задач.

Сегодня известно, что поток информации настолько велик, а разнообразие развлекательных средств настолько велико, что маленький ребенок может потеряться в огромном цифровом мире. Поэтому педагог должен выбирать для организации инструменты, понятные детям, позволяющие развивать в них различные компетенции.

Сегодняшние школьники впереди: работа над профессиями, которых еще нет, использование технологий, которые еще не созданы, решение проблем, о которых мы можем только догадываться. Школьное образование должно соответствовать целям опережающего развития. Интегрированный учебный процесс, включающий исследовательскую и предметно-практическую деятельность, позволяет детям ближе познакомиться с объектами неживой природы в области естественных наук и способствует овладению начальными навыками проектирования и программирования моделей. Это создает хорошую основу для многообещающего будущего наших детей.

Основная идея подхода STEAM заключается в том, что опыт так же важен, как и теоретические знания. То есть в процессе обучения мы должны работать не только мозгом, но и руками. Обучение только в стенах класса не может идти в ногу с быстро меняющимся миром. Основное различие между подходом STEAM

закключается в том, что здесь дети используют как свой мозг, так и свои руки для успешного освоения многих предметов. Они самостоятельно "производят" полученные знания.

- Повышает интерес к математике, естествознанию.
- Помогает получить знания в области технологий, робототехники, дизайна.
- Способствует развитию творческих способностей и коммуникативных навыков.

-Способствует раннему выявлению потенциала ребенка и его профессионального самоопределения.

Многие люди могут сказать, что все новое-это забытое старое. Да, конечно, STEAM похож на методы, которые использовались ранее. Помимо физики и математики, студенты программы " STEAM-education " изучают робототехнику, программирование, сборку и программирование собственных роботов. В классах используется специальное технологическое лабораторное и учебное оборудование, такое как 3D-принтеры, инструменты визуализации и другое оборудование. Можно сказать, что философия образования STEAM основана на старых добрых способах обучения детей профессии на уроках труда, только инструменты и методы обучения не изменились.

Интеграция STEM-одна из основных тенденций в мировом образовании. Повышая интерес маленьких детей к области естественных и социальных наук, мы значительно увеличиваем шансы на успех STEM в средней школе и высших учебных заведениях. Реализация проектной и учебно-исследовательской деятельности с использованием междисциплинарного прикладного подхода позволяет создать наилучшую основу для освоения важных дисциплин в области ИТ-технологий.

Таким образом, будущее в технологиях, а будущее технологий в учителях нового формата, свободных от предрассудков, отвергает формальный подход и своими знаниями может "взорвать" умы учащихся и бесконечно расширять их кругозор.

Использованная литература:

1. Ахметова Г., Мурзалинова А. Видение и перспективы STEM-образования \ \ Образованная страна-Образованная страна. №41 (102) 7.11.2017 г.
2. Ногайбаева Г., Жумажанова С. Развитие STEM-образования в мире и Казахстане \ \ Білімел-Образованная страна. №20 (57) от 25.10.2016 г.
3. Интернет ресурс: <https://kk.wikipedia.org>

TALABALARNING O'QUV VAQTIDAN SAMARALI FOYDALANISHLARI YUZASIDAN AYRIM MULOHAZALAR

ADPI rektori, t.f.d., professor B.M.Rasulov., ADPI professori, p.f.d. M.B.Artikova

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarining o'quv vaqtidan samarali foydalanishlari dolzarb pedagogik muammo ekanligi, vaqtni boshqarish komponentlari, oliy ta'limda talabalarining o'quv vaqtidan samarali foydalanishiga yordam beradigan vazifalar xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: vaqtni boshqarish, oliy ta'lim, akademik muvaffaqiyat, vaqtni taqsimlash, maqsadni belgilash, intizom, o'quv muhiti, faol ta'lim, akademik yutuq, ruhiy salomatlik, ish va hayot muvozanati.

Pedagogik oliy ta'lim – talabalarining kelajakdagi ilmiy va kasbiy faoliyati uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ushbu davr mobaynida talabalar turli o'quv fanlari, o'quv tajribalari bilan tanishadilar va bu ularning akademik traektoriyalari hamda shaxsiy rivojlanishi uchun asos vazifasini o'taydi. Biroq, oliy ta'lim talabalarini nazorat qilish, boshqarish shunchaki davomatni emas, ta'lim natijalarini maksimal darajada oshirish uchun vaqtni samarali boshqarish va bilimni o'zlashtirish malakalarini ham talab qiladi.

Dastavval o'quv (o'qish) vaqti nima ekanligiga to'xtalib o'tsak. O'quv vaqti – ma'lum bir ta'lim yoki malaka darajasida o'quv dasturini amalga oshirish uchun ajratilgan vaqt birliklari soni bilan belgilanadi. Talaba o'quv vaqtining hisob birliklari akademik soat, o'quv kuni, hafta, semestr, kurs va yil hisoblanadi. “O'quv vaqti – bu o'quv jarayoni uchun ajratilgan davr bo'lib, unda ta'lim oluvchilar o'qituvchi (pedagog) rahbarligida yoki o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yangi bilimlarni oladilar, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradilar.”¹

Ma'lumki, vaqtni samarali boshqarish, ayniqsa, oliy ta'lim muassasasi talabalarida akademik muvaffaqiyat uchun asosiy ko'nikma hisoblanadi. “Shaxsni kasbiy faoliyatning muayyan turini bajarishga tayyorgarligini ifodalaydigan, ma'lumot to'g'risidagi tegishli hujjat bilan tasdiqlanadigan bilim, qobiliyat, mahorat va ko'nikmalar darajasi”²ga qo'yiladigan malakalaridan kelib chiqib, zamonaviy sharoitda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar talablari ortib borayotganligi sababli, talabalar o'zlarining o'quv-ilmiy maqsadlariga erishish uchun vaqtdan qanday samarali foydalanishni o'rganishlari kerak.

Tajribadan ma'lumki, vaqtni boshqarishning barcha mavjud usullari uchta komponentdan iborat bo'ladi: ustuvorlik, rejalashtirish va tizimlashtirish.

Ustuvorlikning mohiyati shundaki, muayyan vazifani bajarish uchun uni tezkor, murakkab va muhim jihatlarni aniqlab, so'ng uni bajarishga kirishish lozim. Qolaversa, biror vazifani bajarishda uni qachon, qancha vaqtda bajarish kerakligini **rejalashtirib** olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningek, rejalashtirilgan vazifalarni bajarish uchun uning davomiyligi, natijalari va samarasini qanday kuzatishni bir **tizimga** solish kerak.

¹ УЧЕБНОЕ ВРЕМЯ - это.../ <https://sinonim.org/t/>.

² Ўзбекистон Республикасининг 2020-йил 23-сентябрдаги ЎРҚ-637-сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни / Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон.

Oliy ta'limda talabalarning o'quv vaqtidan samarali foydalanishga yordam beradigan bir qator vazifalar mavjud. Xususan:

1) birinchidan, har bir ta'lim muassasasida o'rnatilgan o'quv tartiblariga amal qilish va talabalarning o'quv faoliyatiga rahbarlik qilish uchun aniq maqsadlarni belgilash;

2) ikkinchidan, o'quv vaqtini samarali boshqarishda o'z-o'zini tartibga solish va intizomning rolini ko'rsata bilish, u yoki bu ikkilamchi vazifa (topshiriq)larga chalg'itmaslik va diqqatni jamlash muhimligi;

3) talabalarning o'quv tajribasini optimallashtirish uchun qulay o'quv muhitini yaratish va faol o'rganish strategiyalarini ishlab chiqish.

Talabalar o'quv vaqtidan unumli foydalanish orqali akademik samaradorlikni oshirish, o'qishga sadoqatini oshirish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarini rivojlantirishlari, yashirin qobiliyatlarini namoyon etishlari hamda kelajakdagi muvaffaqiyatlar uchun zamin yaratishlari mumkin. Bejiz, Aristotel vaqtini "noma'lum narsalarning eng noma'lumi"³ deb atamagan.

Ta'lim amaliyotida talabalarning o'quv vaqtini samarali boshqarishlari uchun rejalashtirish va vazifalarni bo'laklarga bo'lish usullarini qo'llash kabi strategiyalar taklif etiladi. Bundan tashqari, o'rganish uchun qulay bo'lgan o'quv muhitini yaratish, ortiqcha (beo'rin) chalg'ishni minimallashtirish, motivatsiya va faollik tempini oshirish muhimligi ta'kidlanadi. O'quv materialini eslab saqlash, ongli mushohada qilish uchun o'z-o'zini sinab ko'rish va intervalgacha takrorlash kabi faol o'rganish strategiyalari keltirib o'tiladi. Quyida bu boradagi ayrim tajribalar keltirib o'tiladi:

1. Pomodoro texnikasi. Pomodoro texnikasi vaqtini boshqarishning mashhur usuli

bo'lib, o'quv mashg'ulotlarini "Pomodorolar" deb nomlangan qisqa oraliqlarga (odatda 25 daqiqa), keyin esa qisqa tanaffuslarga (5 daqiqa) ajratishni o'z ichiga oladi.

Talabalar Pomodoro mashg'ulotlarini kuzatish uchun taymerdan foydalanishlari mumkin, har bir vaqt oralig'ida diqqatini o'z o'qishlariga qaratishlari, dam olish va quvvat olish uchun qisqa tanaffuslar qilishlari mumkin.

Bu usul tizimli o'qish davrlari va muntazam tanaffuslarni ta'minlash, charchashni oldini olish va o'quv vaqtidan samarali foydalanishni rag'batlantirish orqali diqqatni jamlash va samaradorlikni saqlashga yordam beradi.

Talabalarning o'qish vaqtidan samarali foydalanishida Pomodoro texnikasini qo'llash o'quv mashg'ulotlarini boshqariladigan intervallarga, odatda har biri 25 daqiqadan, so'ngra qisqa tanaffuslarga bo'lishdan iborat. "Ish jarayonidagi intervallar shartli ravishda pomidor deb ataladi. 1 pomidor = 30 daqiqa. Shundan 25 daqiqasi o'qish vaqti, 5 minuti dam olish vaqti. Olimlar isbotladilarki, inson miyasi atigi 25 daqiqa davomida ma'lumotni samarali o'zlashtira oladi, keyin dam olish kerak, aks holda keyingi ishlar hech qanday natija bermaydi. "Pomidor" texnikasi ushbu printsipga asoslanadi:

³ WHAT IS TIME? by David Cycleback PhD (email) Center for Artifact Studies © 2021 (Reviewed by Chris Nunn MD, Southampton University & Journal of Consciousness Studies) / <https://philarchive.org/archive/CYCWIT>.

ma'lum vaqt davomida o'quv jarayoniga to'liq bag'ishlangan holda materialni mashaqqatli o'rganish dam olish bosqichi bilan almashtiriladi".⁴

Pomodoro o'rganish usulining ko'plab afzalliklari mavjud bo'lsa-da, eng munosib ko'rinadigan ikkitasi quyidagilardir:⁵

- qisqa aqliy tanaffuslar diqqatni jamlashga yordam beradi va fikrlar ustidan nazoratni yo'qotmaslikka yordam beradi;

- kundalik vazifalarni kuzatish o'z-o'zini anglash va samaradorlikni oshiradi.

Kamida N daqiqa. Usul mohiyati shundaki, u biror o'quv vazifasi (topshiriq)ni bajarishni kechiktirishga qarshi kurashish uchun mo'ljallangan. Aytaylik, siz rejalashtirgan ishni qilishni xohlamasangiz, biror boshqa vazifani bajarish uchun 5-10 daqiqa vaqtni sarflashni xohlashingiz mumkin. Leyptsig universiteti professori Julia Myullerning ta'kidlashicha,⁶ bu o'z fikrini o'zgartirish huquqini saqlab qoladi va vaziyatni nazorat qilish tuyg'usini oshiradi. Ma'lum "n" daqiqa shaxsda mutlaqo istamagan narsani qilishga majburlashayotgani haqidagi o'y-fikrni to'xtatadi.

Vaqtni samarali boshqarish oliy ta'lim talabalari uchun muhim ko'nikma hisoblanadi, chunki ular o'quv mas'uliyatlari, darsdan tashqari mashg'ulotlar va shaxsiy majburiyatlarni o'z zimmlariga oladilar. Bu borada mavjud manbalar tahlili va kuzatishlar asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Vaqt insonlar uchun eng qimmatli resurs. Bugungi kunda televidenie, internet va gadjetlar bo'sh vaqtlarni to'ldiradigan bir paytda yoshlar uchun vaqtni behuda o'tkazmaslik va samarali kun tartibini to'g'ri tuzish dolzarb muammo sanaladi. Shu sababli, kun tartibida ustuvorlikni belgilash va belgilangan muddatlarga rioya qilish imkonini beruvchi shaxsiy vaqtni boshqarish mahoratiga e'tibor qaratish lozim.

2. Strukturaviy o'quv tartiblarini yaratish lozim. Ya'ni talabalarining vaqtlarini samarali boshqarishlari uchun tuzilgan o'quv tartibini yaratish, kunlik o'qish uchun ma'lum vaqt oralig'ini ajratib olish orqali talabalar o'qish odatlarida izchillik va intizomni rivojlantirishlari kerak. Ajratilgan o'qish muddatlarini ajratib qo'yish talabalarga o'zlarining akademik majburiyatlarini birinchi o'ringa qo'yishga va diqqatini o'rganish maqsadlariga qaratishga yordam beradi.

3. Qulay o'quv muhitini yaratish – diqqatni jamlashni rag'batlantirish va ortiqcha chalg'ishni minimallashtirish uchun qulay o'quv imkoniyati. Talabalar o'qish uchun sokin, qulay, turli tartibsizliklardan xoli joy ajratishlari kerak.

4. Faol ta'lim strategiyalari talabalarni o'quv jarayoniga jalb qiladi va ma'lumotlarni saqlashni rag'batlantiradi. Talabalar dars jarayonida o'z-o'zini sinab ko'rish, olingan ma'lumotlarni umumlashtirish va boshqalarga o'rgatish kabi usullardan foydalanishlari mumkin. Ushbu strategiyalar axborotlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va uzoq muddatli xotirani yaxshilaydi. O'quv

⁴ Исроилов О.Б. “Помидор” – методика, которая ускоряет процесс обучения, повышает качество обучения и самообучения / Журнал Academy, 2020. DOI: 10.24411/2412-8236-2020-11207. – Ст. 66.

⁵ <https://e-student.org/pomodoro-study-method/>

⁶ Как начать ценить свое время /

https://halva.tj/articles/education/kak_nachat_tsenit_svoe_vremya_rasskazyvaem_pro_glavnye_sposoby_taym_menedzhmenta/.

materiallari bilan faol shug'ullanish orqali talabalar o'qish vaqtlarini yanada samarali va qiziqarli qilishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son, 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son.
2. Исроилов О.Б. "Помидор" – методика, которая ускоряет процесс обучения, повышает качество обучения и самообучения / Журнал Academy, 2020. DOI: 10.24411/2412-8236-2020-11207. – Стр. 66.
3. УЧЕБНОЕ ВРЕМЯ - это.../ <https://sinonim.org/t/>.
4. WHAT IS TIME? by David Cycleback PhD (email) Center for Artifact Studies © 2021 (Reviewed by Chris Nunn MD, Southampton University & Journal of Consciousness Studies) / <https://philarchive.org/archive/CYCWIT>.
5. <https://e-student.org/pomodoro-study-method/>
6. Как начать ценить свое время /
7. https://halva.tj/articles/education/kak_nachat_tsenit_svoe_vremya_rasskazyv_aem_pro_glavnye_sposoby_taym_menedzhmenta/.

TOLERANTLIK – MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINING KO'RSATKICHI SIFATIDA

Jumaev Ulug'bek Sattorovich – Buxoro davlat universiteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrası professori, psixologiya fanlari nomzodi.

Jahon madaniyati tarixida bag'rikenglik haqidagi g'oyalar boy tarixga ega. Ular umumiy shaxsni an'anaviy me'yorlar va munosabatlar tizimidan ijtimoiy munosabatlar sohasiga ajratish jarayonlari, avvalambor diniy e'tiqodlarning paydo bo'lishi va tarqalishi jarayoni bilan bog'liq.

Bag'rikenglikni umuminsoniy qadriyat va dinlar, xalqlar va turli ijtimoiy-madaniy guruhlar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida jamoatchilik tomonidan tan olinishi 1789 yilda, Fransiya ta'sis Assambleyasi shaxs va fuqarolik huquqlari va erkinliklari deklaratsiyasini qabul qilganida sodir bo'ldi. "Tolerantlik" atamasi 1953 yilda ingliz olimi P.Mevadar tomonidan tirik organizmning immun tizimining transplantatsiya qilingan begona to'qimalarga "tolerantligi" ni bildirish uchun keng ilmiy muomalaga kiritilgan. Keyinchalik bu ma'no boshqa fanlarda ushbu tushunchaning boshqa talqinlari bilan to'ldirildi.

Tarixiy va madaniy rivojlanish jarayonida "bag'rikenglik" kategoriyasi yangi semantik ma'no va talqinlarga ega bo'ldi. Bu tabiiy hodisa, chunki jamiyatda va shaxs munosabatlarida doimiy o'zgarishlar yuz beradi va ba'zi g'oyalar va ehtiyojlar dolzarb va hayotiy bo'lib qoladi. Natijada, XIX asr oxiriga kelib, "toler - antia" atamasi taxminan 26

leksemadan iborat bo'lib, turli ma'nolarni ifoda etdi: chidash, azob chekish, mustahkamlash, ruxsat berish, biror narsani kutish va hokazo. Shunga ko'ra, uning bir yoki boshqa talqinlarida ushbu tushuncha turli lug'at va ensiklopedik nashrlarga kirdi. Shunday qilib, D.N.Ushakov tomonidan tahrirlangan rus tilining izohli lug'atida "bag'rikenglik" kategoriyasi to'liq izohlab berilgan. Xorijiy so'zlar va iboralar lug'atida bag'rikenglik atamasi "boshqa odamlarning fikri, e'tiqodi, xulq-atvori, biror narsaga yoki kimgadir bo'ysunishi uchun bag'rikenglik" deb ta'riflanadi. Xuddi shu lug'atda uni tushunishning biosotsial jihati bilan bog'liq yana ikkita ta'rif paydo bo'ladi: "tananing immunologik reaktivligining to'liq yoki qisman yo'qligi" va "tananing ma'lum bir ekologik omilning salbiy ta'siriga toqat qilish qobiliyati".

Zamonaviy ma'noda "bag'rikenglik" kategoriyasi kengroq ma'noga ega bo'lib, "shaxsning odamlar jamoasining boshqalarning fikrlarini qabul qilish va hurmat qilish qobiliyati" degan ma'noni anglatadi. Xalqaro amaliyotda 1995 yilda Yuneskonning Bosh konferensiyasi tomonidan qabul qilingan bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida bayon etilgan ta'rif hozirda keng qo'llanilmoqda: "Bag'rikenglik - bu tinchlikka erishishga imkon beradigan va urush madaniyatidan tinchlik madaniyatiga olib boradigan narsa". Ushbu tushunchaga yaqin ma'noda Amerika merosi lug'ati tomonidan taklif qilingan bag'rikenglikning taniqli ta'rifi mavjud: "Tolerantlik - bu boshqa odamlarning e'tiqodlari va harakatlarini tan olish yoki amalda tan olish va hurmat qilish qobiliyati. Kembrij lug'ati bag'rikenglikni "Odamni yoki narsani noroziliksiz idrok etishga tayyorlik va qobiliyat" deb izohlaydi. Fransuz tilida bag'rikenglik "Boshqa birovning erkinligini, uning fikrlash tarzini, xulq-atvorini, siyosiy va diniy qarashlarini hurmat qilishni anglatadi". Xitoy tilida bag'rikenglik "Boshqalarga saxiylik ko'rsatishga ruxsat berish, ruxsat berish" degan ma'noni anglatadi. Arab tilida bag'rikenglik "Kechirimlilik, kamtarlik, muloyimlik, rahmdillik, xayrixohlik, boshqalarga nisbatan sabr-toqat" degan ma'noni anglatadi". Shunday qilib, zamonaviy ma'noda "bag'rikenglik" atamasi keng talqin va tushunchalarga ega. Uning mazmuni turli madaniyatlarda bir ma'noli emas.

Tolerantlik odatda tibbiyot va gumanitar fanlarda qo'llaniladi, bag'rikenglik esa kundalik nutqda qo'llaniladi va boshqa birovning fikriga chidash, boshqa odamlarning harakatlariga bo'ysunish qobiliyatini bildiradi. Shu ma'noda, "bag'rikenglik" sabr-toqat yoki sabr-toqat bilan sinonim emasligini V.A.Tishkov "agar sabr-toqat ko'pincha og'riq, zo'ravonlik yoki salbiy ta'sirning boshqa shakllarini boshdan kechirayotgan odamning hissi yoki harakatini ifodalasa, bag'rikenglik boshqalarning tengligini hurmat qilish yoki tan olishni va hukmronlik yoki zo'ravonlikni rad etishni anglatadi" deb tushuntiradi. Ushbu yondashuv bilan bag'rikenglikning asosi shaxsning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarida bag'rikenglikni ta'minlaydigan psixologik mexanizmdir. Tolerantlikning mazmuni shaxsning muayyan munosabatlaridan, uning haqiqatga, boshqa odamlarga, ularning xatti-harakatlariga, o'ziga, boshqa odamlarning o'ziga ta'siriga bo'lgan munosabatlarining umumiyligidan iborat.

Bizning fikrimizcha, bag'rikenglikning mohiyati masalasini ko'rib chiqish shundan boshlanishi kerakki, muloqot va o'zaro ta'sir sub'ektlari tomonidan muloqot jarayonining teng huquqli ishtirokchilari sifatida o'zaro tan olinishi ularning o'zaro foydaliligini anglashiga, o'zaro manfaat, o'zaro hurmat va manfaatlarni hisobga olishga asoslangan.

Tolerantlik bu - umumiy manfaatni maksimal darajada oshirish uchun o'z manfaatlarining bir qismini qurbon qilish qobiliyati. Atrofdagi voqelikka munosabatning

bunday turi shaxsning atrofdagi dunyoga moslashishi (adaptatsiya) muqarrar jarayoni xulq-atvor shakllarini va boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligiga asoslanadi. Bu uning ijtimoiy-madaniy o'ziga xoslik, shaxsiy o'zini o'zi belgilash va ochiqlik tuyg'ularini shakllantirish bilan birga keladi va boshqa odamlarning dunyoqarashini idrok etish hamdir. Ushbu kombinatsiyaning natijasi - o'z qadriyatlari va boshqalarning qadriyatlari o'rtasida oltin o'rtacha qiymatga erishish istagi. Ushbu intilish shaxsning faol hayotiy pozitsiyasiga asoslanadi, bu yerda uning harakatlari uchun javobgarlik uning boshqa odamlar oldidagi burchini anglash bilan birlashtiriladi.

Shunga ko'ra, bag'rikenglik shaxs "men"i va atrofdagi dunyo o'rtasidagi o'zaro murosas natijasida paydo bo'ladi. Xuddi shu sababga ko'ra, uning ikki tomoni: ob'ektiv va sub'ektiv tomonlari mavjud. Ob'ektiv tomon tashqi dunyo bilan muvofiqlashtirilgan shaxsga, uning hayotining haqiqiy sharoitlari va sharoitlariga sabrli munosabatda bo'lish zarurati bilan bog'liq. Shaxs hayotidagi ushbu ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarning kombinatsiyasi taniqli dunyoviy donolikda o'z ifodasini topdi, unga ko'ra siz boshqa odamlarni o'zgartirishga va ularni o'zingiz yoqtirgan tarzda o'zgartirishga urinmasligingiz kerak yoki ularni qanday bo'lsa, shunday qabul qiling yoki umuman sevmang, hech kim sizni majburlamaydi mazmunida.

Bag'rikenglik prinsipi asosida shaxsning o'zi va boshqa odamlar oldidagi javobgarligi haqida gapirganda, moslashish jarayoni ham shaxsning individualligini saqlashni, ham uning boshqa odamlar bilan birdamlik guruhiga erishishni talab qilishini hisobga olish kerak. Bu yerda o'zaro hamkorlik qiluvchi tomonlar ishonch tamoyillariga asoslanishi kerak bo'lgan ijtimoiy munosabatlarning teng huquqli ishtirokchilari sifatida; hurmat, xayrixohlik; tenglik va tanlash erkinligi hal qiluvchi holat sifatida tan olinadi.

Shunday qilib, tolerantlik atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarda shaxsning bag'rikengligini ta'minlaydigan mexanizmga asoslanadi. Atrof-muhitga tolerant reaksiyaga tayyorlik kognitiv, affektiv va xulq-atvor darajalarida namoyon bo'ladi. Bunday bag'rikenglik ortida ma'lum munosabat, shaxs bor, bu uning umuman voqelikka, boshqa odamlarga, ularning xatti-harakatlariga, boshqa odamlarning o'zlariga, umuman hayotga ta'sirini belgilaydi.

Tolerantlikni tushunish turli madaniyatlarda bir ma'noli emas, birinchi navbatda, bu tegishli xalqning tarixiy tajribasiga bog'liq. Hozirgi kunda ularning aksariyatida "bag'rikenglik" tenglikni hurmat qilish va tan olish, hukmronlik va zo'ravonlikni rad etish, shaxs madaniyatining ko'p qirrali va xilma-xilligini, xulq-atvor normalarini tan olish, bu xilma-xillikni bir xillikka tushirishdan bosh tortish va har qanday nuqtai nazarining boshqalardan ustunligi sifatida qaraladi. Bu shuni anglatadiki, bag'rikenglik boshqalarni qanday bo'lsa, shunday qabul qilishga va ular bilan rozilik asosida muloqot qilishga tayyorlikni anglatadi. Bizning fikrimizcha, tashqi dunyoga bag'rikenglik munosabatining asosi ijobiy madaniyatlararo kompetensiya bo'lib, uning tarkibida o'z madaniyatining ijobiy qiyofasi boshqa madaniyatlarga nisbatan ijobiy qadriyat munosabati bilan birga mavjud. Bu yerda ijobiy madaniyatlararo kompetensiyani, bir tomondan, shaxs yoki ijtimoiy-madaniy guruhning mustaqil va barqaror yashash sharti sifatida, ikkinchi tomondan, ularning ko'p millatli va ko'p madaniyatli dunyoda o'xshash sub'ektlar bilan madaniyatlararo o'zaro munosabatlarining zaruriy sharti sifatida ko'rib chiqish mumkin. Uning shakllanishi dunyoning madaniy va etnik xilma-xilligini tan olishni, o'xshashlik va

birlikni bir jarayonning ikki tomoni sifatida tushunishni nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, bag'rikenglik rozilik asosida boshqa shaxsning huquqlarini hurmat qilish, boshqasini teng huquqli deb bilish, tushunish va hamdard bo'lishni da'vo qilish, boshqa xalqlar va madaniyatlar vakillarini ular kabi qabul qilishga, ular bilan o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradi. Bu o'z qadriyatlari va manfaatlariga ega bo'lgan, ularni himoya qilishga tayyor, lekin ayni paytda boshqa odamlarning qadriyatlarini hurmat qiladigan yetuk shaxsning hayotiy pozitsiyasining zaruriy qismidir. Aytilganlarga asoslanib, tolerantlikni bag'rikenglik va boshqa odamlarning madaniyati va o'z fikrlariga mos kelmaydigan fikrlarini hurmat qilish hissi deb hisoblash mumkin. Tolerantlik har qanday odamning amaliy hayotda o'z qarashlari va haqiqiy xatti-harakatlarini erkin ifoda etish huquqini beradi, shu bilan birga boshqa odamlarning madaniyati, xulq-atvori va fikrlariga xayrixoh munosabatda bo'ladi.

Shunday qilib, bag'rikenglik shaxsga o'zi xohlagan narsani qilish imkoniyatini beradi, lekin boshqa odamlarning zarariga emas. Bir kishining erkinligi boshqasining erkinligi tugaydigan joydan boshlanadi. Har bir shaxs o'z e'tiqodiga rioya qilishda erkindir va boshqa shaxslar uchun ham xuddi shunday huquqni tan oladi. Bu shuni anglatadiki, odamlar tabiatan tashqi qiyofasi, mavqei, tili, xulq-atvori va qadriyatlari bilan farq qiladi va o'zlarining individualligini saqlab qolish huquqiga ega. Bu shuningdek, bir kishining qarashlarini boshqa odamlarga majburan yuklash mumkin emasligini anglatadi.

Kundalik hayotda deyarli har qanday odam yaxshi xulq-atvorni yomondan intuitiv ravishda ajrata oladi, ammo bu sifat shaxs uchun tug'ma emas, u odamlarning amaliy muloqoti jarayonida shakllanadi va ularning jamoaviy va individual g'oyalar, his-tuyg'ular va munosabatlarning tarixiy tajribasini ifodalaydi. Shu munosabat bilan bag'rikenglikning shakllanishi madaniyatlararo muloqot jarayonida yuzaga keladi, unda boshqa xalqlarga, ularning urf-odatlarini, qadriyatlari va yutuqlariga hurmat, bir-biriga o'xshamaslikni anglash va dunyoning butun etnik va madaniy xilma-xilligini qabul qilish tarbiyalanadi. Ushbu kontekstdagi bag'rikenglik munosabatlari modeli har qanday fikrga erkinlik va bag'rikenglik ustun bo'lgan jamiyatdir, chunki bag'rikenglik - odamlar har kimning o'z e'tiqodi va fikrlarini ifoda etishi hech qanday zo'ravonlikka olib kelmasligi uchun ishonish va haqiqat deb hisoblagan narsalarini aytish uchun o'zaro erkinlikdir.

Tolerantlik xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning imperativi sifatida shaxs jamoalarida farqlar mavjudligiga va bu farqlarni hurmat qilishga asoslanadi. Ammo yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, farqlar juda boshqacha: madaniy, etnik, irqiy, ijtimoiy va boshqalar. Bag'rikenglik madaniyati ushbu farqlarning aksariyatini so'zsiz tan olish va hurmat qilishni nazarda tutadi, chunki ular tabiiy-tarixiy rivojlanish natijasidir.

M.Valzer ta'kidlaganidek, guruhga mansublik auditoriyaga to'g'ri keladi (ya'ni ijtimoiy tengsizlik bilan), "bag'rikenglik albatta istisno qilinadi". Uning fikricha, madaniy farqlar auditoriyaiy farqlarga (ijtimoiy tengsizlik bilan) to'g'ri kelganda, murosasizlik "ayniqsa shiddatli" bo'lishi mumkin."

Madaniyatlararo kompetensiyada bag'rikenglik madaniyatlararo munosabatlarni optimallashtirish prinsipi, madaniyatlararo qarama-qarshiliklarni hal qilishning zaruriy sharti sifatida ishlaydi. U umumshaxsiy axloqiy tamoyil sifatida oqilona rioya qilishni, muloqotga doimiy tayyorlikni, o'zaro ta'sir qiluvchi tomonlarning tengligini, boshqa fikrni tan olishni, boshqa shaxsning o'ziga xosligi va qadr-qimmatini nazarda tutadi. Aynan shu asosda samarali madaniyatlararo muloqotni ta'minlaydigan ishonch, tenglik va

bag'rikenglik muhiti yaratiladi. Tolerantlik madaniyatlararo kompetensiyaning elementi sifatida o'zini boshqa madaniyatga salbiy munosabatning yo'qligi, o'z madaniyatini ijobiy idrok etishda boshqa madaniyatning ijobiy imijining mavjudligi sifatida namoyon qiladi.

O'zining tabiatiga ko'ra, bag'rikenglik odamlarning o'zaro ta'siri va muloqotisiz, ya'ni shaxslararo, guruhli, etnik, professional va hokazolarsiz muloqot mumkin emas. Bunda juda tez-tez sodir bo'ladiki, shaxs maqsadlar, vazifalar, qiziqishlar va hokazolarga nisbatan mutlaqo o'z bo'lib chiqadi. Amalda, bu shuni anglatadiki, boshqa odamlar bilan muvaffaqiyatli va samarali muloqot qilish uchun shaxs o'z tomonlari bilan yetarli darajada muloqot qilish uchun yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emas, chunki bu muloqot, madaniy me'yorlar va xulq-atvor namunalari bo'yicha tegishli bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi. Bu sifatlarning shakllanishi va rivojlanishi bag'rikenglikni maqsadli tarbiyalash jarayonida sodir bo'ladi. Umuman olganda, bag'rikenglik ta'limi jarayoni ko'p qirrali bo'lib, o'z madaniyatini chuqur bilishni, dunyoning madaniy xilma-xilligiga va madaniyatga ijobiy munosabatni o'z ichiga oladi.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda, bag'rikenglik ta'limi, bizning fikrimizcha, oqilona tamoyillarni rivojlantirishga asoslanishi kerak. Uslubiy nuqtai nazardan, ushbu o'rnatish: modellashtirish va rekonstruksiya qilish usullari yordamida amalga oshirilishi mumkin; modellashtirish - bu auditoriyada kundalik hayotning turli jihatlarini, madaniy xususiyatlar, turli xalqlar madaniyatida qabul qilingan xatti-harakatlar qoidalarini takrorlash. Qayta qurish usuli o'tmishning ba'zi davrlarini yozma shaklda, arxeologik topilmalar, folklor asarlari, olimlarning tadqiqotlari va boshqalar asosida verbal hikoyalar yoki teatr sahnalarida qayta tiklashni o'z ichiga oladi.

Ushbu usullarning samaradorligi ularning o'z va xorijiy xalqlarning tarixi, madaniyati, etnik o'ziga xosligi haqidagi yuqori informatsion qiymati bilan bog'liq. Ulardan foydalanganda aniq xalqlarni o'rganishga, ularning madaniyatlarining doimiy o'zaro ta'siri, ularning tarixiy xotirasiga o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siriga e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jumaev U.S. K voprosu svoystvo lichnosti v psixologii upravleniya. Mejdunarodnaya konferensiya "Formirovaniya naukovno-osvitnoi politiki". Kiev. Ukraina, 2014. - St. 115-118.

2. Jumaev U.S. Globalnaya identichnost kak sosialno-psixologicheskii fenomen. Psixologiya XXI stoletiya. Yaroslav, 2020. - B. 35-37 st.

3. Jumayev U.S. The Study Of The Psychological Properties Of Computer Technologies And The Impact Of The Internet In The Development Of Adolescent Consciousness And Thinking. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) ISSN:2509-0119. 2021 International Journals of Sciences and High Technologies. 2021, pp.193-204.

4. Ellis, D. R. (2012). Izuchenie kulturnyx aspektov kak prediktorov predpochteniy v oblasti upravleniya effektivnostyu: sluchay samoinitsirovaniya novozelandsev - ekspatriantov v Belgii. Mejdunarodnyy jurnal upravleniya chelovecheskimi resursami, 23 (10), 2087-2107.

5. Xofstede, G. (1980). Posledstviya kultury: mejdunarodnye razlichiya v sennostyax, svyazannyx s rabotoy. Beverli-Xillz, Kaliforniya: Seydj.

SAN'AT JAMIYAT MA'NAVIYATINING AKS OLGAN OMILI
ИСКУССТВО КАК ОТРАЖАЮЩИЙ ФАКТОР ДУХОВНОСТИ ОБЩЕСТВА
ART AS A REFLECTING FACTOR OF THE SPIRITUALITY OF SOCIETY

Qurbonboev Qilichbek Azimovich, O'shMU, San'at fakulteti Falsafa fanlari doktori,
professor, aruuke7171@gmail.com

Курбанбаев Кылычбек Азимович, ОшГУ, факультет искусств Доктор философских
наук, профессор, aruuke7171@gmail.com

Kurbanbaev Kylychbek Azimovich, Osh State University, Faculty of Arts Doctor of
Philosophy, Professor, aruuke7171@gmail.com

Taabalning qizi Olmagul, O'shMU, San'at fakulteti o'qituvchi

Таабалды кызы Алмагул, ОшГУ, факультет искусств

Преподаватель Taabaldykyzy Almagul

Osh State University, Faculty of Arts, teacher

Annotatsiya: Ushbu maqolada san'at va jamiyat o'rtasidagi yaqin aloqalar, shuningdek, turli ijtimoiy qadriyatlarga ega inson faoliyati chuqur tahlil qilindi. Darhaqiqat, jamiyatda yashash va jamiyatdan ajralish mumkin emas. San'at shaxslararo muloqotning asosiy vositasi sifatida tahlil qilinadi. San'at inson faoliyatining u yoki bu funktsional tomonlarinigina emas, balki uning butun ijtimoiy-tarixiy xususiyatlarini ham aks ettirishga qodir deb hisoblangan. San'at insondan shaxsga yo'naltirilgan ruhiy manbadir. Badiiy asar ma'lum ijtimoiy tuzilmalar va ulardagi ma'naviy-psixologik jarayonlarning namunasi ekanligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: san'at, jamiyat, shaxs, badiiy obraz, ahloq, postmodern, estetika, degumanizm, internet.

Аннотация: В данной статье глубоко проанализирована тесная связь искусства и общества, а также человеческой деятельности с различными социальными ценностями. На самом деле невозможно жить в обществе и быть отделенным от общества. Искусство анализируется как основное средство межличностного общения. Считалось, что искусство способно отразить не только ту или иную функциональную сторону человеческой деятельности, но и все ее общественно-исторические особенности. Искусство – это духовный источник, направленный от человека к человеку. Было отмечено, что произведение искусства является примером известных социальных структур и духовно-психологических процессов в них.

Ключевые слова: искусство, общество, личность, художественный образ, мораль, постмодерн, эстетика, дегуманизм, интернет.

Abstract: This article deeply analyzes the close connection between art and society, as well as human activity with various social values. In fact, it is impossible to live in society and be separated from society. Art is analyzed as the main means of interpersonal communication. It was believed that art is capable of reflecting not only one or another functional aspect of human activity, but also all its socio-historical features. Art is a spiritual source directed from person to person. It was noted that a work of art is an example of well-known social structures and spiritual and psychological processes in them.

Key words: art, society, personality, artistic image, morality, postmodernity, aesthetics, dehumanism, Internet.

O'ranmoq.

Haqiqiylik. San'at va uning predmeti inson va uning ichki dunyosini aks ettirish uchun dastlab rivojlana boshladi. Shaxs yakka shaxs emas, balki uning ijtimoiy aloqalarining butun xilma-xilligidir. San'at inson ijtimoiy hayotining ajralmas predmetidir. U nafaqat insonning kundalik hayotini boyitadi, balki inson hayotining yangi badiiy olamini yaratadi. Shaxsni shakllantirish quroli bo'lgan san'at butun jamiyat va undagi shaxsga qaratilgan.

San'at ijodkorning boshqa shaxs bilan aloqasi va o'zini o'zi anglashining aksidir. Inson o'zining shaxsiy tuyg'ulari yordamida san'atdagi yangi g'oyalarni ochib bera oladi. San'atda bilish idrok sifatida ko'riladi. Vygotskiyning fikricha, "badiiy asarlardagi bilish tafakkurning emotsional-affektiv harakatidir" [1,344-sahifa].

Barcha asarlarda o'z-o'zini bilish lahzalari mavjud. Shunga asoslanib, har bir san'at turi kognitiv xususiyatlari bilan ajralib turadi. Darhaqiqat, adabiyot teatr, kino, musiqa va boshqa shu kabi san'at turlariga qaraganda kengroq kognitiv qiymatga ega bo'lib, u asosan hissiy sohaga tegishli bo'lib, tasavvur va his-tuyg'ular yordamida biz tarixiy davr qadriyatlarini tan olamiz.

San'at shaxslararo muloqotning asosiy vositasidir. San'at nafaqat inson faoliyatining u yoki bu funktsional tomonlarini, balki uning butun ijtimoiy-tarixiy xususiyatlarini ham aks ettirishga qodir. "San'at ijtimoiy tushunishni sintez qiluvchi institutdir" [2, 29-sahifa]. Uni chuqur anglash uchun rassom jamiyatning qabul qiluvchi bilan umumiylikni ochib beruvchi emotsional nuqtai nazarni izlaydi, ya'ni muallif nafaqat hissiyotni, balki muhim ijtimoiy tuyg'uni ham ochib berishga intiladi.

San'at yaratgan tuyg'u inson ongiga bevosita ta'sir qilmaydi. San'atdagi his-tuyg'u "hissiy tashvishning mohiyatini etkazish vositasi" bo'lib xizmat qiladigan tasvir va belgilarni o'z ichiga oladi. San'at nafaqat qayg'u va quvonchni emas, balki ichki holatni bevosita aks ettiradi. Muallif shodlik va qayg'uni badiiy shakl va materialga tayangan holda konkret rasm ko'rinishida ifodalay olgandagina haqiqiy san'at yaratiladi. Vygotskiy "Badiiy obraz eng katta kuch, ilhomlantiruvchi tuyg'udir", deb ta'kidlagan [3, 17-sahifa]. Obraz – bu rassomning voqelikka munosabati, u dunyoni o'z idealiga mos keladigan tarzda erkin tasvirlaydi. Hissiylik esa san'atning ajralmas elementidir.

Badiiy asarlar ijtimoiy hayotdan butunlay ajralgan holda rivojlana olmaydi va uni aks ettirmay qolmaydi. Shu bilan birga, san'atning turlari, janrlari, uslublari va boshqalar. jamiyatdan mustaqil ravishda vujudga kelmaydi. J.Gyuyotning fikricha, "San'at ijtimoiy organizmning funksiyasidir" [4, 340-sahifa].

San'at "ichimizdagi ijtimoiylik", lekin badiiy harakat tomoshabinga qaratilganligi sababli, u "bizdan tashqaridagi individuallik" sifatida ko'riladi. Bunda individual ong o'zining o'ziga xosligi va individualligini yo'qotadi va u umuminsoniy voqelikni ma'naviy o'zlashtirishning yuksak darajasi hisoblanadi. San'at insondan shaxsga yo'naltirilgan ruhiy manbadir. Badiiy asar muayyan ijtimoiy tuzilmalar va ulardagi ruhiy-psixologik jarayonlarning namunasidir. Binobarin, san'atda tasvirlangan narsa hayotning o'zidan ham ahloqsiz, ahloqsiz, ma'naviyatsiz, shafqatsizroq bo'lishi mumkin emas.

San'atda inson doimo mikrosferadan (individual) makrosferaga (jamiyat) bevosita yoki bilvosita o'tadi. San'at - bu tabiat, ijtimoiy tartib, mehnat va boshqalar. tizimlarning

shaxsga ta'siri natijasi. San'at muallifning shaxsiy ma'naviyati va tajribasini oluvchi dunyosiga uzatadi, lekin shunday davr borki, uning o'z davri bor, ijodkorga ham, umuman jamiyatga ham ta'sir qiladi.

“San'at voqelikni aks ettirishi kerak” degan umume'tirof etilgan tezis mavjud. Bu mutlaqo noto'g'ri. U haqiqatni aks ettirishi shart emas, u shunchaki haqiqatni aks ettirmaydi. San'atning qaysi yo'nalishi (realizm, syurrealizm, abstrakt san'at va boshqalar)ga mansub bo'lishidan qat'i nazar, har bir ijodkor ma'lum bir davrda, ma'lum tarixiy sharoitlarda yashaydi va ulardan ajralib turolmaydi. Jamiyatning turli davrlari iste'dod egasining suratlari, haykallari, kitoblari va hokazolarda o'z aksini topgan. aks ettirilgan.

Postmodern san'ati syurrealistlar va dadaistlarni o'z badiiy makonining aniq tarafdorlari deb biladi. Fotosurat va kinematografiyadan tashqari videoyozuv, elektron ovoz, rang va rang texnologiyasi paydo bo'ldi. Bunday elektron-estetik sintez kompyuter tizimlarining oxirgi avlodining "vizual tasviri" ning murakkabliklariga yetdi.

Muallif xohlaydimi, xohlamaydimi, har bir asar muallifi o'zi yashayotgan ijtimoiy hayot, zamonni aks ettiradi. Bundan tashqari, bu aks ettirish har doim ham haqiqiy ko'zgudagi aks kabi original emas. Shuning uchun uni hissiy-tasviriy, ijtimoiy va ayni paytda shaxsiyat deb atash mumkin. Bunday mulohaza dunyoni chuqur aks ettirishi bilan boshqa mulohazalardan farq qiladi. G.V. Gegelning fikricha, «san'at mutlaq ruhga asoslangan ob'ektiv haqiqatni tan olishdir». Uning fikricha, “san'at haqiqatda xalqlarning birinchi ustoziga aylandi” [5, 330-bet]. N. Chernishevskiy “San'at inson uchun hayot haqidagi darslikka aylanishi kerak” degan fikrni bildirgan [6, 316-sahifa].

Estetik masalalar qadim zamonlardan beri ko'rib chiqilgan. Ular orasida jamiyat masalasi asosiy o'rinni egalladi. Har bir mavzuning mohiyatini o'rganish kundalik tajriba bilan chambarchas bog'liq. “Foydalilik” va “qadriyat” tushunchalari orqali predmetning mohiyati ochiladi. M. M. Baxtin shunday yozadi: «San'at va hayot birlikda bo'lmasa ham, menda bitta bo'lishi kerak» [7]. Qolaversa, ichki voqelik va tashqi voqelikni san'atga qarshi qo'yib bo'lmaydi.

U haqiqiy san'at olami va san'atdan tashqari dunyo o'rtasida qandaydir murosaga erishmoqchi. Har qanday ijtimoiy faoliyatda bo'lgani kabi, san'atni ham jamiyatdan butunlay ajratib bo'lmaydi. Jamiyatda yashash va jamiyatdan ajralish mumkin emas. Inson o'zini, maqsadini, o'zining “men”ini faqat jamiyatda anglab etadi, bu uning bio-ijtimoiy-ruhiy mavjudot sifatidagi mohiyati bilan bog'liqdir [8, 12-sahifa].

Har bir san'at asari jamiyatga nisbatan ma'lum bir pozitsiyani egallaydi va o'z sintezida o'zi bilan kelishishini oldindan biladi. Insoniyat jamiyati olami har bir ijodkor uchun ijodiy quvvat manbai, gapirish va tinglash, odamlar o'rtasida qandaydir hamkorlikni topish, hamma bilan hamjihatlikda bo'lish imkoniyatidir.

A. Banfi fikricha, “Ijtimoiy tamoyil san'atni, san'at esa ijtimoiylikni yaratadi. Boshqacha aytganda, san'at jamiyat bilan chambarchas bog'liq olamdır” [9, 321-sahifa]. San'at jamiyatning real olamining “yaratuvchisi”gina emas, balki san'at insonning umumiy ijtimoiy munosabatlarni tushunish va o'zlashtirish qobiliyatidir. San'at hayotiy faoliyatni aks ettiradi, uning davomi va yordamchisi bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, shaxsning hayotiy tajribasini kengaytiradi.

San'at "bizdagi ijtimoiylik", ammo bu "ijtimoiylik" faqat haqiqatning illyuziyasidir. San'at ma'lum bir davr ijtimoiy iqlimining hissiy va obrazli ifodasidir. Jamiyat sog'lom

bo'lsa, san'atkor bu salomatlikni yanada yuqori pog'onaga ko'tara oladi, jamiyat kasal bo'lsa, san'atkor bir tomondan unga tashxis qo'yishi, ikkinchi tomondan jamiyat bilan birga kasal bo'lishi mumkin. Ayni paytda san'at jamiyat bilan birgalikda rivojlanib, inson kamolotiga ta'sir ko'rsatadi.

Ammo shuni ta'kidlash mumkinki, zamonaviy san'at, ommaviy axborot vositalari, televideniye, internet manbalari odamlarning ma'naviy tuyg'ularini yo'q qilib, ularni insoniylikdan mahrum qiladi. San'at tarixida "ahloqsiz san'at" deb atalgan qarashlar ko'p bo'lgan. Asosan, muammo shundaki, zamonaviy san'at, ya'ni ommaviy san'at Internetdagi yangi axborot manbalari orqali endigina barqaror ma'naviy yo'nalishlarni rivojlantirayotgan etuk shaxslar (bolalar, o'smirlar) uchun juda qulay bo'lib bormoqda.

Ahloqiy jihatdan etuk bo'lmagan shaxs badiiy filmlardagi yovuz qahramonlarning harakatlarini ko'rib, o'zining real hayotida salbiy ta'sirlar yaratishi mumkin. Salbiy obrazga ega personajni butparast qilib, uning harakatlarini bajarish g'oyaviy va ahloqsiz hodisalarga olib keladi. Darhaqiqat, har qanday san'at asarini ahloqsizlik, undagi har bir sahna ko'rinishi bahsli, deyish qiyin. San'atda ahloqsiz xatti-harakatlarni tasvirlash unchalik ahamiyatga ega emas, bunda muallifning nuqtai nazari, motivi, ahloqiy tamoyillari, ahloqiy madaniyati katta qiziqish uyg'otadi.

Ahloqiy qadriyatlarning mohiyatini tushunish muammosi aniq-tarixiy ravishda hal qilinadi, ya'ni qadriyatlar shaxs va jamiyat hayotiy faoliyatining real sharoitlari asosida paydo bo'ladi va rivojlanadi, ular mutlaq, abadiy yoki o'zgarimas, qadriyatlar emas. Ahloqiy ongning rivojlanishi va o'zgarishi bilan birga o'zgarish nisbiy xususiyatga ega. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, barcha ahloqiy kategoriyalar, ayniqsa, yaxshi va yomon tushunchalari hamisha san'atning immanent mazmuni markazida bo'lib kelgan.

Bugungi ijtimoiy-madaniy sharoitda san'atning dunyoni bilishdagi o'rni, uning insonga, shaxs shakllanishiga ta'siri muammosi alohida uslubiy va amaliy ahamiyatga ega. Chunki hozirgi ijtimoiy-ma'naviy inqirozning asosiy xususiyatlaridan biri jamiyatda zo'ravonlik va boshqa salbiy ijtimoiy hodisalarni targ'ib qiluvchi, insonga zid bo'lgan san'atning keng tarqalishidir. Badiiy asarlarning ijtimoiy mohiyati odamlarning hayotiy tajribasini umumlashtirish va ular ustida mulohaza yuritish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, qadriyatlarga asoslangan me'yoriy xulq-atvorni ramziy ifodalovchi ong obrazlari va qoliplarini shakllantirishdir. Bu vaziyatlar orqali san'at va falsafa yaqinlashadi, lekin ularning har biri o'z vazifalarini turlicha hal qiladi va amalga oshiradi.

Binobarin, san'at jamiyat illatlarini ochib, ko'rsatishi mumkin. San'at ijtimoiy hayotning ko'zgusidir. Ma'naviy inqirozga, jamiyatdagi salbiy holatlarga sabab bo'layotganida uni ayblash befoydali. "San'at hayot va tabiatning individual prizma orqali aks etishidir" [10, 243- sahifa]. Shu bilan birga, san'atning asl maqsadi, oliy vazifasi ham insonparvarlashtirish, ya'ni shaxsni shakllantirishdir. San'at insonning ichki dunyosi va ruhiyatini o'zgartirish qudratiga ega. San'atning asosiy vazifasi insonga insoniy munosabatda bo'lishga o'rgatishdir. Ijtimoiy ongning bu shakli shaxs ma'naviy substansiyasining paydo bo'lishi va ichki borlig'ini izlash vositasi sifatida qaraladi.

Umuman olganda, jamiyatning ma'naviy inqirozi yoki boshi berk ko'chaga kirib ketishiga san'atning ham o'z ta'siri bor, degan fikrlar mavjud. San'at ijtimoiy ongning shakli sifatida, bir tomondan, jamiyatning turmush sharoitiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, u nisbiy mustaqillikka ega bo'lib, bu shaxs ma'naviyatiga bevosita ta'sir etishi bilan izohlanadi. va umuman ma'naviy hayot. San'at ijtimoiy ongning boshqa shakllari

kabi nafaqat voqelikni aks ettiradi, balki unga teskari ta'sir ko'rsatadi, lekin bu harakat jamiyatni tubdan o'zgartira olmaydi.

Adabiyotlar:

1. Выготский, Л.С. Психология искусства [Текст] / Л.С. Выготский; под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 б.
2. Пигров К. С. Эмоциональное и рациональное понимание социальной реальности // Вестник ВФО. – 2002. – № 4. – С. 29.
3. Выготский Л. С. Психология искусства. – М., 1968. – С. 17.
4. Гюйо, Ж.М. Воспитание и наследственность. Социологическое Исследование [Текст] / Ж.М. Гюйо; пер. Н. Нахамкиса. –СПб.: Знание, 1900.– Т. 4. –340 б.
5. Гегель, Г.В.Ф. Эстетика [Текст]: в 4-х т. / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968. – Т.1. – 330 б.
6. Чернышевский, Н. Статьи по эстетике [Текст] / Н. Чернышевский. –М.: Соцэкгиз,1938. – 316 б.
7. Бахтин М. М. Искусство и ответственность [Электронный ресурс]. URL: <http://www.philosophy.ru/library/bahtin/otv.html>
8. Адорно Т. Избранное: социология музыки. – М. СПб., 1998. С. 12.
9. Банфи А. Философия искусства. – М., 1985. – С. 321.
10. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. – С. 243.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA JISMONIY HARAKATLAR TEATRINI TADBIQ ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

ADPI Axunov Umıdjon Ruzubayevich

Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasining v.b.professori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada jismoniy harakatlar teatrining maktabgacha yoshdagi bolalar motorik faoliyatini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari pedagogik muammo sifatida yoritilgan. Shu bilan birga jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlarini, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ma'naviy-tarbiyaviy, ruhiy, jismoniy fazilatlarini rivojlanish masalasini, shuningdek bolalarning rivojlanish sohalarini yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, jismoniy harakatlar teatri, bolalar, rivojlantirish, didaktik imkoniyatlar, pedagogik shart-sharoitlari.

Аннотация: В данной статье как педагогическая проблема освещаются дидактические возможности театра физических движений в развитии двигательной активности дошкольников. При этом были освещены дидактические возможности театра физических движений, развитие духовно-воспитательных, умственных и физических качеств детей дошкольных образовательных организаций, а также направления развития детей.

Ключевые слова: дошкольники, театр двигательных действий, дети, развитие, дидактические возможности, педагогические условия.

Abstract: In this article, the didactic possibilities of the theater of physical movements in the development of motor activity of preschool children are highlighted as a pedagogical problem. At the same time, the didactic possibilities of the theater of physical movements, the development of spiritual-educational, mental, and physical qualities of children of preschool educational organizations, as well as the areas of children's development, were highlighted.

Key words: preschool children, theater of physical actions, children, development, didactic opportunities, pedagogical conditions.

Dunyoda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlab bir mashg'ulot doirasida bolalar rivojlanishining bir qator bosqichlarini qamrab olgan yondashuvlar samarali deb topilib, bunday yondashuvlarga bo'lgan talab yildan-yilga ortib bormoqda. Jumladan, bu boradagi ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda ta'lim oluvchilarning yosh va rivojlanish xususiyatlari, qiziqish va intilishlarini hisobga olgan holda shakllantirilgan harakatlar teatri konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Bolalarda jismoniy harakat va kreativlik uyg'unligini ta'minlagan holdagi mashg'ulotlarga qiziqish katta ekanligini ko'rsatsa, boshqa tomondan ularda bir qator tayanch kompetensiyalarning rivojlanishi uchun qulay vosita hisoblanadi.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini har tomonlama barkamol avlod qilib tarbiyalashda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga tadbiriq etish borasida ilmiy tadqiqotlar salmog'i yildan-yilga ortib bormoqda. Jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlarini milliy ta'lim tizimi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish pedagogik zaruratga aylanib bormoqda. Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida "maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish" maqsad sifatida belgilab qo'yilgan. Shuningdek, Taraqqiyot strategiyasida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash kabi vazifalar belgilangan. Bu borada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining jismonan baquvvat, aqlan rivojlangan, kreativ fikrlaydigan qilib tarbiyalash va bunga doir pedagogik tizimni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori⁷, 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori, 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, shuningdek

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori / O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 37-son, 984-modda / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2019-2023-yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishning turli innovatsion usullari, ularning yosh va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg'ulotlar tashkil etish, bolalarning jismoniy, aqliy, hissiy-emosional rivojlanishini o'zida mujassamlashtirgan turli integrativ yondashuvlar bir qator pedagog olimlar va tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib chiqilgan.

Konseptual jihatdan jismoniy harakatlar teatrini bola rivojlanishining yaxlitligini integratsiyalashgan yondashuv ta'minlaydi. Davlat talablarida ham interfaol ta'lim va integrativ o'qitishga alohida urg'u berib o'tilgan.

Pedagogdan jismoniy harakat teatri vositasida mashg'ulotlar tashkil etishni pedagogik strategiya taqozo etadi. Bu orqali tarbiyachi jismoniy harakatlar teatrining barcha elementlarini qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun mohirona qo'llaydi.

Pedagog-tadqiqotchilar o'z ilmiy maqolalarida jismoniy harakatlar teatri jarayonida bolalarning to'laqonli psixofizik rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratilishi, ularda atrofdagilar bilan muloqot qilish uchun qulay emosional psixologik iqlimning mavjud bo'lishligi va uning yaratilishi sanalishini yoritib o'tganlar.

Jismoniy harakatlar teatri bolalarning shaxsiy yo'naltirilgan rivojlanishi hamda tarbiyalanishi nuqtai nazaridan ustuvorlik kasb etadi. Jismoniy harakatlar teatri bolaning qobiliyatlari, yosh xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlarini qamrab oladi. Bolaning shaxsiy yo'naltirilgan rivojlanishi quyidagi maqsadlarni erishishni ta'minlaydi:

1. Jismoniy harakatlar teatri bolani eng optimal ravishda qanday motorik, kognitiv, kreativ rivojlanayotganliklariga asoslanishi kerak.

2. Jismoniy harakatlar teatrining samaradorligi pedagog kasbiy mahorati, bolalarni jamoaviy hamda individual rivojlantirish metodlari hamda usullarini bilishiga bog'liq bo'ladi.

3. Jismoniy harakatlar teatri vositasidagi mashg'ulotlarda pedagogning vazifasi har bir bola salohiyatiga yo'naltirilgan vazifalarni taqsimot qilishidir.

4. Jismoniy harakatlar teatrining muhim tarbiyaviy jihati sifatida o'z imkoniyatlari, iqtidorlarini "kashf" qilishga "maydon" yaratishdir.

Jismoniy harakatlar teatri bo'yicha bir qator tadqiqotlar muallifi Brandstetter hamda Vulf⁸ maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jismoniy harakatlar teatri to'g'ri tashkil etilishi bolalarning ichki potensialini faollashtirishga, o'ziga yoqadigan faoliyatni topishga, o'z kuchi va qobiliyatiga ishonishga, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni o'rganishga, tushunishga, ularning his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini baholashga imkon beradi.

Jismoniy harakatlar teatrining yana bir didaktik imkoniyati jismoniy daqiqalarda qo'llanishi bilan tavsiflanadi. Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jismoniy daqiqalar (qisqa muddatli jismoniy mashqlar) o'rta, katta va tayyorlovchi guruhlarida mashg'ulotlar o'rtasidagi tanaffusda, shuningdek mashg'ulotlar jarayonining o'zida o'tkaziladi. Mazkur jismoniy mashqlar bola faloliyati va holatini harakat faolligi orqali almashtirishni maqsad qiladi hamda bolani emotsional holatini tiklaydi. Jismoniy

⁸ Brandstetter G., Wulf C. Dance as Anthropology. In: Dance as anthropology. Brill Fink, 2007. P. 9-13.

mashqlarni bajarish mushak ishini faolashtiradi, bu o'z navbatida qon aylanishini kuchaytiradi va oqibatda yurak ishining, nafas olishning intensivligini oshiradi, miyaning qon bilan ta'minlanishini faollashtiradi. Bularning hammasi birgalikda bola psixikasi emotsional – ijobiy holatning shakllanishiga, diqqatning, aqliy faoliyat va umumiy jismoniy holatning oshishiga ta'sir qiladi. Charchoq yo'qoladi, bola dam oladi va yana ishtiyoq bilan shug'ullana boshlaydi.

Jismoniy daqiqalar tarkibiga 10-15 marta sakrash, 10-12 marta cho'qqayib o'tirish yoki turgan joyida yugurish (30-40 sekund) kiradi. Jismoniy daqiqalari o'z ichiga yelka kamari va qo'llarga mo'ljallangan 2-3 ta mashq, tortilish, egilish va gavdani burish mashqlarini oladi. Jismoniy daqiqalar 2-3 daqiqa davom etadi.

Jismoniy harakatlar teatri vositasida mashg'ulotlarni tashkil etishda erishiladigan sog'lomlashtirish samarasi bolalarning teatr faoliyati jarayonida yuzaga keladigan va bola ruhiyatiga yaxshi ta'sir etadigan ijobiy emosiyalar bilan uzviy bog'liqdir. Emosional ko'tarinkilik orqali bolalarda barcha uchun umumiy bo'lgan maqsadga erishishga intilish uyg'otadi. Vazifalarni aniq tushunish, harakatlarning o'zaro mosligi, fazoda va o'yin sharoitlarida aniq mo'ljall olishda topshiriqlar tezlashtirilgan sur'atda bajarilishi lozim. Bolalarning maqsadga erishishga nisbatan kuchli ishtiyoqi va zavqli intilishi asosida turli to'siqlarni yengib o'tishga yordam beruvchi irodaning roli oshadi.

Jismoniy harakatlar teatri bolalarda motorik faoliyatni rivojlantirish, o'z harakatlarini koordinasiya qilish, bir qancha muskullar harakatini amalga oshirish, harakatlar va kuchni to'g'ri taqsimlashni nazarda tutadi hamda motorik faoliyatni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Jismoniy harakatlar teatri didaktik imkoniyatlarini xalq pedagogikasi nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, unda xalq o'yinlari, harakatli o'yinlarning ko'plab elementlarini uchratish mumkin. Shu jihatdan olib qaralganda, jismoniy harakatlar teatri mavjud ta'lim texnologiyalari hamda metodlarini mazmunan to'ldiradi.

Jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlari keng bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ma'naviy-tarbiyaviy, ruhiy, jismoniy fazilatlarini rivojlanishda katta ahamiyatga kasb etadi, shuningdek bolalarning rivojlanish sohalarini (motorik, ijtimoiy, emosional) qamrab oladi.

Jismoniy harakatlar teatri motorik faoliyat turlarini qamrab olgan holda bolalarning jismoniy faolligini, kreativligini, shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy xulq-atvorini, idrok (his) qilishini hamda ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi. Jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlari tahlili tarbiyachi-pedagoglarning kreativligi hamda ijodiy yondashuvi natijasida samarador hamda bolalar uchun qiziqarli bo'lgan o'quv mashg'ulotlari ishlanmalarini ishlab chiqishini ta'minlaydi.

Konseptual jihatdan jismoniy harakatlar teatri innovatsion pedagogikaning barcha yondashuvlarini qamrab oladi. Ayniqsa, kreativ, shaxsga yo'naltirilgan, ijodiy, individual yondashuvlar mazmunida aks etadi. Jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlari kengligi, implementasion qulayligi, mashg'ulotga sarflanadigan vaqt va samaradorligi o'rtasidagi moslik uning pedagogik amaliyotda keng qo'llash uchun asos bo'la oladi.

Jismoniy harakatlar teatri uzluksiz ravishda rivojlanib bormoqda. Bu esa uning universal, turli maqsadli guruhlarga (maxsus maktablar, to'garaklar, sog'lomlashtirish markazlari) mos kelishi bilan tavsiflanadi. Uning asosini harakatlar tashkil etar ekan, an'anaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlari kabi harakatlarni mashq qilish imkonini beradi.

Ahamiyatli jihati esa an'anaviy mashg'ulotlarga nisbatan tarbiyalanuvchilarning qiziqishi yuqoriligidadir.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, jismoniy harakatlar teatri didaktik imkoniyatlarini xalq pedagogikasi nuqtai nazaridan ilmiy tahlili uning xalq o'yinlari, harakatli o'yinlarning ko'plab elementlarini qamrab oladi, shuningdek bolalarning jismoniy rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi, jismoniy tarbiyalanishi, jismoniy madaniyati hamda jismoniy kamolotga erishishi uchun ishlab chiqilgan keng qamrovli konsepsiya sifatida qayd etiladi.

Jismoniy harakatlar teatrining didaktik imkoniyatlari sifatida bolalarning ma'naviy-tarbiyaviy, ruhiy, jismoniy fazilatlarini rivojlanishda katta ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning rivojlanish sohalarini (motorik, ijtimoiy, emosional) qamrab olishi, bolalarning jismoniy faolligini, kreativligini, shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy xulq-atvorini, idrok (his) qilishini hamda ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishi ta'kidlab o'tiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAP RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori / O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 37-son, 984-modda / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-fevraldagi №118-sonli "2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.05.2019-y., 09/19/391/3120-son.

4. Brandstetter G., Wulf C. Dance as Anthropology. In: Dance as anthropology. Brill Fink, 2007. – P. 9-13.

5. <https://znanio.ru/media/jismoniy-harakatlar-teatri-vositada-maktabgacha-yoshdagi-bolalar-motorik-faoliyatini-rivojlantirishning-pedagogik-tizimi-2816578>. Murojaat etilgan sana: 01.02.2022 y.

РАЗВИТИЕ ПРОФОРИЕНТАЦИИ И МЕТОДОЛОГИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Джумаев Жасур Маманазарович. преподаватель Ташкентский университет прикладных наук СанакуловХамрокулРизакуловичк.п.н.профессор ТГПУ им.Низами

Аннотация. Подготовка к выбору профессии важна еще и потому, что она является неотъемлемой частью всестороннего и гармоничного развития личности, и ее следует рассматривать в единстве и взаимодействии с нравственным, трудовым, интеллектуальным, политическим, эстетическим и физическим совершенствованием личности, то есть со всей системой учебно-воспитательного процесса. Таким образом, можно сделать вывод о том, что профориентация является важным моментом как в развитии каждого человека, так и в функционировании общества в целом. Школа, семья и общественность формируют ребенка как будущего активного члена общества. Более того, личность ребенка формируется под влиянием общественных отношений, в которых непосредственно протекают его жизнь и деятельность. На уровень трудовой подготовки детей значительное влияние оказывают условия семейного воспитания

Ключевая слова. Профориентация, школа, колледж, образования, обучения, подготовка, план, программа.

DEVELOPMENT OF CAREER GUIDANCE AND METHODOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Dzhumaev Zhasur Mamanazarovich

Lecturer Tashkent University of Applied Sciences

Sanakulov Hamrokul Rizakulovich Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Nizami TSPU

Annotation. Preparation for the choice of a profession is also important because it is an integral part of the comprehensive and harmonious development of the individual, and it should be considered in unity and interaction with the moral, labor, intellectual, political, aesthetic and physical improvement of the individual, that is, with the entire system of educational and educational process. Thus, we can conclude that vocational guidance is an important moment both in the development of each person and in the functioning of society as a whole. School, family and the community form a child as a future active member of society. Moreover, the child's personality is formed under the influence of social relations in which his life and activity directly proceed. The level of labor training of children is significantly influenced by the conditions of family education

Key words. Career guidance, school, college, education, training, preparation, plan, program.

Определить основными задачами и направлениями деятельности Центр профессионального образования Республики Узбекистан:

реализацию единой государственной политики в сфере профессионального образования совместно с министерствами, ведомствами, хозяйственными объединениями, коммерческими банками и крупными предприятиями, имеющими в своем ведении профессиональные колледжи, претворение в жизнь средне- и

долгосрочных программ по развитию профессионального образования, обеспечение организационного и методического руководства учебно-воспитательным процессом в профессиональных колледжах;

организацию разработки учебных планов и программ подготовки в профессиональных колледжах востребованных на рынке труда специалистов среднего звена, исходя из потребностей и предложений работодателей и передового зарубежного опыта, а также с учетом структурных изменений в реальных секторах экономики;

обеспечение на системной основе работы по подбору и укомплектованию профессиональных колледжей высокопрофессиональными руководящими и педагогическими кадрами, регулярному повышению их квалификации и профессионального уровня, а также по стимулированию их труда;

внедрение новых форм и методов повышения квалификации и переподготовки руководящих и педагогических кадров системы;

координацию учебно-методической работы всех профессиональных колледжей республики независимо от их ведомственной принадлежности;

разработку и реализацию мер, направленных на повышение качества образования в профессиональных колледжах, постоянное совершенствование образовательного процесса;

координацию и методическое обеспечение процесса профессионального образования в специализированных учебно-производственных комплексах по формированию профессиональных навыков учащихся 10-11-х классов общеобразовательных школ;

Подготовка к выбору профессии важна еще и потому, что она является неотъемлемой частью всестороннего и гармоничного развития личности, и ее следует рассматривать в единстве и взаимодействии с нравственным, трудовым, интеллектуальным, политическим, эстетическим и физическим совершенствованием личности, то есть со всей системой учебно-воспитательного процесса. Таким образом, можно сделать вывод о том, что профориентация является важным моментом как в развитии каждого человека, так и в функционировании общества в целом.

Понятие “профориентация” кажется понятным каждому, кто ознакомится с ним даже в первый раз- это ориентация школьников на те или иные профессии. Примерно такие же определения даются в методических пособиях, где профориентацию рассматривают как оказание помощи молодым людям в выборе профессии. Кроме того, под профориентацией нередко понимают систему мероприятий, помогающих человеку, вступающему в жизнь, научно обоснованно выбрать профессию или систему воспитательной работы в целях развития профессиональной направленности, помощи учащимся в моменты профессионального самоопределения.

В широком смысле слова *профконсультация* - “это система оказания действенной помощи в трудовом самоопределении учащихся, основанная на изучении личности” [2].

“Можно выделить три этапа в работе по профконсультации:

1. *Подготовительная профконсультация* должна подвести учащихся к осознанному выбору профессии, ведется она в течение всего периода школьного обучения.

2. *Цель завершающей профконсультации* - оказание помощи в выборе профессии в соответствии с интересами, склонностями и психофизиологическими способностями ученика. Эту консультацию в 8-11 классах проводят специалисты-профконсультанты совместно с учителями школы.

3. *Уточняющая профконсультация* нередко выходит за рамки школы и осуществляется в средних профессионально-технических училищах, вузах, на предприятиях и т.п.” [5].

На каждом из этих этапов профконсультация носит разный характер. *На первом этапе* подготовка учащихся к выбору профессии немыслима без развития самооценки и положительных качеств личности. При этом профконсультация прежде всего носит *развивающий характер*. Если у ученика уже сложились интересы, отвечающие его способностям, то задача профконсультанта, учителя, классного руководителя состоит в том, чтобы направлять его деятельность.

На втором этапе профориентация носит *рекомендательный характер* и решает такие основные задачи: соответствие состояния здоровья требованиям выбираемой профессии, психологическая готовность личности к овладению избранной профессией, справочная информация учащихся о содержании и характере труда, возможностях получения специального образования, профессиональной подготовки и трудоустройства. Согласно этим задачам выделяют три этапа профконсультации: *психолого-педагогическую, медицинскую и справочную*.

Для проведения психолого-педагогической консультации используют данные предварительной профдиагностики личности школьников. Медицинскую профконсультацию проводят заблаговременно, чтобы дать возможность подростку самостоятельно подойти к правильному выбору профессии, исходя из состояния своего здоровья и требований, предъявляемых человеку профессией. Это работа осуществляется с участием школьного врача и других медицинских работников.

Отдельные профессии предъявляют повышенные требования к психологическим особенностям личности. Несоответствие личностных качеств работника требованиям профессии может привести к перегрузке нервной системы, а подчас и к заболеванию.

В том случае, если после сопоставления медицинского и психолого-педагогического обследования учащегося с его профессиональной направленностью обнаружатся противопоказания, профконсультант должен тактично и доказательно объяснить ему невозможность сделанного им выбора профессии и рекомендовать ему другую профессию. При этом нежелательно сделать так, чтобы рекомендуемая профессия не шла в разрез со склонностями и способностями учащегося, а определенным образом соответствовала ему.

Третий этап профконсультации связан с поступлением ученика в профессиональное учебное заведение или непосредственно на работу. Его можно назвать еще формирующим, ибо основная задача на этом этапе - помочь молодому человеку утвердиться в профессиональном выборе. С помощью школы учащиеся

знакомятся с будущими условиями своей деятельности, готовясь к обучению в учебном заведении или непосредственно поступлению на работу.

Профессиональная консультация для учащихся по форме проведения может быть *коллективной, групповой и индивидуальной*.

Итак, *профконсультация* - “это оказание помощи молодому поколению, выбирающему трудовой путь в жизни, но не в коем случае не навязывание своих суждений, не подмена права человека на свободу выбора профессии” [10; 100].

“Составная часть профориентации - профессиональный отбор (подбор), то есть выбор лиц, которые с наибольшей вероятностью смогут успешно освоить данную профессию и выполнять связанные с нею трудовые обязанности” [6].

В процессе профессионального отбора (подбора) определяет профессиональную пригодность человека на основе существующих у людей физиологических и интеллектуальных различий.

“Существующее физическое и интеллектуальное различие обуславливает доступность человеку одних видов труда и одновременно трудность или даже совсем недоступность других. Однако это вовсе не означает, что природа ставит на человеке неизгладимый знак профессиональной принадлежности. Люди появляются на свет не токарями, не писателями и не учителями” [10].

Но, отвергая понимание способностей как врожденных особенностей человека, предопределяющих его профессиональную судьбу, нельзя отрицать наличие некоторых врожденных задатков - психофизических предрасположений к той или иной работе.

Следует отметить, что в свете последних достижений микробиологии и ряда других наук открываются обнадеживающие перспективы не только для раскрытия тайн генетического кода природных задатков, но и активного воздействия на “биологическую галактику” человека в желательном направлении.

“Профессиональная пригодность - это уровень соответствия физических качеств и психофизических особенностей человека профессиональным требованиям” [10]. Если эти качества и особенности не достигают нужных требований, происходит перегрузка. Это случай профессиональной неполноценности, от которой страдают и общество и личность.

“Под профессиональным отбором (подбором) понимают специально организованный исследовательский процесс, цель которого - выявить и определить с помощью научно обоснованных методов степень и возможность психофизиологической и социально-психологической пригодности претендентов на обучение и работу по сложным ответственным профессиям” [7].

Профотбор (подбор) подразделяют на два вида - *констатирующий и организующий*. “Констатирующий профотбор (подбор) предполагает решение вопросов о пригодности к профессии того или иного лица в форме “годен” и “негоден”. В случае отрицательного ответа человек предпринимает новую попытку решения вопросов трудоустройства. Организующий профотбор (подбор) имеет целью выявить и оценить индивидуальные особенности человека, являющиеся показаниями не к одной, а к нескольким профессиям, что в большей мере отвечает нуждам и задачам заведений, предприятий по своевременному заполнению вакантных мест” [8].

Правильный профотбор (подбор) следует производить с помощью психологов, физиологов, медиков.

С усложнением труда в процессе научно-технического прогресса в условиях ускорения возможен рост ограничений к некоторым профессиям. Наряду с этим в народном хозяйстве нашей страны есть много профессий, которые не предъявляют повышенных физических и психофизиологических требований к человеку. Поэтому очень важно еще на школьной скамье ознакомить учащихся, особенно имеющих физические и психофизиологические ограничения, с данными профессиями, помочь молодым людям выбрать одну из них.

Нередко профотбор (подбор) трудно осуществлять из-за недостаточности развития методики его применения. Например, при отборе абитуриентов в вузы вступительные экзамены еще не дают оснований судить о профессиональной пригодности поступающих, поэтому сейчас при вступительных экзаменах введено профориентационное собеседование. Здесь необходимы научно обоснованные характеристики-рекомендации школы, диагностические методы профотбора (подбора).

Профессиональная адаптация - важнейший этап процесса профессионального самоопределения человека. На этом этапе выявляются недостатки предшествующей профессиональной ориентации и профессиональной подготовки, осуществляется процесс формирования новых установок, потребностей, интересов в сфере труда и, наконец, выявляется, насколько жизненные планы оказались реальными. Поэтому адаптация является своеобразным критерием эффективности профориентационной работы с молодежью.

Профессиональная адаптация - это "процесс приспособления учащихся к будущей профессии в общеобразовательных школах, профтехучилищах, техникумах, вузах и т.д. к условиям их профессионального труда в результате чего происходит закрепление кадров в народном хозяйстве" [10].

Многие исследователи считают, что процесс профессиональной адаптации начинается непосредственно на производстве, другие утверждают, что начало этого процесса закладываются еще в школе, и подразделяют его на четыре периода: подготовка к труду в школе, выбор профессии, профессиональная подготовка, начало трудовой деятельности.

Под профессиональной адаптацией понимают также *"социально-экономический процесс приспособления человека к осваиваемой профессии"* [9]. В процессе адаптации происходит активное включение личности в ту или иную социальную, профессиональную группу, освоение социально-психологических отношений в этой группе.

Следовательно, в профессиональной адаптации можно выделить две взаимосвязанные стороны: профессиональную и социально- психологическую.

"Профессиональная адаптация включает в себя овладение необходимыми знаниями, умениями, навыками, умением быстро ориентироваться в различных производственных ситуациях, контролировать и программировать свои действия" [10].

"Социально-психологическая адаптация заключается в приспособлении молодого работника к правилам поведения, действующим в конкретной социально-

профессиональной группе. Сюда входит ознакомление с целями и задачами коллектива, его традициями, отношениями между руководителями и подчиненными и т.п.” [11].

В процессе приспособления к трудовому коллективу можно выделить три стадии:

· ознакомление с новой ситуацией;

· стадия приспособления к этой ситуации - работник переориентируется, признает главные элементы новой системы ценностей, но у него сохраняются в качестве равноценных многие прежние установки”

· стадия ассимиляции - полное приспособление к трудовому коллективу, усвоение его установок.

“В процессе профессионального становления будущего квалифицированного рабочего можно выделить три четко выраженных периода:

1. Период поступления в профессиональное учебное заведение (профессиональная ориентация в школе, мотивированный выбор старшеклассниками той или иной профессии, профессиональное обучение).

2. Период обучения в профессиональном учебном заведении (овладение соответствующими теоретическими знаниями, практическими умениями и навыками, предварительная апробация правильности выбора, развитие профессиональных способностей).

3. Начало трудовой деятельности (профессиональная адаптация в период прохождения производственной практики, закрепление и развитие полученных в школе, профтехучилище, техникуме, вузе умений и навыков, приобретение опыта работы, окончательное утверждение в избранной профессии)” [12].

Работа по решению задач, стоящих на каждом из этих этапов, и составляет сущность процесса профессионального воспитания.

Все формы профессионального воспитания можно объединить в три группы: индивидуальные, групповые, массовые.

Методы профессионального воспитания можно также объединить в три группы: методы формирования сознания личности; методы организации деятельности и формирования опыта общественного поведения; методы стимулирования поведения и деятельности.

Школа, семья и общественность формируют ребенка как будущего активного члена общества. Более того, личность ребенка формируется под влиянием общественных отношений, в которых непосредственно протекают его жизнь и деятельность. На уровень трудовой подготовки детей значительное влияние оказывают условия семейного воспитания.

Проблеме трудового воспитания детей в семье большое внимание уделял выдающийся советский педагог А.С.Макаренко. В статье “Воспитание в труде” он подробно анализирует смысл и значение трудового воспитания в семье: “Первое, о чем в особенности должны помнить родители, это следующее. Ваш ребенок будет членом трудового общества, следовательно его значение в этом обществе будет зависеть от того, насколько он в состоянии будет принимать участие в общественном труде, насколько он будет к этому подготовлен. Но от этого будет зависеть и его благосостояние, материальный уровень его жизни”. (Макаренко А. С.

Лекции о воспитании детей// Избранные педагогические сочинения – М. 1977, - Т.2, - С.57-58).

В рамках семьи невозможно дать ребенку такое трудовое воспитание, которое обычно называют квалификацией. Квалификацию молодые люди получают на заводе, в школе, в учреждениях, на курсах. Но родители не должны думать, что семейное воспитание не оказывает никакого влияния на получение квалификации. Наоборот, именно семейное воспитание имеет главное значение для будущей квалификации человека. А.С.Макаренко писал: “Тот ребенок, который получил в семье правильное трудовое воспитание, тот в дальнейшем, с большим успехом будет проходить и свою специальную подготовку”. (Макаренко А.С.Лекции о воспитании детей// Избранные педагогические сочинения – М. 1977, - Т.2, - С. 54)

Идеи, высказанные выдающимся советским педагогом, актуальны и в настоящее время. Трудовое воспитание в семье должно начинаться в раннем возрасте и носить игровой характер. С возрастом трудовые поручения должны усложняться и отделяться от игры. Однако нельзя загружать ребенка большим количеством работы. Труд детей должен быть посильным. Систематически, терпеливо, учитывая возрастные и индивидуальные особенности ребенка, родители должны приучать его как к физическому, так и умственному труду.

Часто случается, что удовлетворенность родителей своей профессией может стать достаточным стимулом для детей для желания ознакомиться с ней, а в дальнейшем и выбрать ее. Поэтому родители должны чаще рассказывать детям о своем труде и его общественном значении. В тоже время недопустимо, чтобы родители злоупотребляли своими субъективными отношениями к некоторым профессиям и передавали его детям. То есть родители призваны помочь детям лучше разобраться в их склонностях и возможностях и определить их профессиональный жизненный путь.

Важным звеном в системе профориентации учащихся является работа школы с родителями. Практика показывает, что родители обычно принимают активное участие в определении жизненных и профессиональных планов своих детей. Вместе с тем вопросы выбора профессии и определения путей образования представляют трудную задачу как для самих учащихся, так и для их родителей. Советы последних часто не соответствуют реальным потребностям различных областей народного хозяйства в кадрах. Не всегда родители знают и объективно оценивают интересы и способности детей. Желания родителей и профессиональные намерения школьников во многих случаях не совпадают. Все это вызывает необходимость организации специальной работы с родителями, направленной на оказание помощи семье в подготовке детей к труду и выбору профессии. При проведении профориентационной работы встает вопрос о престиже профессий среди самих родителей, который часто приобретает первостепенное значение. В задачи семьи также входит предупреждение случайного выбора профессии подростком, когда профессия выбирается без учета особенностей и способностей ребенка. Как известно, в случайном выборе профессии в значительной мере заложены причины текучести кадров на предприятиях из-за неудовлетворенности человека своей профессией и работой.

Таким образом, участие семьи, как социального и воспитательного института, подчеркивает двойственность профориентации – как проблемы общественной и педагогической.

“Подготовка подрастающего поколения к созидательному труду на благо общества - важнейшая задача общеобразовательной школы. Ее успешное осуществление связано с постоянным поиском наиболее совершенных путей трудового воспитания и профессиональной ориентации. Передовой педагогический опыт, результаты научных исследований показывают, что только комплексный подход к решению вопросов трудового самоопределения школьной молодежи способствует успеху профориентационной деятельности” [3;3-4].

Социальная роль школы как ведущего учебно-воспитательного учреждения по формированию всесторонне развитого, готового к трудовой деятельности подрастающего поколения обуславливает ведущую позицию педагогических коллективов в едином многогранном процессе профессиональной ориентации, осуществляемой школой, семьей, всей общественностью. Учитель помогает школьникам осознать им склонности и способности, направляет развитие их профессиональных интересов. Он помогает родителям разобраться в трудности правильного выбора профессии их ребенком. Учитель должен уметь в зависимости от педагогической ситуации, от своих собственных возможностей, интересов и способностей школьников подобрать комплекс школьников подобрать комплекс педагогических средств, методов воздействия на личность, чтобы достичь цели профориентации, реализовать тот широкий круг задач подготовки молодежи к выбору профессии, которые призвана решать школа.

И в то же время профессиональная ориентация содействует рациональному распределению трудовых ресурсов общества в соответствии с интересами, склонностями, возможностями личности и потребностями народного хозяйства в кадрах определенных профессий.

Профессиональная ориентация - это государственная по масштабам, экономическая по результатам, социальная по содержанию, педагогическая по методам сложная многогранная проблема.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1.Постановление президента республики Узбекистан о совершенствовании деятельности центра среднего специального, профессионального образования министерства высшего и среднего специального образования республики Узбекистан. г. Ташкент,3 февраля 2018 г.,№ ПП-3504

2.Постановление президента республики Узбекистан о мерах по повышению качества образования и развитию научных исследований в области математики. г. Ташкент,7 мая 2020 г., № ПП-4708

3.Взаимодействие общеобразовательной школы и специальных учебных заведений в профессиональной ориентации молодежи: Межвузовский сборник научных трудов. – Ярославль: ЯГПИ им. К. Д. Ушинского, 1984, стр. 98;

4.Захаров Н.Н. “Профессиональная ориентация школьников: учебное пособие для студентов”. – М.: Просвещение, 1988 – 272 стр.;

5. Мартынова С.С. “Профессиональная ориентация школьников (методические рекомендации)”/ Омск: Омский пед. ин-т, 1976 -196 стр.;
6. “Профессиональная ориентация молодежи”/ А. Д. Сазонов, Н. И. Калугин, А. П. Меньшиков и др. – М.: Высшая школа, 1989 – 272 стр.;
7. “Профессиональная ориентация и обучение труду в сфере обслуживания”/ [В. А. Аптекман, В. Н. Зубков, И. М. Пацула; под ред. Б. Н. Ройзмана] М. – Высшая школа, 1979 – 128 стр.;
8. “Профессиональная ориентация молодежи и организация приема в высшие учебные заведения/ Гусев Н. Г., Н. П. Калашников, А. В. Качанов и др. – М.: Высшая школа, 1982 – 128 стр.;
9. “Профессиональная ориентация учащейся молодежи: Межвузовский сборник научных трудов”/- Новосибирск, 1980-87 стр.
10. “Профессиональная ориентация учащихся: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов”/ под ред. А.Д. Сазонова.- М.: Просвещение, 1988-223 стр.
11. “Профессиональная ориентация школьников: Межвузовский сборник научных трудов”. – Ярославль: ЯГПИ им. К.Д. Ушинского, 1987-156 стр.;
12. “Учебно-методический кабинет профессиональной ориентации: Книга для учителя” / Л.В. Ботякова, А.Е. Голомшток, С.С. Гриншпун и др. М.: Просвещение, 1986-112 стр.;
13. Чистяков Н.Н., Буянова Г.А., Касаткина Н. Э. “Профессиональная ориентация в УПК”/ М.: Педагогика, 1985-112 стр. - (Педагогический поиск: Опыт, проблемы, находки);
14. “Школа и выбор профессии” / под ред. В.А. Полякова, С.Н. Чистяковой, Г.Г. Агановой.-М.: Педагогика, 1987-176 стр. (Библиотека учителя и воспитателя);
15. “Школа и труд” / под ред. П.Г. Атутова, В.А. Кальнес.- М.: Педагогика, 1987-216 стр.
16. www.redline.ru/education.old/rubricator;
17. www.infomost.ru/pmuz/number

INSONIYATGA QO’RG’OSHIN KERAKMI YOKI YO’Q?

Axmadjonova Yorqinoy Tojimurodovna, “Kimyo” kafedrası o’qituvchisi²
 Mamatqulova Dilbar Sattorqul qizi, Sanoat texnologiyalari fakulteti talabasi¹
 Jizzax politexnika instituti ^{1,2} +99893 300 -08-90, yorqinoyaxmadjonova@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo’rg’oshin elementining insoniyat hayot ehtiyojlari uchun zarurligi va shu bilan birga inson salomatligiga ko’rsatadigan salbiy oqibatlari, ularning kelib chiqish sabablari va oldini olish va davolash chora tadbirlari haqida yoritib o’tiladi.

Kalit so’zlar: Qo’rg’oshin, metallurgiya, samolyotsozlik, korroziya, radiatsiya nurlari, zaharlanish, konserva mahsulotlari, akkumlyator, batareya.

Qo’rg’oshin bu qadim zamonlardan beri ma’lum bo’lgan to’qqiz metaldan biridir. Alkimyogarlar uni “eng qadimgi metal” deb hisoblashadi va qo’rg’oshin oltin bo’lishi mumkin deb hisoblashgan. Ba’zi arxeologik tadqiqotlarda Qadimgi Misrga tegishli

qo'rg'oshin va qo'rg'oshin birikmalaridan qilingan quvurlar topilgan. Qo'rg'oshin kimyoviy belgisi lotincha "plumbum" so'zidan olingan bo'lib, "suyuq kumush" yoki "qo'rg'oshin" degan ma'noni anglatadi. Uning inglizchasi "qo'rg'oshin" bo'lib, ingliz-saksoncha "metall" so'zidan kelib chiqqan.

Qo'rg'oshin zaharli xususiyatlarga ega bo'lgan metallidir. 550 darajada bug'lanib, qo'rg'oshin oksidi shaklida atrof muhitga tarqalishi mumkin. Bundan tashqari, u oziq-ovqat zanjiri va biologik tizimlarga havo, tuproq va suv orqali aralashtirish yoki nafas olish yo'li bilan tanaga tushishi mumkin.

Qadimdan Mendeleyev davriy sistemasidagi barcha elementlar turli sohalarda turli maqsadlarda qo'llanilib kelinmoqda. Bunga misol tariqasida qo'rg'oshin elementini olishimiz mumkin. Qo'rg'oshin elementi noyob metallar sirasiga kiruvchi plastic hisoblanadi. U tabiatda keng tarqalgan bo'lib, oziq-ovqat, sanoat, metallurgiya samolloyotsozlik, qurilish va tibbiyot sohalarida juda keng foydalaniladi. Qo'rg'oshin oson qazib olinadigan, korroziyaga uchramaydigan, o'zidan radiatsiya nurlarini o'tkazmaydigan, yuqori quvvatga ega element hisoblanadi. Qadimda bu element turli maqsadlarda qo'llanilgan, ya'ni Misrliklar undan suv quvurlari, turli xil taroq va shyotkalar yasashda foydalanishgan. O'rta asrlarga kelib esa bu elementdan uylarning tom qismini yopishda, turli hukmdorlar muhrlarini yasashda ham qo'rg'oshindan foydalanishgan. Korroziyaga chidamlilik xossasi tufayli dengiz kemalarining, samolyot va mashinalarning ustki qismlari qo'rg'oshin birikmalari bilan qoplangan. Yana ushbu metall snaryadlar va ularning o'qlarini yasashda, turli oziq-ovqat mahsulotlarini konservalashda ishlatiladigan konserva bankalari ishlab chiqarishda ham foydalaniladi. Turli xil bo'yoqlarning tez qurishiga sabab ham qo'rg'oshindir. Bundan tashqari ushbu element o'zidan rentgen nurlarini o'tkazmasligi bilan tibbiyotda undan yasalgan plitalar insonni rentgen nurlaridan himoya qiladi. Umuman olganda qo'rg'oshin metalli barcha sohalarda ijobiy tomonlama keng qo'llaniladi.

Tanganing ikkinchi tomoni bo'lgani kabi qo'rg'oshinning ham tabiat va insoniyat uchun zarali jihatlari mavjud. Qo'rg'oshin zaharli xususiyatlarga ega bo'lgan metallidir. 550 darajada bug'lanib, qo'rg'oshin oksidi shaklida atrof muhitga tarqalishi mumkin. Bundan tashqari, u oziq-ovqat zanjiri va biologik tizimlarga havo, tuproq va suv orqali aralashtirish yoki nafas olish yo'li bilan tanaga tushishi mumkin. Bu element o'zidan zararli gaz chiqirishi bilan juda ko'pchilikni zaharlanishiga sabab bo'lmoqda. U organizmga juda oson kirishi mumkin. Masalan birgina metallurgiya sanoatidagi zavodlardan chiqayotgan zararli gazlar tarkibida qo'rg'oshin mavjud va bu gazlar atmosferaga chiqib insonlarning nafas olish tizimini zararlaydi.

Qadimda sayohatchilar qo'rg'oshindan zaharlanib vafot etishgan, bunga sabab esa konservalangan oziq mahsulotlarini uzoq muddat saqlab yurishgan va is'temol qilishgan va natijada undan zaharlanishgan, bunga sabab konserva mahsulotlarini is'temol qilish jarayonida organizmga tushib oshqozon ichak kasalliklariga sabab bo'lishi mumkin. Hozirgi kunda zavodlardan chiqayotgan gazlar, sigaret tutuni ham odamlarni salomatligiga salbiy tasir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari sifatsiz chiqarilgan hidli o'yinchoqlarda qo'rg'oshin zahari mavjud va u bolalarning salomatligiga zarar keltiradi. Qo'rg'oshin akkumlyator va batareyalar ishlab chiqarishda ham foydalanib atmosferaga zarar keltiradi. Biroq biz akkumlyator va batareyalardan voz kecha olmaymiz shu sababli kelib chiqadigan zararlarga biroz ko'z yumishga majburmiz. Birgina Jizzax viloyatida

joylashgan akkumlyator zavodidan chiqayotgan zararli gazlar oqibatida zavod atrofidagi aholi orasida turli xil kasalliklar kelib chiqmoqda. Biroq zavoddan chiqayotgan mahsulotlarni ishlatish sohalari ko'p va moddiy jihatdan foyda keltirganligi sababli biz bu zararlarga ko'z yumib ketmoqdamiz. Shu sababli zavodlarni iloji boricha aholi kam siyrak joylarga ko'chirish va atmosfera va insoniyatga zarari tegmaydigan yangi texnologiyalarni yaratib amalda qo'llashimiz zarur.

Xulosa qilib aytganda har bir element bizning kundalik turmushimizda juda katta ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda qo'rg'shin elemeti ham juda ko'p sohalarda foyda keltirmoqda. Biroq biz bundayin moddiy tomonlama keladigan foydani o'ylab ba'zan tabiatga va o'zimizga zarar keltirayotganimiz haqida o'ylamay qo'ydik. Uning birgina zaharli gazi bizlarga qancha zarar keltirayotganini bir o'ylab ko'raylik-a, bu gaz bizning nafas olish tizimimizni zararlaydi va buning oqibatida biz davolanishga qanchadan qancha harajat va vaqt sarflaymiz. Bu esa mahsulotlardan kelgan foyda bizga ko'proq zarar bo'lmayabdimi? Yoki bo'lmasa oziq-ovqat mahsulotlarini ko'proq muddatga saqlash uchun ularni konservalash usulini topdik biroq moddiy ta'minotimizni o'ylab konserva mahsulotlarini ko'p miqdorda ishlab chiqarib, ularni noto'g'ri sharoitlarda haddan ziyod saqlashimiz va is'temol qilishimiz oqibatida oshqozon-ichak traktimizni o'zimiz zaharlamodamiz to'g'rimi? Biroq biz mahsulotlardan kelgan foydani o'ylaymiz va masalaning bu tomonini o'ylamaymiz. Nega? Chunki biz "nimagadir erishish uchun nimadandir voz kechish kerak" degan naqlga amal qilishga o'rganib qolganmiz. Endilikda shu kabi muommolar davom etmasligi uchun biz yanayam izlanishimiz va o'rganishimiz zarur. Mahsulotlar ishlab chiqarishda avvalambor ulardan keladigan foydani emas zararni o'ylab, shu zararni oldini olish chora tadbirlarini ko'rib chiqishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1.Яхшиева, З.З., & Ахмаджанова, Ё.Т. (2021). Загрязнение водных объектов неорганическими токсикантами. Science and Education, 2(9), 106-121.

2.Ахмаджанова, Ё. Т., & Яхшиева, З. З. (2021). Анализ воды Айдар Арнасайского озера на содержание тяжелых металлов. Журнал естественных наук, 1(4).

3. Yorqinoy Tojimurodovna, A., & Zuhra Ziyatovna, Y. (2023). Suv tarkibidagi og'ir metallarni (ISP-OES) optik emission spektrometrik usulida aniqlash.

4.Yorqinoy, A. (2022, April). Aydar-Arnasoy kollar tizimini ogir metallar bilan ifloslanishini (ISP-OES) optik emission spektrometrik usulda organish. In international conferences on learning and teaching (Vol. 1, No. 1, pp. 154-157).

4.Яхшиева, З. З., Ахмаджанова, Ё. Т., & Ахмаджанова, У. Т. (2021). Автотранспорт чиқинди газларининг атроф-муҳитга ва инсон саломатлигига таъсири. Science and Education, 2(6), 119-125.

5. Tojimurodovna, A. Y. (2022). Study of Ecological Condition and Contamination of Heavy Metals (ISP-OES) of Aydar-arnasoy Lake System by Optical Emission Spectrometric Method. Open Access Repository, 8(6), 15-20.

6.Яхшиева, З. З., & Ахмаджанова, Ё. Т. Токсиканты загрязняющие сточные воды.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA O'QUVCHILARNING O'QISH QOBILIYATLARINI DIAGNOSTIKA QILISH VA RIVOJLANTIRISH METODLARI

Teshaboyev Akramjon Yuldashevich. Andijon davlat chet tillar instituti.
Pedagogika va psixologiya kafedrası mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim makteblarida o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini diagnostika qilish va rivojlantirish metodlari tahlil qilinadi. O'quvchilarning o'qish qobiliyatlari ularning akademik muvaffaqiyatlari va kelajakdagi ta'lim salohiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot diagnostika va rivojlantirishning turli usullari va ularning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Maqola doirasida o'qish qobiliyatlarini aniqlash usullari, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keluvchi rivojlantirish strategiyalari va ularning ta'lim jarayonidagi natijalari muhokama qilinadi. Natijalar diagnostika va rivojlantirish metodlarining samaradorligini ko'rsatadi va ta'lim jarayonida ularni kengroq qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. Diagnostika, o'qish qobiliyati, rivojlantirish metodlari, umumiy o'rta ta'lim, ta'lim sifati, akademik muvaffaqiyat, individual yondashuv, o'qitish strategiyalari

Kirish. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim makteblarida o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarning o'qish qobiliyatlari ularning akademik muvaffaqiyatlari va kelajakdagi ta'lim salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Muvaffaqiyatli o'qish qobiliyatlari nafaqat o'quvchilarning dars jarayonidagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi, balki ularning intellektual rivojlanishiga, mustaqil fikrlash qobiliyatiga va umuman olganda, hayotdagi muvaffaqiyatlariga ham ta'sir qiladi.

O'qish qobiliyatlarini to'g'ri diagnostika qilish o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda, individual yondashuvlarni qo'llashda va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. To'g'ri diagnostika orqali o'quvchilarning ehtiyojlari va qiyinchiliklari aniqlanadi, bu esa ularga mos keladigan rivojlantirish metodlarini tanlash imkonini beradi.

Rivojlantirish metodlari esa o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan turli xil strategiyalar va texnikalarni o'z ichiga oladi. Bu metodlar o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish, ularda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va o'qish jarayonidan zavqlanishlariga yordam berishi lozim.

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida ishlab chiqilgan yangi o'quv dasturlari va metodikalarning joriy etilishi bu yo'nalishda muhim qadamdir. Bu jarayonning samaradorligini ta'minlash uchun ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning mustahkam bo'lishi talab etiladi.

Ushbu maqolada o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini diagnostika qilish usullari va rivojlantirish metodlari haqida batafsil tahlil qilinadi. Maqolada diagnostika va rivojlantirishning turli usullari, ularning samaradorligi, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim makteblarida qo'llanish tajribasi haqida fikr yuritiladi. Bu tadqiqot natijalari ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Usullar. Tadqiqot sifatli va miqdoriy tahlil usullarini qo'llagan holda o'tkazildi. Diagnostika jarayonida o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini aniqlash uchun turli testlar va kuzatishlar qo'llanildi. Shu bilan birga, o'qituvchilar va psixologlar bilan suhbatlar o'tkazildi. Rivojlantirish metodlari esa tajriba va adabiyotlar asosida tanlandi va sinovdan o'tkazildi.

Diagnostika usullari.

1. O'qish testlari: O'quvchilarning o'qish tezligi, aniqligi va tushunish darajasini aniqlash uchun maxsus testlar qo'llanildi.

2. Kuzatish: O'qituvchilar va psixologlar o'quvchilarning o'qish jarayonini kuzatib, ularning qiyinchiliklarini aniqladilar.

3. So'rovnomalar va intervyular: O'quvchilar va ularning ota-onalari bilan suhbatlar o'tkazilib, o'qish qobiliyatlariga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi.

Rivojlantirish metodlari.

1. Individual yondashuv: Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va qiyinchiliklariga mos ravishda ta'lim dasturlari ishlab chiqildi.

2. Amaliy mashg'ulotlar: O'quvchilar bilan muntazam ravishda o'qish mashg'ulotlari o'tkazildi, bunda ular o'qish tezligi va aniqligini oshirishga yo'naltirilgan.

3. Interaktiv metodlar: O'quvchilarning qiziqishini oshirish va o'qish jarayonini qiziqarli qilish uchun interaktiv o'yinlar va texnologiyalar qo'llanildi.

4. Qayta o'qish va muhokama: O'qilgan matnlarni qayta o'qish va ular haqida muhokamalar tashkil etildi, bu esa o'quvchilarning matnni tushunish darajasini oshirdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari diagnostika va rivojlantirish metodlarining samaradorligini ko'rsatdi. O'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini to'g'ri diagnostika qilish natijasida ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, individual rivojlantirish dasturlari ishlab chiqildi. Rivojlantirish metodlari qo'llanilgandan so'ng o'quvchilarning o'qish tezligi, aniqligi va matnni tushunish darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Asosiy ko'rsatkichlar

1. O'qish tezligi: O'quvchilarning o'qish tezligi 20% ga oshdi.

2. Aniqlik: O'qishdagi xatolar soni 30% ga kamaydi.

3. Tushunish darajasi: O'quvchilarning matnni to'g'ri tushunish darajasi 25% ga oshdi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari diagnostika va rivojlantirish metodlarining umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini oshirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Diagnostika jarayoni o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash va ularning qiyinchiliklarini tushunishga yordam beradi, rivojlantirish metodlari esa o'quvchilarning qobiliyatlarini samarali oshiradi.

Amaliy tavsiyalar

1. Doimiy diagnostika: O'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini muntazam ravishda baholab borish zarur.

2. Moslashtirilgan ta'lim: Har bir o'quvchi uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va qo'llash kerak.

3. Ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalarni o'quvchilarning o'qish jarayoniga jalb qilish va ularni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish lozim.

Xulosa . Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini diagnostika qilish va rivojlantirish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini muntazam ravishda aniqlash va ularni

rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari, bu jarayonning ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. To'g'ri diagnostika orqali o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, individual rivojlantirish dasturlari ishlab chiqilishi mumkin. Diagnostika va rivojlantirish metodlarining samaradorligi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini oshirish nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatlariga, balki ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga ham yordam beradi. Ushbu jarayon o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini, so'z boyligini va umuman intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Rivojlantirish metodlarining xilma-xilligi va ulardan samarali foydalanish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keluvchi ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida bu yo'nalishda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Jumladan, maktablarda diagnostika va rivojlantirish metodlarini yanada takomillashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish zarur. O'quvchilar bilan muntazam ravishda alohida mashg'ulotlar o'tkazish, ularning qiyinchiliklarini aniqlash va ularga individual yordam ko'rsatish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilish va ularni o'quv jarayoniga jalb etish, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan birgalikda o'quvchilarning uyda o'qishini qo'llab-quvvatlash, ularga zaruriy ko'mak berish va motivatsiyasini oshirish, o'qish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot natijalari diagnostika va rivojlantirish metodlarining samaradorligini ko'rsatdi va ularni kengroq qo'llash zarurligini ta'kidadi. Ta'lim tizimida bu yo'nalishda olib boriladigan izchil ishlar, o'quvchilarning bilim darajasini va umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon o'qituvchilar, ota-onalar va ta'lim tizimi rahbariyatining birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Karimov, A. (2019). O'zbekistonda umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarni diagnostika qilishning dolzarb masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

2.Rasulova, N. (2020). O'quvchilarni o'qishga rag'batlantirish usullari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.

3.Tursunov, B. (2018). Umumiy o'rta ta'limda individual ta'lim rejalari. Toshkent: Ta'lim va Ilmiy Tadqiqotlar Instituti Nashriyoti.

4.Abdullayeva, S. (2021). Ta'limda yangi metodik yondashuvlar. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti Nashriyoti.

5.Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (1998). Preventing Reading Difficulties in Young Children. Washington, D.C.: National Academy Press.

6.Stanovich, K. E. (2000). Progress in Understanding Reading: Scientific Foundations and New Frontiers. New York: Guilford Press.

7.Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

8.Chall, J. S. (1983). Stages of Reading Development. New York: McGraw-Hill.

9. Torgesen, J. K. (2004). Avoiding the Devastating Downward Spiral: The Evidence that Early Intervention Prevents Reading Failure. American Educator, 28(3), 6-19.

CLIL TA'LIMIDA TADBIRKORLIK FUNKSIONAL SAVODXONLIKNING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Mirzakarimova Maxliyoxon Madaminjonovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Andijon davlat chet tillari instituti

REZYUME. Maqolada yangi turdagi mutaxassisni rivojlantirish g'oyasini hayotga tatbiq etish, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlarini ochib berish va yoshlarning zamonaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo'yicha istiqbolli nuqtayi nazar va ingliz tilini o'qitishda zamonaviy tadbirkorlik faoliyatining ta'limiy CLIL usullari muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается реализация идеи формирования нового типа специалиста, раскрытие современных подходов к организации предпринимательской деятельности, перспективная точка зрения на развитие современной предпринимательской активности молодежи, а также образовательные методы CLIL. современной предпринимательской деятельности по преподаванию английского языка.

SUMMARY. The article discusses the implementation of the idea of developing a new type of specialist, the disclosure of modern approaches to the organization of entrepreneurial activity, the prospective point of view on the development of modern entrepreneurial activity of young people, and educational CLIL methods of modern entrepreneurial activity in teaching English.

Kalit so'zlar: uzluksiz o'qitish, tadbirkorlik, biznes, mehnat bozori, yoshlar, integrativ ta'lim, tadbirkorlik ta'limi, barqaror rivojlanish, CLIL ta'limi.

Ключевые слова: непрерывное образование, предпринимательство, бизнес, рынок труда, молодежь, интегративное образование, предпринимательское образование, устойчивое развитие, CLIL-образование.

Keywords: continuing education, entrepreneurship, business, labor market, youth, integrative education, entrepreneurship education, sustainable development, CLIL education.

Yurtimizda yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini barpo etish, oliy ta'lim mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga oshirish ijtimoiy barqaror taraqqiyotni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi [1].

CLIL texnologiyalari vositasida ingliz tili darslarida o'quvchilarning tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodi tadbirkorlik tushunchalarini ingliz tili orqali o'rganishning innovatsion metodi bo'lib, tadbirkorlik va ingliz tilini teng o'rgatish uchun CLIL innovatsion metodidan foydalanishdir. Bunda tadbirkorlik asoslari, iqtisodiy bilim asoslari fanlari mazmuni va ingliz tilini integratsiyalashgan holda o'rganish tushuniladi.

CLIL (Content and Language Integrated Learning) atamasi 1994-yilda Yevropa mamlakatlari maktab va kollejlarda qo'llanila boshlandi. CLIL texnologiyasi ham siyosiy, ham ma'rifiy ahamiyatga ega bo'lib, ikkinchi tilni o'rganish o'quvchilarning keng doirada fikrlash malakasiga ega bo'lishlari uchun til o'qitishning innovativ yondashuvlarini loyihalashga ahamiyat berildi. Xalqaro tendensiyada CLIL kontseptsiyasi nafaqat qo'shimcha tillarni o'qitish, balki o'quv dasturlariga innovatsion va amaliyotga qaratilgan usul sifatida qaralmoqda. CLIL ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil

etishga asoslanuvchi ta'limdir. Ushbu ta'lim o'quvchilarni o'quvchi, o'quvchilar guruhi, o'quvchilar jamoasi, shuningdek, kompyuter texnologiyasi bilan o'zaro muloqot asosida tegishli fan yoki ijtimoiy soha bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish asosida amaliy faoliyat malakalari va kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishga xizmat qiladi.

CLIL texnologiyasi - bu ikki tomonlama yo'naltirilgan ta'limiy yondashuv bo'lib, unda ikkinchi til ham boshqa fan mazmunini, ham ikkinchi tilni o'rganish va o'rgatish uchun ishlatiladi, ya'ni fanlararo uyg'unlik ta'minlanadi, o'quvchilar bir vaqtda maktabdagi bir nechta fanlarni ingliz tilida o'rganadilar. CLIL texnologiyalari vositasida ingliz tili darslarida o'qitishni boshlashdan oldin o'quvchilarning yangi tilni yaxshi bilishlari talab etilmaydi. Ular tadbirkorlik fanini o'rganish bilan bir vaqtda o'qish uchun zarur bo'lgan tilni ham o'rganadilar va ikkala fanlar muhim o'quv fanlari sifatida o'qitiladi. Tadbirkorlikka oid mavzular ingliz tilida o'rgatilganda o'quvchilarga ma'lumotlarni qanday topish, yangi g'oyalarni kashf etishda qanday ishlash va suhbatlashish uchun ingliz tilidan foydalanish til o'rganish jarayonining bir qismiga aylanadi.

O'quvchi yoshlar - bu har qanday o'zgarishlarga tezda javob beradigan jamiyatning eng faol qismi bo'lib, boshqa yosh guruhlariga qaraganda tadbirkorlik faoliyati uchun ko'proq imkoniyat va qobiliyatga egadir. Yoshlar tadbirkorligi - bu davlat idoralarining alohida e'tiborini talab qiladigan juda murakkab sektor. Uning maqsadli qo'llab-quvvatlanishi mintaqada kichik biznesning rivojlanishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sishga, mintaqaning investitsion jozibadorligini oshirishga olib keladi. Hozirgi kunda o'quvchi-yoshlar yoshlar tadbirkorligini boshlashda juda katta qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu muammolarga tadbirkorlikni boshlashdagi moliyaviy qiyinchiliklar, yuqori soliq stavkalari va kreditlar bo'yicha foizlar, yoshlarning qo'lida boshlang'ich sarmoyaning yetishmasligi, faoliyatining qisqa davomiyligi va tajriba yo'qligi kiradi. Ushbu muammolar yoshlar tadbirkorligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash orqali o'z yechimini topishi mumkin.

Xodimlarning yangi turini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ta'lim muassasasidan uning faoliyatini tashkil etishga yangicha yondashishni, ya'ni ta'lim sohasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga yangicha qarashni talab qiladi. Tadbirkorlik faoliyati deganda ehtiyojlarni qondirish va foyda olishga qaratilgan faol, mustaqil faoliyat tushunilishi kerak.

Bizning fikrimizcha, o'quvchi-yoshlarni biznesga tizimli ravishda tayyorlash shaxsni uzluksiz o'qitishning uch bosqichida: umumta'lim maktabida, universitetda, shuningdek aspirantlarning malakasini oshirish tizimida amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida amaliy tadbirkorlikka katta e'tibor qaratish lozim. O'quvchi-yoshlarni tadbirkorlikka nazariy va amaliy o'qitish uchun o'qituvchilarni maxsus tayyorlash kerak.

Bugungi kunda biz hattoki zamonaviy dunyoda talab qilinadigan faoliyat, uslubi, kommunikativ va boshqa vakolatlarining amaliy ifodasi sifatida maxsus tadbirkorlik kompetensiyasi haqida gapirishimiz mumkin. Bugungi kunda, har qanday o'quv yurtining bitiruvchisi u yoki bu darajadagi tadbirkor bo'lishi kerak. Tadbirkorlik funksional savodxonlikning zarur tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

Maktab ta'limida tadbirkorlikning vazifasi, o'quvchiga qo'yilgan maqsadga erishish qobiliyatida noyob yaxlitlik sifatida qaralganda, shaxsiy potensialni ochish va uni o'zgartirishdir. Ammo bu yondoshish mehnat faoliyati mohiyatining tushunchasini tubdan

o'zgartiradi. Zero, tadbirkor hech kim tomonidan tayinlangan funksiyalarni oddiy bajaruvchisi emas. Tadbirkor qiymat yaratuvchi g'oyalarini amalga oshirishga harakat qiladi hamda harakat qilish qobiliyatining situatsion chegaralarini aniqlay olishi va ushbu chegaralardan chiqib ketish xavfini mustaqil ravishda o'z zimmasiga olishi kerak. Bu shuni anglatadiki, u o'z harakatlarining mumkin bo'lgan oqibatlarini baholashi va o'z pozitsiyasini ishonchli himoya qilishi kerak. Uning harakat qilish qobiliyatining negizida eksperimentatorning pozitsiyasi, o'ziga xos vaziyatda unga eng maqbul ko'rinadigan ish shakllarini sinab ko'rishga intiladi. Shuning uchun "tadbirkor" individual xususiyatga ega bo'lish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu o'z navbatida, o'ziga bo'lgan ishonchga asoslanadi - paydo bo'lgan noaniqlikni ijodiy yondoshish sifatida qabul qilish qobiliyati; suhbatlashish, o'z pozitsiyasini himoya qilish qobiliyati; boshqalarning fikrlarini hurmat qilish va kelishuvga erishish qobiliyati; obyektiv voqelikni baholash qobiliyati hamda optimal sharoitlarda mavjud yechimlarni topish imkonini beradi" [5].

Ushbu fazilatlar maktab ta'limining dastlabki bosqichlaridan tatbiq etilishi o'rta maktab o'quvchilarining to'g'ri kasb tanlashida hamda hayoti davomida shaxs sifatida rivojlanishi yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi PQ-53-son "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarini xorijiy til va zamonaviy kasblarga o'qitish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa – taraqqiyotning kafolatidir. –T.: "O'zbekiston", 2019. – 64 b.
4. Uzokjonova, M. (2023). STEAM technology and the importance of gamification in it. Science and Education, 4(10), 365–368. Retrieved from <https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6361>.
5. Mirzakarimova M. M. The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes //Telematique. – 2022. – C. 7128-7131.
6. Mirzakarimova M. Effectiveness of students'entrepreneurial skills development through CLIL technologies //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 92-94.
7. Madaminjonovna M. M. K. L. Methodology of educational teaching of general sciences.
8. Madaminjonovna M. M. Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies //International Journal of Human Computing Studies. – 2023. – Т. 5. – №. 3. – С. 15-17.
9. Мирзакаримова М. М. Essential composition of entrepreneurship functional literacy //International scientific and technical journal "Innovation technical and technology". – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 63-65.
10. Mirzakarimova M. M., Uzoqjonova M. D. Q. Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 12. – С. 321-324.
- 11.

ВОСПИТАНИЕ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА: МЕТОДИКИ И СРЕДСТВА

“UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY” NOTM, доцент кафедры педагогика Азизова Зулфизар Фазыловна

Аннотация. Способы и средства воспитания детей. Воспитанием называют целенаправленное формирование личности, процесс, который помогает ребенку подготовиться к взаимодействию в социуме. Это передача накопленного опыта, развитие в ребенке определенных качеств и умений. Как правило, в любом воспитании используется три основных способа – наказание, поощрение и личный пример. Причем последний способ считается чуть ли не самым эффективным, поскольку дети склонны повторять за взрослыми, копировать их привычки и поведение. Это не означает, что метод «кнута и пряника» не работает, просто следует помнить о том, что все хорошо в меру. При чрезмерном наказании можно задуть в ребенке инициативность, создать психологическую травму – особенно, если он не понимает, за что его наказывают. При чрезмерном поощрении можно избаловать или поощрить развитие формата общения под названием «шантаж», когда ребенок соглашается выполнять свои обязанности только взамен предоставления каких-либо благ и удовольствий.

Поэтому, в идеале, всегда помните о том, какой пример вы подаете вашему ребенку. Если вы не занимаетесь спортом, то заинтересовать ребенка зарядкой будет сложно. Если вы не читаете книг и много время проводите в Интернете, то не удивляйтесь, почему вашего малыша не интересует литература.

Перед детьми от одного до трех лет встает задача постижения огромного окружающего мира и приобретения самых необходимых навыков. К двум годам они делают резкий рывок в интеллектуальном развитии, формируются первые навыки абстрактного мышления, обогащается воображение, начинает развиваться память. В этом возрасте стимулировать развитие можно в игровой форме: полезно читать, петь, заниматься совместным творчеством, играть в игры.

Третий год в жизни ребенка детские психологи называют кризисным, он становится переломным с точки зрения осознания себя как личности. В этот период во избежание формирования в дальнейшем комплексов крайне важно правильно выстраивать общение с ребенком, уважая особенности его личности.

Важным аспектом становится и развитие речи, которая сейчас является для малыша полноценным средством общения: происходит тренировка речевой функции, обогащение словарного запаса.

Основным видом деятельности для детей этого возраста является игра, однако сейчас игры переходят из разряда абстрактных в сюжетные.

В первые три года у ребенка формируются основные чувства, определяется эмоциональная составляющая личности, а также его характер. В этот период также активно совершенствуется моторика, усложняются мыслительные операции. К четырем годам основным видом игры становятся ролевые игры. С 4 лет ребенок вступает в дошкольный период, поэтому большинство родителей смещают главный акцент на воспитание, обучение и дальнейшее развитие психики. Однако не следует забывать и о физическом развитии.

Физическое воспитание

Первые 6-7 лет – наиболее важные для физического воспитания, ведь именно в эти годы формируется общая выносливость и работоспособность, идет интенсивный рост. Это время, когда дети наиболее активны, много двигаться для них – легко и естественно, поэтому стоит пользоваться этой природной возможностью и уделять особое внимание физическому развитию. Кстати, это же поможет и укрепить иммунитет, увеличить сопротивляемость различным заболеваниям, развить привычку к здоровому образу жизни. Что можно делать в это время:

Укреплять здоровье. Например, заниматься закаливанием, формировать правильную осанку, предупреждать плоскостопие;

Формировать жизненно необходимые двигательные навыки (например, учиться плавать, бегать, лазать);

Развивать ловкость, выносливость, скорость, координацию.

Что могут делать родители?

Если родители сами ведут здоровый и активный образ жизни, то достаточно будет приобщать ребенка к совместным занятиям (зарядке, обливанию, пробежке или плаванию). Если позволяет место и пространство, можно приобрести домой простой спортивный инвентарь – установить шведскую стенку или турник, купить футбол, скакалку. Что делать, если у родителей не хватает времени и сил, чтобы контролировать физическую активность ребенка?

Если вы сомневаетесь в том, что у вас хватит времени и сил, чтобы контролировать физическую активность ребенка, можно отдать его в спортивную секцию, кружок или на специальные занятия по детскому фитнесу. Последний вариант даже более предпочтителен, поскольку здесь ребенка не готовят к спортивным рекордам и состязаниям, а в интересной и увлекательной форме проводят занятия, помогающие укрепить мышечный корсет, улучшить координацию и т.д. Причем спектр таких занятий достаточно широк – от йоги до плавания и танцев

Умственное воспитание

Если физическое воспитание – это база для здоровья и хорошего самочувствия вашего ребенка, то умственное может значительно упростить учебу в школе. К умственному воспитанию можно отнести развитие любознательности и познавательного интереса, памяти и внимания, речи и мышления, творческого восприятия мира и воображения.

Вот далеко не полный список того, **что должен знать и уметь ребенок в 6-7 лет перед первым классом:**

Копировать в точности узор или движение; уметь находить до шести отличий между разными предметами, в течение 15 минут выполнять одно задание, не отвлекаясь. Скорость и самостоятельность выполнения этих заданий свидетельствуют об уровне внимания у ребенка.

Рисовать, штриховать картинки, не выходя за границы. Владение карандашом и кистью, а также способность видеть строку и не вылезать за ее пределы поможет ребенку развить мелкую моторику, а это, в свою очередь, облегчит процесс обучения письму.

Читать небольшие стихи наизусть, пересказывать сюжет прочитанной книжки, рассказа, помнить 3-4 предложения и 8-10 картинок. Все эти умения говорят о том, какая память у дошкольника.

Немаловажны и математические умения: знать цифры (в прямом и обратном порядке), складывать и вычитать, соотносить цифру и количество предметов, уметь определять время, знать формы предметов (круг, квадрат, треугольник)

Ну и, наконец, **ребенок должен знать ФИО (свое и родителей), а также, в каком городе/стране/области он живет.** Иметь представление о временах года, месяцах, днях неделях и времени суток, животных и птицах, цветах и деревьях. Все это относится к знакомству с окружающим миром.

Получается, что в процессе дошкольного воспитания стоит уделить внимание сенсорному восприятию (развитию органов чувств), мыслительной деятельности, становлению речи, воспитанию любознательности (т.е. «научить ребенка учиться»), формированию общего элементарного представления об окружающем мире.

Что могут сделать родители?

Заниматься дома, используя различные развивающие игры. Сегодня существует огромное количество разных систем, помогающих формировать у ребенка те или иные знания и навыки. Просто больше общаться, читать, рассказывать. Например, гуляя, можно считать дома, птичек на деревьях, кошечек, искать только красные или синие машины, определять номера домов и т.д. Отдавать ребенка на специальные занятия, в группы, специализированные дошкольные учебные заведения, где с дошкольником будут работать профессионалы, помогающие подготовиться к первому классу.

Нравственное и духовное воспитание

Ну и, наконец, еще один немаловажный аспект – формирование моральных принципов, то есть нравственное и духовное воспитание ребенка. У детей еще нет способности анализировать последствия своих поступков, поэтому ведут они себя так, как, по их мнению, повели бы взрослые, которые являются для них авторитетом. Поэтому очень многое в этом вопросе зависит от родителей.

Важно, чтобы у ребенка к моменту поступления в первый класс сформировались представления о справедливости, заботе, доброте, вежливости. Все эти знания должны подкрепляться соответствующими поступками и поведением. Кроме того, стоит уделить внимание и развитию самостоятельности, ответственности, настойчивости, организованности – то есть таким качествам, которые также помогут ребенку успешно учиться в школе.

Что могут сделать родители?

Много общаться с ребенком, стараться его выслушать, объяснять, почему плох тот или иной поступок;

Читая книги и просматривая фильмы, задавать ребенку вопросы, вместе анализировать героев и их поступки: «А какой герой тебе больше нравится? Как ты считаешь, хорошо он поступил или нет? А как бы поступил ты в этой ситуации?»;

Уважать достоинство ребенка, создавать благоприятную эмоциональную атмосферу в семье, открытые доверительные отношения. Ведь чувство собственного достоинства помогает ребенку более правильно и адекватно оценивать свои и чужие

поступки. Если в семье, например, позволяют грубить ребенку, унижать его, то нормы вежливости и нравственности для него искажаются;

Поощрять самостоятельность и инициативность, давать простые задания (например, по дому), учить преодолевать трудности (вместо того, чтобы решать все проблемы за него, можно вместе сесть и обсудить: а как бы мы могли вместе исправить эту ситуацию?), побуждать к самообслуживанию.

К нравственному воспитанию также можно отнести формирование вкуса, интерес к искусству и т.д. Для этого хорошо посещать интересные ребенку выставки, детские спектакли, больше читать книг.

Помочь ребенку в нравственном развитии можно также, занимаясь с психологом, который направит и вовремя скорректирует поведение и развитие малыша. В некоторых специализированных дошкольных учебных заведениях есть соответствующие курсы.

Нынешний ритм жизни значительно усложняет задачу современных родителей обеспечить полноценное всестороннее развитие ребенка, – как правило, на реализацию всех необходимых запланированных мероприятий своими силами не хватает времени и возможностей, большинство определенных целей требует системного подхода, что еще больше усложняет ситуацию, особенно когда в семье есть двое или более разновозрастных детей. Одно из оптимальных решений – современные детские центры образования и развития, направленные на то, чтобы облегчить и ускорить процессы образования и воспитания, сделать их более разнообразными, увлекательными и эффективными.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Воспитание ребенка дошкольного возраста – это преимущественно задача родителей. От того, какой они пример подадут, как общаются с дошкольником, сколько внимания ему уделяют – будет зависеть его успех в школе и способность к получению знаний. Дополнительные занятия в специализированных учреждениях могут оказать существенную помощь и поддержку родителями в этом увлекательном, но непростом деле.

ЛИТЕРАТУРА

1. Z.Azizova.Creative and rule-based games as a factor in developing children's ability to think independently.Psychology and education. (2021) 58(2): P.11501-11506.

2. З.Азизова. Значение артпедагогики в нравственно-эстетическом воспитании ребенка. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. ISBN 978-955-3605-86-4.a collection scientific works of the International scientific conference (11 January, 2022) - Copenhagen: BERLIN on 11- January, 2022. ISSUE 7.P.197-200.

3. З.Азизова. Шарқмаънавиятидамиллий тарбия масалалари. Science and Education. Volume 3 Issue 10. Scientific journal. ISSN 2181-0842. October, 2022. P.476-483.
www.openscience.uz. <http://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4331/3976>

4. Z.Azizova.Diagnosing the level of aesthetic education of preschool children. Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. Volume 10, October, 2022. ISSN (E): 2788-0389. Website: www.peerianjournal.com.Email: editor @ peerianjournal.com. P.77-79.

**TALABALARDA KASBIY-IJODIY QOBILIYATLARNI
RIVOJLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI**
“UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY” NOTM
Pedagogika kafedra mudirasi dotsent Bakiyeva M

Annotatsiya: Maqolada qobiliyatli talabalarning ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogic va psixologik bilimlarning ahamiyati, ta’lim-tarbiyaning sifatini oshirishda ahamiyatli bo’lgan ma’lumotlar keltirilgan.

Kalitso‘zlar: ta’lim, tarbiya, qobiliyat, talant, istedod.

Hozirgi zamon fan va texnikaning rivojlanish ijamiyatda qobiliyatli bolalarni tarbiyalashni taqozo etadi. Qobiliyat bu shaxsning individual – psixologik xususiyatlaridan biri bo’lib, u shaxs tomonidan bilim, ko’nikma va malakalarni egallash jarayonida namoyon bo’ladi. Aqliy iste’dod darajasi baland bolalar izlanuvchan, har narsaga qiziquvchi va uyg’o qalbli bo’ladilar. Qobiliyatlik shaxsning aql-farosat, harakter, xotira va ruhiy kechinmalari bilan bevosita bog’liqdir.

Talabalarga nafaqat o’rgatish va tarbiyalash, balki ko’pincha qayta tarbiyalash, oilada, bolaning atrofidagi muhitda orttirilgan kamchiliklarni tuzatishga ham to’g’ri keladi. Bunga bizni qamrab olgan turli xil axborotlar oqimi tufayli bolalar yildan-yilga yanada zakovatli, qiziquvchan bo’lib borayotganliklari, ularning madaniy talablari ortib borayotganligini qo’shimcha qilish lozim. Bularning barchasini inobatga olib, o’qituvchi unga hayot tomonidan qo’yilayotgan doimiy o’zgarib boruvchi talablarga javob berishi borgan sari qiyinlashmoqda. Pedagogning ishi shaxsda katta kuch, katta imkoniyatlarni talab etadi, hech bir boshqa kasb o’zida idealni amalga oshirish talablarini bunchalik yaqqol qo’ymaydi. O’qituvchiga zamonaviy talablar ko’pgina tadqiqotchilarning ishlarida bayon etiladi. Ular ideal pedagogning mavhum obrazida to’liqroq aks etadi, bu o’qituvchini tayyorlashning maqsadini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Misol bo’lib L.F.Spirin tomonidan taklif etilgan umumpedagogik professiogramma xizmat qilishi mumkin bo’lib, unda kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun, ya’ni ixtiyoriy pedagogik tizimda ta’lim-tarbiyaviy vazifalarni yechish uchun zarur bo’lgan o’qituvchi shaxsining eng ahamiyatli sifatleri umumlashtirilgan .

A.Avazboyev tomonidan olib borilgan tadqiqot ko’rsatdiki, oliy pedagogika o’quv yurtlarida nazariy va ishlab chiqarish ta’limini integratsiyalash bir vaqtning o’zida nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko’nikma hamda malakani egallashni talab qilar ekan. Bunday aralash mashg’ulotlarni o’tkazish uchun quyidagi talablarni bajarish kerak:

1) muxandis-pedagoglarning nazariy va amaliy ishlab chiqarish ta’limi uslubiyotini egallashlari bilan bog’liq bo’lgan maxsus tayyorgarligi;

2) aralash mashg’ulotlar o’tkazish talabiga javob beradigan moddiy-texnika bazasining mavjudligi .

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish yo’llari orqali “Assesment” texnologiyasi asosida kasbiy-ijodiy layoqatlikni ifodalovchi malakalarni baholash metodikasi takomillashgan. Mazkur baholash metodikasi kasbiy ta’lim hamda ijodiy sifatlarining tasnifi asosida takomillashtirildi. Talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mezonlari (reproduktiv, produktiv, kreativ)ni kasbiy bilimlarni o’qitishning variativ va invariantiv didaktik funksiyalari “Assesment” texnologiyasi bo’yicha ijodiy layoqatini ifodalash asosida takomillashtirilgan.

Variativlik nima? degan savolga variatsiya (lotincha – variation, variables – o‘zgarish, o‘zgaruvchan, vario – har xillashtirish, o‘zgartirish, beqaror bo‘lib o‘zgarmoq) bu asosiyga taalluqli bo‘lmagan, faqat xususiyatlari uchun tegishli bo‘lgan ko‘rinish, o‘zgarishdir deb javob berish mumkin. Variativlikni, bir tomondan, asosiy tamoyildan biri hisoblansa, ikkinchi tomondan esa – zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishning yo‘nalishi sifatida qarash mumkin.

Kasbiy-ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishda invariant va variativ didaktik funksiyalarni alohida o‘rganib chiqdik. Avvalambor, variativ didaktik funksiyalar deganda, oliy ta’lim muassasalarida talabalarga ta’limda formal o‘qitishdan holi bo‘lgan holda, ta’lim mazmunini har xillashtirish va o‘zgartirishga erishish ekanligi anglanadi. Invariant didaktik funksiyalar variativ didaktik funksiyalar aksi bo‘lib, kasbiy-ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ta’lim mazmunini bir xillikka erishishi. Mazkur didaktik funksiyalar bo‘yicha ta’lim mazmuni hamda talaba individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, tadqiqot olib borganimizda ularning o‘xshash tomonlari va qarama-qarshiligi, kamchiligi va yutuqlariga e’tibor qaratdik.

Pedagogik tajriba-sinov jarayonida talabalarga variativ va invariantiv topshiriqlar topshirildi. Mazkur variativ va invariantiv topshiriqlarni tuzish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq qilindi:

1. Variativ va invariantiv topshiriqlarni mazmunini anglash, uning samaradorligini oshirishining zarur sharti ekanligiga e’tibor beriladi.

2. Har qanday variativ va invariantiv topshiriq o‘quv fanlari yo‘nalishi asosida loyihalashtiriladi.

3. Variativ va invariantiv topshiriqlarturli-tumanbo‘lishim mumkin.

4. Variativ va invariantiv topshiriqlar 2-4-bosqichlar uchun alohida tuziladi.

Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mezonlari quyidagi kasbiy-ijodiy qobiliyatlar tuzilmasini hosil qiluvchi bloklar orqali ishlab chiqildi (2.2-jadvalga qarang):

2.2-jadval.

Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mezonlari

№	Mezon	Mezon mazmuni	Bloklar	Mezon asosida baholanuvchi bilim, ko‘nikma va malakalar

1	Reproduktiv	Kasbga oid axborot bilan ishlash ko'nikmalarni hosil qilish uchun reproduktiv darajadagi topshiriqlarni bajarish talab etiladi	1-3	-ta'lim oluvchilarni birlashtirish, ularni mashg'ul qilish, majburiyatlarni taqsimlash, ishni rejalashtirish, amalga oshirilganlarga yakun yasash; -o'quv materialini, ko'rgazmali materiallar, jihozlarni tanlash va tayyorlash, o'quv materialini tushunarli, aniq, ifodali, ishonchli va izchil bayon etish, bilishga oid qiziqishlar va ma'naviy ehtiyojlarning rivojlanishini rag'batlantirish, o'quv-bilishga oid faollikni oshirish; -ta'lim oluvchilarning ma'naviy olamlariga kirib borish, ularning emotsional holatlarini ob'yektiv baholash, psixikalarining xususiyatlarini aniqlash hakidagi bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.
2	Produktiv	Kasbiy muloqotni amalga oshira olishga qaratilgan topshiriqlar tuplamidan iborat bo'lgan produktiv darajaga mansub vazifalarni barajarish talab etiladi.	4-6	-ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblar, ta'lim muassasasi rahbarlari bilan pedagogik maqsadga muvofiq munosabatlarni o'rnatish; -ta'lim oluvchilarga emotsional-irodaviy ta'sir etish; -pedagogik vaziyatlar va jarayonlarni bilish va ob'yektiv baholash xaqidagi bilim, ko'nikma va malakalar
3	Kreativ	Kasbiy-pedagogik faoliyatga oid muammoli vaziyatlarni hal qila bilishga oid ijodiy yondashuvni talab qiladigan kreativ darajadagi topshiriqlar tizimidan iborat.	7-8	-tanlangan sohadagi ilmiy bilimlarni o'zlashtirish, taxlil qilish, xulosalar chiqarish; -kasbiy faoliyat mohiyatini o'zlashtirish sohasida yuzaga kelgan muammoning o'z noan'anaviy yechimini ko'ra olish haqidagi bilim, ko'nikma va malakalaridan tashkil topadi

Kasbiy ta'lim tasnifi o'z ichiga quyidagilarni kiritadi:

1) o'qituvchi shaxsining xarakterologik xususiyatlari, bular:

a) o'qituvchining fuqarolik va kasbiy yo'nalganligi, yo'nalganlik ostida "pedagogning kasbiy faoliyatga va uning asosiy obyekti – bolaga faol munosabatlari tizimini belgilovchi dunyoqarashi" tushuniladi.

Ikkinchidan, kasbiy yo'nalganlik pedagogik faoliyatga ongli va psixologik tayyorlik sifatida xizmat qiladi. Uchinchidan, u pedagogik layoqat va qobiliyatlar asosidagi o'qituvchi-tarbiyachi kasbiga har tomonlama ahamiyatga, barqaror qiziqishga ega. To'rtinchidan, bu o'zining pedagogik majburiyatlariga mas'uliyatli munosabat. Beshinchidan, maktabdagi o'quv-tarbiyaviy vazifalarni hal etishga kasbiy tayyorgarlik.

b) xarakterning intellektual sifatlari, shuningdek, ilmiy fikrlash xususiyatlari;

v) xarakterning axloqiy xususiyatlari;

g) xarakterning irodaviy va emotsional xususiyatlari;

2) *kasbiy-pedagogik bilimlar* ahamiyatli bilimlar blokidan tashkil topadi (pedagogik jarayonning mazmuni, metodlari, rejalashtirish shakllarini bilish, innovatsion jarayon yo'nalishlarini bilish);

3) *umumpedagogik malakalar* (ifodali nutq bilan ta'sir etish malakasi, hisoblash malakasi, muloqot malakasi, vaqtda mo'ljal olish malakasi va boshqalar);

4) *umumpedagogik ko'nikmalar*:

a) pedagogik diagnostika maqsadini belgilash bosqichida ko'nikmalari (o'quvchilarni kuzatish, o'quvchilar bilan suhbat, tarbiya maqsadlarini aniqlash ko'nikmasi va boshqalar);

b) pedagogik vazifalarni o'quv-tarbiya jarayonini rejalashtirish darajasida yechish bosqichi ko'nikmalari (aniq vaziyatda bosh vazifani aniq belgilash ko'nikmasi, tarbiyalanuvchilarning variativ rivojlanishlari imkoniyatlarini prognozlash ko'nikmasi va boshqalar);

v) belgilangan rejani hayotda amalga oshirish bo'yicha amaliy ishlash bosqichi ko'nikmalari;

g) bajarilgan pedagogik ish tahlili, tarbiyalanuvchilarning yangi holatlarini aniqlash va yangi pedagogik maqsadlarni belgilash bosqichi ko'nikmalari (qo'yilgan maqsadga erishish darajasini belgilash ko'nikmasi, pedagog ta'sir etish zaifligining sabablarini aniqlash ko'nikmasi va boshqalar).

Inson kasbiy faoliyati tavsifida motivlar muhim o'rin egallaydi. V.A. Slaveninabituriyentlarning pedagogika institutiga kirishlaridagi uch guruh motivlarni belgilagan:

1) haqiqatda pedagogik yo'nalganlik to'g'risida guvohlik beruvchi motivlar (bolalarni o'qitish va tarbiyalash istagi); 2) qisman pedagogik yo'nalganlikni ifodalovchi motivlar (o'zida pedagogik qobiliyatlarni anglash, pedagogik kasbning muhimligi va obro'si to'g'risidagi tasavvurlar); 3) pedagogik yo'nalganlikka ega bo'lmagan motivlar (o'quv faniga qiziqish, oliy ma'lumot egallash istagi, moddiy ta'minlanganlikka intilish, tasodifiy sharoitlar).

A.M. Kuxarchuk ta'limlovchilarning kasbiy afzalliklarining motiv- determinantlarini quyidagicha tasniflaydi:

1) kasbning ijtimoiy, davlat miqyosidagi ahamiyati;

2) kasbning bilishga oid ahamiyati;

3) tanlangan ishga qiziqishi;

4) tegishli sohadagi ish tajribasi bilan kasbga tayyorgarligi;

- 5) tanlanadigan kasbning ta'lim muassasidagi o'zlashtirish bilan aloqadorligi;
- 6) kasbga qobiliyatligi;
- 7) moddiy niyatlari;
- 8) kasbning tarbiyaviy ahamiyati;
- 9) ishga joylashishning osonligi;
- 10) yaqinlar, pedagoglar, do'stlarning maslahatlari, oilaviy an'analar.

Shu munosabat bilan pedagogik qobiliyatlar to'g'risida, ular zamonaviy o'qituvchiga qanchalik zarurligi, ularni shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatlari to'g'risida masala yuzaga keldi. Pedagogik qobiliyatlar muammosi N.V.Kuzmina, V.A.Kruteskiy, N.D.Levitov, I.V.Straxov, V.G.Kutsenko, N.V.Kuxarev va boshqalarning tadqiqotlari va nashrlarida yoritib berilgan.

F.N.Gonobolin tomonidan pedagogik qobiliyatlarning tasnifi berilgan. U o'qituvchi sifatlarini pedagogik qobiliyatlar va ularga hamroh bo'lgan xususiyatlarga ajratadi. Pedagogik qobiliyatlar strukturasiga u quyidagilarni kiritadi: 1) o'quv materialini o'quvchilar uchun tushunarli yetkazish qobiliyati; 2) ishdagi ijod; 3) o'qituvchining o'quvchini tushunishi; 4) bolalarga pedagogik irodaviy ta'sir etish; 5) bolalar jamoasini tashkil qilish qobiliyati; 6) bolalarga qiziqish; 7) nutqning mazmunligi va yorqinligi; 8) uning obrazlilik va ishonchlilik; 9) pedagogik axloq; 10) o'quv materialini hayot bilan bog'lash qobiliyati; 11) kuzatuvchanlik (bolalarga nisbatan); 12) pedagogik talabchanlik.

Bu talqin N.D.Levitov, V.A.Kruteskiy va boshqalar tomonidan rivojlantirilgan. Pedagogik qobiliyatlar ostida N.D.Levitov o'qituvchi shaxsining turli tomonlariga aloqador bo'lgan qator sifatlarni tushunadi. Bunda avvalo uning aqliy faoliyatiga aloqador bo'lgan sifatlarni ajratadi. Pedagogik qobiliyatlar qatoriga u quyidagilarni kiritadi: 1) bolalarga bilimlarni qisqa va qiziqarli shaklda yetkazish qobiliyati; 2) kuzatuvchanlikka asoslangan holda o'quvchilarni tushunish qobiliyati; 3) mustaqil va ijodiy tafakkur; 4) topqirlik; 5) o'qituvchining o'z ishi tizimini ta'minlash uchun hamda yaxshi o'qituvchilar jamoasini tuzish uchun zarur bo'lgan tashkiliy qobiliyatlar.

N.V.Kuzmina pedagogik qobiliyatlarni pedagogik faoliyat talablariga javob beruvchi va mazkur faoliyatni yengil egallash, unda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlovchi inson shaxsi xususiyatlarining majmui sifatida ta'riflaydi.

Pedagogik qobiliyatlar tuzilmasiga u turli komponentlarni kiritadi: pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, xarakter xususiyati sifatidagi talabchanlik, pedagogik axloq, taqsimlangan diqqat, tashkiliy qobiliyatlar.

Pedagogik kuzatuvchanlikni kichik, bir qarashda sezilmas hodisa va ta'lim oluvchining rivojlanish tendensiyalarining belgilarini ko'rish qobiliyati, uning bilimlari, ko'nikma va malakalari, iroda va xarakterini shakllantirish, xulqidagi o'zgarishlar bo'yicha uning holatini tushunish, unda yangi ehtiyojlar va qiziqishlarning yuzaga kelishi sifatida ochib beradi.

N.V.Kuzmina pedagogik tasavvurda o'ziga xos mazmunni, o'zining yo'nalganligi va o'ziga xos vaqt omilini ta'kidlaydi. Pedagogik tasavvurning o'ziga xos xususiyati tarbiyaviy ishning yakuniy natijalari juda kech aniqlanishi va yakuniy natijada ta'lim oluvchi o'qituvchining ta'siridan chiqib ketganida va hayotning yangi sharoitlariga duch kelganida u xatti-harakatlarda mustaqillikni namoyon etishi kerak bo'lganida hayot bilan tekshirilishida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014. – 76 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь. ЎРҚ-637-сон
3. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг ЎРҚ-406-сон қонуни. 2016 йил 14 сентябрь.
4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 102 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – Б. 14. // Халқ сўзи. 2016 йил 15 декабрь. – № 247. – 2 б.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH USUL, VOSITA VA METODLARI

Sultanov M.M. Nizomiy nomidagi TDPU “Boshlang'ich ta'limda matematika va uni o'qitish metodikasi” kafedrasida dotsenti.

Asqarova Ayjan Erlan qizi Nizomiy nomidagi TDPU talabasi

Ma'lumki, kishi bilayotgan va o'zlashtirayotgan narsaga tanqidiy munosabatda bo'lmasa, bilish faoliyatida tafakkurning mustaqiligi bo'lmaydi. O'zbekiston uchun mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. Shu sababli maktab akademik litsey, kasb-hunar kollej va texnikumlar, oliy o'quv yurtida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning bilish faoliyatini faolashtirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini takomillashtirish kerak. Biroq tanqidiy fikrlash o'z-o'zidan shakllanmaydi. Foydali axborot va fikrlarni olish bo'yicha tajriba, malaka ko'nikmalar hosil qilishlari kerak. Tanqidiy fikrlash bu qiziquvchanlikni namoyon etish, foydalanish tadqiqot usullari: savollar berish va tizimli ravishda javob izlash. O'quv majmuasiga kiritilgan darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalarining mazmuni kichik maktab o'quvchisining bilim va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, uning o'qishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga, istaklarini rivojlantirishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlash – o'qish emas, balki o'qitish natijasidir. Bu g'oyalarni va ularning ahamiyatini ham ko'p fikrlilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqish hamda ularni boshqa g'oyalar bilan taqqoslashdir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlarini ko'rsatish o'tamiz.

Birinchi bosqich – da'vat bosqichi deb ataladi. Da'vat bosqichida o'qitishda interfaol metodlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. «**Aqliy hujum**» metodi orqali avval bilganlari yoki bilaman deb o'ylaganlarini ro'yxatini tuzishlari mumkin. Bunda «Aqliy hujum» yakka yoki juftlikda, keyin esa butun guruh ishtirokida o'tkaziladi. Biror o'quvchi guruhdagi «Aqliy hujum» jarayonidagi fikrlarni to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishdan qat'iy nazar, qanday bo'lsa, shu holda doskaga yozadi. So'ngra o'qituvchi o'quvchilarga mavzuga bevosita aloqasi bo'lgan, lekin muhokama qilinmagan savollarni berish mumkin. Ushbu bosqich davomida o'qituvchi imkoni boricha kam gapirib, o'quvchilarga ko'proq

gapirishga imkoniyat yaratishi muhim. Bu bosqichda pedagogik faoliyatning bir nechta muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, ta'lim oluvchi mavzu to'g'risida bilganlarini tiklashda faol ishtirok etadi. Bu esa uni o'z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko'rib chiqiladigan mavzu haqida o'ylay boshlashga majbur etadi. Tanqidiy fikrlashning da'vat bosqichining ahamiyati shundan iboratki, unda yangi bilimlarni mustaqil tanlangan maqsad uchun ishlatish o'quvchida kuchli bo'ladi. Ifodali fikrlashning ikkinchi bosqichini anglashda esa yangi axborot da'vat bosqichida faollashtirilgan axborot bilan bog'lanadi. Yangi o'quv materiallarining tushunilishiga erishish bu bosqichning muhim vazifasi hisoblanadi.

Ikkinchi bosqich anglash bosqichidir. Bu bosqichda o'quvchi yangi axborot yoki fikrlar bilan muloqatga kirishadi. Bu muloqat matnni o'qishi, filmni ko'rish, nutqni tinglash yoki tajribalar o'tkazish kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Bu bosqich o'qitish jarayonida o'qituvchining o'quvchilarga eng kam ta'sir qiladigan bosqichidir. Aynan bosqichda o'quvchi mazkur ishda mustaqil va faol ishtirok etishi kerak. **Insert metodi** o'qitish jarayonida o'zligini anglashni faol kuzatish uchun o'quvchilarga imkon beradigan kuchli quroldir. Anglash bosqichining amalga oshirilishi bilim orttirishi jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki o'quvchining qobiliyati sust bo'lsa, uni o'qitish imkoniyatini boy berishi mumkin. An'anaviy ta'limda, afsuski, bunday holatlar tez-tez uchray turadi.

Uchinchi bosqich fikrlash bosqichidir. Bunda o'quvchilar yangi bilimlarni mustahkamlaydilar, yangi tasavvur va tushunchalarni avval mavjud bo'lganlariga qo'shib, o'zlashtiradilar. Aynan fikrlash bosqichida bir nechta muhim maqsadga erishish yo'llari rejalashtiriladi. Birinchi navbatda o'quvchilar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari orqali ifodalashga harakatlar qilishlari kerak. Bu yangi tasavvurlarni va tanqidiy fikrlarni hosil qilish uchun juda zarur.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish oson ish emas. Albatta, buning uchun tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi quyidagi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi kerak.

- o'quvchilarga mustaqil fikr yuritish uchun imkoniyat yaratib berish va ularni diqqat bilan tinglashga o'rgatish;

- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish, saralash, tanqidiy va ijodiy baholash;

- har bir o'quvchining tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;

- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlashi lozim.⁹

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullarining ko'pligi tufayli hammasini sanab o'tish mumkin emas. Ommabop metodlarga quyidagilar kiradi:

«Klasterlar», «G'oyalar savati», «Teskari mantiqiy zanjirlar», «To'g'ri va yolg'on bayonotlar», «Olti tafakkur shapkasi», «Baliq suyagi», «Sinquai», «Parvoz jurnallari», «Raft», «Prognozlar daraxti», «Marginal eslatmalar».

BALIQ SUYAGI

Axborotni tizimlashtirish va muammoning optimal yechimini topishning yana bir usuli Fishbone hisoblanadi. Uning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha yordami shubhasizdir. Qabul qilish baliq skeleti shaklida ko'rsatiladi. Bosh va quyruq mos ravishda muammo va uning yechimi sifatida belgilanadi. Kenarlarda muammoning sabablari va

⁹Xodjayeve F.O. O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish va uning muhim jihatlari. //Zamonaviy ta'lim ilmiy –ommaviy jurnal ,2017-yil N6 43-47b.

ularni tasdiqlovchi faktlar mavjud. Ushbu texnika muammolarning o'zaro bog'liqligini va ularning o'zaro ta'siri tizimini aniqlash imkonini beradi.

«OLTI TAFAKKUR SHAPKASI» Shlyapalar bilan tanqidiy fikrlashni qanday rivojlantirish mumkin? Qabul qilish ham mos keladi mustaqil ish, va auditoriya bilan ishlash uchun (ham katta, ham unchalik emas). Shlyapalar soni muammo bo'yicha muayyan qarashlarga mos keladi. Ranglar ma'lum elementlarga beriladi:

oq - faktlar; sariq - imkoniyatlar; ko'k – ma'nosi; yashil - ijodiy; qizil - his-tuyg'ular; qora - tanqid.

«Prognozlar (Ehtimollar) daraxti». Berilgan mavzu bo'yicha asosli va asossiz prognozlar qilish qobiliyatini rivojlantirish texnikasi. Mavzu daraxt tanasi bilan ifodalanadi. Prognozlar (ehtimol) - ikki tomondan filiallar. Argumentlar shoxlardagi barglardir. Shu tarzda vaziyat rivojlanishining ehtimollik modelini tuzishgina emas, balki hozirgi vaziyatning hal qiluvchi omillarini aniqlash ham mumkin.

Klaster tuzish. «Klaster» lotincha so'z bo'lib, «g'uncha bog'lam» ma'nosini anglatadi. Klaster (axborotlarni yoyish) metodi, pedagogik tamoyil bo'lib, o'quvchining u yoki bu mavzu bo'yicha erkin va bimalol o'ylashiga yordam beradi. U faqat g'oyalar orasidagi bog'lanishlarning fikrlashni ta'minlash imkoniyatini beradigan tuzilmani aniqlab olishni talab qiladi. U fikrlashning oddiy shakli emas, balki miya faoliyati bilan bog'lanadi.

Klasterlar tuzish qoidasi quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muhokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.

2. Matnni kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga ham e'tibor bermang.

3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga etmagunga qadar yozishdan to'xtamang. Miyangizga fikr kelishi to'xtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgunga qadar qog'ozda nimalarnidir chizib o'tiring.

4. Imkoni boricha bog'lanishi mumkin bo'lgan g'oyalarni tizib chiqing. G'oyalarning oqimi sifatida va ular orasidagi aloqalarni chegaralab qo'ymang.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'rganilayotgan voqea (hodisa, qoida) yoki faktga o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish bo'lib, ularda savol berish zaruriyatini keltirib chiqarishdir. Keyin berilgan savollarni ma'lum farazlar shaklida ifodalab, ularni tekshirishni amalga oshirishga harakat qilinadi.

Oilada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Bilamizki bola avvalom bor oilada tarbiya ko'radi. Oila bola uchun tarbiya o'chog'i bo'ladi. Bola katta bo'lgan sari atrofga bo'lgan qiziqishi ortib boraveradi. Bolada «NEGA?», «NIMA UCHUN?» so'roqlarini berishi ko'payadi. Savol berish orqali boladi atrofga, narsalarga bo'lgan qarashlari fikrlashi rivojlanadi. Agar bola savollar bermasa, tanqidiy fikrlash haqida unutsa bo'ladi. Savollarning sifati haqida keyinroq gaplashamiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar savol berishni yaxshi ko'rishadi. Bu aytmdingizku deyiladi. Robot darslikdagi hamma narsani boladan ko'ra yaxshiroq qiziqishdan dalolat beradi, bora-bora u aqlning qiziquvchanligiga, keyinchalik o'z navbatida tanqidiy fikrlashga aylanadi. Ko'p hollarda maktab hayoti boshlanishi bilanoq, savollar berilishi to'xtaydi. Faqat javoblar yangraydi. Natijada bolalar faqat yangi bilimlarning qabul qiluvchisiga aylanishadi, ammo ular bilimlarning yaratuvchisiga aylanishi kerak. Ota-onalarga savol: siz bolalaringizga savollar berasizmi? Bu ishni qilish juda muhim, chunki

bolalar avvalo oilada, ota-onadan yoki aka-uka va opa-singillardan, va faqat keyin maktabda savol berishni o'rganadilar. Bolalar ota-onaning o'zi qanday savol berayotganini, ularda aqlning qiziquvchanlik qobiliyatini ko'rmasalar, ota-onalarning o'zi bolalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi mushkul bo'ladi. Bizga ijodiy fikrlash qiziqarli narsalarni yaratish, san'at, ijoddek tuyuladi. Aslida esa har bir inson, bola ijodiy fikrlashni rivojlantirishi kerak. Shundagina ko'plab javob variantlarini o'ylab topish qobiliyatini va qayta o'rganish, yangi narsalarni topish, o'rganish qobiliyati shakllanadi. Masalan, bola shunday savol bersak «Nima uchun hech narsa qilmay o'ritibsan?» Agarda bolangiz shunday javob bersa «Siz menga nima qilishimni aytmadigiz» bola o'zi mustaqil ish qila olmaydigan bo'lib qoladi. Unga buyruq ohangida aytisagina qiladi. Bu juda yomon. Bu holatning oldingi olish kerak. Uning uchun bolaga ko'proq savol bilan murojaat qilish kerak. Atrofga bo'lgan qiziqishini orttirishimiz kerak. Maktab jarayonida ham o'quvchi o'z ustida ishlashi kerak. Nima uchun o'quvchi maktabda nimanidir qilishni unutdi? Chunki miya butun kuchini eslab qolishga sarfladi. O'z ustida ishlash emas, tushunish emas, anglash emas, o'zi uchun rejalashtirish emas, faqat eslab qolish kerak. Axborot qancha tez takrorlansa, uni eslab qolish istagi shunchalik pasayadi. Biz 30 marta «Uy vazifalarni barajib kel», «Bajar» deganimizda, miya «Men buni oldinroq eshitganman», deb javob beradi. Natijada o'quvchida aytgan narsani barajmaslik kelib chiqadi. Agar ong uyda rivojlanmasa, keyinchalik u ishni qanday qilish kerakligini aytishlarini kutadigan odamga aylanadi. Agar ularga buni qanday qilish kerakligi aytilsa, ular buni qilishadi. Agar aksi bo'lsa - axir siz amalga oshirishi mumkin, tag'in bola hammasini eslab qolmaydi. Natijada bola fikrlashda to'xtaydi. Miyamiz fikrlashga yo'l qo'ymaydi. Oqibatida birovga itoatkor bo'lib qolishi ham mumkin. Vaziyatga qarab o'zgarib turadigan fikrlashni tasavvur qilamiz. O'quvchilar bilan ekskursiya yoki madaniy hordiq olish uchun chiqsa, o'quvchini ma'lum bir vaziyatga duch keltirsak u darhol kuzatishga, tahlil qilishga, ma'lumotlarni qayta ishlashga kirishadi, xulosalar chiqaradi o'ziga aniq qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. "Xalq so'zi", 2020 yil 25 yanvar.
3. Sh. Mirziyoyevning "Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi"dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.
4. Sh. Mirziyoyev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Toshkent 2017-yil Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma'ruza.
5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.
6. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: "Ilm-Ziyo", 2005, 240-bet.

BOSHLANG'ICH TA'LIM IXTISOSLIGI BO'YICHA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMINI AMALGA OSHIRISH ISTIQBOLLARI XUSUSIDA

Djumayev Mamanazar Nizomiy nomidagi TDPU professori.
Sanakulov Xamarakul Rizakulovich Nizomiy nomidagi TDPU professori.

Annotasiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematikadan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning ilmiy-metodik asoslari haqida mulohazalar suningdek, Respublika ta'lim inspeksiyasi tomonidan milliy o'quv dasturi loyihasi muhokamasi haqida so'z yurutamiz.

Kalit so'zlar. Mulohaza, texnologiya, maqsad vazifa, o'quv dasturi, ta'lim standarti, boshlang'ich ta'lim, matematika, bilim va ko'nikma.

О ПЕРСПЕКТИВАХ ВНЕДРЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО НАЧАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯМ

Джумаев Маманазар Иргашевич- профессор Ташкентского государственного педагогического университет им. Низами.

Санакулов Хамаракул Ризакулович профессор Ташкентского государственного педагогического университет им. Низами.

Аннотация. В этой статье мы обсуждаем научно-методические основы реализации национальной учебной программы по математике в начальной школе, а также обсуждение проекта национальной учебной программы Республиканской инспекцией образования.

Ключевые слова. обратная связь, технология, цели, учебная программа, образовательные стандарты, начальное образование, математика, знания и навыки.

ABOUT THE PROSPECTS FOR IMPLEMENTING INTEGRATED EDUCATION IN PRIMARY EDUCATIONAL SPECIALIZATIONS

Dzhumaev Mamanazar Irgashevich - professor at Tashkent State Pedagogical University named after. Nizami.

Sanakulov Khamarakul Rizakulovich Professor of Tashkent State Pedagogical University named after. Nizami.

Annotation. In this article, we discuss the scientific and methodological foundations for the implementation of the national curriculum in mathematics in primary school, as well as the discussion of the draft national curriculum by the Republican Inspectorate of Education.

Keywords, feedback, technology, goals, curriculum, educational standards, primary education, mathematics, knowledge and skills.

Matematika darslarini tashkil qilishda nazariyadan ko'ra ko'proq amaliyotga e'tibor berish hamda o'quvchilarga tayyor o'quv materiallarini berishga asoslangan yondashuvdan ma'lum darajada voz kechish talab qilinadi. Matematika darslarida ko'proq keys, tadqiqot, loyiha, kichik o'quv kashfiyotlari kabi interaktiv metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. O'quvchilarda kichik tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishda

kuzatish, tajriba, o'lchashlar, analiz (tahlil) va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash va analogiya kabi ilmiy izlanish metodlaridan o'rnida foydalanish talab etiladi. O'quvchilarda bilim va ko'nikmalarni shunchaki shakllantirib qolmasdan, ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish kompetensiyalarini ham tarkib toptirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bitiruvchi quyidagi umummadaniy kompetentsiyalarga ega bo'lishi lozim:

-Shaxsiy o'sishga intilishni shakllantirish va ob'ektiv baholash, shuningdek, ta'lim oluvchilarning intellektual rivojlanish darajasini oshirish ko'nikmalariga qobiliyatlilik.

-Ijtimoiy va kasbiy vazifalarni hhal etishda ijtimoiy, gumanitar va iqtisodiy fanlarning asosiy qoidalari va metodlaridan foydalanishga qobiliyatlilik.

-Ona tilida o'z fikrlarini tizimli erkin bayon eish, ilmiy matnlar bilan ishlash, ommaviy nutq so'zlash uchun ona tili va chet tillaridan birida yozma va og'zaki nutq ko'nikmalarini egallaganlik.

-Muloqotga kirishish va maxsus matnlarni tushunish uchun chet tillardagi bilimlardan foydalanish.

-Axborotni olish, saqlash va qayta ishlashmetod, usl va vositalaridan foydalanish; global kompyuter tarmoqlar bilan ishlash ko'nikmalariga egalik.

-Ijtimoiy o'zaroharakatga kirishishda ta'lim ishtirokchilarining etnomadaniy o'ziga xosliklarini hisobga olish.

-Axloqiy meyorlar va ma'naviy madaniyatni o'zlashtirish.

- Ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish, ilmiy bilish yutuqlariga erishish tamoyillarini anglash;

-Gigiyena, mehnat muhofazasi va tashqi ta'sirlardan himoya qilish qoidalari talablariga muvofiq, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishga qobiliyatlilik.

Kasbiy kompetensiyalar: O'quv-tarbiya jarayonini modellashtirish va uni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish;

Turli yosh davrlarida insonning xulq-atvori va faoliyatini boshqarishning o'ziga xosliklari, psixik va psixofiziologik rivojlanishning maxsus qonuniyatlari hamda individual o'ziga xosliklarini hisobga olish vositalaridan foydalanish qobiliyatiga egalik;

Psixologik va pedagogik tadqiqotlarning miqdor va sifat metodlarini egallaganlik.

Turli yosh guruhidagi bolalarning rivojlanishi, muloqoti, faoliyatini tashxis etish metodlaridan foydalanish qobiliyatiga egalik;

O'qitish, tarbiya, rivojlanishning turli nazariyalariga doir bilimlar, ta'limning turli bosqichlarida o'qitish dasturlaridan foydalanish qobiliyati;

Bolalarning xilma-xil faoliyatini tashkil etish usullarini egallaganlik;

Ta'lim jarayoni subyektlarining birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyati va shaxslararo o'zaro harakatini tashkil etish usullarini egallaganlik;

Pedagoglik kasbining yuksak ijtimoiy ahamiyat kasb etishini tushunish, kasbiy etika tamoyillariga rioya qilish;

Jamiyatning ijtimoiy-madaniy tuzilmasining o'ziga xosliklari, shuningdek, milliy tarbiyaning qonuniyat va tamoyillarini hisobga olgan holda, ko'pmadaniyatlilik muhitida kasbiy faoliyatni tashkil etish usullarini egallash;

Kasbiy vazifalarni hal etishda fanlararo va vakolatli tuzilmalarning birgalikdagi faoliyatida ishtirok etishga qobiliyatlilik;

Kasbiy faoliyatda bola huquqlari to'g'risidagi asosiy xalqaro va milliy meyoriy-huquqiy hujjatlardan foydalanish qobiliyati;

Tanqidiy fikrlash metodikasini o'zlashtirganlik;

Inklyuziv ta'limga qadriyatli munosabatning tarkib topganligi;

Ta'lim oluvchilarga o'zgaruvchan mehnat bozori talablariga moslashuvchanlikka doir kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradigan va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga imkon beradigan natijaviylik va mobillikka yo'naltirilgan o'qitishga qobiliyatlilik.

Fanga doir kompetensiyalar.

Boshlang'ich ta'limning o'ziga xosliklarini anglash, turli tipdagi ta'lim muassasalarida bolalarni o'qitishda uzviylikni amalga oshirish vositalarini egallaganlik;

Boshlang'ich ta'limga doir zamonaviy bilimlarni egallaganlik;

Boshlang'ich ta'limga doir bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llay olish hamda egallangan tayanch bilimlarni o'quvchilarga uzatishga qobiliyatlilik;

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi fan dasturlarii (ona tili, bolalar adabiyoti, matematika, geografiya (atrof, olam), texnologiya) doirasida belgilangan vazifalarni bajarish orqali quyidagi ko'rsatkichlarga erishish nazarda tutiladi:

Til va adabiyot fanlari ona tili, adabiyot, o'zbek tili (ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar uchun), qardosh tillar (qozoq, qirg'iz, tojik, turkman), rus tili (ta'lim rus va o'zbek tilida olib boriladigan maktablar uchun) o'quv predmetlarini qamrab oladi hamda ularning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi.

O'quvchiga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda o'qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi.

Adabiyot so'z san'atidir, shu sababli ona tilini puxta o'zlashtirmasdan turib, adabiyotning go'zalligi va qudratini anglab bo'lmaydi. Ona tili va adabiyot fani darslarida amalga oshirish lozim bo'lgan asosiy masala o'quvchida so'zga qiziqish va e'tibor hissini muntazam sur'atda o'stirib borishdan, ularga so'zning ahamiyati, turli matnlarda tutgan o'rnini tushuntirishdan iborat. Fanlararo bog'lanishni tafakkurning rivojlanishiga qiyoslash mumkin. Fanlarni o'zaro bog'lab o'rganish, u yoki bu fan bo'yicha o'rganilayotgan voqea-hodisa haqida o'quvchida jonli mushohada qilish malakasini o'stiradi. Bu bilan o'quvchi voqea-hodisa haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. O'qituvchi ona tili, adabiyot hamda o'zbek tili fanlarini boshqa fanlar bilan uzviy bog'lagan holda o'qitar ekan, yangi materialni bayon qilish, mustahkamlash jarayonida, shuningdek, takrorlash, umumlashtirish vaqtida u yoki bu mavzu yuzasidan o'rni bilan bog'laydi va o'quvchini mantiqiy, tahliliy mushohadaga undovchi turli mazmunga oid matnlardan foydalanadi. Bunday matnlardan foydalanish o'quvchini ijodiy fikrlash, matnni tushunishga o'rgatadi hamda ularning bilimi va dunyoqarashining boyishiga xizmat qiladi.

Yosh avlod ma'naviyatini rivojlantirish o'zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlari, urf-odatlarini va ularni o'zida aks ettirgan adabiy-badiiy meros bilan yaqindan

tanishtirish, milliy an'ana, bayram, urf-odatlar asosida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi. Bunda, jumladan, o'zbek adabiyotining ixcham va go'zal namunalari, xalqning tarixiy, madaniy hayotiga xos muhim lavhalar, jahon milliy madaniyatiga hissa qo'shgan o'zbek xalqi vakillarining ijodiy merosini o'rganish ham ko'zda tutiladi. Bu jarayonda o'rganilayotgan so'z va so'z shakllarini to'g'ri talaffuz qilish hamda yozish, so'zni grammatik jihatdan to'g'ri shakllantirish, so'zlarni o'rinli tanlash va sintaktik-uslubiy jihatdan to'g'ri baholay olish, jumla tuzish va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish talab etiladi. Til o'rganishda uzluksiz a'limning boshlang'ich va umumiy o'rta bosqichlarida til ta'limining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik va, muhimi, umumdidaktik va o'ziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi.

“Ona tili” nafaqat leksik va grammatik me'yorlarni o'rgatuvchi, balki o'quvchi nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunish, to'g'ri o'qish, orfoepik va orfografik me'yorlarni qo'llash salohiyatini rivojlantirishiga xizmat qiladigan fandir. O'quvchining mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashi uchun ona tili darslarida o'qib tushunishga alohida e'tibor qaratiladi. Ona tilini puxta o'zlashtirgan o'quvchi boshqa fanlarni qoniqarli o'zlashtiradi. O'qish savodxonligi mukammal bo'lgan o'quvchi boshqa fanlarda o'rganayotgan matnlarni o'qish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlaydi, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqati rivojlantiriladi. Shuningdek, o'quvchining mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, PIRLS) talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy topshiriqlarni matnlarning mazmuniga moslashtirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri. Bunda matnni tushunish, tahliliy, tanqidiy fikrlash va munosabat bildirish malakalarini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchida til qurilishiga oid o'zlashtiriladigan amaliy bilimlarni (fonetika (orfoepiya), leksika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish.

O'zbek tili fani umumiy o'rta ta'limning ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarida ikkinchi til sifatida o'qitiladi. Ushbu fan ta'limi mazmunida asosiy diqqat-e'tibor nutqiy va lingvistik kompetensiyani shakllantirishga mo'ljallangan, bu o'quvchining o'zbek tilidan egallaydigan lingvistik bilimlari vositasida kundalik turmush, ijtimoiy-madaniy hayot, mutaxassislik sohalarda og'zaki va yozma shaklda erkin muloqot yurita olishini ta'minlash asosida amalga oshiriladi. O'quvchining kundalik va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun o'zbek tili fani bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarini muloqot jarayonida qo'llash malakasini rivojlantiruvchi nutqiy kompetensiyalar va o'zbek tilida og'zaki va yozma savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan lingvistik kompetensiyalar o'quvchining o'zlashtirgan bilimlari asosida o'zini o'zi mustaqil rivojlantirish, egallangan bilim, ko'nikma va malakasini turli vaziyatlarda qo'llay olishga qaratilgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishini ko'zda tutadi.

Bolalar adabiyoti fani milliy hamda jahon bolalar adabiyoti milliy o'zbek bolalar adabiyotining nodir namunalarni bilish asosida o'quvchining ma'naviy-axloqiy dunyosi,

adabiy-estetik didini shakllantiradi hamda ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkurga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish, o'quvchini badiiy adabiyotga qiziqtirish, asarlarni o'rgatish jarayonida olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, shuningdek, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali o'quvchining ma'naviyatini boyitish, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

O'qish (umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflari o'quv rejasidagi adabiyot) fani og'zaki va izchil nutqni o'stirish, so'z boyligini oshirish, to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bilan birga ularda kitobxonlik va nutq madaniyati hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. O'qish fanini o'qitish orqali o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish; mutolaaga muhabbat uyg'otish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, dunyoqarashini boyitish; axloqiy-estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash; nutqi va tafakkurini o'stirish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; o'quvchining fikrlashini o'stirish ko'zda tutiladi. O'qish darslari oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifaning muvaffaqiyatli hal etilishi darsda badiiy asar matni ustida ishlash bilangina bog'liq bo'lib qolmay, balki bolani qurshab olgan hayot, tabiatdagi o'zgarishlar, ekologik vaziyat, ijtimoiy foydali mehnat bilan ham o'zaro bog'liq bo'lishi lozim. O'quvchini o'qishga o'rgatishda hayot tajribalariga tayanib ish ko'riladi. O'qish darslari bolalarda go'zallikka muhabbat uyg'otadigan, poklik tuyg'ulariga ozuqa beradigan, hissiyotni o'tkirlashtiradigan, aqlni charxlaydigan, tasavvurlarni boyitadigan, estetik didni o'stiradigan musiqa va tasviriy san'at fanlari bilan uzviy bog'langan bo'lishi kerak. O'qish, musiqa va tasviriy san'at darslarini o'zaro bog'lab uyushtirish bolalarda san'at asarlarini to'g'ri tushunish va qadrlash ko'nikmalarini o'stiradi, o'quvchining shaxs sifatida ma'naviy qiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Til va adabiyot fanlari blokidagi fanlar o'zaro ijtimoiy va aniq fanlar bilan uzviy bog'lab o'qitiladi. Agar o'quvchi matndan tashqari jadval, diagrammalardagi topshiriqlarni mantiqiy fikrlab, unga tanqidiy yoki ijodiy yondasha olmasligi o'qish savodxonligida qusur borligidan dalolat.

Rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olish uchun bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli, raqobatbardosh, kompetent kadrlarni tayyorlanadi;

Dastur umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarida belgilangan talablar uchun asos bo'ladi;

Dasturda belgilangan maqsad va vazifalarni amaliyotga keng joriy etish o'quvchi-yoshlarning intellektual rivojlanishiga samarali ta'sir etadi;

Boshlang'ich ta'limda fanlarini o'qitish bosqichlari, o'quv fani bo'yicha ta'lim mazmuni va o'quvchilarning bilim, ko'nikma kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar me'yorlari aniqlashtiriladi;

STEAM ta'limini joriy etish orqali o'quvchilarining fanlar integratsiyasi asosida savodxonlik darajasini oshiradi;

ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlari va majmualarni yaratish hamda ularni yagona axborot ta'lim platformasiga joylashtirish tizimi yaratiladi;

tayanch o'quv rejaga muvofiq matematika fanlarining sinflar va mavzular bo'yicha

hajmi, yangilangan mazmuni, o'rganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar asosida o'quv dasturlarini ishlab chiqiladi;

matematika fanlarining mazmuni, o'ziga xos xususiyatlari, davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqqan holda yangi baholash tizimini ishlab chiqiladi hamda u asosida matematika fanini bilish darajasini baholash bo'yicha milliy sertifikatlash tizimini joriy qilinadi;

o'quvchilarning matematik savodxonligi, mantiqiy fikrlashi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan amaliy topshiriqlar bazasini yaratiladi va mamlakatimiz o'quvchilarining mazkur xalqaro baholash dasturlariga muosib qatnashishi ta'minlanadi;

matematika fanlari bo'yicha sinflar kesimida o'quv-metodik majmualarni (darslik, o'qituvchi uchun metodik qo'llanma, elektron darsliklar) yangi avlodini ishlab chiqiladi va ta'lim jarayoniga joriy etladi;

matematika fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha innovatsion metodikalar yaratiladi;

STEAM zamon talablari asosida xalqaro miqyosida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda umumta'lim fanlari bo'yicha fanlararo bog'lanish va amaliy yondashuvga e'tibor qaratiladi;

o'quvchilarni o'quv loyiha va o'quv-tadqiqotchilik rivojlantiriladi;

umumiy o'rta ta'lim fanlari bilan o'zaro integratsiyasi orqali o'quvchilar kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etiladi;

matematika fani o'qituvchilarining fan bo'yichha bilim, ko'nikma va

mahoratini uzluksiz yangilab borish maqsadida, o'qituvchining shaxsiy va kasbiy axborot maydoni yaratiladi hamda malaka oshirish tizimi zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tubdan yangilanadi;

ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etilib, yagona virtual muhit - axborot ta'lim platformasi ishga tushiriladi, va unga matematika fani bo'yicha elektron kutubxona, darslarning o'quv-uslubiy ta'minoti bilan bog'liq bo'lgan barcha elektron resurslarni, video darslarni, virtual laboratoriya, multimediali interaktiv animatsion ilovalar joylanadi;

Zamonaviy o'quv sinflari va laboratoriyalari, yangi turdagi o'quv mebellari, jihozlari va asbob-uskunalar, ko'rgazmali qurollar, kompyuter texnikasi va boshqa o'qitishning texnik vositalari bilan jihozlanadi hamda "Zamonaviy maktab" davlat dasturi doirasida umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida, STEAM mashg'ulotlarini o'tkazishga tayyorlanadi

Geografiya (atrof olam va tabiat) faniga oid matnlarni tinglab tushunish, o'qish orqali o'quvchida tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy obyekt, jarayon va hodisalar, vatanimiz tabiiy sharoiti va boyliklari, aholisi va iqtisodiyoti, jamiyat va tabiatning o'zaro aloqadorligi, tabiatdan oqilona foydalanish va ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etishning global va hududiy muammolari haqida ilmiy-amaliy tushunchalar hosil bo'ladi, mustaqil fikr-mulohaza yuritish, xaritalardan foydalana olish, geografik bilimlarni amalda qo'llash malakalari shakllanadi. O'quvchilarning tabiat to'g'risidagi ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, tafakkurini rivojlantirishda tabiat qonunlarini asoslab berishda biologiya, tabiiyot va geografiya, fizika, kimyo, iqtisodiy bilim asoslari va tadbirkorlik asoslari o'quv predmetlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlar, tirik organizmlarning rivojlanish bosqichlari, tabiat va jamiyat qonunlariga insoniyatning

ko'rsatadigan ta'sirlari haqida ilmiy va amaliy bilimlar majmuasini yoritish tabiiy va iqtisodiy fanlar blok-modulining asosiy vazifasini belgilab beradi.

O'quvchining ichki motivatsiyasining qanchalik shakllanganligi tabiiy va iqtisodiy fanlarga qiziqishi, atrof-muhit muammolarini anglashi vani hal qilishda muhim qarorlarni qabul qilishni bilishi hamda tabiiy va ijtimoiy muhitga ta'sirini tahlil qilishda muhim o'rin egallaydi.

Fanlarning o'zaro integratsiyasi o'quvchilarda tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini tasavvur etishga yo'naltirishi lozim. Shu bilan birga, o'quvchilar inson faoliyatining tabiatga salbiy va ijobiy ta'siri, zamon va makon miqyosidagi global ekologik muammolarni va tabiat oldida javobgarlik hissini tushunishi, shuningdek, sog'lom turmush tarziga amal qilishlari hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini, tabiat va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'sha oladigan kompetent shaxsni tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Shu bilan birgalikda ixtisoslashtirilgan ta'lim yo'nalishida ham yoshlarning iste'dodi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, ularning ilm-fanni egallashga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash hamda ularni barkamol, jismonan va ruhan sog'lom shaxs sifatida Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida fanlardagi mavzularni kengaytirib o'qitish maqsadga muvofiq.

STEAM ta'limi asosida tabiiy va iqtisodiy fanlar yo'nalishida o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'quvchilar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (**PISA, TIMSS**) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari hamda mustaqil bajarishga va ijodiy, kreativ fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Texnologiya (Rabotatexnika) o'quv predmeti o'quvchilarda ijodkorlikni, qobiliyatni, tafakkurni rivojlantirish, dars jarayonida tabiiy, metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o'rgatish orqali kasb-hunarga yo'naltirishni yanada kuchaytirish, hunarmandchilik asoslari, ishlab chiqarish va ro'zg'orshunoslik asoslari, elektrotexnika ishlari, elektronika asoslari, ijodiy loyiha tayyorlash texnologiyasi, kasb-hunarga yo'llash bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini hayotda qo'llay olish layoqatini shakllantirishni ko'zda tutgan. O'quv predmetini o'qitish orqali o'quvchilarning texnik ijodkorli

ta'lim sohasini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda takomillashtirish;

texnologiya fani davlat ta'lim standarti talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash;

texnologiya fani bo'yicha umumiy o'rta ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablarini amaliyotga tatbiq etish;

texnologiya fani mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o'qitish

metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

texnologiya fani maqomi, umumta'lim fanlari bilan o'zaro integratsiyasi va o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etish;

texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish;

texnologiya fanini o'qitishda variativ o'quv modullarini ishlab chiqish; ta'lim jarayoniga milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakl, usul va vositalarini keng joriy etish;

o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda texnologiya fani bo'yicha sinfdan va maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish;

texnologiya ta'limi jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish;

o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini va natijaviyligini ta'minlashda innovatsion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish;

texnologiya fani moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish;

erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotning rivojlanishi hamda tadbirkorlik, kasanachilik faoliyatini keng joriy qilishda o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash;

davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalarga asoslangan baholash mezonlarini joriy etish.

Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari faniga oid matnlarni tushunish, o'qish orqali axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter texnikasidan foydalanish malakalari rivojlanadi.

Jumladan, **kommunikativ kompetensiyalarni** shakllantirishda davlat tili, xorijiy tillarni o'zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, yozma va og'zaki ravon bayon etish, to'g'ri talaffuz qilish, izohlab berish hamda erkin muloqot qilishga o'rgatish zarur. Xususan, matematika fanining o'z ilmiy tili, o'z tushunchalari, belgi va timsollari ham mavjud bo'lib, bu tilda muloqot qilish - kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish omili sifatida qaralishi lozim bo'ladi.

Fanlarni o'qitishda **axborot bilan ishlash kompetensiyasini** samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot- telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o'quvchilarni darslik va turli o'quv manbalari bilan ishlash, matematika faniga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot xavfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda turli amaliy dasturiy paket va ta'minotlardan, mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy qadriyatlar asosiga qurilgan fazilatlarga ega bo'lish, Vatanni sevish, jamiyat va tabiat haqidagi bilimlarga ega bo'lish, yangiliklarga intilish va o'zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga, jamiyatda ro'y berayotgan progressiv va innovatsion o'zgarishlarga xabardor va daxldor bo'lish, doimo zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallashga intilish, hamda ulardan kundalik hayotda foydalana olishga

o'rgatish zarur. Shu o'rinda matematika fanini puxta o'rganish orqali o'quvchilar tartib-intizomga o'rqnadilar, har bir muammoga matematik masala sifatida qarab, uni yechishda qat'iyatli bo'ladilar.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fuqarolik burch, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lish hamda badiiy va san'at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat. Shuningdek, matematika ularni haqo'y, nohaqlikka befarq bo'lmaslik va vatanga sadoqatli bo'lish ruhida tarbiyalaydi. Matematika fanini puxta o'rgatish orqali o'quvchilarni jamiyatning faol fuqarosi sifatida rivojlantirib borishga zamin yaratiladi va umumlashgan mazmundagi amaliy tatbiq standartlardan iborat bo'lib, ular talabalarining (o'quvchilarning) quyidagi aqliy faoliyati sohaslarini qamrab oladi (kelgusida ishlatish qulay bo'lsin uchun aqliy faoliyat sohalari, mos ravishda M1, M2, M3, M4 va M5 bilan kodlanadi):

□ **Mulohaza yuritish (M1):** matematikaga oid fikrni asoslash, isbotlash yoki o'zgalar fikriga munosabat bildirish uchun mantiqan asosli va tushunarli dalillarni keltirish;

□ **Modellashtirish (M2):** o'quv va hayotiy muammolarni matematika tilida ifodalash, ularning matematik modelini qurish;

□ **Muammoni yechish (M3):** matematikani qo'llab muammoni hal qilish;

□ **Muloqot qilish (M4):** matematik tushuncha, belgi va timsollar asosida matematika tilida o'zaro muloqot qilish;

□ **Ma'lumotlar bilan ishlash (M5):** ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va turli shakllarda tasvirlash.

Fan sohasidagi yangi ma'lumotlarni tahlil qilish, ta'limda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, oquv faoliyatining zamonaviy yo'nalishlari bo'yicha amalga tadqiqotlar sifatini tushunishni namoyon qilishga qobiliyatlilik;

Boshlang'ich ta'lim fan sohasiga doir zamonaviy texnologiya, metod, vositalarni qo'llay olishga qobiliyatlilik;

Butun hayot davomida ilmiy-pedagogik va amaliy faoliyat sohasida o'z-o'zini takomillashtirishga qobiliyatlilik.

Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan turli ko'rinishdagi malakalarni o'quvchilar tomonidan egallashni nazarda tutadi. Shunday qilib, kompetensiyaviy yondashuvda matematik ta'limning asosini amaliy, tadbqiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. 2019 yil 16 dekabr. www.lex.uz.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabrdagi "Ilm fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tasdiqlash to'g'ricida"gi PF-6097-con Farmoni. www.lex.uz.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312 - sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish

konsepsiyasi. www.lex.uz.

4. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

5. M. Djumayev. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika, informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz

6. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

7. **Djumayev M..** Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika, informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz

8. M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

9. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

10. **Dzhumaev M.I.** Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

11. Джумаев, М.И. Алгоритм – методическая подготовка будущих учителей начальных классов в обучении начальному естествознанию / М.И. Джумаев, М.М. Джумаева // Вестник Dulyaty University. – 2024. - №2. – С. 75-81 МРНТИ 14.35.09 <https://doi.org/10.55956/MQKC8014>

12. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

13. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

14. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshovna. Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

15.Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

16 Dzhumaev M.I. Development of mathematical competence among future primary school teachers in the educational process. Proceedings of the III International Scientific and Proactive Conference “Modern problems of teaching mathematics, computer science and physics in secondary and higher schools” (May 16, 2024). Generally edited by M. Nugmonov. – Dushanbe: Polygraphy TSPU named after. S.Aini, 2024. – Art.100-106

РЕЧЕВОЙ ЖАНР КАК РЕЧЕВОЙ МЕХАНИЗМ.

Закирова Дилрабо Хайдаровна Преподаватель русского языка и литературы
Кокандского Педагогического Института Zakirova Dilrabo Khaidarovna
Teacher of Russian language and literature at the Kokand Pedagogical Institute

Аннотация: В настоящей статье, учитывая неослабевающий интерес исследователей к проблеме речевых жанров, особое внимание уделяется к речи, которая является основным средством, обеспечивающим живость, жизненность и содержательность языка. Речевое общение обеспечивает общение между говорящим и слушающим и составляет центр речевой деятельности.

Ключевые слова и выражения: речевые жанры, общение, специфический речевой механизм, система речи, генетика, композиция.

Annotation: In this article, given the unrelenting interest of researchers in the problem of speech genres, special attention is paid to speech, which is the main means of ensuring the liveliness, vitality and content of the language. Speech communication provides communication between the speaker and the listener and is the center of speech activity.

Keywords and expressions: speech genres, communication, specific speech mechanism, speech system, genetics, composition.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadqiqotchilarning nutq janrlari muammosiga cheksiz qiziqishini hisobga olib, tilning jonliligi, hayotiyiligi va mazmunini ta'minlovchi asosiy vosita bo'lgan nutqqa alohida e'tibor qaratilgan. Nutq aloqasi so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi va nutq faoliyatining markazidir.

Kalit so'zlar va iboralar: nutq janrlari, muloqot, o'ziga xos nutq mexanizmi, nutq tizimi, genetika, kompozitsiya

Речь связывает языковую систему с речевым общением и помогает понять коммуникативную функцию языка. Потому что речь является основным средством, обеспечивающим живость, жизненность и содержательность языка. Речевое общение обеспечивает общение между говорящим и слушающим и составляет центр речевой деятельности. Итак, в речевой деятельности мы различаем три элемента: говорящий, слушающий, речевое общение. Если есть говорящий и нет слушающего, или же если есть слушающий но нет говорящего, речевого общения не происходит. Или при наличии обоих элементов, т.е. говорящего и слушающего, речевая деятельность не может быть реализована, если они не вступают в речевое общение. Как видим, что указанные выше три элемента необходимы для возникновения

речевого общения. При выполнении определенной речевой деятельности мнение говорящего доносится до слушателя в форме определенного речевого жанра. Соответственно, речевой жанр выступает как специфический речевой механизм в языке и системе речи, и этот механизм задействован в любом виде речевого общения, выраженном в системе языка. Точнее, речевой жанр служит для уточнения цели сообщения говорящего слушателю в процессе общения. Такое целое, образующееся в процессе общения, М. М. Бахтин называет речевым жанром. По его мнению, «мы не изучаем родной язык и его словарный и грамматический строй по словарям или грамматикам, а выражаем их через конкретные предложения, которые слушаем и произносим в собственных мыслях в процессе практического речевого общения с окружающими». Мы говорим только через речевые жанры с определенными устойчивыми типовыми формами, составляющими целое. Итак, речевые жанры возникают в результате использования того или иного предложения в процессе общения в соответствии с определенной ситуацией и целью. Какие предложения используются, зависит, конечно, от ситуации и цели..

Поэтому перед осуществлением речи происходит выделение языковых единиц, выделение полных предложений в соответствии с заданной ситуацией и целью, и они появляются в речи в готовых шаблонных вариантах. И изучается в отношении всех элементов, относящихся к языку и системе речи, участвующих в этом процессе. Изучение элементов языковой системы реальной речи относится к генристике, а изучение элементов системы речи — к области жанристики.

Речевые жанры предстают как единое целое, интегрированный текст в логическую и осмысленную последовательность предложений, выделяемых в процессе общения. Композиция – это главный элемент, который приводит весь этот текст в определенный структуру. Итак, понятие композиции означает формальное и содержательное расположение речевых жанров. Другими словами, это упорядоченное расположение частей в структуре целого.

В речевых жанрах различают два типа композиционной структуры:

1. Стабильные композиции: справка, приложение, сертификат и т.д.
2. Свободные композиции: письма, очерки, очерки, романы.

Как стабильные композиции, так и свободные композиции формируются на основе определенного текста. Их можно рассматривать как одно сложное предложение.

Особенность текстового рисунка состоит в том, что он представляет собой форму, принятую широкой публикой в определенном обществе, организованную на основе определенного внутреннего плана, и поэтому ярко проявляется в языке.

Интерес к определению в речи композиционной структуры, законченного предложения восходит к временам Аристотеля.

По словам великого философа Аристотеля, «целое есть то, что имеет начало, середину и конец». В философии и лингвистике можно понять, что любое целое делится на части или любое целое состоит из частей.

Понятие композиции — это понятие, используемое в широком и узком смысле. Например, в дискурсивном плане слово композиция называется схематической структурой и означает жанровую схему. Хотя общепринятого

определения состава жанра дискурса не существует, в научной литературе есть несколько предложений о составе жанра дискурса.

Например, по мнению русского ученого А. А. Кибрика: «Жанровую схему следует брать как конфигурацию типов. Только тогда появится возможность лингвистического анализа жанров».

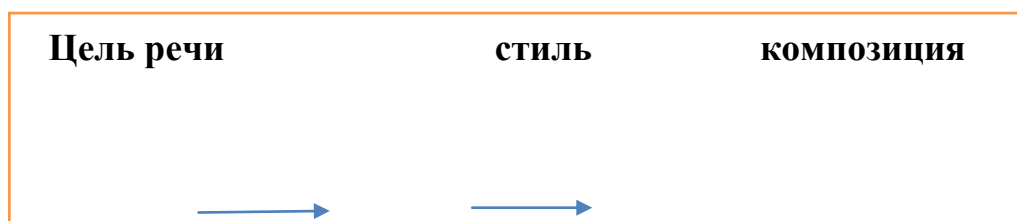
Итак, композиция речевого жанра – это форма, созданная для того, чтобы слушатель мог прочувствовать и понять цельное предложение, намеченное для того, чтобы правильно выразить основную цель говорящего.

Речевой жанр служит для создания четкой и неповторимой формы выражения, выраженного на определенном просторечии в языковой системе. Речевой жанр формируется в процессе общения и однозначно согласуется в языково-речевой системе. В процессе речевой реализации невербальные средства помогают реализации и содержательному обогащению речевого жанра. Представляется, что речевые жанры связаны и с языком, и с речью, и это положение обеспечивает ее жизнеспособность.

М. М. Бахтин высказывает следующее мнение о композиции речевого жанра: «В составе жанра средствами уплотнения всего целого являются главным образом коммуникативно-речевая цель и метод». Итак, в составе жанра речевая цель и стиль являются первичными элементами речевого жанра. Представляется, что речевой жанр представляет собой единую языковую форму, состоящую из трех основных элементов:

1. Цель речи.
2. Стиль.
3. Композиция.

Сочетание этих трех основных элементов создает речевой жанр, сначала определяется цель, затем выбирается стиль и в результате формируется композиция. Данную ситуацию можно представить следующей схемой:

Речевая цель формирует речевой акт. Речевой акт формируется на основе определенного стиля и дает возможность выбора речевой жанровой модели для конкретной речевой ситуации. Непосредственная связь и реализация речевой цели с речевым процессом с помощью избранного стиля осуществляется через речевой жанр. Одним словом, речевая цель, композиция, стиль – основные элементы, делающие речевой жанр готовым к речевому общению.

В процессе общения вербальные и невербальные средства общения, речевое общение, речевая деятельность, речевое движение служат для уточнения сущности речевого жанра. Поскольку речевой жанр выступает в системе языка как совокупность различных предложений, направленных на коммуникативную цель, необходимо отличать такую речевую единицу от других речевых единиц.

Как и во всех языковых явлениях, среди речевых жанров есть категория общности и специфичности философии. Речевые жанры характеризуются наличием речевой цели, выражением в определенном стиле, композиционным построением. Возьмем, к примеру, речевые жанры проклятия и клятвы. В этих речевых жанрах общими для них являются цель, наличие стиля, построение композиции, но в обоих речевых жанрах содержание речевой цели, композиционная структура в определенной смысловой последовательности являются особыми аспектами.

Существуют также различные точки зрения по вопросу о модели речевых жанров. Например, Т.В.Шмелова определяет модель речевого жанра как коммуникативную цель, понятие говорящего, понятие адресата (слушателя), содержание события, фактор события коммуникативного прошлого, факторы коммуникативного будущего, языковое воплощение;

Ф.Л.Косицкая, представитель контрастивной лингвистики: 1) коммуникативная цель; 2) образ автора-адресата; 3) адресат (образ адресата); 4) изречение (структура событий); 5) фактор коммуникативного прошлого; 6) фактор коммуникативного будущего; 7) языковое воплощение: а) информативность; б) языковые средства обмена информацией; 8) связь этих речевых жанров с функциональными стилями; 9) количество и сочетание речевых актов в данном жанре; 10) считает, что он состоит из 10 параметров, таких как его взаимодействие с другими семиотическими системами (невербальными средствами).

По мнению представителя речевой лингвистики А. Вежбицкой, каждый жанр формируется на основе последовательности простых предложений, построенных на основе семантики, выражающих мотивы, намерения и мыслительные действия говорящего. Например, модель жанра лекционной речи построена следующим образом: я хочу рассказать вам разные вещи о X, я думаю, вам нужно кое-что узнать о X, я думаю, вам нужно знать, что я много знаю об X, я говорю, потому что хочу, чтобы вы знали кое-что об X.

Речевой жанр объяснительного письма строится следующим образом: я думаю, что вы не знаете о X, я думаю, что вы хотите понять это дело, когда я захочу, чтобы вы поняли, я скажу о X.

Американский ученый Дж. Сьюэлс говорит, что жанровая модель на дискурсивном уровне состоит из класса коммуникативных событий, коммуникативной цели, прототипического результата конкретного проявления того или иного жанра, смысловой и структурной границы, общей интерпретации его логическую основу и роль членов дискурсивной группы в создании жанра и жанровой номенклатуры. По его мнению, в жанре присутствует процессуальность, которая представляет собой определенную стратегию дискурса. Например, лекция: сбор материала, составление плана, написание введения, написание изложения, подготовка заключения, выступление. Такие примеры можно продолжить. И эти анализы доказывают, что в жанре есть процессность, поэтапность движения.

В заключение отметим, что вопрос о модели речевого жанра в системе языка, безусловно, требует изучения его разновидности наряду с неизменными, устойчивыми признаками речевого жанра. Изучение многообразия речевых жанров вызывает необходимость разработки принципов его классификации в теории речевых жанров.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Собр. соч. - М., 1996. - С.179.
2. Виноградов С.И. Платонова О.В. Культура русской речи. М. АРТ, 1999.
3. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: Место жанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика. – Москва, 2016. – С.103-121.
4. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра. Саратов 1997.
5. Воробьева Н.В. О понятии “жанр” в современной лингвистике. Вестник МГЛУ. Выпуск 17 (677). – Москва, 2013. – С.129.
6. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: место жанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика. – Москва, 2016. – С.103-121.
7. Кибрик А.А. Модус, жанр, и другие параметры классификации дискурсов // Вопросы языкознания. №2. – Москва, 2009. – С. 11.
8. Федосюк Е.М. Нерешенные вопросы теории речевых жанров // Вопросы языкознания. – Москва, 1997

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ШКОЛ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ИХ ДАЛЬНЕЙШЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Смирнова Светлана Владимировна,
ГАОУ ВО «Московский городской
педагогический университет», Москва, Россия

Аннотация: в статье поднимается проблема повышения уровня читательской грамотности школьников через повышение уровня сформированности их навыков работы с информацией. Механизмом решения данной проблемы может стать российская комплексная программа, направленная на формирование и развитие учебно-познавательной компетентности школьников. Практическим аспектом статьи является описание международного опыта формирования учебно-познавательной компетентности обучающихся посредством проектных заданий, успешно применяемые в школах Латвии.

Ключевые слова: учебно-познавательная компетентность, критерии оценивания, читательская грамотность.

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SCHOOL LEADERS AS A FACTOR OF INCREASING THEIR FURTHER SOCIAL COMPETITIVENESS

Smirnova Svetlana, State Autonomous Educational Institution of Higher Education
"Moscow City Pedagogical University", Moscow, Russia

Abstract: the article raises the problem of increasing the level of reading literacy of pupils through increasing the level of formation of their skills in working with information. Russian comprehensive program aimed at the formation and development of educational and cognitive competence of schoolchildren can become a mechanism for

solving this problem. The practical aspect of the article is a description of international experience in the formation of educational and cognitive competence of students through project assignments, successfully implemented in schools in Latvia.

Key words: educational and cognitive competence, assessment criteria, reading literacy.

В условиях глобального развития технологий, интенсивной модернизации социально-экономических процессов, высокого уровня неопределённости ключевым нематериальным фактором прогресса региона является качество человеческого капитала.

Согласно исследованию, проведённого ВШЭ, в настоящее время лидерами в мире стали страны, которые «научились лучше других формировать и использовать знания, умения, компетенции людей, их способности к дальнейшему обучению и сложноорганизованной совместной деятельности» [3]. Таким образом, в наши дни образование играет огромную роль в достижении успеха как для человека, так и для целой страны. Если люди получают качественное образование, это приводит к развитию науки и технологий, а значит, к экономическому росту государства.

В то же время, как отмечает С.Г. Воровщиков, результаты российских школьников, например, в области читательской грамотности, долгое время вызывали обеспокоенность. Это было обусловлено как низкими количественными показателями, так и отрицательной их динамикой. Согласно исследованию PISA 2006 года, умениями грамотного чтения, необходимого для адаптации в обществе, обладали 64,3% 15-летних учащихся России. Высокий же уровень грамотности в области чтения, заключающийся в способности понимать сложные тексты, критически оценивать предоставленную информацию, формулировать гипотезы и выводы продемонстрировали всего 1,7% российских учеников [1].

Большинство международных экспертов диагностировали не столько наличие низкого уровня сформированности читательских навыков, сколько низкий уровень сформированности умений школьников работать с информацией.

Решением данной проблемы должна была стать целевая комплексная программа, охватывающая все аспекты образовательной деятельности учащихся, все учебные предметы и все этапы обучения в школе [1].

В основу данной программы была заложена модель содержания учебно-познавательной компетенции школьников, имеющая следующую структуру:

- 1) круг объектов действительности и познания, по отношению к которым вводится учебно-познавательная компетенция;
- 2) социальная и личностная значимость учебно-познавательной компетенции;
- 3) совокупность знаний о системе объектов действительности и познания, по отношению к которым водится учебно-познавательная компетенция;
- 4) совокупность умений и навыков, входящих в учебно-познавательную компетенцию [1].

Вообще, учебно-учебно-познавательная компетенция рассмотрена как «требование владения учащимися комплексной процедурой, интегрирующей совокупность взаимосвязанных смысловых ориентаций, знаний и умений, позволяющих осуществлять самоуправляемую деятельность по решению реальных познавательных проблем, сопровождающимися овладением необходимых для их

разрешения знаниями и умениями по добыванию, переработке и применению информации» [1]. Под компетентностью ученые-методологи предложили понимать «владение, обладание учеником соответствующей компетенцией, включающее его личностное отношение к ней и предмету деятельности» [2]. Таким образом, учебно-познавательная компетенция определяет содержание учебно-познавательной компетентности, которое необходимо ученику освоить.

Одним из средств формирования учебно-познавательной компетентности является организация проектной работы обучающихся. В ходе обучения русскому языку в школах Латвии в соответствии с утверждёнными программами школьникам предлагаются различные проектные задания, например, провести скрининг российских фильмов по определённой тематике, подготовив презентацию в формате кинообзора [4].

Читая профессиональные рецензии, ученик расширяет свой кругозор и приобретает способности критически воспринимать и аналитически высказываться о кинофильмах и видеозаписях на русском языке, представлять отзыв о фильме или постановке, которую он видел.

Перечень задач выглядит следующим образом:

1. Найдите рецензии на просмотренный вами фильм.
2. Обсудите содержание и форму, автора и источник отзывов.
3. Сравните стиль и язык отзывов.
4. Создайте план отзыва.
5. Напишите свой отзыв (500-600 слов).
6. Сравните свой отзыв с отзывами одноклассников, дайте рекомендации одноклассникам.
7. Улучшите и опубликуйте свой отзыв.

Далее представлены критерии оценки по каждому этапу учебно-познавательной деятельности обучающихся.

Критерий «Знания и понимание».

Высокий уровень: отзыв полностью раскрывает понимание фильма: время и места действия сюжета, особенность игры актёров, специфику работы режиссёра и оператора, роль фильма в историческом и социальном контексте, а также личные рекомендации для новых зрителей.

Средний уровень: отзыв почти полностью раскрывает понимание фильма: время и места действия сюжета, особенность игры актёров, специфику работы режиссёра и оператора, роль фильма в историческом и социальном контексте, а также личные рекомендации для новых зрителей.

Низкий уровень: отзыв частично раскрывает понимание фильма: время и места действия сюжета, особенность игры актёров, специфику работы режиссёра и оператора, роль фильма в историческом и социальном контексте, а также личные рекомендации для новых зрителей.

Недопустимый уровень: отзыв не раскрывает понимание фильма.

Критерий «Текстовая грамотность».

Высокий уровень: структура отзыва ясна, части логично скоординированы, текстовое содержание раскрыто. В отзыве выражено авторское видение в

характерном для автора стиле и подкреплено аргументами, соответствующими цитатами из фильма и/или из других отзывов, сделаны логические выводы.

И т.д.

Критерий «Использование языка».

Высокий уровень: язык, использованный в отзыве, грамматически разнообразный, отдельная лексика, орфографические, пунктуационные и грамматические неточности не мешают воспринимать и понимать мнение автора. Словарный запас, использованный в отзыве, разнообразен, включает в себя идеоматические выражения, выбор слов правильный, стиль автора соответствует публицистическому стилю. И т.д.

Особо следует остановиться на педагогическом сотрудничестве педагога и учащихся, в процессе которого создаются условия для выполнения проектных заданий. Положительное отношение учеников к предложенным заданиям формируется благодаря созданию атмосферы сотрудничества на основе дружелюбия и поддержки. Обстановка взаимного уважения, требовательности и доверия повышает мотивацию учащихся, порождает у них уверенность в своих возможностях и веру в успех. При таком подходе к образовательному процессу поддержку получают все его субъекты, так как проектные задания выполняются путем делового и дружеского общения при полном взаимопонимании и взаимопомощи.

Таким образом, учебно-познавательную компетентность мы можем рассматривать как фактор социальной конкурентоспособности учеников, так как она не только позволяет им получать качественное общее образование, но и развивает навыки проектной деятельности, самообучения, творческие и коммуникативные способности, позволяющие выпускникам школы органично встраиваться в систему непрерывного образования на пути к лучшей версии себя.

Список литературы

1. Воровщиков С.Г. и др. Развитие учебно-познавательной компетентности школьников: опыт проектирования внутришкольной системы методического и управленческого сопровождения. / С.Г. Воровщиков, Т.И. Шамова, М.М. Новожилова, Е.В. Орлова и др. – 2-е изд.-М.: 2010. – 402с.

2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - № 2. – С. 58-64

3. Как увеличить человеческий капитал и его вклад в экономическое и социальное развитие: тез. докл. / Бирюкова С. С. и др. ; под ред. Я. И. Кузьмина, Л. Н. Овчаровой, Л. И. Яковсона ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. — 63, [1] с. — 500 экз. — ISBN 978-5-7598-1758-1 (в обл.). — ISBN 978-5-7598-1816-8 (e-book).

4. Svešvaloda II (krievu valoda) Padziļinātā kursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai Valsts izglītības satura centrs | ESF projekts Nr. 8.3.1.1/16/I/002 Kompetenču pieeja mācību saturā

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSI

Nizomiy nomidagi TDPU "Boshlang'ich ta'limda matematika va uni o'qitish metodikasi"
kafedrası dotsenti Sultanov M.M.

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Ilesbayeva Ayjan

Bugungi kunda barkamol va mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim berishni takomillashtirish, o'quvchilar bilan ishlashning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish va noan'anaviylikka intilish dolzarb masalalarning biriga aylanmoqda. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarni fikrlash, izlanish va aniq maqsad sari intilib ongli ravishda bilim olish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ta'lim-tarbiya berishda metodlarning xilma-xil bo'lishini talab etadi. Tanlangan metodlar orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash malakasini shakllantirish kerak. Shu o'rinda Atabek Nazarovning quyidagi fikrlarini keltirmoqchimiz. Maktablarda o'quvchilar darsliklarda berilayotgan ma'lumotlarni yodlashlari kerak emas, ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishimiz kerak. Bu haqida Atabek Nazarov o'zining Global haftaligi doirasida ta'kidladi: «Biz bolalarni birinchi sinfdan **Nima uchun?** degan savolni berishga o'rgatmaymiz, aksincha, biz tanqidiy fikrlashga o'rgatamiz». Hozirda biz xorijlik hamkorlarning bu yo'nalishdagi tajribalarini o'rganish va bu tajribani bizning o'qituvchilarimiz uchun moslashtirish bo'yicha ish olib boryapmiz. O'qitish metodologiyasi bolalarni mustaqil ma'lumot va bilim olishga o'rgatishi kerak. Agar biz bolalarni tanqidiy fikrlashga o'rgatsak, internet davrida ular savollarga o'zlari javob olishlari mumkin»- deydi Atabek Nazarov. Atabek Nazarovning ma'lumotiga ko'ra xalq talimi tizimida 10 mingga yaqin maktab faoliyat yuritmoqda, ularda yarim millionga yaqin o'qituvchi 6 millionga yaqin o'quvchilarga ta'lim bermoqdalar. Bugungi kunda 10% maktab bitiruvchilarigina oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirmoqdalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash orqali, mustaqil, erkin fikrlay olish, tahlil qilish, taqqoslash, fikrlarni izohlash, baxslashish, o'z g'oyalarini himoya qilish va yangiliklarga intilish kabi malakalari bilan birga, mantiqiy fikrlay olish salohiyati, dunyoqarashi, o'z-o'zini anglash, kommunikativ savodxonligi, go'zallik va nafosatni his etib, undan zavqlana olish, aqlan va jismonan sog'lom bo'lish, milliy urf-odatlarini o'ziga singdirish va qadrlash kabi muhim xususiyatlari shakllanib boradi. Bu o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirish va amalda to'g'ri qo'llay olishlarini ta'minlaydi. Muloqot jarayonida odamlar ma'lumot almashadilar. Zamonaviy texnologik vositalarning rivojlanishi orqali turli axborotlar kirib kelmoqda buning natijasida o'quvchilarda ikkilanishlar juda ko'p kuzatiladigan. Boshqacha aytganda, u tanqidiy fikrlashni rivojlantirgandagina bu ikkilanishlar mutlaqo bo'lmagan bo'lar edi.

XXI asr pedagogikasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'ziga xos muhit, kreativ shaxs, o'z faoliyatini to'g'ri tashkil etish qobiliyatining rivojlantirish haqida ta'kidlab o'tilmoqda. Bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlar insoniyatning zamonaviy bilimlarni egallashlarni uchun shart- sharoitlar yaratib berilmoqda. Fikr inson tomonidan tug'iladigan g'oyat katta kuch va fikrlash jarayonini universal shaklidir. Fikrlash – biror muammoni yechish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o'ylamoqdan iborat bo'lgan psixologik jarayondir. Fikrlash – o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon

bo'lib, u faol muvofiqlashtiruvchi hamda o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.¹⁰

Tanqidiy fikrlashning kelib chiqish tarixiga yuzlanadigan bo'lsak juda qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Ular bilan quydagilar orqali tanishib olamiz.

Bizga ma'lumki tanqidiy fikrlash tarixi 2500 yil oldin boshlangan. Eramizdan avvalgi 400-300 yil oldin yashagan yunon faylasuflari Platon, Suqrot, Aristotel davrida ham tanqidiy fikrlash juda ko'p munozaralarga sabab bo'lgan. Hozirgi kunda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda. Quyidagi keltirilgan yunon olimlari tahlil qilish, mulohaza yuritish va tanqid qilishni o'rganish shu bilan birga analitik, sintetik fikrlashni yaratgan. Jumladan Suqrot yangi g'oyani taklif qilishdan ko'ra nima «yomonligini» ko'rsatishni muhim deb bilgan. Suqrot nazariyasiga ko'ra o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatishning eng mashhur usuli «Sokratik so'roq» bo'lib aniqlik va mantiqni keltirib chiqaradi deyilgan. Shunga asosan tanqidiy fikrlash narsalar va hodisalarni tahlil qilish, asosli xulosalar chiqarish maqsadidagi mulohazalar sistemasi bo'lib, u tanqidiy baholash xarakteriga ega. Ya'ni u tanqidga tayangan analitik fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlashning manbalari qadim zamonlarga borib taqaladi. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlar xotirani yaxshilashga, jarayonlar va hodisalar mohiyatiga chuqur kirib borishiga yordam beradi. Sharq mutafakkirlarning ilmiy merosida bilim, aql, fikrlash tanqidiy fikrlashning mezoni ekanligini o'zlarining asarlaridagi yozib qoldirgan. Darhaqiqat inson kamolotga erishishida aqliy, axloqiy, jismoniy rivojlanishining o'zni beqiyosdir. Xorazmiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino va ular izdoshlari gnoseologik qarashlarining xarakterli xususiyati shundan iboratki, inson ongida predmet timsolini mavhumlashtirish jarayoni mutafakkirlar e'tiborini doimo jalb etgan.

Sharq mutafakkirlaridan biri Xorazmiy tanqidiy fikrlash nazariyasini rivojlanishida katta hissa qo'shgan. U tajriba-kuzatish va eksperimental metod, samoviy jismlar harakati, shuningdek, er sathidagi punktlarni jadval ko'rinishida ilk bor ilmiy asosladi, induksiya va deduksiya jihatidan yagona, alohida va umumiyning birligi tamoyilini aniqlashtirdi: xususiy holdan alohida holdagi tenglamaga o'tdi, lekin umumiy turgacha yetmadi. Hozirgi paytda hamma e'tirof etgan umummilliy metod bo'lgan matematik masalalarni hal etishning algoritm metodini ishlab chiqdiva hozirda foydalanib kelinmoqda.

Buyuk qomusiy olim Farobiy (873-950) «Baxt saodatga erishuv to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmdir. Shuningdek, tabiiy ilmlarni tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Farobiy dunyoni insonning o'z bilimi aqli yordami bilan bilishni nazarda tutib, tushunish esa umumiy qoida va qonunlar to'g'risidagi harakat bo'lib, ularning oxiri bor va chegaralangan hamda umumlashtirilgandir - deb yozgan edi. Farobiy fanlarga bilimlarni o'zlashtirish va to'plashning zarur vositasi sifatida muhim ahamiyat berdi, ularni egallashni esa savodxonlik ko'rsatkichi deb hisobladi. Uning aytishicha, hissiyot a'zolari, yurak va miya inson tug'ilgandan ato etilgan, bilim, turli xil aqliy va axloqiy xususiyatlar, xarakter belgilari, ta'lim olish va boshqalar inson hayotiy tanqidiy fikrlashi jarayonida egallanadi va rivojlanadi. U inson xarakterining turli xususiyatlari va axloqiy fazilatlarini:

¹⁰O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild.- Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2006-yil. -39b.

dadillik, mardlik, do'stlik, saxiylik, zukkolik, haqqoniylik va hokazolarni belgilar ekan, ularni shaxsni tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash natijasi deb hisoblaydi¹¹.

Ibn Sino tanqidiy fikrlashning turli ma'no mazmunini ochib bergan. Ularni ruhning xilma-xil kuchlari deb tasvirladi va bu kuchlarning anchagina qismini ibtido hukmi ta'siridan ajratib oldi. U qadimgi an'anaga muvofiq ruhni uch ko'rinish: nabotot, hayvonot va aqlga ajratadi. Birinchisi ikki kuch – harakatlantiruvchi va qabul qiluvchiga bo'linadi. Qabul qiluvchi, o'z navbatida, tashqari va ichkaridan qabul qiluvchiga ajraladi. Birinchisiga besh yoki sakkiz hissiyot tegishlidir. Jumladan, qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy o'z asarlarida bu boradagi masalalarga alohida to'xtalib, o'quvchi shaxsi, fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim berishda ko'proq qaysi tomonlarga e'tibor berish kerakligini bayon qiladi. Xususan, olimning fikricha, o'qitishda yodlatish emas, balki tushunish, mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqarish yo'llariga amal qilish muhimdir.¹²

Ushbu keltirilgan fikrlarning mazmunini yaxshiroq anglab olish uchun qomusiy olimlarimiz ta'kidlaganidek, o'quvchining mustaqil, tanqidiy fikrlashi jarayonida o'zlashtirilgan bilimlari biror-bir manbadan tayyor holda olingan bilimlar bilan qiyoslaganda katta farqi bor ekanligini anglashimi qiyin emas. Kengroq va tezroq rivojlangan bu bilimlar o'quvchining tanqidiy fikrlashi quroliga aylanadi. Biroq o'quvchilar tanqidiy fikrlashini shakllantirishga bag'ishlangan ta'limotlarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogika fani asoschilari qarashlarida uning ko'pgina jihatlari, jumladan, ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashlari mohiyatini tushunishda hozircha aniq bir fikr mavjud emas.

«Tanqidiy fikrlash» atamasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan. Mazkur tushuncha haqida tafsilot berishdan oldin, muayyan fikrlash ko'nikmalari ustida to'xtalish maqsadga muvofiqdir. Chunki fikrlash ko'nikmalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni tarkib toptirish uchun nihoyatda zarurdir. Ta'lim jarayonida «tanqidiy fikrlash» atamasidan foydalanish amerikalik faylasuf Jon Dyuga (1910-yil) borib taqaladi, u ko'proq uni «reflektiv fikrlash» deb atagan. U shunday ta'rif berdi: «Har qanday e'tiqod yoki bilimning taxminiy shaklini uni qo'llab-quvvatlovchi asoslar va u moyil bo'lgan keyingi xulosalar nuqtayi nazaridan faol, qat'iyatli va diqqat bilan ko'rib chiq va bunday mulohaza yuritish odatini ilmiy nuqtai nazar bilan aniqladi. Jon Dyui tanqidiy fikrlashni ta'limning yakuniy intellektual maqsad deb boldi. Uning fikricha: «O'quvchilar muayyan muammo bilan shug'ullana boshlasalargina, ularda tanqidiy fikrlash paydo bo'ladi. Shu sababli, ta'lim jarayonining boshlang'ich nuqtasi hisoblangan, biror vaziyat yoki hodisaga tegishli bo'lgan eng muhim savol bu hodisa qanday muammoni vujudga keltirishini anglatadigan savoldir. Faqatgina muayyan muammo bilan kurashib, murakkab vaziyatdan chiqish uchun o'zining shaxsiy yo'lini izlagandagina, o'quvchi haqiqatan ham fikrlaydi». Darhaqiqat, rejali va maqsadli o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'quvchilarning intellekt darajasini aniqlash zaruriyati tanqidiy fikrlashni shakllantirishni vujudga keltirgan. O'z ibtidosida bu natijalar oddiy pedagogik metodlar orqali aniqlangan.

¹¹Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.:Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti.1993-yil.122b.

¹²Abu Ali ibn Sino. Tib ilmi qonuni. – T.: Sharq 1985.112b

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O‘zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilingan.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. “Xalq so‘zi”, 2020 yil 25 yanvar.

3. Sh. Mirziyoyevning “Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi”dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.

4. Sh. Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Toshkent 2017-yil Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza.

5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.

6. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: “Ilm-Ziyo”, 2005, 240-bet.

PSIXOLOGIYA VA TIBBIYOT INTEGRATSIYASINING INSON SALOMATLIGIGA TA’SIRI.

Ilmiy raxbar: ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrasida
dotsenti., p.f.n. Kosimova N.D

Sh.A. Adxamov ADTI Pediatriya yo‘nalishi III bosqich talabasi

Bugungi kundagi strategik jarayonlarni amalga oshirishda biz uchun muhim bo‘lgan mahlumotlar hamda o‘z rejalarimizni bajarishda avvalombor aniqlik va oshkorlikni taqozo etmoqda. Butun dunyo miqyosida rivojlanish shiddat bilan ketayotgan bir paytda yurtimizda turli soxa tarmoqlarini yanada jadal rivojlanishni yo‘lga qo‘yish maqsadida ayniqsa tibbiyot soxasidagi qator innovatsion zamonaviy yondashuvni amalga oshirish jadallik bilan rivojlanmoqda. Muxtaram yurtboshimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2022 yilni “Inson qadrini ulug‘lash va faol maxalla yili” deb e’lon qildi. Buning negizida, inson salomatligini muxofaza qilish, tibbiyot soxasi bo‘ladimi, tahlim, qishloq xo‘jaligi, texnik rivojlantirish, ishlab chiqarish soxasimi barchasida eng avvalo insonlar, jamoa mehnat qiladi. Shunday ekan tibbiyot va ‘sixologiyaning asosiy ob’ekti bo‘lmish shaxs muammosi kundan kunga zamonaviy goyalarni amaliyotga tatbiq etishni taqozo etmoqda. Inson umrini uzaytirish maqsadida uning ekologik noqulay tahsirlaridan, zararli odatlardan, ruxiy beqarorlik xolatidan asrash yo‘li bilan, soglom turmush tarzini shakllantirishdagi asosiy elementlarni kishilar ongiga singdirish, kundalik xayotida foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bu sohada tibbiyot va psixologiyani integratsiyasi, yani uygunligi kishi e’tiborini jalb etishi tabiiy, uygunlikning bir ko‘rinishi yatrogeniya xaqida fikr yuritmoqchimiz. Yatrogeniya (qadimgi yunoncha yatrodan-shifokor va genlar-generatif) bu shifokor tomonidan qo‘zg‘atilgan kasallikdir. Bu kantse’tsiya birinchi marta nemis ‘sixiatrlari tomonidan qayd etilgan. Olim Boomke 1925-yilda, o‘zining “Shifokor ruhiy

kasalliklarining sababi sifati” da nomli asarini keng ommaga yoygan. Ba’zan adabiyotda tarjimaning qiyinchiliklari tufayli “yatrogeniya” atamasining yana bir imlosi uchraydi. Yatrogeniya-’sixogeniya turlaridan biri, ya’ni ruhiy kasallik yoki hissiy shok tufayli kelib chiqadigan ruhiy muvozanatning buzilish holatidir. Yatrogen kasalliklari ko’inchak ikki shaklda ifodalanadi:

1. Depressiya-’ast ruhiy holat, aqliy va jismoniy faoliyatni qarqmq-qarshiligi, hayotiy talablarning ‘asayishi, odamning “men” ini va hayotida ‘essimizimga berilish, somatoneurologik kasalliklar bilan tavsiflanadigan ruhiy kasallik hisoblanadi.

2. Gipoxondriya- o’z sog’lig’iga haddan tashqari e’tibor berish, davolanib bo’lmaydigan kasalliklardan qo’rqish, u yo’qligida kasallik borligiga ishonch hosil qilish va haqiqiy kasallikdan xalos bo’lishiga ishonmaslik. Yatrogeniya quyidagi turlarga bo’linadi:

1. Psixogen yatrogeniya
2. Dorili yatrogeniya
3. Travmatik yatrogeniya
4. Infeksion yatrogeniya
5. Aralash yatrogeniya

Psixogen yatrogeniya: nevroz, psixoz, nevrosteniya, isteriya, fobiya, depressiya, vaxima xissi, depressiv va e’oxondrik buzulishida namoyon bo’ladi. Infeksion yatrogeniya: Tibbiy muolijalar natijasida infeksiyon kasalliklarni yuqtirish. Travmatik yatrogeniya: Bemorlarga fizik va mexanik faktorlar ta’siri natijasida tibbiy jarohat yetkazish. Bu guruxga quyidagilar kiritiladi; Xirurgik, mani’ulyatsion, tibbiyotda to’satdan olingan travmalar, kuyish (nur, termik, kimyoviy) va travma oqibatlar. Yatrogeniyaning ahamiyati hamda dolzarbligi shundaki, hozirgi zamonning “agressiv” hulq –atvori tibbiyot va psixologiya bilan bog’liqligidir. Tibbiyot amaliyotida kasalliklarga sabab bo’ladigan 4 asosiy omilni nazarda tutish kerak:

1. Bemorning anamnezini yig’ish.
2. Bemorning ichki holatini o’rganish.
3. Laborator tahlilga baho berish.
4. Tashxis va kasallik oqibatini aniqlash va bemorga nisbatan turli usullarni qo’llashni talab e’tadi.

Tibbiyotni psixologiya bilan bogliq tuzilmasi quyidagi tavsiyalar bilan tavsiflanadi: Shifokor bemor bilan birinchi uchrashuvdanoq uning ruhiy holatiga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo’lish, o’z mahoratini namoyon qilish; Har bir inson o’zining sogligiga o’zi ehtibor berishi kerak, o’zini-o’zi qiynaydigan maqsadlarni qo’ymang, shaxsiy gigienangizga ehtiborli bo’ling; Kundalik xayotda biz ko’pincha bizda mavjud bo’lgan muloqot miqdorini sezmaymiz va odatdagiday qabul qilamiz, o’zimizga yoqimli insonlar bilan suxbatlashing; Har bir inson o’z individualligi bilan farqlanadi va ularni biz shundayligicha qabul qilishimiz kerak; Atrofda sodir bo’layotgan voqea va xodisalarga nisbatan pozitiv munosabatda bo’lish, xamda o’zining aql-idroki bilan taxlil qilish zarur;

Mustaqil qarorga ega bo’lish, zarur vaziyatlarda yaqin insoni yoki mutaxassislar psixolog, shifokorlardan maslaxatlar olish yatrogeniyaning ya’ni, depressiv va negativ stressogenlardan halos bo’lishning eng maqbul variantlaridan biri bo’lib hisoblanadi.

Internet tarmoqlar

1. [https:// www.trt.net.tr](https://www.trt.net.tr) 2022/01/01

2. [https:// works.doklad.tr](https://works.doklad.tr) view

PSIXOLOGIK XIZMATLAR ORQALI TALABALARNING TA'LIM MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Ilmiy rahbar: Kosimova Nargiza Dilmuratovna p.f.n., dotsent
Davlatova Maftuna "UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY" 1-kurs
boshlang'ich ta'lim talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola motivatsiyani shakllantirish inson shaxsini rivojlantirishning ajralmas qismi ekanligi va Ta'lim motivatsiyasini o'rganish talaba shaxsini rivojlantirishning turli bosqichlarida amalga oshirilishi kerakligi, kognitiv va keng ijtimoiy motivlarga qarab natijalar ham har xil bo'lishi mumkinligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: muvaffaqiyat, bevosita, inqiroz, rivojlantirish, ijtimoiyni munosabatlar, shaxs, samaradorlik, o'zlashtirish, organizm.

"Agar mendan sizni nima qiynaydi?" deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'lim va tarbiyasi dab javob beraman. Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala-bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so' bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim-yoshlar. Maylli, yoshlar o'z davrining talablari bilan lablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni payita o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug'zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, tursin.

Sh.M. Mirziyo'ev.

Talim muassasalari talabalarining shaxsini rivojlantirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olish bo'yicha tizimli ishlar psixolog tomonidan talabalarining muammolari va yoshiga qarab ajratilgan tizimli psixologik treninglar shaklida olib boriladi, uning mazmuni bilim, ko'nikma va mehnat qobiliyatini o'z ichiga oladi. ma'lum yoshdagi talabalarining tipik psixologik muammolari bilan.

Motivatsiya va qiymat yo'nalishlarini shakllantirish inson shaxsini rivojlantirishning ajralmas qismidir. Ta'lim motivatsiyasini o'rganish talaba shaxsini rivojlantirishning turli bosqichlarida amalga oshirilishi kerak, chunki kognitiv va keng ijtimoiy motivlarga qarab natija har xil bo'ladi. Talabalar faoliyati va uning o'quv motivatsiyasini o'rganishimiz o'quvchilarning o'quv jarayoniga jalb etilishining bir necha bosqichlarini aniqlash imkonini beradi. Ushbu bosqichlarning har biri, birinchi navbatda, o'rganishga ma'lum umumiy munosabat bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, o'quvchilarning ta'limga jalb etilishining har bir darajasi ortida turli motivlar va o'quv maqsadlari yotadi. Uchinchidan, talabaning ta'limga jalb etilishining har bir bosqichi o'rganish qobiliyatining u yoki bu holatiga mos keladi, bu ma'lum motivatsion munosabatlarning sababini, to'siqlarni, talabaning ishdagi qiyinchiliklardan qochishini va hokazolarni tushunishga yordam beradi.

Rivojlanishning o'tish, inqirozli davrlarida yangi motivlar, yangi qiymat yo'nalishlari, yangi ehtiyojlar va qiziqishlar paydo bo'ladi va ular asosida oldingi davrga xos bo'lgan shaxsiy xususiyatlar qayta quriladi. Shunday qilib, ushbu asrga xos bo'lgan motivlar shaxsni shakllantiruvchi tizim sifatida ishlaydi va o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'z "men" ning mavqeini anglash bilan bog'liq. Qadriyat yo'nalishlari ham, motivlar ham shaxs tuzilishining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ularning shakllanish darajasi shaxsning rivojlanish darajasini baholash uchun ishlatilishi mumkin. O'rta maktab yoshidan talabalik davriga o'tish

qarama-qarshiliklar va odatiy hayot g'oyalarini buzish bilan birga keladi. Turli kurslar, fakultetlar va mutaxassisliklar talabalari o'rtasida motivatsiyadagi farqlar kuzatilishi mumkinligini hisobga olish kerak. Talabalik davrida bir tomondan, motivatsiyaning o'zgarishi, barcha qiymat yo'nalishlari tizimi, ikkinchi tomondan, maxsus qobiliyatlarning jadal shakllanishi sodir bo'ladi. Talabalik yoshi ijtimoiy yaqinlashuvga intilish, hayotning ma'nosini izlash, ob'ektiv sharoitlar va shaxsning qadriyat yo'nalishlari bilan belgilanadigan hayot rejalarini qurish bilan tavsiflanadi. Oliy ma'lumot olish va qiziqarli ishlash istagi aniq ifodalangan. Yaxshi turmush sharoiti va moddiy ta'minotiga e'tibor kuchaytirilmoqda

Talabalik davrida talabalarining o'z kelajagiga umumiy yo'nalishi mavjud bo'lib, ular uchun butun hozirgi zamon ularning shaxsiyatining ushbu yangi yo'nalishi tarmog'ida paydo bo'ladi. Ular o'zlarining axloqiy dunyoqarashini, tashqi sharoitlar va boshqalarning bosimidan qat'iy nazar barqaror e'tiqodlar tizimining mavjudligini nazarda tutuvchi axloqiy "men" ni shakllantiradilar.

Talabalik davrida shaxsiy rivojlanishning eng muhim sharti muloqotdir. Shaxs rivojlanishining ushbu bosqichida muloqot ta'lim faoliyati bilan bir qatorda yetakchi faoliyatdir. Muloqot sohasida yangi o'zgarishlar ro'y beradi. Rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan, talaba yoshida ichki dunyo va o'z-o'zini anglash xususiyatlari o'zgaradi, psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlari rivojlanadi va qayta tuziladi, hayotning hissiy-irodaviy tuzilishi o'zgaradi. Shuning uchun ham yoshlar o'zining boshqa odamlarga nisbatan namoyon bo'lishida, tabiatni o'ylash va unga identifikatsiya qilishdan olingan taassurotlarni boshidan kechirishida, san'atga munosabati va tushunchasida juda nozik, nozik bo'lishi mumkin. Identifikatsiya insonning his qilish sohasini yanada nozik qiladi, uni yanada boy va ayni paytda himoyasiz qiladi. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim faoliyati uchun motivatsiya bir xil emas, bu ko'plab omillarga bog'liq: talabalarining individual xususiyatlari, bevosita murojaat guruhining tabiati, talabalar jamoasining rivojlanish darajasi va boshqalar. Boshqa tomondan, inson xatti-harakatining motivatsiyasi psixik hodisa sifatida harakat qilib, har doim shaxs vakili bo'lgan ijtimoiy qatlam (guruh, jamoa) qarashlari, qadriyat yo'nalishlari va munosabatlarini aks ettiradi. Ta'lim faoliyati motivatsiyasini ko'rib chiqayotganda, motiv tushunchasi maqsad va ehtiyoj tushunchasi bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlash kerak. Shaxsning shaxsiyatida ular o'zaro ta'sir qiladi va motivatsion soha deb ataladi. Adabiyotda bu atama barcha turdagi motivlarni o'z ichiga oladi: ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar, rag'batlantirishlar, motivlar, moyilliklar, munosabatlar. Ta'lim motivatsiyasi ma'lum bir faoliyatga kiritilgan motivatsiyaning ma'lum bir turi sifatida belgilanadi - bu holda o'qitish, ta'lim faoliyati.

Birinchidan, uni ta'lim tizimining o'zi, ta'lim muassasasi belgilaydi; ikkinchidan, - o'quv jarayonini tashkil etish; uchinchi, o'quvchining sub'ektiv xususiyatlari; to'rtinchidan, - o'qituvchining sub'ektiv xususiyatlari va birinchi navbatda, uning o'quvchiga, mehnatga bo'lgan munosabatlari tizimi; beshinchidan, - o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlari. Ta'lim motivatsiyasi, har qanday boshqa turdagi kabi, tizimli bo'lib, yo'nalish, barqarorlik va dinamizm bilan ajralib turadi. Talim muassalaridagi psixologik xizmatning asosiy vazifasi talabalarining hayotning yangi sharoitlariga moslashishi va Talim muassalarida o'qishga imkon qadar tezroq yordam berishdan iborat; yuzaga kelgan psixo-emotsional, intellektual va jismoniy ortiqcha yuklarni bartaraf etish oqilona.

Shaxsning motivatsion sohasi insonning ichki holati va tashqi xulq-atvorini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Psixologik xizmat ta'lim jarayoni bilan birga keladi va shuning uchun birinchi navbatda mijozlarning shaxsiy rivojlanishi va faoliyatining hozirgi holati bilan bevosita bog'liq muammolariga duch keladi. Talabalar psixologik xizmatga murojaat qiladigan dolzarb muammolarning mazmuni va sifatini tahlil qilish nafaqat o'quv jarayonini psixologik qo'llab-quvvatlashning boshqa turlarining yo'nalishini o'zgartirishga, balki o'quvchining shaxsiy rivojlanishining ayrim hodisalarini o'rganishga imkon beradi. Ta'lim sohasidagi taraqqiyot hozirgi kunda eng dolzarb bo'lib, inson rivojlanishi va hayot sifatini yaxshilash uchun haqiqiy ahamiyatga ega

Zamonaviy O'zbekistonda faoliyatning turli sohalarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning asosiy bazasi oliy kasbiy ta'lim muassasalaridir. Talabalarning har biri, kasbiy yo'nalishi, malakasi, kasbiy faoliyatning mo'ljallangan yo'nalishi, ta'lim faoliyatini amalga oshirishdan qat'i nazar, kasbiy bilim va ko'nikmalarga qo'shimcha ravishda, zamonaviy jamiyatda mavjud bo'lish va harakat qilish uchun ma'lum qobiliyatga ega bo'lishi kerak. O'zini amalga oshirishda ham, ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirishda ham mumkin bo'lgan ijobiy natija.

Xulosa.

Psixologik muammolarni hal qilish birlashtiriladi: bir tomondan, psixik hodisalarni o'rganish va tushuntirish amalga oshiriladi, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi sodir bo'ladi, birgalikdagi faoliyat optimallashtiriladi va hokazo. Ta'limda psixologik xizmat muhim rol o'ynaydi, chunki hozirgi vaqtda ta'lim va tarbiya sohasidagi ko'plab muammolar nafaqat hal qilinmagan, balki yanada yomonlashgan. Aksariyat talabalar va o'qituvchilar qandaydir psixologik yordamga muhtoj, ammo qayerga murojaat qilishni bilishmaydi

Ma'lumki, maktablarda psixolog ancha vaqtdan beri psixologik xizmat faoliyatni yuritib kelmoqda va maktab o'quvchilari va o'qituvchilari bilan ishlashda katta tajribaga ega, ammo oliy kasbiy ta'lim sohasida ham tashkiliy va uslubiy jihatdan ko'plab muammolar mavjud. Bizning tadqiqotimiz Talim muassasalarilarda psixologik xizmatni tashkil etishning xususiyatlarini va bu bilan bog'liq muammolarni ko'rib chiqishga imkon berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aseev V.G. Xulq-atvor va shaxsiyatni shakllantirish motivatsiyasi. M., 2006 yil.
2. Atkinson J.V. Motivatsiyani rivojlantirish nazariyasi. N., 2006 yil.
3. Bodalev A.A. Shaxsiyat haqida psixologiya. Moskva davlat Talim muassalarii, 2008 yil, 63-bet.
4. Galperina P.Ya. Psixologiyaga kirish. Uch. Talim muassasalarilar uchun qo'llanma, 2003 yil.
5. Gadjeva M.M. Ta'lim tizimida psixologik xizmatning o'rni.//maqolalar to'plami.FU.DGPU// M. 2005 y.

ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER ON STUDENTS AND COPING MECHANISMS.

Kosimova Nargiza Dilmuratovna - scientific adviser, Associate professor Andijan State institute of Foreign Languages.

Anvarjonova Gullola - IT developer, SimpTech Solutions. MELBOURNE, AUSTRALIA. Tojiddinova Zulaykho

Foreign languages of Andijan state, foreign language program in preschool and primary education, 1st year, group 102 student.

ANNOTATION. This article is about ADHD, which is one of the main factors affecting the educational efficiency of students today, and its types, the social psychological factors that cause it, and the mechanisms of combating this disease.

Keywords: ADHD (ADD) symptoms. Types: inattentive, combined, hyperactive-impulsive type, social-psychological factors that cause it, cognitive-energetic model, Barkle's model, methods used to fight ADHD.

Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) also known as ADD (attention deficit disorder) is a disorder that with several symptoms like distractibility, inattentiveness, impulsivity and hyperactivity. It might be a problem for all age groups, ranging from school children to adults. Some students might have difficulty concentrating on tasks or usually suffer from daydreaming. As well as that it also causes behavioral challenges.

There are several **psychosocial factors** that contribute ADHD:

-Not structured daily routine

-Brain injury

Bullying

-Impaired family structure

-Alcohol and drug consumption during pregnancy

-High media consumption

- Too little personal care or attention

-Lack of exercise

-Stress

Depending on which kind of symptoms are strongest in the individual **American Psychiatric Association** identified three main types of ADHD

1) inattentive type

2) Hyperactive-impulsive type

3) Combined Type
WEB MED 28 September 2022
Stephanie Watson A student who is suffering the first type of ADHD might suffer from memory problems, being distracted, failing to pay attention, being unable to grasp instruction that given by teachers, losing things that are needed to complete tasks. When a student has the second type of ADHD shows symptoms like getting up when seated, talking too much, having trouble playing quietly, interrupting, talking out of turn or blurting out, squirming.

The third type of ADHD is the most common type. Both inattentive and hyperactive-impulsive symptoms might be shown in this type. There are theories that explain us the Symptoms of ADHD and two of them have been dominant:

The cognitive-energetic model (CEM) of Sergeant, which proposes that the main problem in ADHD symptoms related to alerting network.

Barkley's model (Barkley, 1997) proposes that the central deficit in ADHD is poor response inhibition, which involves three interrelated processes:

1) to inhibit the initial prepotent response to an event;

2) to stop an ongoing response, allowing a delay in the decision to reply; 3) to control interference from distracting information (to preserve a period of delay from distracting stimuli). The dysfunction in inhibition would lead to consequences on the efficient performance of the neuropsychological abilities named executive functions [e.g., non-verbal working memory (WM), self-regulation of affect, motivation, arousal, internalization speech or verbal WM, and reconstitution], which in turn might affect motor control. Although the definition of EF varies, most of the abilities included by Barkley have been conceptualized as part of the executive attentional network.

There are several methods to deal with ADHD in students. It is possible to overcome this disorder in students by using educational instructions with structure that is not complicated, by using different educational material during lesson, and by organizing games in the spirit of competition.

There are a few key strategies for ADHD that can be used as behavioral therapy:

1. Psychoeducation and understanding. Educating individuals who have ADHD and their families is important. There are several reasons why. Firstly, psychoeducation helps individuals to understand their emotions and behavioral condition, and they reduce self-blame and start accepting themselves. In this case, the role of families consists of providing effective support and communication. Here are some strategies for improving awareness among families and student with ADHD

Providing accurate information: Offering clear, understandable information as well as its symptoms, and its impact might help to reduce stigma.

Utilizing educational resources: reputable ADHD resources improve understanding and offer practical strategies for managing symptoms. **Seeking professional guidance:** to understand better healthcare experts should let students know information and several strategies. And it helps a lot for students to avoid unintended situations while they are suffering from ADHD. **Joining Support Group:** support groups offer supportive network for both individuals and their families. **Psychoeducational programs:** ADHD-specific psychoeducational programs aid students effective learning ways, skill-building exercises and strategies for managing symptoms.

2. Parent training and support. Parents play a crucial role during therapies, so they implement strategies, they create a supportive environment. Some key resources include:-

-Parent Education Workshop

-Behavioral Parent training Programs

-Online resources And Support Groups

-Parent Coaching and Counseling

3. Behavior modification Techniques. This is a key component of therapy and it's related to changing behavioral matters and fixing various conditions during ADHD. Positive reinforcement, behavior contract, self-monitoring and environmental modifications are specific techniques of this strategy.

4. Classroom strategies and Accommodations. Creating an appropriate classroom environments supports academic and Behavioral needs of students. Teachers can implement strategies in order to create support system for students who have ADHD. And this includes Clear and concise instructions, using positive reinforcement, incorporating movement breaks and collaboration with parents and support service. As with other techniques also this technique requires cooperation both parents and teachers.

5. Time management and Organization skills. The usage of calendars planners and daily routine help students to manage stress as well as to improve their time management and organization skills. And this technique depends on students' personality and willpower.

6. Social skills training. ADHD influences social interactions and causes challenges and leads to students misunderstanding. This strategy consists of active listening, perspective-taking, emotional regulation, social problem-solving, group activities and cooperative games.

CONCLUSION

ADHD is a multifaceted disorder that significantly affects educational efficiency and social interactions. Understanding the types of ADHD, the psychosocial factors contributing to it, and the theoretical models explaining its symptoms is crucial for developing effective interventions. Through structured educational approaches, behavioral therapy, and support from parents and teachers, students with ADHD can better manage their symptoms and improve their academic and social outcomes.

REFERENCES

1. CENTERS OF DISEASE CONTROL AND PREVENTION
2. SERGEANT 2000 THE COGNITIVE-ENERGETIC MODEL; AN EMPIRICAL APPROACH TO THE ATTENTION-DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER. NEURO SCIENCE, BIOBEHAV. REV 24. 7-12
3. American Psychological Association
4. Resilient Mind Counseling PLLC

MAKTABGACHA TA'LIMYOSHIDAGI BOLALARNI INNOVATION METODLAR ASOSIDA CHET TILIGA O'RGATISH MAHORATI.

Kosimova N.D Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti., p.f.n.

U.SH.Ismonova Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yo'nalishi , 102 – guruh talabasi.

“Tilimning chegaralari - mening dunyoimning chegaralaridir” Ludvig Vittgenshteyn.

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda yosh avlodga samarali ta'lim metodlaridan foydalangan holda chet tillarini o'rgatish hamda uni amaliyotga tatbiq etish haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: maktabgacha yosh davri, ota-onalar, chet tillari, nutq, xotira, diqqat, erkin fikrlash, ertaklar, asarlar, xikoya, tafakkur, kreativlik.

Zamonamiz bolalari o'z davriga mos ravishda har sohada ildam qadam tashlashga o'rganib bormoqdalar. Endigina nutqi rivojlanayotganbolalarning uyali aloqa vositalarini bemalol ishlata bilishi, kompyuter va shu kabi texnologiyalardan hech bir qiyichiliksiz foydalana olishi zamonaviy kelejok avlod yaratuvchisi ekanligiga shak-shubha yo'q.

Hayotda kuzatishlarimizdan ko'rinib turibdiki, zamonaviyota-onalar o'z farzandlariga maktabgacha yosh davridan boshlab bir necha xorijiy tillarni o'rgatishga harakat qilishmoqda. Zero, til bilishshaxsnidunyoqarashini kengaytiradi, til o'rganishorqali etnik xususiyatlari,xalq tarixi, madaniyati va turmush tarziga bo'lgan qiziqishmotivatsiyasi ortib, bilim olishga ishtiyoq yanada rivojlanadi.

Tilo'rganishninechayoshdanboshlaganma'qul?Bu boradapsixolog- pedagoglar, lingvistlarningfikricha, yoshiani qberilmagan, ularni avvalo qiziqtirish kerak, shuningdek, biri mashg'ulot orqali, yana biri esa o'yinorqali, o'yinchoqlarorqali,deb ta'kidlaydilar. Zero, mashg'ulotlar davomida turli ertaklar, tez aytish va topishmoqlardan foydalanish hammumkin.

Psixolog olimlarning ta'kidlashicha, til o'rganish xotiraning mustahkamlanishi, diqqatni jamlash, ijodiy va tasavvur boyligining o'sishi, nutqning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlashgan. Chet tilini o'rganishni erta boshlagan bolalar odatda tengqurlariga qaraganda yuqori aqliy salohiyatga, intellectual rivojlanishi tez shakllanar e'kan. Bundan tashqari, til o'rganish jarayonining o'zi bolaga ko'plab ijobiy emotsiyalar va motivatsiyalarni rivojlantirar ekan.

Psixo-fiziologik ma'lumotlarga ko'ra, bola miyasi tez moslashuvchan bo'lib, har qanday faoliyat turini ham oson o'zlashtirar ekan. Manbalarigako'ra,4 yoshlikrusmillatiga mansub Bella Devyatkina 7 tilda bemalol gaplasha olish ko'nikmasi rivojlanganligini ko'rstadi.

Moskvalik Bella Devyatkina Rossiyaning seshanba kuni efirga uzatiladigan "Amazing people" shousida o'zining til bilish mahoratini namoyon qildi. Ya'ni u 7 til: ingliz, ispan, xitoy, rus, fransuz, nemis va arab tillarida erkin, hech qanday xatolarsiz gapira oldi. Psixologik jihatdan tahlil qilganimizda Bellada erkin fikrlash, muloqot malakalarini rivojlanganligi, ko'pchilikni ichida o'z fikrini bildirar olishi natijasida,bir necha kishilar bilan sahnada turlitillarda suhbatga kirisha olganligini ijtimoiy tarmoq orqali kuzatdik.

Shuningdek, Weidrussia.com saytida xabar berilishicha, YouTube'da yosh poliglotning klipi juda keng tarqaldi. Onasining aytishicha, u qiziga har bir tilni o'rgatadigan ko'plab enagalar yollagan ekan. Onaning sa'y-harakati tez orada o'z mevasini beradi: Agar Devyatkina musobaqada g'olib chiqsa, unga 16000 dollar taqdim etiladi, o'zlashtira oladi. Bugungi kunda ko'pchilik ota-onalar farzandlariga aynan necha yoshdan til o'rgatishni boshlash haqida bosh qotirmoqda. Bu borada butun dunyoda turli qarashlar mavjud.

AQSHning Massachusets texnologik universiteti neyro-va kognitiv fanlar markazi mutaxassislari xorijiy tillarni o'rganishni boshlash uchun eng yaxshi yoshni ma'lum qilishgan. Natijada xorijiy tilni o'sha tilda so'zlashuvchilar kabi mukammal egallashda eng katta imkoniyatlarga tilni o'rganishni 10 yoshgacha boshlaganlar egaligi aniqlangan. 18 yoshdan keyin ham tilni tez o'rganishga layoqat saqlanib qoladi, biroq uni mukammal egallash ancha qiyinroq bo'lar ekan.

Aslida til o'rganishga hech qachon kech emas, bolaning miyasi taxminan 3 yoshdan 10 yoshgacha barcha yangilik, bilimlarni singdirib oladi. Bolaning 5 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan davrini lingvist-pedagoglar "oltin o'rta" ya'ni, chet tilini o'rganish uchun eng yaxshi davr, deb hisoblaydilar. Chunki bu davrda aksariyat bolalar o'z ona tilini yaxshi o'zlashtirib, nutq nuqsonlaridan xalos bo'ladilar, nutq boy va ifodali bo'la boshlaydi. Chet tilini o'rganishda ko'r-ko'rona yodlash emas, ongli ravishda munosabatda bo'lish samaraliroq. Fikrlash "yetuklik" ham talab etadi, jumladan, diqqatni jamlay olish muhim. Besh yoshli bolada bu kabi ko'nikmalar to'liq bo'lmasada, shakllanib bo'ladi. Bolaning ijtimoiy moslashuvi, ya'ni guruhda o'zini tuta bilishi zarur. Chunki til o'rganish boshqa bolalar bilan muloqotni talab etadi, deydi tadqiqotchilar.

Yaponiyalik olim Masaru Ibuka o'z kitobida bolaning qobiliyatlarini rivojlantirishga uch yoshdan keyin kech bo'lishini yozgan. Uning "Uchdan keyin kech" nomli kitobida o'qituvchi Masao Nagataning tajribasi hikoya qilinadi. U ishdan bo'shab o'z hayotini farzandlari tarbiyasiga bag'ishlaydi. Bir vaqtning o'zida ikki yarim yashar o'g'li va uch oylik qiziga ingliz, ispan, italyan, nemis, fransuz hamda o'z ona tilini o'rgata boshlagan. Masao Nagata bolalarining besh tilni bir vaqtda o'zlashtirishda chalkashmaganligini aytadi. «Biz xorijiy tillar bilan faqat radio orqali shug'ullanar edik. Bu radioeshittirishlarni juda muloyim boshlovchilar olib borar edi. Talaffuz mashqlari uzoq vaqt davomida takrorlanardi. Bolalar o'zlari gapirganida hamma narsani to'g'ri talaffuz qilar edi," deydi u.

Ilk bor eshitganimizda bu g'ayrioddiy tuyilishi aniq. Hali birorta so'zni talaffuz qilolmaydigan go'dakning butun boshli tilni o'rganishiga ishonish qiyin. Biroq, miyaning fiziologik tadqiqoti va bolalar psixologiyasini o'rganish natijalariga ko'ra, bola aqliy qobiliyatining rivojlanishi bu uning birinchi uch yilda, ya'ni miya hujayralarining rivojlanish davrida olgan ta'limiga bog'liq. Axir xalqimiz orasida ham "Beshikdan to qabrgacha ilm izla", degan maqol bor. Zamonaviy ilm-fan, turli tadqiqotlar ham xalqimizning donishmandligini, bu ko'hna haqiqatni bot-bot tasdiqlamoqda.

Ammo bolani zo'riqtirish kerak emas. Bola majburiy bo'lmagan mashg'ulotlarni oson qabul qiladi. Tilni o'yin shaklida o'rganish bola uchun eng samaralidir, chunki qiziqish bilan amalga oshirilgan jarayonda bola axborot va bilim qabul qilishga tayyor bo'ladi. Qiziqish so'nishi hamono u e'tiborini boshqa narsalarga qarata boshlaydi. Bunda bolani behalovatlikda, e'tiborsizlikda ayblash noo'rin. Zero, bu xatti-harakatlar bolaning tabiiy himoya mexanizmi hisoblanadi. U bizdan farqli ravishda uzoq vaqt bir tarzda o'tira olmaydi. Bolalar ko'rgan narsasigagina ishonadi va yaxshi eslab qoladi. Ularda ko'rish xotirasi eshitish va his-tuyg'u xotirasidan kuchliroq. Shu bois, ham chet tilini o'rgatishda turli suratli kartochkalardan foydalanish unumlidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, bolaning qiziqishi uning kundalik hayotda bajarayotgan ishlariga, o'ynlariga asoslanadi. Shuning uchun ilmiy yo'nalishni ham kundalik yumushlarga, qiziqishlarga bog'lab o'rgatish pedagog va ota-onalarning mahoratiga bog'liq.

G'arb ota-onalarining qo'llagan metodidan sizlarga amaliy tavsiya sifatid ataklif etmoqchiman: Uyingizda bir bog'ni yoki bir qismini farzandingiz uchun ajrating misol uchun ularga nechta til o'rgatishni xohlasangiz shu tillarning haqiqiy mutaxassisi bo'lgan ustozlar bilan kelishilgan holda 1 kunda 2,3 yoki 4 vaqt aynan birgina tilni o'rgatuvchi ustoz bola bilan belgilangan vaqtda shug'ullansin hamda qolgan til vakillari ham birma bir

bola bilan birga vaqt o'tkazishadi. Keyinchalik farzandingizda chet tillarini o'rganganligi tufayli aqliy faoliyati ham sezilarli darajada rivojlanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Uchdan ko'ra kech" Masaru Ibuka. " Akadem nashr ", 2020 - yil.
2. "Yosh davrlar psixologiyasi" O.E.Hayitov, J.A.Pulatov. Markaz, 2021-yil
3. "Bolalar psixologiyasi" Sodiqova O, Toshboyeva D, Noshir, 2013 - yil.
4. <https://daryo.uz/2017/06/02/bolalarnichettillarigaorgatishniqachonboshlashk-k>
5. <https://kun.uz/59945253?q=%2Fuz%2F59945253>
6. <https://kitobxon.com/oz/kitob/yosh-va-pedagogik-psixologiya>

ДИАГНОСТИКА КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Шарифова Гулпари Хамадамовна, кандидат филологических наук, доцент
*Таджикского педагогического института
в городе Пенджикент, Республики Таджикистан*

Аннотация. Рассмотрим методологические положения, лежащие в основе исследования процесса подготовки будущего воспитателя к диагностической деятельности в современном образовании.

Ключевые слова. Диагностика, воспитания, образования, обучения, дошкольного воспитания, категория, педагогика, психология.

Annotation.

Let us consider the methodological provisions underlying the study of the process of preparing a future educator for diagnostic activities in modern education.

Key words. Diagnostics, upbringing, education, training, preschool education, category, pedagogy, psychology.

Процесс становления будущего воспитателя в значительной степени основывается на философии экзистенциализма, одним из главных положений которой является гуманистическое отношение к человеку. Это связано с тем, что современный этап социального развития общества связан с переходом индустриальной цивилизации к постиндустриальной цивилизации - информационному обществу и проблема становления постиндустриального общества связана с проблемами человека, его ментальности, культуры, сознания, базисных структур понимания, отношений и знаний.

Одной из центральных проблем развития современных образовательных систем является проблема качества образования. Наука об измерении и оценке качества - квалиметрия. Возникнув в 1968 году, квалиметрия в начале была наукой о количественном измерении качества продукции, труда и работ, а к концу 1980-х годов в квалиметрии стали измерять и оценивать качество любых объектов и процессов. Более широкое понятие - квалитология. Квалитология образования - наука о закономерностях, принципах становления, функционирования и развития качества образовательной системы и её составляющих, другой термин - «системология» образования (В.С.Аванесов, В.У.Родионов, А.И.Субетто и др.).

Проблема квалиметрии образования вызвана проблемой экологического выживания человечества в XXI веке, т.к. образование становится важнейшим «механизмом выживания» [160, с. 6]. Человеческое общество сможет выжить только как «образовательное общество», обеспечивая опережающее развитие качества «управления будущим», а значит качества человека (Б.К.Коломиец: называет это; общественным интеллектom).

Функциями квалиметрии являются; проектирование, нормотворчество, законотворчество, стандартизация. Квалиметрия образования развивается через стимулы: реформирования, лицензирования, аттестации, аккредитации, разработки «Об образовании».

Решить проблему качества в образовании можно с помощью мониторинга. Термин «мониторинг» (англ. Monitoring - контроль, проверка, наблюдение) в настоящее время является одним из самых распространенных в педагогической среде. Под мониторингом понимают систему сбора, переработки, хранения и использования целесообразно структурированной информации об объекте (процессе), обеспечивающую непрерывное слежение за его состоянием и прогнозирование его состояния в будущем. Мониторинг рассматривается в теории социального управления как одно из важнейших, относительно самостоятельных звеньев в управлении. В рамках педагогического мониторинга проводится комплекс педагогических действий - контролирующих и диагностирующих мероприятий, обусловленных целью учебного процесса и направленных на отслеживание динамики уровня усвоения учащимися учебного материала и его корректировку. Иными словами, педагогический мониторинг - регулярное отслеживание качества усвоения знаний и умений в учебном процессе. При этом обеспечивается обратная связь, освещающая, о соответствии фактических результатов деятельности педагогической системы её конечным целям.

Отличительной чертой мониторинга по утверждению В.А. Кальней и С.Е.Шишова [2] является получение информации о соответствии фактического результата его ожиданиям, предсказаниям, а также оценка этого соответствия. На современном этапе развития образования оценка качества образования - одна из сложнейших проблем российского образования. Государственные образовательные стандарты создают необходимую базу для разработки системы мониторинга качества образования.

Норма (нормирование) - одно из основных условий мониторинга [3]. Сравнение реальных результатов с эталонами и нормами в образовательной деятельности является начальным компонентом мониторинга, далее следует оценка и коррекция. В обучении операцию соотнесения фактических результатов и заданных целей, стандартов, норм, эталонов называют проверкой. Интерпретацию и отношение к фактическому результату составляет процесс оценивания, или просто оценка. Зафиксированный в баллах результат оценки называют отметкой.

В педагогической системе в качестве причин, определяющих эффективность её функционирования, могут выступать:

- изменения в целях образовательного учреждения, в образовательных и учебных планах;

-несовпадение личных целей участников образовательного процесса с целями образовательного учреждения;

- опережающее развитие науки, формирующей содержание учебных курсов;
- переход к новым методикам и технологиям обучения;
- изменение состава учащихся и педагогического персонала в процессе достижения цели.

Проверка результатов обучения - это констатация последствий учебно-познавательной деятельности учащихся без объяснения их происхождения. Диагностика - это выяснение условий и обстоятельств, в которых протекает процесс обучения; получение четкого представления о тех причинах, которые способствуют или препятствуют достижению намеченных результатов. Как видим, в диагностику вкладывается более широкий и глубокий смысл: она рассматривает результаты в связи с путями и способами их достижения. Кроме традиционных контроля, проверки, оценки знаний и умений, диагностика включает их анализ, выявление динамики, тенденций, прогнозирование дальнейшего развития результатов учебной деятельности.

Контроль и оценка всегда были важной составляющей учебного процесса. Тем временем веками педагоги дискутируют о целесообразности оценивания, его технологии, о том, что оценка должна показать, - успешность ученика или преимущества, недостатки той или иной методики обучения. Не случайно еще Я.А.Коменский призвал педагогов разумно и взвешенно пользоваться своим правом на оценку. К.Д.Ушинский резко критиковал современные ему формы контроля, которые подавляли умственную деятельность учащихся.

В первых документах, которые провозгласили основные принципы работы советской школы, были положения об отмене домашних заданий, оценки знаний и экзаменов. Контроль успеваемости, который ранее проводился учителем, часто заменялся различными формами самоконтроля учащихся, а в ряде случаев на основе ответа или отчета одного ученика определялась результативность работы всего коллектива (бригады или класса). Понятно, что обучение без оценок и фактически без контроля привело к низким результатам. Поэтому с августа 1932 года осуществлен переход на строгий индивидуальный учет знаний учащихся, который проводился систематически. Несколько позже было установлено, что проверка и оценка знаний выполняют контролирующую, навчающую, воспитательную и развивающую функции.

Объектом дидактического контроля в современной школе является выявление уровня учебных достижений ученика в усвоении содержания общего среднего образования: знаний, умений и навыков; опыта творческой деятельности; опыта эмоционально-ценностных отношений к окружающей действительности.

Основными функциями проверки и оценки учебных достижений учащихся являются:

- контролирующая, что предполагает определение уровня достижений отдельного ученика (класса, группы), выявление уровня готовности к усвоению нового материала, что дает возможность соответственно планировать и излагать учебный материал;

- диагностико - корректирующая, что помогает выяснить причины трудностей, которые возникают у ученика во время обучения, выявить пробелы в знаниях и умениях и корректировать его деятельность, направленную на устранение недостатков;

- стимулирующе - мотивационная, что определяет такую организацию оценивания учебных достижений учеников, когда его проведение стимулирует желание улучшить свои результаты, развивает ответственность и способствует состоятельности учащихся, формирует мотивы учения;

- учебная, что предопределяет такую организацию оценивания учебных достижений учеников, когда его проведение способствует повторению, уточнению и систематизации учебного материала, совершенствованию подготовки ученика (класса, группы);

- воспитательная, предусматривающая формирование умения ответственно и сосредоточенно работать, применять приемы контроля и самоконтроля, развитие качеств личности: трудолюбия, активности, аккуратности и других.

В новой демократической школе дидактический контроль не может быть формальным. Его обучающая, воспитательная и развивающая функции должны достичь такого выражения, который бы позволил контролю сочетаться с самоконтролем, быть необходимым и полезным прежде всего самому ученику.

Кроме того, в условиях конкурентного общества оценка как средство стимулирования, приобретает новых качеств. Результаты диагностирования, где используются оценочные суждения (баллы), способствуют рациональному определению личностного рейтинга (показателя значимости человека в обществе), самоопределению личности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Аронов М. Ф., Молчан Л.Л. Современный урок: В помощь преподавателю. Мн., 1994
2. Григорьев Д.В. Программы внеурочной деятельности. Художественное творчество. Социальное творчество: пособие для преподавателей общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 2011.
3. Об организации внеурочной деятельности в начальной школе: методические рекомендации/ сост. З.А. Кокорева, А.С. Игнатьева, Л.С. Секретарева. – Вологда. 2011. – 44-48 с.
4. Примерные программы внеурочной деятельности. Начальное и высшее образование/под ред. В.А.Горского. 2-е изд, – М.: Просвещение, 2011. –102 с.
5. Асмолов А.Г. Психология XXI века и рождение вариативного образовательного пространства России Новое время – новая дидактика. – М., Самара. 2001. – С. 392.
6. Вохидов Ш. Х. Внеурочная деятельность как возможность для проектирования индивидуального роста личностного развития младшего школьника. “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari va zamonaviy yondashuv” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari.– Toshkent: Oriental universiteti, 2024. – Ст.19-29
7. Газман О.С. Педагогическая поддержка как реальность современного образования // Классный руководитель. – 2000. – №3. – С.207.
8. Кевля Ф.И. Педагогические технологии: диагностика, прогнозирование,

педагогика и поддержка личностного развития ребенка // Практико-ориентированная монография для школьных психологов и социальных. – Вологда: Легия. 2009. – С.120.

9. Ковалёва Т.М. Открытые образовательные технологии как ресурс тьюторской деятельности в современном образовании // Тьюторское сопровождение и открытые образовательные технологии в современном образовании: сб. ст. – М., 2008. – с.63.

10. Крылова Н.Б. Педагогическая, психологическая и нравственная поддержка как пространство личностных изменений ребенка и взросления. // Классный руководитель. – 2000. – № 3. – С.230.

11. Леонтьев А.Н. деятельности. Сознание. индивидуальность. – М.: Политиздат. 1975., 200 с.

12. Михайлова Н. Н., Юсфин С.М. Педагогическое обеспечение: Учебно-методическое пособие. – М.: МИРОС, 2001. – С.300.

13. Примерная базовая образовательная программа. Основная школа/ сост. Е.С. Савинов. – М.: Просвещение. 2011.

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING O'QUV O'ZLASHTIRISH MOTIVATSIYASINI YUKSALTIRISHNING PEDAGOGIKXUSUSIYATLARI

Kochkarova Shaxnoza Satvaldiyevna. Andijon davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi:

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinfi o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishning pedagogik xususiyatlari qaratilgan. Bilim o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni umumlashtirish asosidagina hosil qilinishi mumkin.

Kalitso'zlar: yangilik, ilm-fan, o'quv o'zlashtirish motivatsiyasi, didaktik komponentlar, pedagogik tizim, kognitiv, o'yin va ta'lim.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang'ich sinfi o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini o'qituvchi bilan o'quvchining ijodiy muloqoti natijadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi empirik va nazariy shart-sharoitlarning iyerarxik darajasini didaktik komponentlar bilan reproduktiv integratsiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarning o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini rivojlantirishda pedagogik-psixologik xususiyatlarni hisobga olib o'qituvchi bilan o'quvchining o'zlashtirish motivatsiyasi natijadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoitlar asosida o'qitish jarayonlarini tashkil qilish muhim hisoblanadi.

Shu munosabat bilan «o'zlashtirish faoliyati», «motivatsiya», «o'quv o'zlashtirish motivatsiyasi» kabi tushunchalarni va ularni pedagogik-psixologik xususiyatlarini ko'rib chiqish zarur.

Boshlang'ich sinfda o'quvchilar tengdoshlar bilan munosabatlarda doimo boshqa odam kabi aks ettirish va fikrlashni o'rganadi. Bevosita imitatsion jarayonlar yuz bera boshlaydi. Tengdoshlari va o'qituvchisining harakatlari, hulq-atvori, so'zlashtirish uslubi, o'rnatilgan qoidalar o'quvchida taqlidiy ask eta boshlaydi. Bu davrda kattalar bilan munosabatlar orqali odamlarga, yertak va xayoliy qahramonlarga, shuningdek,

o'yinchoqlarga, obrazlarga va hokazolarga tenglashtirish qobiliyati jadal rivojlanadi. Shu bilan birga, o'quvchi o'zi uchun ijobiy tomonlarini kashf etadi.

Boshlang'ich sinfdan o'quvchilar turli harakatlarni muvofiqlashtirishni o'zlashtiradilar. Tananing qiyofasini shakllantirish amalga oshiriladi va unga nisbatan qadriyatli munosabat paydo bo'ladi. Bu bosqichdashedakllanadigan yana bir xususiyat - ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishidir. Bu yoshda o'quvchi fantaziya, yertaklar olamida yashaydi. So'z boyligi 7-8 yoshga kelib 2000-3000 so'zdan oshadi. Suhbatda mehr, muxabbat, baxt kabi mavhum tushunchalar paydo bo'ladi. O'quvchilarda xotira qobiliyati ortadi, diqqat barqarorligi oshadi va obrazli fikrlash rivojlana boshlaydi [...].

Boshlang'ich sinfdan o'quvchining nutqning jadal rivojlanishi davom yetadi, so'zlarni almashtirish, ramziy harakatlar va belgilarni qo'llash qobiliyati, vizual-majoziy va vizual-samarali fikrlash, shuningdek, xotira va tasavvur rivojlanadi. o'quvchilar bu yosh uchun tabiiy ravishda, tanani, aqliy funksiyalarni va boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarning ijtimoiy usullarini o'zlashtirish istagining ontogenetik rivojlantiradi. Bu o'quvchilarga bevosita hayot quvonchini va to'liqlik tuyg'usini olib keladi.

Boshlang'ich sinfdan o'quvchilarning muloqot vositasi sifatida nutqni tezda o'zlashtira boshlaydi. Nutq yordamida u o'z taassurotlari bilan o'rtoqlashadi, u uchun juda muhim bo'lgan voqealar haqida gapirishni o'rganadi. Hissiy intonatsiya odamlarning muloqotda ishlatadigan so'zlarning ranglanishini, hamroh bo'lgan nutqni, yuz ifodalarini, imo-ishoralarni va pozitsiyalarni ifodalaydi. O'quvchi ongsiz ravishda uning tabiatiga aylangan muloqot uslubini ota-onasi va yaqin odamlaridan o'zlashtirib oladi. Nutq madaniyatiga yega bo'lgan va uning hissiy ko'rinishlarini cheklaydigan oila o'quvchida xuddi shunday muloqot turini shakllantiradi. Maktabda o'qish jarayonida o'quvchilarning nutqi va o'quv o'zlashtirish jarayonida o'zgarishlar paydo bo'ladi

O'quv o'zlashtirish faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot olish hamda undan foydalanish ko'nikmalarini o'rganish motivlarini, ya'ni intellektual faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish bo'lib, ular produktiv o'quv-o'zlashtirish faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini belgilaydi. Faoliyatning samaradorligi ijobiy his-tuyg'ularga olib keladi va shu bilan o'quv-o'zlashtirish qiziqishlarni saqlab qolish hamda mustahkamlashga yordam beradi, keyingi o'zlashtirish motivatsiyasini faoliyatini rag'batlantiradi

Pedagogika fanida rivojlanish va o'qitishning o'zaro aloqadorligi o'ziga xos tarixiy taraqqiyot yo'liga ega. Dastlab pedagoglar o'quvchilarning rivojlanishi o'z-o'zidan amalga oshadi, degan fikrni ilgari surganlar. Keyinchalik esa, ta'limning rivojlanishga bo'lgan ta'sirini aniqlaganlaridan so'ng ular bu ta'sirning avtomatik xarakterga ega ekanligini ta'kidlaganlar. O'qishning keng kamrovliligi ko'p qirraliligi bilan ko'rsatilgan muammo ta'lim va rivojlanishning o'zaro aloqadorligi tarzida tushunila boshlandi.

«O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi»da qayt etilishicha, o'zlashtirish (pedagogikada) — o'quvchi yoki talabalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarning to'laligi, chuqurligi, ongilligi hamda mustahkamligi darajasini anglatuvchi pedagogik tushuncha.

O'zlashtirish nazariyasi - (gnoseologiya, epistemologiya) – falsafa bo'limi bo'lib, u bilish qonuniyatlari va imkoniyatlari, bilimning ob'yektiv realikka munosabatini o'rganadi, bilish jarayonining bosqichlari va shakllarini, bilishning ishonchliligi va haqqoniyligi shartlari va mezonlarini tadqiq qiladi.

Demak, faoliyat inson hayotining voqelikka nisbatan faol munosabatining ro'yobga chiqish shakli va maqsadga ko'ra ongli ravishda harakatlar yig'indisi hisoblanadi.

Maqolamizning yana bir asosiy tushunchasi - bu o'quv-o'zlashtirish faoliyati.

O'qish - shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqlab qolish jarayoni.

O'quv-o'zlashtirish faoliyat, ixtiyoriy harakatlar va ijodiy muloqoti natijadorligida namoyon bo'lish usullari bo'lib xizmat qiladi. Bilishga nisbatan faoliyat o'quv-bilish qiziqishlarning mavjudligi, axborot olish va uni ishlatish ko'nikmalarini egallashda ifodalanadi.

O'quv-o'zlashtirish motivatsiyasi ramziy vositalar bilan amalga oshiriladi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining holati, xulq-atvori va fikrlashini o'zgartirishga qaratilgan birgalikdagi faoliyat ehtiyojidan kelib chiqadi. O'zlashtirish jarayonida, o'quvchi o'z -o'zini namoyon qiladi, aniqlanadi faollashadi, ijtimoiylashadi, individual xususiyatlarini kashf etadi. Unda kommunikativ qobiliyat, temperament va xarakter xususiyatlari, umumiy madaniyat, shu jumladan nutq, savodxonlik ko'rsatiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirish sifat va samaradorligini ikki yo'nalishini shartli ravishda faol, o'quv ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga olgan shaxsiy-refleksiv va shaxsiy-motivatsion yo'nalganlik trayektoriyasi imkoniyatlarini shakllantirishga ajratish mumkin. O'quv-o'zlashtirish motivatsiyasi bir tomondan, boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini anglash shakli bo'lsa, ikkinchi tomondan - o'quvchining o'quv faoliyatini tashkil etish va ularni ijodiy muloqoti natijadorligi sifatida shakllanishidagi reproduktiv integratsiyalash asosida takomillashtirilganligidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan o'quvchilarni axborot almashinish faoliyatiga bosqichma-bosqich tayyorlash uchun qulay muhit yaratish, masalalarni yechish texnikasini o'zlashtirish, ziddiyatli vaziyatlardan chiqish olishdir. *O'quv o'zlashtirish motivatsiyasini* o'qituvchi bilan o'quvchining ijodiy muloqoti natijadorligi joziba, tashqi ko'rinish, holat, yuz ifodalari, imo-ishoralar, nutqning tempi va temбри, intonatsiya o'zgarishi, tezlik, mantiqiy fikrlash, fikrni taqdim etishning izchilligi va aniqligi kabi tarkibiy qismlar muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik amaliyotda o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini rivojlantirishning o'zaro ta'sir sub'yektlari munosabatlarning konseptual jihatlariga ustuvorlik berish asosida, ular orasida asosiylari o'qitishning xilma-xil shakllari, usullari, vositalari bo'lib, ularning kombinatsiyalarini tanlash, yuzaga kelgan vaziyatlarda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchining faolligi va mustaqilligini rag'batlantiradi.

O'quvchilarning o'quv o'zlashtirishga qiziqishini uyg'otuvchi qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bunga asosan o'quvchi shaxsini motivatsion va hissiy tomonlariga tasir etish tufayli erishiladi. Darsda jo'shqin psixologik muhit yaratish, materiallarni muammoli bayon etish, tajribalar namoyish etish, didaktik o'yinlarni bunga kiritish mumkin.

Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning faollashuviga olib keladigan o'quv-o'zlashtirish faoliyat elementlari hodisalarni idrok etish darajasida hissiy faoliyat va boshlang'ich sinf o'quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlari bilan bog'liq g'oyalarni shakllantirish hamda ular tomonidan hodisalar va faktlarni nazariy tushunish darajasida intellektual faoliyatdir.

Foydalanilgan adaboiyotlar

1. Abdullayeva B.S.

Akademiklitseybo‘lajakboshlang‘ichsinfo‘qituvchilariningmatematiktafakkurlarinirivojlan tirish (umumlashtiruvchidarslarmisolida): Dis....ped.fan.nom.– Toshkent: TDPU,2002. – 146b.

2. Андреев В.И. Педагогика Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. - Казан: Центр инновационных технологий, 2000. -608 с.

3. Ibragimova G.N. Pedagogik innovatsiyalar yordamida talabalarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish. – Toshkent: 2002

4. Куранова М.

М.Бўлажакбошланг‘ичсинфўқитувчиларидаижтимоийкомпетенцияларниривожлант иришметодикаси. дисс.2021 й.

5. Maxmudova D.M.

Bo‘lajakboshlang‘ichsinfo‘qituvchilardamustaqilo‘quv- bilishfaoliyatnirivojlantirishjarayonlaridamuammolimasalalardanfoydalanish. Dis. ... ped. fan. falsafadokt. – T.: - 2018. -154 b

TARBIYASI O'G'IR BOLALARGA CHET TILLARNI O'QITISH

Latibjonov A'zamjon Akramovich. ADCHTI, Ingliz tili amaliyoti kafedrası
lazak76@umail.uz

Tarbiyasi o'g'ir bolalar ta'lim olishda alohida yondashuv va metodlarni talab qiladigan maxsus guruhdir. Ular ko'pincha intizom muammolari, o'rganishga qiziqishning pastligi va boshqa psixologik yoki ijtimoiy omillar tufayli ta'lim jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday bolalarga chet tillarni o'qitish esa alohida qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin. Shu bilan birga, to'g'ri yondashuv va strategiyalar orqali ushbu bolalarga chet tillarni muvaffaqiyatli o'rgatish mumkin. [1;78]. Quyida tarbiyasi o'g'ir bolalarga chet tillarni o'qitishda yuzaga keladigan muammolar va yechimlarni keltirib o'tamiz.

1. **Tarbiyasi o'g'ir bolalarning chet tilini o'rganishdagi qiyinchiliklari:** Ushbu bolalar ko'pincha diqqatni jamlashda, intizomga rioya qilishda va motivatsiyada muammolarga duch kelishadi. Bu qiyinchiliklar ularning chet tilini o'rganish jarayonida ham namoyon bo'ladi. An'anaviy ta'lim usullari ko'pincha bunday bolalar uchun samarasiz bo'lishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklarga quyidagilarni sanab o'tishimiz mumkin:

✓ **Diqqatni jamlashdagi muammolar:** Tarbiyasi o'g'ir bolalar ko'pincha diqqatni uzoq vaqt davomida bir faoliyatga jamlay olmaydi. Bu chet tilini o'rganishda katta to'siq bo'lishi mumkin, chunki til o'rganish uzluksiz e'tibor va konsentratsiyani talab qiladi. Diqqatni jamlashda qiyinchiliklar dars jarayonining samaradorligini pasaytiradi va bolalarning materialni o'zlashtirishiga to'sqinlik qiladi.

✓ **Intizom va xulq-atvor muammolari:** Bu bolalar ko'pincha intizomga rioya qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Dars vaqtida bezovtalanish, boshqa bolalarni chalg'itish va dars jarayonini buzish kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa nafaqat ularning, balki boshqa o'quvchilarning ham ta'lim olishiga salbiy ta'sir qiladi. [3; 96].

✓ **Motivatsiya va qiziqishning pastligi:** Tarbiyasi o'g'ir bolalar ko'pincha yangi narsalarni o'rganishga qiziqish bildirmaydi va motivatsiyasizlik muammosi bilan

yuzlashadi. Bu ularning chet tilini o'rganish jarayonida ham namoyon bo'ladi. Motivatsiya yetishmasligi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi va natijada ularning bilim darajasi past bo'ladi.

✓ **O'qitish usullarining mos kelmasligi:** An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha tarbiyasi o'g'ir bolalar uchun samarali bo'lmaydi. Ularning o'ziga xos ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olmaslik, o'rganish jarayonini qiyinlashtiradi. Shaxsiylashtirilmagan yondashuv va monoton darslar bunday bolalar uchun qiziqarsiz va samarasiz bo'lishi mumkin.

2. O'qitish strategiyalari va metodlari:

1) **Motivatsiyani oshirish:** Tarbiyasi o'g'ir bolalar uchun o'qitish jarayonini qiziqarli va maqsadli qilish juda muhim. O'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar va texnologiyalardan foydalanish motivatsiyani oshirishga yordam beradi. [2; 124]

✓ **Gamifikatsiya:** Ta'lim jarayonini o'yin elementlari bilan boyitish orqali bolalarning qiziqishini oshirish mumkin. Bu usul bolalarning diqqatini jamlashga yordam beradi va ularga til o'rganishni qiziqarli qiladi. [4; 56]

✓ **Rag'batlantirish:** Muvaffaqiyatga erishgan bolalarni rag'batlantirish, masalan, mukofotlar, maqtovlar va boshqa turtki beruvchi vositalar orqali, ularning motivatsiyasini oshiradi.

2) **Shaxsiylashtirilgan yondashuv:** Har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, shaxsiy o'quv rejalarini tuzish. Bunda o'qituvchining bolalar bilan individual ishlashi va ularning ehtiyojlarini tushunishi muhim.

✓ **Individual o'quv rejalar:** Har bir bolaning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda o'quv rejalarini tuzish. Bu bolalarga o'ziga xos usullar bilan tilni o'rganishga yordam beradi.

✓ **Individual darslar:** O'qituvchilar bolalar bilan individual tarzda ishlash orqali ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, shunga mos ravishda o'qitish strategiyasini tanlashlari mumkin.

3) **Qo'llab-quvvatlash va psixologik yordam:** Tarbiyasi o'g'ir bolalar ko'pincha psixologik yordamga muhtoj bo'ladi. Ularni o'qitish jarayonida ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi. [6; 27]

✓ **Texnologiyalarni qo'llash:** Kompyuter dasturlari, mobil ilovalar va boshqa texnologik vositalardan foydalanish orqali darslarni qiziqarli va interaktiv qilish. Bu bolalarning diqqatini jalb qilishga yordam beradi. [5; 67]

✓ **Amaliy mashg'ulotlar:** Real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llashga yo'naltirilgan mashg'ulotlar bolalarning o'rganish jarayonini osonlashtiradi va ularni tilni faol ishlatishga undaydi. [5; 78]

4) Ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash:

✓ **Konsultatsiyalar:** Bolalar uchun maxsus psixologik va pedagogik konsultatsiyalar o'tkazish. Bu ularning psixologik holatini yaxshilash va o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. [6; 40]

✓ **Jamoaviy ish:** Guruhlarda ishlash va ijtimoiy faollikni oshiruvchi mashg'ulotlar bolalarga tilni o'rganishda bir-birlarini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

3. **Ta'lim texnologiyalaridan foydalanish:** Chet tilini o'rganishda zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn darslar, mobil ilovalar va o'yinlar orqali o'quv jarayonini

yanada qiziqarli va interaktiv qilish mumkin. Bunday texnologiyalar bolalarning diqqatini jalb qilish va ularning o'rganish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

Tarbiyasi o'g'ir bolalarga chet tillarni o'qitish murakkab vazifa bo'lishi mumkin, ammo to'g'ri yondashuv va strategiyalar orqali bunday bolalarning o'rganish jarayonida muvaffaqiyatga erishish mumkin. Motivatsiyani oshirish, shaxsiylashtirilgan yondashuv va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar va pedagoglar ushbu bolalar bilan ishlashda sabr-toqatli va ijodiy bo'lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
2. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). Attitudes and Motivation in Second Language Learning. Newbury House Publishers.
3. Komilova N.G'. "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi" o'quv qo'llanma. Toshkent-2007 105 b.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
5. Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. ASCD.
6. Verderber R., Verderber K. Psixologiya obsheniya. – SPb.:praym - EVROZNAK, 2003.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARGA INGLIZ TILIDA GAPIRISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH

Kosimova Nargiza Dilmuratovna ADCHTI Dotsenti P.F.N

G'ofurova Mavludaxon Ne'matullayevna Buloqboshi tuman 1-DMTT psixologi

Azimova Dilshodaxon Kudratbek qizi ADCHTI 3-kurs MBTI guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang'ich talim yoshidagi bolalarning gapirish malakasini shakllantirishga qaratilgan strategiya va usullar batafsil yoritilgan

Kalit so'zlar: gapirish, mahorat, usullar, maktabgacha, boshlang'ich, rolli o'yinlar, so'zlash, o'yin, nutq, bahslar, munozara

Barchamizga ma'lumki, hozirgi kunda chet tilini o'qitishga va o'rganishga bo'lgan talab kun sayin oshib bormoqda. Shu asosida O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti tomonidan 2012-yil 10-dekabirdagi "Chet tillarini o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risidagi qarori asosida bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ingliz tilini maktabgacha yoshdan boshlab o'tilishi tarbiyalanuvchilarning ingliz tilini oson o'zlashtirishiga imkon beradi. Asosan bu yoshdagi bolalarda gapirish ko'nikmasi rivojlanmagan bo'ladi. Ma'lumki, hozirda chet tili maktablarda 1 - sinfdan o'qitilishni boshlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga nutq so'zlashga o'rgatish yosh o'quvchilarni samarali jalb qilish uchun strategiya va usullarning kombinatsiyasini talab qiladi. Bu yerda ko'rib chiqishning va usullari mavjud:

1. Total jismoniy javob (TPR)

TPR tilni o'rgatishda jismoniy harakatlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Masalan, o'qituvchilar tegishli so'zlarni yoki iboralarni aytayotganda harakatlarni ko'rsatishi va o'quvchilarga ularni taqlid qilishi mumkin. Ushbu yondashuv, ayniqsa, lug'at va asosiy buyruqlarni o'rgatishda samaralidir.

2. Rolli o'yinlar va dramatizatsiya: Rolli o'yinlar o'quvchilarga turli ijtimoiy sharoitlarda nutq so'zlashni mashq qilish imkonini beradi. O'qituvchilar kundalik hayot bilan bog'liq stsenariylarni o'rnatishi mumkin, masalan, restoranda ovqat buyurtma qilish yoki yo'nalish so'rash va o'quvchilar rollarni ijro etishlari mumkin. Bu ijodkorlikni, til ishlab chiqarishni va gapirishga ishonchni rag'batlantiradi.

3. O'yinlar va qiziqarli tadbirlar: Nutq darslariga o'yinlarni kiritish yosh o'quvchilar uchun o'rganishni qiziqarli va qiziqarli qiladi. "Simon Says" kabi o'yinlar, charades, nutq so'rovlari bilan stol o'yinlari va til o'rganish ilovalari o'quvchilarga erkin va interaktiv muhitda gapirishni mashq qilish imkoniyatini beradi.

4. Hikoyalar va hikoyalarni takrorlash: Ovoz chiqarib o'qish va hikoya qilish ravon nutqni modellashtirish va o'quvchilarni yangi lug'at va gap tuzilmalari bilan tanishtirishning samarali usullaridir. Talabalar hikoyani tinglagandan so'ng, uni o'z so'zlari bilan takrorlashlari yoki o'z versiyalarini yaratishlari mumkin, bu esa tushunish va og'zaki ifoda ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5. Ko'rsatish va aytib berish faoliyati o'quvchilarga shaxsiy tajribalari, qiziqishlari yoki muhim narsalarni sinfdoshlari bilan bo'lishish imkonini beradi. Bu nafaqat nutq amaliyoti uchun imkoniyatlar beradi, balki o'ziga ishonch, o'zini ifoda etish va tengdoshlar bilan muloqotni rivojlantiradi.

6. Guruhdagi munozaralar va bahslar: Strukturaviy munozaralar va bahslar o'quvchilarni o'z fikrlarini bildirishga, o'z fikrlarini asoslashga va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishga undaydi. O'qituvchilar yoshga mos mavzular bo'yicha munozaralarga yordam berishlari va navbat berish, faol tinglash va hurmat bilan muloqot qilish bo'yicha ko'rsatmalar berishi mumkin.

7. Til o'yinlari: So'zli boshqotirmalar, bingo, xotira moslashtiruvchi o'yinlar va hikoya zarflari kabi tilga asoslangan o'yinlar o'yin kontekstida nutq amaliyotini rag'batlantirgan holda lug'at va til tuzilmalarini mustahkamlashi mumkin.

8. Haqiqiy hayotdagi muloqot vazifalari: O'quvchilarni e'lon qilish, intervyu o'tkazish yoki taqdimotlar o'tkazish kabi real hayotiy vaziyatlarni aks ettiruvchi haqiqiy nutq vazifalariga jalb qiling. Ushbu vazifalar tildan foydalanish uchun mazmunli kontekstlarni ta'minlaydi va kommunikativ kompetentsiyani rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarga chet tilini o'qitishda interaktiv usul va metodlardan foydalanish samarali natijalarni beradi va eng asosiysi ushbu jarayon juda qiziq va ko'tarinki ruhda bo'lib o'tib, bunda bolalarda chet tiliga nisbatan qiziqish uyg'onadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. M.D.Tursunboyeva , L.K.Narimbayeva , N.H.Maripova , N.A.Xidoyatova ning " Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish " kitobi Cyberlinka.ru

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Бунёдҷон Марасулов, Андижон Давлат Педагогика Институтини “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси доценти

Kalit soʻzlar. Innovasion yondashuv, maktabga tayyorlash, xorijiy tarbiya, tarbiya usullari, texnologiya, intellektual, jarayon.

В статье освещены вопросы совершенствования деятельности дошкольных образовательных организаций на основе инновационного подхода. Автор даёт свои рекомендации по подготовке детей к школе.

Ключевые слова. Инновационный подход, подготовка к школе, зарубежное воспитание, методы воспитания, технологии, интеллектуальный, процесс.

The article highlights the issues of improving the activities of preschool educational organizations based on an innovative approach. The author made comments on preparing children for school.

Key words. Innovative approach, preparation for school, foreign education, methods of education, technologies, intellectual, processes.

Мамлакатимизда мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш, илғор хорижий тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда сифатли таълим ва тарбия шакллари ҳамда усуллари амалиётга жорий этишга қаратилган мактабгача таълимнинг инновацион тизимини ташкил этиш бўйича кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси нинг қабул қилиниши мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш, малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, болаларни мактаб таълимига тайёрлаш даражасини тубдан яхшилаш, таълим-тарбия жараёнига замонавий таълим дастурлари ва технологияларини татбиқ этиш, мактабгача ёшдаги болаларни ҳар томонлама интеллектуал, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, мактабгача таълим тизимига инновацияларни, шунингдек, энг илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ этиш устивор вазифа сифатида белгиланган.

Узлуксиз таълим тизимининг дастлабки бўғини ҳисобланган мактабгача таълимни такомиллаштириш, уни янги сифат босқичига кўтариш давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан бири бўлиб келмоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, бу омил ўзига хос ўрин тутди. Бу борада шахс ривожланишининг муайян босқичлари, айниқса, мактабгача таълим даври алоҳидааҳамиятга эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бугунги кунда Ўзбекистондаги мактабгача таълим ташкилотларининг аксарияти инновацияларни излашга йўналтирилган фаолиятни амалга оширмоқда. Бундай фаолият мактабгача таълим ташкилотларининг сифатли фаолият кўрсатишга киришишлари учун ўтиш даври ҳисобланади. Мазкур фаолиятнинг сифатли амалга оширилишига кўмаклашадиган

йўналишлардан яна бири мактабгача таълим мазмуни болаларнинг тараққиётига қанчалик хизмат қилаолишини аниқлаш билан белгиланади. Мактабгача таълимнинг мазмуни болалар, ота-оналар, тарбиячилар эҳтиёжларини қондириши, ривожланишнинг юқори даражадаги барқарор кўрсаткичлари имкониятларини бериши билан ҳам узлуксиз таълим тизими самарадорлигини таъминлашгаасос бўлади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотлари ривожланишининг долзарб муаммоларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мактабгача таълимнинг мавжуд ҳолати, концепциялар, дастурлар, қўлланмаларни таҳлил қилиш ваамалий жараёнларни кузатиш натижалари шунинг кўрсатмоқдаки, мазкур тизимнинг ривожланишида бир қатор асосий тенденциялар намоён бўлмоқда. Масалан:

1. Инсонпарварлик – мактабгача таълим жараёни субъектлари шахсий ривожланишининг устувор жиҳатларини аниқлайди. Мактабгача таълим жараёнида шахс тараққиётининг умуминсоний ва ўзбек халқининг миллий кадриятларига таянишигаасос яратади. Таълимни бола шахсининг ҳар томонлама уйғун ривожланишига йўналтириш, унинг ўз қувватларини намоён қилиш асосида ўз-ўзини ривожлантириш мавқеини эгаллашига имконият берилишига йўл очади.

Таълимни инсонпарварлаштиришнинг етакчи тенденцияларидан бири маданий муҳитда шахснинг ўз мавқеини аниқлашида намоён бўлади. Бунда шахснинг ўзбекона миллий маданиятга мурожаат қилиши, унгаалоқадорлиги, ҳар бир болага жамиятдаги олий кадрият сифатида инсонпарварона муносабатда бўлиши, юқори даражадаги интеллектуал, ахлоқий, жисмоний сифатларга эга бўлган шахсни шакллантириш қоидаларини билишидаўз ифодасини топади.

2. Демократлаштириш – таълим жараёни субъектлари ҳуқуқлари ва ваколатларини кенгайтириш, уларнинг шахсий эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришга мактабгача таълим жараёнини йўналтиришдан иборат.

3. Диверсификация мактабгача таълим ташкилотининг турли кўринишлари ва типларини ифодалайди.

Тайёрлов гуруҳларида ҳамкорликка асосланган таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг жадал, ижодкорликка асосланган фаолияти ёрдамида рўёбга чиқиши мумкин. Ҳамкорликка ундовчи таълим-тарбия жараёнининг имкониятлари кенг бўлиб, ҳар бир машғулотда янги билим, сифат ва нуқтаи назарларнинг вужудга келишини таъминлайди. Болаларни мактабга тайёрлаш жараёнини ҳамкорлик асосида ташкил этиш тарбиячилардан жуда катта маҳорат ва билимдонликни талаб қилади. Бунинг учун дастлаб тарбиячилар амалга оширадиган ишларининг мақсадини аниқлаб олишлари лозим. Улардан машғулот мавзусини танлаб, уни режалаштиришлари ва кафолатланган натижани кўра олишлари талаб этилади.

Мактабгача тайёрлов гуруҳлари тарбияланувчилари билан биргаликда бажарадиган ишлар уларни мактабга тайёрлаш талабларига жавоб бериши, ёш хусусиятлари, қизиқишларини ҳисобгаолган ҳолда ташкил этилиши, ҳамкорликкаасосланган педагогик вазиятларни вужудга келтириш имконини бериши лозим. Шу ўриндааҳамият бериладиган асосий ҳолат – болаларнинг ҳамкорликкаасосланган фаолиятини ташкил этишда барча педагогик-психологик меъёрларгаамал қилишдан иборат. Тарбиячилар ҳамкорликкаасосланган фаолиятга

болаларнинг ота-оналарини ҳам жалб этишлари лозим. Болаларнинг тарбиячи, тенгдошлари, шунингдек, ота-оналар ва оиланинг бошқа аъзолари билан ҳам ҳамкорлик қилишлари, уларнинг қўллаб-қувватланишлари ҳамда ёрдамларидан баҳраманд бўлишлари узлуксиз тарзда мактабга, қолаверса, ижтимоий ҳаётга тайёрлаш имкониятларини кенгайтиради.

Болаларни ҳамкорликка тайёрлаш ўзаро узлуксизлик ва узвийликка амал қилган ҳолда қуйидаги гуруҳларда амалга оширилиши мумкин:

- а) мактабгача таълим муассасаларининг тайёрлов гуруҳларида;
- б) бошланғич таълим жараёнида;
- в) 5-9-синф ўқувчилари орасида.

Маълумки, бошланғич таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил фаолият кўрсатишларига эришиш муҳим. Бунинг учун, мактабгача таълим босқичида, айниқса, мазкур жараённинг тайёрлов босқичида болалар орасида ҳамкорлик ва дўстона муносабатларни таъминлашга катта эҳтиёж сезилмоқда.

Ҳамкорликка асосланган таълим-тарбия жараёнининг асосий мақсади – болаларнинг мустақил изланиш лаёқатини ривожлантириш, мактабга тайёрланиш жараёнида ҳаётий вазифаларни ечиш кўникмаларини эгаллашларини таъминлашдан иборат. Бунинг учун болалар бир қатор ишларни амалга оширишларини назарда тутиш керак. Мазкур ишларда болаларнинг ҳамкорликда фаолият кўрсатишларига урғу бериш лозим. Чунки мактабгача таълим ёшидаги болаларда номаълум нарсаларни билиш, ўзлаштиришга нисбатан кучли иштиёқ мавжуд.

Ҳамкорликда ишлаш натижасида болалар тенгдошлари олдида ўз фикрларини ҳимоя қилишга ўрганади. Юқорида таъкидланганларнинг барчаси тарбиячи – тарбияланувчилар - ота-оналарнинг ҳамкорликлари натижасида самарали тарзда амалга оширилади.

Шунинг учун ҳам, мактабга тайёрлов жараёнида болаларни ҳамкорликка ўргатишнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш ўта муҳим назарий-амалий қимматга эга. Болаларнинг катталар ва тенгдошлари билан ижтимоий ҳамкорлик ўрнатишларига бўлган эҳтиёжнинг жамият ҳамда таълим тизимида тобора кучаяётганлиги мазкур муаммонинг долзарблигини янада оширмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. – Т., 2019 йил 8 май ПҚ–4312-сон.

2. Тожибоева Ҳ.М. Мактабгача таълим муассасаси ва оила ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш масалалари // Таълимнинг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш – соҳа тараққиётининг муҳим мезони: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари (6-китоб). Тошкент, ТДИУ, 2015. –81-83б.

3. Дилова Н.Ғ. Мактабгача таълим жараёнида тарбияланувчиларни ўзаро ҳамкорлик муҳитига олиб кириш имкониятлари // Мактабгача таълим муассасаларида таълим жараёнининг сифати ва самарадорлигини такомиллаштириш: муаммо ва ечимлар. Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент – ЎзПФТИ, 2017 октябрь – 49-50б.

INTEGRATING ONLINE READING PLATFORMS IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION TO FOSTER EMOTIONAL ENGAGEMENT IN ONLINE EXTENSIVE READING

Amine Ounissi, Centre for Foundation and Continuing Education,
University Malaysia Terengganu

Abstract. Early childhood education (ECE) is widely recognised as the foundation of children's academic success and overall development. In recent years, there has been an increased interest in integrating up-to-date technological resources and innovative pedagogical approaches to improve the quality of ECE, such as implementing online reading platforms in education, which can result in expanding young learners' extensive reading (ER) on the Internet. This narrative review aims to explore the integration of innovative online reading platforms into ECE to promote emotional engagement in ER on the Internet among elementary school children. Conducting a thorough review of the literature from 45 high-impact indexed articles, this study sheds light on key concepts related to ECE, emotional engagement, online reading platforms, and online extensive reading (OER). Furthermore, it highlights the benefits and potential contributions to early childhood literacy development. The present review concludes that integrating online reading platforms in teaching ER offers educators an opportunity to create engaging environments for emotional engagement with online reading materials. However, teacher guidance and parental oversight are essential for children's interactions or exposure to those platforms, ensuring positive impacts on early literacy growth.

Keywords: Online reading platforms, Emotional Engagement, Reading Interest, Online Extensive Reading, Early childhood education.

Introduction

Synchronous and Asynchronous learning platforms in this turned out to be inevitable in the

era of Tesla technology. Digital technologies have become an essential component of contemporary educational practices as they have been widely implemented in the context of early childhood education (ECE), resulting in a paradigm change in education (Chang et al., 2023; Hermansson & Olin-Scheller, 2022; Merritt et al., 2022). Digital technologies play a significant role in ECE, encompassing diverse e-learning methods aimed at fostering the emergent literacy abilities of young learners (Jack & Higgins, 2019; Liu et al., 2024). Likewise, recent research studies emphasise the significance of utilising digital reading platforms for ER in educational settings. Such practices are highlighted for their positive impacts on language acquisition, comprehension skills, reading interest, and attitude (Chowdhury et al., 2024; Habók et al., 2024; Ounissi et al., 2023; Yamashita, 2013).

In recent technological advancements, there has been a noticeable rise in children's engagement with digital devices. This trend aligns with the increasing availability and usage of handheld and mobile gadgets like smartphones and tablets among this age group (Marsh et al., 2015). Children today are immersed in a digital media-saturated environment, with their daily engagement with digital content becoming increasingly common at school and home. This trend is evident across various socio-economic groups, indicating daily and widespread use of interactive and mobile media among children

(Marsh et al., 2015). Based on a survey study related to parents of children aged eight and under, almost all respondents (98%) indicated that their young children reside in households equipped with various types of mobile gadgets (Rideout & Robb, 2017). Therefore, Children's exposure to modern technology facilitates their emotional engagement (interest and attitude) with digital devices for educational games and early ER experiences, as well as expanding the availability of children's books in digital forms on portable electronic devices (Bus et al., 2020). Consequently, digitisation has introduced new avenues and opportunities for presenting multimodal text, particularly evident in the accessibility and interactivity of e-books for early readers. Even children with emerging literacy skills can independently engage with e-books, showcasing the inclusive nature of digitization in fostering early literacy development (Dore et al., 2018; López-Escribano et al., 2021).

Research Gap and Rationale for the Study

Children today are deeply immersed in electronic devices, prompting worries about their

physical and cognitive growth (Liza et al., 2023). The prevalence of digital gadgets globally in ECE has raised concerns about nowadays reading habits and emotional engagement in reading materials on the Internet, such as online stories in different genres. Despite spending significant time on gadgets, children often lack emotional exposure, precisely in reading extensively on the Internet online. There is a gap in research on how online reading platforms can promote children's emotional engagement, including interest in OER. Even though numerous studies tackled the impact of e-book reading on children's literacy abilities (López-Escribano et al., 2021), there has been minimal research on emotional aspects within the context of online learning, as noted by Zeng et al. (2022), particularly with young children (Thümmeler et al., 2022). Moreover, limited research knowledge exists on the effects of innovative reading platforms on young children's emotional engagement in OER. Additionally, there is a lack of research on strategies to guide parents and teachers in promoting extensive online reading and emotional reading habits among young children (Thümmeler et al., 2022). Integrating digital reading platforms into ECE presents an opportunity to address these gaps and foster emotional engagement in OER. This review paper endeavours to bridge these identified gaps by scrutinizing recent literature, presenting some facts, offering numerous online reading platforms (including the researcher's online reading platform), and suggesting recommendations for integrating them. Thus, the aim is to spark children's interest in OER, and therefore, to achieve numerous educational and cultural benefits.

Related Literature

Importance of Digital Technologies in Early Childhood Education

Early childhood education, often abbreviated as ECE, comprises educational initiatives aimed at nurturing children's growth from infancy to approximately age eight, with an emphasis on enhancing cognitive, social, emotional, and physical development among children throughout their early life stages (National Association for the Education of Young Children, n.d.). In ECE, digital technologies have mainly been employed for educational purposes, serving as supporting instruments to enhance and raise standards of learning and teaching, particularly in reading and writing (Beschoner & Hutchison, 2013; Burnett, 2010; Neumann, 2018) as well as problem-solving tasks among young children

(Bers et al., 2013, 2014; Murcia et al., 2018). Moreover, instructors can use digital gadgets including scanners, audio devices, cameras, and electronic portfolios to systematically document children's growth (Hooker, 2015; Lyons & Tredwell, 2015). In addition, professional online software programs can facilitate instructional planning and documentation (Dwyer et al., 2019).

The Significance of Online Extensive Reading in Early Childhood Education

Reading scholars have long acknowledged that significant improvements in both receptive and productive skills can occur when learners engage in ER and cultivate a habit of regular reading and improve their linguistics performance (Bamford & Day, 2004; Day & Bamford, 2002; Krashen, 2004; Renandya et al., 2018; Richards & Schmidt, 2002; Yamashita, 2008). The term "Online extensive reading" (OER) denotes various voluntary reading tasks conducted on the internet to foster enjoyment and establish consistent reading practices (Coiro, 2003, 2012). Coiro (2012) emphasized the potential for readers to immerse themselves in an expanded online context, enabling effortless communication and direct engagement within specific online reading settings. Consequently, the world of OER necessitates not just diving into a sea of words for pleasure, but also staying abreast of contemporary digital technology and mastering the art of navigating electronic resources on the web. Similarly, Gilbert (2014) emphasized that thriving in today's digital age requires teachers to impart vital digital literacy skills to their young students, enabling them to navigate online reading materials with proficiency and finesse (Arshad, 2023).

Interest in OER as an Emotional Engagement Factor

Emotional engagement is recognized as learners, experiencing positive psychological responses or dedication to specific activities or academic occurrences (Marcus et al., 2021). Skinner and Belmont (1993) defined emotional engagement as learners' emotional responses to the learning environment. Similarly, Fredricks et al. (2004) described EE as encompassing various affective reactions to academic tasks, including happiness, anxiety, interest, and feelings of belonging in educational settings. Interest in OER which refers to learners' enthusiasm for reading beyond school hours, possibly in libraries, in reading corners, or at home (United States Department of Education, 2005) is one of the vital emotional engagement factors. It enhances connections with texts and enriches the reading experience. When readers show interest in digital materials including stories, they become emotionally exposed to deeper understanding, enjoyment, and a desire to keep reading. Hence, emotionally engaged learners are internally driven to actively participate in class and achieve various academic goals (Ounissi et al., 2023). Interest greatly impacts the desire to read and the level of engagement with reading materials (Fox & Alexander, 2003). A study undertaken at a UAE university discovered that opting for intriguing topics fosters learners' interest and encourages ongoing ER despite encountering vocabulary and semantic difficulties (Al Murshidi, 2014). Consequently, a strong interest in reading correlates with impressive academic performance (Oakhill & Petrides, 2007).

Online reading platforms and their role in children's emotional engagement in OER Online reading platforms encompass the practice of perusing digital texts on the Internet via electronic gadgets such as laptops, smartphones, or e-readers, engaging with diverse digital media like images, videos, and hypertexts. Staying current with technology and possessing proficient skills in Internet search and navigation are essential for this

process (Pearson et al., 2013). Numerous online reading platforms (refer to Appendix 1) usually offer free access to their ER libraries, requiring just an email account registration. With just a few clicks, young and adult readers can immerse themselves and indulge in ER on the internet using multiple electronic devices. Thus, those reading platforms (see Appendix 1) provide a wide range of reading genres without any cost barrier and the readers can download the reading materials in various formats. Whether at school or during leisure time, readers can enjoy the enriching experience of OER without limitations, fostering a love for literature and continuous learning. In considering the effect of online reading platforms on children's emotional engagement in reading extensively on the Internet, it is essential to recognise the significance of children's reading abilities in today's digital landscape. According to Zhang et al. (2022), effective guidance of both parents and teachers plays a pivotal role in promoting positive digital reading habits, yet many parents encounter challenges in effectively engaging with their children in the digital reading realm. Nevertheless, accessible digital reading platforms can serve as valuable tools in fostering meaningful parent- child reading interactions by offering convenient access to content summaries and assisting parents in navigating their children's reading experiences (Zhang et al., 2022).

Conclusion

Teachers play a crucial role in motivating and empowering young learners to explore online reading platforms both in and out of the classroom. Educators should reward and encourage children to delve into online reading materials and share their reading adventures on the Internet, like reading stories, with their peers and families. By creating a supportive environment that fosters OER and encourages discussions about online reading experiences, educators can maximize the benefits of early childhood education. This collaborative approach not only reinforces the importance of online reading skills but also fosters meaningful connections and learning opportunities, enriching the educational journey for young learners. Both instructors and parents should guide their young children in exploring their interests and passions in OER, encouraging them to delve into online reading stories and other reading materials that captivate their imagination. By instilling a love and enjoyment for reading and promoting intrinsic motivation, teachers can accelerate their children's reading fluency and comprehension skills. Moreover, by creating a welcoming atmosphere or supportive environment that stimulates diverse interests and encourages self-directed reading and learning, teachers will possibly empower their young children to take ownership of their reading journey. Therefore, this sets a strong base for their future educational learning and success in ER.

Future Recommendations

To advance and maintain ongoing progress in ECE, it is recommended that educators prioritise the integration of online reading platforms into elementary classroom practices and assignments, aiming to promote OER skills and emotional engagement among young children. Professional development opportunities, such as ICT training are expected to support teachers in effectively implementing these resources tailored to the needs of ECE. Furthermore, collaboration with parents is crucial to reinforce the importance of OER and encourage their exposure in fostering children's exploration of online reading texts from an early age. Moreover, facilitating discussions among young children about their online reading habits and experiences can improve comprehension and

critical thinking skills. Additionally, online reading materials must be appropriate for young readers, match their language level, and be advisable to meet individual interests and nurture intrinsic motivation. Apart from that, emphasis should also be placed on creating a supportive environment that empowers young children to take ownership of their reading journey through self-directed learning. Thus, evaluating the impact of these strategies on young children's reading fluency, comprehension, and overall literacy skills will achieve future educational practices.

REFERENCES

1. Al Murshidi, G. (2014). UAE university male students' interests impact on reading and writing performance and improvement. *English Language Teaching*, 7(9), 57–63. <https://doi.org/10.5539/elt.v7n9p57>
2. Arshad, S. M. B. M. (2023). EFFECTIVE TECHNIQUES FOR EFL TEACHERS AND LEARNERS TO INCREASE BEGINNER'S LEVEL VOCABULARY. *Science and innovation*, 2(B12), 19-27.
3. Aubrey, C., Dahl, S., & Godfrey, R. (2017). *Early childhood education: The provision for children under five*. Routledge.
4. Bamford, J., & Day, R. R. (2004). *Extensive reading activities for teaching language*. Cambridge University Press.
5. Bers, M. U., Flannery, L., Kazakoff, E. R., & Sullivan, A. (2014). Computational thinking and tinkering: Exploration of an early childhood robotics curriculum. *Computers & Education*, 72, 145–157.
6. Bers, M., Seddighin, S., & Sullivan, A. (2013). Ready for robotics: Bringing together the T and E of STEM in early childhood teacher education. *Journal of Technology and Teacher Education*, 21(3), 355–377.
7. Beschoner, B., & Hutchison, A. C. (2013). iPads as a literacy teaching tool in early childhood. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 1(1), 16–24.
8. Burnett, C. (2010). Technology and literacy in early childhood educational settings: A review of research. *Journal of Early Childhood Literacy*, 10(3), 247–270. <https://doi.org/10.1177/1468798410372154>
9. Bus, A. G., Neuman, S. B., & Roskos, K. (2020). Screens, Apps, and Digital Books for Young Children: The Promise of Multimedia. *AERA Open*, 6(1). <https://doi.org/10.1177/2332858420901494>
10. Chang, K.E., Tai, Y.W., Liu, T.C., & Sung, Y.T. (2023). Embedding dialog reading into AR picture books. *Interactive Learning Environments*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/10494820.2023.2192758>
11. Chen, C. M., & Tseng, J. S. (2017). Influence of a peer-led, web-based extensive reading program on English learners' performance. *Journal of Educational Technology & Society*, 20(1), 220-232.
12. Chowdhury, M., Dixon, L., Kuo, L.-J., Donaldson, J. P., Eslami, Z., Viruru, R., & Luo, W. (2024). Digital game-based language learning for vocabulary development. *Computers and Education Open*, 6, 100160. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100160>
13. Chuang H.H., Huang, W.S., & Yang, T. C. (2020). Using an online reading

platform to promote children's motivation and comprehension in extensive reading. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(8), 135-153.

14. Coiro, J. (2003). Exploring literacy on the internet comprehension to encompass new literacies. *The Reading Teacher*, 56(5), 458–464. <https://www.jstor.org/stable/20205224>

Coiro, J. (2012). Understanding dispositions toward reading on the internet. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 55(7), 645–648. <https://doi.org/10.1002/JAAL.00077>

15. Day, R. & Bamford, J. (2002). Top ten principles for teaching extensive reading. *Reading in a Foreign Language*, 14(2), 136-141. https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/66761/1/14_2_10125_66761_day.pdf

16. Dore, R. A., Hassinger-Das, B., Brezack, N., Valladares, T. L., Paller, A., Vu, L., Golinkoff, R. M., & Hirsh-Pasek, K. (2018). The parent advantage in fostering children's e-book comprehension. *Early Childhood Research Quarterly*, 44, 24–33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2018.02.002>

17. Dwyer, A., Jones, C., & Rosas, L. (2019). What digital technology do early childhood educators use and what digital resources do they seek? *Australasian Journal of Early Childhood*, 44(1), 91–105.

APPENDIX 1

1. The researcher's OER platform <https://onlinereadinglib.com/>)
2. (ER Central <http://er-central.com>)
3. (Free-Ebooks.net <https://www.free-ebooks.net/book-list/must-read-detective-novels#gs.8aqle5>)
4. (Monkey pen <https://monkeypen.com/pages/free-childrens-books>)
5. (Storyline Online <https://storylineonline.net/library/>)
6. (Fun Brain <https://www.funbrain.com/books>)
7. (Many Books <https://manybooks.net/>)
8. (International Children Digital Library <http://en.childrenslibrary.org/index.html>)
9. (Interesting Things for ESL Students <https://www.manythings.org/k/reading.html>)
10. (X reading (<https://xreading.com/login/index.php>))
11. (Reading Resources <https://sites.google.com/site/readingandwritingresources/reading-resources>)
12. (Glose <https://glose.com/what-is-glose>)
13. (Oxford Owl <https://www.oxfordowl.co.uk/for-home/find-a-book/library-page/>)
14. (Project Gutenberg <https://www.gutenberg.org/>)
15. (Reading Zone/ British Council <https://learnenglishteens.britishcouncil.org/study-break/reading-zone>)

ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОСХУСУСИЯТЛАРИ.

Тошкент молия институти Андижон факультети маънавият ва ёшлар билан ишлаш
бўйича декан ўринбосари психология фанлари фалсафа доктори (PhD), доцент
Сатвалдиев Азизжон Ахмаджонович

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда хотин-қизлар онги ҳамда тафаккурида ўзгаришларни, бу ўзгаришлар ўз навбатида уларнинг оила, маҳалла ва жамиятдаги мавқеи ҳамда ижтимоий-психологик мақомини ошириш, самарали фаолиятни таъминловчи ижтимоий психологик омилларга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, бошқарув фаолияти, профессионал карьера, ижтимоий психологик қонуниятлар, таваккалчилик, эҳтиёткорлик, мақсадга эътиқодлилилик.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется изменениям в сознании и мышлении женщин Узбекистана, а эти изменения, в свою очередь, повышают их положение в семье, окружении и обществе, а также социально-психологический статус и социально-психологические факторы, которые обеспечивают эффективную работу.

Ключевые слова: предпринимательство, управленческая деятельность, профессиональная карьера, социально-психологические законы, принятие риска, осмотрительность, вера в цель.

Abstract: This article focuses on the changes in the consciousness and thinking of women in Uzbekistan, and these changes, in turn, increase their position in the family, neighborhood and society, as well as the socio-psychological status, and the social psychological factors that ensure effective work.

Key words: entrepreneurship, managerial activity, professional career, social psychological laws, risk taking, prudence, faith in purpose.

Ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда оилавий фирмалар, жамият фаровонлиги ва ривожланишининг асосини ташкил қилади, ишлаб чиқариладиган товарлар ва кўрсатиладиган хизматларнинг каттагина қисми унинг зиммасига тўғри келади. Кичик оилавий бизнес-тадбиркорлик фаолиятининг дунёда энг кенг тарқалган ва кўп асрлик анъаналарга таянувчи шаклидир. Шу билан бирга кичик оилавий бизнесни ривожлантириш мамлакат учун нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга. Ҳаттоки у кичик бўлсада, ўз бизнесига эга бўлган оилада интилгани мақсад, фарзандларини ўстиргани сабаб, мерос қилиб қолдиргани нарса мавжуд бўлади. Шундай қилиб мамлакатда аста секинлик билан ўзи учун ишлай олувчи ва шу билан бир вақтда давлатга ҳам салмоқли даромад келтириувчи мулкдорларнинг ўрта синфи шаклланади. Ўрта синф – жамиятнинг ижтимоий ва сиёсий барқарорлигининг асоси.

Ўзбекистон Республикаси “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги қонунининг кучга киритилиши (Конун 2012 йилнинг 24-апрелидан бошлаб кучга кирди) мамлакатимизда кичик оилавий бизнес ривожлантириш учун ҳуқуқий асосини яратди.

Ўзбекистонда аҳоли даромадлари ва турмуш даражасининг муттасил ўсиб, оилалар иқтисодий асосларининг мустахкамланиб боришида мамлакатимизда

юқори ва мутаносиб иқтисодий ўсишнинг таъминланганлиги, ишбилармонлик-бизнес юритиш учун амалий қулай шароитнинг яратилганлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, ижтимоий соҳани ривожлантириш, иш жойларини шакллантириш ва аҳоли бандлиги, уй-жойлар қуриш ва аҳоли пунктларини ободонлаштириш, таълим-тарбия ва соғлиқни сақлаш тизимини янада ислоҳ этиш ва такомиллаштириш борасида амалга оширилаётган кенг қўламли чора-тадбирлар муҳим омиллар бўлиб хизмат қилмоқда.

Оила ўз мақомига кўра бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий фаолият соҳаларида турлича иштирок этади. Ишлаб чиқариш билан бевосита ўз номидан шуғулланувчи оилалар борки, улар оилада яқка тартибда ишловчилар, оилавий деҳқон ва фермер хўжаликлари, кичик оилавий фирмалар, хунармандчилик корхоналаридан иборатдир. Айни вақтда шундай оилалар ҳам борки, уларнинг вакиллари турли фирма, корхона ва хўжаликларда ёлланган ходим сифатида ишлаб чиқаришда қатнашадилар, шу билан бирга майда тижорат билан ҳам шуғулланадилар. Яна бир тоифа оилалар борки, улар бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқаришда ва ўз хўжалигида меҳнат қилиб пул топадилар. Масалан, турли корхоналарда меҳнат билан банд бўлган ишчилар ўз ёрдамчи (томорка, деҳқон) хўжаликларида ҳам меҳнат қиладилар.

Оилада меҳр-оқибат ва ўзаро ҳурмат муҳити, юксак ахлокий ва маънавий қадриятларни барқарор қилиш, ёш оилаларни моддий қўллаб-қувватлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, она ва бола саломатлигини мустаҳкамлаш, хотин-қизларнинг ўз иқтидорларини руёбга чиқаришлари учун зарур шароитлар яратиш, уларнинг кундалик рўзғор юмушларини енгиллаштириш каби биринчи даражали вазифалар белгиланган.

Эндиликда, оиланинг ижтимоий-иқтисодий асосларини янада мустаҳкамлаш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун куйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

- иқтисодиётни модернизация қилиш ва ислоҳ этишни изчил давом эттириш негизида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш асосида аҳоли даромадлари ва турмуш даражаси ҳамда сифатини ошириб бориш;

- оила институтини мустаҳкамлаш мақсадида ёшларни оила қуришга тайёрлаш учун ўрта умумтаълим мактабларининг юқори синфларида ҳамда ўрта махсус ва олий таълим муассасаларида оилага йигит ва қизларни босқичма-босқич тайёрлашга йуналтирилган махсус ққув ва факультатив курсларни жорий этиш;

- оила иқтисодиёти, уй хўжалиги, оила молияси ва рўзғор юритиш асосларига бағишланган мавзуларни ўрта умумтаълим мактабларида ўқитиладиган иқтисодий билим асослари фанлари ўқув режаларига киритиш, ушбу фанлар бўйича дарсликларни улар ҳисобига такомиллаштириш;

- иқтисодиёт йуналишидаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида "Микроиқтисодиёт" фани доирасида "Оила ёки хонадон иқтисодиёти", "Оилавий тадбиркорлик", "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни бошқариш" каби махсус ўқув курсларини ўқитишни йўлга қўйишшахар ва туманларда никоҳдан ўтиш учун ариза берган йигит ва қизлар учун "Оила-рўзғор юритиш асослари" бўйича махсус қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш;

- никоҳ тўй маросимларини ихчамлаштириш ва оқилоналаштириш ҳисобига ёш оиланинг дастлабки мол-мулки ва сармоясини шакллантиришда йигит ва қиз ота-оналарининг ўзаро келишув асосида баҳолиқудрат иштирок этишлари;

- ёшлар фаолият қиладиган ташкилот ва корхоналардаги меҳнат муносабатларида ижтимоий шерикчилик тизимлари ривожланиб боргани сайин уларнинг ёш оилаларни моддий жихатдан қўллаб-қувватлашдаги иштирокларини кенгайтириб бориш.

Шунингдек, бизнинг фикримизча, республикамызда оналикни ва болаликни муҳофаза қилиш ва "Соғлом она - соғлом бола" дастурларини амалга ошириш борасида тўпланган тажрибалардан келиб чиққан ҳолда, "Соғлом ва масъулиятли ота - мустаҳкам оила ва соғлом бола кафолати" тизимини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга қўллаш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмокда.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Каримова В.М., Ҳайитов О.Э., Умарова Н.Ш. Бошқарув соҳасидаги компетенция асослари. Монография. / Проф. В. Каримова таҳрири остида. – Т.: ТДИУ “Талаба”, 2007

2.Каримова В.М., Ҳайитов О.Э. Маъмурий бошқарув органлари раҳбарларининг лавозимига лойиқлигини баҳолашга оид тест ва методикалар тўплами. Методик қўлланма.// Проф. В. Каримованинг умумий таҳрири остида.- Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2008 – 64 б.

3.Каримова В. Психологические особенности управленческой карьеры женщин в Узбекистане // Вестник НАПК. Научно-практический психологический журнал.-Алматы, 2008 - № 1-2 – С.13-20.

4.Ривожланган Бозор Иқтисодиётида Оилавий Тадбиркорликни Ўрни
A SATVALDIYEV - Scienceweb academic papers collection, 2022

5. Хусусий Тадбиркорликда Раҳбар Аёл Фаолияти Муаммосининг Ўрнини Ўрганиш.A.Satvaldiyev- Scienceweb academic papers collection, 2021

6. Ўзбекистонда Тадбиркор Аёлларнинг Қўллаб-қувватлашнинг Ўзига Хос ХусусиятлариA Satvaldiyev- ...ўрни ва аҳамияти: долзарб муаммолар ва..., 2022

TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARIDA IJTIMOIIY ONGNI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

ADPI Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich

Maktabgacha ta’lim nazariyasi kafedrasi v.b.dotsent (PhD) oxunovilhom75@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy ongni rivojlantirish ijtimoiy pedagogik muammo sifatida yoritilgan. Shu bilan birga maqolada tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy ongni rivojlantirishga yo’naltirilgan pedagogik faoliyatning samarali natijasi tizimi yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim, bola shaxsi, ong, ijtimoiy, men, bilish, faoliyat, ijtimoiy muhit, ijtimoiy ong, individual ong, ijtimoiy pedagogik muammo.

Аннотация: В данной статье развитие социального сознания учащихся подготовительной группы рассматривается как социально-педагогическая проблема. При этом в статье описывается система эффективных результатов педагогической деятельности, направленной на развитие общественного сознания учащихся подготовительной группы.

Ключевые слова: Дошкольное образование, личность ребенка, сознание, социальное, самость, познание, деятельность, социальная среда, общественное сознание, индивидуальное сознание, социально-педагогическая проблема.

Abstract: In this article, the development of social consciousness among students of the preparatory group is covered as a social pedagogical problem. At the same time, the article describes the system of effective results of pedagogical activities aimed at developing social consciousness in students of the preparatory group.

Key words: Pre-school education, child personality, consciousness, social, self, knowledge, activity, social environment, social consciousness, individual consciousness, social pedagogical problem.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Barkamol inson deganda ma'naviy jihatdan yetuk, o'z vatanining tarixi, buguni va kelajagi uchun qayg'uradigan, shuningdek iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talabiga mos keladi. Mehnat ta'limiga doir o'quv vazifalari, maktabdagi boshqa fanlarning o'quv vazifalari, o'quvchilarga yangi bilimlar berish, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirish, bilimlarni amalda qo'llash darslar samaradorligiga erishish va xokazolarni talab etadi.

Bizga ma'lumki, jamiyatimiz doimo taraqqiy etib boradi. Buning uchun esa yangicha bilim berish, o'zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq, tanqidiy ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari tarkib topgan bo'lishi lozim. Demak tarbiya yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlashda, u mavjud jamiyat imkoniyatlarini shakllantirish, yanada rivojlantirish maqsadida keksa avlod tomonidan orttirilgan tarixiy tajribani to'ldirgan, yanada mukammallashtirgan holda yosh avlodga singdirishdan iborat.

Yurtboshimiz Mirziyoyev Shavkat Miromonovich: "Yurtimizda ilm-fan, sog'liqni saqlash, ma'daniyat va san'at, sport kabi muhim sohalar faol tarzda rivojlanmoqda", - deb ta'kidlagan edilar¹³. Darhaqiqat, Respublikamizda ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar keng doirada amalga oshirib kelinmoqda. «Hozirgi kunda innovatsion texnologiyalar va ilm fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega. Ular orasida mamlakatimizda yangi «Talim to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi. Unda yoshlarni eng ilg'or ilm-fan yutuqlardan xabardor qilish, buyuk allomalar merosini chuqur va teran o'rganish, zamonaviy texnologiyalar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, yoshlarni ma'rifatli qilishni barcha sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi.

¹³ Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi.— T: O'zbekiston, 2016. - 56 b.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi ijtimoiy va oila pedagogikasi fanining o'qitishning mazmun, maqsadi va vazifalari, tamoyillari va boshqa mezonlarini belgilab beradi.

Ta'lim tizimi shaxsni shakllantirish uchun, davlat standarti talablari asosida hamda jahon ta'lim darajasida kadrlar tayyorlash uchun avvalo o'quvchilar, murabbiylar shaxsini har tomonlama mukammal bo'lishini talab etadi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning hayotida oila bilan bir qatorda maktabgacha ta'lim muassasalari muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari "...bola shaxsini sog'lom va etuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi"¹⁴.

Bola shaxsining sog'lom va yetuk bo'lib kamol topishi maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatida samaradorlikka erishishda ularning moddiy-texnik ta'minoti, pedagog kadrlarning salohiyati, ta'lim-tarbiya yo'nalishlari, pedagogik jarayon mazmuni, shuningdek, tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar o'rtasida qaror topgan sog'lom psixologik muhit ustuvor ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya tizimi kadrlarning yangi avlodi tafakkurini, ongini shakllantirishga xizmat qiladigan zarur bir soha sifatida namoyon bo'lib bormoqda. Tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirish ta'lim va tarbiya tizimi bilan uzviy bog'liq. Ta'lim bilim, ko'nikma, malaka, ijtimoiy tajribalarni shakllantirish, dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni bo'lib, u orqali ma'lum maqsadga yo'naltirilgan reja, tarbiyachichi-o'quvchi munosabati va o'quv fanlari asosida ijtimoiy ong tushunchalarini, yetakchi g'oyalarni o'quvchilarga singdirib boriladi.

Tarbiya tarbiyalanuvchilarni aniq maqsad asosida aqliy kamolot, ong, xulq-atvor, insoniy e'tiqod, burch, ma'suliyatni, jamiyatda o'zini tutish, axloqiy fazilatlarni tarkib toptirish jarayoni bo'lib, tarbiyalanuvchilar ongini jamiyatning maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda tarkib toptirish, rivojlantirish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotda faol ishtirok etishiga yo'naltirishga erishiladi.¹⁵

Tarbiyalanuvchilarning "maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati jarayonida hayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funksional sistemasi jarayonlari yuzaga keladi".¹⁶ Shular tufayli ular bilim, ko'nikma, malaka va ijtimoiy tajribalarni o'zlashtiradi.

Tarbiyalanuvchilar ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks ettiruvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui bilim bo'lsa, mazkur bilimlar asosida amaliy jihatdan maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorgarlikda ifodalangan ongli faoliyat ko'nikma deb tushuniladi. Malaka esa bir xatti-harakatning o'zini bir xil sharoitlarning o'zida ko'p marta takrorlash natijasida hosil bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi ong faoliyatining mahsulidir va shular orqali o'zining tafakkuri, hayoli, idroki, voqealikka bo'lgan ongli munosabati shakllanadi va bu asosda o'z harakatlari, faoliyatlari va odob-axloqining

¹⁴ Ўқувчи шахсини шакллантириш /Тузувчилар: Ж.Фозилов, Р.Султонов, Ҳ.Саидов. Нашр учун масъул Ж.Ғ.Ўлдошев. – Тошкент: "Ma'rifat-Madadkor", 2000. – 10-бет.

¹⁵ Елдашева Г., Каримова Г. Таълим-тарбия технологиялари ва жаҳон тажрибаси модули бўйича услубий мажмуа. –Т.: 2018. -24 Б.

¹⁶ Акрамова Ф.А., Лутфуллаева Н.Х., Хайдарова Х.Р. Педагогик психология фани (маърузалар матни). –Т.: ТДИУ, 2005. -61 Б.

motivlari shakllanadi. Yuqoridagi fikrlar “ong”, “bilish”, “faoliyat”, “ijtimoiy muhit”, “ijtimoiy ong”, “individual ong” tushunchalarni tavsiflashni taqozo etadi. Tadqiqotning ilmiy-nazariy jihatdan asoslanganligi tadqiqot ilmiy natijalarining samaradorligini ta’minlaydi. Ong tushunchasi falsafa fanida keng o’rganilib, boshqa fanlarda esa fanlar maqsadidan kelib chiqqan holda talqin qilinadi. Ong, bilish muammolari, ongning tarixiyligi, ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushunishda I.Kant, G.Gegel asarlari muhim ahamiyatga ega. Bu asarlarda inson tomonidan olamni bilish xususiyatlari, bilishning uch asosiy qobiliyati – hissiylik, idrok va aql, ongning tarixiyligini uning ijtimoiy hayotning tarixan o’zgaruvchan shakllariga, individual ong bilan ijtimoiy ongning bog’liqligini tadqiq etganlar.

Ongning markaziy jihati – “Men” tushunchasi bo’lib, o’z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilish orqali “Men” obrazi shakllanadi. Ijtimoiy-psixologik jihatdan “Men” obrazi tarbiyalanganlik darajasi omillaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan tarbiya o’z “Men”ini shakllantirish jarayoni deb atash mantiqan to’g’ri hisoblanadi. Demak, “har bir inson o’zini, o’zligini qanchalik aniq va to’g’ri anglasa, tasavvur qilsa, unda jamiyatning axloq normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kamayadi”.¹⁷

Tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirish masalasi o’rganilar ekan, “ijtimoiy” va “ong” tushunchalariga izoh berish tadqiqot maqsadini belgilashda muhim ahamiyatga ega. “Ijtimoiy” tushunchasi jamiyat hayotiga oidlik ma’nosini bildirib, jamiyat hayotining alohida sohasini ifodalaydi va u jamiyatning ijtimoiy hayoti” deb nomlanadi. Jamiyatning ijtimoiy hayoti undagi mavjud kishilar, turli ijtimoiy birliklar, va ular orasidagi turli tuman aloqa va munosabatlarni qamrab oladi.

Ma’lumki, ijtimoiy ong tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa-da, uning komponentlari bo’lgan odatiy (kundalik) va nazariy ong voyaga yetmagan bolalarning kundalik hayotiy faoliyati jarayonida, qiziqish va qobiliyatlari, bilimlari, irodaviy sifatlari, hayotda egallagan mavqelari va mentalitetga bog’liq individuallik xarakteriga egadir. Odatiy ong hayotiy tajriba asosida vujudga kelgan oddiy xulosalar, qarashlar majmuidan iborat bo’lib, kishilarning kundalik hayotidagi voqealarni aks ettiradi va rivojlanadi. Uning sohiblari - sub’yektlari alohida olingan shaxslarning hayotiy tajribasi, qiziqishlari, qobiliyatlari, bilimlari, hayotda egallagan mavqelari hech qachon bir xil bo’lmaydi. Nazariy ong deganda nazariyotchilar, olimlar ishlab chiqqan nazariy qarashlar va ilmiy bilimlar tizimi tushuniladi. Odatiy ongdan farqli o’laroq nazariy ong o’zgaruvchan xarakterga ega¹⁸. Ijtimoiy ongning tayanch tushunchalari va kategoriyalari deganda “jamiyat”, “inson”, “ijtimoiy borliq”, “ijtimoiy ong”, “ijtimoiy munosabat”, “ijtimoiy ishlab chiqarish”, “ijtimoiy jarayon”, “madaniyat”, “ma’naviyat”, “qadriyat”, “ob’yektiv shart-sharoit”, “sivilizatsiya”, “sub’yektiv omillar”, “manfaat”, “ehtiyoj”, “shaxs”, “oila”, “tadrijiy rivojlanish”, “iqtisodiy hayot”, “ijtimoiy-siyosiy hayot” kabilar nazarda tutiladi.

Ta’yyorlov guruhlari tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy ongni rivojlantirish tizimi quyidagi jihatlar bilan bog’liq:

1. Bolaning atrof-muhit voqea-hodisalarini sezishi, idrok etishi, diqqatini qaratishi,

¹⁷ Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. –Т.: Фан ва технология, 2008. –Б. 30.

¹⁸ И. Каримов Имон ва маслак тарихи Миллий ғоя йўналишида тахсил олаётган магистрлар учун ўқув-қўлланма Тошкент, 2009. – Б. 5.

xotirasiga saqlashi, tafakkur eta olishi muhim. Bu esa insonning bilish jarayonlariga kiradi. Inson ana shu bilish jarayonlari yordamida o'z bilimlarini doimo boyitib boradi.

2. Bolaning sub'yekt bilan ob'yekt o'rtasidagi farqni anglashi, ya'ni "men" degan tushuncha bilan "mendan boshqa" degan tushunchani anglab yetishi muhimdir.

3. Bolada ong yordami bilan motiv (faoliyatga undovchi ichki turtki) –maqsadni ko'zlash faoliyati ta'minlanadi. Faoliyat maqsadlarini yaratish esa ongning vazifasiga kiradi.

4. Bolalar tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan voqealarni va o'zining harakatini, borliqni har xil baholaydilar. Oilada tashkil etiladigan muloqot jarayonida ob'yektiv borliqni to'g'ri baholash, tarbiyada "Men konsepsiyasi", o'zi haqida va atrof-muhitning borligi haqida butun xabarlarini bola ijtimoiy ong yordamida ajratib oladi.

Demak, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriluvchi ijtimoiy-pedagogik faoliyat jarayoni ko'lam jihatidan keng, bir necha yo'nalishdan iborat bo'lib, alohida kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishni taqozo etadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etilishi uning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislar (maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari) ni tayyorlashda ushbu masalaga jiddiy e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi.–T: O'zbekiston, 201 56 b.

2. Ўқувчи шахсини шакллантириш /Тузувчилар: Ж.Фозилов, Р.Султонов, Ҳ.Саидов. Нашр учун масъул Ж.Ғ.Йўлдошев. – Тошкент: "Ma'rifat-Madadkor", 2000. – 10-бет.

3. Елдашева Г., Каримова Г. Таълим-тарбия технологиялари ва жаҳон тажрибаси модули бўйича услубий мажмуа. –Т.: 2018. -24 Б.

4. Акрамова Ф.А., Лутфуллаева Н.Х., Хайдарова Х.Р. Педагогик психология фани (маърузалар матни). –Т.: ТДИУ, 2005. -61 Б.

5. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. –Т.: Фан ва технология, 2008. –Б. 30.

6. И. Каримов Имон ва маслак тарихи Миллий ғоя йўналишида тахсил олаётган магистрлар учун ўқув-қўлланма Тошкент, 2009. Б. 5.

7. <https://hozir.org/ozbekiston-respublikasi-xalq-talimi-vazirligi-2.html?page=6>

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ПО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

С.С.Таджибаев. и.о.доцента Андижанского государственного
педагогического института

Аннотация. В данной статье речь идёт о некоторых проблемах, с которыми сталкиваются будущие воспитатели при обучении изобразительной деятельности, которая считается основной деятельностью системы дошкольного образования, в том числе о неумении рисования, отсутствии воображения, отсутствии компетентности в работе с детьми, а также о способах и методах их устранения.

Актуальность темы заключается в причинах отсутствия умения рисования в студентах системы дошкольного образования и путях их устранения.

Цель исследования – найти пути развития профессиональных навыков рисования у будущих воспитателей.

Проведение практических занятий со студентами в процессе исследования и расширение на этой основе их возможностей рисования.

Практическая значимость исследования заключается в анализе собранных данных и на этой основе узнать мнение других.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, воспитатель, проблемы, способ устранения, квалификация.

Annotation. This article deals with some of the problems faced by future educators when teaching visual activities, which are considered the main activity of the preschool education system, including the inability to draw, lack of imagination, lack of competence in working with children, as well as ways and methods to eliminate them.

The relevance of the topic lies in the reasons for the lack of drawing skills in students in the preschool education system and ways to eliminate them.

The purpose of the study is to find ways to develop professional drawing skills among future educators.

Conducting practical classes with students in the process of research and expanding their drawing capabilities on this basis.

The practical significance of the study is to analyze the collected data and on this basis to find out the opinion of others.

Key words: visual activity, teacher, problems, solution, qualification

Дети должны жить в мире красоты, игры, сказки, музыки, рисунка, фантазии и творчества!

Сухомлинский В.

Анализируя эти мысли великого педагога, можно сказать, что именно в дошкольном образовательном учреждении проходит период становления ребенка, самого невинного, интересующегося всем и делающего первый шаг к тому, какой личностью он станет в будущем.

Этот мир должен окружать ребенка даже тогда, когда мы хотим научить его читать и писать. Да, весь его путь к знаниям зависит от того, что чувствует ребенок, что он переживает, поднимаясь на первую ступеньку лестницы знаний."

Как мы все знаем, как только каждый ребенок получает в руки карандаш или ручку, он начинает рисовать разные линии, фигуры. В этот период ребенок не понимает, что он рисует, но начинает жить в мире рисования.

Насколько осмысленно передается этот образный мир детей, зависит от компетентности педагогов, работающих в дошкольных учреждениях, в области рисования. Утвержденный учебный план по направлению дошкольного образования педагогических институтов в системе высшего образования Республики Узбекистан определено 240 часов (40 часов лекционных занятий, 80 часов практических занятий, 120 часов самостоятельного обучения) на занятия изобразительной деятельностью. Обычно эти виды деятельности делятся на 4 вида: рисование конструирование, аппликация и работа с глиной.

Все эти виды обучения развивают у детей художественный вкус, эстетическое мировоззрение, мелкую моторику рук и мышление, и, кроме того, готовят их к школьному обучению, которое является следующим этапом образования.

По нашим наблюдениям, учащиеся дошкольного образовательного направления в процессе прохождения уроков изобразительной деятельности во многих случаях испытывают трудности в процессе рисования. Это связано с отсутствием у них компетентности в рисовании.

Я хотел бы процитировать мнение Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева: *"Квалификация педагога определяет интеллект, зрелость наших детей. Особенно важно, чтобы воспитатель не переставал оттачивать свои навыки, работая над собой!"* Желательно, чтобы педагог, обучающий студентов дошкольного образовательного направления предмету изобразительной деятельности, должен быть специалистом. Изобразительная деятельность - это практический процесс. На данный момент я считаю необходимым запомнить следующие слова великого педагога К.Д. Ушинского: "Несомненно, все дети любят рисовать. Следовательно, образовательное учреждение должно удовлетворять эти полезные интересы!"

Если сам воспитатель не обладает компетенцией в рисовании, как он может научить этому ребенка? Решение этой проблемы, как мы уже говорили, заключается в том, что преподаватель, который обучает студентов направления дошкольного образования по предмету изобразительная деятельность, должен быть специалистом по изобразительной деятельности.

Специалисту по изобразительной деятельности также необходимо организовывать учебный процесс интересными и нетрадиционными способами (напр. пленэр, путешествия, урок встречи с художниками), быть требовательным к студентам, проводить теорию и практику зависимым образом и, кроме того, организовывать кружки по изобразительной деятельности, проводить различные конкурсы. Подводя итог по этой теме, Дени Дидро сказал: "Если народ будет повышать навык рисования своих детей на уровень чтения, письма и счета, то можно достичь опережения в сфере науки, образования культуры других наций". Потому что процесс рисования - это комплексный процесс, в котором ребенок обращается ко всем наукам, применяет полученные знания на практике. Достаточно вспомнить в качестве примера деятельность великого художника, философа, биолога, инженера и изобретателя Леонардо да Винчи!

ЛИТЕРАТУРЫ:

1.С.Таджибаев.МЕТОДЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ С ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА. Science and innovation 1 (B6), 577-579 T.2022

2.TS Sabirzhanovich.FORMS, METHODS AND METHODS OF INTRODUCING CHILDREN WITH THE FINE ARTS. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 1 (11), 699-703 2021

3.ТС Сабиржанович.BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI TASVIRIY FAOLIYAT BO‘YICHA KASBIY RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 1 (1), 302-304. 2024

4.TS Sabirjanovich.Preschool education teacher's professional competencies in fine art activities.ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 12 (6), 132-137. 2022

РАССУЖДЕНИЯ В ОБУЧЕНИЯ РАЗНЫЕ ЗАДАЧИ ПО КОМБИНАТОРИКЕ

Сафаров Самандар Сафарбоевич - Таджикский педагогический институт, г. Пенджикент, старший преподаватель декан факультета математики - информатики.

Аннотация. Комбинаторика — это раздел математики, который изучает, сколько существует комбинаций между элементами множества. Возможности комбинаторики широко используются при построении алгоритмов в data science и в классическом программировании.

Ключевые слова. Комбинаторика, множества, задачи, логика, формирования, обучения, образования, воспитания, математика.

REASONING IN TRAINING DIFFERENT PROBLEMS IN COMBINATORICS

Safarov Samandar Safarboevich - Tajik Pedagogical Institute, Penjikent, senior lecturer, dean of the faculty of mathematics - computer science.

Annotation. Combinatorics is a branch of mathematics that studies how many combinations there are between elements of a set. The capabilities of combinatorics are widely used in the construction of algorithms in data science and classical programming.

Key words. Combinatorics, sets, tasks, logic, formation, training, education, upbringing, mathematics.

Есть два разных способа решения этих задач. Один – детский – перебор всех возможных вариантов. Второй – взрослый – состоит в придумывании такого порядка перебора, что перечислять все комбинации уже не нужно: они распадаются на группы, число возможных комбинаций в каждой группе легко сосчитать. Пример: сколькими способами можно раздать десяти детям десять разных фруктов? Не станете же Вы перебирать все варианты. . .

Однако до взрослого способа нужно еще дорасти. Для начала перебрать десяток вариантов в любом порядке, ничего не забыв и не повторяясь - уже достаточно сложная задача. Причем ее решение от умения считать не зависит. Первое время нужно брать совсем маленькие числа, чтобы число вариантов было не больше 5-6, и обязательно давать в руки "счетный материал" : годятся любые предметы, главное – чтобы их хватило для раскладывания всех комбинаций. Можно строить все возможные двухэтажные дома из разноцветных кубиков, можно собирать пары из разноцветных шариков, лоскутков или карандашей, можно выкладывать все возможные последовательности заданной длины из ложек и вилок или рублевых и десяти-рублевых монеток. . .

Потом можно переходить от раскладывания цепочек к их рисованию. И только потом, когда дети будут уверенно находить все варианты и начнут сами их упорядочивать (сначала - все случаи с синим кружочком. . .) – можно предложить им "угадывать" ответ, не перечисляя все случаи. И то, скорее всего, Вы встретите ожесточенное сопротивление: легче нарисовать 30 поездов с цветными вагончиками, чем придумать одну идею.

В этом разделе задачи не упорядочены по сложности. Пока не найден общий принцип решения каждого типа задач, их сложность регулируется небольшим изменением количества цветов или длины составляемых комбинаций. Не берите много - количества вариантов очень быстро растут. Большие числа стоит давать только тогда, когда Вы хотите заставить учеников перейти наконец к "взрослой" схеме подсчета, а они все рисуют и рисуют все варианты.

С чего начать

Задача 1. У нас есть 3 фломастера. Рисуем цветочки: серединка одного цвета, лепестки другого. Нужно нарисовать как можно больше разных цветков.

Задача 2. У Пети есть кубики трех цветов. Сколько разных трехэтажных домиков он сможет из них составить? А сколько из них трехцветных?

Задача 3. На столе лежит горстка спичек, кучка одинаковых монеток и кучка шурупов (или, например, одинаковых пластилиновых шариков). Разложить эти предметы в ряды по 3 штуки так, чтобы ряды не повторялись. Сколько рядов можно сделать?

Серия задач про поезда

Задача 4. В депо есть вагоны двух разных цветов. Из них составляют поезда длиной в 5 вагонов, которые прицепляют к паровозу. Сколько разных поездов можно составить из одного белого и четырех синих вагонов? А из двух белых и трех синих?

У этой задачи огромное множество вариантов различной сложности. Можно менять количество вагонов и цветов; если цветов больше двух, то можно делать трехцветные поезда, например:

Задача 5. Сколько поездов можно составить из одного белого, одного желтого и трех синих вагонов? (Чем эта ситуация отличается от двух белых и трех синих?) А из одного белого, двух желтых и двух синих вагонов?

С этими же вагонами есть еще и такая задача – для маленьких она сложнее, а для детей постарше, возможно, даже проще предыдущих:

Задача 6. Сколько всего разных поездов можно составить из белых и синих вагонов? А если есть еще желтые вагоны?

Заметим, что задача решается на самом деле ("по-взрослому") совсем не так, как предыдущие. Поэтому на этапе перехода от перебора к аналитическому решению ее стоит задавать отдельно.

А можно составлять полностью разноцветные поезда:

Задача 7. К празднику в депо завезли краску 5-ти разных цветов, и начальник депо решил составлять поезда, в которых все вагоны разных цветов. Сколько разных поездов он сможет составить? А сколько всего разных трехцветных поездов, если в депо есть вагоны пяти разных цветов?

Другие сюжеты.

Вместо вагонов и поездов могут быть лампочки в гирлянде, кирпичики от конструктора и построенные из них дома, пуговицы разных размеров и т.д.

Ниже мы приводим примеры задач в другом антураже, многие из них (но не все) дублируют "вагонные" задачи. Если дети узнают уже решенную когда-то задачу в новом облике, а тем более если смогут объяснить, чем эти задачи похожи – это очень хорошо.

Задача 8. Ира делает цепочки по 5 бусинок и вешает их маленькому брату на кроватку. Бусинки у нее двух цветов - желтые и голубые. Сколько разных цепочек с одной желтой бусинкой у нее может получиться? А с двумя? А с тремя? А с четырьмя? А с пятью? А если в каждой цепочке одна желтая бусина, одна красная, остальные голубые?

Задача 9. Ключи. Есть 3 замка и 3 ключа к ним. Сколько (максимум) попыток нужно, чтобы выяснить, к какому замку какой ключ? А чтобы открыть все замки? (Это два разных вопроса, и ответы на них отличаются! Эту разницу полезно обсудить.)

Как число замков, так и число ключей могут варьироваться от двух до, скажем, пяти, и совсем не обязательно, чтобы ключей и замков было поровну.

Задача 10. Шахматный король идет по клетчатому полю из клетки А1 на клетку В5. (Он может ходить вперед-назад, направо- налево и по диагонали). Сколько у него способов пройти за наименьшее число шагов? (т.е. сколько кратчайших путей?) А если он не будет ходить по диагонали?

Усложнение задачи: нужно попасть на С 5.

Задача 11. (Уровень 3) А сколько у этого короля вообще способов попасть (не обязательно коротким путем) из А1 в В5, если он не может возвращаться в клетку, в которой уже побывал? (т.е. его путь не должен содержать замкнутых петель). Это достаточно сложная задача, даже если запретить ходить по диагонали.

Задача 12. Есть кубики 4 цветов. Сколько разных 2 этажных домов можно из них построить? А трехэтажных домов с разноцветными этажами? А если бы было 100 разных цветов?

Задача 13. Флаги многих стран, как и флаг России, состоят из трех горизонтальных цветных полос. Сколько таких флагов можно нарисовать, имея 6 красок? Допускаются полосы одного цвета (в том числе и соседние).

(А можно и запретить делать соседние полосы одинаковыми, и это будет другая задача.)

Задача 14. В детсаду всем детям раздали по листу бумаги, на каждом были нарисованы круг, квадрат, треугольник и звездочка. Дети раскрасили эти фигуры, причем у них были фломастеры только трех (или четырех) цветов, а каждая фигура была раскрашена каким-то одним цветом. Оказалось, что у всех рисунки разные. Сколько (самое большее) детей могло быть в этом саду?

Задача 15. Сколько всего двузначных чисел? Трехзначных? Двузначных с разными цифрами? Двузначных, у которых первая цифра больше второй? Трехзначных, у которых самая большая цифра – последняя?

Задача 16. Гном спрятал под горой свои сокровища. Известно, что у него были алмазы, топазы и изумруды, а в каждый клад он прятал по 7 камней, и все клады разные. Сколько всего под горой может быть кладов?

Задача 17. Король распорядился, чтобы на следующем балу все пары были одеты по-разному. При дворе разрешены только однотонные платья и фраки 5-ти цветов. Сколько пар прибудет на бал? (Король согласен, что дама в желтом, кавалер в красном и кавалер в желтом, дама в красном – это две разных пары.)

Задача 18. А на следующий бал король еще и запретил одноцветные пары (дама и кавалер в одежде одинакового цвета), сочтя их слишком скучными. Сколько цветов нужно разрешить, чтобы на бал смогли прийти 200 человек?

Задача 19. Сколькими разными способами можно посадить 4 человека за квадратный стол? Конфигурации, которые отличаются друг от друга поворотом всего стола как целого, считаются одинаковыми.

(А если такие конфигурации считать разными, т.е. если, например, стол стоит возле окна и важно, кто сидит к нему лицом – опять получается новая задача.)

Задача 20. Сколько имен можно составить, переставляя слоги в имени Кокованя? (по сказке П. Бажова "Серебряное копытце")

Здесь любая комбинация слогов считается именем. Чем, собственно, имя Някокова хуже, чем Кокованя?

Задача 21. Сколько способов переставить буквы в слове АТАКА? КАБАК? КАБАН? (То, что получается, не обязано быть осмысленным словом.)

Задача 22. Далеко на севере Капелла плещет семицветным огоньком... /С. Есенин/ Настина задача о звезде. Двойная затменно-переменная звезда может светить тремя способами: мы видим обе звезды, только первую (а вторая за ней) и, наоборот, только вторую – если звезды неодинаковы, суммарная яркость во всех трех случаях будет разной. А сколько способов светить у тройной звезды?

Задача 23. Игра СЕТ – это набор карточек, отличающихся друг от друга четырьмя признаками (цветом, формой, количеством и способом закрашивания нарисованных на них деталей); по каждому признаку есть 3 варианта (3 цвета, 3 формы. . .), в наборе есть все возможные сочетания этих признаков. Сколько карточек в наборе игры СЕТ? Конечно, эту задачу стоит задавать, если дома есть эта игра или, например, логические блоки Дьенеша – вообще любая игра, где представлены все сочетания двух-четырех признаков. При этом надо сначала достать игру, рассмотреть, обсудить и только тогда задать вопрос (но не давать считать карточки). В упрощенном варианте задачи можно убрать один признак, например, считать только те карточки, которые раскрашены сплошной заливкой. Если их сосчитать удалось, можно считать уже все карточки.

Задача 24. Географическая. На глобусе меридианы нарисованы через каждые 15 градусов, параллели – через каждые 10 градусов. На сколько частей разделена этими линиями поверхность глобуса?

Задача 25. "Веселые старты" . (Уровень 2-3) Сколькими способами можно разделить 8 человек на 2 равные команды? А 9 человек на 3 команды?

Задача 26. (По мотивам задачи из Олимпиады 2х2) Выкладываем числа доминошками: например, из двух доминошек складывается четырехзначное число – см. рис. 1. Какое самое большое число можно выложить, используя один стандартный комплект домино? Сколько разных четырехзначных чисел можно выложить, используя не более одного стандартного комплекта домино для каждого числа? А шестизначных?

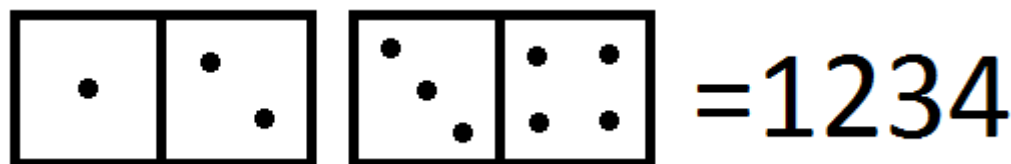

Рис. 1: Как из костяшек домино сложить число.

... и немного о графах

В заключение – еще несколько задач, объединенных общей идеей (уровень 2-3). Эти задачи одновременно относятся и к теме "Графы" .

Задача 27. У мамы 4 дочки, у каждой 3 котенка, у каждого котенка две хозяйки. Сколько всего котят?

Задача 28. Туристы устраивали игру для детей. Они выбрали 12 деревьев и привязали к ним концы веревочек – в середине получилась веревочная путаница. К каждому дереву оказалось привязано по 5 веревок. А сколько всего веревок потребовалось?

Эти задачи тоже можно решить, нарисовав картинку (как это и предлагается в "Графах") – особенно если вместо 12 взять число поменьше. Но картинка не будет доказательством правильности ответа, а только догадкой – мы же не знаем, какие именно деревья были связаны между собой, и какой котенок был у какой девочки. Нужно придумать решение, которое обходится без картинки, этим решением мы докажем, что как веревочки ни привязывай, их в любом случае понадобится одно и то же число.

Литература

1.Выготский Л.С. Воображение и творчество в школьном возрасте. - М.: Просвещение, 1967. - 136 с.

2.Джумаев М. Методика преподавания математики для начальных классов. Учебник.Баёз. Ташкент, 2023.320 с.

3.Djumaev M. Об основных принципах и сути реализации национальной учебной программы. №1 – выпуск журнала «Физика, математика, информатика»/Ташкент 1 – выпуск 2024 г. / 148-165 с. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz

4.M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

5. Джумаев М. И. Качество образования - Научный вестник Бухарского института психологии и иностранных языков как средство формирования педагогических компетенций». Научно-практический журнал. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 [http:// buxpxti.uz](http://buxpxti.uz)

6. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

7. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

8. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshovna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

9.Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

10.Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

11. Джумаев М.И Развитие математической компетентности у будущих учителей начальных классов в учебном процессе. Материалы III-ей международной научно-проактивной конференции «Современные проблемы обучения математике, информатике и физике в средней и высшей школе» (16-го мая 2024 года). Под общей редакции М.Нугмонова. – Душанбе: Полиграфия ТГПУ им. С.Айни, 2024. – Ст.100-106

12.Пойа Д. Как решать задачу: Пособие для учителей: Пер.с англ.

ШАХС ИНДИВИДУАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ ДИАГНОСТИКАСИНИНГ ДАСТУРЛАШТИРИШ ЖИҲАТЛАРИ

Думаров Машхурбек Хасанович АДУ Умумий психология кафедраси доценти

Аннотация: ушбу мақолада ҳозирги замонавий психологияда шахсни индивидуал-типологик хусусиятларини психодиагностика қилишнинг илмий-психологик жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: педагогика инновация, индивидуаллик, шахс, психология, темперамент, характер, қобилиятхулқ-атвор, психомотор соҳа,интеллектуал соҳа,коммуникатив соҳа

Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг – “Мамлакатимизда илмий ва илмий-техникавий фаолиятни амалга ошириш, илмий-техникавий ва инновацион ривожланишни таъминлаш учун қулай шарт-шароитларни яратишда мавжуд молиявий ва моддий ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаш бўйича кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда. Хусусан, 2014 — 2018 йилларда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағларидан илмий-амалий ва инновацион лойиҳалар ҳамда ишланмаларни молиялаштириш учун қарийб 800 миллиард сўм ажратилиб, уларнинг натижаларига кўра илмий-тадқиқот ва олий таълим муассасалари томонидан 700 дан ортиқ ихтиро патентлаштирилди.

Жамиятнинг ҳар бир соҳасини амал қилиши ва ривожланиш динамикасини таъминлаш учун фаолият юритиб, янги технологияларни яратиш ва жорий этиш, такомиллаштириш, уларни диагностикасини амалга ошириш, прогноз қилиш, соҳага тааллуқли бўлган янгиликларни танлаш педагогларнинг зиммасидадир. Шу тариқа:

- **биринчидан**, инновациялар педагогик фаолиятни такомиллашувига таъсир кўрсатиб, уни мақсади ва функцияларини ижобий ўзгаришини таъминлайди. Лекин уни асосий индикаторлари ижтимоий-психологик жиҳатдан ўрганилмаган;

- **иккинчидан**, инновацияларни педагогик фаолиятга тадбиқ этиш педагог шахсига боғлиқ бўлиб, таълим мазмуни, аниқроғи таълимий ахборотлар, воситалар, усуллар таълим сифатига таъсир кўрсатиши эмпирик асосда ўрганилмаган;

- **учинчидан**, инновациялар педагог шахси ва уни касбий камолотини қайси сатҳларига таъсир кўрстиши, янги сифат ва фазилатларни амал қилиниши, яъни педагогик хулқ намунасида ифодаланиши миллий таълим манфаати асосида ўрганилмаган;

- **тўртинчидан**, инновацион педагогик фаолиятни вужудга келиши, уни таркибий компонентларини функционал талқини амалга оширилмаган.

Шахс ва унинг ўзига хослиги, индивидуаллиги муаммоси ҳозирга қадар умумий психология, дифференциал психология, шахс психологияси каби фанларнинг баҳсбоп ва қизиқарли мавзуси сифатида аҳамият касб этмоқда. Бизнингча, индивидуаллик шахснинг хулқ-атвор сифатлари, характер сифатлари ва уларнинг динамикаси, олий нерв сиситемаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари каби масалаларни мазмунан ифодалаб, шахсни тадқиқ этишнинг ўзига хос ёндошувини назарда тутди. У инсон психикасининг бетакрор қобилияти ва эҳтиёжининг ўсишида бир бутунлик ва ягоналик жараёнлари орқали аниқланади. Фақатгина фаолият жараёнида у жонли нарсалар билан муносабатга киришиш туфайли шаклланиб боради. Айнан индивидуаллик маданиятнинг қайтарилмас ифодаловчиси (тарқатувчиси) бўлиб қолади.

Мазкур ҳолатни ҳисобга олган ҳолда рус олими В.М.Русалов томонидан ишлаб чиқилган —Индивидуалликнинг расмий-динамик хусусиятларини ўрганиш сўровномасини (ОФДСИ) маҳаллий муҳитга мослаштириш қандай ижобий натижалар бериши мумкинлиги хусусида тўхталиб ўтамиз.

Шахс индивидуаллигини ўрганишга доир методикаларнинг хусусиятлари бўйича санаб ўтганимиз сингари — Индивидуалликнинг расмий-динамик хусусиятларини ўрганиш сўровномаси (ИРДХС) да(А.Расулов ва бошқалар)

томонидан анчагина аҳамиятга эга бўлган мезонлар ишлаб чиқилганлигини гувоҳи бўлинади. Мазкур методиканинг генезиси муаллифнинг — Темперамент структураси (ТС) сўровномасига бориб боғланади. В.М.Русалов — ТС сўровномасида индивидуалликни темперамент хусусиятлари асосида ўрганишга эътибор қаратиб, унда асаб тизимининг хусусияти ва уларнинг социал муҳитда намоён бўлишига кўра ўлчаш мезонларини ишлаб чиққан эди. Ўз навбатида муаллиф — ИРДХС методикасида эса индивидуалликни ёритиш учун мезонларни янада бойитган. Бу эса шахс индивидуаллигининг психомотор, интеллектуал, асаб тизими хусусиятлари, эмоционал ва коммуникатив соҳаларига таяниб ўрганиш имконини беради. Методиканинг маҳаллий муҳитган мослаштириш масалалари бўйича дастлабки ҳаракатлар ЎзМУ психология кафедраси томонида амалга оширилмоқда (А.Расулов ва бошқалар). Бунинг учун методикаларни мослаштиришнинг стандарт талабларига мувофиқ иш олиб борилмоқда. Методиканинг оригинал варианты маҳаллийлаштириш учун таржимаси амалга оширилиб, унинг таҳририга эътибор қаратилмоқда. Методиканинг маҳаллийлаштиришга тайёрланган варианты бўйича пилотаж тадқиқотлар университет талабаларида ўтказилмоқда.

У ёки бу шкалани балларини ҳисоблаб чиқиш учун калитлар қўлланилади. Аввало калитда кўрсатилган ушбу шкала учун зарур бўлган баъзи жавобларни кодлаб чиқиш лозим. Балларни ҳисоблаш ушбу шкала бўйича ҳамма балларни умумлаштириш орқали амалга оширилади. Шунинг эса тутиш лозимки, назорат шкаласи бўйича 18 балл йиққан текширилувчилар: ўз хулқ-атворини адекват баҳолаш кучига қобилиятсиз шахс сифатида чиқариб ташланади.

Шкалалари

Қуйи кўрсаткич.

(12-25бал)

Психомотор соҳа қувватлилиқ.

Психомотор фаолиятнинг тор доираси, фикрлаш тонусининг қуйи кўрсаткичи. Жисмоний зўриқишни исталмаслиги, фаолият жараёнига бўлган эътиборнинг сустлиги, ишдан қочиш ҳаракатдаги пассивлик.

Эгилувчанлик.

Катта жисмоний куч талаб қиладиган ишларга бўлган моилликнинг юқори даражаси, кўркув турлихил қўл меҳнат ишларидан қочиш, жисмоний фаолиятнинг кўргазмали усулларига интилиш ҳаракатларнинг жонлилиги.

Тезлик.

Психо моториканинг тормозланиши, қўл меҳнاتини бажаришда ҳаракат аператсияларининг суст тезлиги.

Эмоционаллик.

Ўйланган матор фаолиятининг ва бу ҳаракатнинг реал натижаси ўртасидаги иккиланиш натижасидаги бефарқлик, тинчланишни сезиш жисмоний куч талаб қиладиган ишларда ўзига бўлган ишонч. Жисмоний куч талаб этадиган ишларни бажармаслик ёки сифатсиз бажарганликга нисбатан бефарқлик.

Интеллектуал соҳа

Қувват

Интеллектуал имкониятларнинг паст кўрсаткичи, ақлий босимнинг исталмаслиги жараёнга нисбатан кам эътиборлилик ва унинг ақлий фаолияти билан боғлиқлиги интеллектуал қизиқишларнинг тор доираси.

Эгилувчанлик.

Фиқирлашнинг жўнлиги муаммоларни ҳал этишда стереотиплик ёндашувлик, абстракт масалаларни ҳал этишдаги регитлик (ҳоҳиш йўқлик).

Тезлик.

Ақлий жараёнлар тезлигининг пастлиги интеллектуал фаолиятни амалга оширишдаги аператсияларни секин бажарилиши.

Эмоционаллик.

Кутилаётган ва реал фаолият натижаларига нисбатан бепарқлик омадсизлик ҳолатларига суств эмоционал реакция ва унинг интеллектуал фаолият билан боғлиқлиги, ўзига ишонч.

Комуникатив соҳа (мулоқотмандлик)

Қувватлилик

Мулоқотга бўлган эҳтиёжнинг камлиги сатциал пассивлик, алоқалар доирасининг торлиги, ижтимоий тадбирларга қўшилмаслик, (одамовулик ўзгалар учун ёпиқ берклик).

Эгилувчанлик.

Янги ижтимоий алоқаларга киришишдаги тайёргарликни паст даражаси. ижтимоий ўзаро ҳаракатлар жараёнида ўзининг ҳар бир ҳаракатини бирма- бир ўйлаш, бир турдаги алоқаларни сақлашга интилиш комуникатив программаларни органик тўплами.

Тезлик.

Паст даражадагинутқийфаолиятнисекинвербаллаштириш, нутқийтормозланиш.

Эмоционаллик.

Мулоқотдаги омадсизликларга нибатан сезгирликнинг паст даражаси, бошқа одамлар билан мулоқотга киришиш жараёнидаги ўзига ишонч ва хурсандчилик кайфияти.

Ўртача кўрсаткичлар (26,34 бал)

Эгилувчанлик.

Жисмоний меҳнатнинг биттасидан иккинчисига ўтишдаги эгилувчанлик. ҳаракат фаолиятининг турли кўринишларига ҳамда турли қўл меҳнати кўринишларига нисбатан, ўрта даражали эгилувчанлик.

Тезлик.

Мотор ҳаракатли операциялар жараёнидаги ўртача тезлик.

Эмоционаллик.

Қўл меҳнатидаги омадсизликларга нисбатан ўрта даражадаги сезгирлик

Кўриниши. Одатий интенсивликнинг жисмоний куч талаб қилувчи ишлар пайтидаги эмоционал ҳолатда номоён бўлиши.

Интеллектуал соҳа.

Ўртача поғонадаги интеллектуал имкониятлар, ақлий зўриқиш билан боғлиқ эмоционал интилиш.

Эгилувчанлик.

Нормал ақлий эгилувчанлик, ўртача қиёслаш ҳар хил образдаги интеллектуал формаларга.

Тезлик.

Ўртача тезлик ақлий протсессуал интеллектуал зўриқишлар натижасида.

Эмоционаллик.

Ўртача эмоционал зўриқишда омадсизлик берганда, ақлий зўриқиш талаб қилиниши.

Коммуникатив соҳа.

Нормал мулоқот —ўртача ўзини атрофидаги шахслар билан янги танишувга мойиллик мулоқотни ўртача поғонаси.

Эгилувчанлик.

Мулоқотга нормал тайёргарлик, ўртача одамда унинг ҳақиқий интилиш янги шахслар билан мулоқотчанлик.

Тезлик.

Вербал ва муомаланинг актив оддий тезлиги.

Эмоционаллик.

Ўрта интенсивлик эмоционал ҳавотир мулоқотда омад кулиб бокмаса, шахслараро муносабат ҳақиқий шахс сезувчанлик эмоционал хурсанд бўлиш ва ўзига ишонч жамият билан мулоқот бўлганда.

Психомотор соҳа

(35-48 балл)

Е Р М

Ҳаракатга нисбатан юқори эҳтиёж, психо матор активликнинг кенг соҳаси, психоматор фаолиятга нисбатан кучли чанқоқ, жисмоний меҳнат томон доимий интилиш, жисмоний кучнинг ортиғи билан кечувчи мушакларнинг иш фаолияти.

Эгилувчанлик.

Ҳаракат фаолиятининг бир туридан иккинчисига ўтишдаги юқори эгилувчанлик, жисмоний фаолиятнинг турли усуллари томон юқори интилувчанлик ҳаракатларнинг маромийлиги.

Тезлик.

Психомотор хулқ атворнинг юқори кўрсаткичи турли ҳаракат фаолиятларида юқори тезлик.

Эмоционаллик.

Қўл меҳнатининг кутилаётган ва реал кўрсаткичлари орасидаги тафовут юзасидан кучли эмоционал ҳавотирлик. Жисмоний меҳнат маҳсули ҳақида ўз-ўзига доимий танқид.

Интеллектуал соҳа.

ЕРИ

Интеллектуал имкониятларнинг юқори даражаси ўқув қобилиятининг юқори даражаси, фаолият томон доимий интилувчанлик, бу ақлий босим билан боғлиқ бўлади.

Эгилувчанлик.

Фикрлашнинг бир туридан иккинчи шаклига ўтишдаги юқори эгилувчанлик интеллектуал шакилларнинг турли туманлигига интилишга, масалалар ечимига ижодий ёндашув.

Тезлик.

Интеллектуал фаолиятнинг юзага келишида ақлий жараёнларнинг юқори тезлиги.

Эмоционаллик.

Ақлий меҳнатдан кутилаётган ҳамда реал натижалар ўртасидаги фарқ юзасидан кучли эмоционал ҳавотирлик, иш юзасидан кучли безовталиқ. Булар ақлий босим билан боғлиқ бўлади.

Коммуникатив соҳа

Е.Р.К

Мулоқотга бўлган юқори эҳтиёж алоқаларнинг кенг доираси, одамларга интилиш, социал алоқалар ўрнатишдаги енгиллик лидерликка интилиш.

Эгилувчанлик.

Янги ижтимоий алоқаларга киришишдаги енгиллик, мулоқот жараёнидаги ўтишнинг ва мулоқот пайтидаги инпулсликнинг енгиллиги, коммуникатив программаларнинг кенг тўплами.

Тезлик.

Енгил ва бир маромли нутқ вербаллашишнинг тезлиги нутқий фаолиятнинг юқори тезлиги.

Эмоционаллик.

Сезувчанликнинг ҳамда кўнгли бўшликнинг юқорилиги. Бу ҳолат айниқса мулоқот пайтидаги омадсизликларда намоён бўлади, ижтимоий ўзаро муносабатлар жараёнида доимий ҳавотирликнинг пайдо бўлиши, ишончсизлик мулоқот вазиятидаги жиззакилик кузатилади.

Методиканинг шкалалари шахс индивидуаллигини унга соҳа бўйича ёритишга мўлжалланган: психомотор соҳа, интеллектуал соҳа, коммуникатив соҳа. Сўровнома психомотор эрглик (ПЕР), интеллектуал эрглик (ИЕР), коммуникатив эрглик (КЕР); психомотор пластиклик (ПП), интеллектуал пластиклик (ИП), коммуникатив пластиклик (КП); психомотор тезлик (ПТ), интеллектуал тезлик (ИТ), коммуникатив тезлик (КТ); психомотор эмоционаллик (ПЕ), интеллектуал эмоционаллик (ИЕ), коммуникатив эмоционаллик (КЕ) ва назорат шкалаларидан (НШ) иборат. Методиканинг бир қатор афзал жиҳатлари мавжуд. Унинг биринчи устувор томонида натижаларнинг ҳолисоналигини таъминлашга қаратилган назорат шкаласининг (НШ) мавжудлиги. Ушбу НШ натижалар қайта ишлангандан уларни тадқиқот мақсадларига фойдаланиш учун яроқли ёки яроқли эмаслигини ҳамда текширилувчиларнинг ҳуқ-атворини адекват баҳолаган ёки баҳоланмаганлигини ажратиб беради. Иккинчи афзаллиги, шахснинг индивидуаллигининг расмий-динамик хусусиятларини энг муҳим 6 та индексини аниқлаб беради. Индекслар шахс фаоллик даражасига йўналтирилган:

1. Психомотор фаоллик индекси (ПФИ). Ушбу индекс психомотор соҳадаги фаоллик шкалалари йиғиндисига тенг: $ПФИ = ПЕР + ПП + СМ$.
2. Интеллектуал фаоллик индекси (ИФИ). Бу индекс интеллектуал соҳадаги фаоллик шкаллари йиғиндисига тенг: $ИФИ = ИЕР + ИП + СИ$.
3. Коммуникатив фаоллик индекси (КФИ). У ўзида коммуникатив соҳадаги фаол шкалалар йиғиндисига тенг: $КФИ = КЕР + КП + СК$.

4. Умумий фаоллик индекси (УФИ). Бу индекс эса уччала соҳадаги фаоллик шкалаларининг йиғиндисига тенг: $УФИ = ИПА + ИИА + ИКА$.

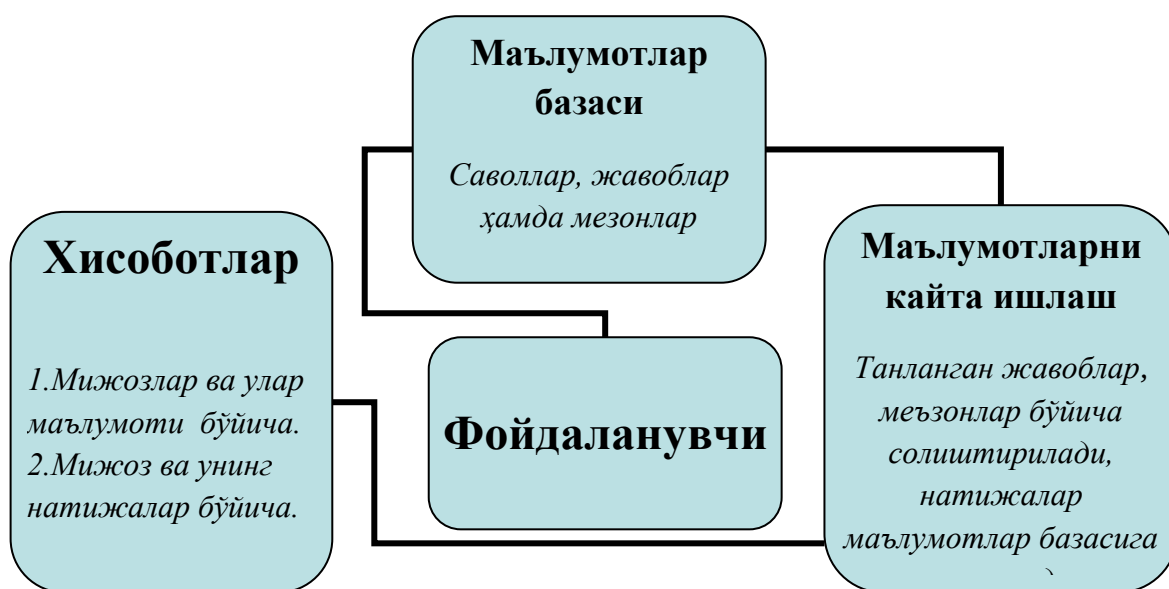
5. Умумий эмоционаллаик индекси (УЕШ). Ушбу индекс уччала соҳадаги эмоционал шкалаларни йиғиндисидан иборат: $УЕШ = ЕМ + ЕИ + ЕК$.

6. Умумий мослашувчанлик индекси (УМИ). Бу индекс умумий фаоллик ва умумий эмоционал индексларининг фарқига тенг: $УМИ = УФИ - УЕИ$.

Учинчи афзаллиги, сўронома ёрдамида темперамент типларининг дифференциаллаштириш имкониятига эгалигида. Дифференциаллаштириш асосида 9 темперамент типлари аниқланади ва улар асосида зарур шарҳлар берилади. Тўртинчи афзаллиги, умумий темперамент типларини аниқлаш характериға эгалигидир.

Методиканинг ушбу ютуқларини инобатга олиб маҳаллий муҳитга мослаштиришни таъминлаш орқали ундан шахсинг индивидуаллигини ёритиш асосида кадрларни ишга саралашда, шахс психологик қиёфасини ўрганишга бағишланган илмий-тадқиқотлар олиб боришда ва шахс камолотини баҳолашда татбиқ этиш мумкин.

Мақсад - Ҳозирги замонда бирон бир лойихани ахборот технологияларисиз тасаввур қилиш бўлади. Ушбу—Индивидуалликнинг расмий-динамик хусусиятларини ўрганиш сўрономасини А. Русалов томонидан ишлаб чиқилган мезонлар бўйича – автоматлаштирилган тизимни яратиш учун унинг моделини ва дастурини ишлаб чиқамиз. Дастлабки босқичда қуйидаги чизмада тасвирланган моделни кўриб чиқамиз.

1 - расм

Русалов методикаси бўйича тайёрланган савол – жавоблар , мезон шкалаларини сақлаш учун 1 расмда кўрсатилган модел бўйича маълумотлар базасини яратамиз. Бунда қуйидагича жадваллардан фойдаланиб 2 расмдаги маълумотлар схемасини ишлаб чиқамиз.

- Savol (kod, savol, javob1, javob2, javob3, javob4);
- Mezon_shkala(kod, soha, tip, ball, mezon);
- Mijoz (kod, fio, t_sana, malumoti, tel, manzili);
- Javoblar(kod, mijoz_kodi, savol_kodi, bal)
- Xisobot(kod, mijoz_kodi, sana, mezon_kodi, hisobot)

Savol – жадвалида В.М.Русалов томонидан ишлаб чиқилган сўровнома саволлари ва баллар мезони сақланади.

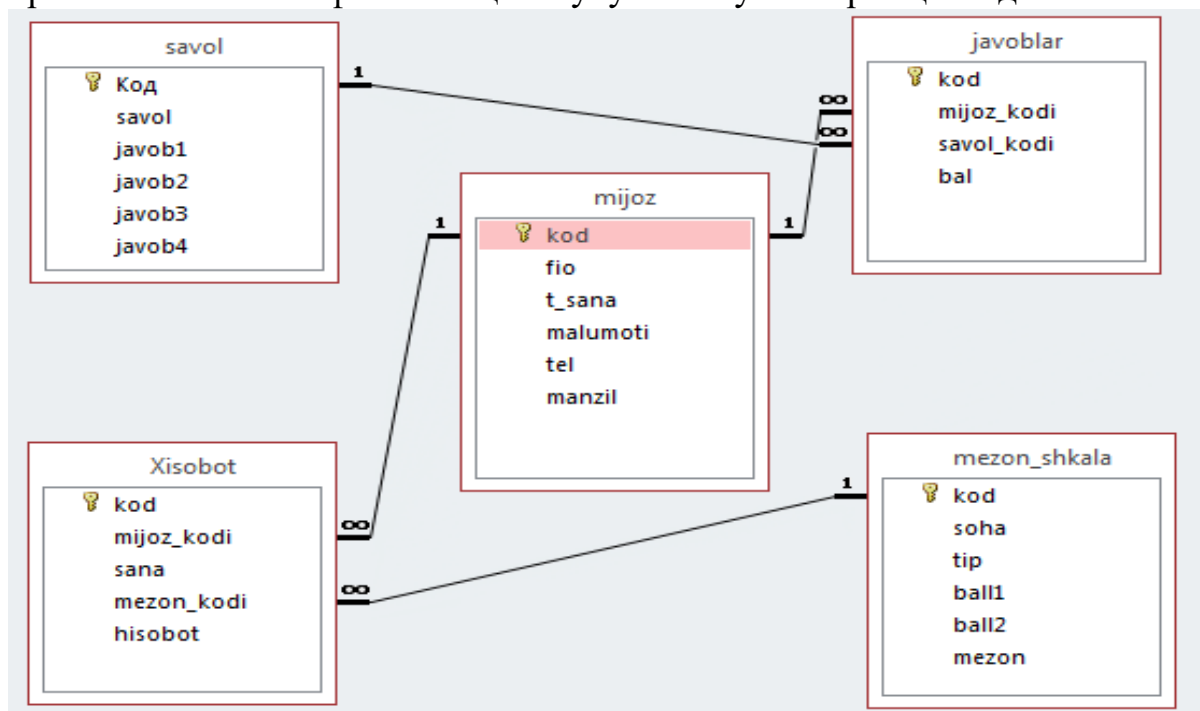
Mezon_shkala – жадвалида

1. Психоматор соҳа қувватлилик.
2. Интеллектуал соҳа
3. Комуникатив соҳа (мулоқотмандлик) соҳаларига оид хусусиятларни баллар кесимида меъзон ва мазмунлари сақланади.

Mijoz – Дастурдан фойдаланган барча мижозларни маълумотлари сақланади.

Javoblar – Берилган саволлар ва мос равишда танлаган жавоблар сақланади.

Xisobot – Ихтиёрий пайтда мижозни ва унга тегишли бўлган савол ва жавобларни чоп этиш ёки файлга сақлаш учун маълумотлар сақланади

2- расм

Бу ерда savol, mezon_skala жадваллари мутахассислар томонидан тайёрланган методик қўлланмалар асосида тўлдириб борилади.

Mijoz, javoblar ва hisobot жадваллари мижоз томонидан киритилган жавоблар ҳар сеанс якунида сақлаб борилади. Барча мижозлар томонидан киритилган савол ва жавоблар ихтиёрий пайтда хисобот шаклида чоп этиш имконияти мавжуд бўлади.

Лойиханинг дастурий қисми Borland компаниясининг Delphi дастурлаш тилида яратилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аверин Б.А Психология личности: учебное пособие, 2 е издание. СПб.: Изд-во “Михайлова Б.А”, 201

2. Абульханова, К.А. Время личности и время жизни. К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
3. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни. / К.А. Абульханова-Славская. – М. Мысль, 1991. – 301 с.
4. Айзенк Г.Ю. Количество измерений личности: 16, 5 или 3 – Критерии таксономической парадигмы/ Иностранная психология. – 1993. Т.1.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Умнова Махсума Кобулжон кизи докторант Андижанского государственного педагогического института umnovamahsuma@gmail.com (+99893 068 44 55)

Аннотация: данная статья исследует применение таксономии Блума в контексте начальной школы как средства для развития познавательных интересов учащихся. Анализируются методы использования шести уровней когнитивных навыков, предложенных Бенджамином Блумом, с целью стимулирования активного мышления, развития критического мышления и повышения мотивации учащихся. В работе подробно рассматриваются практические примеры применения таксономии Блума в учебном процессе начальных классов с упором на индивидуализацию обучения, создание разнообразных учебных заданий и поддержку развития саморегуляции учащихся. Выводы исследования могут быть полезны для учителей начальной школы, стремящихся эффективно развивать познавательные интересы своих учеников через систематическое применение таксономии Блума.

Ключевые слова: *Таксономия Блума, начальные классы, познавательные интересы, когнитивные навыки, активное мышление, критическое мышление, мотивация, индивидуализация обучения, учебные задания, саморегуляция, учителя начальной школы.*

Каждый педагог в процессе планирования образовательной деятельности задумывается над ее целями и конкретными задачами: как повторить, обобщить или систематизировать знания по теме...? Как закрепить умения? Как сформировать интерес к теме, проектной деятельности? Подбирает необходимый материал, составляет задания и т.д. И именно здесь многие из педагогов попадают в ловушку: все вопросы и задания сводятся к тому, чтобы ученик знал и понимал материал.

Но сегодня актуальным является вопрос не столько передачи знаний от педагога к учащимся, сколько о воспитании мотивированной, инициативной личности, ориентированной на успех. В настоящее время учащимся нужно не столько передавать готовую информацию, сколько познакомить с методами её получения, осмысления и применения, в результате чего он овладевает способами извлечения знаний, необходимыми ему для дальнейшего саморазвития.

Для достижения данной цели необходимо, чтобы педагог организовывал образовательную деятельность в соответствии с задачами, способствующими развитию знаний, идей, навыков у детей. Образовательная деятельность должна разрабатываться таким образом, чтобы воспитанникам была предоставлена

возможность продемонстрировать свои знания по изучаемой теме, подвергнуть сомнению определенные предположения, скорректировать убеждения и сформировать новое понимание. И здесь педагогам может помочь таксономия Блума.

Еще в середине 50-х годов XX века американский ученый – психолог университета в Чикаго Бенджамин Блум сделал интересное открытие в результате интервью с известными музыкантами, математиками, пловцами. Он утверждал: *«Каковы бы ни были способности детей в раннем возрасте, без активной поддержки и специальных методов обучения, они вряд ли достигли бы тех высот, покори́в которые, они стали знаменитыми».*

• **Таксономия Блума для развития познавательных интересов учащихся.** Таксономия Блума - это классификация образовательных целей, которая помогает учителям организовать учебный процесс и развивать у учащихся различные когнитивные навыки. Она разделяет цели на шесть уровней: знание, понимание, применение, анализ, синтез и оценка. Каждый уровень требует от учащихся все более сложных мыслительных процессов.

• **Использование таксономии Блума в образовании** Таксономия Блума может быть использована учителями для создания учебных планов, разработки заданий и оценки успеваемости учащихся. Она также может помочь учащимся развить свои навыки критического мышления и решения проблем.

• **Примеры использования таксономии Блума** Вот несколько примеров того, как таксономия Блума может быть использована в образовании:

- **Знание:** Учащиеся могут назвать основные факты о теме.
- **Понимание:** Учащиеся могут объяснить концепции своими словами.
- **Применение:** Учащиеся могут использовать концепции для решения проблем.
- **Анализ:** Учащиеся могут разбить концепции на части и проанализировать их взаимосвязи.
- **Синтез:** Учащиеся могут создавать новые идеи или продукты на основе концепций.
- **Оценка:** Учащиеся могут судить о ценности идей или продуктов.

Технология: «Ромашка Блума».

Ромашка состоит из шести лепестков, каждый из которых содержит определённый тип вопросов.

Простые вопросы. Это вопросы, отвечая на которые, нужно назвать какие-то факты, вспомнить и воспроизвести определенную информацию: Что? Когда?

Как? Их часто используют при традиционных формах контроля.

Уточняющие вопросы. Обычно начинаются со слов: «То есть ты говоришь, что...?», «Если я правильно понял, то ...?», «Я могу ошибаться, но, по-моему, вы сказали о ...?». Целью этих вопросов является предоставление ребенку возможностей для обратной связи относительно того, что он только что сказал. Иногда их задают с целью получения информации, отсутствующей в сообщении, но подразумеваемой. Очень важно задавать эти вопросы без негативной мимики.

Объясняющие вопросы. Обычно начинаются со слова «Почему?». В некоторых ситуациях они могут восприниматься негативно — как принуждение к оправданию. В других случаях они направлены на установление причинно-следственных связей. Если ответ на этот вопрос известен, он из объясняющего «превращается» в простой. Следовательно, данный тип вопроса «срабатывает» тогда, когда в ответе присутствует элемент самостоятельности.

Творческие вопросы. Если в вопросе есть частица «бы», элементы условности, предположения, прогноза, мы называем его творческим: «Что было бы, если...?», «Как вы думаете, как будет развиваться ...?» и т.д. **Оценочные вопросы.** Эти вопросы направлены на выяснение критериев оценки тех или иных событий, явлений, фактов. «Почему что-то хорошо, а что-то плохо?», «Чем одно занятие отличается от другого?» и т.д.

Практические вопросы. Если вопрос направлен на установление взаимосвязи между теорией и практикой, мы называем его практическим. «Где используются...?», «Где вы в обычной жизни можете наблюдать...?», «Как бы вы поступили, если ...?»

Таким образом, применение таксономии Блума в начальной школе может быть эффективным инструментом для развития познавательных интересов учащихся.

Путем стимулирования учеников к активному мышлению, критическому мышлению и саморегуляции, учителя могут помочь детям не только усваивать факты, но и развивать навыки анализа, синтеза и оценки информации. Это способствует более глубокому пониманию материала и поощряет учащихся к самостоятельному изучению.

Использование таксономии Блума также способствует индивидуализации обучения, поскольку учителя могут создавать учебные задания, соответствующие уровню когнитивных способностей каждого ученика. Это помогает поддерживать мотивацию учащихся и развивать их познавательные интересы.

Таким образом, таксономия Блума может быть мощным инструментом для развития познавательных интересов учащихся начальных классов, поощряя активное мышление, критическое мышление, саморегуляцию и индивидуализацию обучения. Учителя начальной школы могут использовать этот подход для создания стимулирующей образовательной среды, способствующей разностороннему развитию своих учеников.

Список использованной литературы:

- 1.200 глаголов таксономии Блума [Электронный ресурс] URL: http://roachinthenet.blogspot.com/2016/01/200_21.html#.YXH8phxn0dX
2. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (книга-приложение 1) / Под научн. ред. д-ра пед наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – С. 482-492.
3. Развитие критического мышления: приёмы и методы стадии «Вызов» [Электронный ресурс] URL: <https://urok.1sept.ru/articles/625679>
4. Фишман И.С., Голуб Г.Б. Формирующая оценка образовательных результатов учащихся: Методическое пособие. – Самара: Учебная литература, 2007. – 244 с.
5. Шутова Г. «Кубик Блума» - приём технологии критического мышления. Что это такое и как его использовать? [Электронный ресурс] URL: https://pedsovet.su/metodika/priemy/6001_kubik_bluma_na_uroke

СВЯЗЬ ЭНЕРГЕТИКИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ.

Тохтасунова Гульбахор Абдураззаковна Преподаватель кафедры Гуманитарных наук, педагогики и психологии, Андижанский Государственный Институт иностранных языков, АГГИЯ

Тохтасунов Саидмурод Азиз угли Студент группы ЭАПЭБ-22-1
Институт Энергетики, Иркутский Национальный Исследовательский
Технический Университет, ФГБОУ ВО «ИРНИТУ»

Аннотация: Научная статья посвящена изучению связи между энергетикой и образовательной системой. В работе рассматривается влияние энергетической отрасли на образовательные процессы и обсуждается значение энергии для функционирования современной образовательной системы.

Ключевые слова: энергетическая система, образование, образовательные технологии, инновации в энергетике, качество образования.

Введение:

В современном мире энергетика играет ключевую роль в обеспечении стабильности экономики и социальной сферы. Однако, необходимо также обратить внимание на ее влияние на образовательную систему.

Энергетика играет центральную роль в обеспечении устойчивого развития образовательной системы. Не только для обеспечения электроэнергией школ, университетов и других учебных заведений, но и для поддержания работы образовательных технологий, использования компьютеров, интернета и других образовательных ресурсов. Без стабильного энергоснабжения образовательный процесс оказывается под угрозой, что может серьезно повлиять на качество обучения и доступность образования для всех слоев населения.

Инновации в энергетической сфере также могут оказать значительное воздействие на образовательную систему. Внедрение современных технологий,

таких как солнечные батареи и ветряные турбины, может способствовать энергосбережению и улучшению доступа к электроэнергии для учебных заведений. Это позволит повысить эффективность образовательных процессов и обеспечить стабильность функционирования учебных заведений.

Кроме того, взаимосвязь между энергетикой и образованием также проявляется в области исследований и разработок новых технологий. Многие образовательные учреждения занимаются исследованиями в области возобновляемой энергетики, поиска эффективных методов энергосбережения и повышения экологической осведомленности студентов. Обучение по экологическим темам и устойчивому развитию становится все более актуальным и важным в современном мире, и энергетика играет здесь значительную роль.

Важно также отметить, что стабильное энергоснабжение необходимо не только для работы учебных заведений, но и для обеспечения комфортных условий проживания студентов в общежитиях и обучения вне аудитории. Электричество используется для освещения, обогрева, кондиционирования воздуха, что в свою очередь влияет на общее благополучие и успеваемость студентов. Создание условий для комфортного пребывания в образовательной среде помогает студентам лучше усваивать учебный материал и развиваться как личности.

Например, недавние крупные отключения электроэнергии в некоторых регионах привели к проблемам с проведением уроков дистанционного обучения, а также к снижению производительности учебных заведений. Также стоит отметить, что использование альтернативных источников энергии в образовании может способствовать экологической осведомленности студентов. Школы и университеты могут внедрить солнечные панели или ветряные установки для генерации собственной энергии. Это не только позволит сэкономить на расходах, но и сделает образовательные учреждения менее зависимыми от централизованных энергетических систем.

Заключение:

Таким образом, энергетика и образовательная система имеют глубокую взаимосвязь, которая требует внимания и поддержки со стороны общества и правительства. Эффективное управление энергетическими ресурсами в образовании поможет обеспечить устойчивое развитие и качественное образование для будущих поколений.

Список литературы:

1. Хакимов Ю. Ф. Энергетика и образование: взаимосвязь и перспективы развития. М.: Наука, 2019.
2. Cahan S. Energy and Education: Interactions and Impact. Oxford University Press, 2018.

BOLALARDA KONSTRUKSIYAGA OID KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH MIKONIYATLARI

Eshonkulova Ma'suda Xabibovna Guliston davlat universiteti (PhD)

Annotatsiya. Maqolada tadqiqotimiz maqsadlariga yana bir bor qaytsak, yangi texnik yechimlar biz kelajakdagi muhandisni yoki pedagog - tarbiyachini tayyorlashda ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun (hech bo'lmaganda qisman) samarali izlash usullaridan biri bilan bolaga konstruktiv bilim berishga imkon beradigan darajada tanishtiramiz.

Kalit so'zlar: aql, fikrlash, tarkibiy qism, shakllanish, tushuncha, fikrlash, aql, mehnat, o'rganish.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КОНСТРУКЦИОННЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ

Эшонкулова Масуда Хабибовна Гулистанский государственный университет (PhD)

Аннотация. Возвращаясь к целям нашего исследования в статье, новые технические решения, которые мы представляем будущему инженеру или педагогу-педагогу таким образом, который позволяет (хотя бы частично) одним из наиболее эффективных методов поиска восполнить этот пробел в обучении детское конструктивное знание.

Ключевые слова: интеллект, мышление, компонент, формирования, понятия, мышления, интеллект, труд, обучения.

OPPORTUNITIES TO DEVELOP CONSTRUCTION SKILLS IN CHILDREN

Eshonkulova Masuda Khabibovna Gulistan State University (PhD)

Annotation. Returning to the goals of our research in the article, new technical solutions that we present to a future engineer or teacher-teacher in a way that allows (at least partially) one of the most effective search methods to fill this gap in teaching children's constructive knowledge.

Key words: intellect, thinking, component, formation, concept, thinking, intellect, labor, learning.

Maktabgacha tayyorlov guruhlarida muammolarni ixtiro qilish(triz) dasturi natijasi maktabgacha tayyorlov guruhlarida bolalarida muammolarni ixtiro qilish(triz) faoliyatga nazariy va amaliy tayyorgarlikni shakllantirishdir. Tayyorgarlikning ushbu turlari bo'lajak tarbiyachilarning umumiy pedagogik tayyorgarligi jarayonida shakllangan pedagogik bilimlarga asoslanadi.

Ammo bu bilimlar bo'lajak tarbiyachining kasbiy faoliyatining asosi bo'lishi mumkin, agar:

□ TRIZ¹⁹ pedagogik tizimida va fanlararo aloqalar tizimida mavjud bo'lishi va rivojlanishi;

□ TRIZ pedagogik fikrlashning asosi bo'lib, analitik, proeksion, prognostik va refleksiv ko'nikmalarga aylanadi (V.A. Slavenin);

¹⁹ ТРИЗ —(теории решения изобретательских задач) ихтирога оид масалларини ечиш назарияси(ИМЕН)

□ TRIZ pedagogik mahorat va qobiliyatlarni (tashkiliy, kommunikativ, pedagogik mahorat) shakllantirish va rivojlantirish uchun mazmunli asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ta'limiy pedagogik bilimlar ilmiy pedagogik faoliyat uchun zaruriy shartdir. Shunday qilib, pedagogikada (V.I. Ginetsinskiy, B.P. Bitinas, V.V. Kraevskiy, S.A. Shaporinskiy) o'quv va ilmiy bilish jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdi, o'quv va ilmiy bilimlarni taqqosladi, pedagogik bilimlar va pedagogik bilimlarning turlarini ko'rib chiqdi.

Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida pedagogik fikrlashning shakllanishi va rivojlanishi ularning pedagogik faktlar va hodisalarni nazariy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq. Ushbu qobiliyatning dinamik rivojlanishi pedagogik vazifalar tizimini: kasbiy, ijodiy, izlanish tizimini hal qilish natijasidir. Pedagogik muammoni hal qilish tizimli "o'ylash - harakat qilish - o'ylash" uchligiga asoslangan. Ushbu tizimlilikni amalga oshirishning asosiy shaxsiy natijasi - bu pedagogikada umumlashtirilgan fikrlash qobiliyatini shakllantirish va bu natijaning zaruriy sharti bo'lgan - bu shaxsning analitik, prognostik, proeksion, refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishdir.

Maktabgacha tayyorlov guruhlarida muammolarni ixtiro qilish(triz) bo'lajak tarbiyachilardan pedagogik fikrlash shaxsning aqliy mehnat madaniyatini shakllantirishni va uning kasbiy kuzatuvchanligini, diqqatini, tasavvurini, xotirasini rivojlantirishni taklif etadi. Shu bilan birga, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish konsepsiyamizning quyidagi vazifalariga javob beradi:

- aqliy mehnatni kuchaytirishga va uni maqbul tashkil etishga qaratilgan shaxsning bilish faoliyati uslubini doimiy ravishda takomillashtirish;
- shaxsning aqliy mustaqilligini shakllantirish va uning boshqa yondashuvlar, pozitsiyalar va baholarga ochiqqligi;
- kasbiy va pedagogik faoliyat va ilmiy ish bilan shug'ullanish uchun shaxsning ichki motivatsiyasini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish, tanlangan faoliyat sohasida o'zini o'zi to'liq anglashga tayyorlik;
- shaxsning innovatsion yo'nalishini, uning innovatsion madaniyatini shakllantirish, bu uning pedagogik fikrlash va aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi.

Konsepsiyaning yuqoridagi muhim xususiyatlarini kasbiy-pedagogik va ilmiy faoliyat subyektlarini o'zlashtirishi dolzarb ilmiy muammolar va yuzaga keladigan amaliy muammolarni nazariy tahlil qilish jarayonlarining samaradorligiga yordam beradi. Bunday holda, nazariy tahlil jarayonining quyidagi asosiy bosqichlarini amalga oshirish kerak:

□ asl ziddiyatni (muammoni) aniqlash;

Maqsadga erishda muammolarga ajratish va ularni yechish ketma-ketligini o'rnatish;

Maqsadga erishishda o'rganilayotgan va o'zgartirilgan pedagogik hodisani uning tarkibiy qismlariga ajratish va har bir qismni yaxlitlik bilan tushunish;

- nazariyada o'rganilayotgan mavzuning nazariy modelini yaratish uchun zarur asoslarni topish;

- erishilgan kasbiy-pedagogik va ilmiy faoliyat natijalarini belgilangan maqsadlar bilan o'zaro bog'lash.

TRIZ pedagogikasining g'oyasi insondir boy moslashuvchan tizimga ega bo'lgan ijodiy va ijodiy ixtirochilik muammolarini hal qilishning kuchli qurol-yarog'iga ega bo'lgan va munosib hayotiy maqsadga ega bo'lgan tasavvur.

So'nggi paytlarda ko'plab o'qituvchilar TRIZ pedagogikasi g'oyalari qiziqish bildirmoqdalar, chunki zamonaviy ta'limda bu juda muhimdir vazifa - har xil nostandart vazifalarni barqaror hal etishga tayyorlanadigan ijodkor shaxsni tarbiyalash faoliyat yo'nalishlari tasvirlanadi.

Maktabga tayyorlov guruhibolalari butun keyingi hayot uchun o'z ahamiyati bilan noyobdir, shuning uchun u ayniqsa bolaga konstruktiv bilim berish, kasb-hunarga qiziqishini shakllantirilishi muhimdir,

Maktabgacha yoshga moslashtirilgan TRIZ metodikasidan foydalanish kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va tarbiyalashga imkon beradi shiori "Hamma narsada ijodkorlik!" faoliyat bilan chambarchas bog'liqdir.

Biroq, bugungi kunda TRIZ pedagogikasini maktabgacha ta'lim muassasalari ishi tizimiga keng joriy etish yo'q. Bu, birinchi navbatda, o'qitish shakllari va usullari TRIZ dasturining mos keladigan tarkibining yetarli darajada rivojlanmaganligidan kelib chiqadi. Bolalar bog'chasida olib boriladigan mashg'ulotlarda fikrlashning moslashuvchanligi, o'zgaruvchanligi, izchilligi, dialektikasi kabi fazilatlarini rivojlantirish; qidiruv faoliyati, nutq va ijodiy tasavvurni rivojlantirish jaryoni bolada ixtorchilik qobiliyatini vujudga keltiradi.

Birinchi yarim yilda quyidagi mavzularni o'rganish rejalashtirilgan:

6-7 yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda guruhlarda mashg'ulotlar o'tkaziladi

Mashg'ulotlar erkin muloqot shaklida, dialoglar shaklida, bu erda o'qituvchi rahbarlik va tashkilotchi rolini o'ynaydi. O'qitishning ikkinchi yili dasturida darslardan tashqari bolalar bilan kundalik muloqotda foydalanish tavsiya etiladigan bir qator axitektura va muxandislik ilmiga oid bilim mashqlari taklif etiladi (matnda) asosiy dars algoritmi xarakter yo'nalishi ostida, chizmani hosil qilish, tasavvur va tafakkurni rivojlantiradigan yasashga, qurishga doir mashqlar foydalaniladi).

Bundan tashqari, dars mavzusi har bir asosiy darsda bolaga konstruktiv bilim berish bo'yicha amaliy faoliyatni (rasm chizish, modellashtirish, qo'llash) o'z ichiga oladi.

Mashg'ulotni ikkinchi yarim yilida taqdim etiladigan asosiy mavzular:

"Xayol qilish texnikasi", "yangisini ixtiro qilish texnikasi obyekti", "rasm orqali hikoya qilish usuli" (G.E.Djanpeisova. usuli bo'yicha), tasniflash mahoratini o'rgatish (M.Jumayev usuli bilan).

O'rganish natijasida bolalar ijobiy holatni rivojlantiradi sinflarga hissiy munosabat, kognitiv faollik va qiziqish ortadi; bolalarning javoblari nostandart bo'lib qoladi, erkinlashadi; bolalar o'z ufqlarini kengaytiradilar, yangilikka, xayolga intilish bor; nutq ko'proq tasavvurga ega va mantiqiy, olingan bilimlarga aylanadi boshqa faoliyatlarda va kundalik hayotda qo'llanila boshlanadi.

Bulajak tarbiyachilarga darslarni o'tkazish bo'yicha batafsil tavsiyalar berilganiga qaramay - "nima deyish va nima qilish kerak", o'qituvchilarga TRIZ pedagogikasi bo'yicha "nima uchun aynan shu narsani qilish" kerakligini aytish va TRIZ metodologiyasidan foydalanishning asosiy vazifasini aytish maktabgacha yoshda, bu bolada ijodiy kashfiyotlar quvonchini uyg'otishdir va bu vazifani faqat o'qituvchi-tarbiyachi hal qilishi mumkin.

Bu quyidagilarni talab qiladi:

- mashg'ulotlarni shunday tashkil eting ular organik ravishda bolalarning tabiiy hayotiga mos keladi va "akademik" xarakterga ega bo'lmagan;

- dars oxirida "Xulosa qilish" bosqichini ajratib ko'rsatish bolalarni reflektiv tahlil qilish mahoratiga o'rgatish (Tahlil qildingizmi? Siz yangi nimani o'rgandingiz? Eng qiziqarli narsa nima edi? Nima tushunarsiz qoldi? va boshq.). Natijalar turli xil shakllarda to'planadi: "Intervyu" "Yangiliklar uycha qurish", "Menga taklifni ayting" o'yinlari shaklida

va boshqalar, kelajak rejalarini muhokama qilishda ("Bugun biz ... haqida bilib oldik, va keyingi safar biz ham ... haqida bilib olamiz"), samarali faoliyat va olinganlarni muhokama qilish Shu bilan birga, bolalarning boshqa faoliyat turlariga tabiiy ravishda o'tishini ta'minlash, bog'lash maqsadga muvofiqdir keyingi rejim momentlari bilan darsning mazmuni.

- maxsus chizma modellar, rabotatexnika ishlari - faoliyat diqqat tasavvurida bo'lishi kerak

Ushbu talqinda muhandislik ijodiy faoliyati ixtirochilik faoliyati hisoblanadi. Va buni tushunish juda muhimdir, chunki insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishi, uning sur'ati va darajasi odamlarning ixtirochilik faoliyati, ularning ijodkorligi bilan aniqlanadi. Ajoyib ixtirolarga, shubhasiz, olovni, shudgorni va yerni ishlov berish uchun boshqa asboblarni, g'ildirak va aravani, qog'oz va bosmaxona, to'qish dastgohi, zamonaviy transport vositalari, elektron texnologiyalarni qo'llash usuli kiradi.

Inson ixtiro qilish orqali ikkinchi dunyoni, sun'iy tabiatni, narsalar dunyosini yaratdi. Buning uchun u tabiiy materiallardan foydalanish va ularni qayta ishlashning ko'plab usullari, suv, shamol, quyosh, qazib olinadigan yoqilg'i energiyasini har xil elektr stansiyalarining energiyasiga aylantirish yo'llarini o'ylab topdi. Bu, o'z navbatida, insonga nafaqat Yerning barcha burchaklarini egallashga, balki atmosferadan tashqarida ham kosmosga chiqib ketishga imkon berdi.

Eski va yangi texnologiyalarni yaratish jarayonida ixtirochilik ijodiyoti muhandis faoliyatida qanday o'rin tutadi? Buni quyidagi kattalashtirilgan bosqichlar shaklida namoyish etilishi mumkin bo'lgan asbob-uskunalarni loyihalash jarayonini ko'rib chiqish orqali eng aniq tushunish mumkin:

- yangi ehtiyoj, g'oya, uni qondirish kontsepsiyasini shakllantirish;
- dizayn va texnologik o'rganish (chizmalar yaratish, alohida birliklar va elementlarni hisoblash, tushuntirish hujjatlarini yozish);
- prototipni yaratish, uni sinovdan o'tkazish va aniq sozlash;
- texnik hujjatlarni yakuniy tuzatish va uni ishlab chiqarishga o'tkazish.

Bizni, dastlabki ikki bosqich ko'proq qiziqtiradi.

Ikkinchi bosqichda yangi texnologiyalarni yaratish bilan shug'ullangan holda, muhandis - dizayner matematika, informatika, talabalik davrida yaxshi o'qitilgan maxsus fanlar sohasidagi barcha tajribalarini ishga solishi kerak. Shu bilan birga, aniq bir, rivojlanish asosida yotgan g'oya, dizaynerning ishi samarali bo'lib chiqishi mumkin: yaratilgan texnologiya namunasi, ehtimol, allaqachon mavjud bo'lgan tovarlar va xizmatlar bilan raqobatga bardoshdosh beraoladigan misollarni juda yaxshi biladi.

Loyihani yaratishning ushbu muhim bosqichida jiddiy xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun yangi texnik g'oyalarni izlash (yaratish) ning murakkabligi va samaradorligi bo'yicha bir qator farqlar mavjud. Ammo, aksariyat oliy o'quv yurtlarida ushbu

metodlarni o'qitishga kam e'tibor beriladi. Shuning uchun ham, aksariyat hollarda, hatto yaxshi fundamental bilimga ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassislar ham, xuddi dunyo singari eskirgan, ammo samarasiz "sinov va xatolar usuli" dan foydalangan holda, oddiy variantlarni sanab o'tishga asoslangan yangi g'oyalarni ilgari surishdi.

Adabiyotlar

- 1.Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.
- 2.O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
- 3.Altshuller G. S. Nayti ideY. AkademiY. 2016 yil. 239st
- 4.Vigotskiy L.S. Voobrajaniye i tvorchestvo v detskom vozraste. SPb.: Soyuz, 1997.- 96 s.15. 5.Davidov V.V. Psixologicheskaya teoriya uchebnoy deyatel'nosti i metodov nachalnogo obucheniya, osnovannix na soderjatel'nom obobshenii. – Tomsk, 1992. 112 s.
- 5.Djumayev M. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>,
E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz
- 6.M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>
- 7.Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>
8. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>
9. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>.
10. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshevna. Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.
- 11.Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>
12. Dzhumaev M.I. Development of mathematical competence among future primary school teachers in the educational process. Proceedings of the III International Scientific

and Proactive Conference “Modern problems of teaching mathematics, computer science and physics in secondary and higher schools” (May 16, 2024). Generally edited by M. Nugmonov. – Dushanbe: Polygraphy TSPU named after. S.Aini, 2024. – Art.100-106

13. Matematika soxasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to’g’risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ДИНЫ РУБИНОЙ «НА СОЛНЕЧНОЙ СТОРОНЕ УЛИЦЫ»

Мусаева Феруза Абдубакиевна Старший преподаватель кафедры «Филология»
Андижанского университета экономики и педагогики Республики Узбекистан

Аннотация: Илмий мақолада филология факультети талабалари учун замонавий адабий жараёни фанидан Дина Рубинанинг “Кўчанинг қуёшили томонида” романнинг “Аёллар насри” намунасидаги адабий тахлили ўрганилди. Оммавий адабиёт шариатида асарни замонавий адабий жараёнида ўрганишининг долзарб маммоари кўрсатилган.

Калит сўз ва иборалар: жарён, аёллар насри, роман, намуна, оммавий адабиёт.

Аннотация. В научной статье рассматривается литературоведческий анализ романа Дины Рубиной “На солнечной стороне улицы” как образца “Женской прозы” по дисциплине современный литературный процесс для студентов филологического направления. Представлены актуальные проблемы изучения произведения в современном литературном процессе в условиях массовой литературы.

Ключевые слова. Процесс, женская проза, роман, образец, массовая литература.

Annotation. The literary analysis of the novel "Sunny Side of the Street" by Dina Rubina on the example of "Women's Prose" was studied in the scientific article for students of the Faculty of Philology. In terms of popular literature, the current topic of studying the work in the modern literary process is shown.

Key words and phrases: process, women's prose, novel, sample, popular literature.

Теория литературы составляет фундаментальную базу таких дисциплин как литературоведение, история русской литературы, современный литературный процесс в высших учебных заведениях. Знания теоретико-литературных понятий для студентов необходимы в формировании специалиста литератора в учебных заведениях. В условиях деградации традиционной литературы точки зрения критического мышления аудитории, в современном мире массовая литература укрепляет свои позиции.

Сознание человека отражает действительность окружающего мира, выражая искусство слова, воплощая мировоззрение человека в обществе, конкретизируется

человеческая мысль в письменной форме, тем самым охватывая общественные ценности.

Преподавание теории литературы в филологическом направлении требует теоретическо-практический подход как специалиста литератора.

Сложно преподавать литературу, в условиях не владения контекстуальными знаниями, так как теория литературы как дисциплина исследует закономерности развития литературного процесса изучает творчество писателей, даёт художественный анализ произведений, развивает критическое мышление с научным аспектом. Как отрасль преподавания литературы теоретическая часть разрабатывает и систематизирует литературные понятия, характеризующие ценности в человеческой мысли. Развитие устной речи возможно при изучении литературного произведения, опираясь на теоретические знания концепции литературы как науки, формирующие взгляды на жизнь [1]

Теория литературы на этапе современного литературного процесса определённое понятие раскрывается в следующей последовательности:

1. Фактическая характеристика в процессе анализа явлений в литературе.
2. Последовательное представление признаков явлений в литературе.
3. Конкретизация и установление характерных признаков в литературе.
4. Закрепление установок и понятий в произведении.
5. Анализ конкретного литературного явления.
6. Дальнейшее развитие понятия в литературе.

Художественный анализ заключается в изображении действительности через искусство слова, используя средства изображения, у каждого писателя свой стиль, язык и форма изложения мысли.

Основной предмет изображения литературы является жизнь действительность, характеризующий с позиции автора, описание обстоятельств. Идея, сюжет, композиция, стилистические фигуры, тропы составляют концепцию литературоведения. Основой художественного произведения в литературном процессе – образ, описываемый средствами изображения, композиционные части о понятии литературного процесса, изображая литературные явления.

Язык и средства художественной выразительности в романе Дины Рубиной «На солнечной стороне улицы» изображает жизнь до и после военного времени в Узбекистане, передаёт пафос социального быта узбекского народа. Сложная и неоднозначная композиция охватывает все компоненты построения произведения: форма воспоминания блокадного Ленинграда, признание благодарности узбекскому народу за приём эвакуированных людей, параллельно развиваются сюжеты вокруг сложных отношений Кати и её дочери Веры, что означает вечную тургеневскую тему отцов и детей». Текст занимает особенную позицию в представлении действительности в романе, ритмически организует эстетическую градацию героини Веры Щегловой. Описание интерьера, внутренний монолог героини, портретная характеристика каждого из героев указывает на позицию самого автора, мы чувствуем тёплое душевное отношение действующим лицам романа.

Художественная деталь является основным характеризующим элементом структуры романа, так как автор плавно переходит из одной ситуации к

другой. Основные изобразительные средства применяемые автором романа: олицетворение, эпитет, портретная характеристика героев, инверсия, оксюморон.

Основным средством изображения остаётся внутренний монолог героини Веры Щегловой, подчёркивающий психологизм романа “На солнечной стороне улицы”. Личностный характер художественного творчества самого автора заметно в сюжетной линии произведения, чётко изображающий внутренний мир героини через её страсти, духовное одиночество. Читатель ждёт продолжение сюжета, надеясь на появления взаимопонимания не только матери и дачери, но и по отношению и других героев к друг другу.

Понятие о прекрасном также не покидает каждого образа, не смотря на род деятельности: криминальный мир заглатывает к себе добро и страсть героев, но при этом и сохраняются духовные ценности, как любовь.

Есть в романе и другой, достаточно, необходимый внесценический герой роман, ДЕНЬГИ. Метафорический подход изображения конфликта в произведении на первый взгляд занимает пассивную позицию в сюжете. Ради них героиня Вера столь нещадительно относится и к себе, и даже материнской доли судьбы. Она мать и в поисках материального состояния, но и не понимает, что упустила свой росток в душе дочери Веры. Мы видим содержательность художественной формы через искусство слова, в восприятии эстетических взглядов героев как индивидуализм автора. Через образ Веры Щегловой мы видим понятие о прекрасном в жизни и искусстве, понятие об эстетике, поэтику этноописания местного населения в Ташкенте. Романтически настроенная героиня Вера Щеглова, душевно деградирует в условиях реализма, в чём и заключается гениальность изображения писательницы.

В романе тематика изображаемых проблем характеризует Концепцию “Писатель и эпоха”, характеризующие новаторство автора романа в идейном содержании действительности. Читатель мысленно рисует себе эпоху советского времени в многообразии социальных проблем в жизни человека.

Тематика в романе “ На солнечной стороне улицы”:

- тема войны и потерянного детства
- тема криминального мира в послевоенное время
- тема конфликта нынешнего и минувшего времени
- тема наркотрафика
- тема духовного одиночества в современном мире
- тема изображения Родины в искусстве

Заглавие произведения указывает на пространственное изображение идейного замысла писательницы, для неё важно указать на хронотопические видения действительности. Время как-бы превращается тем фоном повествования через призму которого проходят героини романа, Катя и Вера.

Многогранные изображения в сюжете в различных формах остаётся основным объектом изучения композиции произведения. Образы в хронологическом пространстве имеют отношение к действительности, всё больше и больше разворачивают интриги вокруг героини Кати. Авторская характеристика

каждого героя, даёт описание через их поступки, и как писательница отчётливо рисует их внутренний мир.

Как своевременно появился роман в период расцвета женской прозы в конце 1890-ые годы. Женская проза, активизирует социальное положение женщины в обществе, оказывая реакцию на женскую дискриминацию, когда женщина оказывается жертвой домашнего насилия, эксплуатации, интриги криминального мира. Современную литературу дополняет особая рубрика литературы, воспринимающая женщину как героиню мира счастья и любви. Дина Рубина подняла вечно актуальный вопрос отношения общества к женщине, и утверждает, что счастье только для женщины.[2]

Если же рассказывать толково и подробно... то эту жизнь надо со всех сторон копать: и с начала, и с конца, и посередине. А если копать с усердием, такое выкопаешь, что не обрадуешься. Ведь любая судьба к посторонним людям – чем повернута? Конспектом. Оглавлением... В иную заглянешь и отшатнешься испуганно: кому охота лезть голыми руками в электрическую проводку этой высоковольтной жизни?

(На солнечной стороне улицы)

Жестокий реализм, кажется, не для женщины, но от сентиментального читателя невольно переходит на мистику души матери и дочери, и читатель выбирает самостоятельно свою позицию. В женской прозе мемуарный роман, бунтующий характер нежной Веры и всегда отвердевшая душа Веры.

Вернулась она тихо: позвонила в дверь двумя неуверенными звонками и, когда Вера открыла, прослезилась и обмахнула щеки дочери такими же неуверенными поцелуями. И то и другое было ей несвойственно.

«Присмирела, что ли, на казенной баланде?» – подумала Вера.

Мать прошла отчего-то не в комнату, а в кухню; Сократус – холёный барин, эстет, платиновые бакенбарды – следовал за ней тревожной трусцой, морщась от ужасного запаха тюремной юдоли.

Мать опустилась на табурет, медленно стянула с головы косынку (поседела, фурия, отметила Вера) и мягко, со слезой в голосе, вздохнула:

– Ну вот, вернулась к тебе твоя мамочка... (На солнечной стороне улицы)

Искусство слова – это сложное и противоречивое отношение в женской прозе, тем самым описывая, мирноординарно талантливой художницы Веры, и Катя, которая в своё время имела прекрасный голос, и мечтала также о сцене, но по воле судьбы оказалась в тюрьме. Всё же внесценический образ ДЕНЬГИ, манипулирует ею. Образ Ташкента и общество по-разному влияет на Веру, и по своему Кате.[3]

«Женщина в тюрьме» одна из подтем в романе, и жизнь женщины после тюрьмы. Психологизм женщины из тюрьмы обостряется эпитеты, метонимии, метафоры, начиная с описания портрета «женщины из тюрьмы».

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. М.А.Черняк, доц. кафедры новейшей русской литературы «На солнечной стороне современной прозы: случай Дины Рубиной. Книжное обозрение.

2. О.П.Гусева. Поэт как центральная фигура романа Дины Рубиной «На солнечной стороне улицы»

3. Алексеева Н.В. Ульяновск, Россия. «Ташкентский роман» Д. Рубиной «НА СОЛНЕЧНОЙ СТОРОНЕ УЛИЦЫ»: социокультурный феномен Города, рожденного «ветрами исторических потрясений»

4. Курбатов В. Время жизни // Дружба народов. 2007. №11. С. 199–204.

5. Муратханов В. Диктанты памяти // Октябрь. 2008. № 2. С. 177–179.

6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. 445 с.

TALABALARNING KASBIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH HOLATI

Shirinoy Mamasoliyeva Sirojiddinqizi “University of economics and pedagogy”
notm Iqtisodiyot va pedagogikaf akulteti

Annotatsiya: mazkur maqolada hozirgi kunda kompetentsiya atamasi turli sohalarida qo'llanilishi bo'yicha fikr mulohazalar yuritilgan. Kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarda kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish haqida so'z boradi.

Kalitso'zlar: kompetentsiya, inson shaxsi kasbiy faoliyat, ishga layoqatlilik, kreativlilik.

Oliy ta'lim muasasalari talabalarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining tizimli tahlilini amalga oshiramiz, shunga ko'ra ifodalanayotgan jarayon mazmuni tushunchalarini, uni tashkil etish maqsadlari, metodlari, usullari, vositalari va shakllarini ochib beramiz. Demak, kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishning maqsadinibiz bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ko'ramiz.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mazmuni deb talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini qo'zg'atish va rivojlantirish bilan bog'liq bevosita faoliyatlarini ataymiz.

Kreativ potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar va darajalari orqali talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bosqichlari aniqlangan. Ya'ni, talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini bir necha bosqichlarga ajratish mumkin:

1-bosqich (moslashuvchan), odatda oliy ta'lim muassasasidagi 2 bosqichlarni qamrab oladi va talabaning hozirgi vaqtda u bajarishi kerak bo'lgan yangi ijtimoiy rolni anglashi bilan bog'liqdir. Mazkur bosqich pedagogik voqelikka barqaror bo'lmagan munosabat bilan ifodalanadi, pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalari aniq belgilanmagan. Bunda tashkiliy-faoliyatli vazifalar hal etiladi va shuning uchun ham bu kommunikativ, perseptiv, ilmiy-bilishga oid qobiliyatlarni shakllantirish uchun eng maqbul vaqtdir.

2-bosqich (reproduktiv-ijodiy) oliy ta'lim muassasasidagi 2 bosqichni qamrab oladi va talaba oliy ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiyaviy jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishga intilishiga asoslanadi. Mazkur davrda pedagogik voqelikka barqaror qadriyatli munosabat yuzaga keladi, psixologik-pedagogik bilimlarning roli yanada yuqori baholanadi, pedagogik jarayon ishtirokchilari o'rtasida subyekt-subyekt munosabatlarni

oʻrnatishga intilish namoyon boʻladi (talabalar oʻqituvchida oʻz hamkasblarini koʻra boshlaydilar), pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalari umumiy koʻrinishda belgilangan, ammo bunda faoliyatning yoʻnalishi va mezonini hisoblanmaydi.

Reproduktiv faoliyat doirasidagi ijodiy faollik mazkur davr avval koʻrsatib oʻtilgan tashkiliy, suggestiv, ekspressiv, tadqiqotchilik kabi qobiliyatlar asosida shakllanishi va rivojlanishi uchun maqbuldir.

3-bosqich(ijodiy-reproduktiv) oliy taʼlim muassasasining 3-bosqichida taʼlim olish vaqtida kechadi va talabalarning bu vaqtda asosiy xususiyatlarida shakllangan oʻqituvchi idealiga muvofiqlik istaklari bilan bogʻliq. Talabalar nazariy va amaliy pedagogik faoliyat jarayonida yuzaga keladigan axborot-baholash, konstruktiv-prognostik vazifalarni yecha oladilar. Ijodiy faoliyat, standartpedagogik vaziyatlarda yangi yechimlarni izlash elementlari bilan reproduktiv xarakterga ega. Mazkur davr didaktik, tashkiliy, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun optimal hisoblanadi.

4-bosqich(ijodiy), uning quyi chegarasi oliy taʼlim muassasasining 4-bosqichi boʻlib, bu davr kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni cheksiz rivojlantirish davri boʻlib, u maqsadga yoʻnalganlik, kasbiy faoliyatning yoʻllari va usullarini anglash, psixologik-pedagogik bilimlarning mobilligi bilan tavsiflanadi. Bunda shaxsiy faoliyat taʼlim va tarbiyaning yangi texnologiyalarini doimiy izlash, joriy etishga intilish bilan ajralib turadi. Ijodiy faollikning turli shakllari – pedagogik improvizatsiya, pedagogik intuitsiya va h.k. namoyon boʻladi.

Ixtiyoriy jarayonni tashkil etishning umumiy metodlarini aniqlashga intilish tadqiq etilayotgan muammoni koʻrishga haqiqiy ilmiy yondashuvni ifodalaydi. Talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tashkil etishning umumiy metodlari ostida biz talabalar faoliyatlarini pedagogik boshqarish usullarini tushunamiz (bilishga oid, mehnatga oid, ijtimoiy, axloqiy, oʻyinli, sportga oid, badiiy-estetik, ekologik va h.k.), uning davomida shaxsning oʻz-oʻzini amalga oshirishi, uning ijtimoiy va individual rivojlanishi amalga oshiriladi.

Talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari ifodalanayotgan jarayonning mazmuni kontekstida oʻrganiladi, ularning tanlovi ular qoʻllaniladigan pedagogik tizimning tavsiflariga mos ravishda pedagogning alohida talaba shaxsi bilan, ularning guruhi va jamoalari bilan munosabatlari xususiyatlarini inobatga olgan holda qoʻllaniladi.

Metodlarkasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini tashkil etish vositalaribilan bogʻliq boʻlib, ular oʻz navbatida talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosini yechish uchun qoʻllaniladigan moddiy va maʼnaviy madaniyat predmetlarini ifodalaydi. Oliy taʼlim muassasalari talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni tarbiyaviy jarayonning qismi hisoblanganligi sababli, tarbiya metodlarining klassifikatsiyasini **“yangi asosga”** koʻchirish va tadqiq etilayotgan jarayon kontekstida taʼsir etishning asosiy uchta guruh metodlarini koʻrib chiqish mumkindir.

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini tashkil etuvchi pedagogning amaliy ishi uchun P.I.Pidkasistiy tomonidan ifodalangan sxema optimal hisoblanadi:

1) axborot taʼsirlari guruhi – **“ishontirish metodlari”** – avvalo qarashlar shakllanishiga koʻmaklashadigan (tasavvurlar, tushunchalar) va pedagogik tizim aʼzolari oʻrtasida tezkor axborot almashish amalga oshiriladigan metodlar;

2) individual va guruhli faoliyatga turli topshiriqlardan tashkil topgan guruh – bu **“mashqlar metodlari”**. Unga topshiriqlar, talablar (bevosita va bilvosita), bellashuvlar, namuna va misollarni namoyish etish, muammoli vaziyatlarni, muvaffaqiyat vaziyatlari va boshqalarni yaratish taalluqlidir;

3) **“baholash va o‘z-o‘zini baholash metodlari”**ning uchinchi guruhini rag‘batlantirish, tanbeh, jazolash, nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilish vaziyatlari, ishonch, tanqid, o‘z-o‘zini tanqid qilish va boshqa vaziyatlar tashkil etadi.

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositalari to‘g‘risidagi masalaga o‘tamiz. Ularga biz obrazli, ko‘rgazmali-amaliy yoki belgili shaklda o‘zlashtirish predmeti sifatida ajratilgan, talaba shaxsining ichki olamini rivojlantirish uchun muhim bo‘lgan axborotga bog‘liq ma‘naviy va moddiy madaniyatning ixtiyoriy obyektlarini kiritishimiz mumkin, bunda axborot bilan bog‘liq obyektlar talabaning faoliyatiga kiritilgan.

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etishning vositalari orasida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: ma‘naviy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy, mehnatga oid, shahar, hudud, mamlakat, dunyoning hayot faoliyatining ijtimoiy-pedagogik sohalari, umuminsoniy va milliy ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarining mazmuni, o‘quv, metodik, ilmiy-pedagogik adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari, internet, sa‘nat, o‘sib kelayotgan avlodning ideal ustozlari obrazi, talabalar jamoasi, bir so‘z bilan aytganda, talabaning o‘quv va kundalik hayotidagi uni o‘rab turgan barcha narsa va hodisalar.

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini tashkil etish vositalari talabalar va o‘qituvchilar faoliyatlarining barcha komponentlari bilan aloqadordir. Ular qo‘yilgan maqsad bilan, ifodalayotgan jarayonni tashkil etish metodlari va shakllariga bog‘liq hamda shaxsning rivojlanishiga ahamiyatli ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur vositalar faoliyatning boshqa komponentlari bilan aloqasi kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida yuzaga keladi va uning rivojlanishi bilan o‘zgarib boradi. Vositalar tizimi talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadlariga muvofiq hosil bo‘ladi, ular istiqbolli xarakterga ega bo‘ladi, chunki jarayonning o‘zi yillar mobaynida davom etadi. Aynan shuning uchun kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositalari sifatida uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lgan hayot faoliyatining omillari samarali hisoblanadi.

Qobiliyatlarning muayyan darajasi uchun dolzarb hisoblangan vazifalarni hal etish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘rta muddatli maqsadlarni belgilash kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining optimalligini ta’minlovchi vositalar majmuyini aniqlashtirishga imkon beradi. O‘qituvchi tomonidan ham, o‘z-o‘zini takomillashtiruvchi hamda o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi talaba tomonidan ham belgilanadigan joriy maqsadlar vositalar to‘plamidan eng samaralilarini ajratish va ularni kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida qo‘llash imkonini beradi. O‘qituvchining pedagogik mahorati, pedagogik tolerantligi, madaniyati va muloqoti mazkur jarayonda muhim ahamiyatga ega .

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini tashkil etish shakllariga auditoriya ish shakllari (muammoli ma’ruzalar, muammoli seminar mashg‘ulotlari) hamda auditoriyadan tashqari ish shakllarini (evristik suhbatlar, ekskursiyalar, ko‘rgazma, tanlov, badiiy ijod, mehnatning turli ko‘rinishlari va boshqalar) kiritamiz. Bir shaklning o‘zi turli vositalar bilan birgalikda qo‘llanilishi va aksincha bir vositaning o‘zi turli tarbiya shakllarida foydalanilishi mumkin. Masalan, konferensiya (shakl) filologik, pedagogik, matematik va h.k. (vosita) bo‘lishi mumkin. Shuningdek, aksincha, ilmiy bilimning alohida sohasi bazasida (vosita) tadbirlarning turli shakllarini tashkil etish mumkin

(ko'rgazma, tanlov, to'g'arak va h.k.). Ifodalangan jarayonni tashkil etishning sanab o'tilgan shakllarini vositalar bilan umumlashtirishning to'g'ri tanlovi kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonini optimal boshqarishni ta'minlaydi.

Shu tariqa, mazkur tadqiqot ishimizning ushbu qismida ilmiy izlanishning navbatdagi vazifasi hal etildi, ya'ni talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining tizimli tahlili amalga oshirildi.

Davlat asosiy hujjatlari "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (1997-yil), "Oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim" to'g'risidagi qonun (1996-yil), "Asosiy umumiy ta'limning davlat ta'lim standarti", shuningdek, Prezident farmonlari qonunchilik bazasini ta'lim tizimining amal qilishi uchun tayyorlaydi. Mazkur hujjatlarning mohiyati davlat ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasini belgilashdan iborat. O'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sohasidagi davlat asosiy hujjatlaridan foydalanishning maqsadi qonunda belgilangan talablarga muvofiq ravishda oliy ta'lim muassasadagi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishdan iboratdir.

Ta'lim muassasalarining ishlashi va rivojlanishini boshqarishda davlat, madaniy va ta'lim muhitining umumiylikini saqlash, ta'limdagi erkinlik va plyuralizm, ta'limning ochiqligi, ta'limni boshqarishning demokratik, davlat-ijtimoiy xarakteri, ona tilida ta'lim olish, ta'limning milliy va hududiy madaniyatlar va an'analar bilan aloqadorligi, ta'lim dasturlarining uzluksizligi, ta'limning variativligi, tizim subyektlari kompetensiyalarining ajratilganligi alohida ahamiyatga egadir.

Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda davlat siyosatini amalga oshirishning prinsiplari, ta'lim tizimini qurish va faoliyatining xususiyatlari belgilangan. Uning bo'limlarida ta'lim dasturlari va davlat ta'lim standartlarining uzluksizligi qonuniy mustahkamlangan, ta'lim muassasasining davlat akkreditatsiyasi va litsenziyalanishi tartibi, ta'lim oluvchilarni qabul qilish, ta'lim berish va bitiruv tartiblari mustahkamlangan.

Mazkur qonun ta'lim muassasalarini boshqarishni, ta'lim sifati nazoratini amalga oshirishni tartibga soladi, shuningdek, ta'lim sohasidagi iqtisodiy siyosatning asosiy prinsiplarini: ta'lim muassasalari xodimlari mehnatiga haq to'lash tartibi, ta'lim oluvchilarning va ta'lim tizimi pedagog xodimlarining ijtimoiy kafolatlari tartibini qonuniy mustahkamlaydi, shuningdek ta'lim tizimi pedagog xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlashni boshqarish masalalarini ko'zda tutadi, ta'lim muassasalari va tashkilotlaridagi metodik ishlarni tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son farmoni oliy va oliy ta'limdan keyingi kasbiy ta'lim sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solishni amalga oshiradi, fuqarolarning oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy qoidalari va davlat kafolatlarini mustahkamlaydi. Unda oliy ta'lim muassasasining erkinligi va akademik mustaqilligi mustahkamlangan bo'lib, oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilari va talabalarining ijodiy izlanishlari, niyatlarini amalga oshirish uchun muhimdir. Mazkur farmon talabalar, tadqiqotchilar, doktorantlar va OTM xodimlarining huquqlari va majburiyatlariga bag'ishlangan. Shuningdek, o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sohasidagi imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ayniqsa muhim, chunki oliy ta'lim muassasasi ichidagi yuzaga kelgan munosabatlarni tartibga soladi. Farmonda davlatning oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimini boshqarish, iqtisodiyoti

sohasidagi kompetensiyasi masalalari, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarining xalqaro va tashqi iqtisodiy faoliyati masalalari belgilangan.

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 11-avgustdagi 476-sonli «Oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 2001-yil 16-avgustdagi 343-son qaroriga kiritilayotgan o'zgartirish va qo'shimcha masalalarga murojaat etib, quyidagilarni ta'kidlash kerak. Unda gumanitar ta'limning prinsiplari va asoslarini qayta ko'rib chiqishga ahamiyatli e'tibor qaratilgan. Standartda oliy ta'lim muassasadagi ta'limning mazmuni va metodlari sezilarli o'zgartirilgan bo'lib, bu asosiy kasbiy ta'lim dasturlari tuzilishi va mazmunini yangilashni ko'zda tutadi. Unda oliy ta'lim muassasa bitiruvchisi egallashi lozim bo'lgan minimal bilim, ko'nikma, malakalarning darajasiga talablar belgilangan. Standartda keltirilgan fanlar ro'yxati mutaxassisni tayyorlashda ma'lum darajada gumanitar va tabiiy bilimlar o'rtasidagi yaqin aloqani o'rnatishga imkon beradi.

Kiritilayotgan davlat ta'lim standarti ko'p jihatdan davlatdagi avval yuzaga kelgan oliy pedagogik ta'limning an'analarini inobatga oladi. Shu munosabat bilan ta'lim yo'nalishlari o'quv rejalaridagi umumkasbiy fanlar bloki kengaytirilgan, talabalarning bosqichlarni tanlashlari uchun sharoitlar yaratilgan, bosqichlar va bloklar o'rtasidagi yaqin fanlararo aloqalar o'rnatilgan. Davlat ta'lim standartiga ko'ra o'quv rejalaridagi nomutaxassislik fanlarini ikki barobar qisqartishga imkon beradi. Bundan tashqari u oliy ta'lim muassasasiga qo'shimcha mutaxassisliklar ro'yxatini, fanlarni o'rganishga ajratiladigan soatlarning mutanosibligini belgilashda ahamiyatli erkinlik berishini ta'kidlaydi. Umumiy gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar siklidagi yuz bergan tub o'zgarishlarni ta'kidlash zarur. Mazkur blok umuman yangicha ifodalangan va endilikda o'z ichiga falsafa, chet tillari, jismoniy tarbiyani kiritadi.

Ta'kidlangan afzalliklar bilan bir qatorda yangi standartda kamchiliklar ham mavjuddir, ular mutaxassislarni, jumladan, umumta'lim maktabi o'qituvchisini tayyorlash sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, professor I.A.Kolesnikovanning ishida o'qituvchilarni tayyorlashning ko'p darajali modeliga o'tishda **“bakalavr – magistr”** tizimida oliy ta'lim muassasalari faoliyatidagi mazmun-ma'noli uzluksizlik buzilgan.

U “tayyorlash tizimi (fan sohasi bakalavri va keyingi pedagogik ixtisoslik) milliy ijtimoiy-madaniy vaziyatning rivojlanish mantiqiga zid hisoblanishini, unda talabada avval **“inson-inson”** tizimida ishlash sifatida pedagogik faoliyatga qiziqishini shakllantirish va faqat keyin uning qo'lga kasbiy “qurol” sifatida fan mazmunini va uni amalga oshirish texnologiyalarini berish kerak” deb ta'kidlaydi. I.A.Kolesnikovanning fikriga ko'ra “oliy ta'lim muassasadagi ta'lim davomida pedagogik ta'limdan o'quv-fan qismining ustunligi ifodalanadi”, bu esa ta'limning insonparvarligi jarayoni bilan ziddiyatga kirishadi. Shuningdek, davlat ta'lim standartida amaliyotning turli ko'rinishlariga ajratiladigan soatlar miqdori avvalgi amal qilgan o'quv rejalariga nisbatan ikki barobarga qisqartirilgan. Bu endilikda nafaqat amaliy, balki nazariy tayyorgarlikning darajasi pasayishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, chunki avval maktablarda o'tkazilgan uzluksiz pedagogik amaliyot pedagogika, psixologiya, xususiy metodika bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlari bilan birgalikda olib borilgan.

Bizning fikrimizcha, standartni o'quv jarayoniga joriy etish bilan bog'liq muhim o'quv materialini o'zlashtirishga yangi, yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqish, konseptual qoidalarni ishlab chiqish bo'yicha kafedralararo muvofiqlashtirishni kuchaytirish, alohida mavzularning takrorlanishini bartaraf etish, talabalarda ilmiy bilimni

maktab amaliyoti ehtiyojlariga moslashtirish qobiliyatini shakllantirish bo'yicha ishlarni amalga oshirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz Toshkent – O'zbekiston 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi —Ta'lim to'g'risidagig iQonuni
3. Sayidaxmedov. N. Yangi pedagogik texnologiyalar. T.,Moliya, 2003.
4. IsmailovaSh.K. Ta'lim jarayonid ainnovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash shartlari. Urganch, UrDUnashriyoti, 2009.

QOBILIYAT TURLARI VA ULARNING YOSHLAR ISTE'DODINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI

Xudayberdiyeva Xikoyat Kadirovna Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Телефон:+998935255909 E-ail:hikabogdanoff@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qobiliyatlar tuzilishini tashkil etadigan shaxs xislatlari va xususiyatlari, shuningdek pedagogik qobiliyatlar tuzilishida pedagoglik odobi, kuzatuvchanlik, bolalarga muhabbat, ularga nisbatan yuksak talabchanlik kabi qobiliyatlar kompleksi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, kreativlik, aql, ijtimoiy moslashuvchanlik, iste'dod, ijtimoiy muhit, rivojlanish, ijodkorlik

Аннотация. В этой статье мы обсудим вопросы, которые могут возникнуть у вас в связи с этим, и обсудим вопросы, которые могут возникнуть у вас в связи с этим, и обсудим вопросы, которые могут возникнуть у вас в связи с этим, и обсудим вопросы, которые могут возникнуть у вас в связи с этими вопросами.

Ключевые слова: способности, креативность, интеллект, социальная гибкость, талант, социальная среда, развитие, творчество.

Annotation. In this article, we will discuss the questions that you may have in connection with this, and discuss the questions that you may have in connection with this, and discuss the questions that you may have in connection with this, and discuss the questions that you may have in connection with these questions.

Keywords: abilities, creativity, intelligence, social flexibility, talent, social environment, development, creativity

Qobiliyat sifatida namoyon bo'ladigan fazilatlar yig'indisining tuzilishi oqibat natijada konkret faoliyat talablari bilan belgilanadi va faoliyatning har xil turlari uchun turlicha bo'ladi. Masalan, adabiy qobiliyatlarning tuzilishi estetik tuyg'ularning yuksak tarakkiy etgan darajasini, xotirada yorqin ko'rgazmali obrazlar mavjudligini, til xissini, boy fantaziyani, odamlar psixologiyasiga nisbatan zo'r qiziqishni, o'z-o'zini ifodalash ehtiyojini va shu kabilarni taqoza qiladi. Musiqiy, pedagogik, konstruktorlik, tibbiy qobiliyatlar va juda ko'p qobiliyatlar tuzilishi o'ziga xos xarakterga egadir.

PSIXOMOTOR QOBILIYATLAR - harakatlar va harakatlar tizimini amalga oshirish va boshqarishning psixologik va motor (harakat) asoslari. Ularga quyidagilar

kiradi: statistik kuch; dinamik kuch; keskin harakatlardagi kuch; umumiy moslashuvchanlik qobiliyati; epchillik; umumiy chidamlilik; maxsus faoliyatga chidamlilik; muvozanatni tuta olish.

Biror faoliyatning ayniqsa muvaffaqiyatli, mustaqil va original tarzda bajarilishini taqozo qiladigan zo'r qobiliyatlar birikmasi talant deyiladi. Ijodiy faoliyatga qobiliyatli bo'lgan kishilarni talantli kishilar jumlasiga kiritish mumkin.

Talantlilikning yuqori bosqichi geniallik deb ataladi. Ijtimoiy hayotda, fan, adabiyot, san'at va shu kabi sohalarda printsipliy ravishda yangi bo'lgan biror narsani yaratgan kishilar geniylar deb hisoblanadilar. Genial kishilar insoniyat taraqqiyotida yo'l ko'rsatuvchi bosqichlar bo'lib xizmat qiladilar, tarixiy shaxslar bo'ladilar.

Qobiliyatlar, masalan, olim, yozuvchi, konstruktor va hokozolar shug'ullanadigan aqliy mehnat bilan mashg'ul bo'lgandagina paydo bo'lib qolmaydi. Faoliyat turlari "oliy" va "quyi" xillarga bulinmaydigan va texnika taraqqiyoti oddiy ishchini yoki kishlok xo'jaligi sohasida ishlayotgan mehnatchini ijod bilan shug'ullanishga, ratsionalizator bo'lishga, ishlab chiqarishda yuqori ko'rsatgichlarga erishishga undayotgan, ayniqsa bizning mamlakatimizda jismoniy ishda ham qobiliyatlar namoyon bo'laveradi.

Har bir qobiliyat o'zining tizimiga ega. Masalan, matematik qobiliyatni oladigan bo'lsak, uning tarkibiga umumlashtirish malakalari, aqliy jarayonlarning egiluvchanligi, mavhum tafakkur qila olish kabi qator xususiyatlar kiradi. Adabiy qobiliyatlarga ulardan farqli, ijodiy hayol va tafakkur, xotiradagi yorqin va ko'rgazmali obrazlar, estetik xislar, tilni mukammal bilishga layoqat; pedagogik qobiliyatlarga esa - pedagogik odob, kuzatuvchanlik, bolalarni sevish, bilimlarni o'zgalarga berishga ehtiyoj kabi qator individual xossalalar kiradi. Huddi shunga o'hshash qolgan barcha qobiliyatlarni ham zarur sifatlar tizimida tahlil qilish mumkin va bu katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Har turli qobiliyatlarning konkret psixologik xarakteristikasini o'rganar ekanmiz, biz bu qobiliyatlarda birgina emas, balki juda ko'p turdagi faoliyat talablariga javob beradigan umumiyrok fazilatlarni va bundan tashqari ushbu faoliyatning bir muncha torroq doiralarga javob beradigan maxsus fazilatlarni ajratishimiz mumkin. Ayrim kishilarda bu umumiy fazilatlar yorqin ifodalanadi. Masalan, Ibn Sino ham vrach, ham yozuvchi, ham musiqachi, ham matematik va xokozo qobiliyatlarga ega bo'lgan. Hamza Hakimzoda Niyoziy ham dramaturg, shoir, kompozitor, pedagog, jamoat arbobi bo'lgan. Ayrim kishilarda esa fazilatlar ko'prok bir faoliyatga tegishli buladi. Masalan, rassomlikka, kompozitorlikka, naqqoshlikka qobiliyat va hokazo.

Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi iste'dod deb aytiladi. Iste'dod bu kishiga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli, mustaqil va original tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasidir. Qobiliyatlar kabi iste'dod ham faqat ijodiyotda yuksak maxoratga va anchagina muvaffakiyatlarga erishish imkoniyatidan iboratdir. Urush yillarida sarkardalik iste'dodlari jo'shkin rivojlanadi, tinchlik davrida injenerlik, konstruktorlik va shu kabi iste'dodlar rivojlanadi. Masalan, hozir O'zbekistonni dunyodagi eng ilgor, eng obro'li davlatlardan biriga aylantirish asosiy vazifa bo'lib turibdi. Mustaqillik davrining ana shu extiyoji ajoyib quruvchilar, muxandislar, naqqoshlar, xunarmandlarning o'sib chiqishiga yo'l ochdi. Ayniqsa sprot sohasidagi muvaffaqiyatlarimiz beqiyosdir. Mana, o'zbek kurashi bo'yicha birinchi o'rinda, boks bo'yicha yuqori o'rinlardan birida turibmiz. Bularning hammasi davr taqozasidir.

Iste'dod-bu qobiliyatlar yig'indisidan, ularning majmuidan iboratdir. Alohida olingan, yakka qobiliyatni, garchi taraqiyotning juda yuksak darajasiga erishgan va yorqin ifodalangan bo'lsa ham, iste'dod bilan tenglashtirib bulmaydi.

Shunday qilib, iste'dod shaxs psixik fazilatlarining shu qadar murakkab birikmasiki, uni kandaydir birorta yagona qobiliyat bilan, xatto bu qobiliyat xotiraning yuksak maxsuldorligi kabi juda qimmatli qobiliyatlar bo'lishiga qaramasdan, belgilab bo'lmaydi. Qobiliyatlar va iste'dodning tabiiy shart – sharoitlari. Shaxsning barcha individual psixologik xususiyatlari kabi qobiliyatlar unga qandaydir tabiat tomonidan tug'ma ravishda, tayyor xolda berilmaydi, balki hayot va faoliyat jarayonida tarkib topadi. Kishi dunyoga xech qanday psixik xususiyatlarsiz, faqat ularni orttirishga qaratilgan umumiy imkoniyatlar bilan keladi, xolos.

Kishi o'zida muayyan faoliyatga qobiliyat bor yoki yo'qligini sezish yoki sezmasligini bildiradigan omil ta'lim metodikasi xisoblanadi. Ta'lim metodikasi qayerda ojiz bo'lsa, o'sha yerda qobiliyatlarning tugma ekanligi haqidagi gaplar paydo bo'ladi. O'z-o'zidan ma'lumki, metodika doim takomillashib boradi, bu esa «tug'ma qobiliyatlar» doirasini torayib borishiga olib keladi.

Odamlarning o'quv, mehnat va ijodiy faoliyatidagi o'ziga xoslikni tushuntirish uchun psixologiya fani birinchi navbatda qobiliyatlar va iqtidor masalasiga murojaat qiladi. Chunki qobiliyatli odamdan avvalo jamiyat manfaatdor, qolaversa, o'sha insonning o'zi ham qilgan har bir xarakatidan o'zi uchun naf ko'radi.

Ch. Spirmen faktorial analiz metodi yordamida yuqorida sanab o'tilgan ko'rsatgichlar o'rtasida bog'liqlik borligini isbot qilib, aqlning haqiqatan ham murakkab tuzilmaga ega bo'lgan psixik xususiyat ekanligini ko'rsatdi. Boshqa bir olim Dj.Gilford esa aqlni bir qator aqliy operatsiyalar (analiz, sintez, taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish, sistemaga solish, klassifikatsiya qilish) natijasida namoyon bo'ladigan xususiyat sifatida o'rganishni taklif etgan. Bu olimlar aql so'zidan ko'ra intellekt so'zini ko'proq ishlatib, bu so'zning o'ziga xos talqini borligiga e'tiborni qaratganlar. Chunki ularning fikricha, intellektual potentsialga ega bo'lgan shaxsnigina qobiliyatli, deb atash mumkin.

Hozirgi bolalar kompyuter texnikasidan tortib, texnikaning barcha turlari juda tez o'zlashtirib olmoqda, jahon tillaridan bir nechta bilish ko'pchilik uchun muammo bo'lmay qoldi, minglab topshiriqlardan iborat testlarni ham yoshlar o'zlashtirishda qiynalmayaptilar. Qolaversa, oila muhitining aql o'sishiga ta'sirini hamma bilsa kerak. Agar bola oilada ilk yoshligidan ma'rifiy muhitda tarbiyalansa, uning dunyoqarashi keng, xohlagan soha predmetlaridan beriladigan materiallarni juda tez va qiyinchiliksiz o'zlashtira oladi. hattoki, bunday bolaga oliy o'quv yurtida beriladigan ayrim predmetlar mazmuni ham o'ta tushunarli, ular yanada murakkabroq masalalarni yechishni hohlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. Москва, «Прометей», 1994.
2. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. — М.: 1984.
3. Мерлин В.С. Структура личности. Характер, способности, самосознание. Пермь, 1990
4. Крутецкий В.Л. Психология математических способностей. — М.: 1968.

MATEMATIKANING O‘QITISHNING AMALIY XUSUSIYATLARI

Mavlonov Anvar Uktamovich Toshkent amaliy fanlar universiteti

AnnotatsiY. Maqolada boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun “Oliy matematika” kursining ko‘p yillar davomida amal qilib kelayotgan dasturiga sezilarli tuzatishlar kiritish zarur. Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida ishlashning ko‘p yillik tajribasiga tayanib, mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlar natijalarini, boshlang‘ich ta‘lim mutaxassisini tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlarini xisobga olib, matematika bo‘yicha dasturlarni qayta ishlab chiqish masalari ustida to‘xtalib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar. Boshlang‘ich ta‘lim, matematika, oliy matematika, o‘qitish, fan dasturi, konsepsiY.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ

Мавлонов Анвар Уктамович Ташкентский университет прикладных наук

ПРАКТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация. В статье необходимо внести существенные коррективы в многолетнюю программу курса «Высшая математика» для учащихся начальных классов. Основываясь на многолетнем опыте работы в области начального образования, результаты существующих научно-методических исследований с учетом специфики подготовки специалистов начального образования будут направлены на разработку учебных программ по математике.

Ключевые слова. Начальное образование, математика, высшая математика, преподавание, научная программа, концепция.

PRACTICAL FEATURES OF TEACHING MATHEMATICS

Mavlonov Anvar Uktamovich Tashkent University of Applied Sciences

PRACTICAL PROPERTIES OF TEACHING MATHEMATICS

Annotation. In the article it is necessary to make significant adjustments to the long-term program of the course "Higher Mathematics" for primary school students. Based on many ears of experience in the field of primary education, the results of existing scientific and methodological research, taking into account the specifics of training primary education specialists, will be aimed at developing curricula in mathematics.

Key words. Primary education, mathematics, higher mathematics, teaching, science program, concept.

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun “Oliy Matematika” kursining ko‘p yillar davomida amal qilib kelayotgan dasturiga sezilarli tuzatishlar kiritish zarur. Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida ishlashning ko‘p yillik tajribasiga tayanib, mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlar natijalarini va ko‘p bosqichli boshlang‘ich ta‘lim mutaxassisini tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlarini xisobga olib, matematika bo‘yicha dasturlarni qayta ishlab chiqdik.

Ta‘limning hozirgi talablari ixtiyoriy bosqichda ta‘lim fundamentalligini, ya‘ni fandagi asosiy tushunchalarni ajratish va mohiyatga tayanuvchi umumlashma malakani shakllantirishni taqozo etadi. Bu asosiy ikkita vazifani hal qilishga ko‘maklashadi: fanni chuqur o‘rganish va zo‘riqishini bartaraf etish.

Birinchi talabning bajarilishi: boshlang'ich maktab matematika kursida asosiy matematik g'oya, tushuncha va dalillarning aks ettirilishi – “boshlang'ich maktabda geometrik tushunchalar”, “boshlang'ich sinfda bo'lish nazariyasining asosiy qoidalaridan foydalanish”, “boshlang'ich maktabda tenglama tushunchasini o'qitish” va dasturning har bir bo'limida shunga o'xshash savollar mavjudligidan iborat, ikkinchi talabga rioya etilishi: geometrik bo'limni kuchaytirish, jumladan geometrik materialiga bag'ishlangan bo'limda ko'rinib turgan o'zgarish g'oyalari (simmetriya) bilan bog'liq tushunchalar hisobiga. Uchinchi talab: nafaqat tarixiy-matematik va estetik elementlar, balki boshqa o'quv fanlari, san'at, amaliy san'at, faoliyat, atrof-muhitdan illyustrativ material jalb etish hisobiga matematika kursi gumanitarizatsiyasini kengaytirish, biz tomonimizdan ishlab chiqish maxsus kurs va tanlanma kurslarda bulardan kengroq foydalaniladi. Bundan tashqari, dasturga zamonaviy matematik ta'lim talablarida ustuvor bo'lgan kombinatorika va ehtimollar nazariyasi bilan bog'liq savollar qo'shilgan.

O'quv fani mantiq'i fanning mantiqiy konstruksiyalari variantlaridan birini aks ettirishi kerakligi uchun bilimlarni o'zlashtirish psixologiyasini xisobga olgan holda ilmiy nazariyalar tuzilishi tizimlarini mantiqiy-didaktik tahlili va taqqoslanishi masalasi yuzaga chiqadi. Masalan, “Son tushunchasini kengaytirish” bo'limida haqiqiy sonlar nazariyasi pedagogik fakultetda cheksiz o'nlik nodavriy kasrlar tushunchasi yordamida tuziladi (pedagogik jihatdan bu kesma metodi bo'yicha ham tuzish mumkin).

Misol tariqasida talabalarning “Matematik mantiq elementlari” bo'limi bo'yicha kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini o'qitishda to'g'ri mushohada yuritishga o'rgatish tayyorgarligi ahamiyatini ko'rsatish uchun mantiqiy masala yechilishini keltiramiz.

Pedagogik fakultet uchun “Matematika” kursi mundarijasi bizning konsepsiyamiz qoidalariga muvofiq belgilanadi. Yuzaga kelgan savollar to'plamini o'z ichiga olgan holda, u bizning nazarimizda, geometrik g'oyalar bilan kuchaytirilishi lozim. Biz “Matematika” kursi masalalari xarakteriga qarashni o'zgartiramiz. Ularda shartlarini turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan, yechimlar to'plami bir ma'noli bo'lmagan ortiqcha yoki yetarli bo'lmagan ma'lumotlar keltirilgan masalalar berilishi lozim. Bunday masalalar yechish jarayoni qiyin algoritmlanadi. Ular nostandart yondashuv, masala vaziyatini yaxlit qamrab olinishini talab qiladi.

Talabalarga isbot va o'zgarish asosida masala yechish o'rgatiladi. Isbotli masalalar mantiqiy mushohadaga qat'iy rioya qilishga o'rgatib, mantiqiy tafakkur rivojlanishini belgilaydi. O'zgarishga oid masalalar, odatda, standart yechimga ega bo'lmaydi. Shuning uchun bunday masalalar bo'lg'usi o'qituvchi uchun muhim bo'lgan ijodiy nostandart tafakkur rivojlanishiga imkon beradi. Talabalarda fazoviy figuralar o'zgarish bo'yicha ko'nikma hosil qilinishi ham talab etiladi – prizma, piramida, konus, silindr va ularning kesmalari. Geometrik instrumentlar bilan ishlay olish (sirkul, chizg'ich, burchak va b.) kasbiy tayyorgarlik qismi sifatida o'qituvchi uchun juda zarur.

Talabalarda kichik yoshdagi maktab o'quvchilari to'g'ri chiziq, qismi, kesma, to'g'ri burchak kabi muhim tushunchalarni o'zlashtirishi uchun ular bu obyektlarni qura olishi zarurligi tushunchasini shakllantiramiz.

To'g'ri bajarilgan grafik rasm hisobli masala yechish rejasini tuzishda katta ahamiyatga ega bo'lsa, noto'g'ri bajarilgani o'quvchi fikrini noto'g'ri yo'lga yo'naltiradi, asosiy geometrik tushunchalar shakllanish jarayonini sekinlashtiradi va murakkablashtiradi. Masala shartiga ko'ra o'zaro perpendikulyar diagonalli to'rtburchakni

talabalar romb shaklida tasvirlab, bunga katta ahamiyat bermaydi. Keyin esa shartda berilgan to'rtburchakka romb asoslarini asossiz tatbiq etib, noto'g'ri yechim hosil qiladilar. Agar talabalar bunday almashtirish o'rinsiz ekanini o'zlashtirib olsalar, kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga shartga ko'ra berilgan to'g'ri burchak o'rniga kvadratni tasvirlashga imkon bermaydilar. Vaziyatni imkon qadar to'liq qamrab olishga intiladilar.

Aksioma metodi va o'zgarish metodi bilan bir qatorda geometriyada koordinata metodi bilan tanishuv talab etiladi. Uning asosida tekislik nuqtalari va haqiqiy sonlarning tartibli juftliklarining o'zaro – bir qiymatli mutanosibligi yotadi. Koordinata metodi – matematikaning muhim metodi. Shuning uchun talabalar undan masala yechishda foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim. Buning ustiga, boshlang'ich maktab uchun matematika bo'yicha ko'plab muqobil o'quv qo'llanmalarda koordinatalar tizimi tushunchasiga noaniq tayanuvchi mashqlar kiritilgan (masalan, kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga asosiy yo'lni kataklar bo'yicha tasvirlash yoki boshqa masalalar taklif qilinganda).

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari matematik ta'limida geometrik material ulushini tavsiflangan oshirilishi Bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kichik yoshdagi maktab o'quvchilari ijodiy shaxsi shakllantirishga yaxshi tayyorgarligiga imkon berishi lozim. Chunki bunda bo'limning noordinar qimmati, geometriyaning tez-tez nostandart yondashuv asosida masala yechish va shartlar asosida tadqiq etishni talab qiluvchi fan sifatida o'ziga xosliklari ta'siri qo'l keladi. Bundan tashqari, geometriya masalalari ko'rsatadiki, matematika ildizlari insonning amaliy faoliyatida, hayotda o'z aksini topgan. Shunday turdagi masalaga misol keltiramiz.

Masala. Kvadrat shakldagi yer maydoni to'siq bilan o'ralgan. To'siqdan kvadrat parallel tomonlarida ikki ustun saqlanib qoldi. Bundan tashqari, kvadrat markazida ham ustun qoldi. Maydon chegaralarini tiklash talab etiladi.

Tayyorgarlik bosqichi kvadrat xususiyatini markazga simmetrik figura sifatida tadqiq etishdan iborat. Quyidagi ko'rgazmali quroldan foydalaniladi: texnik materialdan kvadrat namoyishi taxtasining simmetriya markaziga mustahkamlangan, markaz orqali ingichka chiziq (tekis va kvadrat diagonalidan uzunroq) o'tadi, uni aylantirishda kvadrat markazga simmetrik figura ekanini isbotlashga imkon topiladi.

“Matematika” kursida fanning ichki va matematika o'qitish metodikasi, gumanitar bilimlar bilan fanlararo aloqasini o'rnatiladi. Matematikani o'rganish shuningdek, ilmiy tadqiqot faoliyati shakllanishida asosi hisoblanuvchi tadqiqotning asosiy matematik metodlarini o'zlashtirishni talab etadi. Matematik modellash, algoritm tuzish, o'zgarish metodi va boshqa matematik metodlar universal sanalib, turli fanlarni o'rganishda foydalaniladi.

Talabalar vektor algebrasi elementlarini masala yechish va teorema isbotlashda qo'llashda o'rganadi. Bu bilimlar ularga kelgusida boshlang'ich maktabda vektor kattaliklari tushunchasini o'qitishni amalga oshirishda ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

2.2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Djumayev M. Ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlar to'g'risida (matematika fani misolida). Termiz. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2019-yil 15-noyabr .9-17 betlar.

4.Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidenti ning PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

5.M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

6. Джумаев М. И. Качество образования - Научный вестник Бухарского института психологии и иностранных языков как средство формирования педагогических компетенций». Научно-практический журнал. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 [http:// buxpxti.uz](http://buxpxti.uz)

7. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

8.Тюменева Ю. А., Вальдман А. И., Карной М. Что дают предметные знания для умения применять их в новом контексте. Первые результаты сравнительного анализа TIMISS-2011 и PISA-2012 // Вопросы образования. 2014, № 1

РИВОЖЛАНТИРУВЧИ МАРКАЗЛАР ОРҚАЛИ 3-7 ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ИСТЕЪМОЛ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Д.Г.Умнов Андижон давлат чет тиллар тинститути, Ижтимоий-гуманитар
фанлар, педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси

Андижон давлат университети докторанти

Аннотация:ушбу мақолада мактабгача таълим ёшдаги болаларда мактабгача таълим ташкилотларда мавжуд, ривожлантирувчи марказлардан мазмунли фаолият олиб бориш натижасида болаларда хартамонлама истеъмол маданиятини рувожлантиришга қаратилган бўлиб, оила МТТ педагог ходимлар ва айниқса тарбиячиларнинг биргаликдаги хамкўрлик натижасида болаларнинг қобилиятини рувожлантиришга қаратилган.

Калит сўзлар: МТТ, тарбияланувчи, тарбиячи, оила, ривожлантирувчи марказ.

Аннотация:в данной статье рассматривается процесс развития всесторонний потребительской культуры детей на занятиях развивающих центров развития. Сотрудничество семьи, педагогов ДОО в частности воспитателя помогает выявить таланты детей в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: ДОО, воспитанник, воспитатель, семья, развивающие центры.

Abstract: this article discusses the process of developing a comprehensive consumer culture of children in the classroom of developing development centers. The cooperation of the family, preschool teachers, in particular the educator, helps to identify the talents of children in preschool age.

Keywords: preschool, pupil, educator, family, development centers.

Таълим траекториясида болалар боғчаси алоҳида ўрин тутди. Мактабгача 3-7 ёшгача бўлган болалар МТТ да таълим-тарбия ва рувожланиш соҳалар тасирида фаол ривожланмоқда. Атроф-муҳит билан мулоқот қилишни ўрганмоқда, мактабда фойдали бўладиган биринчи билим ва кўникмаларни олмоқда. Мактабгача таълим болаларнинг жамиятнинг турли ҳолатларига мослашишида муҳим рол ўйнайди. Болалар боғчасида бола ўз она тилини ўрганади, маданий меъёрларни ўзлаштиради ва кейинчалик таълим тизимида осонгина қўшилади. Кўпгина рувожланган мамлакатларнинг мажбурий таълим тизими мактабдан бошланади. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ва айнан мажбурий таълим мактабгача 6 ёшли болаларда мактабга мажбурий тайёрлаш амалиёти амалга оширилмоқда. Бундай тажриба мисолида Корея таълим вазирлиги мактабгача беш ёшли болаларнинг таълим ва тарбия ҳамда комплекс рувожланиши бўйича давлат дастури амал қилади.[1]

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги 999-сон «Болаларни бошланғич таълимга мажбурий бир йиллик тайёрлашга босқичма-босқич ўтиш чора-тадбирлари тўғрисида»[2] ги қарори^{туфайлик} мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, соғлом ва фаол фарзанд тарбиялаш, баркамол ва ижтимоий мослашувчан бола устириш, шунингдек, келгуси муваффақиятли ўқув фаолияти учун шарт-шароитларни шакллантириш ва болаларни бошланғич таълимга сифатли тайёрлаш мақсадида 2018-2019 ўқув йилидан бошлаб Қорақалпоғистон Республикаси, Фарғона вилояти туманларида (шаҳарларида) ва Тошкент шаҳри туманларида болаларни бошланғич таълимга мажбурий бепул бир йиллик тайёрлашни жорий этилган ва кўзда тутилган натижаларга эриша бошлаган. Болаларни бошланғич таълимга мажбурий бепул бир йиллик тайёрлаш бўйича дастлабки лойиҳанинг ижобий тажрибасини бошқа ҳудудларда ҳам татбиқ этишга булган туртки айнан болаларнинг интеллектуал рувожланиши ва мактаб таълимига булган мослашув ва ижтимоийлашув юқори бўлгани. Бу эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги 132-сон «Болаларни бошланғич таълимга мажбурий бир йиллик тайёрлаш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари»[3] тўғрисида қарорида ўз аксини топган. Болаларнинг ривожланиши неврология ва ижтимоий фанлар соҳасидаги тадқиқотлар шуни кўрсатдики, мия ривожланишининг 70-85% ҳаётнинг дастлабки беш йилида амалга оширилади.

Мактабгача таълим ёшдаги болалардан бўшлаб илк таълимга ўргатиш бугунги кунга мос замонавий дастур ва методикалар ишлаб чиқиш лозим. Янги Ўзбекистон Мактабгача таълим тизимида давлат дастури мавжуд. “Илк қадам” номлаи ўқув дастур Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигининг 2018 йил 7 июлдаги 4-сонли ҳайъат йиғилиши қарори билан тасдиқланган ва нашр қилиш учун тавсия этилган. 2022 йил 4 февралда такомиллаштирилган “Илк қадам” дастури

нашир этилди Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури БМТнинг Болалар жамғармаси, ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги ваколатхонасининг кўрсатилган техник кўмаги ёрдамида яратилган ва нашрдан чиққанига. Илк қадам давлат дастурида умумий қоидалар, МТТ таълим ва тарбия жараёнининг мақсад ва тамойиллари, мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда компетенциявий ёндашув, таълим ва тарбия жараёни акс этирилган.[4]

Янги Ўзбекистонда мактабгача таълимга бўлган этибор ҳар бир 3 ёш дан то 7 ёшгача бўлган бола мактабгача таълим ташкилотига бориши зарув. Бугунги кунда биз хавас қилётган янги Ўзбекистон шу бугунги фарзандлар қолида. Мактабгача таълим ташкилотида “Илк қадам” давлат дастури асосида ҳар бир гуриҳида рувожлантирувчи ёки болмасам фаоллик марказлар ташкил этилган. Ривожланиш марказларини ташкил этишнинг асосий талаблари “Илк қадам” Давлат дастурини амалга ошириш ҳамда илк ва мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланишига қўйиладиган Давлат талабларини ва стандартларни бажаришдир. Давлат дастури ва давлат талаблардан келиб чиқиб биламизки ривожланиш марказларида бир вақтнинг ўзида фаол мулоқот ва билиш ижодий фаолиятга тарбияланувчиларни яқка тартибда, шунингдек, кичик (алоҳида) гуруҳларда жалб этиш мумкин. Ривожланиш марказлардаги етакчи фаолият – бу ўйин бўлиб, амалиётчи педагогларнинг болаларга ушбу фаолиятни кенг қўллаши ва қизиқтириши кўзлаган мақсадларга эришади.

Илк қадам давлат дастурида мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда компетенциялар мавжуд. Компетенцияларда ижтимоий ҳаётда мактабгача ёшга хос, шахс бўлиб шаклланишига мос, хартамонлама тарбияланишга шарт-шароитлар ҳисобга олинган, улар қудагилардан иборат:

"Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзининг шаклланиши" соҳаси компетенциялари; "Ижтимоий-ҳиссий ривожланиш" соҳаси компетенциялари; "Нутқ, мулоқот, ўқиш ва ёзиш малакалари" соҳаси компетенциялари; "Билиш жараёнининг ривожланиши" соҳаси компетенциялари; "Ижодий ривожланиш" соҳаси компетенциялари.[5] Ҳар бир компетенциядан келиб чиқиб ҳафта кесимида дарс-машгулотлар бўлиб ўтади. Давлат томондан шаклланган компетенцияга хос рувожланувчи фаолият марказлар мавжуд. Ҳар бир мактабгача таълим ташкилотининг, ҳар бир ўқув ва тарбиявий хоналарнинг тарбиячиси ривожланиш марказларга раҳбарлик қилади. Марказларнинг асосий вазифаси болаларнинг ўз танловларини амалга ошириш жараёнини аниқлаш, болада тугма истедотга қаратилган мойилликларни аниқлаш ва рувожлантириш, боланинг ижодий мойилликларни рувожлантириш бўйича ота-она билан ҳамкўрлик қилиш ва натижани эса рувожлантирувчи ҳаритага киритиш, ёш хусусиятидан келиб чиқиб муаммоларни ҳал этиши, атрофдаги тенгдошлар билан ижтимоийлашиш ва биргаликда ҳаракат қилиши, индивидуал мақсад қўйиши ва унга эришишни билдиради. Илк қадам ўқув дастури асосида Илм йўли вариатив дастури ташкил топган. Ушбу вариатив дастур фаолият марказларда болалар билан боғлиқ бўлган ижодий фаолияти тоғрисида мазмун ва моҳият акс этган. Сир эмаски, кейинги йилларда мактабгача таълим соҳасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Д.Олимовани фиқрича мактабгача таълим тизимда янгича, илғор ва инновацион иш услублари жорий этилмоқда, болажонларнинг интеллектуал

салоҳиятини юксалтириш, ҳар жиҳатдан етук ва баркамол вояга етказишга қаратилган ишлар замон талаблари асосида йўлга қўйилмоқда.[6] Мактабгача таълим ташкилотларида ташкил этилган рувожлантирувчи-фаоллик:

"Тил ва нутқ"; "Қуриш-ясаш, конструкциялаш ва математика"; "Сюжет ролли ўйинлар ва драммалаштириш"; "Илм-фан ва табиат"; "Санъат"; марказларининг ташкил этилиши болажонларнинг иқтидорли ва қобилиятларини юзага чиқаришда, айниқса, уларнинг яширин қобилиятларини аниқлаш, шунга истеъмол маданиятини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Мутахасис томондан бешта марказ билан ишлаш вақтда ўзига хос вазифалар юклатилади. Мактабгача таълим ташкилот педагог-ҳодимлари томондан олиб борилаётган рувожлантирувчи марказларнинг фаолиятига тохталишдан аввал марказларни ўзига хос жиҳозланишига этибор берамиз. Чунки айнан жиҳозланиш ва педагог тарбиячи томондан берилаётган маълумотларга қараб мактабгача таълим ёшдаги болаларда хартамонлама истеъмол маданияти шаклланиб борилади.

Фаоллиятни ташкил қилишда исталган вақтда болалар учун мавжуд педагог тарбиячи болалар билан биргаликдаги мустақил олиб борилади. Ушбу марказда болаларнинг ижодий қобилиятлари ва тасаввурларини истеъмол маданиятни ривожлантириш учун барча зарур жиҳозлар мавжуд.[7] Юқорида келтирилган марказларнинг анжонлар ва буюм-материаллар илк ёшдаги болалар учун жуда қизик бўлади ва ижтимоийлашиш жараёнидан марказлардан келиб чиқиб буюм ва материаллардан келажакда канде оқилона фойдаланиш уни истеъмолига аҳамият қаратилади. Ривожлантирувчи, фаоллик марказлари боланинг ижтимоий ҳолати ва унинг ривожланиши учун максимал қулайликни таъминлайди, болаларнинг бошланғич имкониятларини аниқлашга ёрдам беради, боланинг илк қобилиятини фаолиятда қоллаб қуватланади ва унинг истеъмол маданиятини бойитишини таъминлайди. Давлат таълим сиёсати таъсирида бугунги кунда замонавий давлат таълим дастурлар ва улар асосида мактабгача таълим ташкилотларда ривожлантирувчи - фаолик марказлар болалар рувожланишига катта таъсир кўрсатмоқда. Марказларнинг мақсад ва вазифаларини гуруҳ педагог тарбиячи томонидан ниҳоятда қизиқарли ва ёшга хос тшунтириб берилади. Ривожлантирувчи марказларни хиллигини, ҳар бири алоҳида аҳамиятга эгаллигини қанча тез бола англаса шунча тез ўзидаги туғма, илк қобилияти бўйича фаолият олиб боради. Гуруҳдаги қизғин жараён бўляткан бир вақтда педагог тарбиячи томонидан педагогик кузатиш, бола фаолиятига тоғри баҳо бериш, марказдаги ютуқларини қоллаб қуватлаш ва тоғри ёналтира олиши мақсадга мувофиқ.

Ривожлантирувчи марказлар воситасида болаларда истеъмол маданиятини шакллантириш

Мактабгача таълим ташкилотлари педагогик жамоасининг ўрни шундан иборатки, улар ҳар бир боланинг қизиқиши, қобилияти ва эҳтиёжини инобатга олган ҳолда мос келадиган мақсадлар қўйишлари, болалардаги табиий қизиқишларни қўллаб-қувватлашлари, уларда борлиқни биргаликда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиришлари керак. Бу жараёнда нафақат муҳит, мебель ва жиҳозлар жойлашуви балки бутун таълим-тарбия жараёни ўзгаради, эркинлашади. Марказларга раҳбарлик қилувчи педагог тарбиячи таълим-тарбия берувчи рол билан бирга ўсиш ва ўрганишга ёрдам берадиган кузатувчи рол билан биргаликда оли

боради. Мактабгача ёшдаги болаларга таъли-мтарбия беришда компетенциявий ёндашув ўсиб бораётган бола шахсини ҳаётга тайёрлаш, унда ҳаётий муҳим масалаларни ҳал қилиш учун зарур бўлган, ахлоқий меъёр ва қадриятларни ўзлаштириш, бошқа инсонлар билан мулоқот қилиш, «Мен» образини қуриш билан боғлиқ бўлган фаолият усуллари шакллантиришга ва шунга истеъмол маданиятни шакллантиришга тайёргарликни кўзда тутди.

"Жисмоний ривожланиш ва соғлом турмуш тарзининг шаклланиши" соҳаси компетенцияга дойир бўлган истеъмол маданияти.

Болаларда жисмоний жиҳатдан истеъмол маданиятни шакллантириш ва тарбиялашда кундалик тартибни, болаларни овқатлантириш режимини, уларни чиниқтириш тадбирларини белгилашда, ўйинлар ва жисмоний машиқлар танлашда, бу тадбирлар мезонини аниқлашда болаларга нисбатан дифференциал йўл тутиш лозим. Уларнинг ёш хусусияти, соғлом даражаси жисмоний камолоти ва тайёрилиги, шунингдек, индивидуал хусусиятлари ҳисобга олиниши лозим. Болаларда чаққонлик, илдамликни ўстириш, ўз ҳаракатини тўғри бошқара билиш, мувозанат сақлай билиш ва масофа мўлжалини ола билишга одатлантириш истеъмол маданиятини шакллантириш зарур. Уларда ҳаракани илдамлик билан бажариш, бу ҳаракатларни музика суръати ва ритмик билан жўр қила билиш қобилиятини ўстириш лозим. М мактабгача таълим ёшидан ошиб, мактабга ўтиш арафасида

жисмоний машиқларни фақат кўрсатилган намунага қараб аниқ ва яққол бажарибгина қолмай, балки оғзаки айтилган йўл-йўриқ асосида ҳам аниқ бажара оладигон бўлиб қоладилар, шу билан ҳар бир ҳаракатни худди айтилгандек ижро эта оладилар. Жисмоний тарбия истеъмол маданият ишларини МТТда шундай йўлга қўймоқ зарурки, болалар жисмоний машиқлар ва ўйинларни севадигон бўлсинлар, ўз ҳаракатларини такомиллаштиришга интилинлар, бунда улар матонат, чидам, ботирлик, катъиат ва ташаббус кўрсатадигон бўлсинлар.

"Илм-фан ва табиат" марказга дойир бўлган истеъмол маданияти.

Балалар мактабгача таълим ташкилотида осон англаб оладигон материаллардан фойдаланиб, улардан интеллектуал малака ва кўникмалар таркиб топтира олишлари лозим. МТТда "Илм-фан ва табиат" марказ дойирасида балаларда аклий тарбия, табиат ва жамият ҳаётидаги энг оддий воқеалар ҳақида тўғри тасаввур таркиб топтиришига, уларнинг туйғу ва идрокларини такўмиллаштиришга, диққат, ҳаёл, тафаккур ва нутқларни ўстиришга қаратиш муҳим аҳамият касб этади. Балалар кузата билишлари ва унинг аҳамиятини англаши, таққослай олишлари, идрок қилаётган воқеасидан энг муҳимини ажратиб ола билиши, бу воқеалар ўртасидаги оддий сабабли натижа бағланишларини тушуниши зарур. Масалан ўсимликлар ривожланишининг нам, иссиқлик ва ёруғлик билан боғлиқлигини истеъмол маданиятини билиши ва идрок қила олиши; харорат (температура) ўзгаришининг сувнинг музлаши ва музнинг эришига таъсирини ва бошқа шу кабиларни тушунишга ўргатиб бориш зарур.

"Тил ва нутқ" марказга дойир бўлган истеъмол маданияти.

Оғзаки нутқни таркиб топтириш болаларнинг аклий камолотида жада катта аҳамиятга эгадир. Тарбиячи боланинг сўз луғатини бойитади ва активлаштиради, товушларини тўғри талаффуз этишга ўргатади, боланинг боғланишли жонли нутқини, ўз фикрини грамматик жихатдан тўғри ва аниқ ифода қилиш малакасини ўстиради. Болага она тилининг энг яхши намуналардан фойдаланиб таълим бериш керак. Марказда изчил диалогик нутқни ривожлантириш бўйича ишлар муайян диалогик кўникмаларни шакллантиришга қаратилган бўлиши лозим, улар куйдагиларни кириш зарур:

- ҳақиқий нутқ қобилиятларини (мулоқотга киришиш, мулоқотни давом эттириш ва якунлаш, оддий суръатда ифодали гапириш, диалогик интонациясидан фойдаланиш ва ҳоказо) рувожлантириш;

- нутқ одоби кўникмалари шакллантириш;

- жуфтликда, 3-5 кишилик гуруҳда, жамоада мулоқот қилиш қобилияти шакллантириш;

- қўшма ҳаракатларни режалаштириш, натижаларга эришиш ва уларни муҳокама қилиш, маълум бир мавзунини муҳокама қилишда иштирок этиш учун мулоқот қилиш қобилияти ривожлантириш;

- оғзаки бўлмаган кўникмалар (маълумот узатиш ёки тасвирлар, интонациялар, имо-ишоралар, юз ифодалари, пантомимикалар орқали бир-бирига таъсир қилиш, алоқани ўрнатиш)ни рувожлантириш зарур.

"Қуриш-яшаш, конструкциялаш ва математика" марказга дойир бўлган истеъмол маданияти

Қуриш-ясаш маркази болалар ижодиёти ва дизайн қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Марказ жуда мобил бўлиши мумкин. Унинг амалийлиги шундаки, ҳар қандай конструкторни исталган жойга осонгина кўчириш мумкин. Қурилиш бурчагининг таркиби (ҳар хил турдаги конструкторлар, кубиклар катта ва кичик, ёғочли қурилиш материаллари) катта гуруҳда, кичик гуруҳда ва индивидуал равишда конструктив фаолиятни ташкил қилиш мумкин. Болалар, айниқса ўғил болалар, ҳар доим биноларни қуришдан хурсанд бўлишади. Қуриш-ясаш фаолиятида болада меҳнатга бўлган истеъмол муносабатни шакллантиришимиз зарур.

Марказнинг математикага дойир фаолият боланинг тасаввурини кенгайтириш миқдор, масофа, вақт, сон каби тшунчаларни истеъмолини шакллантириб бориш зарур. XX асирнинг немис файласуфи, социолог, иқтисодчи К.Маркс айтгандек “Маълумки, ҳали ҳиссиёт билан тафаккур ўртасида тукрган ақлнинг биринчи назарий иши – санокдир. Санок – бал ақлнинг биринчи эркин назрий ишидир”.²⁰ Мактабгача 3 ёш болалар группасидан бошлаб илк иборалар “анча” (кўп) ва “битта” тшунчаларни фарқ қилишни машқ қилдириш зарур. Болаларни эштиб идрок этилган нарсани эслашга ва қайтаришга ўргатиш, бунда тарбиячи неча марта тақиллатса шунча марта санаб тақиллатишга ўргатиш зарур. Санок сонларни тартиб билан санашни ўргатиш (даслаб 1,2,3., кейин 1,2,3,4,5,-10), ҳархил турдаги кўргазма куроллардан ва санашга мослаштирилган (санок-палочкалар, кубиклар, тошлар, қаламлар ва х.к)лардан фойдаланган ҳолда тоғри санашни ўргатиш, геометрик фигураларни ўргатиш, геометрик фигураларни бошқа буюм, нарса ва ходисаларда ўз аксини топишга ўргатиш. Жисмоний тарбия воситасида болаларга қадамлаб юриш, сакраш, тўп ирғитиш ва х.к ҳаракатлар бажариш пайтида санок санашни ўргатиш. Болаларга кўшиш (+), айриш (-), тенглик (=) математик ишоралар билан таништириш ва амалиётда қоллаши зарур. Болаларнинг сонларни тескари тартибда айтиб бериш кўникмаларини мустаҳкамлаш ва х.к.

"Сюжет ролли ўйинлар ва драммалаштириш"; марказга дойир бўлган истеъмол маданияти.

"Сюжетли ролли ўйинлар ва драматизация" марказида; болалар сюжетли ролли ўйинлар, драматизация ўйинлари орқали ривожлантирувчи муҳитда муҳим объекти бўлиб қолади, ушбу ўйинлар келажакда бир-бирига ёрдам берадиган жамоага ва гуруҳларга бирлашишга ёрдам беради, чунки бу гуруҳни бирлаштиришга ёрдам берадиган театр фаолияти. Болаларни қизиқтирадигон янги ғоялар, улар учун янги фаолият билан бирга бўлишдир. Театрда мактабгача ёшдаги болалар ўзларининг характерининг кутилмаган қирраларини намоиш этиб, ўзларини очиб беришади. Қўрқоқ ва уятчанглар ишончли ва фаол бўлишади. Театр бурчагида экран, эртак қаҳрамонларининг маскалари, турли хил театр турлари - қўғирчоқ, бармоқлар театри, стол, соя театри ва бошқалар мавжуд. Ўйинлар учун атрибутлар турли хил ўйинларда болаларнинг қизиқишларини амалга ошириш учун шароит яратадиган тарзда танланади. Эстетика ва дизайннинг нафислиги, материалларнинг замонавийлиги мактабгача ёшдаги болаларни ўйнашни хоҳлайди. Танланган ўйин материали турли сюжетларни бирлаштириш, янги ўйин тасвирларини яратиш имконини беради.

²⁰К.Маркс ва Ф. Энгельс, Асарлар, 1 том, 2-нашри, 31-б

"Санъат" марказга дойир бўлган истеъмол маданияти

Санъат, бадий ижод марказида болаларнинг атрофдаги воқеликнинг эстетик тарбия томонига қизиқишини шакллантириш ва бойитиш, болаларнинг ўзини намоён қилиш ва ҳамма нарсада гўзални билишга бўлган эҳтиёжларини қондириш вазифасини божаради. Бу ерда тарбияланувчилар бўш вақтларида расм чизишади, ҳайкалтарошлик қилишади ва амалий ишларни бажарадилар. Педагог тарбиячи ёрдамида болалар ўзларининг ижодий ва хунармандчилик намуналари билан кичик кўргазмаларда қатнашиши лозимдир. Марказда халқ ва амалий санъат намуналари, таниқли рассомларнинг расмлари бўлган албомлар бўлиши керак. Буюк рассомларнинг ишларидан, асарлар (чизмалар, хунармандчилик ишлари) нусхаларидан болаларда манавий эҳтиёжлари қондирилади. Санъат (бадий адабиёт, музыка, тасвирий санъат асарлари) болалар ҳис-туйғусига ва унинг ахлоқий тасаввурларига ниҳоятда кучли таъсир кўрсатади. Болалар ҳаётдаги ва санъатдаги гўзалликка муҳаббат, ёмон ярамас одатларга нисбатан нафрат истеъмол маданияти тарбияланади. Амалий фаолиятдаги (ашула айтиш, расм чизиш, ўйин-дратхматизация, рақс, ифодали ва сўзлаб бериш) камолот катталар кўрсатиб берганига амал қилиб, тақлид қилиб ижро этишдан бошланиб, ифодали тасвирий воситалар ахтаришнинг пайдо бўлишига, ижодий ташаббус кўрсатишга ва машғулотларда ўқиб олинганларни кундалик ҳаётда мустақил суратда тадбиқ қилишга қараб боради. Мактабгача ёшидан ошиб, мактабга ўтиш арафасида бадий камолот жиҳатдан, тахминан, қуйидагича даражага ета олади: бадий асарнинг мазмунидан завқланадилар, ундан ифодаланганфикр ва ҳислатлардан таъсирланадилар; ижобий қаҳрамонларга ғайрихоҳлик кўрсатадилар, ярамас нарсалардан ва ёмон одадлардан нафратланадилар; таниш асарларни эслаб қоладилар, ва эсларига тушира оладилар; янгиликларни фарқ қиладилар, уларни эскилар билан таққослайдилар, булардан баъзиларни афзалроқ кўрадилар; музикавий ва поэтик ўқувлари намоён бўлади, ёрқин образли нутқдан завқланадилар ва х.к.

МТТнинг рувожлантирувчи марказ таълим-тарбиявий ишлари натижасида болалар мактаб таълимига бақуват ва соғлом ҳолда, ўз истеъмол маданиятига кўра таварак-атроф ҳақида бошланғич маълумотга эга ва ақлий фаолиятнинг мустақил суратда бажариладигон энг оддий турларидан хабардор,масъулият билан қарайдигон, аҳиллик билан, бамаслаҳат ишлай оладигон ва ўқитувчининг талабларига бўйсунадигон, оғзаки нутқи яхши, тўғри ва ифодали бўлган ҳолда узликсиз таълимнинг кейинги турини фаолик билан давом этиришга асос бўлади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 08.12.2018 й 999-сон қарор
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 132-сон қарори, 09.03.2020 й
3. И.В. Грошева, Л.Г. Евстафьева, Д.Т. Махмудова ва бош. "Илк қадам" мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури Т:2022
4. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturiga 16 b

5. Д.Олимова “Мақтабгача таълим ташкилотида фаоллик марказлари: уларнинг самарали фаолияти мутахассисларнинг билим ва тажрибасига боғлиқ” мақола «Iqbol» Хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий нашри URL: <https://iqbol.uz/uz/bolalar-b-rcha-i/item/3144-maktabgacha-ta-lim-tashkilotida-faollik-markazlari-ularning-samarali-faoliyati-mutakhassislarning-bilim-va-tazhribasiga-boglik.html>

6. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturiga 10-ilova//“Guruhlardagi rivojlanish markazlari va rivojlantiruvchi muhit uchun materiallarning namunaviy ro‘yxati”

7. <https://www.yna.co.kr/view/AKR20230130083800530>

8. Умнов Дмитрий Геннадьевич (2021). Исследование базовых экономических знаний у детей старшего дошкольного возраста.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA MATEMATIK TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH NAZARIYASINING TARIXI, HOZIRGI HOLATI VA ZAMONAVIYLIGI.

Ikromova Nilufarxon Axmadjonovna Buloqboshi pedagogika kolleji yetakchi o‘qituvchisi
Tel: 911767874

O‘rmonova Nafisaxon Tojiddinovna Buloqboshi pedagogika kolleji kata o‘qituvchisi Tel:
930580282

Annotatsiya. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni o‘qitish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Maktabgacha ta’lim yoshida yechilishi kerak bo‘lgan vazifalar hal qilinmasa, maktabda o‘qitish muvaffaqiyatli bo‘lmaydi. Bu vazifalardan biri aniq bilimlar va tafakkur usullaridan abstrakt bilim va usullarga o‘tishdan iborat.

Kalit so‘zlar. Ta’lim-tarbiya, intellektual, matematik tasavvurlar, qobiliyat, mulkchilik shakllari, takomillashtirish analiz, sintez, izlanish, texnologiya

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonuni va “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi talablari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni istiqloq mafkurasi asosida sog‘lom, har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash va maktab ta’limiga tayyorlashdan iboratdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy vazifalari bolalarni jismoniy, aqliy va ma’naviy jihatdan rivojlantirishda ularning tug‘ma layoqati, qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida muntazam ta’lim olishga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarga ta’lim berish jarayonini takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biri bo‘ljak pedagogning ilmiy va uslubiy ta’minlanganligi, uning kasbiy tayyorgarligini oshirishdan iborat. Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarda miqdor va son, buyumlarning kattaligi va shakli, geometrik figuralar haqidagi tushunchalarni shakllantirish uchun bir xil harakat usullarini har xil vaziyatlarda va turli ko‘rgazmali materiallar bilan ko‘p martalab aytib ko‘rsatish ularni bolalar o‘zlashtirishlariga imkon beradi. Matematik bilimlar bolalarga, ular nimani bilib olganliklari va nimaning uddasidan chiqqan olishlarini hisobga olgan holda, aniq tizim va ketma-ketlikda beriladi. Bolalarning matematik tushunchalarni

muvaffaqiyatli o'zlashtirishi, ularning idrokini, ya'ni sensor tuyg'ularini o'stirish bilan bevosita bog'liqdir. Umumlashtirish va abstraktlashtirish qobiliyati predmetlarning xususiyatlarini aniqlash va shu xususiyatlarga qarab mazkur predmetlarni bir-biriga taqqoslash hamda guruhlarga ajratish asosida o'sib boradi.

Shuning uchun bola maktabga borguniga qadar unda matematik tasavvurlarni shakllantirish uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida barcha o'quv-tarbiya ishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq ravishda ish olib boriladi. Fan-texnika nihoyatda jadal rivojlanayotgan bugungi davrda bolalarning turli sohalardagi tajribalarni sodda holda o'rganishi va ulardan amaliyotda foydalana olishi uchun ularning maktabgacha yoshdan kerakli va zarur bilimlarni egallashlariga jiddiy e'tibor berishimiz lozim. Ayniqsa, matematik bilimlar bola hayotida, uning har tomonlama rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ilk matematik tushunchalarning qanchalik aniq va mustahkam bo'lishi bolalar tafakkurining, ulardagi analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo'lishini ta'minlaydi.

Bizga ma'lumki, sodda matematika orqali maktabgacha yoshdagi bolalar son va sanoq, geometrik shakllar, vaqt va fazo haqida, kattaliklar haqida boshlang'ich bilimlarni oladilar.

Bu bilimlar yordamida bolalar idrok qilinadigan obyektlarning xususiyatlarini analiz va sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirishning eng sodda bog'lanishlari hamda ular orasidagi munosabatlarni tushunib oladilar.

Ilk sodda matematik tasavvurlarni shakllantirish natijasida bolalarda:

- geometrik shakllar va predmetlarning shakli haqidagi tasavvurlar shakllantiriladi;
- fazoviy munosabatlarni tushunish va fazoda mo'ljallash olish ko'nikmasi hosil qilinadi;
- vaqt haqida tasavvurlar shakllantiriladi;
- miqdor (kattalik) haqida tasavvurlar hosil qilinadi;
- son va sanoq haqida bilimlar berilib, birinchi va ikkinchi o'nlik ichida miqdoriy munosabatlar haqida tushunchalar hosil qilinadi.

Ta'limiy faoliyatlar mavzusi, maqsad-vazifalari, kutilayotgan natijalar, kerakli jihozlar, ta'limiy faoliyatning borishi to'liq yoziladi. Ta'limiy faoliyatlar davomida mavzular bolalarga sodda holda tushuntirilib, amaliy ishlar va turli interfaol o'yinlar yordamida mustahkamlanadi. Har bir ta'limiy faoliyatning oxirida bolalarning bilimlarini aniqlash va mustahkamlash uchun savollar beriladi.

Ta'limiy faoliyatlar davomida bolalar mustaqil amaliy topshiriqlarni bajarib, turli interfaol usullar yordamida topshiriqlarni yechib, o'yinlarni o'ynab, ijod qilgan holda yangi matematik tushunchalarni o'rganib, bilim va ko'nikmalarini mustahkamlab boradilar.

Agar bola masalani yechishdagi yangilikni, masalani qiziqarli yechish uslubini, doim qo'llab kelgan an'anaviy uslublaridan voz kechib, masalaning yangi yechimlarini, muammoning asosiy bog'lanish mohiyatini anglash va uni yechish uchun turli usullarni topish, amaliy masalalarni yechish, muammolardan chiqish, oldindan aytib berish qobiliyatlariga ega bo'lsa, unda matematik tushunchalar rivojlangan hisoblanadi.

Matematik bilimlar bolalarga ma'lum tizim va izchillikda berilishi, bunda yangi bilim kamroq miqdorda, ya'ni bolalar o'zlashtirib oladigan darajada bo'lishi kerak. Shuning uchun ham bir vazifa bir qancha mayda qismlarga bo'linib, ular birin-ketin o'rganib boriladi.

Tarbiyachi har bir yosh guruhining dasturi qanday tuzilganini bilishi lozim. Bu unga o'z guruhidagi bolalarning matematikaga doir bilim darajalarini aniqlash uchungina emas, balki maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda boshlang'ich matematik tasavvurlarni o'stirish yuzasidan olib boriladigan barcha ishlar tizimida har bir ta'limiy faoliyatning qanday muhim rol o'ynashi va o'rin egallashini ko'z oldiga keltirish uchun ham imkon beradi. Zero, ta'lim-tarbiyani izchil rivojlantirish ona Vatanga sadoqatli, bilimli, chinakam komil insonlarni voyaga yetkazishning asosiy shartidir.

Davlat talablari ko'rsatkichlarini belgilashda davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismonan sog'lomligi, qobiliyati, ehtiyoji va imkoniyatlari, ya'ni bola shaxsining ustuvorligi nazarda tutilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablarini bajarish, O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan mulkchilik shakli va idoraviy tuzilishidan qat'iy nazar, barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham rejalashtirilgan barcha ishlarni amalga oshirish ko'p jihatdan yoshlarimiz, fuqarolar va ularning vatanparvarligi, insoniyligiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi: «Biz mamlakatimizning istiqboli yosh avlodimiz qanday tarbiya topishi, qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotiga nechog'li faol munosabatda bo'lishiga, qanday oliy maqsadlarga hizmat qilishiga bog'liq ekanini hamisha yodda tutmog'imiz kerak».

Yosh avlodni o'z xalqi, jamiyati va yurtiga fidoyilik, kelajak taqdiri uchun mas'ullikni his etish, boy milliy madaniy merosimiz va qadriyatimizga hurmat va asrab-avaylash ruhida tarbiyalash jamiyatimiz oldida turgan kechiktirib bo'lmas vazifa ekan, bunda barcha ta'lim - tarbiya ishi bilan shug'ullanuvchi xodimlardan ulkan ishlarni bajarish talab etiladi.

Matematik tushunchalarni rivojlantirishga oid izlanishlar yo'nalishlari. Ilk matematik tushunchalar bolalarning yoshiga mos tarzda qiziqarli qilib o'rgatilsa, samarali natijalarga erishiladi. Bunday mashg'ulotlar natijasida bolalar umumiy bilimlarni o'rganish bilan birgalikda jamoa bilan kelishishni, o'zaro bir - birini qo'llab-quvvatlashni, yordamlashishni, jamoada o'zini tuta olishni o'rganadilar va ularda o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqil fikrlash, o'z fikrini chiroyli ifoda eta olish kabi fazilatlar shakllanadi. Matematik tushunchalarni rivojlantirishda bo'lgan barcha izlanishlar quyidagi ikki asosiy yo'nalishda olib borilmoqda:

Birinchi yo'nalishda matematik tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlari ta'riflanadi. Bu borada ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan va ularda bir necha g'oyalar aks ettirilgan:

a) g'oyalardan biri – bolalarning amaliy faoliyati bajarilishidagi ayrim belgilar ularning har xil jihatlarini ajratib ko'rsatmoqda, ya'ni amaliy masalalarni mustaqil ravishda tuzish, bajarish, ijodiy xarakterdagi masalalarni yechish, aniq va yashirin jarayonlarning funksional bog'lanishini tushungan holda bajarish va hokazo;

b) izlanishlarning ikkinchi guruhi matematik tushunchalarni shakllantirishning xususiyatlarini bilim boyligi va uni o'zlashtirish darajasi orqali izohlashni o'z ichiga oladi;

d) uchinchi – matematik tushunchalarni shakllantirishning asosini tarbiyachilarning turli xil (masalan, tushunchalar yig'indisini: qo'shmoq, mulohaza

qilmoq, mantiqiy bog'lanishni aniqlamoq, bilmoq) masalalarni yechishda namoyon bo'lgan umumiy qobiliyatlari bilan bog'laydi.

Ikkinchi yo‘nalishdagi izlanishlar matematik tushunchalarni shakllantirishning mexanizmi, o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish va tushuntirishga bag‘ishlangan. Bunda matematik tushunchalarni shakllantirishni shaxs xususiyatlari (kasbga bo‘lgan qiziqish, shaxs uchun ijodiy fikrlashning ahamiyati, shaxsning yoshiga xos bo‘lgan xususiyatlar) bilan bog‘lashga harakat qilingan.

XULOSA.

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni o‘qitish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Maktabgacha ta‘lim yoshida yechilishi kerak bo‘lgan vazifalar hal qilinmasa, maktabda o‘qitish muvaffaqiyatli bo‘lmaydi. Bu vazifalardan biri aniq bilimlar va tafakkur usullaridan abstrakt bilim va usullarga o‘tishdan iborat. Bu xil o‘tish saviyasi, ayniqsa, matematika o‘qitish uchun zarurdir. Bunday saviyaning bo‘lmasligi yoki yetarli bo‘lmasligi ikki tomonlama qiyinchilikka olib keladi. Bir tomondan, maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar ko‘pincha maktabga mavhum matematik usullarni egallagan holda keladilar, ularni bartaraf qilish juda qiyin bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, bolalar maktabda abstrakt bilimlarni egallar ekanlar, ko‘pincha ularning asl mazmunini tushunib yetmagan holda o‘zlashtiradilar. Shuning uchun ham aniq shart-sharoitlarda matematik bilimlarning qo‘llanish imkoniyati juda cheklangan bo‘ladi. Shu sababli maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni o‘qitishning muhim vazifasi matematik abstraktlashlar bilan konkret borliq orasidagi bog‘lanishni ta‘minlaydigan bilim va harakatlarning oraliq saviyasini shakllantirishdan iborat bo‘lishi kerak. Tekshirishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, maktabgacha yoshdagi bolalarga matematika o‘qitishda o‘tish saviyasi mazmuni quyidagilardan iborat:

Matematikaga doir bajariladigan ishlar bolalarni boshqa oladigan bilimlariga qaraganda ko‘proq sabotlilikka, tirishqoqlikka, puxtalikka, aniqlikka o‘z fikr va xulosalarini nazorat qila olishga, ayniqsa, kuzatish, tajriba va fahmlash asosida aytiladigan fikrlarining ravon bo‘lishiga e‘tibor bera bilishga odatlantirish kerak.

Bolalarda matematik bilimlarga bo‘lgan qiziqish, matematik xarakterdagi masalalarni sabr-toqat va tirishqoqlik bilan yechish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Matematik ta‘lim berish induktiv va deduktiv tafakkurning boshlang‘ich ko‘nikmalarini, aqliy operatsiyalarni, ya‘ni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslashni, abstraktlashtirish va umumlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga, idroklilik va ziyraklikni, fazoviy tasavvurlarni va xayolni o‘stirishga katta yordam beradi.

Matematik bilim berishdan kuzatilgan amaliy maqsadlar qatoriga bolalarning nazariyani amaliyotga bog‘lay olishi, ya‘ni olingan bilimlarni amaliy masalalarni hal qilishga qo‘llay bilishi, to‘plam va son haqida, kattalik (miqdor) larning bir-biriga nisbati haqida, eng oddiy geometrik shakllar haqida boshlang‘ich tasavvurga ega bo‘lishi, joy va vaqtni bilishi kiritiladi. Bolalarda olgan bilimlarini o‘zlarining kundalik mehnat va o‘yin faoliyatida, maishiy hayotida uchraydigan matematikaga doir savol va masalalarni hal qilishda tatbiq eta bilish malakalarini hosil qilish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi “Maktabgacha

ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori.

2. N.U.Bekboeva, Z.I.Ibrohimova, H.I.Qosimova "Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish" Toshkent. O'qituvchi. 1995 yil.

3.M.E.Jumayev "Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi" Toshkent. Ilm ziyo. 2010 yil.

4.S.A.Ohunjonova. "Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash haqida (tarbiyachi va ota-onalar uchun tavsiya) Toshkent-1999 y

5.Maktabgacha yoshda bo'lgan bolalar uchun rivojlantiruvchi o'yinlar (ota-onalar va pedagoglar uchun qo'llanma) 1997 yil.

6.www.tdpu.uz

7.www.pedagog.uz

KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARNI O'QITISHDA O'YIN TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA TA'LIMGA ADAPTATSIYA QILISHNING ENG SAMARADOR USULLARI

Nizomiy nomidagi TDPU "Boshlang'ich ta'limda matematika va uni o'qitish metodikasi" kafedrası o'qituvchisi Saydaliyeva L.M.

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Davonova Nazerke Yergali qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Kiyasova Araylim Ingirbay qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Baybolova Gulaysha Kazbek qizi

Ta'lim va tarbiya jarayonlari o'quvchilarda shaxsiy xislatlar, insoniy fazilatlar, tushunchalar shakllanishiga hamda dunyoqarashining rivojlanishiga zarur shart-sharoitlar yaratib beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishda, ayniqsa, didaktik o'yin texnologiyalari yordamida ularni ta'limga adaptatsiya qilishning eng samarador usullarini ishlab chiqish va qo'llash hozirgi ta'limning dolzarb masalasidir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishda bolaning aqliy fazilatlar va shaxsiy xususiyatlari jadal rivojlanadi va shakllanadi. O'yinda turli xil faoliyatlar mujasamlashadi, keyinchalik har bir faoliyat turi mustaqil ravishda o'z ma'nosiga ega bo'ladi. O'yin faoliyati ruhiy jarayonlarning ham shakllanishiga ta'sir qiladi. Ayrim o'yin turlari bolalarning barcha bo'g'inlariga mos kelishi mumkin, ya'ni jismoniy sifatlarni yaxlit holda tarbiyalashga qaratilgan o'yinlar ham borki, ularda turli jismoniy sifatlarni ketma-ket rivojlanishi mumkin²¹. O'yinlardagi bunday izchillik bolaning bilim saviyasi, dunyoqarashining kengayishi, uning katta yoshdagi odamlarning turmushiga chuqurroq kirib borishi bilan bog'liqdir.

Didaktik o'yinlar xilma-xil materiallar asosida tashkil qilinadi. Qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar, maxsus rang-barang qarkochkalar turli kubik va buyumlar, geometrik shakllar, sanash va hisoblash asboblari, tabiiy materiallar ana shular jumlasidandir. O'quvchining nutq madaniyatini o'stirishga mo'ljallangan ko'p o'yinlar ham ko'rgazmali

²¹ Ikramov A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakatli o'yinlarni o'zlashtirishini axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanib takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss... avtoreferati. –Buxoro. BuxDU. 2021. –B. 12.

materiallarga asoslangandir. Mashg'ulot uchun zarur bo'lgan bunday materiallar oldidan tayyorlab qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Psixolog L.S.Slavina tadqiqotiga ko'ra, boshlang'ich sinflarda bilish faoliyati yetarli darajada shakllanib bo'lmagan, aqliy jihatdan nomustaqil o'quvchilar mavjud bo'lganligi sababli o'qish va o'yin faoliyatlarida ularni fikr va mulohaza yuritishga o'rgata borish natijasida muvaqqat turg'unlikning oldini olish mumkin²². Kichik yoshdagi o'quvchilarda o'qish faoliyatining dastlabki natijalari uning boshqa materillarni egallash sari yetaklaydi. Uning o'qish faoliyatidagi birinchi mehnat faoliyati mahsuli shodlik, quvonch va amaliy (lazzatlanish) his-tuyg'usini keltirib chiqaradi. Hatto ayrim o'quvchilar u yoki bu obyekt, mavzuni bir necha marotaba o'qishni ham yoqtiradilar. O'qish faoliyatiga nisbatan qiziqish, moyillik keyinchalik predmetning mazmuniga qiziqishni vujudga keltiradi, balkim bilim olish ehtiyojini tug'diradi, qolaversa unda o'qish motivlarini tarkib toptiradi. Shu sababdan kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishda o'yin texnologiyalari yordamida ta'limga adaptatsiya qilishning eng samarador usullarini tanlash lozim.

Didaktik o'yinlarni tanlashda o'quvchilarga bilim va tarbiya berishning quyidagi tartib qoidalariga rioya qilinadi:

1. Didaktik o'yinlarni tanlash va ulardan foydalanishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari pedagogik jihatdan tayyorligi va bilim saviyasi hisobga olinadi.

2. Tanlangan har bir o'yin o'quvchilarga sistemali bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilishi bilan birgalikda ularning barkamol bo'lib yetishishga va ruhan tetik o'sishiga qaratilgan bo'ladi.

3. Didaktik o'yinlarning tanlashda ta'limning aniq maqsad va vazifalari asos qilib olinadi. Didaktik o'yinlar ta'lim mazmunini aniqlashtirishning muhim vositalaridandir. U o'quvchilarda o'qish motivini, istagini rivojlantirishga xizmat qiladi.

4. Didaktik o'yinlarni tanlashda o'yinning ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashishga, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga o'quvchining aktivligi, tashabbuskorligi va ijodiy qobiliyatini o'stirishga alohida ahamiyat beriladi. Har bir o'yin o'quvchilar uchun "hayot tajribasi" bo'lib bo'lmagan, ularni mustaqil fikrlashga, his-tuyg'ularini rivojlantirishga da'vat etadigan bo'lishi zarur.

5. Didaktik o'yinlarni tanlashda har bir sinfning saviyasi, o'ziga xos xususiyatlari, maktabning shart-sharoitlari, imkoniyatlari hisobga olinadi. Chunki bu sharoitda yaxshi natija bergan o'yin o'zga bir sharoitda yaxshi samara bermasligi mumkin.

6. Didaktik o'yinlarning tanlash va tashkil qilishda, yangi o'yinlarni kashf etishda o'quvchining pedagogik tayyorgarligi, mahorati, metodik saviyasi, o'yinga bo'lgan shaxsiy munosabati va izlanishlari alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining chinakkab ijodiy ish. U yosh avlod qalbini kafsh etadi. Unga sayqal beradi. O'qituvchi o'quvchilar ma'naviy dunyosini o'yin xazinasini hamisha ardoqlab, to'ldirib turadi. O'quvchilarning o'yinqaroq qobiliyatini rivojlantirib boradi. O'quvchilar yangi-yangi o'yinlarning doimo ijodkoridir.

Didaktik o'yinlardan asosan o'quvchilarning aqliy faoliyatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi vosita sifatida foydalanish bilan bir qatorda o'stirish, atrof-muhit bilan tanishtirishda bolalarning ekologik tariyasida ham keng qo'llaniladi. O'quvchilarga berishda o'rganiladigan yangi bilimlarning yaxshilab o'zlashtirib olish uchun bolalar bilan

²² G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. –T.: O'zMU, 2010. –B. 117.

turli amaliy mashqlar o'tkazadi. O'yin shaklida o'tkaziladigan mashqlar esa o'quvchilarning diqqatini o'ziga jalb qiladi, qiziqtiradi, natijada o'quvchilar o'zlarini qiynamay o'zlarini majbur qilmay takrorlash lozim bo'lgan so'z yoki xarakatni osonlik bilan takrorlay oladilar. Demak, didaktik o'yinlar o'quvchilarning har tomonlama chuqur va keng bilim olishlariga ularning nutqlarini o'stirishda keng foydalaniladigan ta'limiy vositalarida biri bo'lib hisoblanadi.

Didaktik o'yinlar orqali o'quvchilar atrof-muhitni to'g'ri tushunib, anglay boshlaydilar. O'quvchilarga beriladigan didaktik o'yinlar ularning atrof-muhitdan olgan taassurotlarini, tushunchalarini mustahkamlash va chuqur anglashga yordam beradi. Shu bilan birga yangi bilimlarni o'zlashtirish va so'z bilan ifodalash vositasi bo'lib, xizmat qiladi. O'quvchilar bu xildagi o'yin mazmuniga ko'ra narsalarning hamma xususiyatlarini o'rganadilar. Turli narsalar haqida to'la ma'lumotlar oladilar. Narsalarning xususiyatlari, sovuq-issiqqa chidamliligi, ishlatish joyi, rangi, shakli, mazasi, qanday materialdan ishlanganligi haqida tushunchalar olishga muvaffaq bo'ladilar. Masalan, **“Do'kon”** o'yinini olaylik. Bu o'yinning qoidasiga muvofiq o'quvchi o'zi istagan narsaning tashqi ko'rinishini tasvirlab berishi kerak. (Menga o'zi baxmaldan yasalgan, rangi jigar rang, ikki oyog'i va qo'li bor o'yinchoqni berishingizni so'rayman). Shu tariqa bolaga uning nomi aytiladi, o'quvchi tasqidlaydi, yana senga ayiqcha kerakmi? – Ha, ayiqcha, deb javob beradi, bola. O'quvchi mazkur o'yinchoqdan amalda foydalanish yo'llarini o'zlashtirib oladi va nihoyat, bu o'yin o'quvchining fikrlash qobiliyatining o'sishiga yordam beradi. Demak, o'quvchilar aqliy faoliyatining rivojlanishi va nutqining o'sishida muhit, hayot asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Tabiat hodisalari, ijtimoiy voqealik, mehnat va turmush shart-sharoitlari bilan tanishtirish orqali bolalarning aqliy tarbiyasi amalga oshirib boriladi. O'quvchilar hayotidagi turli voqea-hodisalarni ko'radi, kuzatadi. Ammo har bir ko'rgan voqea-hodisani to'g'ri tushunavermaydi. Chunki hayotda bunday narsalarni shunchalik ko'p ko'rish, kuzatish mumkinki, natijada o'quvchilar o'z oldiga aniq bir maqsad qo'yishda ojizlik qiladi. Bu masala albatta unga kattalarning yordami talab etiladi.

O'quvchilarga biron narsani ko'rsatish, tushuntirishdan oldin ma'lum maqsad qo'yiladi va ish mazmuni shu maqsadga qarata olib boriladi, yo'naltiriladi. Bunda o'quvchilar bilan o'tkaziladigan o'yin – darslarda buyumni har tomonlama o'rganib, u bilan chuqur tanishib chiqishdek mustahkam malaka tarbiyalanishi: o'quvchilarga tanish bo'lmagan material mazmunini o'zlashtirib olish: bolalarni olgan bilim va tushunchalarini amaliy faoliyatda qo'llay bilishga o'rgatish kabi vazifalar amalga oshiriladi. Didaktik o'yinlardan keyin o'quvchilar bilan o'tkaziladigan turli mashg'ulotlar oldingi o'tkazilgan didaktik o'yin mazmuni bilan bog'langan bo'lishini ham nazarda tutish zarur. O'quvchilar bilan tashkil qilinadigan hamma o'yin mashg'ulotlari dastur talabiga javob berishi bilan ularning bilim doirasini kengaytirish va boyishiga yordam berishi lozim. O'yin jarayonida o'quvchilarning o'zlariga tanish bo'lgan tushunchalar qaytariladi, ammo bu qaytariq murakkabroq va turli shaklda bo'ladi. Buning natijasida o'quvchilar narsalarning hamma tomonlari bilan tanishadi, o'yin va uning mazmunidan dastlabki umumiy xulosa chiqarishga o'rganadi. O'quvchilar bilan o'tkazilgan bu xildagi o'yinlar ularning olgan bilimni qanchalik hayotda qo'llay olayotganligini, narsalarning xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Didaktik o'yin ham xuddi boshqa o'yinlar kabi o'quvchilarda xushchaqchaqlik tuyg'usini o'yg'otish vositasi hisoblanadi. Natijada bola muvaffaqiyatga erishishga intiladi, faol harakat qiladi. O'quvchilar ning tashabbuskorligi ortib, o'yin davomida ko'ratinki ruh bilan xarakat qiladilar, bu intilish natijasida esa vazifani – topshiriqni bajarish olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan. Juda tortinchoq, har bir narsaga birdaniga aralashib ketaolmaydigan o'quvchi o'yinda birinchi marta o'yin qoidasini bajarish bilan xursand bo'lgandan ovozini qattiq chiqarib yuboradi. O'quvchilar bilan o'tkaziladigan didaktik o'yinlar har xil maqsadga qaratilgan bo'lishi mumkin, ya'ni masalan, bolalarni narsalarni xususiyatlari, rangi, mazasi, shakli bilan tanishtirish, tabiat materiallari, uy-ro'zg'or asboblari, sabzavot va mevalar bilan tanishtirish va hakozolar.

Didaktik o'yinda o'quvchilar oldiga qo'yiladigan vazifa sekin-asta murakkablashtirilib boriladi. O'yin vazifasini murakkablashtirish o'quvchilarning hayot tajribasiga, ularning olgan bilim-ko'nikmalariga, dastur talablariga asoslangan holda olib boriladi.

Ayrim didaktik o'yinlar o'quvchilar ma'lum darajada bilim va ko'nikmalarni egallaganlaridan keyin o'tkaziladi. Hech qanday bilim va ko'nikmaga bolalar bilan esa didaktik o'yinlarni o'tkazish ancha qiyin bo'ladi, ya'ni o'yin vazifasi bajarilmay qolishi ham mumkin. Chunki vazifani bajarish bolada ma'lum darajada bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Masalan, "Ajoyib xaltacha" o'yinini olaylik. O'quvchi xaltachadagi narsalarni nomini bilmasa, uning shakli bilan, tanishgan bo'lsada, u xaltachaga qo'lini tiqib, qo'li bilan ushlagan narsani nomini ayta olmaydi.

O'z-o'zdan ma'lumki, didaktik o'yinda o'quvchilar faoligi turlicha bo'ladi. O'yin jarayonija o'qituvchining asosiy boshqaruvchilik vazifasi o'yinda uncha faol bo'lmagan o'quvchilar diqqatini va qiziqishini qaratishdan iboratdir. O'quvchilarning diqqat va qiziqishini o'yin mazmuniga jalb qilish uchun esa didaktik o'yinning butun imkoniyatlaridan foydalanish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. "Xalq so'zi", 2020 yil 25 yanvar.

3. Sh. Mirziyoyevning "Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi"dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.

4. Sh. Mirziyoyev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak"Toshkent 2017-yil Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma'ruza.

5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.

6. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: "Ilm-Ziyo", 2005, 240-bet.

O‘YIN TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TA’LIM VA RIVOJLANISH MUHITIGA O‘QUVCHILARNI MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK JIHATLARI

Nizomiy nomidagi TDPU “Boshlang‘ich ta’limda matematika va uni o‘qitish metodikasi”
kafedrası o‘‘qituvchisi Saydaliyeva L.M.

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Beyimbetova Janar Jalixan qizi
Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Ilesbayeva Buvaysha Bayidulla qizi
Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Nurlanova Zarina Sobir qizi

Yurtimizda ta’lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma’noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma’noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o‘zgarish bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi. Bu O‘zbekistonning Birinchi prezidenti I.A.Karimovning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg‘urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular “bizlardan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart”, degan g‘oyasi zahirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko‘rsatadi. Ma’lumki, ta’limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma’naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi²³.

“Muhit, ta’lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi. Bu jarayonda ta’lim qanday mavqega ega? Ta’lim rivojlanishga nisbatan yetakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qillinishi ta’lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o‘quv darajalari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi. Bu borada nemis psixologi V.S.Htern: ta’lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg‘a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta’lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo‘lib ilgari surdi va uni: ta’lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o‘z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab, beradi”²⁴. Xullas, ta’lim rivojlanish qonunlariga bo‘ysunishi kerak. Masalan, kichik yoshdagi o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o‘rgatish foydasizdir. Ta’limning turli bosqichlari o‘quvchining tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat’iy nazar bogliqligi ana shundan kelib chiqadi. Ta’kidlash joizki, ta’lim yetakchi rolni bajaradi, ta’lim va rivojlanish esa o‘zaro bir-biriga bog‘liqdir; ular alohida sodir bo‘ladigan ikki jarayon bo‘lmay, balki bir butun jarayondir. Ta’limsiz to‘la aqliy rivojlanish bo‘lishi mumkin emas. Ta’lim rivojlanishga turtki bo‘ladi, rivojlanishni o‘z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug‘ilganda ta’lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo‘ladi. Lekin, ta’lim rivojlanishga turtki bo‘lish bilan bir vaqtda o‘zi rivojlanishga tayanadi,

²³ Sultanov T. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yin texnologiyalari asosida ta’limga adaptatsiya qilishning pedagogik imkoniyatlari. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... –Chiqchiq: 2023.–B.37.

²⁴ Sultanova D., Artikova N. Ta’lim tarbiya jarayoniga psixologik muhit ta’siri// Academic Research, Uzbekistan. –B.418-423. file:///C:/Users/Surayyo%20Sultan/Downloads/ta-lim-tarbiya-jarayoniga-psixologik-muhit-ta-siri.pdf

erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini, albatta, inobatga oladi. Ta'limning imkoniyatlari juda keng bo'lsada, biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy ta'lim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtayi nazaridan yondashib, bilimlarni o'zlashtirish insoniyatning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta'kidlaydi. U olga surgan psixik funktsiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, psixik faoliyat taraqqiyoti uning "tabiiy" shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so'ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, "madaniy" shaklini egallash tushuniladi.

E.Torndayk va J.Piajening ta'lim bilan taraqqiyotni ayni bir narsa deb tushuntirishiga qaramay L.S.Vigotskiy: "Bola taraqqiyotini hech mahal maktab ta'limidan tashqaridagi soya deb hisoblash mumkin emas", – deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, ta'lim va taraqqiyot bir-biriga tobe bo'lmagan jarayonlardir, degan yunalishdagi psixologlarni ham u qattiq tanqid qiladi. P.P.Blonskiy ta'limning bola taraqqiyotidagi o'rniga alohida ahamiyat beradi. Shuning uchun o'quvchilarning aqliy rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri maktab dasturi mazmuniga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishda o'yin texnologiyalaridan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadda foydalanish va ularning malaka va ko'nikmalarini hosil qilish maqsadida juda ko'p didaktik materiallardan foydalaniladi. Bu materiallar didaktik o'yin mazmuniga mos holda tanlaniladi.

Ma'lumki, didaktik o'yinlarning xususiyati ta'limga, o'qitish va o'qishga aloqador masalalarni dars jarayonida o'yin asosida, uning qoidalariga muvofiq olib borishdan iborat. Shuning uchun ham o'tmishdagi va hozirgi zamon psixolog, pedagog olimlari o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida didaktik o'yinlardan foydalanish masalasiga jiddiy e'tibor berganlar.

Didaktik o'yinlarning muhim turlaridan biri stol ustida o'ynaladigan o'yinlardir. Stol ustida o'ynaladigan o'yinchoqlarning juda ko'p va keng tarqalgan turlari mavjud bo'lib, juftli lotolar, kesma buyumli rasmlar, loto va boshqalar shular jumlasidandir. Stol ustida o'ynaladigan o'yinchoqlar turli mazmunda tuzilgan bo'lishi mumkin. Masalan, lotolar hayvonlar, o'simliklar, uy-ro'zg'or asboblari yoki texnika asboblari, turli mashinalar va shunga o'xshash mavzularda yaratiladi. Lotolardan turli mavzudagi o'yinlarda foydalaniladi. "*Juftini top*", "*Nima yetmaydi?*", "*Kimga nima kerak?*" kabi o'yinlar bunga misol bo'la oladi²⁵.

Kichik yoshdagi o'quvchilarni ko'proq qiziqtiradigan didaktik o'yinlarning yana bir turi o'yin-mehnat, ya'ni qurish-yasash bilan bog'liq bo'lgan o'yinlardir. Bu o'yinlarda bolalar qurilish, transport asboblari yig'ish va qurish bilan shug'ullanadilar. Mehnat o'yin turidagi o'yinlarda qizlar ko'p xo'jalik ishlari bilan tanishadilar. Qo'g'irchoqqa kuylak tikish, kiyimini yuvish kabi o'yinlar orqali, ular tikish, bichish kabi turli ishlarga qiziqish va ko'nikmalarini hosil qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Bu xildagi o'yinlar darsdan tashqari vaqtlarda o'qituvchilarning rahbarligida o'tkaziladi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida olgan bilim va tushunchalarini chuqur o'zlashtirishiga bunday o'yinlar yordam beradi.

Bolalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishda yig'ib va qayta bo'laklarga ajratiladigan o'yinchoqlar muhim o'rin egallaydi. Bu xildagi o'yinchoqlar bolalarning fikrlash

²⁵ Jumanazarov U., Jumanazarova G. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinli mashg'ulotlarni uyushtirish (qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri). –T., 2023. –B.12.

qobiliyatini o‘stiradi, ayrim didaktik ko‘rikmalarni egallashga yordam beradi. Bu turdagi o‘yinchoqlar ko‘proq texnik o‘yinchoqlar bo‘lib, transportlar – mashina, parovoz, samalyot, traktor va shu kabilarni tashkil qiladi. Yig‘ma o‘yinchoqlar asosan bir necha bo‘lakdan iborat bo‘lib, bir necha vintlar bilan yig‘iladi. Ularni ayrim vaqtlarda yengil mehnat asboblari – bolg‘acha, otvertka kabilar yordamida yig‘ish ham mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari kichik yoshdagi o‘quvchilar o‘yini uchun ayrim yordamchi materiallar ham tayyorlab beriladi. O‘yin jarayonida kichik yoshdagi o‘quvchilar bu materiallarni o‘zlari yasab tugatadilar. Bu xildagi materiallar keyin qayta buzib, boshqa maqsadda ishlatilmaydi. Masalan, tayyor shakl bo‘yaladi yoki qismlar bir-biriga yopishtiriladi, mixlanadi. Bu o‘yinchoqlarni yig‘ish yo‘li ko‘rsatiladi va maxsus tavsiya ko‘rgazma orqali yig‘iladi.

“Ta‘lim jarayonida o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. Ushbu darslarda o‘quvchlarning bilim olish jarayoni o‘yin faoliyati orqali uyg‘unlashtiriladi. Shu sababli o‘quvchlarning ta‘lim olish faoliyati o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deb ataladi”²⁶.

Ta‘lim jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali bolalar faoliyatining ikki asosiy turi: o‘quv va o‘yin faoliyati birlashtiriladi. Buning natijasida o‘quvchilarga ta‘lim berish ishlari osonlashib, o‘quvchlarning yosh xususiyatlari va o‘quv dasturi talablarini hisobga olish imkoniyatlari yaratiladi. “O‘yin ko‘p qirrali vosita, uning xususiyatlari haqida juda oz bilamiz. Lekin ishonch bilan aytish mumkinki, bu shaxsning har tomonlama rivojlanishiga imkon beruvchi mustaqil faoliyat, jamoani uyushtiruvchi va birlashtiruvchi vosita, faoliyatning boshqa turlarini tashkil etish metodi, zavqlanish omili va fikr olishuv yo‘lidir”²⁷. Didaktik o‘yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noananaviy dars shakllari quyidagilar:

Ishchanlik o‘yini darsi – dars mavzusi bo‘yicha masalalarni hal etish jarayonida o‘quvchlarning faol ishtirok etishini ta‘minlash orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirish mashqi.

Rolli o‘yin darsi – dars mavzusi bo‘yicha masalalarni o‘rganishda o‘quvchilarga oldindan ma‘lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog‘liq sahna ko‘rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o‘quv kursi va shu kabilar) asosida o‘tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o‘quv fani ayrim bo‘limi bo‘yicha bilimlarni har bir o‘qituvchi qanchalik ko‘p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusini bo‘laklar bo‘yicha oldindan o‘zlashtirgan o‘quvchlarning o‘zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o‘tiladigan dars.

Formulalar darsi – o‘quvchlarning formulalarni puxta o‘zlashtirishlari bo‘yicha turli o‘yinlar shaklidagi mashqlar o‘tkazish darsi.

O‘yin darsi – dars mavzusiga mos o‘yin orqali o‘quvchlarning o‘zlashtirishlari tashkil qilish darsi.

²⁶ <https://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/2269/html/70169/O‘yinli%20texnologiyalar.htm>

²⁷ Muhiddinova X. Ta‘lim bosqichlarida o‘zbek tili o‘qitilishi uzluksizligini ta‘minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish ped. fan. nom-di diss. TDPI – Toshkent, 2011. –B. 36.

“Sud darsi” – o‘quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo‘lib, o‘quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi – dars mavzusini oldindan puxta o‘rgangan o‘quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo‘lib, bunda o‘quvchilar dars mavzusini o‘zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) darsi – bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo‘lgan mavzular bo‘yicha tashkil qilingan dars bo‘lib, o‘quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta’lim jarayonidagi faolliklarini ta’minlaydi.

Bunday darslar o‘quvchilarga fanlararo bog‘liqlikni o‘rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to‘liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O‘zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. “Xalq so‘zi”, 2020 yil 25 yanvar.

3. Sh. Mirziyoyevning “Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi”dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.

4. Sh. Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”Toshkent 2017-yil
Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma’ruza.

5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.

6. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: “Ilm-Ziyo”, 2005, 240-bet.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQINI O‘STIRISHDA OILA MUHITIDA KITOBXONLIKNI SHAKLLANTIRISH

Hakimova Umida Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobga mehr va qiziqishni oshirish, kitobxonlik malakalarini shakllantirishda oilaning o’rni, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kitobxonlikni rivojlantirish bo’yicha tavsiya va interfaol usullar hamda oila bilan hamkorlikda bolalar kitobxonligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar o’rin olgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kitobxonlikni shakllantirish yo’llari hamda ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: mutolaa, kitob, oila kutubxonasi, axborot, kitobxonlik madaniyati, ma’naviyat.

Maktabgacha yoshdagi bolalar irodasi nisbatan zaif va o’z-o’zini nazorat qilish qobiliyatiga ega emas, shuning uchun o’qishga qiziqishni rivojlantirish yanada muhimroqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar - bu bolalarning psixologik rivojlanishi jarayonida eng muhim davr hisoblanadi. Pedagog Makarenko ta’limning poydevori asosan besh yoshga to’lgunga qadar qo’yiladi, bu butun ta’lim jarayonining 90% ni tashkil qiladi, degan edi. Tanqidiy davr deb ataladigan bu davr bolalarning ma’lum bir bilim yoki xatti-harakatlarga juda sezgir bo’lgan, o’rganish oson bo’lgan muhim davrdir. Agar bu davr o’tkazib yuborilsa, bilim olishga o’rganish qiyin bo’ladi va hatto keyingi faoliyat jarayonlariga ta’sir qiladi. Bolalar bu davrni oila davrasida yoki maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ma’lum maqsadga qaratilgan tarbiyaga va bilim olishga yo’naltirilsa maqsadga muvofiq bo’ladi. Ayniqsa, oila davrasida, ota-onalar o’qish paytida farzandlarini quchoqlab, ularga muloyimlik bilan ertak aytib berishlari mumkin. Bolalar ota-onalari bag’rida, o’qishning iliq muhitida kattalar mehrini his qiladilar va xavfsizlik tuyg’usiga ega bo’ladilar. Bolalar uchun kitoblar ota-onalari bilan hissiy aloqani o’rnatish, ularga hissiy zavq va hissiy qoniqish olishga yordam berish, shuningdek, ota-onalari bilan yaqin munosabatlarni o’rnatish vositasidir.

Bolalarning o’qishi bilimlarni o’zlashtirish jarayoni emas, balki ularning ota-onalari bilan o’ynaladigan o’yin jarayonidir. O’qish paytida bolaning birinchi ehtiyoji (ota-ona mehri) qondirilmasa, bola nuqtai nazaridan bu o’qish ma’nosiz va muvaffaqiyatsiz o’yin hisoblanadi. Ota-onalar farzandlariga shunchaki kitob tashlamasliklari, balki ular bilan kitob o’qishlari kerak. Bolalarga kitob o’qiyotganda ota-onalar tilning yumshoq, zerikarli, hech qanday hissiy bo’yoqsiz bo’lmasligiga e’tibor berishlari kerak, bunday nutq esa bolalarning ertak va she’r tinglashga qiziqishini yo’qotadi. Shuning uchun, ota-onalar to’la hissiyot bilan ovoz chiqarib o’qishlari, nutq tezligini sekinlashtirishlari, hikoyadagi turli qahramonlarning ohangiga taqlid qilishga harakat qilishlari va bolalar bilan muomala qilishda bema’nilik qilmasliklari yaxshiroqdir. Bu bolalarning o’qishga bo’lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Agar siz haqiqatan ham ota-ona va bola birgalikda o’qish effektini oshirishni istasangiz, ba’zi jihatlarda qattiq ishlashingiz kerak. Masalan, bolangiz uchun o’qish uchun maxsus vaqt ajrating (kechki ovqatdan keyin 20 daqiqa) va unga rioya qiling. Yana bir misol, ota-ona va bola birgalikda kitob o’qishda ko’proq ona-bola birgalikda kitob o’qish, onaning kitob o’qishga bo’lgan qiziqishi ko’pincha bolaning kitob o’qishga bo’lgan qiziqishiga ta’sir qiladi.

Bizni yerdan ko'kka ko'taradigan, barkamollik sari yetaklaydigan, insonlar qalbiga yorug'lik va iliqlik kiritadigan, oq bilan qora, yaxshilik bilan yomonlik, vayronkorlik bilan bunyodkorlikning farqini ongli ravishda anglatishga yordam beradigan, insoniyat tomonidan yaratilgan eng noyob kashfiyot ham bu - kitobdir. Kitob insonni ulug'laydi, Vatanni sevish, insonparvarlik, o'zi yashab turgan hayotga shukronalik hissi bilan qarash, boshqalarga mehr-muruvvatli va xushmuomala bo'lish, atrofdagi insonlarga yaxshilik ulashish kabi insoniy fazilatlarni tarbiyalaydi. Kitobning inson hayotidagi ahamiyati beqiyos bo'lib, u inson umr yo'llarini yorituvchi so'nmas nur, inson hayotiga mazmun baxsh etuvchi saodat manbai, har qanday vaziyatda ham hamroh bo'lguvchi sodiq do'stdir. Shu jihatlarni hisobga olgan holda, bugungi kunda yoshlar va aholi o'rtasida kitobga bo'lgan qiziqish va kitobxonlik darajasini oshirish hamda kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Kitobxonlik amalda keng joriy etish jarayonida birinchi navbatda mavjud kutubxonalarni rekonstruksiya qilish, ularning moddiy-texnik bazasini yangilash, kerakli ilmiy va badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash, kutubxonalar faoliyatida zamonaviy innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishimiz va undan samarali foydalanishimiz mumkin. Bu ishlarni amalga oshirilishi uchun zarur chora-tadbirlar belgilab berilgan va ularning ijrosi muntazam nazorat qilib borilmoqda. Buning yorqin dalili sifatida yurtimizni rivojlantirishdagi 5 ta muhim tashabbusga "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish" ni yo'nalish sifatida belgilab berilganligi fikrimizga yorqin misol boladi. Buyuk bobokalonlarimiz ham bola tarbiyasida kitobning o'rnini benihoya katta ekanligini, uni tafakkurning tolmas qanoti sifatida inson manaviy olamini boyitishi, yuksak ijodiy va yaratuvchalik vositasi sifatida nihoyatda qadrlash hamda undan samarali foydalanish zarurligini takidlan otganlar. Mutaxassislar bola hayotining ilk yosh davrini "mo'jizalar davri" deya nomlaganlar. Bu davrda bolalarga kitob oqishga tayyorlanadi. Bunda avval nutq malakalarini, eshitish va so'zlashishni mukammal organib olishlari lozim. Bolalarni kitobga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish jarayonini biz albatta oiladan boshlasak juda ijobiy natija berishi va undan keyin maktabgacha ta'lim tashkilotlarida oila bilan hamkorlikda davom ettirsak kutilgan natijaning yanada samarali bo'lishi mumkin. Oilada tarbiyaning barcha mezonlari shakllantirilganidek, kitobxonlik madaniyati ham shu maskandan boshlansa yaxshi samara beradi. Chunki, "Qush uyasida ko'rganini qiladi", degan behudaga aytilmagan. Muqaddas maskanda ota-ona bolalarni kitobga bo'lgan qiziqishlarini orttirishda o'zlari na'muna bo'lishlari va o'zlari kitob mutolaa qilishlari yaxshi samara beradi. Oilada ota-ona kitobga mehr qo'ygan bo'lsa bunday oilada tarbiyalanayotgan farzand ham kitobga oshno bo'ladi, bunday bolalarning dunyoqarashi, fikrlash doirasi keng bo'ladi, xushmuomala, mehribon, boshqalarga iloji boricha yaxshilik qilishga urinadigan, har bir aytayotgan so'zi, qilayotgan ishini o'ylab bajaradigan, bir so'z bilan aytganda, o'zida barkamol shaxs xislatlarini namoyon qilishga harakat qiladigan ziyoli farzand bo'lib voyaga yetadi. Oila muhitida kitobxonlikning tizimli ravishda olib borilishi kutilayotgan natijaning samarasini yanada oshiradi. Bolalarga yoshlikdan o'zbek xalq ertaklaridan so'zlab berish bolalarda mehnatsevarlik, samimiylilik, mehmondo'stlik kabi insoniy fazilatlarni hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmat va ehtirom kabi tushunchalarni tarbiyalaydi. Bundan tashqari, buyuk allomalarimiz Alisher Navoiy, Forobiy, Abdulla Avloniy, Niyoziy, Yusuf Xos Xojib, Jaloliddin Rumiy kabi mutafakkirlarimiz bilan tanishtiramiz va ularning

tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan fikrlar esa bola tarbiyasida asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Yuqoridagi bayon etilgan fikrlarga tayangan holda quyidagilarni ota-onalarga tavsiya etishimiz mumkin:

- Bolani kitobga qiziqtirish uchun o'zingiz na'muna bo'ling;
- O'qigan kitobingizdan na'munalar o'qib bering yoki hikoya qilib bering;
- So'zlab berish uchun bolani yoshiga mos fikrlarni tanlab oling;
- Oilaviy kutubxonani shakllantiring, bunda bola uchun alohida bo'lim tashkil eting;
- Bolani yosh xususiyatlariga mos kitoblar tanlang va sotib oling;
- Farzandingizga tovush chiqarib, sanoq she'rlarni, tez-tez takrorlanuvchi satrlardan iborat bolalar she'rlarini, rasmlı kitobchalarni, turli hikoya va ertaklarni muntazam o'qib bering;
- Kichkintoylar uchun mo'ljallangan kutubxona va kitob do'koniga vaqti-vaqti bilan olib boring;
- Tanlagan kitoblaringiz pedagogik-psixologik talablarga javob bersin.

Xulosa qilib aytganda, barcha ezgu ishlarning, bunyodkor g'oyalarning asosi bu kitobdir. Bizga ilm nurlarini sochadigan ham kitobdir. Shuning uchun ham biz bugungi kunda kitobga bo'lgan qiziqishni oiladan boshlasak va bu uchun ularni yoshiga mos kutubxonalarni shakllantirsak nur ustiga alo nur bo'ladi. Bolada o'qish malakalarni shakllantirish negizida og'zaki nutq rivojlanish va kitobga muhabbatni oshirish lozim. Biz buyuk ishlarga qodir yoshlarimizni hayot yo'llarida hamroh va maslahatgo'y, bir umrlik sodiq do'st –kitobga tayanishni oiladan boshlasak, kelajagi buyuk yurtimiz uchun munosib bunyodkor yoshlarni tarbiyalab voyaga etkazishda o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asqarova Dilorom Qurbonovna. "Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi". "O'quv qo'llanma" 2020
2. B.I.G'aniyeva Axborotlashgan jamiyatda o'qish va madaniyatni shakllantirish masalalari. Elektron kutubxona tarmoqlarida ilmiy-ta'limiy axborotlar yaratish va ulardan foydalanish texnologiyalari. T.: 2017.-66 b.
3. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.:Ilm,ziyo,2006
4. Qodirova.N.R. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish. Fan va innovatsiyalar , 1 (Maxsus 2-son), 109-111.
5. Mirzaev, O. X. (2020). Vospitanie professionalno-narvstvennykh kachestv u budushchikh molodyx fermerov sredstami otechestvennoy literatury. Science and Education, 1(2), 508-513.
6. Gulhayo, M. (2023). TECHNOLOGIES FOR DEVELOPMENT OF GENERAL COMPETENCES OF PRESCHOOL TEACHERS. Science and innovation, 2(B4), 632-634.

**“MAKTABGACHA TA’LIM” YO’NALISHI TALABALARINI IJTIMOIIY-
PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH – PEDAGOGIK ZARURIYATI**
ADPI Jo’nashaliyeva Madina Ikromali Qizi Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 101-guruh
(kechki) talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “maktabgacha ta’lim” yo’nalishi talabalarini ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash – pedagogik zaruriyati haqidagi fikrlar yoritilgan. Shu bilan birga shaxsning ijtimoiylashuvda ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarning ta’siri muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim, shaxs, sog’lom, yetuk, tafakkur, ijtimoiylashuv, ijtimoiylashtirish, falsafa, ijtimoiy-pedagogik faoliyat jarayoni.

Аннотация: В данной статье освещены представления о педагогической необходимости подготовки воспитанников «дошкольного образования» к социально-педагогической деятельности. При этом разъяснено, что в социализации личности важное значение имеет влияние социальных, психолого-педагогических факторов.

Ключевые слова: Дошкольное образование, личность, здоровое, зрелое, мышление, социализация, социализация, философия, процесс социально-педагогической деятельности.

Abstract: In this article, the ideas about the pedagogical necessity of preparing students of "pre-school education" for socio-pedagogical activities are highlighted. At the same time, it was explained that the influence of social, psychological and pedagogical factors is important in the socialization of a person.

Key words: Pre-school education, personality, healthy, mature, thinking, socialization, socialization, philosophy, socio-pedagogical activity process.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Barkamol inson deganda ma’naviy jihatdan yetuk, o’z vatanining tarixi, buguni va kelajagi uchun qayg’uradigan, shuningdek iqtisodiy taraqqiyotiga o’z hissasini qo’shish ishtiyoqida yonib yashaydigan shaxsni tushunish bugungi kun talabiga mos keladi. Mehnat ta’limiga doir o’quv vazifalari, maktabdagi boshqa fanlarning o’quv vazifalari, o’quvchilarga yangi bilimlar berish, ko’nikma va malakalarni tarkib toptirish, bilimlarni amalda qo’llash darslar samaradorligiga erishish va xokazolarni talab etadi.

Bizga ma’lumki, jamiyatimiz doimo taraqqiy etib boradi. Buning uchun esa yangicha bilim berish, o’zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq, tanqidiy ijodiy faoliyat bilan shug’ullana olish ko’nikmalari tarkib topgan bo’lishi lozim. Demak tarbiya yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlashda, u mavjud jamiyat imkoniyatlarini shakllantirish, yanada rivojlantirish maqsadida keksa avlod tomonidan orttirilgan tarixiy tajribani to’ldirgan, yanada mukammallashtirgan holda yosh avlodga singdirishdan iborat. Yurtboshimiz Mirziyoyev Shavkat Miromonovich: “Yurtimizda ilm-fan, sog’liqni saqlash, ma’daniyat va san’at, sport kabi muhim sohalar faol tarzda rivojlanmoqda”, - deb

ta'kidlagan edilar²⁸. Darhaqiqat, Respublikamizda ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar keng doirada amalga oshirib kelinmoqda. «Hozirgi kunda innovatsion texnologiyalar va ilm fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy muammolarni o'rganish va ularning ijobiy yechimini topishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat ko'lami jihatdan murakkab bo'lib, u bir necha yo'nalishlarda tashkil etiladi. Shaxsni ijtimoiy munosabatlarga moslashuvini ta'minlash; ota-ona qarovi va parvarishidan mahrum bo'lgan bolalar bilan ishlash; normadan og'ish va deviatsiya holatlarini namoyon etuvchi, shuningdek, spirtli ichimliklar hamda giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchi bolalar va o'smirlar o'rtasida o'rtasida proflaktik ishlarni olib borish ijtimoiy-pedagogik faoliyatning muhim yo'nalishlari hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ham ijtimoiy institutlardan biri sifatida bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ularni turli salbiy ijtimoiy ta'sirlardan muhofazalash, maktab ta'limiga tayyorlash hamda psixologik jihatdan zo'riqishlarining oldini olishda alohida o'rin tutadi. Bu muassasalarda tarbiyachilar bolalarni ijtimoiylashtirishda asosiy rolni o'ynaydilar. Bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish borasida puxta nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lishlari esa kutilgan natijani qo'lga kiritish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning hayotida oila bilan bir qatorda maktabgacha ta'lim muassasalari muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari "...bola shaxsini sog'lom va etuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi"²⁹.

Bola shaxsining sog'lom va etuk bo'lib kamol topishi maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatida samaradorlikka erishishda ularning moddiy-texnik ta'minoti, pedagog kadrlarning salohiyati, ta'lim-tarbiya yo'nalishlari, pedagogik jarayon mazmuni, shuningdek, tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar o'rtasida qaror topgan sog'lom psixologik muhit ustuvor ahamiyatga ega.

Garchi tashqi omillar (jumladan, ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minoti)ni yaratishda davlat hamda jamiyatning bevosita ishtiroki kuzatilsa, ichki omillar (mas., malakali pedagoglarni muassasaga jalb etib, jamoada sog'lom psixologik muhitni qaror toptirish, ta'lim-tarbiya ishlari mazmunini zamon talablariga muvofiq yangilash, pedagogik jarayonni tashkil etishga ijodiy yondashish kabilar) mavjudligini ta'minlash maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv mahoratlari va pedagogik jamoaning sa'i-harakatlariga bog'liqdir.

So'nggi yillarda ijtimoiy hayot sur'atining tezlashuvi natijasida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning fiziologik-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni mazmunan murakkab, ko'pqirrali hamda ichki raqobatga asoslanuvchi ijtimoiy munosabatlar jarayoniga tayyorlash ehtiyoji yuzaga keldi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar (mas., Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, AQSH hamda Yaponiya

²⁸ Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi.— T: O'zbekiston, 2016. - 56 b.

²⁹ Ўқувчи шахсини шакллантириш /Тузувчилар: Ж.Фозилов, Р.Султонов, Ҳ.Саидов. Нашр учун масъул Ж.Ф.Йўлдошев. — Тошкент: "Ma'rifat-Madadkor", 2000. — 10-бет.

kabilar)ning tajribalari va bir qator pedagogik-psixologik tadqiqotlarning natijalari ushbu ehtiyojni ta'lim muassasalarida ijtimoiy-pedagogik faoliyatni yo'lga qo'yish orqali qondirish mumkinligini ko'rsatmoqda³⁰.

Tanlangan muammo yechimini topishga yo'naltirilgan ilmiy-pedagogik faoliyat jarayonini yoritishda ustuvor bo'lgan tushunchalar mohiyatini to'g'ri anglab olish tadqiqot yo'nalishini to'g'ri belgilashga imkon beradi. Ayni o'rinda: ijtimoiylashuv, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, ijtimoiy-pedagogik faoliyat ko'nikmalari, ijtimoiy-pedagogik faoliyat malakalari, ijtimoiy-pedagogik axloq, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy tayyorlash kabilar tayanch tushunchalar sanaladi.

"Ijtimoiylashtirish" tushunchasi "Falsafa. Qisqacha izohli lug'at"da quyidagicha sharhlangan: "jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni"³¹. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da esa "ijtimoiylashmoq" tushunchasi "ijtimoiy tus olmoq"³² ma'nosini anglatilishi ko'rsatilgan. Ijtimoiy tus olish tushunchaning umumiy mohiyatini ochib beradi. Biroq, ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil etilganda tushuncha mazmunini kengroq, batafsil yoritish taqozo etiladi. Zero, "ijtimoiy tus olish" aynan natijani ifodalashga xizmat qiladi. SHaxsning ijtimoiylashuvida va aynan pedagogik talqinda natijadan avval jarayonning mohiyati, uning kechishini o'rganish, tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Darhaqiqat, shaxsning ijtimoiylashuvida ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarning ta'siri muhim ahamiyatga ega. Biroq, bizning nazarimizda R.S.Nemovdan farqli ravishda shaxs ijtimoiylashuvida uning psixologik funksiyalari takomillashuvi muhim ekanligini inkor etmagan holda globallashuv sharoitida ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me'yori va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashning boyishi etakchi o'rin tutishini qayd qilmoqchimiz.

Ijtimoiy munosabatlar murakkab, keng qamrovli bo'lish bilan birga ma'lum ko'nikmalarga egalikni ham talab etadi. Shu sababli bugungi kunda bolalarni ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash ham aniq maqsadga yo'naltirilgan jarayon, ham pedagogik faoliyatning bir ko'rinishi sifatida tarbiyachilardan mutaxassislik, pedagogik, psixologik va metodik bilimlar, muayyan darajadagi ish tajribasi, boy dunyoqarash hamda kasbiy sifatlar (bolalarni seva olish, ularning shaxsini hurmat qilish, bag'rikenglik, mehribonlik, ularni tushuna olish, yordamga tayyorlik va boshqalar)ga ega bo'lishni taqozo etadi.

"Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi talabalarini ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon samaradorligini quyidagi mezonlar yordamida aniqlash mumkin:

1. Talabalarning maktabgacha ta'lim muassasalarida ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga oid nazariy bilimlarga egaliklari.

³⁰ Мудрик А.В. Основы социальной педагогики. – М.: АCADEMA, 2006. – С. 102.

³¹ Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат // Масъул муҳаррир А.Жалолов. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа компанияси Бош таҳририяти, 2004. – 173-бет.

³² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Иккинчи жилд. Е – М. – Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. – 178-бет.

2. Talabalarining tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy moslashtirish borasidagi amaliy ko‘nikma va malakalarga egaliklari.

3. Talabalarining oilalarga metodik yordam ko‘rsata olish qobiliyatiga egaliklari.

4. Talabalarining maktabgacha ta‘lim muassasalarida ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga nisbatan ijodiy yondasha olishlari.

Yuqorida bildirilgan fikrlar “Maktabgacha ta‘lim” yo‘nalishi talabalarini ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonining umumiy mohiyatini yorituvchi quyidagi andozani ishlab chiqishga imkon berdi.

Demak, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriluvchi ijtimoiy-pedagogik faoliyat jarayoni ko‘lam jihatidan keng, bir necha yo‘nalishdan iborat bo‘lib, alohida kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishni taqozo etadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etilishi uning metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislar (maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilari)ni tayyorlashda ushbu masalaga jiddiy e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi –T: O‘zbekiston, 2016. - 56 b.

2. Каримов И.А.Баркамол авлод орзуси /Тузувчилар Ш.Курбонов, Ҳ.Саидов, Р.Аҳлиддинов. Нашр учун масъул: Т.Рисқиев. – Тошкент: Шарқ НМК Бош тахририяти, 1999. – 42-бет.

3. Ўқувчи шахсини шакллантириш /Тузувчилар: Ж.Фозилов, Р.Султонов, Ҳ.Саидов. Нашр учун масъул Ж.Ғ.Йўлдошев. – Тошкент: “Ma’rifat-Madadkor”, 2000. – 10-бет.

4. Мудрик А.В. Основы социальной педагогики. – М.: АCADEMA, 2006. – С. 102.

5. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат // Масъул муҳаррир А.Жалолов. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа компанияси Бош тахририяти, 2004. – 173-бет.

6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Иккинчи жилд. Е–М.–Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 178-бет.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ИДЕАЛА - РАЗВИТИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Абдурахимова Алла Евгеньевна преподаватель, кафедры Социально-гуманитарных наук, педагогики и психологии Андижанского государственного института иностранных языков. +998932525520

На формирование и развитие стремления к полноценному эстетическому идеалу сегодня направлены усилия многих социальных институтов и учреждений страны, задачей которых является всестороннее развитие личности. Актуальность темы усиливается и в связи с особенностями независимого развития Узбекистана. Потребность в разработке данной проблематики возрастает также в связи с развитием эстетики как науки и искусства, как концентрированного выражения эстетических идеалов. Эстетическое воспитание является одним из важнейших востребованных направлений в процессе формирования гармоничной личности, что также повышает интерес к рассмотрению предлагаемой тематики.

Актуальность формирования совершенной личности - как философско-эстетическая проблема, которая относится к разряду “вечных” вопросов развития духовной культуры общества и личности. В её решении, в разную эпоху подходили по-разному, но всякий раз оставалось много “белых пятен” как на теоретическом, методологическом, так и на практическом уровне реализации этой идеи.

С современной точки зрения “совершенство”, как предполагаемый идеал, обладает свойством недостижимости в своей полной реализации, а модель - это уже завершённая структура формальной рационализации. Парадокс заключается в том, что наличие модели - не есть отсутствие идеала, под которым подразумевается совершенство.

В отличие от понятия “совершенная личность” “комилинсон”, понятие “гармонично развитая личность” (“баркамолшахс”) отличается более высокой вероятностью в своей реализации, в силу этого целесообразно сосредоточиться на исследовании этой категории, на разработке концепции по формированию гармонично развитой личности в системе образования. Специфика структуры модели гармоничной личности - проявлялась в выделении определенных качеств личности и весь качественный круг способностей в потенциале, всегда имел место в структуре идеальной личности. Обычно этот круг способностей личности включал в себя физическое, интеллектуальное, моральное и эстетическое совершенствование. В зависимости от оценочно - временной характеристики доминировали то одна, то другая тенденция, которые развиваясь, принимали все более и более синтезированную форму, которая интерпретировалась как духовно-культурная составляющая, где эстетическая направленность все более актуализируется.

История изучения проблемы гармонично развитой личности идет от мыслителей эпохи Мусульманского Ренессанса до современных концепций отечественных и зарубежных философов. Социально - философские истоки проблемы раскрываются в религиозной философии ислама и философских трактатах восточных мыслителей. Имеется ряд взглядов и учений мудрецов древней Греции и мусульманского Востока. В эту плеяду можно включить философов Античного мира, таких как – Гомер, Гесиод, Архит, Пифагор, Сократ, Платон.

Также и мудрецов восточных, периода средних веков, таких как: Абу Наср ибн Мухаммад Фараби, Аль-Кинди, Ибн-Баджжи, Ибн-Ади, Абу Али ибн Сина, Махмуд Кашкарий, Юсуф ХосХожиб, Ахмад Яссавий, Имам Бухарий, Алишер Навои; просветителей нового века – АбдурауфаФитрата, Мунаввар кори, Махмуд Бехбудий, Абдуллу Авлоний³³, Фирдауси, Ибн Рушда, Ибн Халдуна.

Так, например, одно из первых философских определений основного принципа эстетического восприятия дано в трудах Ибн Рушда³⁴.

Ибн Халдун,³⁵ считал, что геометрия очищает и совершенствует ум и что, поэтому, меньше вероятность впасть в ошибку, поэтому архитекторы изучают геометрию, но не только по указанным соображениям, а в силу необходимости своей профессии.

Аль-Фараби,³⁶ сравнил деятельность идеального правителя с архитектором, подчеркивая, что именно он должен быть человеком широко образованным, замыслы которого осуществляются коллективом искусных мастеров, ремесленников самых различных строительных профессий.

Ибн-Сина,³⁷ отмечал, что каждая форма, будучи единственной причиной существования материи, в случае исчезновения привела бы к тому, что и материя не существовала бы. Не может быть также, чтобы формы не были действительными и не участвовали бы в приведении материи к состоянию действительности, в противном случае материя могла бы существовать без формы.

Большой вклад в исследование эстетических концепций Аль-Фараби и Ибн Сино внесли азербайджанские, грузинские, казахские и таджикские исследователи: Бурабаев М.С., Брянов В.А., Богоутдинов А.М., Касымжанов А.Х., Курмангалиева Г.К., Рахимшикова М.К., Салдадзе Л., Сатыбекова С.К., Фархадова С.Т.³⁸ и др.

³³ Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 223 б; Абу Наср Фаробий. Фазилят, бахт-саодат ва камолат ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2001. – 64б; Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 160 б; Арасту. Поэтика. Ахлоқи Кабир. – Маҳкам Маҳмуд таржимаси ва шарҳлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. – 150 б; Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. – Тошкент: 1990. – 163 б; Зоҳидов В.Ю. Улуғ шоир ижодининг қалби (Алишер Навоий ҳақида). – Тошкент: Ўзбекистон, 1970. – 495 б; Маҳмуд Қошғарий. Девону лугатит турк. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1981, 268 б; Алишер Навои. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгилиси). – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 112 б; Низамов Ф.С. Алишер Навоий дунёқарашида умуминсоний қадриятлар муаммоси: Фалс.фан.ном.... дис. автореф. – Тошкент: Ўз.РФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 1996. – 15б; Хайруллаев М. Фаробий (ҳаёти ва илмий мероси). – Тошкент: Ўзбекистон, 1991. – 78 б; Туракулов Э., Раҳимов С. Абу Райхон Беруний руҳият ва таълим – тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 80 б; Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: Фан, 1971, 336 б.

³⁴ Григорян С. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. – М.: Наука, 1966.

³⁵ Философские трактаты аль-Кинди, аль-Фараби, Ибн-Баджжи, Ибн-Ади / Публ. Абд-ар-Рахмана Бадави, Бейрут. 1983.

³⁶ Абу Наср ибн Мухаммад Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города. – Ташкент: Узбекистан, 1994.

³⁷ Абу Али ибн Сина. Избранные произведения. Т. I. Д.: Ирфон, 1980.

³⁸ Фархадова С.Т. Муга – монодия как тип мышления. – Баку: Елм., 2001.; Салдадзе Л. Ибн Сина (Авиценна): Страницы великой жизни. – Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1985. – 464 с; Сатыбекова С. К. Гуманизм Аль Фараби. – Алма-ата: Наука, 1975. – 142 с.; Социальные, этические и эстетические взгляды аль Фараби / Бурабаев М. С., Курмангалиева Г.К., Сагадеев

Непосредственно, концепцию гармоничной личности разрабатывал Азизиддин Насафий³⁹ в своем трактате посвященном совершенной личности. Навоий⁴⁰ же, первым обосновал равноценное эстетическое восприятие поэзии на узбекском языке в сравнении с персидским.

Даже в период существования советской власти и наличия марксистско-ленинского учения учёные занимались исследовательской деятельностью по вопросам этики и эстетики в работах таких исследователей как – Ю.Б.Борева, Ю.А.Лунина, В.И.Могилевского, В.Х.Скатерщикова, Е.Г.Федоренко, где нашли своё отражение проблемы классовой борьбы и партийных направлений.⁴¹

Со стороны Р.Г.Апресяна, В.В.Бычкова, А.А.Гусейнова, Г.Б.Голубева, И.С.Когана, А.В.Кривцуна, А.А.Радугина, Е.Г.Яковлева – исследователей эстетики и этики проводились изыскания в области оценки поведенческих и эстетических ценностей. В них были исследованы: история этического и эстетического мышления, категории и вопросы, касающиеся современного значения вышеупомянутых областей общественной идеологии.⁴²

С появлением Независимости в Республике Узбекистан началось формирование нового отношения к этическим и эстетическим ценностям. Исследования этих проблем стали появляться в научных работах таких республиканских учёных как М.Абдуллаева, Абдулла Шера, Х.Аликулова, С.Жумабаева, Т.Махмудова, О.Мусурмоновой, К.Назарова, Ж.Туленова, Э.Умарова, Х.Шайховой, С.Шермухамедовой, Э.Юсупова, У.Коробоева, А.Курбонмаматова.⁴³

А.В., Бряннов В.А. – Алма-Ата: Наука, 1984. – 176 с.; Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии. – Сталинобад: Таджикгосиздат, 1961. – 331 с; Касымжанов А.Х. Эстетические взгляды аль-Фараби. – Душанбе: Дониш, 1990. – 152 с.; Рахимшикова М.К. Эстетические Взгляды Абу Насра Аль-Фараби: Дис...канд. филос. наук. - Ташкент, 2010. – 152 с.

³⁹Азизиддин Насафий. Зубдат ул-хакойик – хақиқатлар қаймоғи / Н.Комилов таржимаси. - Тошкент: Камалак, 1995. -52 б.

⁴⁰Навоий Алишер. Махбуб ул-қулуб (Қалблар севгилиси). – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашрети, 1983. -112 б;Навоий/ Мажолис ун-нафоис //Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. –Тошкент. Фан, 1966.Т.13. –528 б;Низамов Ф.С.Алишер Навоий дунёқарашида умуминсоний қадриятлар муаммоси. Автореф. дис. ... фалс.фан.ном. –Тошкент: Ўз.РФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 1996.-153б.

⁴¹Борев Ю. Б. Эстетика. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с;Борев Ю. Б. Критика современных бужуазных эстетических концепций. – М.: Высш. школа, 1977. -174 с; Лукин Ю. А., Скатерщиков В.К. Основы марксистско-ленинской эстетики. – М.: Высш. школа, 1982. – 191 с; Марксистско-ленинская эстетика. – М.: Высш. школа,1983. - 544 с; Могилевский В.И. Марксча-ленинча эстетика асослари.- Тошкент: Ўқитувчи, 1974. - 190 б; Федоренко Е.Г. Марксча-ленинча этика асослари.- Тошкент: Ўқитувчи, 1982. - 408 б.

⁴²Бычков В.В. Эстетика. – М.: Аспект-пресс. 2002, 346 с; Голубева Г.А. Этика /Учебник. –М.: Издательство Экзамен, 2005. -320 с;Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. Учебник. –М.:Гардарики, 2004.- 472 с; Каган М.С. Философская теория ценностей. СПб. Питер,1997. -544 с; Каган М.С. Эстетика как философская наука. СПб.–Л.: Ленинградск. ун-т, 1987. -466 с; Кривцун А.В. Эстетика. – М.: Гардарики. 1999, 412 с; Лопатин Л.М. Статьи по этике. – СПб.Наука, 2004.–357 с; Радугин А.А. Этика. – М.: Центр, 2003.-224 с;Яковлев Е.Г. Эстетика. –М.: Аспект-пресс. 2000. 360 с;

⁴³АбдуллаевМ.Бадий эстетик маданият(назарий-методологик жиҳатлар).–Тошкент: Фан,2007.- 131б; Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. –Тошкент: ФТДҚ, ДИТАФ, 2000.-172 б; Абдулла Шер,Хусанов Б., Умаров Э. Эстетика /Услужий қўлланма.–Тошкент: Ўзбекистон Миллий Университети. 2008.-170б; Аликулов Х. Гуманистик мерос ва шахс маънавий камолоти. –

www.universaljurnal.uz

ПЕРИОДЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ИДЕАЛА

Абдурахимова А. Е. преподаватель, кафедры Социально-гуманитарных наук, педагогики и психологии Андижанского государственного института иностранных языков. +998932525520

Для развития нашего общества необходимо ознакомиться с периодом возникновения идеала, как нечто совершенного для обзора исследований, анализов, материалов, более подробно повествующих о том, что необходимо выполнить для решения поставленных задач и как это сделать наиболее рационально. Первоначально – это развитие эстетического воспитания, которое играет большую роль в цивилизованном обществе, где поставленные цели для достижения гармонии не осуществляются из-за существующего ряда проблем.

Специфика изучения эстетического идеала и ключ к решению проблемы находится в учении о сущности прекрасного. Существует глубокая взаимозависимость этих двух центральных категорий эстетики - «прекрасное» и «эстетический идеал». Ведь в истории эстетической мысли имеется несколько трактовок этих категорий.

Эстетические понятия и термины оформляются уже в ранней греческой литературе и в эпосе Гомера, Гесиода. Встречаются важнейшие эстетические термины у Гомера: «прекрасный», «красота», «гармония» и др.

Прекрасное, гармоничное для Гомера - есть нечто объективное, присущее самой действительности, абсолютное, материальное, то, что можно непосредственно воспринять чувством.

В Древней Греции с эстетическим идеалом было тесно связано учение о калокагии – идеальном и совершенном типе человека. Это учение основывалось на представлении о гармонии души и тела, внутреннего и внешнего⁴⁴, где учение Платона о гармонии развивает идеалистическое представление о гармонии, хотя она

Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2006. - 60 б; Жумабоев Й. Ўзбекистонда фалсафа ва ахлокий фикрлар тараққиёти тарихидан. –Тошкент: Ўқитувчи, 1997. -183 б; Курбанмамадов А. Эстетика Фирдавси. –Ташкент: Фан, 2007. -200 с; Курбанмамадов А. Из истории эстетической мысли в Средней Азии (эпоха древности и раннего средневековья). –Ташкент: НУУз, 2007. -168 б; Маънавий камолот омиллари. /Академик Э.Ю. Юсупов таҳрири остида. –Тошкент: Университет, 1995. -64 б; Махмудов Т. Эстетика и духовные ценности. –Ташкент: Шарқ, 1993. -288 с; Махмудов Т. Мустақиллик ва маънавият (Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари асосида). – Тошкент: Шарқ, 2001. -160 б; Махмудов Т. Комиллик асрорлари: Хаётий ҳикматлар .- Тошкент: Адолат, 2006. - 96 б; Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. -192 б; Назаров Қ. Аксиология: қадриятлар фалсафаси. –Тошкент: Маънавият, 1998. -121 б; Умаров Э. Эстетика. / Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма –Тошкент: Ўзбекистон, 1995. -246 б; Умаров Э., Абдуллаев М. Маънавият асослари / Ўқув қўлланма. –Тошкент: Шарқ, 2005. -128 б; Ўзбекистон Миллий университети, 2007. -168 с; Туленов Ж. Диалектика назарияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2001. -324 б; Шайхова Х., Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот.–Тошкент: Ўзбекистон,1992.-118б; Шермухамедов С.Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт.-Тошкент: Фан,2005.-51б; Юсупов Э. Ёшларнинг маънавий камолоти.–Тошкент: Ўзбекистон, 1995.-32 б; Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Тошкент: Шарқ, 2002. - 238 б.

⁴⁴Скопинцева Ю.Н. Экзамен по этике и эстетике: Учебное пособие для вузов. - М.: Приор-издат, 2004. - 80 с.

и состоит из смешения физических элементов, но природа ее не является физической. Гармония бессмертна, она не умирает со смертью этих элементов. Следовательно, она «невидима», «бессмертна», прекрасна и «божественна».

В основе философского учения Гераклита лежит представление о гармонии как единстве противоположностей. Для него гармония – это внутренний, качественный закон развития природы, предполагающий единство и борьбу противоположностей. Характерно, что когда Гераклит пытается объяснить диалектическую природу гармонии, он обращается, прежде всего, к музыке. Его эстетика, раскрывающая диалектическую природу музыкальной гармонии, оказала огромное влияние на всю античную эстетику и теорию музыки. Конкретизируя понятия красоты, Гераклит говорит о гармонии как о единстве противоположностей. Идеал же, однако (как и в нравственной сфере), – полный теоретический синтез всех эмпирических сведений их «единство в духе» (т. е. в мышлении) – составляет неустранимую потребность этого разума, его «регулятивный принцип» и идеал, к которому он стремится и никогда не достигает.

Тем самым непротиворечивое единство знания выступает у Канта как «необходимая иллюзия разума»⁴⁵. Но остановимся на рассмотрении эстетического идеала.

В работах и трудах таких исследователей как И.Канта, Ф.Шиллера, Ф.Шеллинга, А.Шопенгауэра и Ф.Нитше нашли своё отражение следующие проблемы: место и роль человека в обществе, закономерности психики, предметная деятельность человека, наличие духовного начала⁴⁶.

И.Кант, много сделал для уяснения специфики нравственности и уточнения предмета этики, в общем виде, он определил мораль как область человеческой свободы в отличие от сферы внешней необходимости и природной причинности.

Обмен опыта и старание самосовершенствования в достижении идеала в "Эстетике Гегеля" нашло отражение и отрицательное влияние современного ему общества на роль и функцию искусства. Здесь он, несомненно, продолжил линию Канта, Шиллера. Так, немецкий философ считал, что в современном ему искусстве, в основном, смягчается противоречие между человеком и обществом. Между тем, подлинная задача искусства, состоит в осознании высших интересов духа и в их воплощениях, в прекрасных образах"⁴⁷.

Кризис философской мысли Нового Времени и эстетические системы представителей классической немецкой философии стали последним средством решения философских проблем, которые наглядно проявились в последующем и разрешились обычным путем. Этим было положено начало эстетизму буржуазного

⁴⁵ Ильенков Э.В. Философия и культура. - М.: Политиздат, 1991. - С. 207.

⁴⁶ Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. – М.: Директмедиапаблишинг, 2007.- С. 265-266; Шеллинг Ф. Философия искусства. – М.: Мысль, 1966. –с. -400; Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. В 2-х т.–Минск. Попурри, 1998. Т.1.-С. 312-316; Ницше Ф. Сочинение. В 2-т х. –М.: Мысль, 1990. Т 2.-603 с.

⁴⁷ Там же. - С. 38.

развития, например, в феноменологии, экзистенциализме, и свидетельствующему о «кризисе буржуазной философской мысли»⁴⁸.

Конрад Н.И. много сделал для того, чтобы мы полным правом могли говорить о китайском Возрождении еще в VII-VIII вв. н. э. Так, ХаньЮй (768-824) проповедовал идеалы настоящего гуманизма, т. е., тех закономерностей человеческой природы, которые не зависят ни от чего надприродного, которые только развивают заложенные в самом же человеке «человеколюбие» и «должное»⁴⁹.

Высказывания о достижении идеала, цели и задачи в воззрениях философов, в западных концепциях художественного творчества рассматривались до этого в вопросах и нахождении его ответов. Крутоус В. П. в своём труде "Категория прекрасного и эстетический идеал" отмечает, что "вопрос о природе эстетического идеала, о его специфике, до сих пор является спорным, остро дискуссионным"⁵⁰. А "между трактовкой категории прекрасного, и характером решения проблемы эстетического идеала, существуют определенная взаимосвязь, и взаимообусловленность"⁵¹, и наиболее острым вопросом является - определение возникновения мысли переходящей в идеал.

Символичность в эстетике может коренным образом сформировать в личности человека и его тёмные стороны.

Херберт Рид рассматривает в своих научных исследованиях творческую деятельность как символическую трансформацию её фундаментально архаических качеств современного человека.

Мораль и искусство – две формы общественного сознания и духовно – практической деятельности человека, тесно связанные, и взаимодействующие друг с другом. Основу их единства составляет их взаимосвязь этического и эстетического - в явлениях общественной жизни, определение модели человеческого существования как нравственной – безнравственной, духовной – бездуховной.

Одну из важных традиций мировой эстетической мысли составляет рассмотрение категорий «эстетический идеал» и «характер» как двух граней единой проблемы,⁵² между тем, формирование гармонии в личности путем повышения социального статуса, так как "представления о высшей красоте и высшем совершенстве человека, условий его бытия формируются на основе осознания противоречий в социально-экономической, духовной жизни общества, гармонически разрешить, которые в специфической форме призван эстетический идеал"⁵³, который стремится добиться конечной цели и улучшения жизненных условий.

⁴⁸ Афасижиев М.Н. Западные концепции художественного творчества: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высш. шк., 1992. - С. 39.

⁴⁹ Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. Исторический смысл эстетики Возрождения // Сост.. Тахо-Годи А.А. - М.: Мысль, 1998. - С. 11.

⁵⁰ Крутоус В.П. Категория прекрасного и эстетический идеал. - Издательство Московского Университета, 1985. - С. 3.

⁵¹ Там же. - С. 3-4.

⁵² Там же. - С. 4.

⁵³ Крутоус В.П. Категория прекрасного и эстетический идеал. - Издательство Московского Университета, 1985. - С. 105.

Следует рассмотреть первоначальную проблему гармонии и противоположной ей дисгармонии. "Представления о высшей мере красоты и гармонии входят в эстетический идеал целиком и полностью, то представления о возвышенном включаются в него с известными ограничениями. Безусловно, относятся к сфере идеала героическое, все позитивные формы возвышенного, в которых ведущую роль играет гармоническое начало, а дисгармоническое занимает место подчиненное и из него исключаются крайне дисгармоничные (из «антропоморфных») формы возвышенного. Конкретная же грань между теми и другими определяется эстетическим сознанием с учетом исторической эпохи, объективных обстоятельств, особенностей субъективного фактора и т. д."⁵⁴.

На IV Международном конгрессе по эстетике в Афинах был зачитан доклад «Гармония и дисгармония в изобразительном искусстве». Автор этого доклада Готлибб К. пыталась доказать, что если классическое искусство является искусством гармонии и порядка, то современное изобразительное искусство, под которым имеется в виду современное западное искусство, основано исключительно только на беспорядке и дисгармонии.

Современное искусство делает дисгармонию одним из важнейших принципов композиции. Классические искусства нацелены на безмятежность, которые они достигают с помощью гармонии, порядка и логики. Современное искусство прямо противоположно этому, так как оно имеет цель возбуждать зрителя. Оно использует дисгармонию, которая основана на «иррациональном» и неожиданном.

Концепция является односторонним схематичным пониманием, как истории искусства, так и самого понятия «гармония». Классическое, и современное искусство складывалось как единство порядка и беспорядка, гармонии и дисгармонии:

—..Гармония предполагает не одну только правильность, абсолютную симметрию, рациональную размеренность.

—..Дисгармония – это вовсе не абсолютная утрата - отрицание гармонии.

Необходимо, также различать понятия «эстетический идеал» и «идеал прекрасного», которые не мало важные в эстетическом развитии."Понятие «эстетический идеал» шире понятия «идеал прекрасного». Эстетический идеал включает себя в качестве существенного дополнения определенные проявления возвышенного, трагического и комического, которые обогащают идеал прекрасного, передают ему особую яркость, многогранность и жизненность"⁵⁵.

⁵⁴ Там же. - С. 107.

⁵⁵ Крутоус В.П. Категория прекрасного и эстетический идеал. - Издательство Московского Университета, 1985. - С. 110.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ БАЗЫ МОЛОДЁЖНОГО ЖАРГОНА СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Абдулхакимова Ранохон Абдурахим кизи студент, факультет романо-германских и славянских языков, Андижанский государственный институт иностранных языков, Республика Узбекистан, г. Андижан

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие «молодёжный жаргон». Анализируются особенности формирования лексической базы молодёжного жаргона современного русского языка. В качестве материала для анализа выбран «Толковый словарь русского сленга» В.С. Елистратова. В исследовательской работе подробно описываются способы заимствования и способы образования лексических единиц молодёжного жаргона русского языка. Способы образования лексической базы неофициального языка молодёжи распределены авторами в зависимости от их продуктивности.

Ключевые слова: молодёжный жаргон, сленг, заимствование, транскрипция, транслитерация, калькирование, аффиксация, аббревиация, фонетическая мимикрия.

Annotatsiya: Ushbu maqolada "yoshlar jargoni" tushunchasi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy rus tilining yoshlar jargonining leksik bazasini shakllantirish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil uchun material sifatida V.S.Elistratovning "Rus tili slengining izohli lug'ati" tanlangan. Tadqiqot maqolasida rus tilining yoshlar jargonining leksik birliklarini o'zlashtirish va so'z yasash usullari batafsil bayon etilgan. Yoshlarning norasmiy tilining leksik bazasini shakllantirish usullari mualliflar tomonidan ularning mahsuldorligiga qarab taqsimlangan.

Kalit so'zlar: yoshlar jargoni, sleng, o'zlashtirma, transkripsiya, transliteratsiya, so'zlarni kalka yordamida yasash usuli (kalkirovaniye), affiksatsiya, abbreviatsiya, fonetik mimikriya.

В стремительно развивающемся мире постоянно происходят изменения. Эти изменения касаются в первую очередь средства коммуникации - языка. Язык отражает в себе все происходящие значительные события. Отражение происходящего наиболее заметно в лексике языка, в частности в молодёжном жаргоне. Жаргонизмы, представляя собой в большинстве случаев слова с экспрессивной окраской, являются интересным объектом исследования для большинства учёных-лингвистов. Нас как представителей молодёжной среды заинтересовали жаргонизмы, используемые молодыми носителями русского языка. Молодёжный жаргон, на наш взгляд, самый изменчивый пласт жаргонной лексики. Его изменчивость обусловлена периодической сменой поколений. Речевая культура современного общества является пластичной речевой средой. Молодёжь быстро реагирует на речевые новации в социуме. И это все «новое» находит особое выражение в манере общения между молодыми людьми.

Объектом исследования является молодёжный сленг как составная часть современного русского языка. Предмет исследования – выявление особенностей формирования лексем неофициальной речи молодых носителей русского языка. Целями исследования являются выявление продуктивных способов образования новых слов в молодёжном жаргоне русского языка, а также изучение влияния общества на формирование лексики молодёжного жаргона. Цели исследования

достигаются при помощи выборочного анализа словарных статей «Толкового словаря русского сленга» Владимира Станиславовича Елистратова [1]. Научная новизна данной работы заключается в том, что лексемы, которые анализируются в статье, являются наиболее часто употребляемыми единицами молодёжного жаргона. Актуальность работы обусловлена активным ростом популярности молодёжного жаргона, а также приспособлением языка СМИ к молодёжной среде.

Предметом научных исследований молодёжная речь становится лишь в 20-30-е гг. XX века. Исследование молодёжного жаргона привлекло не мало учёных-лингвистов. Исследованием понятия сленга занимались следующие учёные: И.В.Арнольд, В.А.Хомяков, Т.В.Беляева, М.М.Маковский, Э.Партридж, О.Есперсон, Х.Менкен, С.И.Хаякава, Р.Спиерс и др. Исследования молодёжной речи являются актуальными в зарубежной лингвистике. Некоторые лингвисты ограничивались в основном систематизацией сленга [9], выработкой различных подходов к его анализу, включающих социологический [8], описанием речи городской молодёжи, так как, по мнению немецкого лингвиста К. Зорнига, молодые представители городского населения являются главными носителями современного сленга [10]. Публикации последних десятилетий посвящены изучению роли молодёжного жаргона в формировании общественной идентичности [11]. Лексика молодёжного жаргона русского языка в качестве лексикографической обработки начала выступать ещё в 90-е годы: Ф. Рожанский, «Сленг хиппи: Материалы к словарю» (1992); В. Быков, «Язык из мрака - блатная музыка и феня: Словарь» (1992); В. Быков, «Русская феня. Словарь современного интержаргона асоциальных элементов» (1993); В.С. Елистратов, «Словарь московского арга». В последние годы развитием данной темы занимаются Д.С. Голованова [2], М.Ю. Руденко [6], М.А Кронгауз [4,5]. Использование лексических единиц молодёжного жаргона в художественной литературе наблюдается в произведениях В. Пелевина, В. Маканина, М. Веллера, В. Сорокина, В. Токаревой и многих других авторов. Подобные слова представляют интерес для филологов, поскольку отражают живые процессы в языке.

В настоящее время существует множество определений молодёжного жаргона. В качестве основного мы предлагаем применять определение В.А. Хомякова: «Сленг – это относительно устойчивый для определенного периода, широко употребительный, стилистически маркированный (сниженный) лексический пласт (имена существительные, прилагательные и глаголы, обозначающие бытовые явления, предметы, процессы и признаки), компонент экспрессивного просторечия, входящего в литературный язык, весьма неоднородный по своим истокам, степени приближения к литературному стандарту, обладающий пейоративной экспрессией» [7, с. 15]. Молодежный жаргон активно взаимодействует с жаргонами специалистов области информационных технологий, артистов, уголовников, а также с просторечием.. Проанализировав значительное количество словарных статей «Толкового словаря русского сленга» В.С. Елистратова, можно сделать вывод, что основными источниками пополнения молодёжного жаргона служат: заимствования, семантические преобразования общенародной лексики (метафоризация), аффиксация, аббревиация, фонетическая мимикрия. Далее в данной работе подробно описываются основные источники формирования лексики молодёжного жаргона, приводятся примеры лексических единиц, появившихся в молодёжном

жаргоне благодаря тому или иному источнику. Наиболее продуктивным способом возникновения лексических единиц в неофициальном языке молодёжи считаются заимствования. В большинстве случаев в активный запас молодежного жаргона переходят лексемы, ранее функционировавшие в английском языке. Заимствования осуществляются следующими способами: транскрибирование транслитерация и калькирование. Транскрибирование – сохранение звуковой формы исходного слова при заимствовании. Примеры: апгрейд (англ. upgrade) - модернизация чего-либо, обновление или существенное улучшение; аутфит (англ. outfit) - основная часть образа, состоящая из аксессуаров, одежды и обуви; Лакшери (англ. luxury) - что-то престижное. Транслитерация - точная передача знаков одного языка знаками другого языка, при которой каждый знак (или последовательность знаков) одной системы письма передаётся соответствующим знаком (или последовательностью знаков) другой системы письма. Примеры: бан (англ. ban) – запрет для пользователя отправлять сообщения; го (англ. go) - идём, пошли. Калькирование - воспроизведение не звукового, а комбинаторного состава слова или словосочетания, когда составные части слова (морфемы) или фразы (лексемы) переводятся соответствующими элементами переводящего языка. Примеры: application – аппликуха – аппликухи -аппликухой (прикладная программа), CD-ROM – сидиромка. Вследствие того, что исходный язык является аналитическим, а заимствующий синтетическим, имеет место добавление флексий к глаголам: to connect – коннектиться (соединяться при помощи устройств), to click – кликать (нажимать на клавиши мыши или сенсорного экрана устройства), to block - блочить (ограничивать доступ к ресурсу или функциональности). Следующим по численности сформированных лексем молодежного жаргона способом является семантические преобразования общенародной лексики, или метафоризация. Большинство жаргонизмов возникает как производные, переносные значения слов, основные значения которых являются литературными. Главный механизм образования переносных жаргонных значений – метафора. Например: Свалить - (лит.) обрушить вниз - (жарг.) уйти. Крыша - (лит.) часть дома - (жарг. молод.) голова. Не мало единиц лексики молодежного языка образованы путём аффиксации. При данном способе слова образуются при помощи прибавления морфем к основе слова по имеющимся в языке словообразовательным моделям. Наиболее продуктивными аффиксами в сленге русской молодёжи являются суффиксы -к («музычка» – «музыка», «училка» – «учительница»), -юх /-юшк («днюха» / «днюшка» – «день рождения», «уважуха» – «уважение»), -ть («базарить» – «разговаривать», «тусоваться» – «развлекаться»). Кроме того, также встречаются такие суффиксы, как -ос (данный суффикс является исключительно «сленговым» суффиксом, «видос» – «видео»), -ня (суффикс, придающий слову пренебрежительное значение, «фигня» – «неважная вещь, мелочь»), -чик («нежданчик» – «нечто неожиданное»). Функционирование данного пласта лексики в большинстве случаев происходит в устном или письменном (общение через интернет-мессенджеры) разговорном виде, соответственно носители языка стремятся сократить лексемы для достижения экономии времени и удобства коммуникации, что и приводит к аббревиации – способу словообразования при помощи сокращения слова или словосочетания. Например: дз – домашнее задание, др – день рождения, лп/лд- лучший(ая)

друг/подруга, нг- Новый год, чс – черный список, тг – телеграм (название интернет-мессенджера). Наименее продуктивным, однако, на наш взгляд, достойным внимания способом пополнения лексического запаса молодёжного жаргона является способ фонетической мимикрии. Фонетическая мимикрия - это способ заимствования слов, основанный на совпадении семантически несхожих общеупотребительных слов и непосредственно заимствующихся исходных слов. Например: клавиатура - клава, mail - мыло, button – батон. Таким образом, лексическая база молодёжного жаргона базируется на заимствованиях, в основном из английского языка, а также на семантические преобразования общенародной лексики. Отличительной словообразования лексических единиц данного типа является стремление к сокращениям, удобству использования в разговорной речи. Основной причиной заимствования и словообразования слов в молодежном жаргоне можно назвать не потребность в наименовании нового предмета или понятия, а стремление к синонимической замене имеющихся лексических единиц, обусловленной социально-психологическими причинами. Функция сленгизмов состоит в том, чтобы дать имеющимся предметам, явлениям экспрессивное, оригинальное и необычное название.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Владимир Станиславович Елистратов Толковый словарь русского сленга: свыше 12000 слов и выражений, арг, кинемалогос, жаргоны Издатель АСТ-Пресс книга, 2005 668 с.
2. Голованова, Д.С. Влияние интернет-сленга на речевую культуру современной молодежи / Д. С. Голованова, И. Н. Якименкова // Юный ученый. – 2019. – № 3 (23). – С. 1-3. – [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/young/archive/23/1409/> (дата обращения: 03.08.2021).]
3. Захарова Л. А., Шуваева А. В. Словарь молодёжного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета): учебно-методич. пособие. / Л. А. Захарова, А. В. Шуваева. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2014 – 126 с.
4. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва. 3D (+ CD-ROM). — Астрель, Corpus, 2011. — 480 с. — 15 000 экз. — ISBN 978-5-271-37661-0, 978-5-17-080038-4.
5. Кронгауз М. А. Самоучитель Олбанского. — М.: АСТ, 2013. — 416 с. — 5000 экз. — ISBN 978-5-17-077807-2.,
6. Руденко, М.Ю. Исследование арг, жаргона и сленга: вопросы терминологии / М.Ю. Руденко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. – № 5(59): в 3-х ч. – Ч. 3. – С. 127-134.
7. Хомяков, В.А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского языка/В.А.Хомяков.–Вологда: Областная типография, 1971.–103с.
8. Donahue, T. S. A structuralist-functionalist account of border slang / T. S. Donahue // International Journal of the Sociology of Language. – 1995. – Iss. 1. – P. 107–118.

9. Partridge, E. Slang today and yesterday: 4th ed. / E. Partridge. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1972. – 476 p.

10. Szabó, D. Methodological Problems of the Sociolinguistic Study of Youth Slang: Paris Teenagers' Argot Commun / D. Szabó // Androutsopoulos & Scholz. – Debrecen : Kossuth Lajos University Press, 1998. – P. 49–58

11. Thorne, T. Slang, style-shifting and sociability / T. Thorne // Multicultural Perspectives on English Language and Literature. – Electronic text data. – Mode of access: <http://www.kcl.ac.uk/content/1/c6/03/08/16/Slang,%20Style-shifting%20and%20Sociability.doc>. – Title from screen.

OLIY TA'LIM TALABALARNING MEDIAMADANIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Karimova Maftuna Nurdinovna Toshkent davlat agrar universiteti assistenti, Toshkent xalqaro ta'lim universiteti assistenti

Xakimov Sherzod Ikram o'g'li Toshkent davlat agrar universiteti talabasi
Himmatov Mehroj Sirojiddin o'g'li Toshkent davlat agrar universiteti talabasi
kmaftuna538@gmail.com, maftuna_nurdinovna_1990@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada rivojlangan ta'lim sharoitida innovatsion ta'lim texnologiyalari ahamiyati haqida so'z yuritilgan. Ta'limni yanada samarali qilish usullari, zamonaviy texnologiyalardan dars davomida qanday foydalanish usullari haqida ham ma'lumot berib o'tilgan. Oliy ta'limda mediamadaniyatni rivojlantirish va sohadagi dolzarbligi.*

Kalit so'zlar: YuNESKO, mediakompetentlik, media mediasavodxonlik.

Dunyo rivojlanishining asosiy tendentsiyalari orasida axborotlashgan jamiyatga o'tish muhim vazifa, ya'ni jamiyatning barcha jabhalarida media vositalarining ta'siri dolzarb muammo sanaladi. 2021-2026 yillarda Yangi O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid Davlat Dasturining bevosita tegishli bandi Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish masalalariga oid bo'lib, unda ta'lim jarayonini raqamlashtirishga doir vazifalar hamda pedagogik oliy ta'limda zamon talablariga mos kompetentsiyalarni shakllantirish vazifalari belgilangan. Ta'lim muassasasining elektron axborot ta'lim muhitini yaratish sof texnik masala bo'lib qolmasdan, balki buning uchun muassasaning ilmiy- metodik, tashkiliy va pedagogik imkoniyatlarini tizimli yondashuv asosida ishga solish talab etiladi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitiga asoslangan axborotlashtirilgan jamiyatning tarkibiy qismlari – bu media, til hamda madaniyatdir. Aynan biz yashayotgan dunyoning tili va madaniyatini insondagi mediakompetentlik tashkil etadi. Dunyoda mediakompetentlikning ahamiyati turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, YuNESKO tavsiyalarida alohida ta'kidlanib, bo'lg'usi pedagoglar mediakompetentligini rivojlantirish g'oyasi qo'llab - quvvatlangan.

Axborot – texnologiyaning va Mediakompetentning ta'limdagi o'rni

Zamonaviy axborot telekommunikatsion texnologiyalaridan ta'lim tizimida foydalanish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: axborot-telekommunikatsion

texnologiyalar o'qitish vositasi sifatida, ya'ni zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar asosida talabalarga bilim beriladi hamda ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari kompyuterlarning zamonaviy dasturiy vositalari asosida tashkil etiladi.

Mediakompetentlik (media competence) ta'lim tizimimizdagi nisbatan yangi atama hisoblanib, u media ma'lumotlarni turli ko'rinishda uzatish va baholash, o'rganish, yetkaza bilish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi.

Mediata'lim hozirgi davrda shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi.

➤ Elektron darsliklar yarata olish va ular bilan erkin faoliyat olib borish ko'nikmasiga ega bo'lish;

➤ ZOOM, Google meet, Google disk, Camtasio studio kabi dasturlarda erkinishlay olish;

➤ Masofaviy ta'lim platformasini kreativ yangiliklar bilan boyitib borish vaboshqalar.

➤ Internet aloqasi sifatining notekis taqsimlanganligi;

➤ AKT moslamalarining ta'lim sub'ektlari barchasida ham yetarli emasligi;

➤ Ta'lim muassasalarida media -axborot qurilmalaridan foydalanishko'nikmasi(mediasavodxonlik darajasi)ning pastligi;

➤ Masofaviy ta'lim shaklida ta'lim sub'ektlari uchun javobgarlikning to'liqta'minlanmaganligi kabi bar qator kamchiliklar ko'zga tashlandi.

Mediakompitentlik – bu insonning turli shakllarda media matnlarini tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatishga tayyorligida namoyon bo'ladigan integral sifati, turlari, shakllari va janrlari, jamiyatdagi ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilish. Mediakompitentlik tushunchasi ko'p qirrali. Chunki, u ham bilimni, ham faoliyat usullarini, ham shaxsiy xususiyatlarni ifodalaydi, u bir emas, balki bir nechta doirada faoliyat ko'rsatadi. Ilmiy sohalar va fanlararo xususiyatga ega.

Media ta'lim, media tadqiqotlari va mediasavodxonlik tushunchalari hozirgi kunda maktab va universitet darajasida zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylandi. 1990-yillarning oxirlarida media ta'lim masalasida pedagogikaning nazariy va amaliy doirasida eng qizg'in munozara bo'lgan. 1980-yillardayoq YuNESKO media-ta'limni pedagogikaning ustuvor maqsadi, axborot omilini esa barcha darajadagi o'smirlar va yoshlarni o'qitishning yetakchi omili deb e'lon qilib, media ta'limni zamonaviy muloqot va ifoda usullarini o'rganish, o'rgatish va o'rganish sifatida belgilab berdi. Ijtimoiy, xulq-atvor fanlari xalqaro entsiklopediyasida aytilishicha, «Ommaviy axborot vositalari bilan ta'lim berishdan farqli o'laroq, «Media ta'lim» ommaviy axborot vositalari haqida ta'lim berishdir. Odatda, media ta'lim ommaviy axborot vositalarining qanday ishlab chiqarilishi va tarqatilishi haqidagi kognitiv bilimlarni hamda media kontentini sharhlash va baholash b o'yicha tahliliy ko'nikmalarni egallashga urg'u beradi. Bundan farqli o'laroq, «media tadqiqotlari» odatda ommaviy axborot vositalarini ishlabchiqarish bilan amaliy tajribaga urg'u beradi. Media ta'lim va media tadqiqotlari tarafdorlari ham yoshlar bilan ta'lim faoliyati orqali mediasavodxonlik maqsadlariga erishish niyatida.

Yangi media tadqiqotchilari yangi kommunikatsiya texnologiyalari orqali o'ziga xoslik, interaktivlik, geolokatsiya, jalb qilish, ta'sirchanlik, almashish, ijodkorlik va muxlislar olomonini va boshqa onlayn va real hayot hamjamiyatini qurish shakllarini

qo'shdilar. Zamonaviy media ta'lim oldida tez-tez muhokama qilinadigan yana bir muammo - bu ta'lim jarayonida ijtimoiy mediaga qanday yondashishdir. Amerikalik tadqiqotchi S.Tolib ijtimoiy tarmoqlar yosh avlod hayotining ajralmas qismiga aylangani uchun bu mediapedagogikaning eng muhim savoli, deb hisoblaydi. Shu sababli, ushbu murakkab va qiziqarli media muhiti talabalarni hayotining ajralmas qismiga aylanib borayotgan ijtimoiy mediani tushunish, muloqot qilish va moslashishga tayyorlaydigan malakali media pedagogikasini talab qiladi. Media savodxonligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar o'quvchilarning «raqamli raqamli fuqarolar» bo'lishiga yordam beradigan vositalar va usullarga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, XX asrda globallashuv jarayonining tezlashishi, umumsayyoraviy sivilizatsiyaning rivojlanishi natijasida jahon mafkuralarining xarakteri o'zgardi. Bu o'zgarishlar turli g'oyalarning rivojlanishiga bir qadar qo'l keladi hamda turli g'oyalarning salbiy ta'sirini kuchaytiradi. O'z maqsadini aniq belgilab olgan, o'z milliy g'oyasini shakllantirgan millatgina rivojlangan kelajagini ta'minlay oladi. Xulosa sifatida pedagogika oliy ta'lim samaradorlikni yanada oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: Ta'lim muassasalari uchun zarur zamonaviy texnik jihozlar bilan ta'minlash jarayonini nazoratga olish va amaliy qo'llab -quvvatlash, chekka hududlarda ham internet aloqasi va texnik jihozlar tizimli faoliyatini yo'lga qo'yish; Ta'lim muassasalarining mediakompetentligini uzluksiz oshirib borish mexanizmini ishlab chiqish (You tube va boshqa ijtimoiy tarmoqlarda mavjud turli ta'lim dasturlaridan foydalanish videodarslarini o'zbek tilida ham ko'paytirishni davlat darajasida qo'llab-quvvatlash);

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF-60-son Farmoni (28.01.2022 y).

2. R. Ishmuxamedov, A. Abduqodirov, A. Pardayev. —Ta'limda innovatsion texnologiyalar: ta'lim muassasalari pedagogo-kituvchilari uchun amaliy tavsiyalar.

CHET TILLARINI O'RGANISHNING SAMARALI METODOLOGIYALARINI O'RGANISH: TUSHUNCHALAR VA NATIJALAR

Karimova Maftuna Nurdinovna Toshkent davlat agrar universiteti assistenti, Toshkent xalqaro ta'lim universiteti assistenti

Xakimov Sherzod Ikram o'g'li Toshkent davlat agrar universiteti talabasi
kmaftuna538@gmail.com, maftuna_nurdinovna_1990@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola chet tillarini o'qitish nazariyasini ochish, til o'qituvchilari uchun asosiy tushunchalar, yondashuvlar, chet tillarini o'qitish metodologiyasi, til o'rgatishning asosiy yondashuvlari, tamoyillari va ilg'or tajribalari va ta'sirlarni o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Metodologiya, bixeviorizm, kognitivizm, konstruktivizm.

Ta'lim sohasida chet tillarini o'rgatish o'ziga xos mavqega ega, chunki u yangi tilni va u bilan birga keladigan madaniy nuanslarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Til

o'qituvchilariga o'quvchilar uchun til o'rganish tajribasini oshirishda yo'l-yo'riq ko'rsatish uchun yillar davomida turli nazariy asoslar va metodologiyalar ishlab chiqilgan. Bundan tashqari chet tilini o'rgatish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, puxta rejalashtirish, innovatsion strategiyalar va tilni o'zlashtirish tamoyillarini chuqur tushunishni talab qiladi. Til o'qituvchilari talabalarni jalb qilish, til o'rganishni osonlashtirish va til bilimini rivojlantirish uchun turli metodologiyalardan foydalanadilar. Birinchi navbatda biz xorijiy tillarni o'qitishdagi nazariyasi haqida umumiy ma'lumotga ega bo'lishimiz kerak. 1. Chet tillarni o'qitishning nazariy asoslari

Chet tilini o'rgatish tilni o'zlashtirish va o'qitishni ta'minlovchi bir qancha asosiy nazariy asoslar bilan ta'minlanadi. Bularga bixeviorizm, kognitivizm, konstruktivizm va sotsial-madaniy nazariya kabi nazariyalar kiradi. Har bir nazariya o'quvchilarning yangi tilni qanday o'zlashtirishi, lingvistik ma'lumotlarni qayta ishlash va kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish bo'yicha qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Bundan tashqari biz chet tillarini o'qitishda kommunikativ yondashuvlardan ham foydalanamiz. Til o'rgatishning kommunikativ yondashuvi-bu xorijiy tillarni o'rgatishning eng mashhur nazariyalaridan biri bu kommunikativ tilni o'rgatish (CLT) yondashuvidir. CLT mazmunli o'zaro ta'sir, haqiqiy tildan foydalanish va vazifaga asoslangan faoliyat orqali kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarga maqsadli tildan real hayot sharoitida samarali foydalanish imkonini berish, muloqotda ravonlik va aniqlikni rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv yuqorida keltirilganidek aynan chet tillarini o'rganishda muhimlaridan biri hidoblanadi. Fransuz tilini og'zaki (Comperenhion orale) ni rivojlantirish uchun ham kommunikatsiya ya'ni muloqot muhim ro'l kasb etadi. Shu sababli ham til o'rganishda va o'rgatish 4 ta kompetensiyaning biri aynan muloqotga qaratilgan (Comperenhion orale ou bien Production orale).

Tilni topshiriq asosida o'rgatish

Enseignement Des Langues Basé Sur Les Tâches (ELBST) xorijiy tillarni o'qitishda mashhurlikka erishgan yana bir nazariyadir. ELBST ta'limning markaziy birligi sifatida haqiqiy vazifalardan foydalanishga urg'u beradi, topshiriqlarni bajarish va muammolarni hal qilish faoliyati orqali til o'rganishga yordam beradi. O'quvchilarni real vazifalarga jalb qilish orqali ELBST ularning til ko'nikmalarini kontekstda rivojlantirishni maqsad qilib qo'yadi, bu ham til bilimini, ham kommunikativ samaradorlikni oshiradi. Biz tilni o'rganishda davrida xoh elektron kitoblardan xoh audiovizuellardan yoki sinf xonadan foydalanmaylik, barber topshiriqlarga duch kelamiz. Chunki vazifalarga asoslangan til o'qitish - bu rejalashtirish va o'qitishning markaziy birligi sifatida haqiqiy til vazifalaridan foydalanishga qaratilgan til ta'limiga yondashuv. Biz bir nechta ketma-ketlikni o'rganishimiz mumkin. Vazifaga asoslangan til o'rgatishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: 1. **Muloqotga e'tibor qarating:** TBLT muloqot va o'zaro ta'sirga katta e'tibor beradi. Vazifalar o'quvchilarni ma'noni etkazish va aniq maqsadga erishish uchun tildan foydalanishga undash uchun mo'ljallangan. 2. **Haqiqiylik:** TBLT-dagi vazifalar haqiqiy dunyo tillaridan foydalanishni aks ettiruvchi haqiqiy va mazmunli bo'lishi uchun yaratilgan. Bu o'quvchilarga kundalik hayotda tegishli va foydali bo'lgan til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. 3. **Vazifalar ketma-ketligi:** TBLT-dagi vazifalar ko'pincha asta-sekin o'quvchilarning til ko'nikmalariga asoslanadigan tarzda ketmaketlikda bo'ladi. Vazifalar oddiyroq, boshqariladigan harakatlardan boshlanishi

mumkin va o'quvchilar malaka oshirishi bilan yanada murakkab, ochiq topshiriqlarga o'tishi mumkin. 4. **Tilga e'tibor:** TBLTning asosiy maqsadi muloqot bo'lsa-da, til shakllari va tuzilmalari e'tibordan chetda qolmaydi. O'qituvchilar o'quvchilarni topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishda qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lganda til kiritish yoki fikr-mulohazalarini taqdim etishlari mumkin. 5. **Hamkorlik:** TBLT ko'pincha hamkorlikdagi o'quv muhitini o'z ichiga oladi, bu erda o'quvchilar vazifalarni bajarish uchun birgalikda ishlaydi. Bu o'quvchilarga muloqot ko'nikmalarini mashq qilish, ma'noni muhokama qilish va tildan foydalanishda bir-birlarini qo'llabquvvatlashga yordam beradi.

Umuman olganda, vazifaga asoslangan tilni o'rgatish o'quvchilarni tildan mazmunli foydalanishga jalb qilish, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish va haqiqiy tilni o'rganish tajribasi uchun imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvdir.

Chet tillarini o'rgatishning samarali metodologiyalarini o'rganish bu har bir chet tili o'rgatuvchisi uchun zarur bo'lgan metod deb olsak, unda bu metodni quyidagicha o'rganamiz. Grammatika-tarjima usuli

Tarixiy jihatdan "Grammatika-tarjima" usuli chet tillarini o'rgatishda keng tarqalgan yondashuv bo'lgan. Bu usul grammatika qoidalarini, lug'at ro'yxatini va tarjima mashqlarini yodlashga urg'u beradi. U aniqlik va lingvistik tahlilga qaratilgan bo'lsa-da, tanqidchilar bu o'quvchilarning maqsadli tilda samarali muloqot qilish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ya'ni grammatika-tarjima usuli til o'rgatishning an'anaviy usuli bo'lib, grammatik qoidalar, matnlarni tarjima qilish va so'z boyligini yod olishga qaratilgan. Grammatika-tarjima metodi XIX asrda paydo bo'lgan tilni o'rgatishning eng qadimiy usullaridan biridir. Bu tilni o'rganishda grammatik qoidalarini aniq o'rgatish, tarjima mashqlari va lug'atni eslab qolishga qaratilgan bo'lishi kerak, degan fikrga asoslanadi. Ushbu uslubning asosiy maqsadi talabalarga o'rganilayotgan tilning tuzilishi va grammatikasini tushunishga yordam berish va yozma matnlarni o'rganilayotgan tildan ona tiliga va aksincha tarjima qilishdir. Grammatika-tarjima usulida adabiyot til tuzilishi, so'z boyligi va maqsadli tilning madaniy jihatlarini o'rgatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu yondashuvda ishlatiladigan matnlar odatda murakkab grammatik tuzilmalar va lug'atga boy klassik yoki adabiy asarlardir. Talabalar grammatik qoidalar va lug'atdan foydalanishga e'tibor qaratgan holda ushbu matnlarni tahlil qilishlari va tarjima qilishlari kerak. Grammatika-tarjima usulida foydalanilgan adabiyotlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. O'rganilayotgan tilning adabiy kanonidan she'rlar, pyesalar yoki romanlar kabi klassik matnlar.

2. O'rganilayotgan tilning tili va madaniyati haqida ma'lumot beruvchi tarixiy hujjatlar yoki madaniy matnlar.
3. Grammatika qoidalarini va tuzilmalarini aniq o'rgatishga qaratilgan grammatik darsliklar va mashqlar.

4. O'quvchilardan o'z tillaridan o'z ona tiliga va aksincha, jumla yoki parchalarni tarjima qilishni talab qiluvchi tarjima mashqlari.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, chet tillarini o'qitish nazariyasi hamda chet tillarini o'qitish metodologiyasi turli xil o'rganish uslublari va maqsadlariga mos keladigan turli xil yondashuvlar, strategiyalar va texnikalarni o'z ichiga oladi. Tilnisamarali o'rgatish uchun kommunikativ tamoyillar, vazifalarga asoslangan faoliyat, kontent integratsiyasi,

kinestetik ta'lim va texnologiya takomillashtirilgan amaliyotlarni o'zida mujassam etgan an'anaviy va innovatsion usullar muvozanatini ta'minlash kerak. Til o'rgatishda ko'p qirrali yondashuvni qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarda til bilimini, madaniy ongini va chet tillarini umrbod qadrlashni rivojlantirishlari mumkin.

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI FANINING PREDMETI VA MAQSADI

G.Dumarova. Andijon davlat Chet tillar instituti Roman-german va slovyan tillar fakulteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar va pedagogika psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Boshqaruv psixologiyasi o'ziga xos mazmun kasb etadi, chunki uning asosiy harakatlantiruvchisi sifatida shaxs o'zining qobiliyati, intellekti, motivatsiyasi, shaxsiy va boshqa sifatlari bilan markaziy o'rini egallaydi. Boshqaruv murakkab jarayon bo'lib, u psixologiya bilan o'zviy aloqada rivojlanadi. Shuning uchun ham boshqaruv psixologiyasi deb nomlanuvchi alohida fan tarmog'i ajralib chiqqan. U ikki fan ya'ni psixologiya va boshqaruvlar ta'sirida yuzaga kelgan hamda rivojlandi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv fanining bir bo'lagi sifatida tashkilotdagi faoliyatning samaradorligini oshiruvchi ishlanmalarni ishlab chiqish va o'rganish zarur.

Kalit so'zlar: boshqaruv predmeti, faoliyat, psixika, samaradorlik.

Boshqaruv psixologiyasi psixologiyaning bir bo'lagi sifatida shaxs psixikasini o'rganadi, uning boshqaruv faoliyatini psixik tavsifini taqiq qiladi va boshqaruvni muvafaqqiyatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan muhim xususiyatlarni tahlil qiladi.

Boshqaruv psixologiyasining o'rganish predmeti - shaxs uning psixikasi va faoliyatining o'ziga xosligidir. Boshqaruv psixologiyasining predmeti serqirradir. Uning quyidagi tarkibiy qismlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Boshqaruvchi va xodimlarning psixologik xususiyatlari boshqaruv psixologiyasining predmetini tashkil qiladi. Rahbar shaxsining o'ziga xos xususiyatlari boshqaruv faoliyatining psixologik asoslari psixologiyaning boshqa sohalarida o'rganilmaydi.

2. Shaxs faoliyatining samaradorligi faqatgina uning kasbiy yetukligi bilan belgilanmay, balki shaxsning ayni damdagi ruhiy holatiga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham shaxs psixikasiga salbiy yoki ijobiy ta'sir etuvchi omillarni o'rganish uning faoliyatini samaradorligini oshirishi mumkin.

3. Boshqaruv psixologiyasi rahbar va xodim o'rtasidagi inforatsiyalarning o'ziga xos tomonlarini o'rganadi va ushbu axborotlarning psixologik jihatlarini ochib beradi. Boshqaruv psixologiyasi rahbar va xodim boshqarilayotgan jamoa orasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv jarayonida shaxs psixologiyasining o'ziga xos jihatlarini o'rganib, ushbu omillarni boshqaruv jarayonida qo'llash uchun zaruriy tavsiyalarni beradi. Doimiy va tez o'zgaruvchan zamonaviy dunyoda psixologiya kabi fanlarga ulkan talablar qo'yilmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, psixologlar hozirgi kunda shaxsdagi o'zgarishlarni rejalashtirish, shaxsdagi regressiyani profilaktika qilish zarur.

METODLAR VA USULLAR. Rahbar uzoqni ko'ra bilishi va tashkilot faoliyatidagi psixologik omillar muhimdir. O'z navbatida psixologlar ham amaliy yordam

ko'rsatish bilan birga samarali ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish kerak. Hozirgi kunda amaliy psixologiyada barcha toifadagi xizmatchilar uchun ijtimoiy psixologik yordam dasturining turli shakl va metodlari ishlab chiqilgan. Jahon amaliy psixologiyasining ishlanmalarini qo'llash, g'arb dasturlarini moslashtirib xodimlar uchun ma'ruza, seminar, ishbilarmonlik va treninglarni tashkil qilish muassasadagi mehnat samaradorligini oshiradi.

Amaliyotning ko'rsatishicha, shaxslararo munosabatlar sohasi boshqaruvchi uchun noaniq doimiy sohaligicha qoladi, shuning uchun bunday munosabatlarda rahbar o'zini noqulay his etadi. Boshqaruv psixologiyasi boshqaruv jarayonida shaxs psixologiyasining o'ziga xos jihatlari o'rganib, ushbu omillarni boshqaruv jarayonida qo'llash uchun zaruriy tavsiyalarni beradi.

Kishilarning fikrlash usulida o'zgarish yuz berishi va ularning madaniy hamda bilim darajasi ortib borishi bilan ijtimoiy-psixologik usullarning ahamiyati ham ortib boradi. Bunday sharoitda shaxsning ehtiyoj va manfaatlari ma'naviy soha tomon o'zgarib boradi. O'z mehnatidan qoniqishning muhim omili bo'lib, ishlab chiqaruvchilarning rahbar bilan o'zaro yaxshi munosabati, ishlab chiqarishdagi qulay ijtimoiy-psixologik vaziyat xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Fanning mohiyati boshqaruv jarayonlari: faoliyat, manfaat, o'zaro munosabat, o'z-o'zini boshqarish, insonlar ruhiyatini o'rgangan holda ta'sir ko'rsatish va chet el tajribalarini o'rganishdir. Fanning predmeti shaxslar, ijtimoiy guruxlarning o'zaro rahbar va bo'ysinuvchilar bilan munosabati va ruhiyatini o'rganishdir. Fanning asosiy vazifasi chet el tajribalaridan foydalanilgan holda amaliyotda, ya'ni korxona faoliyatiga tadbiiq etish, aniqlash, korxonaning maqsadi va aniq imkoniyatlarini o'rganish, jamoani jipslashtirish, korxonaning psixologik iqlimini yaxshilash, ijtimoiy ximoyalash natijasida ishlab chiqarish va mehnat samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganishdir.

Bulardan tashqari hozirgi psixologlarning tadqiqotlari, printsiplari, yo'l-yo'riqlari natijasida korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini yaxshilash, mehnat jamoalarini tarbiyalash, o'zaro yordam, hamda bir-birlarini qo'llab-quvvatlashning foydali tomonlarini tushuntirishdir. Fanda boshqaruv tushunchasi tizimning o'z hayot faoliyatini ta'minlash jarayoni sifatida tushuniladi. Bunday tizimlar qatoriga biologik, texnik, ijtimoiy tuzilmalar kiradi. Boshqaruv tuzilma sifatida boshkrruvchi va boshqariluvchi bo'laklarga ajratiladi.

Boshqaruv o'z tasarrufidagi boshqariluvchi bo'lakka muntazam, rejali va maqsadga yo'nalgan tarzda ta'sir kuchiga ega. Bunday o'zaro faoliyat tizimning ishchanlik krbiliyatini ta'minlaydi. Boshqaruvdagi tadqiqotlar kibernetika fani yuzaga kelishi tufayli jadal sur'atlar bilan rivojlanib, murakkab tuzilmani boshkarishning ilmiy asoslangan tavsiyalari amaliyotga tatbik etila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Raxbar shaxsini o'rganish muammosi kishilik jamiyatining barcha davrlarida muxim masala bo'lib kelgan. Buning asosiy sababi birinchidan, xar bir davrdagi ijtimoiy munosabatlar uziga xos ravishda ijtimoiy mavqe jixatidan kimningdir yuqori darajada turishini taqozo etgan bo'lsa, ikkitchidan, insonlarning xayot kechirish tarzi, ravnaqi, darajasi, farovonligi, baxtli turmush kechirishi shu yuqori mavqedagi shaxsga, uning turli fazilatlariga va xislatlariga bog'liq bo'lganligidir. Mutafakkir ajdodlarimiz ta'limotida, xalq ijodi mahsullarida adolatli va adolatsiz munosabatlarning yuzaga kelishi raxbar shaxsi, ya'ni shoxga boglik ekanligi to'g'risidagi

fikrlarni o'qiymiz. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shaxri» asarida aholining ma'naviy va psixologik jihatdan boshqarilishida fozil odamlar shahrida shahar aholisining stratometrik xususiyatlarga ko'ra tabaqalanishi lozimligi uqtiriladi. Bunda jamiyat a'zolarining o'zlarini boshqarishlarida jamiyatning o'zini-o'zi boshqarilishiga olib kelish lozim, lekin bu bilan bir vaqtning o'zida har bir a'zo o'z psixologik-ma'naviy kamolotini usul hamda yo'nalishiga ko'ra yakkahol tarzda mavjud bo'ladi. «Shularning hammasini ikki yo'l bilan olish mumkin.

Birinchidan, yuqoridagi xodisalar aslida qanday mavjud bo'lsa, inson qalbiga, ko'ngliga o'shanday o'rnashib qolsa, boshqalarning ko'nglida bu bilimlar qiyosiy yoxud taqlid asosida vujudga keladi. Ba'zi odamlar o'sha narsalarni o'zlari xis etishlari tufayli ko'ngillarida shu bilimlar vujudga keladi». Forobiy bu fikrni davom ettirib: «Ikkinchidan, ushbu sifatlarga ega bo'lmagan odamlar birikmasi esa, jaholatdagi va adashgan shaharlarning aholisini tashkil qiladi. Forobiy shuningdek, insonlarning yaxshi xayot kechirishi boshqaruvchi, ya'ni raxbar shaxsiga bog'liq ekanligini, uning turli fazilatlari bu borada unga yordam berishini uqtiradi. Uning fikricha, bu o'rinda raxbar shaxsi uchun gumanistik, isnonparvarlik xususiyatlari muximdir: «Kimki birovni baxt va saodatga erishtirish uchun zarur bo'lgan ish-harakatlarga ruxlantira olish qobiliyatiga ega bo'lmasa va bu ish-harakatni bajara olishga qudratsiz bo'lsa, bunday odam sira ham raxbar bo'la olmaydi. Ular yo'l-yo'riqlarni o'tmishda yashab o'tgan boshliqlardan o'rganadilar, lekin shu bilan birga, raxbar kelajak o'tmishdagi rasm-rusm, yo'l-yo'riqlarni islox qilishni lozim topsa, turmush sharoiti taqozosiga qarab o'zgartiradi. Shuningdek, yomon odatlarni o'zida ifodalovchi o'tmishni ham o'zgartirmog'i kerak. Aks holda o'tmishning talablariga rioya etib, uning kayfiyati saqlansa, turmushda hech qanday yengillik, o'zgarish va o'sish ham bo'lmaydi». Forobiyning bu fikrlaridan ko'rinadiki, raxbar shaxsi birinchi navbatda o'zini yomon odatlardan ozod qila olishi, boshliqlarni yaxshi ishlarga ruxlantira olishi kerak ekan. Bu fikrlarning bugungi kunimiz uchun ham ahamiyati pasaymaganligini kuzatish mumkin. O'rta Osiyoning buyuk donishmandlaridan biri bo'lmish Abu Rayhon Beruniy ham boshqaruv va boshqaruvchi shaxsi xususida o'zining bir qator fikr-mulohazalarini bayon etgan. U har bir kishiga baxo berish uchun, uning qilgan ishini kuzatish mumkinligini ta'kidlaydi: «Har bir odamning bahosi o'z ishini ajoyib bajarishidadir». Beruniy o'zining «Hindiston» asarida ushbu g'oyani ilgari surgan. Abu Nasr Forobiy so'radi: «Tabiati jihatidan boshqarish va siyosat ishlariga qiziquvchi, boshliq bo'lishga fazilat va kuchi bilan xaqli, fikr va maqsadda sabotli, davlatni o'zidan keyingilarga qoldirib, ularning o'z ota-bobolariga qarshi bo'lmasliklarini maqsad qilib olgan kishi tomonidan berilgan har bir buyruq, buyurilgan kishi oldida turgan tog'lar singari mahkam bo'lib, u buyruqqa kun vaqtlar va uzoq zamonlar o'tsada, keyingilar ham bo'ysunadilar». Uning fikricha, tabiatan boshqarishga moyil bo'lgan hokim o'z fikri va qarashlarida qat'iy bo'lishi, o'z ishlarini amalga oshirishda donishmandlar tomonidan bildirilgan ilg'or mulohazalarga bo'ysunishi lozim.

XULOSA. Jamiyatda boshqarishning asosiy mazmuni ijtimoiy hayotning barcha sohalarida: mehnat faoliyatida, ishlab chiqarishda, ijtimoiy, siyosiy faoliyatda, mafkuraviy sohada, ijtimoiy qayta ishlab chiqarishda aniq imkoniyatlari o'rganiladi. Ishlab chiqarish sharoitida sotsiologiya kishilardagi ijtimoiy aloqani shakllanishining asosi bo'lgan mehnat omillarini o'rganadi, ijtimoiy tizimlar, shu jumladan, ishlab chiqarish tizimi rivojlanishi va amal qilish qonuniyatlari, kishilarning jamiyatning turli qatlamidagi xulq-atvori

qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Ijtimoiy psixologiya guruh va omma psixologiyasining xususiyatlari, ularni shaxsning ongi va xulqiga ta'siri, kishilar faoliyatini rag'batlantiruvchi omillar, kayfiyat, ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi omillarni o'rganadi. Shaxs psixologiyasi oliy nerv faoliyati turlari va inson temperamenti, xarakteri, shaxsning irodasi, qobiliyati, hissiyoti, xotirasi, anglash va his etish qobiliyatini o'rganadi, mehnat psixologiyasi mehnat faoliyatlari, shu jumladan, rahbar va mutaxassislar (kasbiy xususiyat va qobiliyatlari, kadrlarni o'qitish usullari, mehnat jarayonining psixologik jixatlari) faoliyatini o'rganadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G.M.Andreeva. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik.- M.: Aspekt Press, 1999.-376 s
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob.
3. G'oziev E.G. Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2002
4. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T.:Universitet, 2002. 96
5. Karimova V.M. va boshk. Mustaqil fikrlash. - T.: SHark.-2000.- 112 b.

SAMARALI MUOMALA TEXNIKASI

G.Dumarova Andijon davlat chet tillari instituti Roman-german slavyan Tillari fakulteti
Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Sh.Hoshimjonova Xorijiy til va adabiyoti 109-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsning o'zaro muloqotining o'ziga xos jihatlari, muloqot tizimi, muloqotni samarali tashkil qilish texnikasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'z: Muloqot, shaxs, muloqot samaradorligi, muloqot tizimi.

Ma'lumki, muloqotning maqsadi va uning qay darajada amalga oshirilishiga ko'ra samaradorligi haqida fikr bildirish mumkin. Ya'ni, muloqot ehtiyojlaridan kelib chiqib uning qondirilishi, muammo yechilib chiqib uning qondirilishi, muammo yechimi bilan bog'liq vazifalarning bajarishiga asosanib muloqotning samarali yoki samarasizligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'ladi. Shaxslararo munosabat muloqotga kirishuvchilarning o'zaro bir-birlarini tushunishga olib kelsa, bunday o'zaro munosabatlar samarali va foydali hisoblanadi.

Muloqotning psixologik tizimidan shu narsa ma'lumki, uning uch asosiy qismi, ya'ni muomala sub'ektlarning o'zaro bir-birlari bilan axborot, hissiy kechinmalar va fikr almashinuvini ta'minlovchi kommunikativ, o'zaro bir-birlarining xulq atvorlariga ta'sirlarini belgilovchi interaktiv va bir-birlarini to'g'riroq, aniqroq idrok qilish va baholashlarini ta'minlovchi perseptiv jihatlari ifoda etuvchi tizimi mavjud.

Ushbu tizimning har bir jihatlari muomalaning zaruriy va muhim tarkiblari hisoblanib, uning uchinchi bo'lagi shaxslararo ta'sir o'tkazish uchun juda muhimdir. Chunki muomalaga kirishuvchi shaxslar bir-birlarini yaxshi tushunishlari uchun avvalo suhbatdoshning yuzida aks etadigan hissiy kechinmalarini idrok qilgan holda, fikran uning mavqeida tura bilishi, o'zini uning o'rnida his-tuyg'ular doirasida uning holatiga kirishga intilish (identifikatsiya), qolaversa, bu jarayonda individual va ijtimoiy ongda mavjud bo'lgan mutlaq stereotip, ongda o'rnashib qolgan tasavvurlardan foydalanishi

(stereotipizatsiya) ushbu jarayonning to'g'ri kechishini ta'minlab turadi. Lekin bu jarayonlar shunchalik tez va qisqa fursatda kechadiki, shaxs ba'zan o'zidagi ana shunday qiyoslashlarni ongsiz ravishda, hayotiy tajriba orqali o'rnashib qolgan shablonlar-qoliplar asosida amalga oshiradi, shuning uchun ayrim hollarda muloqot samarasiz yoki xato kechishi mumkin. Ana shunday xatoliklarga olib keluvchi jarayon ijtimoiy psixologiyada kauzal atributsiya deb atalib, uning mohiyatini shaxsning ko'pincha o'z xissiy kechinmalari va tasavvurlarida o'rganib qolgan qoliplardan noto'g'ri foydalanish natijasi tashkil qiladi. Masalan, tashki qiyofasi ko'rimsiz talabani imtihon savollariga javob berayotganligini idrok qilgan professor negadir, uning qoniqarsiz javob berishi, bilimi yetarli emasligi haqidagi noto'g'ri tasavvurga egaligi kauzal atributsiyaning aynan o'zidir.

Muomala jarayonining samaradorligini ta'minlovchi ijtimoiy psixologik omillar mavjudki, ular shaxsning muloqot maromini egallash ko'rsatkichi sifatida muhim o'rin tutadi. Bu ko'rsatkich sifatlari shaxsda yaxshi shakllanmagan bo'lsa, muloqotning samaradorligi past bo'ladi va o'zaro muloqotda shaxs o'zi istagan natijaga erisha olmaydi. Samarasiz muloqot xislatlari quyidagi omillarga bog'liq bo'ladi: birinchidan, o'zini boshqalar o'rniga qo'ya olmaslik, ularning hissiy kechinmalari, tuyg'ulari va munosabatlariga befarqlik; ikkinchidan, o'z his tuyg'ulari va munosabatlarini boshqara olmaslik, o'zidagi ma'suliyatning yo'qligi, o'z-o'zini tahlil qilish xislatining yaxshi rivojlanmaganligi; uchinchidan, suhbatda har bir inson uchun bir qarashda tabiiy hisoblangan nutq qobiliyatinnig yo'qligi, ya'ni fikr-mulohazalardagi mantiq va uzviylikning mavjud emasligi va nihoyat eshitish qobiliyatining kuchsizligi, ya'ni suhbatdoshini fikrlariga e'tiborsizlik.

Shaxslar o'zlarida yuqorida keltirilgan omillarning rivojlanish darajasiga e'tiborsiz bo'lib, uni shakllanishiga e'tibor qaratmasa, o'zgalar bilan muloqot jarayonida shaxslararo munosabatda samaraga erisha olmaydi. Shuning uchun ham to'g'ri yo'lga kuyilgan samarali muloqot va uni ta'minlovchi yo'l va vositalar ikkita asosiy kamchilikni bartaraf etilishiga xizmat qiladi, ya'ni:

-har bir shaxs tafakkurini muqobil bo'lishi mumkinligini anglashi, ya'ni, muloqotda bo'lgan shaxslarda ham o'zining fikriga qarama-qarshi fikr bo'lishi mumkinligini tushunishi va buni inobatga olishi zarurligi;

-o'z fikrlari va xarakatlarining motivlari va ularning asl sabablarini anglash imkoniyati, ya'ni har bir shaxsda o'z shaxsiy tajribasi, hayotga sub'ektiv munosabatlari natijasida "Ego"-ehtiyotlar majmui shakllanib boradiki, u boshqalardagi ayni shunday ehtiyotlarga tubdan qarama-qarshi yoki kisman ziddiyatli bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi ikki holatning mavjudligini anglash ijtimoiy vaziyatlarda sodir bo'lishi ehtimoli yuqori bo'lishi mumkin, buni inobatga olish esa muloqot jarayonidagi xatoliklar va atributsiyalarning oldini olishga xizmat qiladi.

Gap muomalaning samaradorligi va uning omillari to'g'risida borar ekan, shu o'rinda uning strategiyasi va taktikasi tushunchalariga biroz izoh berish joiz. Muomila strategiyasi deganda uning qanday shaklda o'tishi tushuniladi. Shu nuqtai nazarda olib qaralganda uning quyidagi shakllari - dialog yoki monolog, ochiq yoki intim (sirli yashirin), rol yoki shaxsiy, norasmiy kabilar farqlanadi.

Muomala texnikasi deganda esa uning samarasini ta'minlovchi psixologik omillar, vositalar, usullar tushuniladi. Bu shaxs yoki guruhning kommunikativ malakalari va ko'nikmalari yig'indisidan iborat bo'lib, eng avvalo nutq qobiliyati yoki eshitish o'quvi,

ularning jozibali va ta'sirchan chiqishida qo'llaniladigan barcha hissiy emotsional va psixologik xarakteralogik uslublar kiradi. Bundan tashqari, muomalaning texnikasi deganda, ushbu jarayonda bevosita ishtirok etayotgan yoki aniqroq qilib aytganda, qo'llaniladigan nutqiy-verbal yoki nutqsiz-noverbal vositalar nazarda tutiladi. Ma'lumki, odamlar o'zaro muloqotga kirishganida eng samarali va tabiiy so'zlashish vositasi bo'lmish nutqdan foydalaniladilar, uning ta'sirchanlik kuchi tabiiy o'sha so'zlovchilarning malakalariga, tajribasiga va hayotiy ko'nikmalariga, til boyliklaridan qay darajada omilkorona foydalana olishlari bilan bog'liq bo'ladi.

Lekin ana shu nutqiy muloqot o'z navbatida uni hissiy jihatdan to'ldiruvchi nutqsiz-noverbal vositalar bilan ham boyitiladiki, unga suhbatlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishlaridan tortib, tovushlar, intonatsiyalar, to'xtalishlar, oxanglar va emotsional qo'llab-quvvatlash mehanizmlari kiradi. Nutqda ishlatiladigan pauza - to'xtalishlar yoki yuz ifodalari - mimikalarning samarali va o'rinli ishlatilishi suhbatdoshni ruhan muloqotdosh sherigiga yaqinlashtiradi yoki noo'rin ishlatilgan ortiqcha harakatlar, hissiy kechinmalar uni koniqtirmasligi, suhbatdoshini esa zeriktirishi tabiiy holdir. Ko'p mutaxassislar so'zlash san'ati (mahorati) ta'sirchanligini hisobga oladilar-da, lekin eshitish uquvi va uning texnikasiga yuzaki qaraydilar.

Zero, eshitish yoki tinglashning ham o'ziga xos nozik tomonlari mavjud. Avvalo, eshitish yoki tinglash, gapirish uchun yoki tushunish uchun suhbatdoshga nisbatan diqqat-e'tibor qaratish, uni holatiga hissiy yondashish darkor. Bu ikki holatda tinglovchining yuz ifodasidan tortib, o'zini his qilishlari bilan farq qiladi. Tinglovchi suhbatdoshini fikr almashish uchun tinglaganda, uning diqqati shu darajada tarang bo'ladi, natijada u to biror luqma yoki bir fikrga kelmaguncha uni tinglayveradi. Ikkinchi holatda axborotni tushunish uchun tinglaganda esa emotsional kechinmalar yoki luqmalar orqali har bir fikrga aniqlik kiritish, uning mohiyatiga to'liq yetib borishga harakat qiladi.

Bundan tashqari, tinglash texnikasi xaqida gap ketganda, uning ikki bosqichi farqlanadi, qo'llab-quvvatlash bosqichi va sharhlash bosqichi.

Birinchi bosqichning mohiyati asosan suhbatdoshga tashabbusni berish va uning fikrlarini oxirigacha bayon etishiga imkoniyat berish bo'lib, bunda quyidagi vositalar qo'llaniladi:

- "aks sado" – har bir jumla yoki fikr oxirida uning oxirgi so'zlarini qaytarib turish.
- ma'qullovchi yoki e'tiroz bildiruvchi luqmalar, qaytariluvchi so'zlar bilan suhbatdosh fikrini hissiy ma'qullash.
- chorlash va quvvatlash vositasi ham ayrim luqmalardan iborat bo'lib, suhbatdoshni rag'batga chorlash.
- aniqlik kirituvchi savollar.
- "qo'shimcha luqmalar"- bunda gapning mazmunidan kelib chiqib ayrim aniqliklar kiritish.

Bu vositalardan farqli o'laroq, sharhlash bosqichida tinglovchi o'z mavqei va munosabatini to'laroq bayon etishga harakat qiladi. Bunda tinglovchi tanqidiy mulohaza ham kiritishi mumkin (yo'g'-e, unchalik emasdir?) yoki aniq fikrni ma'qullaydi, e'tiroz bildiradi ("Sizni tushundim,... demoqchisiz-da? yoki Albatta shunday..."). Bundan tashqari u tinglash jarayonida suhbatdoshning fikrlarini taxlil qilish (Ha endi sizni tushundim, chunki ...), maslahatlarni bildirish (Sizni o'rningizda men ham...), suhbatdosh fikrlarni o'z so'zlari bilan tasdiqlash yoki aytilganlarining yo'nalishini o'zgartirish maqsadida boshqa

predmetga ko'chirish yoki hazilga aylantirishi mumkin. Yuqoridagi holatlar suhbatning jonli, mazmunli va samarali kechishini tabiiy ravishda ta'minlaydi. Ijtimoiy psixologik trening orqali odamlarni muomala jarayoniga tayyorlaganda albatta yuqoridagi omillarning barchasi inobatga olinishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Abdurasulov R.A., Qarshiboeva G.A. Psixologik trening asoslari. O'quv qo'llanma. T. «ZUXRA BARAKA BIZNES». 2019. 176 b.
2. Ismoilova N.Z. Psixologik trening asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Innovatsiya-ziyo", 2019. - 242 b.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - T. 2006. - 243 b.

PSIXOLOGIYADA IRODA TUSHUNCHASI VA UNI QANDAY MUSTAHKAMLASH MUMKIN?

Andijon davlat chet tillar instituti Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili) fakulteti talabasi
To'xtapo'latova Sevinch G'olib qizi
Ustozi Dumarova Gulmira

Annotatsiya: ushbu maqolada iroda haqida ma'lumotlar va uni mustahkamlashning bir qancha yo'llari aytib o'tilgan. Shuningdek, Ichki va tashqi to'siqlarni yengishda irodaning ahamiyati haqida tushunchalar mavjud.

Annotation: this article contains information about the will and several ways to strengthen it. There are also concepts about the importance of will in overcoming internal and external obstacles.

Аннотация: в данной статье содержится информация о воле и нескольких способах ее укрепления. Существуют также представления о значении воли в преодолении внутренних и внешних препятствий.

Iroda - bu maqsadga erishish uchun o'z harakatlari, fikrlari va his-tuyg'ularini nazorat qilish va boshqarish qobiliyatidir. Bu to'siqlarni yengib o'tish va nima qilish kerakligiga e'tiborni qaratish uchun aqliy kuch va qat'iyatdir.

Har bir maqsadga yetishish yo'lida inson o'zidagi ichki va tashqi to'siqlarni yengishi zarur. Bularni Iroda sarf etmasdan yengib bo'lmaydi. Ichki kurashlarga bizdagi yalqovlik, havvoyi nafmiz yo'lidagi behuda harakatlar, qo'rquv hissi, maqsad yo'lidagi to'siqlarga sabr etish bularning bari ichki to'siqlardir. Bularni yengib o'tishda bizdan katta kuch talab etiladi. Tashqi to'siqlar (suv, olov yomon ob-havo va hokazolar) insonlar har doim o'zlari uchun moslashtirib sharoit yaratishgan. Har qanday yangi kashfiyot yaratgan inson shu kashfiyotni yaratish davomida turli xil qiyinchiliklarga duch keladi. Bularni yengishda iroda kuchini sarf etmoq zarur bo'ladi. Demak, har bir buyuk kashfiyot ortida irodasi kuchli inson turgan bo'ladi. Axir aytishadiku; biror nimaga erishish uchun nimanidir tark etishga to'g'ri keladi deb, mana shu tark etish jarayonida bizga iroda kuchi kerak bo'ladi. Irodamizning mustahkam bo'lishi maqsadlarimizni to'g'ri tanlashga, uni amalga oshirish yo'lidagi to'siqlarni yengishga yordam beradi.[1]

Iroda ma'lum bir ko'rinishga ega bo'lmagan mavhum tushuncha hisoblanadi. Aynan shuning uchun ham uning ko'rinishi haqida hech bir manbada ma'lumot ko'rsatilmagan. Iroda kishi individlik jarayonida paydo bo'lib, shakllanib to umrining oxirigacha tarbiyalanib va tarbiyalab o'z faoliyatini yaqqol ko'rsatib turgan va barcha kishida mavjud bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Iroda har kimda mohiyati va tushunishiga qarab har xil bo'lishi mumkin. Ammo har kimda har qanday kishida bo'ladi. Xoh u individ bo'lsin, xoh shaxs uning ahamiyati yo'q. Iroda tushunchasi eramizdan oldingi davrlarda insoniyatning paydo bo'lganligidan to hozirgacha o'z mohiyati va asoslariga ega bo'lib kelmoqda.

Irodani mustahkamlash o'z-o'zini tarbiyalash, qat'iyatlilik va chidamlilikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Irodani kuchaytirishning esa bir necha yo'li mavjud:

1. Aniq maqsadlar qo'yish : Aniq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarga ega bo'lish maqsad va yo'nalish hissini berishi mumkin, bu esa iroda kuchini mustahkamlashga yordam beradi.

2. O'z-o'zini tartibga solish: O'z-o'zini nazorat qilishni talab qiladigan mashg'ulotlar bilan shug'ullanish, masalan, kun tartibiga rioya qilish, vasvasalardan qochish yoki kechiktirishni yengish, o'z-o'zini tarbiyalash va irodani mustahkamlashga yordam beradi.

3. Bardoshlilikni rivojlantirish: Chidamlilik - bu muvaffaqiyatsizlik va qiyinchiliklardan qaytish qobiliyatidir. Qiyinchiliklarga qarshi turish va muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish orqali chidamlilikni oshirish aqliy mustahkamlikni oshirishi va irodani kuchaytirishi mumkin.

4. Ijobiy odatlarni tarbiyalang: Sog'lom va ijobiy odatlarni o'rnatish, masalan, muntazam jismoniy mashqlar, aql-zakovat amaliyoti yoki vaqtni to'g'ri boshqarish iroda kuchini kuchaytirishga yordam beradi.

5. Yordam izlash: O'zingizni qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi odamlar bilan o'rab olish motivatsiya va javobgarlikni ta'minlaydi, bu esa iroda kuchini mustahkamlashga yordam beradi.

Umuman olganda, irodani kuchaytirish doimiy harakat va amaliyotni talab qiladi. Maqsadlarga e'tibor qaratish va to'siqlarni engib o'tish uchun aqliy qattqlik, o'zini tuta bilish va chidamlilikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Iroda va uning shaxs hayotidagi ahamiyati – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка (cyberleninka.ru)

2. <https://cyberleninka.ru/article/n/iroda-borasidagi-nazariyalar>

3. Jules Payot Iroda tarbiyasi kitob

ONA TILI DARSLARIDA IJTIMOIIY EMOTSIONAL – FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA QO‘YILADIGAN DIDAKTIK TALABLAR

Arabboyeva Maxfuzaxon Akramjonovna, Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti

Maqolada ona tili darslarida o‘quvchilarda ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish, o‘quvchilarda ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga qo‘yiladigan didaktik talablar o‘rganilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetensiyasi, didaktik talab, fuqarolik mas‘uliyati, fuqarolik faolligi.

Ta’lim mazmunini zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilish, o‘quv dasturlari va darsliklarni zamonaviy bilim va texnologiyalar bilan boyitish, dars jarayonlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida joriy etish bugungi zamon ta’limining talabidir. Bugungi kun ta’limi jamiyat va davlat buyurtmasi asosida o‘quvchida har bir fanga oid bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyani shakllantirishni maqsad qiladi. Bu talab va maqsadni amalga oshirishni ko‘zlab har bir fanni o‘qitilishidan maqsadning mazmuni o‘zgardi.

Jumladan, ona tili fani o‘quvchi shaxsida tilga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularda mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilish, o‘quvchilarning nutq madaniyati, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularda milliy g‘urur, vatanparvarlik, insonparvarlik, to‘g‘rilik, halollik kabi ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish, shu bilan birga ularni adabiy me‘yorlar, axloqiy me‘yorlarga rioya qilish ko‘nikmalari bilan qurollantirish, o‘quvchilarda ijtimoiy emotsional-fuqarolik kompetensiyalarni rivojlantirish va bu orqali ularda jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglash, fuqarolik burchini anglab yetish, muammoli vaziyatlarga tanqidiy yondasha olish kabi kompetensiyalarni shakllantirib borish, o‘quvchilarni jamiyat hayotidagi faol ishtirokchiga aylantirishga qaratilgan ko‘nikmalarni rivojlantirish, o‘quvchilarning yetuk shaxs sifatida shakllanishiga ko‘maklashish, ya’ni ularda mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini boshqarish, hayotiy rejalarni belgilash kabi sifatlarni shakllantirish, ularning individual xususiyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish orqali ularning har tomonlama rivojlanishiga erishish bugungi ona tili ta’limining maqsadi hisoblanadi va bularning barchasi ona tili fanining o‘qitilishida ustuvor yo‘nalishlarni belgilaydi.

Bugungi zamon o‘qituvchisidan har bir fanning o‘qitilishidan maqsadni amalda oshirish uchun ta’lim jarayonlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish talab qilinadi.

Ta’limda kompetensiyaviy yondashuvdan maqsad o‘quvchilarning hayotiy muhim bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, nafaqat fanga oid nazariy bilimlarni o‘rgatish, balki amaliy faoliyat uchun zarur ko‘nikmalarni rivojlantirish, ularning kundalik hayotda, kasb-hunar faoliyatida qo‘llashi mumkin bo‘lgan yetakchi kompetensiyalarni shakllantirib borish, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirish, doimo o‘zgarib turuvchi hayotiy vaziyatlarga moslasha oladigan shaxslar sifatida tarbiyalash, uzluksiz ta’lim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirib borish, kreativlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish, yangi g‘oyalar generatsiya qilishga, mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etish yo‘llarini izlashga

yo'naltirish, yangilik yaratish, innovatsiyalar kiritish kabi faoliyatlarni rivojlantirish, shaxsiy sifatlarini, ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish, ularda mas'uliyatlilik, jamoa bilan hamkorlik qila olish, qarorlar qabul qila olish kabi sifatlarini shakllantirish, ularning jamiyat a'zosi sifatidagi rolini kuchaytirish, fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash, kasbga yo'nalganligini, mehnatga tayyorgarligini ta'minlash, ularda mavjud qiziqish va qobiliyatlarga mos kasb-hunar yo'nalishlarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirib borish hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuvning maqsadlari ta'lim sifatini oshirishga, o'quvchilarni hayotga moslashuvchi, raqobatbardosh shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ona tili ta'limi orqali o'quvchilarning ijtimoiy emotsional-fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish ham bugungi zamon ta'limining asosiy maqsadlaridan biridir. Chunki inson jamiyatda ma'lum bir pog'onada o'z o'rniga, mavqeyiga ega bo'lishida ona tilining o'rni muhim. Sababi inson barcha bilimlarni til vositasida o'zlashiradi, jamiyatda o'z ehtiyojlarini qondirish uchun, hissiyotlarini, fikrlarini ifodalash uchun, jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarda shaxsiy munosabatini bildirish uchun, atrofdagilarga ta'sir ko'rsatish uchun ham tildan foydalanadi. Insonlar o'rtasidagi eng qulay va imkoniyati cheksiz aloqa quroli ham tildir.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi⁵⁶.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi - shaxsning jamiyatni yaxshilashga qaratilgan faol yondashuvini aks ettiradi. Bu kompetensiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Fuqarolik mas'uliyati - jamiyatning a'zosi sifatidagi majburiyatlarni idrok etish va ularga muvofiq harakat qilish.

2. Jamoaviy ish - boshqalar bilan hamkorlikda muammolarni hal qilish va jamoa maqsadlariga erishish qobiliyati.

3. Jamiyatdagi muammolarni aniqlash va yechimlarni izlash - jamiyatdagi muammolarni identifikatsiya qilish va ularni hal qilish yondashuvlarini taklif qilish.

4. Fuqarolik faolligi - jamiyatda o'zgarishlar uchun harakatga kelish va aktiv ishtirok etish.

5. Jamiyat manfaatlarini himoya qilish - jamiyat manfaatlarini ustun qo'yish va ularga xizmat qilish.

Ushbu kompetensiya fuqarolik jamiyatining shakllantirishi, mustahkamlashi va rivojlantirishga xizmat qiladi. Shaxsning bunday faol yondashuvi jamiyat ravnaqiga katta hissa qo'shadi.

Ijtimoiy emotsional - fuqarolik kompetensiyalari – bu shaxsning umumiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismlari bo'lib, quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- o'zini-o'zi boshqarish (o'z xulq-atvorini va emotsiyalarini nazorat qilish);
- o'ziga va boshqalarga empatiya (his qilish va tushunish) ;
- muloqot va o'zaro hamkorlik ko'nikmalar;
- ijtimoiy o'z-o'zini anglash va motivatsiya.
- fuqarolik ongi va mas'uliyat hissi;

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 06.04.2017 yildagi 187-son

- jamiyatdagi huquq va burchlarni bilish;
- jamoa manfaatlarini tan olish va himoya qilish ;
- jamiyatdagi muammolarni yechish uchun faol qatnashish.

Ushbu kompetensiyala butun ta'lim jarayonida, shu jumladan, ona tili darslarida ham shakllantiriladi. Ular insonning ijtimoiy-psixologik yetukligini, fuqarolik faolligini ta'minlaydi hamda muvaffaqiyatli hayot va kasbiy faoliyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ona tili darslarida o'quvchilarda ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish uchun qo'yiladigan asosiy didaktik talablar sifatida quyidagilarni aytish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1. O'quvchiga yo'naltirilganlik:

- O'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, individual ehtiyojlarini hisobga olish
- O'quvchilarning mustaqil fikrlash, o'z-o'zini boshqarish, ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirish

2. Muammoli-dialogik yondashuv:

- Jamiyatdagi dolzarb ijtimoiy-fuqarolik muammolarini muhokama qilish uchun shart-sharoitlar yaratish
- O'quvchilarni fikr almashish, muammolarni birgalikda hal etish jarayonlariga faol jalb etish

3. Faoliyatga yo'naltirilganlik:

- O'quvchilarni jamiyatdagi muammolarni hal qilishga qaratilgan amaliy faoliyatga jalb etish
- Fuqarolik faoliyatlarining turli shakllari (xayriya, ijtimoiy loyihalar, volonerlik) da o'quvchilarning bevosita ishtirokini tashkil etish

4. Guruh hamkorlik:

- O'quvchilarni guruh ichida hamkorlikda ishlash va muammolarni birgalikda hal qilishga yo'naltirish
- Guruh ichida rollar taqsimoti, jamoa qarorlarini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish

5. Refleksiya va o'z-o'zini baholash:

- O'quvchilar amalga oshirgan faoliyat, erishilgan natijalarni tahlil qilish va baholash uchun shart-sharoitlar yaratish
- O'z-o'zini baholash, kamchiliklarini aniqlash va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash ko'nikmalarini shakllantirish

6. Salbiy holatlarga tanqidiy munosabat:

- O'quvchilarning salbiy axloqiy-fuqarolik holatlariga nisbatan tanqidiy munosabatini shakllantirish
- Ijobiy axloqiy-fuqarolik xatti-harakatlarini qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash

Bu didaktik talablar ona tili darslarida o'quvchilarda ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyalarini samarali shakllantirish uchun muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamon jamiyatning ham o'zgarishini talab qiladi. Jamiyat va davlat esa ta'limga o'zining buyurmasini beradi. Ta'lim esa davlat va jamiyatning buyurtmasi asosida har bir fanning mazmunini, maqsad va vazifalarini belgilaydi. Dastur, darslik va boshqa hujjatlarda esa fanning masad,

vazifalari o'z aksini topadi. Ular asosida esa har bir fan darslari tashkil qilinadi. Natijada zamon, davlat va jamiyat talabidagi shaxs kamol topadi. Bu esa davlat va jamiyatning yanada rivojlanishida, insonlarning yuqori turmush darajasiga ega bo'lishida xizmat qiladi. Ayniqsa, Ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetensiyasini ona tili darslari orqali rivojlantirish, ona tili fanining maqsadi bo'lgan o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, o'z fikrlarini erkin bayon qila olish kabi qobiliyatlarining shakllanishi jamiyatda insonning faol harakatlanishida qay darajada muhim ekanligini o'quvchi shaxsiga anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 06.04.2017 yildagi 187-son
2. Arabboyeva M.A., Ona tili darslari orqali o'quvchilarning ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish. *Замонавий таълим / современное образование*, 2022, 12-son.
3. Arabboyeva M. Ona tili darslarini milliy dastur talablari asosida tashkil etish dolzarb pedagogik muammo sifatida. *Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2023-yil_7-son*.

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL RIVOJLANISHNING SHARQ MUTAFAKKIRLARI VA XORIJ OLIMLARI TOMONIDAN O'RGANILISHI

Abayev Abduvohid Abdulhamidovich

Andijon davlat universiteti “Umumiy psixologiya” kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional rivojlanishning sharq mutafakkirlari va xorij olimlari tomonidan o'rganilishi, sharq mutafakkirlari va garb olimlarining emotsiyalar haqidagi fikrlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: emotsiyalar, sharq mutafakkirlari qarashlari, hissiy bilish, tuyg'ularning paydo bo'lishi, emotsiyalarning ifodalanishi.

Yoshlarni yuksak his-tuyg'ularga ega, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash yo'lida, o'tmishdan bizga nasib etgan inson tafakkurining durdonalarini, ya'ni ulug' mutafakkirlarimizning ilg'or fikrlarini o'rganish—muhim ahamiyatga ega bo'lgan zamon talabidir. Chunki ularning ilm-ma'rifat va ta'lim-tarbiya sohasidagi benazir fikrlari, barkamollik sari yo'naltiruv-chi g'oyalari bugungi umumbashar taraqqiyot uchun, yoshlarning hamma narsaga qiziquvchan, izlanuvchan idroklari uchun sayqaldek bebaho xazinadir. Ana shu xazinadagi eng sara javohirlari-beshak Sharqning butun olamga dong'i taralgan olimu-ulamolari, fozilu-fuzalolari desak yanglishmagan bo'lamiz.

Shuni qayd qilib o'tish lozimki, o'tmish davr mutafakkirlari ruhiy jarayonlarni psixolog sifatida emas, balki faylasuf sifatida talqin etishgan, chunki u davrda psixologiya hozirgidek mustaqil fan hisoblanmay, balki umumiy falsafiy bilimlar tizimiga kirgan edi. Ana shu sababga ko'ra, ular faylasuf sifatida ruhiy jarayonlarni, avvalo, insonning ob'ektiv reallikni bilishi nuqtai nazaridan, bu bilish jarayonining inson bilimlarini boyitish,

ma'rifatli bo'lishdagi roli jihatidan o'rganishga va talqin etishga harakat qilishgan. Ana shu sabablarga ko'ra, allomalarning ruhiy jarayonlarga ta'alluqli fikrlari to'rt turdagi manbalarda uchraydi. Ularning biri xalq ijodiyoti: rivoyatlar, maqollar, matallar va masallar; ikkinchisi–mahsus ijodkor kishilar tomonidan muayyan shaxsga bag'ishlab yozilgan o'git-nasihat va hikoyatlar; uchinchisi–qomusiy, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy-nazariy qarashlari; to'rtinchisi–turli davrlarda ijod qilgan shoir va yozuvchilar ijodining mahsullari, ya'ni badiiy asarlardir. Ularning psixik jarayonlarga taalluqli ma'lumotlarida ichida, asosan aqliy bilish, hamda hissiy bilish, yuksak his-tuyg'ularning vujudga kelishi kabi jarayonlarga juda katta e'tibor berilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan insonni komillik sari yetaklovchi barcha muhim omillar ichida yuksak his-tuyg'ularini tarbiyalash va rivojlantirish oliy maqsadlari bo'lgan. Jumladan Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, A.Navoiy, A.Avloniy kabi mutafakkirlarimiz o'z asarlarida insonning hissiyotlarining vujudga kelishi va uning shaxs kamolotiga ta'siri to'g'risida batafsil bayon etib ketganlar.

Inson va uning kamolotiga xizmat qiluvchi qomusiy ta'limot Abu Nasr Forobiy (873-950 y.) asarlarida o'z izchilligi va mukammalligi bilan hozirgi davrgacha o'z kuchini, haqqoniyligi, dolzarbligi va ahamiyatini yo'qotmagan. Olim «Aristotel kategoriyalariga sharhlar» risolasida yuqoridagi fikrlarini yanada chuqurroq mushohada etib, bunda hissiy kechinmalarni odam organizmidagi alohida fiziologik jarayonlar, o'zgarishlarda qanday aks etishini ham ko'rsatib o'tgan: «Inson uyalgan vaqtda qizaradi, uyat bu yerda inson ruhida vujudga keluvchi affektdir, undan so'ng organizmda ma'lum rang vujudga keladi. Qo'rqish natijasida oqarib ketish ham shu kabidir». Hozirda hissiyot, emotsiya deb nomlanuvchi kechinmalar, mutaffakkir tomonidan-qalb affektlari deb nomlanib, ularning turlari “Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola”da kengroq berilgan. Shu bilan birga, ushbu hissiyotlar Forobiyning ta'kidlashicha, baxtga, komillikka eltuvchi uch vaziyatdan biri sifatida keltirilgan: “Insonning maqsadi –baxtga erishmoqlik, chunki bu komillik nishonasidir. Ammo, inson maqtov yoki dakkiga sabab bo'luvchi vaziyatlarda baxtga erisholmaydi. U barcha vaziyatlar jamuljam bo'lganida baxtga erishadi. Birinchisi–bu odam tana a'zolaridan foydalanish uchun kerak bo'lgan harakatlardir, masalan, turish, o'tirish, ovqatlanish, ko'rish, eshitish uchun bo'lsa, Ikkinchisi–qalb affektlari ehtiros, g'azab, lazzatlanish, quvonch, qo'rquv, g'am-g'ussa, rashk, achinishdir. Uchinchisi esa–sog'lom fikr yuritishdir. Bu fazilat, insonga butun umri davomida yoki paytiga xosdir”⁵⁷

Forobiy o'zining bir qator asarlarida hissiy bilish va aqliy bilishning barcha bosqichlari o'zaro uzviy bog'liqlikda keltirishidan tashqari, hissiy bilish va aqliy bilish uchun xizmat qiluvchi ruhiy jarayonlarning har biriga ham alohida-alohida tavsif bergan. 1050 yil avval bobokalonimiz Abu Nasr Forobiy aql va ahloqiy his-tuyg'ular muammosi bo'yicha fikr bildirgan. O'sha davrdan hozirgi vaqtgacha qanchadan-qancha yangi kashfiyotlar ortidan, fanlar yangi ma'lumotlar bilan boyidi, yangi oqim, yo'nalishlar, maktablar vujudga keldi, gipotezalari xatoligi yoki zamon talabiga mos kelmay qolganligi tufayli qaysidir fanlar yo'q bo'lib ketdi, zamon zayli va talabiga ko'ra yangi fanlar paydo bo'ldi. Ilm-fan rivoji ta'sirida, o'qitish tizimida ham global o'zgarishlar bo'ldi. Ammo, 1000 yildan oshiq davr o'tgan va ilm-fan sohasida ma'lumotlar hajm va sifat jihatdan

⁵⁷ Ал Фараби. Философские тракти. Алма-Ата, 1970. – S.5-6.

qanchalik ko'paygan bo'lsa hamki, ta'lim jarayonida, aql va his-tuyg'ular masalasi hamon dolzarbligicha qolgan.

Ibn Sinoning fikriga ko'ra, inson hayoti davomida o'z hissiy va ma'anaviy talablarini ajratib olish imkoniyatiga ega ekan, bu imkoniyat asta-sekin inson fe'l atvoriga xos xislatga aylana boradi. Insonning shakllanishida uni atrofini o'rab olgan tashqi muhit, odamlar alohida rol o'ynaydi. Aynan mana shu tashqi muhit va odamlar insonning atrof dunyoni bilishigagina emas, balki uning ruhiy holatida ham ta'sir etadi. Olim insonda paydo bo'luvchi ijobiy va salbiy hissiyotlarning fiziologik namoyon bo'lishi va ta'sirini ham ochib bergan. Ibn Sinoning o'gitlari ichida insonning ruhiy holatining o'zgarishi, masalan, inson tushkun yoki tetik kayfiyatda bo'lishi o'z navbatida, inson ta'sirlanishi natijasida his-tuyg'ularni paydo bo'lishiga olib keladi deb e'tirof etadi.

Markaziy Osiyoda o'z taraqqiyparvar g'oyalari bilan Xorazmdan chiqqan Abu Rayxon Beruniy (973–taxminan 1050 yy.) tarixga qomusiy olim sifatida kirib kelgan. Beruniy ham ruh va ruhiyat masalalariga zo'r qiziqish bilan yondashgan. Abu Rayhon Beruniy ta'lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqei, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma'noda insonparvarlik va insonshunoslik zahirida yaratilgan.

Shu bois biz uchun qadrlil bo'lgan Abu Nasr Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro va Yusuf Xos Hojib kabi mutafakkirlarning ta'lim-tarbiyada ahloq-odob saboqlari, komil inson haqidagi benazir fikrlaridan foydalanib yoshlarda yuksak his-tuyg'ularni shakllantirish, pirovard natijada ularni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir.

Inson tabiatining eng zukko tadqiqotchilari, hatto har qanday ilmiy dalillardan oldin ham, hissiyotlarning inson o'ziga xosligi va ijtimoiy munosabatlar uchun muhimligini tushungan va biz ularning ijodkorlik va jasoratni kuchaytiradigan hissiyotlar ekanligi haqidagi gaplarini eshitganmiz. Biroq, 1980 yillarga qadar psixologiya aslida hissiyotlarni e'tiborsiz qoldirdi. Psixologiya o'zining birinchi yuz yillik rivojlanishida paradoks bo'lganligi haqida e'tiroz bildirishi mumkin-bu o'rganadigan narsalarning mohiyatini tubdan hal qilmaydigan fan. Ammo his-tuyg'ularni chetlab o'tib, insonni va uning atrofidagi dunyo bilan munosabatlarini tushunishga jiddiy urinish mumkin emas.

So'nggi yillarda emotsiyalarning mohiyati va mazmuni to'g'risida turli xil fikrlar vujudga keldi. Ba'zi tadqiqotchilar xulq-atvor fani doirasida umuman "tuyg'u" tushunchasiz amalga oshirish mumkin deb hisoblashadi. Daffi (1962), boshqa ko'plab tadqiqotchilar singari (Lindli, 1957) xulq-atvor muammolarini "qo'zg'alish" (qo'zg'alish) tushunchalari yordamida tushuntirish osonroq, deb hisoblaydi. Boshqalar (Tornkins, 1962, 1963; Izard, 1971, 1972) hissiyotlar insonning asosiy motivatsion tizimini tashkil qiladi, deb ta'kidlaydilar. Ba'zi tadqiqotchilar hissiyotlarni qisqa muddatli, o'tkinchi holatlar deb qarashadi, boshqalari esa odamlar doimo u yoki bu tuyg'u ta'sirida bo'lishiga, xulq-atvor va affektni ajratib bo'lmasligi to'g'risida fikr yuritadi (Schachtel, 1959). Ba'zi olimlar hissiyotlar odamlarning xatti-harakatlarini yo'q qiladi va tartibsizlashtiradi, ular psixosomatik kasalliklarning asosiy manbai deb hisoblashadi (Arnold, 1960, Lazarus, 1968; Young, 1961). Aksincha, boshqa mualliflar his-tuyg'ularni xulq-atvorni tashkil qilish, rag'batlantirish va kuchaytirishda ijobiy rol o'ynaydi degan g'oyani ilgari suradilar

(Izard, 1971, 1972; Leeper, 1948; Mowrer, 1960; Rapaport, 1942; Shaxtel, 1959; Tornkins, 1962, 1963)⁵⁸.

Boshqa tadqiqotchilar tashqi, shu jumladan taqlid, hissiyotlarning namoyon bo'lishining ahamiyatini ta'kidlab, somatik asab tizimining rolga, ya'ni asab tizimining ixtiyoriy nazoratga o'tadigan qismiga e'tibor berishadi (Gellhorn, 1964, 1970; Tornkins, 1962), 1963; Ekman, Fizen, Ellsvort, 1972; Izard, 1971, 1972).

Yetakchi namoyondalardan biri Liper (1948) va psixologiyani o'rganish bo'yicha taniqli olim Mourer (1960) birinchilardan bo'lib hissiyotlarning inson xatti-harakatlaridagi muhim o'rni haqida fikr bildirdilar. Mourer "His-tuyg'ular biz o'rganish deb ataydigan xatti-harakatlardagi yoki uning natijalaridagi asosiy, deyarli almashtirib bo'lmaydigan omillardan biri"⁵⁹, deb ta'kidlagan

Psixolog olimlardan Izardning yondashuviga ko'ra emotsional holatlar ma'lum bir doimiylikda taqdim etiladigan va "yoqimli-yoqimsiz", "taranglashgan" toifalarida baholanadigan narsalardan tubdan farq qiladi. Olimlar hissiyotlarning mohiyati va ularning mazmuni to'g'risida hali bir fikrga kelmagan bo'lishiga qaramay, so'nggi o'n yillikdagi nazariy va amaliy yutuqlar differentsial hissiyotlar psixologiyasini mustaqil fan sifatida ajratib olishga imkon beradi. Nazariy psixologlarning tor doiralarida biz u yoki bu yondashuvning afzalligi haqida xohlaganimizcha bahslasha olamiz, ammo bu muammolardan uzoq bo'lgan odamlar, qoida tariqasida, o'zlaridan shubhalanmasdan, bizning nuqtai nazarimizga rioya qilishadi, ular xursand yoki qayg'uli, g'azablangan yoki qo'rqqanlarini aytishadi, ular hech qachon bu his-tuyg'ularni chalkashtirib yubormaydilar, chunki ular u yoki bu tuyg'u nimani his qilishini va uning tashqi ko'rinishlari nimadan iboratligini juda yaxshi bilishadi. Ammo ularning qanchasi asosiy savollarni jiddiy ko'rib chiqmoqdalar? Masalan, hissiyotlar aslida nimadan iborat? Ularning paydo bo'lish mexanizmlari qanday? Ular bizga va hayotimizga qanday ta'sir qiladi? Ushbu savollarga javob berishga harakat qilishdan oldin, motivatsiya va hissiyotlarning kelib chiqishi muammosini ko'rib chiqishga arziydi. deb ta'kidlaydi.

Shubhasiz, evolyutsiya jarayonida inson tuyg'ulari paydo bo'lishining sabablaridan biri ona va bola o'rtasida ijtimoiy aloqani ta'minlash zarurati edi. Inson bolasining ekologik joyi shuki, go'dakning omon qolishi uchun zarur bo'lgan barcha bilim, ijtimoiy va fiziologik ko'nikmalarning tashuvchisi unga g'amxo'rlik qilayotgan kattalardir. Agar onasi uni quchoqlash uchun kuchli ehtiyoj sezmaganida, go'dak shunchaki omon qololmasdi. Bola har narsada onaga bog'liq: u ovqatga, iliqlikka, g'amxo'rlikka bo'lgan ehtiyojini qondiradi, uni xavfdan himoya qiladi. Hatto kattalar ham, agar u muhabbatdan mahrum bo'lsa, hayotdagi qiyinchiliklarga dosh berishga qiynalishi mumkin. Ko'pgina psixologik buzilishlar va ayniqsa depressiya zahirida aynan shu mahrumlik turadi.

Agar evolyutsiya jarayonida nima uchun reflekslar va instinktlar paydo bo'lganligi haqida o'zimizga savol beradigan bo'lsak, unda javob sirtida yotadi. Refleks- bu ma'lum bir stimulga xos javob. Instinktlar xatti-harakatlarning yanada murakkab naqshlarini muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlaydi, bu naqshlarning ba'zilar hayvonning tug'ilishidan o'limigacha butun hayoti davomida o'zgarishsiz qoladi. Biz bilamizki, inson juda

⁵⁸ Давидов, В.В. Проблемы развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования Intel 529 с

⁵⁹ Моурер. Психология эмоций 1960, 307-с

cheklangan reflekslar to'plami bilan tug'iladi va ularning ba'zilari, miltillovchi refleks singari, u bilan abadiy qoladi. Reflekslar va instinktlar qat'iy, ular rag'batlantiruvchi moddaga qattiq bog'langan, vaziyat tanlangan vaziyatda yoki xulq-atvorning moslashuvchanligini talab qiladigan vaziyatda qaror qabul qilishni talab qilganda, ular aniq etarli emas. Biroq, reflekslar va instinktlar shaxsning moslashishini ta'minlaydi, unga atrof-muhitning ob'ektlari va hodisalarining cheklangan, doimiy to'plamiga aniq javob berish usulini beradi.

Emotsiyalarni ifodalashning tug'ma turlarini yashirish yoki almashtirish uchun mo'ljallangan ushbu turdagi mimika turli ijtimoiy qatlamlar va turli madaniyat vakillari uchun nihoyatda farq qiladi. Ijtimoiy-madaniy ta'sirlar va individual tajriba nafaqat odamga ma'lum bir ekspresiv ko'nikmalarni egallashga yordam beradi, balki asosan ma'lum bir rag'batlantirish va ma'lum bir his-tuyg'ular o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlarni belgilaydi, shuningdek, ma'lum bir tuyg'u bilan birga yurish-turish modellarini belgilaydi.

Emotsiyalar haqida juda ko'p turli xil fikrlar mavjud - ba'zi olimlar his-tuyg'ularning xatti-harakatga aloqasi yo'qligini ta'kidlaydilar. Biz emotsiyalar insonning asosiy motivatsion tizimini tashkil qiladi, deb hisoblaymiz. Emotsiyalar evolyutsiya jarayonida odamlarda paydo bo'ldi. Ba'zi insoniy his-tuyg'ularning kelib chiqishini eng oddiy fiziologik holatlardan, masalan, ochlikdan va boshlang'ich adaptiv mexanizmlardan, masalan, yondashuvdan voz kechish reaksiyasidan qidirish kerak deb taxmin qilish mumkin. Har bir tuyg'u inson evolyutsiyasi jarayonida u yoki bu adaptiv funktsiyani bajargan. Darvinning asosiy hissiyotlarni ifoda etish usullari tug'ma va umuminsoniy degan tezi madaniyatlararo tadqiqotlar va rivojlanish psixologiyasi tadqiqotlari bilan bir necha bor tasdiqlangan.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent: O'zbekiston. – 2017.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi Qarori 2021 yil 12 aprel, PQ-5071-son

3. Ал Фараби. Философские тракти. Алма-Ата, 1970. – S.5-6.

4. Давидов, ВюВ. Проблемы развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования Intel 529 с

5. Моурер. Психология эмоций 1960, 307-с

TALABA YOSHLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADBIRKORLIK O‘YINLARINING ROLI.

Karimov Xurshid Abdumannabovich Toshkent xalqaro ta’lim universitetining Ta’lim va ta’lim jarayonlarini rejalashtirish bo’limi boshlig’i
Abdumannopova Marhabaxon Abdulhamid qizi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limda talabalar uchun bir necha zamonaviy, interakti vpedagogik metodlar, ularning afzalliklari, kamchiliklari va bir-biridanf arqlari haqida qisqacha yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. Kichik guruhlash, rolli o‘yin, ishbop o‘yin.

Абстракт. В данной статье кратко обсуждаются несколько современных интерактивных педагогических методов обучения студентов, их преимущества, недостатки и отличия друг от друга.

Ключевые слова. Малая группа, ролевая игра, деловая игра.

Abstract. In this article, several modern, interactive pedagogical methods for students in education, their advantages, disadvantages and differences from each other are briefly discussed.

Key words. Small grouping, role play, business game.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini kasb ta’limi darslarida qo‘llash Respublikamizning pedagogik olim va amaliyotchilari ilmiy asoslangan xolda O‘zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ta’lim texnologiyalari va ta’lim-tarbiya amaliyotida qo‘llashga intilmoqdalar.

Ta’lim texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” maqsadi va vazifalarini ro‘yobga chiqarish uchun ta’limni jadallashtirish zarurligi;

- ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi rolini o‘zgartirish zarurligi, fan-texnika taraqqiyotining o‘ta rivojlanganligi natijasida axborotlarni keskin ko‘payib borayotganligi va ularni yoshlarga bildirish uchup vaqtning chegaralanganligi;

- kishilik jamiyati o‘z tarakkiyotining shu kundagi bosqichida nazariy va empirik bilimlarga asoslangan tafakkurdan tobora foydali natijaga ega bo‘lgan, anik yakunga asoslangan texnik tafakkurga o‘tib borayotganligi;

- barkamol avlodii tayyorlash talabi ularga eng ilg‘or bilim berish usuli hisoblangan ob‘ektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab kilishidadir.

Ta’lim jarayoni yuqorida sanab o‘tilgan beshta asosiy shartlarni barcha talablariga javob beradigan ta’limiy tadbirdir. Quyida biz ba’zi bir zamonaviy ta’lim texnologiyalarini dars jaryonida qo‘llashning afzalligi va kamchiliklari hakida fikr yuritamiz:

Kichik guruhlarda ishlash o‘qituvchi tomonidan berilgan ma’lum bir topshiriqning hamkorlikda bajarish uchun o‘quvchilarni kichik guruxlarga ajratib, berilgan topshirikning yechish yo‘llarini, ishlab chiqishni taqozo etuvchi metoddir. Ushbu metod qo‘llanilganda o‘quvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etish xuqukiga, boshlovchi rolida bo‘lishga, bir-biridan o‘rganishga va turli nuqtai nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo‘ladi. Kichik guruxlarda ishlash metodida o‘qituvchi boshqa noan’anaviy metodlarga qaraganda

vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo'ladi. Chunki o'qituvchi bir vaqtning o'zida barcha o'quvchilarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi.

“Kichik guruxlarda ishlash” metodining afzalligi:

- o'kitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi;
- muloqotga kirishish ko'nikmasining takomillashishiga olib keladi;
- vaqtni tejash imkoniyati mavjud;
- barcha o'quvchilar jalb etiladi,
- o'z-o'zini va guruhlararo baholash imkoniyati mavjud;

Ishbop o'yni metodi berilgan topshiriqlarga ko'ra yoki o'yin ishtirokchilari tomonidan tayyorlangan har xil vaziyatdagi boshqaruvchilik qarorlarini kabul kilishni imitatsiya qilish (taqlid, aks ettirish) metodi hisoblanadi. O'yin faoliyati biron-bir tashkilot vakili sifatida ishtirok etayotgan ishtirokchining xulq-atvori va ijtimoiy vazifalarini imitatsiya qilish orqali beriladi. Bir tomondan o'yin nazorat qilinsa, ikkinchi tomondan oraliq natijalarga ko'ra ishtirokchilar o'z faoliyatlarini o'zgartirish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar. Ishbop o'yinda rollar va rollarning maksadi aralashgan xolda bo'ladi. Ishtirokchilarning bir qismi kat'iy belgilangan va o'yin davomida o'zgarmas rolni ijro etishlari lozim. Bir qism ishtirokchilar rollarini shaxsiy tajribalari va bilimlari asosida o'z maqsadlarini belgilaydilar. Ishbop o'yinda har bir ishtirokchi alohida maqsadni bajarishi kerak. Har bir ishtirokchi avval o'zining vazifasi bo'yicha qaror qabul qiladi, so'ngra guruh bilan maslahatlashadi. Ushbu shaxsiy varaqa bo'yicha maksadga erishish butun guruh a'zolari erishgan natijalarga bog'likdir. O'yin yakunida xar bir ishtirokchi va guruh erishgan natijalariga qarab baholanadi.

“Ishbop o'yni” metodining afzalliklari:

- O'quvchilarining bilimlarini va tajribalarini o'z karashlari va xulklari orqali ifoda etishga yordam beradi.
- O'quvchining boshlang'ich bilimlari va tajribalarini safarbar etish uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi.
- O'quvchilar o'z bilimlari doirasidan kelib chiqqan xolda imkoniyatlarini namoyish etishlari uchun sharoit yaratiladi.

“Ishbop o'yin” metodining kamchiliklari:

- O'qituvchidan katta tayyorgarlikni talab etadi.
- Vaqt ko'p sarflanadi.
- Tanlangan mavzu o'quvchining bilim darajasiga mos kelishi talab etiladi.
- O'quvchining his-hayajoni to'g'ri karor qabul kilishga xalaqit berishi mumkin.

“Rolli o'yin” metodi - o'quvchilar tomonidan hayotiy vaziyatning har xil shart-sharoitlarini sahnalashtirish orqali ko'rsatib beruvchi metod. Rolli o'yinlarning ishbop o'yinlardan farqli tomoni baholashning olib borilmasligidadir. Rolli o'ynida ham ishbop o'yin kabi muammoni yechish bo'yicha ishtirokchilarning birgalikda faol ish olib borishlari yo'lga qo'yilgan. Rolli o'yinlar o'quvchilarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi. Rolli o'yin metodining boskichlari:

1. O'qituvchi mavzu bo'yicha o'yinning maqsad va natijalarini belgilaydi xamda rolli o'yin stsenariysini ishlab chikadi.
2. O'yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi.
3. O'yinning maqsadidan kelib chiqib rollarni taqsimlaydi.
4. O'quvchilar o'z rollarini ijro etadilar. Boshqa o'quvchilar ularni kuzatib turadilar.

5. O‘yin yakunida o‘quvchilardan ular ijro etgan rolni yana qanday ijro etish mumkinligini izoxlashga imkoniyat beriladi. Kuzatuvchi bo‘lgan o‘quvchilar o‘z yakuniy mulohazalarini bildiradilar va o‘yinga xulosa qilinadi. “Rolli o‘yin” metodida o‘qituvchilar o‘quvchilar haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lishi lozim. Chunki rollarii o‘ynashda har bir o‘quvchining individual xarakteri, xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Tanlangan mavzular o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga mos kelishi kerak.

“Rolli o‘yin” metodining afzallik tomonlari:

➤ O‘quv jarayonida o‘quvchilarda motivatsiya (qiziqish)ni shakllantirishga yordam beradi;

➤ O‘quvchilarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi;

➤ Nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishni o‘rgatadi;

➤ O‘quvchilarga berilgan vazifani tahlil qilish malakasi shakllanadi.

“Rolli o‘yni” metodining kamchilik tomonlari:

➤ Ko‘p vaqt talab etiladi;

➤ O‘qituvchidan katta tayyorgarlikni talab etadi;

➤ O‘quvchilarning o‘yinga tayyorgarligi turlicha bo‘lishi mumkin;

➤ Barcha o‘quvchilarga rollar taqsimlanmay qolishi mumkin.

Ushbu tushunchalarni o‘quv jarayoniga ko‘chiradigan bo‘lsak, o‘qituvchi pedagogik o‘qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga muayyan sharoitlarda ko‘rsatgan tizimli ta’siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo‘lgan va oldindan belgilangan ijtimoiy sifatli intensiv tarzda shakllantiruvchi ijtimoiy hodisa deb ta’riflash mumkin. Yuqorida biz ta’lim jarayonida foydalaniladigan metodlarni tanlash vaqtida hisobga olinishi lozim bo‘lgan ayrim jihatlarni ko‘rib o‘tdik.

GLOBAL TA’LIM – UMUMBASHARIY MUAMMOLARNI HAL QILISH VOSITASI

N.A.Valixanova “University of economics and pedagogy” NOTM dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo‘lmoqda. Prezidentimiz tomonidan xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta’lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratib kelinmoqda.

Bugungi kunda butun dunyoda sodir bo‘layotgan global muammolarga bardoshlilikni shakllantirish uchun global ta’limga ehtiyoj oshib bormoqda.

Global ta’lim - siyosiy tafakkur, dunyoni anglash, global o‘zaro bog‘liqlik, zamonamizning muammolarini hal qilish uchun o‘zlikni anglash, samarali hamkorlik qilish bo‘yicha ko‘nikma va qarashlardir.

Global ta’lim atamasi ilk bor XX asrning 60-yillarida R.Xenvi va M.Botkinalar tomonidan asos solinib, fanga kiritilgan. Ushbu tushuncha, shuningdek, inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasida, shuningdek, YuNESKO konstitutsiyasining preambulasida, – “ta’lim – odamlar o‘zaro kelishmovchiliklarni tinch yo‘llar bilan hal

qilishga to'sqinlik qiladigan ruhiy to'siqlarni hal qilishi mumkin" – degan fikrlarda ham keltirilgan.

Global ta'lim – bir vaqtning o'zida o'quvchilarni intellektual, hissiy, jismoniy, ahloqiy va ruhiy xususiyatlarini rivojlantirish yordamida ularni tez o'zgaruvchan, juda murakkab, ko'p millatli va o'zaro aloqador hayotga birmuncha sifatliroq tayyorlashga yo'naltirilgan yaxlit yondashuvdir [3].

"Global ta'lim" tushunchasi Henvining klassik ta'rifi bo'yicha beshta fanlararo sohani birlashtiradi:

1. Perspektiv ong – turli dunyoqarashlarni idrok etish va tushunish.
2. Yer sayyorasida bo'layotgan voqealardan (demogragik, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ekologik, millatlararo va hokazo) xabardorlik.
3. Dolzarb global muammolarni chuqur anglash.
4. Madaniyatlararo xabardorlik (kross madaniyat) – o'xshashlik va farqlarga urg'u berib, dunyoda mavjud bo'lgan madaniyatlar haqida umumiy tushunchaga ega bo'lish, tushunish.
5. Uzviylik, tizimlilikdan xabardorlik – tizimlar bilan tanishish, sub'ektlarning ko'p sonli masalalar bo'yicha umumiy o'zaro aloqa va o'zaro bog'liqlikda harakat qiladigan murakkab xalqaro tizimni joriy etish [2].

Biroq, global ta'lim uchun hozirgi imkoniyatlar barcha bolalarni o'qitish uchun yetarli emas. Global ta'limni barqaror rivojlanish maqsadlari dunyo miqyosida innovatsion dasturlar, modellar va loyihalar ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Barqaror rivojlanish maqsadlarining ta'lim vazifasi barcha bolalarga bir xil imkoniyatlarni kengaytirish, barcha o'quvchilarni qamrab olish va ularni tinch dunyoni barpo etish bilan shug'ullanishlari uchun imkoniyat yaratib berishdir. Bularning barchasini amalga oshirish uchun to'rtta yo'nalish kerak: maqsadlarni aniqlash, o'quv dasturlarini yangilash, o'qitish va o'qitishning yangi usullari, o'qituvchilarning mavjud va sifatli malakasini oshirish.

1. Maqsadlarni aniqlash.

Global ta'limga innovatsiyalarni tatbiq etishning birinchi bosqichi bu jarayonning yakuniy maqsadlarini aniqlashdir. O'quvchilar muvaffaqiyat nimada deb biladilar Bu, albatta, barcha bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini belgilab beradi. Ushbu maqsadlar o'quvchilar o'zlarining ta'lim faoliyati davomida rivojlanadigan, egallaydigan va mustahkamlaydigan bilimlari, malakalari va qobiliyatlari nuqtai nazaridan rivojlanadigan narsalarga qaratilishi kerak. Shunday qilib, bu nafaqat ta'lim olish, balki sifatni o'rganish jarayoni ham kelajak avlodga barqaror rivojlanish maqsadlarida ko'zda tutilgan dunyoga erishishda yordam beradi.

2. Innovatsion o'quv dasturi.

Maqsadlar aniq bo'lgandan so'ng, ularga erishish uchun nafaqat faktlar haqidagi bilimlarni rivojlantirishga, hattoki bunday faktlarni anglashning bilim o'lchovlariga va ularni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'lishga qaratilgan o'quv dasturi talab etiladi. Uchta o'lchov – bilim, ko'nikma va shaxslararo kompetensiyalarga e'tibor berib, o'quv dasturini loyihalash haqiqatan ham ulkan maqsad bo'lib, amaldagi standartlar va o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

3. Ta'lim berish va o'qitishning yangi usullari.

Bunday o'quv dasturini amalga oshirish, pedagogik yangiliklarni talab qiladi. Ta'riflangan barcha kompetensiyalar o'quvchilar va o'qituvchilardan ko'p talablarni talab

qiladi. Ushbu talabalarga ta'limning turli shakllari, kengaytirilgan o'quv loyihalari, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim, maktablar, jamoalar va ish joylari o'rtasida yanada mustahkam hamkorlik qilish kabilar kiradi. Yangi pedagogik texnologiyalar ko'plab innovatsion o'qitish amaliyotlari uchun eshiklarni ochadi va yuqorida talab qilinadigan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'ladi.

4. Mavjud va yuqori sifatli o'qituvchilarning malakasini oshirish.

21-asr pedagogikasini o'rgatishlari uchun pedagogik madaniyatlarda kerakli o'zgarishlarga erishish misli ko'rilmagan darajada kasbiy rivojlanishiga doimiy e'tibor berishni talab qiladi [1]. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi: jamiyat taraqqiyotidagi ta'lim-tarbiya jarayonining ahamiyatini; pedagogning kompetentsiyaviy piramidasini; o'qituvchining ijodkorlik sifatlarini; ta'limda differensial yondashuv jarayonida o'quvchilarning biologik va ijtimoiy omillarining rolini bilishi; jahon tajribasida mavjud innovatsion ta'lim-tarbiya texnologiyalardan xabardor bo'lishi; didaktik, akademik, pertseptiv nutq qobiliyati, tashkilotchilik, pedagogik xayol, diqqatni taqsimlay olish qobiliyati, hissiy toliqish va nizoli vaziyatlarda o'zini boshqara olish qobiliyatiga ega bo'lishi; empatiya, identifikatsiya, refleksiya kabi muloqot mexanizmlarini egallashi; nizoli vaziyatlarda o'zini boshqara olishi; o'z o'quvchilariga turli xil tadbirlarlarda qatnashish, madaniy xilma-xil ma'lumotlarni o'rganish, global hamkorlikni o'z ichiga olgan loyihalar bilan shug'ullanish, global miqyosdagi o'quv dasturlarini o'rganish, chet elda o'qish va shu kabilarda yordam bera olish kabi sifatlarga ega bo'lmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fernando M. Reimers, Eleonora Villegas-Reimers Global Ta'lim bo'yicha harakatlarni amalga oshirish Global campaign for peace education Noyabr 4, 2015

2. Simmons S. & Strenesky B.J. (1996) Semester at sea: a vehicle for global education, Multicultural Review 4 (1), 37- 40.

3. Xodjayev B. O'quvchi-yoshlarda global fikrlashni shakllantirishning kontseptual va metodologik masalalari NamDPI xalqaro konferensiya 28-29 may, 2024-yil.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI VA ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLARIDAN FOYDALANISH.

Djumabayeva Kamola Andijon davlat Pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi:

Annotatsiya. Maqolada ta'lim davom etgan jarayon va uning sifati, dars mazmuni, qo'llangan metodlar va o'qituvchining mahorati, bilim darajasi haqida so'z bor. Bu maqolada, ona tili darslarida foydalanish uchun tavsiya etiladigan interfaol metodlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: interfaol, innovatsion texnologiya, charxpalak, taqdimot usuli, tanlash, ixtiyoriy, bajarish, majburiy, imkoniyat, metod, texnologiya.

KIRISH

Ona tili va adabiyot darslarida interfaol usullar joriy jarayonda o'quv jarayonida keng qo'llanilmoqda. O'quvchilar bu metodlar orqali o'qish, ma'naviy muloqotlar qurish va o'z fikrlarini ifodalashadi. Bu interfaol metodlar o'quvchilarga o'qish va yozish bo'yicha qiziqish, e'tibor va qiziqishni oshirishda yordam beradi.

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida amaliy interfaol metodlar yaratish va ularni qo'llash uchun o'quvchilarni jalb qilish uchun ko'rsatmalarga e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini bayon etish, muloqotlar tashkil etish va o'qish jarayonini o'zlashtirishda qanday usullardan foydalanishlari mumkinligi ko'rsatilgan.

Ushbu maqolada o'qituvchilar uchun maslahatlar, o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun foydali ko'rsatmalar va o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish uchun ishlatiladigan interfaol usullar ta'kidlangan. Bu usullar o'quvchilarni dars jarayoniga qatnashishga, fikr almashishga, o'z fikrlarini ifodalashga, va o'quv jarayonini mazmunli qilishga imkon beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Interaktiv ("Inter" - o'zaro, "faol" - harakat degan ma'noni anglatadi) - o'zaro harakatda bo'lish yoki suhbat va muloqotda bo'lishni anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, o'qitishning interfaol usullari o'quv jarayoni va o'quvchilarni o'ziga jalb etuvchi, o'rganayotgan narsalarni bilish va tushunish, o'z fikrlarini ifodalash va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladigan o'quv va kommunikativ faoliyatning maxsus shakllarini yaratishga qaratilgan. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ular nafaqat o'qituvchi va talabalar tomonidan birgalikda amalga oshiriladi, balki birgalikdagi faoliyat orqali ham birlashtiriladi.

Har bir darsni o'ziga xos usul asosida o'tish, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg'otish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Muallimning mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi vositalardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalardir. Zamonaviy pedagogik texnologiya – hozirgi zamon didaktikasi va pedagogikasi taraqqiyotining mahsuli. Har bir zamonaviy pedagog mavjud pedagogik texnologiyalarni o'z darslarida qo'llasa, albatta ijobiy natijaga erishadi. Bugungi kun o'qituvchisining maqsadi barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga puxta ta'lim-tarbiya berish, zarur axborotlar bilan ta'minlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim va hayotiy ko'nikmalar hosil qilish, ular qalbida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ularini qaror toptirishdan iborat. Bu ezgu maqsadlarni ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'tilgan mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin.

Innovatsion texnologiya – ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan foydalanish, turli pedagogik jarayonlarni loyihalash va amalda qo'llash orqali bilim egallashni takomillashtirish usullari. Uning asosiy maqsadi ta'lim jarayonida o'qituvchi va bilim oluvchi faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir bilim oluvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish qiziqarli mashg'ulotga aylanadi.

Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'limning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Fikrlar to'qnashuvi yuzaga keladi. O'quvchining erkin fikrlash jarayoni yangi pog'onaga ko'tariladi. O'qituvchi shu tarzda o'quvchilarni faollashtiradi, o'zlashtirishi past o'quvchilar dunyoqarashi va tafakkurini boyitib boradi.

Ma'lumki, hozirgi kunda interfaol metodlarning yuzdan ortiq turi mavjud bo'lib, ularning aksariyati tajriba-sinovdan o'tib, yaxshi natija bergan. Keng qo'llaniladigan usullar – "Klaster", "Aqliy hujum", "Davom ettir", "Taqqimot", "Blits-so'rov", "Muammoli vaziyat" kabilardan foydalanib, darsda samarali natijalarga erishish mumkin. Darsning o'tilgan mavzuni so'rash qismida "Sinkveyn", "Teskari test", "Aql charxi" metodlarini, yangi mavzuni tushuntirish qismida "Insert", "Pinbord", "Zinama-zina", "Bumerang" texnologiyalarini, mavzuni mustahkamlash qismida "Venn diagrammasi", "Baliq skeleti", "Nima uchun?", "Qanday?", "Konseptual jadval", "Nilufar guli" kabi grafik tashkil etuvchilar hamda "Tushunchalar tahlili", "T-jadval", "Rezyume", "Kungaboqar", "Charxpalak" metodlarini, uyga vazifa berishda "FSMU", "Klaster", "BBXB" metodlarini qo'llash dars samaradorligini ta'minlab, o'quvchilarning bilimini oshirishga yordam beradi.

Ona tili va adabiyot darslarida ham yuqorida sanab o'tilgan interfaol metodlardan tashqari "Ha... yo'q", "Ta'rif egasini top", "Men kimman?", "Domino" kabi didaktik o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin vaqtida o'quvchilar o'zini erkin tutadi, bilimini namoyon etgisi keladi. Natijada o'quvchida ishonch, qat'iyat paydo bo'ladi. Munozaraga kirishishni o'rganadi. Fikrini asoslashga odatlanadi. Bunda o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi inobatga olinishi lozim.

"Charxpalak". Ushbu texnologiya o'quvchilarni o'tilgan mavzularni esga olish, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berish va o'z-o'zini baholashga o'rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan. Bu usulni qo'llashdan maqsad o'quvchilarni dars jarayonida mantiqiy fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarini baholash, yakka va guruhlarda ishlash, boshqalar fikriga hurmat bilan qarash, ko'p fikrlardan keraklisini tanlab olishga o'rgatishdir. Ushbu texnologiya ona tili va adabiyot darslarining boshlanishi va oxirida yoki biron-bir bo'lim tugallanganda o'tilgan mavzuning o'quvchilar tomonidan qay darajada o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash uchun mo'ljallangan.

"Charxpalak" texnologiyasi quyidagicha amalga oshiriladi:

Mavzu: So'z ma'nosining ko'chish usullari.

Vazifa: Berilgan gaplardagi ma'no ko'chish usullarini aniqlab, tegishli katakka "+" yoki "*" belgisini qo'yning.

Misollar	Metafora	Metonimiya	Sinekdoxa	Vazifadoshlik
Zal oyoqqa turdi.		*		

Mungli kuy yurakni tirnar edi.	*			
Besh qo‘l barobar emas.			*	
Sizning tomiringizda buyuk bobokalonlarimiz qoni oqmoqda.				*
Futbolchilarimiz chap qanotdan hujum uyushtirdilar.	*			
Mabodo “Besh bolali yigitcha” kelmadimi?		*		
Quyoshning oltin qalami nur taratar edi.	*			
Ko‘chalarni chiroqlar yop-yorug‘ qilib turibdi.				*
Alisher Navoiyni so‘nggi yo‘lga kuzatishga butun Hirot yig‘ilgan edi.		*		
O‘n qo‘li – o‘n hunar.			*	

Baholash:

9-10 ta to‘g‘ri javob – “a’lo”

7-8 ta to‘g‘ri javob – “yaxshi”

6 ta to‘g‘ri javob – “qoniqarli”

Haqiqatan ham, yuqorida keltirilgan interfaol metodlarni ona tili darslarida qo'llash o'quvchilarning o'zlashtirish, fikr yuritish, hamda fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga muvofiqdir. Bu usullar o'quvchilarga faol ishtirok, erkin fikrlash, va o'z fikrlarini etkili bir tarzda ifodalash imkoniyatini beradi. Keyinchalik, bu metodlar o'quvchilarning doimiy o'z fikrlarini bayon etish, bir-biriga qarshi hissa boshlash va o'zaro fikr almashishini oshirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar o'quvchilarni ta'lim jarayoniga aktivaning bosh rolida ishtirok etishga rag'batlantiradi va ularni sabablarga ko'ra fikr bayon qilish, munozara qilish, va jamoatchilikda faol bo'lishga intiladi.

O'qituvchi interfaol metodlardan foydalanib, o'quvchilarning fikrlarini qo'llash va muhokama qilish imkoniyatlarini yaratadi. Bu usullar o'quvchilarga savol berish, muzokaralar o'tkazish, guruh ishlarini bajarish, ma'lumot almashish va ta'limiy vazifalarni jamoaviy ravishda hal qilishni o'rganish imkoniyatlarini beradi. Bunday qo'llanilgan metodlar o'quvchilarning ta'limiy jarayonlarda muvofiqlik va o'zlashtirishni kengaytirishda katta rol o'ynaydilar.

XULOSA

O'qituvchi ham shuningdek, o'quvchilar bilan yaxshi aloqada bo'lish, ularni eslatib, ma'qullantirib, o'z fikrlarini izohlay olish va ularni qollab-quvvatlash uchun interfaol vaqt o'tkazishni o'rganishi lozim. Bu, o'quvchilarning o'z fikrlarini isbotlash, fikr-

mulohazalarini takomillashtirish va ta'limiy jarayonlarda qatnashishga rag'batlantirishga olib keladi.

Qisqa aytganda, interfaol metodlar o'quvchilarga ta'lim jarayonida faol ishtirok etish, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan o'z fikrlarini bir-biriga o'rgatish imkoniyatini beradi. Bu usullar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin, adolatli va hurmat qiluvchi tarzda ifodalay oladilar. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi interfaol munosabat o'quvchilarning shaxsiy va intellektual rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ernazarov G'. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent- "Ilm Ziyo" – 2013.
2. Safarova R.G. va boshqalar. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi. Toshkent-2014.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X.va boshqalar. "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent – 2009.
4. Erkaboyeva N. Q. Adabiyot fanidan savol-javoblar to'plami. T. "Navro'z", 2018.
5. Golish L. V. , Fayzullayeva D. M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. T. , "Iqtisodiyot", 2012.
6. "Umumta'lim fanlari metodikasi" jurnali, 1-, 2-, 3-, 4-sonlar, 2018.
7. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, 1-12 sonlar, 2018.

TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY FANLARNI O'QITISHNING ELEKTRONLASHGAN TEXNOLOGIYALARI

Karimova Maftuna Nurdinovna Toshkent davlat agrar universiteti assistenti, Toshkent
xalqaro ta'lim universiteti assistenti

Himmatov Mehroj Sirojiddin o'g'li Toshkent davlat agrar universiteti talabasi
kmaftuna538@gmail.com, maftuna_nurdinovna_1990@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim tizimida zamonaviy fanlarni o'qitishning bugungi kundagi ahamiyati va dolzarbligi haqida batafsil yoritilgan. Zamonaviy fanlarni o'qitish jarayonida qo'llash zarur bo'lgan zamonaviy elektron texnologiyalar haqida bayon etilgan. Zamonaviy fanlarini o'qitishning elektron texnologiyalarini joriy qilishda qo'llaniladigan metodlar yuzasidan fikr-mulohazalar, tavsiya va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, strategiya, texnologiya, Qonun, taraqqiyot, demokratiya, multimedia.

Hozirgi zamonda rivojlanayotgan ta'lim sohasida har bir talaba-yoshlarni zamonaviy pedagogik ong va zamonaviy pedagogik madaniyatga ega bo'lishi, siyosiy va zamonaviy pedagogik jihatdan faol fuqaro sifatida tevarak atrofdagi voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildiradi oladigan, hushyor va zamonaviy pedagogik savodxon yoshlarni hamda o'zining va o'zgalarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qodir fuqaroni tarbiyalash, ularning faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish zamon talabidir. Shuning uchun ham har jihatdan barkamol bo'lgan yosh avlodni voyaga yetkazib borish davlatimiz olib borayotgan siyosatda o'zining alohida o'rniga ega hisoblanadi. Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik fanlarni o'qitish, davlatimizning asosiy Qonuni Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatini keng talqin qilish, qabul qilinayotgan Qonunlar, Farmon, qaror va

farmoyishlardan fuqarolarning muntazam xabardor bo'lishlarini va ularning ushbu qonunchilik hujjatlariga amal qilish burchi va majburiyatlarini bajarishlarini ta'minlash zarur hisoblanadi. Zero, mamlakatimizning kelajagi bo'lgan yosh avlod qabul qilinayotgan qonunchilik hujjatlaridan boxabar bo'lmas ekan, ularni anglamasa, hurmat qilmasa ma'naviy-axloqiy jihatdan kamolotga erisha olmaydi. Zamonaviy pedagogik savodxonlik, zamonaviy pedagogik ong va zamonaviy pedagogik madaniyatlik inson barkamolligining eng muhim omillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu sifatlarni shakllantirishda esa yuqori malakali kadrlarga hamisha ehtiyoj ortib boraveradi.

Ayni damda yurtimizda zamonaviy pedagogik sohani rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishidan biri sanaladi. Shu sababli qabul qilinayotgan strategik dasturlar, vazifalarda zamonaviy pedagogik soha ham munosib o'rin egallagan.

Joriy qilinayotgan islohotlar mamlakatimizda ta'lim sohasini rivojlantirish, aholi orasida zamonaviy pedagogik ong va zamonaviy pedagogik madaniyatni yuksaltirish, malakali, yetuk zamonaviy pedagogik kadrlarni tayyorlash uchun asos vazifasini o'tamoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli —2022-2026-yillarga moljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi farmonining 20-maqsadida: —Aholining zamonaviy pedagogik madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat organlarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va ta'lim tashkilotlari bilan o'zaro samarali hamkorligini yo'lga qo'yish ustuvor maqsad qilib mustahkamlandi.[3] Zamonaviy pedagogika fanlarini o'qitishning zamonaviy, taraqqiy etgan davlatlar tajribalaridan foydalangan holda texnologiyalarini joriy etish zarur. Zamonaviy pedagogika fanlarini o'qitishning samarali va sifatli metodika va usullaridan foydalanish tahsil oluvchilarning bilish qobiliyatlari, ularning yosh xususiyatlari, organizmning fiziologik xususiyatlariga asoslanadi. Pedagogikani fan sifatida o'qitish metodikasi doimiy ravishda izchil rivojlantirilishi va takomillashtirilishi joiz. Zamonaviy pedagogika fanini o'qitishning uslubiy texnikasi va tashkiliy shakllari tizimini rivojlantirish, takomillashtirilgan o'quv qo'llanmalarini yaratish, shuningdek malakali pedagogik o'quv kurslarini o'qitishni keng joriy etish lozim. Jamiyat a'zolarining zamonaviy pedagogik ong va madaniyatini shakllantirishni ta'minlaydigan zamonaviy pedagogik ta'limni o'qitishning zamonaviy elektronlashgan texnologiyalarini joriy etish muhim sanaladi.

Birinchidan, zamonaviy pedagogik ta'lim va tarbiyaning malakali tizimini barpo etish bo'yicha o'quvchilarga aniq ilmiy tavsiyalar berish elektron tizimi yaratiladi;

Ikkinchidan, zamonaviy pedagogik ta'lim tajribasi umumlashtirilib, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish uchun internet bilan bog'liq holda interfaol va multimediali taqdimotlar ishlab chiqiladi; Uchinchidan, axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarining rivojlanishini ta'minlaydi;

To'rtinchidan, tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo'llash, raqamli didaktika va raqamli ta'lim modellarini qo'llashda zaruriy vosita sanaladi;

Beshinchidan, yuridik kadrlar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqishni ta'minlaydi. Mamlakatimizda qonunchilikni ta'minlashda, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda, ularning zamonaviy pedagogik ongi va madaniyatini oshirishda zamonaviy pedagogika fanlarining o'rnini beqiyos. Pedagogika fanini o'qitish metodikasi doirasida pedagogika fanidan aniq o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish,

talabalarning bilim va ko'nikmalarini oshirish, shuningdek, o'qituvchi va talaba mehnatini ilmiy tashkil etish masalalarini ko'rib chiqish joiz.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda zamonaviy pedagogik tizimni rivojlantirish, malakali zamonaviy pedagogik kadrlarni tayyorlash uchun zamonaviy pedagogik fanlarni keng ko'lamda o'qitish lozim. Dars mashg'ulotlarining sifatli amalga oshirilishi ko'p jihatdan o'qituvchilar tomonidan ta'lim oluvchilar uchun tayyorlanayotgan o'quv-uslubiy materiallarning sifatiga, shuningdek, kerakli hajmdagi adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar, turli didaktik qo'llanmalar, elektronlashgan texnologiyalar mavjudligi va, albatta, o'qituvchilarning metodik mahoratiga bog'liq. Zamonaviy pedagogik fanlar ta'limning zamonaviy usullaridan, jumladan, telekommunikatsiya texnologiyalaridan, masofaviy pedagogik ta'lim va internet tarmog'ida ishlashdan foydalanish zamonaviy pedagogik ko'nikma va malakalarni shakllantirishda yordam beradi. Pedagogika faniga oid yangi elektron darsliklar, multimedia dasturlari boshqa o'qitish metodikasini tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu masala yuzasidan qilingan tahlillar natijasiga ko'ra zamonaviy pedagogika fanlarining zamonaviy elektronlashgan texnologiyalarini tatbiq etish ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, sud-huquq islohotlarini amalga oshirishning zamonaviy pedagogik asoslarini yaratishda munosib hissa qo'shadi deb aytish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.T.: O'zbekiston 01.05.2023y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risidagi PF-158- son Farmoni. www.lex.uz.

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Кочкарова Шахноза Сатвалдиевна преподаватель Андижанский государственный университет, кафедра методики дошкольного образования

Аннотация Одним из важнейших направлений дальнейшего развития дошкольного образования является широкое внедрение в образовательно-воспитательный процесс современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова. Обучения, образования, дошкольного воспитания, интеллектуально-развивающих игр, формирования, оптимизация, разработка, урок, элементарная, представления.

METHODS AND TECHNIQUES FOR FORMING MOTIVATION FOR LEARNING ACTIVITIES IN PRIMARY SCHOOL AGE

Kochkarova Shakhnoza Satvaldievna lecturer Andijan State University,
Department of Methods of Preschool Education

Abstract. One of the most important directions of further development of preschool education is the widespread introduction of modern pedagogical and information and communication technologies into the educational process.

Key words. Training, education, preschool education, intellectual and developmental games, formation, optimization, development, lesson, elementary, presentation.

Одним из важнейших направлений дальнейшего развития дошкольного образования является широкое внедрение в образовательно-воспитательный процесс современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий.

В целях реализации данных задач предусматривается:

1) разработка и внедрение в практику новых механизмов комплексной оценки деятельности дошкольных образовательных организаций, а также результатов развития ребенка и его готовности к общему начальному образованию;

2) проведение отбора и экспертизы учебно-методических, дидактических материалов и художественной литературы для дошкольных образовательных организаций в соответствии с разработанным порядком;

3) разработка и внедрение в практику новых учебно-методических материалов для альтернативных форм дошкольного образования;

4) повсеместное внедрение Государственной учебной программы "Илк кадам";

5) разработка содержания, дизайна индивидуальных рабочих тетрадей воспитанников, карточек, раздаточного и счетного материалов в соответствии с установленными требованиями;

6) разработка комплексных технологий образования и воспитания детей с физическими или психическими нарушениями в развитии, повсеместное внедрение инклюзивного образования, новейших методов реабилитации и абилитации, разработка адаптированных программ и индивидуальных образовательных маршрутов, способствующих их последовательной социализации и интеграции в общую систему дошкольного образования;

7) разработка инновационных технологий и модулей предметно-развивающей среды дошкольного образования, оптимизация содержательного и процессуального компонентов преемственности дошкольного и общего начального образования;

8) оптимизация учебных планов и образовательных программ в целях определения наиболее приемлемой продолжительности времени занятий и их последовательности;

9) приобщение детей к ведению здорового образа жизни, формирование у воспитанников интереса к физической культуре и спорту путем проведения занятий по гимнастике и подвижным играм, воспитание физически здорового подрастающего поколения;

10) повышение уровня художественно-эстетического и музыкального воспитания и образования детей дошкольного возраста, внедрение с раннего возраста основ STEAM-образования;

11) развитие у ребенка социально-эмоциональных навыков как основы его будущей успешной самореализации;

12) расширение спектра образовательных услуг для детей, не посещающих дошкольные образовательные организации: платные образовательные услуги, группы кратковременного пребывания и другие[5].

Все вышесказанное и определило нашу мотивацию в разработке содержания программ технологии преемственного интеллектуального развития младших школьников их реализацию:

- в группах адаптации детей к школе,
- в первом классе начальной школы.

Методы. Содержание технологии интеллектуального развития представлено *интеллектуального развития детей 5-7 лет*, основанной на когнитивно-информационно творческом (КИТ) обогащении интеллекта ребенка, которая интегрирует в себе названные направления. Данная программа представлена системой подпрограмм согласно отмеченным направлениям обогащения.

1. *Когнитивное направление* связано, прежде всего, с обогащением когнитивного опыта ребенка, включает подпрограмму для детей 5-7 лет «*Гимнастика Ума*», обеспечивающую развитие сенсорного, образного и речемыслительного интеллекта детей 5-7 лет.

2. *Информационное направление* представлено подпрограммой «*Тайны мира информации*», предполагающей формирование у детей представлений об информационной картине мира, знакомство с информационными процессами и развитие у них рефлексивных способностей, т.е. ориентированную, в первую очередь, на развитие метакогнитивных компонентов интеллекта.

3. *Творческое направление* обеспечивается реализацией подпрограммы «*Остров Фантазии*», рассчитанной на развитие у детей способности фантазировать, мыслить творчески (т.е. на формирование механизмов работы интеллекта в ситуации неопределенности, поиска).

Необходимо отметить условность выделенных направлений обогащения интеллекта и соответствующего программного обеспечения, т.к. в той или иной степени данные линии отражены в каждой подпрограмме. Здесь речь идет о преобладании, доминировании того или иного аспекта в решении развивающих задач.

Таким образом, все программы, объединяет единая линия развития ребенка, обеспечивающая реализацию ведущих психолого-педагогических оснований преемственности интеллектуального развития детей: когнитивного, опыта творческой деятельности.

Ниже обратимся к общей характеристике содержания, разработанного и апробированного в педагогической практике пакета преемственных программ интеллектуального развития детей.

1. Когнитивное направление обогащения. Подпрограмма «*Гимнастика ума*» представляет собой интеллектуальный игровой тренинг, направленный на развитие различных уровней когнитивного опыта детей 5-7 лет. В ходе проведения игрового тренинга совершенствуются психологические механизмы, обеспечивающие эффективную работу сенсорного интеллекта (восприятие), образного интеллекта (образное мышление, воображение), речемыслительного интеллекта (логическое мышление) детей, развиваются произвольность, интеллектуальная рефлексия, предпосылки учебной деятельности, познавательная активность, любознательность, дети учатся мыслить и рассуждать.

В тренинг включаются разнообразные интеллектуально-развивающие игры, задача которых представлена в предметном, образном и мыслительном плане. В отборе содержания игр мы опирались на исследования и разработки М.И.Джумаев, Х.Р.Санакулов и др..

Занятия игрового тренинга с *первоклассниками* конструировались по четко указанной логике: в начале отрабатывались умения анализа-синтеза, сравнения, умения выделять существенные признаки, осуществлять классификацию, затем детей учили определять понятия, высказывать суждения и строить умозаключения. Согласно такой последовательности выстраивалась тематика занятий тренинга. Используя данную структуру, перед учащимися на каждом занятии четко ставилась развивающая цель, которая осознавалась, принималась детьми и становилась ведущей целью их интеллектуальной деятельности. Занятия тренинга включали краткую, доступную пониманию *первоклассника**, информацию о сущности той или иной интеллектуальной деятельности, которую предстоит осуществить в процессе решения игровых задач.

Программа интеллектуально-игрового тренинга сопровождается разработанными методическими рекомендациями его реализации, в которых представлена техника организации занятий, описано содержание основных моделей игр, сформулированы игровые задачи к каждому заданию, отраженному в рабочей тетради для детей [5,6]. Организация интеллектуального игрового тренинга предполагала оптимальное сочетание индивидуальных и групповых форм работы с детьми. Оправдала себя определенная структура тренингов занятий, включающая такие элементы как: приветствие, физический вход, интеллектуальная разминка, основное содержание, эмоциональный выход, динамическая пауза в перерывах тренинга, которая детально описана в методических пособиях [7,8].

Необходимо отметить, что практика проведения интеллектуального игрового тренинга с детьми дошкольного возраста и *первоклассниками* показала возможность проведения его как в режиме интенсивного развития интеллектуально-способных детей, так и в режиме коррекции (с соответствующим уточнением уровня сложности игровых задач, методики организации игровой деятельности и меры подсказки ребенку). Поэтому тренинг можно рекомендовать для внеурочной работы, как в массовых образовательных учреждениях, в специализированных группах одаренных детей, а также для детей нуждающихся в повышенном внимании педагога, в психолого-педагогической поддержке.

Информационная линия представлена преемственным курсом для «*Тайны мира информации*». Поскольку специфика развития интеллекта современного ребенка обусловлена особенностями интеллектуальной деятельности в условиях информационного общества, успешное развитие интеллекта предполагает не только развитие способности обрабатывать информацию, поступающую из окружающего мира, но и предусматривает формирование *информационной компетентности*.

Рассматриваемая программа нацелена на формирование общих представлений ребенка об информационной картине мира, об информационных процессах и особенностях их протекания, сообщение сведений о современных информационных средствах и возможностях их использования, на развитие информационных умений и навыков, позволяющих ребенку ориентироваться в информационном пространстве, участвовать в информационном взаимодействии (опосредованном, в том числе, и электронными техническими средствами), способности адекватно оценивать информационное поле и себя как потребителя и создателя информации и др. В целях повышения мотивации познавательной деятельности детей, интереса к

занятиям содержание познавательной информации в программе облекается в сказочную форму изложения. Общая сюжетная линия представляет встречу детей с секретным агентом-инопланетянином, который прилетел с далекой планеты Информика, где живут Инфы, занимающиеся сбором информации во всей Вселенной. На протяжении занятий дети помогают Инфу получить ответы на интересующие его вопросы о том, существует ли на планете Земля информация, как люди воспринимают и передают информацию, какие средства при этом используют.

Особое внимание придавалось демонстрации *противоречивости* информации, что достигалось при помощи специальных упражнений, основанных на использовании методов ТРИЗ [6]. У дошкольников вырабатывалась чувствительность к противоречиям, посредством обучения способам формулировки и разрешения противоречий.

В работе с первоклассниками данное содержание закрепляется, уточняется, подчеркивается важность, значение информации в жизни человека. Дети совместно с педагогом приходят к выводу, о том, что уроки в школе позволяют расширить имеющиеся представления, приобрести новую информацию, обмениваться информацией с друзьями, педагогами. Особо внимание обращается на важность их самостоятельной деятельности по обогащению информацией вне учебного заведения. В ходе общения дети выясняют, как в жизни может пригодиться информация, полученная в школе, определяют, какой информацией должны обладать люди той или иной специальности.

Центральное место в содержании программы отводится формированию представлений *об информационных процессах*. Дети дошкольного возраста получают общее представление о процессах восприятия, переработки, хранения, передачи информации. Дошкольники в процессе игровых упражнений выявляют свои информационные возможности. В младшем школьном возрасте имеющиеся знания об информационных процессах закрепляются и уточняются, детей знакомят с возможными способами их освоения и развивают соответствующие умения и навыки в процессе игровых упражнений. У первоклассников формируется элементарное представление об обучении как информационном процессе.

Выводы. В целом, авторская программа позволяет реализовать ведущие психолога педагогические основания преемственности интеллектуального развития детей: развитие когнитивного, мета когнитивного, интернационального опыта, опыта творческой деятельности и являет собой содержание технологии интеллектуального развития детей 5-7 лет, которое находит отражение в тематическом плане, методических рекомендациях и тетрадях на печатной основе для детей. Приобретенные навыки интеллектуальной деятельности в рамках работы по программе являются востребованными в процессе изучения детьми общеобразовательных предметов. В нашей практике опытно-экспериментальной работы педагог стремился закрепить умение, сформированное в процессе игр и упражнений, перенести на общеобразовательное содержание, реализовать на занятиях, уроках.

Сочетание подпрограмм, последовательность их включения в педагогический процесс, периодичность проведения занятий определили *организационную модель* реализации программы преемственного интеллектуального развития детей 5-7 лет.

Таким образом, на основе когнитивно-информационно-творческого обогащения в авторской программе, выступающей центральным звеном разрабатываемой технологии и включающей ряд подпрограмм («Гимнастика Ума», «Тайны мира информации», «Остров фантазии», «В королевстве Признаков», «По дороге к школе»), выстраивается *единая линия развития интеллекта* ребенка на этапе перехода к школьному обучению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзиёев Ш.М. “Мы все вместе построим свободное, демократическое и процветающее государство Узбекистан. Ташкент, “Узбекистан”, 2016г, 56стр.
2. Мирзиёев Ш.М. Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа. Ташкент, “Узбекистан”, 2017 г, 48с
3. Мирзиёев Ш.М. Критический анализ, жесткая дисциплина и персональная ответственность должны стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя. Ташкент, “Узбекистан”, 2017 г, 104 стр.
4. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М.: Изд-во Минист. образ. РФ, Ин-т развития образования, 1995. - 336 с.
5. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 320 с.
6. Виноградова Н.Ф. Современные подходы к реализации преемственности между дошкольным и начальным звеньями системы образования // Начальная школа. - 2000. № 1. - С. 7-12.
7. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshovna. Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.
8. Dzumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>
9. Djumayev M. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>,
E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz
10. M.I. Dzumaev. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>
11. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>
12. Dzumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary

- school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>
13. Dzhumauev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.
14. Развитие творческого воображения (РТВ) на базе теории решения изобретательских задач (ТРИЗ) Программа. /А.А. Пестеренко. (<http://www.trizdiol.ni/Library>).

BUYUK ALLOMALARIMIZNING ASARLARIDA OILAVIY QADRIYATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Ishanova Muhayyoxon Muxtorovna Andijon davlat chet tilar instituti

Annotatsiya. Maqolada qadriyat, milliy va ma'naviy qadriyatlar, ajdodlar merosida oilaviy qadriyatlarning o'rni, ta'lim tizimida yoshlarga ma'naviy tarbiya berish, ularni qadriyatlar vositasida tarbiyasida buyuk allomalar merosidan foydalanish, o'zbek oilasida millatimizga xos ko'p asrlik ma'naviy qadriyat va an'analarimiz, udum va rasm-rusumlarimiz, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy merosimizning aks etishiga oid fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, qadriyat, milliylik, oila, urf-odat, g'oya, mafkura, ajdodlar merosi, tarbiya, oilaviy qadriyatlar.

Аннотация. В статье изложены ценности, национальные и духовные ценности, роль семейных ценностей в наследии предков, духовное воспитание молодежи в системе образования, использование наследия великих ученых в их воспитании ценностями, отражение в узбекской семье присущих нации многовековых духовных ценностей и традиций, образов и образов, духовно-просветительского, культурного наследия.

Ключевые слова: духовность, ценность, национальность, семья, традиции, идея, идеология, наследие предков, воспитание, семейные ценности.

Annotation. The article describes value, national and spiritual values, the role of family values in the heritage of ancestors, spiritual education of young people in the educational system, the use of the heritage of great allomas in their education through the means of values, our centuries-old spiritual values and traditions characteristic of our nation in the Uzbek family, udum and painting, spiritual and educational, cultural heritage.

Keywords: spirituality, value, nationalism, family, tradition, idea, ideology, ancestral heritage, upbringing, family values.

Kirish.

Globollashuv jarayonlarida yurtimizda yangi demokratik ijtimoiy jamiyatni barpo qilish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar markazida shaxs qadriyati va unga bo'lgan e'tibor hisoblanadi. Inson qadrini ulug'lash, uni har tomonlama ma'nan barkamol etib tarbiyalash bu jamiyatga, kelajakka e'tibordir. Bu maqsadlar zahirida umuminsoniy va

umumbashariy qadriyatlar hamda milliy an'analarning yanada rivojlanishiga keng imkoniyatlar ochilishini ta'minlaydi.

Milliy va ma'naviy qadriyatlarning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatining oshib borishi, yoshlar kamolotidagi o'rni barchamiz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning o'ziga xos udumlari, uning yuksak axloqiy fazilatlarini ma'naviyatimiz o'zagidir. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda milliy qadriyatlarni tiklash, takomillashtirish, o'zligimizni bilish, ma'naviy qadriyatlar tizimini yaratish umummilliy, dolzarb vazifalardan biridir. Yuksak ma'naviy qadriyatlarni milliy g'oya va mafkura bilan uyg'unlikda olib borishda umuminsoniy qadriyatlar, ta'lim-tarbiya, ilm-fan va odob-axloqning o'rni o'zgachadir. Jumladan, axloqiy tarbiya va axloqiy dunyoqarash o'z yaqinlari, Vatani oldidagi burch va javobgarlik hissini shakllantiradi.

Adabiyotlar tahlili.

Qadriyat – uning mohiyati va mazmuni, milliy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllarini va ularning asosiy xususiyatlarini o'z ichiga qamrab olgan. Shuningdek, qadriyat mavzularida O'zbekiston tarixini sharqona qadrlash, ularga vatanparvarlik ruhida munosabat bildirish, yoshlar ongida istiqloq va qadriyatlarga nisbatan qarashning ijobiy tomonga o'zgarishi, milliy qadriyatlarni asrash va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unligini ta'minlash juda muhimdir.

Mavzu metodologiyasi.

Yurtimizda ta'lim va tarbiya borasida to'plangan tarbiya uslublari kamol topayotgan yosh avlod ta'limi hamda tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. O'zbek halqi barcha sharq halqlari kabi yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga juda katta ahamiyat bergan. Bu an'ana avloddan - avlodga, halq donishmandligining timsoli sifatida o'tib kelgan va milliy madaniyatimizda o'ziga xos o'rin tutadi.

Jumladan, "Avesto"dagi "Ezgu fikr - ezgu so'z - ezgu amal" g'oyasi bo'yicha fikr yuritish; Qur'oni karim, hadisi sharif kabi muqaddas manbalarda keltirilgan ma'naviy-ma'rifiy o'gitlar orqali yoshlar ongida ruhiy poklik, e'tiqod tushunchalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Sharq allomalarining ilmiy - ma'naviy merosida ta'lim - tarbiya masalalari muhim o'rinni egallaydi. Ayniqsa, ular yoshlarni oilaviy qadriyatlar asosida tarbiyalashga katta e'tibor berganlar. Qolaversa, sharqda shunday diniy - tasavvufiy asarlar ham mavjudki, ularda yosh avlodni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash masalalari ilgari surilgan bo'lib, ular ma'naviyatimiz tarixida munosib o'rinni egallaydi.

Ayniqsa, Sayyid Muhammad ibn Sayyid Baxouddin Naqshbandiyni ta'lim - tarbiya haqidagi fikr - mulohazalari va pandu - nasihatlarini g'oyat qimmatlidir. Baxouddin Naqshbandiy barkamol insonni tarbiyalashni, dastlab odobdan boshlanishini ta'kidlab, shunday degan edi:

-Adab hulqini chiroyli qilish, so'z va fe'lni soz qilishdir.

-Adab saqlash - muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxtining urug'i hamdir. Agar adabdan ozgina nuqsonga yo'l qo'ysang ham, nimaiki qilmagin, beadablik ko'rinadi. Odam o'zini bir xil sifat va ko'rinishda olib yurishi lozim, toki odamlarda unga tasarruf (ta'sir qilish) ta'masi paydo bo'lmagan bo'lsin. Naqshbandiy do'stlik va o'rtoqlikka katta e'tibor bergan va agar do'st aybiga boqsangiz, do'stsiz qolasiz, hech kim dunyoda beayb emas, degan purhikmat fikrlarni qoldirib ketgan.

Sharq mutafakkirlari o'z zamonasidayoq yosh avlod tarbiyasining ijtimoiy vaziyat

(shart - sharoit) bilan bog'liq ekanligini, bu vaziyatni o'zgartirilishi uning tarbiyasiga ta'sir qilishi tabiiydir,-degan xulosaga kelishgan.

Markaziy Osiyoda Al-Xorazmiy, Abu-Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Xoja Ahmad Yassaviy, Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Imom at-Termiziy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Amir Temur va boshqa yirik siymolar rivojlantirishgan. Ayniqsa,

Yusuf Hos Hojibning - "Qutadg'u bilig";

Ahmad Yugnakiyning - "Xibbatul-xaqoyiq";

Kaykovusning - "Qobusnoma";

Shayx Sa'diyning - "Bo'ston va Guliston";

A.Jomiyning - "Bahoriston";

Alisher Navoiyning - "Hayratul Abror" va "Maxbubul qulub" kabi asarlari ana shunday durdona boyliklardan hisoblanadi.

Abu Nasr Muhammad Forobiy - Har bir shaxs munosib odam, unga ta'lim va tarbiya zarurdir. U ta'lim orqali nazariy kamolotga erishadi, tarbiya orqali esa, kishilar bilan muloqotning qadr-qimmatini va amaliy faoliyatni o'rganadil, degan. Forobiy bolalarning fe'l-atvoriga qarab tarbiya jarayonida - qattiq yoki yumshoq usullardan foydalanish kerak, deb hisoblagan. Forobiyning ta'lim - tarbiya xaqidagi g'oyalari avvalo Ollohni bilishga, insoniyat yaratgan ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan. U ta'lim - tarbiyaning vosita va usullarini asoslab bergan.

Abu Rayhon Muhammad bin Ahmad Al-Beruniyning (973-1051) oilada ota-ona va farzand tarbiyasi xususidagi fikrlari e'tiborga loyiqdir. Uning "Hindiston", "Minerologiya", "Kitob-as-Saydona", "Geodeziya", "Yodgorliklar", "E'tiqodlar va dinlar haqida" va boshqa asarlarida odob, ahloq, nafosat, mehnat tarbiyasi, oila va oilada, ota - ona va farzand tarbiyasi xususida qimmatli fikrlar bildirilgan. Beruniyning oilada ahloq-odob tarbiyasini amalga oshirish va uning uslublarini takomillashtirish sohasidagi fikrlari juda diqqatga sazovordir.

Abu Rayhon Beruniy insoniyatning istiqbolli kelajak sari rivojlanib borishida ilm - fanning, madaniyat va ma'naviyatning, kishi dunyoqarashining hamda mehnatning o'rni beqiyos ekanligini uqtiradi. Beruniy kishilar hayotidagi yomonlikni qoralaydi. Uning fikricha, bu illatni yo'qotishning asriy yo'li uning ildizlarini topish va kesib tashlashdir. Yomonlikning shoxobchalari ko'p, ammo ularning asosi uch narsa: ta'ma, g'azab va ilmsizlikdir. Agarda bu asoslar qirqib tashlansa, shoxobchalar quriydi.

Buyuk qomusiy olim sifatida Sharq mutafakkirlarining yana biri, Abu Ali Ibn Sinodir (980-1037). Uning pedagogik-psixologik qarashlari ilmiy asosda qurilgan bo'lib, u bolaning fe'l-atvori va tasavvurlari tariqasida umuminsoniy g'oyalar qo'llanilishini ishlab chiqqan.

Ibn Sinoning yozishicha, insonning eng yaxshi fazilatlaridan biri o'zining yomon axloqiy xislatlarini anglab, ularni yo'qotishga intilishidir. Uning yaxshi xislatlari ichida boshqalarga e'tibor va g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lishi maxsus o'rin tutadi. Kimki o'zining axloqini tarbiyalash uchun o'z oldiga qo'ygan vazifasini bajarib, o'z xulqini tuzatishga intilsa, uiga hech narsa qo'rqinchli emas. Kimki o'z xatosini tuzatolsa, u boshqalarning tarbiyasi haqida g'amxo'rlik qila olishi mumkin.

Ahmad Yugnakiy o'z zamonasining iste'dodli shoiri, adibi, donishmandidir. U o'z asarlarida Turkiston xalqlariga Qur'oni Karim oyatlari va payg'ambar Muhammad

alayhissalom hadislarida asosida ta'lim-tarbiya berish g'oyasini ilgari suradi. Ahmad Yugnakiy o'zining pedagogik va psixologik qarashlarida sir saqlash xislatlari haqida ham fikr bildiradi. Uning fikricha, diniy ma'naviy e'tiqod paydo bo'lishi natijasida or-nomus, iffat, izzat, hurmat, g'azab, yovo'zlik kabi xis- tuyg'ular hosil bo'lgan. Bu his-tuyg'ular ta'sirida insonlarda ezgulik bilan yovo'zlik xislatlari kuchayib savob yoki gunohlar sodir bo'ladi, deydi.

IX asrning buyuk mutafakkiri va shoiri Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" nomli shoh asarida inson va uning hayotiga oid qarashlari bayon qilingan. U odamning Olloh tomonidan yaratilganligini hamda odamning dunyoga kelishi va uning kelajakda qanday odam bo'lib voyaga yetishi va kelib chiqishiga, hayotda shug'ullanayotgan faoliyatiga, atrofga nisbatan munosabatlariga bog'liqligini aytib - Kimning nasli otadan boshlab toza bo'lsa, undan elga yaxshilik, ko'p manfaatlar keladil, deb hisoblaydi. Yusuf Xos Hojib "Qutadgu bilig" dostonida til odobi, sevgi va sadoqat, rostgo'ylik va halollik kabi masalalar bo'yicha hikmatli so'zlarni bayon qiladi, mayxo'rlik va mutakabbirlikni tanqid qiladi, kishining yurish-turishi, o'zini tutishi haqida o'git beradi.

Abulqosim Mahmud ibn Umar Zamahshariy - zabardast o'zbek olimi, arabshunos, shoir va yozuvchi. Zamahshariy o'zidan kattalarni hurmatlash, bolani tarbiyalash va unda ota - onaning vazifalari haqida qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Uning asarlarida ota-onaning farzand tarbiyasida e'tibor qaratishi kerak bo'lgan jihatlari haqida bir qator tavsiyalar berilgan bo'lib, asosiysi ota - ona bolani xushhulq, odobli, mehnatsevar, aql-idrokli qilib tarbiyalamoqchi ekan, avvalo uni me'yorida ortiq erkalamasligi, doimo nazoratda tutishi kerakligi ta'kidlangan. Жумладан, буни Ҳайвонни қашласа шодланиб egasin tepadi, odam bolasi erkalanisa ota-onasini azobga qo'yadil, degan fikrlarni bildirgan.

Abdurahmon Jomiy - bolalarni tarbiyasi haqida bir qancha asarlar yaratadi. Bunday asarlar jumlasiga "Bahoriston", "Xirodnomayi Iskandariy", "Guxfatul axror", "Silsilatus zahab" va boshqa asarlarini kiritish mumkin. Bu asarlarda ta'lim -tarbiya tanlash, yaxshi xislat, adab egallash borasida qator ta'limiy va uslubiy fikrlar bayon etiladi. Jomiy tarbiya orqali insonni o'zgartirish, aqliy qobiliyatini o'stirish mumkin, deyishi bilan birga, bola tarbiyasi bilan juda ham yoshligidan boshlab shug'ullanish lozim; chunki, go'dakligida kishi hech qanday nuqsonsiz, yaxshi-yomon odatlardan xoli bo'ladi, deydi.

Абдурахмон Жомийо'zining nasl - nasabini maqtab, ota - onasining davlatiga ishonib, taralla - bedod qilib yurgan yoshlarni qattiq tanqid qiladi.

Markaziy Osiyoda keyingi ilmiy-madaniy taraqqiyot sohibqiron Amir Temur (1335-1405) va temuriylar sulolasi hukmronligi davriga to'g'ri keladi. Buyuk bobokalonimiz har vaqt: «Insonparvarlik va mardlikni Olloh ham, xalq ham ulug'laydi», degan hikmatli so'zini takrorlashni xush ko'rgan va hayotda o'zi bunga amal qilgan. Shuningdek, Amir Temur odob-axloq, iymon, e'tiqod, ta'lim- tarbiya sohasida o'zi yuksaklikka, mukammallikka erishgan siymolardan biridir.

Jahon madaniyati tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk mutafakkirlar orasida faxrli o'rin sohibi, Alisher Navoiy (1441-1501) o'zining badiiy asarlarida komil inson obrazini yaratib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, ta'limiy-ahloqiy asarlarida esa, komil insonni shakllanti-rishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etgan.

A. Navoiy o'z asarlarida tasavvurlaridagi bola tarbiyasi bilan oilada va maktabda shug'ullanib namuna uslubida foydalanishni tavsiya etadi. Shu bilan birga, ta'lim - tarbiya

ota - ona hamda o'qituvchi tomonidan olib borilishi lozim, deb ta'kidlaydi. A.Navoiy bolalarga jismoniy jazo berish emas, balki xushmuomalalik bilan muomalada bo'lishni tavsiya etgan, lekin bunda Navoiy o'qituvchining talabchan bo'lishiga undagani, ammo har ikkalasida ham ma'lum me'yorni bilishi zarurligini uqtirgani ma'lumdur. A.Navoiy tarbiya haqida gapirar ekan, "...qobiliyatlini tarbiya qilmaslik zulmdir va qobiliyatsizga tarbiya xayf", deb ta'kidlaydi. Alisher Navoiy ta'lim - tarbiya masalalariga alohida e'tibor berar ekan, tarbiya jarayonlarini, vositalarini va talablarini ko'rsatadi. U ta'limda ilmiylikka asoslanganlik, kabi talablarni asos qilib oladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) bola tarbiyasi haqida, u farzand tarbiyasida qo'llanilishi lozim bo'lgan usullar deb:

Ota-onaning farmoni farzand uchun vojibli.

Barcha insonlarga yaqinlikni o'rgatish.

Har bir paytda o'zingizni ibrat aylab ko'rsatish.

Mustaqillik, qat'iylik va uddaburonlik uchun bolaga doimiy talablarni qo'yish va uning ijrosini kuzatishlarini hisoblaydi. Boburning ta'lim-tarbiyaviy qarashlaridagi bosh masala Vatanga cheksiz muxabbatdir. Uning shu mavzudagi she'rlari kitobxonni Ona Vatanni sevishga, unga fidoyi, sodiq bo'lishga, o'z xalqiga xizmat qilishga chorlaydi, o'quvchining qalbida yuksak insonparvarlik tuyg'ularini uyg'otadi.

Yetuk ma'rifatparvar (1878-1934) Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud ahloq" asarida bola tarbiyasi borasida va umuman uning ijtimoiy roli falsafiy-pedagogik jihatdan keng ochib berilgan. Alloma tarbiya jarayonida oila va jamoatchilikning rolini, uning hamkorligini alohida ta'kidlaydi. Uning yozishicha, barkamol shaxsning ko'p qirrali bilimlarga ega bo'lishi, yaxshi bir kasbu-korning sirlarini egallash bir tomondan ijtimoiy muhit va oilaviy sharoitga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan bolalarning g'ayrat va shijoatiga, sa'y-harakatlariga, xohish-istaklariga bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga A.Avloniy - "Bolaning sog'ligi va baxti, avvalo uning yaxshi tarbiyalanishiga, badanning tozaligiga, e'tiqod hosil qilishiga, yaxshi hulqqa ega bo'lishiga, uni g'ayri ahloqiy harakatlardan ogohlantirilishiga bog'liq", -degan edi.

Xulosa.

Shuni ta'kidlash joizki, Qur'oni Karim, Muhammad alayhissalom o'gitlari, hadislar va Sharq mutafakkirlarining bola tarbiyasi, ma'naviyati, bolalar va yoshlarni yetuk, barkamol inson qilib tarbiyalashda hamda shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rnini o'rganishga doir juda ko'plab qimmatli psixologik-pedagogik qarashlarni, maslahat va fikrlarni olish mumkin.

Har bir o'zbek oilasi o'zida millatimizga xos ko'p asrlik ma'naviy qadriyat va an'analarimizni, udum va rasm-rusumlarimizni, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy merosimizni saqlab keladi. Oilada shakllangan o'zbek millatiga xos bo'lgan muomala madaniyati, mehr-oqibat, muruvvat, andisha va or-nomus kabi odob-axloqqa oid his-tuyg'ular nafaqat tarbiya vazifasini o'taydi, balki insoniy qadriyatlar va fazilatlarining namoyon bo'lishida, komil insonni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Oilada ota-onaning tinch - totuvligi va o'zaro mehr-muhabbati, dunyoqarashi, ma'naviy saviyasi, qiziqishi, e'tiqodi, jamiyatdagi mavqei, husn-latofati farzand tarbiyasiga ma'lum ma'noda ta'sir o'tkazadi.

Yuqoridagi sifatlarni o'zida mujassam etgan oilalarda tarbiyalangan farzandlar go'zallikka ishtiyoqmand, ruhiy tetik, bag'ri butun, hayotga qiziquvchan, xotirjam, tinch-totuv oilaviy hayot kechirishga tayyor bo'lib o'sadilar. Sharqda milliy qadriyatlarni

farzandlar ongi va qalbiga singdirish oiladan boshlanadi. Jumladan, yoshlar kattalardan: suvga tupurma, non usti- ga narsa qo'yima, nonning uvog'i ham non, yoshi ulug'larning yo'lini kesib o'tma, ota-onangning gapini ikkita qilma, ustozingni hurmat qil, atrofingga befarq bo'lma kabi nasihatlarni eshitib, turli rivoyat, maqol, hikmatlarni tinglab, xotiralarida saqlab voyaga yetadilar. Yoshlar bizning kelajagimiz, ular ota-ona va ajdodlarimiz ishining davomchilari hisoblanadi.

Inson faqat tarbiya orqaligina komillikka erishishini, uning ma'naviy darajasi atrofida yuz berayotgan voqea-hodisalarni qanday qabul qilishi va mustaqil baholay olishiga bog'liqligini e'tiborga oladigan bo'lsak, bugungi kunda ta'lim tizimining ustivor vazifalaridan biri - milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida dunyoqarashi keng, vatanparvar, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, mas'uliyatli va sog'lom kelajak avlodni tarbiyalashdan iborat. Shunday ekan, ta'lim tizimi va mahallada yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlashda milliy qadriyatlarga oid boy ma'naviy merosimizdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Xayrullayev M.M. Buyuksiyomlar, allomalar (O'rta Osiyolik mashhur mutafakkir va donishmandlar) – T.: Xalq merosi, 1995. – B. 100.
2. Xoxlova L.P., Formirovaniye mejlichnostnogovospriyatiya u detey i podrostkov. Tashkent. Izd. Fan – 1990. – 176 s.
3. O'zbek pedagogika siyosatologiyasi. – T.: O'qituvchi, 1995. – B. 69-70; Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, 1983
4. Sharipov R. Turkiston dajadidchilik harakat tarixidan. – T.: O'qituvchi, 2002. – B. 8-21.
5. Shoumarov G'.B., Xaydarov I.O., Sog'inov N.A., Akramova F.A., Solixova G. va b. Oila psixologiyasi: Akad. lisey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun qo'llanma. – T.: Sharq, 2008. – 296 b.
6. Dilova N.G. Sharq mutafakkirlari merosi vositasida bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlash strategiyalari: Monografiya. – Buxoro: "Sadridin Salim Buxoriy" Durdoni nashriyoti, 2023. – 120 b.
7. Dilova N.G. Using the Heritage of Eastern Thinkers in Preparing Future Teachers for Interpersonal Relations // Journal of ethics and diversity in international communication e-ISSN: 2792-4017 | www.openaccessjournals.eu | 2023. Vol. 3 Issue: 2.

SHARQ ALLOMALARI MEROSI ASOSIDA TALABALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK STRATEGIYALARI

Ishanova Muhayyoxon Muxtorovna . Andijon davlat chet tilar instituti

Annotatsiya. Maqolada Oliy ta'lim jarayonida Sharq allomalari merosi asosida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik – psixologik imkoniyatlari, strategiyalari, ularni oilaviy hayotga moslashuvi uchun zaruriy ko'nikmalarni tarkib

toptirishga yordam beruvchi bilim, ko'nikma va malaka bilan qurollantirish zarurati, globollashuv sharoitda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ta'lim jarayonini qadriyatli yondashuvlarga asoslangan holda tashkil etishning pedagogik va psixologik jihatlari, oila munosabatlarida mas'uliyat va moslashuvchanlik ko'nikmalariga ruhiy ijtimoiy jihatdan mustahkam ega bo'lishga erishuvini ta'minlanishiga oid nazariy ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. allomalar merosi, integratsiya, kontseptsiya, pedagogika, psixologiya, resurs, ko'nikma, oila, qadriyat, aksiologiya, zamonaviy ta'lim, shaxsiy sifatlar.

ПЕДАГОГИКО - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ НА ОСНОВЕ НАСЛЕДИЯ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ

Ишанова Мухайёхон Мухтаровна Андижанский государственный институт
иностранных языков

Аннотация. В статье рассматриваются педагогико – психологические возможности, стратегии подготовки студентов к семейной жизни на основе наследия восточных ученых в высшем образовании, необходимость вооружения их знаниями, умениями и навыками, способствующими формированию у них навыков, необходимых для адаптации к семейной жизни, педагогические и психологические аспекты организации образовательного процесса на основе ценностных подходов в подготовке молодежи к семейной жизни в условиях глобализации к навыкам ответственности и гибкости касающиеся обеспечения достижения социально устойчивого положения.

Ключевые слова. наследие ученых, интеграция, концепция, педагогика, психология, ресурс, навыки, семья, ценность, аксиология, современное образование, личностные качества.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STRATEGIES FOR PREPARING STUDENTS FOR FAMILY LIFE BASED ON THE LEGACY OF ORIENTAL SCIENTISTS

Ishanova Mukhayekhona Mukhtarovna Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation. The article examines pedagogical and psychological possibilities, strategies for preparing students for family life based on the legacy of Oriental scientists in higher education, the need to equip them with knowledge, skills and abilities that contribute to the formation of skills necessary for adaptation to family life, pedagogical and psychological aspects of the organization of the educational process based on value-based approaches in preparing young people for family life in the context of globalization to the skills of responsibility and flexibility related to ensuring the achievement of a socially sustainable position.

Keywords. the heritage of scientists, integration, concept, pedagogy, psychology, resource, skills, family, value, axiology, modern education, personal qualities.

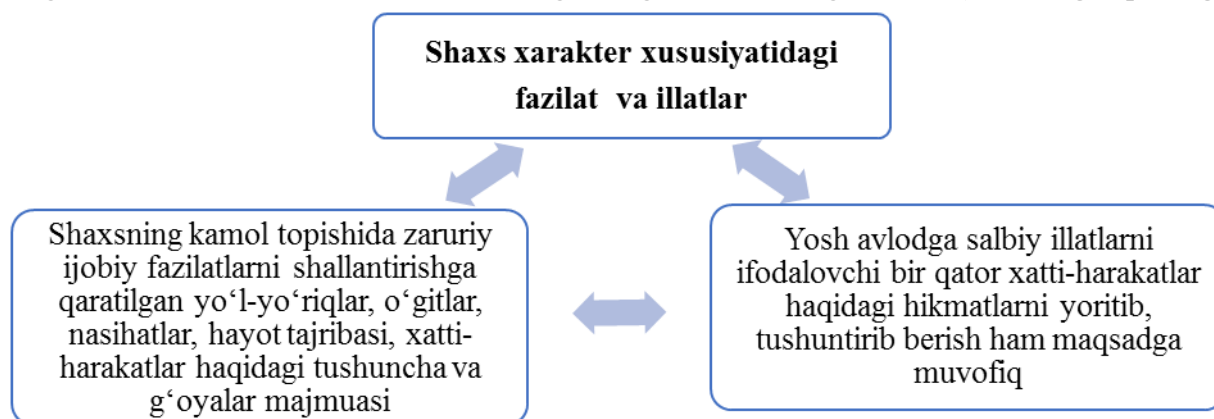
Qadimdan ma'lumki, oila jamiyatning asosiy bo'g'ini, poydevori bo'lib hisoblanib, uning mustahkamligi, ilmiy va ma'naviy salohiyati yuqoriligi bu har bir davlat uchun katta boyligidir. Shuning uchun ham yurtimizda oilaga e'tibor, oila mustahkamligi, tinchligi, salomatligini ta'minlash, yosh avlod ta'lim-tarbiyasida milliylik va qadriyatlarga asoslanishga oid olib borilayotgan islohotlar davlatimiz siyosati darajasidagi ustuvor ahamiyatga ega masala desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Sharq allomalari merosi ta'lim sohasida talabalarni oilaviy hayotning murakkabliklarini ishonchli va malakali bosib o'tishga tayyorlashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Sharq allomalari merosi shunchaki ta'lim mazmunini boyitishga xizmat qilibgina qolmay, balki talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu jarayon ta'limni integratsiyalash asosida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularga munosabatlarga kirisha olish, mas'uliyat va boshqaruvchanlik kabi hayotiy ko'nikmalarni tarkib toptirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Oliy ta'limda Sharq allomalari asarlarida yoshlarning oilada barkamol bo'lishi uchun ularda qadriyatlar, hayotiy ko'nikmalar va hissiy aqlni shakllantirish muhimligi ta'kidlangan. Bu ta'limning oilaviy hayotning murakkabliklarini yengishga qodir bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni shakllantirishdagi roli ta'kidlangan.

Jumladan, ajdodlarimiz merosida oilaning mustahkamligi va muvaffaqiyati shu oilada tarbiyalangan farzandlarning hayoti davomida erishgan natijalari, ota-onalariga bo'lgan muomalasi, atrofdagilarga munosabati, jamiyatdagi o'rni va ahamiyati bilan belgilanadi.

Shaxs xarakterida ta'lim va tarbiya orqali, tashqi ta'sirlar, oiladagi muhit, pedagogik hamda psixologik vaziyatlar orqali tarkib topadigan fazilat va illatlar mundarijasi juda keng bo'lib, ular shartli ravishda ikki guruhga bo'lib o'rganiladi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Sharq allomalari asarlarida shaxs xarakteridagi fazilat va illatlarni o'rganish mazmuni

Birinchi guruhga shaxsning kamol topishida zaruriy ijobiy fazilatlarni shallantirishga qaratilgan yo'l-yo'riqlar, o'gilar, nasihatlar, hayot tajribasi, xatti-harakatlar haqidagi tushuncha va g'oyalar majmuasi kiradi.

Bular qatoriga, eng avvalo, odob, ta'lim-tarbiya, iste'dod, ilm olish, olim bo'lish, ustoz va shogird munosabatlari, kasb-hunar olish, yaxshi fazilatlar, husni xulq, oila, ota-ona, farzand, aka-uka, qarindosh-urug' va qo'ni-qo'shnilar, suhbatlashish madaniyati, do'st, do'stlik, qavmu-qarindosh, aql, aqlning fazilatlar, donolik, xalq, Vatan, yoshlik, yigitlik, mardlik, botirlik, shijoat, xushyorlik va ularning foydalari, or-nomus, hayo, iffat

va kamtarlik, va'da, va'daga vafo, yaxshilik, izzat, obro', ulug'lik, qadr-qimmat, baxt, sabr, chidam, sahovat, oliyjanoblik, adolat, haqiqat, go'zallik, uzr va kechirimlilik, xalol mehnat, tinchlik, omonlik, xotirjamlik, vijdon, samimiyat, bag'rikenglik, ishonch, o'z-o'zini anglash, e'tiqod, nomus, muhabbat haqidagi va boshqa bir qator insoniy fazilatlar kiradi.

Shu bilan birga yosh avlodga salbiy illatlarni ifodalovchi bir qator hatti-harakatlar haqidagi hikmatlarni yoritib, tushuntirib berish ham maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Bular jumlasiga beodoblik, qobiliyatsizlik, dushmanlik qilish, nodonlik va axmoqlikning zararlari, ayriliq, yolg'izlik, g'aflat, qarz, xorlik, qo'rqqoqlik, nomardlikning zararlari, badfe'yalik, qo'pollik, minnat, egrilik, sergaplik, baxtsizlik, manmanlik, takabburlik, xudbinlik, maqtanchoqlik, g'araz, riyo, ta'magirlik, baxillik, badnafslilik, ochko'zlik, hasad va xasislik, nopoklik, ichkilik, g'iybat, tuhmat, bo'xton, ayb, ig'vo, o'g'irlik, omonatga xiyonat, chaqimchilik, jabr-zulm, adovat, shoshqaloqlik, gumon, g'azab, jahl, araz, pushaymonlik, yolg'on, yolg'on qasam ichish, aldov, yalqovlik, gunoh xudbinlik, rashk, ayyorlik, bekorchilik, ichkilikbozlik kabt bir qator salbiy illatlar kiradi.

Talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash nafaqat ta'lim jarayinidagi nazariy bilimlar, balki oiladagi sog'lom munosabatlarning o'rnatilganligi va oiladagi unga yuklatilgan vazifalarini bajarish, boshqarish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ushbu jihatni ta'limga integratsiya qilish talabalarning oilaviy hayot dinamikasini boshqarish uchun zarur ko'nikma bo'lib hisoblanadi.

Talabalarni oilaviy hayotga samarali tayyorlash uchun pedagogik yondashuvlar an'anaviy o'quv fanlaridan tashqariga chiqishi kerak. Amaliy hayotiy ko'nikmalarni o'z ichiga olish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish talabalarni muvaffaqiyatga erishish uchun zarur vositalar bilan jihozlashning asosiy tarkibiy qismidir. O'quv dasturi doirasida byudjet tuzish, pazandachilik va vaqtni boshqarish kabi amaliy hayotiy ko'nikmalarni o'rgatish o'quvchilarda mustaqil yashash va oilaviy mas'uliyat uchun muhim qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ko'nikmalar ularning oiladagi kelajakdagi rollari uchun mustahkam poydevor qo'yadi. Tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rag'batlantirish yoshlarga oila dinamikasi doirasida ongli tanlov qilish imkoniyatini beradi. O'zlarining analitik qobiliyatlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirib, talabalar munosabatlar va mas'uliyatlarning murakkabligini ishonchli tarzda boshqarishlariga imkoniyat yaratiladi.[1]

Talabalarni oilaviy hayotga pedagogik-psixologik tayyorlash ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan ta'limning muhim jihati hisoblanadi. Ushbu tayyorgarlik yoshlarda oilaviy dinamika va munosabatlarning murakkabliklarida harakat qilish uchun zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish uchun juda muhimdir. Oilaviy hayotga pedagogik-psixologik tayyorgarlikning asosiy jihatlaridan biri bu shaxslararo muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Samarali muloqot oilalarda sog'lom munosabatlarni saqlashda muhim ahamiyatga ega va talabalar o'zlarini namoyon etishlari va boshqalarni samarali tinglashlari uchun zarur vositalar bilan jihozlanishi kerak. Bu o'z ehtiyojlari, his-tuyg'ulari va fikrlarini hurmat va hamdardlik bilan bildira olish, shuningdek, boshqalarni faol va empatik tinglash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Oilaviy hayotga pedagogik-psixologik tayyorgarlikning yana bir muhim jihati – muammolarni oldindan ko'ra olish, paydo bo'lgan nizolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Har qanday munosabatlarda ziddiyat muqarrar va talabalar

konstruktiv va sog'lom tarzda nizolarni qanday boshqarishni o'rganishlari kerak. Bu mojarolarning asosiy sabablarini aniqlash, ularning tashvishlari haqida ochiq muloqot qilish va o'zaro manfaatli yechimlarni topish yo'lida ishlashni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar kelishmovchiliklarni hal qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'lgan holda o'z oilalaridagi uyg'unlikni ta'minlash uchun o'zlarini tayyorlaydilar.

Muloqot va nizolarni hal qilish ko'nikmalaridan tashqari, talabalar oilaviy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun hissiy aqlni ham rivojlantirishlari kerak. Hissiy intellekt o'z his-tuyg'ularini tan olish va boshqarish qobiliyatini, shuningdek, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga hamdard bo'lishni o'z ichiga oladi. Hissiy intellektni rivojlantirish orqali o'quvchilar oilaviy munosabatlardagi murakkabliklarni yengib o'tish va o'z oila a'zolarining ehtiyojlari va his-tuyg'ulariga sezgir va rahm-shafqat bilan javob berish ko'nikmasiga ega bo'lishadi.

Bundan tashqari, oilaviy hayotga pedagogik-psixologik tayyorgarlik, shuningdek, ota-onalarning tarbiyasi, oiladagi rol va mas'uliyat, gender tengligi kabi mavzularni ham o'z ichiga olishi kerak. Talabalar oilalarda teng huquqli hamkorlikning ahamiyatini, oilada sog'lom va barkamol muhitni saqlashda har bir oila a'zosining o'rnini muhimligini tushunishi kerak. Ushbu mavzular asosida ta'lim jarayonini tashkil etish natijasida talabalar oilaviy hayotdagi qiyinchiliklar va mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga tayyor bo'ladilar. Bundan tashqari, talabalar o'zlarida oilaviy hayotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bunga ongli va puxta o'ylangan qarorlar qabul qilish, vazifa va mas'uliyatni ustuvorligini aniqlash va murakkab muammolarga yechim topish yo'lida ishlash kiradi. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali talabalar oilaviy hayot talabalarini yengish va o'z oilalari manfaatlariga mos qarorlar qabul qilishni o'rganib olishadi[2]

Oliy ta'lim jarayonida talabalarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bir qatorda, oilaviy hayotdagi axloqiy murakkabliklarni yo'lga qo'yish uchun kuchli qadriyatlar va axloqiy tuyg'ularni ham tarbiyalashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu boshqalarga nisbatan hamdardlik, hamdardlik, halollik va hurmat tuyg'ularini rivojlantirish, shuningdek, oilalarda sog'lom munosabatlarni saqlashda ishonch, sodiqlik va halollik muhimligini tushunishni o'z ichiga oladi.

Ta'lim jarayonida aksiologik yondashuvlarga asoslangan qadriyatlarni rivojlantirish orqali talabalar axloqiy qarorlar qabul qilish va o'zlarining axloqiy tamoyillariga mos keladigan tarzda o'zini tutish kompetentligini egallashga muvaffaq bo'ladilar.

Talabalarni oilaviy hayotga pedagogik-psixologik jihatdan tayyorlash, shuningdek, ruhiy salomatlik va farovonlik, stressni boshqarish va o'z-o'zini parvarish qilish kabi mavzulardagi ta'limni o'z ichiga olishi kerak. Talabalar o'zlarining ruhiy va hissiy salomatligini saqlash, shuningdek, oila a'zolarining farovonligini qo'llab-quvvatlash muhimligini tushunishlari kerak. Ushbu mavzular bo'yicha ta'lim berish orqali talabalar stressni boshqarish, qiyinchiliklarni yengish va o'z oilalarida sog'lom muhit va sog'lom hayot muvozanatini saqlay olish ko'nikmasiga ega bo'lishadi.

Oliy ta'lim jarayonida talabalarni oilaviy hayotga pedagogik-psixologik jihatdan tayyorlash bugungi kun ta'limining muhim vazifasi bo'lib, yoshlarning kelajakda turmush qurishlari, bu jarayonda uning o'ziga xos ma'suliyatini, oila muqaddas va milliy shaxsiy qadriyat ekanligi haqida bilimlarga ega bo'lishlarini ta'minlash mazmunini o'z ichiga

oladi. Ta'lim jarayonidagi amaliy tajribalar, milliy madaniy meros, Sharq allomalari qarashlari va pedagogic ta'limotlaridan foydalanish asosida talabalar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar orqali ular jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari bilan birga shaxsiy hayot jabhasida rivojlanish uchun zarur bo'lgan hayotiy kompetensiyalarni egallashga muvaffaq bo'lishadi. Jumladan,

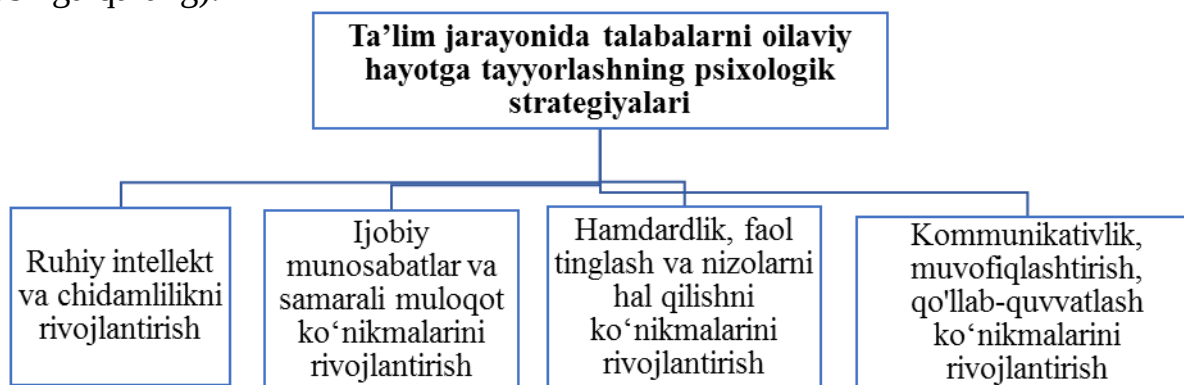
- oilani qadriyat ekanligini anglash ko'nikmasi;
- shaxslararo muloqot ko'nikmasi;
- nizolarni hal qilish ko'nikmasi;
- hissiy intellektga egalik ko'nikmasi;
- qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmasi;
- qadriyatlar va axloqni rivojlantirish ko'nikmasi;
- oila a'zosi sifatida o'z oilasi ravnaqiga hissa qo'shish ma'suliyatiga egalik ko'nikmasi;

-oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash va ularning yutuqlariga hissa qo'shish va faxrlanish ko'nikmalari shular jumlasidandir.

Oliy ta'limda o'qitiladigan "Oila pedagogikasi", "Oila psixologiyasi", "Ijtimoiy pedagogika", "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fanlari mazmunida ijtimoiy jamiyatda oilaning o'ri, shaxs kamolotini ta'minlovchi omillar, ota-onalik, gender tenglik, ruhiy salomatlik va farovonlikka erishishni ta'minlashga oid nazariya va amaliyotning integratsiyalashuviga asoslanib ta'limga e'tibor qaratish natijasida talabalar oilaviy hayotga puxta tayyorlanish bilan birga ular oilaviy hayotda paydo bo'ladigan qiyin vaziyatlarda o'zini tutish, muammoni yechishda to'g'ri qaror qabul qilish uchun harakat qilish va oilada sog'lom va uyg'un munosabatlarni saqlab qolish kabi ko'nikmalarni egallashadi.

Aynan, Sharq allomalari merosi asosida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik-psixologik yondashuvlarga ustuvor ahamiyat berishning muhimligi shundaki, bu ularning kelajak hayoti va sog'lom oila qurishda muvaffaqiyatga erishuvlariga psixologik jihatdan tayyorlaydi.[3]

Ta'lim jarayonida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik strategiyalari ularning hissiy intellektini va o'zaro munosabatlar ko'nikmalarini oshirishda muhim rol o'ynaydi, bu esa, oilaviy muhitning yanada mustahkamlanishi uchun juda muhimdir (2-rasmga qarang).

2-rasm. Ta'lim jarayonida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik strategiyalari

Ushbu psixologik strategiyalar talabalarni oilaviy hayotda paydo bo'ladigan qiyinchiliklarda bardoshli, sabrli chidamli bo'lishga o'rgatadi.

Ruhiy intellekt va chidamlilikni rivojlantirish talabalarni stressni boshqarish, mojarolarni boshqarish va oilaviy munosabatlarda samarali muloqot qilish qobiliyati bilan ta'minlaydi. Ushbu psixologik ko'nikmalar sog'lom o'zaro munosabatlarni rivojlantirish va o'zgaruvchan oila dinamikasiga moslashish uchun zarurdir. Ijobiy munosabatlar va samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish talabalarga oila a'zolari bilan mustahkam aloqalar o'rnatishga va nizolarni konstruktiv tarzda hal qilishga yordam beradi. Hamdardlik, faol tinglash va nizolarni hal qilish strategiyalarini rivojlantirish orqali talabalar o'z oilalarida uyg'un munosabatlarni rivojlantirishlari mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik strategiyalari

Strategiyalar	Faoliyat mazmuni
Kommunikativlik va o'zaro munosabatlarga kirishish	Talabalarga ota-onalarining ular bilan o'zaro munosabatlari va o'z fikrlarini ifoda qilishga qulay muhit yaratish, ularning o'z fikrlarini ifodalashiga va savollarini berishi uchun imkon berish
Maqsadga mos faoliyat mazmunini belgilash	Talabalarga maqsadlar qo'ymoq, ularni vazifalarga yo'naltirish va ularning o'zlarini rivojlantirishlari uchun mazmunnli faoliyat jarayonini tashkil etish ularning motivatsiyasini oshirishga yordam berish
Rejalashtirilgan faoliyatni muvofiqlashtirish	Talabalarni ularning shaxsiy xususiyatlariga va qobiliyatlariga ko'ra guruhlariga bo'lish, guruh ishlarini bajarish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etishlarini ta'minlash orqali ko'nikmalarni o'zlashtirish hamda ularning jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam berish.
Qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini rivojlantirish	Talabalarga muammolar yuzaga kelganda yordam berish, ularni qo'llab-quvvatlash, o'zlarini borligicha qabul qilgan holda o'zlarini rivojlantirish uchun ularga ko'maklashish.

Bu strategiyalar talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda foydalaniladigan asosiy usullar hisoblanib, shu bilan birga, har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olib individual yondashuvga ham e'tibor qaratish muhimdir.

Oilaviy qadriyatlar va hayotiy ko'nikmalarni o'quv dasturiga kiritish talabalarning nafaqat akademik bilimlarni egallashini, balki oilaviy hayot uchun muhim qadriyatlar va amaliy ko'nikmalarining mustahkam poydevorini shakllantirishni ham ta'minlaydi. O'quv dasturiga hurmat, hamdardlik va mas'uliyat kabi qadriyatlarni kiritish o'quvchilarda axloqiy xulq-atvorning muhimligini, boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va ularning harakatlariga egalik qilishni singdiradi. Ushbu qadriyatlar oilalar va jamoalar o'rtasidagi ijobiy munosabatlarni rivojlantirishda asosiy hisoblanadi. Talabalarni moliyaviy savodxonlik va vaqtni boshqarish ko'nikmalari bilan jihozlash ularni moliyaviy mas'uliyat va oilaviy hayotning vaqt cheklovlariga tayyorlaydi. Talabalarga byudjetni rejalashtirish, tejash va vazifalarni ustuvorlashtirish muhimligini o'rgatish ularga ongli qarorlar qabul qilish va oila sharoitida o'z resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi.[4]

Ota-onalar va vasiylarni olish ularning farzandlarining ta'limiga jalb etilishi akademik muvaffaqiyat va har tomonlama rivojlanishni ta'minlashning kalitidir. Ochiq muloqot, taraqqiyot haqida muntazam yangilanishlar va ularni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilish talabalarning rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishi mumkin. Oila va ta'lim muassasasi o'rtasida mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish talabalarning ta'lim tajribasini oshirishni ta'minlaydi.

Berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida ma'suliyatni his etgan holda bajarish, faoliyat va muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish, ota-onalar bilan hamkorlikda tadbirlar tashkil etish kabi yondashuvlar talabalarning sifatli bilim egallashlari, o'zlarida kasbiy kompetentlik va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga erishishlarida ijobiy imkoniyat yaratadi. Oilalar bilan ishlashda madaniy va ijtimoiy tafovutlar ta'limda oilaviy hayotga samarali tayyorgarlik ko'rish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Turli kelib chiqishi, e'tiqodlari va qadriyatlarini tushunish talabalarga o'z oilalarini yaxshiroq qo'llab-quvvatlash uchun o'z yondashuvlarini moslashtirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida til to'siqlari, resurslarning yetishmasligi yoki vaqt cheklovlari kabi oilaviy munosabatlardagi to'siqlarni aniqlash va bartaraf etish mazmunli hamkorlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Bu to'siqlarni yengib o'tish uchun qo'llab-quvvatlash va resurslar bilan ta'minlash oilaning talabalar ta'limida ishtirokini kuchaytirishga olib kelishi mumkin. Oilaviy hayotga tayyorgarlik dasturlarining muvaffaqiyatli modellarini o'rganish samarali strategiyalar va yondashuvlar haqida qimmatli fikrlarni taklif qilishi mumkin. Eng yaxshi tajribalarni o'rganish talabalar va oilalarning turli ehtiyojlarini qondiradigan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga yordam beradi.[5]

Samarali oilaviy hayot ta'limining talabalar natijalariga ta'sirini o'rganish oila va maktab hamkorligiga sarmoya kiritish muhimligini ko'rsatishi mumkin. O'quv samaradorligini oshirish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish va umumiy farovonlik kabi ijobiy natijalar oilaviy hayot bo'yicha keng qamrovli ta'limning muhimligini ta'kidlaydi. Talabalarga oilaviy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun talabalar, oilalar va jamoalar o'rtasida hamkorlikda harakat qilish kerak. Kuchli hamkorlikni rivojlantirish, muammolarni hal qilish va ilg'or tajribalarni tatbiq etish orqali talabalar oilaviy hayotning murakkabliklarida ishonch va qat'iyat bilan harakat qilish uchun yaxshiroq tayyorlanishi mumkin [7].

Xulosa qilib aytganda, Sharq allomalari merosi va uning talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashdagi pedagogik-psixologik jihatlarini ilmiy asoslangan holda o'rganish jarayonida shaxsning har tomonlama rivojlanishini nazarda tutuvchi ta'limga sarmoya kiritish eng zaruriy talab ekanligi ayon bo'ladi. Muhim hayotiy ko'nikmalar, qadriyatlar va hissiy intellektni rivojlantiruvchi qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish orqali talabalarga mustahkamlik va hamdardlik bilan oila dinamikasining nozik tomonlarini o'rganishga yordam berish bilan birga ta'lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligidagi sa'y-harakatlar orqali mustahkam oilaviy hayotga tayyor, har qanday sharoitda ham to'laqonli va uyg'un hayot kechirish ko'nikmasiga ega kelajak avlodni tarbiyalashga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.-Toshkent: O'qituvchi, 1996-192b/
2. Adolat, 1998.10.1998-yil –Oila yili –T.: O'zbekiston, 1998.

3. Abdurauf Fitrat Oila yoki uni boshqarish tartiblari –T.: Ma’naviyat, 2000 y.
4. To‘raeva “Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi” T., “O‘qituvchi”.
5. Xasanboeva O. va boshqalar. “Oila pedagogikasi”. –T.: Aloqachi, 2007
6. Dilova N.G. Zamonaviy ta’limda shaxslararo munosabatning ahamiyati //Science and education. Scientific journal in volume #3 issue#. 2022. – B. 215-218.
7. Dilova N.G. Ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirishda pedagogik-psixologik aloqaning ahamiyati // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. – Buxoro, 2022. – 8-son. – B. 120-128.
8. Dilova N.G. Shaxslararo munosabatlar to‘g‘risida sharq mutafakkirlarining ilmiy-pedagogik ta’limoti // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. Buxoro, 2023. 3-son. B. 106-112. ISSN 2181-1709.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING YOSHGA XOS XUSUSIYATLARI VA IJTIMOIYLASHUV MUAMMOLARI

ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Turgunov Baxromjon Raximjonovich ADPI Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi
Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chaqaloqlik davridan ilk bolalik, go‘daklik davriga o‘tishning o‘zigga xos xususiyatlari, go‘dakda muloqot ko‘lamining kengayishi, ilk bolalik davridagi psixik o‘rish, maktabgacha yoshdagi bolalar o‘rishining umumiy shart sharoitlari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ontogenez, affektiv holat, his-tuyg‘u, reflektor moslashish, mexanizm, himoya refleksi, munosabat, ta’sir, xususiyat, senzitiv, konsepsiya.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimiga katta e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning tashabbusi bilan, Prezidentning 2017 yil 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni tubdan takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar haqida”gi Farmoniga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8-dekabrdagi “Boshlang‘ich talimga bolalarni majburiy bir yillik tayyorlashga bosqichma-bosqich o‘tish bo‘yicha chora-tadbirlar haqida”gi qarorini ijro etish doirasida O‘zbekiston o‘z zimmasiga 6-7 yoshli bolalarning maktabga to‘lovsiz majburiy bir yillik tayyorgarligi bo‘yicha majburiyatni oldi. 6-7 yoshli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularga ta’lim tarbiya berish va maktabga tayyorlash maqsadida, “Ilm yo‘li” dasturini ishlab chiqish hamda uni tasdiqlash zarurati paydo bo‘ldi.

Inson ontogenezida uning 1 yoshdan 3 yoshgacha o‘rish davri alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu davrda inson zotiga hos eng muhim sifatlar, harakter xislati, atrof-muhitga, o‘zgalarga munosabat, xulq-atvor ko‘rinishlari shakllanadi. Bularning barchasi qarama-qarshiliklar kurashi ostida tarkib topadi.

Elkonni fikricha, bolalarda keng ko‘lamli va ko‘p miqdordagi predmetlarni tanish, idrok qilish, ularning xususiyatlarini o‘zlashtirish ehtiyojining ortishi katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishish mayli, tuyg‘usi va istagini kuchaytiradi. Shunday bo‘lsada, bu muammo bola shaxsiy o‘yin faoliyatini tashkil qilishda hali kattalarning madadiga va yordamiga muhtojligini ko‘rsatadi.

Bir yoshli va undan sal oshgan bolaning har xil harakatli o'yinlarda muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, ko'zlagan ishni bajarishidagi nohush kechinmalar uning ruhiy dunyosida dastlabki jazava (affektiv) tuyg'u va hisni vujudga keltiradi. Shuningdek, o'z faoliyatida uchraydigan ko'ngilsiz voqealarga shaxsiy munosabatini bildirish – aks ettirishning yangi shakli ta'sirlanish (reaksiyaga kirishish)ni tarkib toptiradi.

Odatda, effektiv holatga berilishni yoki affektiv ta'sirlanishni bola kattalar bilan muloqotda psixik jihatdan qoniqmasligi hosil qiladi. Psixologik ma'lumotlarga ko'ra, "portlash", "lov etish" xususiyatiga ega bo'lgan affekt quyidagi sabablar bilan vujudga keladi: 1)kattalar bolaning hohish istaklarini tushunmasligi, imo ishorasi va yuz-chehra harakatlariga, pantomimikasiga e'tiborsizligi; 2)bolaning ixtiyorsiz hatti-harakatiga batamom qarshilik ko'rsatishi, shuningdek, uning talabini bajarmasligi, qoniqtirmasligi; 3)boladagi o'zgarishlarga oid bilimlardan behabarligi, bu o'zgarishlarni oldindan seza olmasligi va boshqalar.

Jazavaga tushishning xususiyati va darajasi bolaning yashash sharoiti hamda unga kattalarning munosabatida o'z ifodasini topadi. N.A.Menihenskaya o'z kundaliklarida bir yarim yoshli o'g'lining o'jarligini shunday ta'riflaydi: "Mumkin emas!" degan taqiqlashga javoban Sasha o'jarlik qilar, sho'xligini yana berib davom ettirishiga urinar edi; uning o'jarona xohishini boshqa ob'yektga tortish bilangina bartaraf qilsa bo'lar edi: ko'pincha taqiqlashga qarshi yig'lab injiqlik qilar, hatto, o'zini polga otar, qo'l va oyoqlarini tapillatar, ammo bunday "jazava" uning xulqida juda kam sodir bo'lib, uni bunday sho'xliklaridan tez va oson chalg'itish mumkin edi..."

Tushunishning eng qulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini yengil o'zlashtirib oladi. Ikki yoshgacha davrida kattalar bilan muloqotga kirishishda uy jihozlari va boshqalarni o'rganadi.

Bola 3 yoshga qadam qo'yganda, unda nutqni tushunishning ko'lamini kengayadi, sifati esa yuqori darajaga ko'tariladi. 2-3 yoshli bola kattalarning amaliy faoliyatini bajarishga doir nutqini tushunishdan tashqari, ertak, she'r kabilarni tinglashni ham yoqtirishi sababli ularda bayon qilingan fikrlarni ham tushunishga harakat qiladi.

Bolalar maktabda o'qishga qanchalik tayyor bo'lmasalar, maktabda moslashish davri shunchalik qiyin va uzoq kechadi. Psixologlar bolani maktabda o'qishga tayyor deganlarida uning jismoniy, psixologik va shaxsiy tayyorgarligini nazarda tutadilar. Ma'lumki, maktabgacha yosh davrida u yoki bu sababga ko'ra yoshiga muvofiq, to'laqonli rivojlanmagan ko'plab bolalar uchun maktabga kelish murakkab sinov bo'lishi mumkin va ular qator muammolarga duch keladilar. Bu qiyinchiliklarni biz to'rtta guruhga ajratib ko'rsatishimiz mumkin: 1.Kun tartibi bilan bog'liq qiyinchiliklar asosan ko'proq maktabgacha ta'lim muassasasiga bormagan bolalarda kuzatiladi. Shuningdek, ularda ixtiyoriylik, o'zini boshqarish va uyushqoqlik nisbatan past darajada namoyon bo'ladi. 2.Kommunikativ qiyinchiliklar- tengdoshlari bilan muloqot tajribasi yetarli bo'lmagan bolalarda jamoadagi o'z o'rniga o'rganishga qiynalishda namoyon bo'ladi. 3.Pedagoglar bilan o'zaro munosabatlardagi qiyinchiliklar. 4.Oilaviy sharoitdagi o'zgarishlar bilan bog'liq muammolar. Afsuski, ko'pchilik o'quvchilar uchun bu muammolar hal etib bo'lmasligicha qoladi. Agar bu holatlarda maktab psixologi, pedagoglar va ota-onalar tomonidan yordam berilmasa, bolada turli ko'rinishdagi asbiylashish holatlari maktabga tayyor emaslikning noadekvat kompensatsiyasi sifatida yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli maktab nevrozlarini erta diagnostikalash, korrektsiyalash va profilaktika qilish

dolzarb va favqulodda muhim muammo hisoblanadi. 6-9 yoshdagi bolalarda ortiqcha xavotir, notinchlik, o'ta senzitivlik va tashqi ijtimoiy omillar sababli kelib chiqishi mumkin. Shuningdek: oilada noto'g'ri tarbiya, ya'ni haddan tashqari g'amxo'rlik, ortiqcha talabchanlik, egotsentrik tarbiya; tarbiyasidagi bolaga psixologik savodsiz ta'sir, ko'pincha o'quvchini noadekvat baholashga olib keladi.

Shunday qilib, psixologik adabiyotlar tahliliga tayanib maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) bola odamlarning faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomilasiga qiziqadi;

2) bolalar roli o'yinda atrofdagi voqelikning eng tashqi ifodali, jo'shqin his-tuyg'ulijihatlarini aks ettiradilar;

3) rolli o'yinda bola kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini xis etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbqiq qiladi;

4) kattalarning hayoti va faoiliyatiga kirish bolaning tasavvuri timsollari tariqasida namoyon bo'lsa ham umuman uning chinakkam shaxsiy hayotida o'chmas iz qoldiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oilaning zimmasiga ulkan va zarur ijtimoiy missiya yuklangandir. Bola tarbiyasi eng og'ir ijtimoiy vazifa ekanligi ayondir. Ota va onaning shaxsiy va ijobiy namunasi solih va soliha farzandlarning kamolga yetishi uchun garovdir. Ostona hatlab tashqi dunyoga qadam qo'yilganida esa bolaga atrof muhit va jamoatchilikning ta'siri sezilarli bo'ladi. Ta'lim muassasalari va mahallakuy, umuman, ijtimoiy sfera muhiti inson farzandini to hayotining so'nggi daqiqasigacha ta'qib qilib boradi. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish, nafaqat shaxsiy hayotda, balki, mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va ularning taraqqiyoti jamiyatning ruhiy va ma'naviy takomilida ham muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ashurova, S. (2023). Sog'lom psixologik turmush tarzi to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanishi. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

2.Ashurova, S, Numonova, A. (2023). The role of psychology in forming teachers'pedagogical ability. Academia Repository, 2(11), 46-53.

3. E.G'oziyev, UMUMIY PSIXOLOGIYA, psixologiya mutaxassisligi uchun darslik I –kitob Toshkent - "Universitet" – 2002

OLIY TA'LIM TALABASINING MUVAFFAQIYATLI TA'LIM OLISHINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK OMILLARI

Baxromjon Raximjonovich Turg'unov Andijon davlat chettillari instituti,
Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
btrbaxrom@gmail.com +998978310828

Annatatsiya: Ushbu maqolada talabalarning ta'lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishish omillari, turli xil tashqi sharoitlarda vaziyat, jarayonlar va ta'lim olishga tananing psixofiziologik tuzilishi, individual psixologik omillari kabi psixologik xususiyatlar haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Kalitso'zlar: konstitusial, astenik, piknik, atletik, displastik, neyrodinamika, inert, muvaffaqiyat

Ta'lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida qanday farqlar kuzatilishi mumkin (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o'quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta'minlash, o'qituvchining malakasi va boshqalar). Ushbu hodisani tushuntirishda psixologlar va o'qituvchilar ko'pincha o'quvchilarning aqliy kabi individual psixologik xususiyatlarga murojaat qilishadi; kreativlik, o'quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta'minlaydigan o'quv motivatsiyasi, yuqori darajadagi da'volarning shakllanishiga olib keladigan yuqori o'z-o'zini baholash va hokazo.

Ammo bu fazilatlarining har biri ham, hatto ularning kombinatsiyasi ham har qanday kompleksda muqarrar bo'lgan tez-tez yoki uzoq davom etadigan muvaffaqiyatsizliklar sharoitida o'quvchining bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirishda kundalik, mashaqqatli mehnatga munosabatini shakllantirishni kafolatlash uchun etarli emas. Har bir o'qituvchi o'zining pedagogik tajribasidan misollar keltirishi mumkinki o'zining yuqori o'zini-o'zi baholaydigan va dastlab kuchli o'quv motivatsiyasiga ega bo'lgan juda qobiliyatli va kreativ talaba "buzilgan" o'quv faoliyatining u yoki bu turida jiddiy qiyinchiliklarga duch kelganida, oldinga harakat qilishni to'xtaydi, shu bilan birga uning ancha iqtidorli o'rtog'i bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib chiqdi va vaqt o'tishi bilan ko'proq narsaga erishganligini.

Birlamchi navbatda buni tushunish uchun insonlarning psixologik va psixofiziologik xususiyatlarining asosiy tiplarini, shuningdek, talabalarning ta'lim faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rganish tadqiqot perimetri yanada dolzarblashtiradi degan taxmin ilgari surildi. Dastlab muvaffaqiyatli ta'lim olishiga tananing psixofiziologik tuzilishini ko'rib chiqamiz.

Konstitusial (tana tuzilishi) E.Krechmerning fikricha, quyidagi turlar ajratiladi:

- astenik - o'rtacha yoki o'rtachadan yuqori, mushaklar rivojlanmagan, tor ko'krak, cho'zilgan oyoq-qo'llar, cho'zilgan bo'yin va bosh;
- piknik - o'rtacha yoki o'rtacha balandlikdan past, katta ichki organlar, qisqargan oyoq-qo'llari, mushaklari rivojlanmagan, qisqa bo'yin, ortiqcha vazn;
- atletik - o'rtacha yoki o'rtacha balandlikdan yuqori, yaxshi rivojlangan mushaklar, katta ko'krak hajmi, keng elkalar, tor sonlar, mutanosib bosh;
- displastik - tananing tuzilishidagi keskin nomutanosiblik (masalan, juda uzun oyoq-qo'llar, erkaklarda keng son va tor elkalar va boshqalar).

Tana tuzilishining o'quv faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar kam, ammo ba'zi mualliflar ko'proq reaktiv pikniklar energiyani tezroq ishlatishini ta'kidlaydilar va shuning

uchun ularni birinchilardan so'rash va avvaliga qiyinroq, so'ngra osonroq vazifalarni berish yaxshiroqdir. Yomon uzoq muddatli xotira tufayli ular ko'pincha yoritilgan materialni takrorlashlari kerak. Asteniklarga murakkablikni oshiradigan topshiriqlar berilishi mumkin, imtihonlarda ular so'nggilar qatorida so'ralishi mumkin. Ular kamroq takrorlashni talab qiladi.

Neyrodinamika - I.P.Pavlov ta'kidlashicha markaziy asab tizimidagi qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining xususiyatlari. Talabalar o'zlarining quyidagi neyrodinamik xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- qo'zg'alish jarayonlarining kuchliligi-zaifligi (transsendental tormozlanishga o'tmasdan kuchli signalarga etarli darajada javob berish qobiliyati) asab tizimi zaif odamlar bunga qodir emas, lekin ular yuqori sezuvchanlikka ega

- tormozlanish jarayonlarining kuchli-zaifligi (juda kuchli stimulg'a reaksiyani sekinlashtirish qobiliyati);

- qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining kuch jihatidan muvozanati; harakatchanlik-inertsia - tormozlanish jarayonlaridan qo'zg'alish jarayonlariga o'tish tezligi va aksincha.

Pavlovning fikricha, inson neyrodinamikasining xususiyatlari temperamentning fiziologik asosi bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchisi, faoliyat mazmuniga bog'liq bo'lmagan va uchta sohada - harakat qobiliyatlari, hissiylik va umumiy faoliyatda namoyon bo'ladigan inson xatti-harakatlarining rasmiy-dinamik (kuch va tezlik) xususiyatlari to'plamini anglatadi. Asab tizimi zaif bo'lgan odam melankolikdir, kuchli va muvozanatsiz - xolerik bilan (qo'zg'alish jarayonlari tormozlanish jarayonlari ustidan hukmronlik qiladi), kuchli, muvozanatli, harakatchan – sangvinik, kuchli, muvozanatli, inert - flegmatik tip hisoblanadi.

Asab tizimi va temperamentning xususiyatlari genotipik xususiyatga ega va hayot davomida amalda o'zgarmaydi, lekin har qanday temperamentga ega bo'lgan odam har qanday ijtimoiy yutuqlarga, shu jumladan ta'lim faoliyatida ham qodir, ammo bunga turli yo'llar bilan erishiladi. Har xil temperamentli odamlar uchun ba'zi shartlar muvaffaqiyatli o'rganish uchun qulayroq, boshqalariga esa noqulay. Zamonaviy maktab va universitetda ta'limning tashkiliy shakllari kuchli va harakatchan asab tizimiga ega bo'lgan odamlar uchun qulayroqdir, shuning uchun zaif va inert asab tizimiga ega bo'lganlarga qaraganda yaxshi o'qiydiganlar ko'proq [10;99–110cc].

Flegmatik va melanxolik tipidagi talabalar o'zlarining temperamentiga mos kelmaydigan faoliyat talablariga moslashish uchun kompensatsiya usullarini ishlab chiqishlari kerak.

Asab tizimi zaif bo'lgan talabalar uchun quyidagi qiyinchiliklar ajralib turadi [10; 102–105 cc]:

- uzoq, mashaqqatli mehnat;
- mas'uliyatli, psixologik yoki hissiy stressni talab qiladigan mustaqil, nazorat yoki imtihon ishlari, ayniqsa vaqt tanqisligi mavjud bo'lganda;
- o'qituvchi kutilmagan savol bergan va unga og'zaki javob talab qiladigan sharoitlarda ishlash (yozma javobning holati ancha qulayroq);
- o'qituvchi tomonidan salbiy baholangan muvaffaqiyatsiz javobdan keyin ishlash;
- doimiy chalg'ituvchi vaziyatda ishlash (o'qituvchining so'zlariga, boshqa talabalarning savollariga);

- e'tiborni taqsimlashni yoki uni bir ish turidan boshqasiga o'tkazishni talab qiladigan vaziyatda ishlash;

- shovqinli, notinch muhitda ishlash; qizg'in, o'zini tutib bo'lmaydigan o'qituvchi bilan ishlash va hokazolar ta'lim olishda intellektual salohiyatni vujudga chiqishida salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday salbiy ta'sirlarni yumshatish uchun o'qituvchi quyidagi usullardan foydalanishi ma'qul:

1. O'quvchini keskin vaqt chegarasi holatiga qo'ymang, lekin tayyorlanish uchun etarli vaqt bering;

2. Ko'pincha talabaga yozma ravishda javob berishga imkon bering;

3. Murakkab va katta hajmdagi materiallarni alohida axborot bloklariga bo'lib, avvalgilari o'zlashtirilganidek, ularni bosqichma-bosqich o'tkazish;

4. Ularni yangi o'rganilgan material asosida javob berishga majburlamaslik;

5. Tez-tez talabani taranglikni bartaraf etish va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga undash va rag'batlantirish;

6. Yumshoq shaklda noto'g'ri javob berilgan taqdirda salbiy baho berish;

7. Bajarilgan vazifani tekshirish va tuzatish uchun vaqt berish;

8. Iloji booricha, boshlangan ish tugaguniga qadar talabaning e'tiborini boshqa ishga qaratmaslik.

Inert asab tizimiga ega bo'lgan talaba uchun quyidagi vaziyatlarda qiyinchiliklar paydo bo'ladi:

- bir vaqtning o'zida mazmuni va hal qilish usullari xilma-xil bo'lgan vazifalar taklif etilganda;

- material o'qituvchi tomonidan etarlicha yuqori sur'atda taqdim etilganda; ishni bajarish vaqti qat'iy cheklangan bo'lsa;

- qo'shimcha ish turlari uchun, o'qituvchi yoki o'rtoqlarga javoblar uchun asosiy vazifadan tez-tez chalg'itish kerak bo'lganda;

- materialni o'zlashtirish samaradorligi uni tushunish yoki yodlashning dastlabki bosqichlarida baholanganda;

- kutilmagan savolga tezkor javob berish zarur bo'lganda va hokazo. Shunga ko'ra, inert o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchiga tavsiya etilishi mumkin:

-ishga darhol va faol jalb qilishni talab qilmang, lekin asta-sekin topshiriq bilan shug'ullanish imkoniyatini bering. ;

- bir vaqtning o'zida bir nechta turli xil vazifalarni bajarishni talab qilmang;

- muvaffaqiyatsiz formulalarni tezda (yo'lda) o'zgartirishni talab qilmang, improvizatsiya inert odamlar uchun qiyin ekanligini unutmang;

- dars boshida yoki yangi material bo'yicha so'rov o'tkazmang. Asosiysi, bunday talabalarga o'quv faoliyatini tashkil etishning eng mos usullari topishga yordam berish.

Asab tizimi zaif bo'lgan talabalar monoton ishni talab qiladigan vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qilishlari mumkin, agar kerak bo'lsa, sxema yoki shablonga muvofiq harakat qilishlari mumkin. Mustaqil ishni yaxshi tashkil etish, uni puxta rejalashtirish va natijalarni nazorat qilish, maksimal xatolikka erisha olishni keltirib chiqaradi. Ular bir ishdan ikkinchisiga o'tib ketmaydilar, sabrsizlik bilan oldinga yugurmaydilar va hamma narsani qat'iy ketma-ketlikda bajaradilar.

Puxta tayyorgarlik ishlari tufayli ular o'quv materialida chuqurroq aloqa va munosabatlarga mustaqil ravishda kirib boradi, ko'pincha o'quv dasturidan tashqariga chiqadilar, grafiklar, diagrammalar, jadvallar va ko'rgazmali qurollardan bajonidil foydalanadilar.

"Inert"lar ham o'zlarining afzalliklariga ega - ular uzoq vaqt shovqinsiz chalg'imasdan ishlashga qodir; topshiriqlarni bajarishda yuqori darajadagi mustaqillikka ega bo'lish, yaxshi uzoq muddatli xotiraga ega. "Zaif" kabi ular uzoq muddatli monoton ishlashga, o'z faoliyatini puxta rejalashtirishga va nazorat qilishga qodir. Zamonaviy talabalarining 60 foizidan ko'prog'iga xos bo'lgan ishning tizimsiz o'zgaruvchan tabiati bilan kuchli asab tizimiga ega bo'lgan odamlar afzalliklarga ega, chunki ular favqulodda vaziyatlarda safarbar bo'lishlari va imtihonga tayyorlanishlari mumkin.

Nerv tizimi zaif yoki inert bo'lgan talabalarni o'qitishning muvaffaqiyat darajasiga ta'sir qiluvchi muhim omil - bu o'qituvchining og'zaki imtihondagi xatti-harakatidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, psixofiziologik usullar va so'rovnomalar mavjud bo'lib, ular kerak bo'lganda o'quvchining asab tizimining turini aniqlashga imkon beradi [157;20-c]. O'qitishning tashkiliy-metodik asoslarini optimallashtirish va o'quvchilarga individual faoliyat va muloqot uslubini rivojlantirishga yordam berish nuqtai nazaridan Temperamentga tipologik yondashuv va uning fiziologik asoslari (asab tizimi xususiyatlarining qismanligi, aralash tiplarning ustunligi va boshqalar) munozarali bo'lishiga qaramay, yuqorida tavsiflangan empirik ma'lumotlar ko'plab pedagogik muammolarni hal qilishda yordam beradi.

O'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyati, fanga qiziqish ham birinchi o'ringa qo'yiladi. Yuqorida muhokama qilingan o'quvchilarning individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlari, shuningdek ularning mashg'ulot muvaffaqiyatiga ta'siri o'qituvchilarga talabani yaxshiroq tushunishga, muhim masalalarni hal qilishda u bilan umumiy til topishga yordam beradi. Ta'lim faoliyati samaradorligini va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun har ikki tomon uchun foydali bo'ladi degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 104 b.
2. Абульханова, К.А. Время личности и время жизни. К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
3. Айзенк Г.Ю. Количество измерений личности: 16, 5 или 3–Критерии таксономической парадигмы/ Иностранная психология. – 1993. Т.1. № 2. - С. 9-23.
4. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания . Б.Г. Ананьев – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
5. 13.Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возрастаю Современные психологические проблемы высшей школы. - Л., 1974. - Вып. 2. -С. 82–89
6. Андреева, Г.М. Социальная психология сегодня: поиски и размышления . / Г.М. Андреева. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. 160 с.

TALIM-TARBIYA TIZIMIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK BILIMLARNING O'RNI

ADPI Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Turg'unov Bahromjon Raximjonovich ADPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi
Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik psixologiyani rivojlantirishga bo'lgan hatti harakatlar, ularning ahamiyati hamda o'quvchilar bilan amalda qo'llash uullari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik psixologiya, didaktik tamoyil, temperament, bixevioristik, eksperimental, harakter, xotira, tafakkur, individual xususiyat, o'qitish metodlari.

Pedagogik psixologiya - ta'lim va tarbiya muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. U shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini, bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rganadi. Pedagogik psixologiyaning maqsadi - shart-sharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta'sirini kuchaytirish. Pedagogik psixologiya 19-asrning 2-yarmida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari Pedagogik psixologiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishida o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham turtki berdi. Bixevioristik (Bixeviorizm) psixologiya yo'nalishi tarbiyachi va o'quvchiga tashqi muhitning ta'sirini Pedagogik psixologiya uchun asos qilib oladi. Pedagogik psixologiya umumiy va bolalar psixologiyasi, shuningdek, pedagogika bilan uzviy bog'liq. Pedagogik psixologiya, asosan, ta'lim psixologiyasi va tarbiya psixologiyasiga bo'linadi. Ta'lim psixologiyasida o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlari (temperamenti, harakteri, qiziqishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos tomonlari, ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'lim psixologiyasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imkoniyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur sifatlarini o'rganish muhim masaladir. Tarbiya psixologiyasining asosiy vazifasi - maktabdagi tarbiyaviy ishlar jarayonida shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv material mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'limning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ta'limning didaktik tamoyillari va qoidalari Ushbu risolada biz siz bilgan ayrim pedagogik tushunchalarni xotirangizda jonlantirishga shu bilan yana bir karra ta'lim samaradorligiga tomon qadam tashlashingizga harakat qildik. O'ylaymizki bu sizga ozgina bolsada foyda keltiradi. Ta'limning didaktik tamoyili - bu ta'limning umumiy maqsadi va qonuniyatlari, asosiy mazmunidan kelib chiqqan holda ushbu jarayonni tashkil etish va olib borishdir. Ta'lim qoidalari - bu pedagogik faoliyatning didaktik tamoyillardan kelib chiqqan holda ma'lum maqsadga erishish jarayonidir. Yuqoridagi qoidalardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash joizki ta'lim qoidalari u yoki bu tamoyildan kelib chiqadi. Shuning uchun ta'lim qoidalarini o'qituvchiga shablon qilib berib bo'lmaydi. Zero, o'qituvchi ijodkor bo'la olmaydi va natijada ta'limning samarasi bo'lmaydi. Biz ko'pincha

qoidalarga, pedagogik vaziyatlarga shablonga solingan tayyor javoblarni berishga harakat qilamiz. K.D.Ushenskiy aytganidek, qoidani bir varoq qog'ozga ham yozish mumkin bir necha yuzlab tomga ham. Ammo biz uning nazariy, ilmiy metodik tomonini o'rganishimiz lozimki, shunda har qanday pedagogik vaziyatga to'g'ri baho berishimiz mumkin. Demakki, biz ta'lim tamoyillarini o'rganib uning talabini bajarib ta'lim samaradorligiga erishishimiz mumkin. Didaktik tamoyillar tizimining uzoq izlanishlari natijasida quyidagilar asosiy deb qabul qilingan: 1.Faollik va ongliklik. 2.Ko'rgazmalilik. 3.Tizimlilik va ketma-ketlik. 4.Ilmiylik. 5.Tushunarliklik. 6.Nazariyani amaliyot bilan bog'lash. 7.Mustahkamlik.

O'qishga munosabatni o'qituvchilar ko'pincha faollik bilan o'lchaydilar va uni quyidagilarda ko'radilar: - o'quv topshiriqlarini bajaradi; - doimiy ravishda ishlaydi; - o'z bilimini oshirishga harakat qiladi. Shundan kelib chiqqan holda faollashtirishni quyidagi mezonlar bilan o'lchaydilar: - fikmi himoya qilish; - munozara va bahsda ishtirok etish; - savollar bera olish; - javoblarni taqriz qila bilish; - o'rtoqlarining javoblari va yozma ishlarini baholay olish; - o'zlashtirmovchilarga yordam berish; - tushunarsiz joylarini tushuntira olish; - bir necha variantda ishlay olish yoki ayta olish;- har qanday holatga baho bera olish va h.k.

Ayrim olimlarimizning fikricha (N.D. Kuzmina) bor-yo'g'i 12% o'qituvchi talantli bo'lib, qolganlari pedagogik mahorat qirralarini egallagan o'qituvchilardir.

Pedagoglar o'rtasida ta'limda tarbiyalaymiz, tarbiyalab turib ta'limni shakllantiramiz degan tushuncha bor. Shuning uchun tarbiyaning ta'limdagi, ta'limning tarbiyadagi o'rni beqiyos.

Tarbiya psixologiyasi - pedagogik psixologiyaning g'oyat murakkab va kam ishlangan bo'limi bo'lib, keyingi vaqtlarda bunga ko'proq e'tibor berilmoqda. U shaxsning bir butun holda tarkib topishi va rivojlanishiga oid ichki (psixologik) mexanizmlarini, shuningdek, uning ayrim xususiyatlarini o'rgatadi.

Maktabgacha yosh psixologlar tomonidan uch yoshdan yeti yoshgacha belgilanadi. Uch yoshida bola birinchi yosh inqirozini boshdan kechiradi. Yeti yil ham inqiroz davri. Ya'ni, maktabgacha yosh - bu bolaning hayotining birinchi inqirozidan ikkinchi hayot inqirozigacha bo'lgan davri. Uch yoshli chaqaloq allaqachon o'zini odam kabi his qiladi. U birinchi marta shaxs ekanligini, oilaning to'la huquqli a'zosi ekanligini tushuna boshlaydi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bor. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganishda ko'ndalang kesma va longitudinal deb nomlangan tadqiqotlar o'tkaziladi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longitudinal) da esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llab-quvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish, Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rgatiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarga individual yondashish uchun ularning individual psixologik xususiyatlarini, shaxsining o'ziga xosligini bilish, o'rganish zarur. "Agar pedagogika odamni har jihatdan tarbiyalamoqchi bo'lsa, u oldin o'sha odamni ham har jihatdan bilib olishi kerak", -deb yozgan edi K.D. Ushenskiy. Shuning uchun har bir tarbiyachi bolalarni

o'rganish usullari bilan qurollanishi shart. Demak, bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi asoslarini bilish har bir tarbiyachisi, har bir metodist uchun muhim ahamiyatga ega. Har bir fanning o'z predmetini o'rganish metodlari bo'lgani kabi, bolalar psixologiyasi ham psixologiya fanining alohida bo'limlari tadqiqot metodlariga ega. Bolalar psixologiyasining metodlari faqat nazariy, ilmiy tadqiqod uchiningina emas, balki kundalik, amaliy vazifalarni hal qilish uchun ham zarurdir. Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar juda taqlidchan bo'ladi. Bolalar kimga ko'proq qiziqish uyg'otsa o'sha insonga taqlid qiladi. Bola taqlid qilgan insonni xatti-harakatlarini, uning qanday holatda ekanligini kuzatib unga o'xshashga harakat qiladi. Bu esa bolaning psixologiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar uchun ko'proq suhbat metodi samara beradi deb o'ylayman. Chunki, bola hech qachon yolg'on gapirmaydi. Hozirgi yoshlarimiz davr talabiga asosan o'sib bormoqda. Ularning rivojlanishi, o'sishi, shakllanishi ayniqsa, psixik holati jamiyat uchun juda muhim omil bo'lib bormoqda. Shuning uchun ham biz poydevorni maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlashimiz kerak. Har bir bola bilan individual shug'ullanish, ularning qiziqishlarini inobatga olish, ularni davr talabiga moslashtirish bizning asosiy vazifamiz bo'lib qolmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining psixologik rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lishadi. 5-6 yoshli bola barcha ma'lumotlarni eslab qolish va aytib berish xususiyatiga ega bo'ladi. Lekin bu ma'lumotlar hayoti davomida olimlar eslolmasligini isbotlaganlar. Bolalik ufqlarini kengayтира oladigan har qanday narsaga qiziqish uyg'otadigan davrdir va bu uning atrofidagi dunyoni qo'llab-quvvatlaydi. Bola umri davomida oladigan bilimlarning 70% izini 5 yoshgacha oladi. Bu maktabgacha yoshdagi davrlarni bola juda yaxshi eslab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G'oziyev, Umumiy psixologiya, psixologiya mutaxassisligi uchun darslik1-kitob Toshkent-"Universitet" - 2002.
2. Ashurova S, (2023). Sog'lom psixologik turmush tarsi to'g'risidagi ta'savvurlarning shakllanishi.
3. Ashurova S, Numonova A, (2023) The role of psychology in forming teacher's pedagogical ability. Academia Repository 2(11),46-53
4. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova Umumiy psixologiya Toshkent - 2008
5. Salaeva Navbahor "Psixologiya tarixi" ma'ruza matnlar, Urganch 2013 y.
6. O'.J.Yo'ldoshev tahriri ostida (o'quv qo'llanma) Umumiy psixologiya, Toshkent - 2017.

O`SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOV MOTIVLAR.

Narziyeva Shaxnoza Rustamjonkizi Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o`smirlik davrida deviant xulq-atvorni vujudga keltiruvchi motivlar, psixologiyada motiv va motivatsiya tushunchalarining izohlanishi, shuningdek o`smirlarda vujudga kelish ehtimoli yuqori bo`lgan deviant xulq-atvorning oldini olishga oid profilaktika ishlari haqida so`z boradi.

**Kalitso`zlar:** motiv, motivatsiya, o`smirlik, deviant xulq, profilaktika, imitatsiya, moyillik, ehtiyojlar, psixotrop moddalar, tashkilotchilik, yo`nalganlik.

Мотивы девиантного поведения подростков

НарзиеваШахнозаРустамжонкизи. Азиатский международный университет

Аннотация. В данной статье говорится о мотивах, вызывающих девиантное поведение в подростковом возрасте, трактовке понятий мотив и мотивация в психологии, а также о профилактике девиантного поведения, которое с высокой вероятностью встречается у подростков.

Ключевые слова: мотив, мотивация, подростковый возраст, девиантное поведение, профилактика, подражание, тенденция, потребности, психотропные вещества, организация, направленность.

Motives for deviant behavior in adolescents

Narzieva Shakhnoza Rustamjonkizi. Asian International University

Annotation. This article talks about the motives that cause deviant behavior in adolescence, the interpretation of the concepts motive and motivation in psychology, as well as the prevention of deviant behavior, which is highly likely to occur in adolescents

Key words: motive, motivation, adolescence, deviant behavior, prevention, imitation, tendency, needs, psychotropic substances, organization, focus.

O`smirlarda deviant xulq-atvor motivlari mavzusini yoritishdan avval motiv va motivatsiya atamalariga to`xtalamiz.Motiv tushunchasiga olimlar tomonidan quyidagicha ta`rif beriladi:

A.Maslouning fikricha, motiv bu ehtiyojlar yig`indisidan iboratdir.

S.L.Rubinshteynning ta`kidlashicha, motiv bu ehtiyojning his qilinishi va qondirilishi. S.L.Rubinshteyn “Motivatsiya –bu psixika orqali amalga oshiruvchi determinatsiyadir.

Motiv – ma`lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog`liq faoliyatga undovchi sabab. Motivatsiya keng ma`noda inson hayotining (uning xulq-atvorini, faoliyatining) murakkab ko`p qirrali boshqaruvchisi deb qaraladi.

Motivatsiya – odamlarni faol faoliyatga undovchi sabablar majmuidir. V.S.Merlinmotivlar tizmining ayrimjihatlarini ancha batafsil yoritib bergan. U motivlar tizimlarining shakillanish jarayonini quyidagicha tasavvur etadi: “turlimotivlar bora-bora o`zaro bog`liq va bir-biriga tobe bo`lib boradi hamda oqibatda motivlarning yaxlit tizimi vujudga keladi”.

Motiv – inson xulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi tushunchadir. Motivatsiya esa xulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni, motivlari g`indisibo`lib, unga

-tashabbus,
-yo'nalganlik,
-tashkilotchilik,
-qo'llab – quvvatlashkiradi.

Insonning psixik rivojlanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi o'zini o'zi anglashining, ya'ni o'zini jismoniy, ma'naviy hamda ijtimoiy mavjudot sifatida anglashining qaror topishi bilan bog'liq.

Deviant xulq-atvor tashxisini qo'yish, shuningdek, ulardagi bunday xulqning motivlarini aniqlash uchun o'smir psixiatr va tibbiy psixolog bilan maslahatlashuvdan o'tishi kerak. Deviant xatti-harakatlarning organik sabablari juda kam uchraydi. Shuning uchun diagnostikaning birinchi qatori psixologik texnikalar va anketalarni kiritamiz.

O'smir bilan suhbat. Suhbat davomida shifokor nafaqat simptomlarni, balki bemorning yashash sharoitlarini, sevimli mashg'ulotlarini va odatlarini ham bilishi muhimdir. Suhbatga parallel ravishda mutaxassis xatti-harakatlarga javoblarni, shuningdek, o'smirning umumiy va hissiy holatini baholaydi;

O'smirning qarindoshlari bilan muloqot qilish. Deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlar ko'pincha ularning holatini tanqidiy baholay olmaydilar. Ularning ko'pchiligi tibbiy yordamga muhtoj emas deb hisoblashadi. Yaqin qarindoshlar o'smirning ahvolini ob'ektiv baholash va shifokor xonasidan tashqaridagi xatti-harakatlar haqida xulosa chiqarish imkonini beradi;

Psixologik testlar o'tkazish. Shikoyatlar va kasallik tarixini to'plagandan so'ng, psixiatr o'smirni klinik psixolog bilan maslahatlashishga yuboradi. Ushbu mutaxassis vaziyatni baholash uchun maxsus anketalar va testlardan foydalanadi. Ularning yordami bilan o'smirning shaxsiy aksentatsiyalari va xarakter xususiyatlarini aniqlash mumkin;

Proektiv metodikalar. Ushbu usullar klinik psixolog tomonidan ham qo'llaniladi. Ularning yordami bilan bemorda yashirin, bostirilgan his-tuyg'ularni (qo'rquv, tashvish, tajovuz) aniqlash mumkin.

Deviant xulq-atvorni qabul qilingan ijtimoiy me'yorlarga zid bo'lgan va aqliy jarayonlarning nomutanosibligi, o'zini o'zi amalga oshirish jarayonining buzilishi yoki axloqiy va estetik nazoratdan chetga chiqish shaklida namoyon bo'ladigan harakatlar tizimi yoki individual harakatlar sifatida aniqlash mumkin. Deviant xulq-atvor boshqalarga zarar etkazishga qaratilgan og'ishlarga - tajovuzkor va huquqbuzarliklarga va shaxsga zarar etkazadigan og'ishlarga - qaram va o'z joniga qasd qilishga bo'linadi.

Ma'lumki, noqonuniy harakatlar huquqbuzarliklar deb ataladi. Masalan, huquqiy normalarni buzuvchi, lekin hali jiddiy jinoiy javobgarlik hisoblanmaydigan bezorilik, jamoat joyida behayo so'zlar, mushtlashuvda qatnashish va boshqa harakatlar huquqbuzarlik deb topilishi mumkin. Umuman noqonuniy xatti-harakatlar huquqbuzarlik bo'lib, deviant xatti-harakatlarning bir turi hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlarni ilmiy izohlashda, shuningdek, inson faoliyati motivatsiyasini o'rganishga juda ko'p ishlar va tadqiqotlar olib borilgan, ammo deviant xulq-atvor motivatsiyasi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud emas, K.Bartolu, V.S.Sobkin, E.V.Baranova, Yu.M.Antonyan, S.A.Venediktov, F.G.Gilyazev, N.G.Ivanov, T.A.Torxashev, V.V.Shchepelkov kabi olimlarning ayrim qarashlarida deviant xulq-atvorga undovchi motivlarni uchratishimiz mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda kengaytirilgan shakldagi motivatsion tuzilma ma'lum axloqiy qadriyatlarning o'zlashtirilishi va mavjudligini nazarda tutadi. Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan motivlar yetuk shaxsning belgilari sifatida qaraladi.

Jinoiy xatti-harakatlarning barcha elementlari: ehtiyojni amalga oshirish, motivning paydo bo'lishi va shakllanishi, maqsadlarni belgilash, maqsadga erishish yo'llarini tanlash, mumkin bo'lgan natijalarni bashorat qilish, qarorlar qabul qilish kabilarda ich motivatsiyani sezish mumkin. Huquqbuzarlik motivi tarkibini tashkil etuvchi tarkibiy qismlarning aksariyati jinoiy emas. Ammo inson ehtiyojlarni qondirish va maqsadlarga erishish uchun jinoiy yo'l va vositalarni tanlaganligi sababli, motiv va niyatlar jinoiy xususiyatga ega bo'ladi.

Jinoyat psixologiyasini o'rganuvchi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'smirlar, ayniqsa, o'g'il bolalar mayda jinoyatlarga aralashadilar. Huquqbuzarlik, ayniqsa, o'g'il bolalar tomonidan o'z tengdoshlari orasida obro'-e'tibor qozonish uchun strategiya sifatida qo'llanilishi taklif qilingan. O'smirlik davriga xos bo'lgan salbiy xarakterli reaksiyalar, masalan, faol norozilik reaksiyalari, rad etish reaksiyalari, ishqibozlik reaksiyalari, guruhlash reaksiyalari giyohvandlik, tajovuz, vandalizm, huquqbuzarlik kabi xatti-harakatlarining sodir bo'lishiga yordam beradi.

O'smirlar kattalar dunyosiga qo'shilish va har qanday nazoratdan mustaqillik ramzi bo'lgan jinoyatlarni qilishni afzal ko'radilar. Otalari va umuman kattalar haqida ijobiy fikrlarni saqlagan o'smirlar tengdoshlarining yomon namunalariga kamroq ergashdilar.

O'smirlar orasida eng ko'p uchraydigan deviant xulq-atvor turlari psixofaol moddalarni iste'mol qilish va xavfli jinsiy xatti-harakatlar bo'lib, ular ko'pincha birgalikda yuzaga keladi va o'smirlarning sog'lig'iga tahdid soladi.

Psixofaol moddalarni iste'mol qilish bilan bog'liq himoya yoki zaiflik omili sog'liq va qonunga bo'ysunuvchi xatti-harakatlarga nisbatan ijtimoiy munosabatlarning mavjudligi yoki yo'qligi hisoblanadi. O'smirlarning o'zlari bunday xatti-harakatni neyropsik taranglikni bartaraf etish va yangi his-tuyg'ularga ega bo'lish istagi bilan izohlashadi. Haqiqatan ham, bunday xatti-harakatlarning sabablari muvofiqlik, o'zini o'zi tasdiqlash va norozilik ifodasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Huquqni buzgan shaxslarga xos bo'lgan motivlar me'yoriy xulq-atvorga ega bo'lgan shaxslarning motivlari bilan bir xil asosga ega. Keling, ushbu ishdagi eng muhim sabablarni va ularning asosiy ehtiyojlarini ajratib ko'rsatamiz va ularni noqonuniy xatti-harakatlar bilan bog'laymiz.

O'z-o'zini tasdiqlash uchun motivlar. O'z-o'zini tasdiqlash zarurati insonning o'zini ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik va individual darajalarda tasdiqlash istagida, guruh darajasida - oilada, ma'lumot guruhida (do'stlar, tanishlar) ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan muhitdan tan olinishi istagida namoyon bo'ladi, tengdoshlar, ishdagi hamkasblar va boshqalar tominidan tan olinish istagi).

Bu, shuningdek, odam aloqada bo'lmagan, lekin u qo'shilishga va a'zo bo'lishga intiladigan guruh bo'lishi mumkin. Bunday hollarda jinoyat bunday guruhga kirib borish va tan olinishiga erishish yo'li sifatida harakat qiladi. Bu motiv o'smirlar va yoshlar uchun eng xosdir.

Himoya motivatsiyasi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qotilliklarning katta qismi ob'ektiv, odatda ongsiz ravishda tashqi tahdiddan himoyalaniş ma'nosiga ega bo'lishi

mumkin. Bunday holda, mumkin bo'lgan tajovuzdan qo'rqish odatda tahdidli tajovuzkor harakatlar qilishni rag'batlantiradi.

Shunday qilib, noqonuniy xatti-harakatlarga ega o'smirlar va yoshlarni qayta ijtimoiylashtirish bo'yicha muvaffaqiyatli profilaktika va amaliy ishlarning kaliti bunday xatti-harakatlarning sub'ektiv sabablarini, ularning motivatsiyasi va motivlarini aniqlashdir. Deviant xulq-atvor motivlarini o'rganish o'smirlar va asosan yigitlar uchun xatti-harakatlarning ayrim turlari qanday psixologik ma'noga ega ekanligini tushunishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Владимир Менделевич: Психология девиантного поведения. Учебное пособие.

Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/205506/>

2. Elov Z.S. Yuridik psixologiya. Darslik. Buxoro-2023 Kamolot nashriyoti 486b

3. Elov Z.S. SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZASI TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI (ilmiy manbalar tahlili asosida). Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 3-8. 2024

4. G'oziev E.G'. "Ontogenezpsixologiyasi". Noshirtahririostida. 2020 yil.

5. Менделевич В.Д. "Психология девиантного поведения". М.:2016 yil

6. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. "Yoshlardaxulqog'ishivatarbiyabuziliningoldiniolishbo'yichapsixologikmaslahatlar". Toshkent.:2015yil

7. Narziyeva Shahnoza Rustamovna. (2023). Talabalarda empatiyani rivojlantirish. Sharqiy akademik va ko'p tarmoqli tadqiqotlar jurnali

1(3), 127-131. <https://inno-world.uz/index.php/ojamr/article/view/76>

8. Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi. (2023). O'smirlarda empatiyaning psixologik xususiyatlari. Amerika jamoat diplomatiyasi va xalqaro tadqiqotlar jurnali(2993-2157), 1(9), 132-134

9. Shahnoza Rustamovna, N. (2023). Empatiyani tushunish inson aloqasining asosiy komponenti. American Journal Xalq diplomatiyasi va xalqaro tadqiqotlar (2993-2157), 1(10), 378-382

10. Narziyeva, S. (2023). Kasb tanlov haqida psixologik qarashlar. Zamonaviy fan va tadqiqotlar, 2(10), 333-336

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALAR MAKTABLARIDA ONA TILI O'RGATISH DARSLARINING MAZMUNI VA O'ZIGA XOS O'QITILISHI

ADPI Sodiqov Muhammadali Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida ona tili o'rgatish darslarining mazmuni va o'ziga xos o'qitilishi yoritilgan. Shu bilan birga tayyorlov bosqichining asosiy vazifasi bolalarga muloqot uchun zarur nutqiy materialni qisqa vaqt ichida o'zlashtirishni ta'minlashdan iboratligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Maktab, bola shaxsi, kar va zaif eshituvchi bolalar, ona tilini o'rgatish, Ona tili va o'qish savodxonligi, nutq o'stirish, talaffuz, tarbiyaviy mashg'ulotlar.

Аннотация: В статье описано содержание и особенности преподавания на занятиях по преподаванию родного языка в школах для глухих и слабослышащих детей. При этом разъяснено, что основная задача подготовительного этапа – обеспечить, чтобы дети в короткие сроки усвоили необходимый для общения речевой материал.

Ключевые слова: Школа, личность ребенка, глухие и слабослышащие дети, обучение родному языку, родной язык и грамотность чтения, развитие речи, произношение, образовательная деятельность.

Abstract: This article describes the content and unique teaching of mother tongue teaching classes in schools for deaf and hard of hearing children. At the same time, it was explained that the main task of the preparatory stage is to ensure that children acquire the speech material necessary for communication in a short time.

Key words: School, child personality, deaf and hard of hearing children, mother tongue teaching, Mother tongue and reading literacy, speech development, pronunciation, educational activities.

Kar va zaif eshituvchi bolalarga ona tilini o'rgatish jarayoni umumta'lim maktablarida sog'lom bolalarga ona tilini o'qitish jarayonidan farqli ravishda o'zining tarkibiy tuzilmasi va maqsad hamda vazifalariga egadir.

Respublikada kar va zaif eshituvchi bolalarga ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari 19 tani tashkil etadi. Mazkur muassasalarda 5000 ga yaqin kar va zaif eshituvchi bolalar tahsil oladilar. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari internat tipida bo'lib, u yerda o'quvchilar yashab o'qiydilar. O'quvchilarning kun tartibi muassasaning Nizomi doirasida tashkil etiladi. Shuning uchun kar va zaif eshituvchi o'quvchilarga ona tilini o'rgatish jarayoni kun davomida mutaxassis o'qituvchilar hamda tarbiyachilar nazoratida amalga oshirilishi ko'zda tutiladi. Mazkur korreksion ta'lim muassasalarida ona tilini o'rgatish darslarining maqsadi o'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stirish hisoblanadi. Ko'zlangan maqsadga erishishning quyidagi vazifalari muhim hisoblanadi:

- o'quvchilarning ona tili asosidagi nutqini shakllantirish;
- ona tilida og'zaki va yozma bayon etishga o'quvchilarni o'rgatish;
- o'zbek tili tovushlar tizimini o'rgatish orqali o'quvchilarda talaffuz ko'nikmalarini rivojlantirish;
- tovushlarning hosil bo'lish o'rni va usuliga ko'ra talaffuz qoidalariga moslashtirish;
- nutqiy muhitning mohiyatini anglagan holda suxbatga tayyorlash;
- kundalik hayotdagi, kasbiy yo'nalgan va rasmiy vaziyatlarda mos lug'at zaxirasidan foydalangan holda so'zlashishga tayyorlash;
- badiiy asarlarni o'rgatish orqali dunyoqarashini rivojlantirish;
- atrofdagilar bilan axborot almashishga tayyorlash.

Sanab o'tilgan vazifalar muassasaning umumiy maqsadiga mos ishlab chiqilgan har o'quv yili uchun alohida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanib, amaliyotga joriy etiluvchi o'quv rejadagi fanlarni o'qitishda integrativ tarzda amalga oshiriladi. O'quv rejaga ko'ra kar va zaif eshituvchi bolalarga ona tilini o'rgatish darslari sirasiga quyidagi dars va mashg'ulotlar kiradi:

1. Ona tili va o'qish savodxonligi.
2. Nutq o'stirish.

3. Talaffuz.

4. Eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzni shakllantirish bo'yicha yakka mashg'ulotlar.

5. Tarbiyaviy mashg'ulotlar.

Yuqorida nomlari keltirilgan dars va korreksion hamda tarbiyaviy mashg'ulotlar kar va zaif eshituvchi bolalarga ona tilini o'rgatish orqali ularda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish hamda boshqa umumta'lim fanlarini egallash uchun zarur bo'lgan nutqiy zaxirani shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Kar va zaif eshituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tilini o'rganish zamirida boshqa fanlarni o'zlashtirishga tayyor bo'ladilar. Shuning uchun ona tilini o'rgatish darslarida kar va zaif eshituvchi bolalarning tafakkuri va nutqini rivojlantirish uchun ularni fikrlashga, mustaqil ishlashga, fikrini tushuntira olishga, muxokama-mulohaza yuritishga, xulosa chiqarish va umumlashtirishga o'rgatadigan usul va uslublardan foydalanish talab etiladi. Eng muhimi kar va zaif eshituvchi o'quvchilarni o'zbek tili tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishga, o'rgangan tovushlarni so'z va gaplarda to'g'ri foydalana olishga, gap va hikoya tuzishga o'rgatiladi. Nutqni o'stirish va to'g'ri yezish malakalarini shakllantirish maqsadida o'quvchilar ongiga elementar grammatik kontekstlar singdirib boriladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida Ona tili o'rgatish darslari amaliy tavsifga ega bo'lib, nutqiy ko'nikmalar va orfografik malakalarni hosil qilishga qaratiladi. Orfografik malakalar orqali kar bolalar o'z fikrini og'zaki tushuntirishda qiynalganda, yozma ravishda yetkazishga moslashadilar. Shuning uchun kar va zaif eshituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilariga Ona tilini o'rgatish darslarida yozma nutqni rivojlantirish alohida komponent sifatida tanlanadi.

Ona tili darslarida o'quvchilarning mavjud nuqsonlarini bartaraf etishni ko'zda tutgan turli korreksion-kompensatsion ishlar amalga oshiriladi. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi taraqqiy etishi bilan bir qatorda, ularda bilish faoliyati rivojlanadi, mantiqiy tafakkuri shakllanadi. Chunki ona tili o'rgatish darslarida bolalar nutqiy materiallarni taxlil qilishga, mazmunini tushunishga o'rganadilar. Taqdim etilgan nutqiy materialni analiz va sitez qilish, tushunchalarni guruhlash va umumlashtirish, ularning o'xshash va farqli tomonlarini topish, nutqiy va orfografik ko'nikmalarni amalga tatbiq etish kabi ongli jarayonlar bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi, nutqiy va intellektual nuqsonlarini bartaraf etishga yordam beradi.

Ona tili darslarida o'qituvchi bolalarni til hodisalarini kuzatish va tushungan holda yozish, matnni ongli o'qish va kitob yoki doskadan ko'chirish, nutqni diqqat bilan tinglash, eshitib yozish, o'rgangan nutqiy ketma-ketlikni, grammatik konstruksiyani amalga tatbiq etish, aytilgan va yozilganlarni tekshirish, o'z taassurotlarini og'zaki va yozma shaklda yetkazishga o'rgatib boriladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarga ona tilini o'qitishda nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish ham til o'rganishning muhim komponenti hisoblanadi. Sodda gapning sintaktik konstruksiyalarini tuzishga o'rgatish orqali o'quvchilar bog'langan tarzda fikr bildirishga tayyor bo'ladilar.

Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida ona tiliga o'qitish kurslari to'rt asosiy bosqichga bo'linadi. Dastlabki bosqich tayyorlov sinfi bo'lib, u maktabga nutqiy, aqliy, psixologik tayyorlovdan o'tmagan bolalar uchun mo'ljallangan. Ma'lumki maktab ta'limiga tayyorlov davri 5-6 yoshgacha davom etadi.

Ona tiliga o'rgatishning tayyorlov davrida kar va zaif eshituvchi o'quvchilar daktil nutqqa asoslangan nutqiy muloqotni egallaydi. Shu o'rinda daktil nutq nima va kar hamda zaif eshituvchilarni tilga o'rgatishda mazkur nutqiy vositaning qanday o'rni borligi xususida ma'lumotlar keltiriladi.

Ona tili o'qitishning ikkinchi bosqichi – boshlang'ich sinflar bo'lib, ularda 7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan bolalar o'qitiladi. Uchinchi bosqich – o'rta sinflar bo'lib, kar bolalar maktabining V-VII sinflarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichda 11-13 yoshdagi bolalar o'qitiladi. To'rtinchi bosqich – yuqori sinflar bo'lib, karlar maktabining 8-11-sinflarini qamrab oladi. Mazkur bosqichda 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar o'qitiladi.

Ushbu bosqichlar bir-biridan vazifalari, o'quv fanlari majmuasi o'quvchilarning nutqini o'stirish bo'yicha ishlarning asosiy yo'nalishlari bilan farqlanadi. Tayyorlov bosqichining asosiy vazifasi bolalarga muloqot uchun zarur nutqiy materialni qisqa vaqt ichida o'zlashtirishni ta'minlashdan iborat. Nutqiy rivojlanishni kompleks tarzda ta'minlashga qaratilgan ona tilini o'ragnishning majmuaviy tarzda tuzilgan dasturi 3 ta bo'limni o'z ichiga oladi:

Daktil nutqqa o'rgatish;

Og'zaki nutqqa o'rgatish;

Savodga o'rgatish.

Mazkur toifa bolalar eshitmaganliklari uchun har bir yangi o'quv materialni alohida kichik-kichik harakatlar orqali egallaydilar. Aksincha bo'lsa, ular darsning oddiy passiv ishtirokchisi bo'ladi, xalos. Shu o'rinda P.Ya.Galperin tomonidan ilgari surilgan nazariyani keltirish joizdir. U aytadi: "Bola fikrlash faoliyatini tayyor holda egallamaydi, u aniq bir ketma-ketlikdagi harakatlar yordamida fikrlashga o'rganadi. O'qituvchilarning vazifasi esa, mana shu harakatlarni nafaqat nazorat qilish, balki ular uchun sharoit yaratishdan iboratdir"

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzaev, O. (2022). THE ROLE OF ETHICS AND AESTHETICS IN THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL RELATIONS BETWEEN INDIVIDUALS. *Science and innovation*, 1(B6), 125-130.
2. Nargiza, Q. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА LOGOPED ISHINING OLIB BORILISHI. *PEDAGOGS jurnali*, 22(2), 52-54.
3. Жўрахўжаев, М. Х. (2022). ИМКОНИЯТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАР УЙДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 295-298.
4. Мирзаев, О. Х. (2020). Воспитание профессионально-нравственных качеств у будущих молодых фермеров средствами отечественной литературы. *Science and Education*, 1(2), 508-513.
5. Xusanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. *JournalNX*, 1, 265.
6. Khalilkhoja, D. M. (2022, March). PROBLEMS AND SOLUTIONS OF HOME INDIVIDUAL EDUCATORS. In *Conference Zone* (pp. 315-318).
7. Azimova, Z. E., & KHASANOVA, G. THE WAY OF SCIENCE. THE WAY OF SCIENCE Учредители: Издательство Научное обозрение, (6), 58-59.

8. Азимова, З. Э., & Муллахунова, Н. М. (2023). РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА УЗБЕКСКИХ ШКОЛ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 638-641.
9. Азимова, З. Э. (2018). Олий ўқув муассасаси маънавий-маърифий ишларининг педагогик назария ва амалиётда тутган ўрни. Современное образование (Узбекистан), (2), 26-35.
10. Gulhayo, M. (2023). TECHNOLOGIES FOR DEVELOPMENT OF GENERAL COMPETENCES OF PRESCHOOL TEACHERS. Science and innovation, 2(B4), 632-634.
11. Mominova, G. (2023). MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING UMUMMADANIY KOMPOTENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI. Science and innovation in the education system, 2(2), 122-126.
12. Iminova D. MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI BILISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH //Models and methods in modern science. – 2022. Т. 1. №. 17. С. 54-56.
13. Iminova D. N. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING AHAMIYATI //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 301-303.
14. Iminova D. N. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA MAKTAB O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING AHAMIYATI //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 301-303.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA ESTETIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING O'RNI

ADPI Nuriddinova Durdona Ulug'bek Qizi Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 206-guruh
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirishda oilaning o'rni va uning imkoniyatlari nazariy jixatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha talim, oila, rivojlantirish, estetik tarbiya, estetik tasavvur, takomillashtirish, tasavvur, shakllantirish.

Аннотация: В данной статье с теоретической точки зрения освещены роль семьи и ее возможности в формировании эстетического воображения детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Дошкольное образование, семья, развитие, эстетическое воспитание, эстетическое воображение, совершенствование, воображение, формирование.

Abstract: In this article, the role of the family and its possibilities in the formation of aesthetic imaginations of children of preschool age are covered from a theoretical point of view.

Key words: Pre-school education, family, development, aesthetic education, aesthetic imagination, improvement, imagination, formation.

Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining o'zni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi har bir hujayraning sog'lomligiga bog'liq bo'lganidek, butun organizm o'z faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshirishda har bir hujayraning munosib o'zni bo'lganidek, oila ham davlat va jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir. Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib shaxs sifatida shakllanib, so'ng o'zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o'z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi, hal qiluvchi omil bo'lgan inson kamolotida oilaning tutgan o'zni beqiyosdir.

Sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalashda jamiyatimizning eng muhim va hal qiluvchi bo'g'ini xamda uni har tomonlama asrab – avaylash tadbirlarini maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bo'lajak dasturning uzviy qismi sifatida ko'rishimiz zarur. Xalqimizda "Qush o'z uyasida ko'rganini qiladi", degan ibora bejiz aytilmagan, bunda chuqur ma'no – mazmun bor.

Oila u qaysi millat, qaysi davlatga oid bo'lishidan qat'iy nazar aynan mana shu millatni, mana shu davlatning xususiyatini o'zida mujassam etadi. Shuning uchun ham oila insoniyatning ilohiy va mo'jizaviy kashfiyotidir.

Oilaning milliy ruhi-xalqning milliy ruhiyatini belgilaydi... Oila ma'naviyat qanchalik boy, teran va chuqur bo'lsa-jamiyat ham shu qadar boy bo'ladi, oila ma'naviyatida jamiyat ma'naviy olami tajalliy topgan bo'ladi.

Oilada bolalarni estetik tasavvurlarini shakllantirishning eng optimal shakli san'at turlari haqidagi ma'lumotlar, badiiy estetik qonuniyatlar haqida bilimlar vositasida elementar tasavvurlarni tarkib toptirishdir. Bu borada musiqa, raqs, teatr, kino, tasviriy va amaliy san'at, milliy badiiy hunarmandchilikning tarbiyaviy imkoniyatlari beqiyosdir. Ularning tarbiyaviy ahamiyatidan oila sharoitida samarali foydalanish uchun esa ilmiy asoslangan, tajribada sinab ko'rilgan ta'limiy, tarbiyaviy tadbirlarning mazmuni, metodikasi, pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish talab etiladi. Bu bugungi kun pedagogika fani uchun dolzarb mavzu sifatida e'tirof etilmoqda.

Oila jamiyat tarixida azaldan mavjud bo'lmasada, shakllanish jarayonida juda ko'p «eksperimentlarni» hayotda sinab ko'rishnatijasida xalq, jamiyat hayoti, turmushiga oid urf odatlarni o'zida sinovdan o'tkazadi. Yaxshilarini o'z bag'rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila o'z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirishi bilan ularga boshlang'ich ijtimoiy yo'nalishlarni beradi.

Shuning uchun ham oila, oilada farzandlar tarbiyasi barcha zamonlarda muhim masalalardan sanalib kelingan.

Oila va oilaviy munosabatlar, ularning jamiyatning, oilaning tamaddudi (tsivilizatsiyasi) dagi o'zni haqida tarixiy manbalar mavjud. Qur'oni Karim, Hadisu shariflar, shuningdek «Avesto» kabi muqaddas manbalarda bu haqda ibratli hikmatlar mavjud. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlari bu masalalarga alohida e'tibor bilan qaraganlar. «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Mineralogiya», «Geodeziya», «Hindiston», «O'tgan avlodlar obidolari», Abu Ali ibn Sinoning «Axloq», «Axloq fani», «Oila xo'jaligi», Burhoniddin Marg'inoniyning «Hidoya», Alisher Navoiyning «Hayrat-ul

Abror» va «Mahbub-ul qulub», Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma», Kaykovusning «Qobusnoma», Abdurauf Fitratning «Oila», Rizouddin ibn Fahrudining «Oila» asarlarini bu e'tibor va e'tirof yo'lidagi sa'yi-harakatlari natijasi sifatida qarash mumkin.

Oiladagi o'zaro munosabatlar madaniyat malakasi tasavvuf falsafasida ham alohida o'rin tutadi. Bu falsafaning yirik vakillari bo'lgan Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ota va onalar o'zaro munosabatlarining farzandlar kamolatidagi roli alohida ta'kidlab o'tilganligini ko'ramiz. Shuningdek, oila tarbiyasiga oid qimmatli fikrlar ulug' mutafakkirlar imom al-Buxoriy, at-Termiziylarning asarlarida ham zikr etilgan.

Oila sharoitida bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirishda ota-ona va farzand munosabatidagi estetik mazmun har doim bosh omil hisoblangan. Bu jarayon shu darajada komponentlarga boyki, shuning uchun uni ham ijtimoiy-pedagogik, ham psixologik, ham tarixiy-falsafiy taraflarini hisobga olish lozim. Ota-onaning o'z farzandini individualligini inobatga olmagan holda tinimsiz ko'rsatma berishi (qachon va qanday teleko'rsatuv ko'rish lozimligi, kim bilan, qachon va qancha vaqt qanday o'yin o'ynashi, qanday rangdagi, qanday shakldagi kiyim kiyishi) bolaning tabiiy moyilliklariga mos tushmagan taqdirda unda dunyoqarashni, shu jumladan, uning (dunyoqarashning) tarkibiy qismi – estetik tasavvurlarni shakllantirishda «sinish» yuzaga keladi, ya'ni bolaning tasavvurida sun'iy tarzda, majburiy o'zlashtirilgan, anglanmagan tushuncha va tasavvurlar tarkib topib boradi. Biroq bu tasavvur dastlabki real holat yuzaga kelishi bilanoq parchalanib ketadi. Shuning uchun ham ota-ona va farzand munosabatlarini estetik tasavvurlarni shakllantirishdagi faoliyatning muhim komponenti sifatida qaralishi lozimligiga alohida urg'u berish lozim.

Oilada bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirishda ota-onalarning bolalar bilan munosabatida yaqqol sezilishi mumkin bo'lgan jihatlaridan biri ota-onaning o'z farzandlarini nafaqat oila sharoitida sub'ektiv holatlarni anglashga, balki olamni estetik mazmun nuqtai nazaridan anglashga kompleks yondoshishga tayyorligi bilan belgilanadi. Bu tayyorlik oila sharoitida ota-ona va bola munosabatlarida muttasil tarzda qo'llanilishi pirovard ijobiy natijaning pedagogik kafolatidir.

Oila sharoitida ota-onalar alohida e'tibor qaratishi lozim bo'lgan muhim jihatlardan biri bu – atrof-muhitni, olamni, shu jumladan oiladagi mikromuhitni bola tomonidan emotsional idrok etish estetik tasavvurlarni shakllanishining belgilovchi omillaridanligidir.

Ota-onalarning bu boradagi faoliyati uch yo'nalishda olib boriladi: birinchi yo'nalish – ota-onalar farzandlarida estetik tasavvurlarni shakllanishi uchun qulay oilaviy mikromuhit yaratishlari lozim; ikkinchi yo'nalish – ota-onalar o'z farzandlarining estetik mazmun va yo'nalishdagi faoliyatlarini kuzatib, lozim bo'lgan vaziyatlarda bu jarayonga ma'lum o'zgartirishlar kiritishi, bir so'z bilan aytganda, bu jarayonni pedagogik boshqarishlari lozim; uchinchi yo'nalish – bu bevosita ota-onalarning o'z xatti-harakatlari, faoliyatlari, estetik qiziqishlari bilan bolalarini o'z ortidan ergashtira olishlari, ya'ni o'rnak, ibrat bo'lishlari lozim.

Estetik tasavvur ko'p sifatlarning debochasi. Shuning uchun unga bolalarni ilk yoshidan oshni qilish lozim. Zero, Fyodor Dostoevskiy ta'kidlaganidek, odam bolalikdan yaxshilik va go'zallik kurtaklarisiz hayotga qadam qo'ymasligi kerak, avlodlarni ham yaxshilik va go'zallik kurtaklarisiz hayotga yo'llab bo'lmaydi. Shu bois ota-ona va farzand

munosabatlarda farzandlarni hayotga to'g'ri shakllangan estetik tasavvurlar bilan yo'llash barkamol avlod tarbiyasining muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. –T.: 2018.
2. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.
3. Akramova X.S. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat. Zamonaviy ta'lim jurnali, 2016, №4. 66-bet.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. 159–160-b.
5. Amir Temur o'g'itlari. – Toshkent: Navro'z, 1992, 36-bet.
6. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni / Najmidinova Karimaxon Usmonovna. – T.: «Adolat», 2016. 6-bet.
7. Xalmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniyatini takomillashtirish va sog'lom avlodni tarbiyalash muammolari: f.f.d. dis. Toshkent Davlat agrar universiteti. – Toshkent, 1998. 270-bet.

КЕКСАЛИК ВА РУҲИЙ САЛОМАТЛИК

To'raqulova Fotima Andijon davlat chet tillari instituti Roman-german slavyan Tillari fakulteti Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
Sh.Hoshimjonova Xorijiy til va adabiyoti 109-guruh talabasi

Инсон ҳаётининг якуний босқичи билан боғлиқ масалаларни ўрганиш ҳар қандай жамият учун доимо долзарб вазифа бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Бу қариш жараёнида юзага келадиган бутун ижтимоий-иқтисодий, тиббий ва биологик комплексни ҳал қилиш билан боғлиқ психологик муаммоларни геронтология фани доирасида у ёки бу даражада кўриб чиқилади. Демак, геронтология қарилик, кексалик ва инсоннинг узоқ умр кўриши ҳақидаги фандир.

Руҳий қариш Н.Ф.Шахматовнинг фикрича, инсон ҳаётининг якуний даврини тавсифловчи юқори ақлий функцияларнинг ёшга боғлиқ ўзгаришлар касалликларнинг кучайиши билан бирга келади. Буни фақат умумий йўналишларда башорат қилиш мумкин. Бироқ, қариш жараёни турли органлар ва тизимлар учун нотекидир. Ёшга боғлиқ ўзгаришлар функционал фаоллик даражасининг пасайиши билан тавсифланади, бу эса қариш билан ёмонлашади. Қариш жараёнида содир бўладиган ўзгаришларни тирик биологик тизим сифатида инсон фаолиятининг барча даражаларида, шу жумладан биологик, психологик ва ижтимоий даражаларда ҳисобга олиш керак.

Ақлий жараёнлар даражасида юзага келадиган ёшга боғлиқ ўзгаришларни қуйидаги психологик жараёнларга боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш мумкин:

- идрок;
- тафаккур;
- хотира;
- диққат;
- тасаввур;
- психомотор қобилиятлар.

Ёшимиз ўтган сайин, ҳис-туйғуларимиз асосида олинган маълумотлар камроқ аниқ бўлади. Бузилган, заиф ва ташқи огоҳлантиришларни нотўғри идрок этиш ғоллари учраб туради. Шунга кўра, идрок хатоси ортади. Бу масалан, аввалги танишларини танимаслиги билан ифодаланиши ёки кийимини бошқа одамларнинг кийимлари билан алмаштириб қўйиши, мақола сарлавҳаларида мавжуд бўлмаган сўзларни қўшиб ўқиш ва ҳоказолар билан ифодаланиши мумкин. Кўпинча кекса одамлар, масалан, кўриш ёки эшитиш қобилиятининг бузилиши билан боғлиқ бўлган сезги органларидаги нуқсонларни яширишга ҳаракат қилишади. Бироқ бундай киши кўчада ўзига яхши таниш бўлган кишиларни танимай, уларнинг саломини эшитмай ўтиб кетади. Умуман олганда, кекса одамларнинг идрок этиши ёшга хос равишда секинлашади.

Қариш фикрлаш жараёнларининг мазмуни ва сифатига таъсир қилади. Танқидий фикрлаш ҳам заифлашади. Кекса одамлар ўз фикрларининг мазмунини назорат қилиш қобилиятини, мулоҳазанинг равшанлигини йўқотадилар. Бироқ, кўп одамлар кексаликка қарамай, ақлий кучини сақлаб қолишади. Ақлий фаолият уларга қариликни нафақат чидаб бўлмас, балки ёқимли қилишига ёрдам беради. Ёшлардаги тизимли ақлий фаолият мианинг интеллектуал хавфсизлигини ва унинг кексаликка қадар ишлашини таъминлашга ёрдам беради. Бу маънода, айниқса, инсоннинг ижодий табиатга эга бўлган (олимлар, ёзувчилар, ўқитувчилар, рассомлар, рассомлар ва бошқалар) касб эгаларида бундай ижобий ҳолатлар кузатилади. Бундай касб эгалари кексаликка қадар ақлнинг равшанлигини сақлаб қолишлари мумкин.

Кекса одамларнинг ақл-заковати ёшларга нисбатан ўзига хос ҳаётий тажрибага асосланган маълум бир донолик, оқилоналик, танқидийлик, эҳтиёткорлик ва муайян ҳодисалар, муаммоларга нисбатан хотиржамроқ қараш хусусиятларга эга. Ўз ақлининг ана шу хусусиятлари туфайли кекса одамлар ўзларини шошқалоқ, таваккалчилик ҳаракатлардан ёшларга қараганда ўзларига кўпроқ чекловлар қўядилар. Шу билан бирга, кейинги ёшда янги билимларни ўзлаштиришда, кутилмаган ҳолатларга мослашишда қийинчиликлар пайдо бўлади, фикрлаш тезлиги секинлашади. Олимлар қариялар ўртасида кузатилаётган интеллектуал фаолликнинг сезиларли даражада пасайиши кўп ҳолларда қариш жараёни билан эмас, балки ижтимоий-иқтисодий, психологик омиллар ва турли касалликларнинг оқибатлари билан белгиланади деган хулосага келишди.

Хотирани йўқотиш ёшга боғлиқ ўзгаришларнинг биринчи ва энг характерли белгиларидан биридир. Е.С.Авербухнинг сўзларига кўра, хотиранинг маълум даражада ёмонлашиши деярли барча кексаларда кузатилади. Умуман олганда, хотирада сақлаш ва қайта эсга тушириш жараёнлари сустлашади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кексаликда механик ёдлаш компоненти зарар кўради, мантиқий-

семантик компонент сақланиб қолади. Кекса одамлар тизимли хотирани сақлаб қолишади, бу уларга воқеаларни эслаб қолиш имконини беради.

Кексаликда хотира пасаяди, бироқ узоқ ўтмишдаги воқеалар эса жуда яхши сақланади. Кекса одам асосан ёлғиз хотиралар билан яшайди. У атрофида содир бўлаётган воқеаларни жуда кам ҳис қилади: сўнгги фактлар, сўнгги кашфиётлар у томонидан ишончсизлик билан қабул қилинади; у тушунишда қийналади ва гувоҳи бўлган воқеаларни камдан-кам эслайди. Аксинча, у бир вақтлар идрок этган ва ёшлигида олган маълумотни узоқ вақт давомида сақлайди ва қайсидир маънода уларга эътибор қаратади. Бу кекса одам хотирасининг асосий хусусиятларидан биридир. Бироқ, сўнгги воқеалар учун хотиранинг бузилиши ҳақидаги ўрнатилган ғоя замонавий тадқиқотчилар орасида тобора кўпроқ эътирозларга дуч келмоқда. Бир қатор хорижий тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ёш қанчалик катта бўлса, хотира фаолиятининг гуруҳдаги ўртача объектив кўрсаткичлари шунчалик ёмон бўлади. Вақт ўтиши билан нафақат хотира ҳажми, балки ёдланган нарсаларни такрорлашнинг аниқлиги ҳам ёмонлашади. Хотира сезиларли даражада тартибсизланади ва тобора ассоциатив принципга мувофиқ ишлай бошлайди. Қариш даврида хотиранинг пасайиши унинг ёшликдаги ҳолатига ва умр бўйи шуғулланган машғулотларга боғлиқ. Шундай қилиб, касбий фаолияти ақлий меҳнат билан боғлиқ бўлган одамларда пасайиш секинроқ ва камроқ аниқланади.

Қариш жараёнида диққат соҳаси Е.Смит айтганидек, “туманга ўхшайди”, яъни у қисқаради, ўз имкониятларини йўқотади. Бу соҳанинг марказига тушадиган ҳамма нарса бошқа ҳислар ва фикрлар билан камроқ боғлиқдир. Аслини олганда, биз диққатнинг асосий хусусиятларини биринчи навбатда, унинг тақсимланиши ва концентрациясини камайтириш ҳақида гапирамиз. Э.Смит бу ходисанинг оқибатларини кундалик даражада бир қанча мисоллар билан кўрсатиб беради. Кекса одам қошиқ учун ошхонага киради, лекин у ерда вилкалар борлигини кўриб, столга қошиқ билан эмас, вилка билан қайтади. Сухбатда жараёнида ҳам шунга ўхшаш ходисалар рўй беради. Тингловчилар олдида гапирганда, кекса одам тез-тез фикрлаш қобилиятини йўқотади ва тақдимот пайтида бир нуқтадан иккинчисига сакраши, шу билан тақдимот кетма-кетлигини бузиши мумкин. Ёшлик даврида осонлик билан сезилган кийимдаги бепарволикнинг аниқ белгилари энди эътиборга олинмайди ва бошқалар.

Кексаликнинг бошланиши, биринчи навбатда, фаолиятнинг энг мураккаб шаклларига таъсир қилади. Кекса одамлар бармоқларининг ҳаракатларини мос равишда аниқ, самарали назорат қила олмайдилар (шунинг учун уларнинг ёзувларида ўқиёлмасликнинг пайдо бўлиши), кейин эса уларнинг нутқи қашшоқроқ ва тушунарсиз, темпи эса сустроқ бўлиб қолади.

Юришлари ўзгаради, реакциялари секинлашади, улар олдинги эпчиллигини йўқотадилар ва ҳаракатчан хатти-ҳаракатларида тобора кўпроқ хатоларга йўл қўядилар. Марказий тизим фаолиятининг пасайиши кекса одамларни ўз ҳаракатларини тайёрлаш, ташкил этиш ва бошқариш учун кўпроқ вақт сарфлашга мажбур қилади.

Жисмоний қобилиятларнинг пасайиши ва барча турдаги мотор фаоллигининг секинлашиши одатда ўттизинчи йилларнинг бошларида пайдо бўлади ва кейин ҳаётнинг қолган қисмида аста-секин ўсиб боради. Юз мушаклари кучининг

заифлашиши юз ҳаракатларининг қўполлиги ва камлигини олдиндан белгилаб беради, юз ифодаси оғиз бурчакларининг чўкиши, юзнинг катта бурмалари характерлидир.

Ёшлигида бўлгани каби, унинг камайиб бораётган йилларида инсоннинг хулқ-атворининг хусусиятлари асосан унинг ҳозирги руҳий ҳолати билан белгиланади, бу уни мазмун билан тўлдиради.

Кексаларнинг ҳиссий соҳаси ҳолатига таъсир қилувчи муҳим омиллар сифатида қуйидагиларни аниқлаш мумкин:

- яқин дўстлари ва қариндошларини йўқотиш;
- молиявий аҳволнинг қониқарсизлиги;
- оилани тарк етган ёки улар билан ёмон муносабатда бўлган болалар;
- касаллик ва заифликдан кўрқиш;
- ёлғизлик, меҳрнинг етишмаслиги, ташқи дунёдан бегоналашиш ҳисси.

И.И.Мечнико кучли ғазаб ҳолати қон томирларининг ёрилиши, қандли диабет ва баъзи ҳолларда ҳатто катаракта ривожланишига олиб келиши мумкинлигига эътибор қаратди. Хорижий тадқиқотларнинг маълумотлари шуни кўрсатадики, кучли ғазаб ҳолатига осонгина тушиб қолишга мойил бўлган одамлар юрак хуружи қурбони бўлиш эҳтимоли 3 баробар кўп. Махсус тадқиқотлар шуни кўрсатадики, нормал физиологик қариш жараёнида одамнинг ҳиссий соҳаси сезиларли даражада ўзгаради, яъни: ёки илгари хос бўлмаган қайғу, тушкунлик, ғамгин фикрлар пайдо бўлади ёки характерли бўлган ҳиссий хусусиятларнинг янада аниқ ифодаси мавжуд.

Ю.Ф.Шахматовнинг фикрича, ақлий таназзул ҳолатлари табиий, оғриқсиз қариш шаклларида биридир. Уларнинг пайдо бўлиш вақти, шакли аниқ индивидуал хусусиятга эга. Шу билан бирга, ақлий пасайиш тажрибаси умуман шахснинг барқарор деформациясини, характер хусусиятларининг ўзгаришини, идрок этиш ва ижтимоий мослашув бузилишларини англамайди. Қаттиқ чарчоқ ҳолатида кекса одам айниқса асабий ва таъсирчан бўлиб қолади, сезгирлиги, фикрлаш равшанлиги ва ўз ҳаракатларини назорат қилиш ёмонлашади.

Депрессив ҳолатлар тез-тез учраб туради. Бу салбий ҳиссий фон, мотивацион соҳадаги ўзгаришлар, когнитив ғоялар ва хатти-ҳаракатларнинг умумий пассивлиги билан тавсифланган аффектив ҳолатдир. Субъектив равишда одам оғир, оғриқли ҳистуйғулар ва тажрибаларни: депрессия, умидсизликларни бошдан кечиради. Ўтмишдаги воқеалар учун айбдорлик ҳисси, инсон ҳаётида содир бўлган оғир оқибатлар учун шахсий жавобгарлик ҳисси билан тавсифланади.

Ўз-ўзини ҳурмат қилишнинг пасайиши, вақтни идрок этишнинг ўзгариши; умуман хулқ-атвор секинлик, ташаббуссизлик, чарчоқ ва натижада самарадорликнинг кескин пасайиши билан тавсифланади. Оғир, узок муддатли шароитларда ўз жонига қасд қилишга уринишлар мумкин.

Депрессия қариш жараёнини тезлаштиради. Бу ўзини деярли тўлиқ ички турғунлик ҳолати сифатида намоён қилади, кўпинча сурункали касалликлар, эрта қариш ва эрта ўлим билан боғлиқ. Кейинчалик ёшда буларга жисмоний фаровонликнинг ёмонлашуви, шу жумладан эшитиш ва кўришнинг бузилиши, когнитив фаолликнинг заифлашиши, оилада юзага келиши мумкин бўлган зиддиятли вазиятлар, жамиятдаги олдинги мавқеини йўқотиш, яқинларининг ўлими ва бошқалар киради. Инсон ёши қанчалик катта бўлса, психоген депрессиянинг

намоён бўлиши шунчалик оддий ва монотон бўлади. Баъзида депрессия ишончсизлик, ғазаб, шубҳа ва атрофдаги воқеликка қарама-қарши муносабат билан бирга келади.

Қариликда гипохондрия, яъни соғлиғига эътиборни ҳаддан ортиқ кучайиши билан, даволаб бўлмайдиган касалликлардан кўрқиш тушунилади. Бирор киши ўз касаллигини ортиқча баҳолайди ёки жиддий касалликдан азоб чекаётганига ишонч ҳосил қилади.

Ҳар бир инсон ҳаётининг маълум бир даврида, П.Брагтнинг фикрига кўра, кўрқувнинг олти асосий туридан бирининг (ёки бир нечтасининг) қурбони бўлади: қашшоқлик, касаллик, қарилик, севгини йўқотиш, инсоний ҳукм ва ўлим. Қариялар ва кексалар учун бу кўрқув турларининг аксарияти жуда долзарб бўлиши мумкин. Кўрқув ҳаётнинг моддий ва маънавий томонларини эгаллайди. Бу ташаббусни, иштиёқни йўқ қилади; ўзига бўлган ишончга путур етказади.

Брагт юқорида тилга олинган кўрқув турларини қуйидагича изоҳлайди.

- Қашшоқликдан кўрқиш. Агар инсон бой бўлишни истаса, у қашшоқликка олиб келадиган ҳамма нарсалардан воз кечиши керак. Шу билан бирга, "бой" сўзининг ўзи кенг маънода талқин қилинади: бу нафақат молиявий ҳолат, балки соғлиқ, куч-қувват, узоқ ва қониқарли ҳаётдир. Улардан саломатлик энг катта бойликдир.

- Касалликдан кўрқиш. Инсон ўзининг ёмон одатлари орқали касалликларни яратади: нотўғри овқатланиш ва жисмоний фаолиятнинг етишмаслиги; чекиш ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш; ҳиссий ва жисмоний стресс.

- Қариликдан кўрқиш. Инсон кўпинча ўзини қари ва заиф, кўр ва қар, хунук деб тасаввур қилади. Бир фикр бор: ҳеч нарсга одамни қариш ҳақидаги доимий зерикарли фикрдан тезроқ қаритолмайди.

- Инсон ҳукмидан кўрқиш. Одамга ҳамма уни ҳукм қиладиган ва у ҳақида доимо гапираётгандек туюлади; у жуда сезгир бўлиб қолади.

- Севгини йўқотишдан кўрқиш. Турли сабабларга кўра, ўзини пастга уриш, ўзига паст баҳо бериш комплекси пайдо бўлади, ўзига ишонч йўқолади; одам кимдир ундан яқин ва азиз одамни олиб қўйишидан кўрқишни бошлайди.

Ўлим кўрқуви. Ўлим кўрқуви кўплаб тирик мавжудотларга хос бўлган туғма туйғу ҳисобланади. Кўпчилик бу оғриқли туйғуни бошдан кечиради. Даволаб бўлмайдиган касалликлар ва ўлим ҳақидаги фикрлар одамни доимо таъқиб қилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, қаришнинг хусусиятлари асосан шахснинг ўзи, унинг характеристик ҳолати ва шахснинг йўналиши билан олдиндан белгиланишига рози бўлиши. Яқинлашиб келаётган кексаликка психологик таслим бўлиш фақат унинг бошланишини тезлаштиради ва умумий бузилишни келтириб чиқаради. Инсон қаришининг кўп қисми умидсизлик, яшашга арзийдиган нарсасини йўқотиш ва мослаша олмаслик билан белгиланади. Умуман олганда, ёшга қараб шахснинг регрессияси ўзига хос тарзда давом этади. У организмнинг прогрессив ривожланиш жараёни билан бир хил йўлдан боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2 т. М., 1980. -Т. 1.
2. Брэгг П. Здоровье и долголетие. — М., 1996.
3. Гласе Д. Жить до 180 лет. - М., 1992.

4. Исакова М.Т. Инсон рухий саломатлигининг ижтимоий-психологик омиллари. Монография. 2022.-210.
5. Никифоров Г. С. Психология здоровья: Учеб. пособие. — СПб., 2002.
6. Смит Э. Стареть можно красиво. — М., 1995.
7. Фролькис В. В. Старение и увеличение продолжительности жизни. - Л., 1988.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA FARZAND TARBIYASI

Urmonova Dilfuza Mamasaliyevna M.Yusuf ijod maktabi o'qituvchisi, erkin tadqiqotchi
+998979907409

Nabiyeva Ziyoda G'ayratovna M.Yusuf ijod maktabi o'qituvchisi, erkin tadqiqotchi
+9989325377721

Ummon tubiga sho'ng'igan g'avvos mo'jizaviy dunyoga duch keladi. Shubhasiz, Alisher Navoiy asarlarini ham ma'nolar mavj urgan ummongao'xshatish mumkin. Garchand shoir ijodi asrlar mobaynida she'riyat shaydolari, olim-u fuzalolar tomonidan o'rganilayotgan bo'lsa ham, bizni hayratga soluvchi mo'jizakor sir- sinoatlar, kashf etilmagan qirralari hadsiz, hisobsiz. Tafakkur va idrokka "g'avg'o" soluvchi, dunyo charxi kabi tinmay shoshayotgan, nafs va iymon sarhadida sarosar qalblarni bir oz to'xtab, mushohada etishga chorlovchi, tasavvufiy-irfoniy tushunchalarga limo-lim, besh asrdan buyon dunyoni hayratgag'arq etgan, Jomiy ta'rifi bilan aytganda, "yuz xazinadan yaxshi, jodu nafaslilar og'zini muhrlagan, falakdan ofarinlar yog'ilgan, forsiy nazm tuzuvchilarni rom etgan" (5.10)"Xamsa"ning birinchi dostoni "Hayrat ul- abror"dir.

"Xamsa" dostonlari zabardast adabiyotshunoslar Olim Sharaffutdinov, Oybek, Hamid Olimjon, Ye.E.Bertel's, V.Zohidov, L.Qayumov, P.Shamsiyev, G'Karimov, S.Mutallibov, A.Rustamov, S.Erkinov, N.Mallayev, A.Abdug'urov, S.Narzullayeva, B.Valixojayev T.Ahmedov va boshqa olimlar tomonidan har taraflama tadqiq etilgan. Dostonning badiiy tasvir vositalari, lisoniy aspektlar, kompozitsion jihatlari, g'oyasi, asarda tasvirlangan turli- tuman insoniy fazilatlar atroflicha talqin etilgan.

"Hayrat ul – abror" didaktik xarakterga ega. Undagi maqolalar "bilki", "ey" kabi murojaat shakllarida boshlanadi. Odatda "bilki", "ey" so'zlari ikkinchi shaxs-tinglovchiga qaratiladi. "Ey" undov so'zi, odatda, tinglovchining e'tiborini aytilayotgan fikrga yanada tortish, masala mohiyatiga diqqatni jalb qilish uchun qo'llanadi, pand- nasihat ruhiga mos keladi.

"Hayrat ul – abror"ning bir necha bobida (V- X) Navoiy inson uchun zarur bo'lgan muhim sifatlar: karam- saxovat, adab, qanoat, vafo, ishq yo'li, rostlik haqida so'z yuritadi. "Adab haqida" deb nomlangan oltinchi maqolatda adab (odob) haqida fikr yuritarkan, bolalarni kichilikda odob-axloq qo'rgatishda hikmat ko'pligini ta'kidlaydi:

Qatrag'a chun tarbiyat etti sadaf,
El boshig'a chiqqucha topdi sharaf. (2.145)

Ayonki, qum zarralari (qatra) chig'anoqdao'rnashadi. Ma'lum muddat o'tgach (tarbiya topgach), qum zarrasi sadafga ayylanadi. Bu jarayon qanch uzoq davom etsa, sadafning qiymati (mavqeyi) shuncha yuqori bo'ladi. Eng go'zal sadaflar el boshiga

(balki, podsho-yu beklar tojiga) bezak bo'ladi. Darhaqiqat, xalqimiz asrlar davomida "Bolaaziz, odobi undan aziz" aqidasi doimo rioya qilib keladi.

Shoir shu o'rinda ota-onaning farzand oldidagi asosiy mas'uliyatlaridan bir nechtasini ta'kidlaydi:

Birisi qoymoqlik erur yaxshi ot-
Kim, desalar yetmagay andin uyot. (2.146)

Farzandga ma'noli, go'zal ismlarni qo'ymoq kerakki, bola ismi tufayli uyalib qolmasin. Chunki ism insonning doimiy hamrohi, el-u yurt, tengdoshlari, yor-birodlari uni shu ism bilan taniydilar.

Ismda ko'p keldi ta'fovut padid,

Biri Husayn o'ldi, birisi Yazid. (2.146)

Ya'ni ismda tafovutlar ko'p bo'ldi, birining ismi Husayn bo'lsa, boshqa biriniki Yazid. Zukko kitobxon Navoiy talmeh san'atiga murojaat qilganini, baytda Ali roziyallohu anhuming o'g'li Husayn va uning qotili Yazidga ishora borligini tez ilg'aydi. Bola tarbiyasidagi muhim jihatlardan yana biri ta'lim berish va adab o'rgatish uchun muallim topishdir.

Qilmoq erur biri muallim talab,

Qilg'ali ta'li manga ilm-u adab. (2.146)

Yodingizda bo'lsa, shoir o'z asarlari qahramonlari: Farhod, Qays, Laylilarning saboq olish jarayonlarini maroq bilan mufassal tasvirlagan, chunki komillikka dastlabki qadam aynan muallim huzuridan boshlangay.

Itga taallumda chu bo'ldi kamol,

Sayd aning og'zidin o'ldi halol. (2.146)

It ta'lim o'rganib shunday kamol topadiki, hatto og'zida keltirgan ovi halol bo'ladi.

Muallim hayotning barcha jabhalarini qamrab ta'lim berisi kerakki, toki bola halol va harom chegarasini ham aniq idrok etsin.

Bolani tarbiyalashda unga shafqat ko'rsatish, uni taqdirlab borish ham darkor, lekin bu xil ishlar: maqtash, mukofotlash haddidan oshib ketsa, faqat ziyon bo'ladi. Bolaga mehrni ham, jazo berishni ham me'yorida oshirmaslik yaxshi odob uchun xizmat qiladi:

Garchi anga shafqat erur sudmand,

Yetkurur ifroti va lekin gazand.

Mehr ila zajriki tavaqqu' durur,

Tiflg'a sendin bu tavozu' durur. (2.147)

Odobning eng muhim shartlaridan biri ota bilan ona ehtiromini bajo qilmoqdir. Bu ikki zotning xizmatlarini bir xil bajarish darkor. Zero, bu xizmatlarni imkon boricha qancha ko'p ado qilsang, shuncha oz. Boshingni ota qoshig'a fidoaylab, jismingni ona boshig'a sadqa qilgil. Ikki jahonga rohat istasang, ushbu ikki zotning rizoligini olgil. Tun-u kuningni yoritmoq uchun birini oy, birini quyosh deb anglagil. So'zlaridan salgina ham chetga chiqmay, nasihatlaridan bir qadam bo'lsin tashqari qadam qo'ymagin. Barcha xizmatlarning odob doirasida bo'lsin, qomatingni esa "adab" so'zidagi "dol" harfi kabi tutgil:

Bo'lsun adab birla bori xizmating,

Xam qil adab "dol"i kibi qomating. (2.148)

Arab alfavitidagi "dol" harfining yozuvdagi ko'rinishi buki, egik shakldadir. Harf shaklining mana shu egiklik belgisi ko'chma ma'no hosil qilishda muhim vosita vazifasini

bajaradi. Mumtoz o‘zbek she’riyatida “dol” orqali egik, bukik, notavon qomat tasviri ifodalanadi. Odatda, bunday qomat egalari g‘am-tashvishli, dardli insonlar oshiqlardir. Navoiy hazratlari esa ana’naviylikdan yangilik sari qadam qo‘ydi: kitobat san’atini yuzaga keltiruvchi “dol” harfi orqali ota-ona xizmatiga shay turgan, ularga tavoze’ ko‘rsatayotgan farzand qiyofasini yaratdi.

Alisher Navoiy o‘z asarlarida komil insonni tarannum etar ekan, avvalo, o‘zi ham har jabhada purma’no hikmatlariga muvofiq umr kechirdi. “Hayrat ul-abror”da ustozlarining yuksak ta’riflarini yakunlar ekan, tavoze’-kamtarlik bilan yozadi:

Bo‘lsao‘t-suv-u havo dilpazir,
Ul aro tufrog‘ ham erur noguzir.
Sarv-u gul-u lola xaridori bor,

Lek o‘tinning dag‘i bozori bor. (2.48)

Ya’ni ustozlari ijodini olamning muhim to‘rt unsuri: olov(o‘t), suv, havoga, o‘zini esa tuproqqa, ularning asarlarini adabiyot gulshanidagi sarv, gul, lolaga, o‘z asarlarini o‘tinga mengzaydi.

Alisher Navoiy asarlari shunday tuproqki, undan asrlar davomida ezgulik urug‘lari: yaxshilik, odamiylik, kamtarlik, tavozu’, elparvarlik, adolat, karam-sahovat, adab, qanoat, vafo, rostlik kabi fazilatlar gurkirab o‘sadi. Uning asarlari shunday o‘tinki, gurillab yonganda qalblardagi qabohat, razolat, kibr, manmanlik kabi yaramasliklar- chirkinlarni yoqib, qimmatbaho ma’dan-oltinni garddan tozalagandek ko‘ngilni soflaydi. Afsonaviy qaqnusdek “Haq va xalq” g‘amida yongan, o‘rtangan Alisher Navoiy asarlaridan bahraolgan minglab qaqnuschalar-el-u yurt fidoyilari - ezgulik yo‘lida qo‘llariga qalam tutadilar!

Xulosa qilib aytganda, yoshlarimizni milliy, ma’naviy qadriyatlarga ehtirom ruhida tarbiyalashda Alisher Navoiy asarlarining o‘rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy: Qomusiy lug‘at 1-2 jildlar./ Mas’ul muharrir: Sh. Sirojiddinov.- T.: “Sharq”, 2016. 2-jild.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 7-jild. -T.: “Fan”, 1991
3. Alisher Navoiy . Hayrat ul-abror.-T.: G‘afur G‘ulom, 2020
4. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 jildlik.-T.: “Fan”, 1983-1985
5. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror (Dostonning nasriy bayoni)-T.: “Yangi asr avlodi”, 2009 . Alisher Navoiy . Hayrat ul-abror.-T.: G‘afur G‘ulom, 2020

**OTMLARDA DARSDAN TASHQARI TASHKIL ETILGAN TADBIRLAR
ВНЕУЧЕБНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ В ВУЗАХ
EVENTS ORGANIZED OUTSIDE THE LESSONS IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS**

Maxmudova Feruzaxon Abduraxmon qizi Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika
va psixologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti,
Andijon tumani 16-umumiy o'rta ta'lim maktabida oliy toifali ingliz tili o'qituvchisi
feruzochka1998@gmail.com +998914791410

Annotatsiya: Ushbu maqolada OTMlarda auditoriyadan tashqari tadbirlarning ahamiyati, ularning talaba yoshlar faoliyatiga ta'siri haqida yoritilgan. Universitet yoki institutlarda tashkil etilishi mumkin bo'lgan tadbirlar guruhlariga bo'linib o'rganilgan, va ular haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tadbir, darsdan tashqari tadbir, davra suhbat, ijodiy uchrashuv, ko'rik-tanlo, "Zakovat" intellektual o'yinlari, lektoriy konsert, kino, konferensiya, debat, simpozium, olimpiada

Аннотация: В данной статье описывается значение внеаудиторных мероприятий в вузах и их влияние на деятельность студентов и молодежи. В группах изучаются мероприятия, которые могут быть организованы в университетах или институтах, и дается информация о них.

Ключевые слова: мероприятие, внеклассное мероприятие, круглый стол, творческая встреча, конкурс, интеллектуальные игры «Законат», лекторий-концерт, кино, конференция, дебаты, симпозиум, олимпиада

Abstract: This article describes the importance of non-auditory events in HEIs and their impact on the activities of students and youth. Events that can be organized in universities or institutes are studied in groups, and information about them is given.

Key words: event, extracurricular event, roundtable discussion, creative meeting, competition, "Zakovat" intellectual games, lecture concert, cinema, conference, debate, symposium, Olympiad

Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq o'qituvchi va murabbiylar kasbining ahamiyati va nufuzini yuqoriga ko'tarish bo'yicha aniq maqsadga qaratilgan ishlarni izchillik bilan ro'yobga chiqarish va pedagoglarning moddiy turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori⁶⁰ mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlarning ham mantiqiy davomi, ham uni yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgani bilan g'oyat ahamiyatlidir. Qarorning eng muhim tomoni, unda oliy malakali mutaxassislar tayyorlashda xalqaro standartlar mezoniga rioya qilish, buning uchun shart-sharoitlar yaratish, zamon ruhi va talabiga mos zamonaviy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan. Shu boisdan, ta'lim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali o'sib kelajak yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, har tomonlama yetuk hamda yuksak ma'naviyatli, komil insonlar etib tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

⁶⁰ <https://lex.uz/docs/-3171590>

Shu jumladan, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 9 avgustdagi "Talaba va yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish tadbirlarini tashkil etish to'g'risida"gi 351-sonli buyrug'i ⁶¹tasdiqlandi. Shuningdek, talaba va o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularning iste'dodini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ijtimoiy-madaniy tadbirlar, sport musobaqalari hamda intellektual tanlovlar, festivallarni tashkil etish, talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash, shu jumladan, ijodiy loyihalarni amalga oshirish maqsadida "Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tashkil etilishi to'g'risida"⁶² 2024-yilning yanvar oyida Vazirlar Mahkamasi qaror qabul qildi. Zero, talabalarni har tomonlama yetuk, o'z kasbining mutaxassisi etib tarbiyalash masalalarini muvaffaqiyatli hal etish, ularda faol hayotiy mavqeni shakllantirish, o'zlashtirish va bilim sifatini oshirish ko'p jihatdan auditoriyadan tashqari tashkil qilingan ishlarga ham bog'liq. Bunday tadbirlar talabalar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni ham to'ldiradi, ularning dunyoqarashi to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi, nazariy bilimlarning amaliyot ishlab chiqarishi bilan bog'lanishiga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, suhbatlar, kechalar, to'garak mashg'ulotlari, munozara, uchrashuv, kitobxonlar konferentsiyasi kabi tarbiyaviy tadbirlarda ham yoshlar faol fikr-mulohaza yuritishlari ularning kasbiy tasavvurlarini aniqlashtirish imkonini beradi. Ya'ni, "Kasb haqida tasavvurga egamisiz?", "Qaysi kasb sizni o'ziga jalb etadi?", "Kasb tanlashda nimalarga e'tibor qaratish lozim?" kabi savollarga javob topish hamda turli mavzudagi munozaralarda faol qatnashishiga, kasb haqidagi ilmiy tushuncha va fikrlarni o'zlashtirib olishlariga erishishga yordam beradi.⁶³

Avvalo, tadbir hamda darsdan tashqari ishlar tushunchalariga to'xtalib o'taylik. O'zbek tilining izohli lug'atida "tadbir" - biron ishni, maqsadni amalga oshirish, ro'yobga chiqarish vositasi - shuning uchun puxta o'ylab tuzilgan, ishlab chiqilgan amaliy choralar majmuidir, deyilgan. Tadbirlar to'g'risida shu soha olimlari turli fikr mulohazalarni aytib o'tganlar.⁶⁴

Darsdan tashqari ishlar — oliy o'quv yurti o'quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, talabalarining bo'sh vaqtini tashkil etish shakllaridan biri. Darsdan tashqari ishlar talabalar uchun keng imkoniyatlar yaratib ularga talabalar bilan o'tkaziladigan va ularga tarbiya hamda bilim berishga qaratilgan turli xil mashg'ulotlar tizimi kiradi va darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. Bunday mashg'ulotlarning xilma-xilligi, har doim ham auditoriyada hisobga olish mumkin bo'lmagan talabaning individual qobiliyatlarini har tomonlama ochib berishga yordam beradi.⁶⁵

Keling, auditoriyadan tashqari ishlarni ikki guruhga bo'lib ko'rib chiqamiz: oddiy va murakkab.

Oddiy turiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

⁶¹<https://lex.uz/acts/-6766958>

⁶² <https://lex.uz/docs/-6766958>

⁶³ J. Iskandarov, Sh. Iskandarova YOSHLARDA KASBIY MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE 13-son. 2022

⁶⁴ L. F. Ergasheva MADANIY TADBIRLAR - TARBIYA OMILI SIFATIDA "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June 2022

⁶⁵ [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sinfdan_tashqari_ishtar](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sinfдан_tashqari_ishtar)

Davra suhbati, rasmiy bo'lmagan holatda, kichik auditoriyalarda, ma'lum bir mavzu atrofida suhbat tariqasida tashkil etiladi. Shunga ko'ra, tadbirning bu turida katta tayyorgarlik ko'rishga unchalik ham hojat bo'lmas kerak. Sababi, bunda bir yoki ikki kishi asosan, o'sha mavzu bo'yicha qisqacha ma'lumot beradi (yoki ma'ruza qilishi ham mumkin) va undan keyin savol-javob tariqasida fikrlar almashinib, birgalikda xulosalar chiqariladi.⁶⁶

Ijodiy uchrashuvlar juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib unga turli mualliflar, ijodkorlar, mashhur olimlar taklif etilishi mumkin. Bunday uchrashuvlar talabalar o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib etish, bugungi kun ijodkorlarining faoliyati va ijodi bilan yaqindan tanishtirish iqtidorli talabalarni aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, shular orasida OTMning ilg'or talabalari bo'lsa, ularni taklif etish, ular bilan suhbatlashish yosh talabalarga o'z yo'lini tanlash hamda maqsadlariga yetishish uchun tashqi motivatsiya xizmatini o'tashi mumkin.⁶⁷

Ko'rik-tanlovlar ham darsdan tashqari ishlarning muhim turlaridan biridir. Bunday tanlovlar yoshlar ongiga milliy qadriyatlarimizga bo'lgan hurmatni oshirishda katta xizmat qiladi.

Ko'rik-tanlovlar asosan musobaqa shaklda tashkil etiladi. Bunday tadbirlarda tomonlarning bir-biri bilan turli mavzular bo'yicha tortishuvlar, bahs-munozaralar, bellashuvlar orqali namoyon bo'ladi. Bunda ishtirokchi o'zini-o'zi tarbiyalaydi, o'z ustida ishlaydi, g'alaba qilish uchun turli vositalarni qo'llay boshlaydi Bu esa uning yangicha yo'nlishlarni kashf etishiga, yangilik yaratishga undaydi.

Ko'rik-tanlovlar nafaqat san'at va sport yo'nalishida, balki faoliyatlarning barcha ko'rinishlarida tashkil etish mumkin. Masalan, ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida "Quvnoqlar va zukkolar", "Islohotlar bilimdoni", yoki "Yil talabasi" respublika ko'rik-tanlovlari bunga yaqqol misoldir. Ko'rik-tanlovlarning eng ko'p qo'llaniladigan shakli sport tomoshalarida, masalan, teatrlashtirilgan yugurish bo'yicha marafonlar, tosh ko'tarish, akrobatika, gimnastika, suzish va boshqalar shular jumlasidandir.⁶⁸

"Zakovat" intellektual o'yinlari alohida oldindan tayyorlangan savollar majmuidan iborat bo'lib, talabalarning mantiqiy fikrlashini o'stiribgina qolmay, jamoa bilan ishlash hamda yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyojini ham oshiradi.

Lektoriy konsertlar ta'lim talabalarning musiqiy madaniyatini, savodxonligini rivojlantirishga, estetik didi, dunyoqarashini kengaytirishga, musiqani his qilishiga qaratilgan tadbir turidir.

Kino madaniy tadbirning bir turi bo'lib, vatanparvarlik va diniy ekstremizm, terrorizm, odam savdosiga qarshi kurash mavzusidagi badiiy filmlar yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi. Kino tadbir boshlanishidan oldin, namoyish etilishi va shundan so'ng kino bo'yicha suhbat-munozara o'tkazilishi ham mumkin⁶⁹.

⁶⁶ B.S. Sayfullayev, V.K. Rustamov. MADANIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH MAHORATI TOSHKENT - 2016

⁶⁷ D. N. Yo'ldosheva M. Sh. Sulaymonova SINFDAN TASHQARI TADBIRLAR VOSITASIDA O'QUVCHI YOSHLARDA VATANGA E'TIQOD TUYG'USINI O'STIRISH. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 1-jild, 8-son

⁶⁸ B.S. Sayfullayev, V.K. Rustamov. MADANIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH MAHORATI TOSHKENT - 2016

⁶⁹ B.S. Sayfullayev, V.K. Rustamov. MADANIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH MAHORATI TOSHKENT - 2016

Murakkab turiga esa quyidagi tadbirlarni kiritsak bo'ladi:

Konferensiyalar ancha murakkab tadbirlardan biri bo'lib, asosiy bosh mavzu oldindan talabalarga ma'lum qilinadi: bu mavzu kichik mavzularga ajratilib, uning har biri bo'yicha kimlar tayyorgarlik ko'rish lozimligi belgilanadi. Bitta mavzu bo'yicha bir necha talaba tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, ulardan biri asosiy ma'ruzachi, qolganlari qo'shimcha ma'ruzachilar sifatida ishtirok etadilar. Ularda xorijiy mamlakatlardan ham mutaxassislar, tadqiqotchilar ishtirok etishi, o'zlarining ilg'or tajribasi, fikr va g'oyalarini o'rtoqlashishi mumkin. Konferensiya bir qator tadbirlar (forumlar, seminarlar, hisobot taqdimotlari, debatlar)ni o'z ichiga olishi mumkin.

Debat - ikki tomonning dolzarb mavzular bo'yicha oshkora fikr almashinuvi asosida maxsus tashkillashtiriladigan tadbir shakli. Bunda ishtirokchilar o'zlarining haq ekanliklarini bir-birlariga emas, balki uchinchi tomonga tushuntirishliklari va isbotlashliklari nazarda tutiladi. Debatlarni aniq bir mavzu atrofida ikki yoki undan ortiq insonlar yoki guruhlar o'rtasidagi ochiq tortishuvlar, fikr, mulohazalar, bahs-munozaralar asnosida tashkil etilishiga qaramay uning ahamiyatli jihatlari kengdir. Insonlar (tinglovchi, tomoshabin) muammolarni o'rtada fikr almashinayotgan, bahs-munozara yuritayotganlarning fikrlarini tahlil qilish asosida ko'p narsalarni eslab qoladilar. Debatning davra suhbatidan farqi shundaki, davra suhbatida asosan bitta yoki ikkita ma'ruzachi yoki shu mavzu bo'yicha fikrlarni rivojlantiruvchi bo'lsa, xulosa chiqarish tinglovchi (yoki tomoshabin)ning o'zlariga qoldiriladi. Debatda esa aynan shu masala, o'zi ilgari surayotgan g'oyani uchinchi tomonga (tomoshabin, tinglovchi va h.k) tushuntirib, isbotlab berishi talab etiladi. Ishtirokchining mavzuni aniq tushuntirib berishi va isbotlash uchun esa ana shu mavzuga tegishli bo'lgan barcha savollarga tayyor turishi kerak bo'ladi.

Simpozium — ma'lum bir muammoga (tor mavzuga) bag'ishlangan ilmiy konferensiya. Ko'pincha u xalqaro darajada tashkil etiladi.⁷⁰

Olimpiadalar ham darsdan tashqari ishlarning bir turi bo'lib, unga ishtirok etish ixtiyoriydir. Bu tadbirga kuch sinashishni istagan barcha talabalar ishtirok etishlari mumkin. Olimpiada g'oliblari OTM ma'muriyatining tashabbusi bilan rag'batlantiriladi. Olimpiadalar hamisha iqtidorli talabalarning diqqat markazida bo'ladi. "Oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida o'tkaziladigan respublika fan olimpiadalarini o'tkazish tartibi to'g'risida"gi nizomga ko'ra, olimpiadaning maqsadi - talabalarning o'quv-bilish, o'quv-tadqiqotchilik faoliyatini rag'batlantirish; yoshlarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish; iqtidorli talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun zaruriy sharoitlarni yaratish; har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishdan iborat.⁷¹

Tadbirlar nafaqat keng masshtabda, balki tor doira atrofida ham tashkil etilishi mumkin. Masalan, institut yotoqxonasida istiqomat qiluvchi qizlar bilan «Qizlar odobi bilan go'zal» mavzusida davra suhbatini tashkil etish mumkin. Ammo tadbirlarni tashkil etishda, uning tor yoki keng masshtabda tashkil etilishi muhim emas. Muhimi, insonlarga

⁷⁰ <https://yuz.uz/uz/news/forum-konferensiya-kongress-seminar-simpozium-tushunchalari-ortasidagi-farqlar-nimalardan-iborat>

⁷¹ [https://m.kun.uz/news/2020/04/13/otm-talabalari-ortasida-respublika-fan-olimpiadalarini-otkazish-tartibi-oydinlashdi](https://m.kun.uz/news/2020/04/13/otm-talabalari-ortasida-respublika-fan-olimpiadalarini-otkazish-tartibi-oydinlashdi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2020%2F04%2F13%2Fotm-talabalari-ortasida-respublika-fan-olimpiadalarini-otkazish-tartibi-oydinlashdi)

o'zlari uchun kerakli ma'lumotni olishlari, tadbirdan to 'g'ri xulosa chiqarishlari, vaqtini foydali mashg'ulotlarga sarf qilishlari va boshqa ijobiy, tarbiyaviy, ta'limiy jarayonlarda faol ishtiroki, ertangi kelajak uchun qayg'urishlari, Vatanni sevish, mustaqillikni qadriga yetish, ota-onaga nisbatan mehr-muruvvatli bo'lish, ustozlarni, yon atrofdagilarga hurmatda bo'lish kabi fazilatlarini qalbiga joylashtirishdir.⁷²

Xullas, darsdan va OTMdan tashqari tadbirlar alohida-alohida tadbirlar sanalsa-da, ammo ular o'zaro bog'langan, biri ikkinchisini to'ldiradigan faoliyat turlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. J.Iskandarov, Sh.Iskandarova. Yoshlarda kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning psixologik jihatlarini eurasian journal of social sciences, philosophy and culture 13-son. 2022
2. L.F.Ergasheva Madaniy tadbirlar - tarbiya omili sifatida "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June 2022
3. D.N.Yo'ldosheva M. Sh. Sulaymonova. Sinfdan tashqari tadbirlar vositasida o'quvchi yoshlarda vatanga e'tiqod tuyg'usini o'stirish. science and innovation international scientific journal 1-jild, 8-son
4. B.S.Sayfullayev, V.K. Rustamov. Madaniy tadbirlarni tashkil etish mahorati Toshkent – 2016
5. <https://lex.uz/docs/-3171590>
6. <https://lex.uz/acts/-6766958>
7. <https://lex.uz/docs/-6766958>
8. <https://yuz.uz/uz/news/forum-konferensiya-kongress-seminar-simpozium-tushunchalari-ortasidagi-farqlar-nimalardan-ibora>
9. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sinfdan_tashqari_ishlar

MATEMATIKA VA PSIXOLOGIYA FANLARINING O'ZARO BOG'LIQLIGI VA INTEGRATIV YONDASHUV.

Ilmiy raxbar: ADPI professori, f-m.f.doktori Sh.X.Yulchiev.

Anvarjonova Durdona Arabboy qizi- Al-Xorazmiy nomidagi umumiy o'rta ixtisoslashtirilgan maktabi o'qituvchisi.

Fan, ta'lim va amaliyot tamoyili bugungi kunda dolzarb ekanligi barchamizga ma'lum. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi "2022-2026 yillarda maktabta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-sonli farmoni ta'lim jarayoniga yangi milliy o'quv dasturini joriy etish va amaliyotga qo'llash uchun dasturilamal vazifalarni tatbiq etiga sabab bo'ldi.1

Mamlakatimizda "O'zbekiston -2030" Strategiyasi asosida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 fevraldagi "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash" yili PF-37 –sonli Farmoni bilan e'lon qilindi.2

⁷² B.S. Sayfullayev, V.K. Rustamov. MADANIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH MAHORATI TOSHKENT - 2016

Ushbu xujjatlarni barchasi avvalo ta'lim obe'kti va sub'ektilari bo'lmish o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ta'lim jarayonidagi munosabatlar va ta'lim sifatini oshirishga qaratigan vazifalarni yuklaydi.

Maqolani mazmun mohiyati aynan bugungi kun talablariga asosan fanlar integratsiyasi asosida o'quvchilarni fanlarga qiziqtirish bilan birga ularni psixologik xususiyatlarini rivojlantirish va shakllantirishdan iborat. Zero, xar bir fan yosh avlod uchun bilim manbai bo'libgina qolmasdan xayotga tayyorgarlik ko'rishda matematika va psixologiya o'rtasidagi aloqalarni intergatsiyasi va afzalliklari xususida so'z boradi.

Psixologiya fanidan ma'lumki, xar bir bola individualligi bilan bir –biridan farq qiladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida xam o'qituvchi barcha o'quvchilarga dars jarayonini yuqori darajada tashkil etsada, o'quvchilarning psixik jixatdan qabul qilishi xar-xil bo'ladi. Tariximizdan ma'lum bo'lishicha, buyuk matematik Olim Pifagor (e.av.365-300yy) birinchi bo'lib matematika faniga asos solish maqsadida "Pifagorchilar" maktabini tashkil etgan. Uning asosiy maqsadi ko'pburchaklar asosida natural sonlarni qo'shuv prinsipiga tayanib jadval tuzish tizimini taklif etgan. Bunday misollarni juda ko'plab berish mumkin, yan bir qiziqarli fakt matematika soxasiga ilk bor o'zining ilmiy xissasini qo'shgan olim ayol Sofya Vasilevna Kovalevskaya (1850 yil) tug'ilgan, rus matematik olimi, mexanik, 1889 yilda xorijiy davlat arbobi, Peterburg ilmiy akademiyasi akademigi. Birinchi bo'lib jaxonda matematika vani bo'yicha professor ilmiy unvoniga ega bo'lgan.

Olimlarning olib borgan ilmiy faoliyatida ular matematik modellar va ularning qo'llanilishining turli usullari ni yaratishgan. Bu bilimlarning barchasi psixologik motivatsion qiziqishlar va evristik yaratuvchanlik qobiliyatlar asosida amalga oshadi.

Muxtaram yurtboshimizning aniq va tabiiy fanlarga e'tiborni qaratishi bejiz emas. Bularning barchasi puxta ishlab chiqilgan davlat siyosati vataxillarga asoslangan xolda amalda qo'llanilib kelyabti.

Barcha ixtisoslashtirilgan maktablarning asosiy dasturida integrativ dars dars o'tish o'ziga xos samarali sifatni berishi aniq. Chunki o'quvchi shaxsi dars davomida eshitgan va ko'rganini xayotiy misollarga bog'lab tushunsa undagi psixologik motivatsion jarayon aktiv xarakatini namoyon qiladi.

Masalan, matematik-psixologik vazifalarni negizida, ulardagi yechimlarni topish masalasi turadi. Shunindek, psixologik tajribalarning matematik tahlili, kompyuter modellashtirish va simulyatsiya barchasi xisob-kitob bilan birga tafakkur va idrok qilish bilan bog'liq.

Xar bir misol yoki masala, o'quvchida amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Matematik va psixologik bilimlarni integrallash uchun mmaliy muammolarni yechishda matematika va psixologiya fanlaridan foydalanish muxim xisoblandi.

Matematika va psixologiya fanlari o'rtasidagi munosabat ikki tomonlama: matematika psixologiyaning ilmiy-amaliy asosi bo'lsa, psixologiya o'z navbatida matematikani qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Integrativ yondashuv o'quvchilarda fanlararo aloqani mustahkamlaydi, ularning o'quv motivatsiyasini oshiradi hamda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv orqali talabalar matematika va psixologiya fanlarining o'zaro bog'liqligini va ularning amaliy qo'llanilish sohalarini chuqur anglab yetadilar.

Bolalarda matematik misollarni psixologik jihatdan qo'llashning quyidagi usul va yo'nalishlari mavjud:

- Bolalar psixologiyasida matematik yondashuvlar;
- Rivojlanish psixologiyasi va matematik tafakkur.
- Bolalarning matematik tafakkurini rivojlantirishda yosh davrlaridagi xususiyatlarni hisobga olish
- Konkret operatsiyalar davrida bolalarga matematik misol va masalalarni yechishda ko'zga ko'rinar yordam berish vab.

Buni biz kognitiv psixologiya va matematik o'qitish metodi xam deb aytishimiz mumkin. Bolalarning kognitiv jarayonlarini (idrok, xotira, diqqat, mantiqiy fikrlash) rivojlantiruvchi matematik misollarni qo'llash. Matematik masalalarni yechishda bolalarning kognitiv strategiyalarini shakllantirish. Ijtimoiy-psixologik yondashuvni xam amalga oshiradi.

Bunda, matematik misollarni bolalarning ijtimoiy-madaniy muhitiga moslashtirish, guruh bo'lib ishlash orqali matematik muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xam erishiladi.

Bunday psixologik yondashuvlar bolalarning matematik tafakkurini rivojlantirish, ular o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlash va o'quv-biluv faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Matematikani hayotiy misollarga bog'lash quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin:

- Matematikaning hayotiy misollar bilan integratsiyasi;
- Kundalik hayotdagi matematik masalalar;
- Xarid qilish, maoshni hisoblash, vaqtni boshqarish kabi hayotiy vaziyatlardagi matematik hisob-kitoblar;
- Maishiy xo'jalik ishlarida, transportda va boshqa sohalarida matematik bilimlarni qo'llash;
- Atrof-muhitdagi muammolarni (iqlim, ekologiya, tabiiy ofatlar va h.k.) matematik tahlil qilish
- Inson faoliyatining turli sohalarida (texnika, tibbiyot, sport va b.) matematik modellashtirish
- Hayotiy vaziyatlar va muammolarni yechishda matematik bilimlarni qo'llash.

Integrativ yondashuv matematika darslarida badiiy adabiyot bilan bog'lash xam mumkin, maslan:

"Ali Qizchanning hisoblari" (Chingiz Aytmatov) - bu asarda ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar matematik tushunchalar (son, ulush, foiz va h.k.) orqali ifodalanadi;

"Bir asrlik yolg'izlik" (Gabriel Garsiya Markes) - romanda matematikaga qiziqish uyg'otuvchi personaj Aureliano Bubend ish-harakatlari, matematik xulosalari aks ettirilgan;

"Ikki metr yer" (Timur Pulatov) - qissa qahramoni Otaqul yerning o'lchamlari (uzunlik, yuzasi va h.k.) haqida ko'plab mulohazalar yuritadi;

"Don Kixot" (Migel de Servantes) - bosh qahramonning sarguzashtlarida matematik tushunchalar (geometriya, fizika va b.) o'z aksini topgan;

"Alisa Mo'jizalar Mamlakatida" (Luis Kerrol) - bu asarda matematik mantiqiy fikrlash va o'yinlardan foydalanilgan.

Bunday adabiy asarlardan foydalanish orqali o'quvchilar matematika va adabiyot fanlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglaydilar hamda o'quv motivatsiyasi oshiriladi.

Shuningdek, matematika darslarida topishmoqlardan foydalanish xam mumkin va bu juda ham samarali yondashuv hisoblanadi. Topishmoqlar orqali matematik tushuncha va qoidalarni o'quvchilarga yetkazish, ularni yechish jarayonida matematik fikrlash, mantiqiy tahlil va masala yechish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Turli xil matematik muammolarni topishmoqlar shaklida taqdim etish masalan:

"Nima?" topishmog'i: Bir qancha raqamlardan iborat. Soni ortaversa, qimmati kamayib boradi.

Yechimi: Sanok (noldan boshlab 1, 2, 3 va h.k. raqamlar).

"Ikki yong'oq" topishmog'i: Bitta yong'oqni ikki qismga bo'lsang, ikki yong'oq bo'ladi.

Yechimi: Matematik amallar (masalan, $1/2 + 1/2 = 1$).

"O'rtada toyloq" topishmog'i: Bitta toyloq o'rtada turadi, lekin uning o'n ikki oyog'i bor.

Yechimi: Geometrik shakllarning o'zaro joylashuvi (masalan, doira ichida to'rtburchak).

"Qanday qilib?" topishmog'i: O'n ikki oltin tangani, uch qalin kitobni, ikki olma yoki bir oltin zarfni qanday qilib teng taqsimlash mumkin?

Yechimi: Matematik amallar (masalan, $12/3, 3/2, 1$).

"Qancha?" topishmog'i: Cho'l o'rtasida bir daraxt, uning yonida har tomonga bir daraxt, har bir daraxtning yonida yana bir daraxt. Jami qancha daraxt bor?

Yechimi: Arifmetik amallar ($1 + 4 + 4*4 = 21$).

Bunday topishmoqlardan foydalanish o'quvchilarda matematik tafakkurni rivojlantirish, muammolarni yechish qobiliyatini shakllantirish va fanga bo'lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa, qilib aytganda matematika va psixologiya fanlarining o'zaro bog'liqligini tushuntirish va ular o'rtasidagi aloqa o'quvchilarda fanlararo bilimlar, yechimlar topish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga erishiladi.

Amaliy tavsiyalar:

Matematika va psixologiya fanlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda o'quv dasturlarini tuzish;

Matematika va psixologiya fanlarining o'zaro integratsiyasini ta'minlovchi muloqot, loyiha, seminar va boshqa mashg'ulotlarni joriy etish;

O'qituvchilarni matematika va psixologiya fanlarining o'zaro aloqadorligiga oid nazariy va amaliy bilimlarni oshirish bo'yicha o'qitish va metodlarini o'rgatish orqali o'quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi “2022-2026 yillarda maktabta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-sonli farmoni.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 fevraldagi “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash” yili PF-37 –sonli Farmoni.

3. <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/product/D/25417/>.

СИЛА ВОЛИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР В ДОСТИЖЕНИИ ЦЕЛЕЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Ходжомиярова Солиха Рустамбек кизи Андижанский государственный институт иностранных языков khodjomiyarova@mail.ru

Аннотация. В данной статье изучаются личностные качества, в частности, сила воли, который выражается в умении сохранять дееспособность осуществлять ранее составленные планы, а также рассматриваются этапы формирования силы воли в подростковом периоде. Актуальность рассматриваемой темы связана с тем, что предметом изучения выступает доминирующее качество, помогающее в решении как духовных, так и материальных проблем в жизни.

Ключевые слова: сила воли, ключевой фактор, подростковый период, успех, становление личности, осуществление задач.

Abstract. This article studies personal qualities, in particular, willpower, which is expressed in the ability to maintain the capacity to carry out previously drawn up plans, and also examines the stages of willpower formation in adolescence. The relevance of the topic under consideration is due to the fact that the subject of study is the dominant quality that helps in solving both spiritual and material problems in life.

Keywords: willpower, key factor, adolescence, success, personality development, implementation of tasks.

По-прежнему актуально изучение роли силы воли в психологии и педагогике. В психологии история исследований силы воли имеет определенную закономерность, и один из периодов усиленного внимания приходится под конец XIX – начала XX веков.

Как известно, выделяются различные современные психологические теории, где изучаются факторы проявления воли, так в психологии мотивации изучаются внутриличностные конфликты и способы их преодоления, а в психологии личности исследуются соответствующие волевые характеристики личности.

Константин Дмитриевич Ушинский, известный писатель, один из основоположников научной педагогики в России, дает следующее определение понятию «сила воли»: «Никто и не представляет себе, чтобы душа могла быть источником физических сил. Но невозможно отвернуться от того факта, что душа со своею сознательной и чувствующей деятельностью дает направление физическим силам» [4], итак, по словам К.Д.Ушинского следует понять, что воля – это особая

сила души, которая не имеет никакого влияния ни на что другое в материальном мире, как только на определение направления процесса выработки физических сил и действий.

Развитие устойчивой волевой сферы у детей важно на всех этапах школьного периода, однако особое место имеет в подростковом возрасте, так как весь процесс учебной деятельности связаны с определенными волевыми усилиями и эмоциями.

Выделяя волю как фактора, имеющий функции побуждения к действиям, Л.С.Выготский главным в проблеме воли считал произвольный контроль над психическими процессами. Отсюда меняется и первичное представление о силе воли, главной задачей является не побуждение к действию, а «овладение собой» [1].

Интенсивное овладение собой, появление собственного «Я» способами волевого регулирования наблюдаются именно в подростковом возрасте. Исследователи связывают переход от добровольного саморегулирования к добровольному саморегулированию с появлением индивидуальных личностных образований. Также в этом возрасте наблюдается перестраивание структуры волевой активности, так как в сравнении с детьми подростки часто контролируют свое поведение с помощью самостимуляции.

В своих трудах «Направление развития волевых качеств подростков» Ф.Б.Оруджев и О.В.Баркунова отмечают, что развитие волевых способностей может происходить в двух течениях:

- преодоление специфических трудностей подросткового возраста (выбор, принятие решения и др.) с учетом своеобразия сознательной саморегуляции подростков;
- своевременное формирование у подростков высших форм волевого поведения, активно развивая те качества личности, которые его обеспечивают [2].

Дело в том, что волевые качества, в той или иной мере, предоставляют позитивное отношение к подростку со стороны как взрослых, так и сверстников, повышают самоуверенность и перспективность. Методы самоконтроля и мобилизации личности, разрабатываемые самим же индивидом, начинают оказывать влияние в различные виды деятельности жизни и поведения. Действительно, овладение способами волевого регулирования дает подросткам возможность быть более самостоятельными в решении жизненных задач, составлении планов и достижении поставленных целей.

Таким образом, формирование силы воли в подростковом возрасте должно организоваться по направлению развития именно тех качеств, которые присущи волевым действиям, как умение ставить перед собой цель, проявлять настойчивость в достижении поставленной цели, умение регулировать собой в трудных ситуациях и стремиться к будущему.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л.С. Развитие высших психических функций : собр. сочинений / Л.С. Выготский. – Москва : Акад. пед. наук, 1982. – 500 с. – Текст : непосредственный.
2. Оруджев, Ф.Б. Направления развития волевых качеств подростков / Ф.Б. Оруджев, О.В. Баркунова. – Текст: электронный // Студенческий научный форум :

материалы XII Междунар. студ. науч. конф. – URL: <https://scienceforum.ru/2020/article/2018021250> (дата обращения: 22.03.2024).

3. Прилепских, О.С. Особенности воли и волевых качеств личности в подростковом возрасте / О.С. Прилепских. – Текст : электронный // Проблемы современного педагогического образования.- 2019. - № 63-3. – С. 314-317. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_38165959_11648995.pdf (дата обращения: 21.03.2024).

4. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6-ти т. СПб., 2001. Т. 6. С. 216.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHINING NAZARIY ASOSLARI

ADPI Axmadjonova Saodat Akmaljon qizi Maktabgadcha ta‘lim yo‘nalish 1-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim imkoniyatlaridan foydalanishining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, **ta‘limning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyasi** o‘ziga xos xususiyatlari keng ko‘lamda o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxs, pedagogik texnologiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, uzliksiz ta‘lim, kasbiy kompetensiya, interfaol metodlar, jamoada ta‘lim olish, hamkorlik ta‘limi, kichik guruxda ta‘lim olish, juftlikda ishlash.

Аннотация: В данной статье описаны теоретические основы использования личностно-ориентированных образовательных возможностей в начальных классах. При этом широко изучаются уникальные особенности личностно-ориентированной технологии образования.

Ключевые слова: Человек, педагогическая технология, личностно-ориентированное образование, непрерывное образование, профессиональная компетентность, интерактивные методы, командное обучение, кооперативное обучение, обучение в малых группах, парная работа.

Abstract: This article describes the theoretical basis of the use of individual-oriented educational opportunities in primary classes. At the same time, the unique features of the person-oriented technology of education have been widely studied.

Key words: Person, pedagogical technology, person-oriented education, continuous education, professional competence, interactive methods, team education, cooperative education, small group education, pair work.

O‘qituvchi o‘quvchilarni faollashtiradigan, o‘zi va o‘rganuvchi uchun qulay bo‘lgan yo‘llarni, usul va uslublarni, o‘qitish shakllari, metod va vaziyatlarni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o‘quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatib, o‘quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi.⁷³ Bu borada shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim muhim ahamiyat kasb etadi.

⁷³ Yo‘ldoshev J.F., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo‘llanma. -T.: O‘qituvchi“, 2004. 5-bet.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda o‘quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo‘yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Bunda butun ta‘lim tizimi, shu jumladan, o‘qitish shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Ta‘limning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyasi an‘anaviy ta‘lim texnologiyalaridan quyidagilarga ko‘ra farq qiladi: mashg‘ulotning asosiy maqsadi – tafakkur jarayonini tashkil etishdir, bilim, ko‘nikma, malakalar o‘quvchi faoliyatining mahsuli sifatida vujudga keladi. Tafakkur jarayonining quvvati bilimlar quvvatidan yuqori turib, u shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish unsuri tarzida namoyon bo‘ladi, ijodiy izlanishning natijasi kabi mazkur jarayonning o‘zi ham o‘ta muhim bo‘lib, aynan u o‘quvchi va o‘qituvchining ijodkorlik quvonchiga, yangilik yaratishga ilhomlantiradi, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyatni tashkil etishga undaydi.⁷⁴

Manbalar tahliliga ko‘ra, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi (**o‘qitish texnologiyalari – O‘T**): Modulli O‘T; Muammoli O‘T; Individual O‘T; Masofaviy O‘T; Kompyuterli O‘T; Hamkorlik O‘T; Loyihalashtirilgan O‘T; Dasturlashtirilgan O‘T; Tabaqalashtirilgan O‘T; O‘yinli texnologiyalari; Mualliflik O‘T kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur texnologiyalar ichida hamkorlik ta‘limi texnologiyalari zamonaviy sharoitda o‘ziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

Hamkorlik ta‘limi – o‘quv-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o‘zlashtirishlari, “sub’yekt-sub’yekt” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta‘lim bo‘lib, uning asosiy g‘oyasi o‘quv topshiriqlarini jamoada, kichik guruhlarda yoki juftlikda birgalikda, o‘zaro hamkorlikda bajarish sanaladi.

Hamkorlik ta‘limi texnologiyasining belgilari:

- o‘quvchi shaxsining individualligiga e‘tibor qaratish;
- o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- o‘qituvchiga va tengdoshlarga nisbatan ijobiy munosabatning yuzaga kelishini ta‘minlash;
- muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- hamkorlik va o‘zaro tenglikka asoslangan muhitni yaratish.

Hamkorlik ta‘limi texnologiyasining tamoyillari:

- juftlik va kichik guruh a‘zolarining o‘zaro birligi;
- juftlik va kichik guruhda har bir o‘quvchining shaxsiy va guruh muvaffaqiyati uchun javobgarligi;
- kichik guruhda hamkorlikka asoslangan o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- guruh va jamoa ishining umumiy baholanishi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasining quyidagi shakllari mavjud:

- 1) jamoada;
- 2) kichik guruhda;
- 3) juftlikda

⁷⁴ Qurbonova G.A. Zamonaviy o‘qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta‘lim jurnali, 2017/12. 61-bet.

Jamoada ta'lim olish. YAgona maqsad yo'lida birlashish, ya'ni jamoa har bir o'quvchi tomonidan o'quv materialining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishidan manfaatdor. Jamoaning muvaffaqiyati har bir o'quvchining yutug'iga va jamoa oldiga qo'yilgan muammoning yechimiga bog'liq.

Kichik guruhda ta'lim olish. O'quvchilar 4-5 nafardan bo'lib, kichik guruhlarga birlashib, o'quv materialini ustida ishlaydi. Bunda fikr bildiruvchi sheriklarni diqqat bilan tinglash talab etiladi. Mashg'ulot so'nggida o'qituvchi istalgan o'quvchidan o'rganilgan mavzu bo'yicha savollarga javob berishini so'raydi.

Juftlikda ishlash. O'quvchilar juftliklarga bo'linadi. Har bir juftlik yaxlit mavzu bo'yicha alohida topshiriq oladi. Birgalikda ishlash asosida juftlik a'zolari o'zlariga berilgan materialni o'zlashtiradi. So'ngra bu haqida jamoa oldida axborot beradi.

Quyida boshlang'ich sinfda o'tiladigan mavzulardan biri bo'yicha hamkorlik ta'lim texnologiyasining qo'llanilishini ko'rib o'tamiz:

“Qushlar bizning do'stimiz”

“SAN” texnologiyasi (uchlik: samarali, axloqiy, nazokatli).

Texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarda yakka, jamoaviy, guruh bilan ishlash, ijodiy va tashkilotchilik faoliyati ko'nikmalarini, ishga mas'uliyat bilan yondashuvni shakllantirish, ulardagi mavjud qobiliyatlarini rivojlantirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchi o'quvchilarni o'tkaziladigan texnologiyaning tartib-qoidalarini bilan tanishtiradi va o'quvchilarni 3 guruhga ajralishlarini so'raydi. Guruhlarda ular yana 3 ta asosiy rollarga bo'linadilar. Bular:

- ✓ **BILAG'ONLAR;**
- ✓ **CHAQQONLAR;**
- ✓ **AKTYORLAR.**

O'qituvchi har bir guruhga alohida topshiriq beradi va bir xil vaqt belgilaydi.

1. “BILAG'ONLAR” jamoasi berilgan vaqt mobaynida qushlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rtoqlariga batafsil so'zlab berishlari kerak bo'ladi. Bu topshiriq natijasida o'quvchilar o'qituvchi kitobdan o'qib bergan ma'lumotlarni yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'quvchilar topshiriqni navbatma-navbat bajaradilar. Topshiriqqa barcha birday jalb etilishi kerak bo'ladi.

2. “CHAQQONLAR” jamoasiga esa berilgan topshiriqlar yuzasidan tezkor savollarga javob berish vazifasi yuklatiladi. Savollar o'qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak va quyidagicha bo'lishi mumkin:

- Tabiatda qushlar qanday foydali vazifalarni bajaradi? (zararkunanda hashorotlarni yeydi, gullarni changlatadi va hok.);
- Ramziy ma'noda “Bahor elchisi” deb nomlangan qush qaysi? (Qaldirg'och);
- Sayroqi qushlardan birining nomini ayting? (Bulbul);
- Pochtachi vazifasini o'tagan qush qaysi? (Kabutar);
- Baland uchadigan qushlardan biri? (Burgut);
- Ko'pincha ertaklarda donishmand obrazida gavdalanadigan qush? (Boyo'g'li);
- Gapiradigan qush? (To'ti)

3. “AKTYORLAR” jamoasiga esa qushlarning ovozlarini o'xshatib bajarish vazifasi topshiriladi (masalan, qarg'a, bulbul, chumchuq, boyo'g'li). Qolgan o'quvchilar esa qaysi qushlarni ovozigacha taqlid qilayotganini topishlari kerak bo'ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinflarda ta'lim maqsadi va vazifalarining aniq, puxta belgilab olinishi o'qituvchi, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini muayyan yo'nalishga solish, ta'lim maqsadiga erishishda vaqtdan unumli foydalanish, ta'lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan didaktik va tarbiyaviy muammolarning oldini olish, mavjud shart-sharoitlardan oqilona foydalanishga zamin hozirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.

2. Yo'ldoshev J.F., Usmonov S.A. **Pedagogik texnologiya asoslari. Qo'llanma. - T.: O'qituvchi", 2004.**

3. Qurbonova G.A. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta'lim jurnali, 2017/12.

4. **Innovatsion ta'lim texnologiyalari** / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – Toshkent: 2015.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA CHET TILLARINI O'QITISHDAGI PSIXOLOGIK TO'SIQLAR VA ULARNIG YECHIMLARI(INGLIZ TILI MISOLIDA)

Hoshimjonova Mohira Luxmonjon qizi Andijon davlat chet tillari instituti
"Ingliz tili va adabiyoti" fakulteti 1-bosqich talabasi

O'quvchi o'qituvchini raqib emas, balki namuna sifatida ko'rsa, o'zini undan ustun qo'ymaydi.

V.G.Belinskiy

Annotatsiya: So'ngi yillarda chet tillarini, xususan ingliz tilini o'rganish har bir davlat ta'lim tizimida muhim o'rin tutmoqda. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga chet tili ya'ni ingliz tilini dars mobaynida o'qitishdagi psixologik muammolar, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi do'stona aloqaning ahamiyatiga bag'ishlangan. Zamonaviy texnologiya va metodlardan foydalangan holda turli interfaol psixologik o'yinlar yordamida qiziqarli o'qitish usullari ham keltirilgan. Maqolada olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar natijasida ingliz tilini chet tili sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qitishning intensiv yo'nalishlari hamda metodik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'quvchilari, innovatsion metodlar, Prezident qarori, uyali aloqa vositalari, o'z kasbining mohir ustasi, "ABC Song".

KIRISH

Hozirgi rivojlanib kelayotgan davrda yoshlarni ilm-fanga qiziqtirish, jamiyatda o'z o'rnini topishga hamda dunyo miqyosida bolishgako'maklashish har bir davlatning oldida turgan burchidir desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bu burchni amalga oshirish xalq

ta'limi tizimiga qarashli barcha xodimlar va keng o'qituvchilar ommasidan o'z ishiga ijodiy yondashish, har bir ishda yuksak samaradorlikka erishish, xilma-xil metodik usullarni o'ylab topish hamda uni maktab hayotiga tadbiq qilish talab etiladi. Innovatsion metodlar va turli xil interfaol o'yinlardan foydalangan holda o'quvchilarni darslarga qiziqtirish o'qituvchining ish faoliyatida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa yoshlarning chet tillarini o'rganishini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ulardan biri O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2021-yil 19-maydagi " O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-5117-son qaroridir.

Muhokama va natijalar

Hozirgi kunda mamlakatda xorijiy tillarning o'rganilishi uning siyosiy, madaniy, ijtimoiy salohiyati va xalqaro miqyosdagi munosabatlari kabi omillarga bog'liqdir. Bu borada 2013-2014-yildan boshlab boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tili fani o'qitib kelinmoqda. Bejizga boshlang'ich sinf o'quvchilariga urg'u bermayapmiz, chunki endigina yozishni, o'qishni o'rganayotgan bolaga unga notanish bo'lgan so'zlarni, boshqa millat madaniyatini o'rgatishda muammolar uchrashi turgan gap. Misol uchun maktablarda o'tkazilgan xulosalarga ko'ra hozirgi davr bolalari uyali aloqalarga vositalari hamda ijtimoiy tarmoqlarga bog'lanib qolgan, shu boiz ular bilan ishlash borgan sari qiyinlashib bormoqda. O'z kasbining mohir ustasi bo'lgan o'qituvchi ana shu paytda qo'lga ola bilishi, ularning mehrini, ishonchini qozonishi umumiy qilib aytganda darsga qiziqish uyg'otishi lozim. Bularga qo'shimch ravishda o'quv jarayonini mazmunli va qiziqarli o'rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

-qo'shiq va she'rlar orqali tushuntirish yoki esda qolishi qiyin bo'lgan, ma'noga ega bo'lmagan harf yoki birikmalarni kuyga solib o'rgatish. Misol uchun 1-sinf o'quvchilariga alifbo o'rgatishda "ABC Song" Youtube ga qo'yilgan videorolik orqali oson va qiziqarli o'rgatish mumkin;

-aqliy va jismoniy harakatlar bilan bog'liq bo'lgan o'yinlar. Bunga misol qilib "Exercise Song For Kids" ni aytish mumkin;

-multfilmlar ("Gogo's adventures", "Peter Rabbit")

Bolalar til o'rganishda paytida multfilmdagi gaplarni to'liq tushunmasligi mumkin, ammo undagi qahramonlar harakatlari orqali ular ishlatayotgan so'zlarni tushunishga intiladi. Albatta bu o'quvchilar uchun qiziq va til o'rganishlari uchun samarali yo'l. Bilamizki, bolalar qiziquvchan. Ular bir xillakdan tez zerikadi. Shuning uchun ularga turli xil usullardan foydalanib va har darsda bu usullarni yangilab borish lozim. Aks holda o'quvchilar o'qituvchining qanday dars o'tishini fahmlab olishadi va bunga tayyorgarlik ko'rishadi. Bunday usullarni yangilab dars o'tish o'rganuvchining intilishini oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda ingliz tili darslarini boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarga o'rgatish jarayonida uning fiziologik holati, yoshi va psixologik holatiga qarab darslar o'rgatilsa maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarga til o'rgatish majburiyat sifatida emas, qiziqarli mashg'ulot tarzida olib borilishi, bir necha innovatsion metodlardan foydalanib dars o'tish ularning kelajakda oladigan bilimlari uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mardonova. Boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiyani takomillashtirish. "Sharq"-1998.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining " O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chuqush chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2021-yil 19-may PQ-5117-sonli qarori
3. J.Jalolov. – Ingliz tilini o'qitish metodlari – O'qituvchi nashriyoti 2(4), 141-146.
4. <https://nauchniyimpuls.ru/>

YANGI TA'LIM SIFATINING SAMARADORLIGI

Soyibova Hadicha Xorijiy til va adabiyot 111-guruh maknunasoyibova@gmail.com
+998 94 957 44 10

Annotasiya: Maqolada Yaponiya, Germaniya, Fransiya, AQSH kabi ilg'or xorijiy ta'lim tizimi tuzilmasi, tajribasi va zamonaviy ta'lim dasturlari qisqacha tahlil qilingan. Shuningdek ta'lim tizimidagi yutuqlari, ta'lim standartlari monitoring qilingan. O'zbekistonning ayni damdagi yutuqlari e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: Mamlakat, ta'lim, tajriba, xorijiy tajriba, tuzilma, xalqaro baholash.

Qadimda bizda bilim olish va bilim berish qadrlangan va hozirda ham shunday. Bilimdon kishilar el-yurt ardog'ida bo'lganlar, shuning uchun olingan bilimni va ilmni o'z yurtimiz ravnaqi uchun sarflashimiz insoniylik burchimizdir.

Bunday vazifalarni bajarish uchun o'z ustimizda ko'proq ishlashimiz, chet el maktabi va pedagogik tajribalarni o'rganish eng muhim muvaffaqiyatlarga sabab bo'la oladi.

Xalqaro tajribalarni sinchkovlik va e'tiborlik bilan o'rganish orqali ta'lim tarbiyada qotib qolgan, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shakllari, uslublardan holos bo'lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha boy manbalarga ega bo'lamiz.

Prezidentimiz bu bo'yicha mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini va barcha sohalar bo'yicha zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi.

Shu maqsadda butun ta'lim tizimi yanada takomillashmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimi ham takomillashmoqda va umumiy o'rta ta'lim sifati ilg'or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda.

Shuningdek prezident maktablari, buyuk allomalar nomi berilgan maktablar, ijod maktablari, ixtisoslashtirilgan maktablar, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta'lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo'lga qo'yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26-noyabrda "O'zbekiston respublikasi prezidentining, zamonaviy maktablarni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risidagi" qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilda maktablarning kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 fozil, 2030-yilga qadar esa 50 foizini zamonaviy maktablarga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi.

Agarda rivojlangan mamlakatlardan ta'lim sifati hisobga oladigan bo'lsak, bu bo'yicha xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tahlil qilamiz.

Yaponiya ta'lim tizimi

Yaponiya ta'limida iqtidorli o'quvchi tushunchasi yo'q, chunki har bir o'quvchi alohida iqtidor sohibidir. Ularda o'qitish tizimi juda ham kuchli va o'quvchilar uchun majburiy fanlardan tashqari o'zlari qiziqqan soha bo'yicha fanlarga yo'naltirilgan masalan, matematika, fizika, texnik ko'rik va ingliz tili singari fanlar bilan shug'ullanishadi. Va yuqori sinf o'qituvchilari uchun universitetga kirish bo'yicha alohida test tizimlari va kuchaytirilgan fanlar o'tiladi.

Yaponiyada ota onalar uchun bola tarbiyasi juda katta ro'l o'ynaydi sababi ular uchun o'qish vatani uchun bir xizmat ko'rsatish hisoblanadi.

Fransiya ta'lim tizimi

Fransiyada ta'lim sifati sport va tadqiqotlar bo'yicha bosh inspeksiya tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu bosh inspeksiya 4 vazirlik uchun faoliyat ko'rsatadi va 4ta vazifani bajaradi.

1. Qo'llab quvvatlash-ta'lim, fan, sport, madaniyat boshqaruv idoralarini oliy ta'lim rektoratlarini.
2. Ekspertiza qilish-vazirliklar, idoralar, shartnomalar, rahbarlar faoliyati, xizmatlar, tuzilmalar va boshqalar.
3. Baholash-tashkilotlar, muassasalar, tuzilmalar, ijtimoiy siyosiy ahvol, kadrlar.
4. Nazorat qilish-tashkilotlar, muassasalar, xizmatlar va kadrlar.

Bosh inspeksiyada to'lanadigan tajribalarning xilma-xilligi bolalar bog'chasidan doktoranturaga qadar davlat siyosatini muvofiqlashtirish imkonini beradi. Bu esa ta'lim, fan va yoshlarni rivojlantirishga o'quvchilarni sport, jamiyat hayoti va jamoat o'qishiga jalb etishiga ta'sir qiladi.

Har bir mamlakatni o'z o'qitish tizimi va yo'nalishlari mavjud va O'zbekiston ham o'z o'qitish metodikasi va ta'lim sifati yaxshilanish bo'yicha xorijiy davlatlardan chetda qolgani yo'q va bu bo'yicha qarorlar o'z tasdig'ini topgan. Va o'qitish tizimi kuchli davlatlardan biroz tajribasi bilan o'rtoqlashish kerak.

XULOSA

Har bir mamlakat uchun ta'lim tizimi tuzilmasi juda katta ahamiyatga ega va bu ularni farzandlarini kelajagi uchun, mas'uliyatni his qilish uchun imkon beradi.

O'zbekistondagi ta'lim tizimi tuzilmasi xorijiy davlatlarga qaraganda biroz oson ammo bu ta'lim tizimini yaxshilashni ham iloji bor. Biz yoshlarga keng imkoniyatlarni ochib qo'ygan prezidentimiz chet elda o'qish uchun ham imkoniyatni qo'limizga berdi va xorijiy ta'limni o'rganish uchun ular birgalikda hamkorlikni yo'lga qo'ydi va ko'pchilik yoshlar hozirda chet elda o'qishmoqda va u yerdagi ta'lim tizimini bizga olib kelishmoqda va bu biz uchun katta yutuqlarga erishish va yaxshi o'qish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdiyeva Komila Suvonkulovna (Ta'lim sifatini oshirishda xalqaro tajribalardan foydalanish).
2. A. Nosirov. Fransiyada ta'lim sifati qanday nazorat qilinadi. "Boshlang'ich ta'lim" jurnali 2019-yil 12-son.

“ZAMONAVIY DUNYO TA'LIMI:YANGI DAVR MUAMOLARI-YANGI YECHIMLAR”

Andijon Davlat Chat tillari Instituti Ingliz tili va adabiyot fakulteti 105-guruh talabasi
Mamanova Sevinch

Kalit sõzlar: yuksak intellektual salohiyat,yangicha dunyoqarash,mustaqil fikrli mutaxassislar tayyorlash uchun yaratilayotgan imkoniyatlar.

Zamonaviy dunyoda ta'lim

Istiqlol yillarida mamlakatimizda ta'lim tizimi tubdan isloh etilib, ertangi kunimizning munosib davomchilari bo'lgan barkamol avlodni voyaga yetkazishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov rahnamoligida qabul qilingan sohaga oid qonunlar, farmonlar, davlat dasturlariga binoan ko'plab ta'lim muassasalari yangidan qurildi, ta'mirlandi, eng zamonaviy o'quv anjomlari bilan ta'minlandi. Bugungi kunga kelib esa prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmoniga binoan ta'lim va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish borasida kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Bunda xalq ta'limi tizimida keng islohotlarni amalga oshirish orqali ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, yangi maktab binolari barpo etish, rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash, ularni zamonaviy o'quv-laboratoriya uskunolari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan to'liq ta'minlash kabi qator masalalar amalga oshirilishi ko'zda tutilgan. Umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirishda qator fanlar, jumladan, chet tillar, matematika, fizika, informatika, kimyo, biologiya fanlarini chuqurlashtirilgan tarzda o'qitishga alohida e'tibor qaratiladi.

Darhaqiqat, mamlakatimizda zamon talabiga mos, yuksak intellektual salohiyatli, yangicha dunyoqarash va mustaqil fikrli mutaxassislar tayyorlash uchun ko'pgina imkoniyatlar yaratilmoqda. Bugungi tez o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayot talaba yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda yangi pedagogik interfaol metodlardan keng foydalanishni taqozo qiladi. An'anaviy mashg'ulotlar olib borish asta-sekin o'z o'rnini intensiv va interfaol metodlarga, noan'anaviy dars o'tish usullariga bo'shatib bermoqda. Bugungi kunda o'qitishda innovatsion texnologiyalar va axborot texnologiyalarining qo'llanilishi ta'lim oluvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb etish imkonini bermoqda. Hozirda ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter, axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida jihozlanmoqda. Bu esa pedagoglardan o'z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashishlarini talab etadi. Zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi o'quv jarayonida ta'lim vositalari asosida pedagog faoliyat doirasining cheklanishiga emas, balki uning vazifalari va rolining o'zgarishiga, pedagogik faoliyatning mukammallashuviga olib keladi. Endi pedagogdan:

- O'quv kurslari dizayneri-yaratuvchisi;
- O'qitish metodlari bo'yicha maslahatchi;
- Kompyuter-o'quv kurslarini interaktiv taqdim etish bo'yicha mutaxassis;
- Ta'lim natijalarini nazorat qilish usullari bo'yicha mutaxassis bo'lish talab etiladi.

Ma'lumotlarga ko'ra, o'quv materiallarining talabalar tomonidan qabul qilinishi va ularning xotirasida saqlanib qolish darajasi o'qitish usullariga bog'liq ekan. O'qituvchi o'qitish jarayoniga yangi ta'lim texnologiyalarini kiritib, noan'anaviy ta'lim usullaridan:

“Konferensiya darsi”, “Seminar darsi”, “Aralash darslar”, “O‘yinchoqlar yordamida dars o‘tish”, “Kasbga bog‘lab dars o‘tish”, “Badiiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish”, “Evrika” (O‘ylab top); ta’limning qiziqarli faol usullaridan: “Kichik va katta guruhlarda ishlash”, “Rolli o‘yinlar”, “Sahna ko‘rinishi”, “Krossvordlar yechish”, “Zakovat savollari”, “Test-sinov” topshiriqlari, “Turli tarqatma materiallardan foydalanib dars o‘tish”, “Sinkveyn o‘yinlari”; shuningdek, ta’limning innovatsion (yangi) usullari: “Modifikatsiyalashgan ta’lim”, “Improvizatsiya”, “Aqliy hujum”, “Debat”, “Tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi usul”, “Klaster usuli”, “Muammoli vaziyat”, “Muayyan holat, vaziyatni o‘rganish, tahlil qilish”, “Har kim har kimga o‘rgatadi”, “Nuqtayi nazaring bo‘lsin”, “Multimediya” va boshqalarni qo‘llashi muhimdir”. Bu borada ta’lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning istiqbolli yo‘nalishlarini keng joriy etish yo‘lga qo‘yilmoqda. Ta’limda multimedia vositalaridan foydalangan o‘qituvchi nazariy bilimlarni zamonaviy texnika vositalari yordamida namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu yangilik va ta’bir joiz bo‘lsa, ilg‘or usul talabalarda qiziqish uyg‘otadi, mavzularni puxta o‘zlashtirishlariga xizmat qiladi, individual qobiliyatlarini rivojlantirishga, tafakkurini boyitishga, bilimlarini oshirishga yordam beradi. Multimedia resurslari yordamida talabalar u yoki bu mavzuni tezroq o‘zlashtiradilar, o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zamonaviy ta’limni tashkil etishdagi muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak kafolatli natijalarga erishish ekan, bunda multimedialar ishonchli vosita bo‘la oladi, deb hisoblaymiz. Istalgan fan o‘qituvchisining pedagogik dasturiy vositalarni yaratishi va ularni mashg‘ulotlarda unumli qo‘llay olishi davr talabidir.

Keyingi yillarda oliy ta’lim tizimiga nodavlat va xususiy sektorning, shuningdek, ko‘plab xorijiy oliy o‘quv yurtlari va filiallarining kirib kelishi ijobiy holat bo‘ldi. Bir jihatdan oliy ta’limning qamrovi kengaysa, ikkinchidan, davlat va nodavlat ta’lim muassasalari o‘rtasida ijobiy ma’nodagi o‘zaro raqobatni ta’minlaydi, tizimda bozor qonunlari ishlay boshlaydi. Zero uning natijasi muhim hisoblanadi, chunki har bir oliy o‘quv muassasasi sifatli kadr lar tayyorlash uchun kurashadi. Raqobat va bozor sifatsiz mahsulotlarni yoqtirmaydi. Natijada raqobatbardosh mahsulot yaratish har bir oliy ta’lim muassasasining asosiy maqsadiga aylanadi, natija kutilganidek yuqori bo‘ladi. Shularning o‘ziyoq ta’limdagi islohotlar chuqur o‘ylangan holda olib borilayotganini anglatadi.

Tizimdagi islohotlarning eng muhim jihatlaridan biri, oliy ta’lim bilan ishlab chiqarish o‘rtasidagi aloqadorlik integratsiyasini vujudga keltirish bo‘ldi. Zero, hamkorliksiz yuqori malakali, zamon talabidagi kadrlar tayyorlash mumkin emas. Mamlakatimizdagi yirik sanoat korxonalarining buzilib ketishi natijasida hamkorlik aloqalari uzilib, ta’lim o‘z yo‘lida, ishlab chiqarish o‘z yo‘lida faoliyat yuritardi. Bugungi kunda mamlakatimizda yirik va o‘rta ishlab chiqarish korxonalari qad ko‘tardi, oliy ta’lim bilan ishlab chiqarish o‘rtasidagi hamkorlik integratsiyasi yo‘lga qo‘yildi. Texnika oliy o‘quv muassasalari talabalari nafaqat yangi texnologiyalar bilan tanishish, balki ularni boshqarish amaliyotiga ega bo‘lmoqda.

Ta’lim vositalari tasnifi aniq va yagona bo‘lishi mumkin emas. Ta’lim vositasining ahamiyatli tomoni ularning birgalikda qo‘llanilishidir va hech qachon bir-birini inkor etmaydi. O‘qituvchining vazifasi – dars jarayonini faollashtirish uchun ta’limning samarali vositasini tanlab olishdir.

Ta'lim vositalarini tasniflashda turli asoslarga ko'ra yondashish mumkin:

- faoliyat sub'yektiga ko'ra;
- faoliyat ob'yektiga ko'ra;
- o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra;
- o'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra.

Faoliyat sub'yekti bo'yicha ta'lim vositalari o'rgatish va o'rganishga bo'linadi.

O'rgatish vositalari. Masalan, namoyishli-tajriba qurollari. Bunday qurollar o'qituvchi tomonidan mavzuni tushuntirish va mustahkamlash uchun qo'llaniladi.

O'rganish vositalari. Masalan, laboratoriya-praktikum qurollari. Bunday vositalar o'quvchilar tomonidan yangi bilimlarni egallash uchun qo'llaniladi.

Didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchi uchun xosligiga qarab, ikkiga bo'linadi. Birinchisiga ko'ra, narsalar o'qituvchi tomonidan ta'limning maqsadlarini samarali realizatsiyalash uchun qo'llanilsa, ikkinchisi – bu o'quvchilarning individual vositalari, darsliklar, daftarlar. Bundan tashqari didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyat turiga ko'ra sport qurollari, botanika va geografiya maydonchasi, kompyuterlarga ham bo'linadi. Faoliyat ob'yektlari bo'yicha ham ta'lim vositalari ikkiga bo'linadi:

Material ta'lim vositalari. Bu o'quv qo'llanmalari, darsliklar, jadvallar, maketlar, modellar, o'quv-texnik vositalar, mebel, o'quv-laboratoriya qurilmalari, ko'rgazmali vositalar bo'lishi mumkin.

Ideal ta'lim vositalari – bular pedagog va o'quvchilar yangi bilimlarni egallashda qo'llaydigan vositalar: chizmalar, sxemalar, diagrammalar, tasviriy, san'at, nutq, xat va boshqalar. Ideal vositalar – bu «fikrlar haqidagi fikrlar»: o'qituvchi ularni o'rgatish uchun belgilangan shaklda ko'rsatishi zarur. Masalan, materializatsiya – abstrakt simvollar tarzida ko'rsatiladigan vosita (grafiklar, jadvallar, chizmalar), verbalizatsiya – nutq bayoni tarzida ko'rsatiladigan vosita (tahlil, muhokama qilish, dalil keltirish).

Material va ideal vosita bir-birini to'ldiradi. Material vosita qiziqish va diqqatni uyg'otish, amaliy harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lsa, ideal vositalar – mantiqiy muhokama. Materialni tushuntirish, nutq madaniyati, yod olish bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOT RÖYXATI:

<https://cyberleninka.ru/article/n/zamonaviy-ta'lim-tizimi-afzalliklari-va-imkoniyatlari>

<https://fayllar.org/zamonaviy-dunyoda-talim-v3.html>

<https://cyberleninka.ru/article/n/zamonaviy-ta'limdagi-muammolar/viewer>

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ В РЕЧИ

Мамадалиева Ойша Махаммаджон қизи студент, факультет романо-германских и славянских языков, Андижанский государственный институт иностранных языков, Республика Узбекистан, г. Андижан

Аннотация: В статье даются определения терминам «эвфемизм», «эвфемизация». Выявляются особенности использования эвфемизмов в речи. Выявление специфики использования эвфемизмов осуществляется посредством анализа публичной речи представителей политики, маркетинга, бизнеса, а также изучения публицистических статей СМИ.

Ключевые слова: эвфемизм, эвфемизация, коммуникация, вежливость, дипломатия, социум, политика.

Annotatsiya: maqolada "evfemizm","evfemizatsiya"atamalarining ta'riflari berilgan. Nutqda evfemizmlardan foydalanish xususiyatlari aniqlanadi. Evfemizmlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash siyosat, marketing, biznes vakillarining ommaviy nutqini tahlil qilish, shuningdek ommaviy axborot vositalarining jurnalistik maqolalarini o'rganish orqali amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: evfemizm, evfemizatsiya, aloqa, xushmuomalalik, diplomatiya, jamiyat, siyosat.

Эвфемизация речи важный инструмент коммуникации. Для смягчения и улучшения впечатления от сообщаемой информации в речи рекомендуется использовать эвфемизмы. Функционирование эвфемизмов в речевой коммуникации способствует повышению эффективности взаимодействия в обществе. Объектом данной исследовательской работы является эвфемизация речи. В качестве предмета научной статьи выступает выявление специфики использования эвфемизмов. Цель статьи - дать определение понятиям "эвфемизм", "эвфемизация речи", выявить особенности использования эвфемизмов. Цели статьи достигаются посредством выполнения следующих задач: изучение тематической научной литературы, анализ публичной речи представителей политики, маркетинга, бизнеса и так далее, анализ публицистических статей СМИ.

К началу XXI века интересующих к изучению эвфемизмов значительно возрос. Это подтверждается появлением многочисленных публикаций, диссертаций, монографий и лексикографических работ по данной теме. Исследование данной темы занимались Болотнова Н.С.[1],Иванян Е.П., Кудлинская-Стемпень Х., Никитина[2], Крысин Л.П.[3], Москвин В.П.[4].

В русской и мировой лингвистике сложились два основных подхода к определению термина "эвфемизм". В узком смысле эвфемизм применяется в значении заменителя номинации табуированных понятий или неприемлемых слов и выражений, связанных с социально значимыми темами (смерть, болезни, физические недостатки). В широком смысле эвфемизмы рассматриваются как любые языковые средства, используемые для смягчения или нейтрализации резких, неприятных или неуместных выражений. Понятие эвфемизмов в широком смысле включает в себя эвфемизмы в узком смысле, а также другие фигуры речи, используемые для смягчения (фразеологизмы, перифразы). Эвфемизмы являются динамичными единицами языка, которые могут со временем устаревать и заменяться новыми. Это связано с тем, что социальные нормы и ожидания постоянно меняются, и то, что считалось неприемлемым или оскорбительным в прошлом, может стать приемлемым в настоящем. Основная цель, которая преследуется говорящими при использовании эвфемизмов в социальных и межличностных отношениях, - «стремление избегать коммуникативных конфликтов и неудач, не создавать у собеседника ощущения коммуникативного дискомфорта» [3]. Изучение эвфемизации речи позволяет глубже понять динамику языка и его адаптацию к меняющимся социальным условиям. Употребление эвфемизмов тесно связано с речевой ситуацией, в которой происходит общение. Чем строже социальный контроль над ситуацией и самоконтроль говорящего, тем выше

вероятность использования эвфемизмов. И наоборот, в слабо контролируемых ситуациях и при высокой механизации речи эвфемизмы могут уступать место «прямым» обозначениям. Использование эвфемизмов в речи зависит от ряда факторов, связанных с речевой ситуацией. Ключевыми факторами являются: официальность ситуации, социальный статус участников речевой коммуникации, тематика диалога/монолога, наличие табуированных тем или понятий, цель коммуникации. В официальных ситуациях, таких как деловые переговоры, публичные выступления и официальные документы, эвфемизмы используются чаще, чем в неформальных ситуациях. Это связано с тем, что официальные ситуации требуют более формального и сдержанного языка. Примерами использования эвфемизмов в официальных ситуациях (в речи политиков, дипломатов) могут служить слова и обороты такие как, «пойти на крайние меры», «непредсказуемые последствия», «конфронтация» (применительно к ситуациям, когда идет война, хотя и, возможно, локальная), «определенные круги», «соответствующие инстанции», «миротворческие акции», «принцип взаимности». Эвфемизмы также чаще используются в общении между людьми с разным социальным статусом. Это помогает сохранить социальную дистанцию и избежать конфликтов. Названия, связанные с понятием бедности- социальное пособие или просто пособие вместо пособие по бедности; малообеспеченный, нуждающийся вместо бедный. Эвфемизмы чаще используются при обсуждении социально значимых или деликатных тем, таких как смерть, болезни, физические недостатки. Это связано с тем, что эти темы могут вызывать дискомфорт или смущение, и эвфемизмы помогают смягчить их. Эвфемизмы, связанные с понятиями болезни и смерти: алопеция вместо облысение, педикулёз вместо вшивость; покойный вместо мёртвый; скончаться, уйти из жизни, отдать богу душу, отойти в иной мир, преставиться, отправиться к праотцам, уйти от нас, покинуть нас и т.п. вместо умереть. Эвфемизмы также используются для замены слов или выражений, которые считаются табуированными или оскорбительными в данном обществе. Это помогает избежать нарушения социальных норм и поддержать социальную гармонию.

Примеры:

(нецелевое расходование бюджетных средств вместо воровство, теневая экономика вместо экономика, основанная на преступных действиях; места лишения свободы, места не столь отдалённые вместо тюрьма. Использование эвфемизмов характерно для достижения определенных коммуникативных целей, таких как смягчение неприятной информации, сохранение позитивного имиджа или поддержание социальных норм. Например, эвфемизмы могут использоваться для того, чтобы смягчить плохие новости или избежать оскорбления чувств других людей.

Анализ речевого материала показывает, что эвфемизмы широко используются в социально-политическом дискурсе и дипломатии для выполнения следующих функций:

1) Придание позитивного оттенка высказываниям: Эвфемизмы могут использоваться для придания более оптимистичного или благоприятного оттенка высказываниям, особенно по социально-политическим вопросам и международным отношениям. Например, вместо того, чтобы говорить о "поражении в войне", можно использовать эвфемизм "достижение соглашения о прекращении боевых действий".

2)Искажение истинного значения сообщения: Эвфемизмы также могут использоваться для искажения истинного значения сообщения, вводя адресата в заблуждение. Эта стратегия часто используется в устной речи дипломатов, публичных документах и заявлениях, нацеленных на широкую аудиторию. Например, эвфемизм "сопутствующий ущерб" может использоваться для обозначения жертв среди мирного населения в ходе военных действий.

3) Маскировка смысла в дипломатических документах:Хотя в официальных дипломатических документах двусмысленность нежелательна, эвфемизмы могут использоваться для сохранения вежливого тона и соблюдения правил дипломатической этики. При этом подлинный смысл высказывания должен быть ясен как адресату, так и адресанту. Например, эвфемизм "выражение обеспокоенности" может использоваться для обозначения серьёзного недовольства или даже осуждения.Таким образом, эвфемизмы играют важную роль в социально-политическом дискурсе и дипломатии, позволяя говорящим смягчать или искажать истинное значение своих сообщений в соответствии с коммуникативными целями и социальными нормами.

Список использованной литературы:

1. Болотнова Н.С. Эвфемизация в современном словоупотреблении и языковая компетенция личности // Языковая компетенция: грамматика и словарь. – Новосибирск, 1998
2. Иванян Е.П., Кудлинская-Стемпень Х., Никитина И.Н. Бытовые эвфемизмы в русском, польском и английском языках (на материале эвфемизмов туалетной темы): Монография / Под общ. ред. Е.П. Иванян. – Москва, 2013. – 173 с.
3. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. – В кн.: Русский язык конца XX столетия (1985–1995). М., 1996
4. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования // Вопросы языкознания. 2001. № 3. С. 58-70

XARBIY XIZMATCHILARDA STRESS PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKTSIYASI

Andijon shahri 14014- harbiy qism komandirining o'rinbosari podpolkovnik
Irgashev Zarif Djamaldinovich

Annotatsiya: maqolada harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish asosida ularda namoyon bo'luvchi stressni paydo qiluvchi omillarni tahlil qilish ularni oldini olish usullarini tadqiq etishga imkon yaratadihamda harbiy xizmatchilar shaxsida stressni namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ochib berishda usul va vositalari tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy vaziyat, bardoshlilik darajasining namoyon bo'lishini aniqlash, psixologik bilim, harbiy xizmat, stress, harbiy xizmatchi, ijtimoiy muhit va stress omillari.

STRESS PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTIONAL CT SCANS IN MILITARY SERVANTS

Andijan city part 14014 deputy commander Lieutenant Colonel Irgashev Zarif
Djamaldinivić

Annotation: based on the study of the psychological characteristics of military personnel, the analysis of the factors that provoke stress manifested in them makes it possible to research methods of their prevention, and methods and means of revealing the socio-psychological characteristics of the manifestation of stress in the person of military personnel are researched and effective recommendations are presented.

Keywords: social situation, determination of the manifestation of the level of tolerance, psychological knowledge, military service, stress, military personnel, social environment and stress factors.

Mamlakatimiz hozirgi kunda mutaxassislari stress “asr kasalligi” hozirgi davrning muhim muammolaridan biri bo’lib qolganligi xech kimga sir emas. Zero, har qanday shaxsning, xususan harbiy faoliyat olib borayotgan xizmatchilarning ham stress holatiga tushishi nafaqat ularning yuritayotgan faoliyatiga, shuningdek ularning ruhiy va jismoniy salomatligiga ham jiddiy salbiy ta’sir etadi. Butun Jahon Sog.,liqni Saqlash Tashkilotining ma.,lumotlariga ko’ra mavjud kasalliklarning 65%i stress bilan bog’liq ekanligi ta’kidlanadi. Shunga ko’ra, harbiy xizmatchilarning stress holatiga tushishlari tufayli turli somatik va psixosomatik kasalliklarni orttirib olish ehtimoli bugun kunda zamonaviy psixologiyaning diqqat markazidan joy olgani bejiz emas, albatta. Demak, bugungi kun harbiy xizmatchisi stress va stressdan chiqish yo’llari haqidagi ma’lumotlarga ega bo’lishi davr taqazosidir. Biz ushbu tezisda mazkur sohaning rivoji uchun hissa qo’shmoqchi bo’lgan tadqiqotchilar uchun zarur bo’lgan ayrim metodologik muammolar bilan bo’lishmoqchimiz.

Stressni klassifikatsiyalashda turli xil prinsiplarga asoslangan holda yondashiladi:

1) stressga olib keluvchi sharoit va faktorlar tahlili asosida: bular – tirik organizm butunligi va gomeostazning buzilishiga olib keluvchi stimullar; individning faoliyatini buzuvchi stimullar (maqsadning yo’qolishi, e’tiborning chalg.,ishi); ijtimoiy ta’sir etuvchi stimullar (ijtimoiy konfliktlar, turmush tarzi);

2) ta’sir etuvchi kuch qanday intensivlikda ta’sir etishini hisobga olish asosida: bunda yuqori darajada ta’sir etuvchi salbiy ta’sir ruhiy emotsional jarohat chaqiradi, kam intensivlikdagi salbiy ta’sir esa frustratsiyaga olib keladi;

3) stress holatida javob reaksiyasining baholash orqali. Tug.,ma shartsiz salbiy reflekslar ma’lum bir darajada stress holatini keltirib chaqiradi, shartli o’z hayotiy tajribasi davomida orttirilgan reflekslar esa boshqacha darajadagi stress holatini namoyon qiladi.

4) zo’riqish holatidagi emotsional omilning rolini tahlil qilish asosida ham stress holati yuz berishi mumkin. Ko’rinadiki, emotsional holatlarning ichida boshqalariga nisbatan stress inson hayotida juda ko’p sodir bo’ladigan kechinmalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham tadqiqotlarning aksariyatida shaxs emotsional holatini o’rganishda stress muammosiga alohida dolzarb masala sifatida qaraladi.

Stress va stressga barqarorlik masalalarini tadqiq etish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar ikki asosiy natijaga erishuviga sabab bo’lgan: - birinchidan insonning stressga barqarorlik ko’rsatkichlarini, ya’ni yuqori, o’rta va past ko’rsatkichlarni aniqlash imkonini

beruvchi testologik instrumentlar ishlab chiqilgan; - ikkinchidan, shaxsning har qanday faoliyati uning stressga barqarorligi bilan bevosita yoki bilvosita bogʻliq ekanligi asoslab berilgan. Boshqacharoq aytganda, shaxsning stressga barqarorligi qanchalik yuqori boʻlsa, faoliyat samaradorligi ham shunchalik yuqori boʻlishi, aksincha, stressga barqarorlik koʻrsatkichining pastligi shaxsning stress vaqtida oʻz energiya va zaxiralarini salbiy psixologik holatlarni bartaraf etishga sarflashi bilan belgilanishi aniqlangan.

Bugungi kun harbiy xizmatchilarining ham jismoniy, ham ruhiy salomatligi jiddiy taʼsir koʻrsatadigan stress holatlarining mavjudligi va unga nisbatan barqaror munosabat bildirish uning uchun nafaqat salomatligini asrash kaliti, balki olib borayotgan faoliyatining samarasiga ham taʼsir koʻrsatuvchi muhim omil ekanligini hisobga olgan holda bugun harbiy xizmatchilarning stressga barqarorligini tadqiqot predmeti sifatida oʻrganish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini oʻrganish, harbiy xizmatchida namoyon boʻlgan xulqning shakllanishida uning qaysi xususiyatlari yetakchilik qilganligi, u yoki bu hatti-harakatlarni sodir etishida nimalarga asoslanganligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etib, empirik jihatdan oʻz tasdigʻini topishi lozim boʻlgan xulosalar bilan asoslanishi hamda harbiy xizmatchi oʻtmishi va hozirgi mavjudligini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uning xulqida kelajakda yuz berishi mumkin boʻlgan oʻzgarishlarni ham bashorat qila olishi lozim. Ushbu jarayonda harbiy xizmatchi shaxs xususiyatlari, xatti-harakatlarining motivi, rivojlanishi va asosiysi nima uchun baʼzi harbiy xizmatchilar harbiy jamoaga, harbiy faoliyat jarayoniga osonlik bilan moslashishi, baʼzilarning esa atrofdagilar (xizmatdoshlari, boshliq va boʻysinuvchilari) bilan oʻzaro muloqotda qiyinchilikka uchrashi masalasini ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday, hattoki, normal faoliyat ham zoʻriqishni keltirib chiqarishi mumkin va komandir buni nazardan qochirishi kerak emas.

Harbiy xizmatchilarda kasbiy stressning vujudga kelishiga quyidagi omillar sabab boʻladi:

- harbiy xizmat shart-sharoitlariga koʻnikishda qiyinchiliklar sezish;
- taxqirlanish, xizmatdoshlari yoki boshliq tomonidan uning shaxsiyati daxl qilinishi, harbiy jamoalarda sogʻlom maʼnaviy-psixologik muhitning yoʻqligi;
- davomli somatik kasallikni boshdan kechirish, jismoniy zaiflik, ruhiy kasallikka chalinish;
- sodir etgan jinoyatidan javobgarlikka tortilishdan hadiksirashi;
- harbiy jamoada egallab turgan ijtimoiy maqomi barham topishi, oʻz jamoasidan surib chiqarilib, yakkalanib qolishi;
- yaqin kishisining oʻlimi;
- hayoti uchun muhim ahamiyat kasb etgan oilaviy munosabatlardagi muammolar va boshqalar.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini oʻrganish, harbiy xizmatchida namoyon boʻlgan xulqning shakllanishida uning qaysi xususiyatlari etakchilik qilganligi, u yoki bu hatti-harakatlarni sodir etishida nimalarga asoslanganligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etib, empirik jihatdan oʻz tasdigʻini topishi lozim boʻlgan xulosalar bilan asoslanishi hamda harbiy xizmatchi oʻtmishi va hozirgi mavjudligini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uning xulqida kelajakda yuz berishi mumkin boʻlgan oʻzgarishlarni ham bashorat qila olishi lozim.

Adabiyotlar

1. Serbyakova T.A. Psixologiyastressa: Uchebnoe posobie.-Novogorod, 2009
2. Voinskiy trud: nauka, iskusstvo i prizvanie /Laptev L.G, dotsent Markitan R.V : Sovershenstvo, 1998.- s.71
3. Boboyev X.Y “ Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari” Toshkent 2022.
4. Kaxarova, M., & Akbarova, M. (2022). Guruhlarishlarini tashkillashning frontal darslarda navzalliklari. ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(10), 165-169.
5. Kaxarova, M., & Xaydarova, O. (2022). Chet tili darslaridagi ruhlarda ishlash texnologiyalari. ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(10), 170-175.
6. Kaxarova, M., & Zohidov, I. (2022). Xorijiy tillarni o'rganishda qo'llanilgan metodlarda test topshiriqlari turlarining ahamiyati. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(10), 161-164.

O`SMIRLIK DAVRI INQIROZI

O'qituvchisi Makhsudova Xosiyatbonu. Adchi ingliz tili va adabiyoti fakulteti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrası.

Maxammadjonova Shaxloxon Baxtiyorjon qizi Andijon davlat chet tillari institutining
107- guruh talabasi

ANNOTATSIYA. Tezlik bilan rivojlanib borayotgan dunyoda ota-onalarning bolalarga e'tibori va bolalarning o'smirlik davri inqirozi .

Kalit sozlar: o'smir, krizis davr, fiziologik, psixologik, og'ish, o't yurak davr, pazitiv davr, stabil, ma'naviyat ,madaniyat.

Kelajakda yanada davlatimizni rivojlantirish, uni yuksak cho'qqilarga olib chiqish yosh avlodning qo'lidadir. Barchamizga ayon bo'lish kerakki, qayerdagi beporvolik va loqaydlik hukm sursa eng dolzarb masalalar o'zibo'larchilikka tashab qo'yilsa, o'sha yerda ma'naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va, aksincha-qayerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql-uzako va tafakkur hukmron bo'lsa, o'sha yerda ma'naviyat qudratli kuchga aylanadi.[1]

Aynan shuning uchun ham insonni ham ma'naviy, ham diniy jihatdan mukammal qilib tarbiyalash vatanga bolgan mehr va sadoqatni ongiga singdirish har bir pedagog va ota-onalarning burchidir. Barcha bolalar boshlang'ich sinfni bitirgach, albatta yuqori sinfga qadam qo'yadi. Ana shu davrdan boshlab bolalarda o'smirlik davri vujudga kela boshlaydi.

Adabiyotlar tahlilining ko'rsatishicha, mazkur holat ikkiga ya'ni: krizis (inqiroz) va stabil (muqim) ga ajratiladi. Krizis holat o'tkinchi xususiyatlarga ega bo'lib, bunday yorqinliklarning to'rtta:

- 1 yosh bolaning tugilishi;
- 3 yosh bolaning gapira boshlashi;
- 7 yosh bolani maktabga ilk qadami;
- 13 yosh o'smirlik davri

O'smirlik yoshidagi krizisning keskin o'tish davri 12 – 16 yosh deb belgilanib, uning ikki fazasi : negative (13-14 yosh) va pozitiv (15-17) deb ataladi.

Umuman o'smir shaxsida juda qisqa vaqt oralig'ida shiddatli tarzda o'zgaradi. Krizis eski va yangi psixologiy o'zgarishlarni to'qnashuvi oqibati bo'lib yaxlit holda qaraganfa, pazitiv qayta qurilishlar xarakterini kasb etadi (I.S.Vigotskiy) [2].

Shuningdek, o'smirlik davrining pubertat krizislarini konstruktiv baholanishini D.E.Elkonin (1972), V.V.Davidov (1974), A.N.Leontev (1975), D.I.Feldshteyn (1982)larning ishlarida ham uchratish mumkin. O'smir krizis doirasiga kirishi bilan uning shaxs strukturasi rivojlanishida o'ziga xos keskin psixologik siljishning ayrim xususiyatlari:

a) krizis boshlanishi va tugashining noaniqligi;

b) tarbiyasi qiyinlik ko'rinishlari ;

[3] Rivojlanishning negativ xususiyat kasb etishi kabilarda namoyon bo'ladi . Ayrim xorij psixologlari o'smirlik davri krizisining ildizlarini , jumladan , Z.Freydning fikricha, o'zini o'zi sevish, E.Erikson ayniylik krizisi, E.Doych ijtimoiy omil krizisi, avlodlar orasidagi nizolar va hokazolarda deb tushuntiradilar.

“Endi o'smir emas bola emas, biroq katta ham emas”, Ular bir so'z bilan aytganda o'smir. Bu yoshdagi bolalarda ham fiziologik, ham psixologik o'zgarishlar seziladi. Fiziologik jihatdan bolaning bo'yini keskin o'sishi, ovozidagi o'zgarishlar va boshqalar kiradi. Psixologik jihatdan o'zgarish bo'lsa, o'smir o'zini kattalardek tutishga harakat qiladi, o'zini layoqat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladi. Bu davrning nomlarini turlicha nomlash mumkin “o't yurak”, Krizis davri”, “Qiyin davr”, Psixik rivojlanishdagi krizis “(I.S.Vigotskiy) [4]

O'smirlik davrga o'ta boshlagan bolalarning belgilari: Ma'naviy dunyosi boyiydi va ziddiyatlar paydo bo'la boshlashi, hayotdagi turli narsalarga intilishi oratadi ,o'zining shaxsiy harakterini rivojlanishi.

Nemis faylusufi va psixolog E.Shprangir (1924) o'smirlik yoshi qizlarda 14-18 yosh o'g'il bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etib, uning birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to'g'ri kelib, bu yoshda bolalikdan qutilish sodir bo'lishi lozim. Ya'ni bu davr qizlarda bolalardan kech boshlanib erta tugashi kuzatiladi.

O'smirlik davriga xos "og'ish"larning xilma-xilligi uni klas-sifikatsiya qilish masalasi dolzarbligidan dalolat beradi. Mazkur muammo bilan shug'ullangan olimlarning tadqiqot ishlari qancha bo'lsa, uni klassifikatsiyalashga nisbatan urinishlar ham shuncha miqdordadir. Biz o'smirlik davriga xos "og'ish"larni klassifikatsiya qilishda V.V.Kovalev va O.D.Sosyukalolar tomonidan taklif qilingan ko'pqirrali tasnifga yondashishni "og'ish"larni anglashning muayyan tizimliliigi bois ham o'rinli, deb tan oldik.[5] Lekin mualliflarning fikricha, mazkur klassifikatsiya "ish"lar dinamikasini va ijtimoiy adaptatsiya muammolarini hal qila olmaydi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, har bir ota-ona o'z farzandini psixologiyasini yaxshi o'rgangan xolda bu davrda avvalgidan yaxshi holda yordam berish, u bilan do'st va sirdosh bo'lishga harakat qilish zarur. Bu davr o'z nomi bilan bebosh davr ya'ni kim qayerga yetaklasa ketaveradigan, o'z fikrlari chalg'igan va muqum bir qaror qabul qila olmaydigan davr. Bu davrgacha berilga tarbiyani ham o'rni beqiyos hisoblanadi. Sababi esa bola qiylanmasdan bu davrdan o'tib yetuklik sari qadam qo'yadi. Bunga ham ko'maklashishda pedagog va ota-onalarimiz eng katta ro'lga ega.

Foydalangan adabiyotlar :

1. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" Usbu qo'llanma Toshkent 2015
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений Т. 4, ч 2. Проблема возраста .
3. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы М., 1993
4. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы М., 1993
5. Komilova N.G. "Xulq og'ishgan bolalar psixologiyasi" Usbu qo'llanma. Toshkent qo'llanma 2008

ZAMONAVIY TA'LIM DASTURIDA INNOVATSION G'OYALARNING TATBIQI VA NATIJALARI

Odiljonova Mufazzaloy Anvarjon qizi Andijon Davlat Chet Tillari Instituti
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotasiya

Mazkur tezisda ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni, hamda ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarasi haqida fikr yuritilgan va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga yangicha yondashish borasida takliflar berilgan.

Kalitso'zlar: Jarayon, subyekt, ta'lim, pedagog, metod

Annotation

In this article, innovative pedagogical technologies in education highlighting the essence of use and its role in improving the quality of education, as well as its importance given Also, this article is an innovative pedagogy in the educational process the effectiveness of the use of technologies was discussed and in higher education institutions proposals for a new approach to the educational process are given.

Key words: Process, subyekt, education, pedagogue, method

Аннотация

В данной диссертации инновационные педагогические технологии в образовании освещение сущности использования и его роли в повышении качества образования, а также его значимости данный Также данная статья представляет собой инновационную педагогику в образовательном процессе эффективность использования технологий обсуждали и в высших учебных заведениях даны предложения по новому подходу к образовательному процессу.

Ключевые слова: Процесс, субъект, образование, педагог, метод

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat. Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi: – yangilikni qo'llashga tayyorgarligi; – pedagogik yangiliklarni qabul qilishi; – novatorlik darajasi; – kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi; Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab

etadi. Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. [1] Innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarning ishlab chiqilishini tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini targ'ib qilish va amaliy foydalanish mexanizmlarini shakllantirishda ta'lim texnologiyalarining o'rnivasalmog'iyuqoriliginita'kidlashjoiz.

Ta'limning globallashuvisharoitidata'lim sohasi bilan jamiyatning rivojlanib borayotgan ijtimoiyehtiyojlari o'rtasida nomutanosiblikning yuzaga kelganligi kuzatilmoqda. Ta'lim tizimi oldiga barkamolshaxsni shakllantirish, ta'lim sohasi bilan mehnat bozori o'rtasida nomutanosiblikni qisqartirish hamda axbarot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengaytirishkabi yangidolzarbvazifalarqo'yilmoqda.

Qisqavaqtoralig'idamuayyan nazariy bilimlarni talabalarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek talabalar faoliyatini nazorat qilish, ulartomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash ta'lim pedagog xodim danyuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bugungi kun pedagogikasida integratsion texnologiyalar axbarot - kommunikatsion texnologiyalari vositalarisiz pedagogik jarayonlar samaradorligini ta'minlashni tasvvur etib bo'lmaydi. Bunday innovatsion yondashuv hamda axbarot - kommunikatsion texnologiyalari vositalarining joriy etilishi mazkur jarayonlarda tasodifiy vakutilmagan holatlarni oldini olishga xizmat qiladi [1, 17 b]. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'rasubyektiv xususiyatga ega, ya'ni har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiymahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim. Qanday shakl, metod va vositalar yordamidatashkil etishidan qat'iy nazar pedagogic texnologiya o'z oldiga ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yadi va ushbu vazifa ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga va amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Ta'lim muassasida pedagog xodimlar va rahbarlarining asosiy vazifasi pedagog jarayonlarni tashkil etishdaijobiy natijalarga erishish uchun jamoada yoki guruhda zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun ta'lim jarayonlarni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish hisoblanadi. Zamonaviy pedagog o'z faoliyatida zehnli, ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotni mohiyattanchuqur anglay olishi, ham dunyoviy ham diniy bilimlarni keng dunyoqarashi orqali to'g'ri talqin eta olish, qolaversa, o'quv jarayonida kompyuter texnologiyalari va zamonaviy pedagogic texnologiyalardan foydalana olish zarur.

Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning asosiy tamoyillaridan biri pedagogic jarayonishtirokchilari ya'ni asosiy harakatlantiruvchi kuchlari, aniqroq qilib aytganda pedagogic jarayonlardasubyeckt-subyeckt munosabatlarining qaror topishidir. Inson ongi hamisha subyektiv salohiyatga egadir. Shunday ekan bilimni tahsil oluvchi talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishiga beruvchi predmetganisbatan subyektiv munosabatni tarkib topshirish natijasida erishadi [2, 46 b]. Bu esa o'z navbatida bilish usulini mustaqil belgilashni ya'ni muammoning yechimini topishda o'z dunyo qarashi va tafakkur tarzidankelib chiqib shu bilan birga xato qilish huquqiga egaligini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirishda ularning mustaqil mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Refleksiv tushuntirish jarayonlarini alohida tashkil etish, subyektlarining o'zini-

o'zi tahlil qilishi, o'z tushunchlari hamda xatti-harakatlarini faol o'yla bko'rishi uchun shart sharoitlarni yaratadi.

Ta'limjarayonini tashkilotish va boshqarishdagi shaxs faoliyat yondoshuvi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda subyektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga subyektlarni motivlashtirish yo'nalish vujudga keladi. Shaxs faoliyat yondashuvida shaxsning faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv asosidagi tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda talablar-subjekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, talab shaxsning subjekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Demak, ta'lim har bir tashkilotchining qiziqishi va bilish qobiliyatining o'quv faoliyatini tashkilotish jarayonida namoyon qilish imkoniyatini yaratish zarur, bu holat esa tashkilotchining shaxs sifatida rivojlanishini va o'z-o'zini rivojlantirishini ta'minlaydi. Ta'limiy islohotlarning asosiy maqsadi esa "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'kidlanganidek, inson uchun har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitini va ta'sirchan mexanizmini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirishdan iboratdir. [3, 24 b], Ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda integratsion texnologiyalardan foydalanish nushbu maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Azizxo'jayeva N. N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat"-Toshkent.: 2003-17b.
2. Yo'ldoshev J, Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. –Toshkent,: O'qituvchi, 2004, 46 b

QANDAY QILIB BOLALARNI KITOB O'QISHGA QIZIQTIRISH MUMKIN КАК ЗАИНТЕРЕСОВАТЬ ДЕТЕЙ ЧТЕНИЕМ. HOW TO GET CHILDREN INTERESTED IN READING.

Mo'sayev Qobiljon Sobirjon o'g'li Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy tillar va adabiyoti fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada bolalarni kitob mutolaasiga jalb qilishning turlicha samarali yo'llari to'g'risida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shu bilan bir qatorda, otalarning farzandlari o'rtasida bilim saviyasini, salohiyatini oshirish, qo'llab-quvvatlash, ularning kelajak poydevorini yaratish bo'yicha tahlil bayon etilgan.

Аннотация: в данной статье рассматриваются различные эффективные способы вовлечения детей в чтение книг. Кроме того, описан анализ повышения уровня знаний и потенциала родителей и их детей, их поддержки, создания фундамента для их будущего.

Abstract: this article discusses various effective ways to engage children in reading books. In addition, the analysis of raising the level of knowledge and potential of parents and their children, supporting them, and creating a foundation for their future is described.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Farididdin Attor, Imom al-Buxoriy, «Mantiq ut-tayr», komputer, planshet, audio va video tasvirlar, diktafon, kutubxona, muzey, globus, janr.

Ключевые слова: Алишер Навои, Фаридиддин Аттар, Имам аль-Бухари, «Логика ут-тайр», компьютер, планшет, аудио- и видеоизображение, диктофон, библиотека, музей, глобус, жанр.

Key words: Alisher Navoi, Farididdin Attar, Imam al-Bukhari, "Logic ut-tayr", computer, tablet, audio and video images, dictaphone, library, museum, globe, genre.

Ko'p kitob o'qigan bolaning bilim saviyasi yuqori, muomala madaniyati yuksak, yetuk inson sifatida hayotda o'z o'rnini topa oladi. Qadimda buyuk shoir va yozuvchilarimiz, olimlarimiz kitobga shu qadar mexr qo'ygan edilarki, hatto tunlari sham yorug'ida kitob mutolaa qilganlar. So'z mulking sultoni Alisher Navoiy 7 yoshida Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" asarini yod bilgan, Buyuk muhaddis Imom al-Buxoriy esa 6 mingdan ziyod hadislarni yod olgan. Ammo u davrda bizga yaratib berilayotgan imkoniyatlarning bir qismi ham bo'lmagan. Lekin ular o'z maqsadlari sari intilib, yuksak ma'naviyat sohibiga aylanishgan. Demak, kelajak avlod- bolalarga berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanish har birimizga yuklatilgan vazifadir. Aslini olganda, ayrim bolalar doimiy kitob mutolaasi bilan shug'ullangani tufayli, o'zlarining hur fikrligi va yuksak ma'naviyati bilan ajralib turadi. Biroq bugungi kunda kitob o'qimayotgan bolalarning safi kundan kunga ortib borayotgani kishini tashvishga soladi. Ularni zamonaviy usullar bilan kitobga bo'lgan muhabbatini qaytarish vaqti keldi.

Juda ko'pchilik ota-onalar farzandlarini ta'lim muassasalarida ham, uyda ham o'qishga majburlashadi. Ammo bu noto'g'ri. Ularni kitob o'qishga majburlash yo'li bilan qiziqtirib bo'lmaydi. Buning o'rniga bir qancha samarali usullardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bolalarni zamonaviy texnologiyalar yordamida mutolaaga qiziqtirish. Ota-onalar farzandlarini kitob o'qishini istashadi, lekin bolalar komputer o'ynashni afzal ko'risadi. Nima qilish kerak? Ana shu ota-onalar komputer yoki planshetdan foydalangan holatda elektron kitoblarni o'qib berishlari mumkin bo'ladi. Internetda ko'plab elektron kitoblar mavjud. Ularni onlayn yoki yuklab olish ham mumkin. Ba'zi elektron kitoblarning qog'oz nusxasiga qaraganda imkoniyatlari keng. Masala, audio va video tasvirlar bilan boyitilgan kitoblar, hech shubhasiz, bolalarni qiziqtiradi.

Ota-onalar farzandlari bilan kitob do'koniga birga borishlari zarur. Bolalar o'zi uchun kitobni o'zi tanlagani uchun kitobni o'zi tanlagani ma'qul. Bu unda mustaqil fikrlashni shakllantirishga yordam beradi. Bolalarda doimiy kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish uchun haftasiga kamida bir marta kutubxonaga borishi kerak.

Kitobni ovoz chiqarib o'qish. Ota-onalar butun kunni ishda o'tkazishadi. Agar uyda uydaligida ular kamida 10 daqiqa davomida farzandlariga kitoblarni o'qib berishsa, bu oiladagi rishtalarni ushlab turadigan kuchli qulfga aylanadi. Ovoz yozib olish uchun uyali aloqa vositalari mos kelmaydi. Chunki u doim o'ziga e'tibor qaratadi. Diktafonda faqat bitta tugma mavjud-uni yoqish yoki o'chirish mumkin.

Kitoblarni haqiqiy hayot bilan bog'lash. Bolalar hech qachon ko'rmagan narsalari haqida o'qishga qiziqishmaydi. Shu tufayli kitobdagi qissa, hikoyalarni real hayotga o'kazish kerak. Masalan, agar bolaga geografiyaga oid kitobni o'qiyotgan bo'lsa, uni "O'lkashunoslik" muzeylariga olib borish yoki unga turli xil xaritalar, globus sotib olish eng to'g'ri yo'ldir.

Turli janrlarda kitoblarni sotib olish. Agar bolalar hajviy janrda yozilgan kitoblarni yaxshi ko'rsa, unga faqat shu turdagi kitoblarni sotib olish shart degani emas. Drama, fantastik, detektiv kabi boshqa turdagi janrlardan ham xarid qilish kerak. Shunda bolada tanlov imkoniyati mavjud bo'ladi va bir janr zerikarli bo'lib qolmaydi. Ayniqsa, bu maktabdagi bolalarda klassik yo'nalishida yozilgan asarlarni o'qish majburiyati yuklatilgan o'smirlik davrida juda foydali hisoblanadi. Maktab ro'yhatini zamonaviy romanlar, dramalar bilan boyitish maqsadga muvofiq ish bo'ladi.

Ota-ona farzandiga namuna bo'lishi kerak. Bolalar ota-onasidan namuna oladilar. Agar ota-onalar muntazam kitob mutolaa qilishsa, boshqa oila azolari bilan turli kitoblar to'g'risida tez tez suhbatlashsa, kitobdan qanday zavq olganligini ko'rsata bilsa, farzandiga o'rnak bo'ladi. Kitob o'qish asta sekin bolalarning sevimli mashg'ulotiga aylanib boradi.

Kitob o'qish borasida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyevning: "Ayni vaqtda axborot kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishiga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim", - degan fikr mulohazalari yuqoridagi manbaalarning asosidir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. 9-sinf adabiyoti 12-mavzu 24.09.2021.
2. Farididdin Attor-"Mantiq ut-tayr".
3. <https://baxtiyor.uz/bolani-kitob-oqishga-qiziqtirishning-7-qoidasi/>
4. <https://daryo.uz.turbopages.org/turbo/daryo.uz/s/2024/02/21/farzandingizga-kitob-oqishni-yaxshi-korishga-yordam-beradigan-10-ta-maslahat/>
5. <https://kun.uz/news/2023/12/30/qanday-qilib-bolani-kitob-oqishga-qiziqtirish-mumkin/>
6. <https://muhas.org/yoshlarda-kitob-oqish-madaniyatining-maqсад-va-vazifalari-reja.html>.
7. <https://uz.goodinternet.org/uz/sections/ota-onalar/talim-va-men/bolani-kitobga-qiziqtirish-mumkinmi/>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus - T.: 2019-yil, 19-mart.

MASOFAVIY TA'LIMNING RIVOJLANISH TENDENSIYASI: MASOFAVIY TA'LIM MODELLARI VA TEXNOLOGIYALARI

U.B. To'xtamatova ADCHTI Ingliz tili amaliyoti kafedrası

Davlat ta'lim yoki ilmiy – tadqiqot dasturi doirasida keng qamrovlik loyihani amalga oshirish uchun mo'ljallangan masofali o'qitish modelidan iborat. Loyiha asosan ma'lum bir guruhlar yoki mintaqa uchun yo'naltirilgan ta'lim dasturidan iborat bo'ladi. Ushbu modelda asosiy ahamiyat o'quv materiallarini ishlab chiquvchi asosiy mutaxassis xodimlar, masofali kurslarni olib boruvchi o'qituvchilar va olimlar yig'iladigan ilmiy – uslubiy markazga qaratiladi. Markazda ishlab chiqiladigan masofali kurslar u yoki bu davlat (hudud) ning katta auditoriyasiga uzatiladi. Bunday o'qitish vaqtinchali hisoblanib, loyihada mo'ljallangan ishlar bajarilgandan yoki tugagandan so'ng tugatiladi. Loyihalar ko'pincha hukumat yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan moliyalashtiriladi va ekologiya, bandlik, oilani rejalashtirish va boshqa shu kabi ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga tegishli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu modelga misol sifatida Afrika va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar o'tkazgan qishloq xo'jaligi, agrotexnikaning yangi uslublari, ekologiya bo'yicha va sh.k. masofali o'qitish kurslari olish mumkin.

R.Taningan va I.Seynen tomonidan masofaviy ta'limni modellarini 3 ta modelga bo'lish: konsultatsiya (masalhat), yozishmali va doimiy mustaqil o'rganib borish modellariga[A1].

Konsultatsiya modeli. Ushbu modelning asosiy o'ziga xos xususiyati talabalarning o'quv (maslahat) markaziga doimiy tashrifi bo'lib, u yerda ma'ruzalarni tinglash, boshqa talabalar va o'qituvchilar bilan uchrashish va oldingi ish natijalari bo'yicha zarur tushuntirishlarni olishdir.

Yozishmalar (yozishmalar) modeli. Ushbu modelning asosi o'qituvchi va talaba o'rtasida o'quv materiallari, uy vazifalari va ularni pochta orqali pochta orqali shaxsiy aloqalarisiz doimiy almashinish jarayoni hisoblanadi.

Doimiy mustaqil o'rganib borish. Ushbu modelning asosiy xususiyati – talabaning o'qish vaqti va joyini, uning davomiyligini, shuningdek kurs yoki imtihonning boshlanish vaqtini tanlash huquqiga ega.

Bugungi kunda dunyo tajribasida Blended Learning (Aralashtirilgan ta'lim), Learning Communities (O'rganish jamoalari), Content Sharing (Kontentlarni almashish), Virtual Classroom (Virtual sinf xonasi), Web Based Collaboration (Internetga asoslangan hamkorlik), Whiteboard (Oq doska), Business TV (Biznes TV) kabi masofaviy ta'limning modellari amaliyot qo'llanilmoqda.

Merilend universiteti esa uzoqlashtirilgan auditoriya, mustaqil o'rganish va ochiq ta'lim modellaridan foydalanadi.

Model A(taqsimlangan auditoriya). Tinglovchilar kursni interfaol telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda “nuqta-nuqta” formatida (ikki masofali tomonlar o'rtasidagi video aloqa) yoki multipoint (uch yoki undan ortiq tomonlar o'rtasidagi ko'p nuqtali ulanishlar) formatlarida translyatsiya qilinadi[A4].

Model B (mustaqil o'rganish). Ushbu model talabalarni ma'lum bir vaqtda ma'lum bir joyda bo'lishdan ozod qiladi. Talabalar turli metodik materiallar bilan ta'minlanadi,

jumladan kursning umumiy mazmuni beruvchi fakultet o'qituvchisi bilan doimiy aloqa, talabalar bilan savol-javoblar o'tkazilib, bajarilgan ishlari baholanadi[A4].

Model C (ochiq ta'lim + auditoriya darslari). Bu modelda barcha ro'yxatdan o'tgan talabalarning umumiy guruh mashg'ulotlari uchun interfaol telekommunikatsiya texnologiyalari bilan birgalikda o'zining shaxsiy grafigi asosida kursni individual ravishda o'rganishga imkon beruvchi boshqa o'quv materiallari (masalan, videokassetalar yoki kompyuter disketalari) va taklif etilgan qo'llanmalardan foydalanish orqali tashkil etiladigan aralash model deb ta'kidlash mumkin[A4].

Uzluksiz ta'limni joriy etishda mustaqil o'rganish yoki sinf mashg'ulotlari bilan birgalikda olib boriladigan ochiq ta'lim modelini tanlash yaxshiroq natija beradi. Asosiysi farqi bu ikkala modelning bir biridan mustaqil o'rganish jarayonida hech qanday sinf xonalar shart bo'lmaydi, chunki barcha ishlar telekommunkatsion aloqa kanallari orqali amalga oshiriladi.

Yana boshqa materiallarga nazar tashlaydigan bo'lsak masofavaiy ta'lim oid bo'lgan ko'plab atamalarni uchratish mumkin: elearning, elektron o'qitish, virtual o'qitish, aralashgan ta'lim, tarmoqli o'qitish, TEL(technology enhanced learning- texnik vositalar yordamida o'rganish), CBT (computer-based training – kompyuter asosida o'qitish), VBT (Web-based training – Web texnalogiya asosida o'qitish), VSCL (Web-supported collaborative learning – Web texnalogiya asosida qo'llab quvvatlash orqali o'rganish), mobil ta'lim, vitrual ta'lim va boshqalar. Shuningdek, chet ellik tadqiqotchilar tomonidan masofadan o'qitish bilan bog'liq "learning"(o'rganish) iborasidan ko'p foydalanish bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Raximov O.D., Turg'unov O.M., Mustafaev Q.O. Oliy ta'limda masofaviy o'qitishni tashkil etish. Uslubiy qo'llanma. Qarshi-2012 y.
2. Р.И.Зинурова, А.Р.Тузигов. Глобальные тренды в развитии образования. Стратегический менеджмент в университетах. 2014
3. Пацукевич О. В. Из истории зарубежного опыта дистанционного образования (на примере сша и западной европы).вестник белорусской государственной сельскохозяйственной академии № 3 2018. 187-190 стр.
4. Плаксина Н..В. Развитие открытого и дистанционного обучения в странах западной европы в конце хх – начале ххi века. Научные ведомости. Серия гуманитарные науки. 2015. № 12 (209). Выпуск 26

WEB SAYTLAR

1. <https://donschool86.ru/uz/leksika/osnovne-distancionne-obrazovatelne-tehnologii-distancionne.html>
2. <https://supplygem.com/elearning-digital-education-statistics/>
3. <https://vvv.statista.com/statistics/944259/student-distance-learning-enrollment-usa-institution/>

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLARDA AUTIZM KASALLIGINING O'RGANILISHI

Avezova Yorqinoy. Mamun Universiteti Psixologiya va tibbiyot kafedrası talabasi,
Babajanov Maqsadbek Ulug'bekovich. Mamun Universiteti Psixologiya va tibbiyot
kafedrası o'qituvchisi, maqsadbekbobonov2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha talim tashkilotidagi autizm sindromli bolalar nutqini rivojlanishtirishning psixologik-pedagogik usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ularda uchraydigan muloqotning turli xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Autizm sindromli bolalar bilan maktabgacha ta'lim tashkiloti sharoitida shug'ullanishning turli usullari berilgan bo'lib, unda muloqotning psixologik-pedagogik vositalari orqali autizm sindromli bolalarning o'rganilishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlari: Defektolog, logoped, nutq-muloqot ko'nikmalari, Autizm sindromli bolalar, "autizm", maktabgacha ta'lim, diqqat.

Kirish. Ma'lumotlarga ko'ra hozirda dunyodagi har 88 ta bolaning birida autizm kuzatilishi mumkin. Jahonda autizm sindromi qayd qilingan insonlar soni 10 milliondan ortiqni tashkil qilmoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) ning 2016-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, autizm spektrining buzilishi 160 nafar boladan 1(bir) nafarida uchragan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 100 nafar bolaning 1(bir) nafarida uchrayotgani qayd qilingan [6], [7]. Simptomlarning har xilligi va kasallik o'zgaruvchanligi ushbu sindromning qiyinligidan dalolat beradi. Olimlarning fikricha autizm kasalligini kelib chiqish sabablaridan birinchisi, bu homilaning ona qornidaligi davrida bo'ladigan ma'lum bir oqsillarni yetishmasligidir. Ikkinchisi esa, organizmda ikki xil o'g'ir metallning, qo'rg'oshin va simobni ko'payib ketishi, atrof-muhitning ekologik buzilishi hamda homiladorlik paytida kuchli stress holatlarini kechirish sababli bo'ladi. Bugungi kunda autizm sindromli bolalar soni ko'paymoqda. Uning belgilari xilma-xilligi, murakkabligi tufayli bu kasallikni o'rganish, uni bartaraf etish usullarini topish unga tibbiyot hamda pedagogik-psixologik jihatdan yondoshish zarurligini ko'rsatmoqda.

Asosiy qism. "Autizm" atamasi yunoncha- "autos" – "o'zim" manosi beradi. Insonning ruhiy rivojlanishidan orqada qolish sifatida qaraladigan autizm sindromi tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish va boshqa odamlar bilan hissiy aloqalarni shakllantirish jarayonida buzilishlarning nomoyon bo'lishi sifatida tavsiflanadi[1].

Bu kasallik qiz bolalardan ko'ra ko'proq o'g'il bolalarda uchraydi. Bunday bolalar o'zining olami bilan yashaydi. Tashqi muhitdan esa ular ko'pincha norozi va atrofdagilarga nisbatan tajovuzkor bo'ladi. Bularni hisobga olgan holda bunday bolalar bilan ishlash alohida bilim va tajriba talab qiladi.

Autizm sindromli bolalar muloqot ko'nikmalarida nutqning rivojlanishida o'ziga xos nuqsonlar nomoyon bo'ladi. Autizm sindromli bolalarda muloqot ko'nikmalari nutqning to'liq rivojlanmaganidan (mutizm) katta farq qiladi, lekin nutqning pragmatik tomonida o'ziga xos buzilishlar mavjud:

Autizm sindromli bolalar nutqning o'ziga xos xususiyatlari odatda bolalarga murojat qilganda kattalar nutqiga javob qaytarmasligidan(bola hatto o'z ismiga ham javob bermaydi); Nutqning stereotipik ishlatilishida; Tushunchalarning manosi va ishlatilishini tushunishdagi qiyinchiliklar; Suhbatni boshlash va davom ettirish ko'nikmalarining

yo'qligi; Prosodik buzilishlarda; Olmoshlarni almashtirishda; Nutq rivojlanishining kechikishi yoki yo'qligida; Noverbal muloqotning buzilishlarida namoyon bo'ladi [2,3].

Maktabgacha ta'lim tashkiloti sharoitida bunday bolalar bilan ishlash yuqori pedagogik va psixologik bilimlarni talab qiladi. Bunda turli o'yinlar orqali bolalarda nutq va muloqot ko'nikmalarini shallantirsa bo'ladi. Rangli o'yinchoqlar rasmlar orqali ham natijaga erishish mumkin. Bunday bolalarga mehr, e'tibor hamda ishonch berish orqali ular ruhiyatiga ijobiy yo'l topsa bo'ladi. Mashg'ulotlar jarayonida ularni ko'proq rag'batlantirish ularda o'ziga bo'lgan ishonchni yanada ortishiga sabab bo'ladi va ular keyinchalik mashg'ulotlarda faol qatnasha boshlaydilar. Nutqidagi kamchilik sabab ular fikrini tushunarsiz ifodalasa ham "ajoyib", "barkalla", "juda to'g'ri javob" degan so'zlar ularda o'ziga bo'lgan ishonchni orttirib, tashqi muhit bilan aloqaga kirishishiga yo'l ochadi.

Autizmli bolalarda muloqotning buzilishi odatda, ijtimoiy o'zaro ta'sirning buzilishi bilan bog'liq. Autizm sindromli bolalar o'zlarining diqqatini tortadigan narsalarni ko'rsata olmaydilar. O'zgalarning hissiy holatini tushina olish, bolalarda imitatsiya harakatlarini taqlid qilish va taqlid qilishda bazi qiyinchiliklar yuzaga keladi[4]. Bunday hollarda bolalar bilan individual yondashib tengdoshlariga moslashish, mashg'ulot jarayonlariga qiziqtirishni turli harakatli, jamoiy o'yinlar orqali ham amalga oshirish mumkin. Masalan, "Bu nima" o'yini orqali bolalarga turli xil rasmlar ko'rsatiladi va nomini topish so'raladi. Halqali zanjir o'yinida bola o'ziga do'st tanlaydi va zanjir hosil qilib o'yinda ishtirok etadi. Bu o'yinda bola yaqinlik his etadi va muloqot istagi paydo bo'ladi va ko'proq xohish bilan muloqot qilish orqali nutqidagi kamchiliklar to'g'rilanishni boshlaydi.

Maktabgacha yosh davrida bolaning keyingi aqliy rivojlanishi, jismonan o'sishi va harakat uyq'unligi bilan ifodalanadi[5].

Aynan shu davrda autizm sindromli bolalar bilan shug'ullanishda barcha samarali usullardan foydalanish lozim. Autizm sindromli bolalarni guruhdan chetlashib qolishiga also yo'l qo'ymaslik lozim. Chunki, bolalarga qo'shilmaslik unda yolg'iz qolib muloqot qilishni xohlamaslik istagini paydo qiladi va harakatchanlikni kamaytiradi. Autizm sindromli bolalarga faol harakatchanlik ham yaxshi samara beradi. Maktabgacha talim tashkiloti sport maydonchalaridagi turli o'yinlar bolalarga juda yaxshi samara beradi. Bunda turli rangli sharlardan foydalanib, turli xil o'yinlar tashkil qilsa bo'ladi. Rangli halqalar, lentalar ham turli xil o'yinlar o'ynatish mumkin. Bunda bola ham jismonan, ham aqliy jihatdan faol bo'ladi va bu jarayonda xotira, diqqat faollashadi hamda nutq ko'nikmalari rivojlanadi. Bu haqidagi mavzularda Ibn Sino ta'lim – tarbiya masalariga jiddiy va ijodiy yondoshgan. Olimning bolani tarbiyalash va o'qitish haqidagi pedagogik – psixologik qarashlari o'zining chuqurligi, manmundoqligi bilan ajralib turadi deyishimiz mumkin[8].

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi autizmli bolalarda bu kasallikni bartaraf etishni ayni vaqti hisoblanadi. Bunda psixolog-logopeddan yuqori bilim va malaka talab qilinadi. Kasallikning kelib chiqish sabablari o'rganilib, samarali usullarni qo'llash orqali ijobiy samaraga erishish mumkin. Bu borada mamlakatimizda autizm sindromli bolalarni davolashning samarali usullari yo'lga qo'yilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. А.Д.Соломко. Формирование игровых и эмоционально-перцептивной сферы у детей с расстройствами аутистического спектра средствами физического воспитания. Автореф дисс...канд псих наук краснадар 2012. 24с
2. О.С.Николская, Э.Р.Баенская, М.М.Либинг. Аутичный ребенок Пути помощи М.Теревинф 1997.
3. С.Ахрарова. Медико - педагогические и психологические основы подготовки детей с синдромом аутизма к социальной жизни. 2019 г.
4. Т.А.Daminov, В.Т.Xalmatova, U.R.Boboyeva “Bolalar kasalliklari” Toshkent-2012.
5. F.Qodirova, Sh.Toshpo‘latova, N.Qayumova, M.Azamova. Maktabgacha pedagogika. Darslik, Toshkent-2012.
6. Международная классификация болезней (МКБ-10): Классификация психических и поведенческих расстройств. СПб.: АДИС, 1994. 300 с.
7. Международная статистическая классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем. Десятый пересмотр: в 3 т. / под ред. В.К. Овчарова, М.В. Максимовой; пер. с англ. М.В. Максимовой, С.К. 129 Чемякиной, Л.Ю. Сафроновой. –Женева, 1995. – Т.1. – 697 с.
8. M.U.Babajanov. Ma'muniy xorazmshohlar davridagi allomalar asarlarida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning ta'lim-tarbiyaga ta'siri. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent-2024 yil.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rcp9SMEAAAAJ&citation_for_view=Rcp9SMEAAAAJ:Se3iqnhoufwC

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТИ ВА ОИЛА HAMKORLIGI

ADPI Madaminova Dilxazina Farxodjon Qizi Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 102-guruh
(kechki) talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi, oilada tarbiyaning o'ri, tarbiyachining ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, ta'lim-tarbiya, maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, hamkorlik, ijtimoiy muhit, tarbiyachi.

Аннотация: в данной статье говорится об организации дошкольного образования и семейном сотрудничестве, роли воспитания в семье, личных беседах воспитателя с родителями.

Ключевые слова: семья, общество, образование, дошкольная образовательная организация, семья, сотрудничество, социальная среда, воспитатель.

Annotation: this article talks about the organization of preschool education and family cooperation, the role of education in the family, personal conversations of the educator with parents

Key words: family, society, education, preschool educational organization, family, cooperation, social environment, educator

Qadimgi yunon faylasuflari Aflotun va Arastu bola tarbiyasini o'z ixtiyoriga olishi, tarbiya jarayonidagi barcha zarur ishlarni davlat bajarishi lozim degan g'oyani ilgari surgan. Mutafakkir olim Abu Rayhon Beruniy o'z asarlarida ota-onalar va tarbiyachilar obro'yining bolaga ta'sir kuchi haqida ham fikr yurgizadi. Haqiqatdan ham shaxs shakllanishida oilaning ro'li katta hisoblanadi. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar na'munali oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga ega masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar, ya'ni undagi yetuk va kamchiliklar, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada oz aksini topadi. Shunga kora oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim dolzarb muammo bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Bolaga oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlab, ota-onalar uchun ham qarz, ham farzdir, oila bolaga tasir ko'rsatadi, uni atrofdagi hayotga moslaydi. Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishigina bo'lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchidir. Shaxsning qadryati uning jamiyatdagi tutgan o'rni bilan belgilanib, ko'p jihatdan uning tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Sgu sababli ota-ona o'z bolasining tarbiyachisi hisoblanadi. Oilaviy tarbiyaning muhim roli nutq hisoblanadi, shuning uchun ota-ona o'z nutqida yoqimsiz ohang bilan, mantiqsiz va qaytariq so'zlarini ishlatish va qo'llash bilan farzandlarni ranjitishlik, ularda ishonch hissini so'ndiradigan, hazil-mutoyiba, samimiy bo'lmagan fikr va mulohazalardan saqlanish kerak. Odatda, oilada ota-ona nazokatli bo'lgandagina haqiqiy obro'-e'tiborga erishadi. Bundantashqari, oilada ota-ona o'rnak bo'lmog'i uchun ishonch har tomonlari rivojlangan bo'lishi, shuningdek, aqliy, axloqiy estetik jihatdan muayyan cho'qqiga erishgan bo'lishi darkor. Bularning barchasi ota-onadan aql-zakovatli, milliy udum va urf-odatlarini mukammal egallagan shaxs bo'lishni talab qiladi. Ota-onalar o'z farzandlari o'rtasida o'rnak, ya'ni ko'zgu bo'lishlari uchun qator chora-tadbirlarni amalga oshirishlari zarur. Farzandlarni yoshiga mos holda qator tarbiyaviy ishlar olib borishlari darkor.

- Ota-onalar farzandlari oldida oilada ibrat, namuna ko'rsatishlari uchun ularning ruhiy dunyosiga kirib borishlari ayni muddaodir.

- Komil insonni tarbiyalashda har bir ota-ona qimmat vaqtlarini o'z norasidalaridan hech ayamaskliklari kerak.

- Oila davrasida ota-onalarning kuzatuvchanligi, ziyrakligi, sezgirligi, fahmliligi, hozirjavobliligi, samimiyligi muhim ahamiyat kasb etadi.

- Oilada ota-onalarning o'z farzandlariga va oilaning boshqa a'zolariga (buva, buvi, kelin va boshqalar)ga mehribonligi ijobiy muhitni yaratishdagi eng muhim vazifalardan biridir.

Bola tarbiyasida oilaning o'rni haqida mutafakkirlarimiz ham fikr bildirganlar. Rizouddin ibn faxriddinning "Oila" nomli risolasida bola tarbiyasi yomon niyat va qopollik bilan emas, balki sabr-toqat, matonat, mehribonlik, chidamlilik, Shafqat-u sezgirlilik bilan bo'lishi kerak. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh go'dakni nazoratsiz tutish ulug' xatolikdir. Balki, uni qattqlik bilan yumshoqlik o'rtasida adolat bilan tarbiya qilmoq kerakligi haqida fikrlar bildirganlar.

Ma'lumki, bola 2-3 yoshidan boshlab, o'z ehtiyojlari, fikr va talablarini birmuncha aniq ifoda etadigan bo'lib qoladi. U ko'ziga koringan, aqli yetgan narsalarni so'ray va ularni sinchko'vlik bilan tekshira boshlaydi. Ota-onalar milliy fazilatlarimizga muhabbat

bilan qarash, razolatlardan nafrat qilish yo'llarini bolalarga o'rgatadilar. Buyuk mutafakkirimiz Abu Ali ibn Sinoning fikricha oilada bola yoshligidan boshlab faqat yaxshi odatlarga o'rgatilishi kerak. Bu esa unda mustahkam xarakter shakllanishiga zamin yaratadi. Ibn Sino yosh bolalarni yaxshi axloqli jismoniy sog'lom qilib yetishtirishda ko'pgina foydali usullarni ko'rsatib beradi. U tarbiya jarayonida shaxsiy namuna bo'lish usuli g'oyat katta ahamiyatga ega ekanligi qayta-qayta uqtirib o'tgan. Maktabgacha ta'lim muassasining ota-onalar bilan hamkorlik masalasiga keladigan bo'lsak: maktabgacha ta'lim muassasining ota-onalar bilan ishlashining jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo'shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Maktabgacha talim tashkilotining oila hamkorligidagi ish shakllari:

- tarbiyachi bolaning oilasiga borishi kamida yiliga 2 marta
- umumiy majlislar yiliga 2 marta
- ota-onalar bilan shaxsiy suxbatlar :ertalabki qabulda, kechki kuzatish paytida
- ochiq eshiklar kuni yiliga 1-2 marta
- guruhiy majlislar yil choragida 1 marta.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan hamkorligi maktabgacha ta'lim sifatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik bolalarning ta'lim olishi, farovonligi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. MTT ota-onalar va mahalliy hamjamiyat bilan o'zaro munosabatlarning turli shakllarini amalga oshirishi mumkin:

- bolalar rivojlanishining dolzarb masalalari bo'yicha ota-onalarning malakalarini rivojlantirish va takomillashtirish (seminar, ota-onalar klubi, trening, maslahat, konferentsiya, davra suhbat, pedagogik mehmonxonalar va boshqalar);

- muntazam ravishda muloqot (kommunikatsiya)ni ta'minlash (ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlagan holda pedagoglarning ota-onalar bilan online va offline uchrashuv va yig'ilishlarni o'tkazishi, elektron xabarlar almashishi, bolaning rivojlanishi haqida ma'lumot berishi va boshqalar);

- ota-onalarni guruh va/yoki maktabgacha ta'lim tashkilotiga ko'ngillilik faoliyatiga jalb etish (rivojlantiruvchi muhitni yaratishda ishtirok etish; xavfsiz muhitni ta'minlash; o'yinlar tashkiloti; qo'shimcha xizmatlarni ko'rsatish; ko'rgazmalarni bezash, mashg'ulot, bayram va tadbirlarni tashkil etish va ularda birgalikda qatnashish);

- ota-onalarga uyda bolaning o'qishni davom ettirishida (tashkil etishda) ko'maklashish (topshiriqlar haqida ma'lumot berish, resurslar bilan ta'minlash, bolaning rivojlanishi va ta'limol ishini kuzatish, o'quv dasturi doirasida bolalar loyihalarida ishtirok etish va boshqalar);

Oila bilan shaxsan ishlashning eng keng tarqalgan usuli sifatida qo'llanadigan suhbat-bolalarni ertalab qabul qilish va kechqurun jo'natish vaqtida o'tkazilishi mumkin. Ular tarbiyachilar va ota-onalar sing bir-biri bilan yaqinroq tanishishlariga, bir-birlarini bolaning hayoti haqidagi ma'lumotlar bilan xabardor qilishlariga, uning muvaffaqiyatlari va kamchiliklari, hulqi va sog'lig'idagi o'zgarishlarni kuzatishga yordam beradi. Ota-onalar bilan kechki suhbatlar ham vaqt jihatidan cheklangan. Tarbiyachi ulardan ba'zilariga bolaning guruhda kuni qanday o'tgani, u nima bilan mashg'ul bo'lgani, o'zini qanday tutgani, nimaga e'tibor berish kerakligi haqida

axborot beradi. Masalan, ota-onalarga ularning bolasi bugun navbatchilikni yaxshibajargani, unga bayramga she`r yodlab kelish topshirilganligi va shu boisdan unga yordam berish kerakligi xaqida gapiradi. Ota-onalarga bolasi haqida ko`p shikoyat qilaverish ham yaxshi natija bermaydi. Chunki ularning aks ta`siri pedagogik jihatdan asossiz bo`lishi mumkin. Ko`p shikoyat qilish tarbiyachining pedagogik o`jizligini anglatadi. Ota-onalar bilan kechki suhbatlar ham vaqt jihatidan cheklangan. Tarbiyachiulardan ba`zilariga bolaning guruhda kuni qanday o`tgani, u nima bilan mashg`ul bo`lgani, o`zini qanday tutgani, nimaga e`tibor berish kerakligi haqida axborot beradi. Masalan, ota-onalarga ularning bolasi bugun navbatchilikni yaxshi bajargani, unga bayramga she`r yodlab kelish topshirilganligi va shu boisdan uning yordam berish kerakligi xaqida gapiradi. Ota-onalarga bolasi haqida ko`p shikoyat qilaverish ham yaxshi natija bermaydi. Chunki ularning aks ta`siri pedagogik jihatdan asossiz bo`lishi mumkin. Ko`p shikoyat qilish tarbiyachining pedagogic o`jizligini anglatadi. Mudir, shifokor, logoped, musiqa rahbari ham ota-onalarning o`zlarigataalluqli masalalar bo`yicha maslahatlar berishadi. Ota-onalar jamoasi bilan ishlash guruhiiy va umumiiy majlislar shaklida o`tkaziladi. Guruhiiy va umumiiy majlislar ota-onalar o`z vazifalarini chuqurroq tushunishlariga qaratiladi.

Xulosa o`rnida to`xtaladigan bo`lsak, MTTning ota-onalar bilan ishlashining jamoa tarzida va yakkama-yakka xolda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo`shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiiy natijalarga erishish mumkin. MTT larimiz tajribasida ota-onalar bilan yakkama-yakka olib boriladigan ishlarning turli xil shakllari aniqlangan; oilaga tarbiyachining borishi, ota-onalar uchun suhbat o`tkazish, ularga maslahatlar berish, ota-onalarning MTT hayoti bilan tanishishlari shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Ilk qadam "Davlat o`quv dasturi .-Toshkent,2022.13-b.
2. F.Qodirova, Sh.Toshpo`latova, M.Azamova. Maktabgacha pedogogika.- Toshkent.2019
3. <http://www.kompy.info/ozbekiston-respublikasi-oliy-va-orta-.html?page=86>
4. <https://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/download/1251/1738/1247>
5. I.A.Oxunov- Maktabgacha ta`limning me`yoriy asoslari o`quv qo`llanma- Toshkent-2021.

BOSHLANG`ICH SINFLARDA SHAXSGA YO`NALTIRILGAN TA`LIM IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHINING NAZARIY ASOSLARI

ADPI Axmadjonova Saodat Akmaljon qizi Maktabgadcha ta`lim yo`nalish 1-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang`ich sinflarda shaxsga yo`naltirilgan ta`lim imkoniyatlaridan foydalanishining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, **ta`limning shaxsga yo`naltirilgan texnologiyasi** o`ziga xos xususiyatlari keng ko`lamda o`rganilgan.

**Kalit so`zlar:** Shaxs, pedagogik texnologiya, shaxsga yo`naltirilgan ta`lim, uzliksiz ta`lim, kasbiy kompetensiya, interfaol metodlar, jamoada ta`lim olish, hamkorlik ta`limi, kichik guruxda ta`lim olish, juftlikda ishlash.

Аннотация: В данной статье описаны теоретические основы использования личностно-ориентированных образовательных возможностей в начальных классах. При этом широко изучаются уникальные особенности личностно-ориентированной технологии образования.

Ключевые слова: Человек, педагогическая технология, личностно-ориентированное образование, непрерывное образование, профессиональная компетентность, интерактивные методы, командное обучение, кооперативное обучение, обучение в малых группах, парная работа.

Abstract: This article describes the theoretical basis of the use of individual-oriented educational opportunities in primary classes. At the same time, the unique features of the person-oriented technology of education have been widely studied.

Key words: Person, pedagogical technology, person-oriented education, continuous education, professional competence, interactive methods, team education, cooperative education, small group education, pair work.

O'qituvchi o'quvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vaziyatlarni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi.⁷⁵ Bu borada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Bunda butun ta'lim tizimi, shu jumladan, o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi an'anaviy ta'lim texnologiyalaridan quyidagilarga ko'ra farq qiladi: mashg'ulotning asosiy maqsadi – tafakkur jarayonini tashkil etishdir, bilim, ko'nikma, malakalar o'quvchi faoliyatining mahsuli sifatida vujudga keladi. Tafakkur jarayonining quvvati bilimlar quvvatidan yuqori turib, u shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish unsuri tarzida namoyon bo'ladi, ijodiy izlanishning natijasi kabi mazkur jarayonning o'zi ham o'ta muhim bo'lib, aynan u o'quvchi va o'qituvchining ijodkorlik quvonchiga, yangilik yaratishga ilhomlantiradi, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyatni tashkil etishga undaydi.⁷⁶

Manbalar tahliliga ko'ra, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi (**o'qitish texnologiyalari – O'T**): Modulli O'T; Muammoli O'T; Individual O'T; Masofaviy O'T; Kompyuterli O'T; Hamkorlik O'T; Loyihalashtirilgan O'T; Dasturlashtirilgan O'T; Tabaqalashtirilgan O'T; O'yinli texnologiyalari; Mualliflik O'T kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur texnologiyalar ichida hamkorlik ta'limi texnologiyalari zamonaviy sharoitda o'ziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

⁷⁵ Yo'ldoshev J.F., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo'llanma. -T.: O'qituvchi", 2004. 5-bet.

⁷⁶ Qurbonova G.A. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta'lim jurnali, 2017/12. 61-bet.

Hamkorlik ta'limi – o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, "sub'yekt-sub'yekt" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta'lim bo'lib, uning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarini jamoada, kichik guruhlarda yoki juftlikda birgalikda, o'zaro hamkorlikda bajarish sanaladi.

Hamkorlik ta'limi texnologiyasining belgilari:

- o'quvchi shaxsining individualligiga e'tibor qaratish;
- o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- o'qituvchiga va tengdoshlarga nisbatan ijobiy munosabatning yuzaga kelishini ta'minlash;
- muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;
- hamkorlik va o'zaro tenglikka asoslangan muhitni yaratish.

Hamkorlik ta'limi texnologiyasining tamoyillari:

- juftlik va kichik guruh a'zolarining o'zaro birligi;
- juftlik va kichik guruhda har bir o'quvchining shaxsiy va guruh muvaffaqiyati uchun javobgarligi;
- kichik guruhda hamkorlikka asoslangan o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- guruh va jamoa ishining umumiy baholanishi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining quyidagi shakllari mavjud:

- 1) jamoada;
- 2) kichik guruhda;
- 3) juftlikda

Jamoada ta'lim olish. YAgona maqsad yo'lida birlashish, ya'ni jamoa har bir o'quvchi tomonidan o'quv materialining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishidan manfaatdor. Jamoaning muvaffaqiyati har bir o'quvchining yutug'iga va jamoa oldiga qo'yilgan muammoning yechimiga bog'liq.

Kichik guruhda ta'lim olish. O'quvchilar 4-5 nafardan bo'lib, kichik guruhlariga birlashib, o'quv materiali ustida ishlaydi. Bunda fikr bildiruvchi sheriklarni diqqat bilan tinglash talab etiladi. Mashg'ulot so'nggida o'qituvchi istalgan o'quvchidan o'rganilgan mavzu bo'yicha savollarga javob berishini so'raydi.

Juftlikda ishlash. O'quvchilar juftliklarga bo'linadi. Har bir juftlik yaxlit mavzu bo'yicha alohida topshiriq oladi. Birgalikda ishlash asosida juftlik a'zolari o'zlariga berilgan materialni o'zlashtiradi. So'ngra bu haqida jamoa oldida axborot beradi.

Quyida boshlang'ich sinfda o'tiladigan mavzulardan biri bo'yicha hamkorlik ta'lim texnologiyasining qo'llanilishini ko'rib o'tamiz:

"Qushlar bizning do'stimiz"

"SAN" texnologiyasi (uchlik: samarali, axloqiy, nazokatli).

Texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarda yakka, jamoaviy, guruh bilan ishlash, ijodiy va tashkilotchilik faoliyati ko'nikmalarini, ishga mas'uliyat bilan yondashuvni shakllantirish, ulardagi mavjud qobiliyatlarini rivojlantirish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: o'qituvchi o'quvchilarni o'tkaziladigan texnologiyaning tartib-qoidalarini bilan tanishtiradi va o'quvchilarni 3 guruhga ajralishlarini so'raydi. Guruhlarda ular yana 3 ta asosiy rollarga bo'linadilar. Bular:

- ✓ **BILAG'ONLAR;**
- ✓ **CHAQQONLAR;**

✓ **AKTYORLAR.**

O'qituvchi har bir guruhga alohida topshiriq beradi va bir xil vaqt belgilaydi.

3. **“BILAG‘ONLAR”** jamoasi berilgan vaqt mobaynida qushlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘rtoqlariga batafsil so‘zlab berishlari kerak bo‘ladi. Bu topshiriq natijasida o‘quvchilar o‘qituvchi kitobdan o‘qib bergan ma’lumotlarni yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar topshiriqni navbatma-navbat bajaradilar. Topshiriqqa barcha birday jalb etilishi kerak bo‘ladi.

4. **“CHAQQONLAR”** jamoasiga esa berilgan topshiriqlar yuzasidan tezkor savollarga javob berish vazifasi yuklatiladi. Savollar o‘qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo‘yilgan bo‘lishi kerak va quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Tabiatda qushlar qanday foydali vazifalarni bajaradi? (zararkunanda hashorotlarni yeydi, gullarni changlatadi va hok.);

- Ramziy ma’noda “Bahor elchisi” deb nomlangan qush qaysi? (Qaldirg‘och);

- Sayroqi qushlardan birining nomini ayting? (Bulbul);

- Pochtachi vazifasini o‘tagan qush qaysi? (Kabutar);

- Baland uchadigan qushlardan biri? (Burgut);

- Ko‘pincha ertaklarda donishmand obrazida gavdalanadigan qush? (Boyo‘g‘li);

- Gapiradigan qush? (To‘ti)

3. **“AKTYORLAR”** jamoasiga esa qushlarning ovozlarini o‘xshatib bajarish vazifasi topshiriladi (masalan, qarg‘a, bulbul, chumchuq, boyo‘g‘li). Qolgan o‘quvchilar esa qaysi qushlarni ovoziga taqlid qilayotganini topishlari kerak bo‘ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda ta’lim maqsadi va vazifalarining aniq, puxta belgilab olinishi o‘qituvchi, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini muayyan yo‘nalishga solish, ta’lim maqsadiga erishishda vaqtdan unumli foydalanish, ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan didaktik va tarbiyaviy muammolarning oldini olish, mavjud shart-sharoitlardan oqilona foydalanishga zamin hozirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.**

2. **Yo‘ldoshev J.F., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo‘llanma. - T.: O‘qituvchi“, 2004.**

3. **Qurbonova G.A. Zamonaviy o‘qituvchining pedagogik mahorati va burchi. Zamonaviy ta’lim jurnali, 2017/12.**

4. **Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. – Toshkent: 2015.**

O'SMIRLIK VA O'SPINLIK DAVRIDAGI YOSHLARNING OTA-ONALAR BILAN O'ZARO MUNOSABATLARI

Quranboyeva Malika Sapoboy qizi. Mamun Universiteti Psixologiya va tibbiyot kafedrası talabasi,

Babajanov Maqsadbek Ulug'bekovich. Mamun Universiteti Psixologiya va tibbiyot kafedrası o'qituvchisi, maqsadbekbobojonov2@gmail.com

Annotatsiya: Maqola, o'smirlik va o'spirinlik davrlarida bolalarning psixologik, aqliy va emotsional o'sish jarayonlarini tahlil qiladi. Ushbu yoshdagi shaxsiyatning rivojlanishi, dunyoqarashi va ongining shakllanishi, hamda yoshga mos ravishda ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'stirish masalalari muhokama qilinadi. Pedagoglar va ota-onalar uchun, bolalarning rivojlanishini tushunish va ular bilan samarali ishlashda foydali bo'lishi maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogik-psixologiya, o'smirlik, o'spirinlik, ota-onalar, intellektual rivojlanish, yetakchi faoliyat, muloqot, emotsional rivojlanish.

Kirish. O'smirlik va o'spirinlik davri, yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o'smirlar o'zlarining shaxsiyati, qiziqishlari va dunyoqarashlarini shakllantirish jarayonida bo'lishadi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan munosabatlar ham yangi bosqichga kiradi. O'smirlar mustaqillikka intilishadi, o'z fikrlarini ifoda etishga va o'z qarorlarini qabul qilishga harakat qilishadi. Biroq, bu jarayon har doim ham oson kechavermaydi. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi muloqot, o'zaro tushunish va hurmat muhitini yaratish, o'smirlik davridagi muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. O'smirlik va o'spirinlik davridagi yoshlarning ota-onalar bilan o'zaro munosabatlari, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli hayot yo'lini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu mavzu atroflicha va chuqur tahlilni talab etadi

Asosiy qism. *O'smirlik davri.* O'smirlik bu inson jiddiy jismoniy hissiy va ijtimoiy o'zgarishlarni boshdan kechiradigan muhim davr. O'smirlik davrida eng dolzarb muammolardan biri shundaki, o'smirlik davridagi ota-ona va bola munosabatlarining sifati bolaning shaxsiyatining rivojlanishiga va uning atrofidagi odamlar bilan kelajakdagi munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin[1].

Bu davrda bola va ota-ona munosabatlari o'smirlar va ota-onalar uchun muhim qiyinchiliklar va imkoniyatlarni tug'diradi. Bu davrda ota-ona ko'proq farzandiga vaqt ajratishi, o'qishda, o'qituvchi yoki do'stlari bilan nima muammolari borligini so'rashi va qanday yordam bera olishini bildirishi kerak. Ota-onalar ushbu qiyin davrda bolalar bilan sog'lom va uyg'un munosabatda bo'lishlari va ularning mustaqil va o'ziga ishongan kattalar bo'lib ulg'ayishiga yordam berishlari uchun ushbu muammolarni tushunish va yengish imkoniyatiga ega bo'lish muhimdir[2, b. 41].

Ko'pgina olimlar o'smirlik davri bilan shug'ullanishgan. Xoll bunga o'zining «O'sish» asari bilan asosiy hissa qo'shdi. K.Levin va E.Erikson ham o'smirlik haqida yozgan, Z.Freyd uni psixoanalitik nuqtai nazardan ko'rib chiqqan. Rus psixologiyasida esa, L.S.Vigotskiy, G.A.Sukerman, L.I.Bozovich va boshqa taniqli olimlar tomonidan yoritilgan[4].

O'smirlik - bu yoshlar mustaqil bo'lishga intiladigan davr. Bu vaqtda ota-onalar bilan farzandlar o'rtasidagi muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Sog'lom muloqot orqali ota-onalar farzandlarining rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va mustaqil qarorlar qabul

qilishlariga ko‘maklashadi. Ota-onalar o‘smirlar bilan ochiq muloqot qilish orqali ularning duch keladigan qiyinchiliklarini yengishga yordam beradi.

Gormonal o‘zgarishlar yoshlarning hissiyotlarini kuchaytiradi. Bu holat ularni o‘rishining normal qismi hisoblanadi. Ota-onalar farzandlarini tushunib, qo‘llab-quvvatlashlari kerak, chunki o‘smirlar ba‘zan his-tuyg‘ularini ifoda etishda qiynalishadi. Muloqot qilishga ochiqlik orqali ota-onalar o‘smirlarning muammolarini hal qilishda yordam berishi va ularning mustaqilligini hamda oiladagi ishonchini oshirishi mumkin. Ota-ona farzandini to‘g‘ri qabul qilishi, fikrlariga hurmat bilan qarashi va «biz senga ishonamiz», «sen buni uddalaysan» deb rag‘batlantirishi kerak.

O‘spirinlik davri. O‘spirinlik, fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan yetuklikka o‘tish davri hisoblanadi. Bu davrda yoshlar tez rivojlanadi, lekin bu rivojlanish doimo ijtimoiy yetuklik bilan mos kelavermaydi. Hozirgi o‘spirinlar, akseleratsiya sababli, oldingi avlodlarga nisbatan erta yetuklashmoqda. Bu davr 15 dan 23 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. O‘spirinlik davri 15 yoshdan boshlanib, ijtimoiy sharoitlar ta‘sirida rivojlanadi va shaxsning ijtimoiy faolligi hamda shaxsiy yetukligi shakllanishiga yordam beradi.

O‘zini past baholaydigan yigitlar, ayniqsa, o‘zlarining hurmatiga qandaydir tarzda ta‘sir qiladigan hamma narsaga nisbatan zaif va sezgir. Ular tanqidga, kulgiga va haqoratga boshqalarga qaraganda og‘riqli munosabatda bo‘lishadi[3]. Ilk o‘spirinlik davrida yoshlarda o‘zini tutish xarakteri, xulq-atvori, fikrlashi hattoki nutqi ham o‘zgarishi mumkin. Bunday paytda ular ko‘proq mehr- e‘tiborga va ota-onalar ularni tushunishiga muhtoj bo‘ladilar.

Faol ijtimoiy hayot va mustaqil ta‘lim, yoshlarning dunyoqarashi va mas‘uliyat hissini shakllantirishda muhimdir. Rus psixologi L.I.Bojovichga ko‘ra, ilk o‘smirlik davridagi motivatsion rivojlanish, o‘quvchilarning hayotda o‘z o‘rnini topishlari va axloqiy qarashlarini belgilashda kalit ahamiyatga ega.

Ota-ona va bola munosabatlarining sifati o‘spirinning o‘ziga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga ta‘sir qiladi va uning jamiyatdagi xatti-harakatlarini modellashtiradi va shunga mos ravishda uning butun hayotiga ta‘sir qiladi[5]. Ota-onalar farzandlarining ta‘lim hamda kelajak maqsadlari haqida muntazam suhbatlashib, qiziqishlari va oliy o‘quv yurtlariga kirish rejalari bilan tanishib, ularni qo‘llab-quvvatlashlari muhimdir. Hozirgi davrda ayrim ota-onalar qizlarini maktabdan keyin erta turmushga berishga moyil, bu esa bunga tayyor bo‘lmagan yoshlarda tushkunlik va stress kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Maktab va sinf muhiti yoshlarning shaxsiy sifatlarini, jumladan matonat, jasurlik va intizomni rivojlantirishda muhimdir. Ushbu fazilatlar ularning kelajakdagi kasb tanlovi va mehnat faoliyatiga tayyorgarlik jarayonida shakllanadi. O‘spirinlik davrida jismoniy va jinsiy rivojlanish ham kasb tanlashda asosiy omil hisoblanadi. Shu bilan birga, yoshlar mustaqil hayotga qadam qo‘yish arafasida turib, o‘z kelajaklarini rejalashtiradilar.

Xulosa. O‘smirlik va o‘spirinlik davri - bu yoshlar hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda o‘smirlar va o‘spirinlar o‘zlarining shaxsiyati, qiziqishlari va dunyoqarashlarini shakllantiradilar. Ota-onalar bilan o‘zaro munosabatlari esa, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ota-onalar o‘smirlar va o‘spirinlarga mustaqil fikrlashni va o‘z qarorlarini qabul qilishni o‘rgatishlari kerak, shu bilan birga, ularning hissiy ehtiyojlarini tushunish hamda qo‘llab-

quvvatlashlari muhimdir. O'smirlar va o'spirinlar o'zlarini qadrlangan hamda tushunilgan his qilganda, ular o'zaro munosabatlarda yanada ochiq va ishonchli bo'lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Babajanov M.U.O'smirlar diqqatini rivojlantirish xususiyatlari. Fan, ta'lim, innovatsiyalar: dolzarb muammolar va zamonaviy yo'nalishlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. "Mamun-universiteti" NTM, 2023 y.
[y.https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rcp9SMEA AAAJ&citation_for_view=Rcp9SMEA AAAJ:LkGwnXOMwfcC](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Rcp9SMEA AAAJ&citation_for_view=Rcp9SMEA AAAJ:LkGwnXOMwfcC)
2. М.В.Булановой-Топорковой.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. Под ред. // Издательство: Феникс, 2002 г. 544 стр.
3. Захарова И.В., Козырева И. С. Подростковый возраст и взаимодействие с родителями. — М.: Издательство «Просвещение», 2015. — 348 с.
4. Степанова О. Б., Подростки и родители: коммуникация, расстройства, проблемы. - Самара: Издательство «Самарский университет».-2016.-205 с.
5. Сукиасян С.А., Харитонов И.В.(2020). Особенности связи детско-родительных отношений и самоотношения в подростковом возрасте. В Universum: психология и образование. Нет. 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vzaimosvyazi-detsko-roditelskih-otnosheniy-i-samootnoshenia-v-podrostkovom-vozhraсте> (режим доступа: 18.03.2021).

ФОРМАТИВНАЯ И СУММАТИВНАЯ ОЦЕНКА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ: КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ

Д.Захидова преподаватель кафедры практики Английского языка

Аннотация. Данный текст рассматривает различные типы оценки, применяемые в педагогическом дискурсе, и их роль в обеспечении эффективности учебного процесса. Автор подчеркивает, что понимание ключевых различий между различными видами оценки крайне важно для выстраивания целостного подхода к отслеживанию и повышению качества обучения. Приводятся примеры инструментов формативной и суммативной оценки, таких как опросы, наблюдения и анализ домашних заданий.

Ключевые слова: оценка, педагогический, дискурс, формативная, суммативная

В педагогическом дискурсе существует многообразие типов оценивания, каждый из которых выполняет свои специфические функции и задачи. Понимание этих различий крайне важно для обеспечения комплексного подхода к отслеживанию и повышению качества учебного процесса.

Одним из ключевых видов оценки является формативная оценка, которая играет ключевую роль в обеспечении эффективности преподавания и обучения. В отличие от итоговой, суммативной оценки, формативное оценивание происходит непосредственно в ходе учебного процесса. Его главная цель - получение обратной связи, которая позволяет учителям корректировать методы и подходы, чтобы максимально эффективно способствовать усвоению материала учащимися.

Примерами формативной оценки могут служить различные виды опросов, наблюдения за работой учащихся на уроке, обсуждения и анализ выполненных домашних заданий. Эти инструменты дают учителям возможность увидеть, на каком этапе обучения находится каждый ученик, и скорректировать свою педагогическую деятельность соответствующим образом. Важно отметить, что формативная оценка не ставит своей целью выставление отметок. Вместо этого она фокусируется на предоставлении конструктивной обратной связи, которая помогает учащимся понять, что именно им удастся, а над чем еще нужно поработать. Таким образом, формативная оценка носит всесторонний характер и способствует повышению качества обучения за счет постоянной корректировки учебного процесса. Главная задача суммативной оценки - подвести итог освоения обучающимися образовательной программы за определенный промежуток времени. Учителя используют результаты суммативного оценивания для выставления итоговых отметок, а также для принятия важных решений, связанных с аттестацией, сертификацией и отбором учащихся. Наиболее распространенными примерами суммативной оценки являются экзамены, контрольные работы и итоговые проекты. Эти формы оценивания позволяют учителям всесторонне оценить, насколько полно и прочно учащиеся усвоили учебный материал за определенный период. Именно поэтому к организации и проведению суммативных оценочных процедур предъявляются высокие требования в отношении объективности, надежности и валидности.

В то же время следует отметить, что чрезмерное увлечение суммативным оцениванием может привести к узкому фокусированию на подготовке к тестам в ущерб более глубокому пониманию предмета. Поэтому важно соблюдать баланс между формативным и суммативным оцениванием, чтобы обеспечить всестороннее отслеживание прогресса учащихся и повысить эффективность учебного процесса в целом.

Использованная литература:

1. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 02, February (2024) 106 Лингвогендерологические особенности сложных предложений с парентезным вставным компонентом как лингвогендером в английском, узбекском и русском языках. М.Г.Хошимов ф.ф.ф.д., доцент АГИИЯ
2. Nargiza Maxsudova Aslanbekovna. (2024). Specific features of lexicographic description of concepts. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 3(3), 82–85. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/icmsss/article/view/4130>
3. Akhadovich K. B. Linguistic factors and their reflection in translation in phraseologists with socio-professional nominal components in english and uzbeki //journal of language and linguistics. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 158-162.
4. Abdusattorova, B. (2024). The Interaction of Feelings: Delving into the Depths of Happiness and Sorrow. Open Academia: Journal of Scholarly Research, 2(2), 44-47.
5. Toshtemirov, E. (2023). The problem of the relationship of phraseologisms and proverbs in the language. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 285-287.
6. Valizaoy, O. (2023). The concept of uzbek anthroponymics and its main problems. Pedagogics, 48(1), 38-42.

“KAYFIYAT” KONSEPTI VERBALIZATORLARINING KOMMUNIKATIV – PRAGMATIK TURLARI

Abdusattorova Begoyim Po'latjon qizi. ADCHTI doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola "kayfiyat" konsepti va uning universal tabiatiga bag'ishlangan bo'lib, ingliz va o'zbek tillarida "kayfiyat" tushunchasining sathlararo verbalizatorlarining kommunikativ – pragmatik turlarini tahlil qilinadi hamda kayfiyat g'oyasining turli lingvistik darajalarda o'rganiladi.

Kalit so'zlar: konsept, kayfiyat, salbiy his-tuyg'ular, lingvokulturologiya, lingvomadaniy birlik, leksik daraja, sintaktik daraja, noverbal belgilar, metafora, o'xshatish.

"Kayfiyat" semantikasi universal, konseptual ifodalangan hamda leksik-semantik sohaning asosini tashkil etuvchi ruhiy holat kategoriyasi "kayfiyat" hisoblanadi. Umuman olganda, barcha manbalar "kayfiyat" tushunchasini hissiy holat yoki hissiyotlar bilan ifodalangan ruhiy holat deb izohlaydi. Kayfiyat nisbatan uzoq davom etadigan, barqaror ruhiy holatdir. U o'rtacha yoki zaif intensivlik, ijobiy yoki salbiy holatda namoyon bo'ladi. "Ijobiy kayfiyat" mikromaydoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

hissiy holat yoki ruhiy holat: quvonch, baxt.

"Salbiy kayfiyat" mikromaydoni quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi qayg'u, achchiqlik, umidsizlik, nafrat, qayg'u, g'azab, qayg'uga to'la, g'azab - g'azablangan, nafrat - kuchli adovat, dushmanlik hissi.

"Quvonch" semantikasining lingvistik ekspressiv vositalari

Sodda gaplarda: joy, happy, glad, cheer, to cheer, (V) merry, smile, enjoy, quvonch, sevinch, quvnoq, mamnun, xursand, shod, zavq;

Yasama so'zlarda: joyous, joyful, happiness, happily, gaily, pleased, enjoyment;

Qo'shma so'zlarda: joy-ride, happy-going, xurram, xushxabar, vaqti chog', kongil oro, zavqbaxsh;

So'z birikmalari: to make mercy, to have fun, to enjoy oneself, to be glad, to like happily, to grow merry, to give pleasure, a gladness of life; xursand bo'lmoq, mazza qilmoq, kayfiyati chog' bo'lmoq, jon deb o'yinga tushmoq;

Frazeologik birliklar: to be in pink, to be in the seventh heaven, ; boshi osmonga yetmoq, terisiga sig'may ketmoq, do'ppisini osmonga otmoq;

Paremiyalar: No pleasure without pain; He who pleased everybody died before he was born; Baxt kulgu bor uyga kirar; Oyni o'n beshi qorong'u bo'lsa o'n beshi yorug';

Gaplarda: Royi va tadbiri bisyor yaxshi edi. Xeyli mutoyaba qilur edi; he used to make entertaining jokes;⁷⁷

Quvonch semantikasiga ega so'zlar ko'pincha xususiyat qo'shadigan atributli so'zlar bilan birga keladi hamda bu o'quvchi uchun kutilmagan hisoblanib uni hayratga soladi: a heart burning smile (yurakni yondiradigan kulgu), happy dust (kokain, heroin), happy hunting ground (Shimoliy Amerika hindulari, jannat), a laughing frog (Yevropa baqasi), a

⁷⁷ Maxammatjon Arabovich Abduvaliev ; Valijon Abduvahobovich Vositov ; Abdurashid Isaqovich Ismoilov ; Bahromjon Abduraimovich Saidov ; Ahmadbek Sohijjon Uglj Bozorbekov Investigation of the Lexical-Semantic Field of "Joy"/ "Shod-Xurramlik" in English and Uzbek Languages International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding Volume 8, Issue 8 August, 2021

laughing goose (old tomoni oq g'oz), the shadow of a smile, merry hours (quvnoq tarona, mamnun ko'ngillar, orombaxsh, kulgi.)⁷⁸

A.V.Selayev fikriga ko'ra: "tuyg'ular-bu shaxsning sub'ektiv baholovchi munosabati muayyan mavzu yoki hodisaga, sifat va intensivlikda qaratilgan hisoblanadi. Hissiyot sifati ostida tadqiqotchi tuyg'u belgisini tushunadi va uning asosi ob'ektni baholashdir.

Barcha semantik maydonlar prinsipial jihatdan umumiy tuzilish bilan tavsiflanadi: maydon o'ziga xos yadro va markaziy qismga, shuningdek, periferiyaga ega; uning semantik maydon "sohalari"dagi birliklari tabiiy ravishda turli xil takroriy, muntazam munosabatlar bilan bog'langan bo'ladi hamda bunday birliklar ko'pincha stilistik jihatdan farqlanadi. Semantik maydon chegaralarning sezilarli moslashuvchanligi bilan ajralib turadi, chunki u markaziy va periferik qismga ega. Maydonning semantik jihatdan sodda birliklari markazga yaqin joyda joylashgan bo'lib, identifikator bo'lib xizmat qiladi, ular asosida murakkabroq semantik tuzilishga va stilistik xususiyatlarga ega bo'lgan birliklarning semantik sinflari ajratiladi.

Emotivlikning funksional-semantik sohasi birliklari barcha soha a'zolarining ma'nosida mavjud bo'lgan mavhum kategorik-leksik emotsionallik asosida birlashtiriladi.

Biz ko'rib chiqayotgan hissiyotning funksional-semantik maydoniga quyidagilar kiradi:

1. sub'ektning emotsional holatlari va kechinmalarini bevosita ifodalovchi leksik va frazeologik birliklar;
2. intellektual deb hisoblanishi mumkin bo'lgan qiziqish, ajablanish va boshqalar kabi his-tuyg'ularning nomlari.

Hissiyotning funksional-semantik sohasini tashkil etish - bu "hissiy hodisaning shakli" semantik atributiga ko'ra farqlanadigan his-tuyg'ularning semantik sinflarini aniqlash hisoblanadi. Vasilev his-tuyg'u fe'llarining uchta sinfini aniqlaydi: 1. emotsional holat predikatlari (g'azablanish, quvonish); 2. emotsional kechinma predikatlari (azob chekmoq, azob chekmoq); 3. emotsional munosabat predikatlari (sevgi, nafrat). Tuyg'u va his-tuyg'ularni ifodalovchi leksik birliklarning ikki sinfini aniqlash jarayonida shuni ma'lum qilamizki: birinchisi, holat ma'nosiga ega bo'lgan emotivlar; ikkinchisi, munosabat ma'nosiga ega bo'lgan his-tuyg'ular. Emotsional holat va munosabatning leksik birliklarining semantikasi o'rtasidagi qarama-qarshilik konseptual asosga ega bo'lib, hissiyotlarning elementar nomlanishi darajasida (qo'rquv – holat, hurmat – munosabat) farqlanadi.

A.D.Shmelev qayg'u va qayg'u tushunchalarini farqlab, buni quyidagicha izohlaydi: "G'amginlik va qayg'uning lingvistik xatti-harakatlaridagi farqlar turlicha belgilanadi. Belgilangan tuyg'u holati: qayg'u - bu alohida kayfiyat.

Belgilangan tushunchalarning semantikasini o'rganish natijasida, barcha o'rganilgan til madaniyatlarida universal bo'lgan monopolyar dominantlar:

- 1) sezish/holat/hissiyot (qoniqish hissi);
- 2) hissiyot jarayon/harakat sifatida;
- 3) sababchi/hissiyot manbai (inoyat);
- 4) his-tuyg'ularning namoyon bo'lishining intensivligi (katta quvonch bilan);

⁷⁸ Maxammatjon Arabovich Abduvaliev ; Valijon Abduvahobovich Vositov ; Abdurashid Isaqovich Ismoilov ; Bahromjon Abduraimovich Saidov ; Ahmadbek Sohijon Uglj Bozorbekov Investigation of the Lexical-Semantic Field of "Joy"/ "Shod-Xurramlik" in English and Uzbek Languages International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding Volume 8, Issue 8 August, 2021

5) his-tuyg'ularning namoyon bo'lish shakli ;

6) qarama-qarshi tuyg'u (quvonch/qayg'u) bilan ikkilik bog'lanish.

“His-tuyg‘u tabiati” (quvonchli, shodlik,mamnun), "hissiyot sababchisi" (biror narsa sodir bo'ldi - nimadir sodir bo'ldi; qilish zavqlanadigan narsa - siz zavq oladigan narsani qilasiz), "xarakter voqealar" (yaxshi - yomon, yaxshi); "quvonch ob'ekti" (kimdir - kimdir,individual) Shunga ko‘ra, bu emotsional subsferaning nomi – quvonch leksemasidan tashqari uning ingliz tilidagi lingvistik ifodalashning nominativ vositalari ham bo‘lishi mumkin.

Og'zaki muloqotda ekspressivlik va ifodalilik bir qator vaziyatlarda farqlanadi. How absolutely marvelous! That's fantastic , keng qo'llaniladigan kuchaytirilgan ifodalash(Thank you so much / I am most grateful) va kompliment(Oh, thank you very much. You are super). Ingliz tilida ekspressiv emotsional-baholashda giperboladan foydala foydalanilgan birliklar: great, excellent, gorgeous, wonderful, brilliant, superb, fantastic.

Sotsiolingvistikada genderlekt degan termin mavjud bo'lib bu asosan bir genderga tegishli gapirish va yozish uslubi hisoblanib, bu atama munozarali chunki erkak va ayol nutqidagi farq unchalik emas degan tushuncha mavjud. Ammo bugungi kunda fan bu mavjudlikni inkor etmaydi; ba'zi uslub xususiyatlari va ayniqsa hissiy jihatdan , asosan erkaklarga yoki ayollarga xos jihatlari mavjud.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Sodiqov, A.Abduazizov, M.Irisqulov “Tilshunoslikka kirish” Toshkent «O'qtuvchi», 1981
2. A.E.Mamatov, “Zamonaviy lingvistika” Toshkent, “Noshir” 2019.
3. A.Primov, X.Qodirova “Tilshunoslikning dolzarb muammolari” Urganch 2019
4. A.Primov,H.Qodirova. “Tilshunoslikning dolzarb muammolari” o`quv-uslubiy qo`llanma.Urganch-2019
5. Zaxiriddin Muxammad Bobur. Boburnoma.”IJOD PRESS” 2019
6. R.Rasulov.” Umumiy Tilshunoslik”. Toshkent-2010.
7. Annete Susannah Beveridge. Baburnama a memoir.Rupa publications India Pvt. Ltd 2017.- 491 p.
8. Annete Susannah Beveridge. Baburnama a memoir.Rupa publications India Pvt. Ltd 2017.- 491 p.
9. Abdusattorova, B. (2023). REVEALING EMOTION OF JOY AND SADNESS. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 2(20), 165-169.
10. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 02, February (2024) 106 ЛИНГВОГЕНДЕРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПАРЕНТЕЗНЫМ ВСТАВНЫМ КОМПОНЕНТОМ КАК ЛИНГВОГЕНДЕРОМ В АНГЛИЙСКОМ, УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ. М.Г.Хошимов ф.ф.ф.д., доцент АГИИЯ
11. Anvarbekova, Oydinoy. "HISTORICAL DEVELOPMENT OF PARALINGUISTICS." Академические исследования в современной науке 3.7 (2023): 145-148.

СТРУКТУРНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОКСЮМОРОНОВ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ: АНАЛИЗ И КЛАССИФИКАЦИИ

Аюпова Гулойим Бахтиёржон кизи, докторант Андижанского государственного института иностранных языков

e-mail: ayupovaguloyim.96@gmail.com

Аннотация: Эта статья посвящена детальному анализу структурных и семантических классификаций оксюморонов в английском и русском языках. Авторы рассматривают оксюмороны на трех уровнях: морфемном, лексическом и синтаксическом, подчеркивая их разнообразие и сложность в структурном выражении. Основное внимание уделяется синтаксическим моделям оксюморонов, предложенным такими исследователями, как М.Флайих, который выделяет однословные оксюмороны и фразовые оксюмороны, а также Г.Г.Курегян, анализирующий бинарные словосочетания и контекстуальные оксюмороны в русском языке. Дополнительно рассматриваются структурные и семантические типы оксюморонов по классификации Л.И.Татановой и Е.А.Атаевой, позволяющие глубже понять их роль в языке. Исследование подчеркивает значение оксюморонов для литературного и разговорного дискурса, открывая новые перспективы для анализа и теоретического осмысления стилистики и лингвистики.

Ключевые слова: оксюморон, структурная типология, семантическая типология, морфемный уровень, лексический уровень, фразовые оксюмороны.

Изучим структурные классификации оксюморонов. Они встречаются на трех уровнях: морфемном (на уровне слова – односложные оксюмороны), лексическом (на уровне фразы – в виде словосочетания), синтаксическом [3].

М. Флайих определяет три структурных типа английских оксюморонов [3]:

1. Оксюмороны, состоящие из одного слова с аффиксальными морфемами (например, *pianoforte*, *preposterous*).
2. Оксюмороны, состоящие из одного слова с корневыми морфемами (например, *bittersweet*).
3. Оксюмороны, проявляющиеся на уровне фразы в виде словосочетания (например, *I silently scream*).

Согласно классификации Р. М. Флайих, оксюморонное словосочетание в английском языке может быть представлено следующими синтаксическими моделями [3]:

- а) Adv + Adj;
- б) Adv + V;
- в) Adj + N;
- г) Adj + Adj;
- д) N + N.

На уровне синтаксической структуры предложения выделяются следующие типы:

- а) S + P (в предложении типа *Silence sings all around me*);
- б) S + Pr (*This silence is deafening*);
- в) S + Obj (*The greatest hate springs from the greatest love*);
- г) P + Obj (*I will to the water go, and see him out of sight*).

По утверждениям Чуанью, оксюмороны на уровне фразы и слова, использующиеся вместе внутри фразы, могут быть разного синтаксического класса (как в а, b, с и d), либо одного класса (как в е и f). В частности, синтаксическая рамка по частям речи оксюморона может включать следующие типы [4]:

a. adverb + adjective

1. "And faith unfaithful kept him falsely true"

b. adverb + verb

2. " I silently scream for help

- That never seems to come"

c. verb + adverb

3. He wished that he was ill, then he could stay away from school... He began groaning loudly.

d. adjective + noun

4. It is an open secret that Mary and John are engaged.

e. adjective + adjective

5. The cat lay on the sofa, looking all drowsy and vivacious.

6. hateful good

f. noun + noun

7. Filling in a tax return calls for absolute honesty and cunning

Чуанью добавляет, что противопоставляет или противопоставляется в оксюморе, не является формой, а содержанием, то есть его синтаксический каркас может быть более гибким, чем указано в вышеприведенных примерах [4]. На самом деле, это может быть и за пределами фразы, например:

g. подлежащее против сказуемого

8. Silence sings all round me; my head is bound with a band

h. подлежащее противопоставляется предикативу

9. A friend to everybody is a friend to nobody

10. This silence is deafening.

i. подлежащее противопоставляется дополнению

11. The greatest hate springs from the greatest love.

j. предикатив противопоставляется дополнению

12. " And is he gone? And is he gone?" she cried, and wept out outright; "then I will to the water go, and see him out of sight".

Г. Г. Курегян на основе русскоязычного материала выделяет три структурных модели [3]:

- модель одной синтаксической формы (*надменно-нежный, не-гулянье, футурстарица*);

- модель бинарного словосочетания с подчинительной связью (*она наиболее продуктивна*);

- дистрибутивно-контекстуальные оксюмороны — оксюморон-предложение, оксюморон-текст («*В нем смерть цвела какой-то жизнью черной*»).

В модели бинарного словосочетания Г. Г. Курегян отмечает следующие варианты:

1. Именные, субстантивные словосочетания, где N — главное слово:

a) N + Adj;

б) N + N (однокорневая модель с отрицательной частицей «не» у одного из членов структуры и разнокорневая модель без использования предлога);

в) N + N (с предлогом);

г) N + V;

д) N + Num.

2. Именные, субъективные словосочетания, основная структура – Adj+Adv.

3. Глагольные словосочетания:

а) V + Adv;

б) V + наречие времени;

в) V + деепричастие;

г) V + N в косвенном падеже.

4. Наречные оксюмороны.

Среди односложных моделей Г. Г. Курегян выделяет оксюморон-слово, в котором заключается и признак, и его отрицание (например, *невстреча*), а также оксюмороны с метафорическим переносом в основе. В этой группе находятся сложные слова типа *надменно-нежный*.

Основываясь на классификациях Л. И. Татановой [2] и Е.А. Атаевой [1], можно выделить структурные и семантические оксюмороны. Согласно классификации Л. И. Татановой, семантические типы оксюморонов состоят из следующих:

1. Двухкомпонентные оксюмороны
2. Многокомпонентные оксюмороны
 - а. Атрибутивные синтаксические единства
 - б. Атрибутивные лексические единства
 - с. Сочетания слов с предлогом 'of

Е. А. Атаева выделяет следующие типы семантических оксюморонов: размытые и явные. Исследование структурных и семантических классификаций оксюморонов позволяет глубже понять их роль и значение в языке, открывая новые перспективы для анализа литературного и разговорного дискурса. Такое многоаспектное изучение не только обогащает наше понимание языковых фигур, но и способствует развитию теоретических основ стилистики и лингвистики.

Список использованной литературы

1. Атаева Е. А. Лингвистическая природа и стилистические функции оксюморона : автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Москва, 1975. С. 41.

2. Татанова Л.И. Дискурсивные характеристики оксюморона в англоязычной художественной литературе : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.04. – Москва : Российская государственная библиотека, 2006. С. 26.

3. Чиршева Г. Н., Чернига В. И. Структурно-семантические особенности оксюморона в романе Дж. Оруэлла «1984» и его переводах // Вестник Череповецкого государственного университета. 2021. № 1 (100). С. 153-164. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-semanticheskie-osobennosti-oksyumorona-v-romane-dzh-oruella-1984-i-ego-perevodah> (дата обращения: 20.02.2024).

4. Chuanyu F. Linguistic and Rhetorical approach to antonymy in English. 2008. Отличная школа иностранных языков Университета Аньхой «Английская лингвистика». URL: modlinguistics.com (дата обращения: 20.02.2024).

**ANIQ VA TABIIY
FANLAR.**

KONVERSIYA YO‘LI ORQALI INGLIZ TILIGA O‘ZLASHGAN TURKIY SO‘ZLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Vositov Valijon Abduvaxobovich filologiya fanlari doktori, dotsent
Andijon davlat chet tillari instituti E-mail: 4496109@mail.ru Tel: 934496109

Annotatsiya: Maqolada ingliz tiliga turkiy tillardan o‘zlashgan so‘zlarning konversiya yo‘li orqali bir turkumdan boshqa so‘z turkumiga o‘tishi va ingliz yozuvchilari asarlari, ingliz lug‘atlarida berilishi kabi masalalar tahlil qilinadi.

Kalitso‘zlar: konversiya, o‘zlashma so‘z, ot, fe‘l, affiksatsiya.

Аннотация: В статье анализируются такие вопросы, как перевод слов из турецких языков в английский из одной словесной категории в другую, а также произведения английских писателей и английские словари.

Ключевые слова: конверсия, заимствованное слово, существительное, глагол, аффиксация.

Annotation: The article analyzes issues such as the conversion of words from Turkic languages into English from one word category to another, as well as the works of English writers and English dictionaries.

Key words: conversion, borrowed word, noun, verb, affixation.

Turkiy o‘zlashmalar ingliz yozuvchilari asarlarida yangi ma’noda bir so‘z turkumdan ikkinchi turkumiga konversiya yo‘li bilan o‘zgartirilgan holda ishlatilgan. Masalan, XVII asrda mashhur ingliz dramaturgi Jeyms Shirli “*Honoriam and Mammon*” dramasi yozadi va unda birinchi marta “*chiaux*” va “*turk*” turkiy so‘zlarini yangi ma’noda ishlatadi. J. Shirli “*chiaux*” so‘zini fe‘l vazifasida “*aldamoq*”, “*hiyla (nayrang) qilmoq*” ma’nosida qo‘llaydi:

“*We are?*

In a fair way to beridiculous,

What think you? - Chiaux'd.

By a scholar!

(James Sherly. *Honoriam and Mammon*, act II, scene III, L., 1659. – P. 28)

Vaqt o‘tishi bilan ingliz tilidagi ayrim turkiy o‘zlashmalar yangi ma’nolarda qo‘llanila boshlaydi. Masalan, “*bosh*” so‘zi oldin undalma, ot sifatida ishlatilgan bo‘lsa, endilikda NED lug‘atida qayd qilinishicha, 1870-yil ilk marotaba “*hech qanday harakat qilmaslik, buzmoq, ishdan chiqarmoq, yomonlashtirmoq*” ma’nosida fe‘l so‘z turkumi, 1882-yil “*boshy*” ko‘rinishida “*quruq, bo‘sh*” ma’nosida sifat soz turkumi bo‘lib qo‘llanila boshladi:

You “*bosh*” his joke by refusing to laugh at it; you “*bosh*” his chance of sleep by playing upon the cornet all night in the room next to him. (Macm. Mag., XXI, 71, 1870).

Yoki “*to backsheesh*” (1882-y.) – “*choychaqa bermoq*” ma’nosida qo‘llanilgan:

You would make terms with Mahdi making me *backsheesh*. (Gen. Lordon in Pall Mall, L.6, May 12/1, 1884).

“*Horde*” turkiy so‘zini NED, Web. lug‘atlarida ingliz tiliga polyak tilidan 1555, 1613, 1834, 1837-yillarda “1) o‘rda, 2) ko‘chma ma’no: to‘da, olomon, gala, shayka, 3) hasharotlar to‘dasi, uya, 4) olomon” ma’nolarida ot so‘z turkumi sifatida o‘zlashganligi qayd etiladi. Shuningdek, lug‘atlarda “*horde*” so‘zi chamasi tatar tilidan ko‘p marta bir

qator yevropa tillari orqali o'zlashtirilganligi, ingliz tiliga taxminan tatar tilidan polyak tili orqali kirganligi, orttirilgan (epentetik) "h" harfi dastlab polyak tilida, keyinchalik barcha yevropa tillarida paydo bo'lganligi ham ko'rsatiladi.

Ingliz yozuvchisi J.G.Bayron tomonidan mazkur so'z "to'da bo'lib yashamoq" yoki "o'rdani tashkil qilmoq" ma'noli shaxssiz fe'l (infinitiv) sifatida qo'llanilgan:

My father's house shall never be a cave. For wolves tohordeand howl in. (G.Byron. Sardanapalus. L., 1821, VI. – P. 209)

NED lug'atida ushbu so'z 1821-yil "o'rdada yashamoq" ma'nosida fe'l so'z turkumi sifatida konversiya orqali fe'lga aylangan holda qo'llanilganligi ko'rsatiladi.

"Ganch" turkiy so'zi "chormixga tortmoq" ma'nosidagi fe'l bo'lib, dastlab ot so'z turkumi sifatida qo'llanilgan. Tadqiqotlarimiz natijasiga ko'ra, biz Web. lug'atining talqiniga qo'shilishamiz, chunki "gaunch"ning birinchi qo'llanilishi 1599-yildagi D.Sandersonning xati-hisobotida Turkiyani tasvirlash munosabati bilan berilgan:

"I did see upon the Gaunch Ussine Bassa, the Traytor that first rose in Asia" (P.P., Vol. IX. – P. 477)

Bu bizga turkcha "kança" (ilmoq) so'zini ingliz tilidagi "ganch" ko'rinishidagi tarixiy va genetik manbayi deb hisoblashga asos beradi.

"Qora tayyorgarlik ishini bajarmoq" ma'nosidagi "jackal" so'zi konversiya yo'li orqali hosil qilingan fe'l bo'lib, ***NED lug'atida ushbu so'zdan inglizlar ilk marotaba 1823-yilda foydalangan hamda ushbu so'z fors tilidan turk tiliga va u orqali ingliz tiliga o'zlashgan.***

Xulosa sifatida aytish mumkinki, turkiy o'zlashmalar ingliz tili grammatik me'yorlariga deyarli to'liq moslashgan. Asosan, ot turkumiga oid so'zlar o'zlashib affiksatsiya, konversiya yo'llari bilan fe'l so'z turkumiga o'tgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Блажевич.Ю.С.

Лексическаяинтерференциявусловияхязыковогоконтакта(наматериалеязыкарусских эмигрантов вПортугалии): Автореф. дисс...канд.филол.наук.– Белгород: 2011. – 23с.

2. Власичева В.В. Особенности семантики и функционирования тюркизмов в русском и английском языках XX-начала XXI веков. Дисс...канд.филол.наук. – Казань: 2012. – 244 с.

3. Жлуктенко Ю.О. Мовніконтакті. Проблеми інтерлінгвістики. – Київ: Видавництво Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, 1966. – 135 с.

4. Merriam G., MerriamCh. Merriam-Webster Dictionary. Springfield, Massachusetts: 1831.Encyclopædia Britannica, Inc.

5. Merriam-Webster. Websters New Collegiate Dictionary. Library Binding, 1983. – P. 942, 2011.

6. Online Etymology Dictionary [Electronic resource] [2001-2012]. URL.: <http://www.etymolnline.com/>

7. Oxford Dictionary of Current English. [Text] Ed. C.T. Onions. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 506.

КИРИТМА ВА КИРИШ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ИЗОҲИ, ТАВСИФИ ВА ТАЪРИФИ

Ibragimova Gulchehra Madaminjanovna Andijondavlatchet tillari instituti dotsenti v.b.,
f.f.f.d. (PhD) Tel: 93 788-90-46 e-mail: gulchexraibragimova682@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada кириш ва киритмаларнинг изоҳи, тавсифи ва таърифи тилишунос олим А.Ҳожиёвнинг “Тилишунослик терминларининг изоҳли луғати”га асосланган ҳолда *tahlil qilinadi*.

Kalitso‘zlar: киритма, кириш, термин, гап бўлаклари, субъектив муносабат.

Аннотация: В статье анализируются вводные и вставные на основе «Тольковский словарь лингвистических терминов» ученого-лингвиста А. Ходжиева.

ключевые слова: вводные, вставные, термин, части речи, субъективное отношение.

Annotation: The article analyzes parenthesis and insertions based on the “Explanatory Dictionary of Linguistic Terms” by the linguist A. Khodzhiev.

Key words: parenthesis, insertion, term, parts of speech, subjective attitude.

Тилишуносликда киритма сўз, сўз бирикмаси, конструкция, гап ҳамда кириш сўз, бирикма ва гап терминлари кенг қўлланилади.

Кириш ва киритмалар ҳақида тўхталганимизда, улар тилишунослар томонидан турлича изоҳланади. Жумладан, тилишунос олим А.Ҳожиёв ўзининг “Тилишунослик терминларининг изоҳли луғати”да кириш ва киритма терминларини қўйидагича изоҳлайди: [4, 43-44]

Киритма сўз. Гап бўлаклари билан формал-грамматик боғланмаган, асосий фикрга йўл-йўлакай қўшимча факт баён қилувчи, тўлдириш, аниқлик киритиш мақсадда қўлланиувчи сўз. Киритма сўз, кириш сўздан фарқли ҳолда, модал маъно ифодаламайди, гап бошида келмайди: ...*аллақандай бир терговчини чақиртириб (чақириб эмас), хўп сўккан эмиш* (А.Қахҳор). [4, 49]

Киритма сўз бирикмаси. Худди киритма сўзга ўхшаш функцияни бажарувчи сўз бирикмаси: *Одатда хотин-қизларга чирой бағишловчи нарсалар ҳам (сочининг жингалаклиги) Сорахонга ярашмайди* (М. Султонова). [4, 50]

Киритма тузилма. Гап бўлаклари билан шаклий-грамматик боғланмаган, асосий гапдаги фикрга қўшимча, йўл-йўлакай факт баён қилувчи, тўлдириш, аниқлик киритиш мақсадида қўлланиувчи тузилма. Киритма тузилмалар, кириш тузилмалардан фарқли ҳолда, модал маъноларини ифодаламайди, гап бошида келмайди. Киритма тузилмалар сўз бирикмаси ва гап шаклида бўлади. [4, 50]

Киритма гап. Худди киритма сўзга ўхшаш вазифани бажарувчи гап: *Олтинчи бригаданинг гўзаси, мана мен ҳозиргина айланиб келдим, сира авж олмаяпти* (Ойбек). [4, 49]

Кириш сўз. Гап бўлаклари билан синтактик боғланмаган, гап бўлаги вазифасида бўлмаган, гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг турлича муносабатини ифодаловчи сўз: *Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали пахтакор*. [4, 50]

Кириш бирикма. Худди кириш сўз каби функцияни бажарувчи сўз бирикмаси: *Шундай қилиб, тарихий шартномага қўл қўйилди* (Яшин). [4, 50]

Кириш тузилма. Гап бўлаклари билан синтактик боғланмаган, гап бўлаги вазифасида бўлмаган, гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг турлича муносабатини ифодаловчи тузилма. Кириш тузилмалар сўз бирикмаси ва гап кўринишида бўлиши мумкин. [4, 50]

Кириш гап. Худди кириш сўз каби функцияни бажарувчи гап: *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмайди!* (Ойбек). [4, 50]

Кириш сўз. Гап бўлаклари билан синтактик боғланмаган, гап бўлаги вазифасида бўлмаган, гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг турлича муносабатини ифодаловчи сўз: *Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали пахтакор.*[4, 50]

Кириш бирикма. Худди кириш сўз каби функцияни бажарувчи сўз бирикмаси: *Шундай қилиб, тарихий шартномага қўл қўйилди* (Яшин).[4, 50]

Кириш тузилма. Гап бўлаклари билан синтактик боғланмаган, гап бўлаги вазифасида бўлмаган, гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг турлича муносабатини ифодаловчи тузилма. Кириш тузилмалар сўз бирикмаси ва гап кўринишида бўлиши мумкин. [4, 50]

Кириш гап. Худди кириш сўз каби функцияни бажарувчи гап: *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмайди!* (Ойбек). [4, 50]

Ўзбек тили грамматикаси китобида киритмаларни гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун ифодага бўлган сўзловчининг субъектив муносабатини, эмоционал туйғуларини [3, 270], кириш гаплар эса гапнинг бирор бўлаги ёки умумий мазмунига бўлган сўзловчининг муносабатини ифодалайди, дейилади. [3, 283]

Биз эса кириш ва киритмаларга тилшунослар томонидан берилган таърифларга таяниб “киритма - бу тил ҳодисаси саналади, чунки у бир қолипга солинган кундалик мулоқотда қўлланилувчи лексик-фразеологик элементлардан ташкил топган, кириш эса нутқ ҳодисаси бўлиб улар бир қолипга солинмаган ва кундалик мулоқотда кўп қўлланилавермайдиган тил бирликларидир”, дея ўзимизнинг ишчи таърифимизни киритдик.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жамолиддинова Д.М. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2011. – 133 б.
2. Тошалиев И. Ҳозирги ўзбек адабий тилида киритма конструкциялар. – Тошкент: Фан, 1976. – 124 б.
3. Ўзбек тили грамматикаси. II томлик. Штом. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 270.
4. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изохли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 43-44.

CHET TILI TA'LIMIDA O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMASINI SHAKILLANTIRISH

Azamov O.B. Andijon davlat chet tillari instituti Nemis tili nazariyasi
va amaliyoti kafedrasini mudiri, fffd, dozent

Abdusalomova M.T. Andijon davlat chet tillari instituti Nemis tili nazariyasi
va amaliyoti ta'lim yo'nalishi 401 - guruh talabasi.

Annotatsiya: mazkur maqolada chet tillarini o'rganishda o'qib tushunish ko'nikmasining ahamiyati va uni shakllantirish tamoyillari borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: axborot, lisoniy birliklar, o'qitish strategiyasi, tushunish strategiyasi, bilimlar omborini.

Abstract: this article discusses the importance of reading comprehension skills in learning foreign languages and the principles of its formation.

Key words: information, linguistic units, teaching strategy, comprehension strategy, knowledge store.

Chet tilida o'qishni o'rgatish orqali ushbu tildan amaliy foydalana olish malakalari rivojlantirib borildi. Bu tabiiy sharoitda tili o'rganilayotgan mamlakat vakili bilan bevosita muloqot qila olish, uning fikrini tushunish va o'z fikrini bayon eta olish imkonini beradi.

Chet tilda o'qishni o'rgatish, birinchidan, gazeta, jurnal va kitoblardagi ma'lumot, axborot va bilimlarni egallash imkonini yaratsa, ikkinchidan, tilda to'g'ri gapirish va savodli yozishga yordamlashadi.

O'quvchi matndan axborot olar ekan o'z "bilim omborini" yangi ma'lumotlar bilan to'ldirib boradi. Matnlarni tanlash va tuzish o'ta dolzarb metodik masala hisoblanib, matn tanlashga doir qator metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilgan. Chet tili o'qitish metodikasida matnni o'qib tushunishning ma'no darajasida lisoniy birliklarni fahmlab yetishga erishiladi, mazmun darajasida esa idrok qilingan yoki fahmlab olingan axborotni qayta ishlash, o'zlashtirish bilan bog'liq, to'liq va aniq tushunish nazarda tutiladi. Matnni to'liq tushunish o'quvchining aqliy qobiliyati, til tajribasi va o'qish texnikasiga bog'liqdir.

O'qishni o'rgatish muammolariga doir ilmiy tadqiqotlarni olib borgan psixolog va pedagoglarning fikrlariga ko'ra, o'qish malakalarini shakllantirish uchun maxsus mashqlar bajarish, tayyorgarlik ko'rish talab etadi.

Tilida mamlakatshunoslikka oid matnlarni o'qib tushunish uchun qo'llaniladigan usullarni aniqlashda psixologiya, pedagogika va ta'limshunoslikda o'ziga xos bo'lgan «o'qitish strategiyasi» va «tushunish strategiyasi» atamalaridan foydalanildi. "O'qitish strategiyasi" deganda, xorijiy tildagi matnni mushohada qilish, tushunish usullari fahmlansa, «tushunish strategiyasi» deganda, o'quvchining boshqa bir o'quvchiga nisbatan matnni qay darajada tushunganligidagi farqni aniqlash nazarda tutiladi.

Metodik manbalarda o'qish quyidagi turlarga bo'linadi: 1) ovoz ishtirok etishiga ko'ra – ovoz chiqarib va ovoz chiqarmay, ichda o'qish;

2) ishtirokchilar soniga harab – yolg'iz, juft bo'lib (frontal), xor bo'lib o'qish; 3) oldindan ko'rilgan hozirlikka ko'ra – tayyorlangan (oldindan qiyinchiligi bartaraf etilgan) va tayyorlanmagan (oldindan qiyinchiligi bartaraf etilmagan) o'qish; 4) matnni tushunish, idrok etish va tahlil qila olish jihatiga ko'ra – sintetik va analitik o'qish; 5) ishlash o'rniga qarab – sinfdan, uyda o'qish; 6) til tajribasi nuqtai nazaridan – ona tili ishtirokiga ko'ra

tarjima qilib va tarjima qilmay o'qish; 7) yordamchi vositalar ishlatish zaruratiga ko'ra – lug'at yordamida va lug'atsiz o'qish; 8) ko'zlanadigan ta'limiy maqsadiga ko'ra – tanishuv, o'rganuv, kuzatuv o'qish.

Chet til ta'limining boshlang'ich bosqichida o'qish boshqa nutq faoliyati turlarini shakllantirishda vosita bo'lib hizmat qiladi. Ovoz chiqarib va xor bo'lib o'qish asosan quyi sinflardan boshlanadi. Ovoz chiqarib o'qish xor bo'lib o'qish kabi butun sinfga mo'ljallangan bo'lib, u ko'proq axborot yetkazish, maxsus mashqlar bajarish orqali o'quvchilarga talaffuzni o'rgatish va uni nazorat qilish uchun qizmat qiladi. Tez aytishlar, soatga qarab ma'lum miqdordagi so'zlarni o'qish mashqlarini bajarish natijasida o'quvchilarning tez va tushunarli o'qish ko'nikma va malakalari shakllantirib boriladi. Ovoz chiqarib o'qiganda o'rganilgan til birliklari uzoq vaqt xotirada saqlanib qoladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'qib tushunish ko'nikmasi tili o'rganilayotgan mamlakat vakili bilan bevosita muloqot qila olish, uning fikrini tushunish va o'z fikrini bayon eta olish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Бим И. Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. –М.: Просвещение, 1988. –256 с.
2. Fritz Hermanns. Aktives Verstehen üben. Ein anthologische Fremdheitlehre für den Unterricht DaF. Inter Nationes. –1998. –S. 124.
3. O.B. Azamov THE PLACE OF PHRASEOLOGICAL SYSTEM IN EUROPEAN LINGUISTICS AND EARLY PHRASEOLOGICAL STUDIES// Том 3 №1 2022/5/13 Международный журнал “Язык, методика, перевод”
4. Anneli Billina. Deutsch üben. Lesen & Schreiben B1. © 2018 Hueber Verlag GmbH & Co. KG, München, Deutschland.
5. AO Burkhanovich COMMON ZOONYMS AND THEIR LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS (EXAMPLE OF UZBEK AND GERMAN LANGUAGES). International Multidisciplinary Journal for Research and Development, 2023/11/2
6. STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GERMAN YOUTH SLANG. IN Xudaberdiyevna. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(10), 285–288.
7. COMPARATIVE ANALYSIS OF ISOMORPHIC AND ALLOMORPHIC ASPECTS OF COMPLIMENT CONCEPT IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES. НМ Кодирова. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА 4 (2)
8. Jurayev Azuzbek Anvarovich. A BRIEF HISTORY OF GERMAN LITERATURE// INNOVATION IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION, VOLUME 2 ISSUE 16,ISSN 2171-381X, SJIF 2023.5.305
9. Isamutdinova, Durdona. "COMPARISONS AS REFLECTIONS OF HUMAN CULTURE AND THOUGHT." *Innovations in Technology and Science Education* 3.20 (2024): 194-198.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

SH.G'.Umirzaqova, ADCHTI, Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası o'qituvchisi
Q.T.Umirzaqov ADCHTI, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi,
f.f.f.d. (PhD)

Mustaqil O'zbekiston dunyo hamjamiyatidan munosib o'rin olgan hozirgi paytda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish dolzarb masalaga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" qarori bu dolzarb masalani hal qilish uchun uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ingliz tili fani bo'yicha amaldagi dastur va o'quv rejalarni tubdan yangilashni, zamon talabiga javob beradigan darslik va o'quv qo'llanmalar hamda o'quv - uslubiy majmualar yaratishni taqozo etadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarga erishish maqsadga muvofiq:

1. Maktabgacha o'quv muassasalarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish uchun ushbu muassasalarda ingliz tili mashg'ulotlari muayyan dastur va reja asosida ingliz tili mutaxassisleri tomonidan o'tilishi lozim;

2. Ma'lumki, jahonda ingliz tilini egallashda ikki xil yondashish mavjud: a) ingliz tilini fonetika (Reading) va grammatikasiz (Writing) egallash (ingliz tilida so'zlashiladigan mamlakatlarda); b) ingliz tilini fonetika va grammatika yordamida egallash (ingliz tilida so'zlashilmaydigan mamlakatlarda). Shundan kelib chiqqan holda O'zbekistonda I-IV sinf o'quvchilarining so'z boyligiga e'tibor qaratilishi, ingliz tilidagi barcha unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ingliz tilida chiroyli gapiraolishlari uchun ularga nutqdagi fonetik xodisalar (aspiratsiya, assimilyasiya, reduksiya, palatalizatsiya, qo'shuvchi "R r"), harflar, harf birikmalari va digraflar o'qilishi o'rgatilishi, V-IX sinflarda esa o'quvchilarga ingliz tili fonetikasini puxta egallagan holda ingliz tili grammatikasi mukammal o'rgatilishi va o'quvchilar so'z boyligini oshirilishiga erishish lozim;

3. Akademik litsey va ixtisoslashtirilgan maktablarda uch yil mobaynida kommunikativ metod yordamida o'quvchilarning so'z boyligiga alohida e'tibor qaratilgan holda ularda ingliz tilida ravon so'zlashish (Speaking) va inglizcha nutqni tinglab-tushunish ko'nikmalari (Listening) shakllantirilishi lozim;

4. Ingliz tili mutaxassislarini tayyorlovchi oliy o'quv yurtlaridagi professor-o'qituvchilar tarkibini tubdan isloh qilish va sifat jihatdan yaxshilash lozim;

5. Oliy ta'limdagi barcha bakalavriat yo'nalishlariga qabul qilingan talabalarga ingliz tilidagi nutq faoliyatining Reading, Writing, Speaking va Listening turlarini mukammal egallagan malakali mutaxassislar bilim berishlari lozim;

6. Uzluksiz ta'lim tizimining magistratura bosqichi ta'lim yo'nalishlarida qabul DTM tomonidan o'tkazilishi va ingliz tili mashg'ulotlari oliy ta'lim bosqichi uchun yaratilgan dastur va o'quv rejalardan tubdan farq qiladigan dastur va o'quv rejalar asosida olib borilishi lozim;

7. Uzluksiz ta'lim tizimining doktorantura bosqichi uchun ingliz tili fanidan yaratiladigan o'quv dastur va rejalar uzluksiz ta'lim tizimining avvalgi bosqichlari uchun yaratilgan dastur va o'quv rejalarining takrori bo'lmashligi lozim;

8. 60111800 – Xorijiy til va adabiyoti (ingliz, nemis va fransuz tillari) bakalavriyat yo'nalishlari uchun yaratilayotgan yangi dastur va o'quv rejalarida “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” fani hozirdagidek III semestrda emas, VII semestrda o'tilishi maqsadga muvofiq, chunki tarjima nazariyasi va amaliyoti fani amaliy fonetika, grammatika, leksikologiya, til tarixi va stilistika fanlaridan so'ng o'qitilishi lozim;

9. Magistratura bosqich ta'lim yo'nalishlarida, xususan 5A111401 – Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) magistratura yo'nalishida bo'lg'usi magistr'larga uzluksiz ta'lim tizimining oliy ta'lim, bakalavriyat, kasb-hunar kollejlari va akademik litsey bosqichlarida o'qitiladigan barcha nazariy va amaliy mutaxassislik fanlari o'qitilishi bo'yicha zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ishlash metodikasi berilishi lozim;

10. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tasarrufida jahondagi rivojlangan mamlakatlardagidek uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlari uchun ta'lim muassasalarining buyurtmasiga binoan barcha mutaxassisliklar bo'yicha darslik va qo'llanmalar hamda o'quv-uslubiy majmualar yaratish bilan shug'ullanadigan maxsus Qo'mita tuzilishi va ushbu qo'mita tomonidan har yangi o'quv yili boshlanishidan oldin uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlari professor-o'qituvchilariga yangi darslik, qo'llanma va o'quv-uslubiy majmualar bilan ishlash metodikasi berilishi lozim.

O'ZBEKISTON DUNGANLARIDA DUNGAN TILI O'ZLIKNI ANGLASH VOSITASI SIFATIDA

PhD. Y. Ortiqov Namangan davlat universiteti “Arxeologiya” kafedrası dotsenti v.b.

Etnomadaniy identiklikning shakllanishida til muhim ahamiyatga ega. Etnik birliklarning bir-biri bilan erkin munosabatda bo'lishi, muomala qilishi, his-tuyg'ularini izhor etishi va tushunishi, iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatishda til bosh omil hisoblanadi⁷⁹. Til ayrim xalqlarning o'ziga xos etnomadaniy xususiyatini belgilaydi.

Etnograf olimlar L.P. Loshuk va V.I. Kozlovlar til etnik birlik shakllanishining muhim sharti bo'lib, u nafaqat etnik omil, balki etnik belgi hamdir, deb hisoblasa⁸⁰, ba'zi olimlar tilni etnik omilga kiritmasdan, til faqat etnik belgidir deydi⁸¹.

Etnik belgilar orasida etnik o'zlikni anglash bu eng muhimlaridan sanaladi. Etnograf V. Mardovin etnosning tili va uning o'ziligini anglash birligi mazkur jamoani xalq sifatida birlashtiruvchi muhim omildir, deydi⁸². Uning fikrlarini isbotlash uchun dunganlar misolida shuni aytish mumkinki, ular aynan dungan tili va madaniyati atrofida birlashib,

⁷⁹Жабборов И. М. Ўзбеклар. – Т.: Шарқ, 2008. – Б. 4.

⁸⁰Лощук Л. П. О формах донациональных этнических связей // Вопросы истории. – М., 1967. – № 4. – С. 80; Козлов В. И. Динамика численности народов. – М.: Наука, 1969. – С. 26–28.

⁸¹Крюков М. В., Софронов М. В., Чебоксаров Н. М. Древние Китайцы: проблемы этногенеза – М.: Наука, 1978. – С. 4.

⁸²Марводин В.В. К вопросу складывании Великоорусской народности и русской нации // «Советская этнография». – 1947. – № 1. – С. 89.

bugungi kunga qadar o'zligini saqlab kelmoqda. Dunganlarning Markaziy Osiyo hududiga ko'chib o'tishidan oldingi vaziyatda atrof madaniyatidan dini orqali farqlanar edi. Va bu paytda til o'zaro farqlanish o'rtasida chegara bo'lmas, bo'lolmas ham edi.

Sababiki, dunganlar hayotining ma'lum davrida ularning identikligini saqlashda tilning aniqlovchi vazifasi ishlamagan. YA'ni, ular xitoyliklar bilan birga yashagan vaqtda til va madaniyat bir xil bo'lib, asosiy farqlanuvchi jihat bu din bo'lgan. Vaqtlar o'tishi bilan o'z yurtini tashlab Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan ular yangi madaniy muhitga duch keldi. Va endi ularning mazkur yangi madaniy muhitda o'zaro farqlab turadigan jihatlaridan eng asosiysi til edi. Chunki, ular uchun Xitoydagi marker bo'lgan din bu yerda marker bo'la olmaydi. Chunki, Markaziy Osiyo aholisi deyarli musulmonlardan iborat. Shunday qilib yangi makonda dunganlarning identikligining eng asosiy shartlaridan yetakchi bo'lib til chiqdi va endi eng asosiy marker sifatida ko'rindi.

Dunganlarning Markaziy Osiyoga ko'chib kelishni boshlaganiga 140 yildan ortiqroq vaqt bo'lgan bo'lsada, ularning aksariyati o'z tilini yo'qotmasdan saqlab kelmoqda. Ko'chib o'tishning dastlabki o'n yilliklarida ko'pchilik dunganlar o'z tillaridan boshqa tilni biluvchilar soni juda ham kam edi. Buning sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

- mutlaqo begona jamiyat qarshisida o'zini juda darajada begona his etish;
- asosan zich yashaganligi va atrofdagi aholi bilan kam aloqaga kirishganligi;
- aholining asosiy mashg'uloti dehqonchilik bo'lganligi sababli, asosiy vaqt dala ishlari bilan o'tganligi va keng jamoatchilik bilan aloqaga kirishish ehtiyoji kam bo'lganligi;
- mahalliy aholi bilan hamkorlikning kamligi;
- Rossiya imperiyasi va 1917 yilgi inqilobdan keyingi og'ir siyosiy vaziyat sababli xalq ta'limiga e'tiborning kam bo'lganligi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, qaysiki xalq etnomadaniy o'zligini saqlab qolishni istar ekan, albatta boshqa jamoadan o'zining farqli jihatlariga e'tibor berishni kuchaytiradi. Aks xolda ikki jamoa o'rtasidagi madaniy farqlar zaiflashib ularning o'zaro assimilyatsiga uchrashiga olib keladi. O'zbekiston dunganlari ham shu hayotiy haqiqatni chuqur anglagan xolda o'z tilini asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazishga harakat qilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жабборов И. М. Ўзбеклар. – Т.: Шарк, 2008. – Б. 4.
2. Лощук Л. П. О формах донациональных этнических связей // Вопросы истории. – М., 1967. – № 4. – С. 80; Козлов В. И. Динамика численности народов. – М.: Наука, 1969. – С. 26–28.
3. Крюков М. В., Софронов М. В., Чебоксаров Н. М. Древние Китайцы: проблемы этногенеза – М.: Наука, 1978. – С. 4.
4. Марводин В.В. К вопросу складывании Великорусской народности и русской нации // «Советская этнография». – 1947. – № 1. – С. 89.

“OG’IZ” LEKSEMASINING ETIMOLOGIYASI VA KONSEPT SIFATIDA UNING OLAMNING LISONIY MANZARASIDA NAMOYON BO’LISHI

Otajonov Botirbek Ashuraliyevich, ADChTI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi "og'iz" so'zining kelib chiqishini o'rganiladi. Maqolada tilshunoslik manbalari va tarixiy ma'lumotlarning batafsil tahlili orqali turli madaniyat va kontekstlarda "og'iz" konsepti bilan bog'liq turli ma'no va konnotatsiyalar o'rganiladi. Olamning lisoniy manzarasini "og'iz" konsepti obyektiv orqali o'rganib, biz tilning bizning in'ikoslarimiz va atrofimizdagi olam bilan o'zaro munosabatlarimizni qanday shakllantirishini chuqurroq tushunamiz. Ushbu maqolada til, madaniyat va kognitiv xususiyatlarning o'zaro bog'liqligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: og'iz konsepti, etimologiya, konseptual, verbalizatsiya, verbalizator, verbal\noverbal, antropologiya.

Olamning har qanday milliy manzarasida inson markaziy o'rinni egallaydi. Dunyoda inson mavjudligi muammosini tahlil qilinganda, ilmiy tadqiqotlar muqarrar ravishda uning tanasining mavjudligi masalalariga taalluqlidir, shuning uchun inson tanasi ko'plab tabiiy va gumanitar fanlarda faol tadqiqot obyekti hisoblanadi. Inson tanasi anatomiya va fiziologiya, antropologiya va biomexanika, seksologiya va gigiena, antropologiya va psixosomatika va boshqalar tomonidan o'rganiladi. Zamonaviy gumanitar fanlarning inson tanasining turli ko'rinishlariga qiziqishi har doim yuqori hisoblangan. Inson tana a'zolarini (somatizmlarni) o'rganishda va tavsiflashda esa tilshunoslikning o'rni beqiyosdir.

Somatizmlarga kelsak, rus tilshunos olimasi Masaleva N.V aytishicha, olamning lisoniy manzarasini ifodalashda ular muhim omillardan hisoblanadi. Olima somatizmlarni lug'at guruhi tarkibida universallik xususiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tadi, chunki u borliqning boshqa qismlarini tasvirlash vositasi sifatida qo'llana olishi haqida fikrlarini keltiradi. Olima olamning har qanday lisoniy manzarasida somatizmlarning markazi quyidagi bir necha sabablar bilan izohlanishini ko'rsatib o'tadi. Ular quyidagilardir:

- inson ongining antropotsentrik paradigmasi;
- tana tuzilishining bir xilligi (iqlim, tabiiy, hududiy sharoitlarga bog'liq emas);
- tanani bir qator metafizik xususiyatlar bilan ta'minlash;
- tananing fazoning boshlang'ich o'lchov parametrlarini belgilash, tananing nafaqat fazoviy, balki vaqt hajmlarini ham o'lchash vositasi sifatida harakat qilish qobiliyati.[3]

Bizningcha, atrofdagi voqeliklar qiymatining asosiy o'lchovi insondir. U o'zini tevarakat-rofida mavjud bo'lgan olamni "o'ziga xos qiyofada va tasavvurda" yaratilgandek idrok etadi. Inson ongli subyekt sifatida obyektiv voqelik haqidagi ma'lum bilimlar, g'oyalar va fikrlar tizimining tashuvchisi hisoblanadi. Bu tizim turli fanlarda (olam manzarasi, olamning konseptual tizimi, olam modeli, olam tasviri) o'z nomiga ega bo'lib, turli jihatlarida tasavvur etiladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, biz "og'iz" konseptiga quyidagi ta'rifni berib o'tmoqchimiz: "og'iz" konsepti - bu ijobiy, salbiy yoki neytral baholashlar to'plami bo'lib, u so'zlovchilarining milliy xotirasida o'rin olgan va hissiy obraz sifatida namoyon bo'lgan obyektiv borliqning bir qismini, muhim va ikkinchi darajali xususiyatlarini aks ettiradi. "Og'iz" konsepti ingliz, o'zbek, nemis, rus va boshqa xalqlarning konseptosferasida muhim o'rin tutadigan mental birlikdir. Boshqa turli konseptlar singari,

"**og'iz**" konsepti tartibli ichki tuzilishga ega bo'lib, uning xarakterli belgilari makro- va mikro-maydonlardir. Biz "**og'iz**" konseptining shaxs yoki guruh ongida mavjud bo'lgan xususiyatlarini noverbal konseptual attributlar deb hisoblaymiz. Ushbu konseptning og'zaki, kommunikativ jihatdan tegishli qismini biz og'zaki konseptual attribut yoki attributlar deb ataymiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, "**og'iz**" yoki boshqa konseptlarning barcha belgi-xususiyatlari bir vaqtning o'zida og'zaki ifodalanishi mumkin deyish mantiqan to'g'ri emas, chunki og'zaki muloqot paytida muloqot konteksti uchun zarur bo'lgan belgilar lingvistik shaklni oladi va verballashadi. **Verbalizatsiya** keng ma'noda kechinmalar, his-tuyg'ular, fikrlar, xatti-harakatlarning og'zaki (verbal) tavsifini anglatadi. To'g'rirog'i, **verbalizatsiya** - bu olamni tasvirlovchi belgilarni ovozli belgilash, ya'ni ovoz bilan ifodalash jarayoni hisoblanadi. Ko'plab tilshunos olimlar tomonidan tan olingan konseptning verballashuvining asosiy vositalaridan biri frazeologik birlikdir. Rus tilshunos olimi N.F. Alefirenko konseptni verballashtirishning eng keng tarqalgan vositasi sifatida so'zni, frazeologizmni, so'z birikmasini, gapning strukturaviy sxemasini va hatto matnni "agar u konseptning mohiyatini ochib bersa" deb belgilaydi,- deb fikrlarni ketiradi.[1] Olimning fikrlarini qo'llab-quvvatlagan holda, biz ham konseptni so'z, frazeologik birlik, so'z birikmasi, gap va matn orqali ifoda etadi deb hisoblaymiz. Shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, **og'iz** inson hayoti va faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, usiz odam ovqat yeyishi, ichishi, og'zaki muloqot qilishi mumkin emas, chunki biz og'zimiz yordamida gapiramiz, muloqot qilamiz, ovqatlanamiz, ichamiz va hokazo. Shu nuqtai nazardan qaraganda, og'iz ko'p ma'noli va ko'p vazifaliligi bilan boshqa organlar (unda joylashgan lablar, til, milk, tishlar, tanglay, kichik ishtiroki bilan) orasida asosiy o'rinni egallaydi. "**Og'iz**" somatizmi "**og'iz**" konseptining tarkibiy qismidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, "**og'iz**" konsepti ham universal konseptual maqomga ega bo'lib, u eng muhim belgi va xususiyatlarni, shuningdek, borliqda ifodalangan voqelik yoki obyekt to'g'risidagi ma'lumotlarni, ijtimoiy ong uni qanday talqin qilishini va ijtimoiy ongning qanday unga munosabatini aks ettirishini bildiradi.

O'zbek tilida "**og'iz**" leksemasining voqelanishini kuzatsak: **og'iz** ko'p ma'noli va ko'p vazifaliligi bilan boshqa organlar (unda joylashgan lablar, til, milk, tishlar, tanglay ishtiroki bilan) orasida alohida o'rin tutadi. "**Og'iz**" leksemasi "**og'iz**" konseptining tarkibiy qismidir.

O'zbek tilshunos olimi Sh.Raxmatullayevning *Turkiy so'zlarning etimologik lug'atida* "**og'iz**" leksemasining etimologiyasi quyidagicha keltirilgan: **og'iz** 'ikki lab oralig'idagi teshik', 'jag'lar oralig'idagi bo'shliq'. Bu ot qadimgi turkey tildagi 'teshik' ma'nosini anglatgan **af** otidan **kichraytirish** ma'nosini ifodalovchi **-(ы)з** qo'shimchasi bilan hosil qilingan (ЭСТЯ, I, 82; ПДП, 355; Девоп, I, 89; ДС, 21); o'zbek tilida **a** unlisi **â** unlisiga almashgan, **ы** unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: **af + ыз = афыз > âфиз**. [4]

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, "**og'iz**" konsepti universal konseptual maqomga ega bo'lib, u eng muhim belgi va xususiyatlarni, shuningdek, borliqda ifodalangan voqelik yoki obyekt to'g'risidagi ma'lumotlarni, ijtimoiy ong uni qanday talqin qilishini va ijtimoiy ongning qanday unga munosabatini aks ettiradi. **Og'iz** leksemasiga "*O'zbek tilining izohli lug'ati*" [6] va boshqa manbalarda "**og'iz**" so'zining ma'nolarini ko'rib chiqamiz. Lug'atlarda ushbu leksemaning 8 ta ma'nosi berilganligini ko'rishimiz mumkin. Ta'riflar esa quyidagicha berilgan: 1. ikki jag' o'rtasidagi, **ovqatlanish**, **so'zlash** yoki

ovoz chiqarish uchun xizmat qiladigan bo'shliq – *Baliqning og'zi. – Odamning og'zi.* 2. Ikki lab va ularning bir-biriga tegib turgan joyi va atrofi. – *Og'izdan o'pmoq. – Bir-bir ketin ikki piyolani to'latib ichdi, yengi bilan og'zini arttdi.*[2] 3. **ko'chma** So'zlovchi kishi, odam. – *Ko'p og'iz bir bo'lsa, bir og'iz yengiladi.* Maqol. – *Yo'ldosh ota kelayotibdilar, degan gap og'izdan-og'izga o'tdi.*[5] 4. **ko'chma** Birovning qaramog'ida bo'lgan odam, xo'randa, nonxo'r. – *Duv-duv yosh to'kar, qo'llarini osmonga ko'tarib nola qilardi: - Xudovando! Bu na ko'rgilik? Endi netaman? To'qqiz og'izni qanday boqaman?* (S. Sioev, Yorug'lik.) – *Bazzoz pochchaning bekorchisi og'izga tobi yo'q edi.* (M. Ismoilov, Farg'ona t. o.). 5. **Miltiq, to'pponcha, minomyot, zambarak kabi otish qurollarining o'q otilib chiqadigan teshigi, stvoli.** – *Dildor zambarak og'zida bola ochgan chumchuqdek yashab kelganini bilmagandi.* 6. **Ichki bo'shlig'i, ichi bo'lgan narsalarning kirish-chiqish uchun xizmat qiladigan joyi, teshigi.** – *O'raning og'zi. – G'orning og'zi. – Chayla og'zida qo'lida tugun bilan Azizxon ko'rindi.* 7. **Ichki bo'shlig'i, ichi bo'lgan narsalarning kirish-chiqish uchun xizmat qiladigan joyi, teshigi.** – *Shishaning og'zi.* – Kapoti ochiq turgan «Gazik» radiatorining og'zidan shiddat bilan hovur chiqardi. 8. **Ko'chaning, yo'lning boshlanishi, kiraverish joyi.** – *Ko'cha og'zi.*

"Og'iz" leksemasining etimologiyasi til evolyutsiyasi va madaniy tushunchalar haqida ajoyib tushunchalarni ochib beradi. Bu so'z nafaqat jismoniy organni anglatadi, balki butun olamning turli lisoniy manzaralarida ramziy ahamiyatga ega. Tarix davomida "og'iz" tushunchasi turli madaniyatlarda muloqot, ovqatlanish va ifoda bilan bog'liq bo'lib, boy metafora va idiomalarga olib keldi. Uning tilda namoyon bo'lishi odamlarning o'zaro ta'sirida verbal va noverbal muloqotning ahamiyatini aks ettiradi, nutq va ifodaning umumbashariy ahamiyatini ko'rsatadi. Umuman olganda, "og'iz" so'zining etimologiyasi olamning lisoniy manzarasini shakllantirishda til, madaniyat va inson tajribasining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi.

Olamning kognitiv va lisoniy manzarasi jahon tilshunosligining dinamik va murakkab tadqiqot sohasidir. U til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ular bizning dunyoni idrok etishimiz va tushunishimizga qanday ta'sir qilishi haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ushbu manzaraning konseptual va lisoniy o'lchovlarini o'rganish orqali tadqiqotchilar inson bilishi va muloqoti haqidagi tushunchaning yangi qatlamlarini ochishda davom etishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта: теоретическое исследование. - Волгоград: 2003. – с 8.
2. Asr oshgan asarlar: Cho'lpon. Kecha va kunduz. Roman. Birinchi kitob. Uchinchi nashri. «Sharq» Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent – 2007, 269-bet
3. Масалева Н.В. Соматизмы в русской языковой картине мира. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Иваново 2010
4. Raxmatullayev Sh. Turkiy so'zlarning etimologik lug'ati. O'zbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat qo'mitasi, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti. Toshkent. 2000. 265-bet
5. Said Ahmad, UFQ, Trilogiya. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti Toshkent — 1976, 15-bet
6. O'zbek tilining (elektron) izohli lug'ati, 185, 186, 187 betlar

ETNOLINGVISTIK ASPEKTD A QUSHLARNING OVOZ HARAKATINI IFODALOVCHI LEKSEMALAR TADQIQI

Turg'unova Dildora Rahmatjonovna. Andijon davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
dt12194024@gmail.com +998(99)3035173

Annotatsiya: maqolada o'zbek tilida qushlarning ovoz harakatini ifodalovchi ayrim leksemalar etimologiyasi va leksik-semantik xususiyatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, bunday leksemalarning milliy-madaniy xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar : ornitonim, ramz, ko'chma ma'no, sema, subyektiv baho munosabati.

Аннотация: в статье изучаются этимология и лексико-семантические особенности некоторых лексем, репрезентирующих голосовые движения птиц в узбекском языке. Также были изучены национально-культурные особенности таких лексем.

Ключевые слова: орнитоним, символ, переносное значение, сема, субъективно-оценочные отношения.

Abstract: the article researches the etymology and lexical-semantic features of some lexemes representing the vocal movements of birds in the Uzbek language. Such stains have been studied from a national-cultural point of view.

Key words: ornitonym, symbol, figurative meaning, sema, subjective evaluation.

Insoniyat bilan tarixan hamma davrlarda birga bo'lgan qushlar turli fanlarda fanning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib tadqiq qilinadi. Masalan, zamonaviy ilm-fanning ornitologiya sohasi qushlarning zoologik xususiyatlarini maxsus tadqiq qiladi. Badiiy adabiyotda esa qush obrazi mifologik xarakterga ega ramz sifatida o'rganiladi. Shuningdek, tilshunoslik sohasida turkiy xalqlarda ular tasavvuf, ruh, baxt-omad, sabr-qanoat, davlat kabi tushunchalarning ramziy timsolini ifodalaydi. [5: 158].

O'z o'rnida shuni e'tirof etishimiz kerakki, bugungacha olib borilgan tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlarda asosiy e'tibor qush nomlari va ularning lingvomadaniy xususiyatlariga qaratildi. Afsuski, qushlar xatti-harakati bilan bog'liq so'zlar, ularning milliy-madaniy xususiyatlari, qamrovi, xalq tilidagi o'rni va ahamiyati, tarixiy shakillari, etimologiyasi kabi muammolar esa tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qolmoqda.

Ushbu kichik tadqiqotda *qichqirmoq, qiyqillamoq, qiyg'illamoq, qurquramoq, ququlamoq, chiyg'illamoq, chiyillamoq, chirqillamoq, chag'irlamoq, chaqchaqlamoq, g'ujurlamoq, chug'urlamoq, qag'illamoq, qarillamoq, chag'chag'lamoq, chag'irlamoq, chirqillamoq* kabi leksemalarning etnolingvistik hamda lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq qilindi.

O'zbek tilida hujumkor qushlar sanaladigan *burgut, sor, qirg'iy* kabi qushlar chiqaradigan ovozda *qiyg' -qiyg'* tovush elementi mavjud bo'lganligi uchun **qiyg'illamoq** yoki **qiyqillamoq** so'zlari qo'llaniladi. Misol: *Burgut chappar urib, qiyg'illagancha aylanib keldi.* [2: V, 306].

Mahmud Qoshg'ariy burgut qushining sayrashidan chiqadigan ovozni **oshkordi** so'zi bilan ifodalanishini, qichqirmoq ma'nosini anglatishini e'tirof etgan. [2: I, 230]. Isbot sifatida turklarda mavjud bo'lgan shunday maqolni keltiradi: *us o'shko'rsä ölur – burgut qush kimning betiga qarab qichqirsa, sayrasa o'lim alomatidandir.* Bu so'z bir nechta ma'nolarni ifodalab, insonning baqirishini; og'zi bilan xushtak shalishini; ilonning

vishillashini; itga nisbatan qo‘llanib inson tomonidan biron narsaga tashlanishi uchun da‘vat qiluvchi so‘zni anglatadi. [2: I, 230].

Navoiy asarlarida baland ovozda baqirishni ifodalovchi qichqirmoq so‘zini qushlarga nisbatan qo‘llagan o‘rinlari ham mavjud. Misol: *Erur andoqki qushlar qichqirqaylar yilon ko‘rgach*. [1:].

Borliqni kuzatar ekanmiz, qushlar o‘ziga xos ovoz chiqarish orqali muloqot shaklini amalga oshirishini bilib olamiz. Ba‘zi qushlar ovozida “*qur-qur*”, “*qu-qu*”, “*qiyq-qiyq*” kabi tovush elementlari aks etadi. “*Qur-qur*” ohangidan o‘zbek tilida **qurquramoq** so‘zi hosil qilingan. [7: V, 414]. Masalan: *Uzoqlarda turnalarning qurqurashi eshitilardi*. (T. Obidov, “Yusufjon qiziq”).

Tovus, musicha kabi qushlarning “*qu-qu*” degan ovoz elementidan **ququlamoq** so‘zi hosil qilingan. [7: V, 422]. Masalan: *Tokchada hozir-u nozir bir juft musichaning ququlashi asabing torlarini battar taranglashtirardi*. (G. Asronova “Masofa” hikoya. <http://kh-davron.uz>).

Chug‘urchuq qushining sayrashi **qig‘illamoq** so‘zi bilan ifodalanadi. [2: V, 336]. Qushning sayrash ovozida “*qig‘-qig‘*” shaklidagi tovush elementi mavjud. Misol: *Yaqin yerdan chug‘urchuqlar qig‘illashi eshitilardi*. (H.Nazir, “So‘nmas chaqmoqlar”).

Chig‘illamoq so‘zi qushlarga nisbatan “*chig‘-chig‘*” ovoz chiqarmoq ma‘nosini ifodalaydi. [7: IV, 502]. Misol: *Kakliklar birdan vahimali chig‘illab, tom osha uchib ketishdi*. (Sh. Xolmirzayev, “Saylanma”).

O‘zbek tilida “*chirq-chirq*” tovushini ifodalovchi chumchuq qushining ovoz harakatidan chirqillamoq so‘zi hosil qilingan. **Chirqillamoq** xuddi shunday ma‘noni ifodlaydi. [7: IV, 495]. Misol: *O‘rikzorda ikki-uch mart chiyabo‘ri uvlagani eshitildi. Ertalab havo tund, osmonni past tushgan bulutlar qoplab olgan, ayvonda chumchuqlar chirqillashardi*. (Sh. Xolmirzayev, “Omon ovchining o‘limi”).

Shuningdek, chirqillamoq so‘zi yosh bolalarning yig‘lashiga nisbatan ko‘chiriladi va “*qattiq qichqirib yig‘lamoq*”, “*baland ovoz chiqarmoq*” ma‘nolarini ifodalaydi. Misol: *Saida yuzini changallagan cha chirqillab qoldi*. (“Yoshlik”).

Ba‘zan nitqda “*achinish*”, “*qayg‘urish*” munosabatini ko‘rsatish uchun chirqillamoq so‘zidan foydalaniladi: *O‘shanda onam “Voy, endi nima qildim, bolajonim o‘lib qoladi”, - deb chirqillagani esimda*. (O‘.Hoshimov, “Dunyoning ishlari”).

O‘zbek tilida qushning sayrash ohangidagi “*nola qilmoq*” semasi asosida **chumchuqdek chirqillamoq** o‘xshatishi hosil qilingan. Bu o‘xshatishning yuzaga kelishida o‘xshatish etalonidagi, ya‘ni ornitonimdagi ovoz asos qilib olingan. Bunday o‘rinlarda tahlilga olingan so‘z “*yig‘lamoq*”, “*dod solmoq*” kabi ma‘nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Misol: *Oyim chumchuqdek chirqillab, echkning arqoniga osildi*. (O‘.Hoshimov, “Dunyoning ishlari”).

Shuningdek, chug‘urlamoq so‘zi ham qushlarga nisbatan qo‘llanadi va “*baravar sayramoq*” ma‘nosini ifodalaydi. Masalan: *Chug‘urlashib eng avval tongni bizlar uyg‘otdik! (O‘tkir Rahmat, Ziyoz.com); Qushlar oshyon qurish tashvishida chug‘urlaydi*. (O‘. Hoshimov, “Ikki eshik orasi”).

Uslubiy maqsadda quyidagi ko‘chma ma‘nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi:

- O‘zbek tilida endi so‘zga kirgan bolalarga nisbatan qo‘llanib, “*erkalash*” ma‘nosini ifodalaydi. Masalan: *Ko‘chadan kelganingizda, tizzangizda o‘tirsas, qo‘lchasi bilan yuzingizni silasa, chug‘urlasa*. (A. Qahhor, “Oltin yulduz”).

• Shuningdek, “*yaxshi so‘zlamok*”, “*yaxshi gapirmok*”, “*bilmoq*” ma’nolarini ifodalaydi. Masalan: *Ko‘cha-ko‘yda ingliz tilida “chug‘urlashib” kelayotgan qaqajonlarni ko‘rib faxrlanib ketasan kishi.* (“Hurriyat” gazetasidan).

• Birdan ortiq so‘zlovchining bir-biriga so‘z bermay gapirish holatiga nisbatan qo‘llanib, salbiy uslubiy baho munosabatini ko‘rsatadi: *Bir-birimizga gap bermay chug‘urlashib ketardik.* (So‘zlashuvdan).

Chug‘urlamoq so‘zining birgalik nisbati **chug‘urlashmoq** so‘zi bo‘lib, bu leksema ham qushlarning baravar sayrashini ifodalaydi. Misol:

Qaldirg‘ochlar chug‘urlashib nahor keldi.

Qorlar erib tabiatga ohor keldi. (G. Shahabillin qizi “Mening onam uyg‘onmadi”).

Shaxsga ko‘chirilganda esa, “*baravar gapirish*”; “*shovqin ko‘ratmoq*” ma’nosini ifodalaydi. Misol: *O‘zaro chug‘urlashib, “Guncha”, “Gulxan” jurnallari, bolalar gazetasiga yozilishga oshiqar edik.* (Gulxan.uz).

Alisher Navoiy asarlarida shunday ma’noni ifodalovchi **chuyrashmoq** so‘zi mavjud. Misol: *Chu darbandning og‘zig‘a yovushub, Necha kun cherik o‘ttilar chuyrashub.* [1: III, 482].

Chumchuq qushining “chig‘-chig‘” tovushidan chig‘illamoq; chig‘irlamoq so‘zlari hosil bo‘lgan. [7: IV, 502]. Misol: *Chumchuqlar zo‘r berib chig‘irlamoqda edi.* (A. Qahhor, “Qo‘shchinor chiroqlari”).

O‘zbek tilida qushlarning ko‘p bo‘lib sayrash, to‘planib g‘uj-g‘uj bo‘lgan paytida barcha qushlardan baravar chiqadigan baland ovoz **chag‘irlamoq** [7: IV, 502]; **chag‘chag‘lamoq** so‘zlari bilan ifodalanadi. [7: IV, 471]. Bu so‘zlar “chag‘-chag‘” ovoz chiqarmoq, sayramoq ma’nosini anglatadi. Masalan: *Yonimda chag‘chag‘lab o‘tgan ey to‘rg‘ay, sevinchimni kuylab uch yana baland.* (X. Po‘lat).

G‘ujurlamoq so‘zi ham qushlarning jam holatda sayragan tovushini ifodalaydi. [7: V, 489]. “G‘uj-g‘uj” tovush elementi borligi uchun shunday ovoz bilan sayramoq ma’nosini anglatadi. Misol: *Qushlar bahorni olqishlab g‘ujurlaydi, shoxdan shoxga uchib qo‘nadi.* (N. Fozilov, “Oqim”).

O‘zbek tilida yuqorida keltirilgan g‘ujurlamoq so‘zi shaxsga ko‘chirilganda “*tinimsiz gapirmok*” ma’nosini ham ifodalash xususiyatiga ega. Masalan: *Umida ham shiringina bo‘lib g‘ujurlab gapira boshladi.* (Gazetadan); *Ona tilida g‘ujurlab ketdi.* (N. hakimov, “Ilon izidan”).

G‘ujurlamoq so‘zi bolalarning so‘zlash holatiga nisbatan ko‘chirilganda “*erkalash*” ma’nosini bildiradi va ijobiy subyektiv baho munosabatini aks ettiradi. Masalan:

Chuldirab, chug‘urlab chiqdi tillari,

Bahordagi sho‘xchan jilg‘alar misol,

O‘quvchi qizlar yo qushlar singari. (<https://kh-davon.uz>)

Qarg‘a, qizilishton kabi qushlarning sayrash **qarillamoq** [7: V, 262]; **qag‘illamoq** so‘zlari bilan ifodalanadi. [7: V, 287]. Chunki bu qushlarning ovozida “qar-qar”; “qag‘-qag‘” kabi tovush elementi mavjud. Misol: *Qayerdadir qizilishton qarilladi, popishak “pu-pu-pup-pish” deb qo‘ydi.* (A. Qahhor, “Qo‘shchinor chiroqlari”): *Qarg‘alar goh katta yo‘ldagi yong‘oqlarda qag‘illab uchishar, goh esa to‘da-to‘da bo‘lib asfalt yo‘l ustida chag‘-chug‘lab qolishadi.* (Olmos, “Ayyor qarg‘alar”).

Qushlarning ovoz harakatini, sayrashini ifodalovchi so‘zlar har bir til fondida mavjud bo‘lib, ular etnosning ko‘hna tarixiga daxldor lingvistik birliklar sanaladi. Chunki

bunday leksemalar muayyan xalqning geografiyasi, tabiati va milliy-madaniy xususiyatlari haqida qimmatli ma'lumotlarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fozilov E. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. IV jildlik. -Toshkent. Fan.1985 . – B. 624
2. Mahmud Qoshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni. III jildlik. I jild. Nashrga tayyorlovchi S.M.Mutallipov. – Toshkent. 1963. www.ziyouz.com. –B. 498.
3. Tosheva D. Zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: 2017. – B. 51.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Darslik. – Toshkent, 2019. B. – 248.
5. O'rinboeva D.B. Folklor asarlari tilining izohli lug'ati. – Samarqand: 2017.–B. 257.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jildlik IV-V jild. A. Madvaliev tahriri ostida. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008. –B. 608.
7. Qo'chqortoev I. So'z ma'nosi va uning valentligi. –Toshkent: FAN. 1997. –B. 168.

AUTOMATION OF LABORATORY WORK IN BIOPHYSICS

Associate Professor of Andijan State Medical Institute, phys-math, Ph.D. Gulamov
Shukhrat Abdumukhtarovich Teacher of Andijan State Medical Institute.
Tashpulatov Otabek Abdusaitovich

Annotation. This article contains research on the automation of laboratory work in the subject of Biophysics (using the example of the Stokes method). The traditional method for determining the viscosity of a liquid was analyzed, a block diagram of the automated method was developed, and a laboratory installation was created on its basis. The possibility of using the created laboratory installation in the educational process, as well as in research work, is shown.

Key words: laboratory, automation, fluid, viscosity, equipment, temperature, optoelectronic, program, glass tube, heater, thermocouple, program, graphic.

АВТОМАТИЗАЦИЯ ЛАБОРАТОРНОЙ РАБОТЫ В БИОФИЗИКЕ

Аннотация. В данной статье проведены исследования по автоматизации лабораторной работы по предмету Биофизика (на примере метода Стокса). Проанализирован традиционный метод определения вязкости жидкости, разработана структурная схема автоматизированного метода и создано на его основе лабораторная установка. Показана возможность использования созданной лабораторной установки в учебном процессе, а также в научно-исследовательских работах.

Ключевые слова: лаборатория, автоматизация, жидкость, вязкость, оборудование, температура, оптоэлектроника, программа, стеклянная трубка, нагреватель, термopapa, программа, график.

BIOFIZIKA FANIDAN LABORATORIYA ISHINI AVTOMATLASHTIRISH

Annotatsiya. Uchbu maqolada Biofizika fanidan laboratoriya ishini avtomatlashtirish (Stoks usuli misolida) bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Suyuqliklar qovushoqligini aniqlashning an'anaviy usuli taxlil qilinib, avtimatlashtirilgan usulni blok sxemasi ishlab chiqilgan va u asosda laboratoriya uskunasini yaratilgan. Yaratilgan laboratoriya uskunasini o'quv jarayonida hamda ilmiy tadqiqot ishlarida qo'llash mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: laboratoriya, avtomatlashtirish, suyuqlik, qovushoqlik, uskuna, temperature, optoelektron, dastur, shisha nay, qizdirgich, termojuft, dastur, grafik.

Introduction. In educational technologies and in any physical experience, microelectronic devices, computers occupy one of the leading positions as powerful tools for receiving, storing, processing and transmitting information. Management of various processes of experimental devices, automation of physical experiments is currently unthinkable without microelectronic devices and computer technologies. This situation is also of great importance in the laboratory work of Biophysics taught in medical institutions. At the same time, today, in the era of rapid dissemination and transfer of information and the introduction of new modern technologies, the creation of automated systems instead of traditional laboratory work and its application to the educational process is an urgent issue.

Theoretical part. As this article aims to create a method of automating laboratory work, it is important to remember the physical meanings of liquid viscosity in order to provide software for this work.

It is known that liquids have two types of flow: the first is laminar flow, and the second is turbulent flow. According to Newton's model, liquids can form a laminar flow when flowing in a limited environment (for example, cylindrical tubes, pipes, veins) at a relatively low speed, that is, the flow has the characteristic of flowing in layers.

This friction determines the viscosity of fluids, and the force of friction is defined by Newton's equation:

$$F_{\text{ishq}} = \eta \left(\frac{dv}{dx} \right) \cdot S \quad (1)$$

where η is called the coefficient of viscosity (internal friction).

The viscosity coefficient of liquids depends on various external factors. In particular, the viscosity of biological fluids in the body depends on temperature, pressure, water content, etc. We will consider the formula for determining the viscosity of liquids using the Stokes method. It is known that in this method, the liquid whose viscosity should be determined is poured into a cylindrical transparent L-long glass container and the movement of the metal ball is studied. The sphere in the liquid is affected by three forces: P - gravity, F_A - Archimedes' force and F_{ishq} - forces. For a static state, we make the vector sum of these forces equal to zero (2). If we take the projection of the forces on the Y-axis, bring the formula (2) into a scalar form and solve it with respect to the coefficient of viscosity η , we will get the formula (3).

$$\vec{P} + \vec{F}_A + \vec{F}_{\text{ishq}} = 0 \quad (2)$$

In formula (3), r_{sh} is the radius of the sphere, g is the acceleration of free fall, L is the length of the glass tube, t is the time of fall, ρ_{sh} is the density of the sphere, ρ_s is the density of the liquid, v is the velocity of the sphere.

$$-\frac{3}{4} \pi r_{sh}^3 \rho_{sh} g + \frac{3}{4} \pi r_{sh}^3 \rho_s g + 6\pi r_{sh} v \eta L = 0 \quad (3)$$

where, g is the acceleration of free fall, L is the length of the glass tube, t is the time of fall, ρ_{sh} is the density of the sphere, ρ_s is the density of the liquid, v is the velocity of the sphere.

$$\eta = \frac{2}{9} \cdot \frac{(\rho_{sh} - \rho_s) r_{sh}^2 g}{L} \cdot t \quad (4)$$

depends on the transition time between the two marks - A and B - on the metal ball and the glass tube. In this regard, we introduce the following notation:

$$\frac{2}{9} \cdot \frac{(\rho_{sh} - \rho_s)}{L} = K$$

In that case, we simplify formula (4):

$$\eta = K(t) \quad (4)$$

By converting the formula (3) for finding the viscosity coefficient (4), we create convenient opportunities for creating software for automated laboratory work.

Research results. A block diagram of this equipment was developed in order to create the equipment for automating laboratory work "Determining the viscosity of liquids by the Stokes method". Using the developed block scheme, the laboratory device was assembled and put into operation. Thus, the value of the movement time of the steel ball in the fluid whose viscosity is being determined is reflected on the computer monitor.

To carry out such research, a glass tube was placed in a spiral heater in the laboratory automation equipment "Determining the viscosity of liquids by the Stokes method". The temperature change was controlled using a graduated thermocouple.

Any personal computer can be turned into an efficient measuring system. Based on this, Delphi software was used in order to use the computer as a measurement system in the educational process to conduct physical experiments in this laboratory work and to automate this laboratory work.

Conclusion. A project-block scheme for the automation of the laboratory work of determining the viscosity of liquids by the Stokes method was developed. In the created automated laboratory equipment, research work was carried out for cottonseed oil, glycerin and transformer oil, and the law of the relationship of viscosity to temperature $\eta = f(1/t_0 \text{ C})$ o It was shown that he found the proof. Delphi software was used to automate laboratory work. We invite students of medical institutes to conduct scientific research in the field of biophysics in the created automated laboratory equipment.

REFERENCES:

1. Mineev L.I., Khromova L.A. Automation of physical experiments and laboratory practice. Almanac of contemporary science and education. No. 6 (25), 2009, p. 121-123.
2. A.N. Remizov. Medical and biological physics. T. 2006.
3. Sh.A. Gulamov, D.T. Komilova. Practicum in biophysics. Study guide. Andijan. 2021.
4. 4. Давлетшин Н.Н., Втюрин А.Н., Ципотан А.С., Шамшуринов А.В. Автоматизация физического эксперимента. Лабораторные работы : учебно-методическое пособие. Сиб. федер. ун-т, (СФУ), 2022 (2022-06-16). - 87 с.
5. 5. Хитун В.А., Скляревич Б.Ф., Гофман И.А., Юрьев М.А. Практикум по физике для медицинских вузов., Учебное пособие. М.1972, с.360.
6. 6. Агапов Б.Т., Максютин Г.В., П.И.Островский. Лабораторный практикум по физике., Учебное пособие. М.1982, с.335.

Annotatsiya. Ingliz va o‘zbek so‘zlashuv tillarining boyib borishida yangi kollokvial birliklarni yasash hamda ulardan nutq jarayonida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Kollokvializmlarning yasalishi murakkab jarayon hisoblanib, chog‘ishtirilayotgan tillarda ularning turli shakllarini uchratish mumkin. Chog‘ishtirilayotgan tillarning kollokvial birliklari orasida fe’l so‘z turkumiga oid birliklar o‘zlarining semantik xususiyatlariga ko‘ra alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu maqolada ingliz va o‘zbek kollokvial fe’llarining semantik jihatlari haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: kollokvializm, kollokvial fe’l, semantik sinf, kollokvial o‘ziga xoslik, sinonimik va antonimik xususiyat.

Ingliz tilida kollokvial fe’llar kollokvializmlar umumiy sonining 28,2 foizini, o‘zbek tilida esa ushbu raqam 26,1 foizni tashkil qiladi. So‘zlarning semantik tahlili natijasida ikkala tilda kollokvial fe’llarning quyidagi asosiy semantik sinflari ajratib olindi:

1) “umumiy ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy ish-harakatlar” semantik sinfi:

to vote – to propose something that you want;

to bad-talk – to disparage someone or something;

arzonlamoq – arzonlashmoq;

yuvmoq – erishilgan g‘alaba yoki muvaffaqiyatni ziyofat bilan nishonlamoq.

Qizig‘i shundaki, ingliz tilida ushbu semantik sinf doirasidagi leksik birliklar orasida siyosiy realialarni aks ettiruvchi kollokvializmlar ko‘proq uchraydi. Bu holatni anglofonlarning ijtimoiy-siyosiy hayoti va ularni til sohiblari tomonidan baholashda ko‘plab peyorativ ekspressiv birliklardan foydalanishlarini o‘zlarining so‘z erkinligi tamoyillariga asoslanishlari borasidagi g‘oyaning mavjudligi bilan izohlash mumkin [1].

Shuningdek, stilistik jihatdan pasaytirilgan bunday so‘zlarning ommaviy axborot vositalarida ham keng qo‘llanilishiga to‘sqinliklar mavjud bo‘lmay, aynan ular yordamida mazkur so‘zlar insonlarning kundalik so‘zlashuv tiliga kiradi va unda mustahkam o‘rnashib oladi va aynan kollokvial leksika bu talabga javob beradi. Mazkur holat so‘zlashuv shakllari va kunstruksiylarining har qanday nutq sohasiga suqilib kira olishiga dalil bo‘la oladi. Ilgari bu sohalarga faqat adabiy yoki rasmiy-ish uslubiga oid tagtillar xizmat qilgan:

to hike – to raise prices, wages, etc.;

to muckrake – to expose political corruption;

2) “jismoniy ish-harakatlar” semantik sinfi:

to clout – to hit a person with a heavy blow of your hand;

to highball – to go ahead rapidly;

avaxta bo‘lmoq – qamoqqa olinmoq;

quyon bo‘lmoq – qochib qolmoq, juftakni rostlamoq;

3) “ma’naviy-axloqiy ish-harakatlar” semantik sinfi:

to double-cross – to betray;

to oil – to placate, flatter;

alla qilmoq – boplab aldamoq;

o‘marmoq – yashirincha olib ketmoq, o‘zlashtirmoq, o‘g‘irlamoq;

4) “emotsional ish-harakatlar” semantik sinfi:

to die for – to desire keenly;

to dig – to enjoy, appreciate;

arillamoq – baqirib yig‘lamoq, hadesa yig‘layvermoq;

hingillamoq – hiringlamoq [2];

5) “kommunikativ ish-harakatlar” semantik sinfi:

to answer back – to reply forcefully or insolently;

to gab – to talk idly, chatter;

alay-balay demoq – bo‘lar-bo‘lmas yoqmaydigan gap qilmoq;

o‘zbekchalamoq – o‘zbek tilida gapirmoq;

6) “fiziologik ish-harakatlar” semantik sinfi:

to booze – to drink too much;

to swig – to drink by large drafts;

bosh og‘rig‘i qilmoq – ichkilikdan keying bosh og‘riqni tarqatish uchun yana ichmoq, zaxar bosdi qilmoq;

alla bo‘lmoq – chirpirak bo‘lib, umbaloq oshib yiqilmoq, qulamoq;

7) “intellektual ish-harakatlar” semantik sinfi:

to calculate – to intend, guess;

to make out – to discern, understand;

shilq tushmoq – osongina ishonmoq, ko‘nmoq, taslim bo‘lmoq;

xayolsiramoq – xayol surmoq, o‘ylanmoq [3].

Chog‘ishtirilayotgan tillardagi kollokvial fe‘llarning tahlili natijasida quyidagilar aniqlandi:

1. Ikkala tilda ham “umumiy ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy ish-harakatlar” semantik sinfi doirasidagi kollokvial birliklarning soni miqdor jihatidan boshqalaridan ajralib turadi. Ularning foiz ko‘rsatkichlari ikkala tilda ham bir-biriga deyarli yaqin. Biznigcha, ushbu semantik sinfga kiruvchi kollokvial birliklar o‘z semantikasida til sohiblari hayotining kundalik-turmush tomonlarini ko‘proq darajada aks ettiradi va bu so‘zlashuv nutqining o‘ziga xos xarakterli jihati hisoblanadi.

2. Ikkala tilda foiz ko‘rsatkichi jihatidan yana “ma’naviy-axloqiy ish-harakatlar” va “emotsional ish-harakatlar” semantik sinflari o‘zaro o‘xshashlik namoyish qildilar.

3. Taqqoslanayotgan tillar ichida “umumiy ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy ish-harakatlar”, “emotsional ish-harakatlar” va “ma’naviy-axloqiy ish-harakatlar” semantik sinflari boshqalarga nisbatan son jihatidan katta ustunlikka ega bo‘lib, bu holat til sohiblari orasida mazkur kollokvial birliklarning ahamiyati juda yuqori ekanligidan dalolat beradi.

3. Ingliz tilida “fiziologik ish-harakatlar” va “intellektual ish-harakatlar” semantik sinflari, o‘zbek tilida esa “kommunikativ ish-harakatlar” va “intellektual ish-harakatlar” semantik sinflari kam qo‘llanishi bilan ajralib turadi. Bu jihatdan, ikkala tilda “intellektual ish-harakatlar” semantik sinfining ko‘rsatkichlari bir-biriga muvofiq kelishi shundan guvohlik beradi-ki, ushbu sinfni tashkil qiluvchi leksik birliklarning kollokvializatsiyasi murakkab jarayon hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Green J. Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition). – Elsevier Science, 2006. – 9000 pp.

2. Прошина Т.А. Нестандартная лексика английского языка // Журнал Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – Майкоп, 2010. – с. 2.

3.O'g, S. B. T. L. (2021). The role of shortening in the structural and semantic analysis of slang words. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.6 Philological sciences).

PORTLAND SEMENR KLINKERINI HOSIL QILISH BOSQICHLARI VA TAHLILI

Otaqo'ziyev Akramjon Adaxamjonovich Assistant of Andijan Mechanical Engineering
Institute ataqoziyev@gmail.com

Abstrak: Portland sementni tashkili qisimlaridan biri bo'lgan klinker va uni hosil qilish jarayonlari va usullari asosiy ahamiyat kasib etadi. Klinker kimyoviy va fizik jihatdan bir muncha talablarni o'zida aks etiradi. Bu maqolada laboratoriya sharoitida klinkerni bazi xossalarni o'rganilini yetarli xulosalarga erishilgan.

Kalit so'zlar: Portland sement, klinker, ohaktosh, tuproq, metallurgik chiqindilar, kimyoviy xossalari, fizik xossalari.

Hozirgi zamon talablariga aylangan qurilish materiallari va qurilish kompozitsiyalari bizning yasham tarzimizda asosiy masala bo'lib kelmoqda. Qurilish sohasining eng ilg'or maxsulotlaridan biri bu Portland sement hisoblanadi. Sementga bo'lgan talab to boro keng ko'lamda oshib bormoqda. Sement markalari sementni hosil qiluvchi xomashyolar, ularning fizik va kimyoviy harakteristikalari asosiy omil bo'lib hizmat qiladi. Aynan sementni tashkil qiluvchi klinker va uni hosil qilish jarayonlari bir muncha qiyinchiliklarni va bir qancha texnologik jarayonlarni talab etadi. Klinkerni hosil qilishda bizga aynan ohaktosh, gil tuproq, ogarki, shlak, qizil tuproq kabi moddalar kerak bo'ladi.

Sement- sun'iy noorganik kukunsimon bog'lovchi mineral hisoblanadi. Suv qo'shilsa, xamirsimon massa hosil bo'ladi, vaqt o'tishi bilan qotib, toshsimon jismga aylanadi. Sement havoda ham, suvda ham qotish xususiyatiga ega. Sement qurilishda juda keng qo'llaniladigan betonning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Kimyoviy tarkibi 40% SaO ; 40% Al_2O_3 ; 6— 8% SiO_2 dan iborat. Tez qotishi, mustahkamligining yuqoriligi va minerallashgan suvlarga turg'unligi bilan ajralib turadi. Markasi 300; 400; 500. Narxi portlandsementga nisbatan 2,5—3 baravar baland. Klinker- 1) aylanma pechlarda metallurgiya ishlab chiqarishda polimetall chiqindilarni qayta ishlash (qizdirib haydash) dan qolgan qiyin eriydigan qizib qovushgan massa; pyx ishlab chiqarishdagi oraliq mahsulot. Mis yoki qo'rg'oshin korxonalarida qayta ishlab K.dan mis, qo'rg'oshin va boshqa qimmatli aralashmalar ajratib olinadi; 2) qurilishda maxsus loy (klinker) dan g'isht tarzida tayyorlanadigan material. G'isht tayyorlash texnologiyasiga o'xshab tayyorlanadi. Sovuq va kislotaga chidamli. Yo'llarga, sanoat binolarining pollariga yotqiziladi; 3) sement ishlab chiqarishda ohak bilan loy (yoki shlak) qovushmasidan iborat yarim mahsulot[1].

Portland sement suvga chidamli bog'lovchi modda; qurilish materiali. Tarkibi asosan kalsiy silikatlardan iborat. Sementning eng keng tarqalgan turi hisoblanadi. Klinker va

gips (3—7%) aralashmasini juda mayin tuyib olinadi. Aralashmaga ma'lum miqdorda (10—15%) faol mineral modda aralashtirilishi ham mumkin. Tarkibi, xossalari va qo'llanish sohalariga ko'ra, Portland sement oddiy, tez qotuvchan, gidrofob, sulfatga bardoshli, oq rangli, asbest-sement mahsulotlari ishlab chiqarishda ishlatiladigan va boshqalarga bo'linadi. Portlandsementning tarkibi va sifati asosan klinkerning tarkibi va uning qanchalik mayin tuyilganligiga bog'liq. Uning eng muhim xossasi suv bilan ta'sirlashganda qotish xususiyatidir. Bu xususiyati marka bilan belgilanadi, O'zbekistonda ishlab chiqariladigan Portland sementning markasi 300 dan 600 gacha (marka qancha yuqori bo'lsa, material shuncha sifatli hisoblanadi)[3].

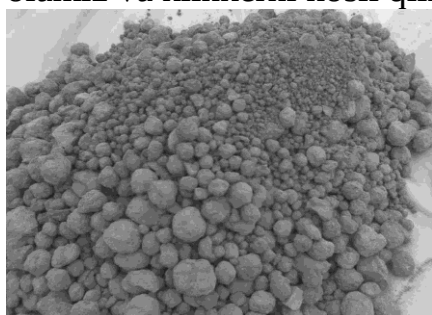
Portlandsementning ko'p xossalari, shuningdek, uning faolligi, qotish tezligi va boshqalari faqat klinkerning kimyoviy, mineralogik tarkibi, alit va belit kristallarining shakli va o'lchamlari, u yoki bu qo'shilmalarning mavjudligidan tashqari, ko'p darajada mahsulotning mayin tuyilishiga, uning donadorlik tarkibiga va kukun zarrachalarining shakliga bog'liq. Sement kukuni o'lchamlari asosan 5-10 mkm dan 30-40 mkm gacha bo'ladi.

Klinkerning o'rtacha mineralogik tarkibi: $C_3S=57\%$, $C_2S=20\%$, $C_3A=7\%$, $C_4AF=14\%$. Klinker ikkita separator bilan ishlatiladigan zo'ldirli tegirmonda maydalangan.

Biz ushbu ma'lumotlarga tayangan holda laboratoriyada klinkerni hosil qilish proseslarini ko'rib oldik.

Kimyoviy reaksiya tajribalari orqali titr konsntratsiya eritmaları bilan ohaktosh, tuproq va metallurgik kombinant chiqindilarini tarkibini aniqlab oldik.

Ushbu minerallar orqali maxsus tegirmonlarda umarni mayda tuyib so'ngra aralashtirib olamiz va klinkerni hosil qilishda pech yordamida pishirib olamaiz.

1-rasm. Klinkerni umumiy ko'rinishi.

2-rasm. Klinkerni hosil qilish jarayoni.

Asosiy hisoblangan klinkerni hosil qilishda olib borilgan tajribalar natijada klinkerni hosil qilib olindi. Va fizik va kimyoviy tahlil jarayonlar aniq o'lchamlar, mexanik xususiyatlarini namoyon qildi.

Foydalanilga adabiyotlar.

1. Отакузиев, А. (2023). Гулистан Оразимбетова, and Анваржон Ахунжанов." ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ПОРТЛАНДЦЕМЕНТНОГО КЛИНКЕРА." International Bulletin of Applied Science and Technology, 3, 977-981.
2. Otaqo'ziyev, A., & Axunjonov, A. (2023, September). ENRICHMENT OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF CEMENT USING FOUNDRY WASTE. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 379-380).
3. Adaxamjonovich, O. Z. A., & Jaksilikovna, O. G. (2024). THE IMPORTANCE OF CALCIUM OXIDE IN THE PRODUCTION OF PORTLAND CEMENT CLINKER AND THE STEPS OF THE PRODUCTION PROCESSES. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(03), 292-295.
4. Adaxamjonovich, O. Z. A. (2024). ANALYSIS OF THE MAIN TECHNOLOGICAL STAGES IN THE PREPARATION OF CEMENT. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(04), 320-324.
5. Nazirovna, U. M. (2020, December). TYPES AND IMPORTANCE OF SECONDARY RAW MATERIALS FROM POLYMER WASTE. In Archive of Conferences (Vol. 10, No. 1, pp. 156-158).
6. Otaqo'ziyev, A. A., & Axunjonov, A. S. (2023). GIL TUPROQNING BAZI XOSSALARIDAN KELIB CHIQIB QUYMAKORLIKDA ISHLATILISH SOXALARINI TANLASH.: GIL TUPROQNING BAZI XOSSALARIDAN KELIB CHIQIB QUYMAKORLIKDA ISHLATILISH SOXALARINI TANLASH.

TERRORIZM VA DINIY EKSTRIMIZM, UNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI SABAB VA OMILLARI

Isamutdinova D.M. Andijon davlat chetillari institute, Nemis tili nazariyasi
va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi
Ahmadov Javohir O'zbekiston Respublikas iIchki Ishlar Vazirligi Akademiyasi
Jinoyat qidiruv yo'nalishi 2- kurs kursanti

Annotatsiya: ushbu maqolada global muommaga aylangan Terrorizm va diniy ekstrimiz tushunchasi, uni keltirib chiqaruvchi omillari va sabablari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: terrorizm, diniy ekstrimizm, dinlararo, millatlararo

Аннотация: в этой статье приводиться информация о понятиях терроризма и религиозного экстремизма, а также о причинах и факторах которые их вызывают.

Ключевые слова: терроризм, религиозные экстремизм, межрелигиозный, межнациональный

Annotation: this article provides information on the concepts of terrorism and religious extremism, as well as the causes and factors that contribute to them.

Keywords: Terrorism, religious extremism, Interreligious, interethnic

Terrorizm vahima va qo'rquv uyg'otishga qaratilgan siyosiy kurashning o'ziga xos usulidir. U yashirin (konspirativ) ruhdagi tashkilotlar tomonidan beqarorlik keltirib chiqarish orqali hokimiyatni egallash maqsadida amalga oshiriladi. Terrorchi guruhlar jamiyatda aholining keng qatlami nomidan harakat qilayotgandek taassurot uyg'otish maqsadida diniy shiorlardan niqob sifatida foydalanadilar.

Terrorizmning eng asosiy xususiyatlaridan biri ushbu harakat tarafdorlarining “Kuch ishlatish va zo'ravonlik davlatni qulaturvchi va hokimiyatga erishishni osonlashtiruvchi parokandalikka olib keladi”, degan g'oyaga asoslanib harakat qilishlaridir. Terrorizmning yana bir xususiyati hech qanday urush bo'lmayotgan, demokratik institutlar faoliyat ko'rsatayotgan, tinchlik hukmron jamiyat sharoitida muqobil usullarni atayin inkor etgan holda, siyosiy masalalarni zo'rlik yo'li bilan hal qilishga intilishda ko'rinadi.

O'zbekiston mustaqilikka erishgach, mazkur hudud turli manfaatdor kuchlarning nishoniga aylandi. Siyosiy maqsadlarni din niqobi ostida amalga oshirishga intiluvchi diniy-ekstremistik va terrorchilik guruhlarini mintaqaga suqilib kirishga harakat qildilar. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish uchun mustahkam asosga ehtiyoj sezildi. 2000 yil 15 dekabrda O'zbekiston Respublikasining “Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida”gi Qonunining qabul qilinishi davlatimiz suvereniteti va xalqimiz farovonligi, yurtimiz taraqqiyotiga katta tahdid soluvchi terrorizmga qarshi kurash borasida katta qadam bo'ldi.

Terrorizm (lotincha “qo'rqitish”, “vahimaga solish”) – aholining keng qatlamlarida vahima va qo'rquv uyg'otish, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali davlat hokimiyatini egallash maqsadiga qaratilgan jinoiy faoliyatdir. Hozirgi davrda u global miqyos kasb etib, xalqaro terrorizm shaklini oldi. Bunday shaklda u xalqaro ijtimoiy-siyosiy aks-sado beradigan qo'poruvchilik sifatida namoyon bo'lmoqda. Diniy ekstremizm – jamiyat uchun an'anaviy bo'lgan diniy qadriyatlar va aqidalarni rad etish, ularga zid bo'lgan g'oyalarni aldov va zo'rlik bilan targ'ib qilishga asoslangan nazariya va amaliyotni anglatadi.

Ekstremizm va terrorizm bir-biri bilan bog'liq bo'lgan yagona jarayonning birin-ketin rivojlanadigan bosqichlaridir. Diniy-ekstremizm kelib chiqishining birinchi va asosiysi sababi mutaassib fikr va qarashlarning paydo bo'lishidir. Mutaassiblik muayyan g'oyalarning to'g'ri ekaniga qattiq ishonish, ularga mukkasidan ketish, “o'zgalar” va “o'zgacha” qarash va g'oyalarga murosasiz munosabatda bo'lish, boshqa firqa va mazhablarni butunlay rad etgan holda, ularni tan olmaslikda namoyon bo'ladi. Mutaassiblik barcha davrlarda turli din va yo'nalishlar orasida keskin nizo va to'qnashuvlar kelib chiqishiga sabab bo'lgan.

Ekstremistik qarashlarni barcha diniy ta'limotlar doirasida uchratish mumkin. Masalan, mutaxassislar katolik cherkovining erkin fikr yurituvchi, hukmron feodal-katolik

cherkovi aqidalarini rad etuvchi kishilar – papa hokimiyati dushmanlarini ta'qib qilish uchun XIII asrda tuzilgan va minglab odamlarning qurbon bo'lishiga olib kelgan inkvizitsiya faoliyatini ham ekstremizmning o'ziga xos ko'rinishi sifatida baholaydilar. Shunday ekan, ekstremizmni faqat muayyan din bilan bog'lash mutlaqo asossizdir. Xususan, islom dini, turmush tarzi va qadriyatlar majmui sifatida hech qachon ekstremistik tuzilmalarning go'yoki din va musulmon jamoasi ravnaqi yo'lida amalga oshirayotgan terrorchilik xurujlarining asosiy sababi sifatida qaralishi mumkin emas.

Bugungi kunda faoliyat olib borayotgan diniy-ekstremistik oqim va terrorchi guruhlarning aynan islom dinini niqob qilib olishlari turli geosiyosiy kuchlarning manfaatlari to'qnashgan ekvotorial Osiyo va Yaqin Sharq hududida yetakchi o'rinni aynan islom dini egallashi, bundan tashqari, islom dinida boshqa jahon dinlarida kuzatilmaydigan inson hayotining barcha jabha va yo'nalishlariga daxldorlik sifati mavjudligi bilan izohlanadi.

Islom shiorlaridan tanlab foydalanadigan, dinning asl mohiyatini buzib talqin qiladigan ekstremistik tuzilmalar xuddi yuqoridagi kabi go'yoki, keng xalq ommasi bilan uzviy birlik mavjudligini ko'rsatish, aslida esa jamiyatda tartibsizlik va parokandalikni yuzaga keltirish uchun mablag' yig'ish, asosiy tahdid manbai sifatida odamlar ongu shuurini egallash, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali hokimiyatga erishishdek ehtiyojlarini qondirish maqsadini ko'zlaydi.

Bugungi kunda terrorizmning quyidagi asosiy ko'rinishlarini kuzatish mumkin:

- davlat boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum va ichki siyosatni o'zgartirishga yo'naltirilgan siyosiy terrorizm;
- tashkilot va ayrim shaxslarning strategik ahamiyatga ega mulklari, korxonalar va inshootlarni qo'lga kiritish orqali iqtisodiyotni izdan chiqarishga yo'naltirilgan iqtisodiy terrorizm;
- ma'lum millat vakillari va milliy guruhlarining bir hududda yashaydigan boshqa millat va milliy guruhlariga qarshi qaratilgan etnik-milliy terrorizm;
- davlat xizmatchilari tartibsizligini yuzaga keltirishga qaratilgan va jamiyatning kuch ishlatadigan tuzilmalarini izdan chiqarishga yo'naltirilgan funksional terrorizm;
- ayrim diniy ekstremistik guruhlarining diniy shiorlar ostida hokimiyatni egallab olish maqsadini ko'zlagan diniy terrorizm;
- turli jinoyatchi elementlardan iborat bosqinchi guruhlarining o'g'rilik, talonchilik va bosqinchilik orqali hukumatni obro'sizlantirish, jamiyatda qo'rquv va ishonchsizlik muhitini vujudga keltirishga yo'naltirilgan jinoiy (kriminal) terrorizm kabi ko'rinishlarda namoyon bo'luvchi turlari mavjudligini ta'kidlash zarur.

Bugungi kunda diniy ekstremistik doiralar o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun xalqlar o'rtasida birinchi navbatda millatchilik va diniy ayirmachilikni keltirib chiqarish va shu yo'l bilan bir davlatda yashayotgan turli millat vakillari o'rtasida milliy, diniy ixtilof va nizolarni vujudga keltirishga urinmoqda.

Diniy ekstremistik oqimlarning jamiyat barqarorligiga tahdidi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Ijtimoiy siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish. Buning uchun aholi ichida va xorijiy axborot vositalarida mamlakatdagi ijtimoiy siyosiy holat, jumladan, diniy siyosat, imomlarning faoliyati bo'yicha ig'vo ma'lumotlar tarqatiladi hamda yashirin guruhlar

tuzilib, ular tomonidan mutaassiblik ruhidagi diniy tashviqot yuritiladi va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning beqarorlashuviga olib keladi.

Dinlararo va millatlararo munosabatlarni keskinlashtirish. Mutaassib kuchlar turli xalqlar, hattoki, sivilizatsiyalar orasidagi o'zaro ishonch va tinchlikka rahna solish bilan bir qatorda boshqa dindagilarga nisbatan keskin va salbiy munosabatda bo'lishga chaqiradilar.

Aholiga islom dini ta'limotlariga zid g'oyalarni tarqatish. Bunda muqaddas islom dinidagi "shahid", "jihod" kabi tushunchalarni o'zlarining g'arazli manfaatlarini yo'lida noto'g'ri talqin qilishadi. Bunday talqin dinimizning go'yoki, yovuzlikka, jangu jadal, urush, qon to'kishga asoslangani haqidagi noto'g'ri tasavvurlarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

Qayd etilgan mulohazalar nega yoshlar diniy-ekstremistik harakatlar faoliyatining asosiy ob'ektiga aylanganini muayyan darajada tushunish imkonini beradi. Turli diniy-ekstremistik harakatlar, terrorchilik xurujlarining asosiy ishtirokchilari yoshlar ekani esa yuqoridagi kabi e'tiqodiy va g'oyaviy ta'sir va tazyiqlar qanday oqibatlarga olib kelishini, o'sib kelayotgan avlodga xos faollik va sotsial energiyadan g'ayriinsoniy maqsadlar yo'lida nechog'lik ustalik bilan foydalanish mumkinligini yaqqol namoyish etadi.

Bugungi kunda yurtimizda diniy-ekstremistik va destruktiv xarakterdagi turli oqim va guruhlarining buzg'unchi g'oyalarga qarshi kurash borasida misli ko'rilmagan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Huquq-tartibot organlari tomonidan qonunga zid faoliyat olib borayotgan turli aqidaparast jamolarni aniqlash, internet va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarni turli yot g'oyalarga targ'ib qilish bilan shug'ullanyotgan soxta da'vatchilar faoliyatiga chek qo'yishga qaratilgan tezkor harakatlarni amalga oshirish bilangina cheklanib qolmasdan, bu borada turli jamoat birlashmalari bilan hamkorlikni ham yo'lga qo'ygan. Hozirda jamiyat a'zolarining barcha qatlamlari bilan profilaktik tadbirlar, tushuntirish ishlari va davra suhbatlari o'tkazish tizimi ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu yo'nalishda Din ishlari bo'yicha qo'mita, Respublika Ma'naviyat targ'ibot markazi, Madaniyat vazirligi, Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi kabi davlat tashkilotlari bilan bir qatorda din ulamolari, imom-xatiblar, jamoat tashkilotlari faollari, "Mahalla" jamg'armasi, "Kamolot" YoIH kabi nodavlat tashkilotlar targ'ibotchilari ham bu tahdidga qarshi kurashning ma'naviy tizginini birgalikda tutib bormoqdalar.

REFERENSEC

1. Diniy beg'rikenglik va mutaassiblik (yuz savolga- yuz javob). Mas'ul muharrir O. Yusupov. – Toshkent: "Toshkent islom universiteti" nashriyot – matbaa birlashmasi, 2013.
2. Hasanboyev O'. O'zbekistonda davlat va din munosabatlari: diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo'nalishlari. – Toshkent: "Toshkent islom universiteti" nashriyot – matbaa birlashmasi.
3. Islom niqobi ostidagi ekstremistik va terrorchi uyushmalar (Ma'lumotlar to'plami) / K.Shermuxamedov, J.Karimov. – Toshkent: "Movarounnahr" nashriyoti, 2014.
4. Isamutdinova, Durdona. "Comparisons as reflections of human culture and thought." Innovations in Technology and Science Education 3.20 (2024): 194-198.
5. OB Azamov The place of phraseological system in european linguistics and early phraseological studies// Том 3 №1 2022/5/13 Международный журнал "Язык, методика, перевод"

FRAZEOLOGIZATSIYAGA OLIB KELUVCHI EKSTRALINGVISTIK OMILLAR

B.A.Xamidov, Andijon davlat chet tillari instituti email: bekham21091980@gmail.com

Ijtimoiy moslashuv kategoriyasi nuqtai nazaridan shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasining frazeologik birliklar komponentiga aylanishiga sabab bo'luvchi omillar, uning tamoyillari tilshunoslarni qiziqtirgan muammolardan biridir. Bu nominatsiyaning frazeologik birlik yaratishdagi faolligi nafaqat lingvistik, balki, boshqa ayrim ekstralingvistik omillarga ham bog'liq bo'ladi. Bunda shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasining FB yasashdagi ishtirokini tasodifiy deb bo'lmaydi. Bunday FBlar mazmunida nominatsiyalar yadro birlik vazifasida kelishlari va butun FBning semantik strukturasi aynan shu komponent asosiga qurilganligining o'ziyoq ularning ijtimoiy asoslanganligini belgilab beradi.

FBning struktur komponenti sifatida shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasi tanlanishining voqelik bilan aloqasi ziddiyatli va murakkab bo'lishi mumkin, biroq doim mavjud bo'ladi. FBning struktural komponenti sifatida leksik birliklarning ma'lum bir bo'limlari tanlanishining ijtimoiy asosi inson, uning asosiy kasbiy faoliyati, ijtimoiy mavqeyi, ushbu nominatsiya bilan uzviy bog'liq bo'lgan leksikaning frazeologik faolligini o'rganishda yaqqol ko'rinadi. Demak, frazeologik "o'zlashtirish" sohasiga ma'lum ijtimoiy mavqe nomlari bilan ham bog'lanishi tasodifiy emas. Bu belgilar qatorida insonlar orasida keng tarqalgan va ma'lum bo'lgan kasbiy faoliyatlar nomi, masalan:

1) **xizmat ko'rsatish sohasiga ko'ra shaxs nomlanishi** – ing. *Nurse (wet nurse), servant*(such master, such servant), *bottlewasher*(head cook and bottlewasher), *maid*(lady's maid), o'zbek tilida –*karnaychi*(Karnaychidan bir puf), *bo'zchi* (bo'zchining mokisiday);

2) **jismoniy mehnat sohasiga ko'ra shaxs nomlanishi**–ing. *Nawy* (to work like a nawy), *worker* (white-collar worker), *driver* (driver's seat), *printer*(printer's devil), *digger* (gold digger); o'zbek tilidagi –*usta* (ish ustasidan qo'rqa);

3) **san'at sohasida kasbiga ko'ra shaxs nomlanishi**– ing. *artist* (hot-air artist), *fiddler* ((as) drunk as a fiddler), *piper* (to pay the piper); o'zbek tilidagi - *do'mbirachi* (to'ydan oldin do'mbira chalmoq), *karnaychi* (karnaychidan bir puf);

4) **ilm-fan, adabiyot, ta'lim sohasida kasbiga ko'ra shaxs nomlanishi**–*doctor* (just what the doctor offered), *bard*-(the bard of Avon), *philosopher* (one's guide, philosopher and friend), *journalist* (yellow journalist); o'zbek tilidagi – *faylasuf* (faylasuf bo'lib ketibsanmi).

5) **ma'muriy-davlat boshqaruvi va harbiy sohaga ko'ra shaxs nomlanishi**– ing, *judge* (Judge Lynch), *lawyer* (a Philadelphia lawyer), *captain* (be the captain of one's soul), o'zbek tilidagi –*qozi* (onangni qozi so'ksa, dardingni kimga aytasan?),

6) **tibbiyot sohasiga ko'ra shaxs nomlanishi**– ing, *doctor*-(an apple a day keeps a doctor away), o'zbek tilidagi – *tabib* (Tabib tabib emas, boshidan o'tkazgan tabib);

7) **savdo sohasida kasbiga ko'ra shaxs nomlanishi**– ingliz tilidagi - *merchant*-(hot-air merchant), *fishwife*-(like a fishwife); o'zbek tilidagi – *savdogar*, *baqqol*.

Insonlarning ijtimoiy mavqeyi, o'zni, lavozimi, mansabi, jamiyatda oliy va ahamiyatli unvon egalari nomlari ham alohida birlik hosil qilish maqsadida frazeologiya sohasida ham keng qo'llaniladi. Jumladan, ingliz tilidagi - *king*, *queen*, *lord*, *lady*, *knight*,

prince, *aristocrat*, *squire*-(zamindor), *alderman*-(ma'mur), *nobleman*-(oqsuyak, zodagon), *gentry*-(dvoryan), *fieldmarshal*, *admiral* kabi so'zlar frazeologik birliklar tarkibida ko'p qo'llanilgan. Bu o'rinda ijtimoiy tabaqalanishning quyi qatlamlarini anglatuvchi ijtimoiy mavqe, o'rinlar nomlarining ham frazeologik birlik yaratilishda "o'zlashtirish"ni ham ko'rish mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *clerk*-(xizmatchi), *slave*-(qul), *thief*-(o'g'ri), *beggar*-(tilanchi); o'zbek tilidagi *-xotin*, *o'g'ri*, *faqir*, *meshkobchi*, *dehqon*, *gadoy*, *qul*, *qaroqchi*, *malay* kabi so'zlar frazeologik birliklar hosil qiladilar.

Tadqiq etilayotgan ingliz tilidagi FB komponentlari sifatida katolik cherkovining diniy mansabdorlari nomlari alohida o'rin egallaydi. Bular qatorida ingliz tilidagi *pope*, *curate*, *abbot*, *parson*, *monk* kabi so'zlarni alohida ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Bu hodisani, tarixan izohlab berishning imkoni bo'lib, taxminimizcha, XVI asrga qadar katolik cherkovining oliy tabaqa vakillari bilan bir qatorda mehnatkash aholi ongiga ta'siri juda yuqori bo'lgan holda, O'rta asrlar insonning butun fikr-zikri dinga bog'langan edi. Shu sababli, frazeologik "o'zlashtirish" sohasida ham diniy mansablarning eng ommalashgan – *abbot* (*abbat*), *monk* (*monax*), *friar* (*rohib*) kabi nominatsiyalari keng qo'llanilgan, shu kabi o'zbek tilida ham *mulla*, *qozi*, *otincha*, *qori* kabi nominatsiyalar keng qo'llanilgan.

FBlarning diaxronik taraqqiyotida eng qadimgi davrlarda mavjud bo'lgan kasblar nomlari ham qo'llaniladi. Bular qatorida quyidagilarni sanab o'tishimiz mumkin. Masalan: qishloq xo'jaligi hunarmandchiligi – *shearer* (o'roqchi), *shepherd* (qo'yboqar); shahar hunarmandchiligi va kasblari – *apprentice* (shogird), *architect* (me'mor), *builder*; eng qadimiy ijtimoiy mavqelar – *merchant* (savdogar), *maid* (xizmatkor), *servant* (xizmatchi), *slave* (qul), *gentry* (kichik dvoryan), *squire* (kichik yer egasi), *yeoman* (kichik yer xo'jayini, amer. harbiy kotib); qadimgi unvonlar – *knight*, *lord*, *king*, *queen*; eng qadimgi diniy mansablar – *friar*, *bishop*, *abbot*; ta'lim va ilm-fanga nisbatan – aqliy mehnat sohasidagi eng qadimgi kasblar – *professor*, *philosopher*; harbiy xizmat sohasidagi eng qadimgi kasblar – *soldier*, *sailor*, *trooper*.

Qadimgi shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasi bilan bir qatorda, ancha zamonaviy shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasi ham frazeologiyada o'z o'rnini egalladi. Ingliz tili frazeologiyasida tabaqaga mansubligiga ko'ra – *capitalist*, hukumat tarkibidagi faoliyatiga ko'ra – *politician*, shaxs nomlanishi kiradi. Frazeologiya sohasida hozirgi davr va xalqlar uchun dolzarb bo'lgan, insonning kasbiy faoliyati, lavozimi, unvoni, mansabi, ijtimoiy mavqeyi, ya'ni, til egasi – inson hayotining ajralmas qismi bo'lgan faoliyat nomlari ham joy olgan. Shunday qilib, shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasining frazeologiyada keng tarqalishi yorqin ijtimoiy shartlilik hususiyatiga ega ekanligini ko'rsata oladi. Ekstralingvistik omillar ham bunda ta'sirsiz qolmaydi. Turli tarixiy davrlarda u yoki bu mavqe yoki kasbning ijtimoiy ahamiyati, dolzarblik va ommalashganlik darajasiga bog'liq ravishda qiyoslanayotgan tillar frazeologiyasiga turli nominatsiyalar kirib keldi. Shubhasiz, so'zlarning frazeologik jihatdan o'zlashtirilishi lingvistik omillar – kelib chiqishining qadimiyligi, tilda mavjudligining davomiyligi, so'zlarning tarkibiy semantik imkoniyatlari, ularning leksik- semantik aloqalariga bog'liq. Benihoya muhim jihat shundaki, shaxs ijtimoiy-kasbiy nominatsiyasining frazeologiyaga tortilishi, ularning antropotsentrik xususiyatlarini, ya'ni, ularning semantik jihatdan insonga, uning mehnat faoliyati va ijtimoiy holatiga yo'naltirilganligini o'zida aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Кертман Л.Е. География, история и культура Англии. Учеб. пособ. – М.: Высшая школа. 1968. – С. 66-68.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: 1992. – 330 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Уч. пособие, 2 издание. – М.: Высшая школа, 1996. – С. 381.
4. Хамидов, Б. А. (2023). Проблемы перевода фразеологических единиц с компонентом профессиональной номинации и отражение в нём лингвокультурологических факторов. In *Философия и культура в гуманитарном дискурсе* (pp. 167-170).

TURKIY TILLAR ANTROPONIMIYASINING O'RGANILISH TARIXI

Obobakirova Valizaoy Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz tili o'qitishning integrallashgan kursi kafedrası o'qituvchisi obobakirovavalizaoy@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblangan antroponimlarning o'rganilish borasidagi ilmiy izlanishlar haqida so'z boradi. Onomastika sohasida antroponimlar muhim o'rin tutadi. Shu boisdan, antroponimlar o'rganilishiga jiddiy yondoshilgan.

Kalit so'zlar: antroponimiya, onomastik birliklar, atoqli ot, ism, familiya, laqablar, toponoantrom, etnoantromim, gidroantroponim,

Turkiy antroponimiya tizimini ilmiy tadqiq qilish o'tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Turkiy tilshunoslikda birinchi bo'lib T.Jonuzaqov 1960-yilda "Qozoq tilida shaxs atoqli otlari" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. Turkiy tilshunoslikda kishi nomlariga bag'ishlangan ushbu ilk tadqiqotda atoqli otlar tushunchasi, turdosh otlarnin atoqli otga o'tishdagi jarayon hamda qozoq tilida bolaga ism qo'yish motivlari, ismlarning yasalishi va grammatik tuzilishi haqida ma'lumot berilgan. T.Januzaqov dissertatsiyasining asosiy mazmuni uning keyinchalik e'lon qilgan kitobida o'z ifodasini topgan.[15;220] T.Jonuzqov qozoq tili antroponim va etnonimlarini o'rganishni davom ettirib, 1976 yilda "Osnovnie problemi onomastiki kazaxskogo yazika" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. Dissertasiyaning birinchi va ikkinchi boblari antroponimiya tadqiqiga bag'ishlangan bo'lib, qozoq antroponimlarining lug'aviy-ma'noviy xususiyatlari, yasalishi va tuzilishi, antroponimlardan boshqa tip atoqli otlarning xosil bo'lishi, antroponimlar tarkibida uchraydigan qo'shimchalar, formantlardan tashqari qozoq tili antroponimlarining rivojlanish tarixini davrlashtirishga katta o'rin ajratgan. T.Januzaqov qozoq tili antroponimiyasining rivojlanish bosqichlarini 4 davrga bo'ladi. Ushbu tasniflarda tasnif tamoyillarining asoslanishi ishonchli emasligi sezilib turibdi. Mana shunday nuqsonlar antroponimlarni davrlashtirishga bag'ishlangan boshqa ishlarda ham ko'rinadi. T.Jonuzaqov keyinchalik qozoq tili antroponimiyasining lingvistik va nolisoniy xususiyatlarini umulashtirgan monografiya va bir qator maqolalar e'lon qildi. Boshqird nomshunosi T.Kusimova "Drevnebaskirskie imena", A.P.Shayxulov "Tatarskie i baskirskie lichnie imena tyurkskogo proisxozheniya" mavzusidagi tadqiqotlarini nihoyasiga yetkazishdi, A.Shayxulov monografiya e'lon qildi.[23;180] Xar ikkala muallif bu ishlarda ba'zi

jiddiy xatoliklarga ham yo‘l qo‘yishgan. A.Shayxulovning ishida asl turkiy ismlarni belgilashda ismning lug‘aviy asosi turkiy ekaniga shubxa tug‘diradigan o‘rinlar ko‘p. Xuddi shuningdek, T.Kusimova qadimiy boshqird ismlarini 19 guruxga tasniflar ekan, ismlar uchun motiv bo‘lgan tushuncha, belgini xisobga olmaydi va ismlarni ismga asos bo‘lgan apellyativga ko‘ra tasniflaydi. Masalan, tabiat hodisalari nomi bilan bog‘liq antroponimlar, rang nomi bilan bog‘lik antroponimlar, o‘simlik nomlaridan yasalgan antroponimlar, qavm-qarindosh terminlaridan yasalgan antroponimlar, toponimlardan, etnonimlardan yasalgan antroponimlar kabi.

Ozarbayjon tili antroponimiyasining lisoniy va etnolingvistik xususiyatlarini monografik tarzda Z.Sadixov tadqiq qildi. Keyinchalik A.M.Pashaev ozarbayjon tilidagi laqablarni o‘rgandi.[16;230] Ozarbayjon onomastikasi rivojiga M.N.Chobanov sezilarli xissa qo‘shdi. X.Aliyevning antroponimiyaning umumiy muammolariga bag‘ishlangan tadqiqoti e‘lon qilindi.

Qirg‘iz tilida shaxs atoqli otlar i yuzasidan dastlab ba‘zi kuzatishlar olib borilgan bo‘lsa-da, antroponimiya tizimi yetarli ravishda o‘rganilgan emasdi. Bu murakkab ishni bajarish Sh.Japarovning zimmasiga tushdi. U, avvalo, qirg‘iz tilidagi ismlar materialini o‘zida jamlagan ikkita ishni e‘lon qildi. Keyinchalik, u qirg‘iz tili antroponimlariga oid tadqiqotlarini kengaytirib, “Qirg‘iz adam attari” monografiyasini yaratdi. Mana shu ishlar asosida u 1989-yili “Qirg‘iz antroponimiyasi” mavzusida doktorlik dissertasiyasini himoya qildi. Uning tadqiqotidagi sezilarli kamchilik “zamonasizlik”, “sho‘rolar mafkurasi, rus tilining roliga katta baxo berishi, go‘yoki bu til ta’sirida qirg‘iz antroponimiyasi rivojlangan va boyigani haqidagi zo‘rma-zo‘raki fikrlardir. Onomastik birliklar guruhi orasida muayyan aloqalar, bir-birining vazifasiga o‘tishlar yuz berib turadi. Bu jarayon transmonizatsiya,deb yuritiladi. Masalan, toponimlar, etnonimlar, gidronimlar va boshqalardan ism vazifasiga ko‘chadi. Masalan, Toshkenboy, Mangiroy, va boshqalar. Bularni antroponimik tadqiqotlarda toponoantrom, etnoantromim, gidroantroponim deb yuritiladi. Kishi nomlarining toponimga o‘tishi ayniqsa toponimiyada sermaxsuldir. Buni tatar tilshunosi G.F.Sattarov tadqiqotlari yorqin ko‘rsatdi. Mustaqillik davrida joy nomlarini tartibga solinishi bo‘yicha qilingan ishlar jarayonida respublika hududida ko‘pgina toponimik ob’ektlar kishi nomlari bilan atalgani ma’lum bo‘ldi. Bu, albatta, ijobiy xodisa emas. Bunday nomlarning aksariyati boshqa nomlar bilan almashtirildi. G.F.Sattarov 1973-yilda Tatariston hududidagi antroponimlarni o‘rganib, tadqiqotlar asosida monografiya e‘lon qildi. Keyinchalik doktorlik dissertasiyasini himoya qildi. U antroponimiyaga doir ishlarini ham davom ettirdi hamda 1981- yili “Tatar isemnere suzlege” nomli tatar antroponimlarining ma’nosi izohli lug‘atini e‘lon qildi. Muallifning yozishicha, u lug‘atni tuzish uchun 50 mingdan ortiq kartoteka yiqqan. Afsuski, lug‘atga kiritilgan ba’zi ismlarning tatarcha ekani shubxalidir.

Joy nomlari bo‘yicha to‘plangan boy lingvistik material unga 1990-yilda “Tatar antroponimikas” nomli monografiyani yaratishga asos bo‘ldi. Ishda, asosan, ismlar taxlil qilingan. Ular paydo bo‘lish davri, motivativ-nominativ asoslari, etnografik udumlarga bog‘liqligi jixatidan lug‘aviy qatamlar bo‘lib, tasniflangan har bir guruh boy ilmiy matnlar va faktik materiallar asosida o‘rganilgan. Shuningdek, ishda tatar otchestvolari, laqablari, familiyalarini o‘rganishga ham e’tibor qilingan. Yuqorida biz turkiy xalqlar antroponimiyasi yirik

vakillarining asosiy tadqiqotlariga to'xtaldik. Ushbu mualliflar va ularning shogirdlarini monografiyalari, maqolalari e'lon qilingan bo'lib, ularning barchasiga bu o'rinda to'xtalishning imkoni yo'q. Bu ishlar turkiy tillar onomastikasi bo'yicha tuzilgan bibliografik ko'rsatkichlarda antroponimiya tadqiqotchilarining ilmiy faoliyatiga bag'ishlab tuzilgan bibliografik ko'rsatkichlarda o'z aksini topgan. Keyingi yillarda turkiy tillar onomastikasi bilan shug'ullanuvchi bir qator yosh tadqiqotchilar yetishdi. Ular e'lon qilayotgan ishlarning taxlili maxsus tadqiqotni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.Begmatov. O'zbek tili antroponimikasi, "Fan", Toshkent, 2013
 2. Жанузацов Т. Казактшдепжалкыесшдер. Алма-Ата, 1965
 3. Жапаров Ш. Кыргыз адам аттари. Фрунзе: ИЛМ, 1989.
 4. Садыхов З. Личные имена в азербайджанском языке: Автореф. дис.канд.филол. наук. Баку, 1975.
 5. Пашаев А.М. Прозвища в азербайджанском языке: Автореф. дис.канд. филол. наук. Баку, 1987. С. 18.
 6. Шайхулов А. Г. Татарские и башкирские личные имена тюркского происхождения. Уфа, 1983
 7. Хошимов, М. Г. (2024). ЛИНГВОГЕНДЕРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПАРЕНТЕЗНЫМ ВСТАВНЫМ КОМПОНЕНТОМ КАК ЛИНГВОГЕНДЕРОМ В АНГЛИЙСКОМ, УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ. IMRAS, 7(2), 106-110.
 8. Akhadovich K. B. LINGUISTIC FACTORS AND THEIR REFLECTION IN TRANSLATION IN PHRASEOLOGISTS WITH SOCIO-PROFESSIONAL NOMINAL COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEKI //JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 158-162.
 9. Tuhtamatova, U., & Rakhimova, I. (2019). COMPARATIVE STUDY OF EXOPHORA IN MODERN ENGLISH AND UZBEK. Интернаука, (45-2), 74-75.
 10. Zakhidova Diloram (2024). EXPLORING THE IMPACT OF LANGUAGE AND COMMUNICATION IN DIVERSE EDUCATIONAL ENVIRONMENTS. Science and innovation, 3 (Special Issue 28), 359-361. doi: 10.5281/zenodo.11088505
 11. Nargiza Maxsudova Aslanbekovna. (2024). SPECIFIC FEATURES OF LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF CONCEPTS. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 3(3), 82–85. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/icmsss/article/view/4130>
- More Citation Formats
12. Anvarbekova, Oydiyoy. "HISTORICAL DEVELOPMENT OF PARALINGUISTICS." Академические исследования в современной науке 3.7 (2023): 145-148.
 13. Valizaoy, O. (2023). THE CONCEPT OF UZBEK ANTHROPONYMICS AND ITS MAIN PROBLEMS. PEDAGOGS, 48(1), 38-42.
 14. Маткаримова, А. И., & Тоштемиров, Э. Н. (2023). Дейктические единицы в языкознании. In Философия и культура в гуманитарном дискурсе (pp. 104-107).

PROSPECTS FOR DIAGNOSING PSYCHOENERGY IN ADOLESCENTS

Abror Ochilov Safarqul o'g'li Graduate Student at the International Nordic University
abror_ochilov2024_ochilov@mail.ru ochilovabror782@gmail.com

Abstract: In this article, the prospects of diagnosing a number of problems in today's adolescent students, in particular, cases related to psychoenergetics, such as intolerance to study loads, lagging in learning, mental weakness, laziness, and being full of negative energy, diagnostics methods and their effectiveness, as well as existing problems are described.

Keywords: Psychoenergy, dynamics of psychoenergetics, psychotherapeutic, technical, meditative methods, dynamic, static and psychological methods.

INTRODUCTION

For many years, the field of psychology has extensively studied adolescent psychology, focusing on aspects like the adolescent "self," personality, crises, individual variations in mental processes, intelligence, motivations, and many other areas. To achieve educational effectiveness, much work has been done to understand and improve adolescents' attention, perception, thinking, memory, and regular study of their career inclinations. Despite these efforts, several challenges remain. One contributing factor to these challenges is the psychoenergetic balance in adolescents. The lack of activity, internal fatigue, depressive states, low tolerance for academic workload, "shutting down" in crisis situations, followed by prolonged depression, as well as heightened negative energy, hyperactivity, emotional stress, and tantrums, are often linked to psychoenergy. What is psychoenergy? Psychoenergy is the internal dynamic force behind an individual's psychological, emotional, and mental processes. Its source is fundamentally material.

Energy is one of the key properties of matter, a measure of its capacity to move, work, and perform tasks. It doesn't appear from nowhere, nor does it vanish without a trace.

Bioenergy is human energy. The potassium ions emitted from human cells constantly generate electrical potentials.

Psychoenergy is the portion of the energy that arises in the body and is used for mental, psychological, and emotional purposes. It's a measure of an individual's mental, psychological, and emotional strength. Its dynamics and stability are managed through the individual's psyche and emotions, and its strength is subject to these factors. For example, continuous negative thoughts, inner anxiety and fear, self-loathing, constant comparisons with others, hiding one's true self to please others, and ruminating on unfinished tasks that cause significant mental stress can all erode psychoenergy. Similarly, anger, stress, envy, resentment, stinginess, arrogance, and conflicts can lead to an accumulation of negative energy. On the other hand, remembering God, doing good for loved ones and other people, love and compassion, a sense of satisfaction with life, positive and friendly relationships, hope, and faith in the future contribute to the growth and stability of psychoenergetic power.

Modern psychology has made significant strides in the study of psychoenergy, with remarkable research and diagnostic methods using photographic and aura-based techniques to measure its dynamics. However, there is still no alternative and easy method for diagnosing psychoenergy. Questions remain about creating different psychoenergy

types or determining if it is possible to identify psychological types based on psychoenergy dynamics. In this article, we explore the prospects of diagnosing psychoenergetic balance and its impact on individual health and well-being.

LITERATURE REVIEW AND METHODS

Diagnosing psychoenergetic balance requires a multidimensional approach that integrates concepts from psychology, energy medicine, and other holistic methods. Although there is no standardized diagnostic tool, several methods are commonly used to evaluate and address psychoenergetic balance:

Technological advances such as photographic and aura-based methods, as well as medical instruments like bioenergetic imaging, auric dynamics, heart rate variability, skin conductivity, and brain wave patterns, have contributed to the development of modern devices that measure physiological parameters related to psychoenergetic balance. These devices, by presenting results to individuals, help them understand their internal state and learn how to manage their psychoenergy more effectively.

One of the main challenges in the field of psychoenergetics is diagnosing its psychological foundation. The aforementioned modern diagnostic methods cannot reveal the mental, emotional, and psychological processes that underpin psychoenergy. Our efforts in psychological assessment to illuminate psychoenergy, specifically by testing various methodologies and individually validating the results, have allowed us to identify several methods that can be used in diagnosing psychoenergy:

First and foremost, surveys play a critical role. Surveys often evaluate various psychological constructs, including mood, personality traits, coping styles, and subjective well-being, providing insights into psychoenergetic balance. For instance, the Beck Depression Inventory, the State-Trait Anxiety Inventory, and the Perceived Stress Scale can help gauge the emotional imbalances and stress levels that may affect psychoenergetic balance. V.A. Doskin's method for assessing well-being, activity, and mood, the Myers-Briggs Type Indicator (MBTI), or the "Big Five Personality Traits" provide insights into individual energy levels, social interaction preferences, and coping strategies.

Another crucial method is the interview, encompassing both psychological and clinical interviews. Clinical interviews conducted by trained mental health professionals allow for an in-depth examination of a person's psychological functioning, including thoughts, feelings, behaviors, and interpersonal relationships. Through open-ended questioning and active listening, clinical psychologists can evaluate factors like emotional stability, cognitive distortions, trauma history, and mental beliefs that may influence psychoenergetic balance. However, while reliable and valuable, interviews are time-consuming and require considerable expertise.

Projective techniques are also effective in revealing hidden internal projections, anxiety, fear, emotional-psychological issues, and other psychoenergy inhibitors. Among these methods, M. Luscher's "Color Test" and Rorschach's "Ink spot Test" are noteworthy. Due to their relative effectiveness, we aim to make extensive use of the "Color Test" in our research, as discussed further below.

There are also modern methods that combine psychophysiological knowledge with mystical views, like Emotional Freedom Technique (EFT) or Thought Field Therapy (TFT). These energy psychology methods combine psychological principles with

acupressure points and energy meridians to address emotional disruptions and maintain psychoenergetic balance. While these methods are not typically used for specific assessments, they offer practical tools for identifying and addressing energetic blockages related to psychological stress and trauma.

These varied approaches, both conventional and unconventional, form the basis for diagnosing psychoenergetic balance and provide a framework for exploring its impact on individual health and well-being.

DISCUSSION

Despite the effectiveness of the aforementioned methods, achieving reliable results in diagnosing psychoenergetic balance requires an integrated approach. This is particularly true in psychoenergetic diagnostics because several factors can influence psychoenergy balance, including psychological, cognitive, emotional, clinical, and even social-psychological factors. There are various complex systems designed to improve psychoenergetic balance, from traditional Eastern practices like chakra work, yoga, qigong, and tai chi to Western approaches that blend ancient methods with modern psychophysiological and clinical knowledge. However, there is still no comprehensive diagnostic method that can fully uncover psychoenergetic balance. Given that diagnosis is the first step in addressing psychoenergy-related issues, it is crucial to develop a holistic diagnostic method based on existing knowledge and new research. Our research into diagnosing psychoenergetic balance confronts this challenge, with the initial steps requiring thorough testing of various methods to determine which are most effective.

RESULTS

After applying several diagnostic methods to thirty adolescent school students, and solidifying the results through observations, individual interviews, and psychophysiological evaluations, we identified three key methodologies that stand out: the Beck Depression Inventory, V.A. Doskin's method for assessing well-being, activity, and mood, and M. Lüscher's "Color Test."

The Beck Depression Inventory is critical because it identifies emotional-emotional factors that erode psychoenergetic balance, such as dissatisfaction with oneself, pessimism, feelings of guilt, alienation, emotional exhaustion, stress, and frustration. It also diagnoses psychophysiological issues like loss of appetite due to sadness, lethargy at work, fatigue, insomnia, and lack of sexual desire.

V.A. Doskin's method focuses on the symptoms of psychoenergy deficiency, assessing the severity of emotional, cognitive, psychological, and physical problems. Using M. Lüscher's "Color Test" is highly effective but requires some knowledge and experience to interpret correctly. This test involves presenting participants with a set of eight colored cards and asking them to rank them in order of preference. Each color has specific psychological meanings and interpretations, reflecting a person's internal world. For example, a preference for vibrant colors like red or orange may indicate strong physical vitality, while a preference for calming colors like blue or green could indicate a need for emotional balance and relaxation. Discrepancies in color preference or inconsistencies between conscious preferences and unconscious responses can indicate major psychoenergetic imbalances, such as blocked energy flow or unresolved emotional

issues. When using Lüscher's "Color Test" in the context of psychoenergy diagnostics, it is essential to adopt a holistic approach that considers psychological, emotional, and energetic dimensions.

CONCLUSION

As our understanding of the mind-body connection evolves, the prospects for diagnosing psychoenergetic balance are becoming increasingly promising. By adopting a holistic approach that accounts for psychological, emotional, and energetic factors, individuals can be empowered to develop more balance, resilience, and vitality in their lives. With further research in this field and the emergence of innovative diagnostic tools, we can gain deeper insights into optimizing human health and well-being through the lens of psychoenergetic balance.

REFERENCES:

1. Lyusher, M. (1969). The Lyusher color test: a history, psychometric properties, and diagnostic use of the Lyusher-color cards.
2. Gerbarg, P. L. Brown, R. P. (2005). The rhyme and reason of energy psychology: a psychoanalytic perspective. *Energy psychology: theory, research, and treatment*, 105-p
3. Germer, C. K., Siegel, R. D., Fulton, p. R. (eds.). (2016). *Mindfulness and psychotherapy* (2nd ed.). Guilford press.
4. Johnson, T. M. (2017). *Integrating mind-body practices into healthcare: A guide for clinical settings*. Routledge.
5. Hart, J. (2008). *Color and meaning: Art, science, and symbolism*. University of california press.
6. Rossi, E. L. (2002). *The psychobiology of mind-body healing: new concepts of therapeutic hypnosis* (revised edition). W. W. Norton and Company.
7. National center for complementary and integrative health. (2021). *Energy medicine: overview*. Retrieved from <https://www.nccih.nih.gov/health/energy-medicine-overview>
8. Schwartz, G. E., Russek, I. G. (1999). Changing the body's beliefs: the physiological effects of psychotherapeutic dialogues. *Energy psychology: theory, research, and treatment*, 233-257.
9. Keng, S. L., Smoski, M. J., Robins, C. J. (2011). Effects of mindfulness on psychological health: a review of empirical studies. *Clinical psychology review*, 31(6), 1041-1056.
10. Hankey, A. (2002). Toward a systematic exploration of kundalini yoga. *The journal of alternative and complementary medicine*, 8(3), 323-331.

COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH PHONETICS AND INTERFERENCE

Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi. University of economics and pedagogy
“Filology department” assistant teacher

Satimboyeva Dilrabo Anvarjon qizi UzSWLU “Department of translation theory and practice”, student +99899 044 49 36 satimboyevaanora@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tovush tizimlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar yoritilgan. Interferensiya tushunchasiga e‘tibor qaratilib, ingliz tilini o‘rganuvchilarning talaffuziga o‘zbek shevalarining ijobiy va salbiy ta‘siri ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: interferensiya, transferensiya, unli, undosh, tovush

Аннотация

В данной статье освещаются сходства и различия между узбекской и английской звуковыми системами. Акцентируя внимание на концепции интерференции, показано положительное и отрицательное влияние узбекских диалектов на произношение изучающих английский язык.

Ключевые слова: интерференция, перенос, гласная, согласная, звук.

Annotation

This article highlights the similarities and differences between the Uzbek and English sound systems. Focusing on the concept of interference, the positive and negative effects of Uzbek dialects on the pronunciation of English language learners are highlighted.

Key words: interference, transference, vowel, consonant, sound

All dialects and dialects are actually subject to the basic rules of the literary language. In fact, what kind of phonetic system does the English and Uzbek languages have?

English has 26 letters and 44 sounds. 20 of them are vowels and 24 are consonants. Consonants include: [b] bed, [d] do, [f] safe, [g] good, [h] hat, [j] you, [k] cat, [l] allow, [m] me, [n] no, [p] put, [r] run, [s] soon', [t] talk, [v] very, [w] win, [z] zoo, [ʃ] ship, [ʒ] measure, [ŋ] sing, [tʃ] cheap, [θ] thin, [ð] then, [dʒ] june. [Iriskulov, 2007, p. 7].

There are 29 letters in the Uzbek language, 6 of which have vowels, 23 consonants and 1 hyphen. The number of letters and sounds in the Uzbek language is not the same. In the Uzbek language, consonants include [b] – bino, [d]-duradgor, [z]-Zilola, [g]- gul, [v]- varrak, [gʻ]-gʻolib, [j]-joʻja, [y]-yoshlik, [m]- mehnat, [n]-non, [ng]tong, [l]-lola, [r]-rozgʻor, [p]-paxta, [t]-temir, [s]-sahiy, [f]-favvora, [k]-kamalak, [ch]-chashma, [sh]-shalola, [q]-qalb, [h]- hosil, [x]-Xorazm sounds include [Nurmonov, 2013, page 586].

Consonants in these languages are divided into voiced and voiceless. Voiceless sounds in English are: [p], [t], [k], [tʃ], [f], [s], [h], [θ], [ʃ]., and in the Uzbek language there are the following voiceless sounds: [p], [t], [s], [f], [k], [x], [ch], [sh], [q], [h]. So, the number of voiceless sounds in English is 9, and the number of voiceless consonants in Uzbek is 10. In English, the sound [th] in the word thank/thæŋk/ is not found in Uzbek. The sounds [q] and [x] in the words qadir in Uzbek and Khorezm are not found in English.

Voiced in English [b], [d], [g], [dʒ], [v], [ŋ], [z], [ð], [m], [n], [ʒ], [w], [l], [r], [j] sounds, in Uzbek the consonants [b], [d], [z], [g], [v], [gʻ], [j], [m], [n], [ng], [y], [l], [r] sounds. There are 15 voiced consonants in English, and 13 in Uzbek. The sounds [w] and

[ð] in the English words window-oyina, that - ana u do not exist in the Uzbek language. In Uzbek, the sound [r'] in the word victory is not found in English [Iriskulov, 2007, p. 21].

In English and Uzbek writings, some consonants are represented by different letters. possible, for example; English consonants [th], [ð], [w] do not exist in Uzbek, and consonants [x], [g'], [q] belong to Uzbek and do not exist in English. In Uzbek, the sounds [t], [d] are prelingual consonants, in English [t], [d] are lingual alveolar and apical. The Uzbek sounds [s, z, sh, j] are equivalent in English [c, 3, ʃ, ʒ]. In Uzbek [s, z] are dorsal, [sh, j] prelingual consonants, in English [s, z] are apical, [ʃ, ʒ] are prelingual consonants [Abduazizov, 2007, p.256].

When comparing Uzbek and English consonant systems, it is necessary to mention their phonemes first. There are 24 consonant phonemes in English: [p], [b], [t], [s], [k], [g], [n], [ŋ], [l], [m], [h], [v], [d], [z], [f], [ʒ], [tʃ], [dʒ], [w], [r], [j], [θ], [ð], [f]. Uzbek consonants consist of 23 phonemes [p], [b], [f], [v], [s], [z], [t], [d], [sh], [j], [k], [g], [x], [g'], [k], [h], [n], [l], [r], [y], [ch], [m], [ng]. Some English consonants, for example [th, ð, w], have no equivalent in Uzbek. Also, some Uzbek consonants [x, g', q] are not found in English. According to the articulation position and number of some consonants, English and Uzbek languages are very similar and different. For example, in Uzbek [t, d] consonants are lingual and dorsal, while in English Consonants /t, d/ are alveolar and apical. The Uzbek explosive consonant /q/ is not found in English [Abduazizov, 2007, p.256].

Among the slipped consonants, Uzbek consonants [s, z, sh, j] are much different from their English counterparts [s, z, ʃ, ʒ] and are pronounced from the front of the mouth. will be done. In Uzbek, [s, z] are dorsal, [sh, j] are palatal alveolar consonants. In English, [s, z] are apical alveolar consonants. Nasal sounds [м, н, Һ] – [m, n, ŋ] correspond to each other in both languages, but their articulatory, acoustic and phonological properties are different. In English [n] is an alveolar and apical sound, in Uzbek [n] is a dorsal, dental sound. In English, [ŋ], when the sound is divided into syllables, is an integral phoneme and it is never split into two syllables. In the Uzbek language, the phoneme [ng] is also an integral phoneme, for example (daftaring- your notebook), but in the Uzbek language this phoneme can be separated into two separate syllables, for example: [n-g] to the hand (qo' - lin-ga)- to your hand, singlinga (sing-lin-ga)- to your sister. In English, the phoneme [l] has two forms - concrete and abstract. Such a situation is not typical for the consonant [l] in Uzbek. The sonorous sound [w] in English is not found in Uzbek. In English, [r] is a cacuminal, post-alveolar sound, while in Uzbek, [r] is a tremulous sound. [Abduazizov, 1986, p. 68].

There are eight oppositions of voiced and voiceless pairs in English.

[p-b], [t-d], [f-v], [s-z], [ʃ-ʒ], [θ-ð], [tʃ-dʒ], [k-g].

In the Uzbek language, the number of consonant and consonant pairs is eight.

[p-b], [t-d], [s-z], [f-v], [k-g], [sh-j], [ch-dj], [x-g'].

Due to these similarities and differences, interference and transference occur in foreign language learners. This is of great importance. One of the important scientific and practical problems in linguistics is the reaction to the phenomenon of interference. In psycholinguistics, interference is associated with the concept of transposition/facilitation, and in linguomethodology, it is associated with the concepts of difficulty and error (J. Jalolov, 1996, p. 123).

There is also a possibility to explain the interference by the phenomenon of the law of irradiation (I.P. Pavlov) accepted in the science of human physiology. The first form of influence of native language skills in learning foreign languages is called transference, and the second is called interference. The phenomenon of transfer is a positive effect of the elements and skills of the native language on the studied language, and interference is evaluated by the negative effect of the same factor on the violation of the norms of the studied language, leading to errors. The term interference was introduced into linguistics by representatives of the Prague Linguistics Circle. [Dzhushupov, p. 147].

Opinions about the occurrence of this linguistic phenomenon differ, but it is widely understood that interference is a negative effect on the relationship between languages. Interference occurs at all levels of the language system, that is, each level of the language depends on its phonetic, lexical, grammatical and stylistic features, due to which it is divided into phonetic interference, lexical interference and other types. U. Weinreich interprets interference as: "the departure of two languages from the norms of language in the process of interaction" [U. Weinreich, 1979, p. 22].

Taking into account the negative effect and interference caused by the clash of language materials, Professor J. Bo'ronov showed the existence of 3 types of interference. 1. Phonetic interference. 2. Grammatical interference. 3. Lexical interference. The following types of interference are found in other literature: 1. Phonetic interference, 2. Grammatical interference, 3. Lexical interference, 4. Linguistic interference, 5. Intercultural interference (J. Jalolov, 2016, p. 72).

Each language material has its own teaching characteristics, methods, ways, methods, principles of selection, interference. With this in mind, we need to consider the teaching of each language material separately. Interference is actually a physics term. It means that two waves (water, air, electromagnetic, light waves) completely or partially extinguish each other under certain conditions if their vibration indicators are opposite. Interference is characteristic not only of natural phenomena, but also of social life in its own way. It has been used in linguistics for a long time. In cases of bilingualism (bilingualism), some grammatical and lexical features of the speaker's main language are manifested in his pronunciation when using the second language, in the order of words in the sentence, in the use of elements of his first language without finding the exact equivalent of the necessary word. The role of hybrid linguistics in learning a foreign language is incomparable. Because hybrid linguistics can show the difficult and easy sides (interference) of a foreign language for our students, that is, it helps to identify interlinguistic interferences and facilitations. The scientists of our republic made a great contribution to the development of cross-linguistics. Today, there is a great need to reveal the contributions of the scientists of the republic (Yusupov O', 2007, p. 26).

The goals and conditions of foreign language teaching determine the size, character, and nature of the language material. Depending on the facts of general and specific linguistics, the typology of difficulties associated with the phenomenon of interlinguistic interference is determined, and the selection and organization of educational material is carried out. The solution of all this set of problems is related to the understanding that linguistics has the character of language material, language and speech, their interaction and tasks, language contacts. , will have knowledge, skills and competence in the Russian language. Psychologists say that these can be transferred by the student to a new foreign

language. This displacement can be both negative and positive. When students transfer knowledge, skills, and experiences from their mother tongue and foreign language, or experiences from these languages, they benefit in foreign language learning, if this positive transfer is transposition, negative effects. , if it is positive, it is called interference.

Cross-linguistic relations occur when representatives of two different languages or dialects speak or write to each other. In other words, speech communication between two or more speakers is a language relationship. For example, Uzbek-Tajik language contact occurs when Uzbeks and Tajiks speak to each other, that is, when they enter into language contact. In this case, when an Uzbek and a Tajik speak Uzbek, the reference language is Uzbek. If they speak Tajik, the reference language will be Tajik. But they can also speak Russian. In this case, the Russian language is the third language used as a means of communication, which is called the "mediating language". As a result of language relationship, languages can move away from each other or move closer to each other. Moving away is called "divergence", approaching "convergence". In order for a language relationship to take place, one or both of the parties must know the mother tongue and the other party's language or the intermediary language. Knowledge of two languages is called "bilingualism" (bilingualism) and a person who knows two languages is called "bilingv". A bilingual can incorrectly transfer the rules of one language to another. This phenomenon is called "interference". Interference mainly occurs when the rules of the mother tongue are transferred to another language. A positive effect that has not yet been well studied is that a number of skills that are contained in the mother tongue are transferred to the acquisition of a foreign language. For example, mastering the skill of reading a text aloud poses a great challenge to literate students learning a foreign language as children or adults.

List of literature

1. Abduazizov A.A. Theoretical Phonetics of Modern English, Tashkent, 1986.
2. Abduazizov A.A. English Phonetics. Toshkent, 2007, p 256.
3. Iriskulov M.T. English phonetics, Tashkent 2007, p. 221.
- 4.8. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi, Toshkent, 2012.
5. Джусупов М. Лингводидактика и методика в полинаучной системе языкового образования. //Русский язык за рубежом, 2009, № 2, 26-32-б.

SELECTING APPROPRIATE TECHNIQUE FOR PRIMARY CHILDREN

Tuhtasinova Shohsanam. Teacher of the department of practice of the English language,
Andijan State institute of Foreign Languages

ANNOTATION: The article discusses the choice of alternative teaching and learning methods and techniques for primary school students, such as brainstorming, jigsaw, whole-class and teacher-led feedback.

KEY WORDS: brainstorming, jigsaw, technique, error correction, strip story, feedback.

Foreign language teaching is developing globally, as well as in our country. The effectiveness and efficiency of teaching the target language is demanded immensely.

Therefore, teaching English language is an artistic talent for all pedagogues in the world and the demand for fast and creative techniques to utilize in the classroom increased tremendously in every society.

Brainstorming is helpful and widely used technique. Brainstorming is a technique whose purpose is to initiate some sort of thinking process. It gets students “creative juices” flowing without necessarily focusing on specific problems or decisions or values. Brainstorming is often put to excellent use in preparing students to read a text, to discuss a complex issue, or to write on a topic. Brainstorming involves the students in a rapid fire, free-association listing of concepts or ideas or facts or feelings relevant to some topic or context. Suppose you were about to read a passage on future means of transportation. You might ask small groups to brainstorm different forms of transportation, past and present, and current obstacles to more efficient means of transportation. The groups’ task would be to make a composite list of everything they can think of within the category, without evaluating it. In brainstorming, no discussion of relative merits of a thought takes place; everything and anything goes. This way, all ideas are legitimate, and students are released to soar the heights and plumb the depth, as it were, with no obligation to defend a concept. In whatever follow-up to brainstorming you plan, at that point evaluation and discussion can take place.

Jigsaw techniques are a special form of information gap in which each member of a group is given some specific information and the goal is to pool all information to achieve some objective. Imagine four members of a group each with an application form, and on each form different information is provided. As students ask each other questions, without showing anyone their own application form, they eventually complete all the information on the form. Or you might provide maps to students in small groups, each student receiving different sets of information (where the bank is, where the park is, etc). The goal for beginners may be to simply locate everything correctly, and for intermediate learners to give directions on how to get from one place on the map to another, requiring a collaborative exchange of information in order to provide complete directions.

The next significant technique is conducting feedback and error correction. The term feedback can apply to a number of classroom situations and procedures, but here it refers to a range of techniques employed by the teacher to facilitate responses from the students to an exercise or task. Inevitably, teachers feel that the whole class needs and deserves to know the correct answer or response to a question, and students expect to be told whether their answers are right or wrong, but there are alternatives to traditional whole-class feedback conducted by the teacher or teacher-nomination in a lockstep pattern. Traditional feedback is teacher-led, involves little communication between learners and tends to be contrary to current good classroom practice. The teacher is in control and responsible for important group decisions such as when to move onto the next question. Considerable teacher talking time may occur, particularly if the teacher reads out the questions in full (often unnecessary as students already have these in front of them) or ‘echoes’ students’ answers for no apparent reason. Whole-class feedback is unlikely to reveal whether all or most of the students know what the correct answer is. Less-able students often get lost during the feedback, particularly if they are trying to use strategies for understanding their errors or attempting self-correction. Anxiety may be caused for students who are unsure of the correct response. The correct answer may be established,

but understanding is not checked. Teacher-led feedback, usually involving only one student at a time, can be predictable, monotonous and time-consuming. It may also be unnecessary for more able learners and potentially demotivating or embarrassing for the less-able. As we can see above, there are plenty ways which help students to enhance their word stock. And now we want show how all these activities are held in the lesson and how much impact do they have on students' learning process.

REFERENCES:

1. Anvarbekova, Oydiyoy. "HISTORICAL DEVELOPMENT OF PARALINGUISTICS." Академические исследования в современной науке 3.7 (2023): 145-148.
2. Brown H. D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy, - San Francisco: Pearson Education. 2007.
3. Gettegno. C. Teaching Foreign Language in Schools. The Silent Way. – New York: Educational Solutions, 1972.
4. Numonjonovna, S. D. (2023). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATIC COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK (IN THE EXAMPLE OF THE CONCEPT OF LOVE). Innovations in Technology and Science Education, 2(7), 1222-1227.
5. Richards J.C. & Lockhart C. Reflective teaching in second language classrooms. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
6. To'xtasinova, S. A. (2024). TA'LIM TIZIMIDA XORIJIY TILLARNI O 'QITISHDAGI ZAMONAVIY METODLAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(1).
7. To'xtasinova, S. A. (2023). ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA ETNOS MADANIYAT VA TIL TUSHUNCHALARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(13), 290-295.
8. Zuxriddinova, M. (2024). DYSPHEMISM AND ASSOCIATED PHENOMENA. Talqin va tadqiqotlar.

ТИЛ ВА МАДАНИЯТ

Уликова Мавлуда Инглиз тили ва адабиёти факультети Инглиз тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси, Улуғбекова Гулчирой, 409-гуруҳ талабаси

Аннотация: Тил ва маданият тушунчалари, улар хусусидаги олимлар фикрлари, тил ва маданият тушунчаларининг ўзига хос жиҳатлари

Калит сўзлар: тил, маданият, нутқий фаолият, лингвокультурология

Annotation: Concepts of language and culture, the opinions of scientists about them, specific aspects of the concepts of language and culture

Key words: concepts of language and culture, speech activity, linguistic culture

Аннотация: Понятия языка и культуры, мнения ученых о них, специфические аспекты языка и культуры, конкретные аспекты понятий языка и культуры

Ключевые слова: язык, культура, речевая деятельность, лингвокультурология

Ҳар қандай тил ўзида мазкур тил эгасининг дунёқарабини белгилайдиган ва олам манзарасини шакллантирадиган миллий, ўзига хос хусусиятлар тизимини мужассамлаштиради. Ҳар қандай маданият ўзининг калит сўзларига эга бўлади. Бу ўринда Ўзбекистон Республикаси собиқ Президенти Ислон Каримовнинг тилимизнинг миллий-маданий хусусиятлари ҳақида билдирган қуйидаги фикрларини келтириш жоиздир:

“Маълумки, ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади.” Жамики эзгу фазилятлар инсон қалбига аввало она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили - бу миллатнинг руҳидир. Буюк маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлониининг сўзлари билан айтганда, “Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак, миллатнинг руҳини йўқотмакдур”. [1]

Тил ҳақида сўз юритиш учун тилшунос олим Соссюрнинг белги назарияси ушбу соҳада самарали ва муҳим роль ўйнаган асосий назариялардан бири эканлигини таъкидлаш зарур. Соссюрнинг белги назарияси лингвистик ёки семиотик ёндашувнинг кўтарилишида мулоҳазали ва акс эттирувчи манипуляцияга эга. Шу нуқтаи назардан Соссюр (1974) тил белгилар тизимидир, деб ҳисоблайди. Унинг учун белги ишора қилувчи (овозли тасвир ёки ёзма шакл) ва белгили (концептсия; тушунча) дан иборат бўлиб, улар иккаласи ҳам бир-бири билан чамбарчас боғланган. Часе (1969) нинг таъкидлашича, тилдан фойдаланиш мақсади бошқалар билан мулоқот қилиш, фикрлаш ва ҳаётга ўз нуқтаи назарини ва дунёқарабини шакллантиришдир.

Дарҳақиқат, тил одамларнинг фикрларини англатади. Соссюр (1956, 1972, 1974, 1983) тилни фарқлар тизими сифатида белгилайди. Шу маънода у турли хил тилларда товушли тасвир ёки ёзма шаклнинг маъноси фарқига ишонади. “Агар сўзлар илгари мавжуд бўлган тушунчаларни англатса, уларнинг барчаси бир тилдан иккинчи тилга маъно жиҳатидан аниқ эквивалентларга эга бўлар эди; аммо бу тўғри эмас” [2] (Соссюр, 1974, 116-бет).

“Тил ва маданият” масаласи кўп қиррали бўлиб, унга маданиятшунос, тилшунос, файласуф, психолог, этнограф ва адабиётшунос турлича ёндошади. Бироқ масаланинг тилшуносликка оид томони икки жиҳатлидир, чунки тил ва маданият ўзаро муносабатда бўлади. Шунга кўра, бу икки муносабат тўғрисида савол туғилади:

- 1). Турли маданий жараёнлар тилга қандай таъсир кўрсатади?
- 2). Маданиятга тил қандай таъсир кўрсатади?

Машҳур рус тилшуноси Г.О.Винокурнинг “Тилни ўрганаётган ҳар қандай тилшунос албатта, танлаган тили унинг маҳсулоти бўлган ўша маданиятнинг тадқиқотчисига айланади” деган фикри тилшуносликнинг шаклланишидан бошлаб тасдиқланиб келмоқда. И.Гердер “Инсон фаолиятидаги тўрт асосий ҳодиса тил, маданият, жамият ва миллий руҳ бир-бири билан боғланган. Тил ўзининг келиб чиқишига кўра маданият билан боғлиқ бўлиб, у жамият билан бирга такомиллашади. Тилнинг маданият билан органик боғлиқлиги уни миллий руҳнинг муҳим таркибий қисмига айлантиради” деб эътироф этади. Тил ва маданиятнинг ўзаро муносабати Вилгельм фон Гумбольдтнинг “Одам тилларининг тузилишининг фарқланиши ва

унинг одам зотини маънавий ривожланишига таъсири” номли асарида батафсил ёритилган[3]. Олимнинг турли тиллар ўз моҳиятлари, билиш ва сезишга таъсир кўрсатиш бўйича турли дунёқарашни ташкил этиши ҳамда тил хусусиятларининг миллат моҳиятига таъсир кўрсатиши ҳақидаги фикрлари кенг тарқала бошлади. Олимнинг таълимотида қуйидаги ғоялар ўз ифодасини топади:

1) моддий ва маънавий маданият тилда мужассамлашади.

2) ҳар қандай маданият миллийдир, унинг миллий характери тилда дунёни ўзига хос кўриш воситаси билан ифодаланади; тилга ҳар бир халқ учун ўзига хос кўриш воситаси билан ифодаланади; тилга ҳар бир халқ учун ўзига хос бўлган ички шакл хосдир;

3) тилнинг ички шакли – “халқ руҳи” ва унинг маданиятининг ифодасидир.

4) тил ва инсон уни ўраб олган дунё орасидаги халқа ҳисобланади.

Гумбольдт ғоялари XIX-XX асрларда неогумбольдтианлик (тилшуносликда Гумбольдт билан боғлиқ янги давр) доирасида ривожлантирилди. Хусусан, XIX асрда Россияда А.А.Потебня унинг “Тилни фаолият сифатида” ги ғоясини ривожлантирди.

Тилшунослардан америкалик машҳур тилшунос ва маданиятшунос Э.Сепир (1884-1939)[3] “тил ва маданият” масалалари билан шуғулланмаган, дейиш мумкин. Э.Сепирнинг “Тилшунослик ва маданиятшунослик бўйича танланган асарлар” ида “тил ва маданият” масалаларига доир қатор саволлар қуйидагича ёритилган.

Э.Сепирнинг фикрига кўра, маданият – турмуш тарзимизни тавсифловчи, итимоий мерос қилиб олинган амалий малакалар ва ғоялар мажмуи. Сепирнинг бошқа талқинига кўра, маданият – жамият томонидан амалга ошириладиган кадриятларнинг танлаб олиниши. Маданият хатти-ҳаракатлар билан қиёсланади.

Тил олдин пайдо бўлганми ёки маданият деган савол туғилиши табиий. Сепир тил маданиятдан аввал пайдо бўлган, чунки тил маданиятга нисбатан маъно ифодаловчи восита саналади, деб ҳисоблаган. Тил миллий маданият мавжудлиги ва унинг ифодаланишининг асосий шакли сифатида намоён бўлади. Бироқ Сепирнинг фикрига кўра, тил ижтимоий ва маданий ривожланиш маҳсулидир. Тил маданиятнинг ижтимоийлашган қисмидир.

Тил ва маданиятнинг муштараклигини биринчиданнутқ ҳам, маданият ҳам камдан кам ҳолатларда ўз-ўзича етарли бўлади. Бу икки ҳодисанинг фарқини Э.Сепир шундай изоҳлаган; Жамиятнинг нима қилиши ва нимани ўйлашига қараб маданиятни, қандай ўйлашига қараб эса тилни аниқлаш мумкин.

Тил ва маданият қандай ўзаро таъсир қилади? Тил маданиятга нисбатан маданиятни тўплаш ва уни мерос қилиш кумулятив хусусиятга эга бўлади. Сепирнинг фикрича, маданият сақланиб қолишининг асосий шаклларида бири мақоллар, диний калималар, халқ ривоят – насаб шажараси ҳисобланади. Тилдаги тафовутлар маданиятдаги фарқли тафовутларни кўрсатади.

Тил ва маданият:

1) коммуникатив жараёнларда;

2) онтогенез ва филогенезда ўзаро алоқада бўлади. “Тил ва маданият” масаласи Ҳавқуллода Мураккаб ва Кўп қиррали бўлгани учун унга турлича ёндошилади. Хусусан, Э.Сепир ва Б.Уорф мактаби илгари сурган қарашларда инсонлар олами ўз тиллари воситасида турилича кўриши эътироф этилади.[4]

Модомики, ҳар бир тил борлиқни ўзига хос усуллар билан акс эттирар экан, унда тиллар бир-биридан ўзининг “оламнинг лисоний манзараси”га кўра фарқланади.

Э.Сепир ва Б.Уорфнинг гипотезасида қуйидаги асосий масалалар ажратилади:

1. Тил унда сўзлашувчи халқнинг тафаккур усули билан боғлиқ ҳисобланади.

2. Оламни билиш усули субъектнинг қандай тилларда фикрлашига боғлиқ ҳисобланади.

Хуллас, тил маданиятнинг таркибий қисми ва унинг воситасидир. У руҳимизни борлиғи, маданиятимизнинг кўринишидир; у миллий менталликнинг ўзига хос хусусиятларини ифодалайди. Тил инсон оддида тафаккур соҳасини очган механизмдир.

Тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги ва уларнинг нисбати муаммоси неча асрлардан бери бир қатор таниқли олимларнинг диққатини ўзига жалб этиб келмоқдда. Е.Супруннинг фикрига биноан “Маданиятга маълум жамият нима билан машғул ва нима ҳақида ўйламоқда, деб таъриф берилса, тил уларни қай тарзда ўйлаётганликлари” Н.И.Толстойнинг ёзишича, “Маданият ва тилнинг муносабатига, бирор бутун буюм ва унинг бир қисми муносабати сифатида қаралиши мумкин.

Н.Д.Артюновнинг “Тил ва инсон дунёси” тадқиқоти турли давр ва турли миллатлар матнларида мавжуд бўлган универсал маданият терминларини ўрганишга қаратилган. В.Н.Телия ва унинг мактабидаги тадқиқотлар предмети фразеологизмлар, мақсади эса миллий-маданий коннотациялари ва “менталитетнинг характерли чизиқлари”ни тавсифлашдан иборат.

Лингвокультурология ва лингвокультурологик терминлар лингвокультурологик терминлар сингари муаллифлар томонидан кўпинча аниқ асослаб берилмайди. Натижада лингвокультурологик категория эркинликка эга бўлиб, баъзида бирор термин остида, ҳатто тил сиёсатини ҳам ифода этиши мумкин бўлади. Охирги ўн йил ичида бу йўналишлар (асосан, лингвокультурология ва лингвокогнитология) ўзбек тилшунослигига ҳам кириб кела бошлади. Лингвокультурология(лингвомаданиятшунослик)-лингвистик тадқиқотлар орасида бош, етакчи йўналишлардан биридир.[5]

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, -83-бет
- 2.Маслова.В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – с.64
- 3.Сепир Э. Избраннқе трудпо языкознанию. – М.: “Прогресс”, 1993.
- 4.Уорф Б.Л. Отношениенорм поведения и мышления к языку М.1991
- 5.Н.Д.Арутюнова. – М.: Языки русской литературы, 2000. – 624 с.

РЕЧЕВОЙ ЖАНР КАК РЕЧЕВОЙ МЕХАНИЗМ.

Закирова Дилрабо Хайдаровна Преподаватель русского языка и литературы
Кокандского Педагогического Института
Zakirova Dilrabo Khaidarovna Teacher of Russian language and literature at the
Kokand Pedagogical Institute

Аннотация: В настоящей статье, учитывая неослабевающий интерес исследователей к проблеме речевых жанров, особое внимание уделяется речи, которая является основным средством, обеспечивающим живость, жизненность и содержательность языка. Речевое общение обеспечивает общение между говорящим и слушающим и составляет центр речевой деятельности.

Ключевые слова и выражения: речевые жанры, общение, специфический речевой механизм, система речи, генетика, композиция

Annotation: In this article, given the unrelenting interest of researchers in the problem of speech genres, special attention is paid to speech, which is the main means of ensuring the liveliness, vitality and content of the language. Speech communication provides communication between the speaker and the listener and is the center of speech activity.

Keywords and expressions: speech genres, communication, specific speech mechanism, speech system, genetics, composition.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadqiqotchilarning nutq janrlari muammosiga cheksiz qiziqishini hisobga olib, tilning jonliligi, hayotiyiligi va mazmunini ta'minlovchi asosiy vosita bo'lgan nutqqa alohida e'tibor qaratilgan. Nutq aloqasi so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi va nutq faoliyatining markazidir.

Kalit so'zlar va iboralar: nutq janrlari, muloqot, o'ziga xos nutq mexanizmi, nutq tizimi, genetika, kompozitsiya

Речь связывает языковую систему с речевым общением и помогает понять коммуникативную функцию языка. Потому что речь является основным средством, обеспечивающим живость, жизненность и содержательность языка. Речевое общение обеспечивает общение между говорящим и слушающим и составляет центр речевой деятельности. Итак, в речевой деятельности мы различаем три элемента: говорящий, слушающий, речевое общение. Если есть говорящий и нет слушающего, или же если есть слушающий но нет говорящего, речевого общения не происходит. Или при наличии обоих элементов, т. е. говорящего и слушающего, речевая деятельность не может быть реализована, если они не вступают в речевое общение. Как видим, что указанные выше три элемента необходимы для возникновения речевого общения. При выполнении определенной речевой деятельности мнение говорящего доносится до слушателя в форме определенного речевого жанра. Соответственно, речевой жанр выступает как специфический речевой механизм в языке и системе речи, и этот механизм задействован в любом виде речевого общения, выраженном в системе языка. Точнее, речевой жанр служит для уточнения цели сообщения говорящего слушателю в процессе общения. Такое целое, образующееся в процессе общения, М. М. Бахтин называет речевым жанром. По его мнению, «мы не изучаем родной язык и его словарный и грамматический строй по словарям или грамматикам, а выражаем их через конкретные предложения,

которые слушаем и произносим в собственных мыслях в процессе практического речевого общения с окружающими». нас. Мы говорим только через речевые жанры с определенными устойчивыми типовыми формами, составляющими целое. Итак, речевые жанры возникают в результате использования того или иного предложения в процессе общения в соответствии с определенной ситуацией и целью. Какие предложения используются, зависит, конечно, от ситуации и цели..

Поэтому перед осуществлением речи происходит выделение языковых единиц, выделение полных предложений в соответствии с заданной ситуацией и целью, и они появляются в речи в готовых шаблонных вариантах. И изучается в отношении всех элементов, относящихся к языку и системе речи, участвующих в этом процессе. Изучение элементов языковой системы реальной речи относится к генристике, а изучение элементов системы речи — к области жанристики.

Речевые жанры предстают как единое целое, интегрированный текст в логическую и осмысленную последовательность предложений, выделяемых в процессе общения. Композиция – это главный элемент, который приводит весь этот текст в определенный структуру. Итак, понятие композиции означает формальное и содержательное расположение речевых жанров. Другими словами, это упорядоченное расположение частей в структуре целого.

В речевых жанрах различают два типа композиционной структуры:

1. Стабильные композиции: справка, приложение, сертификат и т.д.
2. Свободные композиции: письма, очерки, очерки, романы.

Как стабильные композиции, так и свободные композиции формируются на основе определенного текста. Их можно рассматривать как одно сложное предложение.

Особенность текстового рисунка состоит в том, что он представляет собой форму, принятую широкой публикой в определенном обществе, организованную на основе определенного внутреннего плана, и поэтому ярко проявляется в языке.

Интерес к определению в речи композиционной структуры, законченного предложения восходит к временам Аристотеля.

По словам великого философа Аристотеля, «целое есть то, что имеет начало, середину и конец». В философии и лингвистике можно понять, что любое целое делится на части или любое целое состоит из частей.

Понятие композиции — это понятие, используемое в широком и узком смысле. Например, в дискурсивном плане слово композиция называется схематической структурой и означает жанровую схему. Хотя общепринятого определения состава жанра дискурса не существует, в научной литературе есть несколько предложений о составе жанра дискурса.

Например, по мнению русского ученого А. А. Кибрика: «Жанровую схему следует брать как конфигурацию типов. Только тогда появится возможность лингвистического анализа жанров».

Итак, композиция речевого жанра – это форма, созданная для того, чтобы слушатель мог прочувствовать и понять цельное предложение, намеченное для того, чтобы правильно выразить основную цель говорящего.

Речевой жанр служит для создания четкой и неповторимой формы выражения, выраженного на определенном просторечии в языковой системе. Речевой жанр

формируется в процессе общения и однозначно согласуется в языково-речевой системе. В процессе речевой реализации невербальные средства помогают реализации и содержательному обогащению речевого жанра. Представляется, что речевые жанры связаны и с языком, и с речью, и это положение обеспечивает ее жизнеспособность.

М.М.Бахтин высказывает следующее мнение о композиции речевого жанра: «В составе жанра средствами уплотнения всего целого являются главным образом коммуникативно-речевая цель и метод». Итак, в составе жанра речевая цель и стиль являются первичными элементами речевого жанра. Представляется, что речевой жанр представляет собой единую языковую форму, состоящую из трех основных элементов:

1. Цель речи.
2. Стиль.
3. Композиция.

Сочетание этих трех основных элементов создает речевой жанр, сначала определяется цель, затем выбирается стиль и в результате формируется композиция. Данную ситуацию можно представить следующей схемой:

Цель речи стиль композиция

Речевая цель формирует речевой акт. Речевой акт формируется на основе определенного стиля и дает возможность выбора речевой жанровой модели для конкретной речевой ситуации. Непосредственная связь и реализация речевой цели с речевым процессом с помощью избранного стиля осуществляется через речевой жанр. Одним словом, речевая цель, композиция, стиль – основные элементы, делающие речевой жанр готовым к речевому общению.

В процессе общения вербальные и невербальные средства общения, речевое общение, речевая деятельность, речевое движение служат для уточнения сущности речевого жанра. Поскольку речевой жанр выступает в системе языка как совокупность различных предложений, направленных на коммуникативную цель, необходимо отличать такую речевую единицу от других речевых единиц.

Как и во всех языковых явлениях, среди речевых жанров есть категория общности и специфичности философии. Речевые жанры характеризуются наличием речевой цели, выражением в определенном стиле, композиционным построением. Возьмем, к примеру, речевые жанры проклятия и клятвы. В этих речевых жанрах общими для них являются цель, наличие стиля, построение композиции, но в обоих речевых жанрах содержание речевой цели, композиционная структура в определенной смысловой последовательности являются особыми аспектами.

Существуют также различные точки зрения по вопросу о модели речевых жанров. Например, Т. В. Шмелова определяет модель речевого жанра как коммуникативную цель, понятие говорящего, понятие адресата (слушателя),

содержание события, фактор события коммуникативного прошлого, факторы коммуникативного будущего, языковое воплощение;

Ф.Л.Косицкая, представитель контрастивной лингвистики: 1) коммуникативная цель; 2) образ автора-адресата; 3) адресат (образ адресата); 4) изречение (структура событий); 5) фактор коммуникативного прошлого; 6) фактор коммуникативного будущего; 7) языковое воплощение: а) информативность; б) языковые средства обмена информацией; 8) связь этих речевых жанров с функциональными стилями; 9) количество и сочетание речевых актов в данном жанре; 10) считает, что он состоит из 10 параметров, таких как его взаимодействие с другими семиотическими системами (невербальными средствами).

По мнению представителя речевой лингвистики А. Вежбицкой, каждый жанр формируется на основе последовательности простых предложений, построенных на основе семантики, выражающих мотивы, намерения и мыслительные действия говорящего. Например, модель жанра лекционной речи построена следующим образом: я хочу рассказать вам разные вещи о X, я думаю, вам нужно кое-что узнать о X, я думаю, вам нужно знать, что я много знаю об X, я говорю, потому что хочу, чтобы вы знали кое-что об X.

Речевой жанр объяснительного письма строится следующим образом: я думаю, что вы не знаете о X, я думаю, что вы хотите понять это дело, когда я захочу, чтобы вы поняли, я скажу о X.

Американский ученый Дж. Сьюэлс говорит, что жанровая модель на дискурсивном уровне состоит из класса коммуникативных событий, коммуникативной цели, прототипического результата конкретного проявления того или иного жанра, смысловой и структурной границы, общей интерпретации его логическую основу и роль членов дискурсивной группы в создании жанра и жанровой номенклатуры. По его мнению, в жанре присутствует процессуальность, которая представляет собой определенную стратегию дискурса. Например, лекция: сбор материала, составление плана, написание введения, написание изложения, подготовка заключения, выступление. Такие примеры можно продолжить. И эти анализы доказывают, что в жанре есть процессность, поэтапность движения.

В заключение отметим, что вопрос о модели речевого жанра в системе языка, безусловно, требует изучения его разновидностей наряду с неизменными, устойчивыми признаками речевого жанра. Изучение многообразия речевых жанров вызывает необходимость разработки принципов его классификации в теории речевых жанров.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров//Бахтин М.М. Собр. соч. -М., 1996. - С.179.
2. Виноградов С.И. Платонова О.В. Культура русской речи. М .АРТ, 1999.
3. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: Местожанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика.– Москва, 2016. – С.103-121.
4. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра. Саратов 1997.
5. Воробьева Н.В. О понятии “жанр” в современной лингвистике. Вестник МГЛУ. Выпуск 17 (677).– Москва, 2013. – С.129.

6. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: место жанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика. – Москва, 2016. – С.103-121.
7. Кибрик А.А. Модус, жанр, и другие параметры классификации дискурсов // Вопросы языкознания. №2. – Москва, 2009. – С. 11.
8. Федосюк Е.М. Нерешенные вопросы теории речевых жанров // Вопросы языкознания. – Москва, 1997

СЛОВА ВО ВРЕМЕНИ: КАК ФРАЗЫ РАСКРЫВАЮТ НАШ ВОЗРАСТ И ЭПОХУ.

Исхакова Алия +998902538924aliya.g1991@gmail.com Студентка 1 курса магистратуры на кафедре лингвистики Андижанского Государственного Института Иностранных языков

Аннотация: в статье рассматриваются поколенческие изменения в употреблении фраз на примере русского и английского языков. Анализируется, как различные возрастные группы адаптируют свой язык к изменениям в технологиях, культуре и социальных практиках. Исследование основывается на сравнении фраз, которые были популярны в прошлом и на современном этапе, выявляя тенденции в исчезновении устаревших выражений и появлении новых, характерных для цифровой эры. Результаты работы подчеркивают влияние цифровых технологий и социальных медиа на языковую практику, а также отражают культурные сдвиги, происходящие под воздействием глобализации и изменений в образе жизни разных поколений.

Annotatsiya: Maqolada rus va ingli ztillari misolida iboralarni qo'llashdagi avlod o'zgarishlari ko'rib chiqiladi. Turli yosh guruhlari o'z tillarini texnologiya, madaniyat va ijtimoi yamaliyotlardagi o'zgarishlarga qanday moslashayotganini ahlil qiladi. Tadqiqot o'tmishda va hozirgi bosqichda mashhur bo'lga niboralarni taqqoslash, eskirgani boralarning yo'qolishi va raqamli davrga xos bo'lgan yangilarining paydo bo'lishi tendentsiyalarini aniqlashga asoslangan. Ish natijalari raqamli exnologiyalar va ijtimoiy medianingtil amaliyotiga ta'sirini ta'kidlaydi, shuningdek, globallashuv ta'sirida yuz beradigan madaniy siljishlar va turli avlodlarning turmush tarzidagio'zgarishlarni aks ettiradi.

Annotation: the article examines generational changes in the use of phrases using the example of Russian and English languages. Analyzes how different age groups adapt their language to changes in technology, culture and social practices. The study is based on a comparison of phrases that were popular in the past and at the present stage, identifying trends in the disappearance of outdated expressions and the emergence of new ones characteristic of the digital era. The results of the work highlight the influence of digital technologies and social media on language practice, and also reflect the cultural shifts occurring under the influence of globalization and changes in the lifestyle of different generations.

Ключевые слова: поколенческие различия, языковые изменения, русский язык, английский язык, технологические изменения, культурные сдвиги,

социальные медиа, цифровая эра, лингвистическая адаптация, межпоколенческое взаимодействие.

В данной статье мы рассмотрим, как изменение лексики может отражать возрастные и культурные различия. Язык не стоит на месте; он развивается, адаптируясь к изменениям в обществе, технологиях и культуре. Особенно заметны различия в употреблении языка между разными поколениями. Это исследование фокусируется на фразах, которые используются в русском и английском языках, и анализирует, какие из них вышли из употребления, а какие пришли на их место. Изучение фраз и языковых особенностей различных поколений имеет несколько важных причин:

1. Понимание социокультурных изменений: Фразы отражают культурные и социальные тенденции. Изучая их, мы можем лучше понять, какие ценности, интересы и обычаи преобладали в разные периоды времени.

2. Идентификация с возрастной группой: Язык является одним из способов самовыражения и принадлежности к определенной группе. Понимание фраз позволяет нам лучше понять и идентифицироваться с определенным поколением или возрастной категорией.

3. Исследование социолингвистических процессов: Фразы поколений отражают процессы языковой адаптации и эволюции. Изучение этих процессов помогает понять, как язык меняется под воздействием различных социокультурных факторов.

4. Коммуникационные навыки: Знание фраз и выражений разных поколений может помочь в общении с людьми разного возраста. Это способствует лучшему пониманию и взаимодействию между поколениями.

Таким образом, изучение фраз старого и нового поколения имеет большое значение для понимания и анализа культурных, социальных и языковых процессов.

Методология

Для анализа были выбраны популярные фразы из двух языковых корпусов, охватывающих последние 20 лет. Данные были получены из печатных и онлайн-медиа, а также из интервью и социологических опросов разных возрастных групп. Фразы были классифицированы по темам, таким как технологии, межличностные отношения и повседневная жизнь, чтобы лучше понять контекст их использования.

Результаты

Русский язык

Устаревшие фразы:

“Кататься на дискотеку” - в современном русском языке это выражение заменено на “идти на вечеринку” или “ходить в клуб”.

“Звонить по телефону-автомату” - с развитием мобильной связи это выражение стало редкостью.

“Писать письма” - в эпоху электронной почты и мессенджеров фраза утратила актуальность.

“Записывать на магнитофон” - ранее распространённое у старших поколений для сохранения музыки или радиопередач, ныне заменено молодежными “скачать плейлист” или “включить стриминг”.

"Пойти на танцы" - традиционное развлечение, сменилось на "пойти в клуб" или "на фестиваль".

"Позвонить с будки" - в прошлом обычное дело, когда нужно было срочно связаться и не было мобильного телефона.

"Взять кассету на прокат" - прежде это был способ посмотреть фильм дома, сейчас люди используют онлайн-кинотеатры.

Современные фразы:

"Скинуть в мессенджер (телеграм, вотсап)" - отражает переход от традиционной переписки к цифровой коммуникации.

"Отправить голосовое сообщение" - сегодня популярный способ быстро передать информацию без необходимости печатать текст.

- "Заказать такси через приложение" - заменил предыдущее "поймать такси на улице", отражая распространение смартфонов и приложений.

"Посмотреть сериал" - замена более старому "смотреть телевизор", что отражает популярность стриминговых сервисов.

"Завести сторис" - новый способ выражения, пришедший на смену более формальному "поделиться новостями".

"Послушать подкаст" - отражает сдвиг от прослушивания радио к более целенаправленному выбору тематических аудиопрограмм.

"Отправить голосовое сообщение" - сегодня популярный способ быстро передать информацию без необходимости печатать текст.

Английский язык

Устаревшие фразы:

"Tape a show" - в эпоху VHS это означало записать телепередачу на видеокассету, но теперь заменено на "record" или "stream".

"Hangupthephone" - фраза все еще используется, но ее буквальное значение устарело с отказом от стационарных телефонов.

"Dial a phonenumber" - термин из времён вращающегося диска телефона, теперь просто "call" или "text".

"Rewindthetape" - фраза из эпохи кассет, сейчас заменена на "skipback" в цифровых медиаплеерах.

"Rolldownthewindow" - хотя фраза все еще используется, механические стеклоподъемники в автомобилях по большей части заменены на электрические.

"Return a videotape" - возвращение видеокассет в прокат было обыденным делом, но сейчас DVD и видеокассеты заменены цифровыми загрузками и стримингом.

Современные фразы:

"Textme" - заменяет более старую фразу "callme", подчеркивая переход к текстовой коммуникации.

"Googleit" - фраза, ставшая синонимом поиска информации в интернете, независимо от используемого поисковика.

"Swiperight/left" - новый способ выражения одобрения или неодобрения, заимствованный из интерфейсов знакомств.

"Screenshotthis" - отражает повсеместное использование скриншотов для быстрой записи информации на экране, заменяет старую "writethisdown".

"Dropme a pin" - современный способ сообщить точное местоположение с помощью геолокации в мобильных устройствах.

"Let'sNetflixandchill" - коллоквиализм, означающий провести вечер, смотря фильмы или сериалы на Netflix; яркий пример влияния бренда на культурные практики.

Сравнивая поколенческие различия, можно заметить, как технологический прогресс влияет на языковые изменения. Например, русскоязычные и англоязычные поколения смещают своё общение в цифровое пространство, что отражено в новых фразах типа "смотреть онлайн" против "смотреть телевизор" или "textme" вместо "callme". Также интересно, что новые фразы часто включают конкретные действия, связанные с интерфейсами устройств, например, "swipe" или "screenshot", что говорит о визуализации и технологизации повседневной жизни.

Поколенческие различия также проявляются в том, как старшие и младшие поколения выбирают развлечения или ведут общение: младшее поколение предпочитает краткость и скорость ("textme"), в то время как старшее поколение сохраняет приверженность более традиционным и медленным способам коммуникации ("callme").

В заключении хочется отметить, что языковые изменения между поколениями могут служить зеркалом технологических и культурных сдвигов в обществе. Устаревшие фразы часто отражают устаревшие технологии или обычаи, в то время как новые фразы демонстрируют адаптацию к современным реалиям. Исследование таких изменений помогает понять, как различные поколения видят и интерпретируют мир вокруг себя, что может способствовать более глубокому межпоколенческому пониманию и коммуникации.

Список использованной литературы:

1. Мемерович А.М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь / А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко - М.: Слово, 2001.
2. Лопатин В.В., Малый толковый словарь русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. - М.: Русский язык, 2007.
3. Коцевич С. С., кандидат филологических наук, доцент. Современный русский язык. Лексика. Фразеология. Лексикография, 2021

Интернет ресурсы:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-molodezhnyy-sleng-ego-istochniki-i-raznovidnosti/viewer>
2. <https://strategyjournal.ru/rossiya-i-mir/putevoditel-po-sovremennomu-molodezhnomu-slengu/>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-izucheniya-molodezhnogo-slenga-v-kurse-russkiy-yazyk-i-kultura-rechi/viewer>

EMOTIONAL CONCEPTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Madaminova Yodgoroy Bobirbek qizi yodgoroy.madaminova95@gmail.com

QDU tayanch doktoranti

Abstract. This research delves into examining methods of representing emotive concepts in both English and Uzbek languages. The significance of this investigation lies in its alignment with cognitive phraseology, a contemporary field within linguistics. Its primary objective is to explore the interplay between linguistic elements and cognitive frameworks in the context of phraseological conceptualization pertaining to specific emotions.

Keywords: emotions, concept, feeling, linguistics, experience, cognition, human.

Emotions, as intricate phenomena, serve as indispensable guides in human existence, offering profound insights into individual and collective experiences. They represent multifaceted constructs, embodying a spectrum of affective, cognitive, and physiological dimensions that intricately shape human responses to the world. These primitive mechanisms send a constant stream of powerful signals that can guide us along the difficult path of survival, or quickly send us off on destructive and painful tangents. [4:272]

Navigating the terrain of emotions proves a formidable task, akin to deciphering intricate patterns in an ever-changing mosaic. The delineation of discrete emotional states amidst their fluid interplay within the human psyche remains a challenge, underscored by the complexity of emotional granularity and the nuanced interactions between affective states. Emotions obey their own peculiar rules that we can study, understand, listen to, learn from, master, and even enjoy. [5:34-37]

Anthropological discourse, privileging the socio-cultural underpinnings of emotional expression, favors the examination of "emotions" over "feelings." Yet, the semantic intricacies inherent in the term "emotion" necessitate a critical inquiry into its linguistic and cultural connotations, thereby illuminating the inherent complexities of emotional discourse. Many anthropologists prefer to talk about "emotions" rather than "feelings" - in their case not because of the former's "objective" biological foundation but because of their interpersonal, social basis. [3:387]

The English word emotion combines in its meaning a reference to "feeling", a reference to "thinking" (o'ylash), and a reference to a person's body. [2:345]

For example, people can speak about a "feeling of hunger" (ochlik hissi), or a "feeling of heartburn" (ko'ngli qolganlik hissi), but not about an "emotion of hunger" (ochlik hayajoni yoki ochlik ruhiy kechinmasi) or an "emotion of heartburn" (ko'ngli qolganlik hayajoni yoki ko'ngli qolganlik ruhiy kechinmasi), because the feelings in question are not thought-related. He/She can also talk about a "feeling of loneliness" (yolg'izlik hissi) or a "feeling of alienation" (begonalik hissi), but not an "emotion of loneliness" (yolg'izlik hissi yoki yolg'izlik ruhiy kechinmasi) or an "emotion of alienation" (begonalik hissi yoki begonalik ruhiy kechinmasi), because while these kind of feelings are clearly related to thoughts (such as "I am all alone" (Men butunlay yolg'izman), "I don't belong" (Men bu yerga tegishli emasman) etc.), they do not suggest any associated bodily events or processes (such as rising blood pressure, a rush of blood to the head, tears, and so on).

In the realm of anthropological discourse concerning emotions, feelings, and bodily sensations, there exists a prevalent conflation and interchangeability between the terms "feelings" and "bodily feelings." Certain scholars endeavor to underscore the significance of bodily experiences in understanding human emotions. For instance, Michelle Rosaldo, in her seminal work on emotions, contends that emotions manifest as "embodied thoughts," intricately intertwined with physiological sensations such as flushes, pulses, and visceral movements. Rosaldo's assertion, echoed by Leavitt, posits that emotions transcend mere cognitive processes, permeating the corporeal realm with a palpable sense of involvement. While acknowledging the inherent linkages between thoughts, feelings, and bodily events across diverse cultural contexts. But we can not agree that "feelings" equals "bodily feelings" (tana sezgilari). For example, if a person says that one feels "abandoned", or "lost", one is referring to a feeling without referring to anything that happens in the body. Precisely for this reason, one would normally not call such feelings "emotions", because the English word emotion requires a combination of all three elements (thoughts, feelings, and bodily events/ processes).

In conclusion, emotions emerge as central phenomena in human existence, embodying a complex interplay of affective, cognitive, and physiological processes. Through interdisciplinary inquiry and critical reflection, scholars endeavor to unravel the mysteries of emotional experience, thereby deepening our understanding of the human conditionfective elements.

REFERENCES

1. Izard C. E. Organizational and Motivational Functions of Discrete Emotions // Handbook of Emotions / Edited by M. Lewis and J.M. Havilland. New York; London: The Guilford Press, 1993. - P. 635
2. Wierzbicka A. Emotions across language and cultures: diversity and universals. - Cambridge University Press, 1999. - P. 345
3. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations / Anna Wierzbicka. - New York: Oxford :Oxford University Press, 2012. – 487
4. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. Москва: Политиздат, 2011. - 272 с.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма // Лингвистика - психология - когнитивная наука. - Москва, 1994. ВЯ №4. - С. 34-37.

ПАРЕНТЕЗНЫЕ КОМПОНЕНТЫ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ И ЭКСПРЕССИВНЫХ ФУНКЦИЙ ЯЗЫКА

Хошимов Музаффаржон Ганижонович, д.ф.ф.н.доцент (АГИИЯ)

1.Парентезные компоненты представляют собой особого рода вставные конструкции, которые обособляются в структуре предложения как на синтаксическом, так и на интонационном уровне. Данные конструкции играют важную роль в реализации коммуникативных и экспрессивных функций языка, позволяя говорящему/пишущему выразить дополнительные смысловые нюансы, дать оценку, пояснить или уточнить высказываемое.

2.В лингвистической науке парентезные компоненты определяются как факультативные элементы предложения, синтаксически не связанные с его основной структурой, но тесно взаимодействующие с ней на семантическом уровне. Этот тип синтаксических конструкций характеризуется обособленностью, что обеспечивается с помощью специальных пунктуационных средств - запятых, тире, скобок и т.д. Обособление парентезных вставок способствует более четкому выделению дополнительной информации, повышая тем самым смысловую насыщенность и экспрессивность высказывания.

3.Парентезные компоненты многообразны по своей грамматической природе и способны выражать широкий спектр значений. Среди них встречаются вводные слова, вводные предложения, обособленные обороты, уточняющие члены предложения и другие языковые единицы. Все они объединены общим признаком - способностью к синтаксической и интонационной обособленности в составе предложения. Например, в предложении "Солнце - главный источник жизни на Земле - светило ярко в безоблачном небе" вставной оборот "главный источник жизни на Земле" выражает пояснительное значение и обособляется с помощью тире. В предложении "Завтра, возможно, пойдет дождь" вводное слово "возможно" передает предположительную оценку говорящего и обособляется запятыми.

4.Использование парентезных конструкций в речи способствует усложнению синтаксической структуры предложения, детализации и обогащению семантического содержания высказывания. Благодаря своей обособленности такие вставные элементы не нарушают целостности основной синтаксической схемы, но при этом привносят дополнительные смысловые оттенки, придают высказыванию большую информативность и экспрессивность. В силу этого парентезные компоненты широко употребляются как в художественном, так и в научном, публицистическом и разговорном функциональных стилях речи.

Особенности оформления парентезных конструкций в сложных предложениях":

5.Неотъемлемой частью сложноподчиненных предложений являются парентезные конструкции - вставные элементы, обособляемые с помощью специальных пунктуационных средств. Расположение таких вставных компонентов в составе сложного предложения определяется их функциональной нагрузкой и коммуникативной значимостью. Данное обстоятельство во многом обуславливает специфику оформления парентезных включений с точки зрения их синтаксической позиции.

6.Парентезные вставки могут занимать различные позиции в рамках сложного предложения: начальную, срединную и конечную. Размещение в начале сложного высказывания позволяет говорящему/пишущему сразу расставить смысловые акценты, привлечь внимание адресата к дополнительной информации, задать определенную тональность повествования. Например: "К сожалению, когда я приехал, он уже уехал". Здесь вводное словосочетание "к сожалению" предваряет основную часть предложения, сразу обозначая эмоциональную оценку говорящего.

7.Если парентезный компонент располагается в середине сложного предложения, он призван уточнить, пояснить или охарактеризовать какой-либо его элемент. Такие вставные конструкции, как правило, обособляются с помощью тире или скобок: "Студенты - наиболее активная часть населения - с воодушевлением

восприняли эту новость". Здесь обособленный оборот "наиболее активная часть населения" выполняет пояснительную функцию по отношению к подлежащему.

8.Размещение парентезной вставки в конечной позиции сложного предложения призвано придать ей особый смысловой и экспрессивный акцент. Такое расположение создает эффект неожиданности, "догоняющей" информации, которая, тем не менее, является важной для полноты и цельности высказывания. Например: "Студенты с воодушевлением восприняли эту новость, что было вполне ожидаемо". Здесь вводное предложение "что было вполне ожидаемо" обособляется запятыми и добавляет оценочный комментарий к основной части высказывания.

9.Таким образом, вариативность расположения парентезных вставок в структуре сложного предложения служит важным средством смыслового и стилистического оформления речи. Выбор конкретной синтаксической позиции для обособленного элемента определяется его коммуникативно-прагматической функцией: акцентирование внимания, уточнение, пояснение, добавочная оценка и т.д. Использование парентезных конструкций, в свою очередь, способствует повышению информативности, экспрессивности и логической упорядоченности сложноструктурированных высказываний.

10.Подводя итог, можно отметить, что парентезные компоненты представляют собой уникальный лингвистический феномен, занимающий важное место в системе синтаксических средств современного русского языка. Данные вставные конструкции выполняют значимую роль в реализации коммуникативных потребностей говорящего/пишущего, позволяя не только детализировать, уточнить или пояснить основное содержание высказывания, но и придать ему определенный экспрессивно-оценочный оттенок.

11.Обособленность парентезных элементов, достигаемая с помощью специальных пунктуационных средств, придает им особую синтаксическую и интонационную самостоятельность в структуре предложения. Это, в свою очередь, способствует усложнению синтаксических конструкций, обогащению их семантического наполнения, повышению информативности и логической упорядоченности речи. Парентезные компоненты могут представлять собой разнообразные лексико-грамматические единицы - от вводных слов до обособленных оборотов, - объединенные общим признаком обособленности.

Список использованной литературы

1. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. - М.: Высшая школа, 2003.

Глава "Парентезные конструкции и их функции в тексте".

2. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М.: Наука, 1982.

Раздел "Парентетические конструкции и их функции в тексте".

3. Холодов Н.Н. Парентетические конструкции в современном русском языке // Филологические науки. - 1980. - № 2.

4. Милых В.В. Парентетические конструкции как средство реализации коммуникативной функции языка // Вестник ТГПУ. - 2008. - Вып. 1.

5. Онипенко Н.К. Категория парцелляции в современном русском литературном языке: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты. Автореферат дисс. ... докт. филол. наук. - М., 2000.
6. KhamidovBehzodAkhadovich, LINGUISTIC FACTORS AND THEIR REFLECTION IN TRANSLATION IN PHRASEOLOGISTS WITH SOCIO-PROFESSIONAL NOMINAL COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEKI. JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS. 2023. Vol.-6. Issue-4.pp.158-161.
7. AnvarbekovaOydinoy. "HISTORICAL DEVELOPMENT OF PARALINGUISTICS." Академическиеисследования в современнойнауке 3.7 (2023): 145-148.
8. NargizaMaxsudovaAslanbekovna. (2024). SPECIFIC FEATURES OF LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF CONCEPTS. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 3(3), 82–85. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/icmsss/article/view/4130>
9. Тоштемиров Э.Н, Тургунова Э.Э Some Peculiarities Of Semantic Organization Of Phraseological Antonyms In The English And Uzbek Languages
10. Tukhtamatova, U. B. (2021). Comparative analysis of linguocultural features of the English and uzbek proverbs and sayings verbalizing the concept of laziness.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА “ҚИЁС” КОНЦЕПТИНИНГ ЛИНГВОДИДАКТИК МАСАЛАЛАРИ.

Ашуров Мўмин Умаржонович. Андижон давлат чет тиллар
институты мустақил тадқиқотчиси.

Турли методик адабиётлар ва тадқиқотларда лингводидактика атамаси кўп қўлланилмоқда. Бу тилларни ўргатиш илми бўлиб, тил ўқитиш назарияси, тилларни ўқитиш тизимини ўз ичига олади ва ўрганилаётган тилларни ўқитиш хақидаги фан сифатида ривожланмоқда.

Ж.Жалоловнинг таъкидлашича, методика моҳият эътибори билан, аввало, хусусий таълимшунослик саналади, иккинчи тарафдан, аниқ бирор чет тилни ўқитишга таққослаганда, у умумий методика фани ҳисобланади. Умуман, тилларни ўқитишга доир илмий-амалий мулоҳазалар йиғиндиси лингводидактикани фан сифатида шакллантиради.⁸³

"Лингводидактика" атамасининг мазмуни, шунингдек унинг мақсад ва вазифалари бўйича турли хил фикрлар мавжуд. "Лингводидактика" атамасининг пайдо бўлиши ва фанлараро мустақил тадқиқот соҳаси сифатида шаклланиши 20-асрнинг иккинчи ярмига тўғри келади. "Лингводидактика" атамаси тилни таълим мақсадларида тавсифлаш муаммоларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда

⁸³ Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси: Чет тиллар олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: Ўқитувчи, 1996. (368 б.) - Б. 26

академик Н.М.Шанский томонидан илмий муомалага киритилган.⁸⁴ Лингводидактика ва методология ўзаро боғлиқ тушунчалар бўлиб, чет тилларини ўқитиш методикаси лингводидактиканинг амалий ифодасидир.

Психологларнинг таъкидлашича, инсон атрофидаги олам билан танишишнинг дастлабки босқичларида ҳодисаларни умумлаштириш ва таснифлашни таққослаш орқали амалга оширадilar. Масалан, С.Л.Рубинштейн: “Таққослаш - бу синтез ва таҳлил ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг ўзига хос шакли бўлиб, улар орқали ҳодисаларни эмпирик умумлаштириш ва таснифлаш амалга оширилади. эмпирик билим даражасида, унинг дастлабки босқичларида, хусусан, болада таққослаш муҳим роль ўйнайди.”⁸⁵

Замонавий лингвистиканинг когнитив йўналиши тилнинг мураккаб белги сифатида ҳаракат қилишини тушунишни англатади ва унинг тизими ҳамма нарсани таржима қилиш, сақлаш, қайта ишлаш механизмларини таъминлайди.

Таққослашнинг аниқ мантикий табиатида унинг таркибий қисмлари универсал бўлиб, фикрлаш жараёнида тил бирликлари ёрдамида қиёс объектларини белгилашга имкон беради. Бу эса тил ташувчиларининг умумий когнитив салоҳияти мавжудлиги ҳақида фикр юритишга асос бўла олади. Қиёс эталонларининг онгости негизи инсоннинг маънавий ва амалий фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлади.

Д.И.Соколовскийнинг фикрича, “тилдаги инсон омили” нуқтаи назаридан ташқи кўриниш, ҳис-туйғулар, интеллектуал қобилият каби кўрсаткичлар бўйича қиёслашнинг лингвистик параметрларига тўхталганда, уларни уч жиҳатдан кўриб чиқишни тақлиф қилади:

1) қиёс компонентларининг қандай актуаллашганлигини аниқлаш;

2) таққосланадиган объектларнинг қийматини изоҳлашда, маълум бир маънони ҳисобга олишда унинг ортида турган образлар, тасаввурлар орқали семантик ёндашувдан фойдаланиш. мавжуд;

3) муайян тил ташувчиларидаги дунёқараш, ички маданият, характер хусусиятлари барқарорлигини таққослаш орқали аниқлаш.⁸⁶

Д.И.Соколовский русларда *икки томчи сувдай ўхшаши; бўридек оч; мол каби кўр*; арабларда эса ўз табиий-ижтимоий муҳитидан келиб чиқиб *икки хурмо каби бири-бирига ўхшаши, кирти каби тунни ўтказди, буқа ёки тошбақадан ҳам аҳмоқ* тарзида ифодаланишини мисол қилиб келтиради.⁸⁷ Бу эса қиёс категорияси тил бирликларини танлашда ҳар бир халқ, этник қатлам ўз этнопсихолингвистик хусусиятларидан келиб чиқиб ёндашиши аён бўлади. Бундан ташқари “қиёс” семантикаси инглиз тилида турли бирликларда турлича мазмунда акс эттирилади.

1) **having the same characteristics or qualities as; similar to**

⁸⁴ Шанский Н.М. Сопоставление как один из методических приемов обучения русскому языку нерусских / Н.М. Шанский // Русское языкознание и лингводидактика. – М.: Русский язык, 1985.

⁸⁵ Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. М.: Изд-во Академии наук, 1958. (145 с.) - С. 86

⁸⁶ Соколовский Д.И. Лингводидактический подход к категории сравнения в русском и арабском языках // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2017. Т. 14. № 3. С. 441—447

⁸⁷ Соколовский Д.И. Лингводидактический подход к категории сравнения в русском и арабском языках // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2017. Т. 14. № 3. С. 441—447

for ex : He used to have a car like mine.

They were like brothers.

She looked nothing like Audrey Hepburn.

2) in the manner of; in the same way or to the same degree as.

For ex: He was screaming like a banshee .

Students were angry at being treated like children.

3) In a way appropriate to ...

Students were angry at being treated like children.

4) such as one might expect from; characteristic of .

Just like you to put a damper on people's enjoyment.

5) used in questions to ask about the characteristics or nature of someone or something

What is it like to be a tuna fisherman? What's she like?

6) used to draw attention to the nature of an action or event.

I apologize for coming over unannounced like this.

Why are you talking about me like that?

7) such as; for example

the cautionary vision of works like Animal Farm and 1984

8)) in the same way that; as

People who change countries like they change clothes

9) as though; as if

I felt like I'd been kicked by a camel

10) . used with reference to a person or thing of the same kind as another

the quotations could be arranged to put like with like|I know him-him and his like.

11) (the like) a thing or things of the same kind (often used to express surprise or for emphasis)

Did you ever hear the like?

A church interior the like of which he had never seen before

12) . [attrib.] (of a person or thing) having similar qualities or characteristics to another person or thing

I responded in like manner | the grouping of children of like ability together

Демак, инглиз тилини чет тили сифатида ўрганувчи талабаларга қиёс “қиёс” концепти вербализаторларининг ўзига хос хусусиятлари борасидаги назарий билимларни сингдиришда инглизларнинг когнитив лисоний мқониятлари ҳамда социолингвистик ва этномаданий қарашлари билан алоқадорликда ўқитиш самаралироқ бўлишини нвзарда тутиш зарурлигини англатади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси: Чет тиллар олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: Ўқитувчи, 1996. (368 б.) - Б. 26
2. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. М.: Изд-во Академии наук, 1958. (145 с.) - С. 86
3. Соколовский Д.И. Лингводидактический подход к категории сравнения в русском и арабском языках // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2017. Т. 14. № 3. С. 441—447

4. Шанский Н.М. Сопоставление как один из методических приемов обучения русскому языку нерусских / Н.М. Шанский // Русское языкознание и лингводидактика. – М.: Русский язык, 1985.

KONSEPTLARNI LEKSIKOGRAFIK TALQIN QISH ISTIQBOLLARI

Nargiza Maxsudova. Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz tili amaliyoti kafedrası
o'qituvchisi mahsudova.nargiza@mail.ru+998912891501
ORCID ID 0009-0003-4325-7789

Annotatsiya. Ushbu tezizda, kontseptlarning leksikografik talqini ularning lingvistik, madaniy-bilish xususiyatlarini chuqurroq ochib berishga, milliy-madaniy fikrlash xususiyatlarini ifodalashga, lug'atchilik amaliyotida yangi imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: konsept, talqin, tasavvur, semantic maydon, tafsif, lug'at.

Konsept (lot. conceptus - tushuncha) - insonning ongida mavjud bo'lgan, ma'lum madaniy-milliy an'analar bilan bog'liq bo'lgan, muayyan predmetlar, hodisalar yoki xatti-harakatlar yig'indisini ifodalovchi mustahkam tushuncha. Boshqacha aytganda, konsept - tilning semantik maydoni doirasida shakllangan tushuncha bo'lib, u muayyan milliy-madaniy va psixologik o'ziga xoslik kasb etadi. Tilshunoslikda konsept tushunchasi katta ahamiyat kasb etadi, chunki u tilning semantik tizimini yaxlit holda o'rganishga, til egalarining dunyo manzarasini aniq tasavvur qilishga, milliy-madaniy an'analar va qadriyatlarni tadqiq etishga imkon beradi. Konseptlarni o'rganish orqali tilning lug'aviy tarkibidagi semantik va kognitiv o'zgarishlarni kuzatish, jonli so'zlashuv nutqi va adabiy tilning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin. Shuningdek, konseptlar milliy madaniy va tilshunoslik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular lug'at tarkibidagi ma'no nozikliklarini, milliy psixologik xususiyatlarni, dunyo manzarasini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Konseptlar tilshunoslikda alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganiladi va ularning semantik taraqqiyoti, funktsional xususiyatlari, tillararo muvofiqligi kabi jihatlar atroflicha tahlil qilinadi.

- Konseptlar o'rganishda leksikografik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv konseptlarning lingvistik ifodasini chuqur tahlil qilish, ularning semantik munosabatlarini aniqlash hamda milliy-madaniy xususiyatlarini belgilash imkonini beradi.

- Konseptlarni leksikografik resurslar - lug'atlar, so'zliklar va matn korpuslari ma'lumotlari asosida tavsiflab berish konseptual tahlilning empirik asosini mustahkamlaydi.

- Konseptlarning leksikografik talqin qilish istiqbollari sifatida quyidagilar ajralib turadi: konseptlarning tilning leksik tizimidagi o'rnini aniqlash, konseptlar evolyutsiyasini lingvistik asosda kuzatish, milliy konseptosferaning tuzilishini tushuntirish, konseptual tahlilning empirik bazasini kuchaytirish, hamda tilning ma'noviy xususiyatlarini batafsil tavsiflash.

- Konseptlarni leksikografik asosda tahlil qilish uchun interaktiv elektron lug'at va so'zliklardan foydalanish taklif etiladi. Bu resurslar konseptlarning tizimli va mukammal tasvirini yaratishga imkon beradi.
- Konseptlar evolyutsiyasini aniqlash maqsadida lug'atlar muqaddimalarida, izohlar va sharhlarida aks etgan lingvistik ma'lumotlarni keng qo'llash kerak.
- Milliy konseptosferaning tuzilishini tushuntirish uchun matn korpuslari ma'lumotlari, shuningdek, etnoleksikografik izlanishlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.
- Konseptual tahlilning empirik asosini mustahkamlash maqsadida leksik-semantik va kognitiv-lingvistik izlanishlarni birgalikda olibborish taklif etiladi.
- Tilning ma'noviy xususiyatlarini batafsil tavsiflash uchun konseptlar talqinida semantik, pragmatik va diskursiv yondashuvlarni qo'llash samarali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdusattorova, B. (2023). Revealing emotion of joy and sadness. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 2(20), 165-169.
2. Abdusattorova, B. (2024). The Interaction of Feelings: Delving into the Depths of Happiness and Sorrow. Open Academia: Journal of Scholarly Research, 2(2), 44-47.
3. Хошимов, М. Г. (2024). Лингвогендерологические особенности сложных предложений с парентезным вставным компонентом как лингвогендером в английском, узбекском и русском языках. IMRAS, 7(2), 106-110
4. Zakhidova Diloram (2024). Exploring the impact of language and communication in diverse educational environments. Science and innovation, 3 (Special Issue 28), 359-361. doi: 10.5281/zenodo.11088505
5. Numonjonovna, S. D., Tukhtasinova, Sh. A. (2023). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATIC COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK (IN THE EXAMPLE OF THE CONCEPT OF LOVE). Innovations in Technology and Science Education, 2(7), 1222-1227.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY IN EDUCATIONAL THEORY AND PRACTICE

ADPI pedagogy and psychology Master's course F. Jo'rayeva, a graduate student of the first stage

Abstract: This article highlights the importance of developing students' cognitive activity at the socio-pedagogical level by forming their cognitive needs in the educational system. It is also stated that the social order of the society in the field of education is aimed at the formation of the child as an active, initiative and intellectually developed person, who strives for knowledge.

Key words: Cognitive needs, education, abilities and skills, age dynamics.

In order to psychologically raise a perfect person, i.e., children who fully embody spiritual wealth, moral purity and physical maturity, it is necessary to carry out educational

work in the right way. For this, it is important to know the laws of mental development of children, their youth and individual characteristics. In a situation where new views are being established in the social life of the Republic of Uzbekistan, the issue of organizing, managing and educating the young generation, raising a well-rounded person is becoming more urgent. In particular, in 2017-2021, practical tasks for the development of the continuous education system defined in the 4th section of the Strategy of Actions on the five priority directions of the development of the Republic of Uzbekistan were defined in the priority directions of the development of the social sphere.

The urgency of developing students' cognitive activity at the socio-pedagogical level by forming the cognitive needs of students is that the social order of the society in the field of education is aimed at the formation of the child as an active, initiative and intellectually developed person, seeking knowledge.

The study of cognitive needs is one of the urgent problems of fundamental psychology. Concepts developed in this direction are distinguished by diversity in understanding the phenomenon itself, its structural and content elements, and functional mechanisms. The structure of a person's cognitive needs can change depending on the individual characteristics of human development and the influence of the social environment. Cognitive needs are closely related to the emotional world of a person, and the widespread position in science that allows us to talk about the inseparable unity of the intellectual and emotional components of cognitive needs is analyzed.

Cognitive need - more precisely - the need for external impressions, its specific forms and levels of development have been developed.

Thus, as a need to acquire new knowledge, it develops only in situations that help to realize the need for this knowledge for life and activity. The development of the need for knowledge is closely related to the general development of a person, the content of the studied subjects and his ability and skills to find answers to life questions in external reality.

Levels of cognitive need:

- 1) the initial level of this need is the need for impressions. At this level, the individual first responds to the novelty of the stimulus. The need for impressions is the basis of the cognitive need.
- 2) the need for knowledge (interest). This is expressed in interest in the subject, inclination to study it, love to read books, etc. A cognitive need at the level of interest is spontaneous and emotional in nature and often does not have a product of socially significant activity.
- 3) Cognitive need at the highest level has the character of purposeful activity and leads to socially significant results.

Forms of cognitive need:

- 1) The first form of manifestation of the need for knowledge is the acquisition of ready-made knowledge (the need to acquire knowledge, integrate it, systematize it, and finally, accumulate knowledge).
- 2) Its second form is to study reality in order to gain new knowledge, to analyze impressions, to be interested in problematic situations, and finally, to strive for purposeful creative activity.

Cognitive need is also distinguished by the breadth and depth of knowledge, the intensity (width) of cognitive activity. The range of activities in which the student

participates is based on different needs. In the educational process, it is important for the teacher to support the development of the child's cognitive needs, in particular: his curiosity in the lower grades, the need for creative activity in the middle and senior grades.

A need, <finding> an object that can satisfy it, becomes a motive that directs the corresponding activity. Age dynamics of the development of cognitive needs. In psychology, the cognitive need did not immediately have civil rights. For a long time, scientists believed that this need was only to serve others. Interest in knowing the real world is one of the most basic and important things in child development.

Psychologist L.I.Bojovich summarized a large amount of empirical data and concluded that in the third or fifth week of life, a child needs external impressions, and its appearance means the transition from a newborn to a baby. This need plays a decisive role in all further development of the child. The new need is significantly different from the simple organic needs that appeared earlier - for food and heat. If the "engine" of the latter is the desire to overcome negative emotions to a greater extent (to get rid of unpleasant feelings, discomfort), then the basis of the new need is positive emotions - the elementary joy of knowledge does. Therefore, this need is classified as "unmet". If the need for food loses its stimulating power due to satiety, then new impressions not only create new positive emotions, but also develop interest.

So, the rapid development of this need in elementary school students provides a complex and at the same time knowledge of such an attractive world around them. By this time, his cognitive need rises to a new level, which is manifested in the emergence of interest in correctly solving cognitive problems, acquiring new knowledge and skills in the educational process.

References:

1. Божович Л.И; "Личность и ее формирование в детском возрасте"Издательство · Питер, 2009 г. ; Серия · Мастера психологии ;
2. Калмыкова, З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / Москва : Педагогика, 1981. – 200 с.
3. Ильин, В.С. Формирование личности школьника: целостный процесс. Серия: Образование. Педагогические науки. Издательство: Педагогика, 1984 г. ISBN
4. Щукина, Г.И. Активность познавательной деятельности учащихся в учебном процессе [Текст] / Г.И. Щукина. – М. : Просвещение, 1999. – 160 с.

ISSUES RELATED TO STANDARDIZING PLACE NAMES

To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi Andijon Davlat Chet Tillari Instituti
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Ushbu insho nomlashning asosiy tamoyillar va ko'rsatmalarini o'rganadi, kengashning jamiyat dinamikasidan tortib madaniy merosgacha bo'lgan mulohazalar asosida qo'shimcha qoidalarni joriy etish vakolatini ta'kidlaydi.

Kalitso'zlar: nomlash tamoyillari, yo'riqnomalar, kengas hvakolati, qo'shimcha qoidalar, jamiyat dinamikasi, tarixiy kontekst, iqtisodi yomillar, ekologik mulohazalar, madaniymeros, nomenklatura, yaxlityondashuv, adaptivboshqaruv

Abstract. This essay explores the foundational naming principles and guidelines, emphasizing the board's authority to introduce supplementary rules based on considerations ranging from community dynamics to cultural heritage.

Keywords: naming principles, guidelines, board authority, supplementary rules, community dynamics, historical context, economic factors, environmental considerations, cultural heritage, nomenclature, holistic approach, adaptive governance.

Аннотация. В этом эссе исследуются основополагающие принципы и рекомендации по присвоению имен, подчеркиваются полномочия совета по введению дополнительных правил, основанных на самых разных соображениях, от динамики сообщества до культурного наследия.

Ключевые слова: принципы наименования, рекомендации, полномочия совета директоров, дополнительные правила, динамика сообщества, исторический контекст, экономические факторы, экологические соображения, культурное наследие, номенклатура, целостный подход, адаптивное управление.

The rationale behind the official and technological standardization of toponymy, specifically in administrative or postal contexts rather than solely political, often hinges on a simplistic positivistic binomial nomenclature. This approach is purportedly deemed the most universally applicable and ideal form for general convenience and well-suited for geospatial database models, characterized by computer tabular memory rather than transactional computing. However, the stark reality deviates significantly from this seemingly straightforward framework. Numerous complexities arise, presenting challenges that confront various users of toponyms and gazetteers, rendering the simple binomial nomenclature inadequate for many applications of such data. Confronted with this intricate landscape, the need for minimal database standardization becomes apparent, introducing a host of new issues, challenges, and opportunities. Some challenges appear divergent or subjective, particularly in historical or social science research, while others manifest with the advent of popular technologies, impacting map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning, and terrain operations, among other domains. The integration of new information technologies and knowledge discovery techniques does not merely provoke but amplifies problems for gazetteer users, imposing a triple constraint. This constraint revolves around tabular gazetteer standards, unique entry administrative standards, and the automatic fixing of name placement at the centroid position, disregarding the spatial coverage, extent, footprint, and limits of the entity. Yaïves Ferland claims that: "To address this complexity, minimal database standardization appeared as a necessity, but also, that created new problems, challenges, or opportunities. Some looked to be divergent or personally determined, at will, as for historical or social science research; or appeared with popular new technologies, as for: map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning and terrain operations, etc. Problems for gazetteer users are not provoked, strictly said, but amplified by new information technologies and even knowledge discovery techniques." The intricacies of toponymic standardization and the challenges posed by evolving technologies underscore the multifaceted nature of the subject. Historical and social science researchers, along with practitioners in various technological domains, grapple with divergent demands, necessitating a nuanced understanding of the limitations and opportunities presented by standardized approaches to toponymy. As the realm of

geospatial data continues to expand and diversify, the pursuit of effective and adaptive solutions becomes imperative, requiring a comprehensive exploration of the complex interplay between standardization, technology, and the diverse needs of users in different fields. The Regulations Governing Geographical Names Information, officially adopted on January 10, 2012, meticulously delineate the procedures governing the entire life cycle of geographical names. These encompass the creation, assignment, approval, accumulation, publication, use, preservation, and protection of geographical names, forming a comprehensive framework for the management of this vital information. At the core of these regulations are fundamental principles rooted in the utilization of local place name forms to establish and employ accurate geographical names. However, the actual implementation of these principles encounters significant variations in local practices, particularly within the nuanced context of standardizing place names in Latvia. This presentation aims to delve into the intricate challenges associated with the standardization of natural feature names within this specific geographical and regulatory landscape. As Zane Cekula written: "Regulations Regarding Geographical Names Information (adopted 10 January 2012) prescribe the procedures for the creation, assigning, approval, accumulation, publication, use, preservation and protection of geographical names. The basic principles for establishing and using correct geographical names are based on local place name forms. But the local practice varies and we face a number of problems in the standardization of place names of Latvia. In my presentation I will discuss some of the problems related to the standardization of natural feature names". One of the primary challenges lies in the divergence of local practices, contributing to a complex tapestry of regional variations that complicates the standardization process. The presentation will explore how these variations manifest in the naming of natural features, analyzing the implications for consistent and accurate representation within geographical databases. Additionally, the dynamic nature of geographical features and the evolving landscape pose further challenges to the standardization efforts.

Furthermore, the discussion will encompass the broader implications of these challenges, considering the impact on various stakeholders, from cartographers and geographers to policymakers and the general public. As we navigate through these intricacies, it becomes evident that achieving an effective and universally applicable standardization approach necessitates a nuanced understanding of the local dynamics, an awareness of evolving landscapes, and the flexibility to adapt to the diverse needs of users. Ultimately, this exploration into the challenges of standardizing natural feature names in Latvia underscores the importance of continual evaluation and refinement of regulatory frameworks. By addressing the complexities arising from local variations and the dynamic nature of geographical features, we can contribute to the development of more robust and adaptive systems for the management of geographical names information, ensuring accuracy, consistency, and relevance in our ever-changing environment. Santiago de Chile claims that: "Basic naming principles and guidelines are provided. The board may define and add other rules as deemed necessary based on the communities, history, economy, environment and cultural heritage." Foundational naming principles and guidelines serve as a fundamental framework. The board possesses the authority to delineate and incorporate additional regulations as deemed essential, drawing upon considerations encompassing communities, historical context, economic factors,

environmental considerations, and cultural heritage. In the realm of naming conventions, there exists a bedrock of fundamental principles and guidelines that provide a solid foundation for the overarching framework. These principles, while fundamental, also recognize the dynamic and multifaceted nature of the entities they govern. The governing board, vested with the responsibility of overseeing naming practices, not only adheres to these established principles but also retains the prerogative to define and introduce supplementary rules as the need arises. The flexibility inherent in this approach is paramount, allowing the board to consider a spectrum of factors that extend beyond the mere semantics of names. Communities, with their diverse characteristics and evolving identities, play a pivotal role in shaping naming conventions. The historical context provides a rich tapestry that influences the nomenclature, infusing names with layers of significance and meaning. The economic landscape, marked by its own dynamics, can influence the choice of names, reflecting the economic ethos of a region. Furthermore, environmental considerations become integral in this comprehensive naming approach. The ecological context, encompassing geographical features and environmental nuances, can inspire or necessitate specific nomenclature. Cultural heritage, with its roots deeply embedded in the identity of communities, becomes a guiding force, shaping the ethos of naming practices.

In essence, the board's discretion to augment rules is not arbitrary but stems from a holistic understanding of the entities being named. This inclusive approach recognizes that names are not static entities; they are intertwined with the pulse of communities, the echoes of history, the rhythms of the economy, the contours of the environment, and the resonance of cultural heritage. As we delve into the intricacies of naming principles, it becomes apparent that a comprehensive approach is not just a regulatory necessity but a reflection of the intricate interplay between names and the myriad facets of human existence. This approach fosters a naming system that is not only resilient but also attuned to the ever-evolving dynamics of society, ensuring that the nomenclature remains not just a linguistic artifact but a vibrant expression of the living entities it seeks to identify and encapsulate.

References:

1. Chobanova H. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Т. : 2018, P 121
2. Jonathan Parker. Comparative culture, the journal of Miyazaki International College. - Т.: 2012, P 76-77
3. Komara U, Cece S, Gugun G, Ahman S. **International Journal of Innovation, Creativity and Change.** - Т.: 2019, P 400-401
4. M. H Umarova. Middle European Scientific Bulletin. - Т.: 2021, P 18-19
5. Santiago de Chile, ECLAC. "Why standardize Geographical Names"
6. Zane Cekula. "Problems in the standardization of natural feature names and the utilization of expert knowledge in the production of maps"
7. Yaïves Ferland. "Toponymic standardization: problems for military and security uses".

CHET TILI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Azamjonova Nodirabegim Azamjon qizi. Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlanib borayotgan O'zbekiston Respublikasida takomillashayotgan ko'p sohalar qatorida eng muhimlaridan biri hisoblangan til o'rganish va o'rgatishdagi zamonaviy pedagogik metodlarning samarali jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ustoz, ta'lim, ilm berish, til o'rganish, zamonaviy metodlar, olimpiada, rag'batlantirish, kommunikativ til o'rgatish, topshiriqlar asosidagi o'qitish, aralash o'rganish metodi, mustaqil ravishda bajarish uchun qo'shimcha topshiriqlar, boshqa fanlarni chet tili bilan integratsiya qilish, o'yinlardan unumli foydalanish metodi, taqqoslash metodi, guruh va juft bo'lib ishlash metodi

Hayot insonning umriga o'xshaydi go'yo. Har lahza o'sib, rivojlanib, ulg'ayish jarayonida yashovchi odam kabi hayotimiz ham jadal sur'atlarda rivojlanib kelmoqda. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, davlatimiz mustaqillikka erishgach bu hodisa yana-da taraqqiy etdi. Asrlar davomida erki qulf-kalit bo'lgan o'zbek xalqi uchun mustaqillik keng imkoniyatlar eshigini ochib yubordi, desak hech mubolag'a bo'lmaydi.

Darhaqiqat, O'zbekistonda barcha sohalar jahon miqyosida rivojlanib kelmoqda. Shubhasiz, bunday natijalarga yetishish uchun davlatimizga eng avval malakali, iqtidorli va shijoatli pedagoglar o'rni beqiyos.

Azaldan o'zbek xalqimizda ustozlarga yuksak e'tibor qaratilgan. Hattoki qudratli podshohlar ham ustozlarga cheksiz ehtirom ko'rsatgani turli rivoyatlardan ma'lum. Bizning dono va oliyjanob xalqimiz „Ustoz –otangday ulug'“ deya har zamonda muallimlarning mehnati va faoliyatini munosib qadrlab keladi. Ilm berish shunday sharaflilik kasbi, qolgan barcha sohalar bu mehnatning mevalari desak bo'ladi. Negaki, har qanday yetuk inson ortida bor mehnatini, g'ayratini sarf etgan fidokor ustoz turadi.

Bugungi erkin va farovon hayotimizda ustozlarga ko'rsatilayotgan hurmat-e'tibordan kishining dili yayraydi. Hozirgi kunda bizning muallimlarimizdan ilm olgan yoshlar dunyo bo'ylab o'z tanlagan sohalarini rivojlantirib, jahon standartlarini o'zlashtirib yurtimizning rivojiga xissa qo'shish uchun xorij mamlakatlarining nufuzli oliygohlarida bilim olmoqdalar. Bu o'rinda esa ularning til bilish qobiliyati eng kerakli jihatlardan biridir, mening fikrimcha.

Til bilgan-el biladi. Ushbu maqolni eshitmagan odam bo'lmasa kerak. Qadimdan otabobolarimiz o'z ona tilini mukammal o'rgangan holda boshqa tillarni ham rivojlantirib, keng miqyosda boshqa davlatdagi ilm ahllari bilan hamsuhbat bo'lganlar. Bugungi kunda O'zbekistonda chet tilini o'rgatish va o'rganish zamonaviy metodlar bilan olib borilmoqda.

Kundalik hayotimizdan ma'lumki, bog'cha yoshidagi jajji bolajonlardan katta yoshdagi bobo-buvalarimizgacha chet tillarini o'zlashtirishga sharoitlar yetarli va eng muhimi buning uchun ularda shijoat va intilish talaygina. Chopqillab bog'chada o'ynab yurgan kichkintoylar ham chet tillarida she'r va qo'shiqlar aytib yurgani, ona tilidan tashqari ingliz, rus tillarida sanashni, gapirishini ko'rib hayratlanmay iloji yo'q. Bunday ehtiyojni qondirish uchun, albatta, malakali pedagoglar zarur.

Aytib o'tganimizday, rivojlanib borayotgan dunyoda bolalarni qiziqtirish, ularni e'tiborini tortish ham mas'uliyatli vazifalardan biri sanaladi. Kitob do'konlari bo'ylab

kezar ekansiz, bolajonlar uchun zamonaviy kitoblar diqqatingizni tortadi. Ulardagi rasmlar bilan muvofiqlashtirilgan maxsus shtrix kodni mobil telefon orqali xoh ovozli, xoh video shaklida o'rganish, tahlil qilish mumkin. Bu esa ularni bolalik paytidayoq chet tili muhitini his qilishiga imkon beradi.

Shu o'rinda maktab o'quvchilarida tillarni o'zlashtirishga qiziqish ortib bormoqda. Negaki, biror chet tilini biluvchi va sertifikatga ega yoshlar uchun turli grandlar va rag'batlar mavjud. Shu o'rinda yo'lga qo'yilgan yangi zamonaviy darsliklar va qo'llanmalar ham e'tiborga loyiq. Endi o'quvchilar zerikarli oq-qora kitoblar o'rniga rang-barang va tizimli darsliklarga ega. Bu darsliklar shunday tuzilganki, unda o'quvchining faqat grammatik bilimlari emas, balki o'qib tushunish, eshitib tushunish, yozish va gapirish ko'nikmalarini ham rivojlantirish mumkin.

Shu o'rinda aytish joizki, o'quvchilarning xorijiy tillarni o'rganishida malakali pedagoglarning mehnatlari, izlanishlari, o'z ustida yana-da ko'proq ishlashlari talab etilmoqda. Bugungi kundagi zamonaviy ehtiyoj-til o'rganish bo'lgani bois hozirda internet tarmoqlarida, oyinayi jahonda va matbuotda ko'p sonli darslik va o'quv qo'llanmalari, metodlariga guvoh bo'lish mumkin. Biroq, har bir yosh guruhidagi o'rganuvchilar o'zgacha yondashuvni talab qiladi. Zamonaviy o'qitish metodlari interaktiv, o'rganuvchi-markazlashtirilgan, texnologiya vositalaridan unumli foydalanilgan, muloqot va madaniy anglashga urg'u beradi. Bugungi kunda chet tili o'qitishda foydalanilayotgan ba'zi metodlarni quyidagilar tashkil etmoqda:

1. Kommunikativ til o'qitish-hayotiy vaziyatlarda ifodali va ravon so'zlay olish imkonini beruvchi metod. Bunda o'qituvchi kichik mavzularda suhbat qurishni boshlab o'quvchilarni psixologik tayyorlab borishin lozim. Ma'lumki, til o'rganuvchilarning muammoli jihatlaridan biri bu o'g'zaki so'zlashuvdir. Chunki bu jarayon insondan nafaqat Grammatik bilim, balki kirishuvchanlik, o'ziga ishonchni talab qiladi. Chet tilini bilganlar boshqa davlat vakillari bilan suhbat qurishiga ham to'g'ri keladi. Bu holatda esa ularda yaxshi suhbatdosh bo'la olishlik va kirishuvchanlik xususiyati yaxshi rivojlangan bo'lishi zarur. Biroq bu jarayonda o'rganuvchi faol bo'lishi talab qilinadi. Berilgan topshiriqni vaqtida qilishi hamda gapirishdan uyalmasligi muhim. Ko'p hollarda turli video darslar, usullar, rivojlantiruvchi mashqlarni gapirish ko'nikmasi uchun ko'makchi deb o'ylashadi. Vaholanki, suzishni o'rganish uchun suvda mashq qilish talab etilganidek, notiq bo'lish uchun ko'p so'zlashish zaruriydir.

2. Topshiriqlar asosidagi o'qitish metodikasi o'rganuvchilarning mavzuga oid mashqlarni bajarishini taqozo etadi. Bunday mashqlar ko'pincha hayotiy holatlardagi masalalarni o'z qamroviga oladi. Jumladan, do'konda, ovqatlanish maskanida, transport vositasida bo'ladigan holatlar haqidagi topshiriqlar tilni reallikka yaqinlashtiradi.

3. Aralash o'rganish metodi an'anaviy sinfxonasidagi darsni zamonaviy texnologiya vositalari hamda internet tarmoqlari bilan muvofiqlashtiradi. Bu metod o'qituvchidan texnik ko'nikmalar va boshqaruvchilik qobiliyatini talab qiladi. Shu yo'l bilan til o'rganayotgan odamlar har xil onlayn suhbatlar, dasturlar bilan tanishadi. Natijada, o'quvchilarda egallangan bilimni yana ham mustahkamlab olish uchun imkoniyatlar paydo bo'ladi.

4. Mustaqil ravishda bajarish uchun qo'shimcha topshiriqlar barcha uchun qiziqarli jarayon hisoblanadi. Ma'lumki, hozirda yosh avlodda internet sahifalari va dasturlaridan foydalanishda qiziqish bor. O'quvchilarga o'sha qiziqishlaridan chetga chiqmagan holda

o'zlari qiziqqan yo'nalishlardagi topshiriqlarni berish chin ma'noda samarali bo'ladi. Bunda o'quvchilar zerikib qolmaydi, aksincha o'zlari uchun avval nma'lum bo'lgan faktlarni aniqlashadi. Topshiriqni amalga oshirgach, o'qituvchi nazoratida sinfdoshlar bilan qizg'in kechadigan munozaralar bu metodning yana-da foydali bo'lishini ta'minlaydi.

5. Boshqa fanlarni chet tili bilan integratsiya qilgan holda oldindan bilgan bilim va ko'nikmalarni boshqa tillardagi jaranggi va ishlatilishi borasida qo'shimcha ma'lumotlarga ega bolish bu metodning ustuvor vazifasidir. Bunda o'quvchilar ikki yoki undan ortiq fanlarni bir vaqtning o'zida o'rganish imkoniga ega bo'ladilar.

6.O'yinlardan unumli foydalanish metodi o'rganish jarayoniga qiziqish va motivatsiya bag'ishlaydi. Bu o'rinda o'quvchilarga munosib rag'batlar ulashish (yulduzchalar, yozuvli stikerlar) dars jarayonini avvalgi odatiy o'qituvchi boshqaruvchi, o'quvchilar bo'ysunuvchi muhitdan interaktiv va faol holatga olib keladi.

7.Taqqoslash metodi ona tili hamda o'rgnilayotgan til o'rtasidagi umumiylik hamda farqli jihatlarni anglashga yordam beradi. Buning uchun ikki tildagi talaffuzi yaqin so'zlarni aniqlash, bir birini inkor etuvchi Grammatik jihatlarni ko'rib chiqish qiziqishning ortishiga keng zamin yaratadi.

8.Guruh va juft bo'lib ishlash metodi o'quvchilardagi nafaqat fanga oid bilimlarni, balki o'zaro hurmat, o'zgalarning fikriga quloq solish, qaror qabul qilish singari ijtimoiy salohiyatlarni ham rivojlantirishda foydali bo'ladi.

Bundan tashqari dars davomida o'quvchilar va ustoz o'rtasidagi munosabat hamda sinfdagi muhit ham o'rganish jarayonida o'z ta'siriga ega. Avvalo, o'qituvchi har bir o'quvchisining ismi, qiziqishlari haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Shu yo'l bilan o'rganuvchilarga befarq emaslikni namoyish etish mumkin. Qolaversa, dars davomida o'qituvchining kayfiyati va o'z fanini o'rgatishga bo'lgan muhabbati sinfda muhim sanaladi. Maksimal ravishda sinfdagi atmosferani qulay va yoqimli bo'lishiga intilish zarur. Negaki, dars jarayonida o'quvchilar o'zlarini hotirjam his qilishlari bilim olish jarayoniga ham ta'sir qilmay qo'ymaydi. Biroq, me'yor haqida unutib qo'ymaslik zarur. Ya'ni har qanday metodni qo'llash jarayonida muvofiqlashgan, mavzuga mos keluvchi adabiyotlardan foydalanishdagi chegaralarni tushunish zarur.

Barkamol avlod kelajak poydevori deb atalishi bejiz emas. Hozirgi kunda ulardagi intilish va g'ayratni ko'rib, inson beixtiyor xayolga toladi. Shu jumladan, chet tilini o'rganishga qiziqish ko'rsatgan o'quvchilar uchun maktablarda bepul to'garaklar tashkil etilishi bu holatda ayni muddao bo'ladi. Allaqachon o'rganishni boshlagan yoshlar uchun esa bosqichli olimpiadlar, xalqaro suhbatlarda ishtirok etish imkoniyati berilmoqda. Hattoki xorijdan malakali pedagoglar taklif etilib, maktablarda dars berib yurganiga guvoh ham bo'lamiz. Shu o'rinda Andijon Davlat Chet tillari institute Rektori tomonidan tashkil etilgan maktablar aro musobaqa ham til o'rganuvchilarga katta imkoniyat bo'ldi. Viloyat shahar va tumanlarida saralash bosqichi ko'tarinki ruhda bo'lib o'tdi. Olimpiadaning so'nggi bosqichi Andijon Davlat chet tillari institutining yangi binosida bo'lib o'tdi. Bu jarayonda faqat o'quvchilar ishtirok etibgina qolmay, viloyat ingliz tili o'qituvchilari ham o'zaro bilimlarini yana bir bor namoyon etish imkoniga ega bo'ldilar. Olimpiada g'oliblariga qimmatbaho esdalik sovg'alari taqdim etilgani qatnashuvhilarni yanada mamnun qildi. Bunday musobaqalar til o'rganayotgan yoshlar uchun motivatsiya bo'lgani holda boshqa o'quvchilar uchun o'rnak vazifasini bajardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Sh.Olimov, Sh.X.Samiyeva, N.X.Aslanova, F.J.Ro'ziyev. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlari.-T.:2022, P7-10
2. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-3. standart» nashriyoti, 2017-yil, 92-93betlar.
4. Mavlonova R. va boshq., Pedagogika, T: O'qituvchi 2001y., 469 b.

ISSUES RELATED TO STANDARDIZING PLACE NAMES

To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi Andijon Davlat Chet Tillari Instituti
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Ushbu insho nomlashninga sosiy tamoyillari va ko'rsatmalarini o'rganadi, kengashning jamiyat dinamikasidan tortib madaniy merosgacha bo'lgan mulohazalar asosida qo'shimcha qoidalarni joriy etish va kolatini ta'kidlaydi.

Kalitso'zlar: nomlashtamoyillari, yo'riqnomalar, kengash vakolati, qo'shimcha qoidalar, jamiyat dinamikasi, tarixiy kontekst, iqtisodiy omillar, ekologik mulohazalar, madaniymeros, nomenklatura, yaxlityondashuv, adaptivboshqaruv

Abstract. This essay explores the foundational naming principles and guidelines, emphasizing the board's authority to introduce supplementary rules based on considerations ranging from community dynamics to cultural heritage.

Keywords: naming principles, guidelines, board authority, supplementary rules, community dynamics, historical context, economic factors, environmental considerations, cultural heritage, nomenclature, holistic approach, adaptive governance.

Аннотация. В этом эссе исследуются основополагающие принципы и рекомендации по присвоению имен, подчеркиваются полномочия совета по введению дополнительных правил, основанных на самых разных соображениях, от динамики сообщества до культурного наследия.

Ключевые слова: принципы наименования, рекомендации, полномочия совета директоров, дополнительные правила, динамика сообщества, исторический контекст, экономические факторы, экологические соображения, культурное наследие, номенклатура, целостный подход, адаптивное управление.

The rationale behind the official and technological standardization of toponymy, specifically in administrative or postal contexts rather than solely political, often hinges on a simplistic positivistic binomial nomenclature. This approach is purportedly deemed the most universally applicable and ideal form for general convenience and well-suited for geospatial database models, characterized by computer tabular memory rather than transactional computing. However, the stark reality deviates significantly from this seemingly straightforward framework. Numerous complexities arise, presenting challenges that confront various users of toponyms and gazetteers, rendering the simple binomial nomenclature inadequate for many applications of such data. Confronted with this intricate landscape, the need for minimal database standardization becomes apparent, introducing a host of new issues, challenges, and opportunities. Some challenges appear divergent or subjective, particularly in historical or social science research, while others

manifest with the advent of popular technologies, impacting map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning, and terrain operations, among other domains. The integration of new information technologies and knowledge discovery techniques does not merely provoke but amplifies problems for gazetteer users, imposing a triple constraint. This constraint revolves around tabular gazetteer standards, unique entry administrative standards, and the automatic fixing of name placement at the centroid position, disregarding the spatial coverage, extent, footprint, and limits of the entity. Yaïves Ferland claims that: “To address this complexity, minimal database standardization appeared as a necessity, but also, that created new problems, challenges, or opportunities. Some looked to be divergent or personally determined, at will, as for historical or social science research; or appeared with popular new technologies, as for: map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning and terrain operations, etc. Problems for gazetteer users are not provoked, strictly said, but amplified by new information technologies and even knowledge discovery techniques.” The intricacies of toponymic standardization and the challenges posed by evolving technologies underscore the multifaceted nature of the subject. Historical and social science researchers, along with practitioners in various technological domains, grapple with divergent demands, necessitating a nuanced understanding of the limitations and opportunities presented by standardized approaches to toponymy. As the realm of geospatial data continues to expand and diversify, the pursuit of effective and adaptive solutions becomes imperative, requiring a comprehensive exploration of the complex interplay between standardization, technology, and the diverse needs of users in different fields. The Regulations Governing Geographical Names Information, officially adopted on January 10, 2012, meticulously delineate the procedures governing the entire life cycle of geographical names. These encompass the creation, assignment, approval, accumulation, publication, use, preservation, and protection of geographical names, forming a comprehensive framework for the management of this vital information. At the core of these regulations are fundamental principles rooted in the utilization of local place name forms to establish and employ accurate geographical names. However, the actual implementation of these principles encounters significant variations in local practices, particularly within the nuanced context of standardizing place names in Latvia. This presentation aims to delve into the intricate challenges associated with the standardization of natural feature names within this specific geographical and regulatory landscape. As Zane Cekula written: “Regulations Regarding Geographical Names Information (adopted 10 January 2012) prescribe the procedures for the creation, assigning, approval, accumulation, publication, use, preservation and protection of geographical names. The basic principles for establishing and using correct geographical names are based on local place name forms. But the local practice varies and we face a number of problems in the standardization of place names of Latvia. In my presentation I will discuss some of the problems related to the standardization of natural feature names”. One of the primary challenges lies in the divergence of local practices, contributing to a complex tapestry of regional variations that complicates the standardization process. The presentation will explore how these variations manifest in the naming of natural features, analyzing the implications for consistent and accurate representation within geographical databases.

Additionally, the dynamic nature of geographical features and the evolving landscape pose further challenges to the standardization efforts.

Furthermore, the discussion will encompass the broader implications of these challenges, considering the impact on various stakeholders, from cartographers and geographers to policymakers and the general public. As we navigate through these intricacies, it becomes evident that achieving an effective and universally applicable standardization approach necessitates a nuanced understanding of the local dynamics, an awareness of evolving landscapes, and the flexibility to adapt to the diverse needs of users. Ultimately, this exploration into the challenges of standardizing natural feature names in Latvia underscores the importance of continual evaluation and refinement of regulatory frameworks. By addressing the complexities arising from local variations and the dynamic nature of geographical features, we can contribute to the development of more robust and adaptive systems for the management of geographical names information, ensuring accuracy, consistency, and relevance in our ever-changing environment. Santiago de Chile claims that: "Basic naming principles and guidelines are provided. The board may define and add other rules as deemed necessary based on the communities, history, economy, environment and cultural heritage." Foundational naming principles and guidelines serve as a fundamental framework. The board possesses the authority to delineate and incorporate additional regulations as deemed essential, drawing upon considerations encompassing communities, historical context, economic factors, environmental considerations, and cultural heritage. In the realm of naming conventions, there exists a bedrock of fundamental principles and guidelines that provide a solid foundation for the overarching framework. These principles, while fundamental, also recognize the dynamic and multifaceted nature of the entities they govern. The governing board, vested with the responsibility of overseeing naming practices, not only adheres to these established principles but also retains the prerogative to define and introduce supplementary rules as the need arises. The flexibility inherent in this approach is paramount, allowing the board to consider a spectrum of factors that extend beyond the mere semantics of names. Communities, with their diverse characteristics and evolving identities, play a pivotal role in shaping naming conventions. The historical context provides a rich tapestry that influences the nomenclature, infusing names with layers of significance and meaning. The economic landscape, marked by its own dynamics, can influence the choice of names, reflecting the economic ethos of a region. Furthermore, environmental considerations become integral in this comprehensive naming approach. The ecological context, encompassing geographical features and environmental nuances, can inspire or necessitate specific nomenclature. Cultural heritage, with its roots deeply embedded in the identity of communities, becomes a guiding force, shaping the ethos of naming practices.

In essence, the board's discretion to augment rules is not arbitrary but stems from a holistic understanding of the entities being named. This inclusive approach recognizes that names are not static entities; they are intertwined with the pulse of communities, the echoes of history, the rhythms of the economy, the contours of the environment, and the resonance of cultural heritage. As we delve into the intricacies of naming principles, it becomes apparent that a comprehensive approach is not just a regulatory necessity but a reflection of the intricate interplay between names and the myriad facets of human

existence. This approach fosters a naming system that is not only resilient but also attuned to the ever-evolving dynamics of society, ensuring that the nomenclature remains not just a linguistic artifact but a vibrant expression of the living entities it seeks to identify and encapsulate.

References:

1. Chobanova H. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Т.: 2018, P 121
2. Jonathan Parker. Comparative culture, the journal of Miyazaki International College. - Т.: 2012, P 76-77
3. Komara U, Cece S, Gugun G, Ahman S. International Journal of Innovation, Creativity and Change. - Т.: 2019, P 400-401
4. M. H Umarova. Middle European Scientific Bulletin. - Т.: 2021, P 18-19
5. Santiago de Chile, ECLAC. "Why standardize Geographical Names"
6. Zane Cekula. "Problems in the standardization of natural feature names and the utilization of expert knowledge in the production of maps"
7. Yaïves Ferland. "Toponymic standardization: problems for military and security uses".

NEURALINK ORQALI CHET TILLARNI O'RGANISHNI VA MULOQOTNI TAKOMILLASHTIRISH

Andijon davlat chet tillari institute Xorijiy til va adabiyoti fakulteti
talabasi Jalilova Mohira

Annotatsiya. Neuralink – bu Ilon Maskning 2016-yilning boshlangan loyihasi. Kompaniya miya signallarini Bluetooth orqali uzatishga qodir bo'lgan maxsus qurilma ishlab chiqmoqda. Bu miya impulslari yordamida kompyuter yoki smartfonni bevosita boshqarish imkonini beradi. Qurilma birinchi bo'lib 2019-yil iyul oyida namoyish etilgan.

Neuralink — проект, запущенный Илоном Маском в 2016 году. Компания разрабатывает специальное устройство, способное передавать сигналы мозга через Bluetooth. Это позволяет напрямую управлять компьютером или смартфоном с помощью импульсов мозга. Впервые устройство было показано в июле 2019 года.

Neuralink is a project started in 2016 by Elon Musk. The company is developing a special device capable of transmitting brain signals via Bluetooth. This allows you to directly control a computer or smartphone using brain impulses. The device was first shown in July 2019.

Kalit so'zlar: Neuralink, neyron, miya, kompyuter, chip, til, Ilon Musk, kompaniya, implantatsiya

Ключевые слова: Neuralink, нейрон, мозг, компьютер, чип, язык, Илон Маск, компания, имплантат

Keywords: Neuralink, neuron, brain, computer, chip, language, Elon Musk, company, implant

"Neuralink" atamasi "neyron" va "bog'lanish" birikmasi kabi ko'rinadi. "Neyron" neyronlar yoki asab hujayralarini anglatadi, ular elektr va kimyoviy signallar orqali

ma'lumot uzatish uchun mas'ul bo'lgan asab tizimining asosiy birliklari. "Bog'lanish" ulanish yoki birlashmani anglatadi.

Shunday qilib, "Neuralink" asosan inson miyasi va kompyuterlar yoki boshqa tashqi qurilmalar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri interfeys yaratish kompaniyaning missiyasiga mos keladigan neyron elementlarni o'z ichiga olgan aloqa yoki ulanishni taklif qiladi. Bu kompaniyaning miya-kompyuter interfeysi texnologiyasi bo'yicha ishining mohiyatini qisqacha aks ettiruvchi mos nom. 2020-yil avgust oyida Neuralink neyrochip – miya va kompyuter o'rtasidagi interfeysning birinchi taqdimotini o'tkazdi. Qabul qiluvchining kapsulasi eshitish vositasi kabi quloq orqasiga o'rnatiladi deb taxmin qilinadi. Ipga o'xshash elektrodlar undan miyaga o'tadi. Umuman olganda, miyaga 1500 tagacha elektrodlar joylashtiriladi, ularning har biri inson sochidan 4 barobar yupqaroqdir. Bitta 4 x 4 mm protsessor 10 ming elektroddan olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydi. USB-C kabeli maksimal ma'lumotlarni uzatish tezligini ta'minlaydi.

Neuralinkning asosiy maqsadi odamlarni, ayniqsa, nevrologik kasalliklardan aziyat chekayotganlarni kuchaytirishdir. Maskning so'zlariga ko'ra, qurilma gormonlarni nazorat qilishga, tashvish bilan kurashishga yordam beradi va hatto miyani yanada samarali ishlashiga yordam beradi. Chip musiqani bevosita miyaga uzatish imkonini ham beradi. Odamlar odatda quloqlarimizga etib bo'lmaydigan chastotalarda musiqa tinglashlari va hatto telepatik aloqada bo'lishlari mumkin bo'ladi. Neyrochipni implantatsiya qilish bo'yicha operatsiya robotlashtirilgan bo'ladi va ko'rishni lazer bilan tuzatishdan murakkabroq bo'lmaydi, Neuralink olimlari va'da qilmoqdalar. Maskning so'zlariga ko'ra, birinchi sinovlar allaqachon kalamushlar va maymunlar ustida o'tkazilgan va muvaffaqiyatli yakunlangan. Odamlarda test o'tkazish uchun AQSh Sog'liqni saqlash vazirligidan ruxsat olish kerak.

Mask inson miyasining imkoniyatlarini kengaytirish nafaqat jiddiy kasalliklarga dosh berishga, balki sun'iy intellekt bilan raqobatlashishga ham imkon beradi, deb o'ylaydi. Kompaniya Rossiya va Xitoydagi neyrolaboratoriyalarga kirishga harakat qildi, ammo bu AQSh siyosati va qonunlari tufayli imkonsiz bo'lib chiqdi.

2024-yil mart oyida Neuralink implantatsiya qilingan chipli odam kompyuterda shaxmat o'ynashini ko'rsatdi. Implantatsiya tufayli baxtsiz hodisadan keyin yelkasidan pastga shol bo'lib qolgan 29 yoshli bemor aqli bilan kursorni boshqara oldi. Kadrlarda Nolan Arbau noutbukda shaxmat o'ynab, kursorni Neuralink qurilmasi yordamida harakatlantirgani aks etgan. Erkak, shuningdek, chip tufayli u Civilization VI-ni "to'g'ridan-to'g'ri sakkiz soat davomida" o'ynashi mumkinligini aytdi. Mart oyida Ilon Mask, shuningdek, Neuralink ko'zi o'jiz odamlarga ko'rishga yordam beradigan shunga o'xshash mahsulotni ishlab chiqishni rejalashtirayotganini aytdi. Unga ko'ra, bu loyiha Blindsight deb nomlanadi. Maksning ta'kidlashicha, chiplar allaqachon ko'r maymunlarda muvaffaqiyatli sinovdan o'tkazilgan va ularning hech biri "Neuralink qurilmasidan o'lgan yoki jiddiy jarohat olgan".

Umumjahon til imkoniyatlarini muhokama qilar ekan, Mask shunday dedi: "Menimcha, siz printsiptial jihatdan siz juda tez va ancha aniqroq muloqot qila olasiz... shunga o'xshash vaziyat, lekin matritsaga o'xshash bo'lardi. siz boshqa tilda gaplashmoqchisiz, muammo yo'q. shunchaki dasturni yuklab oling."

Muskning ta'kidlashicha, dastlabki bir necha neyralink iteratsiyalari miya shikastlanishlarini hal qilishga qaratilgan. "Bu sizga yashirincha tushmaydi, bu biroz vaqt

oladi", dedi Musk aql orqali muloqot qilish imkoniyati haqida. Biroq, necha yil o'tib, gapirishga hojat qolmaydi, degan savolga Mask: "Agar rivojlanish tezlashsa, 5-10 yil bo'lishi mumkin", dedi.

Yuqori tarmoqli kengligi aloqalari

Til va nutqni muloqotning samarasiz usuli sifatida o'ylash dastlab biroz g'alati. Chunki bu bizda hozir bor narsadir. Ammo insonning ko'p niyatlari tarjimada yo'qolishi mumkinligini inkor etib bo'lmaydi. Misol uchun, Ilonning o'zini olaylik, u atrofdagi eng aqlli odamlardan biri bo'lishi mumkin, lekin u eng yaxshi ma'ruzachi yoki muloqotchi emas. Ilon gapirganda, u miyasidagi hamma narsani samarali so'zlarga aylantira olmasligi aniq. Va bu juda ko'p tushunmovchiliklarga olib keladi, odamlar uni firibgar yoki yolg'onchi yoki narsist deb o'ylashadi, chunki ular tushunmaydilar.

Aynan o'sha erda hamma narsa aniq boshlanadi, biz ommaviy axborot vositalarida an'anaviy tarzda tasvirlanganidek, sizning so'zlaringizni boshqa birovning ongiga etkazish ma'nosida telepatiya haqida gapirmayapmiz. Bilasizmi, Obi Van Kenobi Luqoning ongiga so'zlarni aytadi. Bu kontseptual telepatiya, sizning ongingizdan yuklangan va boshqalarning ongiga yuklab olingan butun ko'p o'lchovli g'oya. Bu mukammal bo'lishi shart emas, u birinchi navbatda bo'lmaydi, lekin u shunchaki vizual va kontseptual ma'lumotlarni uzatishda yaxshilanish bo'lishi kerak.

Xotiraga asoslangan tillar

Bilasizmi, qanday qilib hikoyaning ba'zi jihatlarini tahrir qilmasdan yoki bo'rttirmasdan aytib berishning iloji yo'q? Aqldan ozgan voqealarni aytib berish qiziqarli bo'lishi mumkin, ammo xotiraning asl mohiyati yo'qolishi mumkin. Va ba'zida bu juda muhim. Tasavvur qiling-a, biz to'g'ridan-to'g'ri xotirani baham ko'ra olamizmi? Bu fotografiya ixtirosi kabi inqilobiy bo'lar edi, faqat o'zingiz ko'rgan narsani tasvirlab berish o'rniga, siz shunchaki rasmni ko'rsatishingiz mumkin va boshqalar o'zlari ko'rishlari mumkin.

Vaqt jadvali Xo'sh, bularning barchasi kelajakka qanchalik uzoq? Bu qandaydir 22-asr evolyutsiyasiga o'xshaydi. Ammo, agar siz Ilon Mask kabi o'ylayotgan bo'lsangiz, bu aslida burchakda. Elon Neuralink til o'rnini bosa olishimizdan besh-o'n yil uzoqda ekanligini aytadi. Rostini aytsam, qo'rqinchli. Endi, albatta, biz bu bilan Elon vaqtini yodda tutishimiz kerak. Ilon har doim biror narsa tayyor bo'lishini aytganida, biz hech bo'lmaganda haqiqiy hayotga yaqinlashish uchun vaqt jadvalini ikki baravar oshirishimiz kerak. Demak, 10, balki 20 yil. Bu hali ham g'alati, lekin mening zaif miyam uchun buni boshqarish mumkin. Nega Elon bunday ishlarni qiladi? U tilni 5 yil ichida eskirib qo'yaman degan va'daga o'xshaysizmi? Bu uning etakchilik uslubi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, u buni motivatsiya sifatida ko'radi - agar u bu aql bovar qilmaydigan murakkab loyihani 5 yil ichida amalga oshirish mumkinligiga chin dildan ishonsa, uning muhandislari ham buni amalga oshirish mumkinligiga ishonishni boshlaydilar. . Bu hali ham 20 yil davom etishi mumkin, ammo sizning munosabatingiz sizning balandlikni belgilaydi.

Ayni paytda biz Neuralink qurilmasining birinchi insoniy sinovlarini kutmoqdamiz. Elon bu yil, Elon vaqti bilan yana sodir bo'lishidan umidvor ekanligini aytdi, ammo hozirgacha juda ko'p yaxshi yangiliklar bor. Biz maymunning bosh suyagida bir emas, ikkita implant borligini ko'rdik va maymun juda yaxshi ko'rinardi. Shunday qilib, Neuralinkga ega bo'lgan odam protseduradan xuddi shunday yaxshi o'tadi, deb ishonish

oqilona. Biz bilamizki, bu implantlarni birinchi bo'lib oladigan odamlar buni o'yin-kulgi uchun qilmaydi, birinchi klinik sinovlar tibbiy sabablarga ko'ra amalga oshiriladi. Neuralink ularning implantatsiyasining birinchi versiyasi falajdan aziyat chekayotgan odamlarga kompyuter va smartfon kabi qurilmalar bilan aloqa o'rnatishda yordam berishiga umid qilmoqda. Bu muhtoj odamlar uchun hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydigan kichik birinchi qadamdir. Neuralink-ning ommaviy bozori keyinroq paydo bo'ladi, ammo bu qurilmalarni o'rnatishning avtomatlashtirilgan jarayoni tufayli, o'rtacha Jo ulardan birini olishga qodir bo'lgandan so'ng, asrab olish darajasi juda tez o'sishi mumkin.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ БАЗЫ МОЛОДЁЖНОГО ЖАРГОНА СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Абдулхакимова Ранохон Абдурахим кизи. студент, факультет романо-германских и славянских языков, Андиганский государственный институт иностранных языков, Республика Узбекистан, г. Андиган

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие «молодёжный жаргон». Анализируются особенности формирования лексической базы молодёжного жаргона современного русского языка. В качестве материала для анализа выбран «Толковый словарь русского сленга» В.С. Елистратова. В исследовательской работе подробно описываются способы заимствования и способы образования лексических единиц молодёжного жаргона русского языка. Способы образования лексической базы неофициального языка молодёжи распределены авторами в зависимости от их продуктивности.

Ключевые слова: молодёжный жаргон, сленг, заимствование, транскрипция, транслитерация, калькирование, аффиксация, аббревиация, фонетическая мимикрия.

Annotatsiya: Ushbu maqolada "yoshlar jargoni" tushunchasi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy rus tilining yoshlar jargonining leksik bazasini shakllantirish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil uchun material sifatida V.S.Elistratovning "Rus tili slengining izohli lug'ati" tanlangan. Tadqiqot maqolasida rus tilining yoshlar jargonining leksik birliklarini o'zlashtirish va so'z yasash usullari batafsil bayon etilgan. Yoshlarning norasmiy tilining leksik bazasini shakllantirish usullari mualliflar tomonidan ularning mahsuldorligiga qarab taqsimlangan.

Kalit so'zlar: yoshlar jargoni, sleng, o'zlashtirma, transkripsiya, transliteratsiya, so'zlarni kalka yordamida yasash usuli (kalkirovaniye), affiksatsiya, abbreviatsiya, fonetik mimikriya.

В стремительно развивающемся мире постоянно происходят изменения. Эти изменения касаются в первую очередь средства коммуникации - языка. Язык отражает в себе все происходящие значительные события. Отражение происходящего наиболее заметно в лексике языка, в частности в молодёжном жаргоне. Жаргонизмы, представляя собой в большинстве случаев слова с экспрессивной окраской, являются интересным объектом исследования для большинства учёных-лингвистов. Нас как представителей молодёжной среды

заинтересовали жаргонизмы, используемые молодыми носителями русского языка. Молодёжный жаргон, на наш взгляд, самый изменчивый пласт жаргонной лексики. Его изменчивость обусловлена периодической сменой поколений. Речевая культура современного общества является пластичной речевой средой. Молодёжь быстро реагирует на речевые новации в социуме. И это все «новое» находит особое выражение в манере общения между молодыми людьми.

Объектом исследования является молодёжный сленг как составная часть современного русского языка. Предмет исследования – выявление особенностей формирования лексем неофициальной речи молодых носителей русского языка. Целями исследования являются выявление продуктивных способов образования новых слов в молодёжном жаргоне русского языка, а также изучение влияния общества на формирование лексики молодёжного жаргона. Цели исследования достигаются при помощи выборочного анализа словарных статей «Толкового словаря русского сленга» Владимира Станиславовича Елистратова [1]. Научная новизна данной работы заключается в том, что лексемы, которые анализируются в статье, являются наиболее часто употребляемыми единицами молодёжного жаргона. Актуальность работы обусловлена активным ростом популярности молодёжного жаргона, а также приспособлением языка СМИ к молодёжной среде.

Предметом научных исследований молодёжная речь становится лишь в 20-30-е гг. XX века. Исследование молодёжного жаргона привлекло не мало учёных-лингвистов. Исследованием понятия сленга занимались следующие учёные: И. В. Арнольд, В. А. Хомяков, Т.В. Беляева, М. М. Маковский, Э. Партридж, О. Есперсон, Х. Менкен, С. И. Хаякава, Р. Спирс и др. Исследования молодёжной речи являются актуальными в зарубежной лингвистике. Некоторые лингвисты ограничивались в основном систематизацией сленга [9], выработкой различных подходов к его анализу, включающих социологический [8], описанием речи городской молодёжи, так как, по мнению немецкого лингвиста К. Зорнига, молодые представители городского населения являются главными носителями современного сленга [10]. Публикации последних десятилетий посвящены изучению роли молодёжного жаргона в формировании общественной идентичности [11]. Лексика молодёжного жаргона русского языка в качестве лексикографической обработки начала выступать ещё в 90-е годы: Ф. Рожанский, «Сленг хиппи: Материалы к словарю» (1992); В. Быков, «Язык из мрака - блатная музыка и феня: Словарь» (1992); В. Быков, «Русская феня. Словарь современного интержаргона асоциальных элементов» (1993); В.С. Елистратов, «Словарь московского арга». В последние годы развитием данной темы занимаются Д.С. Голованова [2], М.Ю. Руденко [6], М.А. Кронгауз [4,5]. Использование лексических единиц молодёжного жаргона в художественной литературе наблюдается в произведениях В. Пелевина, В. Маканина, М. Веллера, В. Сорокина, В. Токаревой и многих других авторов. Подобные слова представляют интерес для филологов, поскольку отражают живые процессы в языке.

В настоящее время существует множество определений молодёжного жаргона. В качестве основного мы предлагаем применять определение В.А. Хомякова: «Сленг – это относительно устойчивый для определенного периода, широко употребительный, стилистически маркированный (сниженный) лексический пласт (имена существительные, прилагательные и глаголы, обозначающие бытовые

явления, предметы, процессы и признаки), компонент экспрессивного просторечия, входящего в литературный язык, весьма неоднородный по своим истокам, степени приближения к литературному стандарту, обладающий пейоративной экспрессией» [7, с. 15]. Молодежный жаргон активно взаимодействует с жаргонами специалистов области информационных технологий, артистов, уголовников, а также с просторечием.. Проанализировав значительное количество словарных статей «Толкового словаря русского сленга» В.С. Елистратова, можно сделать вывод, что основными источниками пополнения молодежного жаргона служат: заимствования, семантические преобразования общенародной лексики (метафоризация), аффиксация, аббревиация, фонетическая мимикрия. Далее в данной работе подробно описываются основные источники формирования лексики молодёжного жаргона, приводятся примеры лексических единиц, появившихся в молодёжном жаргоне благодаря тому или иному источнику. Наиболее продуктивным способом возникновения лексических единиц в неофициальном языке молодёжи считаются заимствования. В большинстве случаев в активный запас молодежного жаргона переходят лексемы, ранее функционировавшие в английском языке. Заимствования осуществляются следующими способами: транскрибирование транслитерация и калькирование. Транскрибирование – сохранение звуковой формы исходного слова при заимствовании. Примеры: апгрейд (англ. upgrade) - модернизация чего-либо, обновление или существенное улучшение; аутфит (англ. outfit) - основная часть образа, состоящая из аксессуаров, одежды и обуви; Лакшери (англ. luxury) - что-то престижное. Транслитерация - точная передача знаков одного языка знаками другого языка, при которой каждый знак (или последовательность знаков) одной системы письма передаётся соответствующим знаком (или последовательностью знаков) другой системы письма. Примеры: бан (англ. ban) – запрет для пользователя отправлять сообщения; го (англ. go) - идём, пошли. Калькирование - воспроизведение не звукового, а комбинаторного состава слова или словосочетания, когда составные части слова (морфемы) или фразы (лексемы) переводятся соответствующими элементами переводящего языка. Примеры: application – аппликуха – аппликухи -аппликухой (прикладная программа), CD-ROM – сидиромка. Вследствие того, что исходный язык является аналитическим, а заимствующий синтетическим, имеет место добавление флексий к глаголам: to connect – коннектиться (соединяться при помощи устройств), to click – кликать (нажимать на клавиши мыши или сенсорного экрана устройства), to block - блочить (ограничивать доступ к ресурсу или функциональности). Следующим по численности сформированных лексем молодёжного жаргона способом является семантические преобразования общенародной лексики, или метафоризация. Большинство жаргонизмов возникает как производные, переносные значения слов, основные значения которых являются литературными. Главный механизм образования переносных жаргонных значений – метафора. Например: Свалить - (лит.) обрушить вниз - (жарг.) уйти. Крыша - (лит.) часть дома - (жарг. молод.) голова. Не мало единиц лексики молодёжного языка образованы путём аффиксации. При данном способе слова образуются при помощи прибавления морфем к основе слова по имеющимся в языке словообразовательным моделям. Наиболее продуктивными аффиксами в сленге русской молодёжи являются суффиксы -к

(«музычка» – ‘музыка’, «училка» – ‘учительница’), -юх /-юшк («днюха» / «днюшка» – ‘день рождения’, «уважуха» – ‘уважение’), -ть («базарить» – ‘разговаривать’, «тусоваться» – ‘развлекаться’). Кроме того, также встречаются такие суффиксы, как -ос (данный суффикс является исключительно «сленговым» суффиксом, «видос» – ‘видео’), -ня (суффикс, придающий слову пренебрежительное значение, «фигня» – ‘неважная вещь, мелочь’), -чик («нежданчик» – ‘нечто неожиданное’). Функционирование данного пласта лексики в большинстве случаев происходит в устном или письменном (общение через интернет-мессенджеры) разговорном виде, соответственно носители языка стремятся сократить лексемы для достижения экономии времени и удобства коммуникации, что и приводит к аббревиации – способу словообразования при помощи сокращения слова или словосочетания. Например: дз – домашнее задание, др – день рождения, лп/лд- лучший(ая) друг/подруга, нг- Новый год, чс – черный список, тг – телеграм (название интернет-мессенджера). Наименее продуктивным, однако, на наш взгляд, достойным внимания способом пополнения лексического запаса молодёжного жаргона является способ фонетической мимикрии. Фонетическая мимикрия - это способ заимствования слов, основанный на совпадении семантически несхожих общеупотребительных слов и непосредственно заимствующихся исходных слов. Например: клавиатура - клавиша, mail - мыло, button – батон.

Таким образом, лексическая база молодёжного жаргона базируется на заимствованиях, в основном из английского языка, а также на семантические преобразования общенародной лексики. Отличительной словообразования лексических единиц данного типа является стремление к сокращениям, удобству использования в разговорной речи. Основной причиной заимствования и словообразования слов в молодежном жаргоне можно назвать не потребность в наименовании нового предмета или понятия, а стремление к синонимической замене имеющихся лексических единиц, обусловленной социально-психологическими причинами. Функция сленгизмов состоит в том, чтобы дать имеющимся предметам, явлениям экспрессивное, оригинальное и необычное название.

Список использованной литературы:

1. Владимир Станиславович Елистратов Толковый словарь русского сленга: свыше 12000 слов и выражений, арго, кинемалогос, жаргоны Издатель АСТ-Пресс книга, 2005 668 с.
2. Голованова, Д. С. Влияние интернет-сленга на речевую культуру современной молодежи / Д. С. Голованова, И. Н. Якименкова // Юный ученый. – 2019. – № 3 (23). – С. 1-3. – [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/young/archive/23/1409/> (дата обращения: 03.08.2021).]
3. Захарова Л. А., Шуваева А. В. Словарь молодёжного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета): учебно-методич. пособие. / Л. А. Захарова, А. В. Шуваева. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2014 – 126 с.

4. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва. 3D (+ CD-ROM). — Астрель, Corpus, 2011. — 480 с. — 15 000 экз. — ISBN 978-5-271-37661-0, 978-5-17-080038-4.
5. Кронгауз М. А. Самоучитель Олбанского. — М.: АСТ, 2013. — 416 с. — 5000 экз. — ISBN 978-5-17-077807-2.,
6. Руденко, М.Ю. Исследование арго, жаргона и сленга: вопросы терминологии / М.Ю. Руденко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2016. — № 5(59): в 3-х ч. — Ч. 3. — С. 127-134.
7. Хомяков, В.А. Введение в изучение сленга — основного компонента английского языка / В.А. Хомяков. — Вологда: Областная типография, 1971. — 103 с.
8. Donahue, T. S. A structuralist-functionalist account of border slang / T. S. Donahue // International Journal of the Sociology of Language. — 1995. — Iss. 1. — P. 107–118.
9. Partridge, E. Slang today and yesterday: 4th ed. / E. Partridge. — L. : Routledge and Kegan Paul, 1972. — 476 p.
10. Szabó, D. Methodological Problems of the Sociolinguistic Study of Youth Slang: Paris Teenagers' Argot Commun / D. Szabó // Androutsopoulos & Scholz. — Debrecen : Kossuth Lajos University Press, 1998. — P. 49–58
11. Thorne, T. Slang, style-shifting and sociability / T. Thorne // Multicultural Perspectives on English Language and Literature. — Electronic text data. — Mode of access: <http://www.kcl.ac.uk/content/1/c6/03/08/16/Slang,%20Style-shifting%20and%20Sociability.doc>. — Title from screen.

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ В РЕЧИ

Мамадалиева Ойша Махаммаджон қизи студент, факультет романо-германских и славянских языков, Андижанский государственный институт иностранных языков,
Республика Узбекистан, г. Андижан

Аннотация: В статье даются определения терминам «эвфемизм», «эвфемизация». Выявляются особенности использования эвфемизмов в речи. Выявление специфики использования эвфемизмов осуществляется посредством анализа публичной речи представителей политики, маркетинга, бизнеса, а также изучения публицистических статей СМИ.

Ключевые слова: эвфемизм, эвфемизация, коммуникация, вежливость, дипломатия, социум, политика.

Annotatsiya: maqolada "evfemizm", "evfemizatsiya" atamalarining ta'riflari berilgan. Nutqda evfemizmlardan foydalanish xususiyatlari aniqlanadi. Evfemizmlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash siyosat, marketing, biznes vakillarining ommaviy nutqini tahlil qilish, shuningdek ommaviy axborot vositalarining jurnalistik maqolalarini o'rganish orqali amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: evfemizm, evfemizatsiya, aloqa, xushmuomalalik, diplomatiya, jamiyat, siyosat.

Эвфемизация речи важный инструмент коммуникации. Для смягчения и улучшения впечатления от сообщаемой информации в речи рекомендуется использовать эвфемизмы. Функционирование эвфемизмов в речевой коммуникации

способствует повышению эффективности взаимодействия в обществе. Объектом данной исследовательской работы является эвфемизация речи. В качестве предмета научной статьи выступает выявление специфики использования эвфемизмов. Цель статьи - дать определение понятиям "эвфемизм", "эвфемизация речи", выявить особенности использования эвфемизмов. Цели статьи достигаются посредством выполнения следующих задач: изучение тематической научной литературы, анализ публичной речи представителей политики, маркетинга, бизнеса и так далее, анализ публицистических статей СМИ.

К началу XXI века интерес учёных к изучению эвфемизмов значительно возрос. Это подтверждается появлением многочисленных публикаций, диссертаций, монографий и лексикографических работ по данной теме. Исследование данной темы занимались Болотнова Н.С. [1], Иванян Е.П., Кудлинская-Стемпень Х., Никитина [2], Крысин Л.П. [3], Москвин В.П. [4].

В русской и мировой лингвистике сложились два основных подхода к определению термина "эвфемизм". В узком смысле эвфемизм применяется в значении заменителя номинации табуированных понятий или неприемлемых слов и выражений, связанных с социально значимыми темами (смерть, болезни, физические недостатки). В широком смысле эвфемизмы рассматриваются как любые языковые средства, используемые для смягчения или нейтрализации резких, неприятных или неуместных выражений. Понятие эвфемизмов в широком смысле включает в себя эвфемизмы в узком смысле, а также другие фигуры речи, используемые для смягчения (фразеологизмы, перифразы). Эвфемизмы являются динамичными единицами языка, которые могут со временем устаревать и заменяться новыми. Это связано с тем, что социальные нормы и ожидания постоянно меняются, и то, что считалось неприемлемым или оскорбительным в прошлом, может стать приемлемым в настоящем. Основная цель, которая преследуется говорящими при использовании эвфемизмов в социальных и межличностных отношениях, - «стремление избегать коммуникативных конфликтов и неудач, не создавать у собеседника ощущения коммуникативного дискомфорта» [3]. Изучение эвфемизации речи позволяет глубже понять динамику языка и его адаптацию к меняющимся социальным условиям. Употребление эвфемизмов тесно связано с речевой ситуацией, в которой происходит общение. Чем строже социальный контроль над ситуацией и самоконтроль говорящего, тем выше вероятность использования эвфемизмов. И наоборот, в слабо контролируемых ситуациях и при высокой механизации речи эвфемизмы могут уступать место «прямым» обозначениям. Использование эвфемизмов в речи зависит от ряда факторов, связанных с речевой ситуацией. Ключевыми факторами являются: официальность ситуации, социальный статус участников речевой коммуникации, тематика диалога/монолога, наличие табуированных тем или понятий, цель коммуникации. В официальных ситуациях, таких как деловые переговоры, публичные выступления и официальные документы, эвфемизмы используются чаще, чем в неформальных ситуациях. Это связано с тем, что официальные ситуации требуют более формального и сдержанного языка. Примерами использования эвфемизмов в официальных ситуациях (в речи политиков, дипломатов) могут служить слова и обороты такие как, «пойти на крайние меры»,

«непредсказуемые последствия», «конфронтация» (применительно к ситуациям, когда идет война, хотя и, возможно, локальная), «определенные круги», «соответствующие инстанции», «миротворческие акции», «принцип взаимности». Эвфемизмы также чаще используются в общении между людьми с разным социальным статусом. Это помогает сохранить социальную дистанцию и избежать конфликтов. Названия, связанные с понятием бедности- социальное пособие или просто пособие вместо пособие по бедности; малообеспеченный, нуждающийся вместо бедный. Эвфемизмы чаще используются при обсуждении социально значимых или деликатных тем, таких как смерть, болезни, физические недостатки. Это связано с тем, что эти темы могут вызывать дискомфорт или смущение, и эвфемизмы помогают смягчить их. Эвфемизмы, связанные с понятиями болезни и смерти: алоpecia вместо облысение, педикулёз вместо вшивость; покойный вместо мёртвый; скончаться, уйти из жизни, отдать богу душу, отойти в иной мир, преставиться, отправиться к праотцам, уйти от нас, покинуть нас и т.п. вместо умереть. Эвфемизмы также используются для замены слов или выражений, которые считаются табуированными или оскорбительными в данном обществе. Это помогает избежать нарушения социальных норм и поддержать социальную гармонию. Примеры: (нецелевое расходование бюджетных средств вместо воровство, теневая экономика вместо экономика, основанная на преступных действиях; места лишения свободы, места не столь отдалённые вместо тюрьма. Использование эвфемизмов характерно для достижения определенных коммуникативных целей, таких как смягчение неприятной информации, сохранение позитивного имиджа или поддержание социальных норм. Например, эвфемизмы могут использоваться для того, чтобы смягчить плохие новости или избежать оскорбления чувств других людей.

Анализ речевого материала показывает, что эвфемизмы широко используются в социально-политическом дискурсе и дипломатии для выполнения следующих функций:

- 1) Придание позитивного оттенка высказываниям: Эвфемизмы могут использоваться для придания более оптимистичного или благоприятного оттенка высказываниям, особенно по социально-политическим вопросам и международным отношениям. Например, вместо того, чтобы говорить о "поражении в войне", можно использовать эвфемизм "достижение соглашения о прекращении боевых действий".
- 2) Искажение истинного значения сообщения: Эвфемизмы также могут использоваться для искажения истинного значения сообщения, вводя адресата в заблуждение. Эта стратегия часто используется в устной речи дипломатов, публичных документах и заявлениях, нацеленных на широкую аудиторию. Например, эвфемизм "сопутствующий ущерб" может использоваться для обозначения жертв среди мирного населения в ходе военных действий.
- 3) Маскировка смысла в дипломатических документах: Хотя в официальных дипломатических документах двусмысленность нежелательна, эвфемизмы могут использоваться для сохранения вежливого тона и соблюдения правил дипломатической этики. При этом подлинный смысл высказывания должен быть ясен как адресату, так и адресанту. Например, эвфемизм "выражение обеспокоенности" может использоваться для обозначения серьёзного недовольства

или даже осуждения. Таким образом, эвфемизмы играют важную роль в социально-политическом дискурсе и дипломатии, позволяя говорящим смягчать или искажать истинное значение своих сообщений в соответствии с коммуникативными целями и социальными нормами.

Список использованной литературы:

1. Болотнова Н.С. Эвфемизация в современном словоупотреблении и языковая компетенция личности // Языковая компетенция: грамматика и словарь. – Новосибирск, 1998
2. Иванян Е.П., Кудлинская-Стемпень Х., Никитина И.Н. Бытовые эвфемизмы в русском, польском и английском языках (на материале эвфемизмов туалетной темы): Монография / Под общ. ред. Е.П. Иванян. – Москва, 2013. – 173 с.
3. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. – В кн.: Русский язык конца XX столетия (1985–1995). М., 1996
4. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования // Вопросы языкознания. 2001. № 3. С. 58-70

Abstract. The phenomenon of interlanguage fossilization, which is commonly observed during the process of acquiring a foreign language, signifies a barrier to further progress in language proficiency.

This paper presents a comprehensive review and analysis of the phenomenon of interlanguage fossilization in the context of second language acquisition. Interlanguage fossilization refers to the stagnation of language learning progress, hindering further linguistic development in foreign language acquisition. The paper explores the defining characteristics, various types, and current research status related to interlanguage fossilization. It investigates the specific causes and manifestations of this phenomenon in second language acquisition, focusing on English language learning. The study further proposes practical measures to address interlanguage fossilization and enhance learners' proficiency. These measures include continual upgrading of teachers' knowledge base in fundamental English concepts, communicative skills, linguistic understanding, and knowledge of Anglo-American cultural backgrounds. Additionally, learners are encouraged to adopt a correct mindset, recognizing language learning as a long-term, continuous process requiring consistency and systematicity. The paper emphasizes the importance of vocabulary memorization, progressive learning approaches, repetition, and extensive practice to internalize the language and achieve effective and accurate language output. By implementing these strategies, learners can overcome interlanguage fossilization and make significant progress in their English language

INTERLANGUAGE AND FOSSILIZATION IN THE LINGUISTIC JOURNEY

Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi Student of Andijan State Institute of Foreign Languages,
Faculty of English language and literature Supervisor: Dilorom Zakhidova

Abstract: The phenomenon of interlanguage fossilization, which is commonly observed during the process of acquiring a foreign language, signifies a barrier to further progress in language proficiency. This paper presents a comprehensive review and analysis of the phenomenon of interlanguage fossilization in the context of second language acquisition. Interlanguage fossilization refers to the stagnation of language learning progress, hindering further linguistic development in foreign language acquisition. The paper explores the defining characteristics, various types, and current research status related to interlanguage fossilization. It investigates the specific causes and manifestations of this phenomenon in second language acquisition, focusing on English language learning. The study further proposes practical measures to address interlanguage fossilization and enhance learners' proficiency. These measures include continual upgrading of teachers' knowledge base in fundamental English concepts, communicative skills, linguistic understanding, and knowledge of Anglo-American cultural backgrounds. Additionally, learners are encouraged to adopt a correct mindset, recognizing language learning as a long-term, continuous process requiring consistency and systematicity. The paper emphasizes the importance of vocabulary memorization, progressive learning approaches, repetition, and extensive practice to internalize the language and achieve effective and accurate language output. By implementing these strategies, learners can overcome interlanguage fossilization and make significant progress in their English language proficiency.

Keyword: Interlanguage, fossilization of interlanguage, phenomenon, acquisition.

Introduction With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic sub-systems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972 [1].

In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage".

This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of interlanguage fossilization of interlanguage from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

Introduction With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language

learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic sub-systems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972 [1].

In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue

Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage".

This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of inter language fossilization of inter language from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

Introduction With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic sub-systems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972 [1].

In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage".

This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of inter language fossilization of inter language from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

Introduction With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic sub-systems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972 [1].

In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage".

This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of interlanguage fossilization from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

Introduction

With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic sub-systems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972 [1].

In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage". This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of interlanguage fossilization from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

1. Introduction

With the continuous development of linguistic theories, people gradually recognize the positive role of the theory of second language acquisition that can guide language learning and application. However, in the process of second or foreign language learning, there exists a phenomenon in which the further development of the learners' linguistic ability is hindered after they have reached a certain level of language learning, presenting a kind of linguistic items, grammatical rules and linguistic subsystems of the language. This is the interlanguage proposed by British linguist Selinker in 1972. In the process of second language acquisition, excluding objective factors such as mother tongue Selinker defines this phenomenon as "mother-tongue productive structure", which is the process of acquiring a target language in which the learner's language structure is repeatedly accompanied by native language-related forms. Selinker defines this phenomenon as "fossilization of interlanguage". This concept has received wide attention in the decades after it was introduced, and the research on this phenomenon has been further developed in the last 20 years. In this paper, the authors will explain the phenomenon of interlanguage fossilization of interlanguage from the definition, causes and classification of interlanguage in foreign and domestic studies, and try to propose the significance of interlanguage in teaching and learning.

2. Overseas Research

The phenomenon of fossilization of interlanguage refers to the fact that after many second language learners have reached a certain level of learning of the second foreign language, their language progress is far less than that in the early and middle stages, and no matter how hard they try to learn, they will not improve, or even stagnate or regress. The concept of "Interlanguage(IL)" was introduced by Selinker in 1972. It defines interlanguage as the learner's independent language system, separate from their native language (NL) and target language (TL). Interlanguage is used to characterize the lack of grammatical development in L2 learners during their past second language acquisition (SLA) journeys, wherein grammar remains underdeveloped. An intermediate language is a hybrid language used by the learner that contains features of both the first language and the target language. IL is considered to be an intermediate stage experienced by the learner in the gradual acquisition of the target language, in which the learner may develop some incorrect linguistic constructions and continue to use them, i.e., "fossilization".

3. Fossilization contents

In 1972, Selinker developed the concept of interlanguage, analyzed its relation to underlying structures, analyzed the main processes involved in the formation of interlanguage competence in second language acquisition, and focused on the phenomenon of fossilization of interlanguage in second language acquisition. Selinker and Lamendella redefined fossilization as the permanent cessation of internal language learning until the learner reaches the norms of the target language at all levels of linguistic structure and in all domains of discourse, in spite of the learner's active ability and motivation to learn and integrate into the target society. Larry Selinker and John

T. Lamendella offer two very different perspectives on the process of fossilization, with Selinker arguing that fossilization is a "mental selection process" and that fossilization represents a "mental choice process" in which learners consciously or unconsciously choose to continue using their alternate language structures. According to Selinker, petrification is a "mental selection process" and petrification represents a conscious or unconscious choice of learners to continue using their alternate language structure. On the other hand, Lamendella argues that fossilization is caused by communication difficulties, which may be caused by learners' performance deficits or lack of adequate knowledge of the target language.

Types of Fossilization:

Fossilization is a linguistic phenomenon that manifests itself in a form different from the target language. It occurs at all levels, from the phonological level to the pragmatic level. Phonological fossilization refers to the repetition of phonological errors due to the learner's incorrect acquisition of the pronunciation of the second language. Many pronunciations in English do not exist in Chinese, so Chinese learners have difficulty pronouncing them correctly. Phonetic fossilization occurs when such phonological errors are repeated and eventually remain in the wrong way. Morphological fossilization is mainly found in articles. Coronals are a big problem for Chinese students because there is no corresponding word or expression in Chinese. It remains a mystery as to when and where to use which article, even for those learners with a high level of proficiency. Different languages have their own syntactic rules, and the most typical manifestation of syntactic fossilization among Chinese students is in tenses. Chinese does not have a clear distinction between tenses, while English usually has a present tense and a past tense, which can be further categorized into sixteen types. Students are forced to rely

on their intuition when they cannot clearly distinguish between correct and incorrect tenses, resulting in fossilization. Semantic fossilization refers to the use of linguistic forms that exist in the target language but do not represent what the L2 learners want to express in the context. Due to the close relationship between pragmatics and semantics, the two aspects of fossilization are interrelated and overlap. Pragmatic bias is also referred to as "pragmatic failure" by Thomas. According to her, pragmatic failure occurs in cross-cultural communication and refers to "the inability to understand the meaning of what is being said". Inappropriate language use can lead to

Journal of Education, Humanities and Social Sciences IMPES 2023 Volume 26 (2024) 157

misunderstanding, embarrassment and even insults. In conclusion, fossilization is a complex linguistic phenomenon that involves multiple levels and may be affected by a variety of factors

Conclusion: The phenomenon of fossilization of interlanguage has been widely concerned by domestic and foreign scholars since it was proposed in 1972. Mediated language is a stage that second language learners have to go through in the process of learning, and the phenomenon of fossilization is also a result of this. The authors summarize the definition, causes and types of fossilization of interlanguage by analyzing domestic and foreign scholars, and systematically elaborate the development process of fossilization of interlanguage. Generally speaking, what is most lacking in the research on fossilization is the empirical research tested by time, for the fossilization phenomenon, the authors can't simply think about how to solve it, but to adapt and change the status quo. With the growth of fossilization, there should be a reflection on the teaching methodology in order to have a better way to shorten the process as much as possible, and to provide second language learners with a more efficient and quicker way of learning.

References:

- [1] Selinker, L. Interlanguage mouth]. IRAL, 1972, 10(2).
- [2] Selinker, L, J. Lamendla. two perspectives on fossilization in interlanguage learning[J]. Interlanguage Studies Bulletin, 1978, 3(2).
- [3] Richards, J.C., J. Platt & H. Platt. Longman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics [M]. Beijing: Foreign Language Teaching and Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2000.
- [4] Ellis Rod. The Study of Second Language Acquisition [M]. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1994 Fangfang. Research on power load forecasting based on Improved BP neural network. Harbin Institute of Technology, 2011.
- [5] Han, Z. Fossilization: five central issues. International Journal of Applied Linguistics, 2004, 14(2), 212-242.
- [6] Thomas, J. Cross-Cultural Pragmatic Failure [J]. Applied Linguistics, 1983, (2): pp. 91-110.

1. The phenomenon of fossilization of interlanguage refers to the fact that after many second
2. language learners have reached a certain level of learning of the second foreign language, their

3. language progress is far less than that in the early and middle stages, and no matter how hard they try
4. to learn, they will not improve, or even stagnate or regress. The concept of "Interlanguage (IL)" was
5. introduced by Selinker in 1972. It defines interlanguage as the learner's independent language system,
6. separate from their native language (NL) and target language (TL). Interlanguage is used to
7. characterize the lack of grammatical development in L2 learners during their past second language
8. acquisition (SLA) journeys, wherein grammar remains underdeveloped [1]. An intermediate language
9. is a hybrid language used by the learner that contains features of both the first language and the target
10. language. IL is considered to be an intermediate stage experienced by the learner in the gradual
11. acquisition of the target language, in which the learner may develop some incorrect linguistic
12. constructions and continue to use them, i.e., "fossilization"

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA ATAMA VA TERMINNING PARALINGVISTIK VA LINGUAKULTUROLOGIK HUSUSIYATLARI VA ULARNING HOZIRGI KUNDAGI O`RNI.

Ne`matova Maftuna. Andijon davlat chet tillari instituti, ingliz filologiyasi, o`qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti, Maktabgacha va boshlang`ich ta`limda xorijiy til (ingliz tili) yo`nalishi 2 kurs talabasi e-mail: nematova556@mail.com Telefon: +998916016332

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada tilimizdagi atama va termin o`zlashmalarining bir-biridan farqi, ular ustidagi baxslar va bir qator olimlarning fikrlari, olib borilayotgan ishlar hamda qabul qilinayotgan qonunlar to`g`risida fikr yuritiladi.

Kalit so`zlar: prezident qarori. atama, termin, istiloh, atamalar komissiyasi, brend, Fratelli casa

Har bir xalqning madaniyati, tarixi, ilmiy salohiyatini ochib beruvchi muhim birliklardan biri tildir. Til ham asrlar davomida xalq bilan birgalikda shakllanib, boyib boradi. So`ngi yillarda respublikamizda davlat tiliga bo`lgan e`tibor tobora kuchayib borayotgani juda faxrli albatta. So`z boyligini oshishi, rivojlanish natijasida chet tillaridan kirib kelayotgan atama va terminlarni ularga ma`naviy jihatdan mos keluvchi milliy atama va terminlarga almashtirish zarurati yuzaga kelgan edi. Prezidentimizning 2019-yil 21-oktyabrda „O`zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora tadbirlari to`g`risida“gi. farmoni ijrosini ta`minlash maqsadida yuqoridagi zaruratdan kelib chiqib Vazirlar mahkamasining Davlat tilini rivojlantirish departamenti huzurida jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi „Atamalar komissiyasi“ tashkil etildi. Komissiya a'zolari sifatida filologlar, o'zbek, arab, fors va turkiy tillar mutaxassisleri

tayinlandilar. Komissiya a'zolari oldiga bir qator vazifalar joriy etilib, komissiya faoliyati Vazirlar Mahkamasining Davlat tilini rivijlantirish departamenti tomonidan muvofiqlashtiriladigan bo'ldi.¹

Keyingi 10-15 yil ichida ayrim subektiv nuqtai nazarlar bois „termin“ so'zi o'rnida „atama“ so'zining qo'llanishi sun'iy ravishda faollashdi. Hatto „terminologiya“ so'zi ham „atamashunoslik“ so'zi bilan almashtirildi. Bu so'zlar o'tgan vaqt mobaynida nashr etilgan qo'llanma va risolalarda, 50 dan ortiq terminologik lug'atlarda muhrlanib qoldi.² O'z vaqtida A.Hojiyev „termin“ so'zini „atama“ yasamasi bilan almashtirishning noto'g'ri ekanligi, uning sabab va oqibatlari to'g'risira jiddiy mulohaza yuritgan edi. Shularni hisobga olgan holda, termin-ilm-fan, texnika sohalari yoki tarmoqlarida qo'llanuvchi so'z va so'z birikmalarga, atama-so'zini shartli ravishda qo'yilgan nomlar (nomenklatura, nomenlar) xususan, geografik obektlar, joy nomlari (toponimlar)ga, arabcha istiloh o'zlashmasini esa tarixiy terminologiya aspektidagi izlanishlar, tarixiy manbalar matnidagi tushunchalarga nisbatan ishlatish o'zini oqlaydi. Shu o'rinda atama va termin o'zlashmalariga ta'rif berib o'tsam.

Atama so'zi (termin-terminus) marza chegara so'zlaridan olingan. Qadimgi Rimda Termin xudosi bo'lib u marzali toshda turgan. Yupiter ibodatxonasida ya'ni kapitoliyda saqlangan. Zamonaviy ma'noda atama-so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi, fan- texnika va san'atdagi biror bir ma'noni, tushunchani anglatadi. Oddiy so'zlardan farq qilib atamalar o'zining aniq sematik chegaralariga ega. Atamalar hamma vaqt ham o'z ma'nosini anglatavermaydi. Har qanday ilmiy-texnik sohada ko'p miqdordagi omonim-antonim va sinonim atamalar mavjud.

Termin (lotincha-terminos chegara, chek) bundan ko'rinib turibdiki termin chekli chegarali ya'ni muayyan sohaga oid so'zlardir. Termin ta'rifi xususida ilmiy adabiyotlarda ko'pdan ko'p mulohazalar berilgan. Deyarli barcha ta'riflarda termin mahsus ilmiy-texnikaviy ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi tarzira tasvirlanadi.

O.Vinokurning fikricha, terminlar har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi. Zero, termin o'z-o'zidan stixitali tarzda paydo bo'lmaydi, balki zarurligi, jamiyatda unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi.

A. Gerdning mulohazasiga ko'ra, termin ilm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida mavjud tushunchalarning asosiy xususiyatlarini aniq va to'lig'icha aks ettiruvchi maxsus terminologik ma'noga ega tabiiy va sun'iy til birligi, ya'ni so'z va so'z birikmasidir.

O.Axmanovanning ta'kidlashicha, terminologiya qaysidir fan o'z taraqqiyotining oliy darajasiga erishgandagina yuzaga chiqadi, ya'ni termin muayyan tushuncha aniq ilmiy ifoda kasb etgandan so'ng tan olinadi. Terminning notermindan farqlashning asosiy vositasi uni ilmiy asosda ta'riflashning mumkin emasligidadir.

V.P.Daniyelning e'tirof etishicha, jamiyatda sodir bo'ladigan har qanday jarayonning ni'ikosi dastavval terminologiyada o'z ifodasini topadi yoki muayyan terminlarning transformatsion o'zgarishi oqibatida voqealanadi.

D. Lottening ishlarida terminga alohida belgi sifatida emas, balki aniq sistemaning a'zosi shaklida qarash, munosabatda bo'lish zarurligi ta'kidlangan. Uning fikriga muvofiq mazmun planidagi sistemali munosabatlar terminlarning sistem harakterga egaligini belgilaydi. Terminlarning terminlar sistemadagi o'rni, mavqei bilan aniqlanadi.³

Hayotimizda chetdan kirib kelgan ba'zi tushunchalarning o'z va o'zlashma panellari

yonma-yon qo'llanib kelinayotganiga guvoh bo'lamiz. Акция-harakat,aksiya, архэолог-qadimshunos, arxeolog, блок-ittifoq, blok, veto-ta'qiq,veto, офицер-zobit, ofitser, реанимация-jonlantirish, reanimatsiya, эмбарго-embargo, ta'qiqlash, цивилизация-sivilizatsiya, tamaddun shular jumlasidandir. Yana shuni quvonch bilan aytishimiz mumkinki, ba'zi ruscha-baynalminal iqtisodiy terminlar o'zbek tiliga tarjima qilindi. Bularga аукцион-kimoshdi savdosi, бартер-ayirboshlash, гарант-kafil, дефицит-taqchillik, доля-hissa, капитал-sarmoya, маклер-dallol...kabilarni misol qilishimiz mumkin. Shu o'rinda shuni ham ta'kidlab o'tishiz joizki, hali o'zbekcha muqobili topilmagan terminlar ham talaygina. Masalan: kredit, atom, gidrolokatsiya, deduksiya, gerb, auditor, kommunikatsiya, diplomatiya, texnologiya kabi.

Bundan tashqari hozirgi biznes sohasida va yoshlar orasida "Brend" atamasi ommalashgan. Va ayrim brendlarimiz nomi ham o'zga tillarga mansub.Brend (inglizcha – brand)tamg'a,belgi ma'nolarini bildiradi.Brend- bu bir sotuvchining tovar yoki hizmatini boshqa sotuvchilikidan ajratib turuvchi nom, atama, dizayn, belgi yoki boshqa hususiyat. Brendlar biznes, marketing va reklama qilishda biror obyektни tanitish uchun ishlatiladi. kelib chiqadiki brend ma'lum davlatni iqtisodiy rivoji va mavqeiga ham tasir qiluvchi tushuncha.Shunday ekan bernd yaratishda uning nomi jarangdorligi bilan birgalikda milliy ham bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Yurtimizda ishlab chiqarilgan mahsulot chet el bozorlarida milliy tilimizda jaranglab tursa yaxshi emasmi? Aksariyat o'zbek brendlarining nomi esa chet tillaridan olingan. Krafers, Dena, D.Maretti, Bonito, T-Sod, Fratelli Casa kabi mashxur nomlarga duch kelamiz. Bularning barchasi o'zbek tadbirkorlari tomonidan ishlab chiqariluvchi mahsulotlardir. Masalan "Fratelli Casa"(italyancha-aka-ukalar uyi)nomi bilan mashxur kiyim kechak brendi Sherzod va Shohruh ismli o'zbek farzandlari tomonidan 2006-yilda Toshkentda asos solingan. Ushbu brend milliy naqsh bezaklarini ommalashtirib ularni kundalik kiyim kechaklarga o'tkazib, go'zal adras va so'zana chizmalari tushirilgan ayollar ko'ftalari,tolstofkalar va ko'ylaklarni halqimizga taqdim etib kelmoqda.⁴ Sevib iste'mol qiladigan mahsulotlarimizning nomlari qanday ma'no anglatishini esa o'ylab ham ko'rmaymiz. Hot dog, pizza, Hamburger, kokteyl va boshqalar. Albatta bu mahsulotlar o'z vatanida qamday tayyorlansa bizda ham shunday tayyorlanmaydi, o'zimizgz ya'ni dinimizga va mentalitetimizga mos ravish tarkibi o'zgartirib tayyorlanadi. Shunday ekan nomlari haqida ham o'ylab ko'rish maqsadga muvofiq meningcha.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Lex.uz [https://lex.uz>docs](https://lex.uz/docs) Vazirlar mahkamasining 2022-yil 29-yanvardagi 40-son qaroriga 1- ilova.
- 2."Ozbek terminologiyasi" Hamidulla Dadaboyev.Yoshlar nashriyot uyi. Toshkent -2019.
- 3."O'zbek terminologiyasi" A.B.Urinboyeva, D.A.Islamova. Samarqand 2020.
4. local brand.uz

NEURALINK ORQALI CHET TILLARNI O'RGANISHNI VA MULOQOTNI TAKOMILLASHTIRISH

Andijon davlat chet tillari institute Xorijiy til va adabiyoti fakulteti
talabasi Jalilova Mohira

Annotatsiya. Neuralink – bu Ilon Maskning 2016-yilning boshlangan loyihasi. Kompaniya miya signallarini Bluetooth orqali uzatishga qodir bo'lgan maxsus qurilma ishlab chiqmoqda. Bu miya impulslari yordamida kompyuter yoki smartfonni bevosita boshqarish imkonini beradi. Qurilma birinchi bo'lib 2019-yil iyul oyida namoyish etilgan.

Neuralink — проект, запущенный Илоном Маском в 2016 году. Компания разрабатывает специальное устройство, способное передавать сигналы мозга через Bluetooth. Это позволяет напрямую управлять компьютером или смартфоном с помощью импульсов мозга. Впервые устройство было показано в июле 2019 года.

Neuralink is a project started in 2016 by Elon Musk. The company is developing a special device capable of transmitting brain signals via Bluetooth. This allows you to directly control a computer or smartphone using brain impulses. The device was first shown in July 2019.

Kalit so'zlar: Neuralink, neyron, miya, kompyuter, chip, til, Ilon Musk, kompaniya, implantatsiya

Ключевые слова: Neuralink, нейрон, мозг, компьютер, чип, язык, Илон Маск, компания, имплантат

Keywords: Neuralink, neuron, brain, computer, chip, language, Elon Musk, company, implant

"Neuralink" atamasi "neyron" va "bog'lanish" birikmasi kabi ko'rinadi. "Neyron" neyronlar yoki asab hujayralarini anglatadi, ular elektr va kimyoviy signallar orqali ma'lumot uzatish uchun mas'ul bo'lgan asab tizimining asosiy birliklari. "Bog'lanish" ulanish yoki birlashmani anglatadi.

Shunday qilib, "Neuralink" asosan inson miyasi va kompyuterlar yoki boshqa tashqi qurilmalar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri interfeys yaratish kompaniyaning missiyasiga mos keladigan neyron elementlarni o'z ichiga olgan aloqa yoki ulanishni taklif qiladi. Bu kompaniyaning miya-kompyuter interfeysi texnologiyasi bo'yicha ishining mohiyatini qisqacha aks ettiruvchi mos nom. 2020-yil avgust oyida Neuralink neyrochip – miya va kompyuter o'rtasidagi interfeysning birinchi taqdimotini o'tkazdi. Qabul qiluvchining kapsulasi eshitish vositasi kabi quloq orqasiga o'rnatiladi deb taxmin qilinadi. Ipga o'xshash elektrodlar undan miyaga o'tadi. Umuman olganda, miyaga 1500 tagacha elektrodlar joylashtiriladi, ularning har biri inson sochidan 4 barobar yupqaroqdir. Bitta 4 x 4 mm protsessor 10 ming elektroddan olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydi. USB-C kabeli maksimal ma'lumotlarni uzatish tezligini ta'minlaydi.

Neuralinkning asosiy maqsadi odamlarni, ayniqsa, nevrologik kasalliklardan aziyat chekayotganlarni kuchaytirishdir. Maskning so'zlariga ko'ra, qurilma gormonlarni nazorat qilishga, tashvish bilan kurashishga yordam beradi va hatto miyani yanada samarali ishlashiga yordam beradi. Chip musiqani bevosita miyaga uzatish imkonini ham beradi. Odamlar odatda quloqlarimizga etib bo'lmaydigan chastotalarda musiqa tinglashlari va hatto telepatik aloqada bo'lishlari mumkin bo'ladi. Neyrochipni implantatsiya qilish

bo'yicha operatsiya robotlashtirilgan bo'ladi va ko'rishni lazer bilan tuzatishdan murakkabroq bo'lmaydi, Neuralink olimlari va'da qilmoqdalar. Maskning so'zlariga ko'ra, birinchi sinovlar allaqachon kalamushlar va maymunlar ustida o'tkazilgan va muvaffaqiyatli yakunlangan. Odamlarda test o'tkazish uchun AQSh Sog'liqni saqlash vazirligidan ruxsat olish kerak.

Mask inson miyasining imkoniyatlarini kengaytirish nafaqat jiddiy kasalliklarga dosh berishga, balki sun'iy intellekt bilan raqobatlashishga ham imkon beradi, deb o'ylaydi. Kompaniya Rossiya va Xitoydagi neyrolaboratoriyalarga kirishga harakat qildi, ammo bu AQSh siyosati va qonunlari tufayli imkonsiz bo'lib chiqdi.

2024-yil mart oyida Neuralink implantatsiya qilingan chipli odam kompyuterda shaxmat o'ynashini ko'rsatdi. Implantatsiya tufayli baxtsiz hodisadan keyin yelkasidan pastga shol bo'lib qolgan 29 yoshli bemor aqli bilan kursorni boshqara oldi. Kadrlarda Nolan Arbau noutbukda shaxmat o'ynab, kursorni Neuralink qurilmasi yordamida harakatlantirgani aks etgan. Erkak, shuningdek, chip tufayli u Civilization VI-ni "to'g'ridan-to'g'ri sakkiz soat davomida" o'ynashi mumkinligini aytdi. Mart oyida Ilon Mask, shuningdek, Neuralink ko'zi o'jiz odamlarga ko'rishga yordam beradigan shunga o'xshash mahsulotni ishlab chiqishni rejalashtirayotganini aytdi. Unga ko'ra, bu loyiha Blindsight deb nomlanadi. Maksning ta'kidlashicha, chiplar allaqachon ko'r maymunlarda muvaffaqiyatli sinovdan o'tkazilgan va ularning hech biri "Neuralink qurilmasidan o'lgan yoki jiddiy jarohat olgan".

Umumjahon til imkoniyatlarini muhokama qilar ekan, Mask shunday dedi: "Menimcha, siz printsiplial jihatdan siz juda tez va ancha aniqroq muloqot qila olasiz... shunga o'xshash vaziyat, lekin matritsaga o'xshash bo'lardi. siz boshqa tilda gaplashmoqchisiz, muammo yo'q. shunchaki dasturni yuklab oling."

Muskning ta'kidlashicha, dastlabki bir necha neyralink iteratsiyalari miya shikastlanishlarini hal qilishga qaratilgan. "Bu sizga yashirincha tushmaydi, bu biroz vaqt oladi", dedi Musk aql orqali muloqot qilish imkoniyati haqida. Biroq, necha yil o'tib, gapirishga hojat qolmaydi, degan savolga Mask: "Agar rivojlanish tezlashsa, 5-10 yil bo'lishi mumkin", dedi.

Yuqori tarmoqli kengligi aloqalari

Til va nutqni muloqotning samarasiz usuli sifatida o'ylash dastlab biroz g'alati. Chunki bu bizda hozir bor narsadir. Ammo insonning ko'p niyatlari tarjimada yo'qolishi mumkinligini inkor etib bo'lmaydi. Misol uchun, Ilonning o'zini olaylik, u atrofdagi eng aqlli odamlardan biri bo'lishi mumkin, lekin u eng yaxshi ma'ruzachi yoki muloqotchi emas. Ilon gapirganda, u miyasidagi hamma narsani samarali so'zlarga aylantira olmasligi aniq. Va bu juda ko'p tushunmovchiliklarga olib keladi, odamlar uni firibgar yoki yolg'onchi yoki narsist deb o'ylashadi, chunki ular tushunmaydilar.

Aynan o'sha erda hamma narsa aniq boshlanadi, biz ommaviy axborot vositalarida an'anaviy tarzda tasvirlanganidek, sizning so'zlaringizni boshqa birovning ongiga etkazish ma'nosida telepatiya haqida gapirmayapmiz. Bilasizmi, Obi Van Kenobi Luqoning ongiga so'zlarni aytadi. Bu kontseptual telepatiya, sizning ongingizdan yuklangan va boshqalarning ongiga yuklab olingan butun ko'p o'lchovli g'oya. Bu mukammal bo'lishi shart emas, u birinchi navbatda bo'lmaydi, lekin u shunchaki vizual va kontseptual ma'lumotlarni uzatishda yaxshilanish bo'lishi kerak.

Xotiraga asoslangan tillar

Bilasizmi, qanday qilib hikoyaning ba'zi jihatlarini tahrir qilmasdan yoki bo'rttirmasdan aytib berishning iloji yo'q? Aqldan ozgan voqealarni aytib berish qiziqarli bo'lishi mumkin, ammo xotiraning asl mohiyati yo'qolishi mumkin. Va ba'zida bu juda muhim. Tasavvur qiling-a, biz to'g'ridan-to'g'ri xotirani baham ko'ra olamizmi? Bu fotografiya ixtirosi kabi inqilobiy bo'lar edi, faqat o'zingiz ko'rgan narsani tasvirlab berish o'rniga, siz shunchaki rasmni ko'rsatishingiz mumkin va boshqalar o'zlari ko'rishlari mumkin.

Vaqt jadvali

Xo'sh, bularning barchasi kelajakka qanchalik uzoq? Bu qandaydir 22-asr evolyutsiyasiga o'xshaydi. Ammo, agar siz Ilon Mask kabi o'ylayotgan bo'lsangiz, bu aslida burchakda. Elon Neuralink til o'rnini bosa olishimizdan besh-o'n yil uzoqda ekanligini aytadi. Rostini aytsam, qo'rqinchli. Endi, albatta, biz bu bilan Elon vaqtini yodda tutishimiz kerak. Ilon har doim biror narsa tayyor bo'lishini aytganida, biz hech bo'lmaganda haqiqiy hayotga yaqinlashish uchun vaqt jadvalini ikki baravar oshirishimiz kerak. Demak, 10, balki 20 yil. Bu hali ham g'alati, lekin mening zaif miyam uchun buni boshqarish mumkin. Nega Elon bunday ishlarni qiladi? U tilni 5 yil ichida eskirib qo'yaman degan va'daga o'xshaysizmi? Bu uning etakchilik uslubi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, u buni motivatsiya sifatida ko'radi - agar u bu aql bovar qilmaydigan murakkab loyihani 5 yil ichida amalga oshirish mumkinligiga chin dildan ishonsa, uning muhandislari ham buni amalga oshirish mumkinligiga ishonishni boshlaydilar. . Bu hali ham 20 yil davom etishi mumkin, ammo sizning munosabatingiz sizning balandlikni belgilaydi.

Ayni paytda biz Neuralink qurilmasining birinchi insoniy sinovlarini kutmoqdamiz. Elon bu yil, Elon vaqti bilan yana sodir bo'lishidan umidvor ekanligini aytdi, ammo hozirgacha juda ko'p yaxshi yangiliklar bor. Biz maymunning bosh suyagida bir emas, ikkita implant borligini ko'rdik va maymun juda yaxshi ko'rinardi. Shunday qilib, Neuralinkga ega bo'lgan odam protseduradan xuddi shunday yaxshi o'tadi, deb ishonish oqilona. Biz bilamizki, bu implantlarni birinchi bo'lib oladigan odamlar buni o'yin-kulgi uchun qilmaydi, birinchi klinik sinovlar tibbiy sabablarga ko'ra amalga oshiriladi. Neuralink ularning implantatsiyasining birinchi versiyasi falajdan aziyat chekayotgan odamlarga kompyuter va smartfon kabi qurilmalar bilan aloqa o'rnatishda yordam berishiga umid qilmoqda. Bu muhtoj odamlar uchun hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydigan kichik birinchi qadamdir.

Neuralink-ning ommaviy bozori keyinroq paydo bo'ladi, ammo bu qurilmalarni o'rnatishning avtomatlashtirilgan jarayoni tufayli, o'rtacha Jo ulardan birini olishga qodir bo'lgandan so'ng, asrab olish darajasi juda tez o'sishi mumkin.

SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGANISHNING TIPOLOGIK TAMOYILLARI

Abdullayev Ikramjon Xashimdjanyovich Andijon davlat chet tillari institutiEmail:

ikramjona@inbox.ru

Qaxarova Go‘zaloy Alisher qizi Andijon davlat chet tillari instituti I-21-11 guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada so‘z turkumlarining o‘rganilish tarixi, ularni tasniflashdagi o‘ziga xos tipologik xususiyatlari talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: so‘z turkumlari, kategoriya, semantik va morfologik ma‘no va vazifa, tamoyil, mustaqil, yordamchi, aloqa, bog‘liqlik.

Abstract: This article studies historical survey of parts of speech, their typological characteristics in classifying them into parts of speech.

Keywords: part of speech, category, semantic and morphological meaning, nomenclature, criteria, primary, secondary, relation, connection

Аннотация: В данной статье исследуется исторический обзор частей речи, их типологическая характеристика при классификации их на части речи

Ключевые слова: часть речи, категория, грамматическая функция, грамматическое значение, номенклатура, принцип, первичный, смысловой, второстепенный, отношение, связь.

Mustaqil ma’noli so‘z shakli leksik va grammatik ma’nolar yig‘indisidan iborat bo‘ladi. Leksemalar leksik ma’nolari va grammatik ma’nolariga ko‘ra tasnif qilinadi. Grammatik ma’nolarga morfologik va sintaktik ma’nolar kiradi.

So‘z turkumlarini an’anaviy semantik tasnif etishda ularning leksik ma’nolar bo‘yicha yaqinligi hisobga olinadi. XX asrning so‘nggi choragida rus va chet el tilshunosligida leksik semantikaga oid tadqiqotlar ko‘paydi. Semantika tilning alohida sohasi deb qarash paydo bo‘ldi. Uning o‘z qonuniyatlari mavjudligi aniqlandi. Mazkur qonuniyatlar sintaktik va morfologik qonuniyatlardan farq qilishi ta’kidlandi. Semantikaning avtonomligi neyrolingvistik tadqiqotlarda ham ko‘zga tashlandi. Leksikani semantik tasnif etishga muvofiq predikat va nopredikat leksika ajratildi. Predikatlar o‘z navbatida birinchi va ikkinchi qatarga bo‘lindi. Shuningdek, aktiv va stativ predikatlarga ajratildi. Bunday semantik sinflar “botiniy so‘z turkumlari” deb nomlandi.

Semantik sinflar an’anaviy so‘z turkumlariga mos kelmaydi, lekin nomuvofiqlik absolyut emas. Ayrim korrelyasiyalar ko‘zga tashlanadi. Masalan, har qanday tilda ham ismlar sinfi haqida gapirilganda unga muayyan predmetlarni ifodalovchi leksemalar kiritiladi. Lekin bu sinf faqat predmetlar bilangina chegaralanib qolmasligi inobatga olinmaydi. Shuning uchun ham bir qator olmlar so‘z turkumlari sistemasining semantik asoslari masalasini maxsus o‘rganish zarur deb hisobladilar. Shuni ta’kidlash kerakki, so‘z turkumlarini oddiy tarzda tushunish va leksik ma’nosiga ko‘ra tasnif etish neyrolingvistik tadqiqotlar bilan ham tasdiqlandi. A.R.Luriyaning e’tirof etishicha, yosh bolalar va afatiklar so‘zlarni so‘z turkumlari bo‘yicha emas, leksik ma’nolari bo‘yicha tasnif etadilar. Bemorlarga qaytadan so‘z turkumlari haqida ma’lumot berish zarur. Shundan keyin ham ular so‘z turkumlari o‘rniga semantik sinflarni ajratadilar. Bunday tasnif so‘z turkumlari tasnifiga muvofiq kelmaydi. Bunday bemorlar predmetlikni ifodalovchi otlarni, aktiv fe’llarni osonlik bilan aniqlaydilar, lekin ozodlik – fe’l yoki sifat, yugurish – fe’l, uxlamok – fe’l emas, deyilar. Shuningdek, yashamoq, o’lmoq so‘zlarini qaysi sinfga kiritishga

qiynaladilar. Bu kuzatishlar semantik va grammatik sistemalarning avtonomligini ko'rsatadi. Bemorlarda semantikani qabul qilish qobiliyati saqlangan, lekin uni grammatik aspektda qabul qilish mexanizmi anchagina buzilgan bo'ladi.

Semantik so'z turkumlari. So'z turkumlarini tasnif etish tamoyillaridan biri semantik tamoyildir. Bunda so'zlar sintaktik vazifalariga muvofiq tasnif etiladi. Bunday yondashuv universal bo'lib, tipologik maqsadlarga qulay hisoblanadi. Shu bilan birga, asosiy sintaktik tushunchalar turlicha belgilanadi va har doim ham qat'iy bo'lavermaydi. Shuning uchun ham sintaktik so'z turkumlarini ajratishdan oldin asosiy sintaktik tushunchalarni aniqlab olish zarur. A.A.Xolodovich va uning maktabi tavsiya etgan sintaktik konsepsiya hozirgi zamon tilshunosligida keng tarqalgan. Dastlab shuni ta'kidlash zarurki, sintaktik vazifasiga ko'ra so'zlarni tasnif etish uni sintaksema deb tushunilgandagina mumkin bo'ladi. Gapning sintaktik strukturasi muayyan semantik strukturani namoyon etadi. Semantik struktura esa hodisalar (vaziyatlar, faktlar) va ularning ishtirokchilaridan iborat bo'ladi. Sintaktik so'z turkumlari semantika bilan muayyan korrelyasiyaga ega, lekin ularni bir xildagi muvofiqlik deb tushunmaslik kerak.

Morfologik so'z turkumlari. An'anaviy so'z turkumlarini ajratish qadimgi grek va lotin tillarining morfologik belgilariga asoslangan. Leksemalarning qat'iy tasnifi ham morfologik tamoyil bo'yicha amalga oshirilgan. Bu tasniflardan voz kechishga hech qanday asos yo'q. Faqat leksemalarning boshqa tip tasniflari sirasida morfologik tamoyilning o'rnini aniqlash zarur. Morfologik sinflar turlicha ajratilgan. Yevropa tilshunosligi an'analarda morfologik tamoyilga tor ma'noda yondashilgan bo'linsa, qadimgi grek, lotin va rus tillarida so'z o'zgartiruvchilar tipining rivojlanganligi hisobga olinib, keng ma'noda yondashilgan. Ingliz tili uchun ham morfologik tamoyilga tor yondashuv mos kelmaydi. Shuning uchun ham Amerika tilshunosligida so'z turkumlarini tasniflashda distribusiyaga asoslanilgan. Tor yondashuv xitoy va yapon tillari uchun ham to'g'ri kelmaydi. Morfologik tamoyil keng ma'noda qo'llanganda, leksik birliklar (asoslar)ning faqat affikslar bilangina emas, boshqa har qanday grammatik elementlar, jumladan, yordamchi so'zlar bilan qo'shilishi ham hisobga olinadi. Morfologik tasnif keng ma'noda tushunilganda, eng kichik detallargacha nazardan qochirilmaydi. Masalan, yapon tilshunosligida leksemalarning yordamchi so'zlar bilan qo'shilishi hisobga olinganda, aniq morfologik tasnif namoyon bo'ldi.

Mustaqil so'zlar sirasida o'zgarimas so'z turkumlari (so'z o'zgartiruvchi affikslarni olmaydigan so'z turkumlari)ning bo'lishi sintaktik so'z turkumlari bilan morfologik so'z turkumlarining o'zaro muvofiq kelmasligini ko'rsatadi. Lekin ayrim tillarda sintaktik va morfologik so'z turkumlari orasida muayyan korrelyasiyalar uchraydi. Bu korrelyasiyalar uslubiy xarakterga ega bo'ladi. I.Meshchaninovning e'tirof etishicha, "so'z turkumlari – morfologizasiyaga uchragan gap bo'laklaridir".

Ayrim tillarda sintaktik sinflar ayrim morfologik sinflar bilan muvofiq kelishi mumkin. Masalan, rus tilidagi otlar, fe'llar, sifatlar; yapon tilidagi otlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алпатов В.М. Принципы типологического описания частей речи. – В кн.: Части речи. Теория и типология. М., 1990. с.25-50
2. Лурия А.Р. О патологии грамматических операций. – М.-Л., 1986. с. 71-73
3. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. М.-Л., 1945
4. Лайонз Дж. Введение в теорическую лингвистику. М., 1978

NEMIS TILI LEKSIKOGRAFIYASI VA LUG'AT TURLARI

Raximova Hulkaroy Andijon Davlat Chet tililar Instituti

Nemis tili nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi 301- guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada nemis tili leksikografiyasi va lug'at turlari haqidagi ma'lumotlarni taqdim etadi. Maqolada nemis tilining lug'atlarining qanday turlarini funksiyalarini va tuzilishini, shuningdek, leksikografiya sohasidagi eng muhim yangilanishlarni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Leksikografiya, lug'at turlari, maxsus lug'at, Sinonim lug'at, talaffuz lug'at, bir tilli va ikki tilli lug'atlari, rasmi lug'at.

Annotation: this article provides information on German lexicography and dictionary types. The article shows the types of dictionaries of the German language, their functions and structure, as well as the most important updates in the field of lexicography.

Key words: Lexicography, dictionary types, special dictionary, Synonym dictionary, pronunciation dictionary, monolingual and bilingual dictionaries, picture dictionary.

Leksikografiya – bu iste'molchilar uchun mo'ljallangan lug'atlarni yig'ish, tahlil qilish, tuzish va tahrir qilishni o'z ichiga oladigan ilmiy va nazariy faoliyat sohasidir. Nemis ilmiy va nazariy faoliyat sohasidir. Nemis tili leksikografiyasi, dunyoning eng ko'p o'rganigan tillaridan biri sifatida, o'ziga xos xususiyatlarga va boy tarixga ega. Bu soha, nemis tilining leksik zahirasini o'rganish, uning o'zgaruvchan tabiatini qayd etish va tildagi so'zlar qo'llanilishining turli shakllarini klassifikatsiya qilish bilan shug'ullanadi.

Nemis leksikografiyasining diqqat markzida turli xil lug'at turlari joy olgan bo'lib, ular tilshunoslar, tarjimonlar, o'qituvchilar va nemis tilini o'rganuvchilar kabi turli auditoriyalar uchun qimmatli manbalar hisoblanadi. Har bir lug'at turi – umumiy lug'atlar – tilning turli qirralarini yoritib, foydalanuvchilarga so'zlar orqali o'z fikr va tuyg'ularini aniq ifoda etishga yordam beradi. Maqola tadbiq qilish maqsadi, nemis tilining leksik tomondan boyliklarini, so'z yaratish jarayonlarini va nemis tilida so'zlar qanday qayd qilinishi va izohlanishining turli usullari bilan tanishtirishdir.

Muhokama va Natijalar

Leksikografiya yunon tilidan olingan bo'lib, lug'at tuzish deganidir. Amaliy lug'atchilik lug'atlar tuzish bilan bir qatorda ijtimoiy muhim vazifalarni ham bajaradi: ona tili va boshqa tillarni o'rganish; ona tilini tavsif qilish va me'yorlashtirish; tillar o'rtasida o'zaro aloqa va munosabatni ta'minlash; muayyan til leksikasini ilmiy jihatdan o'rganish va boshqa leksikografiya lug'at tuzish ishi sifatida turli xil xalqlardan yozuv taraqqiyotining ilk bosqichlarida u yoki bu tushunarsiz so'zning qanday ma'no anglatishini bilish ehtiyoji sababidan paydo bo'lgan. Dastavval tuzilgan lug'atlar umumlashgan va universal xususiyatga ega bo'lgan. Leksikografiya tarixi shuni ko'rsatadiki, bir tilli lug'atlar butunlay boshqacha ilmiy va ijtimoiy kontekstlarda, asoslash kontekstlaridan muhim ahamiyat kasb etgan. Lug'atdan foydalanuvchining maqsadi so'zlarning ma'nolarini bir til doirasida aynan tushunish yoki o'sha so'zning muqobil boshqa variant bilan tanishish va u shu maqsadda bir tilli lug'atlarga murojaat qiladi. Quyida lug'atlarning bir necha turlari bilan taishib chiqishimiz mumkin.

Umumiy va maxsus lug'at. Kabi umumiy lug'atlar masalan Duden – zamonaviy tilning umumiy lug'atiga oid keng qamrovli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra,

maxsus lug'atlar faqat aniq ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, ma'lum bir maqsad uchun mo'ljallangan yoki ma'lum bir foydalanuvchi guruhiga qaratilgan lug'atdir.

Talaffuz lug'ati.

Bu lug'at nima haqidaligini uning nomidan anglab olishimiz mumkin. Bu yerda gap so'zlarning to'g'ri talaffuzi haqida ketadi. Ehtimol, siz o'zingizdan ma'lum bir tildagi aynan bir so'zni to'g'ri talaffuz qilayotganingiz yoki aksincha ekanligi haqida ikkianayotgan yoki xato deb o'ylayotgan bo'lsangiz ushbu lug'atga murojaat qilishingiz mumkin. Bu fonetik transkripsiya deb ataladigan narsa bilan ishlaydi.

Sinonim lug'at Sinonimik lug'atlar ma'lumot dasturi cheklangan lug'atlar turiga kiradi. Sinonim va tegishli so'zlar tegishli kalit so'z uchun berilgan. Mutlaq sinonimiya kamdan-kam bo'lganligi sababli, bu turdagi lug'atlarning foydalanuvchilari muayyan kontekst uchun mos sinonimni tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun yuqori darajadagi til malakasiga ega bo'lishlari kerak.

Bir tilli va ikki tilli lug'atlar

Ayniqsa, til mutaxassislari Duden kabi bir tilli lug'atlarning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirmaydilar. Imlodan tortib grammatikagacha, sinonimlardan xorijiy so'zlarning ma'nosigacha bu yerda hamma narsa haqida ma'lumot mavjud.

Rasmi lug'at So'zlar va rasmlarning kombinatsiyasi sifatida rasmi lug'atlar nafaqat bolalar uchun, balki vizual tarzda o'rganishni yaxshi ko'radigan har bir kishi uchun tavsiya etiladi. Ko'p tilli teglar ko'pincha rasm yonida ko'rsatiladi. Ayniqsa, texnik lug'atni rivojlantirish uchun, masalan nemis, ingliz va boshqa tillardagi metall texnologiyasi uchun rasmi lug'atlar ro'yxatini yoddan yodlash uchun qiziqarli alternatividir.

Nemis tili leksikografiyasining keng miqyosli va murakkab sohasini o'rganish bizni tilning boy va rang-barang olamiga olib kiradi. Maqolaning muhokamasidan ko'rinib turibdiki, nemis tili leksikografiyasi til foydalanuvchilari, olimlar va tilshunoslar uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Har xil turdagi nemis tili lug'atlarining mavjudligi – umumiy lug'atlar, soha lug'atlari, etimologik izohlar, frazeologiya to'plamlari foydalanuvchilarni nemis tilida aniq va samarali muloqot qilishga imkon beruvchi juda muhim resurslardir.

Foydanilgan Adabiyotlar:

1. Степанова. М. Д Лексикология современного языка - Академия, 2003
2. Xojiyev. A, Begmatov. E, G'oyipov. C, Mullayev. T. O'zbek tili leksikografiyasi. – Toshkent . 1981.
3. Tursunov. U, Muxtorov. A, Radmatillayev. Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - T: O'zbekiston, 1992. -400 b.
4. OB Azamov The place of phraseological system in european linguistics and early phraseological studies// Том 3 №1 2022/5/13 Международный журнал “Язык, методика, перевод”
5. AO Burkhanovich Common zoonyms and their lexical-semantic characteristics (example of uzbek and german languages). International Multidisciplinary Journal for Research and Development, 2023/11/2
6. Comparative Analysis Of Isomorphic And Allomorphic Aspects Of Compliment Concept In German And Uzbek Languages. НМ Кодирова. международный журнал языка, образования, перевода 4 (2)

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARDA “OMAD” KONSEPTI

Abdurahmonova Xadicha Dilmurod qizi Andijon davlat chet tillari instituti

Xorijiy tillar va adabiyoti fakulteti 2-kurs talabasi Tel: 972720270

Annotatsiya: Ushbu maqolada omad konseptining ingliz va o‘zbek tillaridagi ma’nolarining o‘xshashliklari hamda farqlari va uning turli vaziyatlarda turlicha qo‘llanishi haqida so‘z boradi. Omad konsepti, ingliz va o‘zbek tillarida bir xil ma’noni anglatadi. “Omad” so‘zi ingliz tilida “success” (muvaffaqiyat) yoki “luck” (omad), o‘zbek tilida esa “omad” yoki “muqaddas yordam” degan ma’nolarda ishlatiladi. Maqsad va natijaga yetishishda omadning o‘rni muhimdir. Qo‘llab-quvvatlash va ishonch, bu konseptni amalga oshirishda asosiy qo‘llaniladigan yordamlardir. Bilim va tajriba o‘rish, yangi yo‘nalishlarga yo‘l ochishda muhim o‘rni tutadi. Vaqt va sabr esa omadga erishish uchun kerak bo‘lgan sababdir. Ingliz tilida “belief” (ishonch) so‘zi, o‘zbek tilida “ishonch” degan ma’noni anglatadi va omad konseptining asosiy qismidir.

Key words: Omad, muvaffaqiyat, natija, maqsad, qo‘llab-quvvatlash, istiqbol, bilim, tajriba, yo‘nalish, vaqt, sabr, ishonch.

“Omad” so‘zi ingliz tilida “success” (muvaffaqiyat) va “luck” (omad) ma’nolarda ishlatiladi. “Success” so‘zi qobiliyat, tayyorlik va mehnat natijasida erkinlikka yetishishni anglatadi. “Luck” esa tasodifiy va to‘laqonli omadga ega bo‘lgan holatni tavsiflaydi. Ushbu iboraning o‘zbek tilidagi konsepti esa quyidagicha anglashiladi. “Omad” so‘zi o‘zbek tilida “omad” yoki “muqaddas yordam” ma’nolarda qo‘llaniladi. Bu so‘z, insonning tasodifiy yordam yoki yorug‘likka ega bo‘lishi, tijoratda yoki har qanday boshqa faoliyatda muvaffaqiyatga erishishini ifodalaydi. Muvaffaqiyat va natijaga yetishishning omad bilan bog‘liqligi ingliz tilida ushbu yo‘sinda tushuntiriladi. Muvaffaqiyatga erishishda omadning roli katta. Omad, tashqi omillar yoki tasodifiy imkoniyatlardan tashqari, insonning maqsad va natijalarga erishishda qo‘llaniladigan qobiliyat va tayyorlikni ifodalaydi. “Luck” esa ba’zi holatlarda tasodifiy natijalarni oladi, lekin bu muvaffaqiyatga olib kelish uchun kerakli qobiliyat va tayyorlik bilan birga bo‘ladi. O‘zbek tilida muvaffaqiyat va natijaga yetishishda omadning o‘rni katta. Omad, insonning faoliyatida yorug‘lik va yordamni ifodalaydi. U, maqsadga erishishda va unga yaqinlashishda asosiy qo‘llaniladigan qobiliyat va tayyorlikka ega bo‘lishni anglatadi. Omad orqali, inson tasodifiy yordam yoki yorug‘lik asosida muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Endilikda, qo‘llab-quvvatlash va ishonch haqida va uning omad oshirishda tutgan o‘rni haqida so‘z yurutsak, bu, bir kishi yoki tashkilotning boshqa shaxslar yoki tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, yordam berish va boshqalar yordamida muvaffaqiyatga erishish uchun o‘zaro faol hamkorlik qilishni anglatadi.

Ishonch: Bu, bir kishi yoki tashkilotning biror narsaga ishonishini va unga ishonch hissiyatini ifodalaydi.

Qo‘llab-quvvatlash, omad konseptida, omadni oshirishda katta rol o‘ynaydi. Boshqalar yordamida maqsadga yetishish va yorug‘likni oshirish, omadni yuksaltish uchun katta ahamiyatga ega. Qo‘llab-quvvatlash, omad konseptida, omadni oshirishda asosiy faktor sifatida hisoblanadi. Boshqalar yordamida yorug‘likni oshirish va maqsadga yetishish, omadga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Ingliz va O‘zbek tillarida ishonch va omadning mushtarakligi.

Ingliz Tilida: Ishonch, omadni oshirishda katta oʻrni bor. Bir kishi yoki tashkilot ishonch hissiyatiga ega boʻlganida, bu, maqsadga yetishishda va omadga erishishda katta yordam beradi.

Oʻzbek Tilida: Ishonch, omad konseptida, muhim muhimiyatga ega. Agar bir kishi yoki tashkilot ishonch hissiyatiga ega boʻlsa, bu, maqsadga yetishishda va omadga erishishda yordam beradi.

Oʻzbek va ingliz tillarida omad konseptini ifodalovchi maqollar, frazeologik birliklar hamda aforizmlarni koʻrib chiqamiz.

Maqolalar:

1. "Omad, sabrli va ishonchli odamlarga tabiiydir."
2. "Muvaffaqiyatga erishishda, omadning roli hamda ahamiyati juda katta."
3. "Ishonch va omad - yana bir asosiy muhim omad konsepti."
4. "Omad - bu, tasodifiy yordam yoki muqaddas yordamning natijasidir."
5. "Omad konsepti, insonning yorug'lik va sabrini sinab ko'rishdir."
6. "Muvaffaqiyatda, omad bilan yordam tushuniladi."
7. "Omad, maqsadga erishish yo'li bo'lib qoladi."
8. "Omad, yorug'lik va yordamning yigitligi."
9. "Ishonch - omadning boshlang'ich qadamidir."
10. "Omadning bajarilishi sabr va ishonch asosida."

Iboralar:

1. "Omad - bu, yo'lning yordami."
2. "Ishonch, omadga yetishishda eng katta kuchdir."
3. "Omad konseptida, yorug'lik va sabr katta ahamiyatga ega."
4. "Muvaffaqiyatning yuzi omad va ishonchdir."
5. "Ishonch, omadning boshlang'ich bosqichidir."
6. "Omad, qo'llab-quvvatlash bilan o'sadi."
7. "Sabrli va ishonchli, omadni oshirish mumkin."
8. "Omad, ishonch va sabrning meylligi."
9. "Ishonch, omadning asosidir."
10. "Omad va sabr, muvaffaqiyatga erishishdagi muhim omillar."

Aforizmlar:

1. "Omad va ishonch - hayotning yana bir muhim omillaridir."
2. "Muvaffaqiyatda, omadning roli yuqoridadir."
3. "Ishonch va omad, faoliyat natijalarini oshirishda yordam beradi."
4. "Omad, sabr va ishonch yana bir muhim qo'llab-quvvatdir."
5. "Ishonch, omadning boshlang'ich asosidir."
6. "Omad, yorug'lik va yordamning yana bir asosiy muqaddas yordamidir."
7. "Muvaffaqiyatda, omad va ishonchning yeri eng katta."
8. "Ishonch va omad, muvaffaqiyatga erishish yo'lini ochadi."
9. "Omad va sabr, muvaffaqiyatga erishishda zarurdir."
10. "Ishonch, omadning boshlang'ich bosqichidir."

Ushbu maqolalar, iboralar va aforizmlar omad konseptini o'zbek tilida ifodalashda yordam berishi mumkin. Endilikda, buni ingliz tili misolida ko'rib chiqamiz.

Proverbs:

1. "Success is often achieved by those who don't know that failure is inevitable."
2. "Luck is what happens when preparation meets opportunity."
3. "Persistence and resilience are key factors in achieving success."
4. "Belief in oneself is a cornerstone of success."
5. "Omad and patience go hand in hand in the journey to success."
6. "Success is not final; failure is not fatal: It is the courage to continue that counts."
7. "Luck is believing you're lucky."
8. "Success is the sum of small efforts, repeated day in and day out."
9. "Trust in yourself and your abilities is crucial to achieving success."
10. "Omad is the bridge between dreams and reality."

Phrases:

1. "Omad is the compass that guides you."
2. "Trust is the foundation of any successful endeavor."
3. "Luck favors the prepared mind."
4. "Success requires belief in oneself."
5. "Persistence turns obstacles into stepping stones."
6. "Luck is the residue of design."
7. "Success demands consistency and dedication."
8. "Believe you can and you're halfway there."
9. "Trust your journey, even when you don't understand it."
10. "Success is not luck; it's hard work."

Aphorisms:

1. "Luck is a dividend of sweat. The more you sweat, the luckier you get."
2. "Success is walking from failure to failure with no loss of enthusiasm."
3. "Trust yourself, you know more than you think you do."
4. "Luck is what you have left over after you give 100 percent."
5. "Success is the result of perfection, hard work, learning from failure, loyalty, and persistence."
6. "Trust is built with consistency."
7. "Luck is the by-product of busting your fanny."
8. "Success is where preparation and opportunity meet."
9. "Believe you can and you're halfway there."
10. "Trust is the first step to love."

Ushbu maqolalar, iboralar va aforizmlar omad va muvaffaqiyat konseptini ingliz tilida yaxshi ifodalashda yordam berishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, Omad konsepti, hayotda muvaffaqiyat va natija olishda asosiy qo'llaniladigan asosiy omil. Bu konseptni ingliz va o'zbek tillarida o'zaro mos kelishlari bor, lekin ularning tushunchalari va nuanslari bir xil emas. Muvaffaqiyatga yetishish uchun, odam sabr, ishonch va yorug'likka ega bo'lishi kerak, va bu jarayonda tasodifiy yorug'lik yoki omad ham muhim ahamiyatga ega.

ISSUES RELATED TO STANDARDIZING PLACE NAMES

To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi Andijon Davlat Chet Tillari Instituti

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Ushbu insho nomlashning asosiy tamoyillari va ko'rsatmalarini o'rganadi, kengashning jamiyat dinamikasidan tortib madaniy merosgacha bo'lgan mulohazalar asosida qo'shimcha qoidalarni joriy etish vakolatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: nomlash tamoyillari, yo'riqnomalar, kengash vakolati, qo'shimcha qoidalar, jamiyat dinamikasi, tarixiy kontekst, iqtisodiy omillar, ekologik mulohazalar, madaniy meros, nomenklatura, yaxlit yondashuv, adaptiv boshqaruv

Abstract. This essay explores the foundational naming principles and guidelines, emphasizing the board's authority to introduce supplementary rules based on considerations ranging from community dynamics to cultural heritage.

Keywords: naming principles, guidelines, board authority, supplementary rules, community dynamics, historical context, economic factors, environmental considerations, cultural heritage, nomenclature, holistic approach, adaptive governance.

Аннотация. В этом эссе исследуются основополагающие принципы и рекомендации по присвоению имен, подчеркиваются полномочия совета по введению дополнительных правил, основанных на самых разных соображениях, от динамики сообщества до культурного наследия.

Ключевые слова: принципы наименования, рекомендации, полномочия совета директоров, дополнительные правила, динамика сообщества, исторический контекст, экономические факторы, экологические соображения, культурное наследие, номенклатура, целостный подход, адаптивное управление.

The rationale behind the official and technological standardization of toponymy, specifically in administrative or postal contexts rather than solely political, often hinges on a simplistic positivistic binomial nomenclature. This approach is purportedly deemed the most universally applicable and ideal form for general convenience and well-suited for geospatial database models, characterized by computer tabular memory rather than transactional computing. However, the stark reality deviates significantly from this seemingly straightforward framework. Numerous complexities arise, presenting challenges that confront various users of toponyms and gazetteers, rendering the simple binomial nomenclature inadequate for many applications of such data. Confronted with this intricate landscape, the need for minimal database standardization becomes apparent, introducing a host of new issues, challenges, and opportunities. Some challenges appear divergent or subjective, particularly in historical or social science research, while others manifest with the advent of popular technologies, impacting map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning, and terrain operations, among other domains. The integration of new information technologies and knowledge discovery techniques does not merely provoke but amplifies problems for gazetteer users, imposing a triple constraint. This constraint revolves around tabular gazetteer standards, unique entry administrative standards, and the automatic fixing of name placement at the centroid position, disregarding the spatial coverage, extent, footprint, and limits of the entity. Yaïves Ferland claims that: "To address this complexity, minimal database standardization appeared as a necessity, but also, that created new problems, challenges, or

opportunities. Some looked to be divergent or personally determined, at will, as for historical or social science research; or appeared with popular new technologies, as for: map-making, information retrieval, georeferencing, geoparsing, strategic planning and terrain operations, etc. Problems for gazetteer users are not provoked, strictly said, but amplified by new information technologies and even knowledge discovery techniques.” The intricacies of toponymic standardization and the challenges posed by evolving technologies underscore the multifaceted nature of the subject. Historical and social science researchers, along with practitioners in various technological domains, grapple with divergent demands, necessitating a nuanced understanding of the limitations and opportunities presented by standardized approaches to toponymy. As the realm of geospatial data continues to expand and diversify, the pursuit of effective and adaptive solutions becomes imperative, requiring a comprehensive exploration of the complex interplay between standardization, technology, and the diverse needs of users in different fields. The Regulations Governing Geographical Names Information, officially adopted on January 10, 2012, meticulously delineate the procedures governing the entire life cycle of geographical names. These encompass the creation, assignment, approval, accumulation, publication, use, preservation, and protection of geographical names, forming a comprehensive framework for the management of this vital information. At the core of these regulations are fundamental principles rooted in the utilization of local place name forms to establish and employ accurate geographical names. However, the actual implementation of these principles encounters significant variations in local practices, particularly within the nuanced context of standardizing place names in Latvia. This presentation aims to delve into the intricate challenges associated with the standardization of natural feature names within this specific geographical and regulatory landscape. As Zane Cekula written: “Regulations Regarding Geographical Names Information (adopted 10 January 2012) prescribe the procedures for the creation, assigning, approval, accumulation, publication, use, preservation and protection of geographical names. The basic principles for establishing and using correct geographical names are based on local place name forms. But the local practice varies and we face a number of problems in the standardization of place names of Latvia. In my presentation I will discuss some of the problems related to the standardization of natural feature names”. One of the primary challenges lies in the divergence of local practices, contributing to a complex tapestry of regional variations that complicates the standardization process. The presentation will explore how these variations manifest in the naming of natural features, analyzing the implications for consistent and accurate representation within geographical databases. Additionally, the dynamic nature of geographical features and the evolving landscape pose further challenges to the standardization efforts.

Furthermore, the discussion will encompass the broader implications of these challenges, considering the impact on various stakeholders, from cartographers and geographers to policymakers and the general public. As we navigate through these intricacies, it becomes evident that achieving an effective and universally applicable standardization approach necessitates a nuanced understanding of the local dynamics, an awareness of evolving landscapes, and the flexibility to adapt to the diverse needs of users. Ultimately, this exploration into the challenges of standardizing natural feature names in Latvia underscores the importance of continual evaluation and refinement of regulatory

frameworks. By addressing the complexities arising from local variations and the dynamic nature of geographical features, we can contribute to the development of more robust and adaptive systems for the management of geographical names information, ensuring accuracy, consistency, and relevance in our ever-changing environment. Santiago de Chile claims that: "Basic naming principles and guidelines are provided. The board may define and add other rules as deemed necessary based on the communities, history, economy, environment and cultural heritage." Foundational naming principles and guidelines serve as a fundamental framework. The board possesses the authority to delineate and incorporate additional regulations as deemed essential, drawing upon considerations encompassing communities, historical context, economic factors, environmental considerations, and cultural heritage. In the realm of naming conventions, there exists a bedrock of fundamental principles and guidelines that provide a solid foundation for the overarching framework. These principles, while fundamental, also recognize the dynamic and multifaceted nature of the entities they govern. The governing board, vested with the responsibility of overseeing naming practices, not only adheres to these established principles but also retains the prerogative to define and introduce supplementary rules as the need arises. The flexibility inherent in this approach is paramount, allowing the board to consider a spectrum of factors that extend beyond the mere semantics of names. Communities, with their diverse characteristics and evolving identities, play a pivotal role in shaping naming conventions. The historical context provides a rich tapestry that influences the nomenclature, infusing names with layers of significance and meaning. The economic landscape, marked by its own dynamics, can influence the choice of names, reflecting the economic ethos of a region. Furthermore, environmental considerations become integral in this comprehensive naming approach. The ecological context, encompassing geographical features and environmental nuances, can inspire or necessitate specific nomenclature. Cultural heritage, with its roots deeply embedded in the identity of communities, becomes a guiding force, shaping the ethos of naming practices.

In essence, the board's discretion to augment rules is not arbitrary but stems from a holistic understanding of the entities being named. This inclusive approach recognizes that names are not static entities; they are intertwined with the pulse of communities, the echoes of history, the rhythms of the economy, the contours of the environment, and the resonance of cultural heritage. As we delve into the intricacies of naming principles, it becomes apparent that a comprehensive approach is not just a regulatory necessity but a reflection of the intricate interplay between names and the myriad facets of human existence. This approach fosters a naming system that is not only resilient but also attuned to the ever-evolving dynamics of society, ensuring that the nomenclature remains not just a linguistic artifact but a vibrant expression of the living entities it seeks to identify and encapsulate.

References:

1. Chobanova H. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Т.: 2018, P 121
2. Jonathan Parker. Comparative culture, the journal of Miyazaki International College. - Т.: 2012, P 76-77
3. Komara U, Cece S, Gugun G, Ahman S. **International Journal of Innovation, Creativity and Change.** - Т.: 2019, P 400-401

4. M. H Umarova. Middle European Scientific Bulletin. - T.: 2021, P 18-19
5. Santiago de Chile, ECLAC. "Why standardize Geographical Names"
6. Zane Cekula. "Problems in the standardization of natural feature names and the utilization of expert knowledge in the production of maps"
7. Yaïves Ferland. "Toponymic standardization: problems for military and security uses".

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O'QITISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKADAN FOYDALANISH

S.A.Xudayberdiyev – O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Axborot texnologiyalari" kafedrası dotsenti.

Z.Madaminov – Andijon davlat chet tillar instituti "Axborot texnologiyalari" kafedrası katta o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqola "Axborot texnologiyalari" fanini o'qitish kontekstida raqamli pedagogikadan foydalanishni o'rganadi. Mualliflar axborot texnologiyalari, pedagogik strategiyalar va ta'lim jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish sohasidagi bilimlarni o'zida mujassam etgan raqamli pedagogika konsepsiyasiga asoslanadi. Tadqiqot maqsadi raqamli pedagogikaning "Axborot texnologiyalari" fanini o'qitish samaradorligini oshirish va talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sirini o'rganishdan iborat.

Kalit so'zlar. Axborot texnologiyalari, raqamli pedagogika, virtual borliq, onlayn kurslar, kodlash, dasturlash.

Аннотация: В данной статье исследуется использование цифровой педагогики в контексте преподавания предмета «Информационные технологии». Авторы основываются на концепции цифровой педагогики, объединяющей знания в области информационных технологий, педагогические стратегии и эффективное использование цифровых инструментов в образовательном процессе. Целью исследования является изучение влияния цифровой педагогики на повышение эффективности преподавания «Информационные технологии» и развитие компетенций учащихся.

Ключевые слова. Информационные технологии, цифровая педагогика, виртуальное присутствие, онлайн-курсы, кодирование, программирование.

Anotation: This article examines the use of digital pedagogy in the context of teaching the subject "Information Technology". The authors are based on the concept of digital pedagogy, which combines knowledge in the field of information technology, pedagogical strategies and the effective use of digital tools in the educational process. The purpose of the study is to study the impact of digital pedagogy on increasing the effectiveness of teaching "Information Technology" and developing student competencies.

Keywords. Information technology, digital pedagogy, virtual presence, online courses, coding, programming.

Zamonaviy axborot jamiyatida raqamli texnologiyalar hayotning turli jabhalarida, jumladan, ta'limda tobora muhim rol o'ynamoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalarini o'qitish sohasida raqamli pedagogikadan foydalanish samarali ta'lim jarayonining

ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada biz raqamli pedagogika nima ekanligini, uni Axborot texnologiyalarini o'qitishda qanday qo'llash mumkinligini va talabalarga qanday foyda keltirishi mumkinligini ko'rib chiqamiz.

Raqamli pedagogika – ta'limga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishga asoslangan yondashuv. U o'quv jarayonini boyitish, uni yanada interaktiv, qulay va samarali qilish uchun keng ko'lamli usullar, vositalar va resurslarni o'z ichiga oladi.

Raqamli pedagogikaning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- O'quv jarayoniga texnologiyani integratsiyalash: o'quv materialini boyitish va interaktiv faoliyatni yaratish uchun turli raqamli vositalar va resurslardan foydalanish.
- Ta'limni individuallashtirish: o'quv materiali va usullarini har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatiga moslashtirish.
- Hamkorlikda o'rganish: talabalar hamkorlik qilishi, bilim almashishi va raqamli vositalardan foydalangan holda guruhlarda muammolarni hal qilishi mumkin bo'lgan muhitni yaratish.

“Axborot texnologiyalari” fanini o'qitish ushbu sohadagi jadal rivojlanish va o'zgarishlarni hisobga oladigan alohida yondashuvni talab qiladi. Raqamli pedagogikadan foydalanish ta'lim jarayonini sezilarli darajada boyitib, o'quvchilarda nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Hozirgi kunda “Axborot texnologiyalari” fanini o'qitishda raqamli pedagogikaning quyidagi elementlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

a) Interfaol o'quv materiallari: talabalarga nazariy materiallarni o'rganish, amaliy topshiriqlarni bajarish va tezkor fikr-mulohazalarni olish imkonini beruvchi raqamli darsliklar, veb-saytlar yoki interaktiv ilovalardan foydalanish;

b) Virtual va kengaytirilgan borliqlar: o'quvchilarga axborot texnologiyalaridagi murakkab tushunchalar va jarayonlarni o'rganish imkonini beruvchi simulyatsiya va vizualizatsiya yaratish uchun virtual muhitdan foydalanish. To'ldirilgan reallikdan talabalar o'z bilimlarini amalda qo'llashlari mumkin bo'lgan interfaol vazifalar va loyihalarni yaratishda foydalanish mumkin.

c) Onlayn kurslar va ta'lim platformalari: masofaviy ta'lim va mustaqil ta'lim uchun onlayn kurslar va platformalardan foydalanish. Bu talabalarga o'z vaqtlarini boshqarish va eng so'nggi ma'lumotlar va resurslardan foydalanish uchun moslashuvchanlikni beradi.

d) Kodlash va dasturlash: loyihalarni ishlab chiqish, ilovalar yaratish va muammolarni hal qilish uchun raqamli vositalar va dasturlash tillaridan faol foydalanish. Bu ijodiy fikrlashni, mantiqiy fikrlashni va muammolarni hal qilishni rivojlantirishga yordam beradi.

“Axborot texnologiyalari” fanini o'qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish bir qator afzalliklarga ega:

- Talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshirish: Raqamli vositalar va interfaol o'qitish usullari o'quvchilar uchun o'quv jarayonini yanada qiziqarli va jozibador qiladi, bu esa ularning axborot texnologiyalarini o'rganish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.
- Asosiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Raqamli pedagogika axborot texnologiyalari sohasida muvaffaqiyatli martaba uchun zarur bo'lgan hamkorlik, muloqot, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini faol rivojlantiradi.

- Ta’limni shaxsiylashtirish: Raqamli vositalar o‘quv materiali va topshiriqlarini har bir talabani individual ehtiyojlariga moslashtirishga imkon beradi, bu esa yanada samarali va shaxsiylashtirilgan ta’limni ta’minlaydi.
- Ta’lim olish imkoniyatini kengaytirish: Raqamli texnologiyalar turli mintaqalar va ijtimoiy guruhlardagi talabalarni qamrab olishi mumkin, bu ularga istalgan vaqtda va istalgan joyda sifatli ta’lim olish imkoniyatini beradi.

“Axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish o‘quv jarayonini boyitish va o‘quvchilarning malakasini oshirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Bu faol va interaktiv ta’limga yordam beradi, materialni o‘rganishda motivatsiya va samaradorlikni oshiradi. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish, talabalarni zamonaviy axborot jamiyati talablariga tayyorlash maqsadida raqamli pedagogika bo‘yicha izlanishlarni davom ettirish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

“Axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish zamonaviy ta’limni rivojlantirishda muhim qadamdir. Yangi texnologiyalar va raqamli vositalar o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiradigan, ularning ko‘nikma va malakalarini rivojlantiruvchi interaktiv va innovatsion o‘quv muhitini yaratish imkonini beradi.

Raqamli pedagogika an’anaviy o‘qitish usullaridan yanada moslashuvchan va individual yondashuvlarga o‘tishni osonlashtiradi. Bu o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, materiallar va topshiriqlarni har bir talabani ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish imkonini beradi. Bu bilimlarni yanada samarali o‘zlashtirish va tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Biroq raqamli pedagogikani amalga oshirish nafaqat tegishli infratuzilma va texnologiyalardan foydalanish, balki o‘qituvchilar malakasini oshirishni ham talab qiladi. Raqamli vositalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun o‘qituvchilar tegishli malaka va bilimlarga ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchilarni raqamli pedagogika bo‘yicha o‘qitish va ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ta’limda raqamli yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etishning ajralmas elementlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Axborot texnologiyalarini o‘qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish ta’lim sohasida yangi istiqbollarni ochadi. Bu ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy axborot jamiyatiga tayyorlashga xizmat qiladi. Raqamli pedagogika bo‘yicha yangi yondashuv va vositalarni yanada tadqiq qilish va ishlab chiqish ta’lim jarayonini muntazam takomillashtirish va talabalarning yuqori natijalariga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Puentedura, R. R. Transformation, technology, and education. Learning & Leading with Technology, -2006. 33(6), 12-15.
2. Koehler, M. J., & Mishra, P. Introducing TPACK. Handbook of technological pedagogical content knowledge (TPCK) for educators, -2008. 3-29.
3. Mishra, P., & Koehler, M. J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, -2006. 108(6), 1017-1054.
4. Voogt, J., & Knezek, G. (Eds.). International handbook of information technology in primary and secondary education. Springer. -2018.

5. UNESCO. ICT Competency Standards for Teachers: Policy Framework. Retrieved from, -2011.
6. Selwyn, N Education and technology: Key issues and debates. Bloomsbury Publishing. -2016.

INTEGRALLASHGAN NEMIS TILI DARSLARIDA CHAT-GPT SUN'IY INTELLEKT MODELINI QO'LLASHNING AHAMIYATI

Baxridinova Mutabarxon Adaxamovna AnDU doktoranti +998990897366

bahriddinovamutabar@gmail.com

Barchamizga ma'lumki chet tillarini o'qitishning ahamiyati juda xilma-xil bo'lib, sof lingvistik kompetentsiyadan ancha yiroqqacha kengayadi. Oz tezisimizda unung bir nechta asosiy jihatlarini sanab otamiz:

1. Muloqot: Muloqotning birinchi ahamiyati boshqa madaniyatdagi insonlar bilan muloqot qilish qobiliyatidir. Chet tillari madaniyatlararo almashinuv uchun eshiklarni ochadi, xoh u shaxsiy yoki xizmat yuzasidan bolsin.

2. Madaniy tushuncha: Bu tilda so'zlashuvchi talabalar xalqlarning tarixi, adabiyoti, urf-odatlar va tafakkur tarzi haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi.

3. Professional afzalliklari: Globallashtirilgan dunyoda chet tillarini bilish professional hayotda katta ustunlik hisoblanadi. Talabalar xalqaro kasbiy karriera imkoniyatlarini oshirishlari va turli ish muhitlariga moslashishlari mumkin.

4. Kognitiv afzalliklari: Chet tilini o'rganish muammoni hal qilish, tanqidiy fikrlash va madaniy bilimlarni anglash kabi kognitiv ko'nikmalarni mustahkamlashi isbotlangan.[1.24] Shuningdek, u ko'p tillilikni targ'ib qiladi, bu esa miyaning moslashuvchanligini oshiradi.

Umuman olganda, chet tilini o'rgatish boshqa tilni o'zlashtirishdan tashqari ham shaxsiy, ham kasbiy rivojlanishga yordam beradigan ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. 2022 yildan buyon butun yevropada dars mashg'ulotlarida sun'iy intellektidan foydalanish boshlandi. Jumladan sun'iy intellekt turi hisoblangan ChatGPT – modeli til ko'nikmalarini rivojlantirishga bir necha jihatdan hissa qo'shadi:

1. *Nutqni bir maromda rivojlantiradi va tushunishni yanada takomillashtiradi:* ChatGPT bilan muloqot qilish orqali chet tili o'rganuvchilar tushunarli va aniq muloqot qilish kompetentsiyalarini yaxshilash imkoniga ega boladilar. Ular o'z fikrlarini jumlar bilan ifodalashlari kerak boladi va ChatGPT-dan tezkor fikr-mulohazalarni olishadi, bu esa tilni tushunishlarini chuqurlashtiradi.

2. *So'z boyligini kengaytiradi:* ChatGPT til o'rganuvchi talabalarni yangi so'zlar va iboralar bilan tanishtirish va ular qo'llanilayotgan kontekstlarni taqdim etish orqali so'z boyligini kengaytirishga yordam beradi. ChatGPT bilan muntazam aloqada bo'lish orqali talabalar o'zlarining so'z boyligini tabiiy ravishda kengaytirishlari mumkin.

3. *Grammatika va sintaksisga qo'shgan hissasi:* ChatGPT bilan o'zaro aloqada bo'lish orqali talabalar grammatika va sintaksis bo'yicha ham bilvosita ta'lim oladilar. [2.25] ChatGPT odatda grammatik jihatdan to'g'ri jumalarni yaratadi va izchil holda sintaksisdan foydalanadi, bu esa foydalanuvchilarga ushbu lingvistik tuzilmalarni to'g'ri qo'llash modelini taqdim etadi.

4. *Lingvistik tushunchalarni boyitadi*: ChatGPT javoblarini o'qish davomida, talabalar turli uslublar, ohanglar va nuanslar (nozik tomonlari)ni tanib, til haqidagi tushunchalarini yaxshilashlari mumkin. Shuningdek, talabalar lingvistik atamalarni keng ma'nolarni tushunishni va kontekstlarni izohlashni o'rganadilar.

5. *Ijodiy ishlashga undaydi*: ChatGPT ham odamlarni ijodiy va xayolparast bo'lishga undashi mumkin, chunki foydalanuvchilar o'zaro munosabatlarida oldindan belgilangan javoblar bilan cheklanishlari shart emas. Ular yangi g'oyalarni ilgari surishlari, hikoyalar aytib berishlari yoki murakkab tushunchalarni tushuntirishlari mumkin, bu esa ularni ijodiylik kompetentsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Agar aksariyat topshiriqlar ChatGPT tomonidan amalga oshirilsa, chet tillari instituti talabalari nima bilan shug'ullanadi? Degan tabiiy savol tug'iladi. Ular quyidagi faoliyat bilan shug'ullanadilar:

Kichik guruhlarda suhbat o'tkazadilar, yozma mashqlar va topshiriqlarni bajarishlari mumkin, tinglab tushunish mashqlarini bajaradilar, o'qib tushunishni yaxshilash uchun nemis tilidagi matnlarni o'qib, so'ngra ular haqidagi savollarga javob beradilar, o'quv jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish uchun o'yinlar, rolli o'yinlar va boshqa interaktiv tadbirlardan foydalanish mumkin, bundan tashqari loyihalar va taqdimotlar ustida ishlashlari va muloqot qobiliyatlarini mustahkamlash uchun chet tilida taqdimotlar qilishlari mumkin, onlayn resurslardan foydalaning: ular o'rganishni to'ldirish va tushunishlarini chuqurlashtirish uchun onlayn o'quv platformalari, videolar, podkastlar va boshqa raqamli resurslardan foydalanishlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bolsak, ChatGPT modelini chet tili o'qitishda qo'llaniladigan bolsa talabalar o'zlarining til ko'nikmalarini turli usullar bilan rivojlantirishlari mumkin bo'lgan interaktiv va qiziqarli muhitni ta'minlash orqali tilni bilish darajasini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. González-Lloret, M. (2019). Technology and L2 pragmatics learning. *Annual Review of Applied Linguistics*, 39, 113–127. Guerrettaz, A. M., Engman, M. M., & Matsumoto, Y. (2021). Empirically defining language learning an
2. Godwin-Jones, R. (2021). Big data and language learning: Opportunities and challenges. *Language Learning & Technology*, 25(1), 4–19.
<http://hdl.handle.net/10125/44747>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМА И ЭТАП РЕШЕНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Аманкулов Хусан Гулмуродович преподаватель Филиал Университета МИСИС
Душанбе. amonkulov_huseyn@mail.ru +992 93 542 9288

Аннотация. Рассматривая учебный процесс в свете общей теории управления, психологи и педагоги берут на вооружение ее общие идеи, основные принципы, характерные понятия. Надо отметить, что процесс формирования науки об управлении мыслительной деятельностью учащихся в настоящее время продолжается.

Известно, что в самом общем виде управление может быть определено как упорядочение системы, т.е. приведение в соответствии с объективной закономерностью, действующей в данной среде.

Для управления объектом необходима информация о нем. Поэтому взаимодействие между подсистемами поддерживается посредством передачи и переработки информации. Без информации невозможно управление и функционирование такой системы.

В управлении сложными системами, связанными с поведением людей, важно знать не только объективную ценность и смысл информации, но и такие аспекты психики и поведения человека, как целеполагание, целенаправленность, потребности и интересы, источник мотивации.

Поскольку психологические процессы, с которыми мы здесь имеем дело, являются более сложными по сравнению с физическими или биологическими процессами, в системе "учитель - ученик" особенно важными являются целеполагание и мотивация. Ученик - мыслящее существо с отчетливо выраженными индивидуальными особенностями, интересами, потребностями, активным отношением к той программе действий, которая предлагается ему извне. В этом состоит своеобразие и сложность управления познавательными процессами. К тому же следует иметь в виду, что творческая деятельность, в том числе творческое мышление ученика, представлена разнообразными ее видами, имеющими свою специфику, которая детерминирует, и разные способы управления. С этих позиций и необходимо подходить к решению вопросов организации и управления творческой деятельностью, в том числе творческим мышлением ученика, учитывая те ее особенности, о которых говорилось выше.

Ключевая слова. Теория и методика, учитель-ученик, геометрия, задачи, информация, образования, обучения, воспитания.

THEORETICAL FOUNDATIONS FORM AND STAGE SOLUTION OF GEOMETRIC PROBLEMS

Amankulov Husan Gulmurodovich Lecturer, Branch of MISIS University in Dushanbe. amonkulov_huseyn@mail.ru +992 93 542 9288

Abstract: Considering the educational process in the light of the general theory of management, psychologists and teachers adopt its general ideas, basic principles, and characteristic concepts. It should be noted that the process of formation of the science of managing the mental activity of students is currently ongoing.

It is known that in its most general form, control can be defined as the ordering of the system, i.e. bringing in accordance with the objective laws operating in the given environment.

To manage an object, you need information about it. Therefore, the interaction between subsystems is supported through the transfer and processing of information.

The management and functioning of such a system is unthinkable without information.

In managing complex systems related to human behavior, it is important to know not only the objective value and meaning of information, but also such aspects of the

human psyche and behavior as goal-setting, purposefulness, needs and interests, the source of motivation.

Since the psychological processes with which we are dealing here are more complex than physical or biological processes, goal-setting and motivation are especially important in the teacher-student system. A student is a thinking being with clearly expressed individual characteristics, interests, needs, an active attitude to the program of action that is offered to him from the outside. This is the originality and complexity of the management of cognitive processes. In addition, it should be borne in mind that creative activity, including the creative thinking of the student, is represented by its various types, which have their own specifics, which determines, and different ways of management. From these positions, and it is necessary to approach the solution of issues of organization and management of creative activity, including the creative thinking of the student, taking into account those of its features, which were mentioned above.

Key words. Theory and methodology, teacher-student, geometry, tasks, information, education, training, upbringing.

Психологи основой ученического творчества считают воображение - деятельность человека, основанную на комбинирующей способности мозга. Л.С.Выготский установил четыре формы связи между деятельностью воображения и реальностью, которые имеют существенное значение в развитии творческого мышления школьников.

Первая форма, которой подчиняется деятельность воображения, заключается в том, что воображение всегда строится из элементов, взятых из действительности. "Творческая деятельность воображения находится в прямой зависимости от богатства и разнообразия прежнего опыта человека, потому что этот опыт представляет материал, из которого создаются построения фантазии. Чей богаче опыт человека, тем больше материал, которым располагаемого воображение" [1, с. 10].

Вторая форма связи воображения с действительностью заключается в том, что опыт опирается на воображение (готовый продукт фантазии и явления действительности связаны благодаря чувственному опыту); "только потому, что мое воображение работает в этих случаях не свободно, но направляется чужим опытом, действует как бы по чужой указке, только благодаря этому может получиться то-результат, который получается в настоящем случае, т.е. то, что продукт воображения совпадает с действительностью" [1, с. 13].

Третья форма связи между деятельностью воображения и реальностью - закон эмоциональной реальности воображения. Сущность его состоит в том, что "... всякое построение фантазии обратнo влияет на наши чувства, и если это построение и не соответствует: само по себе действительности, то все же вызываемое им чувство является действенным, реально переживаемым, захватывающим человека чувством" [1, с. 15].

Бесспорно, что в деятельности творческого воображения немаловажную роль играет эмоциональное восприятие. Поэтому чувство, как и мысль, движет

творчеством человека. Это четвертый -закон между деятельностью воображения и реальностью.

Педагогические выводы, вытекающие из законов, сформулированных Л.С.Выготским, можно свести к следующему: всячески расширять познавательный опыт учащихся, чем больше они будут знать чем больше усвоят, увидят, услышат, тем будет продуктивнее деятельность их воображения.

Как раз решение геометрических задач является средством расширения опыта учащегося, так как он может вообразить и представить то, чего не было в его непосредственном опыте. Отсюда следует, что в развитии творческого мышления учащихся огромное значение имеют эффективные формы использования геометрических задач и методов их решения в процессе обучения. Рассмотрим подробно процесс решения задач. Термин "решение задачи" употребляется в психолого-педагогической литературе в различных смыслах. Так, в разных контекстах под решением задачи понимают:

- результат, полученный при достижении цели задачи;
- последовательность действий, логически связанных между собой, приводящих к этому результату; причем эта последовательность предполагается по возможности "экономной", без каких -бы то ни было наводящих соображений (логически завершенное решение);
- процесс протекающий с момента принятия задачи субъектом до получения окончательного результата, являющегося целью задачи (процесс решения).

Наконец в методической литературе под решением задачи нередко понимается вся деятельность, связанная с данной задачей, от ее получения до перехода к другой задаче или вообще к другому виду работы. Только при таком понимании термина "решение" есть смысл выделять известные четыре этапа работы над задачей. Охарактеризуем кратко эти этап.

Первый этап состоит в принятии информации, осмыслении условий и цели задачи. Данный этап нередко называют этапом анализа задачи.

Второй этап — поиск решения — представляет наибольшую трудность. Он включает в себя отыскание плана решения. Нередко поиск решения пронизывает почти весь процесс решения и содержит несколько циклов вида: анализ ситуации, возникновение плана решения, попытки реализации плана, констатация неудачи. Поиск решения можно считать законченным, когда решение или полностью найдено, или для его завершения осталось выполнить ряд очевидных действий, результаты которых уже не вызывают у решающего каких бы то ни было сомнений. Таким образом, поиск решения заканчивается отысканием не какого-либо плана, а плана, заведомо приводящего к цели. Данный этап присутствует в работе над любой задачей, хотя в ряде случаев он носит настолько свернутый характер, что почти не осознается решающим задачу [2].

Третий этап - оформление решения, реализация плана -состоит в том, что субъект выполняет наиболее "экономную" на его взгляд последовательность действий, ведущих от условий задачи к цели. При этом опускаются все заведомо тупиковые ходы, которые, возможно, имели место на предыдущем этапе. Граница между вторым и трети, как, впрочем, и между первым и вторым

этапами весьма приближительна, хотя при решении трудных задач она явно выражается так называемым "озарением" [2]. Данный этап может носить сокращенный характер; последнее имеет место в том случае, когда все, или почти все действия, приводящие к результату, были выполнены на предыдущем этапе. В учебной практике третий этап внешне выражается в проговаривании решения вслух или его записи. Таким образом, на этом этапе получается "завершенное", "окончательное", "чистовое" решение, объективированное тем или иным способом.

Четвертый, заключительный этап работы над задачей предполагает прикидку и проверку найденного результата, если только проверка не является неотъемлемой частью решения, отыскание других возможных решений, их сравнение, выявление достоинств и недостатков найденного решения, выделение и фиксацию в памяти учащихся тех методов и приемов, которые использовались в процессе решения и могут использоваться в дальнейшем, выявление некоторых результатов математического характера, способствующих найденному. [4].

Итак, в исследовании мы будем различать следующие понятия, которые нередко обозначаются одним термином - "решение":

- деятельность, связанная с данной задачей или работа над задачей; она состоит из охарактеризованных выше четырех этапов;

- процесс решения задачи; он охватывает первые три этапа;

- решение задачи как результат "процесса решения"; имеется в виду "окончательное оформление", т.е. объективированное каким-либо способом решение;

- результат решения - определенный итог решения, например, корни уравнения, площадь треугольника и т.п. С этой точки зрения решение задачи имеет определенный результат и является в свою очередь результатом процесса решения.

Решение геометрических задачи - это процесс, включающий в себя совокупность мыслительных операций в различных их сочетаниях. Поэтому разработка методики обучения решению геометрических задач может быть успешно решена на основе данных психологии обучения. Перед психологами возможно возникают следующие вопросы:

1. Как исследовать особенности психологии творческого мышления учащихся в процессе решения задач ?

2. Как, используя данные исследований, создать теорию о способе обучения решению задач ?

Рассматривая учебный процесс в свете общей теории управления, психологи и педагоги берут на вооружение ее общие идеи, основные принципы, характерные понятия. Надо отметить, что процесс формирования науки об управлении мыслительной деятельностью учащихся в настоящее время продолжается.

Известно, что в самом общем виде управление может быть определено как упорядочение системы, т.е. приведение в соответствии с объективной закономерностью, действующей в данной среде.

Для управления объектом необходима информация о нем. Поэтому взаимодействие между подсистемами поддерживается посредством передачи и переработки информации.

Без информации невозможно управление и функционирование такой системы.

В управлении сложными системами, связанными с поведением людей, важно знать не только объективную ценность и смысл информации, но и такие аспекты психики и поведения человека, как целеполагание, целенаправленность, потребности и интересы, источник мотивации.

Поскольку психологические процессы, с которыми мы здесь имеем дело, являются более сложными по сравнению с физическими или биологическими процессами, в системе "учитель - ученик" особенно важными являются целеполагание и мотивация. Ученик - мыслящее существо с отчетливо выраженными индивидуальными особенностями, интересами, потребностями, активным отношением к той программе действий, которая предлагается ему извне. В этом состоит своеобразие и сложность управления познавательными процессами. К тому же следует иметь в виду, что творческая деятельность, в том числе творческое мышление ученика, представлена разнообразными ее видами, имеющими свою специфику, которая детерминирует, и разные способы управления. С этих позиций и необходимо подходить к решению вопросов организации и управления творческой деятельностью, в том числе творческим мышлением ученика, учитывая те ее особенности, о которых говорилось выше.

Чтобы эффективно развивать математическое творчество ученика необходимо знать его личностные качества. Это требование стало аксиомой педагогической науки и руководством для учителей при организации разных видов деятельности школьников. Рассматривая эту проблему в теории управления, можно выделить те виды информации, которые необходимы учителю при организации творческого мышления ученика в процессе решения задач. Для этого учителю необходимо располагать необходимыми данными об ученике, характеризующими его готовность к творческим действиям. Не менее важно быть осведомленным о тех изменениях, которые происходят в процессе деятельности, а также о конечных ее результатах. Поэтому можно условно выделить три вида информации, обслуживающей разные этапы управления творческой деятельностью: исходная, текущая и конечная.

Литература

1.Выготский Л.С. Воображение и творчество в школьном возрасте. - М.: Просвещение, 1967. - 136 с.

2.Джумаев М. Методика преподавания математики для начальных классов. Учебник.Баёз. Ташкент, 2023.320 с.

3.Djumaev M. Об основных принципах и сути реализации национальной учебной программы. №1 – выпуск журнала «Физика, математика, информатика»/Ташкент 1 – выпуск 2024 г. / 148-165 с. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatics.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz

4.M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan

5. Джумаев М. И. Качество образования - Научный вестник Бухарского института психологии и иностранных языков как средство формирования педагогических компетенций». Научно-практический журнал. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

6. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

7. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

8. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshovna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

9.Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

10.Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan **Science and innovation**. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

11. Джумаев М.И Развитие математической компетентности у будущих учителей начальных классов в учебном процессе. Материалы III-ей международной научно-проактической конференции «Современные проблемы обучения математике, информатике и физике в средней и высшей школе» (16-го мая 2024 года). Под общей редакции М.Нугмонова. – Душанбе: Полиграфия ТГПУ им. С.Айни, 2024. – Ст.100-106

12.Джумаев М.И. Компетентностный подход в обучении математике учащихся начальной школы по требованиям в национальной учебной программе Узбекистана.Ақсуқент көпсалалы колледжінің директоры х.ғ.к, профессор Қуатбекова Карамат Пердешқызының 80 жылдық мерейтойына арналған «ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ - ЗАМАН ТАЛАБЫ» атты халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның еңбектер жинағы. Шымкент «ХДУ» баспасы ISBN 9965-544-22-0 2024 – 306-311

13.Пойа Д. Как решать задачу: Пособие для учителей: Пер.с англ.

ROBOTOTEXNIKADA YUZ TANIB OLIISH ALGORITMLARINING QO‘LLANILISHI

Azimov Raximjon Karimovich ADU Algebra va analiz kafedrası dotsenti,
razimov@mail.ru

Azimov Bunyod Raximjonovich TATU Sun’iy intellekt kafedrası dotsenti,
bunyodbekazimov11@gmail.com

Ijtimoiy robototexnika sohasida yuzni aniqlash texnologiyasi ijtimoiy muhitda robotlar va odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni osonlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Robotlarni yuzlarni tanib olish qobiliyati bilan jihozlash orqali ular o‘zaro aloqalarini shaxsiylashtirishi, faollikni oshirishi va foydalanuvchilar bilan munosabatlarni mustahkamlashi mumkin. Yuzni aniqlash ijtimoiy robototexnikani qanday yaxshilashini batafsil ko‘rib chiqamiz:

Yuzni tanib olish qobiliyatiga ega robotlar odamlarni aniqlab, ismlari bilan salomlasha oladi, bu esa yanada moslashtirilgan va yoqimli tajriba yaratishi mumkin. Uylarda, sog‘liqni saqlash muassasalarida yoki jamoat joylarida bo‘ladimi, robotlar o‘zlarining tan olingan identifikatorlari asosida o‘zaro ta’sirlarini moslashtira oladi, bu esa tabiiyroq va samarali inson va robot aloqasiga olib keladi.

Foydalanuvchilarni ism-sharifi bilan tan olish va individual imtiyozlar va hissiy belgilarga asoslangan javoblarni moslashtirish orqali robotlar faollikni oshirishi va foydalanuvchilar bilan aloqa hissini kuchaytirishi mumkin. Ushbu shaxsiylashtirilgan shovqin foydalanuvchilarni robotlar bilan tabiiyroq muloqot qilishga undaydi.

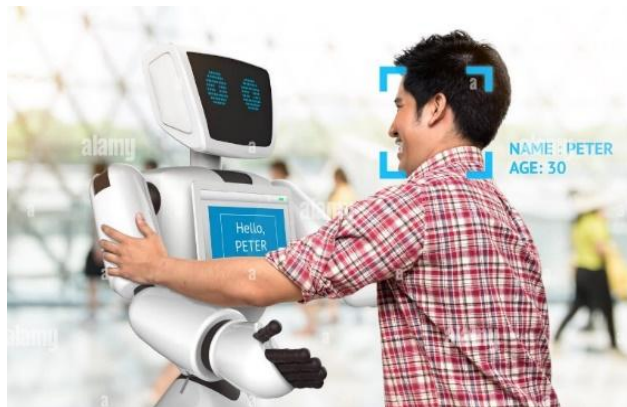
Yuzni tanish robotlarga vaqt o‘tishi bilan o‘tmishdagi o‘zaro ta’sirlar va afzalliklarni eslab, foydalanuvchilar bilan munosabatlarni o‘rnatishga imkon beradi. Muloqot va tanib olishning bunday uzluksizligi odamlar va robotlar o‘rtasidagi yanada mazmunli va ishonchli munosabatlarga hissa qo‘shadi va umumiy foydalanuvchi tajribasini oshiradi.

Yuzni aniqlash algoritmlari bilan jihozlangan robotlar qaytib kelgan mijozlarni aniqlay oladi, bu ularga mijozlar bilan ism-shariflari bilan salomlashish va ularning sodiqligini tan olish imkonini beradi. Ushbu shaxsiylashtirilgan tan olish tanishlik tuyg‘usini yaratadi va mijozlar va biznes o‘rtasida mustahkam aloqalarni o‘rnatadi.

Yuz xususiyatlarini tahlil qilish orqali robotlar mijozlarning xaridlar tarixi va ma’lumotlar bazalarida saqlangan afzalliklariga kirishlari mumkin. Bu ma’lumotlar robotlarga shaxsiy tavsiyalar berish, moslashtirilgan yordam taklif qilish hamda mijozlarning qiziqishlari va oldingi xaridlariga mos keladigan mahsulot yoki xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi. Yuzni tanib olishdan olingan tushunchalar bilan robotlar mijozlarga moslashtirilgan tavsiyalar va yordam taklif qilishlari mumkin. O‘tgan xaridlar asosida mahsulotlarni tavsiya qiladimi yoki mahsulot xususiyatlari bo‘yicha ko‘rsatmalar beradimi, robotlar mijozlarga tegishli va foydali ma’lumotlarni yetkazib berish orqali xarid tajribasini yaxshilaydi. Shaxsiylashtirilgan xizmatlar va tajribalarni taqdim etish orqali robotlar mijozlar qoniqishi va sodiqligini oshirishga hissa qo‘shadi. Mijozlar o‘zlarining shaxsiy ehtiyojlari va imtiyozlari e’tirof etilsa va qoniqtirilsa, o‘zlarini qadrli va qadrlangan his qilishadi, bu esa biznes bilan mustahkam aloqani kuchaytiradi va takroriy xaridlar ehtimolini oshiradi.

Yuzni tanish texnologiyasi robot tizimlarida xavfsizlik va autentifikatsiyani kuchaytirish, turli sohalarda xavfsiz ishlashni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat

qiladi. Yuzni aniqlash turli kontekstlarda xavfsizlik va autentifikatsiyaga qanday hissa qo'shishi haqida to'xtaladigan bo'lsak. Avtonom avtomashinalar haydovchini autentifikatsiya qilish uchun yuzni aniqlash texnologiyasidan foydalanadi, bu esa avtomashinaga faqat vakolatli shaxslar kirishi va boshqarishi mumkinligini ta'minlaydi. Haydovchilarni yuz xususiyatlariga qarab aniq identifikatsiyalash va autentifikatsiya qilish orqali avtonom transport vositalari yo'llarda xavfsizlikni kuchaytiradi, ruxsatsiz foydalanish yoki kirish bilan bog'liq xavflarni kamaytiradi.

1-rasm. Yuz tanib oluvchi robot

Sanoat sharoitida yuzni aniqlash qobiliyati bilan jihozlangan robotlar kirishni boshqarish va xavfsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xodimlarning shaxsini tekshirish va yuzni tanib olish asosida taqiqlangan hududlarga kirishni cheklash orqali robotlar ish joyidagi xavfsizlikni kuchaytiradi, ruxsatsiz kirish va mumkin bo'lgan xavfsizlik buzilishining oldini oladi.

Yuzni tanib olish texnologiyasi shunchaki identifikatsiya qilishdan tashqari, inson his-tuyg'ularini tan olish va talqin qilishni o'z ichiga oladi, bu robotlarga o'z xatti-harakatlari va javoblarini mos ravishda moslashtirishga imkon beradi.

Tuyg'ularni aniqlash qobiliyati bilan jihozlangan robotlar yuz ifodalarini tahlil qilishi va foydalanuvchilarning hissiy holatini to'g'ri idrok etish uchun hissiy signallarni talqin qilishi mumkin. Robotlar baxt, qayg'u, g'azab yoki ajablanish kabi his-tuyg'ularni aniqlash orqali foydalanuvchilarning hissiy farovonligi va kayfiyati haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Robotlar his-tuyg'ularni tan olish qobiliyatiga ega bo'lgan holda, foydalanuvchilarning hissiy holatiga empatik tarzda javob berishlari va tegishli yordam va yordamni taqdim etishlari mumkin. Terapiya mashg'ulotlarida, ta'lim muassasalarida yoki qariyalarni parvarish qilish muassasalarida bo'ladimi, robotlarning empatik javoblari yanada mazmunli va qo'llab-quvvatlovchi o'zaro ta'sirlarga hissa qo'shadi, odamlar va mashinalar o'rtasida aloqa va ishonch hissini uyg'otadi.

Xulosa qilib aytganda, yuzni aniqlash texnologiyasi xavfsizlikni kuchaytiradi, yuzni tanib olish imkoniyatlaridan foydalangan holda, robotlar foydalanuvchilarning ehtiyojlari va afzalliklariga yanada samarali moslasha oladi, natijada odamlar va mashinalar o'rtasidagi yanada mazmunli va jozibador o'zaro ta'sirlarni rivojlantiradi.

UNIY INTELEKT TIZIMLARINING DASTURIY MAHSULOT ISHLAB CHIQUISHDA SWOT TAHLILI

Abdurasulova Dilnoza Botirali kizi, assistant of the Fergana branch of the TUIT
abdurasulovad1@gmail.com

Abduhafizov Tohirjon Ubaydulla o'g'li Milliy gvardiya Farg'ona mintaqaviy
o'quv markazi o'qituvchisi abduhafizoff@gmail.com

Annotatsiya: Bu maqola, sun'iy intellekt (SI) tizimlarining dasturiy mahsulotlarini ishlab chiqishda SWOT (kuch, ziddiyatlar, imkoniyatlar, va tashvishlar) tahlilining o'z mahiyatini o'rganishga bag'ishlangan. SI dasturlarining rivojlanishi va ishlab chiqilishi, kompaniyalar, sohalarning boshqa sohasiga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi sababli, ularni qo'llash va rivojlanishi katta muammolar va imkoniyatlar bilan birga keladi.

Kalit so'zlar: Analiz, rivojlanish, strategiya, innovatsiya, mahsulot, tahlil, kuch ziddiyatlar, imkoniyatlar.

Sun'iy intellekt - bu inson aqli jarayonlarini mashinalar, ayniqsa kompyuter tizimlari tomonidan simulyatsiya qilish. SIning o'ziga xos ilovalari orasida ekspert tizimlari, tabiiy tilni qayta ishlash, nutqni aniqlash va mashinani ko'rish kiradi.

SI atrofida shov-shuv tezlashgani sababli, sotuvchilar o'z mahsulotlari va xizmatlaridan qanday foydalanishini targ'ib qilish uchun kurashmoqda. Ko'pincha, ular SI deb ataydigan narsa shunchaki texnologiyaning tarkibiy qismidir, masalan, mashinani o'rganish. SI mashinani o'rganish algoritmlarini yozish va o'rgatish uchun maxsus apparat va dasturiy ta'minotning asosini talab qiladi. Hech bir dasturlash tili sun'iy intellektning sinonimi emas, biroq Python, R, Java, C++ va sun'iy intellektni ishlab chiquvchilar orasida mashhur bo'lgan xususiyatlarga ega.

SI bizning yashash, ishlash va o'ynash tarzimizni o'zgartirishi uchun muhim. U biznesda odamlar tomonidan bajariladigan vazifalarni, jumladan, mijozlarga xizmat ko'rsatish, qo'rg'oshin ishlab chiqarish, firibgarlikni aniqlash va sifat nazoratini avtomatlashtirish uchun samarali foydalanilgan. Bir qator sohalarda SI vazifalarni odamlarga qaraganda ancha yaxshi bajara oladi. Tegishli maydonlar to'g'ri to'ldirilganligini ta'minlash uchun ko'p sonli huquqiy hujjatlarni tahlil qilish kabi takrorlanuvchi, tafsilotga yo'naltirilgan vazifalar haqida gap ketganda, SI vositalari ko'pincha ishlarni tez va nisbatan kam xato bilan yakunlaydi. U qayta ishlanishi mumkin bo'lgan ulkan ma'lumotlar to'plamlari tufayli SI, shuningdek, korxonalarga ular bilmagan bo'lishi mumkin bo'lgan operatsiyalari haqida ma'lumot berishi mumkin. Generativ SI vositalarining tez o'sib borayotgan populyatsiyasi ta'lim va marketingdan mahsulot dizaynigacha bo'lgan sohalarda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

SWOT tahlili - bu kompaniyaning holatini ko'rish uchun diagramma/ramka. Bu texnikalar yoki strategik rejalashtirishni ishlab chiqishdir. U kompaniyadagi tashqi va ichki omillarni baholaydi. Bundan tashqari, u kompaniyaning kelajagini tasavvur qilishga yordam beradi. SWOT tahlili kompaniyaning kuchli va zSif tomonlarini real va ma'lumotlarga asoslangan tasvirni yaratishga yordam beradi. Kompaniyadan tashqari, u tashabbuslar, tashkilotlar va boshqa sohalarni ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, kompaniya tahlilni to'g'ri saqlashi kerak. Bu noto'g'ri ma'lumotlar va noto'g'ri hisob-kitoblardan qochishdir. SWOT tahlili retsept emas, balki qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Sun'iy intellektning SWOT (har qanday tartibda) tahlili biroz soddalashtirilgan, umumlashtirishga moyil bo'lsa-da va o'z-o'zidan keyingi fakt yoki fantastika tekshiruviga loyiq bo'lsa-da, bu texnologiyalar hozirda juda tez harakat qilmoqda va bu, albatta, biz uchun oqilona baholash mashqidir. doimiy ravishda murojaat qilish kerak.

Adabiyotlar tahlili va natijalar. Suniy intellekt tizimlaridan foydalangan holda muammolarni hal qilish.

Litvinov D.O. ning "SUN'IY INTELLEKT" nomli maqolasida keltirilishicha Evolyutsion hisob-kitoblar. Evolyutsion hisoblash avtonom tizimlar sifatida kotiblar, ishni rejalashtiruvchilar va virtual sotuvchilar sifatida ishlatiladi. Rivojlanishning asosiy yo'nalishi - dasturiy ta'minot va odamlar, aqlli qobiqlar va boshqaruv tillari o'rtasidagi samarali o'zaro ta'sirni rivojlantirish. Ushbu tizimlar oziq-ovqat pishirish, xonalarni tozalash va avtomobilda avtopilot vazifasini bajarishga qodir bo'lgan uy jihozlariga faol joriy etilmoqda. Avtonom agentlarni birlashtirib, katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganish kabi murakkabroq muammolarni hal qilish mumkin bo'ladi.[1]

Uchburchak yuzasini hisoblashning geron formulasi

$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}$$

Bu yerda $p=a+b+c$;

Ixtiyoriy uchburchak yuzasini hisoblash dasturini ChatGpt yordamida tuzilgan dasturi

```
#include <iostream>
#include <cmath>
using namespace std;
int mSIn() {
    // 3 ta sonni olish
    double a, b, c;
    cout << "Uchta son kiriting: ";
    cin >> a >> b >> c;
    // Uchburchak yuzasini hisoblash
    double s, p;
    p = (a + b + c) / 2; // Yarim perimetrlarni hisoblash
    s = sqrt(p * (p - a) * (p - b) * (p - c)); // Uchburchak yuzasini hisoblash
    // Natijani chiqarish
    cout << "Uchburchak yuzasi: " << s << endl;
    return 0;
}
```

Chat open SI yordamida tuzilgan dastur

C++ Code Bloks dasturi orqali inson faktori va algoritmlarni qo'llash orqali tuzilgan dastur

```
#include <iostream>
using namespace std;
int mSIn()
{
    int n,temp=0,d=0,b=0,c=0;
    cin>>n;
    int a[n];
```

```

for(int i=0;i<n;i++){
    cin>>a[i];
}
for(int i=0;i<n;i++){
    for(int j=0;j<n;j++){
        if(a[j]>a[j+1]){
            temp=a[j];
            a[j]=a[j+1];
            a[j+1]=temp;
        }
    }
}
for(int i=0;i<n;i++){
    cout<<a[i]<<" ";
}/*
int b=a[n-1],c=a[n-2];
for(int i=n-3;i>=0;i--){
    if(c+b>a[i]&& c+a[i]>b&& b+a[i]>c)
    {d=a[i];
    break;}
}
}
if(d==0){
    cout<<"-1";
}
else cout<<b<<c<<d;
*/
return 0;
}

```

SI dasturiy ta'minot bozorining global yillik daromadi (2018 yildan 2025 yilgacha):

Yil	Daromad
2018	\$10,1 mlrd
2019*	14,69 milliard dollar
2020*	22,59 milliard dollar
2021*	34,87 milliard dollar
2022*	51,27 milliard dollar
2023*	70,94 milliard dollar
2024*	94,41 milliard dollar
2025*	126 milliard dollar

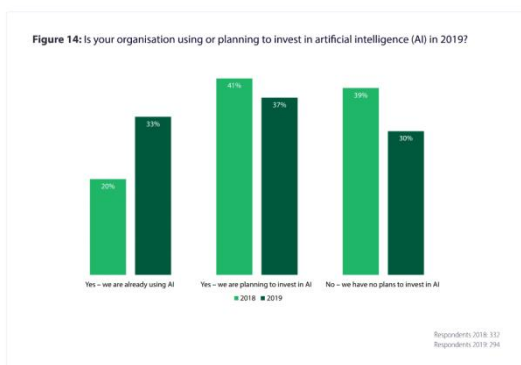
ChatGPT 5 kun ichida 1 million foydalanuvchiga yetdi (OpenSI) 2022 yil oxirida ChatGPT rekordlarni yangiladi , chunki SI platformasi bir haftadan kamroq vaqt ichida 1 million foydalanuvchiga yetdi.

2023 yil boshida ChatGPT oylik foydalanuvchilari soni 100 milliondan oshdi . 10 ta tashkilotdan 9 tasi SIning qo'llab-quvvatlab, ularga raqiblar ustidan raqobatdosh ustunlik beradi (MIT Sloan Management) Bir tadqiqot shuni ko'rsatdiki, global tashkilotlarning 87 foizi sun'iy intellekt texnologiyalari ularga raqobatdosh ustunlik beradi, deb hisoblashadi.

Bu o'tgan yilga nisbatan 12 foizga oshgan demakdir. SIning Qabul Qilish: Sun'iy Intellektning O'sishi. 2015 va 2019 yillar oralig'ida sun'iy intellekt xizmatlaridan foydalanadigan korxonalar soni 270 foizga o'sdi (Gartner) 2015 yilda tashkilotlarning atigi 10 foizi SIdan foydalangan yoki yaqin kelajakda amalga oshirishni rejalashtirgan.

2019 yilga kelib bu ko'rsatkich 37 foizga oshgan. 20 ta tashkilotdan taxminan 7 tasi SI (Hostinger) dan foydalanadi. Hostinger Tutorials ma'lumotlariga ko'ra, kompaniyalarning 35 foizi SI xizmatlaridan foydalanadi.

Global SI deyarli 40% CAGR darajasida o'sib bormoqda (Grand View Research), Sun'iy intellektning so'nggi tez o'sishi yaqin kelajakda sekinlashishi dargumon. Aslida, 2023 va 2030 yillar oralig'ida tashkilotlar tomonidan SIning global qabul qilish CAGR 37,3% ni tashkil qiladi.

SI xizmatidan olingan daromad 5 yil ichida 6 baravarga oshadi (Omdia) 2020 yilda SI xizmatlaridan taxminan 19,4 milliard dollar daromad keltirildi.

2022 yilda bozor 62,5 milliard dollargacha o'sishi taxmin qilinmoqda .

2025 yilga borib esa SI fazosi yillik daromadi 126 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Kelgusi yilga qadar taqiladigan SI bozori 180 milliard dollarga yetishi kutilmoqda (Global Market Insights) Apple Watch va Fitbits kabi mahsulotlarning muvaffaqiyati global taqiladigan SI bozor qiymatini oshirishga qaratilgan. 2025 yilga kelib, bozor 180 milliard dollarga baholanishi kutilmoqda .

Metodlar. Suniy intellekt tizimlarining ko'plab imkoniyatlari va qulayliklarini ko'rib chiqish mumkin. Bu jismoniy shaxslar va korxonalar uchun qiymat beradigan zamonaviy hisoblash innovatsiyalarining asosidir. Tasvirlar va hujjatlardan matn va ma'lumotlarni ajratib olish uchun belgilarni optik aniqlashdan foydalanish tuzilmagan kontentni biznes uchun tayyor, tuzilgan ma'lumotlarga va qimmatli tushunchalarga aylantiradi.

SI ko'plab fanlarni, jumladan, kompyuter fanlari, ma'lumotlarni tahlil qilish va statistika, apparat va dasturiy ta'minot muhandisligi, tilshunoslik, nevrologiya, falsafa va psixologiyani o'z ichiga oladi.

Tabiiy tilni qayta ishlash (Neuro-linguistic programming) sun'iy intellektning (SI) bir qismi bo'lib, u inson tili va kompyuterning o'zaro ta'siri bilan shug'ullanadi. U inson tilini tahlil qilish, tushunish va yaratish uchun algoritm va modellarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Tabiiy tilni qayta ishlash sohasi (NLP) - bu kompyuter fanlari va sun'iy intellektning kombinatsiyasi bo'lib, u kompyuterlarga inson tilini tushunish, sharhlash va yaratish imkonini beradi. Bu mashinalarga naqshlarni tanib olish va matn va nutq ma'lumotlaridan ma'no chiqarish imkonini beruvchi algoritm va modellarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. NLP ning amaliy qo'llanilishi nutqni aniqlash, hissiyotlarni tahlil qilish, mashina tarjima va matnni umumlashtirishni o'z ichiga oladi. NLP matnni tarjima qilish, hissiyotlarni tahlil qilish, nutqni aniqlash, xulosa va chatbotlarda yordam berishi mumkin. U mijozlarga xizmat ko'rsatish botlari va onlayn til tarjima xizmatlari kabi turli xil ilovalarda tobora ko'proq foydalanilmoqda. NLP kompyuterlarga tabiiy tildan foydalangan holda odamlar bilan muloqot qilish imkonini berish, muloqotni yanada samarali va samarali qilishga qaratilgan. Bu sun'iy intellektning yuqori darajada ixtisoslashgan turi bo'lib, u inson tilini tushunish va taqlid qilish uchun noyob algoritmlardan foydalanadi. Bu texnologiyaga inson nima deyishi yoki yozayotganini tushunish va inson tilidan foydalangan holda tushunarli javoblarni shakllantirish imkonini beradi. Kundalik hayotimizda NLP dan foydalanishning taniqli misollari virtual yordamchilar va chatbotlardir.

O'z navbatida kompyuterda ko'rish - sun'iy intellektning bir tarmog'i bo'lib, u mashinalar tomonidan tasvirni qayta ishlashni o'rganadi va rivojlantiradi, ularga vizual ma'lumotlarni sharhlash, ya'ni ko'rish qobiliyatini beradi va shundan boshlab, buyruqlarni boshlang. NLP-dan farqli o'laroq, kompyuterni ko'rish inson fikrlariga taqlid qilishga urinmaydi, balki undan tashqariga chiqadi. Shuning uchun u insonning ko'rish qobiliyatidan ko'ra kuchliroq va qat'iyroq hisoblanadi.

Kompyuterni ko'rish - bu mashinalarga dunyodagi raqamli tasvirlar, videolar va boshqa vizual ma'lumotlarni sharhlash va tushunish imkonini beradigan o'rganish va tadqiqot sohasi. U insonning ko'rish qobiliyatini takrorlash va taqlid qilishga qaratilgan bo'lib, mashinalarga tasvirlar yoki videolardagi naqshlar, ob'ektlar va xususiyatlarni tanib olish imkonini beradi. Shuningdek, u ushbu tasvirlarning mazmunini tushunishga qaratilgan. Uning ko'plab ilovalari kuzatuv, o'zini o'zi boshqaradigan avtomobillar, tibbiy diagnostika, yuzni tanib olish va tasvirlarni qidirishni o'z ichiga oladi. Kompyuterlarga raqamli tasvirlar va videolarni odamlar kabi talqin qilish va tushunish imkonini beradigan o'rganish va texnologiyaning kompyuter ko'rish sohasi. U tasvirlardan, jumladan, naqshlar, shakllar, ranglar, teksturalar va ob'ektlardan ma'lumotlarni tahlil qiladi va chiqaradi. Kompyuter ko'rishning amaliy qo'llanilishi robototexnika, tibbiy tasvirlash, kuzatuv, avtonom transport vositalari, tasvir va video qidirish, virtual va kengaytirilgan haqiqatni o'z ichiga oladi.

Xulosa: Ushbu turdagi SI ayniqsa tasvir va yuzni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Sanoatda u yorliqlar va kodlarni identifikatsiyalashda harakat qiladi va mashinalardagi muammolarni tekshirish va oldini olish bilan shug'ullanadi; avtonom avtomashinalarda u belgilarni tekshirishga xizmat qiladi; Qidiruv tizimlarida esa tasvir bo'yicha qidirish imkonini beradi.

Kuchlar (S):

Algoritmlar va ma'lumotlar analizi orqali boshqariladigan kuchli sun'iy intellekt tizimlari kompaniyaga keng imkoniyatlar taqdim etadi. Avtomatlashtirilgan jarayonlar orqali yuqori darajada effektivlik va ishlab chiqishning ko'payishi ta'minlanadi. Sun'iy intellekt tizimlari ma'lumotlardan olingan yuqori sifatli tahlillar va proqnozlar orqali bozor tendentsiyalarini tushunish imkoniyatlarini yaratadi.

Ziddiyatlar (W):

Tizimlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish uchun katta miqdorda ma'lumotlarga ega bo'lish zarurati, bu esa katta to'plamlarning tashqi ma'lumotlariga muhtojlikka olib keladi. Sun'iy intellekt tizimlarining ishlab chiqish va boshqarish bo'yicha mutaxassislar talablarini to'ldirishda qiyinliklar mavjud.

Ma'lumotlar himoyalash va farqni aniq aniqlashni ta'minlash uchun qo'llanish uchun kiber-xavfsizlik muammolari paydo bo'lishi mumkin.

Imkoniyatlar (O):

Kompaniya tadbirkorligi uchun yangi texnologiyalarni qabul qilish va ulardan foydalanish orqali bozor paydo bo'lish imkoniyati yaratiladi. Ishlab chiqish va iqtisodiy faoliyatni avtomatlashtirish orqali resurslardan tejovchi foydalanishning muhim oqibatlari mavjud. Sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanish orqali iste'molchilarning shaxsiy talablari va ehtiyojlari bo'yicha maxsus mahsulotlar va xizmatlarni taklif etish imkoniyatlari yaratiladi.

Tahdidlar (T):

Sun'iy intellekt tizimlarining iste'molidan kelib chiqadigan etik muammolar va ma'lumotlarning himoyalashiga oid qonunchilik muammolari mavjud. Tizimlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish uchun yuksek darajada texnologik infratuzilish kerak, bu esa moliyaviy resurslarni talab qiladi. Ma'lumotlarning to'plami, qayta ishlash va analiz qilish jarayonlarida paydo bo'ladigan tezlik va xato darajasi sun'iy intellekt tizimlarining ishlab chiqish va ishlatilishida muammolarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

- 1.Litvinov D.O. SUN'iy intellekt // Zamonaviy fan nazariyasi va amaliyoti. 2016 yil. No 2 (8). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-3> (kirish sanasi: 05/08/2024).
- 2.Abdurasulova D. et al. IQTISODIY JINOYATLAR VA ULARNING OLDINI OLISH UCHUN DASTURIY MAHSULOTLAR ALGORITMLARINI ISHLAB CHIQISH: DEVELOPMENT OF SOFTWARE ALGORITHMS FOR ECONOMIC CRIMES AND THEIR PREVENTION //Потомки Аль-Фаргани. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 180-185.
- 3.Abdurasulova D. Kotlin dasturlash tilida bir qatorli va mahalliy funksiyalar //Journal of technical research and development. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 100-103.
- 4.Zulunov, R., Soliyev, B., Kayumov, A., Asraev, M., Musayev, K., & Abdurasulova, D. (2024, November). Detecting mobile objects with ai using edge detection and background subtraction techniques. In E3S Web of Conferences (Vol. 508, p. 03004). EDP Sciences.

CHIZIQLI DINAMIK JARAYONLARNI REGRESSION IDENTIFIKATSIYASI

Hakimov Sayibjon –Andijon mashinasozlik instituti,

“Avtomobilsozlik” kafedrası dotsenti,

E-mail: sajibzonhakimov@gmail.com, tel: +998979906245,

Annotatsiya: Maqolada holat tenglamasi ko'rinishida chiziqli dinamik jarayonlar identifikatsiyasini qurish texnologiyasi taklif etilgan. Bunda noma'lum parametrlar matematik jihatdan statik masala kabi aniqlanadi.

Tayanch so'zlar: identifikatsiya, chiziqli dinamik jarayon, diskret holat, statik masala, chiziqli regressiya.

Texnologik jarayonlarni identifikatsiyalashda regression usullarni qo'llash keng tarqalgan. Bu usul turli ko'rinishlardagi tenglamalar bilan ifodalanuvchi jarayonlar uchun qo'llaniladi. Xususan, Koshi masalasi ko'rinishida ifodalanadigan differentsial tenglamalar parametrlarini aniqlashda ham bu usul talab darajasidagi natijalar beradi. Quyida, statik jarayon kabi ko'rinishga keltirish orqali, xolati Koshi ko'rinishidagi differentsial tenglama bilan ifodalanadigan texnologik jarayon identifikatsiyasini qurish texnologiyasi taklif etilgan.

Ma'lumki, chiziqli dinamik jarayonlar holat tenglamasi qo'yidagi Koshi ko'rinishidagi differentsial tenglama bilan ifodalanishi mumkin.

$$\dot{x} = \alpha x + \beta u \quad (1)$$

bu erda $x=x(t)$ n — o'lchamli sistemani yoki ob'ektni holat vektori,

$u=u(t)$ — m o'lchamli sistemada ta'sir etayotgan boshqarish vektori, t —vaqt o'zgaruvchisi, α va β matritsalar, ularning qiymati aynan bir jarayonni ifodalaydi. Berilgan jarayon xolatini aniqlash deganda α va β matritsalarini aniqlash tushiniladi. Ularni tajriba natijalari asosida aniqlash identifikatsiyalash masalasi hisoblanadi.

(1) tenglamani $t \in [0, T]$ uchun diskret holatda qo'yidagi tenglama orqali ifoda qilish mumkin[1]

$$x_{k+1} = Ax_k + Bu_k \quad k=1, 2, \dots, r-1 \quad (2)$$

bu erda, $x_k=x(t_k)$, $u_k=u(t_k)$, $k=1, 2, \dots, r-1$

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \approx I + \Delta t \alpha, \quad B = \begin{bmatrix} b_{11} & \dots & b_{1m} \\ \dots & \dots & \dots \\ b_{m1} & \dots & b_{mm} \end{bmatrix} \approx \Delta t \beta \text{ — birlik matritsa.}$$

I Bu (2) diskret ko'rinish vaqt o'zgaruvchi t ni biror $[0, T]$ oraligini olib bu oralikni kichik bo'lakchalarga bo'lish va (1) tenglamani har bir bo'linish nuqtalaridagi qiymatlari boyicha yozish bilan hosil qilingan. Bunda vaqt bo'yicha x ning hosilasi o'ng diskret hosila bilan almashtiriladi va undagi $x(t_{k+1})$ ga nisbatan ifoda yechiladi. Shu joyda $x(t_{k+1})$ ga nisbatan ifodani yechish o'rniga sonli differentsialni

$$y_k=y(t_k) = (x(t_{k+1})-x(t_k))/(t_{k+1}-t_k) \quad (3)$$

deb belgilab olish va uni berilganlar asosida hisoblab topish ham mumkin.

Bunda, (1) tenglamani (2) ko'rinishda yozish shart emas. Aksariat adabiyotlarda diskret model sifatida (2) ko'rinishdan foydalaniladi. Bu (2) ko'rinish MS Excel dasturidagi chiziqli regressiyani aniqlaydigan ЛИНЕЙНЫЙ, ТЕНДЕНЦИЯ funksiyalaridan foydalanishda biroz tushinmovchilik tug'diradi. Chunki, tajriba natijasi sifatida $x_k=x(t_k)$, $u_k=u(t_k)$, $k=1, 2, \dots, r$ qiymatlar beriladi va bular ЛИНЕЙНЫЙ,

ТЕНДЕНЦИЯ funksiyalarida ‘Известные_значения_x’ maydonchasiga kiritiladi. ‘Известные_значения_y’ maydonchasiga $x_{k+1}=x(t_{k+1})$ kiritilishi kerak. Shuni to’g’ri belgilab olish va uning mohiyatini tushinish bilim darajasi o’rtacha bo’lgan izlanuvchida qiyinchilik tug’dirishi mumkin. Agar (3) formula bo’yicha hosilaning taqribiy qiymati aniqlab olinsa, uni ‘Известные_значения_y’ maydonchasiga kiritish mumkin. Bu holda (2) tenglama o’rniga quyidagi tenglamani olish mumkin:

$$y_k = \alpha x_k + \beta u_k$$

Bu yerda k indekslar vaqtga tegishli va ular bir hil. Bu esa jarayon bir davrning o’zidagi parametrlar bilan ifodalanayotgan kabi ko’rinishni beradi, yani bu dinamik jarayonni statik jarayon kabi hal etish mumkinligini ko’satadi.

Indekslar bir xil bo’lgani uchun ularni yozmaslik mumkin:

$$y = \alpha x + \beta u,$$

agar quyidagi belgilashni kiritsak: $A=(\alpha, \beta), X=(x, u)^T$

$$y=AX \quad (4)$$

ko’rinishga keladi, bu bilan masala statik masala kabi hal qilishga keltirildi. Faqat bunda ma’lumotlarning sonli differentsial qiymati y aniqlanadigan qismi empirik model qurish uchun foydalaniladi(o’ng formula bo’yicha sonli differentsiallashda $k=1,2, \dots, r-1$).

Matematik jihatdan statik masala kabi ko’rinishga keltirgan (4) ifodadagi nomalum parameter quyidagi formuladan aniqlanadi: $A=(XX^T)^{-1}Xy$

Bir holat parametri va bir kirish signaliga ega bo’lgan tizim uchun tajriba natijalari va sonli differentsial quyidagi jadval bilan berilishi mumkin:

t	x	u	$y = \dot{x}$
t_1	x_1	u_1	$(x_2 - x_1)/(t_2 - t_1)$
t_2	x_2	u_2	$(x_3 - x_2)/(t_3 - t_2)$
...	...	...	...
t_{k-1}	x_{k-1}	u_{k-1}	$(x_k - x_{k-1})/(t_k - t_{k-1})$
t_k	x_k	u_k	-

Kichik kvadratlar usuli orqali aniqlangan parametrlar α va β bilan sonli differentsial qiymati $y_{yangi} = \alpha x + \beta u$ aniqlansa $y_{yangi} = (x_{yangi} - x_k)/(t_{k+1} - t_k)$ ifodadan x_{yangi} qiymat aniqlanadi. Bu esa nazariy tajriba natijasi bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гроп Д. Методы идентификации систем. -М.: Изд-во «Мир», 1979.
2. A.A’zamov. Yosh matematik qomusiy lug’ati: oliy o’quv yurti talabalari uchun. Toshkent. Qomuslar bosh tahririyati, 1991 y. 480 bet.
3. Jumayev M.E, Tadjieva Z.G’. boshlang’ich sinflarda matematika o’qitish metodikasi. (O O’Y uchun darslik) Toshkent. “Fan va texnologiya” 2005 yil.
4. Jumayev M.E, Tadjieva Z.G’. boshlang’ich sinflarda matematika o’qitish metodikasi. (O O’Y uchun darslik) Toshkent. “Fan va texnologiya” 2005 yil.

AMALIYOT TIZIMLARI O'RTASIDAGI INTEGRATSIYA MOHIYATI

Эргашев Тўлқин Шокирович. Бухоро давлат университети иқтисодийёт кафедраси
ўқитувчиси. E-mail: t.ergashev82@mail.ru

Mehnat bozorining ishlab chiqarish amaliyoti tizimlari – kadrlarga bo‘lgan talab va ehtiyojlarini, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati, malakasi va salohiyatiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moddiy-texnika va moliyaviy jihatidan ta‘minlash jarayonining ishtirokchisidir. Oliy ta‘lim muassasalarida, mehnat bozorida, faoliyat ko‘rsatishiga mo‘ljallangan yuqori malakali kadrlar tayyorlashni boshqarishni ta‘minlashda oliy ta‘lim va ishlab chiqarish amaliyoti integratsiyasi muhim o‘rin egallaydi. Bu integratsiya globallashtirish sharoitida O‘zbekiston Respublikasida Uchinchi Renessans poydevorini qurish va jamiyat farovonligini ta‘minlashga o‘z hissasini qo‘shishi lozim.

O‘zbekistonda bilimlar iqtisodiyotini shakllantirishning hozirgi bosqichida, oliy ta‘lim tizimi sifati va samaradorligini oshirish asnosida ushbu muassasalarda tayyorlanadigan va mehnat bozorida xizmat qilishi rejalashtirilgan raqobatbardosh yuqori malakali kadrlar tayyorlashni boshqarishni ta‘minlashda ilm-fan, oliy ta‘lim, ishlab chiqarish amaliyoti va innovatsiyalar integratsiyasi dolzarb voqelikka aylanib bormoqda. “Stenford universiteti va Edinburg universiteti Biznes maktabining tadbirkorlik sohasidagi tadqiqotlar markazi professori Genri Itskovits o‘zining “Uchlik spirali. Universitetlar – ishlab chiqarish – davlat. Innovatsiyalar amalda”⁸⁸ nomli kitobida bilimlar ishlab chiqarilishi uzluksizligini ta‘minlovchi innovatsion jarayonlarni tashkil etishning yangi modelini, ya‘ni “uchlik spirali”ni taklif etadi. Shuningdek, muallif ushbu modelning asosiy g‘oyasi sifatida bilimlarga asoslangan iqtisodiyotda universitetlar eng muhim o‘rin egallashini alohida ta‘kidlab o‘tgan.⁸⁹ Shu o‘rinda keltirib o‘tish kerakki, bilimlar iqtisodiyotining asosiy xususiyatlaridan biri bu bilimlar bozoridagi agentlar o‘rtasidagi raqobat va hamkorlikning uyg‘unligidir. Agar moddiy ne‘matlar iqtisodiyotida ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligi muhim bo‘lsa, bilimlar iqtisodiyotida raqobatbardoshlik ta‘lim xizmatlari bozorida o‘zaro hamkorlik qilish qobiliyati, ya‘ni manfaatli "kelishuv"larni qo‘lga kiritishga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘lib hisoblanadi.

Integratsiya so‘zi hamkorlik, o‘zaro bog‘lanish kabi ma‘noda ishlatiladi. Shu ma‘noda, integratsiyaga olimlardan V.V.Makoveeva ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va vazifalarning umumiyliги, rivojlanishning umumiy obyektiv qonuniyatlarining mavjudligi, barqaror axborot, bilim, siyosiy, iqtisodiy, ma‘naviyatni ta‘minlash orqali birlashuvchi innovatsion hodisa va jarayonlarning maksimal bog‘liqligi, tashkiliy tizim doirasidagi

⁸⁸ Тройная спираль [Текст] : университеты-предприятия-государство : инновации в действии / Генри Ицковиц ; пер. с англ. под ред. А. Ф. Уварова. - Томск : Изд-во Томского гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. - 237 с.; 24 см.; ISBN 978-5-86889-528-9 (в пер.) <https://search.rsl.ru/ru/record/01004884601>

⁸⁹ Эгамбердиев Ф.Т., Мухитдинова Н.К. Непрерывность образования и науки как базовое условие при формировании инновационной экономики // Подготовка образованного и интеллектуально развитого поколения – как важнейшее условие устойчивого развития и модернизации страны. Сборник статей международной конференции. 16-17 февраля 2012 года. – Т., 2012. – С. 95.

boshqa noqonuniy aloqalar va munosabatlar sifatida,⁹⁰ R.P.Ivanova o'zaro shartnomalarga asoslangan va biznes, ta'lim va fan o'rtasidagi vertikal va gorizontal o'zaro ta'sirlar, ixtisoslashuv va to'ldirishga asoslangan, sinergiya prinsipi bilan belgilanadigan iqtisodiy va tashkiliy aloqalar⁹¹ kabi fikrlarni bildirgan. A.V.Zolotaryova birinchidan, har qanday ichki elementlarni bir butunga birlashtirish, tizimning, yaxlit organizmning alohida qismlari va funksiyalarining bog'liqligi, ikkinchidan. bunday holatga olib keladigan jarayonlar, uchinchidan, subyektlarning birlashishi, ularning bir-biriga ta'sirining chuqurlashuvi, ular orasidagi aloqalarning izchillashuvi,⁹² degan ta'riflarni berishgan. Yu.V.Shmarion ta'lim tizimidagi integratsion mohiyat haqida fikr yurita turib, barcha sub'ektlar nuqtayi-nazaridan ularning faoliyati umumiy ma'noda tashqi muhit bilan yaqin munosabatda bo'lgan ijtimoiy tizimlar sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqligini aytib o'tgan.⁹³ Sh.I.Mustafoqulovning "Iqtisodiy atamalarining izohli lug'atida integratsiya - turli bo'limlar, elementlar harakatining bir butunga birlashish jarayoni, iqtisodiy integratsiya esa, iqtisodiy subyekt (davlat, korxona, firma)larning iqtisodiy, texnologik munosabatlarning o'zaro bog'liqligining oshishi natijasida vujudga kelishini aytib o'tgan. A.V.Kuznetsov universitet fanining "milliy innovatsion tizimga integratsiyalashuvini tushintira turib, milliy innovatsion tizimning nisbatan mustaqil, erkin bog'langan obyektlari o'rtasida umumiy maqsad va manfaatlarga erishish uchun optimal aloqalarni o'rnatish va ularni tizimning genezisi orqali uning qismlari muvofiqlashtirilgan va o'zaro bog'liq bo'lgan yagona, yaxlit tizimga keltirish bo'yicha tashkil etish jarayoni",-ekanligini qayd etadi.⁹⁴ Yuqorida nomlari keltirilgan mualliflarning fikrlaridan kelib chiqib integratsiyaning davlatlar, hukumatlar va yirik kompaniyalar o'rtasidagi, ilm-fan, amaliyot, oliy ta'lim, innovatsiyalar va biznes o'rtasidagi, iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi, iqtisodiyot tarmoqlarining tarkibiy qismlari o'rtasidagi, uzluksiz ta'limning tarkibiy qismlari o'rtasidagi, korxona va tashkilotlarni boshqaruv elementlari o'rtasidagi, inson omili va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar o'rtasidagi, ta'lim xizmatlari va mehnat bozoriga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi, oliy ta'lim tizimi bilan ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi, fanlar o'rtasidagi, fanlarning qismlari o'rtasidagi va boshqa shakl va mazmunda integratsiyaning asosiy turlarini tasniflash mumkin bo'ladi.

⁹⁰ Маковеева Виктория Владимировна. Сетевое взаимодействие как механизм интеграции образования, науки, производства и оценка его результативности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Новосибирск – 2013, СТР 24

⁹¹ Иванова Роза Петровна. Управление интеграционными процессами в инновационной среде промышленных видов экономической деятельности. ДИССЕРТАЦИЯ на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Казан – 2018, стр 210

⁹² А.В. Золотарёва. Управление образовательной организацией. развитие учреждения дополнительного образования детей. 2018. https://studme.org/223628/pedagogika/upravlenie_obrazovatelnoy_organizatsiey_razvitie_uchrezhdeniya_dopolnitelnoy_obrazovaniya_detey

⁹³ Шмарион Ю. В. Концептуальные основы социального проектирования систем и комплексов непрерывного профессионального образования // Гаудеамус. 2003. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-sotsialnogo-proektirovaniya-sistem-i-kompleksov-nepreryvnogo-professionalnogo-obrazovaniya>

⁹⁴ Кузнецов Андрей Викторович. Механизмы интеграции ВУЗовской науки в национальную инновационную систему. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Воронеж-2010, стр 27

Ta'lim – inson, jamiyat, davlat manfaatlarini yo'lidagi aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv va tarbiya jarayoni bo'lganligi bois fuqarolarning (ta'lim oluvchilarning) davlat tomonidan belgilangan standartlar darajasida tegishli ta'lim darajasiga erishuvini ta'minlaydi. Ta'lim, avvalo, o'quvchilarda bilim, ko'nikma, va malakalari tizimlarining shakllanishida ifodalanadigan ta'lim jarayonining nisbiy natijasidir, shuningdek, tarbiya, o'z-o'zini tarbiya, ta'sir jarayoni, ya'ni inson qiyofasini shakllantirish jarayoni; bunda bilimning hajmi emas, balki uni shaxsiy sifatlar, o'z bilimlarini mustaqil tasavvur etish malakasi va ko'nikmasi bilan birlashtirish muhim hisoblanadi. “Oliy ta'lim” lug'at – ma'lumotnomasida keltirilishicha, ishlab chiqarish – turli iqtisodiy mahsulotlar, moddiy ne'matlar yaratish jarayoni; inson hayotining tabiiy sharti va boshqa tur faoliyatlarining moddiy asosi hisoblanadi⁹⁵. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanadigan kadrlarning buyurtmachilari faqat ishlab chiqarish sohasi bilan chegaralanib qolmaydi va bizningcha, kadrlar buyurtmachilarining barcha guruhlari va toifalarini qamrab olish maqsadida amaliyot tizimlari atamasidan foydalanishni taklif qilamiz. Shunday qilib amaliyot tizimlari – bu ta'limning barcha darajalarida tayyorlanadigan kadrlarning iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlarida va barcha mulk shakllari asosida faoliyat yurituvchi, xo'jalik va davlat boshqaruvining barcha darajalaridagi korxona, tashkilot, birlashma, idoralar va tashkilotlari, shuningdek, yakka tartibdagi tadbirkorlik subyektlarining barcha toifalarini qamrab oluvchi mehnat bozori ishtirokchilari bo'lib hisoblanadi.

Mehnat bozorining amaliyot tizimlari – kadrlarga bo'lgan talab va ehtiyojlarni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati, malakasi va salohiyatiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moddiy-texnika va moliyaviy jihatidan ta'minlash jarayonining ishtirokchisidir.

Iqtisodiyot tarmoq va sohalarining talab va ehtiyojlariga muvofiq, oliy ta'lim va ilm-fanda uzluksiz ta'limning oliy ta'limgacha bo'lgan qismida olingan bilimlar takomillashtiriladi, yuqori va oliy malakali kadrlar tayyorlanadi, ilmiy-tadqiqot ishlari o'tkaziladi, zamonaviy bilimlar, axborot-kommunikatsion, raqamli va pedagogik texnologiyalar ishlab chiqiladi, innovatsiyalar, ilmiy yangiliklar va kashfiyotlar yaratilib, modernizatsiyalanadi.

Hozirgi davrda yurtimiz oliy ta'lim muassasalarida marketing xizmati bo'yicha, shuningdek, oliy ta'limning amaliyot tizimlari bilan hamkorligini rivojlantirish maqsadida ko'pgina ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Misol tariqasida, hududlardagi buyurtmachi va homiy tashkilotlarning oliy ta'lim muassasasi ravnaqi uchun xizmat ko'rsatib kelayotganligi, ular ishtirokida integratsiyaning dastlabki yo'nalishlari sifatida muassasada mavjud hamda ochilishi rejalashtirilayotgan yangi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassislariga keyingi 8-10-yilga buyurtmalar taqdim etilishi, “Buyurtmalar portfeli”ning doimiy ravishda tashkilotlar va korxonalarning ixtisosliklari kengayishi, o'zgartirilishi, tugatilishi, yangilanishini e'tiborga olgan holda kadrlarga bo'lgan ehtiyojlariga qarab yangilanib borishi, muassasa qabul rejasiga zarur va muhim o'zgartirishlar kiritilishi yuzasidan takliflarning muntazam ravishda berib borilishini ko'rsatish mumkin.

Oliy ta'lim muassasalari talabalari ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklariga muvofiq, malakaviy amaliyotlarni amaliyot tizimlari obyektlarida, ish

⁹⁵ Олий таълим: (лўғат – маълумотнома) / Туз: М.Х. Саидов, Л.В. Перегудов, З.Т. Тохиров; акад. С.С. Ғуломов таҳрири остида. – Т.: Молия, 2003. – 120, 288-289, 352-353-бетлар.

beruvchi korxonalarda, zavod va fabrikalarda, markaziy va mahalliy boshqaruv organlarida, turli darajadagi korxona, tashkilot, muassasalarda, bank, soliq, g'aznachilik, moliya idoralarida, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, maktabgacha ta'lim muassasalari, umumiy ta'lim maktablari, xususiy korxonalar va boshqa obyektlarda o'tkazadilar. Malakaviy amaliyotlar davrida talaba OTMda puxta egallagan nazariy bilimlarini amaliy malaka va tajriba bilan uyg'unlashtirsa, u oliy ta'lim muassasasini bitirgach, ushbu korxonaga ishga qabul qilinish ehtimoli ancha oshadi. Bundan kelib chiqadiki, amaliyot tizimlari ob'ektlari bilan oliy ta'lim muassasalari samarali integratsiyasining eng muhim bosh vazifasi kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarishning o'rni va ahamiyatini aniqlashdir.

AXBOROT – KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASH

Teshabayev Allayorjon Ganiyevich "Ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya" kafedrası "Axborot texnologiyalari" fani o'qituvchisi

Tel: +998943863570, e-mail: allayor70@mail.ru

Abdug'aniyeva Mushtariy Muzaffarjon qizi Ingliz tili va adabiyoti kafedrası 1-bosqich talabasi. E-mail: abduganiyevamushtariy23@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta'lim faoliyatida Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'qitish o'rganish va ta'lim faoliyatida qo'llash muhimligini anglagan holda pedagoglar zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan, jumladan, o'quv jarayonida axborot va aloqa vositalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, AKT, pedagog, texnologiya, kompyuter, axborot texnologiyalari, ta'lim muassasalari, Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari vositalari, ta'lim jarayonida AKT vositalaridan foydalanishning istiqbolli yo'nalishlari, kasbiy ta'limning informatsion-texnik asoslari, media yordamida o'qitish va o'qish.*

Asosiy qism. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini maktabda ta'lim olish davridan boshlab o'qitish maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki ushbu davrda o'quvchilarni ko'nikmalarga erishishi yuqori bo'ladi. Ushbu davrda o'quvchilarga ommaviy ishlatiluvchi umumiy bo'lgan dasturlarni o'rgatish va texnik qismlar tarkibiy qismi va ularda to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini o'rgatish kerak.

Maktab davridan keying bosqichda, ya'ni kasb-hunar maktablari, akademik litseylar talabalari uchun maxsus kasb va yo'nalishiga doir dasturlarni mukammal darajada o'rgatish lozim. Zero hozirgi zamon talabiga ko'ra yaxshi mutaxassis kadrlar yaxshi bilimdan tashqari axborot texnologiyalari vositalaridan mukammal darajada foydalana olishi kerak.

Navbatdagi bosqichda, oliy o'quv yurtlari bazasi va qolaversa texnologik parklar qoshida dasturchilar sinfini shakllantirish, hamda ushbu o'quv kurslariga malakali mutaxassislarni jalb qilish kerak bo'ladi.

Bularga qo'shimcha ravishda xar bir bosqichda o'quvchilarga til o'rganish ko'nikmalarini beruvchi dasturlardan maksimal darajada foydalanishini yo'lga qo'yish kerak, hamda, ta'limning barcha bosqichlarida pilot loyihalarni o'tkazib, uning natijalari asosida kerakli qarorlar qabul qilish lozim;

o'quv jarayoni uchun ishlab chiqilishi kerak bo'lgan dasturiy mahsulotlar davlat tomonidan to'liq moliyalashtirilishi kerak;

mamlakat darajasida ta'lim resurslarini qamrab olgan yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish lozim;

respublika hududlarida ta'limni axborotlashtirish darajasini doimiy ravishda tahlil qilib, uning asosida kerakli qarorlarni qabul qilish kerakdir.

Jahon amaliyoti axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini zamonaviy ta'lim berish jarayonining barcha daraja va bosqichlariga kiritish lozimligini ko'rsatmoqda.

Ta'limga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tadbqiq qilish va foydalanishdan asosiy maqsad –ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, ya'ni ta'lim oluvchi va beruvchilar uchun yangi imkoniyatlarni yaratib berishdan iboratdir.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini **ta'lim jarayoniga** keng ko'lamda joriy qilish quyidagilarni beradi:

o'quv va ilmiy axborotlarni talaba hamda professor-o'qituvchilar tomonidan qidirib

topishga ketadigan vaqtning qisqarishi;

elektron o'quv adabiyotlar mazmunini davr talabidan kelib chiqqan holda o'zgartirishni tezlashtirilishi;

talabalarning mustaqil ta'lim olishlari uchun qo'shimcha vaqtning ajratilishi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'quv jarayonida qo'llashning istiqbollari bo'lib multimedia-texnologiyalar asosida interaktiv ma'ruzalarni tashkil qilish hisoblanadi.

Ananaviy ma'ruzalar o'qishga nisbatan interaktiv ma'ruzalarda talabalar o'qitish jarayoniga faol aralashishlari mumkin bo'lib, unda o'quv materialining turli joyidan savollar berib, aniq javoblar olish imkoniga ega bo'ladilar.

Multimedia-texnologiyalarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari-ning zamonaviy dasturiytexnik vositalarining mujassamlanishi talabalarning, ya'ni **audioaxborot (ovoz), videoaxborot va animasiya (multiplikasiya, «tirik video»)** ko'rinishdagi axborotlarni turli xis etuvchi organlari tomonidan qabul qilish darajasini yuksaltirilishini ta'minlaydi. Bu esa darslarni qiziqarli va samarali tashkil etishni ta'minlaydi. Shaxsiy kompyuter o'qituvchining yordamchisi sifatida ishtirok etadi. O'qituvchi ma'ruzalarga tayyorlanishida Microsoft Office dasturining Power Point grafik dasturida videoslaydlar tayyorlashi kerak bo'ladi. Bu albatta o'qituvchidan shaxsiy kompyuterda ishlash tajribasiga ega bo'lishini talab etadi. Bundan tashqari bunday ma'ruzalarni yoki amaliyot mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun maxsus jihozlangan auditoriyalarni talab qiladi.

Kompyuter ta'lim texnologiyalaridan foydalanish butun o'qitish jarayonini o'zgartirish, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim modelini amalga oshirish, darslarni faollashtirish va eng muhimi, o'quvchilarning o'z-o'zini tayyorlashni yaxshilash imkonini beradi. Albatta, zamonaviy kompyuter va interaktiv dasturiy ta'minot va uslubiy yordam o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot shaklini o'zgartirishni, o'rganishni biznes hamkorligiga aylantirishni talab qiladi va bu o'rganish uchun motivatsiyani oshiradi, yangi modellarni izlash zaruratiga olib keladi. Darslar, yakuniy nazoratni o'tkazish (hisobotlar, guruh loyihalarini ochiq himoya qilish), o'rganishning individualligi va intensivligini

oshiradi. Ta'lim va ta'lim jarayonini axborotlashtirish ta'limni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u qator muhim vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Ta'lim muassasalarini kompyuter texnikasi va aloqa vositalari bilan ta'minlash;
- Ta'lim muassasalarini elektron o'quv qurollari bilan ta'minlash;
- Ta'lim muassasalari ma'muriyatining boshqaruv avtomatlashtirish;
- Ta'lim o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish;

• Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya faoliyatini texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha o'qitish va malaka oshirish. Yuqoridagi shartlarning mavjudligi o'quv jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish imkonini beradi, chunki o'qituvchi uchun sinfda ham o'quv jarayonini tashkil etish tizimini yaratish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi (yangi materialni tushuntirish, bilimlarni mustahkamlash, nazorat qilish) va sinfdan tashqari (o'tkazib yuborilgan materialni ishlab chiqish, darslarga tayyorgarlik, qarzlarini topshirish). Darsda elektron ta'lim vositalaridan foydalanish quyidagilarni ta'minlaydi:

- Yangi materialni tushuntirishda vaqtni tejash;
- Materialni ko'proq vizual, qulayroq shaklda taqdim etish;
- Talabalarni idrok etishning turli tizimlariga ta'sir qilish, shu bilan materialni yaxshiroq o'zlashtirishni ta'minlash;

• Talabalar tomonidan materialni o'zlashtirish ustidan doimiy operativ nazorat;

• Samarali ta'lim tizimini yaratishda zamonaviy kompyuter texnologiyalariga ega bo'lgan o'qituvchining ishidagi o'zgaruvchanlik, ularning pedagogik va uslubiy xohishlariga, o'quvchilarning yoshiga, tayyorgarlik darajasiga, ta'lim muassasasi moddiy bazasining profili va xususiyatlariga bog'liq. Uslubiy yordamga bo'lgan ehtiyoj quyidagi yo'nalishlarda pedagogik kompetensiyalarni modellashtirish sifatida shakllantirish zarurati bilan bog'liq:

• Kundalik pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha integral kasbiy ko'nikmalar (turli o'quv muhitida elektron didaktik vositalarni yaratish, uslubiy jihatdan asosli foydalanish; joriy va rejalashtirilgan hisobotlarni yetkazib berish uchun axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash);

• O'qituvchining o'zi ham, o'quvchi va ota-onalar jamiyatining ham axborot madaniyati;

• Kundalik pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik texnikasi;

• Turli elektron didaktik vositalar va o'quv elektron muhitlarining ijobiy, eng muhimi, salbiy imkoniyatlari, ko'rinishlarini bilish;

• O'quvchilar va o'zlarining sog'lig'ini saqlash uchun ta'limda axborot kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning sanitariya qoidalari va normalaridan foydalanish. O'qituvchilar faoliyatning eng samarali usullarini izlashda, shuningdek, zamonaviy jamiyatda faol sodir bo'layotgan, ta'limni modernizatsiya qilishni talab qiladigan o'zgarishlar ta'sirida pedagogik texnologiyalarga yoki ularning alohida elementlariga murojaat qilishadi. Ulardan foydalanish o'qituvchilarga o'z ta'lim maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish imkonini beradi. Kundalik ta'lim faoliyatida pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhimligini anglagan holda pedagoglar zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan, jumladan, axborot va aloqa vositalaridan

samarali foydalanmoqda. Ta'lim muassasalari o'qituvchilari o'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan faol foydalanadilar. Bu esa zamonaviy darsni tashkil etishda kompyuter texnologiyalari o'qituvchilarning dolzarb talabiga aylanganidan dalolat beradi. O'qituvchilarining kompyuter savodxonligi va kommunikativ kompetentsiyasini oshiradi, o'qituvchilar o'z xohishi bilan kurslarga qatnaydilar, elektron qo'llanmalar ishlab chiqishda ishtirok etadi, masofaviy kurslar va veb seminarlarda, loyiha va o'quv mashg'ulotlarida qatnashadi. tadbirlarni O'qituvchilarining 100% shaxsiy kompyuteri mavjud bo'lib, ular o'quv va tarbiyaviy tayyorlash va rejalashtirishda foydalanadilar. O'qituvchilarning o'zlarining elektron manzillari (elektron pochta) mavjud bo'lib, ular bir-birlari, ma'muriyat, talabalar va ularning ota-onalari bilan tezkor muloqot qilishlari kerak. O'qituvchilar o'zlarining uslubiy ishlanmalari va taqdimotlarini ta'lim muassasalari veb-sahifalarida bajonidil joylashtiradilar. Bitiruvchilar mustaqil ravishda o'quv dasturiy mahsulotlar bilan shug'ullanadilar, imtihonga tayyorgarlik ko'rish uchun materiallar ham ular uchun dolzarbdir. O'qituvchilari tayyor dasturiy mahsulotlarga asoslangan darslardan faol foydalanadilar va o'zlarining dasturiy ta'minotini ishlab chiqishda qatnashadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yuldashev U.Yu, Boqiev R.R., Zokirova.F.M. Informatika o'qitish metodikasi. Metodik qo'llanma. -T, 2004.
2. Nazarov U.A., Karimov A.A., Elmuradov B.E. «Ta'limda axborot texnologiyalari» fanidan ma'ruzalar matni. – Samarqand: SamDAQI nashri, 2014 yil.
3. <http://www.pedagog.uz>
4. <http://majmua.tdpu.uz/index.php?param=52>
5. «Axborotlashtirish to'g'risida»gi qonun. 11.12.2003 y. 560-II
6. Qosimov S.S. Axborot texnologiyalari. T. 2006 yil.
7. G'ulomov S.S. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari. T., «Sharq», 2000 y.
8. Axborot texnologiyalari. [Text] : o'quv qo'llanma / M. Aripov [et al.] ; ped. Sh. Mansurov. – T.: Noshir, 2009. – 368 c.
9. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании – 2-е изд., стереотип. – М.: Academia, 2005. – 192 с.
10. Ишмухамедов Р. Таълимда инновацион технологиялар: Таълим муассалари педагог-укитувчилари учун амалий тавсиялар /А.Абдукодиров, А. Пардаев. – Т.: Истеъдод, 2008. – 180б
11. Niyazova N.A. “Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish” <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-jarayonida-axborot-kommunikatsiya-texnologiyalaridan-foydalanish/viewer>

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA "SCRATCH" DASTURI VA "ARDUINO PLATFORMASI VA UNING DASTURLASH MUXITI" YORDAMIDA O'QUVCHILARNI DASTURLASH VA ROBOTATEXNIKAGA YO'NALTIRISH.

Goyibberdiyev Abdullajon Mirzoxidovich, Andijon davlat chet tillari instituti
abdullajongoyibberdiyev199608@gmail.com)

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dasturlash va robototexnika yo'nalishida ta'lim berish zamonaviy va innovatsion yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun Scratch dasturi va Arduino platformasi kabi vositalardan foydalanish juda samarali bo'lishi mumkin. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida robototexnikani o'rgatish yosh avlodning texnologiya va muhandislik sohalariga bo'lgan qiziqishini oshirish, ilmiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Quaidagi maqolada robototexnikani o'rgatishning ba'zi asosiy jihatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Roboatexnika, dasturlash, 3D model, dizayn, maktab, robot, sun'iy intellekt Scratch Dasturi.

Scratch - bu MIT Media Lab tomonidan ishlab chiqilgan vizual dasturlash muhiti bo'lib, asosan bolalar va o'smirlar uchun mo'ljallangan. U o'zining soddaligi va interaktivligi bilan ajralib turadi.

Afzalliklari: Vizual interfeys: Scratch'da dasturlash bloklar yordamida amalga oshiriladi, bu bolalar uchun oson tushunish va kod yozish imkonini beradi.

Kreativlikni rivojlantirish: O'quvchilar o'zlarining hikoyalari, o'yinlari va animatsiyalarini yaratish orqali kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Jamoaviy ish: Scratch onlayn hamjamiyati orqali o'quvchilar bir-birlari bilan loyihalarini baham ko'rishlari va birgalikda ishlashlari mumkin.

Tatbiqot:

Dastlabki darslar: Scratch bilan dastlabki dasturlash tushunchalarini o'rgatish uchun ideal.

Mini loyihalar: O'quvchilar kichik loyihalar orqali o'z bilimlarini amalda qo'llashlari mumkin.

Musobaqalar va tanlovlar: Scratch loyihalari asosida maktab ichida yoki xalqaro miqyosda tanlovlar o'tkazish.

Arduino Platformasi va Uning Dasturlash Muhiti.

Arduino - bu ochiq manbali elektronika platformasi bo'lib, u mikrokontrollerlar va ularni dasturlash uchun ishlatiladi. Arduino oddiy dasturlash muhiti (IDE) va ko'plab modullar bilan ta'minlangan.

Afzalliklari:

Amaliy bilimlar: Arduino yordamida o'quvchilar real dunyo muammolarini hal qilishda ishlatiladigan amaliy bilimlarni o'rganadilar.

Tezkor natijalar: Oddiy loyihalarni tez va osonlik bilan amalga oshirish mumkin, bu esa o'quvchilarga darhol natijalarni ko'rish imkonini beradi.

Modullik va kengaytirilganlik: Ko'plab sensorlar, aktuatorlar va boshqa modullar bilan Arduino platformasini kengaytirish mumkin.

Tatbiqot:

Boshlang'ich loyihalar: Oddiy LED yoritish, tugmalar va buzzerlar bilan dastlabki loyihalarni yaratish.

Murakkab loyihalar: O'quvchilarning bilimlarini oshirish uchun murakkab robototexnika va avtomatlashtirish loyihalari.

Loyihaviy ta'lim: Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning texnik va muhandislik qobiliyatlarini rivojlantirish.

Integratsiya va Yo'naltirish

Kurs rejasi: Scratch va Arduino asosida yaratilgan maxsus dastur va kurs rejalari o'quvchilarga bosqichma-bosqich ta'lim berish imkonini beradi.

Mavzularni birlashtirish: Scratch va Arduino'ni boshqa fanlar, masalan, matematika, fizika va texnologiya bilan integratsiya qilish orqali o'quvchilarning keng qamrovli bilim olishlariga yordam berish.

Laboratoriyalar va amaliy mashg'ulotlar: Maktablarda maxsus laboratoriyalar tashkil qilish va o'quvchilarga amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarini amalda sinab ko'rish imkonini berish.

Ushbu yondashuv orqali o'quvchilarga dasturlash va robototexnika yo'nalishida zamonaviy va interaktiv ta'lim berish mumkin bo'ladi, bu esa ularning kelajakdagi texnologik va muhandislik sohalarida muvaffaqiyat qozonishlariga katta hissa qo'shadi.

1. Ta'lim dasturining tuzilishi

Robototexnika kurslari o'quv dasturining bir qismi sifatida kiritilishi mumkin. Bu kurslar quyidagi mavzularni o'z ichiga olishi mumkin:

Asosiy elektronika va mexanika: Sensorlar, aktuatorlar, mikroprotsessorlar va ularning ishlashi.

Dasturlash: Robotlarni boshqarish uchun dasturlash tillarini (masalan, Python, C/C++) o'rgatish.

Robot dizayni va qurilishi: Robot qismlarini loyihalash, yig'ish va sinovdan o'tkazish.

Ilg'or texnologiyalar: Sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va robototexnikadagi boshqa ilg'or texnologiyalar.

2. Amaliy mashg'ulotlar

Robototexnikani o'rgatishda amaliy mashg'ulotlar katta ahamiyatga ega. O'quvchilar amaliyot davomida nazariy bilimlarini real hayotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Buning uchun:

Laboratoriyalar: Maktabda robototexnika laboratoriyalari tashkil qilish.

Proekt ishlari: O'quvchilarga o'z robotlarini loyihalash va qurish imkonini beruvchi proektlarni tashkil qilish.

Musobaqalar: O'quvchilar o'rtasida robototexnika bo'yicha turli musobaqalar va tanlovlar o'tkazish.

3. O'qituvchilarni tayyorlash

Robototexnikani samarali o'rgatish uchun malakali o'qituvchilar zarur. Shuning uchun:

Malaka oshirish kurslari: O'qituvchilarni robototexnika va uning o'qitish metodikasi bo'yicha o'qitish.

Seminar va treninglar: Doimiy ravishda seminarlar, treninglar va workshoplar o'tkazish.

4. Resurslar va materiallar

Robototexnikani o'rgatish uchun turli resurslar va materiallar kerak bo'ladi:

Kitoblar va o'quv materiallari: Robototexnika bo'yicha o'quv materiallari va darsliklar.

Loyihalash vositalari: 3D printerlar, lazer kesgichlar, payvandlash uskunalari va boshqa qurilmalar.

Dasturiy ta'minot: Robotlarni dasturlash va sinovdan o'tkazish uchun zarur dasturiy ta'minot.

5. Hamkorlik va tajriba almashish

Turli ta'lim muassasalari va texnologiya kompaniyalari bilan hamkorlik qilish, shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish robototexnika ta'limini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda:

Maktablararo hamkorlik: Turli maktablar o'rtasida hamkorlik qilish va tajriba almashish.

Texnologiya kompaniyalari bilan hamkorlik: Texnologiya kompaniyalari bilan hamkorlikda loyihalar tashkil qilish.

Xalqaro dasturlar: Xalqaro robototexnika dasturlariga ishtirok etish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Xulosa

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida robototexnikani o'rgatish yoshlarni kelajakdagi texnologik inqilobga tayyorlash, ularning ijodiy va muhandislik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarurdir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tizimli yondashuv, malakali o'qituvchilar, zamonaviy resurslar va amaliy tajribalar muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.researchgate.net/profile/Carlos_Castano2/publication/268255644_Programming_and_Robotics_with_Scratch_in_Primary_Education/links//Programming-and-Robotics-with-Scratch-in-Primary-Education.pdf
2. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0735633120945935>
3. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/cae.22255>
4. Bustillo, J., Garaizar, P. (2016). Using scratch to foster creativity behind bars: Two positive experiences in jail. *Thinking Skills and Creativity*, 19, 60–72. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2015.0>

BULUTLI BOSHQARUV NIMA?

O'smonjonov Muxammadisxoq O'tkirbek o'g'li University of Economics and Pedagogy
Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar kafedrası assitenti

Annotatsiya: Hozirgi kunda bulut resurslaridan va xizmatlaridan foydalanish har bir tashkilot uchun qulaylik tug'dirmoqda. Ayniqsa ma'lumotlar bazasini saqlash va havfsizligi ta'minlashda bulutli texnologiyalar o'z so'zini aytmoqda. Shu sababli ushbu maqola orqali bulutli boshqaruvni yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: bulutli texnologiyalar, bulutli hisob – kitob, monitoring, provayder, internet, aloqa.

Bulutli boshqaruv davlat, xususiy yoki gibrid bulutli infratuzilma resurslari va xizmatlari ustidan nazoratni amalga oshirishni anglatib, bulut resurslari va xizmatlarini taqdim etishdan tortib, ish yukini joylashtirish va monitoring qilish, resurslar va unumdorlikni optimallashtirishgacha, resurslarni iste'mol qilish yoki qayta taqsimlashgacha bo'lgan butun bulutli hayot aylanishini qo'lda va avtomatlashtirilgan nazoratni o'z ichiga oladi. Yaxshi ishlab chiqilgan bulutni boshqarish strategiyasi IT mutaxassislari dinamik va kengaytiriladigan bulutli hisoblash muhitlarini boshqarishga yordam beradi. Bulutli boshqaruv tashkilotlarga 3 maqsadga erishishda ham yordam berishi mumkin:

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish bulutli foydalanuvchilarning bulutli resurslarga kirishi, yangilarini yaratishi, foydalanish va xarajatlarni kuzatishi va resurslar taqsimotini sozlashi - IT mutaxassislari yoki bulutli xizmat ko'rsatuvchi provayderlarning aralashuviz erishilgan moslashuvchanlikni anglatadi.

Ish jarayonini avtomatlashtirish ma'lum bir guruhlariga bulutli xizmatlarni inson aralashuviz boshqarish imkonini beradi. Bu ish yukini joylashtirish va monitoring qilish uchun foydalaniladigan har qanday avtomatlashtirish infratuzilmasining asosiy elementidir.

Bulutli tahlil bulutli ish yuklari va foydalanuvchi tajribasini kuzatishga yordam beradi. Bu bulut xarajatlari va ishlashini boshqarish va optimallashtirish uchun juda muhimdir. Vakolatli IT xodimlarisiz bulutni boshqarish bo'yicha har qanday strategiya muvaffaqiyatli bo'lishi qiyin. Bu shaxslar bulutli texnologiyalarni yaxshi bilishlari kerak. Bundan tashqari, ular biznesning bulutli boshqaruv maqsadlariga erishish uchun tegishli vositalar va eng yaxshi amaliyotlar haqida bilimiga ega bo'lishlari talab etiladi.

Bulutlar ko'plab korxonalar uchun tobora muhim hisoblash infratuzilmasi komponentidir. Bulutdan foydalanish pul talab qiladi va bunday uzoq uchinchi tomon infratuzilmasiga tayanish boshqaruvga bo'lgan ehtiyojga katta e'tibor beradi. Bulutli foydalanuvchilar ish yukini joylashtirish har xil sharoitlarda mavjud va har doim to'g'ri ishlashini bilishlari kerak. Muammo ish yukiga yoki bulut mavjudligining biron bir qismiga ta'sir qilganda, mijozlar buzilishlarni tanib olishlari va bartaraf etishlari kerak. Tegishli bulutli budjetlarni belgilash va endi kerak bo'lmagan qimmat resurslarni chiqarish uchun bulutli foydalanuvchilar bulut xarajatlari va xarajatlarning o'zgaruvchanligi haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishi zarur. Bularning barchasi ehtiyotkorlik va adolatli boshqaruvni talab qiladi. Bulutli boshqaruvga yondashishning ko'plab usullari mavjud va ular ideal tarzda amalga oshiriladi. Xarajatlarni monitoring qilish vositalari IT –

guruhlariga sotuvchining murakkab narxlarini modellarini boshqarishda yordam berishi mumkin. Ilovalar ishlashni optimallashtirish vositalaridan foydalanganda va tasdiqlangan metodologiyalar bilan ishlab chiqilgan arxitekturalar bilan samaraliroq ishlaydi. Ushbu vositalar va strategiyalarning aksariyati energiya sarfini kamaytirish uchun ekologik barqaror arxitektura strategiyalari bilan bog'liq. Bulutli boshqaruv qarorlari oxir-oqibatda individual korporativ ustuvorliklar va maqsadlarga bog'liq bo'lishi kerak, chunki yagona yondashuv yo'q. Kompaniyalar bulutni optimallashtirishning sinab ko'rilgan va haqiqiy amaliyotlariga rioya qilgan holda, bulutli hisoblash samaradorligini, ishonchliligini, xarajatlarni cheklash va atrof-muhit barqarorligini oshirish ehtimoli ko'proq.

Samarali bulut boshqaruvi ikkita muhim elementga tayanadi: asboblari va amaliyotlar. Asboblari nuqtai nazaridan, bulut boshqaruvi mijoz tashkiloti tomonidan foydalaniladigan bulut resurslari va xizmatlarini aniqlash, ta'minlash, foydalanishni kuzatish, samaradorlikni o'lchash va hisobotlarni ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan bir yoki bir nechta dasturiy vositalar (boshqaruv platformasi) sifatida ishlaydi. Bulutli boshqaruvning muhim sohalariga avtomatlashtirilgan va tartibga solingan misollar va konfiguratsiyalar, xavfsiz kirish va siyosatga rioya qilish va barcha darajadagi monitoring kiradi – ularning barchasi imkon qadar tejamkorlik bilan amalga oshiriladi. Bulutli boshqaruv vositalari ko'pincha bulut provayderi tomonidan xizmat ko'rinishida taqdim etiladi. Bunday mahalliy vositalar qulay va provayder tomonidan yaxshi qo'llab – quvvatlanadi va ular provayder infratuzilmasi haqida muhim tushunchalarni taqdim etishi mumkin. Provayder barcha asboblarni o'rnatish va texnik xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi va boshqa bulut xarajatlari kabi foydalanuvchilar uchun har oyning belgilangan ma'lum bir kunida to'lov olinadi. Asboblarni uchinchi tomon provayderidan sotib olish mumkin va keyin mahalliy ma'lumotlar markazida yoki bulutning o'zida bulutli virtual mashina (VM) ichida joylashtirilishi mumkin. Boshqa hollarda, tashkilotlar SaaS provayderlari tomonidan o'rnatilgan va qo'llab-quvvatlanadigan mustaqil SaaS taklifi sifatida mavjud bo'lgan uchinchi tomon vositalarini tanlashi mumkin. Uchinchi tomon bulutli boshqaruv vositalari ko'pincha ko'p bulutli muhitlarni (ba'zan yagona bulutli boshqaruv deb ataladi) boshqarish uchun eng mos keladi, bunda provayderning mahalliy boshqaruv vositalari boshqa bulutli provayderlarning resurslari va xizmatlarini qo'llab-quvvatlamasligi mumkin. Amaliyotlar nuqtai nazaridan, bulut foydalanuvchilari quyidagi sohalarida aniq ko'rsatkichlar yoki izchil ish oqimlarini o'rnatishlari muhim:

1. Foydalanish uchun ruxsatnomalarni aniqlash, masalan, byudjet ma'lumotnomalari.
2. Resurslar va xizmatlarning ish yuklari uchun qanday tuzilganligi va ishlatilishini tushuntirish.
3. Ma'lumotlarga kirish va ma'lumotlarni himoya qilish kabi xavfsizlik va muvofiqlik talablarini qo'yish.
4. Ishlash va boshqa omillar uchun muhim ko'rsatkichlar va KPIlarni tanlash.
5. Texnologiya va biznes rahbarlariga tashkilotning noyob foydalanish holatlari uchun bulutdan foydalanish bo'yicha tushunchalarni to'plash imkonini beruvchi mazmunli hisobotlarni yaratish.

Bulutli amaliyotlar bulutni boshqarish vositalarini sozlash va konfiguratsiyalariga tarjima qilinishi mumkin, shunda asboblari amaliyotda ko'rsatilgan biznes ehtiyojlari va maqsadlariga muvofiq ishlaydi. Masalan, bulutni boshqarish vositasi bulutga asoslangan ilovalar, ishlash ma'lumotlari, trafik darajasi yoki tranzaksiya faolligining real vaqt

rejimida ko'rinishini ta'minlaydigan, shuningdek, boshqa muhim voqealar haqida ogohlantirishlarni ko'rsatadigan webga asoslangan maxsus boshqaruv panelini ko'rsatish uchun sozlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. <https://www.techtargget.com/searchcloudcomputing/definition/cloud-management>
2. <https://www.ibm.com/topics/cloud-computing>

INTERNET OF THINGS (NARSALAR INTERNETI)

Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o'g'li "UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY"NOTM "Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqola yordamida siz Internet of Things (Narsalar internet) haqida ma'lumot olish bilan bir qatorda uning imkoniyatlari bilan tanishishingiz mumkin.

Abstract: With the help of this article, you can get information about the Internet of Things (Internet of Things), as well as get acquainted with its possibilities.

Аннотация: С помощью этой статьи вы сможете получить информацию об Интернете вещей (Internet of Things), а также ознакомиться с его возможностями.

Kalit so'zlar: Buyumlar internet(Iot), sun'iy intellekt (AI), mashinali o'qitish, sensorlar, aqlli qurilmalar.

Internet of Things (IoT) - bu nafaqat internetda yoki qurilma o'rnatilgan tarmoqda bo'lmagan balki har qanday moddalardagi obyektlarning ham internetga ulanishini ko'rsatuvchi erkin tarmoq. IoT texnologiyasi bilan, bir qancha turli turlarda sensorlar, kontroller, ma'lumotlarni to'playdigan va tejashmoqda bo'lgan vositalar o'shalikni ulanishadi. IoT-ning asosiy maqsadi yordamida, barcha muammolar va xaziralarni avtomatik ravishda hal qilish uchun o'z-o'zini ta'minlashdir. IoT-ning bir necha foydasi bor. Masalan, smart-home sistemalari yordamida siz uyingizni boshqa joydan avvaldan isitishingiz mumkin va elektr energiyasini tasarruf qilishingiz mumkin. Bu yerda smart-energy systemalarining sifati juda muhimdir. IoT hamkorlikka asoslangan tadbirlar uchun quyidagi imkoniyatlarni ta'minlaydi:

- Ma'lumotlarni aniq shaklda to'plash va tekshiruv;
- Obyektlarning holatini monitoring qilish;
- Qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanib risklarini buzish;
- Yo'l harakati va logistikasi ni monitoring qilish.

Shu bilan birga IoT kuchli xavfsizlik tizimlarini ham ta'minlaydi, bu yerda ma'lumotlarni to'playdigan va ulanishini ta'minlaydigan sensorlar va kontroller ko'rsatiladi. IoT-ni o'stirish, sozlash, boshqarish va monitoring qilish uchun mahalliy tarmoq operatorlari yordamida xizmat ko'rsatuvchi IoT platformalar mavjud. Keyinchalik, IoT-ning yanada rivojlanishi kuzatib borilmoqda. Bu erda giperbolik sharoitlarda real-time ma'lumotlar ishlab chiqarish, ma'lumotlar olishni to'xtatmasdan va kuchli ta'sirga ega bo'lishi zarur bo'ladi. Bu yerda yangi avtomatlashtirilgan

texnologiyalar va AI-ni joriy etkazib berishdan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Bularni jamiyatga tegishli IoT-sifatida smart-city-proektalari uchun keng imkoniyatlarni ochadi. Masalan, giperbolik sharoitlarda transport tuzilmalarini boshqarish uchun smart-transport systemalari yaratilmoqda. Smart-city-proektalari hamkorlikka asoslangan tadbirlar uchun quyidagi imkoniyatlarni ta'minlaydi:

- Energiya sarflarini kamaytirish;
- Transport tuzilmalarining optimallashtirilishi;
- Ko'chma ko'priklar va shahar yollarida xavfsizlikni ta'minlash.

Bo'lishi mumkin, IoT-ning rivojlanishi harakat qilish, ish faoliyatini avtomatlashtirish, xavfsizlikni oshirish va eng katta muammolarini hal qilish uchun erkin tarmoq asoslarini ochadi.

Narsalar Interneti (IoT) jismoniy ob'ektlar, qurilmalar, transport vositalari, binolar va boshqa narsalarning internet orqali o'zaro bog'lanishini anglatadi. Bu texnologiya qurilmalar o'rtasida inson aralashuvisiz ma'lumotlar almashish imkonini beradi. IoT bizning yashash, ishlash va atrofimiz bilan o'zaro munosabatimizni o'zgartiradi. IoT ma'lumotlarni to'playdigan va tarmoq orqali bir-biri bilan aloqa qiladigan kundalik ob'ektlarga o'rnatilgan sensorlar va aktuatorlar orqali mumkin bo'ladi. Ushbu ma'lumotlar qurilmalardan qanday foydalanilayotgani va samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun ularni qanday yaxshilash mumkinligi haqida tushuncha berish uchun tahlil qilinishi mumkin. IoT sog'liqni saqlash, transport, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi va energiyani boshqarish kabi turli sohalarda ko'plab ilovalarga ega. Misol uchun, sog'liqni saqlash sohasida IoT-ni qo'llab-quvvatlaydigan qurilmalar, masalan, taqiladigan qurilmalar bemorning sog'lig'ini masofadan kuzatishi va sog'liqni saqlash mutaxassislarini real vaqtda sog'liq muammolari haqida ogohlantirishi mumkin. Qishloq xo'jaligida IoT sensorlari tuproq namligini kuzatish va shunga mos ravishda sug'orish tizimlarini sozlash uchun ishlatilishi mumkin. Biroq, IoT ning keng qo'llanilishi ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi bilan bog'liq xavotirlarni ham keltirib chiqaradi. Ko'proq shaxsiy ma'lumotlar ulangan qurilmalar orqali to'planganligi sababli, bu ma'lumotlar kiber jinoyatchilar tomonidan noto'g'ri ishlatilishi yoki o'g'irlanishi xavfi mavjud. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, IoT bizning hayotimizni odamlar va umuman jamiyat uchun foydali bo'lgan tarzda o'zgartirish uchun ulkan salohiyatga ega. Bu tarz innovatsiyalar bizning ish va hayot ko'rsatish usullarimizni ham o'zgartiradi. IoT qurilmalari masofadan boshqarilishi mumkinligi sababli, biz avtomatlashtirilgan mashinlar yoki janubiy koreyada joylashgan fabrikalardagi robotlar o'rnatishini ko'rib chiqamiz. Bu qurilmalar bizning ish bilan bog'liq xizmatlarimizni ham o'zgartirishi mumkin, masalan, bizning smartfonimiz orqali bizning uydan uzoqda joylashgan qurilmalarimizni yo'nalishini o'zgartirishimiz mumkin. Bunday innovatsiyalar sayohat etishni ham osonlashtiradi. IoT sensorlari avtomobillar, metro va havo yollari tarmoqlari orqali trafik holatini va yo'l harakatlarini kuzatishi mumkin. Bu tarz ma'lumotlar sayohat qilayotgan odamlarning yo'l harakati haqidagi ma'lumotlarni bilib, ularning manzillariga tezkor yetishishiga yordam beradi. Xulosatan, IoT texnologiyasi dunyoda yuqori ehtiromga ega bo'lib, bu texnologiya turli sohalarda foydalanilmoqda. Bu tarz innovatsiyalar hayotimizi osonlashtiradi va yangi imkoniyatlarni ochadi. Biroq, ma'lumotlarning xavfiyati ham juda muhim va bu tarz qurilmalarni foydalanishning

yomonligini bildirishadi. Shuning uchun IoT-ni foydalanishda diqqatli bo'lishimiz kerak va ularga xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan qadamlarni o'tkazishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. See <http://www.fool.com/investing/value/2007/09/20/rfid-saves-the-dole.aspx>.
2. 538 EPoS, 15. 539 For the monitoring of the prohibition of child labor in the business sector see Weber Romana, Transnational Corporations and Child Labor, forthcoming.
3. 540 See also Weber Rolf H./Weber Romana, Unlauteres Marktverhalten des Importeurs bei Nichteinhaltung von Arbeitsbedingungen durch ausländische Lieferanten?, GRUR International, 2008, 899–906. 541 For the digital divide see above V.A.

LAZER NURLANISHIDAN QISHLOQ XO'JALIGIDA FOYDALANISH

Jo'rayeva Nasiba Mardiyevna Jizzax politexnika instituti
Fizika kafedrası, katta o'qituvchi nasibajurayeva920@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada lazerlarning turli sohalarda foydalanishi, jumladan, qishloq xo'jaligidagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Bu orqali talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirish, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishning turli tarmoqlariga joriy qilish ko'nikmalari hosil qilinadi.

Tayanch iboralar: lazer, nurlanish, olmos, rubin, rangli lazer, o'simliklarning o'sish jarayoni, "Lvov" qurilmasi, lidar.

Abstract: This article provides information about the use of lasers in various fields, including their importance in agriculture.

Through this, the skills of developing technical creativity of students, increasing their interest in creating innovations, and introducing the achievements of science and technology to various branches of production are formed.

Key words: laser, radiation, diamond, ruby, color laser, plant growth process, "Lvov" device, lidar.

Ma'lumki, barcha tabiiy fanlar singari fizika tabiat hodisalarini o'rganadi. Tabiat hodisalaridan esa ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishda fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishning turli tarmoqlariga joriy qilishda keng ko'lamda foydalaniladi.

Lazer — ingichka, ko'zni qamashtiradigan darajada o'tkir yorug' nur tarqatuvchi uskunadir. Lazer kogerent nurlanish chiqaruvchi elektr-optik qurilmadir. Atama inglizcha "laser" qisqartmasidan kelib chiqib, Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation (majburiy nurlanish yordamida yorug'likni kuchaytirish) deb yoyiladi. Uning manbayi uncha katta bo'lmagan kristall yoki gaz to'ldirilgan ampuladir. Magnit maydoni ta'sirida u to'q qizil yoki zangori nur tarqatadi.

Lazerlar turli sohalarda keng qo'llaniladi. Yarimo'tkazgichli lazerlar ixcham, yengil bo'lib, optik aloqa sistemalarida, audio va video sistemalarida, tunda ko'rish

qurilmalarida, ma'lumotni optik qayta ishlash va proyeksion lazerlar televideniyesida keng qo'llanilmoqda. Optik tolali aloqadan tashqari, lazerlar bo'sh kosmik optik aloqa, shu jumladan kosmosdagi lazer aloqasi uchun ishlatiladi. Kimyoviy lazerlar atmosfera tarkibini nazorat qilish sistemalarida ishlatiladi. Lazerlar Yer ustidagi uzoq, masofalarda va suv osti optik aloqasida, nur tolali telefon aloqa sistemalarida, kompakt-diski yasashda, xirurgik operatsiyalarda, oftalmologiyada, boshqariluvchi termoyadro sintezida va h.k. k.da ishlatiladi.

Lazer nurlanishining xususiyatlaridan qishloq xo'jaligida ham keng foydalanilmoqda. Kogerent nurlanish biologik jarayonlarni tezlatish xususiyatiga ega ekanligidan foydalanib turli o'simliklarning urug'lariga ekishdan oldin lazer nurlanishi bilan ta'sir etish yo'lga qo'yildi. Qishloq xo'jaligida lazer nurlanishini qo'llash bir necha yo'nalish bo'ylab rivojlanmoqda: o'simlik urug'larini ekishdan oldin lazer nurlanishi bilan ishlash, o'simliklarning o'sish jarayonini, ekilishini aerokosmik usul bilan aniqlab tuzish, tayyor mahsulotlarning sifatini lazer nurlanishi vositasida nazorat qilish, ob - havo sharoitlarini oldindan tadqiq qilish va hokazo. Bug'doyni ekishdan oldin lazer nurlanishi bilan ishlashning xo'jaliklarida qo'llanilishi hosildorlikni 10 % dan 21 % gacha oshganini ko'rsatdi. Bug'doyni ekishdan oldin lazer nurlanishi bilan ishlash uchun "Lvov" quril-masidan foydalanildi. Mazkur qurilmada gely - neon va argon lazerlarining nurlanishidan foydalanilgan. Qurilma bir soatda yetti tonna donni ishlash imkoniyatini beradi va faqat bir kishi tomonidan boshqariladi. Donni lazer nurlanishi bilan ishlash uning biologik faolligini oshirdi. Xuddi shunday tadqiqotlar O'zbekiston Fanlar Akademiyasining tajribali biologiya institutida paxta chigiti ustida olib borilib, paxta hosildorligini 10 % - 12 % ga oshishiga olib keldi. O'simliklar ekilgan maydonlarni samolyotdan turib lazer nurlanishi vositasida nazorat qilish, o'simliklardan qaytgan nurlanish xususiyatlariga asoslangan holda, ekinlarning yovvoyi o'tlar bilan zararlanganini, o'simlik barglarida xlorofilning miqdorini, o'simlik massasining yetilish darajasini, suvga muhtojligini, hosildorligini aniqlash imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar uchun maxsus qurilmalar - lidarlar yaratildi. Lidar – lazer lokatori bo'lib, atrof – muhitni lazer nurlanishi vositasi yordamida nazorat qilish imkonini beradi.

Hulosa qilib shuni ayta olamizki, lazerlar bugungi kunda qishloq ho'jaligi sohasida , qolaversa boshqa tarmoqlarda ham amaliy ahamiyatga ega hisoblanib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.M. Sodiqova, Sh.O. Otajonov, M. Kurbanov. Lazerlar va ularning amaliyot-dagi o'rni - T.: " Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020,216 bet.
- 2.Juraeva, N. M. (2024). **The science of agrometeorology and the contribution of uzbekistan scientists to its development. Экономика и социум, (1 (116)), 204-207.**
3. Mustafakulov, A. A., Jo'raeva, N. M., & Axmadjonova, U. (2022). Quyosh nurlanishi spektri va uning o'simliklar rivojiga ta'siri. *Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany)*, 220-225.
4. Juraeva, N. M. (2023). Elements of interdisciplinary connection in biophysics teaching. *Экономика и социум, (4-2 (107))*, 114-117.
5. Juraeva, N. M., & Akhmadjonova, W. T. (2020). Superconducting fullerenes and their application in biophysics. *Academic journalism*,(2), 12-14.

6. Juraeva, N. M. (2023). Use of innovative technologies in teaching physics. *Экономика и социум*, (3-2 (106)), 152-154.
8. Juraeva, N. M., & Akhmadjonova, U. T. (2022). Interdisciplinary connection in teaching the subject of curved line movement. *Экономика и социум*, (5-1 (96)), 80-83.

O'ZBEKISTONDA GELIOTEXNIKA SOHASINI RIVOJLANISHI

Ahmadjonova Umida Tojimurodovna. Jizzax politexnika instituti, "Fizika" kafedrası katta o'qituvchisi umida.axmadjonova@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada geliotexnika haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, O'zbekistonda geliotexnika sohasini rivojlanishi bosqichlari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar. geliotexnika, quyosh energiyasi, "Fizika-Quyosh" energiya tejamkorligi, quyosh sandoni

Kirish. Energiya iste'molining o'sishi, energiya resurslarining kamayishi va qimmatlashishi, importga bog'liqligining kuchayishi, atrof muhitning ifloslanishi energiya tejamkorligiga erishish, an'anaviy energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga tiklanadigan energiya manbalarini o'zlashtirish muammolarini hal etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ana shu omillar energetikani jadal rivojlantirishga turtki bo'lgan. Chunki, yer yuzida insoniyatning ko'payishi energiyaga bo'lgan talabni tobora oshirib bormoqda. 20-asrning 2-yarmidan boshlab asosan elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoj juda oshib ketishi kuzatilgan. Energiya tejamkorligini boshqarish usulida ishlab chiqarish hajmini saqlagan holda, yoqilg'i energetika resurslarining iste'molini kamaytirish maqsadida boshqarish faoliyatiga ta'sir qiladi. Yilning o'rtacha 320 kuni quyoshli bo'lgan O'zbekiston zaminida quyosh energiyasidan foydalanish qanday iqtisodiy samaradorlik keltirishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin emas.

Metodologiya. Ma'lumki, Quyosh Yer yuzini geografik kengliklar bo'yicha turlicha yoritadi. Yil davomida Yerning 1 m^2 yuzasiga to'g'ri keladigan Quyosh energiyasi 300 W/m^2 dan 1340 W/m^2 gacha o'zgarib turadi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida Quyosh energiyasidan foydalanish uchun geografik, optik va energetik jihatdan tabiiy sharoitlar bor. Chunonchi, iyun oyida yorug' kun uzunligi 16 soat, dekabrda esa 8-10 soatni tashkil etadi. Yozda oyiga 320-400 soat ochiq Quyosh nuri to'g'ri keladi. Bu joylarda geliotexnik qurilmalardan foydalanish natijasida ko'p miqdordagi yoqilg'i va boshqa manbalardan olinayotgan energiya tejalishi mumkin. Quyoshli O'zbekistonda geliotexnikadan samarali foydalanish imkoni katta.

Quyosh energiyasidan foydalanish istiqbollari bilan shug'ullanadigan soha geliotexnika deb ataladi. Yunonchada "Gelios" – "Quyosh" demakdir.

Yer sirtiga yetib keladigan Quyosh nurlari juda katta issiqlik manbayi hisoblanadi. Ana shu manbadan samarali foydalanish usullarini topish, turli qurilmalar, energiya manbalarini yaratish geliotexnikaning asosiy vazifasi hisoblanadi. Quyosh energiyasini boshqa turdagi energiyalarga aylantirib beruvchi qurilmalar geliotexnik qurilmalar

hisoblanib, quyoshdan kelayotgan yorug'lik energiyasini issiqlik yoki elektr energiyasiga aylantirib, undan turli maqsadlarda foydalanish mumkin.

Quyosh energiyasi bilan ishlaydigan geliotexnik qurilmalar XX asrning boshlarida qurila boshlangan. Bu davrda O'zbekistonda Quyosh energiyasi bilan ishlaydigan geliotexnik qurilmalar barpo etildi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR. Geliotexnika sohasida tadqiqotlarni olib borishga ham e'tibor berila boshlandi. 1934-yilda Toshkentda Geliotexnika laboratoriyasi faoliyat ko'rsata boshladi.

1943-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining Fizika-texnika institutida Geliotexnika laboratoriyasi tashkil etildi. Bu laboratoriyada olib borilgan tadqiqotlar asosida Quyosh energiyasidan foydalanib suv isitish qurilmalari, meva quritgichlar, pilla ivitgich va quritgichlar, oltingugurtni suyultirish qurilmalari yaratildi.

1946-yilda Fizika-texnika institutida diametri 10 m li ko'zgusimon paraboloid qurilma barpo etildi. Quyosh energiyasini yig'ib beradigan bu qurilmadan bug' va muz olish ishlarida foydalanildi.

1963-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasining Geofizika bo'limi tashkil etildi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosida Quyosh nurini yig'ish va undan foydalanishga mo'ljallangan turli qurilmalar yaratildi. Masalan, yig'ilgan Quyosh nuri ta'sirida bemorlarni davolaydigan tibbiyot qurilmalari, qishloq xo'jalik ekinlari urug'lariga Quyosh nuri bilan ishlov beruvchi qurilmalar yaratildi.

Respublikamizda Quyosh energiyasidan foydalanish borasida ulkan yutuqlarga erishildi. 1960-1970-yillardayoq bu sohada olimlarimiz U.O.Oripov, S.A.Azimov va boshqalar asos solgan geliotexnika maktabi shakllangan edi.

1976-yilda S.A.Azimov tashabbusi bilan hukumatimiz qaroriga muvofiq O'zbekiston Fanlar akademiyasining "Fizika-Quyosh" ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi. Bu birlashma tomonidan amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borilib, natijalari amaliyotga tatbiq qilindi.

Yuqori foydali ish koeffitsiyentiga ega bo'lgan Quyosh qurilmalari asosida ishlovchi suv nasoslari, tibbiyotda qo'llaniladigan jihozlar, suv chuchituvchi qurilmalar, issiqxonalar, quritgichlar va sovitgichlar yaratildi va xalq xo'jaligining turli sohalarida, ayniqsa, binolarni issiq suv bilan ta'minlashda qo'llanishga joriy etildi.

Quyosh energiyasidan yanada samarali foydalanish maqsadida 1987-yilda Toshkent viloyatining Parkent tumanida "Fizika Quyosh" IChB ga qarashli issiqlik quvvati 1 MW bo'lgan Quyosh sandoni barpo etildi. Bunday qurilma shu vaqtga qadar faqat Odeo (Fransiya) shahrida bor edi. Qurilmaning konsentratori fokus masofasi 18 m bo'lgan paraboloid ko'zgular sistemasidan iborat bo'lib, uning o'lchami 54×42 m ni tashkil etadi. Quyosh sandonida yig'ilgan energiya issiqqa chidamli materiallarni olish, issiqqa va ishqalanishga chidamli elektr izolatsiya xossalariga ega bo'lgan materiallar yaratishda foydalanilmoqda. Shuningdek, mahalliy xomashyo va sanoat chiqindilari negizida keramik issiqqa chidamli materiallar olish va ular asosida tibbiyot, energetika, neft va gaz, yengil sanoat uchun zarur buyumlar ishlab chiqarish texnologiyalarini yaratish kabi ilmiy-texnik ishlanmalar barpo etilmoqda. Quyosh sandoni yordamida aralashmalari bo'lmagan toza metallarni eritib olishga erishilmoqda.

Kosmik stansiyalardagi katta quvvatli qurilmalarda Quyosh energiyasidan foydalanilmoqda. Kichik quvvatli elektron qurilmalarda (mikrokalkulatorlar, soatlar, mobil telefon apparatlarda) ham fotoelementlardan foydalaniladi.

O'zbekistonda quyosh energetikasini rivojlantirish barqaror kelajak sari muhim qadamdir. Quyoshning ko'pligi va hukumat tashabbuslarining qo'llab-quvvatlanishi tufayli mamlakat quyosh energetikasini rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. Quyosh energiyasidan foydalanish orqali O'zbekiston issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishi, energiya xavfsizligini yaxshilashi hamda fuqarolari uchun toza va sog'lom muhit yaratishi mumkin.

Xulosa. Quyosh energiyasidan foydalanish istiqbolli bo'lib, quyosh energetikasi ekologik toza bo'lib, uning imkoniyatlari katta. Quyosh energetikasining kelajagi porloq. Quyosh energetikasi ekologik toza, qulay, shovqinsiz va cheksiz. Olib borilayotgan ilmiy izlanishlar natijasida quyosh kosmik elektr stansiyalari va quyosh nuridan foydalanib ishlovchi turli qurilmalar va avtomobillar ishlab chiqarilmoqda. Ko'chma quyosh elektr stansiyalarini ko'plab yaratish ishlari tezlashtirilmoqda, ayniqsa ko'chma quyosh elektrolizyorlarini yaratish va ulardan foydalanish ekologik toza vodorod energiyasini olishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

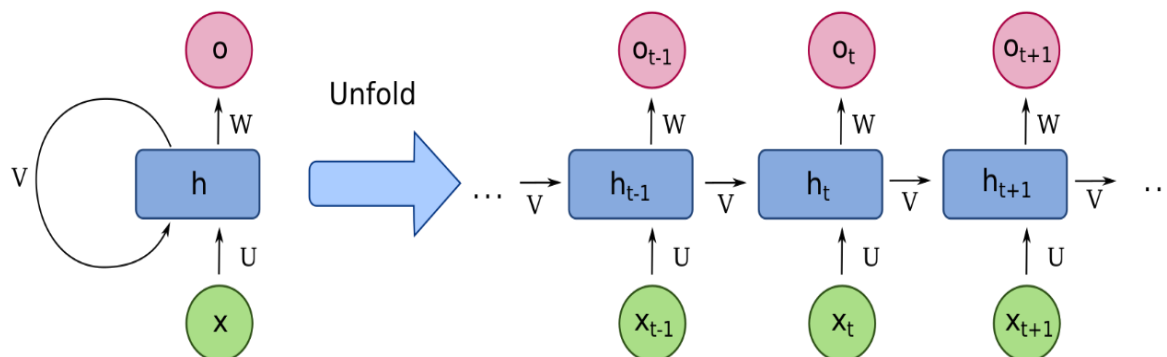
1. Мустафакулов, А. А., Джуманов, А. Н., & Арзикулов, Ф. (2021). Альтернативные источники энергии. Academic research in educational sciences, 2(5), 1227-1232.
2. Akhmadjonova, U. T. (2024). Solar panels: renewable energy sources and energy saving technologies. Экономика и социум, (3-2 (118)), 31-34.
3. Мустафакулов, А. А., Жураева, Н. М., & Ахмаджонова, У. Т. (2022). Ўзбекистонда муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш истиқболлари. *Science and innovation*, 1(1), 201-210.
4. Akhmadjonova, U. T. (2024). Green energy is the basis of welfare. Экономика и социум, (3-2 (118)), 43-46.
5. Муртазин, Э. Р., Ахмеджанова, У., & Абдурахманов, Э. М. (2016). Расчёт мощности ветроэлектродвигателя. Ученый XXI века, 12.
6. Urinov, S., & Zohid, Q. (2020). Power Losses in Electric Machines. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN, 87-89.

TO'LIQ TAKRORLANUVCHI NEYRON TARMOQLAR

Azimov Bunyod Raximjonovich, TATU Sun'iy intellekt kafedrası dotsenti,
bunyodbekazimov11@gmail.com
Azimova Umida Asrolovna TATU Sun'iy intellekt kafedrası katta o'qituvchisi,
umidaazimova64@gmail.com

To'liq takrorlanuvchi neyron tarmoqlari (Fully recurrent neural networks-FRNN) barcha neyronlarning chiqishlarini barcha neyronlarning kirishlariga ulaydi. Bu eng umumiy neyron tarmoq topologiyasi, chunki boshqa barcha topologiyalar ushbu neyronlar

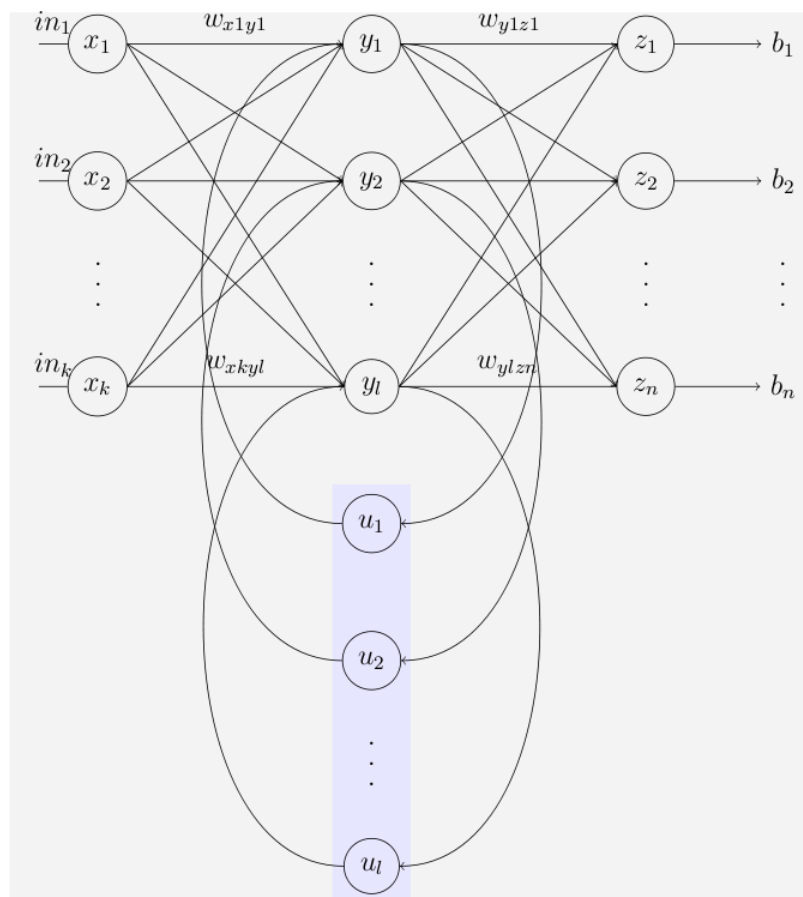
o'rtasidagi aloqalarning yo'qligini simulyatsiya qilish uchun ba'zi ulanish og'irliklarini nolga o'rnatish orqali ifodalanishi mumkin. Quyida keltirilgan rasm ko'pchilikni chalg'itishi mumkin, chunki amaliy neyron tarmoq topologiyalari ko'pincha «qatlamlarda» tashkil etilgan va chizma shunday ko'rinishni beradi. Biroq, qatlamlar kabi ko'rinadigan narsa, aslida, bir xil to'liq takrorlanuvchi neyron tarmog'ining vaqtdagi turli bosqichlari hisoblanadi.

1-rasm. Toraytirilgan (chapda) va kengaytirilgan (o'ngda) asosiy RNN neyron tarmoq

Rasmdagi eng chap tomondagi element takrorlanuvchi ulanishlarni ' v ' yorlig'i sifatida ko'rsatilgan. Qatlamlar paydo bo'lishi uchun vaqt o'tishi bilan kengayadi.

Elman va Jordan tarmoqlari. Elman tarmog'i kontekst birliklari to'plami (rasmda u ko'rinishida berilgan) qo'shilgan uch qatlamli tarmoqdir (rasmda gorizontaal ravishda x, y va z shaklida joylashtirilgan). O'rta (yashirin) qatlam bir og'irlik bilan mustahkamlangan ushbu kontekst birliklariga ulanadi. Har bir vaqt bosqichida kiritish oldinga uzatiladi va o'qitish qoidasi qo'llaniladi. Ruxsat etilgan orqa ulanishlar kontekst birliklarida yashirin birliklarning oldingi qiymatlarining nusxasini saqlaydi (chunki ular o'qitish qoidasi qo'llanilishidan oldin ulanishlar bo'ylab tarqaladi). Shunday qilib, tarmoq standart ko'p qatlamli perceptronning kuchidan tashqarida ketma-ketlikni bashorat qilish kabi vazifalarni bajarishga imkon beradigan holatni saqlab qolishi mumkin.

2-rasm. Elman tarmog‘i

Jordan tarmoqlari Elman tarmoqlariga o‘xshaydi. Kontekst birliklari yashirin qatlam o‘rniga chiqish qatlamidan oziqlanadi. Jordan tarmog‘idagi kontekst birliklari holat qatlami deb ham ataladi. Ular o‘zaro takroriy aloqaga ega hisoblanadi.

Elman va Jordan tarmoqlari “Simple recurrent networks” (SRN) oddiy takroriy tarmoqlar sifatida ham tanilgan.

Elman tarmog‘i:

$$h_t = \sigma_h(W_h x_t + U_h h_{t-1} + b_h)$$

$$y_t = \sigma_y(W_y h_t + b_y)$$

Jordan tarmog‘i:

$$h_t = \sigma_h(W_h x_t + U_h y_{t-1} + b_h)$$

$$y_t = \sigma_y(W_y h_t + b_y)$$

O‘zgaruvchilar va funktsiyalar:

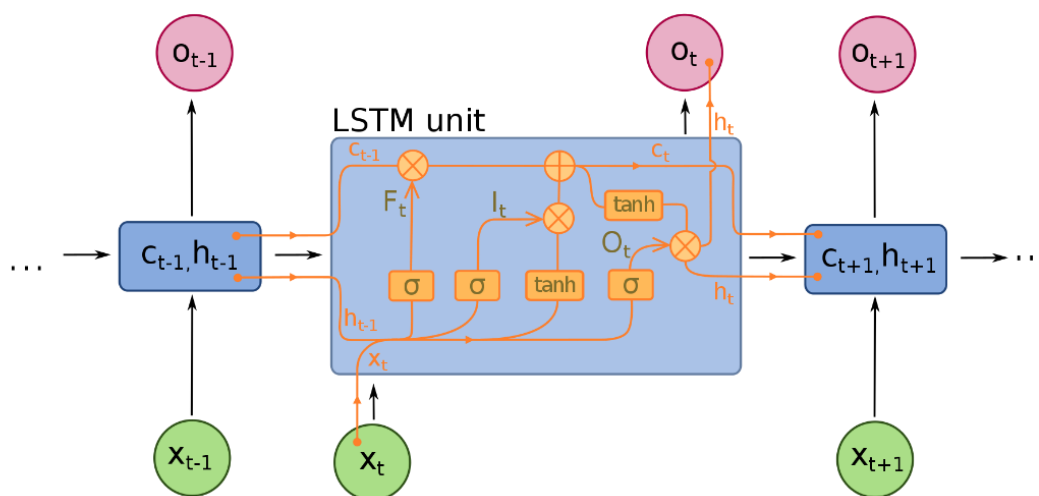
- x_t kiritish vektori
- h_t yashirin qatlam vektori
- y_t chiqish vektori
- W, U va b parametr matritsalar va vektor
- σ_h va σ_y faollashtirish funktsiyalari

Quyida RNN ning yana bir turi bilan tanishib chiqamiz. Mustaqil takrorlanuvchi neyron tarmog‘i (Independently RNN-IndRNN) an’anaviy to‘liq bog‘langan RNNda gradient yo‘qolishi va keskin o‘zgarish muammolarini hal qiladi. Bir qatlamdagi har bir neyron o‘zining o‘tmish holatini faqat kontekst ma’lumoti sifatida oladi (bu qatlamdagi barcha boshqa neyronlarga to‘liq ulanish o‘rniga) va shuning uchun neyronlar bir-birining

tarixidan mustaqildir. Uzoq yoki qisqa muddatli xotirani saqlash uchun gradientning yo‘qolishi va keskin o‘zgarishga yo‘l qo‘ymaslik uchun gradientning orqaga tarqalishini tartibga solish mumkin. Neyronlararo ma’lumotlar keyingi qatlamlarda o‘rganiladi. IndRNN tarmog‘i ReLU kabi to‘yinmagan chiziqli bo‘lmagan funktsiyalar bilan mustahkam o‘qitilishi mumkin. Bu tarmoq modeli, aloqalarni o‘zlashtirish uchun qo‘shimcha vazifalarni ishlatishi orqali avlodlar (generations) orasidagi aloqalarni aniqlashda yaxshi natijalarni taqdim etishi bilan ajralib turadi.

Ikkinchi tartibli rekurent neyron tarmoqlari. Ikkinchi tartibli RNNlar yuqori tartibli og‘irliklardan foydalanadilar W_{ijk} va W_{ij} og‘irliklar va holatlarning ko‘paytmasi bo‘lishi mumkin. Bu mashg‘ulot, barqarorlik va namoyishda cheklangan holatli mashinaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xaritalash imkonini beradi. Uzoq qisqa muddatli xotira bunga misol bo‘la oladi, ammo bunday rasmiy xaritalar yoki barqarorlik isboti yo‘q.

LSTM - bu gradient yo‘qolishi muammosining oldini oladigan chuqur o‘qitish tizimi (deep learning systems). LSTM odatda “forget gates” deb nomlangan tugunlar bilan to‘ldirilgan bo‘ladi. LSTM orqaga tarqaladigan xatoliklarning yo‘qolishi yoki keskin o‘zgarishini oldini oladi. Buning o‘rniga, xatolar fazoda ochilgan cheksiz sonli virtual qatlamlar orqali orqaga oqim ko‘rinishida harakatlanishi mumkin. Ya’ni, LSTM minglab yoki hatto millionlab diskret vaqt qadamlari oldin sodir bo‘lgan voqealar xotirasini talab qiladigan vazifalarni o‘rganishi mumkin. Muammoga xos LSTMga o‘xshash topologiyalar ishlab chiqilishi mumkin. LSTM hatto muhim voqealar o‘rtasidagi uzoq kechikishlarda ham ishlaydi hamda past va yuqori chastotali komponentlarni aralashtiruvchi signallarni boshqarishi mumkin.

3-rasm. Long short-term memory ko‘rinishi

Ko‘pgina ilovalar LSTM va RNN steklaridan foydalanadi va ularni Connectionist Temporal Classification (CTC) bo‘yicha o‘qitadi, bu esa mos keladigan kirish ketma-ketliklarini hisobga olgan holda o‘quv to‘plamidagi yorliqlar ketma-ketligi ehtimolini maksimal darajada oshiradigan RNN vazn matritsasini topadi. CTC ham moslashishga, ham tanib olishga erishadi. LSTM yashirin Markov modellari (hidden Markov models-HMM) va shunga o‘xshash tushunchalarga asoslangan oldingi modellardan farqli o‘laroq, kontekstga sezgir tillarni tanib olishni o‘rganishi mumkin.

TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI.

Qodirjonova Gulsanam SHerzodbek qizi. Andijon davlat chet tillari instituti
IFO'MT fakulteti Filologiya va tillarni o'qitish:ingliz tili 101-guruh talabasi.
O'qituvchi: Madaminov.Z Ijtimoiy -gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida qo'llaniladigan axborot texnologiyalari va ularning ahamiyati borasida so'z yuritiladi. Shu bilan birga, o'qitishda texnik va dasturiy vositalardan foydalanish usullariga ham to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiyalari, ko'rgazmalilik va uning turlari, Z.Madaminov, texnik va dasturiy vositalar.

Роль и значение информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе.

Аннотация.В данной статье речь пойдет об информационных технологиях, применяемых в образовательном процессе, и их значении. При этом особое внимание уделяется методам использования технических и программных средств в обучении.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные ,экспозиционизм и его виды, З.Мадаминов, технические и программные средства.

The role and importance of information and communication technologies in the educational process.

Abstract. This article will talk about the information technologies used in the educational process and their importance. At the same time, special attention is paid to the methods of using technical and software tools in teaching.

Keywords: information communications, exhibitionism and its types, Z. Madaminov, technical and software tools.

Kirish.

Tobora rivojlanib borayotgan hayotimiz sezilarli darajada yangiliklar bilan boyimoqda. Zamonaviy axborot -kommunikatsiya texnologiyalari orqali bu sivilizatsiya barcha tarmoqlarni qamrab olgan. Mana shu texnologiyalar orqali bir joydan turib dunyoning turli xil taraflariga axborotlarni uzatish imkoniyati yanada tezkorlik bilan amalga oshirilmoqda. Bu imkoniyat rivojlanishning asosiy kuchlaridan biridir. Texnologiyalar shunday vazifalar uchun xizmat qilar ekan, har bir sohada asosan ,Z.Madaminov ta'kidlaganidek, "Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zamon talabidir. [1;5-b]

Nega aynan ta'lim jarayoniga urg'u berishning sababi mamlakatni yanada yuksaltirish, mustaqilligini yanada mustahkamlashda ta'limning o'rni beqiyos. Shunday ekan ushbu soha rivojlanishning o'chog'i bo'lishi kerak. Bugungi kunda prezidentimiz tashabbuslari bilan va xalqimiz sa'y -harakatlari natijasida ta'lim sifati yuqori indekslarga ko'tarilmoqda. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, bu kabi rivojlanishda yuqorida keltirilgan texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki bugungi kunda -"O'qitishning zamonaviy usullari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llamay turib , o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida samarali natijalarga erisha olmaydi " .

Shu bilan birgalikda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'qitish jarayonida shunday ahamiyatga egaki, ushbu soha uchun nihoyatda keng imkoniyatlarni ochib beradi:

 differensial va individual o'qitish jarayonini tashkil qilishi;

 teskari aloqa bog'lashi: o'quvchilarning o'zini-o'zi nazorat qilish va tuzatib borishi;

 darslarda animatsiya, grafika , multiplikatsiya, ovoz kabi kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanishl;

 o'quvchilarga fanni o'zlashtirish uchun ko'nikmalar hosil qilish va hokazo.

Bundan tashqari o'qitish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonni yanada maroqli va sifatli qiladi. Masalan , o'qituvchi o'zi tushintirmoqchi bo'lgan mavzuni video lavha yoki audio sifatida yangi mavzudan oldin talabalarga qo'yib bersa, ularda shu mavzuga oid qiziqish paydo bo'ladi va qolgan ma'lumotlarni ham diqqat bilan o'qituvchidan tinglab boradi. Yoki dars oxirida qo'yib bersa, olingan bilimlar yanada mustahkamlanadi.

Fanda "Bilimning asosini amaliyot tashkil etadi"degan gap bor. Bu borada Axborot texnologiyalari o'z ustunligiga eta , albatta. O'rganilgan nazariy bilimlarning texnik vositalar asosida amaliy jihatdan ham yoritib berish imkoniyatlarining mavjudligi o'quvchilarning ta'lim jarayonida yanada faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Yana bir tomondan ta'lim jarayonida axborot -kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy ta'limni ta'minlaydi. Bu bilan shuni aytmoqchimanki, texnik vositalar orqali , avvalo, o'qituvchilar o'z kasbi bilan bog'liq bo'lgan barcha yangiliklarni kuzatib boradilar va nafaqat o'z yurtidagi balki butun jahondagi hamkasblari bilan fikr almasha oladilar. Bu orqali o'z sohasidagi eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'la olishadi va jumboqli tuyulgan savollarga javob topa oladilar. Natijada talabalarga jahon standartlariga munosib tarzda bo'lgan yangiliklar orqali fan tushuntiriladi.

Texnologiyalarning o'quvchilarga imkoniyatlari haqida yozadigan bo'lsak, talaba o'tilgan mavzuga oid bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni o'zi istagan holda bu vositalar orqali topa oladi va mustaqil tarzda izlanadi. Bu esa muallim bergan bilimlarga bilim qo'shadi.

Bu kabi vositalar orqali ma'lumotlar yuqori tezlikda topiladi va yuqorida ta'kidlanganidek, eng so'nggi ko'rinishdagi yangiliklarni ham, oldingi ma'lumotlarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Bunda isbot sifatida , hozirgi kunda internetda taxminan 2,5 mlrd noyob barcha foydalanadigan veb-sahifalar mavjud bo'lib, har kuni ular qatoriga yana 7,3 mln yangilari qo'shilmoqda.

Texnologiyaning shu kabi imkoniyatlari bilan bir qatorda , asosan , dars jarayonida aynan qaysi turdagi kommunikatsiya vositalaridan foydalanish bu imkoniyat darajalarini yanada oshiradi? Bu holatda 7-asrdayoq ta'riflanib kelayotgan "Ko'rgazmalilik" tushunchasi eng muhim vositadir. Ushbu tushuncha o'qitish jarayonida qo'llaniladigan texnik va dasturiy vositalarni o'z ichiga oladi va mazmun va xarakteri jihatidan 3 guruhga bo'linadi:

1- Tasviriy ko'rgazmalilik:

-rasmlar reproduksiyasi ;

- arxitektura va haykaltaroshlik fotoreproduksiyasi;
- o'quv matnlar uchun yaratilgan o'quv rasmlar;
- videoparchalar;
- audioparchalar.....

2-Shartli -chizmalik ko'rgazmalilik:

- jadvallar;
- sxemalar;
- diagrammalar;
- xaritalar.....

3-Predmetli ko'rgazmalilik :

- muzey eksponatlari;
- modellar
- maketlar kabilardir.

Bu kabi texnik va dasturiy vositalardan foydalanish o'qituvchidan o'zining ixtisosligi bo'yicha keng miqyosda bilimlarga ega bo'lishini, shu bilimlarini o'qitish jarayonida tatbiq qilishini talab qiladi. Darsning bu kabi yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'tilishining yana bir ijobiy tomoni mana shu o'qituvchining uslubiy takomillashishini, dars maqsadi va mazmuni, samarasini nazorat qilishda didaktik xulosalar chiqara olishini ta'minlashdir.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, avvalo, o'qituvchi o'z fanining mohiyatidan kelib chiqqan holda darsning qaysi qismida Axborot Texnologiyalaridan foydalanishni bilishi muhim. Chunki ushbu vositalardan noto'g'ri foydalanish ijobiy oqibatlarga olib kelmaydi. Ya'ni ushbu kommunikatsiya texnologiyalari orqali yangidan yangi formula yoki tezkor ma'lumotlarni olishimiz mumkin.

Ammo matematika, fizika kabi fanlarga oid bo'lgan masalalar yoki misollarni o'quvchi o'z bilimiga tayangan holda ishlashi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchi uchun ham o'quvchi uchun ham samarali bo'lgan zamonaviy metodlardan biridir. Bu vositalar darsni yanada mazmunli va sifatli bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish yanada rivojlanishga yetaklovchi yo'llardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z . Madaminov . "Ta'limda axborot texnologiyalari".Andijon 2021.5-b, 12-b.
2. Foydalanilgan internet tarmoqlari:
 1. Cyberleninka.ru.
 3. 2.Infocom uz.

MASOFAVIY TA'LIMNING IJOBIY VA SALBIY TOMONLARI.

Tojimatova Muhayyo Abdufattox qizi. Andijon davlat chet tillari instituti. Ingiliz tili va adabiyot fakulteti 110- guruh 1-kurs talabasi.

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyatda masofaviy ta'lim pandemiya davrida va undan ham oldin tobora ommalashib ketdi. Ushbu maqolada masofaviy ta'limning ijobiy va salbiy tomonlarini kórib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, óqituvchilar, talabalar, a xborot texnologiyalari, masofaviy ta'lim, tarmoq, chat darslari, telekonferensiya, eb-sinflar, pandemiya.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli ózgarishlar ro'y berayotgan bugungi kunda, turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, masofadan ó'qitish keng qo'llanilayotganligi ham quvonchli hol. Ko'pincha ó'quvchilar masofaviy ta'lim olishni tanlashdan qo'rqishadi, chunki ular ushbu ta'lim usulining ijobiy va salbiy tomonlariga aniqlik kiritmaydilar. Agar siz shu tartibda bilim olishni xohlasangiz, masofaviy bilim olishning afzalliklari va kamchiliklarini tushunib olishingiz lozim. Ko'pchilik internetdan faqatgina yangiliklar bilan tanishish, axborot qidirish, elektron pochtdan foydalanish yoki gap sotish uchun foydalanishi hech birimizga sir emas. Internetning imkoniyatlari kundan - kunga oshib bormoqda. Bunga misol qilib: masofadan ó'qitish, elektron kutubxonalar, telemeditsina, telemetrologiya, elektron tadbirkorlik, elektron magazinlar va boshqa sohalarni aytishimiz mumkin. Quyida biz ushbu texnologiyalarning qisqacha, lekin asosiy bo'lgan tavsiflarini keltiramiz. Masofaviy ta'limda ba'zan imkoniyatlar cheklangan va texnik muammolar bo'lishi ham kuzatildi. Albatta, bular umumiy bir manzara, holat. Aslini olganda, har qanday ta'lim yo'sinida ham bilim olish birinchi navbatda talabaning ó'z "men"ini, ó'zligini anglashi bilan bog'liq, deb ó'ylayman. Agar dars jarayoni yuzma-yuz bo'lsa-yu, talabaning ó'zi loqayd, beparvo va nima uchun ó'quv yurtiga kelganini anglamasa, auditoriyaga general olim, boringki, akademik kirib saboq bersa ham, ko'pincha natija chiqmasligi mumkin. Ó'zini anglagan, ó'zi tanlagan soha mashg'ulotlarini zavqli bir holatga aylantira olgan talabalar masofaviy ta'lim jarayonida ham tirishib, izlanib, ba'zan muallimlarga qo'ng'iroq qilib ó'ziga kerakli ozuqani oladi.

Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va ó'zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida ó'zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo'lmoqda. Har bir kunimiz kuchli yangilik oqimi ostida kechmoqda. Axborot oqimi bizni har joyda, uyda, ishxona va hattoki ta'tilda ham ta'qib etadi. Inson axborot ta'siridan holi normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni ó'rganish axborotlarni yig'ish va ó'zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan ó'zlashtirilgan axborotlarning ko'p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish ta'limotni takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Vaholanki, ta'lim tizimida sezilarli ó'zgarishlar ro'y bermoqda. Ta'lim tizimida masofadan ó'qitish uslubi shakllari qo'llanilmoqda. Masofaviy ta'lim uslubi bu sirtqi ó'qitishning yangi shakli va mustaqil ó'qitishdir. Bu insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Masofadan turib yoki odatdagidek sinfxonalarida ta'lim olish - bu ko'plab abituriyentlarni qiynayotgan savol. Ko'pincha ó'quvchilar masofaviy ta'lim olishni

tanlashdan qo‘rqishadi, chunki ular ushbu ta’lim usulining ijobiy va salbiy tomonlariga aniqlik kiritmaydilar. Agar siz shu tartibda bilim olishni xohlasangiz, masofaviy bilim olishning afzalliklari va kamchiliklarini tushunib olishingiz lozim.

Masofaviy ta’lim olishning afzalliklari: Siz o‘qish bilan bir qatorda ish bilan ham shug‘ullanishingiz mumkin. Aslida masofaviy o‘qishni tanlagan abiturentlarning asosiy qismi bu o‘z ishidan voz kechishni istamaydigan, ammo bilim olishni xohlaydiganlardir. Onlayn ta’limda siz dam olish kunlarida, ishdan qaytganingizda hatto yarim kechada o‘qishingiz mumkin;

Mablag‘ingiz tejraladi. Har qanday dastur uchun masofaviy ta’lim darajasi o‘quv markazlaridagi oddiy to‘lovdan ko‘ra ancha arzonroq bo‘lishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan maqbul variantlarni qidirayotgan o‘quvchilar uchun onlayn ta’lim eng to‘g‘ri yo‘l;

Vaqtingizni tejang! O‘quv markazlariga borish va qaytish vaqtida transport kutish uchun ketadigan vaqtingizni tejashingiz mumkin. Onlayn ta’limda siz istagan hududda ma’lumot olasiz;

Istalgan vaqtda o‘rganish imkoniyati: ma’lumotlar hech qachon o‘chirilmaydi. Ko‘pgina talabalar uchun ma’ruza matnlarini yozib olib borish qiyin kechadi, shuning uchun ko‘pincha muhim fikrlar qaydlarda qolib ketadi. Videoma’ruzalarda esa buning uchun to‘xtash va orqaga qaytish tugmalaridan foydalanish mumkin. Bundan tashqari, ma’lumotlar hech qachon o‘chirilmaydi - noto‘g‘ri qayd yozib qo‘ysam-chi kabi bahonalarga hech qanday o‘rin yo‘q.

Til to‘siqlari. Ko‘pincha chet ellik talabalar til muammolari tufayli ma’ruzalar davomida qiynaladi. Ammo videoma’ruzalarda batafsil tushunmaguniga qadar ma’ruzalarni bir necha bor tomosha qilishi mumkin. Ba’zi chet ellik talabalarim videoning qismlarini qayta-qayta tomosha qilishini va bu ularga juda katta yordam berishini aytadi.

Moslashuvchan dars soatlari. Bu aniq, ammo yana bir bor ta’kidlab o‘tish shart bo‘lgan jihatdir. Onlayn kurslarda ma’ruza hamda imtihonlarning kunlari va vaqtlarini ish vaqti, bolalar parvarishi va boshqa vazifalardan kelib chiqqan holda bo‘sh vaqtga moslashtirish mumkin. Shubhasiz, bu eng muhim afzalliklardan biridir.

Agar talaba o‘zini intiluvchan hisoblasa, masofaviy ta’limning eng katta foydasi shundaki, ayrim darslar guruh bo‘lib o‘tiladi. Guruhda ba’zi o‘quvchilar tezroq, ayrimlari esa sekin tushunadilar. Bu jihatdan masofaviy ta’lim olish usuli samaraliroq;

Masofaviy ta’limning kamchiliklari: Chalg‘ish ehtimoli yuqori. Yuzma-yuz muloqot qilish uchun o‘qituvchilar va kutilayotgan topshiriqlar haqida doimiy ravishda eslatuvchi kursdoshlar yo‘q. Agar talaba masofaviy o‘qitish kursini muvaffaqiyatli yakunlamochi bo‘lsa, o‘zini g‘ayratli va diqqatli qilishi kerak;

Tarmoqdan ayrilish. Onlayn bilim olishning eng katta dushmani bu internet provayderlarining sekin ishlashi yoki aloqa uzilib qolishi. Bu vaziyatda talabaning ta’lim olishga bo‘lgan intilishi so‘nishi yoki asabiylashishiga olib keladi.

Siz qay bir yo‘sinda ta’lim olishingizdan qat’iy nazar, bularning bari siz mukammal bilim olishingizga ko‘maklashadi.

Savol berishning iloji yo‘q. Onlayn sinfda o‘rganuvchilar mavzuga oid tushunmay qolgan narsalarini so‘rash uchun qo‘llarini ko‘tarib savol berolmaydi.

Ma’ruzani tezlashtirish imkoni yo‘q. An’anaviy ma’ruzada professor talabalarning materialga rioya qilishini tekshirishi va shundan kelib chiqib ma’ruza tezligini o‘zgartirishi mumkin. Ammo onlayn darslarda bunday imkoniyat yo‘q.

Talabalar bilan aloqaning kamligi. Men talabalarim bilan tanishishni va ular bilan aloqada bo'lishni juda qadrlayman, lekin onlayn kurs mobaynida ular bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa yo'qoladi. Talabalar men bilan qandaydir darajada tanish bo'lishi uchun barcha darslarim uchun videoma'ruzalar joylashga harakat qilaman.

Jamoa bo'lish tajribasining yo'qligi. Ko'pchilik bo'lib film tomosha qilish yolg'iz tomosha qilishga nisbatan o'zgacha zavq beradi. Sinflarda ham xuddi shunday jamoa bo'lib ishlash tajribasi mavjud. Ehtimol, bu bir necha yillar avval gulxan atrofida o'tirib, bir avloddan ikkinchi avlodga o'tib kelayotgan qiziqarli hikoyalarni tinglashda namoyon bo'lgandir. Barchaning diqqati so'zlanayotgan matnga qaratilgani katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Onlayn ta'lim asosan internet vositasiga tayanishi, dars olish va vazifalarni yuborish internet bilan amalga oshishini hisobga olsak, aloqa vositalari O'zbekistonning hamma joyida bir xil ishlamasligi ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. O'tgan karantinda tomga chiqib dars o'tgan o'qituvchilarni ham ko'rdik. Pandemiya sharoitida yashash, ishlash, izlanish, ijod qilishga o'rgandik. Ko'zga ko'rinmas virus bizni yanada faolroq bo'lishga, hushyorlikni yo'qotmaslikka, yashash uchun kurashga undadi. Xalq ta'limi vazirligi karantin va pandemiya sharoitida onlayn o'qitish ishlarini tashkil etish borasida tezkorlik bilan amaliy ishlarni yo'lga qo'ydi. Bu borada tajriba bo'lmasa-da, astoydil qilingan mehnat barchani o'z ustida ishlashga, izlanishga, samarali faoliyat olib borishga majbur qildi.

Pandemiya sharoitida maktablardagi onlayn ta'lim ham alohida mavzudir. Onlayn ta'limning bu sohada bir qator psixologik muammolari mavjud. Kichik yoshdagi bolalar uchun o'qituvchi va sinfdoshlari bilan jonli muloqot juda muhim hisoblanadi. Darslarni o'zlashtirishda, emotsiyalar va jismoniy faollik katta ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, boshlang'ich maktab o'quvchilarini "masofaviy ta'lim"ga o'tkazish eng muammoli masaladir. Endilikda maktablar karantinga ancha tayyor ko'rinishiga qaramay, onlayn o'qitish boshlang'ich maktablarda ta'lim sifatini to'la-to'kis ta'minlashi ehtimoldan yiroq, chunki, bola uchun qulay ta'lim muhiti jonli muloqotni talab qiladi.

Masofaviy ta'limning quyidagi shakllari bor:

Chat darslari - chat texnologiyalari yordamida olib boriladigan o'quv mashg'ulotlari. Chat darslari sinxron ravishda o'tkaziladi, ya'ni, barcha ishtirokchilar bir vaqtning o'zida suhbatga kirish imkoniga ega. Masofaviy ta'limdan foydalanadigan ko'plab ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va talabalar uchun chatlar mavjud.

Internetga-darslar - onlayn konferensiyalar, seminarlar, biznes o'yinlar, laboratoriya ishlari, mahorat darslari va boshqa turdagi o'qitish turlari telekommunikatsiya va internet tarmog'ining boshqa funksiyalari yordamidagi masofaviy darslarni o'z ichiga oladi.

Veb-sinflar uchun maxsus veb-forumlari - ma'lum bir mavzu bo'yicha maxsus saytlarda qoldirilgan xabarlardan foydalangan holda foydalanuvchi bilan ishlash shakli. Veb-forumlar chat sessiyalaridan uzoq vaqt davomida (ko'p kunlik) ishlash imkoniyati mavjudligi, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'limda asinxronlik (bir vaqtda birga ishlay olmaslik) xarakteri borligiga ko'ra farqlanadi.

Telekonferensiya — elektron pochtdan foydalangan holda havola yuborish asosida o'tkaziladi. Shuningdek, masofaviy ta'limning o'quv materiallari hududlardagi pochta-larga yuboriladigan shakli ham mavjud. Bunday tizimning asosida "tabiiy o'rganish jarayoni" deb nomlangan o'qitish usuli yotadi.

Hozirgacha bir qator mahalliy Oliy o'quv yurtlari va tashkilotlarda masofaviy o'qitish amalga oshirilgan. Masalan, Respublika «O'zbekturizm» ilmiy-o'quv konsalting markazida, SamDTI, ToshDPI Termiz filialida yo'lga qo'yilgan masofaviy o'qitish kurslarini misol qilib ko'rsatish mumkin.

Onlayn ravishda bilim olishni, masofadan turib o'qishni istaganlar uchun turli xildagi platformalar muntazir. Masalan, YouTube platformasidagi o'zbek tilidagi video darslar ma'ruzalar orqali amaliy ko'nikmalarni ham mustahkamlab borishni niyat qilganlar uchun foydali. Sababi, bunday video darsliklarda tomoshabin ekranida so'z borilayotgan mavzuning batafsil bayoni tasvir orqali beriladi. Masalan, psd.uz saytining YouTube'dagi sahifasida Photoshop grafik muharriri haqida bir nechta videodarslar tayyorlangan bo'lib, ularning davomiyligi asosan 2-3 daqiqadan iborat. Bu esa mavzuning bo'lib alohida o'rganilishini hamda uni yaxshi egallash imkonini beradi. Ammo materiallar faqat boshlang'ich malakaga ega kishilar uchun tayyorlangan va videodarsliklar soni juda kam. Yana bir boshqa Code Leader nomli sahifa tomonidan berib boriladigan Web dasturlash asoslari bo'yicha darslar o'zbek tilida dasturlash bo'yicha bilimlarini boyitmoqchi bo'lganlar uchun mo'ljallangan. YouTube'da turli soha bo'yicha bunday darslarni topish mumkin.

Umuman olganda bugun axborot tarqatishda foydalanuvchilar orasida Telegram-kanallarining salmog'i yuqori. Eng qulay va tezkor kommunikatsiya vositasi bo'lgan Telegramda ham masofadan turib bilim olish mumkin. Til o'rganish, pazandachilik va boshqa fanlarga ixtisoslashgan kanallarga qo'yiladigan turli formatdagi ma'lumotlar istalgan vaqtda qo'l ostingizda bo'ladi. Bunday o'qishning yagona kamchiligi kanallarga yuklanadigan reklamalarning ko'p bo'lishidir. Shunday bo'lishiga qaramay bugunga kelib Telegram kanallarini faqat bir tomonlama axborot uzatuvchi deb bo'lmaydi. Uning ovoz berish imkoniyati sabab auditoriya ham o'z fikrini bildirib ovoz berishi mumkin. Misol uchun, dasturlash haqidagi blog, videodarslar, tarjima va maqolalar berib boruvchi mayoq.uz kanali ushbu elementdan samarali foydalanadi.

Mashhur xorij universitetlari ham internet orqali o'z masofaviy kurslarini taqdim etadilar. Bunda mazkur kurslarni tugatgan kishilar ushbu OTMning diplomiga ega bo'lmasa-da, professorlar, Nobel mukofoti laureatlarining ma'ruzalarini o'rganishlari mumkin bo'ladi. Bunday ta'lim turi an'anaviy ta'limga qaraganda bir necha barobar arzonroq bo'lishini ham ta'kidlab o'tish lozim. Masofadan bilim olishni kengaytirish va uni hamma uchun ochiq qilish bugun yo'nalishdagi asosiy jihatlardan biri.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rushana To'xtasheva Samarqand davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi. <https://www.samdu.uz/uz/news/17638>
2. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va masofadan o'qitishni tashkil etish bo'limi boshlig'i, adliya a'lochisi O'. Jalolov <https://uzmarkaz.uz/ru/news/>
3. Nodira IBROHIMOVA. <http://www.oyina.uz/uz/article/476>
4. Nodira DO'STXO'JAYEVA, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi bo'lim boshlig'i. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5159.htm>
5. org <https://uz.goodinternet.org/uz/sections>
6. <https://developers.uz/article/>

AXBOROTNI JAMIYATDA TUTGAN ÓRNI VA AHAMIYATI.

Xasanboyeva Umidaxon.Uluĭbek qizi. Andijon davlat chet tillari instituti.Ingliz tili va adabiyot fakulteti 1 10-guruh 1-kurs talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotni jamiyatda o'zni, ahamiyati va turlari haqida gapirish mumkin. Zamonaviy jamiyatda inson mavjudligini "axborot" tushunchasidan tashqari tasavvur qilib bo'lmaydi. Maqsad axborotning tabiati va uning dunyoyimizni shakllantirishidagi roli haqidagi tushunchamizni kengaytirishdir.

Kalit so'zlar: Axborot, axborot turlari, analog, diskret, kompyuter, ma'lumot, texnologiya, texnika, mediatizatsiya.

Axborot har doim inson hayotida juda muhim rol o'ynagan. Axborot bugun taraqqiyotga eltuvchi muhim omillardan biriga aylandi. Axborot atamasi ko'plab fanlarda va inson faoliyatining ko'plab sohalarida qo'llaniladi. U lotincha "informatio" so'zidan olingan bo'lib, "ma'lumot, tushuntirish, taqdim etish" degan ma'noni anglatadi.Axborot jamiyati ko'pincha ommaviy jamiyat va iste'mol jamiyati deb ataladi. Bu ommaviy kommunikatsiyalar sohasining rivojlanishi kabi axborotlashtirish jarayonlari bilan bog'liq. Jamiyatda axborotning inson hayotidagi o'zni hal qiluvchi ahamiyatga ega-u qanchalik kóp ma'lumotga ega bólsa,uning jamiyatdagi qiymati shunchalik yuqori bóladí.

Axborot qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish va bilimlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan qimmatli boylikdir. Uma'lumotlar, faktlar, fikrlar va tushunchalar kabi turli shakllarda bo'lishi mumkin va keng manbalardan olingan.

Axborot nima ekanligini va u qayerdan olinganligini tushunish shaxslar va tashkilotlar uchun undan o'z manfaati uchun samarali foydalanishlari uchun juda muhimdir.

Axborot olish axborot jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Axborotdan maqsadli foydalanish uchun uni to'plash, o'zgartirish, uzatish, va tizimlashtirish kerak. Axborot bilan muayyan operatsiyalar bilan bog'liq bu jarayonlarning barchasi axborot jarayonlari deb ataladi. Axborot jarayonlarining quyidagi turlari mavjud.

Ma'lumotlarni to'plash - sub'ektning yetarli darajada to'liqligini ta'minlash uchun ma'lumotlarni to'plash bo'yicha faoliyati. Tegishli usullar bilan birlashganda, ma'lumotlar qaror qabul qilishda yordam beradigan ma'lumotlarni yaratadi. Masalan, mahsulot narxi, uning iste'mol xususiyatlari bilan qiziqib, biz qaror qabul qilish uchun ma'lumot to'playmiz: uni sotib olish yoki olmaslik.

Ma'lumotlarni uzatish - bu ma'lumotlarni almashish jarayoni. Axborot manbai, aloqa kanali, axborotni qabul qiluvchi mavjud deb taxmin qilinadi va ular o'rtasida ma'lumotlar almashish tartibi to'g'risida shartnomalar qabul qilingan, bu bitimlar almashinuv protokollari deb ataladi. Masalan, oddiy suhbatda ikki kishi o'rtasida suhbat davomida bir-birini to'xtatmaslik to'g'risida so'zsiz kelishuv qabul qilinadi.

Ma'lumotlarni saqlash - bu ma'lumotlarni iste'molchiga doimiy ravishda berishga tayyor bo'lgan shaklda saqlash. Xuddi shu ma'lumotlar bir necha marta talab qilinishi mumkin, shuning uchun uni saqlash usuli (odatda jismoniy vositalarda) va iste'molchining iltimosiga binoan unga kirish usullari ishlab chiqilmoqda.

Ma'lumotlarni qayta ishlash - bu ma'lumotni dastlabki ko'rinishidan aniq natijaga aylantirish jarayoni. Axborotni to'plash, saqlash ko'pincha axborot jarayonining yakuniy

maqsadi emas. Ko'pincha birlamchi ma'lumotlar muammoni hal qilish uchun ishlatiladi, so'ngra ular muammoni hal qilish algoritmiga muvofiq bosqichma-bosqich o'zgartiriladi.

Bizning zamonamizda millionlab odamlar axborot foydalanuvchilariga aylanishdi. Axbortning yuzaga kelishi insoniyat jamiyatining izlanishi natijasida bóldi.

Axborot 3 ta muhim xususiyatga ega bo'lishi lozim:

Axborot ma'lum darajada qimmatli bo'lishi kerak;

Axborot to'liqlik xususiyatga ega bo'lishi lozim;

Axborot ishonchli bo'lishi lozim;

Yana sharoitdan kelib chiqib axborot tushunarli, qisqa yoki batafsil ifoda etilishi zarurligini ta'kidlab o'tish joiz.

Axborot turlari 2 ta:

Analog;

Diskret;

Insonga uzluksiz ta'sir e'tib turuvchi axborotlar analog axborotlar deyiladi.

Inson axborotlarni qayta ishlash uchun uni uzlukli ko'rinishga o'tkazar ekan. Axborotlarning bu kabi uzlukli ko'rinishi diskret axborotlardir.

Diskret axborotlardan eng ko'p tarqalgani raqamli axborotlardir, ya'ni uzluksiz axborotning raqamlar orqali ifodalangan ko'rinishidir.

Hozirgi kunda axborotni qanday tushinish haqida quyidagicha nuqtai nazarlar yuzaga kelgan:

Axborot - xalq xójaligining barcha tarmoqlari iste'mol etuvchi zahira bo'lib, energetika yoki foydali qazilmalar zahiralarini kabi ahamiyatga ega. Jamiyat rivojlangani sari iqtisodiyot, fan, texnika, texnologiya, madaniyat, san'at, tibbiyot kabilarning turli masalalari haqidagi mavjud ma'lumotlar, axborot zahiralaridan foydalanishini tashkil etish intellektual va iqtisodiy hayotga tobora ko'proq ta'sir kórsatmoqda.

Axborot - fan va texnika rivojlanish natijalari haqidagi fan-texnika ma'lumotlari, bilimlari yig'indisidir. Boshqacha qilib aytganda, axborot, mazkur talqinga binoan, fan-texnika faoliyati axborot xizmati tizimining mahsuli va hom-ash'yosidir.

Axborot - axborot tizimlari xizmatida fan-texnika faoliyat va turli sohalarda kadrlar tayyorlashni shakllantiruvchi mahsulot yig'indisidir, ya'ni axborot zahiralarini ishlab chiqarish va iste'mol etish faqat jamiyatning intellektual hayoti bilan cheklanadi.

Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni, bundan tashqari, bir-biri bilan bog'liq bo'lgan uch qismdan tarkib topadi: mediatizatsiya (lotincha mediatum – vositachi) – axborot to'plash, saqlash va tarqatish vositalarini takomillashtirish jarayoni; kompyuterlashtirish – axborot qidirish va unga ishlov berish vositalarini takomillashtirish jarayoni; intellektualizatsiya – axborot yaratish va uni idrok etish qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, jumladan, sun'iy intellektdan foydalanish jarayoni. Jamiyatni axborotlashtirishni umumiy tarzda zamonaviy axborot-texnika vositalari yordamida ijtimoiy tuzilmalar va jarayonlarni takomillashtirishdan iborat, deb talqin qilish mumkin. Axborotlashtirish ijtimoiy intellektualizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bu esa shaxs va u yashayotgan axborot muhitining ijodiy salohiyatini oshirish imkonini beradi. Axborotlashgan jamiyat oldingi jamiyatlardan moddiy omillar emas, balki ma'naviy omillar – bilim va axborot birinchi o'rinda turishi bilan tubdan farq qiladi. Axborot va bilim olish, ular qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonida jamiyat

a'zolarining aksariyati band bo'ladi. Axborotlashgan jamiyatda axborot ishlab chiqarish moddiy ishlab chiqarishni siqib chiqarmaydi, balki uning negizida shakllanib, bu soha rivojiga turtki beradi. U o'zaro bog'langan axborot dunyosini tubdan o'zgartirdi, mamlakatlar va mintaqalar, xalqlar va hatto avlodlar o'rtasidagi chegaralarni yo'q qildi. Bugungi kunda zamonaviy-texnik inqilob jamiyat hayotining barcha sohalarini jadallik bilan qamrab olmoqda. Endilikda, mamlakat kuch-qudratini nafaqat yer resurslari, hudud balki, aholining intellektual qobiliyati, axborot resurslariga egalik qilish va ma'naviy salohiyat belgilab bermoqda. Hozirgi davrda inson ijtimoiy muhitda faoliyat olib borishi, kundalik amaliy muammolarini hal qilishida, shaxs ijtimoiylashuvida, intellektual darajasini oshirishida bevosita axborotga ehtiyoj sezadi.

Axborot katta oqimlarining vujudga kelishiga:

Bilimlarning turli sohalarini bo'yicha davriy nashrlarning ko'payib borishi; masalan, XX asr boshlarida ilmiy xodim uchun fizika sohasida chop etiladigan 10 tagacha oylik jurnal bilan tanishib borish etarli hisoblangan bo'lsa, asr oxiriga kelib, bu ro'rsatkich 100 ga etdi.

Ilmiy va amaliy faoliyat natijalari e'lon qilinadigan kitob, xujjatlar, hisobotlar, dissertatsiyalar va boshqalar miqdorining katta tezlik bilan ko'payib borishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://kompy.info/>
2. <https://kompy.info/>
3. <https://oyina.uz/uz/teahause/1308>
4. <https://zenodo.org/records/6507668>
5. <https://tami.uz/>

TA'LIMI TIZIMIDA INFORMATIKA VA AT FANINI O'QITISHNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY TENDENSIYALARI

Shazadaev Farxod Alimovich o'qituvchi Samarqand Davlat universiteti
Veterinariya, chorvachilik va biotexnologiya Toshkent filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning ilmiy-metodik asoslari haqida mulohazalar suningdek, Respublika ta'lim inspeksiyasi tomonidan milliy o'quv dasturi loyihasi muhokamasi haqida so'z yurutamiz.

Kalit so'zlar. Mulohaza, texnologiya, maqsad vazifa, o'quv dasturi, ta'lim standarti, boshlang'ich ta'lim, matematika, bilim va ko'nikma.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАТИКИ И ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Шаззадаев Фарход Алимович, преподаватель Самаркандского государственного
университета

Ташкентский филиал ветеринарии, животноводства и биотехнологий

Аннотация. В этой статье мы обсуждаем научно-методические основы реализации национальной учебной программы по информационным технологиям в

начальном образовании, а также обсуждение проекта национальной учебной программы Республиканской инспекцией образования.

Ключевые слова. Рассмотрение, технология, цели, учебная программа, образовательные стандарты, начальное образование, математика, знания и навыки.

MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION SCIENCE AND TEACHING INFORMATION SCIENCE IN THE EDUCATION SYSTEM

Shazadayev Farkhod Alimovich, teacher at Samarkand State University

Tashkent branch of veterinary medicine, animal husbandry and biotechnology

Annotation. In this article, we discuss the scientific and methodological foundations for the implementation of the national curriculum on information technology in primary education, as well as the discussion of the draft national curriculum by the Republican Inspectorate of Education.

Key words. Consideration, technology, goals, curriculum, educational standards, primary education, mathematics, knowledge and skills.

Maktab ta'limi tizimida informatika va AT fanini o'qitishni rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini zamonaviy ta'lim texnologidan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida, **axborot bilan ishlash kompetensiyasi** atrofimizdagi olam bilan bog'liq bo'lgan axborotning ahamiyatini

tushuntiradi;

o'rganilayotgan asosiy tushunchalar: axborot, algoritm, model – va ularning xususiyatlari haqida tasavvurini shakllantiradi;

o'zini o'zi boshqaradi, o'zini o'zi anglaydi, o'quv faoliyatida mustaqil qarorlar qabul qiladi;

to'plam, to'plam elementi, qism to'plam, tegishlilik, to'plamlar kesishmasi va birlashmasi, ta'rif, aksioma, teorema, isbot kabi tushunchalardan tayanch darajada foydalanadi;

mulohazalarning to'g'ri-noto'g'riligini ko'rsatayotgan misollarni keltiradi; natural son, tub va murakkab sonlar, sonlar bo'linishi, butun son, oddiy kasr, o'nli kasr, ratsional son, arifmetik kvadrat ildiz, irratsional son kabi tushunchalardan foydalanadi;

ratsional sonlar va maxsus ko'rinishdagi irratsional sonlar ustida amallarni bajaradi; sonlarni taqqoslaydi;

sonlarni yaxlitlaydi; oddiy va o'nli kasrlar ko'rinishdagi sonlarni tartiblaydi;

natural va manfiy butun darajalarni o'z ichiga olgan sonli ifodalar qiymatlarini hisoblashlarda murakkab bo'lmagan almashtirishlarni bajaradi;

butun ifodalarning murakkab bo'lmagan almashtirishlarni bajaradi: qavslarni ochadi, o'xshash hadlarni keltiradi, umumiy ko'paytuvchini qavsdan tashqariga chiqaradi;

ifodalarning qiymatlarini hisoblashlarni soddalashtirishda, qisqa ko'paytirish formulalardan foydalanadi;

kasr-chiziqli va kvadrat ildizlarni o'z ichiga olgan ifodalarning murakkab

bo'lmagan almashtirishlarni bajaradi; sonning standart ko'rinishi tushunchasidan foydalanadi;

tenglik, sonli tenglik, tenglama, tenglama ildizi tushunchalaridan foydalanadi;

amaliy va boshqa o'quv predmetlardagi masalalarni yechishda chiziqli, kvadrat

tenglama va tengsizliklarni tuzadi va yechishning analitik va noanalitik usullaridan (masalan, "sinashlar usuli") foydalanadi;

ustunli va doiraviy diagrammalar, ma'lumotlar jadvallari, o'rta arifmetik, mediana, sonli qatorning eng katta va eng kichik qiymati, tarqoqligi, tushunchalaridan tayanch darajada foydalanadi;

atrofdagi jarayonlarni ifodalaydigan jadval va diagramma ko'rinishida berilgan ma'lumotlarni o'qiydi, tushuntiradi va almashtiradi, atrof-muhitda tasodifiy ravishda o'zgaradigan miqdorlarni, jumladan o'lchash natijalarini ko'radi; kompyuter dasturlari va Internetda ishlash jarayonida axborot etikasi talablariga va qoidalariga amal qiladi;

maqsadga muvofiq yo'qolgan axborotlarni izlaydi, individual qismlarni solishtiradi. umladan, **kommunikativ kompetensiyalarni** shakllantirishda davlat tili, horijiy tillarni o'zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, yozma va og'zaki ravon bayon etish malakalarini shakllantirishda aniq fanlarga oid atamalarni to'g'ri talafuz qilish, izohlab berish hamda erkin muloqot qilishga o'rgatish zarur.

Fanlarni o'qitishda **axborot bilan ishlash kompetensiyasini** samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot- telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o'quvchilarni fanga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot havfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy fazilatlariga ega bo'lish, Vatanni sevish, huquqiy, iqtisodiy bilimlarga ega bo'lish, yangiliklarga intilish va o'zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga, jamiyatda ro'y berayotgan progressiv va innovatsion o'zgarishlardan xabardor bo'lish hamda ulardan kundalik hayotda foydalana olishga o'rgatish zarur.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fuqarolik burch, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lish hamda badiiy, ilmiy va san'at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat. Informatika va axborot texnologiyalar fanini o'qitishni rivojlantirish

konsepsiya O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish Strategiyasining konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni asosida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", 2025-yilgacha O'zbekiston sanoatining rivojlanishi konsepsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga murojaatnomasida belgilangan vazifalar asosida ishlab chiqilgan.

2. Konsepsiya maktabgacha va maktab ta'limi tizimida informatika va AT fanini o'qitishni rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini belgilab beradi.

Jumladan: ishlab chiqarish jarayonlari yuqori darajada sanoatlashgan Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, AQSh, Izrail, Janubiy Koreya, Xitoy Xalq Respublikasi va boshqa rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida ham «Informatika» fani umumiy ta'limning asosiy bo'g'ini hisoblanish tajribasidan milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda jahon bozoriga malakali kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash;

iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda

tutadigan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturini ishlab chiqish va joriy etish;

umumta’lim maktablarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda axborotlashgan jamiyatda ta’lim olishi, kelajakda raqamlashtirilgan muhitda yashashi va ishlashi uchun egallagan ko‘nikmalarni boyitish va layoqatini shakllantirish;

informatika va AT fani Davlat ta’lim standarti talablarini ta’lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo‘yiladigan xalqaro talablarga muvofiqqligini ta’minlash;

informatika va AT fani bo‘yicha umumiy o‘rta ta’lim muassasalari bitiruvchilariga qo‘yiladigan malaka talablarini amaliyotga tatbiq etish;

umumta’lim muassasalarining metodik va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;

informatika va AT fani mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek o‘qitish metodikasini takomillashtirish;

informatika va AT fanini o‘qitishda variativ o‘quv modullarini ishlab chiqish;

o‘quvchilarni loyiha va o‘quv-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etishning metodikasini ishlab chiqish;

ta’lim jarayoniga milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida o‘quvchilarni tarbiyalashning samarali shakl, usul va vositalarini keng joriy etish;

informatika va AT fanini umumta’lim fanlari bilan o‘zaro integratsiyasi va o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini tashkil etish;

o‘quvchi-yoshlarni tarbiyalashda informatika va AT fani bo‘yicha sinfdan va maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etish.

Jahon ta’lim tizimida fan va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirish mamlakatning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili. Yuqori kasbiy kompetentlikka ega, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ta’limda innovatsiyalar, o‘qitishning zamonaviy, interaktiv va ijodiy uslublarini keng joriy etish o‘quvchilarning motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o‘z-o‘zini baholash kabi indikatorlar asosida ilmiy izlanishlarni amalga oshira oladigan qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Innovatsion iqtisodiyotda zamonaviy AKT ni yuqori darajada bilish, raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish va rivojlantirish qobiliyati o‘ta muhim omil sifatida qaraladi.

Informatika va AT fani - umumiy o‘rta ta’lim o‘quv fanlarining tarkibiy qismi, o‘quvchilarga ilm-fan asoslari to‘g‘risidagi bilimlarni amaliyotga joriy qilish, inson faoliyati, umumiy, raqamli va moddiy madaniyatning turlarini shakllantirishning umumiy tamoyillari, o‘ziga xos ko‘nikmalarini o‘zlashtirish, shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida amaliy muammolarning innovatsion yechimlarini topish va hayotga tadbiq etish imkonini beradi.

Algoritmik va hisoblash vositasi orqali fikrlash va kompyuter modellari orqali intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, kompyuter texnologiyalari orqali axborot jarayonlarini amalga oshirishni ko‘rib chiqish, kompyuter tizimlari va modellari bilan ishlash, axborotni himoya qilish usullarini o‘rganish, interaktiv kompyuter modellari yordamida modellashtirish, rasmiylashtirish va loyihaviy tizimli yondashuvni rivojlantirishdan iborat. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Adabiyotlar

1. Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

2. **Стратегия действий** по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. к Указу Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947

3. Farberman B.L. va boshqlar. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. – Toshkent;

4. M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

5. Джумаев М. И. Качество образования - Научный вестник Бухарского института психологии и иностранных языков как средство формирования педагогических компетенций». Научно-практический журнал. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 [http:// buxpxti.uz](http://buxpxti.uz)

6. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

7. Shkola 2100. Prioritetnye napravleniya razvitiya Obrazovatelnoy programmy / Pod nauch. red. A.A.Leonteva. Vip. 4. M.: Balass, 2000. – 208 s.

КУРАШЧИЛАРНИ МАХСУС ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ашуралиев Алишер Базарбаевич АДЧТИ Ижтимоий гуманитар фанлар, педагогика
ва психология кафедраси катта ўқитувчиси

Ашуралиев Азизбек Алишерович АДЧТИ тьютори

Аннотация. Мақолада курашчиларни тайёрлашнинг махсус воситаларини қўллашнинг ўрни, хусусан уларнинг махсус жисмоний сифатларини тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр-мулоҳазалар берилган.

Калит сўзлар: курашчи, жисмоний тайёргарлик, тарбия, индивидуал ёндашиш, жисмоний сифат

Аннотация. В статье речь идет о роли использования специальных средств тренировки борцов, в частности особенности тренировки их специальных физических качеств.

Ключевые слова: борец, физическая подготовка, тренировка, индивидуальный подход, физическое качество.

Annotation. The article deals with the role of using special means of training wrestlers, in particular the features of training their special physical qualities.

Key words: wrestler, physical fitness, training, individual approach, physical quality.

Курашчиларнинг жисмоний тайёргарлиги даражасининг орқада қолиши ва уларнинг ҳар хил тайёргарлиги, назарий асослар ва уларни амалиётга татбиқ қилиш йўллари ишлаб чиқишни ҳисобга олиш кераклигини исботлашган.

Курашчиларнинг тайёргарлик амалиёти шуни кўрсатадики, юқори тоифали курашчиларнинг ҳаракат ва жисмоний сифатларини ривожлантиришда индивидуал ёндашиш муаммоси охиригача пшлаб чиқилмаган ва илмий асослари етарли эмас.

Курашчиларнинг тайёргарлигида индивидуал ёндашишнинг муҳим ҳолатларидан яна бири курашчиларнинг тренировкадаги юкламаларни тақсимлашни амалга оширишдир.

Курашчиларни кўп босқичлик тайёргарликда индивидуал машғулотда курашчилар билан ишлашда жуда катта аҳамиятга эга. Бир омилни амалга оширишда бир хил малакали курашчиларини гуруҳларга ажратиш талаб қилинади. Индивидуал ёндашиш усулиятини амалга ошириш курашчиларнинг жисмоний сифатларни тарбиялашга ёрдамлашади, кўп босқичли машғулот жараёни самарадорлигини оширишга замин яратади ва кураш машғулоти машғулотларига курашчиларнинг қизиқишини оширади ҳамда курашчиларнинг жисмоний ҳолатини яхшиланишига хизмат қилади.

Индивидуал ёндашиш кураш машғулотида фақат кўникма ва малакаларни шакллантиришдан ташқари, курашчиларни фаоллаштириш усули ҳамдир. Шу сабабли, у ўз вазифасини бажариши, яъни курашчилар соғлиғини мустаҳкамлаши, жисмоний тайёргарлик даражасини оширувчи ҳаракат омили бўлиб қолиш учун мунтазам равишда қўлланилиши, етарли, мукамал на ихчам бўлиши керак.

Кураш машғулотида курашчиларнинг организмнинг ривожланишда морфо-функционал ва психофизиологик ўзгаришлар юз беради.

Жисмоний машқларни бажараётган курашчилар организмни ўсиши ва ривожланишига, уларнинг индивидуал жисмоний ривожланиш суръати ва йўналишига тўғри танлангандагина рағбатлантирилади, бундан курашчилар бошқаларга нисбатан машқларни танлаш, уларни меъёрлашда кўпроқ эътибор бериш талаб қилинади.

Олимлар ва мутахассисларнинг кўрсатишича, ҳар хил малакали курашчиларнинг жисмоний тайёргарлик кўрсаткичлари бир хил эмаслиги аниқланган. Бундай пайтда курашчиларга индивидуал ёндашишда машқ юкламаларини меъёрлаш зарурияти туғилади. Ҳар бир курашчининг ўз индивидуал имкониятларини рўёбга чиқариш мўлжали, кўп босқичли кураш тренировкасидаги машғулоти юкламаларни индивидуал ёндашиш муаммосини олдинга суради.

Кўп босқичли кураш машғулоти жараёни курашчиларга индивидуал ёндашиш масалалари мутахассислар томонидан ўрганилган. Лекин ҳозирги кунгача кураш машғулотида индивидуал ёндашиш услубидан амалиётда етарлича фойдаланилган деб бўлмайди.

Курашчиларга индивидуал ёндашишни тўғри тартибга солиш шартларидан бири табақали ёндашиш айниқса соғлиғи, жисмоний тайёргарлиги энг зарурдир.

Курашчиларнинг кўп босқичли машғулотида машғулотларида курашчиларга юкламаларни табақали меъёрлаган ҳолда ёндашиш машғулоти самарадорлигини ошириши айрим адабиётларда кўрсатилган.

Курашчиларнинг жисмоний сифатларини оширишда индивидуал ёндашган вақтда биз уларнинг ривожланиши, ҳаракат қилинганларининг ҳар-хиллигини эътиборга олишимиз машқларнинг тузилиш мазмуни ва шакллари ҳам ҳисобга олган ҳолда қўллашимиз зарур.

Жисмонан баркамол, ахлоқан пок, эстетик дидли, эътиқодли, садоқатли, техника илмининг замонавий асосларини пухта эгаллаган, ҳар тарафлама маънавий етук, жисмонан гармоник ривожланган кишини тарбиялаш ҳозирги кунгача давримизнинг асосий вазифаларидан бири деб ҳисобланиб келинди. Ҳозир ҳам бу дастур ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. У мамлакатимизда амалга оширалаётган “Соғлом авлод учун” дастурининг ўзагини ташкил этади.

Хулоса қилганда жисмоний тарбияни, хусусан, жисмоний сифатларни ривожлантиришни моҳиятининг юқорилиги ва салмоқчилиги кўзга яққол ташланиб турибди. Шунинг қайд этиш керакки, жисмоний сифатларни ривожлантиришда уларнинг (куч, тезкорлик, чаққонлик, чидамлилиқ ваҳоказоларнинг) барчасини ўзаро узвий боғлаб олиб боришни тарбия жараёни тақозо қилади. Лекин спортнинг маълум бир турида муайян фазилат кучлироқ шаклланади, ривожланади ва у етакчи ҳаракат сифати тарзида номоён бўлади. Бошқа сифатлар ҳам нисбатан ривожланади, лекин улар ёрдамчи, кўмакчи ҳаракат сифати тарзида номоён бўлиши мумкин. Масалан, спорт ўйинларидан баскетболда асосан чаққонлик сифатини ривожлантиради деб ҳисобланса, тезлик ёрдамчи сифати тариқасида ривожланади. Лекин баскетбол чидамлилиқни ҳам тарбиялашда асосий воситадир. Оғир атлетикачиларда куч жисмоний сифати етакчи фазилат саналади. “Силтаб кўтариш (рвок)”ни кўп машқ қилиш эса тезкорликни ривожлантиради. Амалиётда бу машқлар орқали чидамлилиқ ва эгилувчанлик ҳам кўмакчи жисмоний сифат тарзида ривожланишини гувоҳимиз.

Умуман, чаққонликни ривожлантириш учун кўпроқ ўйинлардан: волейбол, баскетбол, футбол, теннис, стол тенниси, гандбол, хоккей, регби ва бошқалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Аслида бу ўйинлар учун тезликнинг аҳамияти ҳам иккинчи даражали эмас. Чаққонликни ривожлантириш эса тез ўзгарувчан ўйин шароитига мослаша билишни, кузатувчанликни, мўлжалга тўғри олишни, қисқа фурсат ичида турли мураккаб вазиятда аниқ, тўхтамга келиш, уни ҳис қилиш ва ўз ҳаракатларини шу вазиятга мослаш олишдек ҳаётий-зарурий амалий ҳаракат малакаларни шакллантиради. Велосипед, ҳаракатли ўйинлар ҳам чаққонликни ривожлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5368-сонли Фармон.
2. Абдуллаев А, Ханкелдиев Ш.Х. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. - Тошкент, ЎзДЖТИ. Дарслик, 2005. 219 бет.
3. Гончарова О.В. Болалар жисмоний сифатларини тарбиялаш. –Т.: ИТА-ПРЕСС, 2015. - 171 б.
4. Тажибаев С.С. Халқ ҳаракатли ўйинлари ёш спортчиларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш воситаси сифатида. - Тошкент. Мумтоз сўз, 2012. 62 б.
5. Шакиржанова К.Т. Енгил атлетика (мусобақа қоидалари). - Тошкент. ЎзДЖТИ, 2007.-353 б.

УЮШМАГАН ЁШЛАР ОРАСИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЁШЛАР ЕТАКЧИЛАРИНИНГ ЎРНИ

Умурзақов Ўткир Комилович. Андижон давлат университети тоянч докторанти.
+998937840812 utkir_0812@mail.ru

Хозирги шиддат билан ўзгариб бораётган дунёда глобал муаммолар жуда кўп. Бу муаммолар орасида ёшлар муаммоси алоҳида ўрин тутати. Бугунги кунда дунё мамлакатларида ёшлар тарбияси билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш асосий масалалардан бирига айланиб қолди.

БМТ маълумотларига кўра, жаҳонда 15 дан 24 ёшгача бўлган ёшлар ҳамон ишсизлик ва қашшоқлик билан тўқнаш келмоқда. Бугунги кунда ёшлар ер юзи аҳолисининг тахминан 20 фоизини ташкил қилади. Бу 1 миллиард 200 миллион киши, ёкимехнатгаяроқлиаҳолининг 24 фоизидемақдир.

Ёшларни ҳар томонлама интеллектуал шахс қилиб тарбиялаш, улар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш орқали жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларни олдини олишга эришиш халқаро ҳамжамиятлар қолаверса бутун дунё олдида турган, кечиктириб бўлмас ечим кутаётган муаммолардан.

Ёшлармиллийтараққиётнингмуҳимресурси. Шунинг учун 12 август“Халқаро Ёшлар куни”, 10 ноябрда “Жаҳон Ёшлар куни” нишонланиб келинади.

Ўзбекистонда эса 30 июн “Ёшлар куни”қилиб белгиланган.

Юртимизда маҳалла ёшларини айниқса уларнинг уюшмаган қатламини жимоний тарбия ваоммавий спортга жалб қилиш масаласи давлат сиёсати даражасида инобатга олиниб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ва ҳукуматимиз томонидан бир нечта қарор ҳамда фармонлар қабул қилинди. Жумладан:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.04.2022 йилдаги “Маҳаллаларда ёшларни оммавий спортга жалб қилишни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари” тўғрисидаги ПҚ-201 сонли қарри [1],Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2023 йилдаги “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини тахминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-209 сон Фармони [2].Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.07.2023 йилдаги “Маҳаллаларда спорт инфратузилмасини ривожлантириш ва спорт майдончаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш чора-тадбирлари” тўғрисидаги ПҚ-245 сон Қарори [3].Ўзбекистон Республикаси Президентининг13.07.2021 йилдаги “Ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва уларнинг ижтимоий фаоллигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6260 сон Фармони[4].

Мамлакатимизда сўнгги йилларда Ўзбекистон глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланиб бориши бугунги кунда ёшларга оид сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга қаратилган умумлаштирилган халқаро ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни таклиф этади”[5].

Янги Ўзбекистон жамиятини куриш,учунчи ренессанс йўлида илдам одимлар эканмиз, бунда маҳаллани ва оилани мустаҳкамлашга алоҳида этибор қаратиб, бу

борада мамлакат миқёсида кўплаб ишларни амалга ошириш керак. Оила тинч, мустаҳкам ва фаровон бўлсагина, жамиятда барқарорлик вужудга келади. Бу эса ўз навбатида маънавий ва руҳий муҳитнинг соғломлиги, ислохотлар муваффақияти учун тегишли замин яратади. Ўтган йиллар давомида юртимизда оила, оналик ва болаликни ҳар томонлама муҳофаза қилиш, соғлом фарзандлар туғилишига эришиш, ёш авлодни маънан ва жисмонан баркамол этиб тарбиялаш борасида кенг қўламли ишлар амалга ошириб келинмоқда.

Бугун Республикамизда етти миллион оила мавжуд бўлиб, ушбу оилаларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришда аввало бошқарувнинг энг қуйи бўғини бўлган маҳаллаларда ижтимоий – маънавий муҳитни яхшилаш кераклигини кўрсатади. Жамиятнинг ягона ячايкаси бу оила бўладиган бўлса ушбу ячайкани боғловчи асос эса маҳалла эканлигини инобатга оладиган бўлсак, ушбу маҳаллаларда соғлом турмуш тарзини яратишда, уларни обод ва кўркем қилишда давлат ва жамият олдида турган бир талай муаммо ва масалалар мавжуд бўлиб, ушбу масалалар маҳаллаларда ёшлар етакчилари зиммасига маъсулият юклайди.

Уюшмаган ёшлар(ўз мақсадини давлат ва жамият манфаати билан уйғунлаштириш кўникмасига эга эмаслик; ижтимоий фаоллиги, сиёсий-ҳуқуқий онги ва маданияти даражаси пастлиги; ишламаслик ёки ўқимаслик (ҳарбий хизмат ва жиноий жазони ўтаётган шахслар бундан мустасно); тайин бир машғулотга эга бўлмаслик; салбий таъсирларга, шу жумладан «оммавий маданият» ва ёт ғоялар таъсирига берилувчанлик; ижтимоий ҳаётда муайян аниқ мақсадга эга бўлмаслик; ўн тўрт ёшга тўлганлик ва ўттиз ёшдан ошмаганлар)[6] қатлами олдида турган муаммоларини тинглаш ва унга аниқ ечим топиш давлат ва жамият олдида турган муҳим вазифа бўлсада, бироқ бу борада олиб борилаётган ишлардан қониқиш ҳосил қилмаётган Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб – қувватлаш тўғрисида” ги ПФ -5106 – сон фармонида қуйидаги фикр ва мулоҳазаларни илгари сурди: “....соҳадаги вазият ва амалга оширилган тадбирлар таҳлили ёшларнинг кенг қатламларига дахлдор бўлган долзарб масалалар, айниқса, уюшмаган ёшларнинг ҳаётда ўз ўрнини топиши учун муносиб шароит яратиш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, касбга йўналтириш ва бандлигини таъминлаш, ташаббусларинирағбатлантириш борасидаги ишлар талаб даражасида ташкил этилмаганидан далолат бермоқда”.

Ахборот асри деб юритилаётган ХХІ асрда, ёшларни ташқи ғоявий таъсирлардан сақлаб қолишнинг ўзи, соғлом фикр ва кенг дунё қарашга эга бўлган шахслар олдига қуйидаги вазифаларни қўймоқда:

- Маҳаллаларда ёшлар етакчиларини Жисмоний тарбия ва оммавий спорт бўйича Олий таълим муассасалари Жисмоний маданият факултетида қисқа муддатли малака оширишларини узлуксиз ташкил этиш;

- ёшларни, айниқса, уларнинг уюшмаган тоифасини беҳуда ўтказётган вақтларидан унумли ва самарали фойдаланишлари учун маҳаллаларда спорт ва жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланишларига шарт – шароитлар яратиш.

- турли спорт ўйинларига ихтисослашган майдончалар қуриш ҳамда ёшларни ижодий тўғарақларга, турли ўқув курсларига, жумладан, чет тилларини ўрганишга кенг жалб қилиш орқали, уюшмаган ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш;

- “Беш ташаббус олимпиадаси” спорт мусобақаларига уюшмаган ёшларни кенг жалб этиш;
- уюшмаган ёшларни Олий таълим муассасаларига таклиф этиш ва соҳалар билан яқиндан таништириш
- маҳаллаларда “Алпомиш ва Барчиной” махсус тестларини аҳоли орасида узлуксиз ўтказишни таъминлаш;
- Маҳалла фуқаролар йиғини биносини спорт жиҳозлари билан таъминлаш
- Кам таъминланган оила вакиллари бўлган уюшмаган ёшларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш
- Жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларини маҳаллага жалб этиш

Уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг чора-тадбирлари куйидагиларга йўналтирилади:

- а) уюшмаган ёшларда қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасасизлик муносабатини шакллантириш ва улар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш;
- б) уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш, бартараф этиш (зарарсизлантириш);
- в) ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган уюшмаган ёшларни тарбиялаш;
- г) уюшмаган ёшларнинг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиш хавфини камайтириш;
- д) уюшмаган ёшларга психотроп таблеткаларнинг зарарли оқибатлари тўғрисида маълумотлар бериш
- е) интернет тармоғларидан тўғри ва унумли фойдаланишни тарғиб этишдават ва жамият олдида турган устувор вазифага айланмоғи керак.

Маҳаллаларда ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш, спорт турларини ёшлар орасида оммалаштириш, “Беш ташаббус” спорт мусобақларида иштирок этиш, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, спорт мусобақалари давомида ҳар бир иштирокчининг қалбида Ватанга муҳаббат ва садоқат, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини қарор топтириш, уларнинг буюк аجدодларимизнинг мардлик ва жасурлик анъаналарини муносиб давом эттиришга қодир инсонлар қилиб тарбиялаш бош вазифамиздир.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш заруркизамон шиддат билан ўзгариб бораётган айни пайтда уюшмаган ёшлар тарбияси умуммиллий масала сифатида қаралиши кераклигини инобатга олсакёшлар етакчилари фаолиятига барча соҳа вакиллари бирдек маъсулият билан қўмаклашиши замон талаби.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.04.2022 йилдаги “Маҳаллаларда ёшларни оммавий спортга жалб қилишни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари” тўғрисидаги ПҚ-201 сонли қарри
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2023 йилдаги “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини

хал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашнинг тахминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-209 сон Фармони

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.07.2023 йилдаги “Маҳаллаларда спорт инфратузилмасини ривожлантириш ва спорт майдончаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш чора-тадбирлари” тўғрисидаги ПҚ-245 сон Қарори

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.07.2021 йилдаги “Ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва уларнинг ижтимоий фаоллигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6260 сон Фармони

5. Мирзиёев Ш.М. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи 20-09-2017.

6. Ш.Ғуломов.”Уюлмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш (ички ишлар органлари фаолияти мисолида). Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси афтореферати. Тошкент-2019

НАРУШЕНИЕ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Алиева Рано Амануллаевна, Сирожиддинова Сохиба Мамасиддиқовна,
Саидбаева Лола Мухамедовна Андижанский Государственный институт
иностранных языков Андижанский Государственный университет

Аннотация В данной статье освещены вопросы нарушений речи у детей дошкольного возраста, речевых дефектов, влияющих на становление психики.

Ключевые слова: речь, дефект, дошкольники, психическая функция

Дети с тяжелыми нарушениями речи – это особая категория детей с отклонениями в развитии, у которых сохранен слух, первично не нарушен интеллект, но есть значительные речевые дефекты, влияющие на становление психики. Несмотря на достаточные возможности умственного развития, у таких детей возникает вторичное отставание психики, что иногда дает повод неправильно считать их неполноценными в интеллектуальном отношении. Это впечатление усугубляется отставанием в овладении грамотой, в понимании арифметических задач. Характерно для тяжёлых нарушений речи общее ее недоразвитие, что выражается в неполноценности как звуковой, так и лексической, грамматической сторон речи вследствие этого у большинства детей данной категории наблюдается ограниченность мышления, речевых обобщений, трудности в чтении и письме.

Память дошкольника является центральной психической функцией, которая определяет остальные процессы, связанные в первую очередь с речевым развитием детей. Ни одна другая психическая функция не может быть осуществлена без участия памяти. Память обеспечивает не только воспроизведение, но и восприятие поступающей информации, что обуславливает активный характер мнестической деятельности человека.

Слухоречевая память – это необходимый компонент познавательной деятельности. Она связана с деятельностью слухового анализатора и направлена на запоминание звуков: музыки, шумов и т.д. Данный вид памяти характеризуется тем,

что человек, обладающий им, может быстро и точно запомнить смысл событий, логику рассуждений или какого-либо доказательства, смысл читаемого текста и т.п. Развитие памяти в дошкольном возрасте характеризуется постепенным переходом от произвольного и непосредственного к произвольному и опосредствованному запоминанию и припоминанию. Господствующим видом памяти к концу дошкольного возраста, остается память произвольная. Исключение касается возможности продуктивного запоминания серии геометрических фигур детьми с дизартрией. Низкие результаты в данных пробах связаны с выраженными нарушениями восприятия формы, слабостью пространственных представлений. В объеме слуховой памяти существует большая вариабельность, в целом наблюдается ее некоторое общее снижение. Для детей с дизартрией характерны нарушения онтогенетически ранних форм памяти: двигательной-кинестетической и эмоциональной. Отмечается низкий объем всех видов кратковременной памяти, в особенности слухоречевой, слабость прочности удержания воспринимаемого материала. Во многом страдает и долговременная память. Нарушены процессы запоминания и воспроизведения, особенно страдает отсроченное воспроизведение. Для детей характерна трудность при запоминании вербальной информации и снижены параметры в смысловой обработке материала. Дети с моторной алалией после первого предъявления (на слух) точно воспроизводят лишь незначительное количество слов, при этом они могут повторять одно слово несколько раз или называть новые слова (парамнезия). Словесные парамнезии отражают специфическую для данной категории детей неустойчивость речемыслительной системы. У детей с дизартрией парамнезии не наблюдаются. Структура расстройств памяти зависит от типа доминантности. Нарушение объема памяти связано с дисфункцией левого полушария головного мозга, а трудности воспроизведения порядка предъявляемого материала - правого. Дети часто забывают сложные инструкции, опускают некоторые их элементы и меняют последовательность действий. Как правило, они не используют речевое общение с целью уточнения инструкции. Это связано и с особенностями внимания. Однако при существующих трудностях у детей с речевыми нарушениями остаются относительно сохранными возможности смыслового, логического запоминания

Наблюдаются следующие особенности памяти:

- 1) объем зрительной памяти практически соответствует норме, за исключением запоминания геометрических фигур;
- 2) общее снижение функции слуховой памяти;
- 3) низкий уровень отсроченного воспроизведения
- 4) низкий уровень продуктивности запоминания;
- 5) относительная сохранность смыслового, логического запоминания.

У дошкольника значительно изменяется содержание двигательной памяти. Движения становятся сложными, включают несколько компонентов. Движения осуществляются на основе сформированного в памяти зрительно-двигательного образа. Поэтому роль образца взрослого по мере освоения движения или действия уменьшается, так как ребенок сравнивает их выполнение с собственными идеальными представлениями. Словесная память дошкольника интенсивно развивается в процессе активного освоения речи при слушании и воспроизведении

литературных произведений, рассказывании, в общении со взрослыми и сверстниками. Воспроизведение текста, изложение собственного опыта становится логичным, последовательным. В старшем дошкольном возрасте память постепенно превращается в особую деятельность, которая подчиняется специальной цели запомнить. Ребенок начинает принимать указания взрослого запомнить или припомнить, использовать простейшие приемы и средства запоминания, интересоваться правильностью воспроизведения и контролировать его ход. Возникновение произвольной памяти не случайно, оно связано с возрастанием регулирующей роли речи, с появлением идеальной мотивации и умения подчинять свои действия относительно отдаленным целям, а также со становлением произвольных механизмов поведения и деятельности. Первоначально цель запомнить формулируется взрослым словесно. Постепенно под влиянием воспитателей и родителей у ребенка появляется намерение что-либо запомнить для припоминания в будущем. Ребенок осознает и использует некоторые приемы запоминания, выделяя их из знакомых видов деятельности.

Заключение

В настоящее время все системы образования призваны решить проблему интеграции в общество человека с особыми образовательными потребностями и ограниченными возможностями. Интеграция предполагает включение в социум, т. е. процесс и результат предоставления ребенку прав и реальных возможностей участвовать в различных видах социальной жизни сообщества наравне и вместе с остальными в условиях, компенсирующих ему отставание в развитии. Реализация прав ребенка на развитие в соответствии с индивидуальными возможностями становится сферой деятельности, в которой тесно переплетаются интересы родителей, медицинских работников, педагогов и психологов. Таким образом, полноценное развитие любого ребенка – одна из важнейших задач общества на современном этапе развития – требует постоянного поиска наиболее эффективных путей достижения этой цели.

Использованная литература

1. Ягунова Ксения Викторовна, Гайнетдинова Дина Дамировна Речевые нарушения у детей раннего и дошкольного возраста // Рос вестн перинатол и педиат. 2018. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rechevye-narusheniya-u-detey-rannego-i-doshkolnogo-vozrasta>.
2. Алиева Р. А. и др. Речевые особенности усвоения сказок у дошкольников страдающих детским церебральным параличом // Science and Education. – 2024. – Т. 5. – №. 3. – С. 578-583.
3. Алиева Р. А., Маматисакова Г. А., Мирзаалимова Г. Ж. ХАЁТ ФАОЛИЯТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ҲАР БИР ФУҚАРОНИНГ БУРЧ ВА МАСЪУЛИЯТИ // Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 610-613.
4. Алиева Р. А., Усманов У. ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВЬЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2024. – Т. 3. – №. 26. – С. 56-61.
5. Aliyeva R., Isanova D., Akhmedova D. CLINICAL CHARACTERISTICS OF HYPERTENSIVE SYNDROME IN CHILDREN // International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 5-7.

6. Кимсанова Г. А., Алиева Р. А. Влияние туркестерона и экдистерона на
7. развитие активности альфа-амилазы у растущих крыс //Молодой ученый. - 2020.- №. 49. - С. 455-458.
8. Таирова, М. Б., & Алиева, Р. А. (2023). ВОПРОСЫ РАЗВИТИЕ
9. ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ
10. ВЫСШИХУЧЕБНЫХЗАВЕДЕНИЙ. Finland International Scientific Journal of
11. Education, SocialScience&Humanities, 11(5), 1769-1777.

ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ ПОМОЩЬ ДЕТЯМ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

Сирождидинова Сохиба Мамасиддиқовна, Алиева Рано Амануллаевна,
rano.alieva.1974@mail.ru. Андижанский Государственный институт иностранных
 языков

Саидбаева Лола Мухамедовна. Андижанский Государственный университет

Аннотация. В статье освещены вопросы логопедической помощи детям дошкольного возраста в системе образования

Ключевые слова: логопедическая помощь, дошкольник, воспитатель, речь

Достаточно актуальны в настоящее время стали вопросы оказания специализированной логопедической помощи детям дошкольного возраста.

Логопедическая помощь - вид медико-педагогической помощи, оказываемой лицам, страдающим расстройствами речи функционального или органического происхождения (дислалии, логоневрозы, афазии, дизартрии и др.). Своевременные лечебно-коррекционные мероприятия позволяют ускорить развитие речи у детей или устранить ее приобретенные нарушения у взрослых, предупредить вторичные изменения интеллекта, обусловленные расстройствами речи.

Статистика показывает, что наблюдается увеличение количества детей с различными дефектами речи. Поэтому возрастает необходимость совместной работы по предупреждению речевых нарушений у логопедов, воспитателей и других специалистов детских дошкольных учреждений. Логопедическая работа в детском дошкольном учреждении на логопункте включает в себя несколько направлений. Это и преодоление имеющихся нарушений речи у детей, и предупреждение возможных вторичных нарушений речи, и профилактика речевых нарушений до их возникновения, и совершенствование разных сторон и качеств речи при отсутствии нарушений, и параллельная коррекция других психических функций, таких как слухоречевое и зрительное внимание, зрительная и речевая память, словесно-логическое мышление. Зачастую, вся работа логопеда родителями воспринимается только как некие действия, направленные на коррекцию неправильного произношения у детей. Нарушения звукопроизношения обычно в первую очередь воспринимаются окружающими и вызывают наибольшие беспокойства у мам и пап. При этом не рассматриваются другие направления логопедической работы. Профилактика и предупреждение речевых нарушений у детей дошкольного возраста является не менее важным моментом в работе логопеда. Причины возникновения речевых нарушений различны:

- Ухудшение экологической обстановки;

- Увеличение числа патологий беременности;
- Увеличение количества родовых травм;
- Ослабление здоровья детей и рост детской заболеваемости;
- Социальные причины.

Социальные причины появления речевых нарушений требуют отдельного рассмотрения. Следует отметить прежде всего снижение уровня языковой культуры общества в целом. Наши дети слышат вокруг себя не только неправильную речь, но и далеко нелитературные выражения. Содержание и речевое оформление телевизионных программ, фильмов и просторов интернета оставляет желать лучшего. Может повлиять на возникновение речевых дефектов у детей и неправильное речевое окружение, а также воспитание детей. Маленький ребёнок ещё не в состоянии воспринимать языковую норму родного языка, артикуляционные уклады звуков слышимой речи, поэтому у него формируется скорее всего неправильное или неточное восприятие речевых звуков. Во многом - это и приводит к появлению дефектов звукопроизношения. Речевые нарушения, возникшие в дошкольном возрасте, могут повлечь за собой целый ряд вторичных нарушений речи: недоразвитие фонематического слуха, замедленное формирование навыков звукового, слогового и буквенного анализа слов, обеднение словаря ребёнка, нарушение грамматического строя речи. Разнообразное нарушение речи в той или иной степени может отразиться на деятельности и поведении ребёнка в целом. Таким образом, необходимо заботиться о своевременном развитии речи детей, уделяя внимание её чистоте и правильности. По мнению многих специалистов, начало целенаправленной работы по формированию правильной звукопроизношения уже с трёхлетнего возраста помогает предотвратить появление многих нарушений речи и выявить у детей данного возраста другие, более сложные речевые патологии, что способствует их ранней коррекции. Речь ребёнка, как мы знаем, формируется в процессе общения с окружающими его взрослыми. То есть большая роль в формировании правильной речи детей принадлежит воспитателям детских дошкольных учреждений. Основной задачей логопеда является коррекция, исправление дефектов речи при неправильном речевом развитии ребёнка, а задача воспитателей заключается в формировании речи детей при нормальном речевом развитии. Программа ДОУ предусматривает развитие всех сторон устной речи: словаря, грамматического строя, связной речи, звукопроизношения. Воспитание звуковой культуры речи является составной частью системы работы по развитию речи. Наиболее значимыми компонентами звуковой культуры речи являются ритмико-мелодическая сторона речи (интонация) и звуки речи (система фонем). Работа воспитателя по формированию звуковой стороны речи включает в себя несколько этапов: 1. Подготовительный – проводится работа по рекомендациям логопеда (артикуляционная гимнастика, воспитание культуры речевого общения); 2. Этап появления звука – уточнение артикуляции и произношения звука или вызывание его по подражанию. 3. Этап усвоения и автоматизации звука – контролируется правильность речи детей в течении всего времени общения с ними. Третьему этапу работы чаще всего уделяется наибольшее количество времени. Логопедом в детском саду широко используются различные виды игр на развитие фонематического слуха у детей, пальчиковые игры с проговариванием стихов, игры

на развитие мелкой моторики. Очень часто при логопедическом обследовании у детей выявляются такие проблемы, как слабость мышц пальцев рук, дети с трудом воспроизводят заданную позу, не могут удержать её. Поэтому целесообразно ежедневно проводить с детьми пальчиковые игры и пальчиковую гимнастику, которая включает в себя комплекс отдельных или чередующихся в определённом порядке и темпе поз и движений для пальцев рук. Артикуляционный уклад, его уточнение и правильное произношение звука также очень важно в процессе работы по развитию речи. Логопедом привлекается внимание детей к положению органов артикуляции с целью усиления кинестетических и слуховых ощущений. Речевая работа данного вида проводится как коллективно, так и индивидуально в виде заучивания и проговаривания стихотворений, насыщенных соответствующим звуком или включающих в себя звукоподражания. Эта форма работы эффективна, если звук появляется у ребёнка спонтанно и уже достаточно автоматизирован в самостоятельной речи. В том случае, если звук ещё не сформирован или процесс автоматизации не завершён, то происходит фиксация дефектного звука в речи ребёнка. В дальнейшем это потребует более кропотливой коррекционной работы. Поэтому, целесообразнее совмещать работу по уточнению положения органов артикуляции при данном звуке с проговариванием чистоговорок и стихов. Проговаривания педагога должны быть чёткими, с хорошей артикуляцией наиболее значимых моментов, желательно в небыстром, умеренном темпе. Без предварительной работы по развитию артикуляционной моторики у детей невозможно уточнение положения органов артикуляции при произнесении отдельных звуков. Дети должны обладать элементарными знаниями о строении ротовой полости, о возможных движениях органов артикуляции. Для достижения желаемого результата необходимо выполнять соответствующий комплекс артикуляционной гимнастики на занятиях логопеда и в группе. Систематическая и последовательная работа по развитию слухового внимания, развитию артикуляционной и мелкой моторики у детей, уточнению артикуляции и правильному произношению звуков создает благоприятные условия для нормального развития звуковой стороны речи детей дошкольного возраста.

Таким образом, мы пришли к выводу, что одной из главных профилактических задач в работе логопеда дошкольного образовательного учреждения становится организация взаимодействия различных специалистов (логопеда, воспитателей, психолога, музыкального руководителя, инструктора по физической культуре, педагогов дополнительного образования) и родителей с целью создания эффективных условий для правильного речевого развития детей

Использованная литература

1. Матанцева Т. Н., Мокерова К. С., Василова В. А. Организация логопедической работы в дошкольном образовательном учреждении // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 8. – С. 36–40. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56118.htm>.
2. Борисова, Е.А. Индивидуальные логопедические занятия с дошкольниками. Методическое пособие/ Издательство: Сфера, 2011.
3. Выявление и преодоление речевых нарушений в дошкольном возрасте: метод. пособие / Сост. И.Ю. Кондратенко. – М.: Айрис-пресс, 2005.

Докутович, В.В., Кыласова, Л.Е. Логопедическая служба дошкольного образовательного учреждения [Текст] / В.В. Докутович, Л. Е. Кыласова. — Волгоград: Учитель, 2013.

4. Коррекция нарушений речи у дошкольников: Часть 1. Организационные вопросы программно-методического обеспечения / Под ред. Л.С. Сековец. — М.: Аркти, 2005.

5. «Логопед» для ДОУ. — М.: ТЦ Сфера, 2005. — 80 с. — (Приложение к журналу «Управление ДОУ»). недостаточностью.

6. Алиева, Р. А., Сирожиддинова, С. М., Исаева, Ш. Ю., & Алиева, З. (2024). Речевые особенности усвоения сказок у дошкольников страдающих детским церебральным параличом. *ScienceandEducation*, 5(3), 578-583.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Алиева Рано Амануллаевна, Ваккасова Муаззам Кобуловна
Андижанский Государственный институт иностранных языков
Андижанский Государственный медицинский институт

В последние годы в стране осуществляются комплексные меры по профилактике, диагностике и лечению наркологических заболеваний, развитию медико-социальной реабилитации лиц, страдающих данными заболеваниями.

На базе Республиканского наркологического центра Министерства здравоохранения создан Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр наркологии, налажена деятельность его филиалов во всех регионах и повышена эффективность оказания наркологической помощи населению

В целях дальнейшего совершенствования профилактики, диагностики и лечения наркологических заболеваний, укрепления материально-технической базы и наращивания кадрового потенциала наркологической службы, повышения эффективности деятельности наркологических учреждений, сформирована эффективная системы оказания наркологической помощи населению посредством внедрения целостной модели профилактики, ранней диагностики и лечения наркологических заболеваний, медико-социальной реабилитации больных. Подготовлены высококвалифицированные кадры в сфере оказания наркологической помощи населению, их переподготовка. Удовлетворено потребность наркологических учреждений во врачах-наркологах. Активизируются фундаментальные, прикладные и инновационные научные исследований в сфере наркологии, широко внедряются современные методики и цифровые технологии в практику. Проводится профилактика, диагностика, лечение наркологических заболеваний и реабилитация лиц, страдающих зависимостью от психоактивных веществ.

В Андижанской области специализированную психиатрическую помощь больным начали оказывать с 1959 года, когда был организован Андижанский

областной психоневрологический диспансер со стационаром на 25 коек. До этого психических больных госпитализировали в психиатрические стационары Коканда и Ташкента.

В 1962 году был введен участковый принцип наблюдения над душевнобольными г.Андижана, в отношении же остального населения области диспансер осуществлял консультативные функции.

Созданные формы внебольничной психоневрологической помощи подвергаются постоянному развитию и совершенствованию.

Учитывая всевозрастающие требования к психоневрологическому обслуживанию детей и подростков, при Андижанском областном психоневрологическом диспансере организовано детское диспансерное отделение.

На протяжении 3 последних лет бригадами врачей и медсестер Андижанского областного психоневрологического диспансера с участием районных психоневрологов проводилось эпидемиологическое обследование населения 4 районов области и выявлено значительное количество больных. В этот период оказана большая помощь психоневрологическим кабинетам, прочитано много лекций в детских учреждениях и среди населения.

С целью дальнейшего развития психоневрологической службы в области предусматривается расширение коечной сети, улучшение материально-технической базы стационара.

Список литературы:

1. Скугаревский О.А. Алгоритмы неотложной помощи в психиатрии и наркологии //Врач скорой помощи. – 2019. – №. 6. – С. 39-49.
2. Тявокина Е.Ю., Барсукова И.М. Оказание скорой медицинской помощи пациентам психиатрического профиля //Журнал им. Н.В. Склифосовского Неотложная медицинская помощь. – 2020. – Т. 9. – №. 2.
3. ЗГельд Ю.А. Оказание скорой психиатрической помощи при острых психотических состояниях //Центральный научный вестник. – 2016. – Т. 1. – №. 14. – С. 13-16.
4. Алиева Р. А., Саидбаева Л. М., Абдуллаева З. У. ВЛИЯНИЕ ПЛАВАНИЯ НА ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОРГАНИЗМА ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ//FinlandInternationalScientificJournalofEducation, SocialScience&Humanities. –2023. – Т. 11. – №. 1. – С. 1032-1044.
5. Алиева Р. А., Усманов У., Алиева Ф. АНАЛИЗ РИСКОВ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ,
6. СВЯЗАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МОБИЛЬНЫХ ТЕЛЕФОНОВ //"
7. GERMANY" MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: ACHIEVEMENTS,
8. INNOVATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS. – 2023. – Т. 9. – №. 1.

МИКРОБИОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИРУЛЕНТНОСТИ МИКРООРГАНИЗМОВ

Алиева Рано Амануллаевна, Андижанский Государственный институт иностранных
языков

Ахмедова Дилором Умаралиевна Андижанский Государственный медицинский
институт

Микробиологические методы определения вирулентности микроорганизмов являются важным инструментом для изучения их патогенности и разработки эффективных стратегий борьбы с инфекционными заболеваниями. Вирулентность микроорганизма определяет его способность вызывать болезни у гостя, и, следовательно, позволяет исследователям понять, насколько опасен данный микроорганизм для организма.

Одним из наиболее распространенных методов определения вирулентности микроорганизмов является проведение экспериментов на животных. Для этого используются различные модели инфекционных заболеваний, например, мыши или крысы. Микроорганизмы инокулируются в организм животного, и изучается его реакция на инфекцию. По результатам эксперимента можно сделать выводы о том, насколько опасен микроорганизм для животных или, при наличии схожих биологических механизмов, для человека.

Однако проведение экспериментов на животных вызывает этические и моральные проблемы, поэтому в последние годы все больше внимания уделяется разработке альтернативных методов. Один из таких методов - использование культур клеток. Клетки различных организмов могут использоваться для изучения вирулентности микроорганизмов. В таких исследованиях микроорганизмы инкулируются в клетки и изучается их воздействие на них. Наблюдение за процессом инфекции позволяет сделать выводы о возможных последствиях для живого организма.

Также существуют методы молекулярной биологии, которые позволяют определить вирулентность микроорганизма по его генетическому составу. Вирулентность часто связана с наличием определенных генов или их сочетаний, которые ответственны за способность микроорганизма вызывать болезни. Анализ генетического материала позволяет определить наличие таких генов и, следовательно, предсказать вирулентность микроорганизма.

Несмотря на то, что каждый из этих методов имеет свои преимущества и ограничения, их комбинированное использование позволяет получить более полную информацию о вирулентности микроорганизмов. Это помогает ученым в разработке эффективных стратегий предотвращения и лечения инфекционных заболеваний. В конечном итоге, более глубокое понимание вирулентности микроорганизмов и их механизмов действия может привести к созданию новых вакцин и лекарств, которые будут более эффективно справляться с инфекционными заболеваниями.

Использованная литература

1. Бойко А.В., Бойко О.В. Рибонуклеазная активность бактерий как фактор персистенции некоторых возбудителей сапронозных инфекций. Журн. микробиол. 1997,4:71-73.
2. Брилис В.И., Брилине Т.А., Ленцер А.А., Ленцер Х.П. Методика изучения адгезивного процесса микроорганизмов. Лаб. дело. 1986,4: 210-212.
3. Бухарин О.В., Бойко А.В., Журавлева Л.А. Факторы персистенции и (или) патогенности вибрионов и аэромонад различной экотопической принадлежности. Журн. микробиол. 1998, 5: 30-33.
4. Бухарин О.В., Валышева И.В., Карташова О.Л., Сычева М.В. Характеристика вирулентного потенциала клинических изолятов энтерококков. Журн. микробиол. 2013,3: 12-18.
5. Бухарин О.В., Чернова О.Л., Матюшина С.Б. Способность стафилококков к инактивации карнозина. Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. 1999, 5: 545-546.
6. Гинцбург А.Л., Костюкова Н.Н. Аналитический обзор НИР, выполненных к 31 декабря 2013 г. в рамках комплексной проблемы, координируемой научным советом по микробиологии 46.0. Журн. микробиол. 2014,4:120-125.
7. Горовиц Э.С., Карпунина Т.Н. Морфометрический анализ в оценке вирулентности *Candida albicans*. Клиническая лабораторная диагностика. 2005,9:29-30.
8. Еременко Е.И., Буравцева Н.П., Фунтикова Т.Н. Способ дифференциации штаммов сибиреязвенного микроба по вирулентности *in vitro*. Патент РФ на изобретение 2101351, 1998.
9. Король Е.В., Меринова Л.К., Нехезина М.О., Шубникова Е.В. Цитотоксическое действие *Burkholderia cenocepacia* на клетки *Tetrahymena pyriformis* при совместном культивировании. Вестник Волгоградского гос. мед. университета. 2014,1 (49): 125-127

IMPROVING SKILLS IN WORKING WITH GRAPHICS THROUGH THE MAPLE SYSTEM OF STUDENTS'

¹Nastinov Sadriddin Tajiddin's son, ²Abdullayev Akhrorbek Anvarjon's son

^{1,2}Teacher of the Applied Mathematics and Digital Technologies Department of Namangan State University e-mail: sadriddin_1995_08_29@mail.ru
Tel: +998-97-256-29-95

Annotation. This article explores the graphs of functions of one and two variables given in exact, parametric, and imprecise form in Maple. `plot(f(x), x=a..b, y=c..d, parameters)` plot the graph of the function $f(x)$ in the cross section of the White axis and the cross section of the Moon axis section, where parameters - parameters used to control the image are taken into account.

Keywords. Using the `plot` command, the graph of the function $y=f(x)$ can be drawn even if $x=x(t), y=y(t)$ is given in parametric form: `plot([y=y(t), x=x(t), t=a..b], parameters)`.

INTRODUCTION

Maple is a mathematical system that performs analytical and numerical calculations on a computer, contains more than 2000 commands and allows solving algebra, geometry, mathematical analysis, differential equations, discrete mathematics, physics, statistics, mathematical physics problems without programming (system) package.[1],[2]

It can be said that Maple is a large calculator that solves mathematical problems in the fields listed above. Maple core is used by Mathematica, MATLAB, Mathcad and other systems to perform symbolic calculations. The Maple system was created by the Canadian company Waterloo Maple Inc., and it went through a long period of development and testing. Of course, the Maple system is still not very powerful, it lags in some areas as much as others. [3],[4]

LITERATURE ANALYSIS:

In the scientific works of A.Imomov, it is possible to solve almost all problems of elementary and higher mathematics with the help of the Maple system. The Maple system can be used to solve calculation problems in practical and laboratory classes in subjects such as analytical and differential geometry, mathematical analysis, algebra, differential equations, calculation methods, computer graphics, and to organize interactive classes based on computer technologies.[5],[6]

RESEARCH METHODOLOGY

I. Making graphs in Maple

No	Commands	A graphable function
1	<code>plot(f(x),x=a..b, y=c..d, params)</code>	$f(x), x=a..b, y=c..d$
2	<code>plot([y=y(t),x=x(t),t=a..b], params)</code>	$y=y(t), x=x(t), t=a..b$
3	<code>implicitplot(F(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2)</code>	$F(x,y)=0, x=x1..x2,$ $y=y1..y2$
4	<code>implicitplot(F(x,y)=0,G(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2)</code>	$F(x,y)=0, G(x,y)=0,$ $x=x1..x2, y=y1..y2$
5	<code>inequals({f1(x,y)>c1,...,fn(x,y)>cn , x=x1...x2, y=y1..y2, options).</code>	$f1(x,y)>c1,...,fn(x,y)>cn$
6	<code>plot3d(f(x,y), x=x1...x2, y=y1...y2, options)</code>	$f(x,y), x=x1...x2,$ $y=y1...y2$
7	<code>plot3d([x(u,v), y(u,v), z(u,v)], u=u1..u2, v=v1..v2)</code>	$x(u,v), y(u,v), z(u,v),$ $u=u1..u2, v=v1..v2$
8	<code>implicitplot3d(F(x,y,z)=c, x=x1..x2, y=y1..y2, z=z1..z2);</code>	$F(x,y,z)=c, x=x1..x2,$ $y=y1..y2, z=z1..z2$
9	<code>spacecurve([x(t),y(t),z(t)],t=t1..t2)</code>	$x(t),y(t),z(t)],t=t1..t2$
10	<code>animate, animate3d</code>	Create an animation

1- table: (Graphics commands in Maple)

II. Two-dimensional graphics

Graphs of one- and two-variable functions given in transparent, parametric, and non-transparent forms can be drawn very beautifully in Maple. $f(x)$ ($f(x), x=a..b, y=c..d$, parameters) command is used, where parameters are the parameters used to control the image. They reveal the plot for plotting the function on the cross-section of the Ax-axis and the cross-section of the O-axis:[7]

№	Parameter	Meaning
1	title="text"	Naming the image, if the name is in Latin, there is no problem
2	coords=polar	Switch to polar coordinates, if not written Cartesian k.s.
3	axes=NORMAL axes=BOXED axes=FRAME axes=NONE	-ordinary axes \\\ Giving coordinate axes
4	asaling=CONSTRAINED asaling=UNCONSTRAINED	-scale arrows
5	style=LINE style=POINT	- the heads of the arrows are in the lower left corner
6	numpoints=n (n=49 berilmasa)	- there are no bullets
7	color=rang nomi (yellow,...)	-give arrows the same scale
8	xticmarks=nx, yticmarks=ny	- the scale of the arrows corresponds to the size of the window
9	thickness=n, n=1,2,...	-output with lines
10	linestyle=n (n=1-uzluksiz)	- dotting with points
11	symbol=s (box, cross, circle, point, diamond)	-the number of points to count
12	font=[f,style, size]	- color the lines
13	Labels=[tx,ty]	Naming the image, if the name is in Latin, there is no problem
14	discont=true	Switch to polar coordinates, if not written Cartesian k.s.

Table 2: (Using the plot command, the function $y=f(x)$ can be graphed even if $x=x(t), y=y(t)$ is given in parametric form: $\text{plot}([y=y(t), x=x(t), t=a..b], \text{parameters})$)

III. Draw the graph of the given function in implicit form

Implicitplot command from the plots package is used to draw the graph of the given function implicitly:

$\text{>implicitplot}(F(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2).$

IV. Commenting on the image

Using the textplot ($[x_0, y_0, \text{'text'}]$, options) command in the Plots package, a 'text' commentary is output starting from the coordinate point x_0, y_0 in the image.

V. Output of several graphics in one image

Sometimes it is necessary to place several graphic objects in one graphic. For example:

```
> e:={x^2+y^2-10=0,x*y^3-y-4=0};
with(plots):implicitplot(e,x=-10..10,y=-10..10);
```

Drawing such graphs is necessary when solving a system of equations. Also, it is necessary to add the text created with the textplot command to the graph drawn with the plot command. In that case, the results of the commands are given to variables, and then the command of the plots package is displayed on the screen:

```
> p:=plot(...): t:=textplot(...):
> with(plots): display([p,t], options);
```

VI. Draw the area given by the inequalities

To draw the area given by the tensions, it is necessary to use the unequal command from the plots package:[8]

```
unequals({f1(x,y)>c1,...,fn(x,y)>cn}, x=x1...x2, y=y1..y2, options).
```

– optionsfeasible=(color=red) – coloring the inner area;

– optionsexcluded=(color=yellow) – coloring the outer area;

– optionsopen(color=blue, thickness=2) – give the color and line thickness for the line of the open border of the area;

optionsclosed(color=green,thickness=3) – give the color and line thickness for the line of the closed boundary of the area;

VII. Draw a surface. Draw a given surface in a transparent view

The command plot3d(f(x,y), x=x1...x2, y=y1...y2, options) is used to plot the surface given by $z=f(x,y)$. The parameters have the following meanings:[9]

№	Parameter	Meaning
1	$x=x1...x2,$ $y=y1...y2$	The area where the graph is being drawn
2	light=[angl1, angl2, c1, c2, c3]	(angl1, angl2)-Spherical coordinates of the point, from this point a light ray with colors equal to (c1, c2, c3) is reflected
3	style=opt	Gives drawing style, POINT – for point, LINE – for line, HIDDEN – for mesh with lines removed, PATCH – filler, WIREFRAME – output mesh with invisible lines, CONTOUR – area of surface constant values, PATCHCONTOUR –give an area of padding and Surface constant values.
4	shading=opt	Returns the intensity function of the filler, whose value is typically xyz
5	NONE	Giving an unpainted surface

Table 3: (Draw the surface. Draw the given surface in plain view)

VIII. Draw a given surface in parametric view

There is the following command to draw a given surface in the form of parameters $x=x(u,v)$, $y=y(u,v)$, $z=z(u,v)$:

```
plot3d([x(u,v), y(u,v), z(u,v)], u=u1..u2, v=v1..v2);
```

IX. Draw a given surface in implicit view

There is the following command from the plot package to draw a given surface in the implicit form $F(x,y,z)=c$: [11]

`Implicitplot 3d(F(x,y,z)=c, x=x1..x2, y=y1..y2, z=z1..z2);`

X. Drawing spatial lines

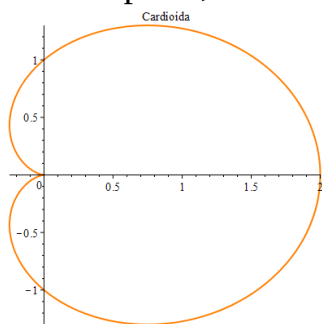
To draw spatial lines $x=x(t)$, $y=y(t)$, $z=z(t)$, $t_1 \leq t \leq t_2$, there is the following command from the plot package:

`> spacecurve([x(t),y(t),z(t)],t=t1..t2);`

ANALYSIS AND RESULTS

1. Graph the function

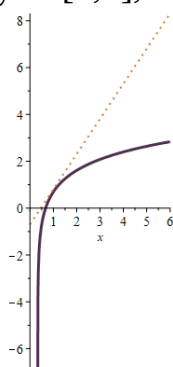
`> plot(1+cos(x), x=0..2*Pi, title="Cardioida",
coords=polar, color=coral, thickness=2);`

Graphical part of function 1.

2. draw the graph of the function

`> plot([ln(3*x-1), 3*x/2-ln(2)], x=0..6,
scaling=CONSTRAINED, color=[violet,gold],
linestyle=[1,2], thickness=[3,2]);`

2. The graph of the function

References:

1. Дьяконов В.П. Maple 6: учебный курс. СПб.: Питер, 2001.
2. Дьяконов В.П. Математическая система Maple V R3/R4/R5. М.: Солон, 1998.
3. Манзон Б.М. Maple V Power Edition. М.: Филинь, 1998.
4. Abdullayev A. MAKTABDA INFORMATIKA FANINI SUN'IY INTELLEKT BILAN INTEGRALLASHGAN USULDA O'QITISH //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 31.

5. Holmirzayev H., Abdullayev A. INSON NUTQI FONEMASINING MATEMATIK MODELI //Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions". – 2023.
6. Бугров Я.С., Никольский С.М. Элементы линейной алгебры и аналитической геометрии. М.: Наука. 1989.
7. Бугров Я.С., Никольский С.М. Дифференциальное и интегральное исчисление. М.: Наука. 1989.
8. Бугров Я.С., Никольский С.М. Дифференциальные уравнения. Кратные интегралы. Ряды. Функции комплексного переменного. М.: Наука, 1989.
9. Ильин В.А., Позняк Э.Г. Аналитическая геометрия. М.: Наука. 1970.
10. Ильин В.А., Позняк Э.Г. Линейная алгебра. М.: Наука. 1970.
11. Никольский С.М. Курс математического анализа (2 т.). М.: Наука. 1991.
12. B. W. Char. Maple Learning Guide. Maplesoft, a division of Waterloo Maple Inc. 2003

CHET TILLARINI O'QITISHDA PSIXOLOGIK BILIMLARNING MUHIMLILIGI.

Adhti ingliz tili va adabiyoti fakulteti. Ingliz tili va adabiyoti kafedrası O'qituvchisi
Makhsudova Xosiyatbonu Ingliz tili va adabiyoti fakulteti 107-guruh talabasi
Maxammadjonova Robiyabonu

Annotatsiya.Maqolada chet tilini o'rganish jarayonining psixologik jihatları ko'rib chiqiladi. Shuningdek, psixologik bilimlarning chet tillarini o'rgatishdagi ahamiyati va roli haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. O'qish motivatsiyasi, tamoyillar, ta'lim psixologiyasi, materiallar, psixologik bilim va ko'nikma.

Kirish. Asrlar davomida xorijiy tilni o'rganish bilan bog'liq muammolar insonni havotirga solib kelmoqda. O'rganish davomida duch kelinuvchi to'siqlardan xalos bo'lish uchun inson har dam qandaydir yo'l va usullarni izlashi shubhasiz. Ammo turli xil psixologik bilim va ko'nikmalarni chuqurroq anglash til o'rganish jarayonida yuzaga keluvchi ko'plab muammolarni yechishda, shuningdek, o'quvchining qobiliyati va mahoratini to'g'ri yo'naltira olishda , chet tilini o'rganish jarayonida ulkan motivatsiya bilan ta'minlashda, har bir o'quvchi bilan ishlash va o'rganish davomida paydo bo'luvchi to'siqlarni yengishida yordam berishda muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy dunyoda chet tilini o'rganish nafaqat davlat rivoji , balki inson manfaatlari uchun ham zarurdir. O'zga tillarni o'rganish o'quvchi dunyoqarashi, ijtimoiylashuvi, muloqot sifatini yaxshilalabgina qolmay, mamlakatlar o'rtasida savdo-sotiq va ishbilarmonlik aloqalarining kuchayishida , biznesni faol rivojlantirishda asosiy ro'lni o'ynaydi.

Asosiy qism. O'qitish jarayonini tashkil etish, o'qituvchi ta'lim tamoyillarini qo'llashi, o'qitishning psixologik jihatlariga e'tibor berishi va o'qitish materiali va uslubini o'quvchilarning ham jismonan, ham aqlan rivojlanishiga qaratishi kerak.

O'quvchi uchun o'zga tillarni o'rganish qiyin kechadi, albatta. Ta'lim psixologiyasi esa o'quvchilarning qanday o'rganishi va rivojlanishi bilan shug'ullanadi. O'qitish jarayonini tashkil etishda o'qitish va tarbiyalashga e'tibor berish lozim. O'qitishdan asosiy maqsad o'quvchining shaxsiyatini rivojlantirishi, yangi bilim va ko'nikmalar berishi, shuningdek, malakasini oshirishi zarur. Til o'rgatishda to'g'ri va sifatli materiallardan foydalanish o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Dars davomida mustaqil bajarish uchun berilgan topshiriqlar tilni tezroq o'rganish va to'xtab qolmasligida, darsga doimiy ravishda diqqatini jalb qila olishida yordamchi bo'la oladi. Ammo har bir o'tilayotgan darsda yangicha material va usullardan foydalanmaslik o'quvchi diqqatini bir vaqtning o'zida qarata olmaydi. Chunki o'quvchi allaqachon bu materiallarni ko'rgan bo'ladi va natijada bu holat o'rganish jarayoning susayishiga olib keladi. Aslida har bir o'qituvchining maqsadi taqdim etilgan materialga qiziqishini oshirishdir. Bu yerda psixologik bilim yordam beradi. Sababi o'qituvchi dars jarayoniga o'quvchilarning diqqatini qaratish va yangi narsalarga qiziqishini oshirish uchun o'quvchining ruhiy holatini bilishi kerak.

Olimlarning ta'kidlashicha, biror yangi narsaga bo'lgan qiziqish har doim amaliy va samarali faoliyatda hosil bo'ladi va agar o'rganuvchi tarqatilgan materialni tushunsa va uni o'zlashtira olsa, bilim olishga bo'lgan motivatsiyasi paydo bo'lishi mumkin. Bundan tashqari o'qituvchi dars mazmunini to'g'ri shaklda tushuntirish, qiyin mavzularga chuqurroq yondashib ularni soddaroq tarzda o'quvchiga tushuntirib bera olishi zarur va shartdir.

Xulosa. Amalga oshirilgan tadqiqotlardan shuni anglash mumkinki, xorijiy tillarni ta'lim fanining asosiy tamoyillariga, shuningdek, psixologiya faning tamoyillariga asoslangan bo'lsa, samarali va foydali bo'la oladi. Chunki har qanday turdagi ta'lim aqliy jihatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduhamitova, K.Z (2018). Psychological aspects of teaching foreign language .
2. Muhabbat Anatolevna Yusupova. Psychological aspects of teaching foreign languages. Scientific journal Factor 2020;
3. <http://www.researchgate.net>

THEME: THE COSTUMES AND TRADITIONS OF UZBEKISTAN

Tòychiboyeva Zuhra Jo'rabek qizi Andijon Davlat Chet tillari instituti
Ingliz filologiyasining 2-bosqich talabasi

Uzbekistan, a landlocked country in Central Asia, is renowned for its rich cultural heritage and vibrant traditions. The country's intricate costumes and customs have been passed down through generations, reflecting the unique blend of nomadic and sedentary cultures that have shaped Uzbek society.

Costumes: A Symphony of Colors and Embroidery

Uzbek national costumes are a captivating spectacle, showcasing a kaleidoscope of colors and intricate embroidery. The traditional attire for men consists of a loose-fitting tunic known as a "chapan," typically made from wool or cotton. The chapan is adorned

with geometric patterns and embroidery in contrasting colors, often featuring floral motifs or stylized designs.

Women's costumes, on the other hand, are more elaborate and feminine. The "kurta," a long-sleeved dress that reaches down to the ankles, forms the base of the ensemble. It is adorned with intricate embroidery, beading, and appliqué work, creating breathtaking patterns that vary from region to region.

Over the kurta, women may wear a "kamzul," a shorter, sleeveless waistcoat that is tailored to accentuate the waist. The kamzul is also adorned with embroidery or decorative trim, complementing the kurta's elaborate design.

Headwear plays a significant role in Uzbek costumes. Men often wear a skullcap known as a "tyubeteika," which is usually embroidered or printed with traditional motifs. Women, on special occasions, wear a "duppi," a delicate head covering made from silk or velvet that is adorned with gold and silver coins or

Traditions: An Unbreakable Bond

Beyond the vibrant costumes, Uzbekistan's traditions hold a central place in its cultural fabric. The country is celebrated for its ancient rituals, festivals, and social customs that have endured the test of time.

- Navruz: The arrival of spring is marked by Navruz a national holiday that symbolizes renewal and rebirth. Celebrated on March 21st, Navruz involves feasting, traditional games, and the preparation of a special dish known as "sumalak," a sweet pudding made from germinated wheat.

- Navruz: A colorful festival marking the beginning of a new year according to the Persian calendar, Navruz is celebrated in March with music, dance, traditional sports, and flavorful dishes such as "sumalak" and "nishan."

- Katta Ashula: This traditional form of storytelling through song is deeply rooted in Uzbek culture. It involves a group of singers performing epic tales and poems accompanied by musical instruments, captivating audiences with its melodic chants and powerful narratives.

Preservation and Evolution

The government of Uzbekistan has taken significant steps to preserve and promote its cultural heritage, including its costumes and traditions. Traditional arts and crafts are encouraged through educational programs and cultural festivals, ensuring that these traditions continue to thrive in the modern era.

However, Uzbek costumes and traditions have also undergone subtle changes over time. Modern designs incorporate contemporary fabrics and embellishments, while traditional motifs and techniques evolve to reflect changing tastes and preferences. This delicate balance between preservation and evolution ensures that Uzbekistan's cultural heritage remains both vibrant and relevant.

Conclusion

The costumes and traditions of Uzbekistan are an integral part of the country's identity, showcasing a vibrant blend of history, artistry, and cultural expression. From the intricate embroidery of national costumes to the enduring rituals and festivals, Uzbekistan's heritage continues to inspire and enchant both locals and visitors alike. By embracing its cultural legacy while fostering creativity and innovation, Uzbekistan ensures

that its traditions will continue to thrive and adorn the tapestry of its rich and diverse society.

Use literature and books:

- Uzbekistan: The Golden Road to Samarkand by Bradley Mayhew, John Noble, and Dean Starnes
- The Silk Road: A New History by Peter Frankopan
- Central Asia in World History by Beatrice Forbes Manz
- Encyclopedia of Central Asia edited by Edward Allworth

SPORT IN UZBEKISTAN: A RISING STAR IN CENTRAL ASIA

Bahromova Gulsevar Qahramon qizi Andijon davlat chet tillari instituti

Ingliz filologiyasi 2-bosqich talabasi

Uzbekistan, a landlocked country in Central Asia, has a rich sporting tradition that dates back centuries. In recent years, the country has emerged as a rising star in the sporting world, with its athletes achieving notable success on both the regional and international stage.

Traditional Sports

Uzbekistan's sporting heritage is deeply rooted in traditional games and activities that have been passed down through generations. These include:

- Kurash: A form of wrestling that originated in Central Asia, kurash is a popular sport in Uzbekistan. It involves two wrestlers attempting to throw each other to the ground using various techniques.
- Horseback riding: Uzbekistan has a long history of equestrianism, and horseback riding remains a popular pastime and sport. The country is home to several renowned horse breeds, including the Akhal-Teke, known for its speed and endurance.
- Falconry: The ancient practice of falconry is still practiced in Uzbekistan, particularly in rural areas. Falconers train birds of prey to hunt small game, and competitions are held to showcase their skills.

Modern Sports

In addition to traditional sports, Uzbekistan has embraced modern sports with great enthusiasm. The country has invested heavily in sports infrastructure and training programs, leading to significant achievements in a wide range of disciplines.

- Boxing: Uzbekistan is a boxing powerhouse, having produced several Olympic and world champions. The country's boxing team is consistently ranked among the best in the world.
- Wrestling: Uzbekistan has a strong tradition of wrestling, with its athletes winning numerous medals at the Olympic Games and World Championships.
- Weightlifting: Uzbek weightlifters have also achieved notable success on the international stage, breaking world records and winning Olympic medals.
- Football: Football is the most popular sport in Uzbekistan, and the national team has qualified for the FIFA World Cup on several occasions.

- Tennis: Uzbekistan has produced several talented tennis players, including Denis Istomin, who reached the semi-finals of the 2017 Australian Open.

Sports Infrastructure

Uzbekistan has made significant investments in sports infrastructure to support the development of its athletes. The country boasts several world-class sports facilities, including:

- Pakhtkor Central Stadium: The largest stadium in Uzbekistan, with a capacity of over 33,000. It is the home ground of the Uzbek national football team.
- Humoyun Sultanov Sports Complex: A multi-purpose sports complex that hosts a variety of events, including boxing, wrestling, and weightlifting competitions.
- Olympic Village: A modern sports complex built for the 1996 Asian Games, which includes a range of facilities for different sports.

Government Support

The Uzbek government plays a vital role in promoting and supporting sports in the country. The Ministry of Sports and Culture is responsible for developing and implementing sports policies and programs. The government also provides funding for sports infrastructure, athlete training, and international competitions.

Conclusion

Sport has become an integral part of Uzbek culture and society. The country's athletes have achieved remarkable success on the international stage, and the government is committed to supporting their continued development. With its rich sporting tradition, modern facilities, and talented athletes, Uzbekistan is poised to continue its rise as a sporting powerhouse in Central Asia and beyond.

•Using literature:

Uzbekistan: A Country Study by the Federal Research Division of the Library of Congress

- The Role of Sport in the Development of Uzbekistan by the United Nations Development Programme

- Sport in Uzbekistan: A Case Study by the International Olympic Committee

- Sport in Central Asia: Politics, Culture and Identity by John Kelly

- The Palgrave Handbook of Sport and the Global South edited by James H.

ADOLESCENCE CRISIS: FACING THE PROBLEMS, FINDING THE SOLUTIONS

Mumtozbegin Mirzaeva. Student at Andijan State Institute of Foreign Languages

Gulchehra Rahmanova. Lecturer at Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation. Adolescence, a period marked by rapid physical, cognitive, and social changes, is often accompanied by emotional turmoil and behavioral challenges, leading to what is commonly referred to as an “adolescence crisis.” This article explores the complex nature of this crisis, examining the underlying factors, prevalent problems, and effective solutions. Drawing upon research from developmental psychology, neuroscience, and social sciences, it provides a comprehensive framework for understanding and addressing the challenges faced by adolescents.

Key words: adolescence, crisis, problems, solutions, teenagers, mental health, development, parenting, education, social support

Introduction

Adolescence, the transitional phase between childhood and adulthood, is a period of profound transformation (Arnett, 2000). This period is characterized by rapid physical changes, cognitive development, and the formation of a distinct identity. While adolescence is a time of great potential, it also presents a unique set of challenges, often resulting in emotional distress and behavioral difficulties (Steinberg, 2005). These challenges, collectively referred to as the “adolescence crisis,” can have a significant impact on individual well-being and future success.

General Overview of Adolescence

Adolescence, a period of transition from childhood to adulthood, is characterized by a whirlwind of physical, cognitive, and socioemotional changes that profoundly influence individuals' lives. Seminal work on adolescent brain development and socioemotional processes illuminates the biological foundations of adolescent behavior, emphasizing the intricate interplay between neurobiological maturation and environmental influences in shaping decision-making and risk-taking tendencies. Theory of emerging adulthood extends our comprehension, delineating the protracted journey toward independence and identity exploration in contemporary society. Meanwhile, resilience framework underscores the adaptive capacities that empower individuals to navigate challenges and thrive amidst adversity.

Drawing upon global perspective, we delve into the myriad cultural and contextual factors that shape adolescent health and well-being, underscoring the imperative of culturally sensitive approaches in promoting positive outcomes. Additionally, psychosocial theory provides a foundational framework for comprehending the existential challenges of identity formation and role exploration during adolescence, accentuating the significance of resolving identity crises in achieving psychosocial maturity. Furthermore, it explores the implications for intervention and support, emphasizing the pivotal role of fostering resilience and coping skills to nurture positive development and well-being among adolescents worldwide. Socioemotional perspective provides insights into the role of family and peers in shaping adolescent behavior, while theory of emerging adulthood sheds light on the prolonged transition to adulthood in contemporary society. Resilience framework highlights the importance of adaptive coping strategies in promoting positive outcomes during times of adversity, while work emphasizes the global dimensions of adolescent health and well-being. Finally, psychosocial theory elucidates the central role of identity exploration and crisis in the adolescent journey. By integrating these perspectives, this paper offers a comprehensive understanding of adolescence and its implications for promoting healthy development and well-being among young people. Additionally, resilience framework elucidates the adaptive capacities that enable individuals to thrive in the face of adversity, while global perspective highlights the importance of addressing cross-cultural variations in adolescent health and well-being. Finally, psychosocial theory provides a foundational framework for understanding the existential challenges of identity formation and role exploration during adolescence.

Despite the fact that this age is very complex, it is at this age that a person has those very disappointed moments, besides, he is no longer that child who sees everything around him as his parents, teachers or relatives taught him, but he himself wants to find out everything - why he was always doing all the things that were predicted or ordered parents, he wants to do everything himself, his horizons are enriched, he behaves like an adult, he strives to do everything himself. When it comes to adolescence, you should definitely pay special attention to the enormous difficulties of this age. According to statistics, the most difficult teenage age is 15 years. Naturally, at this age, it is not easy for everyone, as difficulties arise in interacting with adults and peers, rapid hormonal changes occur, as well as growth of the body. And that is not all, the process of personality formation, morality and beliefs, difficulties in studying, not having time for anything, standing up from peers, the feeling that no one needs it and is not capable of anything. As a result of all this, the teenager has to experience high levels of stress, as well as depression and apathy. The worst thing about this can be called the risk of suicide. Parents are terribly scared that children most commit suicide during adolescence.

Understanding the Adolescence Crisis:

The adolescence crisis is not a singular event but rather a complex interplay of factors that contribute to emotional turmoil and behavioral difficulties during this developmental stage. Several key factors contribute to the adolescence crisis:

- **Biological Changes:** Puberty brings about rapid physical changes that can impact mood, energy levels, and social interactions (Susman et al., 2004).
- **Cognitive Development:** Adolescents undergo significant cognitive development, leading to increased abstract thinking, self-awareness, and the ability to question authority (Piaget, 1952). This can create tension and conflict with parents and other authority figures.
- **Social Pressures:** Teenagers face intense social pressures to conform, achieve, and navigate complex social dynamics. This can lead to anxiety, depression, and feelings of inadequacy (Smetana, 1995).
- **Identity Formation:** Adolescents grapple with the process of identity formation, exploring their values, beliefs, and sense of self. This can be a stressful and confusing process, leading to uncertainty and emotional instability (Erikson, 1968).

Common Problems Faced by Adolescents:

The adolescence crisis can manifest in a variety of ways, leading to a range of problems, including:

- **Mental Health Issues:** Depression, anxiety, mood swings, and eating disorders are common mental health challenges faced by adolescents (Kessler et al., 2005).
- **Behavioral Problems:** Rebellion, risk-taking behaviors, substance abuse, and delinquency can be expressions of the adolescence crisis (Steinberg, 2005).
- **Academic Difficulties:** Concentration problems, low motivation, and poor school performance can also arise during this period (Eccles, 2004).
- **Family Conflicts:** Disagreements and conflict with parents and siblings can escalate due to the changing power dynamics and communication styles (Baumrind, 1967).
- **Social Isolation:** Difficulties forming and maintaining relationships, as well as feelings of social exclusion, can contribute to adolescent distress (Brown & Coie, 1988).

Finding Solutions to the Adolescence Crisis:

Addressing the adolescence crisis requires a multifaceted approach that focuses on understanding the underlying factors, providing support, and empowering adolescents to develop healthy coping mechanisms. Effective solutions include:

- **Promoting Mental Health Awareness:** Early intervention and access to mental health services are crucial for addressing emotional difficulties.
- **Strengthening Family Relationships:** Open communication, empathy, and consistent boundaries can foster positive family dynamics (Baumrind, 1967).
- **Supporting School Success:** Providing academic support, fostering a positive learning environment, and encouraging extracurricular activities can enhance school engagement (Eccles, 2004).
- **Building Social Skills:** Developing social skills through peer interaction, group activities, and mentorship programs can improve social competence and reduce isolation (Brown & Coie, 1988).
- **Empowering Youth Voice:** Creating opportunities for adolescents to express their opinions and participate in decision-making processes can foster a sense of agency and control (Hart, 1992).
- **Developing Coping Mechanisms:** Teaching stress management techniques, mindfulness practices, and emotional regulation strategies can equip adolescents to navigate challenges (Kabat-Zinn, 1990).

Conclusion

As a rule, a teenager is characterized by: instability of mood, irritability to others, vulnerability to little things and inadequacy of his reactions, as well as constant fluctuations in thoughts, sharp ups and downs of self-esteem. And in order to avoid any unfavorable cases associated with teenagers, first of all, it is necessary to strengthen relationships, especially in the family, understanding that the transitional age is considered difficult not only for a teenager, but at the same time for parents, instead of being rude, solving any misunderstandings, problems and difficulties, - making difficult decisions in peace and harmony can serve as an excellent way out of this situation.

The adolescence crisis is a complex and multifaceted challenge that requires a comprehensive understanding of its root causes, a commitment to providing support, and a dedication to empowering adolescents. By promoting mental health awareness, strengthening family relationships, supporting school success, building social skills, and fostering youth voice, we can create a more supportive environment where adolescents can thrive and navigate the complexities of this developmental stage.

References:

1. Arnett, J. J. (2000). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. American Psychological Association.
2. Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43-88.
3. Brown, B. L., & Coie, J. D. (1988). Friendship groups and social isolation: An examination of the social structure of childhood peer groups. *Developmental Psychology*, 24(2), 223-233.
4. Eccles, J. S. (2004). *The development of achievement motivation*. Academic Press.
5. Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. W. W. Norton & Company.

6. Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF.
7. Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delta.
8. Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R., & Walters, E. E. (2005). The epidemiology of major depressive disorder: Results from the National Comorbidity Survey Replication (NCS-R). *Journal of the American Medical Association*, 293(23), 2517-2527.
9. Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. International Universities Press.
10. Smetana, J. G. (1995). Adolescent-parent conflict. *Handbook of adolescent psychology*, 1, 239-268.
11. Steinberg, L. (2005). *Adolescence*. McGraw-Hill.
12. Susman, E. J., Dorn, L. D., & Chumlea, W. C. (2004). *Puberty: The biological and social dimensions*. Oxford University Press.

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR.
(TURIZM, FALSAFA, TARIX, ETNOLOGIYA)**

АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙ ВА АБУ АЛИ ИБН СИНОНИНГ ТАРБИЯГА ОИД ҚАРАШЛАРИ

Т.А.Артиқов. Андижон давлат университети Фалсафа кафедраси профессори

Мақолада буюк ватандошимиз, қомусий олим Абу Али ибн Синонинг ахлоқ ва тарбия- га доир қараишлари тилга олинган. Унинг мероси энг кўп ўрганилган бўлиб, бугунги Ўзбекистонда ёшлар тарбиясини ташкил этишида ва тарбия фанини ўқитишида муҳим манба эканлиги эслатишга.

Калит сўзлар: *Ибн Сино, тарбия, ахлоқ, таълим, тарбия фалсафаси.*

Тарбия-таълим билан бирга инсон амалий фаолиятининг гултожи ҳисобланади. Тарбия инсоният тарихининг барча босқичларида долзарб ҳисобланган. Ўз даврида фаол ва покиза ниятли кишилар тарбияни инсон учун эзгуликни шакллантирувчи зарурий омил деб тушунганлар. Хусусан, буюк файласуф Абу Али ибн Сино ўзининг “Китоб уш-шифо” номли фалсафий тўпламида шахс бахт-саодати ахлоққа, оила бахти иқтисодга, давлат равнақи сиёсатга боғлиқ деб уқтиради. Ахлоқ фани воситасида инсон ўз ҳолатини ўрганиб, келгусида бахтли ва фаровон яшашга интилади. Буюк олим ахлоқ категориясига яхшилик, донолик, саҳийлик, азоб-уқубат тушунчаларини киритди⁹⁶. Ибн Синонинг таъкидлашича, барча мавжуд нарсалар ўз моҳиятига кўра камолотга интилади. Инсонни камолотга интилиши яхшиликдир. Чунки камолот нуқсонларни йўқотади. Зеро, нуқсонлар ёмонликни ҳосил қилувчидир. Яхшилик фаолликка, ёмонлик эса сусткашликка етаклайди. Ибн Синонинг фикрича, дунёда зарурий таркибий қисм сифатида адолатли гармония (мутаносиблик) мавжуд. “Ёмонлик ўша гармонияга зарурий таркибий қисм бўлиб киради. Ёмонликнинг бўлиши зарурий ва муқаррардир, чунки ҳамма жисмлар заруриятдан бир-бири билан боғлиқдир. Шунинг учун, – дейди у, – предметлар бир-бири билан қўшилганда (ёки унсурлар) бири иккинчисини йўқ қилиши бор гап”⁹⁷.

Яхшилик ва ёмонлик нисбий тушунчалардир. Улар бир-бирига ўтиб туради. Бирор муддатда яхшилик ҳисобланган нарса, бошқа пайт ёмонлик бўлиши мумкин. Табобатда афюн дорисининг оз миқдорда қўлланилиши инсонга фойдали бўлса, кўп миқдордагиси инсон учун зарардир. Таълим жараёни ҳам шундай: бир кунга бита гина предметнинг кўплаб соат ўқитилиши самараси паст, турли предметлардан биттадан кичик мавзунинг ўқитилиши самараси юқори бўлади. Тарбия ҳам Ибн Синода лаззат ва уқубат категориялари орқали тушунтирилган. Унинг фикрича, барча яхшиликларда лаззат мавжуд, ёмонликларда азоб-уқубат маълум даражада мавжуд. Демак, азоб-уқубатда яхшилик йўқ. Буюк олим тарбия ва ахлоққа тўхталиб, уларни ҳиссий лаззат ва руҳий лаззат билан боғлайди. Руҳий лаззат олий бўлиб, бошқа лаззатлардан мақоми юқори ҳисобланади ва унинг мўътабарлигини ақл билан идрок қилса бўлади. Фақат кундалик тасаввурлар оғушида қолган инсонлар учун лаззат кўпроқ пул топиш, пўрим кийиниш, ширин таом ейиш, иморатнинг зўрига эгалик қилиш ва лавозимни эгаллашдир. Ибн Сино эса “Ақл кўзи

⁹⁶ Ўзбек совет энциклопедияси. Т. 1. / Бош муҳаррир И.Мўминов. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси, 1971. – 712 б.

⁹⁷ Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. 77 б.

билан қарасак, – дейди. Сахийлик, ҳамду сано, ташаккур кабилар ҳам инсонда завқ уйғотиши мумкин. Ким- ки руҳий камолни забт этибди, кейин эса ҳиссий лаззат ҳам унинг мулкига айланиши мумкин”.

Ибн Сино фалсафасига кўра, ахлоқ ва тарбияда яхшилик ва ёмонлик, лаззат ва азоб-укубат бош ролни ўйнайди⁹⁸. Буюк олим тарбия устоз-шогирд йўли билан эгалланишини эътироф этади. Бу эса илм олиш йўли билан кўлга киритилади. “Китоб уш-шифо” асарида ахлоққа мойилликнинг зурриёдий илдизи борлигини инкор этмаган. Инсон аввал руҳий камолотга эришиб, ундан кейин ҳиссий лаззатларга берилиши мумкин. Кўплаб инсонларда, айниқса, ёшларда аввал ҳиссий лаззат ортидан кетилади. Руҳоний лаззатларга эса улар қариялик, мўйсафидлик давридагина бериладилар. Фақат ҳиссий лаззат ортидан кетиб умрини якунлаётганлар жуда кўпчиликни ташкил этади. Ибн Сино таълимотида инсон ахлоқида муҳим саналган хислат – инсонлараро адолатдир. Адолат руҳий лаззатнинг асосий ўлчови бўлиб, жидду-жаҳд, қўрқмаслик, донолик кабилар билан бирга пайдо бўлади. Кимда ўша хислатлар мавжуд бўлса, ёмон ишлардан ўзини сақлай олади, яхшиликни ўзида сақлаб, руҳий лаззат олади⁹⁹.

Ибн Синонинг “Бош муаллимнинг ахлоқи” номли рисоласида инсон тарбияли бўлиши учун тоқатли, бир сўзли, доно ва адолатни севувчи бўлиши керак, деган фикрни билдирган. У тоқатни инсоннинг ҳиссий қуввати билан, доноликни тафовут қуввати билан, адолатни барча қувватлар билан боғлиқликда деб тушунади. Буюк файласуфнинг яна бир хулосаси ижойй ахлоқий категория сифатида сахийлик, чидамлилик, камтарлик, муҳаббатлилик, мўътадиллик, ақллилик, эҳтиёткорлик, қатъиятлилик, интилувчанлик, садоқатлилик, ҳаёлилик, сидқидилликларни тушуниши эди. У чидамлилик, саховат ва мўътадилликни ҳиссий билиш билан боғлайди. Эҳтиёткорлик, зийраклик, садоқат, уятчанлик, ижрочилик, софдиллик ва раҳмдилликларни тафовут қувватига киритади. Қаноат ҳиссий фазилат сифатида инсонни очкўзликдан ҳимоя қилади. Уни барча ҳаракатлари мўътадиллик доирасида бўлгани яхши, шунда у ўз хирсини енга олади. Унинг фикрига кўра, мўътадиллик тана учун керакли озуқа ва хулқ-одоб меъёрларига тўғри келмайдиган ишларни қилмасликдир. Сахийлик эса ёрдамга муҳтож бўлган кишиларга мурувват кўрсатувчи инсоний истакдир. Ибн Сино буюк файласуф сифатида фан тарихида Арасту, Афлотун, Форобий- дан кейинги ўринни эгаллайди. Ибн Синонинг фалсафий қарашлари, айниқса, тарбия ҳақида, фанлар таснифи ҳақида, билиш ҳақидаги қарашлари Форобий мероси, Арастунинг, Афлотуннинг асарлари таъсирида шаклланди. У моддий борликни тўрт унсурдан: ҳаво, сув, олов ва тупроқдан ташкил топишига ишонди. Уларнинг махсус шароитда бирикувидан мурқкаб нарсалар пайдо бўлади. Мураккаб нарсалар турли шаклларда намоён бўлади¹⁰⁰. Лекин барча нарсалар асоси бўлган тўрт элемент ўзгармайди, сақланади.

Ибн Сино инсон ва унинг моҳиятини баён қилиб, жамият ҳам, инсон ҳам ўзгаришда деб билади. Тарбия ҳақида Ибн Синонинг “аввал инсон ўз руҳининг тарбияси ҳақида қайғуриши керак”, деб ёзган эди. Сабаби тарбия руҳни ўзгартирмас

⁹⁸ Быховский Б.Э. Философское наследие Ибн Сины // Вопросы философии, 1955. – № 5. – С. 36–38.

⁹⁹ Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. 77 б.

¹⁰⁰ Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. 77 б.

экан, бундай тарбия инсонга хизмат қилмайди. Буюк олим ўзининг “Ақсом ул-улум ул ақия”, яъни “Ақлий билимлар таснифи” деб номланган китобида мантиқдан ташқари барча фанларга изоҳ берган. Тарбия, ахлоқ тўғрисидаги билимларни у амалий фанлар сирасига киритган¹⁰¹.

Кўриниб турибдики, барча даврларда ёшлар тарбияси доимо долзарб вазифа бўлиб келган. Зеро, тарбияли ва билимли ёшлар эл-юртга, мамлакатларга муносиб фуқаролар сифатида эътироф этилган.

Марказий Осиёдан чиққан ва жаҳон эътирофига сазовор алломалар ичида Абу Али ибн Синонинг ўзига хос ўрни бор. Унинг меросига бўлган қизиқиш ХХІ асрда ҳам сусайган эмас. Медицина атамаси, кутубхоналар номланиши, унинг номидаги давлат мукофотлари, нашриётлар, кўчалар, юртимизда топилган минерал “авиценит” деб номлангани буюк олимнинг номи билан боғлиқ. Тарбия тўғрисидаги Ибн Синонинг қарашлари халқимизга ёд бўлиб кетган “ота-она фарзандига тарбиядан-да улуғроқ нарсга бера олмайди” дейилган ҳадис билан ҳамоҳангдир.

Тарбия ёки гўзал ахлоқ ҳақида яна бир буюк қомусий билим соҳиби, ўрта аср фан океанида бўртиб чиққан қоя (немис олими Э.Захау таърифи) ва фан осмонида тенги йўқ юлдуз Абу Райхон Беруний ўлмас фикрлар ва хулосаларни қолдирган.

Унинг таълим ва тарбия ҳақида билдирган мероси билан танишган инсон уни тенги йўқ педагог деб баҳолайди, фалсафий мероси эса ўз даври файласуфларини лол қолдирган эди. Унинг физикага, минералогияга, этнографияга, эстетикага, математикага қўшган ҳиссаси билан танишган одам унга юксак баҳо бермаслиги мумкин эмас.

Масалан, оилавий тарбия ҳақида Беруний ибратли фикрларни берган. Ота ва она нафақат оиланинг устунлари, балки бир-бирининг энг яқин ёрдамчиларидир. Улар бола тарбиясидаги икки устун, барча ишларда бир-бирига маслаҳатчи ва ижрочиларидир. Хотин-қизлар тарбиясига тўхталиб, унинг назарида хотин билимли, жасур, яъни қийинчиликларни эр билан баб-баравар енгувчи, шарм-ҳаёли, эрни бошига кўтарувчи, бола тарбияси ҳақида қайғурувчи, эзма ва нодон бўлмаслиги, камтар ва фаросат соҳиби, эрига садоқатли ёрдамчи, уй-рўзғор ишларини аъло бажарувчи, ўзи ҳам, либоси ҳам, яшаш жойи ҳам тоза бўлувчи инсон деб ёзган. Минералогияга бағишланган машҳур асарида оталарнинг турмушга узатилаётган қизларига берган фойдали маслаҳатларини келтирган. Олим фикрича, онанинг ҳомиладорлик пайтида оилавий муҳит гўзал бўлса, фарзанд ҳам гўзал бўлиб туғилади. Соғлом бола туғилиши учун ота-она соғломлиги муҳит гўзаллиги билан тўла бўлади. Беруний фикрича, панд-насиҳатнинг ўта кўплиги иллат, ўз жойида ва етарлилиги шифобахшдир. Эрни тинмай рашк қилавериш ажралиб кетишнинг калитидир, гина қилавериш эса нафратни уйғотади. Эр билан доим хушмуомалада бўлиш ҳар қандай сеҳр-жодудан яхшидир. Сув билан доимо покланиб туриш хушбўй нарсаларнинг биринчисидир. Панд-насиҳатни ўзида камчилик ва нуқсонлардан холи одам қилса яхшидир. Айни шундай одам бошқаларга камчиликларини тугатишга ёрдам бериши мумкин.

Буюк олим руҳшуносликдан ҳам чуқур билим соҳиби эди. У бола ахлоқини

¹⁰¹ Ўзбек совет энциклопедияси. Т. 1. / Бош муҳаррир И.Мўминов. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси, 1971. – 712 б.

доимо муътадил ҳолатда сақлаган маъқул дейди. Бунинг учун болани кўрқишдан, ғазабланишдан, хафа бўлишдан, уйқусизликдан сақлаш керак. Болаларга зиёнсиз нарсаларни топиб бериш ва фойдали ўйинчоқларни ўйнашига ёрдамлашиш керак. Болага ўта қаттиқ “темир интизом” ҳам зиён келтиради. Кўпроқ тушунтириш, нима яхши ва нима ёмонлигини уқтириб бориш самара беради. Натижада бола яхши хулқли бўлиб боришига йўл очилади. Баъзан мижоз бузилишларидан болада ёмон хулқлар, одатлар шаклланиши мумкин. Оиладаги носоғлом муҳит бошқа оилаларга таъсир қилади. Чунки турли хонадондан болалар кўчага чиққанларида биридан ик- кинчисига бадхулқлик, ёмон ахлоқ ўтади. Ёмон хулқ одатга кириб қолади-да, мижоз бузилишига сабаб бўлади. Беруний таъкидлайдики, ғазаб асабларни қиздиради, қайғу эса инсонни оздиради, қатъиятсизлик нафсоний қувватни фалаж ҳолатга олиб келади. Хулқнинг муътадиллиги сабабли инсон аъзолари соғлом бўлади.

Берунийнинг тарбия ҳақидаги хулосалари ўз даври учун ўта аҳамиятли эди. Уни буюк педагог, буюк тарбия илмининг билимдони дейишга ҳақлимиз. Беруний фикрича, бахтли оилада тўғри тарбия ҳукмрон бўлади. Шунингдек, у хотин-қизлар асло зеб-зийнатнинг қули бўлмасин, ахлоқий қиёфага эга бўлсин. Ташқи гўзаллик – ўткинчи, ботиний гўзаллик эса инсонни улуғлик мақомида бир маромда ушлаб туради. Оилавий бахт-саодатнинг калити барча аъзоларга берилган тўғри тарбиядир. Беруний тарбияда ҳалол ва ҳаромнинг ўрни катта деб уқтиради. Шунингдек, у тозаллик ва поклик ҳақида гапириб, кишининг ташқи кўриниши, либоснинг тозаллиги, бадани поклигидан ташқари у ички дунёси, ахлоқий-маънавий қиёфаси пок ҳамда виждонли бўлиши зарур, деб уқтиради: “мақтовларнинг кутбий чўққиси мурувват, мурувватнинг асоси эса тозаллик ва поклик” деб хулоса қилади¹⁰².

Беруний ростгўйлик ва ёлғончилик ҳақида ҳам қимматли фикрларни берган. Рост сўзлаш ахлоқий сифатнинг энг баланд даражаларидан биридир. Ёлғончилик тубанликдан бошқа нарса эмас. Бу соҳада олимларнинг ўзлари намуна бўлиши керак. Ҳақиқатпарвар, рост сўзловчи, тўғри сўз, дили пок одамларни Беруний фахр билан эътироф этади. Ёлғонга лаққа тушувчи ҳам, ёлғон сўзловчи ҳам фақат нафратга лойиқ, дейди Беруний. “Ҳиндистон” асарида Беруний болаликдаги Омонулла исмли ёлғон сўзловчи дўсти ҳақидаги ҳикояни ҳам келтиради, китобнинг кейинги таҳририда эса унинг номини ўчириб ташлайди. Ундан бунинг сабабини сўраганларга “Ёлғончиларнинг исми китобда зикр қилинишига лойиқ эмас” деб жавоб берган¹⁰³.

Беруний тарбия, таълим, давлат бош- қаруви ва жамоат олдида ёлғон ишлатилишига қарши бўлган. У ёлғон ишлатувчиларни турли тоифаларга бўлган: билмасдан ёлғон ишлатувчилар; айтадиган гапи ёлғонлигини билиб ёлғон гапирувчилар; бировларга яхши кўриниш учун ёлғон ишлатувчилар; ёлғонни ўз мартабасини кўтариш учун ишлатувчилар; хушомад ва ёлғонни бойлик орттириш учун ишлатувчилар; бировга ўзини яқин кўрсатиш учун ишлатувчилар; ёлғонни ишлатиш орқали жинояти учун жавобгарликдан қутилишга интиладиганлар; кишилар ўртасида низо чиқариш учун ёлғондан фойдаланувчилар. Ушбу инсонлар катта хато қилувчилардир. Ҳадисларда “Ёлғончи менинг умматим эмас” дейилган.

¹⁰² Бируни А.Р. Собрание сведений для познания драгоценностей: Минералогия. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 524 с.

¹⁰³ Беруний А.Р. Танланган асарлар. Т.2. – Тошкент: Фан, 1968. – 538 б.

Ёлғончилик адолатдан юз ўгиртиради, ёлғон гувоҳлик берувчи эса оғир гуноҳга ботади. Омонатга хиёнат қилувчи яхши хулқларни кишиларга яхши қилиб кўрсатади. Икки оламда ўзини тийиш керак. Ростгўйлигини ширинлигини тотган кишини ёлғончини ўзи ҳам мақтайди. Инсон тўғри ва ҳақиқатни душмани олдида ҳам бош эгмасликка, тўғрилиқ томонда қолишликка даъват этади. Беруний подшолар олдида ҳам рост сўзлашда унинг савлатидан кўркмасликни айтади. Подшо фақат жасадингизга ҳукмрон, аммо виждонингизга сизнинг ўзингиз ҳукмронсиз. Тўғрилиқ олдида виждонингиз пок, қалбингиз хотиржамдир. Хотиржамлиги ва адолат, кишининг нафсонияти ва икки дунё саодати муҳим. Ушбу сифатлар ҳақиқий олимнинг сифатидир.

Беруний ҳаётининг сўнгги кунларида ёзган эди: “Биргина истагим учун узок яшашим керак эдики, кўлимдаги нотаом асарларни тамомлаш ва оққа кўчира олмай қолганларини кўчириш керак эди”. Унингча, ўтмиш мутафаккирлар билан ғурурланиш яхши, лекин кишининг ўзи илм ўрганмаслиги, маънавий юксалмаслиги яхши эмас. “Кимда-ким ўз ўтмиш авлодлари билан ғурурланса, ўша авлодлар тирик, унинг ўзи эса ўликдир... агар киши ўзини ўзи юксаликка кўтармаса, улуғларнинг суяклари унга ғурурга сабаб бўла олмайди”¹⁰⁴.

Беруний билим ва касбга ўргатиш оиланинг диққат марказида бўлишига ижобий, бепарво ташлаб қўйилишига салбий баҳо берган. Бахт-саодат меҳнат билан қўлга киритилади. Ҳаракатсиз ва ландовур одам ҳеч қачон бахтли бўла олмайди. Ҳунар ва ундаги ворислик авж олган юрт обод юртдир.

Адабиётлар:

1. Ўзбек совет энциклопедияси. Т. 1. / Бош муҳаррир И.Мўминов. – Тошкент: Ўзбек совет эн- циклопедияси, 1971. – 712 б.
2. Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 77 б.
3. Быховский Б.Э. Философское наследие Ибн Сины // Вопросы философии, 1955.– № 5. – С. 36–38.
4. Бируни А.Р. Собрание сведений для познания драгоценностей: Минералогия. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 524 с.
5. Беруний А.Р. Танланган асарлар. Т.1. – Тошкент: Фан, 1965. – 516 б.
6. Беруний А.Р. Танланган асарлар. Т.2. – Тошкент: Фан, 1968. – 538 б.
7. И.М.Мўминов Выдающиеся мыслители Средней Азии. – Москва: Знание, 1966.
8. Норқулов Н.К. Беруний ва Хоразм. – Тошкент: Фан, 1973. – 143 б.

¹⁰⁴ Бируни А.Р. Собрание сведений для познания драгоценностей: Минералогия. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 524 с.

ЛОМБАРДЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Юридик фанлар доктори профессор, Т.Т.Мадумаров.,
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) С.А.Исмаилов

Шахсларнинг молиявий ресурсларнинг олишга бўлган имконияти ва уларни олишда мақбул ва эркин тизимнинг шакллантирилганлиги ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, тадбиркорлик ва кичик бизнес ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Шу сабабли молиявий ресурсларни уларга эҳтиёж сезаётган шахсларга мақбул, адолатли ва асорат солмайдиган даражада бериш механизмлари ва институтларининг мавжудлиги ривожланаётган давлат иқтисодиётини учун катта аҳамият касб этади. Бугунги кунда молиявий ресурсларни турли фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар (қарз, кредит, факторинг, лизинг ва шу кабилар) асосида олишда юқори бўлмаган ва бугунги иқтисодий реалликка асосланган фоизларни белгилаш, молиявий маблағларни тақдим этиш эвазига олинадиган фоизларни асоссиз бойлик олиш воситасига айлантирмасликни назорат қилиш давлат органлари ва белгиланган қонунчилик тизимига боғлиқдир.

Молиявий маблағларни фуқаролар ва кичик тадбиркорлик субъектларига тез ва ортиқча расмийлаштиришсиз, қайтариб бериш ва фоиз тўлаш шарти билан тақдим этадиган тузилмаларнинг энг машҳури ва бугунги кунда кенг тарқалгани ломбардлар саналади. Ломбардлар фуқароларга тегишли кўчар мол-мулкни гаровга олиш эвазига фоизлар билан қайтариб бериш шарти асосида маълум муддатга қарзга пул бериш билан шуғулланишга ихтисослашган ташкилот саналади. Бундай ихтисослашув аввало ломбарднинг ўз маблағларини фоиз эвазига қарз бериб кўпайтириш йўли билан даромад олиш фаолиятини юритишида намоён бўлади. Ломбардлар пулга зарурат бўлган тезликда уни олишнинг энг универсал воситасидир. Зеро, бошқа бирор бир молиявий хизматларни кўрсатадиган ташкилотларда ломбардаги каби қарз шартномаси тез расмийлаштириб пул маблағлари қарз олувчига берилмайди¹⁰⁵. Шу сабабли ҳам ломбардлар фаолиятини кенгайтириш аҳолининг молиявий маблағларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга хизмат қилувчи универсал тизим шаклланишига хизмат қилади. Бироқ бу ҳолатда ломбардлар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг устувор жиҳатларини белгилаш, айниқса улар томонидан белгиланадиган фоиз ставкалари ва ўқиб боровчи жавобгарлик чораси ҳисобланадиган пеняларнинг юқори чегараларининг қатъий белгилаш зарурати пайдо бўлади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда микрокредит ташкилотларининг фаолияти билан боғлиқ дастлабки қоидалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг кучга киритилиши билан белгиланди. Хусусан, ФКнинг 289-моддасида ломбардлар фаолияти билан боғлиқ қоидалар белгиланган. Ушбу модданинг биринчи қисмига кўра, фуқаролардан шахсий истеъмолга мўлжалланган кўчар мол-мулкни қисқа муддатли кредитларни таъминлаш учун гаровга қабул қилиш ихтисослашган ташкилотлар — лицензияси бўлган ломбардлар томонидан тадбиркорлик фаолияти сифатида амалга оширилиши мумкин.

¹⁰⁵Хафизов Р.И.К вопросу о совершенствовании гражданско-правово регулирования деятельности ломбардов в Российской Федерации // Пробелы в российском законодательстве. 2008. - №2. – С. 172.

Ломбардлар фуқароларга шахсий фойдаланиш учун мўлжалланган кўчмас молмулкни заклат кўринишидаги гарови остида қисқа муддатли (уч ойдан ошмаган муддатга) кредитлар бериши мумкин¹⁰⁶.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги 222-II-сонли Қарори билан тасдиқланган, амалга оширилиши лицензияларни талаб қилувчи фаолият турларининг рўйхатига мувофиқ, ломбардларнинг фаолияти лицензияланиши шарт. Ломбардлар фаолиятини лицензиялаш Ўзбекистон Республикасининг Марказий Банки томонидан амалга оширилади.

“Ломбардлар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги Низом Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки Бошқарувининг 2003 йил 22 сентябрдаги 23/3-сонли қарори билан тасдиқланган (АВ 10.12.2003 йилдаги рўйхат рақами 1291-сон).

Ушбу Низомнинг 8-бандига кўра, ломбардлар фаолиятини амалга оширишга лицензия, 500 млн. сўм миқдорида энг кам устав фонди шакллантирилган ҳолда, ломбард сифатида қонунчиликда белгиланган тартибда рўйхатга олинган юридик шахсга берилиши мумкин. Ломбарднинг устав фонди ломбард муассислари тўлаган пул маблағларидан шакллантирилади.

Кредитга ва гаровга олинган маблағлардан ҳамда бошқа жалб этилган маблағлардан ломбарднинг устав фондиди шакллантириш учун фойдаланишга йўл қўйилмайди. Ломбардлар фаолияти Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқаруви томонидан 2003 йил 22 сентябрдаги 23/4-сон қарор билан тасдиқланган “Ломбардлар томонидан фаолият ва операцияларни амалга ошириш Қоидалари” [рўйхат рақами 1290, 2003 йил 10 декабрь] билан тартибга солинади. Мазкур Қоидаларнинг 4-бандига кўра, ломбард, паспорт ёки шахсни тасдиқловчи бошқа ҳужжат тақдим этилганда, фуқаролар билан шартномалар тузади.

Ломбард, зарур бўлган ҳолларда, гаровга ёки сақлашга топширилаётган мол-мулкка эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларни ёки бошқа далилларни талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Ломбардлар нобанк микрокредит ташкилоти сифатида ашёлар гарови эвазига қисқа муддатли микрокредит ва микроқарз бериш фаолиятини амалга оширишга ихтисослашган ташкилот ҳисобланади¹⁰⁷.

Қоидаларнинг 8-бандига белгиланишича, ломбард операцияларни ушбу Қоидалар, операцияларни ўтказиш умумий шартлари тўғрисидаги қоидалар ва ички қоидаларга мувофиқ амалга оширади.

Операциялар ўтказилишининг умумий шартлари тўғрисидаги қоидалар ломбарднинг юқори бошқарув органи томонидан ушбу Қоидалар асосида тасдиқланган бўлиши ва қуйидаги маълумот ҳамда тартибларни ўз ичига олиши керак:

- бериладиган кредитларнинг чегараланган суммаси вам удатлари;

¹⁰⁶Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. I-жилд. -Тошкент: 2010. “Vektor-Press” нашриёти, 258 б.

¹⁰⁷ Мадумаров Т.Т. Ломбард микрокредит ташкилоти тушунчаси // Ўзбекистон ижтимоий ҳаётининг модернизациялашуви жараёни ва унинг амал қилиш хусусиятлари: мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. –Андижон: Андижон давлат университети, 2016. –Б.108–110.

- бериладиган кредитлар бўйича ҳақ ставкаларининг чегараланган миқдори;
- кредитлар бўйича ҳақ олиш шартлари;
- ломбард томонидан олинадиган таъминотга талаблар;
- мол-мулкни сақлашга қабул қилиш қоидалари;
- кўрсатиладиган хизматлар учун ставкалар ва тарифлар;
- ломбард ва унинг миждозларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, уларнинг жавобгарлиги вужудга келиши шартлари;
- гаровга берувчи гаровпаттасиний ўқотганида, дубликат бериш тартиби;
- ломбарднинг юқори бошқарув органи операциялар ўтказиш умумий шартларига киритилиши зарур деб ҳисоблаган бошқа шартлар, талаблар ва чеклашлар.

Мутахассисларнинг ёзишича, ломбард – фуқароларга қисқа муддатлари қарз бериш ва ашёларни омонат сақлаш мақсадида ташкил этиладиган махсус ҳуқуқ лаёқатига эга ихтисослашган тижорат юридик шахси ҳисобланади¹⁰⁸. Шу сабабли унинг фаолияти ҳуқуқий тартибга солишга нисбатан муайян қоидалар ва пул муомаласи билан боғлиқ талаблар назарда тутилган. Хусусан, Қоидаларнинг 8¹-бандига кўра, ломбард томонидан кўрсатиладиган хизматлар учун тариф ва нархлар фақат миллий валютада белгиланади.

Бошқача айтганда, ломбардлар қарз бериш билан боғлиқ операцияларини фақат Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси – сўмда амалга оширишга ҳақли. Ломбардлар томонидан амалга оширилидаган операцияларни ўтказишнинг умумий шартлари очик маълумотлар ҳисобланади ва улар тижорат сири предмети бўлиши мумкин эмас¹⁰⁹. Операциялар ўтказишнинг умумий шартлари тўғрисидаги қоидалар ломбарднинг миждозлари учун қулай ва кўринарли жойга ўрнатилиши керак (Қоидаларнинг 9-банди).

Албатта, бугунги кунда мамлакатимизда ломбардлар фаолиятини тартибга солувчи муайян қонунчилик нормалари мавжуд. Бироқ бу нормаларнинг аксарияти тарқоқ ва улар яхлит тизимга келтирилмаган. Бу эса ломбардлар фаолиятини тартибга солишда кўплаб бўшлиқлари ва зиддиятли ҳолатлар юзага келишига сабаб бўлмоқда. Мазкур ҳолатларни бартараф этиш ва ломбардлар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишда изчиллик ва барқарорликни таъминлаш учун ломбардлар фаолиятига оид махсус қонун ҳужжатини қабул қилиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

БОБОРАХИМ МАШРАБ РУҲ ВА РУҲИЙ ОЛАМ ҲАҚИДА

Т.Ортиқов АДУ ф.ф.д проф

Инсон руҳи, руҳ тарбияси, руҳ комиллиги, руҳнинг тангри билан кўшилмоқлик каби тушунчалар Раҳимбобо Машраб шеърятининг гултожи дейилса ҳато бўлмайди. Ислом таълимотида инсон руҳ ва жасаддан иборат. Инсонни тадқиқ этувчилар ҳам уни икки нарсадан иборат деб ҳисоблайди. Дастлабкиси моддий нарса бўлиб (жасад) ўсади, яшайди, ҳаракатга келади.

¹⁰⁸ Соколов Ю.В. Понятие и правовое положение ломбарда как субъекта гражданского права // Вестник Университета. 2013. № 20. – С. 135.

¹⁰⁹ Шор И.А. Российский Ломбард в инфраструктуре кредитных отношений: дисс... канд. экон. наук. – Волгоград, 2003. – 26 с.

Иккинчиси, ўзига хос бошқа ҳолатлар (фикрлаш, билиш, ирода, яхши кўриш, ёмон кўриш, гўзал ахлоқ ва хунук ахлоқ қабилар) дан ташкил топади. Ўша икки нарса инсонни ўз исқанжасида сақлайди, яшатади. Уларнинг ўзига хос талаблари бор. Танада овқатга, ичимликка ва жинсга рағбат бор. Руҳнинг ўзига хос талаблари бор. Файласуф Юсуф Қорабоғий ал - Муҳаммад Шохийнинг фикрича руҳ билан танани ўзаро муносабатлари муаммоларини ҳал этишда тасаввуф ва ортодоксал ислом орасида келишмовчилик бор эди. Калом йўналиши вакиллари ва тасаввуф аҳли руҳни асосий моҳият (субстанция) деб изоҳлайди. Инсон вафотидан кейин руҳни боқий дунёга қайтишини таъкидлайдилар. Улар руҳ ва тана алоҳида-алоҳида мавжуд дейишади¹¹⁰. Чунки уларнинг манбаи турличадир. Ўлим билан руҳ Аллоҳга қайтади, тана моддий дунёга қўшилади. Машраб ўз даврида машҳур бўлиб кетган “ Мўминнинг қалби – худонинг уйи ” деган хулосани ривожлантириб, инсон қалбини муқаддас деб эълон қилди. Шу боис инсонни таъвоф қилишга чақирди. Одамнинг дили, бир шиша, уни авайламоқ керак, - деган фикрда эди. Кўчма маънода дилни таъвоф этиш Каъбани таъвоф этишдан улуғроқ дея, шеърлар битди.

Тавофи олами дил қил жаҳонда ҳар башардин сен,

Агар бир дилни оғритсанг, юзлаб Каъба бузулмасму ?

Немис мутафаккири Людвиг Фейербах “ кўнгил ҳар бир диннинг моҳиятидир “ – дейди. Машраб дунёқарашида кўнгил – илохий ишқнинг моҳиятидир. Одамлар олдида ўзини диндор қилиб кўрсатиш Риё бўлса, яширин, қалбий ишқ эса ҳеч кимга кўз – кўз қилинмайди. Бу худди Баҳоваддин Нақшбанднинг “ Зоҳиран халқ билан, ботинан ҳақ билан” ёки “ Дил ба ёр, даст ба кор ” дек машҳур формуласига ўхшаб кетади. Тасаввуф ахлоқида одамларни уч тоифага ажратиш бор. Биринчи тоифа нафсининг қуллари бўлиб риёкор бандалар, яъни ботини билан зоҳири мос келмовчи шахслардир. Иккинчи тоифа қалб бандалари, яъни онгда – идрокда ривожланган, тангрига яқин ва огоҳ зотлар, тавбани ҳам билган одамлар. Учинчи тоифа ўзлигини унутган ва тасаввуфнинг маънавий поғоналарини босиб ўтган, яъни ҳақиқат поғонасидаги зотлар. Улар кечаю – кундуз ҳақ дийдори билан яшайдилар, ҳар бир нарса ва предметларда Аллоҳнинг жилосини кўрадилар, фақат ўлиб қолмаслик учун таом истеъмол қиладилар.

Руҳ боқийдир, у ўлим билан йўқолмайди. Савоб оладиган ҳам, гуноҳи учун жазоланадиган ҳам руҳдир. Руҳни танани тарк этиши, баданда руҳнинг ҳокимиятининг тугаши, жасадни руҳнинг таъсиридан ҳалос бўлишидир. Инсон аъзолари руҳнинг изнида, руҳ ўзининг таъсир воситалари қуршовидадир. Руҳ ўша воситалардан фойдаланади. Қўл билан сезади, кулоқ билан англайди, эшитади. Кўз билан кўради, қалби билан оқ – қорани, яхши – ёмонни фарқлайди, нарсалар моҳиятини англайди. Қалб фақат яратган зот билан боғлангани, ёруғ олам тақиқу – руҳсатлари, илохий йўриқнома Қуръони Карим билан ҳамнафаслиги Машраб ижодида оқилона ўз ифодасини топган. Машраб қуйлаган инсон нон топиш, мансаб, манфаат дардида елиб - югурган одам

¹¹⁰ Машраб, Девон, Тошкент, 1980 24 бет

эмас, балки илоҳий муҳаббат дардида ёнган юракнинг исёнидир. Тунлар бедор, ёшланган кўзлар, ҳақ муҳаббатида хира тортган нигоҳнинг дардидир. Зулм кўрмаган инсонларни дард ахлига, жисмни руҳга, хатарни савобга, жаҳолатни иймонга, саводсизликни илм ахлига кўрсатган расволигини Машраб гуноҳи азимнинг илдизи бўлган зулм деб ҳисоблайди. Машраб фалсафасида дил баданни подшоҳи бўлса, инсоннинг подшоҳи гавҳари иймон деб таъкидлайди. Унингча илоҳиёт васли ёки тавҳид ва фано барча дардларга шифодир. Демак, илоҳий ишқ барча мушкilotнинг калити, чин инсоннинг ҳалоскори, танани покловчи оловдир. Маълумки, Аттор ва Румийлар маслагиди, асарларида илоҳиёт билан қўшилиш шодлиги, нашидаси ва сурури бўлса, Машрабда тавҳиднинг бетакрор масрурлиги, ҳаловати ва унга боровчи йўлдаги қийинчиликлар, изтироблар яъни талаввун ва тафриқа, тажрид ва тафрид зиналаридаги азоблардир. Машраб фалсафаси тарки дунёчилик фалсафаси эмас, балки нопоклик оламидан поклик оламга, ҳайвоний хирс эгалари бўлган нопок одамлар оламидан илоҳиёт оламга чекинган ва қаландарликдан паноҳ излаган, замон ва замин дардини ўзига сиғдирган исёнкор қалб фалсафаси эди. Зеро у оддий қаландар эмас, балки девона - авлиё, иккинчи томондан эса қадрдон дўст, ҳамдард инсон эди. Тарих чорраҳаларида унинг ўрни ҳам, шахси ҳам, битган ғазаллари ҳам фавқуллодда ходиса эди. Шеърят бобида у ҳеч кимга эргашмади, ҳар бир шеъри ёки ғазалида, ҳар бир мисра Дард сифатида келади. У ўз руҳи тақозоси кетидан эргашди, асло бошқа бировнинг йўлидан эмас. Машрабда Ёр ҳузуридаги ҳаловати тасвири ва унга етишдаги азоблар, изтироблар бош мақсад сифатида намоён бўлади. У йўлда тажрид босқичи бор ва у яқинлашиш (Курбга) га олиб боради. Кейин эса тафридга (яккаланиш) ўтилади. Бу ҳаққа етишнинг сўнги қисми бўлиб руҳ осойиш топади. Энди тангрини кўриш учун кутиб турмоқлик ҳолатини “муждаи тамкин манам”, - дейди.

Вақти талаввундан ўтибман, муждаи тамкин манам,

Ёки: Аршнинг кунгирасин устига қўйдим оёғим,

Ломакондан жой олибман, бу маконни на қилай ?

Яъни маконсиз, ҳудудсиз бўлган, тангри учун бу тушунчалар маъносиздир. Зеро у ҳамма жойда хозиру нозир ва камчиликлардан холидир. Агар у маконга эга бўлса, нуқсонли бўлиб қолар эди. Чунки у нуқсонсиз. Макони бор, дейилса бир жойда у бор, бошқа жойда йўқ, деган ҳулосага борилади. Бу эса ҳатодир. Руҳи буюк (мутлоқ) руҳга қўшилган руҳ ҳолатини Машраб шундай изоҳлайди:

Он қадар нурга тўлибман, осмонга сиғмадим,

Тоқи аршу курсую лавҳу жинонга сиғмадим,

Дафтари руҳи қуддусман, забонга сиғмадим....

Тангри муҳаббати билан қовушган руҳ абадийликка дахлдорки, унда ҳақиқату – тариқат, шариату – маърифат мужассамдир.

Шариат ҳам, тариқат ҳам, ҳақиқат мендадир мавжуд.

Чу султони азалдурманки, арши – аълога сиғмадим.

Тангри ҳузуридаги руҳи инсоний мутлоқ руҳга бирлашса унинг учун жаннату – дўзах маъносиз. Чунки у Ёр висолига етган. Бу оламини ўзига

сиғдириб, оламга сиғмаган комил рух барча ошиқлар, шайху ориф, каби ва валиларни кўнгил ганжинасини жамлаган йиғма тимсолдир. Мана шу мухаббат жавҳари ҳали олам яратилмасдан аввал ҳам мавжуд эди. Одам - Атони оромини олган, Мусога эътиқод берган, Иброҳим Халилуллохни оловга ташлаб, уни беталофат оловдан қутқарган илохий қудрат - ўша рух эди. Илохий ишқ Исони кўкка кўтарди. Мусони тур тоғига чақириб, дийдорлашувни ихтиёр этди. Ислонни юбориб Расулуллохни меърож кечаси ўз хузурига чақирди. Илохий ишқнинг худудсизлигидан, чексизлигидан, ўтмиши йўқлигидан, мозийси йўқлигидан фақат истиқболлиги маълум бўлади. Ишқ қаримайди, унга тақдир бегона, у эзгулик каби абадийдир.

Адабиётлар рўйхати

1. Ш.М. Мирзиёев “Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан курашимиз ” Т. Ўзбекистон, НМИУ, 2017, 488
2. Машраб, Девон, Тошкент, 1980 24 бет

ИНСОН ҚАДРИНИНГ – ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

Қамбаров Абдумутал Аҳаджонович, Фарғона давлат университети профессори, фалсафа фанлари доктори (DSc), телефон: 90-535-12-98

Аннотация. Мазкур мақолада инсон қадри масаласини фалсафий таҳлилида мутафаккирларнинг қарашлари ҳамда олам ва инсон моҳиятини, инсоннинг оламдаги ўрни ва ролини кўрсатиб берилади.

Калит сўзлар: инсон, инсон қадри, шахс, эҳтиёж, жамият, олам, таълим-тарбия, меҳнат, мулоқот, яхшилик, иймон-эътиқод, ҳалоллик, тўғри сўзлик.

Инсоннинг яралиши, моҳияти ва жамиятда тутган ўрни фалсафий муаммолар тизимида муҳим ўрин тутди. Фалсафа инсонни оламнинг таркибий қисми сифатида ўрганади. Олам ва инсон моҳиятини, инсоннинг оламдаги ўрни ва ролини ўрганиш – фалсафанинг асосий муаммоларидан биридир. Инсон шундай мураккаб ва кўп қиррали мавжудотки, унинг моҳияти яхлит бир бутунлик сифатида инсон, шахс, индивид, индивидуаллик тушунчалари орқали ифодаланади. Бу тушунчаларбир-бирига яқин ва маънодош бўлса ҳам, бир-биридан фарқланади.

Инсон моҳиятини фалсафий жиҳатдан чуқурроқ таҳлил қилишда шахс, индивид, индивидуаллик тушунчаларининг моҳиятини билиш ва уларни бир-биридан фарқлаш муҳимдир. Шахс социал сифатларни мужассамлаштирган инсонни ифода этади. Шахс ўзининг кундалик амалий фаолияти давомида турли ижтимоий алоқаларнинг, муносабатларнинг иштирокчиси бўлади. Шахс ўзининг кундалик амалий фаолияти давомида турли ижтимоий алоқаларнинг, муносабатларнинг иштирокчиси бўлади.

Қадимдан бебаҳо бўлиб келган инсон қадри ва унинг камолоти, миллат равақининг энг асосий шarti ва гарови ҳисобланган. Инсон моҳиятан ижтимоий-тарихий ва маданий мавжудот сифатида ҳар бир янги тарихий шароитда ўзлигини чуқурроқ англашга, инсоний моҳиятини рўёбга чиқаришга интилаверади. “Инсонлар

ўз эҳтиёжларини қондириш ва камол топиштириш учун жамоага ва жамиятга бирлашишлари зарур бўлади”[1,238].

Инсоннинг қадри— таълим-тарбия, меҳнат, мулоқот жараёнида ижтимоий тажриба, билим, турли муносабатлар, ахлоқий меъёрлар, сиёсий ғоя, миллий мафкура каби омилларда ўз аксини топади, шунингдек, уларни ўзлаштиради ва жараёнда ижтимоийлашади, яъни шахс бўлиб шаклланади. Натижада инсонда янги фазилят ва сифатлар пайдо бўлади. У яратувчан мавжудот сифатида фаолият кўрсата бошлайди.

Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлган “Авесто”да инсон қадри, унинг ғам-ташвишлари, эзгуликка интилиши, бунёдкорлик меҳнати, хулқ-одоб, ўзгаларга бериладиган ёрдами, меҳр-шафқатли, олий ҳимматли бўлиши тўғрисидаги фикрлар илгари сурилган. Зардуштийлик фалсафасида инсон яхшилик, иймон-этиқод, ҳалоллик, тўғри сўзлик каби қадриятларни ўзида мужассамлаштирган, шу билан бирга унинг хатти-ҳаракатларида, фаолиятида инсонпарварликка йўналтирилган инсон қадрига қаратилганлиги билан ҳам алоҳида ажралиб туради. Зардуштийлик фалсафасида инсон меҳнати қадрланади. “Авесто”да айтилишича, одам зоти яхшилик ва эзгуликка эришиши учун тинмай меҳнат қилиши, моддий ноз-неъмат ва озик-овқатни ўзи ишлаб топиши зарур. Меҳнат қилмай, текинхўрлик билан кун кечирмоқчи бўлган кимсалар унда қаттиқ қораланади”[2,14]. Ушбу фикрлардан кўриниб турибдики, зардуштийлик фалсафасида инсон қадри масаласи муҳим ўринни эгаллайди. “Авесто”да илгари сурилган “эзгу фикр”, “эзгу сўз”, “эзгу амал” ҳақидаги қимматли фикрлар кейинги даврларда ахлоқий-гуманистик қадриятларнинг ривожига муҳим аҳамият касб этмоқда. Ундаги инсонийлик ғоялари ҳозир ҳам ўз қадрини йўқотмай, ёш авлодни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Инсон ижтимоий моҳиятига гуманизм нуқтаи назаридан ёндошган файласуфлар инсоннинг жисми, руҳияти ва маънавияти бирлигига, ҳис-туйғулари, ақли, иродаси ва ихтиёрининг ўзаро алоқадорлигига алоҳида эътибор берадилар. Инсон ҳаёти ва мамоти муаммолари, айниқса, унинг қадр-қиммати билан боғлиқ масалалар ҳам файласуфлар диққат марказида туради.

Х асрдаги Шарқ ижтимоий-фалсафий тафаккурининг энг йирик вакили бўлган Абу Наср Форобий (870-950)нинг ўз даври учун катта хизматлари шундаки, инсонларни илм-маърифатли бўлишга, ҳалол меҳнат қилишга чақириб, ислом мафкурасининг мутлоқ ҳукмронлиги даврида инсон шахсининг, қадр-қимматини ғоят улуғлаган. Форобий инсон ўз ижтимоий вазифасини бажариш учун унга, биринчидан, кундалик ҳаётида одамлар билан мулоқотда бўлиш зарурлигини, иккинчидан, эса у меҳнат ва касб-хунар кўникмаларини ва ахлоқий фазилятларни ҳосил қилиши лозимлигини, шу билан бирга Форобий инсон фақат ўзининг эҳтиёжи бўлган касбни эгаллаши ва ўзи қизиққан иш билан шуғулланиши зарурлигини таъкидлайди. Форобийнинг таъкидлашича, инсоннинг қадри – “...билимдон, ақли, зукко, одил, софдил, камтар, хушфёъл, жамият манфаатини кўзловчи, одамлар тўғрисида ғамхўрлик қилувчи, ҳақиқатни севувчи, ор-номусли, ғурурли”[3,78-79] фазилятларга эга бўлгандагина яққол намоён бўлади.

Форобийнинг илғор ғоялари давомчиси Абу Райҳон Беруний (978-1048) барча қимматли нарсалар инсон меҳнати билан яратилади ва инсоннинг қада-қиммати унинг авлод-аждодининг ким бўлганлиги билан эмас, балки ҳалол меҳнати билан

белгиланади, - деб таъкидлайди. Беруний ўз асарларида инсоннинг бунёдкорлик фаолиятига катта баҳо беради. Жумладан, аллома инсонларнинг бирлашувида моддий эҳтиёжларнинг ўрни муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътироф этади. Инсонларнинг кадр-қиммати уларнинг бирга яшашлари, бир-бирлари билан алоқа қилишлари, ўзаро ёрдам беришларида ўзининг ифодасини топади, - дейди. Унинг фикрича, фаол инсон ўзининг меҳнати билан жамиятга, теварак-атрофдагиларга фойда келтиради, унинг фазилатлари ҳам меҳнат орқали кадрланади. Беруний инсон кадрини туширадиган ярамас иллатларга, ёмон хулқларга илмсизлик, нодонлик, таъмагирлик, ёлғончилик, ғазаб, ахлоқсизлик, нафсга берилиш, одобсизлик кабиларни киритади.

Берунийнинг инсоният жамиятининг вужудга келиши ва қарор топишидаги омиллар ҳақидаги фикрлари эътиборга лойиқдир. Унинг фикрича, "...инсон ҳайвонот оламида ўзининг ақли билан фарқланади. Ақл инсонга Оллоҳ томондан ато қилингандир. Инсоннинг моҳияти, жамиятдаги табиий қонуният ҳақидаги фикрлари ғоят қимматлидир"[4,25].

XIII аср охири – XIV аср бошларида яшаб ижод этган буюк шоир ва файласуф Паҳлавон Маҳмуд фалсафий қарашларининг ўзига хослиги шундаки, унингча, инсон – юксак ақл соҳибидир, лекин у ана шу шарафли номга лойиқ бўлиши учун аввало инсоний, юксак ахлоқли бўлиши лозим. Мутаффақкирнинг фикрича, инсон, халқ ва хулқ бир-биридан ажратиб бўлмайдиган тушунчалардир, айтиш чоғида у ҳақиқий инсон ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўймаса, ҳаётдаги ўз ўрнини яхши тушунса, элга ғамхўр бўлса, уни ҳақиқий инсон деб аташ мумкин, - дейди. Паҳлавон Маҳмуднинг фикрича, инсон юксак қадриятлар эгасидир. Демак, ана шу шарафли номга эришиш учун инсон фойдали меҳнат билан шуғулланиши ва ўз манфаатини халқ манфаатларидан устун тутмаслиги керак.

Ўзбек халқининг улуғ шоири ва мутафаккири Алишер Навоий (1441-1501)нинг таъкидлашича, ҳаётнинг мезони инсоннинг қаолияти, хатти-ҳаракати, сифати ва гўзал фазилатидадир. Инсон ҳаётининг ўзи учун ҳам, бутун жамият учун ҳам фойдаси бўлган хизматга бағишлаши, касб-ҳунар ўрганиши, маърифатли бўлиши, яхши фазилатларни эгаллаши керак. Шундагина инсонни қадри жамиятда ўз ифодасини топади. Навоий инсон қадрининг камол топишида меҳнат энг асосий омиллардан бири эканлигини таъкидлайди.

Буюк шоир ва мутафаккирларнинг анъаналарини давом эттирган шоир, адиб, заковатли олим Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) инсоннинг кадр-қиммати тўғрисидаги, инсонни ўзи яшаётган моддий олам гўзалликлари ва ер неъматларидан баҳраманд бўлишга ундовчи чақириқлари алоҳида мазмун касб этади. Бобур ҳамиша ҳар ерда инсоний фазилатларни юқори қўяди. Шоир инсон кадр-қимматини юқори тутиш, амал ва давлатга эришиб ғурурланмаслик, камтарин бўлиш каби инсоний қадриятларнинг камол топишига ундайди. Бобур ҳақиқий инсоний қадриятларга эга бўлиш учун ахлоқнинг барча меъёрларига риоя қилиш кераклигини таъкидлаб ўтади.

Исломда инсоннинг кадр-қиммати қалбининг поклиги, ундаги иймон-ихлос ва қилган яхши амаллари билан ўлчанади. Ислом назарида қалби пок, иймонли инсон дунёдаги барча гўзал суратлардан гўзалдир, мўмин инсоннинг солиҳ амали дунёдаги барча молу дунёдан устундир. Ислом фалсафасида қимматли фикрлардан яна бири

бу – етим-есирларга меҳр ва мурувват, хайр-эҳсон кўрсатиш ва ёрдам беришдир. Бу инсонпарварлик ва одамийликнинг юксак кўринишидир. Ислом фалсафасида инсон қадрининг билимдонлигида ва илм-фанни, маърифатни эгаллашига қараб баҳоланган. “Чунки, у яхшилик, одамийлик ва донолик белгисидир. Қадимдан инсонлар илм-маърифатга интиланлар, жаҳолапараслик, нодонлик ва саводсизликни қоралаганлар”[2,21].

Инсон фаолияти ва тажрибалари жамиятнинг такомиллашуви ва кишиларнинг ҳар томонлама камол топиши учун манба бўлиб хизмат қилади. Табиат ва жамиятдаги ўрни ва аҳамияти, яратувчилик моҳияти, олий мавжудот экани, ворисликнинг давомийлигини таъминлаши, барча ижобий ва фойдали ютуқларни сақлаши ва тарғиб этиши каби хусусияти ва қобилияти туфайли инсон муқаддас ва табаррук қадрият ҳисобланади.

Инсонни ўзидан бошқа ҳеч қандай ташқи куч инсонга айлантира олмайди. Чунки инсоннинг табиати, унинг руҳий-маънавий қиёфаси у яратилгунига қадар мавжуд бўлмайди. Инсонни инсон даражасига кўтарилишида, энг аввало, унинг ўзи масъул, бошқа биров эмас, унинг ўзи мутасадди эканлигини ҳеч қачон унитмаслик керак.

Инсонни билиш ва унинг келажагини англаш борасида фалсафа олдида бир-бирини тақозо этувчи учта вазифа туради. Биринчи ўринда фалсафа, инсоният маданияти соҳасини ва турли фанларнинг туташ жойларида янги тушунча ва масалаларни олдинга олиб чиқади; иккинчидан, фалсафа, том маънода, масалани аналитик тадқиқ этиш вазифасини амалга оширади; учинчидан, фалсафа методологик аҳамият касб этиб, илмий билиш ва фаолият кўрсатиш, уларни методик ва мантиқий шаклларида анализ қилади. Шунингдек, фалсафа қадриятлар тизимини ифода этиб, инсоннинг ижтимоий-фалсафий моҳиятини тушунтиради[5,17].

Инсоннинг ички, руҳий олами қадриятлар тизимида муҳим ўрин тутаяди. Зотан, инсоннинг ўзи энг буюк қадриятдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда комил инсон тарбиясига эътибор бериб келмоқда, эндиги асосий вазифа ёшларимизни мустақил фикрлашга ўргатиш, ўзига ишончининг ортириб боришдан иборатдир.

Бугун биз инсон қадрини биринчи ўринга қўйиб, унинг яратувчилик фазили, ижтимоий фаоллиги, маънавий қудратига урғу бермоқдамиз. Зеро, инсоннинг моҳияти мураккаб бўлиб, айна моддият ва маънавиятнинг туташуви билан изоҳланади. Уларнинг қай бири иккинчиси орқали таърифлана бошласа, инсон қадрини ҳақида бирёқлама тасаввур ҳосил бўлаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Янги аср авлоди. 2018. –Б. 238
2. Алиқулов Ҳ. Гуманистик мерос ва шахс маънавий камолоти. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 2006. –Б. 14, 21
3. Форобий. Бахт-саодатга эришув ҳақида. Рисолалар. –Тошкент: –Б. 78-79
4. Абдуллаев М., Пўлатов Ҳ. Ижтимоий-фалсафий тафаккур тарихи. – Фарғона: 1998. –Б. 25
5. Фролов И.Т. Перспекты человека. – Москва: 1979. –С. 17

TARIX DARSLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA VA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Salimjon Valievich Yo'ldoshev FarDu dotsenti,
Shukurullo Xamidov – FarDU 1-kurs magistri

Annotatsiya: Maqolada oliy va umumiy o'rta ta'lim muassasalari tarix fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni o'rni hamda ahamiyati bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tarix fanlarini o'qitish, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, hamkorlik mexanizmlari, zamonaviy axborot texnologiyalar va xorijiy tajribalari, kreativlik.

Jahonning rivojlangan mamlakatlari tarixiy tajribasishundan dalolat beradiki, davlat mustaqillik va taraqqiyot yo'liga qadam qo'yar ekan, asosiy e'tiborni ta'limga, avvalom bor yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashga yo'naltirish zarur. Shu boisdan ham jamiyatimizning barcha jabhalarida boshlangan keng islohotlar jarayoni tashabbuskori bo'lgan O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov islohotlarning dastlabki bosqichida ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratgan edi. "Chuqur tahlil, mantiqqa asoslanmagan biryozlama fikr odamlarni, eng avvalo tarix o'qituvchilarini chalg'itadi. Ular eshitganlarni haqiqat shu ekan, deb o'quvchilarga ham etkazishadi. Faqat bahs, munozara, tahlil mevasi bo'lgan xulosalargina bizga to'g'ri yo'l ko'rsatishi mumkin"[1].

Hozirgi kunda ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari o'quvchi-o'quvchilargazarur bilimlarni etkazish, fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari uchun tegishli sharoit yaratish, zarur axborotlarni tanlash va mustaqil o'qishni o'rgatish orqali bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish va qiziqishlarini orttirishdan iboratdir. Ilm-fan va texnika jadal sur'atlar bilan taraqqiy etayotgan ayni paytda bu vazifalarni an'anaviy ta'lim texnologiyasi yordamida hal etib bo'lmay qoldi, shu boisdan ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyasini qo'llash zarurati vujudga keldi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqiyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[2], degan fikrlari ham mustaqil O'zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e'tibordan holi emas. Shunday ekan biz o'qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkizamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir.

O'zbekistonning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy tarqqiyoti, istiqboli ta'lim-tarbiya sifatiga va jarayoniga bog'liqligidan kelib chiqib, maktablar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya ishlarining barchasi yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga yo'naltirilgan. Bu yo'nalishda amalga oshiradigan ishimizning dolzarbligi ham Shundaki;

- jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribasidan kelib chiqib, zamonaviy axborot texnologiyalar va xorijiy tajribalarni ijobiy jihatlarini amalda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

- Tarix fanini o'qitish metodikasi sohasida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish strategiyalari, ta'limda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq muammolar va ularni hal etish yo'llarini bilish zaruriyati;

- O'zbekistontarixi fanini o'qitish metodikasi muammolarini aniqlash, tahlil etish, baholash va umumlashtirish malakalarini egallashi lozim.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar jarayonidagi modullar ta'lim mazmuni, vositalari va usullarining har biriga tegishli tarkibiy elementlarni eng ma'qul deb topilgan yo'llar, usullar, vositalardan foydalanish ko'zda tutiladi.

Aytish joizki, ta'lim-tarbiya tarixida yig'ilgan boy didaktik tajribaning ijobiy jihatlarini ta'limda topdi. Shu jihatlarni hisobga olgan holda aytish mumkinki, modulli yondoshuvdan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tarixdan dars berish jarayonining tarkibiy qismlari (maqsadi, mazmuni, o'qitishning usullari, natijalari) o'rtasidagi qonuniyatli aloqalar mavjud. Ularni taniqli olim, professor A.Sa'diev quyidagicha namoyon bo'lishini ko'rsatib o'tadi: "Maktab tarix kursining maqsadi, ta'lim-tarbiya vazifalarini muvoffaqqiyatli amalga oshirilishi o'qitishning mazmuniga, uning g'oyaviy-siyosiy va nazariy jihatdan pishiq bo'lishiga bog'liq bo'lganidek, o'quvchilarning tarix kursini o'zlashtirish darajasi ham o'z vaqtida o'qitishni ilmiy asosda, maqsadga muvofiq tashkil qilinishiga, o'qituvchining o'rganiladigan mavzuning maqsadi, ta'lim-tarbiya vazifalari va mazmuniga mos keladigan o'qitish metod va usullaridan qay darajadan foydalana bilishga bog'liqdir[3]. Shuningdek, o'qitishning natijalari ham o'qituvchining o'qitishdan ko'zlangan maqsadini, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini aniq belgilay olishiga. Tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bu o'zaro dialektik bog'lanish natijasida ular bir-biriga uzluksiz ta'sir ko'rsatib boradi. Tarix o'qitishda ana shu qonuniyatlarga suyanmasdan, ularni e'tiborga olmasdan turib yaxshi natijaga erishib bo'lmaydi." Demak tarix o'qitish deganda, tarixiy material vositasida o'quvchilarga bilim berish tushuniladi. Tarix kursining mazmuni deganda, birinchi galda tarix fani dasturida belgilab berilgan tarixiy bilimlar ko'lami, o'quv materialining uning asl mazmunini, tarixiy faktlarni milliy mafkuramiz nuqtai-nazaridan tahlil qila olish va xulosa chiqara olish, shu jumladan ularni ilmiy tadqiq qilish ishlarining eng oddiy formalarini egallashlari ko'zda tutiladi.

Bugungi kun talabi o'quvchilarni interaktiv usullar asosida o'qitish yuzasidan bir qator olimlar va uslubchilar o'z asarlarida yoritib o'tganlar. Jumladan, Jo'raev R.H., Zunnunov A., Jumaniyozova M.T. Ochilov M., Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A.Imomnazarov M., Eshmuxamedova M., Tolipov U. Usmonboeva M., Golish L.V., Sayidahmedov N.,Tolipov.O', Usmonboeva.M., Safin D.V., Musina R.G., Uralova M., Davlyatova G.lar xorij tajribalari va o'qitish usullari to'grisida tegishli tavsiyalar berishgan[4].

Xorijiy davlatlar bilan muntazam ravishda aloqalarimiz mustahkamlanib bormoqda, xalqaro anjumanlar o'tkazilib kelinmoqda. Birinchi Prezidentimiz tarixchi olimlar bilan o'tkazgan suhbatida mana Shunday anjumanlarda bizga nomdor olimlar bilan har qanday sohada bimalol bahslashga oladigan bilimdon, zukko va ma'rifatli odamlar kerakligini ta'kidlaydi. O'zbekiston tarixi va boshqa ijtimoiy fanlarni o'qitish borasida milliy va xorijiy tajribalarni o'rganish va qiyosiy tahlil qilish, fanlarning namunaviy o'quv dasturlarini takomillashtirish va ular asosida ma'ruza matnlari, yangi avlod o'quv adabiyotlari, elektron adabiyotlarni yaratish va ta'lim jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish ishlari izchillik bilan olib borilmoqda.Bu o'z navbatida, o'quvchilarning mazkur

fanlar bo'yicha bilimlarni chuqur o'zlashtirishlarining asosiy omili bo'lib, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshiradi. Ayni Shunday sa'yi-harakatlar amalga oshirilishi ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tatbiq etishni yanada jadallashtirish, o'qituvchilarni ilg'or pedagogik bilimlar va texnologiyalar bilan qurollantirish, ularning mahoratini oshirish, xorijiy ta'lim muassasalari tajribasini chuqur o'rganish hamda ulardagi samarali usul va vositalarni milliy ta'lim tizimimizga joriy etish imkonini yaratadi.

O'zbekiston tarixi fanini o'qitish metodikasi sohasi bo'yicha olib borilayotgan innovatson izlanishlar va ularning natijalaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish ham, shubhasiz, ta'lim sifati va samarasini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Ilmiy texnik taraqqiyot XX asrning oxiriga kelib faqatgina ko'plab ishlab chiqarish sohalarini texnologiyalashtirishga sabab bo'lib qolmay, balki madaniyat sohasiga, ijtimoiy bilimlar sohalariga ham kirib keldi. Bugungi kunda biz endi axborot, tibbiyot texnologiyalari haqida gapiramiz, shu jumladan ta'lim sohasida ham.

“Pedagogik texnologiya” tushunchasi uchta aspektlar bilan taqdim etilishi mumkin:

1) Ilmiy pedagogik texnologiya – o'qitishning maqsadi, mazmuni va metodlarini o'rganuvchi va ishlab chiquvchi, pedagogik jarayonlarni loyihalashtiruvchi pedagogik fanning bir qismidir.

2) Protsessual–ta'rifiy: jarayonni tasvirlash o'qitishning ko'zda tutilgan natijalariga erishish uchun vositalar va maqsad, metodlar to'plami.

3) Protsessual–amaliy: texnologik jarayonni amalga oshirilishi, hamma shaxsiy, instrumental va metodologik pedagogik vositalarning ishga solinishi[5].

Shunday qilib, pedagogik texnologiya o'qitishning eng samarali yo'llarini izlovchi fan sifatida ham, o'qitishda qo'llaniladigan usullar, prinsiplar va boshqaruvlar sistemasi sifatida ham, o'qitish haqiqiy jarayoni sifatida ham ishtirok etadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini barcha imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun albatta ta'lim shaxsga yo'naltirilgan xarakterda bo'lishi talab etiladi. Buning uchun ta'limni tashkil etish jarayonida o'quvchining qobiliyatlari, ehtiyojlari va o'ziga xos jihatlarini hisobga olish lozim. Ana shu elementlar hisobga olingan taqdirda o'z-o'zidan tabaqalashtirilgan, rivojlantiruvchi, o'qishga bo'lgan motivlarni kuchaytiruvchi “sub'ekt-sub'ekt” konsepsiyasiga asoslangan ta'lim tizimi kelib chiqadi.

Ta'lim jarayonida interfaol usullardan foydalanilganda o'quvchi o'zlashtirishining o'ziga xos tomonlarini ham hisobga olish foydadan xoli emas. Interfaol ta'lim texnologiyalari ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o'qituvchi, talaba, talabalar guruhi, Shuningdek, jamoa o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish, g'oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta'lim oluvchilarning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo'lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega. Mashg'ulot uchun pedagogik texnologiya yoki usulni tanlashda ta'lim oluvchilarning faolligi, auditoriya va mavzuning tabiatidan kelib chiqib, Shuningdek, pedagog o'zining aqliy, jismoniy va moddiy-texnik imkoniyatlarini ham hisobga olishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Karimov I.A. O'zbekiston Buyuk kelajak sari. –T., “O'zbekiston”, 1998.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimiz yoshlariga bayram tabrigi. //Xalq so'zi. 2018, 30-iyun.

[3].Sa'diev A.S. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish: Pedagogikaoliy o'quv yurtlari tarix kulliyotlarining o'quvchilari uchun qo'llanma. –T.: “O'qituvchi”, 1993.

[4]. Tashpulatov T. Gafforov Ya., Tarix o'qitish metodikasi –T., 2002., Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: 2006., T.A.Egamberdieva, S.V.Yo'ldoshev, D.Jo'raeva, Tashpulatov I. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish va interfaol usullar /(O'qituvchilar uchun uslubiy tavsiyanoma) I-II qism Farg'ona. 2013

[5].Yo'ldashev, S., & Dilshodjon, M. (2022). Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarining ahamiyati. *Integration Of Science, Education And Practice. Scientific-Methodical Journal*, 3(6), 427-431.

IMKONIYATI CHEKLANGAN MAKTABLARDA TARIX FANINI O'QITISHNING O'RGANILISHI

Turg'unoy Egamberdieva – FarDU professori
Botirjon Rasulov – FarDU 1-kurs magistri

Annotatsiya: Yoshlarni itashabbuskork ishilar sifatida tarbiyalash, ularni nostandart fikrlashga odatlantirish, talablardan ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish haqida so'z yuritiladi

Kalitso'zlar: milliy pedagogika, ma'naviyatga intilish, erkin fikrlash va ma'naviyat, kuchni rivojlantirish, chidamlilik

Respublikamizdagi imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitish metodikasi asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash muammolarini tahlili va istiqbolini ishlab chiqish hamda Farg'ona imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktabiga tadbiq etish.

Xususan, imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni ishlab chiqish.

1) maxsus yordamga muhtoj, xususan, imkoniyati cheklangan o'quvchilarni:

a) Ixtisoslashtirilgan maktab ta'limida tarix fanini o'qitish metodlarini toifalashda nazariy va amaliy asoslarini o'rganish;

b) Ko'zi ojiz va ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitish metodlarini tahlil etish va amaliyotga qo'llashni o'rganish;

2) maxsus kasb-hunar maktablarda tarix fani kabinetini jihozlanishi va o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligi darajasini aniqlash:

a) Harakati cheklangan o'quvchilarni tarix fanini o'qitishda interfaol metodlarni qo'llash va innovatsion pedagogik texnologiyalar tajribalaridan foydalanish;

b) Tarix darslarida kasbga yo'naltirib o'qitish va kompetensiyalarni shakllantrish;

v) kasb-hunarga tayyorlashda ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash;

3) maxsus maktablar va ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktablari tarix fanlari o'qituvchilari, maxsus yordamga muhtoj o'quvchilar uchun metodik kompleks ishlab chiqish va pedagogik tavsiyalar tayyorlash, uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqish zarur.

Farg'ona viloyati ta'lim muassasada 390 nafar imkoniyati cheklangan o'quvchilar bo'lib, aksariyati uy ta'limida tahsil oladigan o'quvchilardir. Ish tajribasi shuni ko'rsatdiki, bu yilgi o'quvchilarni 40% uy ta'limida tahsil olganligi ya'ni bu jarayonda o'zlashtirishi past o'quvchilar aniqlandi. Maxsus ta'lim muassasalarining umumta'lim va tarix fani

o'qituvchilari uchun imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashga doir, ta'limning uzviyligini ta'minlash borasida innovatsion pedagogik interfaol metodlarni qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish lozimligi aniqlandi.

Keyingi yillarda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasalliklarini kelib chiqish sabablari, nuqsoni bor o'quvchilarning rivojlanishidagi o'ziga xosliklari, bunday o'quvchilarga beriladigan ta'lim-tarbiya bilan bog'liq ba'zi ilmiy maqolalar e'lon qilindi, o'quv-metodik adabiyotlar chop etildi.

Bolalardagi nutqiy kamchilikni o'rganish va uni bartaraf etish muammosi L.R.Mo'minova, I.G.Veretennikova, Z.V.Babaeva, M.Y.Ayupova, X.M.Po'latova, N.X.Rahmonqulovalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

O'zbekiston sharoitida umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar maktablarida o'quvchilarni mehnat va kasb-hunarga tayyorlash muammosi A.Sh.Magdiev, T.J.Ismoilov, G.M.Muzaffarova, A.K.Nizomov, E.T.Ro'ziev, A.Y.Teshaboev, S.B.Umarov, O'.D.Xidirov, P.N.Xolmatovlarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan.

M.G.Davletshin, A.I.Vorobev, P.T.Magzumov, U.N.Nishonaliev, A.Q.Minavvarov, R.A.Mavlonova, D.J.Sharipova, A.Xaitov, B.R.Qodirov, H.F.Rashidov, R.H.Djuraev, N.S.Sayidahmedov, A.R.Xo'jaboev, M.E.Haydarov, O'.Tolipovlarning mehnat va kasb-hunar ta'limini takomillashtirish bo'yicha olib borgan tadqiqotlari ham muhim ahamiyatga ega.

Hamdo'stlik mamlakatlarida A.B.Abibullaeva, Y.K.Babanskiy, E.A.Baydalina, L.L.Burlyakova, V.P.Butkovskiy, B.S.Gershunskiy, V.A.Grachikovlar[1]ning ishlarida umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar maktablari o'quvchilarini mehnat va kasb-hunarga tayyorlash masalasi tadqiq etilgan.

Respublikamiz miqiyosida keyingi yillarda nashr etilgan ilmiy pedagogik adabiyotlar tahliliga nazar soladigan bo'lsak, o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalaridan, shuningdek dars mashg'ulot-larida interfaol metodlarni qo'llash va foydalanish yuzasidan A.A.Abduqodirov, M.Aripov, U.Sh.Begimqulov, G.V.Yeldasheva, A.F.Marasulov, N.A.Muslimov, Sh.Nazirov, H.F.Rashidov, D.M.Sayfurov, O'.K.Tolipov, B.Y.Xodiev, R.H.Hamdorov kabi bir qator olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar, ammo maxsus ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qishga, mehnat va kasb-hunarga tayyorlashga bag'ishlangan adabiyotlar, dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash va yaratish bo'yicha tadqiqotlar deyarli kamligini ko'rish mumkin.

Respublikamizda imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish, ularning nuqsonlarini yo'qotish, oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari kabi masalalar S.Sh.Aytmetova, L.R.Mo'minova, I.G.Radisheva, G'.B.Shoumarov, D.A.Gordienko, S.G.Kim, A.Soratov, V.S.Raxmonova, A.V.Sosedova, Z.B.Em, G.A.Sodiqova, R.Sh.Shomaxmudova, P.M. Po'latova, D.A. Nurkeldieva, M.P. Xamidova, L.Sh. Nurmuxamedova, Sh.M. Amirsaidova, S. Yo'ldoshevlar[2]ning izlanishlarida tadqiq etilgan. Ixtisoslashtirilgan maktablarda dars mashg'ulotlari davomida o'yinlar va musobaqalar ko'rinishidagi darslar: turnir, musobaqa, estafeta, KVN, viktorina o'yini, krossvord, rol o'ynash, biznes o'yini qo'llash xam yaxshi samara beradi. Undan tashqari asavvurdan foydalanish kerak bo'lgan darslar: kutilmagan dars, dars-ertak, asosiy manbalarni tahlil qilish, o'rganish, aqliy hujum, reportaj, intervyu, sharh, donolik darsi, dialog, darsni tashkil qilishning o'zgartirilgan an'anaviy usullari: himoya, o'qish shakli,

juftlik so‘rovi, paradoks ma‘ruzasi, tezkor so‘rov, dars-maslahat, kabi usul va vositalardan foydalanish lozim.

Hozirgi kunda ayniqsa, Farg‘ona imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktabida o‘quvchilar kontingenti asosan uy ta‘limida taxsil olganlar bo‘lib, dars mashg‘ulotlarida tarix fanini o‘qitishda quyidagi metodlar qo‘llanilmoqda.

I. “Rasmi testlardan” foydalanish. Bu usul orqali o‘quvchilarda eslab qolish qobiliyati shakllanadi hamda hayotiy masdalalarni hal etishga bo‘lgan qarashlari uyg‘unlashadi.

II. “Krossvord” uslubida foydalanish. Bu uslubda o‘quvchilarning matematik savodxonligi ortadi. Ularning fikrlash va mustaqil ishlay olish qobiliyatlari shakllanadi.

Krossvord - o‘yin metodi O‘quvchilar faqat ular o‘zlari ixtiro qilgan narsalar borasidagina haqiqiy tushunchaga ega bo‘ladilar va har safar, biz ularga bir narsani tez o‘rgatmoqchi bo‘lganimizda, biz ularni narsalarni qaytadan kashf etishdan ushlab qolamiz.

III. Sonlarish tirokidagi “raqamli tarix” ta‘limiyo‘yini.

O‘quvchilaringiz tarixfanida berilgan sonlarni yodlashga erinchoqlik qilayaptimi yoki qiynalayaptimi? Unda o‘quvchilaringizni qiziqtirishning samarali yo‘llarini havola etamiz.

Bizga ma‘lumki tarix fanida har bir mavzuda tarixiy yillar, sonlar berilgan bo‘lib, ularni to‘liq eslab qolishga o‘quvchilar qiynalishadi. Agarda o‘quvchiga mavzuda berilgan yillar, sonlar bilan bog‘liq bo‘lgan voqealar, axborotni o‘rganib kelish topshirig‘i berilsa, to‘liq barchayillar, sonlar bilan bog‘liq voqealar, axborotni o‘quvchi aytib bera olmaydi. Savol tug‘ilishi mumkin. Xo‘sh, unda qanday qilib tarix darsligida berilgan yillar, sonlar bilan bog‘liq ma‘lumotlarni to‘liq eslab qolish mumkin. “Raqaamli tarix” ta‘limiy o‘yini quyidagicha o‘tkaziladi:

Geometrik shakllarda berilgan tarixiy voqealarning sodir bo‘lgan sanalari, statsitik ma‘lumotlar bilan bog‘liq bo‘lgan sonlar aniqlanadi va mental arifmetika usulida (amallarni noodati yusullarda hisoblash) shakllar hisoblab chiqariladi. Topilgan noma‘lum son izohlanadi.

Tarix darslarida o‘quvchilarning matematik savodxonlik, fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beruvchi “Raqaamli tarix” ta‘limiy o‘yinini mavzuni mustahkamlash va takrorlash vaqtida o‘quvchilar yoki guruhlar bilan ishlashda qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

“Raqaamlitarix” ta‘limiy o‘yining oltin qoidasi: Takrorlash barcha ilmlarning onasidir. Takrorlash barcha fanlar uchun birdek muhim hisoblanadi. Ammo tarix fanida ma‘lumotlar hajmi juda kattaligini hisobga olsak, mavzularni ma‘lum vaq toralig‘ida qaytarib turish judayam zarur.

Foydalanilganadabiyotlar

[1].“Inklyuziv ta‘lim” – o‘quv uslubiy qo‘llanma. Toshkent, 2019. – B. 13.; “Jamiyatda o‘z o‘rnimiz bo‘lishiga imkon beringlar”.D.Yusupov, “Daryo” Dilruh Isomiddinova. 04. 12. 2021; “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”. Toshkent: Baktria press. 2013.– B. 26; Darslarda o‘yin texnologiyalardan foydalanish. <http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/2269/html/70169/Oyinlitexnologiyalar.htm>., Farberman B.L, Musina R.G, Jumaboyeva F.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishning zamonaviy usullari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T., 2002. – 124 bet; Mirismanova N. Imkoniyati cheklangan bolalarni

o'qitishda o'qish darsida innovatsion metodlardan foydalanish // Ta'lim fidoyilari. 2022. – B. 151-154; Narziyev N.N. Tarix darslarida pedagogik texnologiyalar: interfaol metodlar va ularning amaliy ahamiyati. – Toshkent, 2016. – 52 b.

[2].Sagdiev A., Fuzailova G., Xasanova M. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2008., Shomaxmudova R.Sh. “Maxsus va inklyuziv ta'lim xalqaro va milliy tajribalar” o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2011. – B 45; Tarix darslarida metodlar. // <http://shuhratbek.uz/tarix-darslarida-qiziqarli-oyinli-usullardan-foydalanish>; Tarix o'qitish metodikasi . – Toshkent, 2005; To'laboyeva Sh.A. Tarix fanini o'qitishda innovatsion usullar. // Science and Education Scientific Journal Volume 1 Issue 1; Toshpo'latov T., G'afforov Y. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2016. – B. 36; Toshtemirova S.A. Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim.-2020. № 1 (86); Tursunov H., Akbarova N. Inklyuziv ta'limda imkoniyati cheklangan shaxslarga shaxsiy yondashuv. Uslubiy ko'rsatma. Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi. 2022-yil; Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. «Ta'lim taraqqiyoti», 3-maxsus son. –T.: «Sharq», 1999. – B. 53; Yo'ldashev S.V., Ismanov Sh.Sh. Tarix darslarida kasbga yo'naltirib o'qitish va kompetensiyalarni shakllantirish. // Международный научный журнал № 9(100), часть 3 «Новости образования: исследование в XXI веке» апрель, 2023; Yo'ldoshev S.V. Tarix o'qitish metodikasi. Darslik. – Farg'ona, “Classik”. 2022.

[3].Sagdiev A., Fuzailova G., Xasanova M. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2008. – B. 18.

[4].Yo'ldashev, S., & Dilshodjon, M. (2022). Ta'lim Tizimida Innovatsion Texnologiyalarining Ahamiyati. *Integration Of Science, Education And Practice. Scientific-Methodical Journal*, 3(6), 427-431.

TARIX TA'LIMIDA MUAMMOLI O'QITISH MASALALARI

Salimjon Valievich Yo'ldoshev FarDu dotsenti,
Zeboxon Rahmatova FarDU talabasi

Annotatsiya: Maqolada tarix fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishga muammoli ta'lim texnologiyalarning ahamiyati va uning asosida ilmiy-uslubiy tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarix fanlarini o'qitish SWOT universal tahlil metod, **Strengths** – kuchli tomonlar, **Weaknesses** – kuchsiz tomonlar yoki zaiflik, **Opportunities** – imkoniyatlar, **Threats**-tashqi muhitda mavjud xavf-xatarlar

Muammoli ta'lim texnologiyalari ta'lim- tarbiya jarayoniga o'ziga xos bo'lgan innovatsion yondashuvdir. Ayniqsa, darslar muammoli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilganda ta'lim yakuniy natija- ijobiy sifat o'zgarishi bilan kafolatlanadi, o'quv jarayonining takrorlanuvchi sikli yaratiladi, tezkor qaytuvchi aloqa vujudga keladi, o'quv maqsadlarining to'liq amalga oshirish imkoniyati yaratiladi.

Xo'sh muammoli o'qitish nima? Muammoli o'qitish – o'quvchining muammoli taqdim etilayotgan ta'lim mazmuni bilan faol o'zaro bog'lanishini tashkil etadi. Bu o'quvchidan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, tanqidiy fikrlash,

bilimlarini qo'llagan holda muammolarni bartaraf etishning optimal yo'llarini izlab topishga undash bilan ijodiy fikrlash qobiliyatlarini namoyon qilish va mustaqil ishlash kabi ko'nikma, malakalarini shakllanishini ta'minlaydi[1].

Uslubiy adabiyotlardan o'rgangan va ish tajribamda qo'llagan muammoli o'qitishga misol bo'la oladigan ayrim usullar jumladan, SWOT metod hususida.

SWOT universal tahlil metod o'rganilayotgan mavzudagi asosiy muammoni ajratib olish va muammoni o'quvchilar tomonidan mustaqil hal etilishini ta'minlashga xizmat qiluvchi metodlardan biri hisoblanadi.

Ushbu metod mukammal tahlil o'tkazish uchun qo'llaniladigan metodlardan biri hisoblanadi. Uning nomi inglizcha so'zlarning birinchi harfidan olingan bo'lib, **Strengths** – kuchli tomonlar, **Weaknesses** – kuchsiz tomonlar yoki zaiflik, **Opportunities** – imkoniyatlar, **Threats**-tashqi muhitda mavjud xavf-xatarlar degan ma'noni bildiradi[2]. Dastlab bu metod mavjud vaziyat haqidagi bilimlarni tizimlashtirish maqsadida qo'llangan. U o'rganilayotgan ob'ekt, vaziyat yoki jarayonning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, Shuningdek, ob'ektni o'rab turgan tashqi muhit bilan bog'liq xavf xatarlarni aniqlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bu metodni ta'lim jarayonida qo'llash o'quvchilarda tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikma va malakalarini shakllantirish va kengaytirishga xizmat qiladi.

SWOT –universal tahlil metodini umumta'lim maktablarida qo'llash uchun o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham ma'lum bir tayyorgarlikdan o'tgan bo'lishi, ya'ni bu metodning maqsadi, qo'llanilish holatlari haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishi lozim. Bunda o'rganilayotgan ob'ekt yoki masalaga taalluqli bo'lgan ichki va tashqi faktorlarni ajratish, ijobiy va salbiy omillarni ajrata olish malakalari shakllangan bo'lishi talab etiladi. Shuningdek, tahlilini o'tkazish jarayonida ijtimoiy, siyosiy, madaniy muhitdagi o'zgarishlarni hisobga olish talab etiladi.

O'zimizga va o'quvchilar qiyinchilik tugdirmaslik uchun avvalo metodga hos bo'lgan mavzuni tanlay bilish kerak. Ikkinchidan o'quvchilarni yoshlik va o'zlashtirish darajalariga mos bo'lgan muammoni to'g'ri qo'ya bilish metodni samarali amalga oshirishini ta'minlaydi. Dars samaradorligini oshirish har bir o'qituvchidan ta'lim-tarbiya jarayonini optimal, ya'ni qulay variantlarni puxta ishlab chiqish va amalga oshirishni talab etadi.

Masalan, 7-sinf O'zbekiston tarixi fanidan “Xorazmshohlar saltanatining Mo'g'ullar davlati bilan munosabatlari” mavzusini o'rganish jarayonida ushbu metoddan foydalanish yaxshi natija beradi. Bu mavzuda Mo'g'ullar bosqini arafasida Sulton Muhammad Xorazmshoh davlatidagi ijtimoiy, siyosiy va harbiy sohadagi kuchli, zaif, tashqi xavf-xatar va uning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Berilgan jadval asosida har bir o'quvchi darslikdagi matndan foydalangan holda, mustaqil tahlil qilishi maqsadga muvofiq.

Ushbu mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi va guruhlariga topshiriqlar jadval asosida beriladi va vaqt belgilanadi. Belgilangan vaqt tugagach guruhlar navbati bilan taqdimotini o'tkazadilar. Taqdimot vaqtida yangi mavzuni bayoni, mustahamlash, baholash bosqichlari ham amalgam oshirish uchun to'liq imkoniyatlar yaratiladi.

SWOT TAHLIL METODINING TUZILISHI

(S)- KUCHLI tomoni	(W) –ZAIF tomoni
Tahlil qilinadi: Davlatni boshqarish, ichki muhit, iqtisodiy, harbiy-texnikaviy omillarning kuchli tomonlari aniqlanadi (KUCHAYTIRISH KERAK bunda o'quvchilar kuchli tomonlarini aniqlab qanday qilib yanada kuchaytirish haqida mustaqil fikrlarini beradilar)	Tahlil qilinadi: Davlatni boshqarish, ichki muhit, iqtisodiy, harbiy-texnikaviy omillarning kuchli tomonlari aniqlanadi (BARTARAF QILISH bunda o'quvchilar zaif tomonlarini aniqlab qanday qilib zaif tomonlarni bartaraf etish haqida mustaqil fikrlarini beradilar)
(O)- IMKONIYAT Qidiriladi: Ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy muhit, o'zgarishlar, turli vaziyatlardan imkoniyatlar qidiriladi. (FOYDALI MASLAHAT bunda o'quvchilar ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, o'zgarishlarni tahlil qilib turli vaziyatlardaXorazmshohlarga imkoniyatlar topib maslahat beradilar)	(T)- XAVF-XATAR O'rganiladi: Ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy muhit o'zgarishlari, tashqi havf-xatarlarni oldindan aniqlanadi (OLDINI OLISH bunda o'quvchilar aniqlangan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, tashqi havf-xatarlarni oldini olish maslahatlarini bayon etadi)

“Muammoli vaziyat” metodi -ta’lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning echiminitopish bo’yicha ko’nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metoddir. Muammoli vaziyat metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi ta’lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ularqo’yilgan muammoning echimini topishga qodir bo’lishlari kerak, aks holda echimni topa olmagach, ta’lim oluvchilarning qiziqishlari so’nishiga, o’zlariga bo’lgan ishonchlarining yo’qolishiga olib keladi.

Muammoli vaziyat metodi qo’llanilganda ta’lim oluvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning echimini topishni o’rganadilar. Quyida, “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi keltirilgan.

“Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi, bosqichlari quyidagilardan iborat:

1.Ta’lim beruvchi mavzu bo’yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarga muammoni bayon qiladi.

2.Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.

3.Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.

4.Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o’rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so’ng bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichdaberilganvaqtmobaynidamuammoningoqibatlarito’g’risidafikr-mulohazalarinitaqdimotqiladilar. Taqdimotdanso’ngbirxilfikrlarjamlanadi.

6. Muammoni echishning turli imkoniyatlarini muhokama qiladilar, ularni tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni echish yo‘llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning echimi bo‘yicha taqdimot qiladilar va o‘z variantlarini taklif etadilar. Guruhlarning muammoli vaziyatning echimini ishlab chiqishi. Muammoli vaziyat tavsifini keltirish. Guruhlarga bo‘lish. Guruhlarning muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablarini aniqlashi. Guruhlarning muammoli vaziyatning oqibatlarini to‘g‘risida fikr yuritishi. To‘g‘ri echimlarni tanlash.

8. Barcha taqdimotdan so‘ng bir xil echimlar jamlanadi. Guruh ta’lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni echish yo‘llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

“Muammo” texnologiyasi

“Muammo” texnologiyasi o‘rganilayotgan mavzudagi asosiy muammoni ajratib olish va muammoni o‘quvchilar tomonidan mustaqil hal etilishini ta’minlashga xizmat qiluvchi texnologiyalardan biri hisoblanadi.

Masalan, O‘zbekiston tarixi fanidan **“Mo‘g‘ullar hujumi arafasida horazmshohlar davlati”** mavzusini o‘rganish jarayonida ushbu metoddan foydalanish yaxshi natija beradi. Bu mavzuda “Mo‘g‘ullar bosqini arafasida Sulton Muhammad Xorazmshoh davlatining boshqaruv tizimidagi urug‘-aymoqchilik muammosi”ni berilgan jadval asosida har bir o‘quvchi darslikdagi matndan foydalangan holda, mustaqil tahlil qilishi maqsadga muvofiq.

Ushbu mavzuni o‘rganish jarayonida tinglovchilar 3 guruhga bo‘linadi va guruhlariga quyidagi topshiriqlar beriladi:

1-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
Mo‘g‘ullar bosqini arafasida Sulton Muhammad Xorazmshoh davlatining boshqaruv tizimidagi urug‘-aymoqchilik muammosi		

2-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
Sulton Muhammad Xorazmshoh va mahalliy hukmdorlar o‘rtasidagi muammo		

3-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
Xorazm davlatining mudofasini tashkil etish muammosi		

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1]. Жуманизова М.Т. Тарих дарсларини муаммоли ўқитиш технологияси. – Т., Фан. 2009., Б.5.
- [2]. Farberman B.L. “Ilg’or pedagogik texnologiyalar”. – Т.: - 2000 .
- [3]. Tolipov O’. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Т.: - 2005.
- [4]. Yo’ldashev, S., & Dilshodjon, M. (2022). Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarining ahamiyati. *Integration of Science, Education And Practice. Scientific-Methodical Journal*, 3(6), 427-431.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Чыныкеева Г.Э. кандидат исторических наук, доцент
Ошский государственный университет (Кыргызстан)

Мирзаев А.Т. доктор философии по историческим наукам (PhD) Андижанский
государственный университет (Узбекистан)

Кыргызская Республика – многонациональное государство, где проживают представители более 100 национальностей.

Приобретение независимости Кыргызской Республики привело к укреплению национального сознания и были предприняты усилия по решению многих экономических проблем на национальной основе. События в Кыргызстане 1990-х годов имели характерные черты, т.е. в ходе политических и экономических реформ многие социальные проблемы приобрели этнический характер. Этнический конфликт июня 2010 г. В городе Ош требует изучения этнодемографических процессов в этом регионе. Административно-территориальное устройство имеет также большое значение при учете численности населения и изучении ее изменений.

Невозможно самостоятельно изучать этнические процессы и национальные явления, не отделяя их от прошлой и настоящей истории того или иного народа. Поэтому история, этнография, культура, обычаи, традиции и т. д. всех ныне живущих народов необходимо уделять больше внимания углубленному исследованию, изучению ситуаций, служащих примером их сближения и родства, а не ситуаций разделения и противостояния наций.

Национальный психологический образ жизни и исторические условия народов Кыргызстана, проживающих в регионе, существенно отличаются друг от друга. Для выявления этих особенностей проведем небольшой анализ истории миграции, этнического состава, урбанизации населения регионов, в области языка.

Народности, проживающие в Кыргызстане, различаются по численности, языку, религии, культурно-антропологическому составу, традициям и обычаям. По антропологическому составу население республики состоит из двух рас: монголоидной и европеоидной. В основном говорят и пишут на кыргызском и русском языках. В республике проживают представители не только ближнего зарубежья, но и стран дальнего зарубежья. Например, турки, евреи, эстонцы, молдоване, грузины, чехи, иранцы, курды, словаки, американцы, арабы, венгры, албанцы, французы, китайцы и т. д.

Кыргызы, как один из древних народов тюркоязычной группы Центральной Азии, являются местным населением республики.

По переписи 1999 года кыргызы составляли большую часть населения – 64,9%. По численности населения узбеки находятся на втором месте – 13,8%, русские – на третьем месте – 12,5%. По статистическим данным за 2020 год кыргызы - 73,7%, узбеки - 14,8%, русские - 5,3%, дунгане - 1,1%, уйгуры - 0,9%, другие национальности – составили 4,2% [1].

По итогам Всероссийской переписи населения 1897 года кыргызы насчитывали всего около 600 тысяч человек. Кыргызский язык является государственным языком Кыргызской Республики. Кыргызы проживают во всех регионах республики. Однако, более плотное их расположение можно наблюдать в западном районе Нарынской области. Также более плотно расположены восточной части Иссык-Куля, Таласской и Чуйской областей и в предгорьях Ферганской долины.

В районах Чуйской, Таласской и Иссык-Кульской областей кыргызы проживают совместно с представителями других национальностей и этносов. По данным переписи населения, в 1999 году численность кыргызов в республике составляла 3128,1 тыс. человек, а в 2020 году – 4804,4 тыс. человек. В текущей ситуации необходимо подчеркнуть увеличение количества кыргызов в городах за счет внутренней миграции.

Русских можно встретить в регионах всей республики. Русские компактно проживают в Чуйской, Иссык-Кульской и Таласской областях, причем большая часть из них расположена практически во всех городах республики, особенно в Бишкеке.

Узбеки живут на юго-западе Ферганской долины. Они расселились в регионах, граничащих с Баткенской, Ошской и Джалал-Абадской областями Кыргызстана, а также приграничных регионах Узбекистана. Узбеки в основном занимаются сельским хозяйством.

Татары переселились в Кыргызстан в начале XX века. Они были одними из первых просветителей, открывших школы на территории республики и обучавших кыргызскую молодежь грамоте. Большинство татар живут в городах. Среди татар много рабочих, интеллигенции и работников торговли. В 2020 году татар в республике проживало 26 732 человек.

Дунгане пришли в Кыргызстан в конце XIX века из северо-западного Китая. Из-за участия в восстании Цинь они подверглись преследованиям и в результате были вынуждены покинуть родину. Дунгане расселились преимущественно в Чуйской долине (села в Токмоке: Александровка, Милианфан, Кен-Булунг), Иссык-Кульском районе (Каракол, село Ырдык). А на юге Кыргызстана они поселились в селе Таширов сельсовета Савай Кара-Суйского района. Они говорят на дунганском языке и исповедуют мусульманскую религию. Дунгане северной части Кыргызстана сохранили и используют свои традиции и язык больше, чем дунгане южного Кыргызстана. Однако можно заметить, что следующие поколения дунгане северной части Кыргызстана говорят на русском языке, а дунгане на юге более склонны к узбекскому языку. В основном они занимаются сельским хозяйством и торговлей. В 2020 году в республике проживало 73977 человек.

Уйгуры переселились в Кыргызстан в 1920-х годах. В 50-е годы зафиксирован второй этап их переселения. В результате «Культурной революции» они были вынуждены покинуть родину. Они расселились в основном в сельскохозяйственных районах Бишкека, Токмака, Каракола.

Меньшинствами, проживающими на территории республики, являются следующие национальности и по переписи 1999 года проживают: азербайджанцы (14 тысяч), белорусы (3,2), евреи (1,6), калмыки (5,8), армяне (1,4), башкиры (2,0), грузины (0,7), корейцы (19,8), немцы (21,5), таджики (42,6), турки (33,3), чувашаи (0,8), греки (0,7), молдаване (0,8), поляки (0,8), цыгане (1,0) и другие национальности (0,2 тыс. человек)[2].

По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики с 2016 года в отделе «по национальному составу населения» зарегистрированы представители всего 30 этносов, часть остальных этносов, численность населения которых составляет менее 500 человек, определяется как «прочие», их общая численность по данным 2020 года составляет 47 тыс. 464 человек [3].

Наименьшими этническими общностями являются немцы (около 9000 человек), армяне (свыше 800 человек), чеченцы (1705 человек), белорусы (около 800 человека), грузины (574 человек), литовцы (148 человека) и молдаване (около 400 человек), латыши (около 80 человек), туркмены (более 2 тысяч человек), эстонцы (около 100 человека) и евреи (около 500 человека)[4].

По состоянию на 2020 год население нашей республики составляет 6 140 200 человек, из них зарегистрировано 898 363 узбека, уступая только кыргызам. Например, в Баткенской области зарегистрировано 73 650 узбеков, в Джалал-Абадской области - 296 064, в Ошской области - 370 519 узбеков, на юге Кыргызстана - 622 484 узбека.

Кыргызы составляют большую часть населения, за ними следуют узбеки и русские, составляющие более 90 процентов населения.

Этнический состав субрегионов(Алайский район) горно-пастбищной зоны юга Кыргызстана имеет моноэтническую структуру. Кыргызы составляют здесь большую часть населения[6].

А в субрайонах равнин и предгорий в земледельческой и животноводческой зоне (Сузакский, Ала-Букинский районы Джалал-Абадской области) сохраняется полиэтнический характер. Другими словами, живут представители всех национальностей[7].

В целом за исследуемый период доля кыргызов и узбеков в этническом составе населения увеличилась. В частности, оно возросло в городах и районных центрах. Численность славянских народов, как и других стран Центральной Азии, с каждым годом уменьшается и эта характерная тенденция сохраняется. Хотя влияние миграции заметно, на территории региона по-прежнему проживают другие небольшие этнические группы, образующие его полиэтническое население.

В последнее время наблюдается естественный прирост кыргызов и среднеазиатских республик: узбеков, таджиков, уйгуров, казахов, но резко сократилось количество русских, немцев, украинцев, татар и евреев. Это связано с миграцией некоторых представителей национальностей на историческую родину или жить в другой стране. Все национальности, проживающие на территории

республики, являются народом Кыргызстана. Поэтому общая цель – поднять экономику, сформировать нацию, идеологию, перейти к рыночным отношениям, позаботиться обо всех, укрепить дружбу народов, построить и развивать независимое и суверенное демократическое государство.

Список использованных литератур:

1. Кыргызстан. Кыскача статистикалык маалымдамасы. КыргызРеспубликасынынУлуттук статистика комитети. Б., 2020. – 15-бет.
2. <http://www.stat.kg/ru/>
3. <http://www.nlkg.kg/ru/projects/little-kirghizstan/malye-narody-v-kyrgyzstane-prozhivayut-104-estonca>
4. <http://www.stat.kg/ru/>
5. Gulnaz Chynykeeva... The Southern Region of Kyrgyzstan: Modernity and Ethnic-Demographic Development. Open Journal of Social Sciences, 2020, 8, 1-12.
6. Чыныкеева Г.Э. Азыркы мезгилдеги Кыргызстандын түштүгүндөгү этнодемографиялык процесстер (Жалал-Абад облусундагы этносоциологиялык изилдөөлөрдүн негизинде). Б., 2016.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ РАБОТЫ С КЛИЕНТАМИ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Дыйканова Ш.А. кандидат исторических наук, доцент Ошский государственный университет (Кыргызстан)

Чыныкеева Г.Э. кандидат исторических наук, доцент Ошский государственный университет (Кыргызстан)

Мирзаев А. доктор философии по историческим наукам (PhD) Андижанский государственный университет (Узбекистан)

Аннотация. В данной статье изложены цель, техника и принципы метода индивидуальной работы с клиентом в социальных вопросах. Социальная работа с индивидуальным клиентом — это процесс, посредством которого социальный работник работает с человеком, чтобы помочь ему решить проблемы и улучшить качество его жизни.

Ключевые слова: клиент, индивидуальная социальная работа, технология «один на один», эмоциональная нестабильность, субъект, субъектное взаимодействие.

Метод организации индивидуальной социальной работы с клиентом осуществляется социальным работником «один на один» с целью решения его личных и социальных вопросов. Типичные личные проблемы в практике социальной работы включают эмоциональную нестабильность или напряженность, семейные и личностные кризисы, семейные конфликты, проблемы на работе и учебе, проблемы безработицы и т. д.

Социальная работа с индивидуальным клиентом — это процесс, посредством которого социальный работник работает с человеком, чтобы помочь ему решить проблемы и улучшить качество его жизни. В этом процессе социальный работник устанавливает личный контакт с клиентом, анализирует его ситуацию, определяет его потребности и разрабатывает план действий [1].

Цель индивидуальной социальной работы с клиентом — помочь ему преодолеть трудности, улучшить его социальное функционирование и достичь личных целей. В обязанности социального работника входит оказание эмоциональной поддержки, консультирование, предоставление информации о доступных ресурсах и услугах, помощь в развитии навыков самоуправления и решения проблем, а также облегчение доступа к необходимой помощи и поддержке со стороны других специалистов и организаций. Индивидуальный подход предполагает особые отношения между социальным работником и клиентом [2].

В процессе личностной помощи не только планируются соответствующие процедуры взаимодействия, но и предъявляются особые требования к роли социального работника, необходимым знаниям о клиенте, что обеспечивает условия для работы в системе «один на один». Согласно концепции Л. Джонсона, контекст труда, способствующий успеху, можно представить как активную систему, каждая из которой обладает своими уникальными качествами и характеристиками. На схеме показаны условия субъект - субъектного взаимодействия в индивидуальном трудовом процессе [3].

Взаимодействие один на один с клиентом достигается за счет последовательной системы действий. Прежде всего, между социальным работником и клиентом должны быть установлены отношения. Общую модель деятельности социального работника в личной работе с клиентом можно описать следующим образом:

1. Установление ключевой связи и потребности клиента в переменах. На этом этапе социальный работник может обнаружить, что клиент не понимает, в чем состоит его проблема, и не желает прилагать усилия для внесения необходимых изменений. Социальный работник может обратить внимание клиента на то, почему он отрицает проблему, и вежливо показать клиенту свое присутствие во время обсуждений. Клиент должен опровергнуть эти доказательства. Если клиент все еще не понимает необходимости перемен, социальный работник оставляет клиенту возможность вернуться к проблеме в будущем, когда клиент почувствует необходимость ее обсудить.
2. Изучите и проясните проблему. Следующий этап процесса начинается, когда клиент понимает, что социальный работник действительно может ему помочь в данной ситуации. На этом этапе между социальным работником и клиентом устанавливаются отношения, позволяющие определить пути решения проблемы.
3. Вдохновлять и мотивировать. Оценка ситуации социального работника совместно с клиентом. Социальный диагноз. Работайте над мотивацией клиента, ведь если клиент не мотивирует себя на изменения, конструктивных изменений не произойдет.
4. Концептуализация проблемы. Социальный работник и клиент договариваются об определении цели, которую необходимо достичь, используемых методов и задач,

которые необходимо решить для достижения цели. Вместе они оценивают разные варианты решения проблемы, объективно определяют необходимые изменения и вмешательства. Зачастую клиент изначально рассматривает свою проблему как проявление личного недостатка, поэтому его поведение может быть беспокойным и эмоциональным. В этой ситуации он не видит, что его проблема имеет ряд компонентов, которые можно так или иначе модифицировать.

5. Изучите стратегии преодоления трудностей. Вовлечение клиента в соответствующую деятельность, чтобы помочь сформировать объективные воздействия, направленные на желаемые изменения. Процесс направления разрабатывает совместные стратегии решения проблем между клиентом и социальным работником. Каждый клиент уникален, как и его проблемы. То, что важно для одного клиента, может быть неинтересно для другого.

6. Выбор стратегии. Оценка процесса и результатов работы социального работника совместно с клиентом, обобщение происходящих изменений и стабилизация ситуации. Если клиент нерешителен или сопротивляется изменению ситуации, а только отыгрывает, конструктивных изменений не произойдет.

7. Реализация стратегии. Если заказчик выполняет взятые на себя обязательства, взаимодействие проходит успешно.

8. Эволюция. При конструктивном изменении, которое должно быть стабильным и постоянным, клиент должен добиться необходимых изменений, а отношения между ним и социальным работником должны быть прекращены [4].

В личном процессе социальный работник должен учитывать, что у клиента есть не только его потребности, но и его права. Исходя из этики профессиональной социальной работы, в процессе взаимодействия с клиентами специалисты руководствуются следующими принципами:

- клиент имеет особый, индивидуальный характер;
- клиент имеет право выражать свои чувства;
- социальный работник должен демонстрировать контролируемую эмоциональную вовлеченность;
- клиент не должен чувствовать себя отвергнутым социальным работником, его следует «принять»;
- он не должен чувствовать, что его «судит» социальный работник;
- клиент имеет право принимать собственные решения и принимать собственные решения;
- клиент имеет право на неприкосновенность к частной жизни [5].

Помимо упомянутых выше принципов следует сказать, что в личном опыте работы формируются дополнительные принципы, запрещающие социальному работнику следовать за клиентом в определенных случаях, поскольку это ограничивает независимость социального работника. Эти принципы включают в себя:

- никогда не следует помогать «третьему лицу» – человеку, с которым вы не встречались и ситуацию которого вы с ним не обсуждали;
- никогда не верьте, что человек совершенно беспомощен (кроме случаев потери сознания);
- не пытайтесь заставить другого человека почувствовать себя лучше;

- не принимать решения за другого человека и не пытаться убедить его сделать правильный выбор;

Будьте уверены, что клиент является автором своей проблемы и только клиент может знать и вы Особенности процесса индивидуальной социальной работы с клиентом:

1. Индивидуальный подход. Одной из основных особенностей социальной работы с клиентом являются личные отношения. Каждый клиент уникален и имеет свои особенности, потребности и проблемы. Социальный работник должен учитывать эти особенности и разрабатывать индивидуальные планы и стратегии работы с каждым клиентом, брать правильное решение.

2. Сочувствие и поддержка. Социальный работник должен проявлять сострадание и понимание к клиенту. Он должен быть готов выслушать клиента, понять его чувства и эмоции и оказать ему эмоциональную поддержку. Это помогает клиенту почувствовать себя понятым и важным, а также создает доверительные отношения между социальным работником и клиентом;

3. Сотрудничество и партнерство. Процесс индивидуальной социальной работы с клиентом строится на принципе сотрудничества и партнёрства. Социальный работник и клиент должны работать вместе для достижения поставленных целей. Социальный работник должен уважать автономию и право клиента на принятие решений и включать его в процесс планирования и принятия решений;

4. Комплексный подход. Индивидуальная социальная работа с клиентом предполагает комплексный подход к решению его проблем. Социальный работник изучает не только конкретную проблему клиента, но и его общую ситуацию, включая социальное окружение, семью, финансовое положение и т. д. следует проанализировать;

5. Прозрачность и конфиденциальность. Социальный работник обязан обеспечить конфиденциальность полученной от клиента информации. Клиент должен чувствовать, что его личная информация и проблемы не будут раскрыты без его согласия. При этом социальный работник должен быть открытым и прозрачным в своей работе, объяснять клиенту свои действия и учитывать его мнение [6].

Таким образом, организация индивидуальной социальной работы с клиентом является важной составляющей профессиональной деятельности социального работника. Его цель – помочь и поддержать человека в решении его проблем и достижении личных целей. В процессе личностной социальной работы используются различные методы и приемы, основанные на принципах эмпатии, неразделения, конфиденциальности и уважения к клиенту. Социальный работник играет важную роль в этом процессе как посредник, консультант и посредник между клиентом и ресурсами сообщества. Должны соблюдаться этические принципы, такие как конфиденциальность, справедливость и уважение прав и достоинства клиента.

Список использованных литератур:

1. Карль Ф. Расширенная консультационная и образовательная деятельность с пожилыми людьми // Психология зрелости и старения. 2000. № 3. С. 67-74.
2. Медведева Г.П. Этика социальной работы: Учеб. пособие. - М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2002. - 208 с.
3. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. - Киев: Украинский НИИ проблем молодёжи; Academpress, 1994. - 192 с.
4. Основы социальной работы: Учеб. пособие / Под ред. Н.Ф. Басова. - М.: Издат. центр «Академия», 2004. - 288 с.
5. Ритцер Дж. Современные социологические теории. - 5-е изд. - СПб.: Питер, 2002. - 688 с.
6. Социальная работа: Учеб. пособие / Под общ. ред. В.И. Курбатова. - 4-е изд. - Ростов н/Д.: «Феникс», 2005. - 480 с.

ЮКСАК ТАРАҚҚИЁТ УЧУН ПОЙДЕВОР

Қозоқов Тоҳиржон Қодиралиевич, Наманган Импулс тиббиёт институти
доценти, тарих фанлари номзоди Tel: +99893 345-19-69,
E-mail: qozoqov69@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимизда кейинги пайтларда таълим, илм-фан соҳасида олиб борилаётган давлат сиёсати, Президент Шавкат Мирзиёевнинг мазкур масалаларга эътибори хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар. Президент, ренессанс, илм, маърифат, китоб, жадид, таълим, тарбия, тараққиёт, келажак.

Бугунги кунда мамлакатимиз миқёсида ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Атоқли алломаларимиз номларини абадийлаштириш, улар томонидан яратилган маънавий мерос намуналарини асраб-авайлаш, халққа етказиш борасида ҳам талайгина ишлар қилинди. Айни дамда давлатимиз раҳбарияти ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган қарорлар эса ушбу хайрли ишларнинг аҳамиятлилик даражасини кўрсатиб бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг илк маърузаларидаёқ: “Биз аждодларимизнинг ёрқин хотирасини асраб-авайлаб, қалбимизда, юрагимизда абадий сақлаймиз”, деган эди [5. 5 б.].

2017 йилнинг 24 май куни Ўзбекистон Президентининг “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2995 Қарори эълон қилинди [1].

Қарорда тарихий манбалар билан ишлаш учун маҳаллий ва хорижий тадқиқотчиларга қулай шароитлар яратиш, тарихий-маданий меросимиз намуналарини ҳар томонлама чуқур ўрганиш, аллома ва мутафаккирларимизнинг жаҳон илм-фани ва цивилизацияси ривожига қўшган беқиёс ҳиссасини тарғиб этиш кўрсатилган. Шу асосда фуқароларимиз, аввало, ёш авлодни халқимизнинг улкан

маънавий меросига ҳурмат, она юртимизга меҳр ва садоқат руҳида тарбиялашга қаратилган ишларнинг натижадорлигини тубдан ошириш бўйича долзарб вазифалар тургани ҳам алоҳида таъкидланган.

Ушбу хайрли ишларнинг давоми сифатида давлатимиз раҳбарининг 2020 йил 16 апрелдаги **“Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги ПҚ-4680 Қарори қабул қилинди [4].

Шунингдек, қарорда Шарқ тиллари соҳасида ўрта бўғин профессионал кадрларни тайёрлаш, истеъдодли ёшлар авлодини етиштириш мақсадида Наманган ва Хива шаҳарларида техникумлар ташкил этилиши таъкидланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йилнинг 30 сентябрида Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқини [9] бу борада амалга оширилиши лозим бўлган ишлар учун туртки бўлди. Жумладан Президент, қадимий даврда Юнонистонда илм-фаннинг ривожланиши, ўрта асрларда эса ушбу ривожланиш Марказий Осиё ҳудудига кўчганлиги, бу юртимиз тарихидаги биринчи Ренессанс эканлигини, машҳур даҳолар шу кезларда етишиб чиққанлигини айтиш баробарида Амир Темур ва темурийлар даврида юртимизда иккинчи Уйғониш, яъни иккинчи Ренессанс даври бўлганлигини таъкидлаб ўтди.

Аждодларимиз ушбу юксак чўққиларга ўз ақл-заковати ва салоҳиятини илм-фан ютуқларини чуқур ўрганиш ва бойитишга бағишлаганликлари учун ҳам эришганликларига Президент алоҳида урғу берди.

“...Бундай тенгсиз бойликни амалий ҳаётимизга татбиқ этишда бепарволик ва эътиборсизликка йўл қўймоқдамиз. Ваҳоланки, бундай ноёб мерос камдан-кам халқларга насиб этган. Биргина Фанлар академиясининг Шарқшунослик институти фондларида сақланаётган 100 мингдан ортиқ нодир қўлёзмаларга дунё аҳли ҳавас қилади.

...Буюк аждодларимизнинг бетакрор ва ноёб илмий-маънавий мероси биз учун доимий ҳаракатдаги ҳаётий дастурга айланиши керак. Бу ўлмас мерос ҳамиша ёнимизда бўлиб, бизга доимо куч-қувват ва илҳом бағишлаши лозим”, деди Президент [9].

Дарҳақиқат ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида 26 000 жилдга яқин қўлёзма сақланаётган бўлиб, уларнинг кўпчилигида бир қанча асарлар жамланган. Тошбосма ва нашр этилган китобларнинг умумий сони эса 40 000 га яқин жилдни ташкил этади. Шунингдек, институтнинг қўлёзмалар хазинасида 10 мингга яқин тарихий ҳужжатлар сақланади [7. 14-15 б.].

Бундай улкан ҳажмдаги илмий-маънавий меросни асраб-авайлаш, ўрганган ҳолда келажак авлодларга етказиш мамлакатимиз ҳар бир фуқаросининг муқаддас бурчи бўлмоғи лозим.

Ўзбекистон Президенти ушбу нутқида Ватанимиз озодлиги ва халқимиз бахт-саодати йўлида жонини фидо қилган жадидларнинг илмий-маърифий, адабий-бадий мероси бугунги кунда ҳам бекиёс аҳамиятга эга эканлигига барчанинг эътиборини қаратди: **“Оққан дарё – оқаверади”**, дейди доно халқимиз. Бугун буюк аждодларимизнинг бебаҳо меросига таяниб, янги Ренессанс пойдеворини яратиш

учун бизда барча имкониятлар мавжуд, дейишга тўла асосларимиз бор. Ҳамма гап ана шу имкониятлардан қай даражада оқилона фойдалана олишимизга боғлиқ” [9].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йилнинг 24 январь кун Олий Мажлисга мурожаатномасида ҳам жади́дчилик ҳаракати намоёндалари меросини изчиллик билан ўрганиш лозимлигини қуйидагича изоҳлаб ўтди: **“...Умуман, биз жади́дчилик ҳаракати, маърифатпарвар боболаримиз меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топамиз. Бу бебаҳо бойликни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз, айниқса, ёшларимиз бугунги тинч ва эркин ҳаётнинг қадрини англаб етади”**, деган эди[8].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармон ва қарорларида, хусусан, 2019 йил 3 май “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 4307-сон қарори 1-иловасининг 35-бандида: “Ўзбекистон ҳудудида етишиб чиққан буюк алломалар, саркардалар, давлат ва жамоат арбобларининг ҳаёти, илмий, ижодий ишлари, давлат ва жамият ривожини йўлида амалга оширган ибратли фаолияти ҳақида маълумотлар бериб бориш”ни [2] мамлакатимизда кенг нишонладиган байрамлар ва бошқа саналарда кенг аҳоли орасида амалга ошириладиган маънавий-маърифий тадбирларнинг таркибий қисми сифатида белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 2 мартдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини **«Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»**да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 5953 Фармонининг илова қисми ҳисобланмиш “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури”нинг 225-бандида эса, 2020 йилнинг 20 октябрида “Улуғ аллома ва жамоат арбоби Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг 145 йиллик таваллуд санасини кенг нишонлаш”, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини тайёрлаш, Маҳмудхўжа Беҳбудий номини абадийлаштириш, унинг ҳаёти ва ижодига бағишланган ҳужжатли фильм яратиш, асарлари асосида замонавий театр репертуарларини саҳналаштириш, шунингдек, **жади́дчилик ҳаракатининг бошқа маърифатпарвар намоёндалари меросини** чуқур ўрганиш ва тарғиб қилиш назарда тутилган[3].

Ўзбекистон Президенти нафақат ота-боболаримиздан қолган маънавий ва илмий меросни, балки моддий-меъморий ёдгорликларни ҳам асраб-авайлаш лозимлигига жамоатчилик эътиборини қаратди. Жумладан: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг 2020 йилнинг 29 декабридаги Олий Мажлисга мурожаатномасида “Бой тарихимиз дурдонаси бўлган 7 мингдан зиёд маданий мерос объектини асраб-авайлаб, келажак авлодлар учун безавол етказишимиз зарур”, деб таъкидлаб ўтди [10].

Президент ўз нутқ ва чиқишларида турли тарихий даврларда юртимиз тарихи ва маданиятига оид кўплаб ноёб қўлёзмалар ва архив ҳужжатларининг чет элларга олиб кетилганлиги, ҳозирда эса улар хорижий давлатларнинг илмий муассасаларида

сақланаётганлиги, улар сонини аниқлаш ва ўрганиш, имкон қадар республикамизга олиб келиш ва ҳатто бу масалани давлат сиёсати даражасига кўтариш зарурлигини уқтириб ўтди.

Мамлакатимиз раҳбарининг 2017 йилнинг 15 июнида Ўзбекистон мусулмонлари идораси раҳбарлари, дин арбоблари, “Нуроний” ва “Маҳалла” жамғармалари, Хотин-қизлар қўмитаси, собиқ “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати фаоллари, ҳокимликлар, ҳуқуқ-тартибот идоралари вакиллари, илм-фан ва маданият намояндалари, исломий таълим муассасалари мутасаддилари ва талабалари, жамоатчилик вакиллари иштирокида ўтказган “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги анжуманда қилган маърузаси том маънода тарихий аҳамиятга эга бўлди. Унда давлатимиз раҳбари: “...тарихимиз, маданиятимиз, динимизга алоқадор бир варақ кўлёзма бўлса ҳам, уларни тўплаб, халқимизни, ёшларимизни таништириш, бизнинг қандай буюк ва бетакрор меросимиз борлигини англатиш, фарзандларимизни шу улуг меросга муносиб этиб тарбиялашдан иборат” [б. 470-471 б.] эканлигини, яна бир карра таъкидлаб, мутасадди раҳбарлар ва зиёлиларнинг эътиборини мазкур аҳамиятли масалага қаратди.

Шу маънода Ахсикент халқаро илмий-тадқиқот жамоат бирлашмаси илмий ходимлари ҳам асосий эътиборни қадимий кўлёмаларни ўрганиш, жадид мутафаккирларининг илмий меросини янада чуқур тадқиқ этишга қаратмоқдалар. Дастлабки иш сифатида ҳозирда режа асосида “Ахсикент кутубхонаси” туркумида илмий асарларни нашр қилишни йўлга қўйдилар.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 24 майдаги **“Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги ПҚ-2995 Қарори. <https://lex.uz/docs/3211987>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 май “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 4307-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4320700>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 2 мартдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 5953 Фармони //Халқ сўзи, 2020 йил 3 март.

4. Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги **“Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги ПҚ-4680 Қарори. <https://lex.uz/docs/4791086>

5. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.-Тошкент: Ўзбекистон, 2016.-5 бет.

6. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Асарлар I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.-Б. 470-471.

7. Жабборов Н. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти: кеча, бугун ва истикбол //Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Ёш олимлар кенгашининг Ёш олимлар ахборотномаси, №2 (6).-2019.-Б. 14-15.

8. <https://nrm.uz>. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 24 январь куни Олий Мажлисга мурожаатномаси (2020 йил 24 январь).

9. <https://president.uz/uz/lists/view/3864>. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йилнинг 30 сентябрида Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи.

10.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 29 декабридаги Олий Мажлисга мурожаатномаси. <http://uzbekistonmet.uz/uz/lists/view/643>.

МУХАНДИСЛИК МУТАХАССИСЛИКЛАР УЧУН МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ ФАНИНИНГ ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ

Қодиржон Одилов Андижон Машинасозлик институти

“Машинасозлик ишлаб чиқаришини автоматлаштириш” кафедраси доценти,
фалсафа фанлари номзоди.

Маълумки, инсоният тамонидан кашф этилган ва одамлар амал қилиб ва ривожлантириб борилаётган ҳар қандай воқеликнинг, жумладан фанлар амалиётининг ҳам фалсафий асослари мавжуд. Шу билан бирга инсонлар ўрганиб амал қилиб бораётган фанлар нафақат таълимий балки тарбиявий масалаларни ҳам қўшиб олади. Бунда фанлар заруриятининг фалсафий ва педагогик эҳтиёжи намоён бўлади.Шу боис фалсафа ва педагогика узоқ йиллик алоқаларга эга, бундан ташқари, биринчи педагогик фикрлар ва назариялар фалсафий тушунчаларга мос равишда пайдо бўлган, бугунги кунда ҳам бу жароён давом этмоқда.

Мамлакатимизда Олий таълим тизимида Магистратура йўналишида ўқитилаётган “Махсус фанларни ўқитиш методикаси” фани ҳам ўз фалсафий асосларига кўра мутахассислик фанларидан ҳам педагогик фанлардан ҳам ажралиб туради. Уни ўрганиш бир томондан касб эгаллашга қаратилган мутахассислик фанларини пухта билишни талаб қилса, иккинчи томондан, уни ёшларга ўргатиш учун зарур бўлган билим, амалий иш-ҳаракат усуллари шакллантириш қонуниятлари, қоидалари, шакл, метод ва воситаларини, хуллас, ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш, амалга ошириш маҳоратига эга бўлиш учун интилишни талаб қилади.

Маълумки, таълим-тарбия ниҳоятда мураккаб, қийин фаолият ва жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук кишилари жалб этилганлар. Қадимги Юнонистон ва Рим тарихидан биламизки, милоддан аввалги даврларда ҳам ёш авлод тарбияси ўзининг маънавий қиёфаси ва ақлий қобилияти билан жамият аъзолари ўртасида юксак ҳурмат-эҳтиромга сазовор бўлган кишилар, файласуфлар, донишмандлар зиммасига ишониб топширилган. Марказий Осиёнинг, хусусан мамлакатимизнинг ўрта асрлар тарихи ҳам буни исботлайди. Бу эса ёш авлод тарбияси, унинг ташкил этилиши ва мазмуни нафақат шахс камолотини балки

жамият тараққиётини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини қадимдан англаб этилганини кўрсатади.

Республикамизда ҳам бугун тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг билими, кўникмаси, малакасини нафақат микдор, балки сифат жиҳатдан ҳам кафолатланишини, бунинг учун эса таълим жараёнини илғор жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ташкил этиш, рақобатбардошликни таъминлаш мақсадида таълим тизимини ислоҳ қилинмоқда.

Маълумки, фанни ўрганишда бир томондан, фалсафий тафаккур - ижтимоий онгнинг шакли сифатида амал қилса, бошқа томондан, яъни дидактик жиҳатдан нимани ўрганиш асосий рол ўйнайди, методик жиҳатдан эса қандай ўрганиш, ўқитиш асосий рол ўйнайди. Нимани ўқитишни мутахассислик фанлари мақсади, мазмуни ифодаласа, қандай ўқитиш, ўргатиш вазифасинини Махсус фанларни ўқитиш методикаси фани бажаради.

Ўқитиш усуллари амалий фандир, яъни ўқув жараёнида назария ва амалиёт ўзбошимчалик билан эмас, балки оқилона нисбатда бирлаштирилиши керак. Агар мураккаб материал ўрганилаётган бўлса, унинг устида ишлашда назария устунлик қилади. Бунда тушунтириш, мулоҳаза юритиш, суҳбат ва шу каби бошқа усуллари амал қилади. Ўрганилаётган янги материал бирлаштириш, машқлар ўтказиш орқали талабалар ўртасида тегишли кўникма ва кўникмаларни шакллантирилади.

Жамиятдаги шарт-шароитларнинг жадал ривожланиши олий ўқув юртларида мутахассисларни тайёрлаш ва малакасини ошириш сифатига талаб ортиб бормоқда. Машинасозлик йўналишида таълимнинг асосида учта асосий элемент мавжуд: яъни техник адабиётларни ўрганиш натижасида тўпланган билимлар, қобилият, ўз фикрларини тўғри ифода этиш қобилияти ва касбий маҳорат. Ушбу элементлар фалсафий мушоҳада сифатида талабалар томонидан эса ассимиляция маҳсулоти сифатида ишлайди. Билим, маҳорат ва кўникмалар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва табиий равишда ўқув жараёнини яхшилайдди.

Техник фанлар ижтимоий-гуманитар фанлардан фарқ қилади, чунки улар тақдим этилганда формулалар, диаграммалар, чизмалардан графикалар ва маълумотлар базаларига қадар турли даражадаги терминологик ва иллюстратив материалларга мурожаат қилиш керак.

Магистрларнинг билимларини риволантиришда уларга янги керакли билимларни, маълумотларни етказа олиш муҳимдир. Техник мутахассисликларни ўрганаётган ҳар бир киши ўқув ва техник адабиётлар билан ишлашни ўрганиши, статик ишлов беришдан сўнг экспериментал маълумотларни қайта ишлай олиши ва уларни жуда юқори аниқликка етказиши керак.

Магистратура тизимида таълимнинг энг муҳим қисми магистрларни фалсафий мушоҳада қилишга ўргатиш ва фикрлашга, тақдим этилган материални қисм ва бутун асосида қабул қилишга ўзлаштиришга ўргатишдир. Мамлакатимиздаги потенциал мутахассисларнинг келажаги асосан мустақил ўқишига ва мутахассисларнинг малакасига боғлиқ. Олий ўқув юртларида махсус фанларни ўқитиш танланган фанларни касбий даражада ўрганиш имкониятлари ва усуллари ўрганиш, замонавий ўқитиш усуллари ўрганиш ва уларни қўллаш учун қулай кўникмаларга эга бўлиш имкониятларини ўрганиш, шунингдек талабалар ва магистрлар билимини, махсус фанларни якуний назорат қилиш усуллари ишлаб

чиқишни ўз ичига олади. Олий ўқув юртларида ўқиш жараёни талабаларни (бакалаврлар, мутахассислар, магистрлар ва бошқаларни) рағбатлантиришини, ўз билимларидан амалиётда ва ўзларга юкланган вазифаларни ҳал қилишдан тўғри ва самарали фойдаланишни тақозо этади. Ўқитувчи учун эса Олий ўқув юртида ўз фанлари мавзуларини тўғри тақдим этиш, таълим олувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, уларнинг ёшини ва ишлаш қобилиятини ҳисобга олиши керак.

Мухандислик фанларни ўқитишда биз аниқлайдиган ва ҳозирда фойдаланадиган ўзига хос усуллар мавжуд. Аудиторияда маърузаларни тинглашга қаратилган барча мутахассисликлар тингловчиларини ўқитишда қўлланиладиган интерактив усул, бунда даслабки босқичда талабалар ва магстр тингловчиларнинг пасив ролини эгаллайдилар, ўқитувчи эса актёр бўлиб, дарс жараёнини бошқаради. Ўқитишнинг ушбу усули, замонавий педагогик технологияларга кўра, тажрибаси кам ўқитувчилар учун энг самарасиз, аммо баъзида бу усул яхши тажрибага эга ўқитувчилар учун ва тавсия этилган фанларни чуқур ўрганишга қаратилган мақсадларни аниқ белгилаб олган талабалар билан ишлашда яхши ишлайди.

Талабалар айниқса магистрлар пасив тингловчилар эмас, балки ушбу дарснинг фаол иштирокчиларидир. Бундай турдаги дарсларда ўқитувчи ва тингловчилар тенг ҳуқуқларга эга, улар саволлар беришлари ва ўқитувчи билан фаол мулоқот қилишлари мумкин. Йиллар давомида ҳар бир ўқитувчи ўзи учун талабаларни ўқитиш учун фойдаланадиган бир нечта яхши ўқитиш усулларини танлайди, шунда тингловчилар ўқув фанларини тугатгандан сўнг уларни амалда қўллашлари, вазифаларни тезда ҳал қилишлари, керакли экстремал ечим билан тўғри ечимни тезда аниқлашлари мумкин.

Бошқа усул-бу лойиҳалар усули, бу ерда магистрлар ўқитувчининг бевосита иштирокисиз мустақил равишда ишлайди, ўқитувчи фақат созлагич бўлиб, уларни тўғри йўналишга йўналтиришга ёрдам беради ва магистрлар фанлар мавзусини тайёрлаш бўйича барча ишларни мустақил равишда тайёрлайдилар. Яхши ўқитиш методикаси махсус фанни ўрганиш зарурлигини ушбу курсни ўзлаштириш учун ижобий мотивация билан бирлаштиришга асосланган ҳолда ўқитувчининг ҳам, талабаларнинг ҳам манфаатларини бирлаштиришни таъминлайди. Фанни ўқитиш самарадорлиги ва сифати ўқитувчининг касбий истеъдоди ва услубий маҳорати билан белгиланади. У ҳар бир аниқ ҳолатда, таълимнинг мавжуд шакллари, усуллари ва воситаларининг хилма-хиллигидан, талабалар жамоасининг ўзига хос хусусиятларини, шахсий тайёргарлик даражасини ва амалий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда энг оқилона бўлганларни танлаши керак.

Хулоса қилиб айтишда, магстатура тизимида мухандислик мутахассисликлар учун “Махсус фанларни ўқитиш методикаси фани”ни ўқитилиши замонавий педагогик технологияларни фалсафий асосларини мустаҳкамлайди ва замонавий ўқитувчилар ва ихтирочиларни шакллантиради.

ЗАМОНАВИЙ ТАРАҚҚИЁТДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ МАСАЛАЛАРИГА ДОИР

Қодиржон Одилов Машинасозлик технологияларини ташкил этиш
ва автоматлаштириш кафедраси доценти, фалсафа фанлари номзоди

Бугунги кунда инсоният ХХІ аср технологиялар асрида яшамоқда. Шу билан бирга эндиликда нафақат технологиялар, балки сунъий онг ҳам ривожланиб бормоқда. Бу аксарият ҳоларда инсониятга қатта қулайликлар келтираётган бўлса, бошқа ҳолатларда экспертларни хавотирга солиб, айрим соҳа вакиллари хушёрликка чақирмоқда. Хўш, сунъий интеллект сабаб ҳақиқатан айрим касблар йўқолиб кетиши юз бермоқда.

Агар сунъий интеллектга ҳеч қандай инсоний фазилатлар берилмаса яхши эмас, унга керакли восита сифатида муносабатда бўлинса, ҳаммаси ўз жойига тушади. Шу боис сунъий онгдан мазмунли ва оқилона фойдаланилса, мамлакат иқтисодиётига улкан ҳисса қўшиши мумкин.

Сунъий интеллект деганда инсоннинг мантиқий ва ижодий функцияларини бажарувчи интеллектуал сунъий тизим тушунилади. Ушбу атама, шунингдек, ўрганиш ва муаммоларни ҳал қилиш каби инсон ақли билан боғлиқ хусусиятларни намоиш этадиган ҳар қандай технологияга нисбатан ҳам қўлланиши мумкин. Сунъий интеллектнинг идеал хусусияти – бу аниқ мақсадга эришиш учун энг яхши имкониятга эга бўлган ҳаракатларни баҳолай олиш ва амалга ошириш қобилиятидир.

Жаҳонда бугунги кунда сунъий интеллект инновацион технологиялар инсониятнинг яшаш тарзимизни буткул ўзгартириб бормоқда. Сунъий интеллект инсоният ҳаётига бўрондек кириб келиб ва жамиятнинг ҳар бир соҳасига ўз таъсирини ўтказиб, ақл бовар қилмайдиган ўзгаришлар ясамоқда. Шу туфайли сунъий интеллект технологиялари ҳукумат, давлат бошқаруви, саноат ва илмий соҳаларнинг катта эътиборини тортмоқда. Бинобарин, сунъий интеллект технологияларини ҳар бир соҳага қўллаш жуда катта самарадорликларга олиб келиши кундан-кунга ўз тасдиғини топиб келмоқда.

“Сунъий интеллект” тушунчаси дастлаб АҚШда пайдо бўлди ва секин-аста бошқа давлатларда ҳам кенг қўлланила бошланди. 1956 йил АҚШда компьютер ва дастурлаш соҳа сунъий интеллектдаги 10 нафар америкалик етакчи мутахас биринчи учрашуви бўлиб ўтди. Ўша пайтда мутахаслардан кўпчилиги яқин ўн йил ичида сунъий ақл яратилиши мумкинлигини тахмин қиларди. Чорак асрдан кейин, яъни 1981йили сунъий интеллект бўйича Канадада бўлиб ўтган Халқаро конференция биринчи учрашувнинг ўнта қатнашчидан бештаси қилинган башоратлар ўта оптимистик бўлганлигини, аслида эса у анчагина мураккаб эканлигини тан олишди ва бу йўналишда кўпгина илмий ҳамда амалий муаммолар борлиги қайд этилди.¹¹¹

Сунъий интеллект деганда инсоннинг мантиқий ва ижодий функцияларини бажарувчи интеллектуал сунъий тизим тушунилади. Ушбу атама, шунингдек, ўрганиш ва муаммоларни ҳал қилиш каби инсон ақли билан боғлиқ хусусиятларни

¹¹¹ <https://kompy.info/1-suniy-intelekt-va-uning-yaratilish-tarixi.html>

намойиш этадиган ҳар қандай технологияга нисбатан ҳам қўлланиши мумкин. Сунъий интеллектнинг идеал хусусияти – бу аниқ мақсадга эришиш учун энг яхши имкониятга эга бўлган ҳаракатларни баҳолай олиш ва амалга ошириш қобилиятидир.

Одатда, “сунъий интеллект”, ёки “роботлар” деганда, кўпчиликнинг кўз олдига инсонлардек гаплаша оладиган, уларнинг ўрнига барча юмушларни бажара оладиган ёрдамчилар келади. Аммо бу нисбатан кенгрок тушунча. Содда қилиб айтиганда аслида, мобиль қурилмангиздаги дастурлар: google-таржимон, луғатлар, турли хил ўйинлар ва ҳоказолар ҳам сунъий интеллектга яққол мисол бўла олади. Фақат уларнинг қамрови кичикрок бўлиб, маълум бир йўналишдагина бизга ёрдам бера олади. Яъни, бажармоқчи бўлган амалларингиз турига қараб тегишли дастурдан фойдаланасиз.

Шу билан бирга сунъий интеллектнинг энг сўнгги технологиялардан баъзиларига эътиборни қаратсак, 2022 йилда долзарб бўлиб ҳисобланаётган сунъий интеллектнинг технологиялари рўйхатининг асосий позициясини Табиий тилни қайта ишлаш (Natural Language Processing) эгаллаб турибди:

Машиналар инсон миясидан бошқача тарзда қайта ишлайди ва мулоқот қилади. Табиий тилни яратиш — бу тузилган маълумотларни она тилига айлантирадиган замонавий технология. Машиналар маълумотларни фойдаланувчига керакли бўлган форматга айлантириш учун алгоритмлар билан дастурлаштирилган. Табиий тил — бу сунъий интеллектнинг кичик тўплами бўлиб, у контентни ишлаб чиқувчиларга контентни автоматлаштириш ва керакли форматда етказиб беришга ёрдам беради. Контент ишлаб чиқувчилари мақсадли аудиторияга эришиш учун турли хил ижтимоий медиа платформаларида ва бошқа медиа платформаларда реклама қилиш учун автоматлаштирилган контентдан фойдаланишлари мумкин. Маълумотлар керакли форматларга айлантирилиши сабабли инсон аралашуви сезиларли даражада камаёди. Маълумотлар диаграммалар, графикалар ва бошқалар шаклида кўрсатилиши мумкин.

Нутқни таниб олиш — бу сунъий интеллектнинг яна бир муҳим тўплами бўлиб, у инсон нутқини компьютерлар томонидан фойдали ва тушунарли форматга айлантиради. Нутқни аниқлаш инсон ва компьютернинг ўзаро таъсири ўртасидаги кўприқдир. Технология инсон нутқини бир неча тилларда танийди ва ўзгартиради. iPhone Siri нутқни аниқлашнинг класик намунасидир.

Жараёнларни роботлаштирилиш йўли билан автоматлаштириш – бу роботни (дастурий таъминот иловаси) маълумотларни шарҳлаш, мулоқот қилиш ва таҳлил қилиш учун созлайдиган сунъий интеллектнинг иловаси. Сунъий интеллектнинг ушбу интизоми такрорланадиган ва қоидаларга асосланган қисман ёки тўлиқ қўлда бажариладиган операцияларни автоматлаштиришга ёрдам беради.

Маълумки, интеллект — инсоннинг тафаккур юритиш қобилияти. Сунъий интеллект — инсон интеллектининг баъзи вазифаларини ўзида мужассамлаштирган автоматик ва автоматлаштирилган тизимлар хусусияти. Сунъий интеллект шахснинг нисбатан барқарор бўлган, масалан, ахборотни қабул қилиш ва ундан маълум масалаларни ҳал қилишда фойдалана олиши каби аксий қобилиятини ифодалайди. Сунъий интеллект-бу ижодий ишни компьютер алгоритмларига ишониб топшириш имконини берувчи технология. AI ёрдамида сиз катта ҳажмдаги

маълумотларни таҳлил қилишингиз, матнлар, расмлар, мусиқа ва видеоларни яратишингиз мумкин.

Ҳозирги кунда сунъий интеллектни қўллаш соҳалари кенг: булар тиббиёт, саноат, машинасозлик, қишлоқ хўжалиги, таълим, кундалик ҳаёт ва бошқалар. Корхоналар ишни самаралироқ қилиш ёки меҳнат харажатларини тежаш учун сунъий интеллектдан фойдаланишга ўтмоқда. Бироқ, у ёки бу ҳолатда технология билан ишлашнинг ўзига хос хусусиятлари бўлади.

Таълим тизимида сунъий интеллект — информатиканинг алоҳида соҳаси бўлиб, одатда инсон онги билан боғлиқ имкониятлар: тилни тушуниш, ўргатиш, муҳокама қилиш, масалани ечиш, таржима ва шу каби имкониятларга эга компьютер тизимларини ўрганиш ва яратиш киради. Шунингдек, ахборот хавфсизлиги тизимларининг моделлари ва дастурий-техник восталарини яратиш, нефт-газ, машинасозлик, агросаноат, телекоммуникация, молия ва бошқа соҳаларда ахборотни қайта ишлаш, қарорлар қабул қилиш, иқтисодий соҳалар ва таълимда бошқаришнинг амалий тизимларини яратиш бўйича олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларини ҳам таҳлил қилади.

Фан таълим жароёнида ўзга хос ўрин эгаллаган сунъий интеллектнинг ёрқин намуналаридан яна бири — IBM Watson суперкомпьютери бўлиб, у ўз базасидан келиб чиқиб муайян тилда берилган саволларга жавоб беради. Шунингдек, кўпчиликнинг доимий ҳамроҳига айланиб улгурган мобил ёрдамчи Siri, фотосуратларни қайта ишловчи Prisma каби дастурларни сунъий интеллектнинг ютуқларидан бири сунъий интеллектфатида қайд этиш мумкин. Аниқ мисолларга эътибор берсак, 1990 йилларда сунъий интеллект тараққиётида янги саҳифа очилди. 1997 йилда Deep Blue номли IBM компьютери шахмат бўйича жаҳон чемпиони Гарри Каспаровни енгган тарихдаги илк компьютер бўлди.

Ҳозирги кунда кўпгина давлатларда сунъий интеллектни яратиш ва унда фойдаланиш бўйича илмий ва бошқарув ташкил қилинган. Ўзбекистонда ҳам ушбу йўналишда смарали ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, мамлакатимизнинг барча соҳаларида сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш, рақамли технологияларнинг, рақамли маълумотлардан фойдаланиш имкониятини ва уларнинг юқори сунъий интеллект сифатини таъминлаш ҳамда ушбу соҳада малакали кадрлар тайёрлаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республика сунъий интеллект Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4996 сонли Қарор¹¹² қабул қилинди (2021 йил 17 февралда) Ушбу ҳужжат сунъий интеллектни қўллашнинг асосида сунъий интеллект йўналишлари ва тамойилларини, шунингдек, яқин ва узок истиқболда ушбу соҳани комплекс шакллантириш учун шарт-шароитларни белгиловчи “Сунъий интеллектни ривожлантириш стратегиясини” ишлаб чиқиш, сунъий интеллектни иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада, давлат бошқаруви тизимида сунъий интеллект технологияларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишда ягона талаблар, жавобгарлик, хавфсизлик ва шаффофликни белгиловчи норматив-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш, аҳоли манфаатлари йўлида

¹¹² “Халқ сўзи” газетаси 2021 йил 17 феврал

давлат хизматлари кўрсатиш, сунъий интеллект сифатини яхшилашни назарда тутади.

2021—2024 йиллар давомида мамлакатдаги олий таълим муассасаларида сунъий интеллектни ўрганишга 130 та грант ўринлари ажратилади (бакалаврга 100 та ва магистратурага 30 та).

Қарорда сунъий интеллект технологияларининг қайси сунъий интеллект соҳаларда қай тарзда қўлланилиши, бу борада кўзда тутилган вазифалар ҳам тўлиқ ўз аксини топган. Мисол учун, қишлоқ хўжалиги соҳасида: ерни масофадан зондлаш маълумотлари асосида тупроқ ва қишлоқ хўжалиги экинлари ҳолатини, шунингдек, қишлоқ хўжалиги техникаси, шу жумладан, комбайнлар ишини мониторинг қилиш жараёнида сунъий интеллект технологияларини қўллаш кўзда тутилган.

Банк соҳасида эса тижорат банклари фаолиятини мониторинг қилиш самарадорлигини ошириш ва улар томонидан тартибга солиш талаблари (SubTech ва RegTech) бажарилишини соддалаштириш, шунингдек, банк хизматлари кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш, фойдаланувчиларни масофадан биометрик идентификациялаш (Face-ID) ва кредит таваккалчиликларини баҳолаш учун сунъий интеллект технологияларини қўллаш вазифаси белгиланган.

Молия соҳасида эса бюджет харажатлари, пенсия, ижтимоий ва суғурта тўловлари, шунингдек, нафақа тўловларини таҳлил қилиш ва самарадорлигини ошириш учун сунъий интеллект технологияларини қўллаш назарда тутилмоқда.

Солиқ соҳасида юридик шахсларнинг солиқ тушумларини таҳлил қилиш, солиқ тўловларидаги тафовутларни аниқлашда сунъий интеллект технологияларини қўллаш, транспорт соҳасида эса локомотивларни бошқариш жараёнида уларнинг ҳаракатини кузатиб бориш ва хавфли вазиятларда машинистларни огоҳлантиришда, жамоат транспорти ҳаракатини таҳлил қилиш ва уларнинг оптимал йўналишларини аниқлашда, шунингдек, автомобиль ҳаракатини ва транспортдаги тирбандликларни мониторинг қилишда сунъий интеллект технологияларини қўллаш вазифалари белгиланган. Ушбу ҳужжат асосида бошқа соҳаларда ҳам сунъий интеллект технологияларидан кенг фойдаланиш бўйича вазифалар ўрин олган.

Ҳозирги кунда Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги Ахборот-коммуникация технологиялари илмий-инновацион маркази ҳамда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети ҳузуридаги Интеллектуал-дастурий тизимлар илмий-амалий маркази негизида Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ҳузуридаги Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институтини ташкил қилинган.

Ҳозирда республикадаги 12 та устувор йўналишда сунъий интеллектни жорий этиш бўйича алоҳида тизим яратиш вазифаси қўйилди. Сунъий интеллект соҳасида илмий экотизим шакллантириш мақсад қилинган. Бу йўналишда алоҳида илмий тадқиқот институти ташкил этилди, 15 та ихтисослашган лаборатория иши йўлга қўйилди.

Бугунги кунда республикадаги 4 та олий ўқув юрти негизида 130 дан ортиқ сунъий интеллект соҳаси мутахассисларини ўқитиш бошланган, 15 та олий ўқув юртида сунъий интеллектни иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларида, давлат

бошқаруви тизимида амалий қўлланиши бўйича курслар ва фанлар жорий этилган. “2021–2022 ўқув йилидан бошлаб “Сунъий интеллект” йўналишида кадрлар тайёрлаш бўйича олий таълим муассасалари ҳамда илмий ташкилотлар томонидан йилига 77 та (яъни 59 та бакалавр ва 18 та магистратура) квоталар ажратилган. Олий аттестация комиссияси томонидан “Рақамли технологиялар ва сунъий интеллект” номли докторантуранинг алоҳида йўналиши очилди. 2022 йилдан бошлаб сунъий интеллект соҳасида докторантурага 5 та квота ва мустақил тадқиқотчилар учун мақсадли квота ажратилди.

Ўзбекистонда ҳам 2025 йилга бориб таълим соҳасидаги муаммоларни ҳал этишда сунъий онг технологияларига асосланган бир нечта ечимларни жорий қилишни режалаштирилган.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, илм-фан ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал тараққий этиб бораётган бугунги шароитда дунёнинг ривожланган мамлакатларида давлат ва жамият бошқаруви, иқтисодиёт, саноат, ижтимоий ҳимоя, таълим, тиббиёт, бандлик, қишлоқ хўжалиги, муҳофаза, хавфсизлик, туризм ва бошқа соҳаларда замонавий ахборот ва сунъий интеллект технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланиш урфга кирмоқда. Ўзбекистонда ҳам ахборотлаштириш ва сунъий интеллектни ривожлантириш орқали 2030 йилга қадар инновацион тараққий этган етакчи давлатлар қаторидан ўрин эгаллаш устувор вазифа сифатида белгиланган.

O‘RTA OSIYO SUG‘ORMA DEHQONCHILIK TARIXIDAN

Nasritdinov Qobiljon Muxammadjonovich - Andijon davlat chet tillari instituti " Ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya " kafedrasi dotsenti, tarix fanlar nomzodi
Abdumalikova Muxlisa Abdurahmon qizi - Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy til va adabiyoti fakulteti 1 - bosqich talabasi

Sug‘orish (irrigatsiya) – tuproqni manbalardan olingan suv bilan sun’iy namlash. Sug‘orish tuproqning o‘simlik ildizi tarqalgan qismida eng qulay suv rejimini hosil qiladi. Bu esa o‘simliklarning tuproqdan oziq moddalar-mineral va organik o‘g‘itlarni o‘zlashtirishiga qulay sharoit yaratadi va qishloq xo‘jaligi ekinlaridan yuqori hosil olishni ta’minlaydi. Sug‘orish yer hosildorligini sug‘orilmaydigan sharoitlarga qaraganda 8-10 marta oshiradi, intensiv dehqonchilikni joriy etish imkoniyatini beradi.

Sug‘orish qadimiy davrlardan boshlab, sug‘ormasdan hosil olib bo‘lmaydigan issiq mintaqalarda, keyinchalik esa yog‘in notekis yog‘adigan, natijada qishloq xo‘jaligi ekinlaridan barqaror hosil olinmaydigan zonalarda rivojlandi. Misr, Mesopotamiya, O‘rta Osiyo, Eronning quruq iqlimida odamlar toshqin suvlar bosadigan maydonlarda oziq-ovqatga yaroqli o‘simliklarni o‘stirishga o‘rgandi.

O‘rta Osiyoda sug‘oriladigan yerlarning keskin kengayishi XIX asr oxirlariga to‘g‘ri keladi. Ammo yangi yerlarni rejali o‘zlashtirish va dehqonchilikka yaroqsiz bo‘lib qolgan sug‘oriladigan yerlarni qayta tiklash, katta maydonlarni sug‘orish imkoniyatini beradigan yirik sug‘orish sistemalarini barpo etish faqat XXasrning birinchi yarmidan barpo etila boshlandi.

IX-X asrlarda ajdodlarimiz tomonidan suvni isrof qilmaslik, undan unumli foydalanish maqsadida suv oqib o'tuvchi to'g'larning darasini tosh yoki gishtlar yordamida tòsish avj oldi. Bu tòsiqlar tògon yoki band deb atalgan. Bu qurilishlarda xonlar, amirlar, beklar o'zlari bosh bòlishgan.

Yuqorida keltirib o'tkanimizdek oqar suvlardan mahrum bòlgan chòllarda bahorgi, kuzgi, qishki yo'gingarchilik asosiy suv manbai hisoblanadi. Ushbu mavsumiy yo'gingarchilik natijasida chòllarda kòlmaklar paydo bòlgan. Bu kòlmaklar " qoq " deb atalgan ekan. Aytishlariga qaraganda o'sha qoq suvlaridan aholi chorva mollarini su'gorishda foydalanib kelgan. Va shu bilan birgalikda O'rta Osiyoning Qizilqum, Mirzachòl, Qoraqum, Qarshi kabi chòllari orqali chet mamlakatlarga savdo uchun qatnagan karvonlar ham ushbu qoqlarning suvidan foydalanganlar. Ammo chòllarda havo harorati yuqori darajada bòlgani sababli qoq suvlari uzoq saqlanib turmas edi. Bu esa savdo uchun harakatlangan karvonlarga kòp qiyinchiliklar tu'g'dirardi. Mana shu kabi vaziyatlarda suvchilar qoqlardagi suvni kichikroq hajmdagi chuqur joylarga tòplab, quyosh parlanishidan saqlash maqsadida suv va buloqlar ustiga maxsus suv inshootlari qurishgan. Bunday inshootlar "sardoba" deb ataladi. Sardoba tojikcha sòz bòlib "suvxona", "muzxona" degan ma'nolarni anglatadi.

Yer osti suvlari - yer usti suvlari daryo va kòllardan uzoqda joylashkan, yaqin chegaradosh hududlarda asosiy suv manbai hisoblanadi. O'sha davrda yashab o'tkan xalqlar tekkislikda quduqlar qazib " qov'ga " (chorva mollari terisidan tikilgan mesh) yordamida quduqdan suv olib ichganlar. To'g va adirlarda kòplab quduqlarni birlashtirib o'z davrining eng foydali bòlgan suv inshooti " kòrizlar " vositasida yer osti suvlarini nishablik vositasida yaqin oradagi yerlarga ariq holida chiqarib, dexqonchilik qilganlar.

Tarixda mill avv - 329 - 327 yillarda O'rta Osiyoga hujum qilib, bostirib kelgan makedoniyalik Aleksandr qòshinini Nurotaga olib kelib 366 ta harbiy qism sarkardalariga har biri o'z harbiy qismi bilan bittadan quduq kovlashni buyurgan. Va natijada 366 ta quduq kovlanib Oqto'g etaklarida suv chiqarilgan va Nurota atrofi obod bòlgan deb hikoya qilinadi.

Mohir ziroatkorlarimiz dehqonchilik maydonidan past bòlgan yerlarda suvni yuqoriga chiqarish maqsadida suvchilar suv kòtaruvchi mexanik moslamalar, Sepma va Nova kabi oddiy turlarini ham kashf etishgan.

Yirtimizda su'gorma dehqonchilik yònalishida Far'ona viloyati oldindan pesh qadamlik qilib kelgan. Viloyatni sug'orish tizimida Isfayram, Shohimardon, So'x va Isfara daryolari katta ahamiyatga ega. Norin, Qoradaryo, Xonobod, Karkidon kabi suv omborlaridan bir nechta sun'iy sug'orish inshootlari mavjud.

Xitoy sayyohi va elchisi Chjan Syan Xitoy imperatoriga yozgan xatida- yangi yeradan 138 yil oldin O'rta Osiyoning Far'ona vodiysida 70 ta shahar (shahar-qal'a) mavjud bo'lib, aholisi 300 mingdan ortiq, ular uzum, bug'doy, sholi, beda va boshqa ekinlar yetishtirishini aytib o'tgan. Bu Far'ona vodiysida o'sha vaqtdayoq sug'orish ishlari rivojlanganligini ko'rsatadi.

Xorazmda ham sug'orish madaniyati yuqori cho'qqiga ko'tarildi. Bejizga uni Xitoyliklar «Kanguy»-kanallar mamlakati deb yuritishmagan.

Tarixiy ma'lumotlar ko'ra, Movarounnahrda 44 ta sardoba bo'lgan. Ulardan 29 tasi Qarshi cho'lida, 3 tasi Mirzacho'lda, 3 tasi Toshkent bilan Far'ona o'rtasidagi qadimgi savdo yo'lida, 1 tasi Karmana yaqinida-Cho'li Malikda qurilgan.

Koriz-yer osti suvlarini yig'ish va ularni yer yuzasiga chiqarish uchun quriladigan yer osti inshooti bo'lib, aholini suv bilan ta'minlash va sug'orish maqsadlarida qo'llaniladi. Korizlar Yaqin Sharq, Janubi-G'arbiy Osiyoda tarqalgan. O'rta Osiyoning tog'li va tog' oldi zonalarida uchraydi. Turkmaniston, O'zbekistonda Buxoro, Samarqand, Navoiy, Jizzax viloyatlarida 200 yaqin korizlar qazilgan. XX asrning 20-yillariga qadar O'rta Osiyoda koriz suvlaridan ekinlarni sug'orishda foydalanilgan.

Bu sohada Ahmad al-Farg'oniy (797-861), Muhammad al-Xorazmiy (783- 850), Abu Nasr Forobiy (873-950), Abu Rayhon Byeruniy (973-1048) kabi buyuk vatandoshlarimiz ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borishib, sug'orish inshootlari bunyod etish bo'yicha qimmatli ishlanmalar yaratishgan. Sharqning ulug' allomasi Ahmad al-Farg'oniy Nil daryosining suvini o'lchaydigan astronomik asbob " Miqyosi jaded "ni yaratdi. Hozirda Qohiradagi muzeyda saqlanmoqda. 861 yili al-Farg'oniy Nil daryosining Sayyolat ul-Rod degan irmog'ida Misrning Al-Manyal tumani Ar-Rod mavzeyida suv sathini o'lchaydigan gidrotexnika inshootini qurgan va hozirga qadar ishchi holatda saqlanib keladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, qadim zamonlardan mirishkor ziroatkorlarimiz say-harakatlari tufayi, hozirda xalqimiz tomonidan sug'orma dehqonchilik sohasida ming yillar mobaynida to'plangan boy tajriba ilmiy o'rganish, targ'ib etish amaliy va ilmiy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar :

- 1.Ya. G.Gulomov. Xorazmning sug'orish tarixi. Qadim zamonlardan hozirgacha. 1959 y.
2. A. R. Muhammadjonov. O'zbekistonning qadimgi gidrotexnika inshootlari " O'zbekiston " T - 1997 y.
3. Mamedov. A. M, Ирригация Средней Азии.1969 г.
4. Ирригация Узбекистана Т-И. Т.: 1981.
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sug%CA%BBorish>
- 6.<https://cyberleninka.ru/article/n/qadimgi-irrigatsiya-inshootlari-va-muhandislik-yutuqlari/viewer>

BOSHQARUV KADRLAR FAOLIYATIDA AXLOQIY VA ESTETIK MADANIYATLILIK MUHIM SIFATLARDAN BIRI SIFATIDA

I.M.Arzimatova Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi arzimatova1969@gmail.com

Annotatsiya Maqolada rahbar kadrlar faoliyatida axloqiy va estetik madaniyatning ahamiyati, milliy axloqiy-estetik madaniyatning rivojlanib borishi jarayonidagi milliy xususiyatlar, jamiyatni boshqarishda rahbar kadrlar ehtiyojlarni qondirishning chora-tadbirlarini ko'rish zarurligini bilishi muhimligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: rahbar kadrlar, bilimli va tajribali, axloqan barkamol, adolatparvarlik, insonparvarlik, kuchli e'tiqod, rahbar shaxslar ma'naviyati, milliy axloqiy-estetik madaniyat, ehtiyojlari va manfaatlari, kommunikativ funktsiya.

Аннотация В статье говорится о значении нравственной и эстетической культуры в деятельности руководящих кадров, национальных особенностях в

процессе развития национальной нравственной и эстетической культуры, о значении знания руководящими кадрами необходимости принятия мер по удовлетворению потребностей в управлении общества.

Ключевые слова: руководящие кадры, образованные и опытные, морально устойчивые, справедливость, гуманизм, крепкая вера, духовность лидеров, национальная нравственно-эстетическая культура, потребности и интересы, коммуникативная функция.

Abstract The article talks about the importance of moral and aesthetic culture in the activities of management personnel, national characteristics in the process of development of national moral and aesthetic culture, the importance of knowledge by management personnel of the need to take measures to meet the needs in the management of society.

Key words: management personnel, educated and experienced, morally stable, justice, humanism, strong faith, spirituality of leaders, national moral and aesthetic culture, needs and interests, communicative function.

Axloqan barkamol, bilimli va tajribali, ilm asoslarini chuqur egallagan, adolatparvarlik, insonparvarlik e'tiqodi kuchli rahbar shaxslar yuksak ma'naviy fazilatlarning sohibi bo'la oladilar. Bu fazilatlarning barchasi birgalashib, jamiyatning dunyoqarashi, e'tiqodi, xalqning milliy ongi shakllanishiga, mustahkamlanib, rivojlanishiga olib keladi. "Rahbar ma'naviy shakllangani boshqaruvning adolatli, xolis, ochiq, mas'uliyatli, ishbilarmonlik, to'g'ri va tezkor qarorlar qabul qilishga, insonlarni maqsad sari birlashtirish va harakatlantirish mahoratiga, bugungi davr siyosiy islohotlarini amalga oshirishga har tomonlama tayyorligi, tajriba va liderlik ko'nikmalariga egaligi bilan baholanadi" [1].

Jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida qaror topib borayotgan yangi ma'naviy ruh rahbar shaxslar ma'naviyati g'oyasini ham kun tartibiga qo'ydi. Rahbar shaxs ma'naviyati qanday bo'lishi kerak? Uning asosini qanday g'oyalar tashkil qiladi? Fikrimizcha, rahbar shaxs ma'naviyatida, avvalo, mas'uliyat hissi yuksak bo'lishi lozim. Bu hisni nimalar tashkil qiladi? Uni "inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlarini oliy qadriyat" [2] deb bilish tashkil qiladi. Shu ma'noda rahbar shaxs ma'naviyati g'oyasining birinchi elementi insonni qadrlashdir. Bu ulkan mas'uliyat hissini paydo qiladi. "Sir emas, bugun ayrim rahbarlarimizning ma'naviy dunyosi tarbiyaga muhtoj. Ba'zi rahbarlar fuqarolarga, qo'l ostidagi xodimlarga, jamoatchilikka nisbatan qo'pol muomalada bo'layotir. Bu ham barchamizni birdek o'ylantirmoqda [3].

Milliy axloqiy-estetik madaniyatning rivojlanib borishi jarayonida ajdodlarimizning ming yillar davomida kamol topib kelgan va o'zining qadr-qimmatini yuksak ma'naviyat namunalariga aylantirgan milliy xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Zero, xalqimizning axloqiy-estetik madaniyatini birinchi navbatda, milliy tilimiz, dinimiz, rivoyat va afsonalarimiz, badiiy-estetik yodgorliklarimiz ifodalab kelgan. Tilimiz va dinimizning rivojlanishiga turli xil tazyiqlar o'tkazilib, milliy g'ururimiz, sha'nimiz, turli marosim va an'alarimizga eskilik sarqiti sifatida qaralib, ajdodlarimizning bebaho asarlari va noyob meroslari toptalib, ularning aksariyatini millatchilik va xalq dushmani sifatida ayblansa-da, ular xalqimiz tomonidan e'zozlanib, saqlanib kelindi. Bizning xalqimiz azaldan sharqona jamoaviylik ruhi bilan uzviy ravishda rivojlanib kelgan va mana shu jamoaviylik negizida tarixan tarkib topgan axloqiy-estetik madaniyatning o'zagini ko'rishimiz

mumkin. Ular xalqimizning bir-birlariga nisbatan mehr-oqibat, o‘zaro hurmat, mehmondo‘stlik, kattaga hurmat-kichikka izzat, mehr-shafqat, insoniylik kabi fazilatlarida va bir-birlariga beg‘araz yordam qo‘lini cho‘zishlarida aks etgan. Xalqimizning yuksak axloqiy-estetik madaniyatining namunasi bu shaxsning jamiyat bilan o‘zaro aloqasida, ya’ni qariyalarga mehr-muruvvat, boquvchisini yo‘qotganlarga beg‘araz yordam berish, kam ta‘minlangan insonlarga, nogironlarga, yetim-yesirlarga yordam qo‘lini cho‘zish kabilar bilan ifodalanadi. Xalqimizga xos axloqiy-estetik madaniyat, jismoniy va intellektual salohiyatlar millatning tarixiy va ma‘naviy merosi sifatida qaror topgan. Shu bilan birga, uzoq va yaqin o‘tmishdan meros bo‘lib keladigan eskicha odat, ko‘nikma, malakalardan qutulmay turib ham yangi ijtimoiy tuzum g‘oyalarini ro‘yobga chiqarish yo‘lida ijtimoiy hayotda tub o‘zgarishlar qilish qiyin kechadi.

Rahbar kadrlarning estetik faoliyati jarayoni natijasida moddiy va ma‘naviy qadriyatlar yaratilsa, uning axloqiy faoliyati jarayoni shaxsni shakllantirish va kamolotida muhim omil bo‘lgan ijtimoiy hodisadir. Zero, axloqiy-estetik madaniyat nafaqat tevarak olamni, balki insonni o‘rab turgan ijtimoiy voqelikni bilishga intilish, shaxs, millat, jamiyatni o‘z-o‘zini anglashi ham demakdir. Chunki axloqiy-estetik madaniyat ijtimoiy birliklarning ehtiyojlari va manfaatlari, o‘ziga xosliklari, jahon tarixida tutgan o‘rni, turli ijtimoiy tizimlarga bo‘lgan munosabatida ham o‘z ifodasini topadi. Bugun fan-texnika taraqqiyoti insonning axloqiy-estetik madaniyatiga ta’sir qila boshladi. Shundan kelib chiqqan holda, madaniyat yutuqlarini ommalashtirish, tarqata olish imkoniyatini yaratgan, olamning turli burchaklarida dunyoga kelayotgan madaniyat namunalarini millionlarning ma‘naviy ozig‘iga aylantirayotgan ommaviy aloqa vositalarining - radio, televidenie, internet, kino kabi hodisalarning roli bu jarayonda kattadir. Ammo shu o‘rinda insonning texnika vositalariga nisbatan ham axloqiy-estetik munosabatda bo‘lish lozimligi xususida to‘xtalmoq lozim. Chunki ba’zan inson texnikaning egasi emas, quliga aylanib qolayotgani, undan o‘z ehtiyoj doirasida qo‘llamasligi, boylik orttirish manbai, o‘z yovuz maqsadlariga erishish vositasiga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas. Har bir yangi madaniy qadriyatga biz o‘zimizda shakllangan madaniy qadriyatlar nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ijobiy yoki salbiy, chiroyli yoki xunuk deb baho beramiz. Kundalik hayotda har birimiz turli voqealarga duch kelamiz, adabiyot, san’at, kino asarlarini yaxshi yoki yomon hodisalar sifatida baholaymiz. Bunday baholash paytida albatta, har bir shaxsning o‘z qarashlari, qadriyatlari ta’siri muhim rol o‘ynaydi. Lekin, aksariyat hollarda, ayniqsa, baholanilayotgan hodisa o‘zga madaniyatga tegishli bo‘lsa, o‘zimizga mansub bo‘lgan madaniyat ruhimizga singdirgan qadriyatlar tizimi ustuvor bo‘ladi. Axloqiy-estetik madaniyatning baholash funksiyasi tufayli tanlanish sodir bo‘ladi.

Bugun axloqiy-estetik madaniyatning kommunikativ funksiyasi kengayib bormoqda. Bu global o‘zgarishlar natijasidir. Muloqot shakllarining turli vositalari (mobil telefon, internet) mazkur funksiyada tub o‘zgarishlar yasamoqda. Endi madaniyatlarning bir-biriga tez yaqinlashuvi, tajriba almashuvi va bir-birini boyitishi sodir bo‘lmoqda, mutaxassislar fikriga ko‘ra “madaniyatning globallashtirish muqarrar voqelikka aylanmoqda, unga qarshi turish yoki uni rad etadiganlar aqldan ozgan telbalardir” [4]. Shunday ekan, kommunikativ funksiya axloqiy-estetik madaniyatlarning rang-barangligiga ziyor yetkazmasligi, madaniyatlararo muloqotlarni milliy manfaatlarga muvofiq kechishiga xalaqit bermasligi, ayniqsa, AQSh madaniyati yoki g‘arb ommaviy madaniyatini qaror toptirishga qaratilmasligi darkor. Xalqaro muloqot, integratsiya umuminsoniy qadriyatlarni,

normalarni qaror toptirishga qancha yordam bermasin, ular ekspansiya kayfiyatidagi madaniyatning hukmron kuchga aylanishiga xizmat qilmasligi kerak. “Madaniyat kishilar muloqotining sharti va natijasidir. Madaniyat-kishilar muloqoti uchun maydon, u kishilarni birlashtiradi va bir-biriga bog‘laydi” [5] Demak, madaniyatni yaratish jarayonida kishilar o‘zaro muloqotga kirishishadi, muloqot esa kishilarning ma’naviy-ruhiy olamini, intellektual sifatlarini bilishga yordam beradi.

Rahbar kadrlarning axloqiy-estetik madaniyatini kasbiy faoliyatda namoyon bo‘lishini quyidagicha xulosalash mumkin:

Birinchidan, rahbar kadrlarning axloqiy-estetik kamolotini tarbiyalashda uning ijtimoiy qiyofasini shakllantiradigan, insoniylik mohiyatini belgilaydigan omillar uyg‘unligi, avvalambor, uning ma’naviy qiyofasida gavdalanadi.

Ikkinchidan, bu fazilatlar o‘z-o‘zicha yuzaga chiqmaydi, ulardan yuksak ong, dunyoqarash, mas’uliyat, amaliy faollik talab qiladi.

Uchinchidan, shaxs kamolotining tarkibiy qismlari o‘zaro aloqadorlik, yaxlitlik, bir butunlik orqali yuz ko‘rsatadi, inson omili orqali ijtimoiy taraqqiyotga ta’sir ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, bu qismlarning mazmuni, ularning o‘zaro aloqadorlik munosabatlari harakatdagi uzluksiz jarayon bo‘lib, rahbarni axloqiy-estetik jihatdan tarbiyalashda yangidan-yangi muammolarni keltirib chiqaradi, ularning yechimini topishni dolzarblashtiradi.

Xulosa qilganda, jamiyatni boshqarishda rahbar kadrlar ehtiyojlarni qondirishning qanday chora-tadbirlarini ko‘rish zarurligini bilishi yoki hech bo‘lmasa, qo‘llanilayotgan tadbirlarning ahamiyatini anglashi muhimdir. Ya’ni, qaysi vaziyatda qanday ish tutmoq lozimligini bilish har bir rahbar va boshqaruvchining asosiy «quroli» bo‘lib, ushbu sifat, hatto, kadrlarni joy-joyiga qo‘yishda qat’iy chora ko‘rilishiga ta’sir qiluvchi omil hisoblanadi. Chunki mabodo kadrlar ehtiyojlarini aniqlasa-yu, ularning tegishli chorasi nima ekanligini bilmay «qarab turadigan» bo‘lsa, u holda bunday shaxslar rahbar emas, ekspert sifatida faoliyat olib borgani to‘g‘ri bo‘ladi. Demak, davlat va jamiyat boshqaruvida aniqlangan ehtiyojlarni oqilona qondirish va kamchiliklarni bartaraf etish uchun rahbarlardan tegishli chora-tadbir ko‘ra olish talab qilinadiki, kadrlar siyosati nazariyasi va amaliyoti bilan shug‘ullanishda bu mezonni hisobga olish muhim o‘rin tutadi.

Адабиётлар:

1. “Yangi O‘zbekistonda demokratik jamiyat va rahbar mas’uliyati”. Yangi O‘zbekiston gazetasi. 2023 yil 22 fevral, 36-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.: O‘zbekiston. 2018. 13-modda.
3. “Yangi O‘zbekistonda demokratik jamiyat va rahbar mas’uliyati”. Yangi O‘zbekiston gazetasi. 2023 yil 22 fevral, 36-son.
4. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире. Под. ред. П. Бергера, С.Хантингтона. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – С. 123.
5. Кармин А.С. Основы культурологии. Морфология культуры. – СПб., 1997. – С. 46-47.

RAHBARNING IJTIMOYIY-MA'NAVIY XUSUSIYATLARI

I.M.Arzimatova Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi arzimatova1969@gmail.com

Annotatsiya Maqolada O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi yangi bosqichida yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi, rahbarlik muammosi, uning ijtimoiy-ma'naviy xususiyatlari, davlat boshqaruvi sohasidagi faoliyat kabi masalalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: taraqqiyotning yangi bosqichi, inson taraqqiyoti va jamiyat, islohotlar samaradorligi, rahbarlik muammosi, ijtimoiy-ma'naviy xususiyatlar, sub'ektiv omil, boshqaruv organlari, rahbar kadrlar, insoniylik xususiyatlari, yetakchilik salohiyati.

Аннотация В статье говорится об эффективности реформ, реализуемых в нашей стране на современном новом этапе развития Узбекистана, проблеме лидерства, его социальных и нравственных характеристиках, деятельности в сфере государственного управления.

Ключевые слова: новый этап развития, человеческое развитие и общество, эффективность реформ, проблема лидерства, социально-духовные характеристики, субъективный фактор, органы управления, руководящие кадры, человеческие характеристики, лидерский потенциал.

Abstract The article talks about the effectiveness of the reforms being implemented in our country at the current new stage of development of Uzbekistan, the problem of leadership, its social and moral characteristics, and activities in the field of public administration.

Key words: new stage of development, human development and society, effectiveness of reforms, leadership problem, socio-spiritual characteristics, subjective factor, governing bodies, management personnel, human characteristics, leadership potential.

Dunyoning rivojlangan ilmiy tadqiqot institutlari va xalqaro markazlarida boshqaruv organlari va rahbar kadrlar faoliyatini takomillashtirish, optimallashtirish, xalqchil boshqaruv islohotlarini olib borishning huquqiy, siyosiy, falsafiy, sotsiologik va psixologik jihatlariga doir ko'plab tadqiqot ishlari, jumladan, falsafa fanlari doirasida boshqaruv kadrlari faoliyati, boshqaruv tizimining asoslari va rivojlantirish mexanizmlariga doir bir qancha fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, boshqaruv tizimidagi korrupsion munosabatlarning kengayib borayotganligi, avtoritar va byurokratik boshqaruv shaklining ommalashib borayotganligi boshqaruv kadrlarining axloqiy va estetik madaniyatini rivojlantirish va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, bu boradagi ustuvor vazifalarga doir izlanishlarni ham kengaytirish zarurati ortib bormoqda.

O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi yangi bosqichida yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi davlat boshqaruvi sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish bilan uzviy bog'liq ekanligi kelib chiqmoqda. Shu bois so'nggi yillardagi tub islohotlar negizida davlat boshqaruvi, boshqaruv organlari va rahbar kadrlar faoliyatini takomillashtirish, yangicha yondoshuvlarni olib kirish va xalq manfaatlari ustuvorligiga qaratilgan boshqaruv tuzilmasini yaratishga doir ko'plab huquqiy asoslar, bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Zero, «hayotning o'zi bizdan professional, tezkor va

samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrleydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadoqatli kadrlarga keng yo'l ochib berishni talab etmoqda» [1]. Shunday ekan, "davlat vakillari o'zining halol mehnati, oddiyligi, xalqsevarligi, samimiyligi va fidoyiligi bilan odamlarimiz mehrini qozonishi kerak"[2] ligi ham tadqiqot ishining dolzarbligini asoslaydi.

Hozirgi kunda rahbar va uning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan insoniylik xususiyatlari tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Ayniqsa, yangilanayotgan O'zbekistonda bu muammo yangicha mohiyat kasb etmoqda. Internet tarmoqlarining so'nggi vaqtda rahbar va uning madaniyati, ma'naviyati to'g'risidagi xabarlariga to'laligi, bu jarayonlarga kishilarning munosabati hamda faol fikr bildirishi zamonaviy rahbardan kuchli madaniy va ma'naviy salohiyatga ega bo'lishini, ma'naviy barkamol shaxs sifatida o'zining yetakchilik salohiyatini ifoda etishini talab etadi. Yangi O'zbekistonni yaratish yuqorida aytilgan vazifalarni bajarilishiga bog'liq. "Biz o'z oldimizga O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya orqali erisha olamiz. Buning uchun, avvalo, islohotlarning amaliy natijadorligini oshirish, joylarda yangi tashabbuslarni ilgari surishda aholimizning yanada faol, yanada tashabbuskor bo'lishiga erishmog'imiz lozim.

Abu Rayhon Beruniyning fikricha, jamiyatni idora qiluvchilar va boshqaruvchilarning faoliyati va uning mohiyati ma'lum sabablarga ko'ra aziyat chekkan kishilarning haq-huquqlarini himoya qilish, boshqalarning tinchligi uchun harakat qilish va bu yo'lida o'z tinchligidan ham voz kechishdan iborat bo'lishi lozim [3].

Uningcha boshqaruvda rahbar shaxsi qanday sifatlarga ega bo'lishi lozimligi haqida to'xtalib o'tadi. «Odamgarchilik (muruvvat) kishining o'zi, urug'-aymog'i va o'z ahvoliga ta'sir etish bilan cheklanadi. Mardlik esa (futuvvat) undan ham ustun turib, o'zidan tashqariga ham o'tadi», deyish bilan mantiqan, o'zidan tashqaridagi (jamiyat) ning taqdiriga daxldor sohada ishlovchilar – boshqaruvchilar faoliyatida mardlik zarurligini ta'kidlaydi. «Oliyjanob kishi boshqalar daxl qila olmaydigan o'zi va mulkidan boshqa narsaga ega bo'lmaydi. Ammo u boshqalar majburiyatini o'z bo'yniga olgach, ularning tinchligi yo'lida qiyinchiliklarga sabr qiladi, o'zini ayamasdan Alloh unga bergan imkoniyatlarni ishga soladi, qobiliyatlari bilan shuhrat qozonadi, xushmuomalaligi, marhamatliligi, barqarorligi, sabri, kamtar-sipoligi bilan dong chiqaradi va kelib chiqishiga ko'ra bunday bo'lmasa ham, yuqori martabalarga erishadi, zotiga qarab emas, xizmati evaziga ko'tariladi» [4]. Shu bilan birga, «tabiatiga ko'ra boshqarishga moyil» rahbar fikrlari va qarorlarida qat'iy bo'lishi, faoliyatida «donishmand-faylasuflarning yo'l-yo'riqlariga» rioya qilishi kerakligi [5]; xalqlarning bir-biri haqida ma'lumotga ega bo'lmasligi turli shafqatsizlik va nizolarni keltirib chiqarishi [6] to'g'risidagi mulohazalari bilan Beruniy boshqaruvda qanday bilimlarni egallash zarurligiga ham aniqlik kiritadi.

Hozirgi kunda mamlakatning ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash ko'p jihatdan sub'ektiv omilning roliga va faoliyatiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev bu borada zamonaviy, kreativ fikrlovchi, yuqori salohiyatga ega bo'lgan kadrlarga jamiyat kuchli ehtiyoj sezayotganligini nazarda tutib quyidagi fikrlarni bildirdi: "Shu jihatdan, islohotlarimizning maqsad – muddaolarini yaxshi anglaydigan xalqimizning Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishga chin dildan yordam beradigan, halol-pok kadrlarni tarbiyalash vazifasi yanada dolzarblashmoqda.

Ko‘rinib turibdiki, xalqimiz oldida turgan muhim vazifani – Yangi O‘zbekistonni yaratishni amalga oshirish kelajak avlodning munosib hayot kechirishi mumkin bo‘lgan imkoniyatni, sharoitni hamda ulkan ijtimoiy -madaniy makonni yaratish demakdir. Islohotlarni amalga oshirish –farzandlarimizning kelajagini ta‘minlash, ularning orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarish, har tomonlama jozibador, gullab-yashnagan ulug‘ Vatanni O‘zbekistonni yaratishdir. Bu jarayonda yoshlarning ilg‘or, zamonaviy yetakchilari – bo‘lajak rahbarlar zarur. “Yangi O‘zbekistonimizga xalqimizning orzu – intilishlarini teran anglaydigan, unga sadoqat bilan xizmat qilishni muqaddas burch, deb biladigan, bilimdon va qat‘iyatli rahbarlar zarur. Davlat xizmatiga yuksak intellektual salohiyat, yangicha tafakkurga ega, mustaqil fikrlovchi, vatanparvar va o‘z xalqiga sodiq, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirgan, yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilishga qaratilgan kadrlar siyosatini davom ettiramiz”[7].

Mamlakatimizning tobora globallashib borayotgan zamonda jahon integratsiyasiga kirib borishi, ichki va tashqi siyosatda modernizatsiya jarayonlari, tub islohotlarning amalga oshirilishi zamonaviy talablarga javob bera oladigan yetuk mutaxassis, rahbar kadrlarni talab etadi. Ular zamonaviy O‘zbekistonning yangicha ijtimoiy talablariga, muhitiga hamda ruhini anglaydigan va unga mos tushuvchi yetakchilik salohiyatiga ega bo‘lishlari lozim. Bunday vazifani O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev va hukumat tomonidan qo‘yilishi bu muammoning dolzarbligini anglatadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, yangilanish, jamiyatimiz oldida turgan vazifalarning bajarilishi, ularning samaradorligini ta‘minlash rahbar kadrlarning bilimi, barcha sohalarda yuzaga chiqishi zarur bo‘lgan malakasiga bog‘liq.

Rahbarning jamoa faoliyat olib borayotgan hududda mehnat resurslari va inson resurslarini birlashtirish, undan to‘la va unumli foydalanish hamda saqlab qolishga qaratilgan faoliyati nafaqat o‘zi rahbarlik qilayotgan jamoaning, u bilan aloqaga kirgan boshqa jamoalarning ham taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin. “Hudud miqyosida tashkilotlarni boshqarishda mavjud muammolar va ularning hal etilishi rahbar shaxsi xislatlariga uning moddiy va ma‘naviy resurslarni oqilona boshqara olish malakasiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Shu sababli mamlakatimizda rahbar shaxsi, uning boshqaruv jarayonini samarali tashkil etishdagi aqliy, tashkiliy va hissiy-irodaviy jarayonlariga katta e‘tibor qaratilmoqda. Rahbarning butun boshqaruv tizimida yetakchi o‘rin egallashi bir tomondan, tashkilotdagi islohotlarni amalga oshirishdagi mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishi, ikkinchidan esa xodimlar bilan muloqotda rahbarga bo‘lgan ishonch va umidlar bilan izohlanadi [8].

Rahbarning faoliyatini to‘laqonli amalga oshirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish bilan aloqador. Chunki fuqarolik jamiyati shaxsga, uning maqsad va manfaatlarini, qonun ustuvorligini himoya qilishga yo‘naltirilgan. Bunday jamiyat shaxs taraqqiyoti, uning faoliyati va ijodi, barkamol shaxs shakllanishi, uning intellektual va ma‘naviy salohiyati hamda bu salohiyatni realizatsiya qilish uchun ulkan imkoniyatlar yaratib berish xususiyatiga ega bo‘lgan jamiyatdir. Bunday jamiyatda ma‘naviy-axloqiy, intellektual - aqliy yetuk shaxslarning shakllanishi amalga oshadi. Bunday shaxs yuqori ma‘naviyatli, ya‘ni imon – e‘tiqodga, o‘zining mustaqil milliy g‘oyasiga, vatanparvarlik, millatparvarlik, qonun ustuvorligi tamoyillariga asoslangan, tarixiy davrning vazifasi va xususiyatlarini to‘la anglab yetadigan barkamol shaxs hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent.: O'zbekiston. 2021. – B. 88.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
3. Jahon falsafasi tarixidan mavzular. 1-qism.T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2004.-B.122.
4. Абу Райхан Мухамед ибн Ахмед ал-Беруни. Минералогия (перевод А.М. Белениского) – Т.: 1963. – С. 14.
5. Шарипов А. Великий мыслитель Абу Райхан Беруни. (Отв. ред. акад. И.М. Муминов). – Т.: Узбекистан, 1972. – С. 140.
6. Шарипов А. Великий мыслитель Абу Райхан Беруни. (Отв. ред. акад. И.М. Муминов). – Т.: Узбекистан, 1972. – С. 144.
7. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Т.: "Ozbekiston" nashriyoti, 2021.-B.101.
8. Radjabov A. Rahbar kadrlar muloqot madaniyatini shakllantirish. O'zbekiston demokratik islohotlar va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish yo'lida. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Т.: "AKADEMIYA", 2012.-B. 349.

MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING TASAVVUFIY MEROSIDA INSON TO'G'RI SIDAGI DINIY-ILOHIY QARASHLARI

Dildor Esonaliyevna Normatova Farg'ona davlat universiteti, Falsafa kafedrası dotsenti E-mail: dildornormatova1973@gmail.com
Nizomiddin Rahmonqulov Farg'ona davlat universiteti talabasi
nizomiddinraxmonqulov42@gmail.com

Markaziy Osiyo buyuk olimlarni, allomalarni, fozilu-ylamolar hamda mutafakkirlarni etishtirgan qudratli zamindir. Ushbu mavzu masalasida Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) dan keyin islom dunyosida ikkinchi o'rinda turgan bobokalonimiz Imom Ismoil al-Buxoriy (810-871)ning o'lmas diniy islomiy merosi to'g'risida to'xtalish ayni haqiqat bo'ladi. Allomaning "Al-Jom'ye as-Sahih", "Al-al-adab Mufrad" (Arab durdonalari) kabi dunyoga mashhur asarlarida islom dinining 10 mingga yaqin hadislarini to'pladi va ularga sharhlar yozdi. Ular tarkibida insonning asoslari, mohiyati, vazifalari to'g'risida ta'limotlar yaratildi. Insonni mohiyati haqidagi so'rovlarga javob berishni davom ettirib Imom Buxoriy insonni kelib chiqishi, nasl-nasabini ham tahlil qilib beradi. Akademik M.M.Xayrullayev ta'kidlaganidek, tasavvuf hurfikrlilikni ifodalashning qulay shakli bo'lgani uchun ko'p tabiatshunos, jamiyatshunos mutafakkir olimlar, shoirlar, islomshunoslar, tarixchi sharqshunoslar undan o'zlarining hukmron rasmiy e'tiqodga, qotib qolgan diniy aqidalarga mos kelmaydigan qarashlarini niqoblashda foydalanganlar. Albatta, mutafakkirlarning tasavvufga munosabatlari har xil bo'lgan. Ba'zilar uning nazariy qoidalariga xayrixohlik bildirsalar, boshqalari tasavvuf tariqati amaliy talablariga rioya qilganlar, uchinchi boshqa donishmandlar tasavvufning ashaddiy tarafdorlari bo'lsalar, to'rtinchilari o'rtacha mo'tadil pozisiyani egallaganlar. Insonparvarlik, ilohiy iroda erkinligi, hurfikrlilik g'oyalari tasavvufning butun mohiyatiga singib ketgan.

Tasavvufning ana shunday diniy-ilohiy va falsafiy mohiyati ilohiyotshunos mashoyixlarni, tabiatshunos olimlar, faylasuflar, shoirlarni o'ziga jalb qilar edi. Shuningdek, tasavvuf panteizmining islom aqidalariga qarshi yo'naltirilganligi, shariatning tashqi tasavvurlariga bo'lgan talablarga indefferent (sababiy) munosabatda bo'lishga chorlovchi tasavvuf amaliyoti, shubhasiz, bevosita tarzda islom shariat ahkomlariga zarba berilishiga sharoit tug'dirar, u peripatetizm, tabiatshunoslik va boshqa ilg'or oqimlar bilan qo'shilib, hurfikrlilik va ijtimoiy ongning o'sishiga, mustahkamlanishiga xizmat qilardi.

Shu ma'noda so'fizm oqimi tarafdorlarini va tasavvuf ta'limotini O'rta Osiyo zaminida ham vujudga kelishi va rivojlanishi bu yerda ilm-fan, madaniyat va hurfikrlilikni shakllantirishda muhim rol o'ynadi¹.

O'rta Osiyo mutafakkirlarining tasavvuf nazariyasi va qoidalariga munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini qisqachako'ribchiqamiz.

Abu Nasr Forobiyda Olloh va tabiatning o'zaro munosabatlari tushunish so'fiylarga qaraganda boshqacharoq xarakterga ega. Ma'lumki, Forobiy Olloh irodasini faqat yaratish faoliyati bilan cheklab, har qanday tasodifdan – aksidensiyadan uzoqlashtiradi va olamning yaratilishida Unga faqat “ilk sabab” rolini beradi xolos. Donishmand tabiat taraqqiyoti to'g'risidagi ta'limotida ko'proq materialistik xulosalar beradi. U materiyani Olloh irodasining aralashuvidan xalos qiladi, tabiatda tabiiy qonuniyat, unda sababiy-oqibat voqeligining hukmdorligi to'g'risidagi fikrni ta'kidlaydi. Aslida, - deb yozadi akademik M.M.Xayrullayev, - Forobiy tizimida xudo materiyadan, tabiatdan shunchalik uzoqlashtirilganki uning kuch-qudrati ta'siri tabiatga deyarli yetib bormaydi, oraliq pog'onalarda quvvatini yo'qotib, singib ketadi va materiya o'ziga o'zi xo'jayin bo'lib qoladi².

Qisqacha qilib aytganda, musulmonlar ham, musulmon bo'lmaganlar ham Forobiyni tafakkur olamining sultoni, islom falsafasini yaratuvchisi, “ikkinchi muallim” deb e'tirof etadilar. Shuningdek, buyuk olimni tasavvuf ta'limotiga qo'shgan hissasini ham mamnuniyat bilan e'tirof etadilar. Chunki Forobiy ta'limotida antik dunyo falsafasining naturalizmi, materializmi xattoki ateizmi uyg'unlashib bayon etilgan bo'lsada, ayni bir vaqtda unda so'fizm g'oyalari, ularning allegorik usullari ham o'z ifodasini topgan. Sayyid Muhammad Xotamiy qayd etganidek: “(Forobiy)”, u falsafani yaratishga shunday bir vaqtda kirishganki, shariat va din barcha faoliyatlarning mohiyati va yo'nalishini belgilab turgan. Shuning uchun faylasuf din va falsafa orasidagi munosabatlarni aniq belgilab olishi kerak edi... Forobiy “Fususul hikam” (Xikmat javxari) asarining bir necha bobida “vojib” (Xudoning mavjudligi zarurati), “imkon” (yaratilish, yaratilgan), xayulo, Tangri taoloning yakkayu yagonaligi, o'z-o'zidan borligi xususida gapirib dalillar keltiradi va buni aqliy mushohada, xulosalar negizida isbot qiladi. Kitobning yigirma ikkinchi bobi oxirigacha ilohshunoslikning bir qancha juz'iy va umumiy masalalariga bag'ishlangan. Biroq keyin u o'quvchilar qalbi uchun aql nuridan ham kuchliroq nur bilan porlagan yangi ufqlarni ochadi.

¹ Из истории общественно—философской мысли и вольнодумия в Средней Азии. Т.: Фан, 1991, С. Караматов. Аскетические и суфийские течения в Хорасане (По “Кашф-аль-махджут” Худжвири), Қаранг: Из истории суфизма: источники и социальная практика. Т.: “Фан”, 1991, И.М. Муминов. Выдающиеся мыслители Средней Азии. М.: 1966, И.М. Муминов. МирзоБедил (дунёкараши). Т.: “Ўзбекистон”. 1974.

²М.М.Хайрullayev. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkiri. Т.: 1976.'

Darhaqiqat, faylasuf faqat tushunchalarga qarab hukm chiqaradigan aqlning o'zligini atoqli so'fiylar va oriflar bosib o'tgan yo'lining dorisi bilan davolashga kirishadi. U sof va mutaasiblikka asoslangan tasavvufni yoqtirmagan³. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, Forobiy o'z davrining ulug' olim farzandi sifatida tafakkur yuritgan ya'ni din va falsafani qo'shishga va shu yo'l bilan panteizmni materialistik hamda erkin fikrlilik tomonlarini saqlab qolishga va himoya qilishga intilgan. Faylasuf irfon va falsafa hamda tasavvur va rasionalizm orasidagi munosabatlarni g'oyat chuqur va atroflicha izohlab bergan. Forobiyning quyidagi fikrlarida so'fizm g'oyalarining mohiyatini talqinini yaqqol ko'rish mumkin! "Sening tanangni berkitadigan" kiyimingdan boshqa, sening jisming ham pardadir, - deydi Abu Nasr Forobiy, - Bas, uni ham bartaraf et, o'shanda (janobi Haq bilan qo'shilasan. O'shanda sen nima bilan mashg'ulsan deb so'ramaydilar. Shunda hech bir ko'z bilan ko'rmaganni ko'rasan, hech bir quloq eshitmaganni eshitasan, hech bir odam qalban sezmaganni sezasan. Va shunda Parvardigor huzurida so'z bergin va Uning sari yolg'iz, hech kimsasiz qaytganingga qadar bu so'zingda turgin⁴). Bu yerda Forobiy fidoyi bir so'fiy sifatida qalbning qanotlarida uchib janobi Haqni anglashga da'vat etadi. Tangri taolo huzurida bo'lishning sharti, - Forobiy fikricha haqiqatni to'g'ri idrok etish, yerdagi hayot yo'lidan xalos bo'lib, qalb yuzidan jism pardalarini uloqtirishdir. Jism pardasini oradan ko'tarish qattiq iroda va jihodni (o'z-o'zi, o'z nafsini bilan jang qilish) talab qiladigan ulug' jasoratdir. Agar bunga erishsa, odam bu dunyoda ham Arshi – a'loga ko'tarilishi mumkin.

Forobiy so'fiylarning ilg'or fikrlarini qo'llab-quvvatlaydi, ularga hamohang g'oyalarni ilgari suradi. Shuning bilan birga, bugungi kun uchun dolzarbligi shundaki "Muallimus soniy" ekstremist johil so'fiylarga nisbatan qat'iy munosabatini hech qachon o'zgartirmagan, bunday so'fiylarning qarashlarini u "g'ayri fozila shaharlar" aholisi fikrlariga qo'shgan⁵. Asarning oxirgi qismida vaysaqi so'fiylarning fikrlarini "saodatga zid shaharlar" kishilari fikrlari sifatida misol keltiradi.

Forobiy tarjimai holiga bag'ishlangan ba'zi kitoblarda uni dunyo ne'matlarini rad etgan va ijtimoiy muammolarga aralashmaydigan zohid so'fiy deb hisoblaydilar. Ammo Forobiyning so'fizmga munosabati o'rtacha mo'tadil, ularning haqiqat, adolat, bag'rikenglik to'g'risidagi g'oyalarini qabul qilgan, uning o'zi so'fiy bo'lmagan.

So'fizm ta'limotiga nisbatan munosabat Abu Ali ibn Sino qarashlarida o'ziga xos xususiyatga ega. Buyuk donishmand yashagan davrda islom dini yanada mustahkam mavqega ega bo'lsada, boshqa dinlar va konfessiyalar ham bimalol faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega edilar. Bu esa Somoniylar hukmronligi davrida juda ko'p ilmiy-dunyoviy, badiiy-adabiy asarlarning yaratilishi va fanlarning gullab-yashnashiga olib keldi.

Jahon ilm-fani va ma'rifati rivojiga ulkan hissa qo'shgan Abu Rayhon Beruniy va Ibn Sinolar Somoniylar davrida tarbiya topgan shaxslar edi. Bu olimlarning ilmiy-nazariy ta'limotlari, g'oyaviy-ma'rifiy merosi to'g'risida jahon bo'ylab minglab asarlar yaratilgani hammaga ma'lum. Somoniylar olib borgan oqilona, adolatli va diniy bag'rikenglik siyosati natijasida islomni geosiyosiy xaritasi o'zgardi, xalqlarni milliy uyg'onish bayrog'i ostida

³Сайид Муҳаммад Ҳотамий. Ислом тафаккури тарихидан. Т.: Минҳож. 2003, 71-бет.

⁴Сайид Муҳаммад Ҳотамий. Ислом тафаккури тарихидан. Т.: Минҳож. 2003, 72-бет.

⁵Қаранг: Абу Наср Форобий. "Фозил одамлар шахри" Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашр.Т.: 1993.Б. 162-164

birlashishiga intilishlari vujudga keldi, Buxoro shahri ilmu adab gullagan madaniyat markaziga aylandi. Ammo, ko'p o'tmay Mahmud G'aznaviyning mustabid hukmronligini o'rnatilishi bilan, garchi fan, uning ratsional qismi jumladan falsafa ham hiyla ommalashgan va e'tibor qozongan bo'lsada, bu davrda yolg'on sunniyparastlik va fanatizm avj oldi, hurfikrlilik ta'qib ostiga olindi. Shunday siyosiy va mafkuraviy jihatdan o'ta murakkab bir sharoitda Abu Rayhon Beruniy va Ibn Sinolar yashab ijod qildilar. Bu o'rinda biz Ibn Sinoning tasavvuf g'oyalariga munosabati masalasini muxtasar bayon etishni ko'zda tutamiz. Ma'lumki, alloma "Muallimus soniy" yaratgan ta'limotlardan yangi xulosalar ishlab chiqdi va rivojlantirdi. O'zining dohiyona iste'dodini mantiq ilmiga qaratgan, falsafani fizika va ilohiyotshunoslikning turli jihatlari bilan bog'lab tekshirgan, axloqni u shaxsning falsafiy axloqiga ko'proq urg'u berib tahlil qilgan edi. Ushbu o'rinda shuni qayd etish lozimki, ba'zi yevropalik tadqiqotchilar Ibn Sinoni buyuk medik-shifokor emas, buyuk faylasuf sifatida hamda neoplatonizmni ko'rinishlaridan biri sifatida e'tirof etib, uni Platondan farqli o'laroq politeizm (ko'p xudolik)ni emas, qat'iy monoteizm (yakka xudolik) tarafdori sifatida talqin etadilar⁶.

Ibn Sinoning tasavvufga munosabati uning dunyoqarashi bilan bog'liq. U peripatetik maktabiga mansub bo'lib – o'sha davrlarda arab tiliga tarjima qilingan "Aristotel teologiyasi" nomli asarga tayangan, hamda Aristotel ijodiy falsafasining davomchisi hisoblangan. Panteistik g'oyaning ustuvorligi, Ibn Sinoning tasavvuf ramzlariga murojaati, orif so'fiylarning barchasini "keng ommaga" namoyon qilishi, dunyoqarash sifatida ma'naviy jihatdan falsafiy shakllarga juda yaqinlashganida yaqqol ko'rinadi. Tasavvuf ta'limotini, ayniqsa tasavvufdan inson falsafasini atroflicha o'rganish komil inson tarbiyasi uchun, ta'lim-tarbiya tizimini ilm va axloq asosida rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Chunki tasavvuf o'z mohiyati va mazmuni bilan umumbashariy ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek milliy falsafiy, ma'naviy axloqiy merosini ham eng nodir va noyob sahifasini tashkil etadi. Tasavvufni o'rganish ayniqsa tasavvufdagi inson falsafasini atroflicha o'rganish komil inson tarbiyasi uchun, ta'lim-tarbiya tizimini ilm va axloq asosida rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. Chunki tasavvuf o'z mohiyati va mazmuni bilan umumbashariy ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek milliy falsafiy, ma'naviy axloqiy merosini ham eng nodir va noyob sahifasini tashkil etadi. Tasavvuf inson va uni imkoniyatlarini yuqori baholadi. U olam, olloh, inson tushunchalari va birligini tushuntirishda pok tizim pozitsiyasida turib, diniy-islomiy va dunyoviy uzviy bog'lanib ketishiga zamin yaratdi. Uning insoniy, sof hayot baxsh etish to'g'risidagi g'oyalari nizomiy, hafiz, Umar Hayyom Jaloliddin Rumiy, Navoiy, Jomiy kabi buyuk allomalar va shoirlar ijodiga ilhom bag'ishladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Аликулов Х.А. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасана (XIV-XV вв). / Х.А.Аликулов; Под ред.: М.М.Хайруллаева; АН. РУз; Институт философии и права.- Ташкент: Фан, 1992. 98 с.

2. Komilov N.Tasavvuf. 1-kitob, - T.: Yozuvchi, 1996. 267-bet.

3. Komilov N.Tasavvuf. G'oyiblar xaylidin yo'ngan chiroqlar. T.:O'zbekiston, 1994. 45-bet.

4. Bozorov O.B.Shodiyev R.T.O'rta Osiyotasavvufi va axloqiy qadriyatlar. – Samarqand, 1992.

⁶Монтогомери Уотт. Влияние ислама на средневековую Европу. М.: Наука. 1976, С. 63.

MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHDA- MILLIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Sayitxonov Akmalxon Axatjonovich, Farg‘ona davlat universiteti,

f.f.b.f. doktori (PhD), telefon: 91-676-19-14

Annotatsiya Milliy qadriyatlarning umuminsoniy negizlari, tamoyillari, ularning milliy o‘zlikni anglashda namoyon bo‘lish jarayonlari, polietnik sharoitida qadriyatlarning milliy o‘zlikni anglashga ta’siri va o‘rni ko‘rsatib beriladi

Kalit so‘zlar: qadriyat, milliy va umuminsoniy qadriyat, shaxs, o‘zlikni anglash, jamiyat, milliy g‘oya, millat ruhi, yaxshilik, halollik, go‘zallik.

Insoniyat paydo bo‘lishi bilan uning tili, urf-odatlari, an‘analari, dini, madaniyati, ezgulikni ifodalovchi axloqiy fazilatlari vujudga kela boshlagan. Ularning mazmunida xalqning hayot tarzi, ruhiyati, ma‘naviyati, madaniyati, turmush tarzi, o‘y-xayollari aks etgan. Milliy qadriyat millatning tarixi, yashash tarzi, ma‘naviyati hamda ma‘daniyati bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Qadriyat atamasi arabcha “qadr” so‘zidan olingan bo‘lib, qimmatli, foydali degan ma‘noni anglatadi. Qadriyat – bu tabiiy va ijtimoiy hayotda namoyon bo‘ladigan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojni qondirishga xizmat qiladigan moddiy-madaniy, ma‘naviy omillar yig‘indisidir. Bizning mentalitetimizga xos bo‘lgan milliy qadriyatlardan andisha, sabr-toqat, vazminlik, mulozamat, sertakalluflik, keksalarga hurmat-ehtirom, ijtimoiy hayotda bosiqlik qon-qonimizga singib ketgan. Darhaqiqat, o‘zbek xalqi milliy, ma‘naviy qadriyatlar va axloq- odobga bag‘ishlangan maxsus teran ta’limotlarning merosxo‘ridir. Jumladan, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig‘”, Ahmad YUgnakiyning “Hibbat ul-xaqoyiq” asarlari, Kaykovusning “Qobusnoma”, Burhoniddin Marg‘inoniyning etti kitobdan iborat “Hidoya” [1.326], Husayn Voiz Koshi fiyning “Axloqi Muhsiniy” [2.28] nomli odob-axloq me‘yorlarini batafsil yoritib bergan asarlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini, dolzarbligini yo‘qotmagan.

B. Ziyomhammadov o‘zining “Komillikka eltuvchi kitob” [3.73] asarida “Qadriyat” so‘ziga quyidagicha ta’rif beradi: “Kishini qurshab turgan cheksiz ko‘p narsa va hodisalar, shu jumladan, milliy ma‘naviyat ichidan ham, muayyan shaxs yoki ijtimoiy guruh yo konkret bir millat yoxud butun insoniyat uchun alohida ahamiyatga, qadrga ega bo‘lganlarini qadriyat deyiladi. “Moddiy qadriyatlar – kishilar moddiy ehtiyojlarini qondirib, o‘ziga xos xususiyati va shakllariga ko‘ra odamlarda alohida his-tuyg‘u uyg‘otuvchi moddiy narsalarga aytiladi. Ularga buyuk inshootlar, bog‘ va xiyobonlar, antiqa uy-ro‘zg‘or buyumlari, tarixiy qimmatga ega bo‘lgan uy anjomlari, qurol-yarog‘, oziq-ovqat, shaxsiy buyumlar va shunga o‘xshash narsalar kiradi.

Qadriyatlar – umumbashariy, milliy va shaxsiy bo‘lishi mumkin:

1) Olam, tabiat va jamiyatning eng muhim tomonlarini, aloqadorliklarini ifodalaydigan qadriyatlar umumbashariy xususiyatga ega. Bunday qadriyatlar o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydigan, umumbashariy abadiy qadriyatlardir;

2) Muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, urf-odat va an‘analari, o‘tmishi va kelajagi bilan bog‘liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir;

3) Inson, uning faoliyati, turmush tarzi, e‘tiqodi, umr ma‘nosi, odobi, go‘zalligi bilan bog‘liq qadriyatlar shaxsiy qadriyatlardir [4.509].

X. Qodirova o‘zining “Milliy qadriyatlar va ma‘naviy merosning jamiyat hayotidagi o‘rni” nomli maqolasida: “O‘zbekiston xalqi umuminsoniy va milliy qadriyatlarga

tayanadi. Bularning biri ikkinchisini inkor etmaydi. Milliy qadriyatlar quyidagilardan iborat, deb quyidagilarni sanaydi:

- 1.Xalqimiz hayotida jamoa bo‘lib yashash ruhining ustuvorligi;
- 2.Xalq ongida ustuvor bo‘lgan fikr – do‘st va yaxshi qo‘shni bo‘lib, tinchlik va totuvlikda, yaqindan hamkorlikda yashash;
- 3.Oila, mahalla, el-yurt, Vatan tushunchalarini muqaddas bilish;
- 4.Ota-ona, mahalla jamoalariga, rahbarlarga yuksak hurmat-e‘tibor ko‘rsatish, butun jamiyatni hurmat qilish;
- 5.Millatning o‘lmas ruhi, millat ma‘naviyatining hayotbaxsh manbai sifatida ona tiliga muhabbat uyg‘otish, uni sevisht;
- 6.Kattalarga hurmat-ehtirom, kichiklarga izzat-e‘tibor, degan qoidaga amal qilish;
- 7.Ayol zotiga ehtirom ko‘rsatish, ya‘ni, muhabbat, go‘zallik va nafosat timsoli bo‘lgan ayolni qadrlash;
- 8.Sabr-toqat va mehnatsevarlik;
- 9.Halollik, mehr-oqibat [5. 13]ni nazarda tutadi.

Milliy qadriyat ozod shaxsni ulug‘laydi, o‘z millatiga xos fikr yuritishni targ‘ib etadi, ilg‘or umumbashariy g‘oyalarga suyanan holda uni amalga oshirishga undaydi. Milliy qadriyat millat taraqqiyotini, uning barqarorligini ta‘minlashning asosiy manbasi hisoblanadi. Millatning mustaqilligi, ozodligi, erkinligi, uning o‘ziga xosligini esa faqat milliy qadriyatga hamda ularning moddiy-ma‘naviy kuchga aylanishi natijasida ta‘minlash mumkin bo‘ladi.

Milliy qadriyatning tarixiy, falsafiy ildizlari uning tamoyillari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, asosiy tamoyillaridan biri o‘zlikni anglash bilan uyg‘un ekanligini e‘tiborga olish zarur. Millat taqdiriga daxldor bo‘lgan har qanday qadriyat, eng avvalo, milliy zamin bilan bog‘liq bo‘ladi. Unga tayanmagan, undan bahra olmaydigan yoki undan uzilib qoladigan qadriyatlar va qarashlar millat manfaatlariga xizmat qila olmaydi. Aksincha uni tanazzulga mahkum etadi.

Aytish joyizki, milliy g‘oya tamoyillari ham umuminsoniy qadriyatlar bilan o‘zaro uyg‘unlashib ketgan. Milliy g‘oya umuminsoniy tamoyillardan «fikrlar xilma-xilligi», «g‘oyalar, mafkuralar xilma-xilligi»ni e‘tirof etadi. Bu qadriyatlar taraqqiyotning, mustaqillikni asrab-avaylash va mustahkamlashning kafolatidir. Milliy bag‘rikenglik, milliy totuvlik va hamjihatlik, milliy-madaniy merosni hurmat qilish va erkin rivojlanish uchun sharoit yaratadi. Bu milliy o‘zlikni anglashda milliy qadriyatlar bilan hamohang ekanligini anglatadi.

Milliy qadriyatlar avlodlarning ma‘naviy kuchi sifatida shaxs ongini shakllantirishga xizmat qiladi va xalqning maqsad, intilish va umidlari bilan birga uni ijtimoiylashtirishning hamda o‘zlikni anglashning muhim omili hisoblanadi. Jahon xalqlari siyosiy lug‘atlarida “Amerika orzusi”, “Britaniya orzusi”, “Rossiya orzusi”, “Yaponiya orzusi”, “Xitoy orzusi” degan tushunchalar mavjudligi buni yaqqol tasdiqlaydi. Ular besabab va tasodifan shakllanmagan. Ushbu tushunchalarning har biri o‘sha xalqning umumiy orzu-umidlari, ular yashayotgan davr va kelajakka doir maqsad-muddaolarni ifoda etadi. [6. 14].

O‘z-o‘zini anglash milliy qadriyatning ildizlarini anglash asosida yuzaga keladi. Bu nafaqat ma‘lum bir millatga mansublik, balki umuminsoniy mohiyatni anglash, shuningdek, muayyan mamlakat yoki davlatga bog‘liqlik tuyg‘usini kuchaytirishga yordam

beradi. Shaxsning o‘z-o‘zini anglashi va ma’naviy yuksalishida milliy qadriyatlar asos bo‘lib xizmat qiladi. Shaxsning o‘z-o‘zidan begonalashishi, aksincha, pirovard natijada ma’naviy qashshoqlikka olib keladi va uning ma’naviy kamolotiga salbiy ta’sir qiladi. Milliy o‘zlikni anglash va shaxsning ma’naviyati dialektik munosabatda rivojlanadi. Qadriyatlarning ta’sir kuchi, shaxsning milliy o‘z-o‘zini anglashi, uning milliy manfaatlarini anglashi va o‘zini millatning faol vakili sifatida idrok etishi, erishgan yutuqlari bilan faxrlanishida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Marg‘inoniy B. “Al-Hidoya”, 1-jild. T; 2001; Yana qarang “Hidoya”, O‘zME, 11-jild.T; 2005. B. 326
2. Koshifiy V.H. Axloqi Muhsiniy. – T; O‘zME, 2010.
3. Ziyomhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob. – T; “TURON-IQBOL” nashriyoti, 2006. B.73
4. Tarbiya ensiklopediyasi. –T; “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010. B.509-510.
5. Jalolov H. Oila, mahalla va maktab hamkorligi.Tarbiya. №2-son.2006.B.13.
6. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.14 bet

ЎРТА ОСИЁ ХОНЛИКЛАРИНИНГ ЎЗАРО САВДО АЛОҚАЛАРИДА КАРВОН ЙЎЛЛАРИНИНГ ЎРНИ (ХИХ асрнинг иккинчи ярми)

Жаҳонгир Юнус ўғли Эргашев, *Бухоро давлат университети «Жаҳон тарихи» кафедраси доценти, т.ф.ф.д.(ПхД)* j.ergashev91@mail.ru, тел: +99893.473-36-38.

Эркинова Нилуфар Миршод кизи

БухДУ Тарих ва юридик факультети талабаси +998882802305

Савдо алоқаларининг юксалиб боришида қадимий карвон йўлларининг ўзига хос таъсири бўлиб, бу йўллар ХИХ асрнинг ўрталаригача савдо-сотик ривожига муҳим рол ўйнаб келган¹¹³.

Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги ўзаро савдо йўллари текисликлар, тақирликлар, баланд-пастликлар, қумликлар, тоғлик жойлар, қир-адирлар, жарликлар, довлонлар орқали ўтганлиги учун уларни қатъий назорат қилиш иши қийинчилик туғдирарди. Айниқса, мавсумий муаммолар, баъзи йўналишларнинг фақат мавсумий амал қилишига сабаб бўлган. Ҳамма вақт ҳам йўллар хавфсизлиги тўлиқ таъминланмаган. Одатда савдо йўллари давлат хазинаси ҳисобидан таъмирланмасди, кўп ҳолларда ҳашар йўли билан улар қурилар, таъмирланиб туриларди.

Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги ўзаро савдо йўллари ўзининг тузилиши, хусусиятига кўра карвон йўллари ва сув йўлларига бўлинган. Ички савдода от арава

* Сажен – қадимги русда узунлик ўлчови бирлиги бўлиб, 1 сажен – 2,13360 м.га тенг бўлган.

¹¹³ Агзамова Г. О караванных путях из Хивы в Оренбург // ОНУ. – Ташкент. 1991. – №12. – С.43.

юрадиган йўллардан ҳам фойдаланилган, аммо улар жуда кам эди. Ички савдо-сотик асосан юк ортилган ҳайвонлар юрадиган йўллар орқали олиб борилиб, савдо йўлларида асосан, от, туя, хачир, баъзан эса эшаклардан ҳам фойдаланилган¹¹⁴.

Карвон йўллари ҳам йўлнинг тузилиши ва хусусиятига қараб бир-биридан фарқланган. Чунончи, текисликлар орқали юриладиган йўл, баланд-пастликлар (қир-адир) орқали юриладиган йўл, тоғликлар (довон) орқали юриладиган йўл. Сув йўллари ҳам юкларни ташувчи транспорт воситасига қараб фарқланган: анъанавий қайиқчилик йўли ва кемачилик (мотор, двигатели бор) йўли ва ҳоказо.

Хива хонлиги билан Бухоро амирлиги ўртасидаги савдо-сотик алоқаларида карвон йўли билан бирга Амударё сув йўлидан ҳам фойдаланилган бўлса, Бухоро амирлиги билан Қўқон хонлиги ўртасида эса қуруқлик ва тоғликлардан ўтадиган карвон йўллари асосий савдо йўллари ҳисобланган.

Бухоро амирлигида, умуман, Ўрта Осиёнинг арава юрадиган йўлларида икки ғилдиракли аравадан кенг фойдаланилган. Араванинг ғилдираклари жуда баланд бўлиб, диаметри 1 саженга* тенг эди. Аравалар учун ясалган ғилдиракнинг асосий қисми ёғочдан тайёрланар, уни фақат ташқи томондан, яъни сиртки қисми юпқа темир билан қопланган эди. Бундай нусхадаги аравага тўғри йўлларда 30 пудгача (480кг) юк ортиш мумкин бўлган¹¹⁵.

Тўрт ғилдиракли аравалар маҳаллий аҳоли томонидан ишлатилмаган. Фақатгина XX асрнинг бошларига келиб, икки ғилдираги темирдан, икки ғилдираги ёғочдан ясалган аравалар пайдо бўлган ва улардан Бухоро амирлиги ҳудудидаги Термиз, Чоржўй каби савдо марказларига юк олиб боришда фойдаланилган.

Бухоро амирлигининг Ғарбий ва Зарафшон дарёси бўйларидаги шаҳар ва қишлоқларида аравада юк ва йўловчи ташиш кенг тарқалган. Аммо, Шарқий Бухорода (ҳозирги Тожикистон Республикаси) арава тўғрисида одамлар деярли тасаввурга эга эмасдилар. Сабаби – йўлларнинг асосий қисмини тоғ йўллари ташкил этиб, бундай ҳолатда аравадан фойдаланишнинг иложи йўқ эди. Шунга қарамай XX аср бошларига келиб, Шарқий Бухорода, шу жумладан Ҳисор ва Қўлоб бекликларида ҳам аравадан фойдалана бошланган¹¹⁶.

Қўқон хонлиги йўлларида соябонли аравалардан фойдаланилган. Бу аравалар ғилдиракларининг катталиги билан ажралиб турган ва маҳаллий халқ тилида «Қўқон арава» деб юритилган. Хоразм аравалари ўзининг тузилиши жиҳатидан бошқачароқ бўлгани боис, уларни «Хоразмча арава» деб аташган¹¹⁷. Қўшиладиган уловга кўра от арава, туя арава, хўкиз арава, хачир арава, эшак арава каби аравалар фарқланган.

Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги ўзаро савдо йўлларида юк ташишда асосий транспорт воситаси ролини аравалар эмас, балки туялар, отлар бажарган. Баъзи жойларда хачир ва эшаклардан ҳам фойдаланилган. Туянинг устига махсус юк

¹¹⁴ Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. – Тошкент: Академия, 2008. – Б.251-254.

* Пуд – 16,38 кг га тенг.

¹¹⁵ Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – СПб.: В.Березовский, 1911. – С.206.

¹¹⁶ Ўша жойда. – Б.207.

¹¹⁷ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т.1. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2000. – Б.390.

ортиладиган мослама боғланиб, ёғочдан ясалган мосламага 16 пудгача* бўлган (256кг) юк ортилган.

Туя бўлмаган жойларда (тақирлик, паст-текислик, тоғлик жойларда) эса юкларни ташишда отлардан фойдаланилган. Одатда бир отга қамишдан кажава боғланиб, унга 8 пуд (128 кг) юк ортилган.

Отга 10 пуд оғирликдаги (160 кг) юк ортилганлиги ҳам адабиётларда қайд этилган. Юк ортиладиган туялар бир ва икки ўрқачли бўлиб, икки ўрқачли туялар Ўрта Осиёда табиатан кўпроқ учрайди. Икки ўрқачли туяларга Хивада, Бухорода (Хивага ва Россияга юк жўнатилганда) истисно тариқасида 18, 19 ва 20 пуд юк ортилган. Бир ўрқачли туялар табиатан камроқ бўлгани сабабли, улардан кўп фойдаланилмаган. Бундай туяларга, одатда 20-24 пуд юк ортилган¹¹⁸.

Ўрта Осиёдан Эрон, Ҳиндистонга юк олиб боришда хачирлардан ҳам фойдаланилиб, уларга 20 пудгача бўлган юклар ортилган. Улар туяга қараганда анча тезроқ ҳаракат қилиб, туялар 15 кунда босиб ўтадиган масофани хачирлар 12, 13 кунда босиб ўтган.

Отлар гарчанд улар туяларга қараганда икки барабар камроқ юкни таший олсалар-да, уларнинг тезлиги туяларга қараганда икки, ҳаттоки уч марта юқорироқ бўлгани учун юкни ташиш харажатига бир хил нарх белгиланган.

Ўрта Осиё савдо карвонларида эшакдан ҳам фойдаланилган Хива, Бухоро ва Тошкентдан катнайдиган карвонлар таркибида кам сонли бўлса-да эшаклар бўлган. Жуссаси кичкина бўлишига қарамай эшаклар юк кўтаришда қарийб отларга тенглашган. Улар ҳам отларга ортилган юкларни бемалол таший олган ва карвон йўлининг барча қийинчиликларига (сувсизлик, қаттиқ, дағал ҳашакни истеъмол қилиш) туядек чидамли бўлган. Одатда эшакка 4-5 пуд юк ортилган¹¹⁹.

Агар карвон йўли жуда узоқ бўлмаса, яқин масофаларда эшакларга 8, баъзан 10 пудга яқин юк ортилган.

Ўрта Осиё хонликларининг ўзаро савдосида кўмир ва туз билан савдо қилиш ўзига хос ривожланган. Хива хонлиги ва Бухоро амирлигида саксовулдан тошкўмир тайёрланган. Амударё бўйлаб Уч-ўчоқ, Қизилработ, Сартарош деган жойларда саксовулни оловда куйдириб тошкўмир ҳосил қилинган. Хива хони ҳар йили 4 марта тошкўмир ташиб келтириш учун Амударё қирғоқларига 10 тагача қайиқ-кемалар жўнатиб турган¹²⁰. Бу пайтда Шарқий Бухорода ҳам тошкўмир тайёрланиб, мамлакат ички бозорларида сотилган¹²¹. Амударё бўйлаб, Петро-Александровскдан 30 версть масофада, дарёнинг чап қирғоғида туз юклайдиган пристан бўлиб, ундан йилига ўртача 500 қайиқ туз юкланиб Қўнғирот ва бошқа жойларга сотилган¹²².

Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги ўзаро савдо йўллари хонликларнинг бири-бири билан амалга оширилган савдо алоқаларида ва маҳсулот айирбошлашда шубҳасиз ижобий аҳамиятга эга бўлган.

¹¹⁸ Небольсин Б.И. Очерки торговли России с странами Средней Азии Хивой, Бухарой и Коканом. – СПб.: Б.и., 1856. – С.173.

¹¹⁹ Ўша жойда. – Б.174.

¹²⁰ ЎзР МДА, И-1 фонд, 22-рўйхат, 832-иш, 18-варақ.

¹²¹ Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – С.265.

¹²² ЎзР МДА И-1 фонд, 22-рўйхат, 832-иш, 17-варақ.

МЕЪЁРНИНГ МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ БИЛАН АЛОҚАДОРЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Эргашев Ихтиёр Сайпидинович. ТДИУ Андижон факультети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси ф.ф.н

Меъёрни билмаслик, унинг чегараларини англамаслик эътиқодий соҳаларда, айниқса турли диний оқимларга берилиш ҳолатларида жиддий ижтимоий хавфни юзага келтиради. “Айтиш мумкинки, инсон мавжуд экан, у севишга ва мулоҳаза юритишга қобил ва аксинча, у мулоҳаза юритишга ва севишга қодир экан, мавжуддир. Ўзини, ўз экзистенциал вазиятини англай олиш уни инсонгаайлантиради: бу қобилият моҳиятан унинг табиатини ташкил этади”¹. Модомики шундай экан, инсон табиатини давр руҳига ҳамоҳанг ўзгаришини таъминлаш ҳам ғоят долзарб масаладир. Аммо менталитетдаги бу ўзгариш осон кечадиган жараёнмас. Бинобарин, ҳозирги замонкишисининг фикрлаш тарзи ўтмишдошлариникидан кескин фарқ қилади. Бугунги кун кишисининг фикрлаш тарзида бири иккинчидан мутлақо фарқ қилувчи бир-бирига зид ҳукмлар, ҳулосалар тез-тез учраб туради. Ўзининг кечаги нуктаи-назарига бугун мутлақо қарама-қаршимулоҳаза юритаётган одамлар билан ҳар қадамда дуч келасиз. Бундай фикрлаш тарзида, бир томондан, юксак интеллектуал савия, профессионал малака, миллий ва умумбашарий муаммолардан хабардорлик ўз ифодасини топган бўлса, иккинчи томондан, баён қилинган таклиф ёки мулоҳаза, олға сурилган ғояни турмушга татбиқ этиш учун шахсий масъулият, шахсий манфаатдорликнинг камайиб кетганлиги ажралиб туради.

Миллатимиз менталитетидаги ана шу муқаддас ахлоқий меъёрни улуғлай олсак, берган сўзимизни ҳар қандай шароитда уддасидан чиқсак, ўзимизни инсоний бурчимиз ҳамда масъулиятимизни чуқур ҳис қилган бўламиз. Шу ўринда, мутафаккир Абу Мансур Мотурудийнинг “Ҳар бир инсон у дунё ва бу дунёдаги тақдирини ўзи яратади, инсон эркинлиги, ҳурлигини таъминловчи куч – ҳар бир ҳаётий вазиятда оқилона меъёр, мурсага асосланган мувозанатни таъминлай билиш тамойилларига риоя қила олишдан иборат”¹²³, деган ақидасига биз юритаётган мулоҳаза айнан мувофиқлигини ҳамда инсоннинг ҳар ишга қодирлиги вава масъуллиги ғоясининг мамлакатимиз тарихида ўзига хос маънавий пойдеворга эга эканлигиниалоҳида кўрсатиш зарур. Зеро, биз юқоридатаъкидлаганимиздек, ўзбек менталитети ҳодисасини илмий-социологик ўрганишга ва шахсларга муносабат масаласида муҳим ўзига хосликни ойдинлаштиради. Бу ўзига хослик халқимиз вакиллариининг жамоага қараб фикр юритиш, аммо шахсга қараб иш тутиш хусусиятидан иборат. Шу боисдан ҳам ўзбек менталитетида жамоавийликка меъёрий боғлиқлик фазилатини сақлаган ҳолда, унинг бир қадар индивидуаллашуви, унда жавобгарлик ҳиссини ривожлантириш, ўзи учун ўзи ҳисоб бера олиш, мустақил иш тутиш, шахсий масъуллик сингари хусусиятларни янада такомиллаштириш зарур.

¹Фроим Э., Хироу Р. Предисловие к антологии. Природа человека – Глобальные и общечеловеческие ценности. – М: Прогресс, 1990. - 153 с.

¹²³Қаранг, Улрих Рудолф Ал-Мотурудий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти (қисқартирилган нашр). Тошкент: 2002. – 108 б.

Ўзгараётган Ўзбекистон келажаги озод ва онгли фикрловчи фуқароларнинг эркин тафаккур тарзи, уларнинг янгиликка ташна бунёдкорлик руҳи ҳамда фақат ўзгарган ўзбек менталитети воситасида яратилиши мумкин.

Миллий менталитетдаги ўзгаришлар аввало ёшлар дунёқарашига уларни феъл-атвориға ҳатти-ҳаракатиға уларнинг эрки ва масъулиятининг муштараклигини таъминлашға ижобий маънода таъсир ўтказмоғи лозим.

Ўзбекни оилапарварлигидан тортиб ота-она, фарзанд, қавму-қариндош олидаги масъулиги, илоҳиётдан ато этилган “Силлаи-рахим”, яъни яқин кишиларига раҳмдиллик фазилатларига дахилдор ўзига хос хусусиятлари миллий менталитет белгилари ҳисобланади. Ана шу фазилатларни ёшларимиз ҳаёти, турмуш тарзига мунтазам сингдириб бориш оила, таълим муассасалари, жамоатчилик, маҳалла-қўйнинг нафақат вазифаси, балки виждон амри ижтимоий масъулиятidir. Бу масъулиятни чуқур ҳис этмоқ жамиятимиз фуқароларидан аждодларимиз маънавий-ахлоқий қадриятларини билиш унгаиҳлосманд бўлишни ҳам талаб этади. Бунинг боиси шуки, маънавият инсоннинг ўзлигини англашиға ёрдам беради.

Ўзлигини англаганшахслар эса жамият куч-қудратини ташкил этади. Улар жамият олида турган асосий мақсад-муддаолар нимадан иборат эканини ҳамда уларни амалға оширишда ўзларининг бурч ва масъулиятни чуқур англайдилар. Бу жараённинг ижтимоий ҳаётимизда янада чуқурроқ ўрин олиш учун менталитетимиз хусусиятларига таяниш зарур.

Менталитетимиздаги ана шу фазилатларни улуғламай туриб, ўзлигимиз асоси бўлган миллий давлатчилик ғоясини кишиларимиз онгига сингдирмай туриб уларда муайян масалаларда эркин амалий фаолиятни, мустақил тафаккур ва мушоҳада маданиятини шакллантириб бўлмайди, мамлакат ва миллат тақдири учун фуқаролик масъулиятини теран англашға, ватанға фидойи инсон сифатида камол топтириш учун қилинган саъй-ҳаракатлар бесамар кетади.

Шунингдек, бугунги фуқароларнинг аксариятини фикрлаш тарзи яратувчанлик, бунёдкорликка, турмушимизда мавжуд бўлган ижтимоий иллатларни бартараф этишға қаратилган конструктив ва дастурий мулоҳазалар йўқлиги билан характерланади. Ўз навбатида айрим фуқароларнинг фикрлаш тарзида, кеча келажакни ҳаддан ташқари улуғлаш кайфияти устуворлик қилган бўлса, бугун ўтмишни улуғлаш, бугунги муаммолар ечимини ўтмишдан излаш ҳолатлари кўзға ташланмоқда.

МАСЪУЛИЯТНИНГ МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ БИЛАН АЛОҚАДОРЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Эргашев Ихтиёр Сайпидинович. ТДИУ Андижон факультети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси ф.ф.н

Жамият ҳаётини демократлаштириш ва мамлакатни модернизациялаш жараёни нафақат иқтисодий ислоҳатлар орқали, айна пайтда, маънавий тикланиш жараёнлари фуқаролик жамияти ва комил инсонларни вояға етказиш, кишиларимизда давлатимиз истиқболи, халқимиз фаровонлиги учун чуқур

масъулият ҳиссини юксалтиришвазифалари, биринчи навбатда, миллий менталитетини бугунги замон талабларига мувофиқлаштириш заруратини ҳам юзага чиқармоқда.

“Аввало миллий менталитетнинг ўзи нима? Унинг шахс эркинлиги ва масъулияти билан боғлиқ жиҳатлари нималарда кўринади?”, - деган саволларга муайян даражада жавоб топиш, биз баҳс юритаётган масаланинг моҳиятини атрофлича асослашга имкон беради. Бунинг учун менталитетимиз шаклланишининг тарихий илдизларини ўрганиш, менталитетдаги ўзгаришларнинг, иқтисодий, ижтимоий, маърифий-ахлоқий ҳамда мафкуравий асосларини тадқиқ этиш зарур.

Маълумки, ўзбек халқининг аجدодлари икки дарё – Сирдарё ва Амударё оралиғида азалдан турғун яшаб келган, ўзига хос кўп қиррали бой моддий ва маънавий мерос яратганлар. Бу мероснинг таркибий қисми бўлган ўзбек халқи менталитети асрлар давомида бошқа қўшни ва қардош халқлар билан ўзаро этник-маданий алоқаларда шаклланган. Кўҳна ва бой тарихга эга бўлган ўзбек халқининг ўзига хос турмуш тарзи ҳам асрлар оша вужудга келган. Ўзбеклар турли халқлар билан ўзаро муносабатда бўлган ва табиийки, бунга ўша халқлар менталитети ҳам сезиларли таъсир ўтказган. Айниқса, ғоявий-мафкуравий жараёнлар, урф-одат, анъаналардаги ўзига хосликлар миллий менталитет шаклланишида муҳим ўрин тутган. Шуниси эътиборлики, бирон-бир мафкура маълум мақсад йўлида ижтимоий-маънавий бирлашувни мақсад қилиб қўйса, ўзбек менталитетида бу имконият аллақачон тарихан амалга ошириб қўйилган эди. Бунинг боиси, ўзбек халқига хос жамоавийлик туйғусини устуворлигидадир. Агар Ғарб мамлакатлари халқлари учун ижтимоий бирлашув жараёнларига улардаги рационализм индивидуализм ҳалақит бериб турса, ўзбеклар азалдан интеграцияга, ижтимоийлашувга мойил халқдир. Ўзбекнинг ҳар бир одати, маърака ва маросими бошқаларни бирлаштириш орқали юз беради¹²⁴. Ана шу хусусият моҳиятини олимларимиз турлича талқин этади: менталитет тушунчасига таъриф беришда ҳам турфа хиллилик кўзга ташланмоқда. Хусусан тадқиқотчи Н.Исмоилов, “Менталитетни жамият, миллат, жамоа ёки алоҳида шахснинг тарихий таркиб топган тафаккур даражаси, маънавий салоҳияти, уларнинг ҳаёт қонунларини таҳлил қилиш кучи, қобилияти, руҳий қуввати. Жамият, миллат ёки шахснинг менталитети уларнинг одатлари, диний эътиқод ва иримларини ҳам қамраб олади”¹²⁵, деб изоҳласа, социолог олим М.Бекмуродов «Миллий менталитет ижтимоий-маданий ва сиёсий саъй-ҳаракатларига хос жараёнларни меъёрий ва онгли бошқаришдан иборат»¹²⁶, - деган таърифни беради. Мазкур таърифда миллий менталитетни кўпроқ ижтимоий-сиёсий хусусияти ёритиб берилган. Ваҳоланки, миллий менталитет халқ маънавияти билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади. Чункимиллий менталитетда ҳар бир миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажаги ўз ифодасини топади. Бу эса унинг ўзига хос маънавий фазилатлари ривожини белгилашга хизмат қилади.

¹²⁴ Ўзбекистонда маънавият, маърифат, фан ва жамоатчилик фикри. – Т.: Жамоатчилик фикрини ўрганиш “Ижтимоий фикр” маркази, 2001. – 109 б.

¹²⁵ Исмоилов Н. Миллий менталитетнинг туб илдизлари // Мулоқот журнали. – Тошкент, 2001. - №4. – Б. 28.

¹²⁶ Бекмуродов М. Ўзбек менталитети: кеча ва бугун // Тафаккур журнали. . – Тошкент, 2002. - №2, - Б. 16.

О.Н.Прокаева фикрича, “Менталитет бу ҳар бир инсоннинг ўз халқи, элати ва миллати тарихи ҳамда маданиятини тиклашга бўлган маънавий интилишидир”¹²⁷. Бу таърифда менталитетнинг индивидуал фаолиятда намоён бўлиш хусусиятларигина очиб берилган халос. Шунга ўхшаш таърифни Э.А. Шарипова ҳам беради: “Менталитет бу кўпроқ субъектив характерга эга бўлган шахс хатти-ҳаракатлари ва интилишларининг маҳсулидир”¹²⁸.

Е.В.Лисеенко бу ҳақида қуйидагича ёзади: “Менталитет бу мураккаб ижтимоий феномен сифатида намоён бўлувчи ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар мажмуидир”¹²⁹.

Юқоридаги таърифларда менталитет моҳиятини очишга йўналтирилган пухта назарий умумлашма тугал илмий нуқтаи-назар мавжуд эканлигини эътироф этиш зарур. Аммо бизнингча, ушбу таърифларда менталитетнинг миллий хусусияти, айниқса, ўзбек менталитетининг ўзига хос томонлари тўла очиб берилмаган. Ўзбекона менталитетга хос фазилатларга мамлакат, халқ йўлбошчиларини ҳурмат қилиш, улар амрига итоат қилиш, улар фармонини бажаришга масъуллик туйғусининг устуворлиги ҳам киради. Бизда азал-азалдан юртбошини ҳурмат қилиш эл-юртда тинчлик, осойишталик бўлишини таъминлашнинг йўли деб қаралган.

Демак, менталитетга бериладиган таърифда муайян халқнинг хислату фазилатлар уйғунлигини акс этиши билан бирга халқнинг хусусиятларини ҳам эътиборга олиш зарур. Ана шунга кўра миллий менталитетга қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

Миллий менталитет деганда, - асрлар давомида муайян халқ ва миллатнинг турмуши, оилавий муносабатлари, анъаналари асосида юзага келган феъл-атвори, маданияти, инсоний муносабатлардаги ижтимоий-(психологик) руҳий ҳолатлар асосида шаклланган ва ўзаро ҳурмат, андиша, меҳр-оқибат асосида такомиллашиб борадиган жамоавийлик туйғуси, кишилараро мулоқот ва муносабатлардаги муроса ва меъёр муштараклиги тушунилади.

Халқимиз менталитетида, феъл-атвор тизимида ана шу халқларнинг табиати ва мафкуравий таъсирлари бўртиб намоён бўлиб туради. Ўзбек халқи умумтуркий негиздан жанговарлик, кенг бағрикенглик хотамтойлик, садоқат фазилатларини ўзлаштирган бўлса, форсий этнос таъсирида урф-одатларга мустаҳкамлик, ижодиётга муҳаббат, инсонни эъзозлаш хислатлари; араблар таъсирида эътиқодда қатъийлик, тўғрисиўзлик, аҳдга содиқлик хусусиятлари; руслар таъсирида эса янгиликка ўчлик, ҳокимиятга ҳурмат, расмий уюшувларга рағбат сингари хислатлар янада ривож топди¹³⁰.

Қисқаси, ўзбек халқи турмуш тарзининг асосий хусусиятлари, шарқ халқларига хос бўлган руҳий-психологик ҳаёт тарзини ўзида мужассамлаштирган. Зеро, шарқона турмуш тарзининг ўзи ниҳоятда эъзозли бўлиб, унга кишилардаги қаноат ва шукроналик, сермулоҳазалик ва андиша, она табиат билан яқинлик,

¹²⁷Прокаева О.Н. Духовно-ценностный смысл менталитета :Дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 : Саранск, 2004. - 149 с.

¹²⁸Шарипова Э.А. Менталитет личности :Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 Уфа, 1999. 148 с.

¹²⁹Лисеенко Е.В. Менталитет: сущность и особенности региональных проявлений: Дис... канд. социол. наук: 22.00.06 / Днепропетровский гос. ун-т. - Д., 1998. - 158

¹³⁰Қаранг: Ўзбекистонда маънавият, маърифат фан ва жамоатчилик фикри (илмий-амалий семинар маълумотлари). Тошкент. 2001. - 109-110 б.

инсонийликка хос садоқат, кадр-қиммат, ор-номус каби олижаноб (ҳис-туйғулар) хислату фазилатлар киради.

Ана шу фазилатлар орасида ўзбек менталитетининг ўзига хос жиҳатини англатувчи “лабз” деган тушунча ҳам борки, у бевосита биз таҳлил этаётган масъулият масаласи билан узвий алоқадор.

Лабзнинг заминида эса ҳар бир шахснинг бурч ва масъулиятни чуқур англаши туради. Бурч тушунчасини ахлоқшуносликка биринчи бўлиб юнон мутафаккири Демокрит олиб кирган. У бурчни инсон ҳаракатининг ички мотиви билан боғлайди ва эътиқод қилинган ҳатти-ҳаракатларни ахлоқий ҳисоблаб, киши ўзининг кўрқиш туфайли эмас, балки бурч ҳисси туфайли ножўя ҳаракатлар қилишдан тийиши керак, деб тушунтиради.

Бурч тушунчаси ҳар бир даврда ўзгача маънога эга бўлган ва турли вазифаларни бажарган. Ахлоқшунос аллома Хусайн воиз Кошифий яшаган XV асрда эса бурч биринчи галда худо олдидаги ишлар: номоз ўқиш, сиғиниш, хайр-эҳсон қилиш кабиларни ўз вақтида бажариш бурч деб тушунилан. Шунга кўра: “Худо олдидаги бурчни ўтаб бўлганден сўнг, албатта, ота-она олдидаги бурчни бажармоқ керак, чунки парвардигори олам уларнинг хурсандчилигини ўзининг хурсандчилиги деб билади”¹³¹, - дейди.

“Бурчини бажармоқлик бу инсоннинг олижаноблигидан ва юксак даражада билимдонлигидан далолат беради”¹³² дейиш билан Воиз Кошифий бурчнинг билимдонлик орқали таркиб топиб боришини кўрсатиб ўтади.

Бурч ва масъулият билан лабзни илоҳиётга дахлдор жиҳатлари ҳам борки, буюк илоҳиётчилар бу хусусда теран фикрларни баён этганлар. Улар лабзни берилган ваъдага вафо билан изоҳлаганлар. XVIII асрда яшаб ижод қилган илоҳиёт илмининг йирик намоёнчаси Сўфи Оллоёр бу хусусда қуйидаги байтни келтиради:

Кел, э содиқки, сидқ лофин,

Уланча қилмағил ваъда хилофин¹³³.

Э, Аллоҳни рост ва Пайғамбарни ҳақ деб билгувчи содиқ банда, энди сен ростлик даъвосини қилсанг, ўлар кунгача ваъдангга хилофлик қилмасдан тур. Чунки ваъдада тўғри турмоқ яхши ахлоқнинг юқори мартабасидир. Буни ахлоқи худованд ҳам дерлар. Чунки Аллоҳнинг ваъдага хилоф қилмаслиги шубҳага ўрин қолдирмайди.

Қуръони Каримнинг Оли Имрон сурасининг 9-ояти бунга кафилдир. Яна Пайғамбаримиз алайҳиссалом айтадиларки, бирор киши айтган ваъдасида турмаса, албатта унинг кўнглида иймон қатъий эмасдир (демишларки, бир куни бир араб пайғамбар алайҳиссаломга деб эдики, ё Расулуллоҳ, мен Сенга келурман, деб ваъда қилди. Пайғамбар арабни кутиб қирқ кун уйидан чиқмади. Бир куни араб келиб салом берди. Пайғамбаралик олмади. Араб бунинг сабабини сўраган эди, Пайғамбар алайҳиссалом айтдики, Сен мунофиқсан. Мунофиқнинг саломини олмоқ жойиз

¹³¹Қаранг: Кошифий Хусайн Воиз. Ким билан дўстлашиш керак: ("Ахлоқи Мухсиний"дан) / Хусайн Воиз Кошифий; Таржимон О.Жуманов. - Тошкент : Чўлпон, 1992. - 32 б.

¹³²Қаранг: Кошифий Хусайн Воиз. Ким билан дўстлашиш керак: ("Ахлоқи Мухсиний"дан) / Хусайн Воиз Кошифий; Таржимон О.Жуманов. - Тошкент : Чўлпон, 1992. - 32 б.

¹³³“Рисолаи азиза” – “Саботул ожизин” шарҳи. Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, Тошкент: 2000. - 209 б.

эмасдир. Демак маълум бўлдики, ваъдага хилофлик қилиш мунофиқликдир). Инсон, миллат, давлат ва жамият ҳаётидаги улкан йўқотишлар, фожеалар айнан шу мунофиқлик келтириб чиқарган масъулиятсизлик, лабзсизлик туфайли юз беради.

Миллатимиз менталитетидаги ана шу муқаддас ахлоқий меъёрни улуғлай олсак, берган сўзимизни ҳар қандай шароитда уддасидан чиқсак, ўзимизни инсоний бурчимиз ҳамда масъулиятимизни чуқур ҳис қилган бўламиз. Шу ўринда, мутафаккир Абу Мансур Мотурудийнинг “Ҳар бир инсон у дунё ва бу дунёдаги тақдирини ўзи яратади, инсон эркинлиги, хурлигини таъминловчи куч – ҳар бир ҳаётий вазиятда оқилона меъёр, мурсага асосланган мувозанатни таъминлай билиш тамойилларига риоя қила олишдан иборат”¹³⁴, деган ақидасига биз юритаётган мулоҳаза айнан мувофиқлигини ҳамда инсоннинг ҳар ишга қодирлиги вава масъуллиги ғоясининг мамлакатимиз тарихида ўзига хос маънавий пойдеворга эга эканлигини алоҳида кўрсатиш зарур. Зеро, биз юқоридатаъкидлаганимиздек, ўзбек менталитети ҳодисасини илмий-социологик ўрганишга ва шахсларга муносабат масаласида муҳим ўзига хосликни ойдинлаштиради. Бу ўзига хослилик халқимиз вакиллариининг жамоага қараб фикр юритиш, аммо шахсга қараб иш тутиш хусусиятидан иборат. Шу боисдан ҳам ўзбек менталитетида жамоавийликка меъёрий боғлиқлик фазилатини сақлаган ҳолда, унинг бир қадар индивидуаллашуви, унда жавобгарлик ҳиссини ривожлантириш, ўзи учун ўзи ҳисоб бера олиш, мустақил иш тутиш, шахсий масъуллик сингари хусусиятларни янада такомиллаштириш зарур.

Агар эътибор берилса, менталитетнинг туб илдизини, моҳияти меъёрини сақлай билиш, ҳар бир масалада “етти ўлчаб бир кесиш”нинг устуворлиги ташкил этади!

БУГУНГИ ЁШЛАРДА ИҚТИСОДИЙ ТАРБИЯ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Ахунов Муҳаммадамин Абдуваситович, иқтисодфанлариномзоди, доцент

Phone: +998972736877 E-mail: axunov@gmail.com

Аннотация: Мақолада Янги Ўзбекистонда ёшларга кенг имкониятлар яратилаётгани билан бирга уларда иқтисодий тарбияга ҳам катта эътибор қаратилаётгани ҳақида маълумотлар баён қилинган.

Калит сўзлар: Иқтисодий тарбия, тежамкорлик, рақобатбардошлик, бозор иқтисодиёти, тадбиркорлик, бизнес, оилавий бизнес.

Ўзбекистонда кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмоқда. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида таълим сифатини ошириш масалаларига алоҳида аҳамият қаратилган. Айниқса, келажакни ўйлаб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида “Ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир” - деб айтган даъвати оламшумул аҳамиятга эгадир [1-1]. Шу

¹³⁴Қаранг, Улрих Рудолф Ал-Мотурудий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти (қисқартирилган нашр). Тошкент: 2002. – 108 б.

Ўринда ёшларнинг иқтисодий дунёқарабини замон талаблари асосида шакллантириш ҳам долзарб вазифа бўлиб бормоқда. Ёш авлоднинг бугунги кундаги иқтисодий билимларга бўлган ўсиб боровчи эҳтиёжлари, талабларини қондириш ҳам ҳаётий заруриятдир. Маълумки, мамлакатимизда борган сари шаклланиб бораётган бозор иқтисодиёти инсонларнинг тирикчилик қилиш ва хўжалиklarини ривожлантириш тизими сифатида ўз қонуниятларига эгадир. Бу қонуниятларни ўрганиш, эгаллаш, шу билимлар асосида ҳаракатлар жараёнида фойдаланиш ҳамда амалиётга татбиқ қилиш катта аҳамиятга молик вазифадир. Ёшларнинг иқтисодий онгу тафаккурини бозор муносабатлари асосида шакллантириш ва тарбиялаш натижасида мамлакатимизда амалга оширилаётган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини ҳаётга татбиқ қилишда уларнинг фаоллиги ортади.

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” асарида “Ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шу боисдан ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини изчил ислоҳ қилмоқдамиз” - деб таъкидлаган[2-23].

. Жаҳоншумул асар бўлган «Авесто»да кишиларнинг деҳқончилик, чорвачилик, боғдорчилик билан шуғулланиш кераклиги, ер, сув, ҳавони булғалаш, ифлослантириш оғир гуноҳ эканлиги таъкидланади[3]. Юртимизда ота-боболаримиз томонидан қабул қилинган исломий диний дунёқарашларда ҳам иқтисодий билим ва тушунчаларга алоҳида эътибор қаратилиб, савдо-сотик ишларини ҳалол амалга ошириш, бошқаларни алдамаслик, судхўрлик билан шуғулланмаслик, бировнинг мулкига хиёнат қилмаслик, мерос, маҳр масалаларида адолатли бўлишга бекиёс эътибор қаратилган..

Иқтисодий онг ва тафаккурнинг ривожланишида оила ўғитлари ҳам алоҳида ўрин тутган, оиладан бошлаб ҳунар эгаллаш, рўзғор ишларини юритиш, меҳнат қилиш, тежамкорлик, исрофгарчиликка йўл қўймасликка қатъиян ўргатилган. Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий мафкуравий тараққиётининг ҳозирги босқичида тадбиркорлик қобилиятининг ривожланиши кишиларда мулкдорлик маданиятини шакллантириш, ресурслардан тежамли ва унумли фойдаланиш, мамлакат иқтисодиётини том маънода юксалтириш, ёшларда иқтисодий тафаккур, иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбиянинг қанчалик ривожланганлиги билан кечади.

Иқтисодий тафаккур – инсоннинг иқтисодий жиҳатдан воқеа-ҳодисаларни таҳлил қилиши, унга баҳо бериш ва қарор қабул қилиш, кишидаги иқтисодий онг, иқтисодий қарашлар, иқтисодий фаолият, иқтисодий билим ва тушунчалар, иқтисодий хатти-ҳаракат мажмуидан иборат бўлиб, унинг асосида иқтисодий маданият пайдо бўлади. Иқтисодий таълим иқтисодий тарбиянинг аҳамиятини янада ошириб, унинг самараси тадбиркорлик, ресурслардан тежамли фойдаланиш, банк кредити билан ишлаш, пинҳоний иқтисодиётдан сақланиш ва солиқ тўловларини ўз вақтида амалга ошириш, уй хўжалигини юритишда ҳисоб-китоб, янгиликларга интилиш ва жамият иқтисодий фаолиятидаги иштирокида намоён бўлади. Мамлакатимизда олиб борилаётган бозор ислохотларининг жамиятга жадал татбиқ этилиши, унинг асл моҳиятини англаш ва рўёбга чиқариш ҳам аҳолида иқтисодий маданиятнинг шаклланиши ва иқтисодий билимларнинг қанчалик

ўзлаштирилганлигига боғлиқ. Иқтисодиётни ривожлантирувчи куч инсон омили экан, инсоннинг иқтисодий билимларни эгаллаши ва иқтисодий тарбияга эга бўлиши, иқтисодий маданиятчилигини таъминлайди. Иқтисодий тарбиянинг мақсади иқтисодий маданиятни шакллантиришдан иборат.

Таъкидлаш лозимки, иқтисодий билимлар, иқтисодий таҳлил кўникмалари, иқтисодий тафаккур ва ўзига хос сезгилар (масалан, мулкка эгалик ҳисси)ни ўзлаштириш даражасини таърифловчи бу билим, кўникма, ижтимоий сезгиларни инсоннинг амалий фаолиятида рўёбга чиқариш даражасини очиб берувчи бошқа бирон-бир маданият ёки иқтисодий тарбия услубига боғлиқ бўлади. Иқтисодий тафаккур ва иқтисодий тарбия уйғунликда инсон ижтимоий фаолиятининг ана шу томонларини акс эттиради. Иқтисодий тафаккур ва иқтисодий тарбиянинг кўникмаларини ўзлаштирмасдан иқтисодий муносабатларни онгли, изчил ва илмий ўзгартириш ҳамда такомиллаштириш мумкин эмас. Иқтисодий тафаккур ва иқтисодий тарбия уйғунликда қуйидагиларни ўз ичига олади:

- иқтисодий билимлар, яъни иқтисодиёт назарияси асосларини, ходимнинг ихтисослиги билан узвий боғлиқ бўлган муайян иқтисод соҳасини, халқаро иқтисодий муносабатларнинг асосларини билиши лозим;
- хўжаликюрיתיшбилими, малакавакўникмаларинингривожланганлиги;
- ташаббускорлик ва тадбиркорликка, масъулиятни оширишга, кам харажат қилиб, катта иқтисодий натижаларга эришиш имконини берувчи йўللарни ижодий излашга йўналтирилган иқтисодий тафаккурнинг янги типи, яъни кўринишидир;
- тежамкорлик, омилкорлик, хўжасизликка нисбатан муросасизлик каби ижтимоий ҳислатларни шакллантириш;
- иқтисодий билимлар, кўникмалар ва маҳоратни кундалик амалиётда, меҳнатда, оилавий маиший муносабатларда, ижтимоий-сиёсий, бошқарув ва тадбиркорлик фаолиятида қўллаш.

Шундай қилиб, иқтисодий билимларни эгаллаш ва ўзлаштириш иқтисодий маданиятдан маънавиятга, билимдан эътиқодга, ундан эса, ўз навбатида, реал амалий ҳаракатлар сари юксалишни назарда тутди. Демак, иқтисодий маданият иқтисодий тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Жамиятда иқтисодий муносабатлар сақланар экан, иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия фалсафий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, педагогик-психологик асос ва хусусиятларга эга бўлади. Иқтисодий тафаккур ва иқтисодий тарбиянинг фаолияти билимдан эътиқодга ва мазкур билимларни амалиётга татбиқ этишга ҳаракат тарзида содир бўлади. Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий фаолиятга иқтисодиёт ва иқтисодий тарбия назарияси нуқтаи назаридан, ҳаёт ҳодисаларига бозор номалари ва қонуниятлари ҳамда қоидалари талабидан қарашни талаб этади.

Иқтисодий тафаккур иқтисодий тарбия назариясининг ўзагидир. Бугунги кунда республикаимизда таълимни ривожлантиришнинг янги иқтисодий таълимнинг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки

ижодийёндашувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва татбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.

Шу билан бирга иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбия кенг кўламли узлуксиз жараён ҳисобланади. Бунда давлат ва нодавлат ташкилотлари бирде киштирок этиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, маҳалла, ўзини-ўзи бошқариш органлари ёрдамида иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи амалий тадбирларни ташкил қилиш, улар ёрдамида ҳар бир оилага кириб бориш, суҳбатлар ташкил қилиш, иқтисодий маданиятни тарғиб қилувчи шиор ва ташаббуслар билан чиқиш, маҳаллаларда тарғибот ташвиқот ишларини олиб бориш лозим.

Ёшларни иқтисодий онгини ва тафаккурини ошириш орқали миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида минтақаларда, айниқса маҳаллаларда хусусий тадбиркорлик, кичик бизнес, оилавий тадбиркорлик, касаначилик, хунармандчиликни ривожлантириш бугунги долзарб масалаларидан бири бўлиб қолаверади.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш натижасида ёшларнинг иқтисодий онгу тафаккурини тўғри шакллантириш ижобий натижаларга олиб келмоқда ва бугунги вояга етиб келаётган авлодда янгиланаётган дунёқараш ва бунёдкорликка интилиш хусусиятлари кузатилмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Ш.Мирзиёев. Инсон манфаатлари ва ҳуқуқларини таъминлаш-демократик жамиятнинг асосидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. 2017 йил 19 сентябрь.

2. Ш. Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т., "Ўзбекистон" нашриёти, 2021 й. 23-бет.

3. Авесто: "Видевдот" китоби. –Т., 2007.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

АДЧТИ доценти Ж.Ж.Эгамбердиев

Аннотация: Мақолада бутун дунё туризми ҳозирги ҳолати, Ўзбекистонда ушбу соҳани ривожлантириш масалари ва Андижон вилоятининг туризм салоҳияти ҳамда бартараф қилиниши лозим бўлган муаммолар тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: пандемия, чеклов, саёҳат, туризм саноати, гигиена, онлайн брон қилиш, виртуал саёҳат, хавсизлик, эко туризм, гид.

Сўнгги бир неча йил ичида туризмга турли омиллар, жумладан, COVID-19 пандемияси, геосиёсий кескинликлар, табиий офатлар ва иқтисодий ноаниқликлар сезиларли таъсир кўрсатди. Пандемия глобал туризмни катта таназзулга олиб келди, саёҳат чекловлари ва чегараларнинг ёпилиши халқаро саёҳатларни кескин чеклади. Кўпгина мамлакатлар кирувчи саёҳатчилар учун карантин талабларини қўйди, бу эса туризмни янада сусайтирди.

Халқаро саёҳатларга чекловлар жорий қилинганлиги сабабли, кўплаб мамлакатларда ички туризм янада оммалашди. Одамлар уйларига яқинроқ диққатга сазовор жойларни ўрганиб, маҳаллий туризм индустриясининг тикланишига ҳисса қўшмоқда. Хавфсизлик ва гигиена саёҳатчилар учун устувор вазифага айланди. Пандемия туризм саноатида рақамли технологияларни жорий этишни тезлаштирди. Саёҳат тажрибасини яхшилаш ва хавфсизликни таъминлаш учун онлайн брон қилиш платформалари, контактсиз тўловлар ҳамда виртуал саёҳатлар оммалашди.

Умуман олганда, айрим ҳудудларда тикланиш белгилари кузатилаётган бўлса-да, глобал туризм саноати янги воқеликларга мослашиш ва давом этаётган муаммоларни ҳал қилишда ўзгарувчан ҳолатда қолмоқда.

Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш инфратузилмани янада яхшилаш, маркетинг ва тарғибот, сиёсий ташаббуслар ва маданиятни сақлашни ўз ичига олган кўп қиррали ёндашувни ўз ичига олади.

Ўзбекистондаги асосий туристик йўналишларга киришни яхшилаш учун транспорт инфратузилмасига, жумладан аэропортлар, автомобил йўллари ва темир йўллارга сармоя киритиш масаласи муҳим рол ўйнайди. Бу мавжуд инфратузилмани янгилашни ва чекка ҳудудларга янги алоқаларни ўрнатишни ўз ичига олиши мумкин.

Ўзбекистон бой маданий ва тарихий меросга эга, жумладан Самарқанд, Бухоро ва Хива каби қадимий шаҳарлар, шунингдек, тоғлар, чўллар ва қўллар каби табиий диққатга сазовор жойлар, саргузашт туризми, экотуризм ва маданий тажрибаларни ўз ичига олган сайёҳлик таклифларини диверсификация қилиш саёҳатчиларнинг кенг доирасини жалб қилиш имконини беради. Тарихий ва маданий обидаларни муҳофаза қилиш ва асраб-авайлаш Ўзбекистоннинг ўзига хослигини сақлаб қолиш сайёҳларни жалб қилишда муҳим аҳамиятга эга. Ёдгорликларни асраш, тарихий биноларни тиклаш, анъанавий санъат ва хунармандчиликни тарғиб қилиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш туризм ривожига ўз ҳиссасини қўшади. Сайёҳлик агентликлари билан ҳамкорлик қилиш, сайёҳлик ярмаркаларида иштирок этиш ва потенциал ташриф буюрувчиларни жалб қилиш учун рақамли маркетинг каналларидан фойдаланиш самарали усуллардан ҳисобланади. Кундан кунга сони ошиб бораётган сайёҳлар учун меҳмонхоналарни кенгайтириш, ресторанлар, экскурсия гидлари ва транспорт хизматларини ривожлантириш асосий вазифалар қаторига киради.

Хизмат сифати ва ташриф буюрувчиларнинг қониқишини ошириш учун сайёҳлик мутахассислари, жумладан, гидлар, меҳмондўстлик ходимлари ва хунармандлар учун ўқув дастурларига сармоя киритиш, атроф-муҳитга таъсирни минималлаштириш ва табиий ресурсларни сақлаш, чиқиндиларни бошқариш каби чора-тадбирларни амалга ошириш узоқ муддатли барқарорликка ҳисса қўшиши мумкин.

Андижон вилоятида туризмни ривожлантириш учун минтақанинг ноёб маданий ва табиий диққатга сазовор жойларидан ташқари, Андижоннинг бой тарихи, жумладан, Бобур музейи, Бош жоме масжиди, Мингтепа қадимий манзилгоҳи каби муҳим тарихий жойлар мавжуд. Ушбу диққатга сазовор жойларни самарали маркетинг кампаниялари билан ҳамкорликда тарих ихлосмандларини жалб қилиши мумкин. Андижоннинг маданий мероси, анъанавий мусикаси, рақси ва

хунармандчилигини намоёиш этувчи маданий тадбирлар, фестиваллар ва кўргазмалар ташкил этиш ҳам маҳаллий, ҳам хорижий меҳмонларни жалб қилиши мумкин. Вилоятимизнинг табиий ландшафтлари, тоғлари ва дарёлари очик ҳаво ишқибозлари ва эко-сайёҳларни ўзига жалб қила олади. Мева териш саёҳатлари (агротуризм) ва маҳаллий таомларни намоёиш қилувчи пазандачилик тажрибаси (гастрономик туризм) асосий йўналишлардан бўлиши мумкин.

Сўнгги пайтларда вилоятимизда таълим туризми кенг ривожланмоқда. Бу соҳани янада яхшилаш учун ажойиб имкониятлар мавжуд.

Юқоридаги натижаларга эришиш учун олдимизда бир қатор масалалар турибди, мисол учун, транспорт инфратузилмасини, жумладан, йўллар, йўл белгилари ва жамоат транспорти имкониятларини яхшилаш, саёҳатчилар учун барча шароитларни яратиш (меҳмонхоналар ва б.), туристларнинг хавфсизлиги, фавқулодда вазиятларга жавоб бериш тизимлари ва ахборот марказлари, қонунлар ва қоидалар ҳақида аниқ маълумот бериш шахобчаларини кўпайтириш зарур.

Ушбу стратегияларни мувофиқлаштирилган тарзда амалга ошириш орқали Андижон ўзининг турли хил активларидан фойдаланиши ва ташриф буюрувчилар ва маҳаллий ҳамжамият учун фойдали бўлган барқарор туризм саноатини яратиши мумкин.

GLOBALASHUVDA TA'LIMNING ROLI

Zaynobidinova Naima Inomidinova Namangan davlat universiteti (DcS) doktoranti,
f.f.n. e-mail: naimaxon2406@mail.ru

Annotatsiya. Barchamizga ma'lumki, muttasil davom etayotgan globallashuvning asosiy quroli bu fan va ta'limdir. Uning asosiy ta'siridan biri odamlar o'rtasidagi munosabatlar, g'oyalar, mafkuralar va harakatchanlikning kuchayishidir. Bu esa sifatli ta'lim va fanni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni oshiradi. Global iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim tashkilotlari va ilmiy muassasalardan ham o'zgarishlarga samarali dosh bera olishlari va yuqori sifatli ta'lim va tadqiqotni ta'minlay olishlari uchun moslashuvchanlikni talab qiladi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, fan, ta'lim, iqtisod, o'zgarish, internet, institut, kashfiyot, g'oya, bilim, ilm, taraqqiyot, ijtimoiy-iqtisodiy, muammo.

Аннотация. Как мы все знаем, наука и образование являются главным оружием продолжающейся глобализации. Одним из его основных эффектов является усиление связей, идей, идеологий и мобильности между людьми. Это увеличивает потребность в качественном образовании и развитии науки. Глобальные экономические изменения также требуют гибкости со стороны образовательных организаций и академических учреждений, чтобы они могли эффективно справляться с изменениями и обеспечивать высококачественное преподавание и исследования.

Ключевые слова: глобализация, наука, образование, экономика, изменения, Интернет, институт, открытие, идея, знание, наука, развитие, социально-экономические, проблемы.

Annotation. Its known, science and education are the main weapons of ongoing globalization. One of its main effects is to strengthen connections, ideas, ideologies and mobility between people. This increases the need for quality education and the development of science. Global economic changes also require flexibility on the part of educational organizations and academic institutions so that they can effectively cope with change and provide high-quality teaching and research.

Key words: globalization, science, education, economics, changes, Internet, institution, discovery, idea, knowledge, science, development, socio-economic, problems.

Globallashuv ta'lim va fan uchun ham yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Masalan, texnologiya va kommunikatsiya sohasidagi o'zgarishlar masofaviy ta'lim olish imkonini beradi, bu esa odamlar uchun ta'lim va fandan ko'proq foydalanish imkoniyatini beradi. Global aloqa tufayli yangi ilmiy tadqiqotlar va fanlararo hamkorlik bo'lishi, dunyoning turli burchaklaridan olingan bilimlar va tajriba bilan boyitilishi mumkin.

Biroq, globallashuv ta'lim va fan uchun ham ba'zi muammolarni keltirib chiqaradi. Masalan, globallashuv jarayonida madaniy va lingvistik o'ziga xoslikni yo'qotish xavfi mavjud. Shuningdek, global iqtisodiy tengsizlik ayrim aholi qatlamlariga ta'lim va fan imkoniyatlaridan foydalanishni cheklashi mumkin. Bundan tashqari, fan va ta'limdan g'arazli maqsadlarda masalan, ommaviy qirg'in qurollarini yaratish yoki yolg'on ma'lumot tarqatish kabi yovuzliklarni amalga oshirishda foydalanish mumkin.

Umuman olganda, globallashuv ta'lim va ilm-fan oldida yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun globallashuvning muammolari bilan kurasha oladigan va o'zgarishlarga tez moslasha oladigan ta'lim va fanning yangi va samarali tizimlarini yaratish kerak.

“Globallashuv sharoitida ta'lim va fanning rivojlanishi jamiyat taraqqiyotda muhim o'rin tutadi. Globallashuv turli madaniyatlar va iqtisodiyotlarning integratsiyalashuvi jarayoni sifatida ta'lim va fan uchun yangi muammolar va imkoniyatlarni taqdim etadi.”¹³⁵ Globallashuvning asosiy xususiyatlaridan biri odamlar va mamlakatlar o'rtasidagi axborot almashuvining erkin harakatda bo'lishidir. Bu ta'lim va fan uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi, chunki ularga dunyoning istalgan nuqtasidan kirish mumkin.

Globallashuvning ta'lim va ilm-fan uchun asosiy afzalliklaridan biri bu bilim va tajriba orqali dunyoga kirishdir. Olimlar va talabalar Internet orqali bilim va tajriba almashishlari, konferensiyalar, seminarlar va boshqa tadbirlar o'tkazishlari mumkin. Bu esa, ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishiga yordam beradi va yangi kashfiyotlarga olib keladi.

Biroq, globallashuv ta'lim va ilm-fan uchun ham ba'zi muammolarni keltirib chiqaradi. Masalan, ilmiy tadqiqot va ta'lim dasturlarining G'arb modellari va nazariyalariga haddan tashqari e'tibor qaratilishi, bu milliy va etnik madaniyatni, urf-odatlarini e'tiborsiz qoldirish yoki qadrsizlanishiga sabab bo'lishi, qolaversa, madaniy xilma-xillikning yo'qolishiga va kamayishiga olib kelishi mumkin.

Afsuski bugungi kunda globallashuvning fan, ta'lim va madaniyat tizimiga salbiy ta'siri katta tashvish tug'dirmoqda. Ba'zi odamlar buni oila va maktab kabi an'anaviy institutlar uchun sovg'a sifatida ko'rayotgan bo'lsa, boshqa bir insonlar an'anaviy munosabatlarni bekor qilish va zamonaviy munosabatlarni rivojlantirishda foyda ko'rdi.

Samarali ta'lim tizimlari munosib hayot kechirish imkoniyatlarining asosidir. Barcha bolalarning sifatli ta'lim olishiga imkoniyat yataratish, davlatning porloq kelajagi uchun

¹³⁵<https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiy>

muhim vazifadir. Ta'lim jamiyatning asosiy elementi va demokratik tanlovning asosidir. Mamlakatlar o'rtasidagi ta'lim imkoniyatlaridagi katta farq global tengsizlikning asosiy sabablaridan biridir. Insoniyat faqat o'zlarining asosiy hayot kechirishlari uchun zarur bo'lgan yetarlicha bilim, ko'nikma, qobiliyat va huquqlarga ega bo'lgan taqdirdagina globallashuvga o'z hissalarini qo'shishi va undan foyda olishi mumkin. Buning uchun ularga birinchi navbatda sog'lom muhit, ish va daromad bo'lishi zarur. Bular insonlarga o'zlarining mahalliy, milliy va global hamjamiyatlarda fuqaro sifatida to'liq ishtirok etish imkoniyatini beradigan muhim shartlardir.

“Ta'lim barcha jamiyatlar uchun asosiy muammodir. Ijtimoiy-iqtisodiy va insoniy taraqqiyotning asosi va asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ta'lim bizning dunyoda fan, texnologiya, iqtisodiyot va madaniyat sohalariga keskin ta'sir ko'rsatayotgan o'zgarishlarning markazida turadi. Bu ijtimoiy o'zgarishlar va ilmiy taraqqiyotning sababi bo'lib, o'z navbatida, u ham mazmuni, ham usullari va belgilangan maqsadlari bo'yicha o'zi yaratgan taraqqiyot natijalariga bo'ysunadi.”¹³⁶

Ba'zi tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ta'lim tizimlari endi dunyoning hamma joylarida odamlar oldida turgan yangi ehtiyojlarni hisobga olmaydi, deb ta'kidlaydilar. Bunday fikrning tug'ilishiga yoshlar o'rtasida mehnat dunyosiga o'tishning muammoligi, qashshoqlikning kuchayishi, voyaga yetmaganlar o'rtasidagi homiladorlik, giyohvandlik, ozchiliklarga nisbatan murosasizlik, o'smirlar o'rtasidagi huquqbuzarlik va zo'ravonlik kabi muammolarning kuchayishi go'yoki haqiqiy hayot dunyosi bilan endi maktabning hech qanday aloqasi yo'qligining aksi sifatida qaralmoqda. Bunday fikrlash aslo to'g'ri emas. Bizningcha, bu muammolarning sababini boshqa omillardan qidirish to'g'ri bo'ladi. Chunki, har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi va uzluksizligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, ma'naviy yuksalish kabi jihatlarga e'tibor qaratilishi, jamiyat barqaror rivojlanishining asosidir. Fikrimizning yorqin dalili sifatida Yaponiya, Koreya, Singapur, Malayziya kabi bir nechta Sharqiy Osiyo mamlakatlarining rivojlanish strategiyasini misol keltirishimiz mumkin. Globallashuv barcha davlatlar qatori ularni ham chetlab o'tgani yo'q. Ayniqsa, Yaponiya ta'lim tizimi bizni lol qoldiradi. U yerda nafaqat yuksak ta'lim beriladi, balki, bolaga yoshligidanoq oila, vatan, burch, ijodkorlik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarning mohiyatini singdirib, milliy ruhda tarbiyalab boriladi. Yaponiya ta'lim tizimi ikkinchi jahon urushidan keyin isloh qilindi.

Yaponiya ta'limining maqsadlari va asosiy tamoyillari mamlakat konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra, barcha insonlar qonun hujjatlarida nazarda tutilgan o'z imkoniyatlariga mos keladigan teng ta'lim olish huquqiga ega. Xalq o'z himoyasidagi barcha o'g'il-qizlarning qonun hujjatlarida nazarda tutilgan umumiy ta'lim olishga majburdir. Bunday majburiy ta'lim bepul bo'lishi kerak. Ta'lim to'g'risidagi asosiy qonun konstitutsiya mazmuniga muvofiq ta'limning asosiy milliy maqsad va tamoyillarini belgilab beradi. Qonunda ta'limning asosiy maqsadi “haqiqat va adolatni sevadigan, shaxs qadr-qimmatini qadrlaydigan, mehnatni hurmat qiladigan va chuqur bilimga ega bo'lgan, aqli va jismonan sog'lom insonlar tarbiyasiga intiluvchi shaxsni har tomonlama kamol toptirishdan iborat. Mas'uliyatni his qilish, tinch davlat va jamiyat bunyodkori sifatida mustaqil ruh bilan sug'orish.” Ushbu maqsadga erishish uchun qonunda teng imkoniyatlar,

¹³⁶Globalization And Education: Challenges And Opportunities Sadegh Bakhtiari, Isfahan University, Iran H. Shajar, Isfahan University, Iran 2006.

to'qqiz yillik majburiy ta'lim, qo'shma ta'lim va partiyaviy siyosiy ta'limni ta'qiqlash kabi ta'limning milliy tamoyillari belgilab qo'yilgan.

Yana bir ham shahar, ham davlat, ham poytaxt - Singapurni oladigan bo'lsak, fan va ta'lim, iqtisodiyot va rivojlanish bo'yicha, korrupsiyadan holi mamlakat sifatida bir necha yillardan beri dunyo reytingida yetakchi o'rinni egallab kelmoqda. Qisqa muddatda bunday natijaga erishishning asosiy sabablaridan biri sarmoyaning fan va ta'limni rivojlantirishga qaratilganligi, qonunlar ijrosining qat'iy ta'minlanganligi va ijtimoiy sohalarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatidir deb bilamiz.

Sharqiy Osiyo 1960-yillardan 1990-yillargacha ajoyib iqtisodiy o'sishni boshdan kechirdi va jahon iqtisodiyotiga muvaffaqiyatli integratsiya qilindi. Yaponiya va Sharqiy Osiyo "yo'lbarzlari" keng tarqalgan "foydali" globallashuv misollari sifatida qabul qilinadi. Ushbu mamlakatlarda ta'limning global integratsiyaning ijobiy shakllaridagi roli haqida qanday dalillar mavjud? Kam rivojlangan mamlakatlarning jahon iqtisodiyoti bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishiga yordam berishda ta'lim qanday rol o'ynashi mumkin?

Globallashuv savdo, xorijiy investitsiyalar va texnologiyalar transferining ahamiyatini oshirdi. Natijada ta'lim va ko'nikmalar tobora markaziy rol o'ynamoqda. Globallashuv masalasida eng "muvaffaqiyatli" bo'lgan davlatlar global iqtisodiyot bilan aloqa qilishning eng qulay shartlariga erishgan davlatlardir. Global iqtisodiyot bilan "muvaffaqiyatli" hamkorlikni eksportga asoslangan iqtisodiy o'sish, qo'shimcha ravishda daromadlar tengligi va tinchlik deb ta'riflash mumkin. Buning uchun ta'lim muhim talabdir.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, jahon iqtisodiyoti bilan hamkorlik qilishning eng qulay shartlarini va rivojlanish uchun mahalliy, milliy va xalqaro resurslar o'rtasidagi eng samarali munosabatlarni ta'minlashda ta'lim ikki baravar muhim rol o'ynaydi. O'qimishli odamlar iqtisodiy globallashuv va xalqaro kelishuvlarga ta'sir qiluvchi qarorlar va siyosatlarini qabul qilishga moyil. Ta'lim odamlarga iqtisodiy globallashuv va uning salbiy ta'sirini minimallashtirishda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar va qadriyatlarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Globalization and Education: Challenges and Opportunities Sadegh Bakhtiari, Isfahan University, Iran H. Shajar, Isfahan University, Iran 2006
2. UNESCO (1998), World Report on Education, Paris, UNESCO Publications.
3. N.I.Zaynobidinova. Antik davr faylasuflari ta'limotida jamiyat barqaror rivojlanishiga doir qarashlar va ularning ijtimoiy-falsafiy tahlili. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2024, №2-son.

Internet ma'lumotlari va saytlari :

1. www.wikipedia.uz
2. www.ziyonur.uz
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiy>

YANGILANAYOTGAN JAMIYATDA YOSHLARNING IJTIMOIIY FAOLLIQI, MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti t.f.n Qodirova
Nigora Yakubbekovna

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi Norinova
Dilbaroy Muhammadjonovna

Annotatsiya: Bugungi globallashuv davrda insonlarni ongini, dunyoqarashini o'zgarishi, ayniqsa yoshlarda to'g'ri fikrlashni shakllantirish, intellektual rivojlanishi, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda oliy talimda ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish muhim ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, yoshlar, islohotlar, jamiyat, mafkura, mamlakat, axborot.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizda talim tarbiya tizimi tubdan isloh kilinib, yoshlar tarbiyasiga, ularga bo'lgan etibor davlat siyosati darajasigacha ko'tarilgan. Binobarin, aholining asosiy qismini tashkil etayotgan yoshlarning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy, mafkuraviy faolligini oshirish borasida ko'plab islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Mamlakatimizda yoshlar jamiyatda o'z o'rnini topishida ularni jismonan baquvvat va aqlan barkamol qilib tarbiyalash, turli xavf-xatarlardan asrashda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish ayni vaqtdagi dolzarb maslalardan biridir. Mustaqillik yillarida yangilangan ta'lim tizimi to'la ma'nodagi yangicha tafakkur demakdir. Yangilangan ta'lim va undagi yangi kashfiyotlar, konsepsiyalar, qonuniyatlar, qadriyatlar ta'lim falsafasi taraqqiyotida yangi bosqichdir.¹³⁷ Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" deb nomlangan ma'ruzasida yoshlar tarbiyasi masalasiga to'xtalib, quyidagi fikrlarni ilgari surdi: "Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim.

Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratishimiz zarur."¹³⁸ Bundan ko'rinadiki, yoshlarning ijtimoiy faollik pozitsiyasini oshirishda ularning ta'lim-tarbiyasiga ahamiyat qaratmoq lozim. Bugungi kunda falsafiy tafakkurning yangilanishi har bir jamiyat a'zosining ijtimoiy qiyofasi, ruhiy dunyosi, maqsad va ehtiyojlarining o'zgarishi barobarida jamiyat tafakkurining o'zgarishida namoyon bo'lmoqda.

Insonning falsafiy tafakkur tarzi va yo'nalishiga ta'sir ko'rsatadigan, g'oyaviy-nazariy rol o'ynaydigan tasavvurlar mavjudki, ular metodologik tamoyillarda

¹³⁷ Muhammadjon, Mamirov. "TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV: IMKONIYATLARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI." *Research and Publication* 1.1 (2024): 20-26.

¹³⁸ O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi 07.12.2016. <https://president.uz/oz/2>

mujassamlashgan. Darhaqiqat, falsafa hamda din turli davrlarda dunyoning turli mamlakatlarida to'plangan bilimlarni, tajribalarning yakunlarini umumlashtiradi, yaqinlashtiradi va birlashtiradi. Shu asosda, fanlarning yaqinlashuvi, muammolarning mushtarakligi insoniyat ilmiy va amaliy faoliyatining kengayishi uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Inson bu tafakkur orqali o'z mohiyati, jamiyat, tabiat haqida tizimli bilimlar ko'nikmasini hosil qilish bilan cheklanmay, ular asosida ilmiy tafakkur rivoji, amaliy faoliyat uchun muhim bo'lgan umumiy xulosalar chiqarishga ham intiladi¹³⁹.

Natijada fan uchun yangi kashfiyotlar dunyo yuzini ko'radi. Bu esa fanning takrorlanmas yutug'idir.

Barchamizga yaxshi ma'lumki, har bir davlatning barqaror taraqqiyoti hamda rivojlanishi inson omiliga, xususan, yosh avlodning ilmiy, ijodiy va ma'naviy salohiyatiga bog'liq.

Shu nuqtai nazardan, aholisining katta qismini yoshlar tashkil etuvchi mamlakatimizda yoshlar siyosati samaradorligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun O'zbekistonda yoshlarning ezgu maqsadlarini hayotga tatbiq etishlari uchun zarur barcha sharoitlar yaratilmoqda. Yoshlar muammolari davlat siyosati darajasida hal etilmoqda. 2017 yil 30 iyunda mamlakatimiz yoshlari hayotida yangi sahifa ochildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi, uning asosiy faoliyati yoshlarning barcha tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va amalga oshirishga qaratildi.¹⁴⁰

Shuni alohida qayd etish lozimki, hozirgi globallashtirish asrida yoshlarning dunyoqarashi, fikri kun sayin o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda yoshlarni hayratlantirish, ularning ko'nglidan chuqur joy oladigan loyihalarni ishlab chiqish ham qiyinlashib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri ularning zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan faol foydalanishi, dunyoda ro'y berayotgan yangiliklar, voqea-hodisalardan tez xabardor bo'lishi bilan ham izohlanadi. Shu sabab, hozirda O'zbekiston yoshlar ishlari agentligi hamda Yoshlar ittifoqi tomonidan yoshlar bilan ishlashda mutlaqo yangi, ilgari mavjud bo'lmagan mexanizmlar, metod va uslublardan foydalanishga harakat qilinmoqda. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularda ijodkorlik, kreativlik qobiliyatlarini yanada rivojlantirish maqsadida qator yangi loyihalar ishlab chiqilmoqda.

Xususan, yaqinda hayotga tadbqiq etilgan "MODUL 5" loyihasi fikrimizning yorqin isbotidir. Ushbu loyihada yurtimizdagi muvaffaqiyatli, o'z ishining ustasi bo'lgan hamda hayotida qator yutuqlarga erishgan yigit-qizlar mahorat ma'ruzalari bilan ishtirok etib, yoshlar bilan o'z tajribalarini bo'lishadilar. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad – yoshlarni ruhlantirish, yangi maqsadlar sari ilhomlantirish.

Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha mamlakatlar uchun umumiy masaladir. Yoshlar tarbiyasi mavzusi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida shunday dedi: "Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir,

¹³⁹ Muhammadjon, Mamirov. "HUMAN SPIRITUALITY IS A PRISON AGAINST FUNDAMENTALISM AND RADICALISM ON EVERY ASPECT." *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING* 3.5 (2024): 30-33.

¹⁴⁰ "O'zbekiston respublikasi yoshlari kunini belgilash to'g'risida"gi qonun. Toshkent.sh 2017-yil 25-avgust, O'RQ-437-son

chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq¹⁴¹.

Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olish. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz.

Shu munosabat bilan O‘zbekiston globallashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etmoqda. Bizning nazarimizda, mazkur hujjatni imzolaydigan davlatlar ushbu sohani o‘z ijtimoiy siyosatining asosiy va muhim hayotiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri darajasiga ko‘tarish bo‘yicha qat’iy majburiyatlarni o‘z zimmasiga olishi kerak”.

Hamмамizga ma‘lumki, 2018 yil 12 dekabr kuni BMT Bosh Assambleyasining yalpi sessiyasida O‘zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan “Ma‘rifat va diniy bag‘rikenglik” to‘g‘risidagi rezolyusiya bir ovozdan qabul qilindi. Biz ana shu ikki omil yoshlar tarbiyasi masalalariga bevosita bog‘liq bo‘lgani uchun ularni aytib o‘tmoqdamiz. Albatta, jahon yoshlari faoliyati va ijodi to‘g‘risida ko‘plab ijobiy misollar keltirish mumkin: fan va texnika, ijod, san‘at va sportning barcha turlari bo‘yicha yoshlar tomonidan qo‘lga kiritilayotgan natijalar, albatta, insonni quvontiradi. Ushbu ijobiy holatlar va voqeliklar bizning yosh davlatimiz yoshlari orasida ham sodir bo‘layotganini mamnuniyat bilan qayd etishga to‘la haqlimiz.

Ayni paytda yana va yana global ko‘lamlarda aynan yoshlar tarbiyasida yechimini kutayotgan muammolar mavjudligini tan olishimiz, bartaraf etishimiz kerak. O‘zi va o‘zgalarning taqdiriga, kelajagiga befarqlik, shafqatsizlik, ishyoqmaslik, halol mehnatdan bo‘yin toblash, axloqsizlik, yengil-yelpi va boshqalar hisobiga kun kechirish, giyohvandlik, o‘g‘irlik, jinoyatchi guruhlar, ekstremistlar va terroristlar faoliyatida ishtirok etish ham jamiyatning aynan navqiron yoshdagi a‘zolarini o‘z domiga tortayotgani sir emas¹⁴². Ilm o‘rganish, ma‘lumot olish uchun sharoit yaratib berayotgan axborot texnologiyalari, jumladan, Internet ham muammolar manbaiga aylanib borayotganini ta’kidlash zarur.

Xo‘sh, nima qilish kerak? – degan savol hammani qiziqtiradi va barcha muammolarni hal qilishning kaliti esa hamon mavhumligicha qolmoqda. Mavzuning o‘ta jiddiyligini bir misolda ko‘rsatishni xohlagan bo‘lardim. Taxminan ikki oycha avval Yutub resursida G‘arbiy Afrika davlatlaridan biridagi ayanchli va tashvishlanarli ahvol to‘g‘risida hujjatli filmga ko‘zim tushib qoldi. Butun mamlakat, ayniqsa, shaharlar yoshlardan iborat, machete bilan qurollangan to‘dalarning qo‘liga o‘tib bo‘lgan. Soat 18 dan keyin ko‘chalarda faqat qurollangan, asosan o‘spirin yoshdagi to‘dalar hukmronlik qilmoqdalar. Agar ular to‘xtatgan odamning yonida mobil telefon yoki pul bo‘lmasa, shafqatsizlarcha qatl etilmoqda. Politsiya kuchlari esa nazoratni qo‘lga olishga qobil va qodir emas. Filmni ko‘rar ekanman, agar qonunlar ijrosi qo‘llanilmasa, har qanday jinoyatga jazo muqarrarligi aholi va yoshlar ongiga singdirilmas, korrupsiya degan balo

141 “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi” <https://president.uz/oz/lists/view/1063>

142 Karimov I. A. Yoshlarimiz xalqimizning ishonchi va tayanchi. -T. Ma‘naviyat, 2006. 92 b

yo‘qotilmas ekan, har qanday davlat yuqoridagiga o‘xshash holatga tushib qolishi ehtimoldan xoli emas, degan taxminimdan o‘zim ham larzaga tushdim. Lekin qonunlar ijrosini ta‘minlash, yuridik savodxonlik tadbirlarini amalga oshirishdan tashqari, ta‘lim, tarbiya, ma‘naviyat va madaniyatni shakllantirish kabi sohalar borki, ularning ahamiyati har bir mamlakatda tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikni ta‘minlashda katta o‘rin tutadi. Barkamol shaxsni shakllantirish muammosining ijtimoiy zaruriyat sifatida e‘tirof etilayotganligini nazarda tutadigan bo‘lsak, ta‘lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni qaror toptirish, mazkur jarayonni texnologiyalashtirishga erishish muhim pedagogik vazifalardan biri sanaladi.¹⁴³

O‘zbekiston Respublikasi ushbu barcha yo‘nalishlarda faol tadbirlarni amalga oshirmoqda va ijobiy natijalarni qo‘lga kiritmoqda. Ijzatingiz bilan, men yoshlar tarbiyasida milliy-diniy an‘analarning o‘rni to‘g‘risida gapirmoqchiman. Islomning oltin davri hamda Temuriylar renessansi davrlarida musulmon va jahon sivilizatsiyasiga bebaho ilmiy-madaniy va ma‘rifiy hissa qo‘shgan Farg‘oniy, Buxoriy, Xorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug‘bek kabi buyuk ajdodlariga ega o‘zbek xalqining kundalik turmushi jarayonlari, jumladan, tarbiya masalalari islom dini bilan bog‘liq bo‘lgan¹⁴⁴. Tinchlik, ijod, ilm-fan, halol mehnat, insoniylik, bag‘rikenglik va olijanoblikka undovchi islom dini XVII asrga qadar O‘rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va taraqqiyotning ma‘naviy asosi bo‘lib kelgan.

Foydalanilgan manbalar adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2017– 592 b.
3. Karimov I. A. Yoshlarimiz xalqimizning ishonchi va tayanchi. -T. Ma‘naviyat, 2006. 92 b
4. Karimov I. A. Ona yurtimiz baxtu-iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish eng oliy saodatdir. Toshkent: O‘zbekiston, 2015. 289 b
5. Sh. Mirziyoev “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. 2021 yil ISBN 978-9943-6992
6. Sh. Mirziyoev “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning poydevoridir”. 2021 yil ISBN 978-9943-6677-4-7
7. LEX.UZ sayti.
8. Yangi O‘zbekistonning iste‘dodli yoshlari 2021 yil ISBN 978-9943-368-05
9. Muhammadjon, Mamirov. "TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV: IMKONIYATLARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI." *Research and Publication* 1.1 (2024): 20-26.
10. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24-yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi 07.12.2016. <https://president.uz/oz/2>

¹⁴³ Muhammadjon, M. (2024). TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV: IMKONIYATLARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI. *Research and Publication*, 1(1), 20-26.

¹⁴⁴ Sh. Mirziyoev “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. 2021 yil ISBN 978-9943-6992

11. Muhammadjon, Mamirov. "HUMAN SPIRITUALITY IS A PRISON AGAINST FUNDAMENTALISM AND RADICALISM ON EVERY ASPECT." *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING* 3.5 (2024): 30-33.

12. "O'zbekiston respublikasi yoshlari kunini belgilash to'g'risida"gi qonun. Toshkent.sh 2017-yil 25-avgust, O'RQ-437-son

13. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi" <https://president.uz/oz/lists/view/1063>

14. Muhammadjon, M. (2024). TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA TEXNOLOGIK YONDASHUV: IMKONIYATLARI VA O'ZIGA XOSLIKLARI. *Research and Publication*, 1(1), 20-26.

ҚАРЗ ШАРТНОМАСИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИК РИВОЖЛАНИШИ

Андижон давлат университети Ихтимойй иқтисодиёт факультети
ёшлар билан ишлаш бўйича декан ўринбосари п.ф.б.ф.д (PhD) С.А.Исмаилов

Аннотацияю. Мақолда қарз шартномасини ҳуқуқий тартибга солишга оид қонунчиликни Ўзбекистон ҳудудида ривожланиши тарихи, Авестода шартнома шартларига риоя этилиши ҳамда исломда қарз муносабатларини тартибга солиниши таҳлил этилади. Шунингдек, муаллиф қарз муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишга оид хорижий қонунчиликни таҳлил қилиш орқали миллий қонунчиликни такомиллаштиришга оид таклифларни илгари суради.

Аннотация. В статье анализируется история развития законодательства о правовом регулировании заемовые отношение на территории Узбекистана, соблюдении условий соглашения в Авесте и регулировании заемовых отношений в исламе. Автор также выдвигает предложения по совершенствованию национального законодательства путем анализа зарубежного законодательства о правовом регулировании заемовых отношений.

Annotation. The article analyzes the history of the development of legislation on the legal regulation of loan relations in Uzbekistan, compliance with the terms of the agreement in the Avesta and the regulation of loan relations in Islam. The author also makes suggestions for improving national legislation by analyzing foreign legislation on the legal regulation of loan relations.

Калит сўзлар. Қарз, кредит, мажбурият, фуқаролик ҳуқуқи, ислом ҳуқуқи, қарз берувчи, қарз олувчи, фоиз, мажбурият, шартнома шакли

Ключевые слова. Заем, кредит, обязательство, гражданское право, исламское право, заемодатель, заемщик, проценты, обязательство, форма договора

Keywords. Loan, loan, obligation, civil law, Islamic law, lender, borrower, interest, obligation, contract form

Қарз бериш ва олишнинг диний-ахлоқий жихатлари қадим замонлардаёқ кишилар ўртасидаги ўзаро яқинлик, қариндошлик ва ғамхўрликнинг ифодаси бўлиб келган. Дастлаб ана шу мақсадларда шаклланган шартномавий муносабатлар вақт ўтиши билан такомиллашиб, ўзгариб тадбиркорликнинг, бойлик орттириш ва фойда

кўришнинг воситаси сифатида ҳам қўлланилиш даражасигача етиб келган. Қарз бериш савоб учун, бегараз бажарилаётган амалиётдан фойда кўриш, бойлик орттириш фаолияти даражасигача кўтарилган бўлса, қарз олиш муҳтожликдан кутилиш, моддий аҳволини ўнглаб олиш чорасидан, алдаш, фирибгарлик йўли билан ўзгаларнинг пули ва мулкани ўзлаштириш даражасидаги жиноят даражасигача етиб келди. Бугунги жамият тараққиётида қарзнинг мана шу икки кўриниши, яъни ижобий ва салбий ифодаси етарлича қўлланилиб келинмоқда. Бу ҳолат қонунчиликдаги механизмларнинг етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги, қарз берувчи ёки қарз олувчи томонидан ноҳалол ва ғирром усуллардан фойдаланиб иккинчи томонни асорат солишга интилиш, ҳуқуқни қўллаш амалиётида эса қарзнинг фуқаролик-ҳуқуқий шартнома ёки фирибгарлик қилмиши эканлиги борасида аниқ тўхтамларнинг мавжуд эмаслиги билан боғлиқ.

Замон тараққиётининг бугунги даражаси, инсониятнинг илк давридаги каби “қарздорлик”ни салбий оқибат сифатида кўради, албатта. Лекин қарз воситаси иқтисодиётни ривожлантиришга уриниш, айниқса, кичик тадбиркорлик субъектлари ва аҳолининг кам таъминланган қатламларини кам фоизли ва қулай шартлар асосидаги қарз ёрдамида қўллаб-қувватлаш, фоизсиз қарз ёрдамида камбағалликни камайтиришга уринишлар ҳозирда дунёнинг деярли барча давлатларида кенг амал қилади. Бунда ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламларига мақсадли қарз бериш орқали уларнинг касб ва тирикчилик манбаи бўлган кичик тадбиркорликни амалга оширишларига йўл очиб беришга уринишлари бошқа ривожланаётган давлатлардаги каби Ўзбекистонда ҳам қўлланилмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январдаги “Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сон Фармони билан тасдиқланган 2019 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида таркибий ислохотлар асосий йўналишларининг “Йўл харитаси”нинг “Молия бозорларини такомиллаштириш ва ривожлантириш” – деб номланувчи 2.2.-бандида “қарз қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий инструментларни ривожлантириш, улушли ва қарз инструментлари орқали молиялаштириш имкониятларини кенгайтириш, қимматли қоғозлар чиқариш жараёнини соддалаштириш” ҳамда “халқаро илғор амалиётга мувофиқлаштириш мақсадида, жумладан микроқарз соҳасидаги чекловларни бекор қилишни назарда тутган ҳолда, микромолиялаштириш жараёнини тартибга солувчи қонунчиликни ва меъёрларни қайта кўриб чиқиш” назарда тутилган.

Шу боис қарз шартномасига оид қонунчиликни ривожланиш тарихига эътибор қаратадиган, бўлсак қарзга оид дастлабки қоидалар “Авесто” китобида шаклланган. “Эзгу фикрат, эзгу калом, эзгу амал” қатъий риоя қилинмоғи лозим бўлган диний ва дунёвий ҳатти-ҳаракатларнинг бош шарти сифатида намоён бўлар эди. Бундай уч қоида нафақат руҳий-ахлоқий тамойил балки, ўзига хос ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий тамойил сифатида намоён бўлар эди. Биринчи навбатда, мазкур уч талаб ўзга шахсларга зарар етказмаслик, уларнинг ҳуқуқларини тан олиш, лафзда туриш каби бугунги турмушда ва қонунчиликда қўлланиладиган атамаларга мос равишда, инсоннинг ўз шаънига иснод келтирадиган ишлардан жумладан, бировга ҳасад қилишдан, ўғрилиқ, талончилик, ўзгалар молини ўзлаштиришдан, зинога берилишдан, бировнинг дилини оғритишдан, ҳайвонларни қийнаш ва ўлдиришдан

ўзини тийиш, берган сўзнинг устидан чиқиш, эътиқодига содиқ қолиш, қарзни ўз вақтида тўлаш, алдамчилик ва хиёнатдан холи бўлиш каби инсоний фализатларни англатган [6, - 29 б].

Ҳуқуқшунос олим С.Б.Бобоқуловнинг фикрича, Авестодаги кишиларнинг ўзаро иқтисодий муносабатларида ўз аҳдида туриш, берилган ваъданинг устидан чиқиш, қасамга содиқ бўлиш, савдо-сотик ишларидан мажбурият ва шартномаларга қатъий амал қилиш, омонатни, яъни қарзни ўз эгасига вақтида қайтариш каби шартномавий муносабатларнинг шакли ва айирбошлаш турлари ҳақидаги фикрлар муҳим аҳамиятга эга[7, - 7 б]. Албатта кишиларнинг ўз аҳдида, берган ваъдасининг устида туриши шунчаки одат қондаси сифатида эмас, балки ўзига хос муқаддас бурч ва қоида сифатида амалга оширилган.

Ҳ.Бобобев ва бошқа олимларнинг фикрига кўра, зардуштийлик иқтисодий қонунларига кўра икки хил мажбурият тан олинади. Биринчидан, тантанали равишда қасам ичиш – “варуна” га кўра кишининг бирон иқтисодий мажбуриятни олиши ёки олмаслиги тушунилган. Иккинчидан, бу битим ёки шартнома ҳисобланиб, бунга кўра томонлар ўзаро манфаатдорлик нуқтаи назаридан бирон иқтисодий муносабат тўғрисида келишишган[6, - 33 б]. Кўриниб турибдики, биринчи ҳолатда бир томонлама битим ҳақида гап кетмоқда. Бинобарин, бир тарафлама битим уни тузган шахс учун бурчлар келтириб чиқаради (ФКнинг 103-моддаси). Шу маънода Авестодаги кишининг муайян иқтисодий мажбуриятни олиш ёки олмаслиги унинг эрк-иродаси боғлиқ ҳолатда амалга оширилган ва бунда Авесто бурчни мажбуран юклашни белгиламаган. Иккинчи ҳолатда эса икки томонлама битимлар, яъни шартномаларни тузиш ҳақида гап бормоқда ва у ҳам тарафларнинг ўзаро ихтиёрий келишувига асосланган. Иккала ҳолатда ҳам эрк-иродани ифода этиш шакли қасам ҳисобланган ва ичилган қасам илоҳий куч сифатида ҳам дунёвий, ҳам диний оқибат билан мустаҳкамланган. Яъни, дунёвий жиҳатдан қасамни бузиш муайян бир мулкый мажбуриятнинг юклатилишига олиб келса, диний жиҳатдан қасамга амал қилмаслик оғир гуноҳ ҳисобланган ва шу шахс жамият томонидан қораланган.

Битим ва шартнома шакли сифатида қасам ва унинг турлари ҳам Авестода қатъий белгиланган бўлиб, бу қасамлар битим шакли бўлиши билан бирга мажбурият бажарилишини таъминлаш усули сифатида ҳам аҳамиятли ҳисобланган. Хусусан, “Вадидод” нинг IV фаргардида шартномаларнинг бир-биридан фарқ қилувчи қуйидаги олтита тури белгиланган:

Биринчиси – сўз бериб аҳдлашиш.

Иккинчиси – қўл сиқиб келишмоқлик.

Учинчиси – гаровга қўй тикиб аҳдлашув.

Тўртинчиси – гаровга буқа қўйиш.

Бешинчиси – одамни гаровга қўйиб битишиш.

Олтинчиси – серҳосил ердан далани гаровга қўйиб (қилинадиган) аҳдлашув турлари бор[3, - 25 б].

Мазкур аҳдлашишнинг ҳар бири тури ўзига хос мулкый ва номулкый мажбуриятларни юклаган. Бу эса ўз навбатида қасамни бузишга нисбатан ўта қатъи қоидаларнинг белгиланиши билан боғлиқдир. Масалан, сўз қасамини бузишга нисбатан шундай қоида ўрнатилган:

- Кимда-ким сўз қасамини бузса, бу гуноҳ учун гирифтор бўладиган жазосининг андозаси нечукдир?

Аҳурамазда жавоб берди:

- Унинг ва энг яқин қариндошлари гуноҳининг товони ўша қасам баҳосининг олти юзатасига тенгдир[1, - 117 б].

Кўриниб турибдики, қасамни бузиш, яъни зиммасидаги мажбуриятни бажармаслик киши учун ўта оғир оқибатларни келтириб чиқарган. Шу билан бирга ҳар бир аҳдлашув навбатдаги аҳдлашув билан алмаштириш орқали мажбуриятни бажармаган шахс зиммасига қўшимча бурч юкланиши мумкин бўлган. Авестога кўра, кимда-ким сўз қасамини ёлғиз сўзнинг ўзи деб тасаввур этса, уни қўл қасами билан тузатиши ва қўл қасамининг товонини тўлаши керак.

Қўл қасамини қўй қасами билан тузатиши ва сигир қасамини унинг ўрнига бериши керак.

Сигир қасамини одам қасами билан ўзгартириши ва унинг ўрнига одам қасамини бериши керак.

Одам қасамини экин қасами билан ислоҳ қилиши ва экин қасамини унинг ўрнига бериши керак[1, - 117 б].

Албатта, Авестода белгиланган мажбуриятни ўзгартириш услублари бугунги кунда мажбуриятларни янгилаш кўринишларида мавжуд эканлигини таъкидлаш мумкин. Бироқ, Авесто замонидagi мажбуриятни бажармаган шахсга нисбатан ўта қатъи ва оғир, асоратга солувчи шартлар асосида бурчни янгилаш услуби бугунги кундаги инсоният цивилизацияси ва кишилик жамиятдаги мавжуд қадриятларга мутлақо мос келмайди. Шунга қарамасдан Авестодаги бир аҳдлашув бузилганда уни иккинчисига алмаштириш бугунги кун фуқаролик ҳуқуқида бошқача кўринишда мавжуд деган ҳулосага келиш мумкин. Яъни, замонавий фуқаролик ҳуқуқида мажбуриятларнинг янгилиниши билан бекор бўлиши (ФКнинг 347-модда), қарзни янгилаб, қарз мажбуриятига айлантириш (ФКнинг 742-моддаси) каби усуллар орқали бир мажбурият иккинчиси билан алмашиши мумкин. Бироқ бунда иккала томоннинг розилиги талаб этилади. Авестода эса, бир мажбуриятнинг иккинчиси алмаштирилиши кўпинча мажбуриятни бажармаган тарафнинг илтимоси ва хоҳишидан келиб чиққан. Агар мажбуриятни бажармаган шахс бажарилмаган бурчни навбатдагиси билан алмаштиришни истамаса кредиторни буни талаб қилмаган ва аксинча Авестода белгиланган жазо чорасини ўташ билан чекланган. Акс ҳолда одатдаги сўз қасамини берган киши охир-оқибатда энг оғир қасам экин қасамига гирифтор бўлиши ва бунинг учун жуда оғир жазони олишига тўғри келар эди. Шу муносабат билан Авесто шартнома муносабатлардаги заиф томон ҳуқуқини ҳимоя қилиш мақсадида қарздорга мажбуриятни бажармаганлик учун иккита вариантни таклиф қилган. Биринчиси ўз қасамини (масалан, қўй қасами) бузганлиги учун белгиланган жазони ўташ ёки бузилган қасамни ўрнига ундан оғирроқ шартлар асосида навбатдаги қасамни қабул қилиш. Бу қарздорнинг эрк-иродасига ёки унинг мулкӣ аҳволига боғлиқ бўлган. Агар қарздорнинг мулкӣ имкониятини етарли бўлмаса, унинг мажбуриятларини қариндошлари бажариши лозим бўлган ёки навбатдаги қасам унга ва қариндошларига юкланган.

Мутахассисларнинг фикрича, қарз шартномаси энг қадимий шартномалардан бири саналади[10, - 2 с]. Қадимги Юнонистонда пехит формал битим орқали

тартибга солинадиган қарз кредиторга қарх суммасини қайтариш бўйича мажбуриятни бажармаган қарздор учун оғир оқибатларни назарда тутиши билан ажралиб турган. Қарздорда кредиторлар билан ҳисоб-китоб қилиш имконияти бўлмаган ҳолатларда, кредитор 60 кун мобайни қарздорни кишанбадн қилиб ушлаб туриши ва бу вақт мобайнида уч маротаба уни бозорида сотиб юбориш ҳуқуқини қўлга киритган. Агар қарздорни ҳеч ким сотиб олмаса, кредитор уни қул қилиб сотиб юбориши, ҳаттоки уни ўлдириши ҳам мумкин бўлган[8, - С. 983 – 1028]. Nexum шаклидаги қарз бўйича мажбуриятни бажармаган қарздорга нисбатан қўлланиладиган ушбу ҳаддан ташқари шафқатсиз жазолар рим ҳуқуқида эрамиздан аввалги IV асргача, яъни кредиторнинг қарздорни қулликка сотиб юбориш ёки ўлдириш ҳуқуқини бекор қилган ва қарздорни кишанбанд қилишни таъқиқлаган Петелия қонуни қабул қилинишигача амал қилган (эрамиздан аввалги 326 йил)[15, - 129 с].

Ислом ҳуқуқида қарз муносабатларига йўл қўйилган. Қарз бериш ислом шариатида рухсат берилган, мустаҳаб амал саналади. Ислом ҳуқуқининг иккинчи манбаи бўлмиш Суннада қарзб еришнинг фазилатиҳ ақида кўплаб ҳадислар келтирилган. Уларданбирида Пайғамбар(с.а.в.)нинг «қайси бир мусулмон бир мусулмонга икки марта қарз берса, у гўё бир марта садақа қилибди» деган сўзларик елтирилган[12, - 347 б].

Исломшунос олим С.А.Исхаковнинг ёзишича, “қарз” аслида арабча сўз, лекин у мажбуриятга айланганидан сўнг ислом адабиётларида “дайн” деган сўз билан ифодаланади.

Дайн – бирон-бир шахсга қарзга берилган пул ёки ориятга берилган бирон мулк бўлиб, у берилган миқдори ва қиймати билан, устига ҳеч қандай мукофотсиз ўз вақтида қайтарилиши лозим.

Ислом мужтаҳидлари дайнга оид қуйидаги қоидаларни ишлаб чиққанлар:

биринчидан, мажбурият эгаларининг ихтиёрий розиликлари (яъни қарз берувчи ва олувчининг ўзаро розиликлари) акс эттирилган қарз шартномаси ислом ҳуқуқига кўра гувоҳлар иштирокида ёзма ёки оғзаки шаклда тузилади;

иккинчидан, қарзни қайтариш муддати аниқ қилиб белгиланади;

учинчидан, мажбурият фақат қарзга берилган пул ёки мулкнинг қарз олувчи (муқриз) қўлига ўтиши билан пайдо бўлади;

тўртинчидан, қарздорга берилган муддат охирига етиши шарт. Модомики, қарздорнинг банкрот (*муфлис*) бўлиб қолганлиги ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ экан, ҳеч ким уни муҳлатидан олдин қарзни тўлашга мажбур қила олмайди[9, - 58 б].

А.Р.Рахмоновнинг фикрича, муайян шахс бировдан қайтариш шарти билан олган пул ёки мол қарз ҳисобланади, унда қарздорлик муайян ҳужжатлар бўйича ёки тарафлар – қарз берувчи ва қарз олувчи ўртасида тузилган битим бўйича вужудга келиши мумкин. Шу билан бирга исломда гаровли ва гаровсиз қарз, муддатли ва муддатсиз қарз фарқланади. Исломда қарз бериш ижобий хислат ҳисобланади. Бу борада Муҳаммад (САВ) шундай деганлар: Кимки мўмин одамга икки марта қарз берса, уларга бир марта садақа бергандек бўлади. Яна бир ҳадисларида: Кимки қийналиб қолган бир инсонга енгиллик қилиб берса, Аллоҳ таоло унга дунё охиратда енгиллик қилиб беради. – дейилган. Қарз мажбуриятга айлангандан сўнг

ислом ҳуқуқида – “дайн” деган сўз билан ифодаланади. Дайн – бирон-бир шахсга қарзга берилган пул ёки орийатга берилган бирон мулк бўлиб, у ўз вақтида берилган миқдори ва қиймати билан устига ҳеч қандай мукофотсиз қайтаришдир[13, - 16 с].

Ислом ҳуқуқида фоиз олиш эвазига қарз бериш таъқиқланади ва бу қатъий, императив норма ҳисобланади. Ислом қонунчилигининг асосий манбаси ҳисобланган Қуръони Каримда Аллоҳга хуш келмайдиган энг оғир гуноҳлардан бири судхўрлик, лихва (рибо) – берилган қарз учун фоиз олиш, банк ва миждоз ўртасидаги банк кредити шартномасидан олинadиган банк фоизлар, фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятни бажариш муддатини ўтказиб юборганлик учун фоизлар олиш ҳисобланади[4, - 25 с].

Ислом ҳуқуқида ўзаро фоиз олиш билан боғлиқ битимларни тузишга нисбатан таъқиқни айрим ҳуқуқшунос четлаб ўтишга ҳаракат қилишган. Хусусан, машҳур ислом олими Муҳаммад Абдо (1849-1905 йиллар) мусулмонларга фоиз олишни назарда тутадиган операцияларда иштирок этиш имконини берадиган фатвони эълон қилинган. У ўзининг фатвосини фикҳ (амалий юриспруденция)нинг охири зарурат бўлганда таъқиқланган ишга ҳам рухсат берилиши принципи билан асосламоқчи бўлади. А.Б.Филипснинг фикрича, мазкур фатвонинг хатолиги шундаки, “охирги зарурат ҳаёт ва ўлим тўғрисида сўз борган ҳолларда амал қиладиган вазият бўлиб, у ишбилармонлик операцияларга ҳеч қандай боғлиқ ҳисобланмайди”[16, - 171 с].

Шундан келиб чиқиб кўплаб мамлакатларда анъанавий Европа намунасидаги банклар билан бирга, Қуръони Каримнинг бир қатор сураларида, жумладан, “Ал-Бақара” 2-сураси (275, 276, 278, 279-оятлар), “Ол-Имрон” 3-сураси (130-оят), “Ал-Рум” 30-сура (39-оят) ва бошқаларда назарда тутилган императив чеклов асосида иш олиб борадиган ислом банклари амал қилади.

Таъкидлаш ўринлики, рибога қарши асосий далил, қарзга олинган суммадан фойдаланувчи ҳар доим ҳам фойда ололмаслиги ва шу боис ҳам у фоиз тўламаслигига оид оддий мантиқ ҳисобланади. Фоизсиз кредит бериш фаолиятини амалга оширувчи ислом банклари ўтган асрнинг 60 ва 70-йилларида Покистон, Миср ва бошқа мамлакатларда ташкил этилган. Улар барча банк операциялари – депозитли, аккредитивли, ссудали операцияларни амалга ошириш, қишлоқ хўжалиги, савдо, саноат, ижтимоий лойиҳалар билан шуғулланиш орқали йирик тадбиркор-инвесторга айланишган[11, - 38-39]. Бунда мусулмонлар банкка пул маблағларини омонатга қўйишган ва банклар уларга фоизсиз қарз беришган.

Бугунги кунда ислом мамлакатларда ўртача 8 та ёки ундан кўпроқ ислом банклари амал қилади. Йирик ислом банклари сифатида Бахрайн Ислом банки, Бруней Ислом тараққиёти банки, Мисрдаги Араб инвестиция банки ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Бундан ташқари, ислом банклари Германия (Ал-Барака инвестиция компанияси, Франкфрт шаҳри), Люксембург, БуюкБритания ва АҚШда амал қилади[2].

Шариат талаблари асосида битим тузиш истайдиган омонтачиларнинг талабларига биноан Бирлашган Араб Амирликларида 2001 йил апрель ойидан бошлаб Шаржа Миллий Банки ислом банки мақомига ўтди. Ислом давлатларида фуқароларнинг шахсий эҳтиёжлари учун қарз агар ҳақиқатда қарз олувчининг

эхтиёжи мавжуд бўлса ва у келгусида гуноҳлар ва судхўрликни келтириб чиқармаса берилади[5, - 26 с].

Ўзбекистон Республикасида қарзга шартномасига оид қоидаларни белгилашда эҳтиёткорлик билан ёндашув бўлганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, ислом ҳукуқи амал қиладиган мамлакатимизда ўтмишда фуқаролар ўртасидаги муносабатларда қарз учун фоиз олиш қўлланилмаган. Масалан, Садриддин Айнийнинг “Дохунда” романида қарз шартномасини тузишга оид қуйидаги эпизод келтирилган: 1325 ҳижрий санаси тарихида, ражаб ойида, соқолли чол, бўйи ўрта, юзи буғдой ранг, қўй кўзли Авезмурод ўғли Бозорбой Сарижўй қозихонасида ҳозир бўлиб, иқрори шариатича тўғри бўлган ҳолда “Мен иқрори қилгувчи Раҳимшоҳ ўғли мулла Азимшоҳдан 850 Бухоройи шариф (худо ўз паноҳида асрасин) тангаси қарздор бўлдим ва ҳар қачонки, мендан талаб қилинса, мазкур маблағни ислом қозиси олдида мазкур қарз бергувчига тўлайман” деб иқрор қилди ва бу воқеа бир жамоа мусулмонлар ҳозир бўлиб турган ҳолда юз берди[14, - 34-35 б].

Фуқаролар ўртасида қарз муносабатларида фоиз олиш 1997 йил 1 мартдан бошлаб кучга киритилган ФКда назарда тутилди. Агар пул маблағларини қарз ва кредитга бериш билан шуғулланвчи тадбиркорлик субъектлари ўртасида қарз бериш ҳар доим фоиз эвазига амалга оширилган бўлса, фуқаролар ўртасида фоизли қарз фақат шартномада белгиланган ҳолларда қўлланилади.

Бундан ташқари, қарз шартномасининг бир кўриниши сифатида кредит шартномасида, ҳаттоки насия товар сотишда ҳам фоиз олиш амалиёти жорий этилган. Жумладан, ФКнинг 744-моддасида кредит шартномаси бўйича қарз олувчи эса олинган пул суммасини қайтариш ва унинг учун фоизлар тўлаш мажбуриятини олиши назарда тутилган бўлса, 421-моддаси бешинчи қисмида олди-сотди шартномасида сотиб олувчининг сотувчи томонидан товар топширилган кундан бошлаб товар баҳосига тенг бўлган сумма учун фоизлар тўлаш мажбурияти назарда тутилиши мумкинлиги белгиланган.

Қарз билан боғлиқ ҳукуқи асосларнинг ривожланишига Ўзбекистон Республикасининг “Микрокредит ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунни ҳам киритиш мумкин. Мазкур қонунда микроқарз бериш бўйича микрокредит ташкилотларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлар, микроқарз шартномасини расмийлаштиришга нисбатан талаблар ва қоидалар белгиланган.

Хулоса ўрнида қайд этиш лозимки, қарз шартномасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш ва қарз шартномасини тузиш ҳамда амалга оширишни расмийлаштириш тартибини соддалаштириш, қарз нарсаси бўлган объектлар сонини ошириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Авесто”. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси.-Тошкент: Шарқ, 2001.-117 б.
2. Islami Bank Bangladesh //http: //islamibankbd.com.
3. Авесто : “Видевдот” китоби (М.Исҳоқов таржимаси).-Т.:ТДШИ, 2007.-25 б.
4. Ахкубекова Ж. Д. Некоторые вопросы, связанные с особенностями регулирования обязательств с участием исламских банков // Бизнес в законе. 2012. - №6. – С. 25.

5. Ахкубекова Ж. Д. Некоторые вопросы, связанные с особенностями регулирования обязательств с участием исламских банков // Бизнес в законе. 2012. - №6. – С. 26.
6. Бобоев Х., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” – Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги.-Т.: ТМИ, 2004.-29 б.
7. Бобокулов С.Б. Ижара муносабатларининг тарихий ривожланиш босқичлари ва бозор иқтисодиёти шароитида ижара шартномаси констирукцияларини табақалаштириш муаммолари. – Тошкент: ТДЮИ, -7 б.
8. Диденко А.А. К вопросу о страховании финансовых и предпринимательских рисков // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. № 96. – С. 983 – 1028.
9. Исхаков С. А. Ислом фуқаролик ҳуқуқи асослари: Ўқув қўлланмаси. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2005. – 58 б.
10. Коломиец Е.А. Особенности обязательства займа в системе финансовых обязательств // Научный журнал КубГАУ. 2015. – №105(01). – 2 с.
11. Макарова С.М. Современная экономическая доктрина ислама:научно-аналитический обзор. – АН СССР ИНИОН,1983. – С.38-39.
12. МуҳаммадШавконий. Найлул автор мин аҳодисисаййидил ахёр. (Пайғамбаримизнинг ҳадисларидан кўзланган мақсадга етишиш). 5-жилд. – Лубнон: 1973. – 347 б.
13. Раҳманов А.Р. Ислом ҳуқуқида шартнома ва мажбуриятлар ҳамда миллий қонунчилик. Тарих фан.докт.дисс..автореф.-Тошкент:2008. -16 б.
14. Садриддин Айний. Асарлар. Саккиз томлик. Иккинчи том. Дохунда. Роман. – Ташкент: Гослитиздат, 1964. – Б. 34-35.
15. Танага А.Н. Возникновение страхового обязательства // Власть Закона. 2014. – № 1 (17). – С. 129.
16. Филипс А. Б. Эволюция фикха. Исламский закон и мазхабы. –М.:Умма, 2012. – С.171.

BRITANIYA IMPERIYASINI XIVA XONLIGI BILAN BOG`LANGAN KARVON YO`LLARI

Razzaqov Jaxongir Nasimjon o`g`li. Namangan davlat universiteti tayanch
doktoranti. Yoshlar_education@mail.ru

•Xiva xonligi savdosi yildan yilga jadallashib borgan. Uning Eron, Rossiya, Afg`oniston va Buxoro amirligi kabi qo`shni davlatlar bilan jadal savdo aloqalari bo`lgan. Britaniya imperiyasi ham Xiva xonligi bilan izchil savdo munosabatlariga ega bo`lishga harakat qilgan.

•XVI asrda O`rta Osiyo haqida inglizlar tomonidan to`plangan ma'lumotlar o`zining keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Bu ma'lumotlarda ushbu hududning Xitoyga nisbatan joylashgan o`rni, chegarlari, Xitoy bilan aloqalari va savdo mollari haqida fikrlar

bildirilsa-da, asosiy e'tibor tranzit hudud sifatida Buxoro va Xiva xonliklariga qaratilgan¹⁴⁵.

XVI asrdan boshlab, Yevropadagi xo'jalik taraqqiyoti jarayonining tezlashuvi, yangi yerlarni egallab arzon xom ashyoni qo'lga kiritishga bo'lgan intilishning kuchayishi O'rta Osiyoga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Shu davrdan boshlab, O'rta Osiyoning, xususan, Buxoro va Xiva xonliklarining Yevropa mamlakatlari bilan savdo aloqalari yana jonlangan. Bu savdo munosabatlari ikki yo'lda, janubiy – Eron orqali va shimoliy – Rossiya orqali amalga oshirilgan¹⁴⁶.

Tadqiqot natijasida Britaniya imperiyasi O'rta Osiyo, jumladan Xiva xonligi bilan savdo aloqalari olib borish uchun asosan uch yo'ldan foydalanganligi aniqlandi.

1. Bevosita Rossiya-Kaspiy bo'yi hududi orqali.

XVI asr boshlarida Usmoniy turklarning O'rta Yer dengizi sohillarida o'z humronliklarini o'rnatish bilan yevropalik savdogarlarning O'rta dengiz orqali Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalari qiyinlashgan. Shu sababdan shimoli-sharqiy yo'l, yagona najot yo'liga aylanib, inglizlar uchun "rus koridori" orqali Sharq mamlakatlari va O'rta dengizning sharqiy sohili mamlakatlari bilan aloqa olib boriladigan yagona yo'lga aylangan. 1630 yilda rohib Jozef* Yevropa mamlakatlari uchun Sharq bilan savdoda "rus koridori"dan xavfsiz va ma'qul yo'l yo'qligini ma'lum qilgan edi¹⁴⁷.

XVIII asrga kelib, «Moskva» kompaniyasi o'z faoliyatini Kaspiy dengizida ingliz savdo flotini yaratishga bag'ishlagan. Bu maqsad yo'lida ingliz hukumati, Eron va Usmonli turklar davlati va qisman Rossiya davlati hududlaridan foydalangan. Kaspiy havzasida inglizlarning XVIII asrning ikkinchi yarmidagi faoliyati «Moskva» savdo kompaniyasi vakillari bilan bog'liq bo'lib, mustamlaka xarakteriga ega edi¹⁴⁸.

Shirvon bekligi markazi Shemaxa shahrining Sharq va G'arb o'rtasidagi savdoda ahamiyatining ortib borishi uni tranzit savdo yo'lidagi asosiy manzilga aylantirgan. XVI – XVII asrlarda Shemaxa nafaqat Kavkazorti hududidagi shaharlar, balki, O'rta Osiyo, Rossiya va G'arbiy Yevropa shaharlari bilan ham savdo olib borgan. Shahar atrofida yettita karvonsaroy bo'lib, ularda rus, tatar, yevropalik savdogarlar bilan bir qatorda tojik va o'zbek tujjorlari ham savdo-sotiq qilganlar. Shahar O'rta dengiz qirg'oqlaridan Yevropaga olib boruvchi savdo yo'llari bilan uzviy bog'langan bo'lib, undan Tabriz, Bokuga olib boruvchi yo'llar serqatnovligi bilan ajralib turgan. Boku–Shemaxa savdo yo'li Shemaxani O'rta Osiyo bilan bog'laydigan asosiy yo'llardan biri bo'lib, bu yo'lda Kaspiy dengizida kema orqali Bokuga kelib tushgan o'rta osiyolik savdogarlar harakatlanganlar. XVI – XVII asrlarda Shemaxaning ichki va tashqi savdosida ipak oldi-sottisi muhim rol o'ynagan. Bu davrda rus va yevropaliklarning sharq savdosidagi tayanch

¹⁴⁵ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 39

¹⁴⁶ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 104

¹⁴⁷ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 74

¹⁴⁸ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 78

manziliga aylangan shaharda doim faoliyat yuritadigan ingliz savdogarlari mahkamasi mavjud bo'lgan¹⁴⁹.

XVI asrga kelib Kaspiy dengizining ahamiyati ortishi bilan uning g'arbiy qirg'ogidagi Kavkazorti mamlakatida Rossiya, G'arbiy Yevropa, O'rta Osiyo, Hindiston, Xitoy bilan savdo aloqalarida muhim o'rin tutgan savdo punktlari tashkil topgan. XVI-XIX asrlarda O'rta Osiyo xonliklarining Yevropa davlatlari bilan aloqalarida Kaspiy dengizi, jumladan, Boku katta adamiyat kasb etgan. Kaspiy dengizining asosiy porti sanalgan Boku shaxri O'rta osiyolik tujjorlarning Yevropa savdogarlari bilan tijorat ishlarini olib boradigan markazi edi. Bu davrda Ozarbayjon hududida karvon yo'llarida ko'plab O'rta osiyolik savdogarlarni uchratish mumkin bo'lgan.

1830-1844-yillar oralig'ida Eron bozorlaridagi hukmronlik inglizlar qo'liga o'tgan. Bu davrda O'rta Osiyo savdogarlari (Jumladan Xiva-muallif) Mashhad orqali o'tiladigan karvon yo'lida boj soliqlarining yuqoriligi tufayli arzon va qulay Kaspiy dengiz yo'lini tanlaydilar.

XIX asrdan boshlab Yevropa davlatlaridan olib kiriladigan mahsulotlar Boku orqali Kaspiy dengizi, Krasnavodsk undan Xiva xonligi hududlari orqali o'tgan yo'l asosiy yo'llardan biri hisoblangan¹⁵⁰.

2. Eron orqali Turkmanlar yashaydigan hududlar.

Buxoro va Xivaning ipak matolari ko'p hollarda tranzit savdo yo'llari orqali Osiyo va Yevropa mamlakatlariga chiqarilgan. Shu sababdan, XVI – XVII asrda Eron va O'rta Osiyo Yevropani ipak bilan ta'minlashda asosiy ta'minotchiga aylangan. Buxoro va Xivaning ip hamda ipak gazlamalari Eron orqali Usmoniylar davlatiga va u yerdan Yevropaga olib borilgan¹⁵¹.

Yevropaga sharq mollari chiqariladigan asosiy savdo yo'llari chorrahasida joylashgan Eron bilan inglizlar XIX asrning boshida ikki yo'l: Trapezund, Tabriz va Kavkazorti orqali savdo qilgan¹⁵².

3. Hindiston-Afg'oniston-Buxoro orqali.

O'rta Osiyo bilan Hindiston va Afg'oniston o'rtasidagi iqtisodiy-savdo aloqalari to'g'risida XIX asrning 30-yillari boshlarida maxfiy topshiriq bilan Buxoroga safar qilgan ingliz agenti Aleksandr Borns ko'p xarakterli ma'lumotlar beradi. A.Borns Astrobod bilan Xiva savdo aloqalari yo'lining notinchligi va doimiy hujum xavfi tufayli unchalik taraqqiy etmaganligini bayon qiladi. Astrobodga bir yilda bitta yoki ikkita Xiva karvoni kelgan bo'lib, ularning har birida 80 yoki 100 tuya yuk keltirilgan. Borns xabariga ko'ra, Xiva bilan Astrobod oralig'i karvon uchun xatarli bo'lganligi sababli savdo karvonlari Kaspiy dengizining sharqiy qirg'oqlari bo'ylab yurgan¹⁵³.

1830–1844 yillar oralig'ida Eron bozorlaridagi hukmronlik ruslardan inglizlar qo'liga o'tgan. Bunga rus davlati inglizlarni Kavkazorti orqali o'tadigan yo'llardan o'tkazmasdan,

¹⁴⁹ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 110

¹⁵⁰ Odilov F. Tashqi savdo aloqalari. Moziydan Sado. 3(51)2011.

¹⁵¹ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 59

¹⁵² Odilov F. Tashqi savdo aloqalari. Moziydan Sado. 3(51)2011.

¹⁵³ Toshtemirov O'. A. Qo'ng'iro't inoqlari hukumronligi davrida Xiva xonligining ichki va tashqi siyosati. Toshkent. TDPU. 2014. – B.59

Trapezundni bosib olish bilan javob bergan. Shundan so'ng inglizlar Kaspiy dengizi va O'rta Osiyodagi savdodan mahrum etilganliklari haqida rus hukumatiga o'zlarining noroziliklarini bildirganlar.¹⁵⁴

Inglizlar Xiva xonligi bilan savdo qilishda nafaqat Eron orqali balki Shimoliy Hindiston orqali ham o'z tovarlarini olib kirishga uringanlar. O'rta Osiyodan Shimoliy Hindistonga olib boradigan savdo yo'llari ikki xil yo'nalishda bo'lgan. Ulardan biri Peshavor yo'nalishi bo'lib, u har doim savdo karvonlari bilan serqatnov bo'lgan. Bu shahar O'rta Osiyoning Hindiston bilan Afg'oniston orqali aloqasida asosiy savdo ombori vazifasini o'tagan. Peshavorga borish uchun quyidagi yo'llardan foydalanish mumkin edi: Birinchisi, Buxoro, Balx va Qobul orqali (uzunligi 1136 mil); ikkinchisi, Samarqand, Badaxshon, Pomir va u yerdan Chitral-Daxar va Svat orqali (uzunligi 1593 mil); uchinchisi, Samarqand, Badaxshon, Pomir va Qobul orqali (uzunligi 1340 mil) o'tgan¹⁵⁵.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odilov F. Tashqi savdo aloqalari. Moziydan Sado. 3(51)2011.
2. Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – 170 Б.
3. Toshtemirov O'. A. Qo'ng'iro't inoqlari hukumronligi davrida Xiva xonligining ichki va tashqi siyosati. Toshkent. TDPU. 2014. – 160 B.

ЭТНОМАДАНИЙ МУЛОҚОТДА МИЛЛИЙ ТАОМЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ХУСУСИДА

Валихонова Гулнорахон Комилжоновна. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти “Гуманитар фанлар” кафедраси доценти

Аннотация. Ушбу мақолада муаллиф миллий таомларни халқ маданиятини ифода этувчи компонент сифатида қаралишини уйғур таомлари мисолида таҳлил этган. Миллий таомлар трансформациясига таъсир этувчи омиллар кўрсатиб ўтилган. Шунинг этномаданий алоқалар инновацияларнинг кириб келишига замин бўлиши кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар. Халқ, таом, миллий, этник, анъана, ҳамир, лағмон.

Дунё халқларининг таомлари ва уларнинг тайёрланиш анъанаси узоқ тарихга эга. Тарихий жараёнлар, ўзаро иқтисодий, ижтимоий-маданий алоқалар натижасида миллий ва анъанавий таомлар шаклланиб борган. Моддий маданият туркумига мансуб озиқ – овқат ва емаклар шунчаки озуқа эмас балки, халқлар ва элатларнинг маданияти, ижтимоий-иқтисодий аҳволини ифодаловчи компонент ҳисобланади.

¹⁵⁴ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 117

¹⁵⁵ Erqo'ziyev A.A. Ўрта Осиё ва Ғарбий Европа ўртасидаги иқтисодий алоқалар (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми). – Б. 118

Миллий таомларда халқларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, анъаналари, расм-русумлари, меҳнат фаолияти хусусиятлари, албатта, иқлим шароити, шунингдек ҳудудий жойлашуви ўз аксини топади. Ҳатто, таомлар билан боғлиқ анъаналар ва маросимий таомлар халқларнинг турмуш тарзига боғлиқ ҳолда шаклланиб боргани ҳам маълум. Шунинг учун ҳам озиқ-овқат ватаомлар моддий маданиятнинг ажралмас қисми деб қаралади. Дарҳақиқат, этнолог олим У.Абдуллаев таъкидлаганидек, «анъанавий таомлар моддий маданиятнинг бошқа элементларига нисбатан анча консерватив бўлиб, ўзида барқарор этник хусусиятларни сақлаб туриши билан характерлидир»[Абдуллаев, -Б.122].

Марказий Осиё минтақасида яшовчи халқларнинг таомлари, емаклари, айримларининг эса номларида ва, ҳатто, тайёрланишида яқинлик сезилади. Масалан, ўзбекларнинг миллий таоми саналган палов(ош), ўзаро яқин ҳудудларда яшовчи қирғизларда ҳам ош тайёрланади. Ёки тожик, қорақалпоқ, уйғур ва татарларда ҳам худди шундай таом тайёрланади. Тоғли ва текислик ҳудудларда яшовчи аҳоли таомларида баъзи тафовут сезилади, бу табиий албатта. Аммо, халқлар(этник гуруҳлар)ни бир-бирига яқинлаштирган муносабатлар тизимида биз озиқ-овқат ва таомларни бевосита даҳлдор. Ҳақиқатдан ҳам, овқатланишнинг ўзига хос хусусиятларини, таом тайёрлашдаги миллий анъаналарни билиш халқларнинг ўзаро жипслиги ва дўстлигини мустаҳкамлаш имконини беради[Худойшукоров,-Б.4].

Қадимда ва ҳозирда ҳам Марказий Осиё ҳудудида яшовчи ўзбек, қирғиз, қозоқ, уйғур аҳоли гўшти, сут, сабзавотли таомларни ва мол ҳамда қўй ёғини кўп истеъмол қилган. Қадимда уйғурлар гўшт, сут, қимиз билан кейинроқ буғдой, гуруч каби деҳқончилик маҳсулотларини истеъмол қилиб келган. Шу ўринда, тарихий манбаларда келтирилганидек, ҳатто уйғур ҳоконлиги даврида ҳамулар кўпроқ сут, гўшт билан озиқланишни асос қилган[Лин Ган,...-Б.123].

Ҳар қандай миллатнинг пазандалик хусусиятини ифодаловчи иккита асосий жиҳат мавжуд: биринчиси ишлатиладиган масаллиқнинг тури, иккинчиси эса таомни тайёрлаш услубидир[Маҳмудов, -Б.11].

Хамирли таомлар уйғурпазандачилигига дунғонлар орқали кириб келган.Кўплаб хамирли таомлар номлари дунғон тилидан эканлигининг ўзи бунинг далилидир. 1862 йилги қўзғолондан сўнг кўплаб дунғонлар Қашқарга қочиб келадилар ва тирикчилик ўтказиш мақсадида бозор ва йўл бўйларида емакхоналар очиб, овқат тайёрлаб сотган. Шу тарзда уйғур ошхонасига манти, лағмон, мампар, ютағза, санғза каби емаклар дунғонлар орқали кириб келди ва оммалашди[Савуров, -Б.5-97].

Уйғур халқи анъанавий таомлари ичида хамирли овқатлар, манти, лағмон, чучвара, угра, ху-нон етакчи. «Манти» асли хитойча сўз бўлиб, «юмалоқ хамир» (миян-хамир, ту-бош ёки юмалоқ) маъносини билдиради. Ҳудди шундай «лағмон» ҳам дунғонча «лён-мян», яъни чўзилган ёки «совутилган узун хамир» дегани[Жабборов, -Б.166]. Уйғурларнинг миллий таомлари ўзида этник характерни сақласада, бироқ, ҳудуднинг шарт-шароитлари, етиштириладиган маҳсулотлар турига қараб ўзгариб боргани кузатилади.Чўзма лағмоннинг хамирини тайёрлаш мураккаб ва кўп вақт олганлиги учун маҳаллий аҳоли (ўзбеклар)лағмон хамирини кесилган, осонроқ турини тайёрлаган. Чучвара уйғурлар учун алоҳида эътиборли таом ҳисобланади. Чучвара тайёрлашда ўйин –топишмоқ одати жуда машхур. Бир

дона чучвара хаамири ичига ун ёки кул солиб тугилиб, пиширилади. Уни топган одам бахтли бўлади дейишса, хаамир ичига кул солиб тугилганини топган қиз албатта чевар(эпчил, зийрак) бўлади, дейди пахтаободлик уйғурлар. Яна тўй куни келин-куёвга серфарзанд бўлсин, деб чучвара едириш одати бор. Ўзига хос бундай ҳазил одатлар дунғонларда ҳам учраб, манти хаамири ичига кул, туз ёки қалампирдан бири солиб тугилиб, куёвга тортилган[Савуров,-Б.97].

Бундан ташқари миллий таомларини уйғур аҳоли орасида ҳазилнамо таърифланади. Масалан, палов меҳмонларга тайёрланса, лағмон меҳр-муҳаббат, манти(унинг 20дан ортиқ тури бор, гўшт, ковоқ, куйрук, бўлоқ, жувава, жусай, очик, гул, чингиз ва ҳоказо)– эркаклар таоми. Яна, чучвара(чошура)– бахт-синов таоми. Угра–хордиқ вақтида пишириладиган таом, ҳолва (ҳолвайтар) – болалар учун, кабоб эса савдо учун пишириладиган, норин –бойлар ва сахийлар таомидир[Наринбаев, -С.121].

Маълумки, нон барча халқлар озиқ-овқат рационидасосий ўринни эгаллайди. Умуман,барча қатори уйғурлар ҳам нонни тириклик рамзи сифатида улуғлайди. «Нони йўқнинг жони йўқ» деган уйғур мақоли халқ орасида кенг тарқалган. Яна нон ҳақ ва ноҳақликнинг тортишувида онт (қасам) ичиш воситаси сифатида қаралади. Одоб-ахлоқ назарида нон ва буғдойга катта эътибор қаратилади. Чунончи, «Буғдой нонинг бўлмаса ҳам буғдой сўзинг бўлсин».

Уйғур миллий урф-одатларига кўра, меҳмонга албатта «тўқач нон» пиширилиб, ушбу тансиқ нон тури ўзгача таъмга эга бўлган. Тўқач нон жуда тотли пиширилиб, баъзан бозорларда ҳам сотилган[Шоу, -С.333]. Тўқач асосан буғдой унидан сут, ёғ, тухум қўшилиб хаамир қорилиб, озроқвақт кўпиртириб, тандир чўғ устида пиширилган[Хабибулло,-Б.113].Уйғурлар озиқ-овқат рационида чой алоҳида ўрин тутиб, унинг тайёрланиши бошқалардан ажралиб турган. Шарқшунос олим А.Хўжаевнинг берган маълумотларида VII асрда Турфонда чой билан меҳмон кутиб олиш одатга кирганлиги таъкидланади[Хўжаев,-Б.189]. «Селиқ чой»(солиқ чойи) келин учун куёв томонидан юборилган сеплар келадиган кун, анъанага кўра, қудалар яқиндан танишиб, бир дастурхонда маслаҳатлашишади. «Тотлиқ чой» (рахмат чой) куёв хонадонида келиннинг ота-онаси учун чақирилган меҳмондорчилик зиёфати. «Ходуқ чой»(Хордиқ чойи) тўйдан кейин яқин қариндошлар чақириладиган зиёфат. Маросим кўпинча «хордиқ оши» ҳам дейилади.

Уйғурлар орасида чой тайёрлашнинг ўзига хос усуллари шаклланган. Масалан, сут, қора чой, қаймоқни бирга қайнатиб тайёрланган «этгэн чой» хуш кўриб истеъмол қилинади. Қашқарликлар бундай чойга қаймоқ ва кўк чой қўшишган бўлса, Ғулжада қора чой қўшиб истеъмол қилинган. Фарғона водийсига чойнинг ҳар хил турлари келтирилган, масалан қорачой, кўкчой, сабетчой, фу-чой, цяньлунчой каби маҳсулотлар олиб келиб сотилган. Наманган ва Тошкент аҳолиси қора чой, Кўкон, Марғилонда яшовчилар сут ва туз қўшиб тайёрланадиган сабет чойни, Андижонда аҳоли кўпроқ кўк чой ичган. Бундан ташқари, «синчой» ҳам машҳур ичимлик бўлиб, россиялик этнограф олим С. Н. Абашиннинг қайд этишича,бу «хитой чойи» дегани[Абашин, -С.212]. Бошқа манбаларда айтилишича, «син»–хитой тилида «кўк», яъни кўкчой маъносини билдиради[Исламов,-Б.54].Бу иборани асосан Қашқар, Ўш, Андижонда яшаганкекса ёшлилар қўллаган.XIX

асрнинг ўрталаригача Андижон, Наманган, Қўқон савдогарлари Қашқарга тез-тез катнаб, «син-ча-ийе (Хитой чойи)» олиб келишган[Маҳмудов, -Б.10].

Асли Ғулжа ва Қашқардан кўчиб келган уйғурларнинг анъанавий таомлари орасида «эткэн (айтқан) чой» енгил таом сифатида кўптайёрланади. Сутга қаймоқ, туз, қора чой, қўшиб қайнатиб, чини идишга қуйиб нон қўшиб истеъмол қилинган. Шарқшунос олим А.Хўжаев таъкидлашича, ҳақиқатдан ҳам уйғурларда сут билан чой ичиш кенг тарқалган, бундай енгил таом тури «этган чой» деб аталади[Хўжаев, -Б.188]. Бундай усулда тайёрланадиган енгил таом маҳаллийлашиб, «қаймоқ чой», айрим жойларда «ёғ чой» сифатида оммалашган.

Хуллас, узоқ вақт давомида табиий шарт-шароитлар ва бевосита ҳар бир халқнинг турмуш тарзи таъсири остида шаклланувчи миллий таомлар ҳар бир этник маданиятнинг ажралмас қисми ва муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Дунёга машҳур уйғур миллий таомлари ҳам бундан истисно эмас. Бироқ, уйғурлар маданиятининг ана шу ўта муҳим қисмида ҳам бугунги кунда ўзгаришларни кузатиш мумкин. Миллий таомлар нафақат таом сифатида қабул қилинади, балки миллий анъана, урф-одатларнинг аксарият қисми мазмун жиҳатдан айнан миллий таомлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев У. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2005.
2. Худойшукуров Т., Маҳмудов О., Убайдуллаев Р. Ўзбек миллий таомлари. – Тошкент, 1995.
3. Лин Ган., Гоб Зиху. Қадимги уйғур тарихи. – Шинжон: Халқ нашриёти, 1984..
4. Маҳмудов К. Ўзбек тансиқ таомлари. – Тошкент, 1989.
5. Савуров М. Секреты дунганской кухни. – Ташкент: Меҳнат, 1989..
6. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
7. Наринбаев А. Уйғуры // Под небом Кыргызстана. – Бишкек, 1995.
8. Ша.Р Очерки Верхней Татарии Яркенда и Кашгара. – СПб.: 1872..
9. Абдурахим Ҳабибулло. Уйғур этнографияси. – Урумчи: Шинжон халқ нашриёти, 2000. –
10. Хўжаев А. Буюк Ипак Йўли: муносабатлар ва тақдирлар. - Тошкент. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2007.
11. Абашин С.Н. Чай в Средней Азии: история напитка в XVIII–XIX веках // Традиционная пища как выражение этнического самосознания. – М.: Наука, 2001.
12. Исмоилова З. Этнограммы в кулинарной лексике уйғурского языка // Исследования по уйғурскому языку. – Тошкент.: АН УзССР, 1988.
13. Маҳмудов К. Чойнома. Тошкент: Камалак, 1993.

TADRIJIY – MA’RIFIY YO‘L JADIDCHILIK HARAKATINING ASOSIY MAQSAD YO‘LIDIR

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti. Gumanitar fanlar kafedrası
dotsent, t.f.n., Yusupov R.M.

Yurisprudensiya (qishloq xo‘jaligi huquqi) ta’lim yo‘nalish 2 bosqich talabasi Numonov
M. rasuljon979956768@gmail.com
tel: 97-995-67-68

Annontatsiya: ushbu maqolada jadid boboarimizni aholini ma’rifatli qilish haqidagi g’oyalari, say harakatlari, davlatchiligimiz taraqqiyotidga qo‘shgan hissalar va ularga berilayotgan e’tibor, e’tirof haqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: xalq, ahol, qul, ilim, bilim, g’oya, jadidchilik, ma’rifat, tarbiya, ta’lim, sharq, yoshlar, ozodlik, farovonlik, ziyoli, g’oya, tafakkur, chor hukumati, konferensiya.

Аннотация: в данной статье рассказывается об идеях наших прадедов о просвещении населения, их усилиях, их вкладе в развитие нашей государственности, оказанное им внимание и признание.

Ключевые слова: народ, население, раб, наука, знание, идея, модернизация, просвещение, образование, просвещение, восток, молодежь, свобода, благосостояние, интеллигент, идея, мышление, царское правительство, конференция.

Annotation: this article talks about the ideas of our great-grandfathers about enlightening the population, their efforts, their contributions to the development of our statehood, and the attention and recognition given to them.

Key words: people, population, slave, science, knowledge, idea, modernization, enlightenment, education, education, east, youth, freedom, welfare, intellectual, idea, thinking, tsar's government, conference.

“Bilimsizlik-bu kuch”[1]. Jorj Oruellning “1984” asarida hukmron partiyaning shiorlaridan biri shunday edi. Chindan ham shunday, xalqning bilimsizligi hokimiyat ustidagilarga katta imkoniyat beradi. Oddiy aholi hech narsani anglamagancha terga botib ishlayveradi. Agar farovon jamiyatni qurish imkoni bo‘lsa, buni birdan bir yo‘li ilmdir. Ilm har bir musulmonga farz qilingan. Ilm insonning e’tiqodini mustahkamlaydi. Aytaylik, sizga kliptomaniya haqi dagapirib berilyapti. Bu so‘zni bilmaysiz, hatto tilingiz ham kelishmaydi. Notiq sizga uni istagan narsa deb ishontirishi mumkin. Balki bu yuqumli kasallik deb aytar, belgilari isitma, yo‘tal, tomoq qurishiligini takidlar. Aslini olganda, Kleptomaniya-o‘g‘irlik qilish istagi va ruhiy kasallikdir. Modomiki siz buni bilmas ekansiz, bu terminni sizga istagancha ta’riflashlari mumkin, ma’nosini istagancha o‘zgartirishlari mumkin. Balki qandaydir iqtisodiy atamaga qadab ham qo‘yishlari mumkin. Jadidlar esa buni anglab yetgan ziyolilar qatlami edi. Ular butun dunyo nimalar qilayotganini guvohi bo‘lishdi. Yevropaning ilmiy yutuqlaridan hayratga tushishdi. Xalqning qullarga aylatirib borilayotgani sezishdi. Ular ham sharq, ham g‘arb madaniyati yutuqlarini egallashga intildilar, o‘qidilar va o‘zgalami ham shunga da’vat etdilar.[2] Qanday qilib bu o‘lkani uyg‘otish mumkin? Qanday qilib ozodlik, tenglik va farovonlikka erishish mumkin? Ilm berish. Bu eng tog‘ri chora. O’sha vaqtlardayoq ular buni nechog‘lik ahamiyatli ekanini bilib, anglab turardilar. Chala mullalarga ergashib, ilm-fanni shirk deb turgan odamlarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatmoq kerak edi.O‘z davrida dunyoning ilg‘or davlatlaridan ko‘p

jihatdan ortda qolgan Turkiston xalqlarini bo'lajak fojialardan ogoh etish, jamiyat hayotini inqilobiy – zo'rlik yo'li bilan emas, balki tadrijiy – ma'rifiy yo'l bilan ijobiy tomonga o'zgartirish jadidchilik harakatining asosiy maqsadi, kurash usuli edi.

Jadidlar XIX asr oxiri – XX asr boshida musulmon modernist islohotchilari bo'lgan. Ular o'zini «taraqqiyparvar», «ziyoli» yoki faqat «Yoshlar» deb atagan kishilar edi. Jadidlar ta'lim sohasini isloh qilish hamda maktablarda «usul ul-jadid» yoki «yangi usul»ni tatbiq qilish va rivojlantirishga intilgan. Bu yo'lda ular imkoniyatida mavjud jamiki resurslar (iste'dodlari, shaxsiy mablag'lari, uy-joylari, siyosiy va madaniy institutlar, matbuot hamda teatr, ma'rifat uylari va hokazo)dan to'liq foydalandilar, hatto aziz umrlarini ham fido qilishdi. Avval chor hukumati, keyin sho'rolar davlati, ichki qora kuchlar – qadimchi va johil ulamolar tomonidan ko'rsatilgan zulm-zo'ravonliklar, tazyiqlar, quvg'inlar, suiqasdlarga qaramay, jadid bobolarimiz o'zlari tanlagan yo'ldan qaytmadilar.[3]

Prezidentimiz alohida ta'kidlaganidek: «Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur» deya o'z fikrlarini bildirib o'tgan.

Ma'lumki, imperiya hukmi ostida jadidchilik harakati og'ir va qarama-qarshiliklarga to'la bo'lmish davrda o'z faoliyatini olib bordi. Jadidchilik XIX asr 80 yillari o'rtalaridan Turkiston o'lkasida ham tarqalib, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy mazmundagi harakatga aylandi. Millat istiqbolini o'ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari – hunarmand, dehqon, savdogar, mulkdor, ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg'otish – siyosiy-ma'rifiy jabhadan boshlashga qaror qilishdi.

Aslida «jadid» so'zining ma'nosi «yangi» demakdir. Lekin u shunchaki «yangi», «yangilik tarafdori» degani emas, balki «yangi tafakkur», «yangi inson, «yangi avlod» singari keng ma'nolarni o'zida mujassam etgan. Jadidchilik – davlat, tuzum, boshqaruvni isloh etish va millatni rivojlantirish orqali, umuman, jamiyatni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqishni maqsad qilib qo'ygan hamda aniq amaliy tadbirlarni o'zida mujassamlashtirgan g'oyalar tizimi. Bu tizim jahon sivilizatsiyasida nihoyatda katta rol o'ynagan Turkistondan bir tarixiy o'lkada sharqona hayot tarzini saqlagan holda uni G'arb va Yevropa taraqqiyoti natijalari bilan boyitishni ko'zlagan.

Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qilishdi, shu yo'lda fidoyilarcha kurashishdi. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurashida asosan quyidagi yo'nalishlar ustuvor edi: yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; qobiliyatli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish; dunyoviy ilmlarni, zamonaviy fan va texnikani egallab, taraqqiy topgan millatlar darajasiga ko'tarilish; turli ma'rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish; gazeta va jurnallar chop qilish, qoloqlikka qarshi ma'rifat bilan kurashish, ana shu asosda hurriyatga erishish, Vatanning buyuk sha'nu shavkatini tiklash jadid ta'limotining o'zak g'oyasi hisoblanadi.

2023 yil 11 dekabr kuni poytaxtimizdagi “Tashkent City Congress Hall” xalqaro ishbilarmonlik markazida Milliy mass-mediani qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti va Turkiy davlatlar tashkiloti hamkorligida “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalari” mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya bo‘lib o‘tdi.

Mazkur nufuzli tadbirda hukumat vakillari, tarixchi olimlar, adabiyotshunoslar, shuningdek, AQSH, Germaniya, Niderlandiya, Ozarbayjon, Turkiya, Shvetsiya, Qirg‘iziston, Qozog‘iston va Yaponiyadan tashrif buyurgan xorijlik akademik, ekspertlar ishtirok etdi.[5]

Xulosa qilib takidldsh joyizki, dastur avvalida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan murojaatida, “Buyuk ma‘rifatparvar bobolarimiz tomonidan olg‘a surilgan g‘oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-ma‘rifiy va huquqiy-axloqiy qarashlar, turli millat va elatlar o‘rtasida bag‘rikenglik va hamjihatlik tamoyilini qaror toptirish bilan birga, milliy manfaatni himoya qilishga qaratilgan intilish hozirgi murakkab va tahlikali zamonda barchamiz, avvalo, yoshlar uchun chinakam ibrat namunasidir. Ularning hayoti va jasorati bugungi tinch va osoyishta kunlarga osonlik bilan erishilmaganini eslatib, milliy istiqlolimizni, jonajon Vatanimizni ko‘z qorachig‘iday asrashga doimo da‘vat etib turadi”, deyiladi.

Shu o‘rinda ma‘rifatparvar shoir, zabardast tilshunos, tarixshunos olim, ilk o‘zbek matbaachilaridan biri Ibratning yangi maktablar ochish, o‘qituvchilar tayyorlash, ayollarni ilm-ma‘rifatli qilish ishlarida faol qatnashganini, o‘z she‘rlarida mahalliy va chor amaldorlari kirdikorlarini fosh etganini, xalqning ilmi, ma‘rifatli bo‘lishi yo‘lida amalga oshirgan ishlarini esga olish kifoya. Mutaassiblik va nodonlik hukm surgan davr muhitida mana shunday ishlarni amalga oshira olishning o‘zi bo‘lmasdi. Buning uchun kishida millat uchun qayg‘uradigan katta yurak bilan birga, vatanparvarlik, fidoyilik kabi xislatlar, fazilatlar bo‘lishi lozim edi. Shu sabab ham hech ikkilanmay aytish mumkinki, Ibrat domla singari bobolarimizning o‘sha davrda el-yurtimiz taraqqiyoti yo‘lidagi fidokorona xizmatlari chinakam ma‘naviy jasorat edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Eng sara asarlar/ Jorj Oruell; Gulchehra Azimova, Madina Umarxonova, G‘ayrat Egamnazarov. -Toshkent: “Book Media Nashr”, 2021 yil.-640 b.

2.Inson huquqlari: darslik/ A.R. Mo‘minov, M.A. Tillabayev; mas‘ul muharrir A.X. Saidov. - 2-nashr. - T.: Adolat, 2013. - 504 b. - (Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 65-yilligiga bag‘ishlanadi)

3.https://uza.uz/oz/posts/jadidlar-merosini-organishanglash-ildizi-baquvvat-daraxtga-aylanish-imkonidir_457334

4.https://uza.uz/oz/posts/jadidlar-milliy-ozlik-istiqlol-va-davlatchilik-goyalari-video_547067

O‘ZBEKISTONDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH MUAMMOLARINING TAHLILI.

Zokirjon Ergashevich Suyarov. Andijon davlat universiteti
Falsafa kafedrası katta o‘qituvchisi.

Kambag‘allik muammosi O‘zbekistonda ko‘p yillardavomida “yopiq mavzu” bo‘lib, kambag‘allik tushunchasining o‘rnigakam ta‘minlanganaholi qatlamikategoriysi qo‘llanilgan. Bugun O‘zbekistonda olib borilayotgan ochiq demokratik islohotlar tufayli mazkur muammoning mavjudligi rasman tan olinib, uning yechimi bo‘yicha chuqur tahlillar olib borilmoqda. Xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020-yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida kambag‘allikni qisqartirish vazifalari belgilangan edi. Murojaatda qayd etilganidek: “Hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda aholining aksariyat qismi yetarli daromad manbaiga ega emasligi sir emas. Har qanday mamlakatda bo‘lgani kabi bizda ham kam ta‘minlangan aholi qatlamlari mavjud. Turli hisob kitoblarga ko‘ra, ular taxminan 12-15 % tashkil etadi. Bu o‘rinda gap kichkina raqamlar emas, balki aholimizning 4-5 millionlik vakillari haqida bormoqda”-deb ta‘kidlagan edi.

O‘zbekistonda 2023- yilda ijtimoiy nafaqa oluvchilar soni2022- yilga nisbatan 1 barobarga ko‘paydi, nafaqalar miqdori 1,5 barobarga oshdi. Lekin kam ta‘minlangan aholiga ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam pulini to‘lash yoki ular miqdorini oshirish orqali ushbu muammo to‘liq yechilmaydi.

Shu nuqtai nazardan, Yurtboshimiz tomonidan Jahon banki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi va boshqa xalqaro nufuzli tashkilotlar bilan birga kambag‘allikni kamaytirish dasturini ishlab chiqish taklifi ilgari surildi. Bundaxalqaro me‘yorlar asosida chuqur va har tomonlamakompleks izlanishlar olib borilib “kambag‘allik”tushunchasi, uni aniqlashmezonlari va baholash uslublarini qamrab olgan yangi metodologiya yaratish lozimligi ta‘kidlab o‘tildi.Mamlakatda kambag‘allik darajasini aniqlashdan maqsad davlat va fuqarolik jamiyatining kambag‘al insonlar qatoriga tushib qolgan aholi qatlami uchun manzilli dasturlarni ishlab chiqish hamda aholi turmush darajasini oshirishdan iborat.

BMT kambag‘allik chegarasini asosiy tovarlar va xizmatlar uchun zarur bo‘lgan minimal daromadlar kamligi yoki yetishmasligi sifatida belgilaydi. Kambag‘allik darajasi nisbiy tushuncha bo‘lib, ma‘lum bir mamlakatning umumiy farovonlik darajasiga bog‘liq. Xalqaro tajribada kambag‘allikni aniqlashning uchta konsersiyasidan foydalaniladi.

Kambag‘allikdarajasinianiqlashning turli usullari mavjud bo‘lib ular quyidagilardan iborat.

1. Asosiy ehtiyojlarni qondirishuchun xarajatlarni aniqlash.
- 2.Minimal istemol harajatlarini aniqlash.
- 3.Mutlaq kambag‘allik darajasini aniqlash.
- 4.Nisbiy kambag‘allik darajasini aniqlash.
5. Kambag‘allik yoqasidagi aholini aniqlash.
6. Bolalar kambag‘alligini aniqlash.

Ma‘lumki, kambag‘allikning ko‘p qirrali jihatlari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi ko‘magida Oksford universiteti olimlari tomonidan ishlab chiqilgan

bo‘lib, ushbu metodologiyadan jahon mamlakatlari kesimida inson taraqqiyoti indekslarini hisoblashda keng foydalanib kelinadi.

mutlaq kambag‘allikkonsepsiyasi.

Ushbu konsepsiya “kambag‘allik chegarasi” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Kambag‘allik chegarasi mavjud daromad, yalpi daromad yoki iste‘molning shunday darajasiki, agar ular bu darajadan past bo‘lganda odam kambag‘al hisoblanadi.

Nisbiy kambag‘allik konsepsiyasi.

Kambag‘allikning mazkur ko‘rsatkichi kambag‘allikning nisbiy chegarasini belgilaydi va aholining amaldagi daromadini boshqalar bilan taqqoslash imkonini yaratadi. Aholining real daromadlari ortibborayotgan sharoitda taqsimlash prinsipi o‘zgarmasa, nisbiy kambag‘allikdarajasi o‘zgarmaydi.

Nisbiy kambag‘allik konsepsiyasi asoschisi, ingliz sotsiologi P.Taunsend bu kategoriyani iqtisodiy resurslar yetishmasligi oqibatida mazkur jamiyatning ko‘pchilik a‘zolari uchun odatiy turmush tarzini davom ettirish imkoniyati bo‘lmasligi sifatida ta‘riflagan. Subyektiv kambag‘alliktushuncha.

Mazkur konsepsiyaga ko‘ra, faqat shaxsning o‘zi o‘zini kambag‘al deb hisoblashi va kambag‘allar qatoriga qo‘shib qo‘yishga moyil bo‘ladi. Sub‘ektiv kambag‘allik darajasini aniqlash borasida turlicha yondashuvlar mavjud. Bunda ijtimoiy so‘rovnomalarni tashkil etgan holda inson o‘zini yoki do‘stlarini, kasbdoshlarini, mahalladoshlarini kambag‘al deb hisoblashi mumkinligini aniqlasa bo‘ladi.

Kambag‘allikni kamaytirish va ochlikka qarshi kurashish uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va bu sohaga sarmoya kiritish talab etiladi. Kambag‘allik millatning sog‘ligi, mehnatga layoqati va ilmiy salohiyatiga putur yetkazadi. Shuningdek, uning oqibati natijasida davlat byudjetining pasayishi va siyosiy jarayonlarning keskinlashishiga sabab bo‘ladi.

Mutlaq kambag‘allikda kun kechiruvchi odamlar biologik jihatdan tirik qolishlari uchun minimal ehtiyojlarnigina qondirib yashashga mahkum bo‘ladilar. Kambag‘allik kategoriyasi ko‘p qirrali bo‘lib, faqatgina insonlarning moddiy ehtiyojlarining qondirilishini emas, balki hayot kechirish sifati, ijtimoiy hayotda faolligi va sog‘lom ishtirok etishini inobatga olgan holda o‘lchashni talab etadi.

Kambag‘allikni qisqartirishda “iste‘mol savati” yashash uchun zarur bo‘lgan mablag‘ning eng kam miqdori va eng kam iste‘mol byudjeti muhim ahamiyatga ega. Iste‘mol savati miqdori va tarkibiga bog‘liq ravishda yashash uchun zarur bo‘lgan mablag‘ning eng kam miqdorining bir necha ko‘rsatkichi hisoblab chiqiladi. Yashash minimumi miqdorini hisob-kitob qilish aholini ijtimoiy himoyalash borasida davlat zimmasiga yuklatilgan vazifalar ko‘lamlarining kengayishiga olib keladi. Yashash minimumi – inson salomatligini saqlash va uning hayotiy faoliyatini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan oziq-ovqat, nooziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlarning eng kam to‘plamlarini, shuningdek, majburiy to‘lovlar va yig‘imlarni o‘z ichiga olgan iste‘mol savatchasining qiymat bahosini ifoda etadi. Boshqacha qilib aytganda, yashash minimumi insonning eng zaruriy ehtiyojlarini qondira olmaydigan yoki kambag‘allikning kambag‘allik bilan almashinuvchi chegarani aks ettiradi. Sodda qilib aytganda, iste‘mol savatchasi – muayyan vaqt davomida inson hayoti va uning salomatligini saqlash uchun zarur mahsulotlar, tovarlar va xizmatlarning eng kam to‘plamidir. Hamma ovqatlanishi, kiyinishi, kommunal va boshqa xizmatlar haqini to‘lashi, zarur dori-darmonlarni xarid qilishi lozim va

hokazo. Bularning bari mahsulotlar savatchasini butlash uchun asos hisoblanadi. Uning ma'lumotlaridan, o'z navbatida, tirikchilik uchun zarur eng kam miqdorni (iste'mol savatchasining qiymat bahosini) belgilash uchun foydalaniladi.

Iste'mol savatchasi quyidagilarning miqdorlarini belgilash uchun hisob-kitobga asos bo'ladi.

1) eng kam ish haqi va pensiyalar;

2) bazaviy ijtimoiy to'lovlar: ishsizlik, bolani parvarishlash, boquvchisini yo'qotganlik nafaqalari, stipendiyalar va boshqalar.

Iste'mol savatiga kiritilgan tovarlar va xizmatlar to'plami har bir mamlakatda har xil. Uning tarkibi davlat darajasida belgilanadi va ko'plab omillarga bog'liq - tabiiy iqlim sharoitlari, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish xususiyatlari, tovarlar va xizmatlarning haqiqiy iste'moli va boshqa omillar. Yashash minimumi juda muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Undan eng kam ish haqi, pensiya va nafaqalarni belgilash, davlat va mahalliy byudjetlarni hisob-kitob qilish hamda ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqishda keng foydalaniladi.

O'zbekistonda kambag'allikning mavsumiy tarkibiy qismi mavjud, bu esa iqtisodiy faoliyatning davriytaqvimiy xususiyatlarini aks ettiradi. Ish bilan band bo'lganlarning taxminan 27% qishloq xo'jaligida ishlaydi va ishlabchiqarish jadvallari mavsumga o'ta bog'liq bo'lganligi sababli, farovonlik va iste'mol darajasi fasllar orasida farq qiladi.

Uy xo'jaliklari daromadlarining sezilarli darajada o'zgarib turishi mavsumiy mehnat migratsiyasi bilan ham bog'liq, mavsumiylik esa ichki iqtisodiy faoliyatning ko'plab boshqa sohalarida, masalan, qurilishda ham mavjud. Yalpi ichki mahsulotning o'sishi hisobiga kambag'allikning qisqarish tezligi kam bo'ldi. O'zbekistonning o'sish sur'atining yuqoriligi va YaIMning barqarorligi haqidagi ma'lumotlari hisobga olinsa, taqqoslanayotgan mamlakatlarning tajribasi asosida kambag'allik darajasining yanada tez kamayishini kutish mumkin edi. Bugungi kunda ish haqi va biznesdan keladigan daromad O'zbekistonning unchalik boy bo'lmagan oilalari orasida uy xo'jaliklari daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi. Bundan tashqari, oxirgi o'n yillikda ushbu daromad manbalarining ahamiyati tobora ortib bordi, aksincha, nafaqalarning, ijtimoiy yordam dasturlari va boshqa daromad turlarining roli kamaydi. Kambag'al oilalar orasida bandlik imkoniyatlari kamroq; yaxshiroq ta'minlangan kishilar ancha yuqori o'rtacha mehnat daromadlariga egalar. Umumiy rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, mehnat qiladigan aholining 38 foizi norasmiy ishbilan band. Bu ishchi kuchining katta qismi rasmiy ijtimoiy sug'urta dasturlaridan foydalanmayapti degan ma'noni anglatadi. O'zbekiston – aholi jon boshiga to'g'ri keladigan milliy daromad ko'rsatkichibo'yicha o'rtachadaromadga ega mamlakatlar qatoridan joy oladi. O'zbekiston uchun kambag'allik chizig'i – kuniga 3,2 dollardan kam pulga yashashdegani, misol uchun besh kishidan iborat oilaning yalpi daromadi oyiga 480 dollar yoki 4,6 million so'mdan kam bo'lsa, bu oilani kambag'al deb hisoblash mumkin.

Natijalardan ma'lum bo'lishicha, O'zbekistonning aksariyat hududlarida kambag'allik darajasi kuniga 3,2 dollarni tashkil etgan. Tahlillar O'zbekistonning ayrim hududlarida daromad notekis taqsimlanganligini anglatmoqda. Kambag'allikning yuqori darajasi Toshkent, Samarqand, Surxondaryo, Andijon viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasining ayrim tumanlarida kuzatilmoqda. O'rta sinf aholining umumiy aholi sonidagi ulushining eng past darajasi ham Samarqand, Surxondaryo, Andijon, Sirdaryo,

Toshkent, Xorazm viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi ba'zi tumanlari ulushiga to'g'ri kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T. 1. - Toshkent: O'zbekiston. 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston. 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniytlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. "Yangi O'zbekiston" gazetasi bosh muharriri Salim Doniyorovning savollariga javoblari. "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2021 yil 16-avgust <https://yuz.uz/news/>
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent "O'zbekiston" 2023
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2020-yil 24-yanvar.

O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI TAHLILI

Zokirjon Ergashevich Suyarov. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon fakulteti
"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi.

O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishning asosiy strategik yo'nalishlari 2020 yildan boshlab amalga oshirila boshlandi. Kambag'allikni qisqartirishning quyidagi asosiy yo'nalishlari amaliyotga joriy etildi.

Birinchidan, O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishning institutsional asoslari yaratildi, kambag'allikni qisqartirish masalalarini muvofiqlashtiruvchi vazirlik hamda ushbu yo'nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boruvchi ilmiy markaz tashkil etildi. O'tgan davr mobaynida mamlakatda kambag'allikni qisqartirish borasida xalqaro tashkilotlar (BMT Taraqqiyot dasturi, YuNISEF va boshqalar bilan), moliyaviy institutlar (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki) hamda ushbu yo'nalishda ilg'or tajribaga ega mamlakatlar ilmiy markazlari bilan mustahkam aloqalar o'rnatildi.

Ikkinchidan, pandemiya sharoitida ehtiyojmand aholini moddiy va nomoddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida joylarda gisektorlar, mahalla fuqarolar yig'inlari, jamoatchilik vakillari bilan birgalikda kambag'al va moddiy yordamga muhtojlarni qamrab olgan «Temir daftar» tizimi tashkil etildi. «Temir daftar» quyidagi mezonlar asosida shakllantirildi: oilada nogiron va surunkali kasal a'zolarining mavjudligi; oila yolg'iz keksalar, bevalar va boshqalar tomonidan boqishga muhtoj kam ta'minlangan shaxslardan iborat bo'lsa; besh yoki undan ortiq bolali oilalar; koronavirus pandemiyasi tufayli qo'llanilgan karantin choralari natijasida daromad manbaidan ayrilgan, biroq "temir daftar"ga kiritilmagan oilalar;

oilaning haqiqatan ham nochor va moddiy yordamga muhtojligi.

Oilalarning mehnatga layoqatli ishsiz a'zolari bandligini ta'minlash orqali ularga daromad manbai yaratishning «Vaqtinchalik tartibi» tasdiqlandi. O'zbekistonda jahon

tajribasida keng qo'llaniladigan kambag'al oilalarning doimi ydaromad manbaini yaratish, inson kapitali sifatini oshirish hamda to'g'ridan-to'g'ri qo'llab-quvvatlash kabi vositalardan foydalanilmoqda.

Shu bilan birga, 2023-yilda ijtimoiy ko'makka muhtoj va kamta'minlangan oilalarga nafaqa va moddiy yordam ajratish qamrovi oshirildi. Jumladan, bola parvarishi uchun nafaqa va moddiy yordam oluvchi oilalar soni keskin oshdi.

Uchinchidan, Jahonbanki va BMT Taraqqiyot dasturi kabi xalqaro tashkilotlarning taklif va tavsiyalari asosida aholining minimal iste'mol xarajatlari qiymatini hisoblash tartibini amaliyotga joriy etish choralari ko'rilda. Mazkur uslubiyot O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilishda muhim dastaklardan biri bo'lib, ijtimoiy standartlarni belgilashda foydalaniladi. 2024-yil may oyidan boshlab O'zbekistonda kambag'allik chegarasi 648 000 so'mni tashkil etmoqda.

To'rtinchidan, o'rta va uzoq muddatlarda kambag'allikni qisqartirishning strategik maqsadlarini belgilash maqsadida, Jahon banki va BMT Taraqqiyot Dasturi ekspertlari bilan birga «2021—2030 yillarga qadar O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish strategiyasi» loyihasi ishlabc hiqilib, umumxalq muhokamasiga qo'yildi. Hujjatda respublikada kambag'allikni qisqartirish uchun kompleks yondashilib, quyidagi ustuvor yo'nalishlar doirasida chora-tadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilgan:

2021–2030 yillarda O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish strategiyasini tasdiqlashga oid prezident qarori loyihasi e'lon qilinidi. Hujjat loyihasiga ko'ra, mazkur strategiya ikki bosqichda – qisqa va o'rta (2021-2025 yy.) hamda uzoq (2026-2030 yy.) muddatlarda amalga oshirilishi belgilanmoqda.

Ushbu bosqichlarda nazarda tutilgan masalalar doirasida quyidagi maqsadli indikatorlarga erishish belgilangan:– “ijtimoiy himoya yagona reestri” orqali kambag'al aholining ijtimoiy himoyasini to'liq shakllantirish, bunda mazkur toifadagi aholini 2025 yilda 85 %gacha, 2030 yilda esa 100 % yordam bilan qamrab olish; – kambag'al aholining ish bilan bandligiga to'liq erishish, bunda bosqichma-bosqich oshirish orqali yiliga 100 mingdan ortiq ehtiyojmand va mehnat bozorida teng shartlarda raqobatlasha olmaydigan fuqarolar uchun ish o'rinlarini kvotalash; – o'zini o'zi band qilish istagida bo'lgan kambag'al aholi qatlamlarining 50 ming nafarini ro'yxatga olish, faoliyatini boshlash, mehnat qurollari sotib olishi va boshqa maqsadlar uchun subsidiyalar ajratish;

– kambag'al aholi qatlamini kasb-hunar, xorijiy til va tadbirkorlik ko'nikmalariga o'qitish hamda tanlagan yo'nalishi bo'yicha mikrokreditlar ajratish orqali faoliyatini boshlashi yordamida 50 ming nafar kambag'al aholi bandligini ta'minlash; – kambag'al oilalar farzandlarining maktabgacha ta'lim bilan qamrov darajasini o'rtacha qamrov darajasidan oshirish, 2025 yilga borib 600 ming, 2030 yilga borib esa 800 ming nafar ehtiyojmand va kam daromadli oilalar farzandlariga o'quv yili boshida bir martalik o'quv qurollari va kiyim-kechaklar sotib olishi uchun yordam pullarini ajratish, ehtiyojmand oilalar farzandlaridan 2 mingdan 5 ming nafarigacha oliy o'quv yurtlarida tahsil olishiga ko'maklashish;

– nogironligi bo'lgan kambag'al oilalar farzandlarining ijtimoiy himoyasi, ta'lim olishi va sog'lig'ini tiklash choralari yanada kuchaytirishga e'tibor qaratish; – kambag'al aholining sog'liqni saqlash xizmatlaridan 100% bepul foydalanishiga imkoniyat yaratish, maxsus reestrlarga kiritilgan ehtiyojmandlardan 5000 nafariga har yili

sogʻligʻini tiklash va sogʻlomlashtirish maqsadida shifoxonalarga order va sihatgohlarga yoʻllanmalar ajratish;

– uy-joyga muhtoj, ogʻir turmush sharoitlarida yashayotgan kambagʻal aholi qatlamlariga, birinchi galda xotin-qizlarning yiliga 1 500 nafarini uy-joy bilan taʼminlash, 10 ming nafarigacha ijara toʻlovlarini qoplab berish, kam daromadli oilalarning 20 ming nafariga arzonlashtirilgan koʻp qavatli uylardan xonadon sotib olishi uchun boshlangʻich badal va subsidiyalar toʻlab berish;

Shuningdek, yuqoridagi barcha chora-tadbirlarni oʻz vaqtida va sifatli amalga oshirish orqali 2030 yilga borib kambagʻallik darajasini ikki barobarga qisqartirishga erishish nazarda tutilmoqda.

Ehtiyojmand aholiga koʻrsatiladigan yordam va xizmatlar turini kengaytirish hamda sifatini yaxshilash orqali mavjud tizimni yanada takomillashtirib borish;

Aholi ehtiyojmand qatlamini ijtimoiy muhofaza qilishning yangi usul va mexanizmlarini doimiy takomillashtirib borish orqali kambagʻallik darajasini yanada qisqartirish;

Aholi ehtiyojmand qatlamining sifatli va uzluksiz taʼlim olish imkoniyatlarini oshirish orqali inson kapitalini rivojlantirish hamda sogʻliqni saqlash xizmatlaridan toʻliq foydalanishiga erishish;

Hududlar va iqtisodiyot tarmoqlarida foydalanilmayotgan yangi resurslarni ishga tushirish orqali kambagʻal aholi, ayniqsa ayollar va yoshlar bandligini oshirishning zamonaviy mexanizmlarini joriyetish;

Hukumat tomonidan davlat va nodavlat tashkilotlarining bevosita kambagʻallikni qisqartirish borasidagi faoliyati hamda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar samaradorligini taʼminlash;

Hududlarda kam taʼminlangan aholining uy-joy sharoitlarini yaxshilash, kommunal xizmat koʻrsatish, muhandislik infratuzilmasi obyektlaridan foydalanish darajasini oshirish.

2022-yil 28-yanvarda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli farmoni bilan 2022-2026 yillarga moʻljallangan “Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasi” qabul qilindi. Ushbu strategiya 85-maqsadi:

Mamlakatda yangi ish oʻrinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va shu orqali 2026-yil yakuniga qadar kambagʻallikni kamida 2 baravarga qisqartirish.

Kambagʻallikni qisqartirish davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Norasmiy ishlayotgan 2,5 million nafar fuqaroning bandligini legallashtirishga yordam berish orqali ularda ijtimoiy kafolat va imtiyozlardan toʻliq foydalanish imkoniyatini yaratish. Ayollar orasidagi ishsizlik darajasini 2 baravar kamaytirish, 700 mingdan ziyod ishsiz xotin-qizlarni davlat hisobidan kasb-hunarga oʻqitish. Ish bilan band boʻlmagan xotin-qizlarni tadbirkorlikka jalb qilish va oʻzini oʻzi band qilish boʻyicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Davlat ijtimoiy yordami va xizmatlarini koʻrsatishda mahalliy darajada (“mahallabay” tamoyili asosida) ijtimoiy ishlarni olib borish mexanizmini yoʻlga qoʻyish. Hududlar, shaharlar va tumanlar kesimida kambagʻal toifadagi oilalar, ayollar va yoshlarni yagona elektron hisobga olish tizimini yaratish, kambagʻallikning qayta tiklanish xavfini bartaraf etish. Hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish ustuvor maqsad sifatida belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M Milliy taraqqiyot yo`limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T. 1. - Toshkent: O'zbekiston. 2017.
2. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi.
3. Mirziyoyev Sh.M Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniytlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. "Yangi O'zbekiston" gazetasi bosh muharriri Salim Doniyorovning savollariga javoblari. "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2021 yil 16-avgust <https://yuz.uz/news/>
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent "O'zbekiston" 2023
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2020-yil 24-yanvar.

SUN'IY INTELLEKT VA MADANIY JIHATLAR: TEXNOLOGIYANING JAMIYAT VA MADANIYATGA TA'SIRI

Valiyev Sherzodbek Ikromitdinovich Andijon mashinasozik instituti, doktorant

E-mail: wsh1983z@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt rivojlanishining madaniy va ijtimoiy jihatlari va ularning jamiyatga ta'siri muhokama qilinadi. Ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi o'zgarishlar, axloqiy masalalar, sun'iy intellektning madaniy o'ziga xoslikka ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, madaniyat, texnologiya, jamiyat, o'zaro ta'sir, o'zgarish, tendentsiyalar.

Аннотация: В статье рассматриваются культурные и социальные аспекты развития искусственного интеллекта и их влияние на общество. Особое внимание уделяется изменениям в социальных взаимодействиях, этических вопросах и влиянию искусственного интеллекта на культурную самобытность.

Ключевые слова: искусственный интеллект, культура, технологии, общество, взаимодействие, влияние, изменения, тенденции.

Abstract: The article discusses the cultural and social aspects of the development of artificial intelligence and their impact on society. Particular attention is paid to changes in social interactions, ethical issues, and the impact of artificial intelligence on cultural identity.

Keywords: artificial intelligence, culture, technology, society, interaction, influence, changes, trends.

Sun'iy intellekt jamiyat va madaniyatning turli jabhalariga ta'sir ko'rsatuvchi zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Uning ilovalari tibbiyot, ta'lim, san'at, menejment va boshqalarni o'z ichiga olgan keng ko'lamli sohalarni qamrab oladi. Biroq, uning aniq afzalliklariga qaramay, sun'iy intellektning madaniyat va jamiyatga ta'siri faol munozaralar va tadqiqotlar mavzusi bo'lib qolmoqda.

Ta'lim - bu sun'iy intellekt muhim o'zgarishlar olib keladigan asosiy sohalardan biridir. Sun'iy intellektni ta'lim jarayonlariga joriy etish o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish imkonini beradi. Research Gate tadqiqotida ta'kidlanganidek, "sun'iy intellekt ta'lim tizimlarini

o'zgartirish, ularni yanada inklyuziv qilish va har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatiga ega" [1].

Sun'iy intellekt, shuningdek, masofaviy ta'limni rivojlantirishga yordam beradi, bu ayniqsa COVID-19 pandemiyasi kabi global muammolar oldida muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt va masofaviy ta'lim platformalari global inqiroz sharoitida ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi [2]. Bu ko'plab ta'lim muassasalariga cheklovlar va ijtimoiy masofaga qaramay ishlashni davom ettirishga imkon berdi. Sun'iy intellekt sog'liqni saqlash sifatini yaxshilashda, ayniqsa palliativ va umr ko'rishni tugatishda muhim rol o'ynaydi. Tibbiyotda sun'iy intellektni idrok etishga madaniy va ijtimoiy omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda qayd etilganidek, "texnologiyadan to'g'ri va axloqiy foydalanishni ta'minlash uchun sog'liqni saqlash jarayonlariga sun'iy intellektni joriy qilishda madaniy va ijtimoiy farqlarni hisobga olish kerak" [3]. Sun'iy intellekt aniqroq va o'z vaqtida tashxis qo'yish va shaxsiylashtirilgan davolash rejalarini taqdim etish orqali bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Biroq, ularning qulayligi va qoniqishini ta'minlash uchun bemorlarning madaniy kelib chiqishi va afzalliklarini hisobga olish muhimdir.

Sun'iy intellekt san'at va ijodga sezilarli ta'sir ko'rsatib, rassomlar, musiqachilar va boshqa ijodiy mutaxassislar uchun yangi vositalarni taqdim etadi. Mediumdagi maqolada ta'kidlanishicha, "sun'iy intellekt ijodkorlik uchun yangi imkoniyatlarni ochib, rassomlarga texnologiya yordamisiz amalga oshirib bo'lmaydigan ishlarni yaratishga imkon beradi" [4].

Sun'iy intellekt san'at asarlarini tahlil qilib, madaniy merosni yangi istiqbollar va chuqur tushunish imkonini beradi. Sun'iy intellekt ijodiy jarayonga qanday integratsiyalashuvi va innovatsiyalarni boshqarayotgani muhokama qilinadi. "Sun'iy intellekt san'atkorlarga o'zlarini ifoda etish uchun yangi vositalar va imkoniyatlar berib, ijodning yangi shakllarini kuchaytirmoqda" [5].

Sun'iy intellekt madaniyat siyosati va boshqaruviga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Madaniyatda sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha yetakchi mutaxassislardan biri fransuz Baptiste Karamiaux tomonidan chop etilgan maqolada sun'iy intellekt madaniy loyihalar va siyosatlarni boshqarishga yondashuvlarni qanday o'zgartirayotgani tasvirlangan. "Sun'iy intellekt aqlli qarorlar qabul qilish uchun tahliliy vositalarni taqdim etish orqali madaniy resurslarni yanada samarali boshqarish imkonini beradi" [6].

Sun'iy intellekt ma'lumotlarni tahlil qilish va tendentsiyalarni bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin, bu madaniy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi. Bu, ayniqsa, madaniy ob'ektlar va tadbirlardan foydalanishni optimallashtirish kerak bo'lgan resurslar cheklangan sharoitlarda juda muhimdir. Jamoatchilikning sun'iy intellekt haqidagi tasavvuri madaniy va ijtimoiy kontekstga qarab juda farq qiladi. Taniqli olim Baral fikricha, "madaniy va ijtimoiy omillar jamiyat tomonidan sun'iy intellektni idrok etish va qabul qilishni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi" [1]. Bu sun'iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishda madaniy jihatlarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Sun'iy intellektidan foydalanish bilan bog'liq axloqiy masalalar alohida e'tibor talab qiladi. Xatarlar va salbiy oqibatlarni minimallashtirish uchun sun'iy intellektidan adolatli va mas'uliyatli foydalanishni ta'minlash kerak. Uning xavfsiz va adolatli amalga oshirilishini ta'minlash uchun sun'iy intellektidan foydalanish bo'yicha axloqiy me'yorlar va yo'riqnomalarni ishlab chiqish muhimdir.

Sun'iy intellekt mehnat bozori strukturasini o'zgartirib, ish o'rinlarini yo'qotish va ishchilarni qayta tayyorlash zarurati haqida xavotirlarni kuchaytirmoqda. "Sun'iy intellekt ko'plab jarayonlarni avtomatlashtirishga yordam beradi, bu esa ishchilarning malaka talablarini o'zgartirishga va iqtisodiy strategiyalarni moslashtirish zarurligiga olib keladi" [2]. Bu jamiyat va hukumatdan xodimlarni yangi mehnat sharoitlariga moslasha olishlari uchun ularni tayyorlash va qayta tayyorlashga yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Ishchilarga yangi ko'nikmalarni o'rganish va yangi faoliyatga o'tishga yordam berish uchun kasbiy rivojlanish va qo'llab-quvvatlash dasturlarini yaratish kerak.

Sun'iy intellekt texnologik innovatsiyalarni boshqaradi, bu esa o'z navbatida madaniyat va jamiyatni o'zgartiradi. Sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan texnologik innovatsiyalar madaniy o'zgarishlarni boshqarmoqda, dunyo va undagi o'rnimiz haqidagi fikrimizni o'zgartirmoqda. Bu o'zgarishlar qanday boshqarilishi va jamiyatga integratsiyalashuviga qarab ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. Texnologik innovatsiyalarning uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olish va uning barqaror rivojlanishiga intilish muhimdir. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt madaniyat va jamiyatga chuqur va xilma-xil ta'sir ko'rsatmoqda. Bu ta'lim va tibbiyot tizimlarini o'zgartirmoqda, ijodkorlikni rag'batlantirmoqda, madaniy siyosat va boshqaruvga ta'sir ko'rsatmoqda, mehnat bozori va jamoatchilik fikrini o'zgartirmoqda. Ushbu o'zgarishlarni hisobga olgan holda, hayot sifatini va madaniy rivojlanishni yaxshilash uchun sun'iy intellektning potentsialini maksimal darajada oshirish uchun tadqiqotni davom ettirish va uning ta'sirini tushunish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baral, T. K., De, R., & Chandra, C. (2022). Psychological and Social Considerations: Cultural and Social Factors Influencing Perceptions of AI in End-of-Life Care. Research Gate. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/377806573_Psychological_and_Social_Considerations_Cultural_and_social_factors_influencing_perceptions_of_AI_in_end-of-life_care
2. LivePerson. (2023). Impact of Artificial Intelligence on Society. LivePerson. Retrieved from <https://www.liveperson.com/blog/impact-of-artificial-intelligence-on-society/>
3. Hatherley, J. J., et al. (2020). Artificial Intelligence in Society and Culture: A Comprehensive Review. NCBI. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7605294/>
4. Arafat, A. (2022). The Cultural Impact of Artificial Intelligence. Medium. Retrieved from <https://medium.com/@aarafat27/the-cultural-impact-of-artificial-intelligence-d6631425574d>
5. Sokolov, V. (2023). Особенности взаимосвязи интеллектуальной культуры искусственного интеллекта и творческого процесса. CyberLeninka. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vzaimosvyazi-intellektualnoy-kultury-iskusstvennogo-intellekta-i-tvorcheskogo-protssessa>
6. Universitat de València. (2023). Revolutionising Culture: How Artificial Intelligence is Transforming Cultural Policy Worldwide. Retrieved from <https://www.uv.es/cultural-economics-tourism/en/news/revolutionising-culture-how-artificial-intelligence-is-transforming-cultural-policy-world-1286295196310/Novetat.html?id=1286309991806>

TALABALARDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY JIHATLARI

Nurmatov Oybek Turdimamatovich Andijon davlat universiteti
“Fuqarolik jamiyati nazariyasi” kafedrası katta o’qituvchisi

Bugun shiddat bilan o’zgarib borayotgan dunyoda globallashuv jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, uning salbiy oqibatlari ham hayotimizga kirib kelmoqda. Shu ma’noda turli ma’naviy tahdidlardan hayotimizni asrash, ma’naviy bo’shliqqa yo’l qo’ymaslik uchun, avvalambor, sog’lom g’oyalar orqali, jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste’dod musobaqasida bellashuvga qodir bo’lishimiz lozim. Bunday bellashuvga kirishadigon talabaning nafaqat bilimi, balki uning axloqiy qarashlari yuqori darajada shakllangan bo’lishi lozim. Dunyodagi har bir xalqning tili, xarakteri va tafakkur-tarzi turli bo’lgani kabi milliy xulq-atvori, odob-axloqi, muomala madaniyati, urf-odatlar ham farqlidir. Lekin umuminsoniy ahamiyatga molik bo’lgan mehr-muhabbat, sharm-hayo, rahm-shafqat, hurmat-izzat va qadr-qimmat degan tuyg’ular borki, bu barcha xalqlar uchun birdek go’zal fazilat hisoblanadi. Bir so’z bilan aytganda, odob millat tanlamaydi. Chunki, odob-inson haqida yoqimli taassurot uyg’otadigan, shuningdek, jamoa, milliy urf-odatlarga asoslangan go’zal xatti-harakatlarni o’z ichiga oladi, Bu xatti-harakatlarning barchasi insonni ezgu ishlarga, bunyodkorlikka yetaklaydi.

O’zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq “Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va tarbiyasini ko’rgan talabalar kerak” deya ta’lim xodimlari oldiga vazifa qo’ygan edi. Darhaqiqat, tarbiya haqida gapirar ekanmiz, u inson ma’naviyatining ko’zgusidir. Buyuk tarixga ega bo’lgan xalqning ma’naviyati ham buyuk bo’ladi. Chunki buyuk ma’naviyatga ega bo’lmagan xalq buyuk kelajak yaratolmaydi. Demak, ma’naviyat insonning barcha qarashlarining me’zonidir. Shu o’rinda talabaning ma’naviyatini shakllantirishda tarbiyaning o’rniga to’xtalish lozimdir. Tarbiya insonni inson qiladigon azaliy qadryatdir. Aslida, ta’lim ham, tarbiya ham ong mahsulidir, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini belgilaydigan, ya’ni xalq ma’naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta’lim-tarbiya tiziminiva shu asosda ongni o’zgartirmasdan turib, ma’naviyatni yuksaltirib bo’lmaydi. Oliy pedagogic ta’limning asosiy maqsadi ham aqliy, manviy, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlanishi, talablar yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning ijobiy imkoniyatlarini har tomonlama ro’yobga chiqarish, insonparvarlik munosabatlarni shakllantirishdan iboratdir. Tarbiya qonuniyatlariga ko’ra talabaning kamolga yetishi jamiyat rivojlanishidan orta qolsa, ijtimoiy maqsadni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilmagan bo’lsa, uniamalga oshirish qiyin. Barkamol talabani axloqiy tarbiyalashda, avvalo, jamiyat talabiga mos holda axloqiy tushunchalar, qoidalar, his-tuyg’ular, e’tiqod va xulqiga doir ko’nikmalar va malakalarni shakllantirish muhim vazifa sanaladi. Ma’naviyatli inson bilimli, kasb-hunar egasi, vatannig sodiq fuqarosidir. O’z davlati qonunlarini biladigan va ularga amal qiladigan, o’z yurtidan g’ururlana oladigan, o’z vatani boyliklarini saqlash bilan birga uni yanada boyitadigan, go’zalliklaridan bahramand bo’ladigan talaba. U har qanday zararli illatlarga qarshi kurashadi, xalq boyligini avaylab asraydi.

Axloq esa shaxsning xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Axloq ijtimoiy hodisa

sifatida ma'naviy-ruhiy hayotda o'ziga hos o'rin tutadi. U jamiyat tomonidan tan olingan tartib-qoidalar bo'lib, kishilarning xatti-harakatlarini tartibga soladigan tamoyil sanaladi. Axloq-ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida talaba rivojlanishining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloqsiz, axloqiy me'yorlarsiz talabaning ruhiy, jismoniy va ma'naviy yetukligi shakllanmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1) ma'naviy-axloqiy ongni rivojlantirish:

2) ma'naviy-axloqiy xulq-atvor, ko'nikma va odatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Sharq mutafakkirlarining asarlarida yosh avlodda yuksak ma'naviyat-axloqiy sifatlarni shakllantirish, ularni barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishga oid pedagogik g'oyalar, barkamol shaxs tarbiyasining mazmun, shakl va metodlari o'z aksini topgan bo'lib, ular bugungu kunda ham muhim pedagogik qiymatga ega. Ushbu asarlarda inson tafakkurini rivojlantirish, aqliy-axloqiy yetuklik va jismoniy barkamollik, estetik madaniyatni shakllantirish, ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o'z yechimiga ega bo'lgan. Ma'naviy-axloqiy tarbiya mohiyatiga ko'ra, insonning jamiyat oldida burchliligi, o'z xulq-atvorining jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uyg'unligi, shuningdek, ma'naviy-ahloqiy xulq-atvorning insonning kishilarga bo'lgan hurmat-e'tiborini namoyon etuvchi mezonlardan ekanligini tushunishi, axloqiy ideallarining to'g'riligiga ishonch hosil qilishi, ma'naviy-axloqiy bilimlarining e'tiqodga aylanishi va e'tiqodning tizimli bo'lishini ta'minlash va ma'naviy-axloqiy odatlarning shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Talabaning kamol topishida va uning xulqiga ijtimoiy va biologik omilarning ta'sir kuchi hamisha ham bir xil bo'lavermaydi. Chunki uning xulqiga, munosabatlariga, aloqalariga, yoshi, bilimi, odatlari, tajribasi va vaziyat ham ta'sir etadi. Masalan, bir xildagi ta'sirlarga turli bola turlicha munosabatda bo'ladi, bu ayni paytda, bolaning ehtiyoji qandayligiga ham bog'liqdir. Talaba ijtimoiy tajribani faol ravishda tahlil qiladi, o'zlashtiradi, o'zi uchun o'zgartiradi - bu jarayon davomida o'zi ham shaxs sifatida shakllanadi. Talaba shakllanib borgan sayin tashqi ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy ta'sirlar ham uning ichki dunyosi, psixologiyasiga qarab turli odamlarga turlicha ta'sir qiladilar. Masalan, bir xil baho turli o'quvchilarga turlicha ta'sir qiladi.

Odam atrofini, ob'ektiv borliqni ko'proq bilgan sari ongillik darajasi o'sadi, fikrlash doirasi kengayadi, yangi bilim va ko'nikmalarini egallaydi, yangi qiziqish va ehtiyojlar vujudga keladi. Demak, talabaning kamolga etishi jamiyat rivojiga chambarchas bog'liqdir. Pedagogika shaxsning kamolotga etishini murakkab va ziddiyatli jarayon deb biladi. Talabasning shakllanishi, kamolga yetishida nasl-irsiyat (biologik), ijtimoiy muhit ham maqsadga muvofiq amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya va nihoyat o'zining mustaqil faoliyati ham muhim ahamiyatga ega axloqiy madaniyatning eng muhim unsurlaridan biri muomala odobi. U mohiyatan o'zaro hamkorlikning shakllaridan biri. Inson zoti bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o'zaro tajriba almashmasdan, bir-biriga ta'sir ko'satmasdan rasmona yashashi mumkin emas. Muomala odam uchun ehtiyoj, zarurat, sog'lom kishi usiz ruhan qiynaladi, kayfiyati tushib boradi. Bu o'rinda buyuk ingliz yozuvchisi Daniel Defo qalamiga mansub mashhur "Robinzon Kruzoning sarguzashtlari" asarini eslashning o'ziyoq kifoya. Jumavoyini topib olgan Robinzonning naqadar quvonishiga ham sabab ana shunda edi.

Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy me'yoriy talablarini bajarishni taqazo etadi. Shuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etish, ko'zga ko'rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorqin, eng sermazmunva eng ifodali namoyn bo'lishi so'z, nutq vositasida ro'y beradi. So'zlash va tinglash, suhbatlashish madaniyati muomalaning muhim jihatlari tashkil etadi. Shu bois muomala odobi o'zining, eng avvalo, shirinsuhanlik, kamsuquumlilik, bosiqlik, hushfe'llilik singari axloqiy me'yorlarda namoyon qiladi.

Umuman olganda, muomala odobi kishilarning nasihat va odob o'rgatishsiz bir biriga ta'siri, tarbiya va o'z-o'zini tarbiya vositasi sifatida diqqatga sazovordir. Shu sababli yoshlarimizda muomala odobini shakllantirish hozirgi kunda jamiyatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bunda ota-ona, mahalla-ko'yni ta'siri katta. Undan foydalana bilish kerak. Zero axloqiy komillikka erishish muomala odobini egallashdan boshlanadi. Darhaqiqat, tarbiya haqida gapirar ekanmiz, u inson ma'naviyatining ko'zgusidir. Buyuk tarixga ega bo'lgan xalqning ma'naviyati ham buyuk bo'ladi. Chunki buyuk manaviyatga ega bo'lmagan xalq buyuk kelajak yarata olmaydi. Demak, manaviyat insonning barcha qarashlarining me'zonidir. Shu o'rinda talabaning ma'naviyatini shakllantirishda tarbiyaning o'rniga to'htalib o'tish lozimdir. Tarbiya insonni inson qiladigan azaliy qadriyatdir. Aslida, ta'lim ham, tarbiya ham ong mahsulidir. lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongni o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni yuksaltirib bo'lmaydi. Qomusiy olimlarimizdan Al-Xorazmiyning ilmiy bilimlar sohasidagi kashfiyotlari, Abu Nasr Farobiyning fozil inson haqidagi ta'limoti, Abu Rayhon Beruniyning ilmiy bilish yo'llari, ilm hunarni egallash, axloqiylikning belgilari va uni tarkib toptirishga oid qarashlari, Abu Ali ibn Sinoning aqliy, ahloqiy, jismoniy kamolotga oid qarashlari barkamol inson tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ahloqiy ong ahloqiy talablarni, tasavvurlarni shakllantiradigan qarashlar, g'oyalar, nazariyalarning birligidir.

Axloqiy ong kishilarning ijtimoiy talablarga rioya etishlarini ularning ahloqiy burchi sifatida ilgari suradi. Shuning uchun ahloqiy ongda ijtimoiy zaruriyat, kishilarning tarixiy ehtiyojlari va manfaatlari maxsus shaklda munosib xatti-harakat andozasi sifatida yuzaga chiqadi. Ijtimoiy zaruriyatni kishilar tomonidan to'g'ri anglashning bu hil ahloqiy shakli o'zining maxsus ma'naviy asoslariga egadir. Shuning uchun kishining hatti-harakati ahloqiy nuqtaiy nazardan qaralganda, uning ezgulik, yaxshilik haqidagi tasavvurlarga munosib bo'lishni taqozo etadi. Demak, ahloqiy ong xodisalarni ularning ma'naviy qiymati, ma'naviy fazilati nuqtaiy nazaridan baholaydi.

Adabiyotlar:

1. Гилье Н. Скрибэк Г. История философия. – М. 2001. Ст. 69.
2. Гегель Г. Лекции по истории философии. – М. В 2-х кн. Спб. 1994. Кн. 2. С.23.
3. Нерсисянч В. Сократ. М. 1984. С. 3.
4. Фаробий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. –Т. 2015. 83 б.
5. Аристотель. Никомахова этика. –М. 2007. Ст. 116.
6. Аристотель. Этика. –М. 2006. С. 81.
7. Шарқ фалсафаси. –Т. 2009. 49 б.
8. Кант И. Лекции по этике. –М. 2000. Ст.

URBANIZATSIYA JARAYONLARI VA UNING SHAHARSOZLIK TARAQQIYOTIGA TA'SIRI

Xoldarov To'liq Qodirjonovich. Andijon davlat universiteti doktoranti

Shaharlarni loyihalash, joylashtirish, transport kommunikatsiyalarini o'tkazish, suv bilan ta'minlash, sanitar-gigiyena holatini saqlash kabi ko'plab masalalar xususida qadimgi davrlardan boshlab turli g'oyalar ilgari surilgan. Urbanizatsiya jarayonlari turli hududlarda turli ko'rinishlarda sodir bo'lganligi tufayli bunday qarashlar ham rang-barangligi bilan ajralib turadi. Shaharlar qurilishi haqidagi dastlabki yozma va arxeologik ma'lumotlar shahar madaniyatining qadimgi markazi hisoblangan Mesopotamiyaga tegishli. Eramizdan avvalgi V asrda tarixchi Gerodot qadimgi davrning eng yirik shaharlaridan hisoblangan Bobil to'g'risida ma'lumot qoldirgan. "U kvadrat shakldagi yirik shahar bo'lgan, undagi keng ko'chalar dunyo tomonlariga qaratilgan va to'g'ri burchak ostida kesishgan. Tepalikda esa hukmdor saroyi joylashgan bo'lib yon bag'rda joylashgan turar joy kvartallari bilan bog'langan. Quyuq ko'kalamzorlar va ariqlar cho'lining issiq va quruq shamolini yumshatib turgan. Ko'chalarning to'g'ri burchakli loyihalash shahar hududini yaxshi shamollatish imkonini bergan"¹⁵⁶.

Ushbu ma'lumot orqali qadimgi shaharlar qurilishida ham ko'plab insoniy ehtiyojlar hisobga olinganligini ko'rish mumkin. Shaharlarni loyihalashtirishning ijtimoiy yo'naltirilganligi antik shaharsozlikda ham o'z ifodasini topdi. Bu davrda **Gipodam sistemasi** deb nomlanuvchi aniq to'g'ri burchakli prinsipga asoslangan ko'chalar loyihasi keng tarqalgan. Keyinchalik ushbu uslubdan Rim imperiyasi tarkibidagi shaharlarni bunyod etishda ham keng foydalanildi. "Gipodam loyihasi bo'yicha shahar 10 ming aholi yashashi uchun mo'jallangan. Shahar aholisi uch qatlarga ajratilib, birinchisi hunarmandlar, ikkinchisi dehqonlar, uchinchisi harbiylar. Shahar hududi ham uchga bo'lingan bo'lib, birinchi bo'lim muqaddas joylar, ikkinchi bo'lim jamoat joylari, uchinchi bo'lim esa shaxsiy hudud hisoblangan"¹⁵⁷.

Gipodam sistemasiga ko'ra, shahar kvartallarga ajratilgan. Har bir kvartal o'z infratuzilma obyektlariga ega bo'lib, aholining o'zaro muloqoti uchun qulay sharoitlar mavjud edi. Ushbu sistema asosida bunyod etilgan shaharlar issiq iqlim sharoitida yaxshi shamollatilgan. Yevropada shaharsozlik nazariyalari taraqqiyotida qadimgi Yunon faylasuflarining o'rni katta. Aflotunning "Davlat" va "Qonunlar" asarlarida davlat va shaharlarning tuzilishi, tarkibi va shunga o'xshash ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratilgan. Ushbu asarlarda Aflotun shahar o'lchovlari, boshqaruv va hukmdor hislatlari haqida fikr yuritiladi.

Aflotun **Ideal shahar**ning asosiy tarkibiy qismi sifatida ijtimoiy munosabatlarni aytib o'tadi. Unga ko'ra, Ideal shaharda har bir fuqaro o'z vazifasiga sidqidildan yondashib, faqatgina faoliyatning bir turi bilan shug'ulanishi lozim edi. Aflotunning fikricha, "shahar taraqqiyotidagi asosiy omil uni to'g'ri boshqarishdir"¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Геродот. Историки античности. <https://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=200348132>

¹⁵⁷ Иржи Груза. Издательство литературы по строительству. Москва 1972 год. <https://tekhnosfera.com/rekonstruktsiya-territoriy-zhiloy-zastroyki-gorodov-vostochnoy-sibiri>

¹⁵⁸ Платон. Собрание сочинений в 3 томах. М. Мысл. 1971. <https://www.philosophy.ru/library/sobranie-sochineniy-v-4-kh-tomakh-t-3/>

Arastu o‘zining “Politika” asarida shahar davlatning tuzilishi, tarkibi, aholi soni va mashg‘ulotlari ayrim inshootlarning vazifalari shahar joylashgan hudud hamda shahar o‘lchovlari haqida fikr yuritadi.

Feodal munosabatlar davriga kelib shaharsozlikda ko‘chalarning radial xalqali tizimi shakllana boshladi. Bu usul asosan feodal qal’asi atrofida hunarmandlar joylashuvi bilan bog‘liq. “O‘rta asrlardagi ko‘plab shaharlar katta yer egalari qasrlari atrofida joylashgan. Shahar aholisining asosiy mashg‘uloti qasr egalari mahsulot yetkazib berish hisoblangan va aholining asosiy daromad manbai sanalgan”¹⁵⁹.

Sharqda, xususan, O‘zbekiston hududidagi qadimgi shaharlarni loyihalashtirishda hududning tabiiy iqlimiy o‘ziga xosliklari hisobga olingan. “Amudaryoning janubiy tomonida bunyod etilgan So‘g‘d, Erkqalla, Yelkantepa shaharlari va boshqalar aylana shaklida shimoldagi shaharlar Yerqo‘rg‘on, Elaton shaharlari to‘g‘ri burchakli loyiha asosida bunyod etilgan”¹⁶⁰.

Qadimgi Sharq shaharlari rivojlanishiga savdo yo‘llarini paydo bo‘lishi katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, dastlabki sharq va g‘arbni bog‘lovchi transkontinental savdo yo‘li hisoblangan Buyuk ipak yo‘lining shakllanishi mintaqa shaharlari taraqqiyotiga muhim ta’sir ko‘rsatdi. Bu davr shaharlari o‘zining geografik joylashuvi, iqlim sharoitlari, aholining mashg‘ulotlari turidan kelib chiqib, turli mahsulotlarni ishlab chiqargan va o‘ziga xos klasterlar ko‘rinishida faoliyat olib borgan. “Termiz sovun va qayiqlar, Buxoro gilam yumshoq matolari bilan mashhur bo‘lsa, Samarqand turli matolar, bronzadan ishlangan qozonlar, egar jabduq va boshqa mahsulotlari bilan ajralib turgan”¹⁶¹.

Iqtisodiy taraqqiyot shaharlar farovonligiga zamin bo‘ldi. O‘rta Osiyo shaharlarida xo‘jalik ishlari yuqori darajada tashkil etilgan va doimo hukmdorlar nazoratida bo‘lgan. Ilm-fan taraqqiyoti shaharlardagi maishiy muammolarni bartaraf qilinishiga asos bo‘lgan. Mintaqaning iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, suv bilan ta’minlash ishlari yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Qo‘shni mamlakatlar bilan iqtisodiy, ma’naviy va ilmiy aloqalarning rivojlanishi aholining turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlar taraqqiyotiga ijobiy ta’sir qildi. Mintaqa shaharlarining rivojlanishiga aholining ma’naviy va ma’rifiy saviyasi asos bo‘ldi. Bu davrda turli etnik guruhlar turli madaniy, diniy qadriyatlarning yonma-yon hayot kechirishi, o‘zaro munosabatlarda bag‘rikenglik g‘oyalarining ustuvorligidan dalolat beradi. Qadimgi Sharq shaharlarida dinlararo munosabatlar ham yaxshi yo‘lga qo‘yilganligi barqarorlikni ta’minlashda asosiy omillardan biri edi. Sharqda shaharlar ham ma’muriy ham diniy-ma’rifiy markazlar sifatida faoliyat olib bordi. O‘rta asrlarga kelib, ayniqsa, islom dini va ta’limotining tarqalishi shaharlarning ahamiyati va jamiyat ma’naviy rivojlanishiga katta turtki berdi. Yirik shaharlarda kutubxonalar madrasa va maktablar paydo buldi. Bu esa o‘z navbatida shaharlarning ta’lim markazlariga aylantirdi. Islomiy qadriyatlarning kirib kelishi aholi hayotining barcha jabhalariga ta’sir ko‘rsatdi. Bu jarayon o‘z navbatida shahar muhitini ham o‘zgartirdi. Shaharlar qiyofasida islom

¹⁵⁹Макс Вебер.Избранное. Образ общества .Москва Юрист 1994. М. <https://tehne.com/library/veber-m-izbrannoe-obraz-obshchestva-moskva-1994>

¹⁶⁰О.Атамирзаев, В.Генштеке, Р.Муртазаева, А.Солиев. Историко демографические очерки урбанизации Узбекистана.Ташкент.Университет. 2002. 9 стр. <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-etnopolitiki-v-sovremennom-uzbekistane>

¹⁶¹ О.Атамирзаев, В.Генштеке, Р.Муртазаева, А.Солиев. Историко демографические очерки урбанизации Узбекистана. Ташкент. Университет, 2002. 13-бет. <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-etnopolitiki-v-sovremennom-uzbekistane>

arxitekturasi yetakchi o'ringa ko'tarildi. Shaharlardagi sanitar-gigiyenik holat yaxshilandi. Atrof-muxit tozaligi obodonlashtirish ishlariga e'tibor kuchaydi.

Bu davrdagi eng katta o'zgarish aholi dunyoqarashida sodir sodir bo'ldi. Aholi ongiga islomiy qarashlar chuqur kirib bordi. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar tizimi islom an'analari asosida boyib bordi. Turli mamlakatlar o'rtasidagi nizo va kelishmovchiliklar o'rnida o'zaro aloqalar ham iqtisodiy ham siyosiy va ilmiy axborot ayriboshlash yaxshilandi. Xalqaro aloqalarning rivojlanishi mamlakatlar iqtisodiy ahvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Dunyo ilm-fani ma'rifati va e'tiqodiga ulkan ta'sir ko'rsatgan shaharlar sifatida Makka, Madina, Bag'dod, Damashq, Xirot, Samarqand, Buxoro, Termiz, Urganch, Toshkent va boshqalarni sanab o'tish mumkin. Qadimgi Sharq shaharlari keyingi shaharlar rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Bu davr "Antik shaharlar va ba'zi o'rta asr Yevropa shaharlari Osiyo shaharsozligidan shimoliy Yevropa shaharsozligiga o'tish bosqichi hisoblanadi"¹⁶².

XIX asr oxiri XX asr boshiga kelib shaharlar tez rivojlana boshladi. Buning asosiy sababi sifatida sanoat ishlab chiqarish sohasining rivojlanishi bo'ldi. Shaharlar ahamiyatining ortib borishi natijasida urbanizatsiya jarayonlarini o'rganish va shaharsozlikda yangicha qarashlar shakllandi. Yevropaning yirik shaharlari Vena, Parij, Berlin va London shaharlarini qayta rejalashtirish uchun loyihalar ishlab chiqildi. Dunyo miqyosida ekologik holatning izdan chiqishi shaharlarni qurish va rekonstruksiya qilishda tabiiy muhit komponentlarini saqlash, ekologik hamda sanitar-gigienik holatni yaxshilashga intilish kuchaydi. Urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi natijasida shahar aholisining soni tez ortib bordi. Bu esa shahar infratuzilmasiga bosimning ortishiga olib keldi. Endilikda shaharlar rivojlanish markazlarigina emas, balki insoniyatning keyingi hayotini havf ostiga qo'yuvchi muhitga aylanib bordi. Bunday muammolar shaharsozlik sohasida yo'l qo'yilgan xatolar evaziga yuzaga chiqa boshladi.

XIX asr shaharsozligining asosiy xususiyatlaridan biri kamroq joyga ko'proq odamni joylashtirishga intilishda ko'rinadi. Bino va inshootlarning ko'plab qurilishi natijasida landshaftlarning buzilishi, daraxtlarning nobud bo'lishiga olib keldi. Bu esa inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, insondagi agresivlikni oshirdi. Oqibatda ushbu jarayonlar ijtimoiy munosabatlarda ham o'z ifodasini topdi.

Yangi shaharsozlik konsepsiyalarini ishlab chiqishda shu va boshqa muamolni hal qilish zarurti kelib chiqdi. Kelajak shaharlarni loyihalash uchun hozirgi ahvolga obyektiv baho berish kerak va alohida o'tmish shaharsozlik konsepsiyalarini ko'rib chiqish lozim. Shaharsozlik sohasida sotsial-utopistlar orzulari insonning garmonik rivojlanishi va ijtimoiy adolatga yordam beradigan shaharlar yaratishga asoslangan edi. Utopistlar g'oyalari shaharsozlikning keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatib, shahar aholisini me'yorlashtirish muammolari bo'yicha maishiy xizmat ko'rsatishni umumlashtirish, bog'-shaharlar yaratishga xizmat qildi. 1898-yili E.Govard radial xalqali tarixiy tarkibli bog'-shahar g'oyasini taklif qildi. Shahar keng radial hiyobonlar bilan olti qismga aylana shaklda ajratilgan. Markaziy ma'muriy-jamoat maydoni park bilan o'rab olingan. Turarjoy xalqasi ichida yashil belbog' bo'lib, unda maktablar va sport inshootlari joylashgan. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi va aholi dam olishi uchun katta shaharning tashqi qismi ajratilgan. Shu tarzda markaziy park va yashash hududining yashil belbog'i o'zaro va shahar atrofi hududi bilan xiyobonlar orqali bog'lanib, yagona sistemani tashkil etadi.

¹⁶² Макс Вебер, Избранное. образ общества. Юрист. Москва. 1994. <https://tehne.com/library/veber-m-izbrannoe-obraz-obshchestva-moskva-1994>

E.Govardning nazariy modeli har bir alohida holat uchun yechim topish imkonini berdi va shaharsozlik sohasida yangi davrni boshlab berdi.

E.Govardning bog' shahar konsepsiyasida ijtimoiy omillarga ham alohida e'tibor qilingan. Unga ko'ra, shahar taraqqiyotiga insoniy munosabatlar aholining iqtisodiy salohiyati ma'naviy darajasi hamda faolligini belgilovchi ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi kunda E.Govardning "Bog' shahar" g'oyasidan shaharlarning tarkibidagi kichik tumanlarni tashkil etishda foydalanish mumkin. "Bog' shahar g'oyasining asosiy prinsiplari ekologik barcha muassasalarga yayov borish imkoniyati turli arxitekturaviy yechimga ega bo'lgan binolar va albatta shahar muhitining insonparvarligida edi. Radial xalqali shahar rejasining o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud.

Birinchidan, ushbu konsepsiyaga ko'ra shahar aholisi soni 32 ming kishidan ortmasligi kerak; Ikkinchidan, bunda shaharning keyingi o'sishi (kengayishi) cheklanadi;

Uchinchidan, aholi turar-joylari bilan o'ralgan shahar markazi rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo'ladi va sanoat korxonalarining o'sishi oqibatida shahar sanoat korxonalari ichida qolib ketishi mumkin.

E.Govardning "Bog' shahar" g'oyasi yirik shaharlarni tark etib, tabiat qo'ynidagi kichik shaharlarni tashkil qilishga yo'naltirilganligi bilan deurbanizatsiya jarayoniga ham asos sifatida qaralishi mumkin. E.Govard tomonidan ushbu g'oyani ishlab chiqilishiga asosiy sabab Londonning nazoratsiz kengayib borishi, narxining ortib ketishi va aholining katta qismining maishiy qulayliklardan mosuvo bo'lishini aytib o'tish mumkin. "Londonning kengayib borishi ekologik vaziyatni og'irlashtirdi, asosiy muammolardan biri tutun edi. Sanoat korxonalarining tez ko'payib borishi ko'mir ishlatilishini ko'paytirdi. Natijada shahar havosi o'ta ifloslanib ketdi. 1800 yilda Londonda 10 mln tonna ko'mir sarflangan shuning uchun ushbu shahar tutun shahar nomini olgan edi"¹⁶³.

Shunga o'xshash muammolar Yevropaning barcha yirik shaharlarida mavjud edi. Bundan tashqari, shaharlardagi sanitar-gigienik holat ham og'ir ahvolda bo'lgan. "Hozirgi kunga kelib, Londonda 32 ta bog' shaharchalar tashkil etilgan. Ushbu g'oya asosida Germaniya, Belgiya, Italiya, Avstriya va Ispaniyada ham bog' shaharlar barpo etilgan"¹⁶⁴.

Mazkur g'oyaning ishlab chiqilishi shaharsozlikda katta ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi va yangi urbanizm konsepsiyasining shakllanishiga asos bo'ldi. Shaharsozlik g'oyalarining rivojlanishida Patrik Geddesning xizmatlari katta bo'ldi. U 1915-yilda hududiy loyihalash asoslarini ishlab chiqdi. P.Geddes shaharga inson evolyutsiyasi vositasi sifatida qarab, inson ongi va tafakkuri taraqqiyotidagi shahar muxitining ahamiyatini yuqori baxoladi. Unga ko'ra shaharlarni loyihalashtirishda hududning tabiiy o'ziga xosliklarini hisobga olish, shundagina inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash mumkinligi haqida fikr yuritdi.

Tabiiy muhit ta'sirida ijtimoiy munosabatlar insoniy ehtiyojlarga yo'naltiriladi. Bu jarayon aholining turmush tarzi faoliyat turlari va kasb-hunarlarida o'z ifodasini topadi. "Shaharlar o'zi joylashgan hududning alohida belgilarini o'zida ifoda etib, aholining muayyan harakteri, mentaliteti, mashg'ulotlarini asosiy ishlab chiqarish sohalari arxitekturasi va landshaftida nomoyon bo'ladi"¹⁶⁵.

¹⁶³ Vc.ru/design. 03.11.2022 мурожат қилинди

¹⁶⁴ Design-mate.ru 03.11.2022 мурожат қилинди.

¹⁶⁵ Щедровицкий П. Г. Философия развития и проблемы города Экология города и проблемы управления. М

Shu bilan bir qatorda, ijtimoiy munosabatlar, aholi o'rtasidagi aloqalarda ham tabiiy muhitning ta'sirini sezish mumkin. Umuman olganda tabiiy muhit insonning ruhiy holatiga ham ta'sir o'tkazadi. Shahar muhitining tabiat bilan uyg'unligi insondagi optimizimni kuchaytiradi, unga estetik zavq bag'ishlab, ijodkorlik xususiyatini kuchaytiradi. Ushbu jihat aholi salomatligida ham o'z ifodasini topishi mumkinligini ko'rish mumkin. Masalan, Rossiyaning Murmansk shahri tepaliklarda joylashgan shahar ko'chalarida yurishda asosan zinapoyalarda harakatlanishga to'g'ri keladi. Aynan shu jihat u yerda yurak qon-tomir va nafas olish tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada ushbu shaharda bunday kasalliklar boshqa shaharlardagiga qaraganda ancha kam uchraydi.

Patrik Geddes biologiya va evolyutsiya qonunlarini shaxarsozlik sohasiga tadbqiq qildi. U shaharlar kengayishi va rivojlanishi jarayonida tarixiy bino va inshootlarni buzilishiga, tabiiy muhitga bepisand yondashishga qarshi chiqdi. Uning fikriga ko'ra, insoniyat evolyutsiyasining keyingi bosqichi shaharlar bilan bog'liq. Demak shaharlar ham insonning ortib borayotgan ehtiyojlariga mos ravishda rivojlanib borishi kerak. Lekin ushbu rivojlanish shaharlardagi tarixiy obidalar va tabiiy muhit hisobiga emas, balki hudud o'ziga xosliklaridan kelib chiqib, eng optimal yechimlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Negaki, me'moriy yodgorliklar inson va jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etib, vorisiylikni nomoyon qiladi. Tabiat esa shahar muhiti bilan uyg'unlashganda insondagi emotsional zo'riqishlarni kamaytiradi, insondagi ijobiy hislatlarning rivojlanishiga zamir yaratadi. Shaharlarni bezatishda hudud iqlimidan kelib chiqib, turli fasllarga mo'jalangan daraxtlar, gullar va boshqa o'simliklardan foydalanish yaxshi natija berayotgani ma'lum. Bundan tashqari, shaharlar hududagi suv havzalari atroflarini obodonlashtirish dam olish shahobchalarini tashkil etishi ham yaxshi natijalar bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Герадот. Историки античности.
<https://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=200348132>
2. Иржи Груза.издательство литературы по строительству.Москва 1972 год.
<https://tekhnosfera.com/rekonstruktsiya-territoriy-zhiloy-zastroyki-gorodov-vostochnoy-sibiri>
3. Платон. Собрание сочинений в 3 томах .М Мысл.1971.
<https://www.philosophy.ru/library/sobranie-sochineniy-v-4-kh-tomakh-t-3/>
4. Макс Вебер.Избранное. Образ общества .Москва Юрист 1994. М.
<https://tehne.com/library/veber-m-izbrannoe-obraz-obshchestva-moskva-1994>
5. О.Атамирзаев, В.Генштеке, Р.Муртазаева, А.Солиев. Историко демографические очерки урбанизации Узбекистана.Ташкент.Университет. 2002. 9 стр. <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-etnopolitiki-v-sovremennom-uzbekistane>
6. Макс Вебер, Избранное.образ общества. Юрист. Москва. 1994.
<https://tehne.com/library/veber-m-izbrannoe-obraz-obshchestva-moskva-1994>
7. Vc.ru/design. 03.11.2022 мурожат қилинди
8. Design-mate.ru 03.11.2022 мурожат қилинди.
9. Щедровицкий П Г.Философия развития и проблемы города Экология города и проблемы управления. М
10. 1989. <https://shchedrovitskiy.com/filosofija-razvitija-i-problema-goroda/>

1989. <https://shchedrovitskiy.com/filosofija-razvitija-i-problema-goroda/>

SHAHARSOZLIK TARAQQIYOTI SOXASIDA YURTIMIZDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOXATLAR

Xoldarov To‘lqin Qodirjonovich. Andijon davlat universiteti doktoranti

Mamlakatimizda ham bu borada katta ishlar olib borilmoqda. Davlat raxbarining topshirig‘iga ko‘ra shaharlar hududidan oqib o‘tuvchi daryolar, kanallar va ariqlar qirg‘oqlari tozalanib, dam olish, sayr qilish va sport bilan shug‘ullanish uchun imkoniyatlar yaratildi. Ushbu ishlarni rejali tashkil etishni ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori qabul qilindi.

P.Geddes tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar hozirgi kunga kelib ham o‘z ahamiyatini saqlab, shaharsozlikdagi hamda shahar hayotini insoniy ehtiyojlardan nuqtai nazaridan tadqiq qilishdagi yangicha qarashlarga asos bo‘lmoqda. P.Geddes, L.Virt, M.Veber, G.Zimmellar shahar hayotini kompleks o‘rganish asoschilaridan hisoblanadilar. Geddesning hududiy loyihalash konsepsiyasi asosida shahar hududi, tarixi, mintaqa va yaxshi xulq-atvorga ega mukammal fuqaroning o‘zaro uyg‘unligi g‘oyasi yotadi. Aynan u zamonaviy urbanizmning asosiy g‘oyalaridan biri sanalgan “shaharlarni loyihalashtirish - bu nafaqat muhitni, balki shahar fuqarolarini tarbiyalashdir” degan fikrni ilgari surib, har qanday shahar taraqqiyotida ijtimoiy omilning asosiy ekanligini ta‘kidlab o‘tgan.

P.Geddes “konrubatsiya” tushunchasini ishlab chiqdi. Ushbu tushuncha bir nechta shaharlardan tashkil topgan hamjamiyatni anglatadi. Konurbatsiya so‘zi lotin tilidagi “con” birgalikda va “urbs” shahar yani “birgalikdagi shahar” ma’nosini anglatadi. Ushbu tushunchani aglomeratsiya tushunchasidan farqi shuki, aglomeratsiyalar bir yirik shahar atrofidagi kichik shaharlarning o‘zaro bog‘lanishi hisoblanib, barcha asosiy funksiyalar markaz shahar tomonidan amalga oshirilsa, konrubatsiyaga birlashgan shaharlarning hammasi alohida tarzda muayyan vazifalarni bajaradi.

Hozirgi kundagi kontrubatsiyalarga “Niderandiyaning g‘arbida joylashgan Ramsdat kontrubatsiyasini aytish mumkin. Unda Amsterdam, Roterdam va Gaaga shaharlarini birlashtirgan va 7,5 mln. aholiga ega. GFRdagi Rur kontrubatsiyasi 11,5 mln aholiga ega”¹⁶⁶. Bunday hamjamiyatda har shahar o‘ziga xos vazifalarni bajarib, bir-birini to‘ldirib turadi. P.Geddes shaharlarni loyihalashtirishda nafaqat tashqi ko‘rinish, balki maishiy qulayliklarga ham e’tibor qaratib, shaharning keyingi o‘rishini ham hisobga olish zarurligini aytib o‘tgan. Shaharlarni qurish rekonstruksiya qilishda har tomonlama o‘ylab ko‘plab empirik ma’lumotlarni umumlashtirgan holda faoliyat olib borish kerakligi ayni haqiqat. Patrik Geddesning shaharsozlik konsepsiyasi jamiyat ravnaqi va ijtimoiy yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. U shaharlarni loyihalashtirishda birinchi navbatda inson ehtiyojlaridan kelib chiqib, inson o‘zligini namoyon qilishi, dunyoqarashini rivojlanishiga ko‘maklashuvchi shahar muxitini yaratishni orzu qilgan. Yirik shaharlardagi ekologik vaziyatning og‘irlashuvi inson salomatligi va ruhiy holatiga salbiy ta’sirini anglagan holda shaharlarda yashil belbog‘ yaratishga intilgan. “Tabiiy landshaft buzilgan, sanoat korxonalari, ofislar, xarobazorlar bilan to‘lib toshgan megapolislarda insoniyat taraqqiy etmaydi”¹⁶⁷.

OAV orqali tarqatilayotgan ma’lumotlardan ko‘rishimiz mumkinki, hozirgi kundagi ko‘plab yirik shaharlarda ekologik muammolar maishiy hayotning og‘irlashuvi, o‘rta

¹⁶⁶ <https://kartaslov.ru/15.11.2022> muroжат қилинди.

¹⁶⁷ [Ru.frwiki.wiki/wiki/](https://ru.frwiki.wiki/wiki/) 16.11.2022 muroжат қилинди.

tabaqa vakillari istiqomat qiladigan tumanlardagi jinoyatchilikning ko'payishi yoshlarda turli diniy, siyosiy guruhlariga qo'shilish, shavqatsizliklarni, sharmandalikni targ'ib qiluvchi va boshqa ko'plab g'ayriinsoniy xatti-harakatlarni keltirib chiqarmoqda. Aholi o'rtasidagi iqtisodiy diferentsiyaning ortib borishi turli tabaqalar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarda ham o'z aksini topmoqda. Bu jarayon ayniqsa rivojlangan g'arb mamlakatlarida ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanmoqda. "G'arb sivilizatsiyasi kishisi dengizda baliq va kitlardek suza oladi va burgutu boshqa qushlardek osmonda ucha oladi. Bularni moxirlik bilan eplayapdi. Lekin yer yuzida inson o'laroq to'g'ri yurishga uning kuchi yetmayabdi"¹⁶⁸.

Shaharsozlik nazariyalari rivojlanishiga yunon arxitektori Konstantinos Doksiadis ham sezilarli hissa qo'shdi. U kelajak shaharining taraqqiyoti butun yer yuzini birlashtiradigan global shahar vujudga kelishining nazariy asoslarini ta'riflab berdi. Doksiadis o'z tadqiqotlarida insonning hayot ehtiyojlari uchun mukammal qulayliklarga ega ulkan makonlarni tashkil etish muammolarini qamrab oladi. Doksiadis tomonidan ilgari surilgan g'oyalarda insoniyat taraqqiyotining keyingi bosqichlarida iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy darajasi turli bo'lgan shaharlarni yagona megapolisga birlashib ketishi haqidagi futuristik qarashlarni anglash mumkin.

XXI asr oxiri kelajak shahri muammosini tadqiq qilib, Doksiadis "egumenopolis" - shaharlarning gigant aglomeratsiyalarga birlashuviga - yagona global shahar shaklidagi kelajak aholi joylashuvi nazariyasini oldinga surdi. Doksiadis o'zining kelajak shahri nazariy asoslarida vaqt omilini asosiy deb tan oladi. U monotsentrik rejali dinamik shahar g'oyasini taklif qiladi, u shaharning o'sishida bir tomonlama rivojlanuvchi chiziqli tuzilmaga asoslangan yirik aholi punktlarining paydo bo'lishini nazarda tutadi. Doksiadis tomonidan shahar evolyutsiyasi quyidagicha tasvirlangan: o'tmish statik shahar, shahar tumanlarini qayta qurish orqali zamonaviy shaharga aylanadi va shunday qilib uning markazi kengayib boradi. Shaharlar markazida ko'plab bino inshootlarning qurilishi tarixiy obidalarga zarar yetkazadi. Negaki muayyan tarixiy inshootning yolg'iz qolishi uning atrofidagi tarkibiy qismlari, ya'ni mahallalar, guzarlar, maydonlarning yo'q bo'lib ketishi inshootning badiiy estetik va tarixiy ahamiyatini kamaytiradi. Bu holni to'g'rilashning yagona yo'li - shahar tabiiy o'sishining shunday yechimini qidirish kerakki, unda keyingi elementlar rivojlana turib, mavjudlarini yo'q qilib yubormasligi kerak, ya'ni, shaharning butun hududi va markazining asta-sekin, to'siqsiz rivojlanishini ta'minlash lozim. Doksiadis nazariyasi bo'yicha dinamik shahar markazi tarkibi uning doimo o'sishi talablariga javob berishi kerak. Markaz ilgari tanlangan o'q bo'yicha erkin rivojlanishi lozim. Unda avval shaharning markaziy yadrosi joylashadi, u keyinchalik bir yo'nalishda rivojlanadi. "Doksiadis bo'yicha shahar o'z rivojlanishida to'rtta bosqichdan o'tadi "dinapolis" (bir yo'nalishda rivojlanuvchi monotsentrik shahar) va "dinametropolis" (bir nechta "dinapolis" larning parallel rivojlanishi)dan "dinamegapolis" (gigant-shaharlarning rivojlanishi) va shahar tuzilmasining oxirgi bosqichi "yekumenopolis" bo'lib, bu yershari butun kontinentlarini qamrab olgan shaharlar ko'rinishidagi bir tekis va muvozanatli aholi joylashuvi shakli vujudga keladi. "Ekumenapolis yunon tilida butun dunyo, yashash hududi va shahar ma'nosini anglatib, ulkan aglomeratsiya yer yuzidagi bir

¹⁶⁸ Шайх Юсуф Карзовий "Фикхул усра ва қазаёл маръа китобидан.
<https://www.islamonline.uz/site/item?id=4524>

butun yashash hududini ifodalaydi”¹⁶⁹. Doksiadis fikriga ko‘ra, Ekumenapolis global aglomeratsiya sifatida rivojlanib borib urbanizatsiya jarayonlarining oxirgi bosqichi bo‘ladi. U shaharlarning tez rivojlanib borishi natijasida shahar aholisi misli ko‘rilmagan darajada ko‘payib borishi, shuning uchun shaharlarni bunyod etishda aholining sonining ortib borish faktorini hisobga olish zarurligini ta’kidlab o‘tgan. To‘g‘ri, Doksiadis tahmin qilgan aholining 10 baravar ko‘paishi xaqidagi fikrlar o‘z tasdig‘ini topmadi. Masalan hozirgi kunda tarqatilayotgan malumotlarga ko‘ra yer yuzida 8mlrd axoli istiqomat qilmoqda. BMT bashoratiga ko‘ra, 2050-yilda yer yuzida 9,6 mlrd aholi yashaydi. Lekin shuni ham aytib o‘tish joizki, ko‘plab yirik shaharlar ayniqsa shahar atrofidagi yotoq tumanlarda aholi sonining havfli darajada ko‘payib borayotgani hozirgi kunda ko‘plab shaharlar oldida turgan muammolardan sanaladi. Misol sifatida, Hindistondagi va Lotin Amerikasidagi ayrim shaharlarni aytib o‘tish mumkin.

Doksiadis dinamik shahar nazariyasiga asosan ekumenapolis bosqichining statikligi qarama-qarshidir, unda shahar o‘sishi, to‘la muvozanatga yetgach to‘xtaydi. Bu g‘oyaning birinchi salbiy tomoni - shaharning rivojlanish qonuniyatlari yoki bu mamlakatda shaharsozlikning ijtimoiy, iqtisodiy va tarixiy shart-sharoitlarini hisobga olmay ko‘rib chiqilgan. Ikkinchidan esa, bu aholi joylashuvini tabiiy-iqlimiy, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va aholining etnik xususiyatlarini hisobga olmay standartlashtirishdir. Bundan tashqari turli mamlakatlar va mintaqalar o‘rtasidagi siyosiy, diniy va ma’naviy qadriyatlardagi tafovutlar ham e’tibordan chetda qolgan. Lekin ma’lum kamchiliklarga qaramay, uning qarashlarida shaharlar taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan ko‘plab muammolarni hal etish, shahar muhitini insonning ehtiyojlariga moslashtirish g‘oyalari mavjud. U shahar hayotini nafaqat nazariy jihatdan tahlil qildi, balki amaliy yechimlarni ishlab chiqib, amaliyotga tadbiiq qildi. Doksiadis o‘z g‘oyasini Pokistonning yangi poytaxti Islomobod shahri bosh rejasida amalga oshirdi, shuningdek, uning g‘oyasi u tomonidan Sudanning poytaxti - Xartum shahrini loyihalashda o‘z aksini topdi. Doksiadis tomonidan ishlab chiqilib alohida fan sifatida rivojlanib borayotgan ekistika axoli yashash punktlarini kopleks o‘rganishda yangi yo‘nalish sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lib bormoqda. “Ekistika yunon tilidagi “oykos” turar-joy, uy ma’nolarini anglatib, dunyo aholisini yashash hududlari haqidagi ta’limot”¹⁷⁰.

Ekistika aholi va tabiiy muhit o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash maqsadida aholi yashash hududlarining eng qulay rivojlanish yo‘nalishlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Ekistika ijtimoiy yo‘naltirilganligi bilan aholining ehtiyojlari ayniqsa piyodalar uchun qulayliklar yaratishga e’tibor qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ekistika hozirgi zamon shaharsozligiga yangicha qarashlarni olib kirdi. Hozirgi kunda ham arxitektorlar ideal shaharlar yaratish g‘oyalarini ilgari surishmoqda va bu g‘oyalarda ekologik zararsizlik va tozalik birinchi o‘rinda turibdi. Albatta ekologik soflikni asrab qolish uchun optimal ko‘kalamzorlar tizimini yaratish va chiqindilar chiqarishni nazoratga olish muhim. Arxitektorlar bu masalani hal qilish uchun harakat qilishmoqda va qator yutuqlarga erishishmoqda. Bundan tashqari, shaharlarni insonlararo muloqot muhiti sifatida saqlab qolish va ijtimoiy munosabatlarda ham qator muamolarni hal qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. [https. Картаслов.ru](https://kartaslov.ru).15.11.2022 мурожат қилинди.

¹⁶⁹ <https://proza.ru> 18.11.2022 da murojaat qilindi.

¹⁷⁰ bigens.ru 18 11 2022 мурожат қилинди

2. Ru.frwiki.wiki/wiki/ 16.11.2022 мурожат қилинди.

3. Шайх Юсуф Қарзовий “Фикхул усра ва қазаёл маръа китобидан.
<https://www.islamonline.uz/site/item?id=4524>

ТАРБИЯНИНГ НАЗАРИЙ АСОСИ ФАЛСАФА ЭКАНЛИГИНИ ТАСДИҚЛОВЧИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР.

У.Т.Артиқов. Андижон Давлат Университети Фалсафа кафедраси докторанти.

Аннотация: Мақолада ҳозирги замон тарбияшунослари, жаҳидлар хорижий тадқиқотчи ва номдор олимларнинг тарбиянинг асосида фалсафий хулоса ва ечимлар ётишилиги ҳақидаги таълимотлар кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: тарбия, ахлоқ, ҳуқ, одоб, таълим, ибрат намуна, ўрта аср алломалари, тотувлик, оилавий муҳит

Тарбия масалалари Афлотун, Арасту, Ж.Ж. Руссо, Д.Дидро, И.Кант каби буюк файласуфлар асарларида атрофлича ва кенг ёритилган бўлишига қарамай, анъанавий тарзда педагогиканинг тадқиқот предмети бўлиб қолаверди. Ҳатто, тарбия назариясининг методологик асосини ташкил этганига қарамай, анча вақт педагогика фалсафани тан олмади ва ўз концептуал масалаларини фалсафасиз баён этишга интилди. Ниҳоят, ғарб файласуфларидан баъзилари XX аср иккинчи ярмидан бошлаб тарбия муаммоларини фалсафий асослашга қўл урдилар. Баъзилари фалсафанинг вазифасини шахснинг мавжудлигини тадқиқ этишда деб изоҳлаган бўлса, бошқа бирлари тарбия муаммолари билан унчалик қизиқмаган эди. Фақат, Ж.Дьюигина тарбия муаммосига алоҳида тадқиқотни бағишлади. Ўша иш ўз вақтида ғарбнинг педагогик тафаккурига бир неча прогрессив ғоялари билан таъсир этди. Дьюининг фалсафий назариясининг асосий тезиси: агар у ҳаётий хусусият касб этмоқчи бўлса, бевосита тарбия жараёнига таъсир қилиши лозим эди, жамиятдаги ва ахлоқий алоқаларни ўзгаришига сабаб бўлиши керак эди. Айнан, Дьюи фалсафани “тарбиянинг умумий назарияси” деб аташни таклиф қилди¹⁷¹.

Шаклан Дьюининг ушбу хулосасига эътироз билдирилмади. Яъни, педагогик концепция тарафдорлари томонидан алтернатив фикр сифатида кутиб олинди. Кейинчалик Дьюининг прагматизм фалсафаси тарбия жараёнларини такомиллаштиришга (масалан, одамлар орасидаги ахлоқий муносабатларни изоҳлашга) яроқсизлиги ошкор бўлди. Агар прагматизм ахлоқий қадриятларни (эзгулик, бурч, виждон, номус қабилар) объектив асосларини эътироф этмагани сабабидан қадрият муносабатларни шаклланиши ҳақида гап бўлиши мумкин бўлмай қолади. Дьюи уларни инсон ўз мақсадига эришиш учун фойдаланадиган асбоблар сифатида талқин қилди. Бундай ҳолатда фалсафани тарбияга таъсири назарий жиҳатдан шахсга маъқул бўлган, фойдали бўлган исталган ҳуқ-одобни маъқуллайди, деган хулоса чиқиши мумкин. Агар Дьюининг таклифлари, яъни ўқув, тарбиявий жараёнларни ва мактабларни демократизациялаш тўла дейилса файласуфлар орасида унинг тарафдорлари жуда камайиб кетади. Чунки бу соҳадаги фалсафий билимларни ривожлантириш заруриятига узоқ вақтлар ҳеч ким эътибор қаратмаган эди. ХХИ аср арафасида ҳолат биров ўзгарди. Англиялик шу соҳанинг

¹⁷¹ Дьюи Ж. Введение в философию воспитания, М., 1921, с.55.

билимдони “Тарбия фалсафанинг халқаро кутубхонаси” сериясининг редактори Р.Питерс Д. Купернинг “Тенг ҳуқуқлилиқ иллюзияси” китобининг кириш қисмида тарбия фалсафасига бўлган қизиқиш азалдан, қадимдан мавжуд деб ҳисоблаган. Хозир бу муаммолар худди табиатшунослиқ фалсафаси ёки сиёсат фалсафасига ўхшаш махсус фалсафий билимлар таркибига киритилган ¹⁷².

Тарбия жараёнини фалсафий таҳлил этиш, мақсадини изоҳлаш, шахсни шакллантириш характери очиқ бериш зарурияти борлигини ўзи тарбияни фалсафий қирраларини очиқ беришини талаб қилади. Инсон ўзи яшаётган тез ўзгараётган оламда фақат ўзининг ахлоқий танловидаги анъаналар, одатларга таяниб яшаш тўғри эмаслигини англаб етди. Барча ҳолатларни танқидий таҳлил қилиб, мумкин бўлган ҳолатларни танлаб, ахлоқий ечимга келиш зарурияти бор. Жамият тараққиётида инсон факторини ортиб боришини файласуфлар ва ахлоқшунослар томонидан илмий англаб етилиши ҳамда таҳлил орқали тарбия муаммосини изоҳлаб берилишига олиб келди. Ғарб файласуфларидан айримлари тарбияни ижтимоий характери ва унинг глобал хусусиятини англашга эришдилар. Бу жараёнда тарбияни фалсафий концепсиясини тарбия назарияси билан айлантириш ҳато эканлиги маълум бўлди. Шу билан бирга тарбия фалсафасини ва умумий тарбия назарияси нисбатини юзага чиқариш муҳим бўлиб, ҳар бир айтилган билим соҳасидан предмети ажратиш зарурияти келиб чиқди. Ғарб тарбияшунослари эътирофича тарбия назариясидаги асосий ўринни тарбиячига ёрдам берувчи таълим ва тарбия жараёнини такомиллаштирувчи методлар ва воситалар эгаллайди. Тарбия жараёни эффективлигини, тарбиячилар ишончини, ижтимоий аҳамиятини, амалга оширилаётган рационал асослашларни, зарурий қисиларни фактларни керакли эканлигини фалсафа ва тарбияшунослиқ ечимларидан кидирмоқлик самара беради. Тарбиянинг асосий функциялари қаторига инсонни ўз моҳиятини, табиий тарзда унинг гарданига юкланадиган, ўзини ўзи тафтиш қила оладиган, шахслараро муносабатларда, ҳам ташқи, ҳам ички қон билан кириб, жон билан чиқиб кетадиган самимийлик эканлигини ҳам унутмаслик керак бўлади. Тарбия назарияси ўзи илгари сураётган вазифаларни амалга ошираётганда қайси принципларни (нега айтиш мумкин, принциплар, бошқаси эмас) қўллаётганини изоҳлаш шарт. Сабаби асосланган принциплар тадқиқотчини мақсадга беҳато етказиши мумкин. Таваккалчилик тарбия соҳасининг дўсти эмас. Фикримизча тарбия соҳасининг ижтимоий-сиёсий аҳамияти муҳимларнинг муҳими дейиш мумкин.

Адабиётлар таҳлилида эътиборли жиҳат мавжуд. Яъни қайси тарбия моделини танлашда сиёсий тизим ўз табиатини намоён қилади. Масалан, буржуазия шароитидаги идеология ва коммунистик идеологиялар кескин фарқлангани тарихий асослардан маълум. Тарбия фалсафаси ниҳоят озодлик тушунчасини, шахслараро ҳуқуқнинг тенглигини, адолатни, тўғри ахлоқ ва одобни, гўзал хулқни ойдинлаштиради. Ғарб мамлакатлари тарбия фалсафаси тадқиқотчилари Л. Колберг, П.Петерсонлар ўз вақтида тарбияда зарурий методологик ёндашув ва асосий концептуал ёндашув етишмаслигидан огохлантирган эдилар ¹⁷³.

¹⁷² Cooper D.E. Illusion of Equality, L. – Boston, 1980, p.VII.

¹⁷³ Peterson P. The politics of American Education . In American Educational Research Journal, 1978, N15, P355.

Фалсафа барча фанлар учун умумий методология вазифасини ўташи ҳаммага маълум. Яна фалсафага суянмасдан педагогик назария илгариланма ҳаракат қила олмаслиги ҳам аини ҳақиқат. Айрим тадқиқотчилар ахлоқий релятивизмни ҳам илгари сурганлар. Яъни ҳар бир халқнинг ахлоқи нисбий ҳарактер касб этар эмиш. Қарангки, ота-онанинг ўз фарзандига берган ахлоқий тарбияси, жамиятни ёш авлодга берган тарбияси нисбий бўлиши мумкинми? Ҳолат бу ерда шундай зикр этилган.

Тарбия бобида жаидларнинг қарашлари, маърифат туфайли инсонда ахлоқий дунёқараш шаклланиш шартлари баён этилганлиги алоҳида эътирофга лойиқ. Анбар отин (1870-1914) нинг қатар шеърларида ва “қаролар фалсафаси” номли рисоласида жамиятдаги адолат ва адолатсизлик тушунчалари орқали тарбиянинг моҳияти очиб берилди. Асл меҳнаткаш халқ қаро меҳнат билан кун кўраётган бўлсада қалби тозаллиги, бошқалар меҳнати орқали бойлик ортирган казо-казолар эса дили қоралиги билан кун кўраётгани эътироф этилди. Ахлоқ билимдони Анбар Отин бир кун келиб жамият покланади, ибодат ва эътиқод эркинликка эришади ва хотин-қизлар ҳам жамиятда ўз ўрнини эзгулик ва билимдан топишига ишонган.¹⁷⁴

Қаролардеганда Ахлоқшунос олима қаро меҳнат, маърифат этмаган, зиё этмаган, офтоб тегмаган тўрт девор ичида ўз умрини ўтказаётган илмсиз аёл-қизларни назарда тутди. Зеро, улар ҳам ахлоқдан, олимлар меросидан, илм зиёсидан насиба олишга ҳақлидир.

Ахлоқшунос Абдулла Шер ўзининг Ахлоқшунослик қўлланмасида Анбар отинни аёллар тақдиридан, тарбиясидан куюниб, лекин келажакда бу тақдир яхшиликка томон ўзгаришини айтиб, аёл-зиёлилар ҳам жамиятнинг энг гўзал қисмига айланишидан умид қилганини келтирган. “Бир замон бўлурки, камина муштипар каби олижаноб орзу қилғондан зиёда бўлур... Ул замонда одам ахлоқи ул даражага етурки, хуруш мижоз гала хотунлик русумини тарк этар ва ҳар эр битта хотун ила фароғатвор кун кечиргай... Ул вақт қизлар илми дунёвий тахшлига муяссар бўлиб урфон тахтида қарор топиб, эллар ва улуғлар сафиға дохил бўлурлар, алар ҳайрат ва меҳнатда эрларға ҳамфо ва ёвар бўлиб, обрў топиб, ҳурмат ва икромға сазовор бўлурлар Хўш, бундай адолатсиз ҳолатдан қутилиш йўли борми ? Анбар отин бу саволга кимки ақлни вазир қилиб, фалсафий мушоҳада ёрдамида бунга эришиш мумкин деб ҳисоблайди: ... албатта, ақл-идрок ва жамоатга така қилиб, барча шайх сўфийлардан йироқ ва барча тарсу вахмдин озод бўлиб , золимларға қарши мубориза қилмоқ ва бу тадбирлар ила зулмни ниқоб этиб, зулматни бартараф этмоқ зарурдир. Анбар отин шоира, файласуф, олима сифатида, шахс сифатида юксак матонатли, покиза ахлоқли инсон эди. У орзу қилган кунлар юртимизда мавжуд ва устувор. Яна бир маърифатпарвар таълимшунос ва ахлоқшунос Абдулла Авлони (1887-1934) бўлиб, “туркий гулистон ёхуд ахлоқ” деб номланган машхур асар муаллифидир. У кўпроқ фазилатлар ва иллатларга эътиборни қаратган, шархлаган. Ушбу машхур асарда ўқимишли, ватанпарвар, миллий озодликни қадрига етувчи, ўз халқини билимли қилиш учун ҳам назарий, сиёсий балки амалий саъи-ҳаракатли инсон гавдаланган. У миллатпарвар ахлоқшунос сифатида тушунарли ва содда тилда (1913) ахлоқ, тарбия масалаларини баён қилди. Унингқахрамони янгича фикрловчи, илмга ташна, маърифатли бўлишни

¹⁷⁴ Анбар отин, танланган асарлар, Ғафур Ғулам нашриёти, 1970, 845.

мухим ҳисобловчи инсон, яъни XX аср бошидаги юртимиз фуқаросидир. Авлоний ҳам файласуф (илм-маърифат фалсафаси), ҳампедагог сифатида тарбиячини шакллантириш муаммосига қўл урган. Оқ подшо ҳукумати у ер – бу ерда рус тузем мактаблари очиши жаҳон абгор оммасини чалғитиш эканлигини Авлоний тўғридан тўғри эмас, ишора билан айтиб ўтади. Унингча ҳукумат ҳамманинг отаси бўлмоғи керак. Русия ҳукумати эса ўғай бўлиб болаларни текин ўқитса-да ўғай тарбиядан миллий тарбия аълодир ва ўша замонни тарбия замони деб атайти. Ушбу долзарблик гўёки ҳозир ҳам актуаллигини йўқотмади. Авлонийнинг тарбия ҳақида : “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир” деб айтган сўзлари бениҳоя зарур ва бениҳоя аҳамиятли эканлиги айти ҳақиқатдир. Авлоний ахлоқ тарбиясини жисмоний тарбия ва тафаккур тарбияси билан ёнма ён қўйган. Улардан ахлоқий тарбияни инсонга юксакликка кўтаради. Фазилатлардан муҳими яхши хулқлардир, дейди. Ҳар бир иллат ёмон хулқдир. У виждон, ватанпарварликни Туркистон ҳудуди учун олий даражадаги фазилат деб атаган эди. У юксак ахлоқ эгасида ватанни севмоқ, ҳатто унинг учун керак пайтида жон фидо этмоқ юксак ахлоқ эгасининг фазилатидир – деган фикрни билдирган. Ватан бозордан танлаб олинадиган нарса эмас, Ватан киндик қонинг тўкилган юрт бўлиб унга муносиб фарзанд бўлишни ўзи катта бахтдир. Кимгадур сахро, чўл, кимсасиз қумликлар суюкли Ватан ҳисобланади. Уларга гавжум шаҳарлар, обод юртлар суюкли бўлмаслиги мумкин. Агар гап ободликда бўлса барча инсонлар ўз юртини ташлаб шаҳарларга келиб олар эди, - деган фикрни Авлоний таъкидлаган.

Яна бир маърифатчи ахлоқшунос Абдурауф Фитрат (1884-1938) бўлиб, "Нажот йўли" ва "Оила" каби асарларни қолдирган мутафаккирдир. Туркистонлик ҳар бир фуқаро оила, ахлоқ, озодлик каби ҳислатлар соҳиби бўлсин. Фитрат ўз ватанини озод кўришни орзу қилар эди. Янги оилалар соғлом, ўзига тўқ, касб хунарли, билимли бўлиши шарт. Соғлом оиланинг етиштирган фарзандига миллат ва юрт таянади. Фитрат ўша даврдаги ҳолатга қуйидагича баҳо беради. "Бу дунё нураш майдонидир. Унинг қуроли соғлом жисму тан, ақл ва ахлоқдир. Лекин ана шу қурол-аслаҳамиз синиб, занг босиб кетган. Шундай қуроллар билан бу дунёда бизга на саодат ва на роҳат бор..." деган эди асар муаллифи¹⁷⁵.

Хулосаўрнида Авлонийнинг миллат тақдирига бефарқ бўлган ўз касбининг фидойисиб бўлаолмайдиган баъзи педагогларга қарата айтилган кинояли сўзларини айтиш деб топилади. Илм кадрини билмаган, номига мударис бўлиб олган, дарслари энсани қотирадиган, таълим тарбиядаги янгиланишдан беҳабар, ислоҳ яқинига келмайдиган беэтибор шахслар тарбиявий ишга келмагани мақул. Ҳар бир миллат ёшлари таълим-тарбияни замонавийлаштириш, ислоҳ қилиш йўлидан борсагина ўша миллатда фикрий очилиш юз беради. Дарҳақиқат бугун бизга сув ва ҳаводек зарур бўлган соҳа мутахассислари янгича фикрлайдиган, миллати, халқи, ватани учун хизмат қилишга бел боғлаган тарбияси жиҳатдан бутун дунёга ўрнак сифатида кўриладиган замонавий кадрлар керак.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

¹⁷⁵ Фитрат А. Оила, Т., Маънавият, 1998, 60 б.

1. Дьюи Ж. Введение в философию воспитания, М., 1921, с. 55.
2. Соопер Д.Е. Иллюзионист Экуалити, Л. – Бостон, 1980, п. В. И. И.
3. Петерсон П. Тхеполитиссоф Америсан Эдусатион . Ин Америсан Эдусатионал
4. Ресеарч Жоурнал, 1978, № 15, П 355.
5. Анбар отин, танланган асарлар, Гафур Гулам нашриёти, 1970, 845.
6. Фитрат А. Оила, Т., Маънавият, 1998, 60 б.

AKADEMIK HADICHA SULAYMONOVANING SAMARALI HAYOT YO'LI.

Ergashev Ravshanbek Rasuljonovich Andijon davlat universiteti MG'MAHT
kafedrasining katta o'qituvchisi + 998-91-475-55-57

Annotatsiya: maqolada Akademik Hadicha Sulaymonovanning samarali hayot faoliyati tadqiq etilgan. Shuningdek, yosh bo'lishiga qaramay siyosiy jarayonlarda faolligi va o'zbek ayollarini huquqlari uchun kurashgani yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek millati, huquqshunos, diniy jarayonlar, siyosiy jarayonlar, ozodlik, ayollarning erkinliklari...

1913 yilning iyuli. Kun yarim pallada, havo dim. Turkiston o'lkasining chekka shaharchasi, uzoq Andijonda odatda juma bozori kunlari shahar ko'chalari serfayz, gavjum, qolgan kunlari esa suv quygandek jim-jit bo'ladi. Changi chiqib yotgan tor, egri-bugri ko'chalar, onda-sonda chorrahalar uchraydigan maydonchalar chetida chinor, tut, terak daraxtlari bo'y cho'zgan. Ana shunday serdaraxt, suv oqar yerlarda choyxonalar bo'lib, odamlar majnuntollar ostida choyxo'rlik qilishardi.

Choyxonada achchiq ko'k choy ichishar, onda-sonda pamil (qora) choy ichadiganlar ham uchrab turardi. Odatda qayerda nima gap bo'lsa, darhol choyxonaga yetib kelar, shu yerdan butun eski shaharga tarqalar, qiziqchilar, askiyabozlar atroflariga odamlarni to'plab olib, rosa kuldirishardi.

Choyxona o'zbek millatining kichik Vatani bo'lmish mahallaning o'ziga xos axborot xonasi, madaniy-ma'rifiy o'chog'i xisoblangan.

Karvonsaroy oldidagi choyxona yaqinida oqadigan kattagina ariqning narigi qirg'og'idan tartibli qilib qurilgan o'ris idorasi ko'zga tashlanar, o'sha yerda arzon oq matodan tikilgan ko'ylak kiygan, bir oz jingalak soqoli o'ziga yarashgan, yuzi dumaloqdan kelgan va juda yoqimli yigitcha o'tirardi. Oradan besh minutcha ham o'tmay, u karvonsaroydan chiqdi-da, choyxonaga kelib, vaqt o'tishi bilan qop-qorayib ketgan ustunga horg'in suyanib, bir choynak choy keltirilishini kuta boshladi.

Sulaymon Kelginboyev kunning yarmidan ko'pini karvonsaroyda o'tkazdi. Xo'jayin uning xizmatini qadrlardi, chunki Sulaymon butun Turkiston bo'ylab sayyohlik qilib, tajriba orttirgan bo'lishi bilan birga, ona o'lkasining jug'rofiyasini yaxshi bilgani singari, odamlarni ham bir-biridan ajrata olar, turkman va qozoq, qirg'iz va tojik tillarini yaxshi bilar, eng asosiysi - rus tilida ravon gaplasha olardi.

Sulaymon karvonsaroydagi hamma ishda balogardon edi. Mehmonlarni kutib olar, ularni hujraga joylashtirar, ijara haqi xususida kelishar, Buxoro va Xivadan, uzoq turkman cho'llaridan kelgan karvonlarni joylashtirar, bu yerga ahyon-ahyonda yo'li tushib kirib qolganda semiz xo'jayinni qiziqtiradigan rus amaldorlari bilan gaplashardi. Xo'jayinning

xonasiga tez-tez kelib, chiqimsiz maishat qilishga o'rganib qolgan mo'ylovdor politsiya boshlig'iga xizmat qilardi.

Sulaymon ertalabdan kechgacha tinim bilmasdi. Xo'jayin o'larcha xasis bo'lsa-da, Sulaymonning xizmatiga boshqalarga nisbatan ortiqroq haq to'lardi. Ba'zan mehmonlar Sulaymonning xizmati evaziga choychaqa berishardi va shundagina unda uyida bir yoqimli ovqat yeyish, bolalarga arzimas sovg'a sotib olish imkoni tug'ilardi.

Sulaymonning ikki farzandi bor edi. O'g'li Yusupjon va qizi Mo'tabar. U uchunchi farzandini kutardi. O'g'ilmi yoki qiz? Agar o'g'il bo'lsa soz, ish beradi, katta akasiga yordamchi bo'ladi, otasi qariganda madadkor bo'ladi. Bordi-yu, chiroyli qiz bo'lsa, bu ham yomon emas, o'sadi, balog'atga yetadi, buning evaziga mo'maygina qalin olish mumkin. Yaxshisi, bu to'g'rida o'ylamagan ma'qul. Muhimi-xotin sog' bo'lsin. Keyingi vaqtlarda qayeridir og'riyabdi, mana bugun bo'lsa butunlay betob bo'lib qoldi. Balki oy-kuni yaqinlashgandir...

Sulaymon xayolga cho'mib turganda choyxonaga kirib kelayotgan yon qo'shnisi Qo'chqor aravakashga ko'zi tushib qoldi. U choyxonaning u yoq, bu yog'iga nazar tashlab do'stini ko'rib qoldi va darhol uning oldiga keldi. Qo'chqor hazilkash, hamisha quvnoq, bugun ayniqsa boshqacha edi.

-Sulaymon aka, sizni tabriklayman! Men keltirgan xush-xabarga suyunchi berishingiz lozim.

-O'tiring, qimmatli do'stim, xudo haqqi, nima bo'lganini darhol ayta qoling?

-Sulaymon aka, qiz farzand ko'rdingiz!

-Rahmat, sizga! Xabaringiz uchun katta rahmat. Mening uyimda ahvol qalay? Hamma yoq joyidami, xotiningiz biznikidadurlar?

-Tashvishlanmang. Uyingizda hammasi joyida. Sizni sabrsizlik bilan kutishyabti, bu xabarga nima derkinsiz.

-Qo'chqarjon, biznikiga mening juda xursandligimni aytib qo'ying... Mana sizga suyuchi!.. Qo'lni qaytarmang, o'zingiz bilasiz-ku, odatimiz shunday... Mana bu pulni oling-da palov, kabob, sho'rva bop xarajat qiling. Men o'zim bozor qilardimu, lekin hozir jilolmayman: saroy to'la mehmon, hozirgina ovqatlanib, uxlashyapti. Hademay uyg'onib qolishadi, ularning biriga maslahat berish, kimnidir rus mansabdoriga tanishtirish, nima kerakligini tushuntirish kerak.

-Xotirjam bo'ling, Sulaymon aka, aytganlaringizning hammasini bajo keltiraman. Lekin siz ishlaringizni tezroq tamomlab uyga borishga harakat qiling.

-Xo'p, xo'p, aziz do'stim. Yetib boraman! Albatta yetib boraman! Bugun yaxshi kun. Uyga shunday deb qo'ying: bugun ajoyib kun!

Sulaymon Kelginboyev 1913-yil 3-iyul jazirasida dunyoga kelgan o'z qizi Xadichaning yaqin kelajakda o'z mamlakati bo'lmish O'zbekistonning yirik huquqshunos olimasi, Adliya vaziri, oliy sud raisi bo'lib yetishganini ko'rganda edi, qanchalar quvonar, faxrlanardi.

Sulaymon Kelginboyev "Oktyabr inqilobi"dan so'ng Sho'rolar hukumati tarafida qo'lga qurol olib kurashdi. Farg'ona vodiysida paydo bo'lgan "bosmachilar" ga qarshi kurashda halok bo'ldi.

Kelginboyevning xotini Otincha erining halok bo'lganini eshitdi-yu, lekin o'zini yo'qotmadi. Bolalarini tarbiyalashga juda ko'p kuch-quvvat sarfladi, oilada ham ota, ham ona vazifasini bajardi.

Xadichaning bolalik va yoshlik yillari Andijonda o'tdi. U o'sha vaqtda hali mavjud bo'lgan ba'zi adolatsizlik, asrlardan beri davom etib kelgan an'ana va urf-odatlardan o'z manfaatlari yo'lida ustalik bilan foydalanayotgan shaxslarning shafqatsizliklaridan nafratlanardi. Xadicha onasining hikoyasidan otasining qanday inson bo'lganligini bilar, u bilan faxrlanardi. Xadicha katta akasi Yusupjon, opasi Mo'tabar va kichik ukasi Niyoz bilan bir kunda maktabga borishdi. Hammalari bir sinfda o'qishdi. Buning ajablanadigan joyi yo'q edi. Sho'rolar hokimiyatining dastlabki davrlarida har xil yoshdagi bolalar bir sinfda birgalikda savod chiqarishardi.

1924-yilda Otincha pilla zavodiga ishchi bo'lib kirdi. U ishlash bilan birga o'zbek tili o'qituvchilari tayyorlovchi kursda o'qidi hamda zavod ishchilari orasida va o'z mahallasida savodsizlikni tugatish to'garagiga rahbarlik qildi. Uning bolalari rus maktabining uchinchi sinfiga kirishib, yaxshi o'qishlari bilan o'z onalarini behad xursand qilishdi.

Og'ir vaqt o'tdi. O'tmishda chor Rossiyasining mustamlakasi, keyinchalik "sosialistik" qurilish bilan bog'liq bo'lgan asriy ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy an'ana va tarbiya, yangi mafkura asosida yangi hayot qurish bilan bog'liq bo'lgan mislsiz qiyinchiliklar o'lka aholisini boshiga tushdi. Buning ustiga hayotning barcha sohalarida sosialistik asosda qayta qurish ishlari sinfiy dushmanlarga qarshi kurash bilan olib borildi. "Sinfiy" dushmanlar deganlari ochiqdan-ochiq olib borgan targ'ibotlarida Sovet davlati axloqini, musulmon dinini poymol etadi, deb jar solar, bu esa xalqning ruhiga kuchli ta'sir ko'rsatardi. Ayniqsa, mulla va eshonlar xotin-qizlarning yuz-ko'zi ochilib, buzilib ketadilar, degan gaplarni tarqatishdi.

1926-yili O'zbekistonda xotin-qizlarning to'la ozodligiga erishish uchun ommaviy ravishda siyosiy kampaniya o'tkazila boshlandi. Bu harakatga "Hujum" nomi berildi. Bu xujum "sosialistik turmush tarzi" uchun, eskicha turmushga qarshi, diniy fanatizimga qarshi, xotin-qizlarni eski dunyoning asoratidan butunlay ozod qilish uchun boshlangan yurish edi. 1928-yilning o'zida paranjisini tashlab, ozodlik nuridan bahramand bo'lgan 203 nafar ayol o'ldirilganligini aytib o'tishning o'zi kifoya.

Farg'ona yaqinidagi O'rmonzor qishlog'ida paranji tashlaganlarni, xotin-qizlar yig'ilishiga qatnashgani uchun Surmaxon Shermatova o'z eri tomonidan o'ldirildi.

Buxoroda Adolatxon nomli ayol savodsizlikni tugatish kursida o'qiyotganini eri bilib qolib, o'ldirgan.

Ayniqsa, 1929 - yilda Marg'ilonda Nurxon o'ldirilganligi haqidagi xabar hammaning g'azabini keltirgandi. Nurxon ozod va baxtiyor bo'lish huquqi uchun kurashgan ko'plab xotin-qizlarning biri edi. (Nurxon ajoyib ovozi bor edi, xonanda bo'lishni orzu qilardi. U dastlab Marg'ilondagi badiiy havaskorlik to'garagiga kirdi, tezda xalqqa tanildi.) Nurxon o'z akasi tomonidan pichoqlanib o'ldirilgan. Marg'ilonda bu vahshiyona qotillik ochiq sud qilindi. Farg'ona vodiysining ko'p yerlaridan kelgan kishilar sud jarayonida qatnashishdi. Shular orasida o'n yetti yoshli Hadicha Sulaymonova ham bor edi. Uni sudlanuvchilarning qanday sud qilinishi qiziqtirardi.

Ayollar orasida birinchilar qatori paranjini ulotirib tashlagan Tojixon Shodiyeva shu sud jarayonida jamoat qoralovchisi sifatida qatnashgan edi. Tojixon balog'atga yetmasdan turib erga berilgandi. U o'z irodasi bilan o'zini bu azobdan qutqarib, o'qidi.

Tojixon sud jarayonida g‘azab bilan gapirdi. Cho‘chqaga o‘xshash baquvvat qonxo‘r kimsaga uning nazari tushganda ko‘zlarida nafrat, g‘azab uchqunlari porlab ketdi. Hadicha qoralovchining har bir so‘zidan hayajonlanardi.

O‘zbekiston Respublikasi nomi bilan aybdor sifatida otib o‘ldirishga hukm qilindi.

Adolatli hukmni xalq qizg‘in ma‘qullab qarshi oldi. Hadicha Tojixon Shodiyevaga xalq qanchalik qoyil qolib, uning xotin-qizlarni ozodlikka chiqarish borasida olib borayotgan juda katta ishlari to‘g‘risida faxrlanib gapirganliklarini o‘z qulog‘i bilan eshitdi.

Hadichaning qalbida xuddi Tojixondek bo‘lish, ustiga mato to‘shalgan uzun stolda o‘tirgan qattiqqo‘l va salobatli sudyalardek bo‘lish ishtiyoqi tug‘yon urdi.

Hadicha 1931-yilda to‘qqiz yillik rus maktabini tamomlab, u maqsadi sari dadil intiladi. Yurist bo‘lish haqidagi orzusi uni Sovet qurilish va huquq ilmiy-tadqiqot institutining tayyorlov kursiga olib keldi. Kursda bir yil o‘qigach, Toshkentda endigina tashkil etilgan Jahon Obidova nomidagi Sovet qurilishi va huquq instituti huquq fakultetining ikkinchi kursiga talabalikka qabul qilinadi.

Hadichaning talabalik yillari juda qizg‘in o‘tdi. Ma‘ruza, amaliy mashg‘ulotlar, ilmiy va badiiy havaskorlik to‘garaklarida ishtirok etish, qishki va yozgi imtihon sessiyalari, jamoat ishiga faol qatnashish, bularning hammasi talabalik yillarining qizg‘in, mazmunli va shu bilan birga haqiqatdan ham baxtli o‘tishiga sabab bo‘ldi.

1935-yilning sentyabri. Sovet qurilishi va huquq institutida Respublikada birinchi marta yurist kadrlar yetishib chiqqanligiga bag‘ishlab kecha o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rilmoqda. Hamma-talabalar ham, institut rahbarlari ham, professor va o‘qituvchilar ham, ayniqsa bitiruvchilar hayajonda.

Tantanali kecha ochildi. Bitiruvchilarga diplom topshirish uchun O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Komitetining raisi Yo‘ldosh Oxunboboyev kelganlar. Bitiruvchilarni alfavit tartibida chaqirishadi. Sulaymonovaning navbati o‘rtaroqda keladi. Navbat kelib, Hadichani chaqirishganda qarsaklar tovushi zalni larzaga keltirganday bo‘ldi. Zaldagilar kursning faxri, ajoyib talaba, ajoyib do‘st bo‘lishi bilan birga, yuristik kasbini tanlagan birinchi o‘zbek qizini chin qalbdan tabriklashdi.

Yo‘ldosh Oxunboboyev hayajondan ikki yuzi qip-qizarib ketgan qizga mehribonlarcha kulib boqadi. U titroq boskan nozik qo‘li bilan Oxunboboyev qo‘lidan diplom olib, uni bag‘riga bosarkan, chaqnaq turgan ko‘zlari sevinch yoshiga to‘ldi.

Hadicha Sulaymonova institutni tamomlagandan keyin xalq sudyasi bo‘lib ishlay boshladi. O‘sha 1935-yilning oxirida u Respublika Oliy sudi a‘zolariga saylanadi. Yigirma ikki yoshida shunchalik yuksak ishonchga sazovor bo‘lish ham ayollar, ham erkaklar orasida birinchi bo‘lsa ajab emas. Hadicha Sulaymonova bu ishonchni oqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.X.Abdushukurov - “Oktyabr revalyutsiyasi, o‘zbek sotsialistik millatining gullab yashnashi, uning SSSR dagi millatlar bilan yaqinlashishi”, Toshkent. O‘zSSR davlat nashriyoti, 1962-yil.
2. S.Normatov – “Tojixon”, Toshkent, “O‘zbekiston”, 1996-yil.
3. Yo.S.Nasriddinova – “O‘zbekiston xotin qizlari”, Toshkent, “O‘zbekiston”, 1967-yil.
4. Yenukidze A. “Sovetlardagi xotin-qizlar”, M-L 1928-yil
5. “O‘zbekiston Kompartiyasi tarixi ocherklari”. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1994-yil

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯНИНГ АХАМИЯТИ

Мадумаров Мухаммадодил Кўкон университети жахон тиллари кафедраси
ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада ёшлар маънавиятини шакллантириш масалалари, давлатимиз томонидан таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган ислохотлар, ёшларнинг маънавий ахлоқий тарбияси, ёшлар онгига салбий таъсир этувчи ғоялар, мафкуравий иммунитет, ёшлар тарбиясида маҳалла, оила ва таълим муассасалари ҳамкорлиги, аждодларимиз урф-одатларидан фойдаланиш, ота-она маъсулияти ҳамда бой илмий меросимиз ва ундан ҳар фойдаланиш масалалари ёритиб берилган.

Хусусан, А.Р.Беруний, А.Н.Форобий, Маҳмуд Қашқарий, Кайковус, Садий, А.Темур, А.Жомийнинг, А.Навоий, Юсуф Хос Хожиб, А.Авлоний каби кўплаб олимларимиз фикрлари ва асарлари ёшлар маънавиятини шакллантиришда аҳамияти мақолада атрофлича таҳлил этилади.

Калит сўзлар: маънавият, маърифат, оила, маҳалла, тарбия, мерос, тарғибот, кадрیات, меҳр.

Ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири инсоният маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш юртимизда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифалардан бири сифатида эътироф этилади. Шу маънода ўсиб келаётган ёш авлодни юксак маънавиятли гўзал ахлоқий сифатлари руҳида тарбия топтириш зарурати юзага келади. Юксак маънавият ва ахлоқ жамият тараққиёти давомида вужудга келиб, таркиб топиб такомиллашиб келадиган меъёр қоидаларидан иборат бўлиб у инсониятни жамиятга бўлган муносабатларини тартибга солади. Бу эса инсонни жамиятга бўлган зарур ахлоққа эга бўлишликни талаб қилади. Шунга мувофиқ бирор бир шахсга юриш туришига қараб ахлоқли ёки ахлоқсиз деб баҳолашга имкон беради. Абдулла Авлонийнинг алоққа берган таърифи ҳам нақадар муҳим эканлигини билдиради. “Ахлоқ инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан қайтарувчи бир илмдир. Яхши хулқнинг яхшилигини, ёмон хулқни ёмонлигини далил ва исботлар ила баён қиладургон китобни ахлоқ дейилур”¹⁷⁶.

Давлатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий тарбия ва бошқа соҳалардаги ислохотларининг тақдири, юртимизнинг буюк келажагини барпо этиш фуқароларнинг, айниқса ёш авлоднинг маънавий-ахлоқий тарбияланганлик даражасига, юксак онглиги, ижтимоий фаоллигига бевосита боғлиқ. Шу боис мамлакатимиз мустақиллигининг дастлабки кунларидан бошлаб маънавий-ахлоқий тарбия масалаларига давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. Зеро, таълим-тарбияни такомиллаштиришда ҳам давлат бош ислохотчидир.

Бугунги кунда таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган ислохотлардан асосий мақсад, ижтимоий сиёсий иқлимга ижобий таъсир кўрсатишга, инсон ҳаётда ўз ўрнини топишини тезлаштиришга, жамиятга мустақил фикрловчи эркин шахсни шакллантиришга, инсондаги мавжуд салоҳиятни тўла рўёбга чиқаришга, онгли, тафаккури озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис

¹⁷⁶ А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: Ўқитувчи 1992 й

бўлган, кучли фуқаролик жамиятини барпо этадиган комил инсонларни тарбиялашга қаратилгандир.

Ёшлар онгини заҳарлашга қаратилган турли таҳдидлар, маънавий хуружлар авж олган бугунги мураккаб шароитда хушёрлик ва эҳтиёткорлик зарурлигини барчамиз англадик ва ҳис этиб турибмиз. Чунки турли ниқоблар остида ёшлар қалбига чуқурроқ кириб уларнинг маънавиятини заҳарлашга ўринаётган кучлар ҳар биримизни ташвишга солмади. Жумладан биринчи президентимиз И.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида, “Табийки, “оммавий маданият” деган ниқоб остида ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгосентризм ғояларини тарқатиш, керак бўлса, ушнинг ҳисобидан бойлик ортириш, бошқа халқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик, уларни қўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамни ташвишга солмай қўймайди”. Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта ҳаф солмоқда ва қўпчилик бутун жаҳонда бамисоли болоказодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда”¹⁷⁷ деб таъкидлаб ўтади.

Шу боисдан ҳам ёшлар ўртасида маърифий тарғибот тадбирлари ташкил этилиб, уларни ёт ғоялар таъсирига тушиб қолишини олдини олиш чораларини кўриш бугунги долзарб вазифадир. Жамият ҳаётида маънавий ахлоқий тарбиявий ишлар ҳамиша муҳим аҳамият касб этиб келган ва шундай бўлиб қолади. Маърифатпарвар олим Абдулла Авланийнинг “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидур”- деб таъкидлаганлиги ҳар доим ўз тасидиғини топмоқда. Мамлакатимизда таълим-тарбия ишини давлат даражасидаги устувор вазифага айлантирилиши ҳам жамиятимизда ёшларни маънавий баркамол, кучли, билим ва юксак таффакурга эга бўлган кадрлар қилиб тарбиялашда қанчалик муҳим иш эканлигининг исботидир.

Ёш авлодни маънавий тарбиясида таълим муассасаларининг оила ва маҳалла ўртасида ўзаро ҳамкорликни янада кучайтириш ва такомиллаштириш зарурлиги ойдинлашмоқда. Ҳар бир оила аъзолари оилада соғлом муҳитни яратиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ибратли бўлиши, фарзандларнинг ота-онага, ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш, фарзандларга чуқур илм бериш, уларни маърифатли ва маънавиятли кишилар қилиб тарбиялаш, иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш, мустақил фикрлашга ўргатиш, истиқлол ғоялари ва миллий тафаккурга садоқат руҳида тарбиялаш, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш, инсонда мавжуд бўлган истеъдодларини ривожлантириш учун зарур шароитларини яратиш каби масалаларга эътибор қаратиш зарур. Маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргаликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилиш, маънан носоғлом оилаларни маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш, ота-оналар орқали ёш авлодга

¹⁷⁷ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008 й

меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини сингдириш, аждодларимизнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш, маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларнинг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий-техник негизини мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш, турли йўналишларда иқтидори бўлган ёшларни ижтимоий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қуватлаш, турли тўғарак ва клублар фаолиятини ташкил қилиш, маҳаллаларда олиб борилаётган барча тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тардбирлардан ҳамкорликларни янада кучайтириш зарур.

Юқорида кўрсатилганидек, маҳалла ва оила азалий удумлар, урф-одатлар ва анъаналарга таянган ҳолда улкан маънавий тарбия вазифасини бажаради. Кексаларнинг панд-насиҳати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги орқали одамлар онгига эзгулик ғоялари сингдирилиб борилади. Ёшларимизни маънавий етук бўлиб етишишида таълим муассасалари билан биргалда оила ва маҳалла бирдай масъул. Бунинг учун биринчи навбатда ота-она, маҳалла ҳар жабҳада ёшларга ибрат, ўрнак бўлиши лозим. Ёшларни маънавий тарбиялашда оила ва маҳалла ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатса, бу икки тарбия маскани тарбия ишида катта самарадорликка эришиши мумкин.

Бугунги кунда Республикамиз маҳаллаларида маданий ва маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш бўйича, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ишларни амалга оширишга катта эътибор берилмоқда.

Маҳалланинг бугунги кундаги энг муҳим вазифаларидан бири маҳалладаги оилаларни мустаҳкамлаш, ёшлар тарбиясини ҳамкорлик асосида назорат қилиб боришдир. Ёшлар тарбиясида бирон бир ижобий самарага эришиш учун, аввало ҳамкорликни йўлга қўйиш лозим. Таълим муассасалари билан ҳамкорлик ёшлар маънавий ахлоқий тарбиялашда халқимизнинг бой миллий, маданий, тарихий анъаналарига, урф-одатларига ҳамда умумбашарий кадриятларига асосланиб талаба-ёшларни шахсини тарбиялаш, камол топтириш, маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича йиғилишлар, устоз ва мураббийлар, ота-оналар, маҳалла фаоллари, маҳалла ёшлари иштирокида маҳалладаги маънавий тарбия борасидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш ва самарадорлигини ошириш ёшларни маънавияти янада шакллантириши барчамизга аён.

Ҳозирги кунда ёшларнинг маънавий эҳтиёжини қондиришда анъана ва янги дастурлар ишлаб чиқишни тақозо этади. Чунки, маҳаллада, оилада олиб бориладиган урф-одат, турли хил маросимлар ўз моҳиятига кўра, маънавий маданият ва турмуш тарзининг муҳим элементлари сифатида ҳар бир шахсни ижтимоий муҳит билан боғловчи восита ҳисобланади. Энг муҳими, янги урф-одатлар, айниқса ёшларнинг ўзаро муносабатларига ижобий таъсир кўрсатибгина қолмай, дунёни аслидек тушуниш ва идрок этишга, умуман, инсон маънавий қиёфасини мукаммалашувига олиб келади. Миллий анъаналаримиз, урф-одатларимиз халқимиз ҳаётининг мазмунига, кундалик турмуш тарзига сингиб кетганлиги инсоннинг ахлоқий руҳда тарбияланишнинг муҳим воситаси бўлиб қолган. Шу маънода ёшларни маънавий-ахлоқий эстетик қарашлари, хулқ атвори ва ҳатти-

ҳаракатларини баҳолашда, уларни бурч, виждон, ор-номус, ғурур, ватанпарварлик, инсонпарварлик каби тушунчаларга бўлган муносабатларини ҳисобга олиш зарур.

Ҳозирги даврда маҳалладаги оилаларнинг камол топиши кўп жиҳатдан янги ижтимоий шароитга қай даражада мос келишига, уларнинг қанчалик яхши ташкил этилганлигига ва кишиларнинг маданий маиший эҳтиёжлари қай даражада қондирилаётганлигига боғлиқдир. Оиладаги маҳаллалардаги моддий ва маънавий эҳтиёжлар кишиларнинг ўзаро муносабатларини мустаҳкамлайди, шахснинг маданий савиясини кўтаради. Ички маданиятнинг таркибий қисми ҳисобланган миллий қадриятлар, яъни анъана, урф-одатлар инсон ҳаётининг асл моҳиятини ташкил этади. Зеро анъана ва урф-одатларнинг ёшлар руҳиятига рағбатлантирувчи таъсир кучини ота-оналар, маҳалла доимо назарда тутмоқлари керак. Айниқса, оилавий маиший ва ижтимоий турмуш урф-одатлари, ижтимоий вазифаларини аниқ тарихий восита нуктаи назаридан маҳлиё қилиш, уларга мустақиллик шароити, миллийлик ва исломийлик нуктаи назаридан ёндошиш, биринчидан ёшларни маънавий жиҳатлари тарбиялаш; иккинчидан оилани негизини мустаҳкамлайди; учинчидан, умуминсоний ва миллий қадриятларга бўлган муносабат мутлақ ижобий томонга ўзгаради. Бу эса, ўз навбатида, оила аъзоларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришга олиб келади.

Ота-боболаримиздан мерос қолган чиройли ва рамзий маънога эга бўлган урф-одатларни билиш, бевосита уларда иштирок этиш ва айнан ана шу урф-одатларнинг ўтказиш тартибини, қонун-қоидаларини билиш ёшларни маънавий шаклланишида муҳим тарбиявий аҳамият касб этади. Маҳаллаларда ёшларни тарбиялашда ота-боболаримиз услубини қўллаш, тарихий маросимимизга ва миллий тарбиямизга асосланишимиз лозим. Таълим тарбия соҳасидаги энг муҳими умуминсоний ва миллий маданий қадриятлар устиворлигидир. Бу эса ёшларга бош тарихий, миллий маданий мерос, минг йиллар давомида шаклланган миллий тарбиямиз анаъаналари асосида тарбия беришдир. Зеро Қомусий олим Абу Райҳон берунийнинг “муруват ва футуват энг яхши фазилат”¹⁷⁸ деб таъкиддагани бежиз эмас. Абу Наср Форобий эса “Инсонни бахт-саодатига элтувчи жамоа етук жамоа бўла олиши мумкин. Комил инсонни яратиш, уни бахт-саодатга элтиш, ҳар қандай давлат, жамос бошлиғининг вазифаси бўлиши даркор”¹⁷⁹ деган сўзлари ҳар қандай инсонга юксак маъсулиятни юклайди.

Юксак маънавиятли комил инсонларни тарбиялашда оилавий муҳит ва таълим муассасаларида соғлом маънавий муҳитни қарор топдириш муҳим аҳамиятга эга. Инсон ўз ҳаёти давомида ўзидаги ахлоқий маънавий соҳага камолотга қанчалик интилса, шунчалик ўз ҳато камчиликларини англаб боради. Бой маънавий меросимиз, қадимги битиклар, ёзма манбалар, пандномалар ҳамда ўғитлардаги маънавий ахлоқий масалаларимиз бизни жамиятга бўлган муносабатимизни негизини ташкил қилади. Бу эса ўз навбатида ёшларда жамиятга бўлган ҳурматни юксалтириш, мустақиллигимизни янада мустаҳкамлаш, ахлоқий маданиятга эга бўлиш ўз-ўзини англаш каби ҳислатларни ривожлантиришга олиб келади. Ёшлар

¹⁷⁸ Абу Райҳон Беруний. Т.: Абдулла қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 й

¹⁷⁹ Абу Наср Форобий. Фозила одамлар шаҳри. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993 й

ўртасидаги дўстлик, ҳамжихатлилиқ, ҳамкорлик, бир-бирини қўллаб-қуватлаш каби фазилатлар халқимиз давлатимиз тараққиётининг асосий негизларидан биридир.

Ёшлар маънавиятини шакллантириш уларни комил инсон қилиб тарбиялашдаги омиллар сарасига қуйидаги келтирилган аجدодларимиз фикрлари ва асарларидан фойдаланишимиз нақадар мақсадли ишдир. Юсуф Хос Хожиб: Ота-она ўғил ва қиз тарбиясидаги ижобий маъсулиятни муҳим рол ўйнайди. Улар танлаган тўғри йўл фарзандларнинг камолоти учун ниҳоятда муҳимдир деб таъкидласа, Маҳмуд Қашқарий халқларнинг урф-одатлари, анъаналари, қадриятларини ўша давр кишиларининг ўзига хос руҳий маънавий оламини баён этиб, инсоннинг руҳий олами, маънавият илм-фан, маърифат ва маданият билан боғлиқлигини таъкидлайди. Булардан ташқари Кайковуснинг “Қобуснома”, Садийнинг “Гулистон”, А.Темурнинг “Темур тузуклар”, А.Жомийнинг “Баҳористон”, А.Навоийнинг “Махбуб ул-қулуб” каби кўплаб олимларимиз асарларини айтиб ўтишимиз мумкин. Мана шундай буюк меросларимиздан фойдаланган ҳолда ёшлар онгида юксак малака ва кўникамаларни таркиб топтириш вазифаси аввало, оилага ва маҳалла жамоаси шунингдек таълим муассасаларига юклатилиши ёшлар маънавияти, тарбиясини тўғри йўналтирилган ечимидир. Маълумки, бугунги кунда ёшлар тарбиясида оила ва таълим муассасалари ҳамкорлиги ўрни тобора ортмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунида оиланинг жамият, давлат олдида маъсулиятини англаб етадиган комил инсонлар тарбиялашдаги ўрнига алоҳида эътибор қаратилган. Тарбия ўта мураккаб ва серқирра жараён бўлиб, ёшлар тарбияси, уларнинг ижтимоий ҳаёт жараёнидаги ўрни бугунги кунда сезиларли даражада ортиб бормоқда. Оилада сингдириб бориладиган одоб-ахлоқ қоидалари ижтимоий фойдали меҳнат, таълим олиш, бўш вақтларида турли хил тўғаракларга қатнашиш ёшларнинг келгуси ҳаётларида ижтимоий ҳуқуқий муносабатларнинг фаол субъектларига айланишлари муҳим аҳамиятга эга. Ёшларда маънавий шакллантириш эса энг муҳим ва мураккаб вазифалардан биридир.

Оилада ота-она ўз фарзандларига ўзларининг касб-корига садоқат, яшаб турган заминига меҳр-муҳаббат, ҳуққ-атвори, бир-бирига бўлган ўзаро ҳурмати, жамият ва давлат олдидаги бурчларини қанчалик адо этишлари билан фарзандларига ибрат мактаби бўлишлигини унутмаслик лозим. Оилада ёшларни маънавий шакллантиришда баркамол шахс сифатида вояга етказишда ота-она ҳар томонлама билимдон, устоз, маънавий, сиёсий ва ҳуқуқий билимларга эга бўлиши лозим. Чунки, оилада бола маънавий оламини яратади, яхшилиқ ва ёмонлик ҳақидаги энг содда тушунчаларни шакллантиради, атрофида содир бўладиган воқеа-ҳодисаларга ижобий ёки салбий фикрларини билдира бошлайди. Айни пайтда ота-она ўзининг билимдонлиги билан тўғри ва аниқ йўл кўрсатиши, ижобий фикрлашни тўғри йўлга қўйиш, яхши ёмонга ижобий ёки салбий муносабат билдиришларини фақат ва фақат тарбия орқали амалга оширадилар. Ўзаро ҳамкорликка асосланган тарбия аниқ ишлаб чиқилган йиллик ва истиқболли режага асосланган, ўзаро ҳамкорлик ришатали янада мустаҳкам ва мақсадли бўлади. Ёш авлод аввало оила ва маҳаллада камол топар экан, бугун ана шу маҳалланинг орасида етишиб чиққан машҳур кишилар, устоз-мураббийлар, ҳарбийлар, халқ қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган ҳурматли кишилар, машҳур спортчиларнинг ибратли ҳаёт йўллариини ўзларига намуна қилиб олишлари керак. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки,

дунёнинг бирор бир давлатида маҳалла институтига бўлган эътибор бизнинг мамлакатимиздагидек эмас. Шунга кўра, тарбияда ўзаро ҳамкорлик ва унга хос тажрибаларни ўрганиш ҳамда оммалаштириш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади. Ўзбекистон мустақиллиги, юртимиз равнақи ёшларни ўқиш изланиш ва меҳнатдан қочмайдиган, ҳар қандай қийинчиликлардан ҳайикмайдиган, салбий иллатлардан нафрат билан қараш руҳида тарбиялашни талаб қилади. Шунга кўра бугунги Ўзбекистон заминиде яшаётган ҳар бир ёш шу ўлканинг ҳақиқий эгаси бўлиб етишиши унинг гуллаб-яшнаши ҳақида қайғуриш, эришган ютуқларни янада мустаҳкамлаб бориши лозим деб ҳисоблайман.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008 й
2. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: Ўқитувчи 1992 й
3. Абу Райҳон Беруний. Т.: Абдулла қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 й
4. Абу Наср Форобий. Фозила одамлар шаҳри. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993 й

FALSAFIY BILIM INSONNI XAHIQAT VA EZGULIKKA YETAKLOVCHI OMIL SIFATIDA

Mamadaliyev Muzaffar Umarovich Andijon Davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va kafedrasio'qituvchisi

Maqolada bilim, xaliqat, falsafa, falsafiy bilimlar, ezgulik hamda ma'naviy barkamollik xaqidagi fikrlar ochib berilgan. Shuningdek, falsafiy bilimlar, bilish nazariyasi, mantiqiy usullar bilan bog'liq bilimlar aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: xaqiqat, ezgulik, falsafa, falsafiy bilim, ong, fan, tabiat, olam, tafakkur, fikrlash, mantiq.

Bilim bu inson hayoti uning kamoloti uchun ma'naviy yuksalish pog'onasi, tafakkur ozuqasi, dunyoqarashning asosidir. Inson uning bilmi uni hayvondan farqlantirsa uning til ichki va tashqi moslashuvini boshlab berdi. Insonning bilish darajasi yuksalgan, bilish imkoniyatlari kengaygan hozirgi davrda falsafiy bilimlarning ahamiyati yanada ortadi. Negaki falsafiy bilim umumiy, maxsus va kasbiy bilimlarni bir-biriga yaqinlashtirib, sistemaga soluvchi omildir. Chunki falsafiy saboqlar, munozarayu baxshlillardan bezgan inson ham o'zi anglamagan, sezmagani holda falsafiy bilimlarga tayanadi.

Bilimli va ma'naviyati yuqori inson falsafiy bilimlarga qiziquvchan xaqiqatga intiluvchan bo'ladi. Shu ma'noda falsafiy bilimlar barcha mutaxassislar uchun zarur va qiziq xolda ta'limning yuqori bosqichlarida olib boriladi. Fanlar o'zining o'tmishi va yangiligidan voz kecha olmagan singari insoniyat o'zining ko'p ming yillik xaqiqat va qadriyatlaridan xam yuz o'gira olmaydi. Zero, davrlar-siyosatlar, saltanatlar yo'q qila olmagan va yo'q qila olmaydigan qadriyatlar baribir o'zining kerakli ekanligini bildirib turaveradi, ularsiz insoniyat go'yoki o'z aqli va idrokini yo'qotib qo'ygandek.

Falsafiy bilim ko'p qirralik, ko'p jihatlik, ko'p mazmunlilikni yoqtiradi. Tushunish va anglash ham biror predmet yoki xodisaga nisbatan turlichalikka falsafa qarshi emas. Hayotni, turli odamlar turlicha talqin qiladilar. Chunki odamlarning saviyalari, ichki

dunyolari, bilimlari har xil. Teran tafakkur esa chuqur bilim, tiniq fikrlik, o'tkir mushoxada bilan amalga oshadi. Falsafa bamisoli ummon, unga sho'ng'igan odam yo marvarid, yoki keraksiz, qadsiz tosh olib chiqishi ham mumkin. Kimda mantiqiy tafakkurlash ustuvor bo'lsa, u yangilik yaratuvchidir, aksincha bo'lsa, jo'yali biror narsaga ega bo'lmaydi. Ilm - fanda tasodif bormi? Bor, lekin tasodif hech qanday sa'yi-xarakat yo'q joyda ish bermaydi. G'arb olimlaridan biri tasodif yaxshi tayyorlangan aqlgagina yordam berishi mumkin, deb aytgan edi. Agar biz absolyut aniqlikda fikrlay olmasak, iblis bizni o'z o'yiniga soladi"¹⁸⁰.

Falsafiy bilimning shakllanishi boshqa dalillarni o'rta olib o't oluvchi ichki aktdir. Bu harakat tufayli intellektual shijoatni talab qiluvchi tafakkur mashinasi ishga tushadi va tashqaridan kelgan faktlardan ilmiy manzara yaratiladi. Shu sababdan yagona fikrga asoslanadigan va aylanadigan dunyoqarashga faqat o'qitish (ma'ruza va seminarlar bilan) orqali erishsa bo'ladi. Lekin ochiq-oydinki, o'qitish jarayonida qaysidir muallif nuqtai nazarini tinglovchiga to'kib solasiz. Keng fikrlaydigan, mantiqiy hulosalar yasaydigan, xulosalarini boy hayotiy material asosida chiqaradigan faylasufni ma'ruza va seminarlarda o'qitish yoki boshqa yo'llar bilan falsafadan xabardor qilish orqaligina tayyorlab bo'lmaydi. Faylasuf bahs-munozara, chuqur tafakkur yuritish mashqlarida tug'iladi.

Har bir ilm sohasining suyanadigan g'oyaviy qoyasi, asosi bor. Falsafaning ana shunday asosi xaqiqat yoki barcha olamlarning sir asrorlaridir. G'irrom g'oyalar, asossiz nuqtai nazarlar doimo falsafa ortiga berkinadilar.

Kezi kelganda ta'kidlash joizki, faylasuflikka da'vogar har bir insonning bu olamda o'zining aytar so'zi bo'lishi kerak. Boshqalar so'zlaridan keltirish ta'lim jarayonida u yoki bu fikrni isbotlash uchun qo'l keladi, lekin ilmiy faoliyatda xulosa va hukmlar muallif tomonidan chiqarilishi kerak. Jaloliddin Rumiy do'sti Shamsiddin Tabriziy bilan bir majlisda o'tirganlarga "Asl mohiyati bilan o'zingizniki bo'lgan so'zlarni qachon so'zlaysiz?"¹⁸¹. deya murojat etgan edi. Boshqalarning so'zlarini parda qiluvchilar boshqalarning qo'shig'ini taqlid qilib kuylayotgan qo'shiqchiga o'xshaydilar. Inson tanasini sog'lomlashtiradigan omil sport, mehnat hamda muhit bo'lsa, uning ma'naviyatini sog'lomlashtiradigan omillar sog'lom g'oya yoki uni bunyod etgan falsafiy bilimlardir. Inson o'z fikriy xulosasida boshqa bilimlarga katta urg'u berib e'tiroz yoki shubhaga borsa, ta'kidlash joizki, barcha bilimlardagi haqiqat mezon yoki uning salmog'i falsafiy bilimlar va falsafiy tafakkur bilan yaratiladi. Kundalik bilimlar sohibi ustoz deganda o'z ustozini va o'tmish mutafakkirlarini ko'zda tutmoqda. Falsafa esa ustoz so'zini faqat insonlargagina qiyoslamaydi, balki qo'shimcha qilib tangri, tabiat, hayotni ham ustozlari qatoriga qo'shadi.

O'z o'tmishini xikoya qilib yuruvchi, lekin odamlar ma'naviy olamidan bexabar ijodkor, faylasuf nafosat saxrosiga kelib qolgan qaroqchiga o'xshaydi. Bugun u bor, ertaga esa-yo'q!

Falsafiy bilim doimo qadri baland bilimdir. U olamga, odamga qaratilgan qarashlar sistemasidir, tushunarli bo'lgan xulosalar olamidir. Har bir davr o'z faylasuflari oldiga qator savollarni kundalang qo'yadi, javobini kutadi. Barcha bilimlarimizning universal manbasi insoniyat tajribasidir. Taxlil, mushoxadalar pirovardida falsafiy bilimlar bo'y

¹⁸⁰ Мамардашвили.М.К. Как я понимаю философию, М.Прогрес, 1989

¹⁸¹ Радий Фиш. Жалолитдин Румий. – Т., 1983.

ko'rsatadi. O'lim kelmasdan avval har bir insonning o'z aytar so'zi bo'lishi kerak. Biror insonni borligi ham, yo'qligi ham maxalla uchun, jamiyat uchun ahamiyatsiz bo'lsa, bilingki, u bir individ kabi yashayapti ekan.

Hayot tajribasi, kuzatuv narsa-xodisaning "nimaligini" anglashga yordam beradi. Nega shundayligini sababini anglash bilan esa falsafa boshlanadi. Olamni anglash – tafakkur – sababiyat formulasi bilan odam faol faylasuflikka yaqinlashadi.

Falsafaning muxokama doirasi shuncha kengki, falsafa nima, degan savoldan ko'ra nima falsafa emas, - degan savolga javob berish osonroq. Chunki bu nima, degan savoldan ko'ra, bu nega shunaqa, - degan savolga javob berish qiyindir.

Tibbiyot jasad muommalarni yechish, uni xal etishga qaratidgan faoliyat bo'lsa, falsafa inson ruhi va manaviyati, dunyoqarashi bilan shug'ullanadi. Bu degani ko'r-ko'rona tibbiyotni ruxoniyatga qo'llab yoki aksini qilib bo'lmaydi, deganidir.

Faylasuf falsafaning asosi haqiqat bo'lgani bois u bazi xolatlarda jamiyatga, insonga yoqmagan. Insoniyat tarixida faylasuflarning ko'pchiligi uchun xayotlari fojea bilan yakunlangan. Chunki siyosiy tizimlarning ko'plab boshqaruvi falsafa tomonidan qattiq tanqid qilingan. Shunga qaramay falsafa o'z tadqiqot o'zanini, xaqiqatparvarligini hech narsaga almashtirmadi. Falsafa xolislik va adolatchilik uzra o'z qanotlarini yoygan qushga o'xshaydi. Chigal masalalar ko'ndalang kelganda, bu haqda falsafa nima deydi, degan savol qo'yiladi.

Haqiqat faylasuf uchun asosiy asos bo'lganida edi, ikki karra ikkini to'rtligini ham, to'rt emasligini ham isbotlay oladigan insonni haqiqiy faylasuf sanagan bo'lar edim. Buning uchun qomusiy bilim va ishontirish san'ati kerak bo'ladi.

Falsafaning "men" degan lafzida insonni o'ziga xosligi, betakrorligi, o'zligi yashiringan. Men insonning shaxsiyatli individualligidir. Inson o'z shaxsiy manfaati ketidan boshqalar manfaatlariga zid yo'lni tanlashi egoizmga olib boradi. Egoizm odamni o'ziga bo'lgan o'z muxabbatining yetishmasligidir. Ilm fanda shubhaning o'rni beqiyos, lekin olimlarga nisbatan shubhada bo'lmoqlik durust emas. Sizga yetib kelgan shubhali ma'lumot, isbotlanmagan xulosadan voz kechishdan oldin qalbingiz bilan xis qiling, unga quloq soling: uning yechimidan fanga, odamlarga va o'zingizga naf bormi? Agar yo'q bo'lsa vaqtingizni bexuda sarflamaganingiz ma'qul.

Shogird boshlanishida ustoziga ergashgani ma'qul, lekin ijodda, ilmiy faoliyatda butunlay o'z yo'liga ega bo'lmog'i kerak. O'z yo'lini topa olmaslik no'noqlik belgisi bo'lib, keyinchalik taqlid qilish uning sevimli mashg'ulotiga aylanadi. Taqlidchi xofizlar bo'lganidek, taqlidchi "olimlar" ham uchrab turadi.

Shuningdek, tabiat, jamiyat, insonning o'zi tangri bizlarga bergan buyuk ustozlardir. Ulardan o'rganib biz voyaga yetamiz. Shu bois ham o'z vaqtida Jaloliddin Rumiy hazratlari: "Ey, g'uncha! O'zlikni namoyon etmoqni o'rgat!"¹⁸² deb iltijo qilgan edi. Demak, bizlarni ko'p sonli ustozlar qurshab turibdi, ular mehribon va benazir. Ularning o'gitlari va bilimlarini olish yo olmaslik bizning ixtiyorimizda. Modomiki, bilimlar inson kamolotining asosi ekan, kamolot sari ko'tarilib boruvchi inson odamlarga naf keltirmasa, olgan bilimidan ma'no yo'q, u - xudbin. Zero, inson kamoloti jamiyat manfaatining zinalaridir. Maqsad - odamlar, maqsad - jamiyat manfaati! Falsafaning rivojlanishi uchun sharoit va yurt tinchligi kerak. Milodning boshlarida yashagan rimlik faylasuf Seneka o'zining maktublaridan birida: "Sayyohning yuki qancha qimmatli bo'lsa, u dengizning

¹⁸² Радий Фиш. Жалолиддин Румий. – Т., 1983.

osudaligi haqida ko'proq qayg'uradi. Suvning sokinligi uchun iloh Neptundan minnatdor bo'ladi. Faylasufga ham yurt tinchligi kerak, tinchlik ijodkorlariga doim minnatdorchilik izhor etadi"¹⁸³ deb yozadi. Yurtimiz boyligi – tinchlik va yoshlar. Yoshlardan umidvor xalqimiz yurtimiz tinchligi ijodkori bo'lgan yurtboshiga chuqur minnatdorlikda hayot kechirmoqda. Taraqqiyotimizning lokomotivlaridan biri tinchlik va to'g'ri tanlangan yo'l ekanligi ayni haqiqatdir. Yurtimizdagi holatni qo'shni mamlakatlarga solishtirib ko'rilsa, ushbu fikrning nechog'li to'g'riligi, shu yurt farzandi, fuqarosi bo'lish qanchalik baxt ekani ayon bo'ladi. Hayoti dunyodan o'tib ketgan insonni o'z maslakdoshlari, agar u olim bo'lsa-soha olimlari eslaydi. Qoldirgan ma'naviy-moddiy merosidan odamlar manfaat topadi. Tirikligida o'lik bo'lgandan ko'ra o'likligida tirik bo'lgan inson osmon qadar ulug'roqdir. Olimning ilmiy merosini ulug'ligi uning tirikligiga dalolatdir.

Adabiyotlar:

1. 96 mumtoz faylasuf. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.
2. Мамардашвили.М.К. Как я понимаю философию, М.Прогрес, 1989
3. Радий Фиш. Жалолиддин Румий. – Т., 1983.
4. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
5. Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 157-163.
6. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
7. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
8. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUNI'S VIEWS ON EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
9. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF ALL DISCIPLINES. EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. KEY WORDS: Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).

¹⁸³ 96 mumtoz faylasuf. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.

FALSAFIY TAFAKKUR MA'NAVIY TARAQQIYOT

Mamadaliyev Muzaffar Umarovich Andijon Davlat chet tillari instituti Ijtimoiy gumanitar fanlari, pedagogika va kafedrasio'qituvchisi

“Falsafa beqarorlik va so‘z bilan amaliyotning tarqoqligini yoqtirmaydi”¹⁸⁴. Faqat bilim va tafakkur insonni o‘z maqomida ushlab turadi. Ma’naviyatdan xoli bo‘lgan, xoyu-xavas, mol-dunyo talabidagi insonlar faqatgina insonlikka da’vogardirlar. Zero, asl bilimning oshig‘i bo‘lgan inson xazrati inson maqomiga ko‘tarilishga qodirdir. Uning dunyoqarashi kengligi, teranligi, vataniga-yurtiga sadoqatli ekanligi buyuk allomalar tomonidan, ta’kidlangan.

Falsafiy tafakkur soxibi tom ma’noda o‘nlab-yuzlab fanlarni bilgan qomusiy bilim sohibidir. Istalgan fanga aloqador maqola, asarni o‘qib falsafiy baho bera olish uchun universal bilim, universal tafakkur yoki fikrlash tarzi zarurdir. Buning uchun o‘z tadqiqot sohasini to‘liq biladi deyilsa, boshqa fundamental fanlarni xech bo‘lmasa alo arajada bilishi faylasufga asqotadi. Faylasuflik kasb degandan ko‘ra daraja yuksak tafakkur deb aytilsa to‘g‘riroq bo‘ladi.

Inson faqat o‘zi qo‘lga kiritgan narsalar doirasidagina tafakkur qiladi. O‘qish-o‘rganish tufayli ko‘lga kiritgan bilimni o‘zi baxolay olsa edi, dunyo lazzatlari o‘rniga ham bilim talab qiluvchiga aylanar edi. Bilimdanda totliroq meva yo‘q. Bilim inson uchun uni xech kim tortib ola olmaydi ma’naviy libosdir.

Olimlik kasb emas. Zero boshqa bir kasb egasi shogird tushib xunar o‘rgandi va maqsadiga yetdi. Olimlik uchun esa iloxiy iqtidor, ustoz, mashaqqatli izlanish (bilim) kabi pog‘onalar samarasidir. Amaldorlik va olimlik martabasi tanlovi oldida turgan salohiyat sohibi albatta ikkinchisini tanlaydi. Ikkala yo‘lda ham maqsad manfaatdorlik bo‘lsada, kashfiyotlar yo‘li insonii bir umr baxtiyor qiladi.

Daryo yoki yomg‘ir suvi bilan butun olam, tabiat yuksaladi, unib o‘sadi. Aks holda barcha narsa quriydi, olam o‘lik xolatga keladi. Ilm ham jamiyatni, bashariyatni, qalblarni xikmat nuri bilan yashnatadi. Ilmdan, olimdan yuz o‘girgan inson, jamiyat halokatga maxkumdir

Qaysi narsa seni kechayu-kunduz tark etmaydi? Xatto, seni gunoxkor deb xukm chiqarganda ham. Ya’ni seni jinoyatchi deb xisoblaganda ham. Bu narsaning nomi ilm! Ulug‘vorlikning eng yaxshi ziynati ilmdir. Kishining ulug‘ligi ilm bilan ziynatlanmasa xorlikka aylanadi. Ilm faqir uchun mol-dunyo, boy uchun esa ziynatdir.

Olimlarning yaxshilari dili va so‘zi bir xilligidir. U o‘zi qilib ko‘rmagan ishni boshqalarga buyurmaydi. Yaxshilarning yaxshisi olimlar ichidagi yaxshi olimdir. Zero yomonlarning ichidagi eng yomoni ham olimlarning yomonidir. Olim bamisoli ovqatni tuzi kabi jamiyatga kerak, agar u nopok bo‘lsa, jamiyat ham pok bo‘la olmaydi. Agar olim nopok bo‘lsa u o‘z asliga xiyonat qilibdi.

Bir inson bilim olmoqchi, lekin uning mashaqqatlarini bilmagan edi. Ilm esa har qanday insonning ham mulki bo‘lavermasligini tushunib yetmagan edi. U avval ilm lazzatini totmagani uchun, qiyinchiliklar azobini bilmagani uchun ilm olishni bas qildi. Sababi hali u ilm qadrini, ilm lazzatiyu-ilm samarasini tushunib yetmagan.

¹⁸⁴ 96 mumtoz faylasuf. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.

Yuz foiz bilimli jamiyatdan ko'ra yuz foiz bilimsiz jamiyat haqiqatga yaqinroq keladi. Sababi bilimli qilish juda mashaqqatli ish, bilimsiz qilish esa mehnat talab qilmaydi. Boz ustiga bilim oluvchilar juda kamchilikni, iqtidorsizlar ko'pchilikni tashkil etadi. Yana mukammal bilim olish ko'p yillarni talab qiladi, bilim olmaslikka vaqt ham, qobiliyat ham kerak emas. Bilimlar gulzorida eng ayanchli holat olingan bilimni o'rganuvchiga hech bir ta'sir etmaganidir. Bilim martaba uchun emas, balki ma'naviy yuksalish uchun olinadi. "Olingan bilim" lafzida rost bilim (intelektual mulkka aylangan bilim) ma'nosi yashiringan. Manfaat nuqtai nazaridan inson bilim oladiki, to hamma sir-u asrorni bilib olsa! Bilimdan maqsad faqat xayratlanish emas, balki yangilik kiritib, hayotni o'zgartirishdir. Yangilik haqida o'rganilayotgan narsani noqisligi, kamchiligini bilsagina inson o'ylanadi, o'zgartirishlar kiritadi. Natijada bilim insonni ijodkorga, bunyodkorga aylantiradi. Agar butun jamiyat passiv iste'molchilardan tashkil topgan bo'lsa, ijod oqsaydi. Ijodkor bilan hech kimning ishi bo'lmasa, ularning ijodi bilan hech kim qiziqmasa, yangilik yaratilmaydi. Yangilik, o'tmishga, ya'ni avvalgi bilimlarga tayanadi. Shu bois inson umr bo'yi ilm olishdan charchamasligi lozim. Hatto bilim olmagan inson ham o'z-o'zini tafakkur qilgani yaxshi. Chunki fikrlash orqali o'zlikni anglaymiz va xatolarimizni tushunib, to'g'ri yechim topish payidan bo'lamiz. Faqat bilim orqali o'zlik anglansagina mohiyatimizni tushunib yetamiz, hayotimizni isloh qilamiz, yaratilishni ildizini tafakkur orqali anglab yetamiz.

Har qanday odamga halollik, komillikni fikrlashni, anglashni, moxiyatni zabt etishni tavsiya etganimizning sababi, ularsiz inson to'la ma'noda inson emas. O'qib-o'rganish va ongli bunyodkorlik hayotimizning mazmuniga aylanishi kerak.

Har bir narsa xayotda, tabiatda o'z o'rnida ishlatilishi oltin qoida xisoblanadi. Agar o'sha narsani boshqa maqsadda ishlatilsa, zulm qilingan bo'ladi. Masalan: boltani qoshiq o'rnida yoki qoshiqni bolta o'rnida ishlatib bo'lmaydi. Jumladan aqlni bilim olish, to'g'ri yo'lni topish, haqiqatni anglashga, ezgulikka, odamlarga naf keltirishga yoki savob ishlarga ishlatiladi. Bularning aksi bo'lsa inson o'z aqliga zulm qilgan bo'ladi. Ilmlar tasnifi bilan shug'ullangan olimlar insonni mukammallikka olib boruvchi barcha ilmlarni foydali ilm deb xisoblaganlar. Foydasiz ilm esa insonga yaxshiliklar olib kelmaydigan ilmlardir. Farzandingizdan har kuni olgan bilimi, o'qishi va o'zlashtirishini surishtirib boringiz. Shunda u xisob berish borligi uchun astoydil o'qiydi, o'rganadi.

Tabiat qonunini o'zgartira olmaymiz, aksincha unga moslashamiz: issiq va sovuqqa mos libos tanlaymiz. Yer tortish-graviatsiya qonuniga moslashmasak tomdan, baland binodan qulab tushishimiz mumkin.

Inson ma'naviyatining birinchi belgisi uning tarbiyasidir. Ikkinchi belgisi uning bilimi, uchinchi esa bilimning samarasi, ya'ni uni o'z hayotiga tadbqiq eta olishidir.

Inson ahloqini buzadigan vositalardan biri o'z-o'zini taftish qila olmaslik, o'ziga talabchan bo'lmaslik, kritik xolatlarda o'z-o'zini boshqara olmaslik bo'lsa, aksari odamlarga xosi, ahloqiy tarbiyani yo'qligi yoki uni yengil sanashlikdir. Ahloqiy tarbiya instituti sifatida mahallani yoki oilani tushunamiz. U yerda ibrat va namuna tamoyili amal qiladi. Zero, oila ham, mahalla ham eng beminnat ibratxonadir. Olam, tabiat va inson.. Bu uchlikda sir asror shu qadar ko'pki, uning bir necha foyizini inson o'rgana olsa, o'zini baxtiyor nasllardan sanashi mumkin. Yaxshiyamki, o'sha uchlik vaqti-vaqti bilan u yerda yoki bu yerda o'z sirlarini uchini chiqarib, insonni o'ziga tortib turadi. Barcha sirlar oshkor bo'lishi xali beri mumkin emas. Ushbu xolat insonning xayotiga mazmun kiritadi.

Ilmiy tadqiqot xuddi cho'qqiga arqonlar yordamida ko'tarilayotgan alpinist xarakatiga o'xshaydi. Mumkin bo'lgan barcha xarakatlardan faqat uni oldinga, to'g'rirog'i yuksakka xarakatlanishgan sabab bo'ladiganlarigina natijaga yetaklaydi. Alpinistlarni noto'g'ri xarakati go'yo bilimsizlik, to'g'ri va maqsadli xarakati esa bilimlilik natijasidir. Ilmiy ishda ham muammoni qo'yish, anglash, solishtirish, baholash, natijalar taxlili kabi bosqichlar yangilikni qo'lgan kiritishga sabab bo'ladi.

Tushuncha, muloxaza, xulosa tafakkur shakli ekanligi avvaldan ma'lum. Chunki inson kechinmalari, xissiyoti ular orqali boshqalarga yetib boradi, kitob saxifalarida muxrlanadi. Xissiyot dengiz bo'lsa, tushuncha, muloxaza, xulosalar dengizning toshib tashqariga chiqishidir. Xissiyot va kechinmalar birlamchi, tafakkur shakllari esa ikkilamchidir. Xissiyot va kechinmalarimiz tarjimoni esa tildir. Xar bir millatni tilida uning mohiyati, o'ziga xosligi, mentaliteti yashiringan bo'ladi. Millat tilini taxlil qilib, millatga baho beriladi.

Adabiyotlar:

1. 96 mumtoz faylasuf. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.
2. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (T. 3, Выпуск 11, cc. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
3. Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 4. – C. 157-163.
4. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
5. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (T. 3, Выпуск 11, cc. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
6. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUNI'S VIEWS ON EDUCATION. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (T. 3, Выпуск 11, cc. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
7. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF ALL DISCIPLINES. *EPRA International Journal of Research & Development (IJRD)*. 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. KEY WORDS: Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ФАЛСАФИЙ БИЛИМ ВА ФАЛСАФИЙ ТАФАККУРГА БЎЛГАН МУНОСАБАТ

Абдуллаева Шохсанам Шавкатовна

Андижон давлат педагогика институти. Ижтимоий фанлари кафедраси ўқитувчиси

Мақолада фалсафа, фалсафий билим, илм, фан, тафаккур, тараққиёт, ёшлар маънавиятини шаклланиши, илмий мерос, дунёқараш миллий ва умуминсоний мерос каби муҳим масалалар тилга олинган.

Калит сўзлар: фалсафа, маънавият, илм, тафаккур, дунёқараш, қадрият, мерос, тарбия, мафкура, инсонпарварлик, ватанпарварлик

Энг катта бойлик ақл-заковат ва илм, энг катта мерос-бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик бу билимсизликдир!¹⁸⁵

Фалсафа билим фалсафий тафаккур ўзининг дастлабки чўққиларига қадимги замонларданок яъни бошқа фанлар эндигона вужудга келаётган даврдаёқ эришган эди. Мушоҳада қилиш, фикрлаш, ҳамда тасаввур қилишдан фойдаланиб фан бўлиб шаклланган. Фалсафий тафаккур инсон билишининг ривожланишида муҳим босқичси сифатида намоён бўлиб келди. Дунёнинг бирлиги, моддаларнинг тузилиши, куёш тизими, олам тузилиши, сайёраларининг келиб чиқиши ва бошқа фикрлар фалсафий тафаккур ва билимлар замирида туғилди ва ривож топди.

Фалсафа, фалсафий билим, фалсафий тафаккурнинг келиб чиқишини тушунишда дунёқарашнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши муҳим аҳамият касб этади. Фалсафий билимнинг вужудга келиши мавжуд фанларнинг тараққиёти учун муҳим ўрин тутди. Фалсафа ўз қоидаларини ақл ёрдамида исботловчи онгнинг назарий шакли сифатида ишончга асосланган ва воқеликни ҳаёлий тарзда акс эттирувчи мифологик ҳамда диний дунёқарашдан бутунлай фарқ қилиши фалсафани системалашган назарий дунёқараш сифатида пайдо қилди.

Шубҳасиз, фалсафий тафаккур пайдо бўлишида илмий фаолият билан биргаликда иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий омиллар муҳим аҳамиятга эга бўлди. Фалсафанинг вужудга келишида жамиятнинг синфларга бўлиниши, ақлий меҳнатни жисмоний меҳнатдан ажралиши, ишлаб чиқариш кучларининг тараққиётини кўрсатиш мумкин. У кишиларнинг амалий фаолиятида табиат кучлари устидан ҳукмронлигини оширишда, билимларнинг ривожланишида, тафаккурнинг ривожланишида муҳим ўрин тутди.

Дунё илм-фани тараққиёти ёшлар маънавиятини шакллантириш, таълим сифатини ошириш ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш уларда интеллектуал фаоллигини шакллантиришда фалсафий билми ва илмий дунёқарашга таяниш масаласи нафақат ижтимоий-гуманитар фанларнинг, балки барча фанларнинг муҳим ва керакли муаммо сифатида тадқиқ этилмоқда. Фалсафа, фалсафий билим илмий дунёқараш ва тафаккур муаммоси ўзига хос тарзда ёшларда инсонпарварлик, ватанпарварлик сингари эпистимологик тамойиллар билан бир қаторда илмий ахлоқий тамойиллани янада кенг ривожлантириш заруриятини изоҳлайди.

Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар,

¹⁸⁵ Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. Ўзбекистон нашриёти. 2021-й 24-б

Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак.¹⁸⁶

Аждодларимиздан қолган ёш авлодни маънавий ақлоқий тарбиясини ривожлантиришга доир шакллланган урф-одатларимиз, боқий анъаналаримиз жуда кўп. Бу меросимиздан бугунги кунда ҳам ёш авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Негаки биз давлатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай камол топиши ва қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етиши, уларни фаол муносабатда бўлиши ҳамда қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак.

Республикамызда таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш борасида амалга оширилаётган ишлар худди мана шу мақсадга йўналтирилган. Зеро, ушбу масала ғоявий нуқтаи назардан янги тахрирдаги Таълим тўғрисидаги Ўзбекистон республикаси Қонуни тамойилларига сўзсиз мувофиқ келади. Замонавий таълим-тарбия тизими ва миллий мерос асосидаги ғоявий уйғунлик таълим-тарбия жараёнида миллий мероснинг маънавий-маърифий заминларига таяниш зарурлигини ҳам англатади.

Шу жиҳатдан олиб қараганда буюк аждодларимиз, алломаю мутафаккирларнинг асрлар давомида яратган бой маънавий мероси ёш авлодни комиллик руҳида тарбиялашдаги аҳамияти бугунги кунда ҳам ўз ўрнини йўқотмаган. Бугунги кунда ота-она, оила ва маҳалла, тарихий хотира, миллий ғурур, комил инсон тарбияси билан боғлиқ туйғу ва тушунчаларни ёш авлод қалби ва онгига таъсирчан усул-услуглар орқали сингдириш жуда муҳим.

Ўсиб келаётган ёш авлод ҳар томонлама мукамал, иродали, соф виждон билан камолга етиши учун, энг аввал, маънавий-маърифий фаолиятимизни юксак даражага кўтаришнинг аҳамияти бекиёс улуғдир. Ёшларнинг маънавий камолоти баркамол авлод бизнинг асосий мақсадимиз. Унга эришиш йўлидаги асосий мақсадларимиздан бири ёш авлодни таълим ва тарбия олиши жараёнида уларнинг онгида маънавий етукликни шакллантиришда барча таълим фаолиятини янада кучайтирган ҳолда ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан таълим соҳасидаги амалга оширилиб келинаётган ислохотларнинг асосий мазмун-моҳиятларидан шуни кўришимиз мумкинки асосий мақсад ҳар томонлама камол топган маънавий етук ёшларни тарбиялашдир. Юксак салоҳиятли, маънан баркамол, жисмонан соғлом интеллектуал ёш авлодни камол топтириб вояга етказиш зарурияти жамият ва давлат ривожини, унинг истиқболи ҳамда барқарор миллий давлатчилик асосларини янгилаш ва янгича муносабатларни вужудга келтирди. Амалга оширилаётган таълим тизимидаги ўзгариш ва ислохотлар бугунги кун ёшлар маънавиятини шакллантириш нақадар муҳим вазифа эканлигини белгилаб бермоқда.

Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, бу эса ўз ўрнида таълим ва тарбия соҳасидаги ислохотларнинг барча ўринларида давр талабларига мос унга жавоб бера

¹⁸⁶ <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 29.12.2020

оладиган маънавий баркамол авлодни тарбиялаш асосий вазифалардан бир эканлигини тақозо этади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, маънавиятни шакллантириш, фалсафий билим, фалсафий тафаккур каби масалалар таълим тизимидаги ислохотлар давлат аҳамиятига молик устувор вазифа сифатида мамлакатдаги барча аҳоли айниқса ёш авлод қатламларини ўз мақсадлари атрофида мужассамлаштиради. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг давлат ва жамият истиқболи ҳамда унинг ривожига оид қарашларида маънавият, миллий ғоя, фалсафий билим ва фалсафий тафаккур каби фикрлари баркамол авлодни жамият ҳаётига тайёрлаш давлат аҳамиятига молик вазифалардан эканлиги алоҳида ўрин эгаллашини айтиб ўтадилар. Бугунги кунда юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар, таълим-тарбия тизимини тубдан ислох қилиш жараёнлари энг аввало ёш авлодда маънавият, фалсафий билим ва юксак тафаккур асосида таълим тизимини янги халқаро талаблар асосида ривожлантириш муаммосининг илмий асосларини тадқиқ этишни талаб қилади. Шунинг учун ёшлар маънавиятини шакллантиришда фалсафий билим ва илмий дунёқарашнинг тутган ўрнига алоҳида эътибор қаратишни талаб қилади.

Бу борада қадимдан доно халқимиз бебаҳо бойлик бўлмиш илму-маърифат, таълим ва тарбияни инсон камолоти ва миллат равнақининг энг асосий шарти ва гарови деб билгани боис, таълим-тарбия масаласи давлатимиз ва жамиятимиз тараққиётининг барча босқичларида муҳим ўрин эгаллаб келган

Мустақил фикрлашни тарбиялаш эса, ўз навбатида, субъектнинг ушбу билимлар, ғояларни эгаллаши жараёнидаги фалсафий тафаккур билан боғлиқ ҳолда амалга ошади. Бу эса унда ақлий фаолият билан бирга ҳиссий мантиқий билимлар билан мос тушади. Инсон ҳис этган ҳолда фикрлайди ва фикрлаган ҳолда ҳис этади. Инсоний ҳис-ҳаяжон инсонни ҳақиқатни излашга тафаккур қилишга ундайди. Тафаккурни ҳосил қилиш ҳам ҳақиқатни излашнинг бир туридир. Бинобарин инсон фикрни соф мантиқий аниқлашдан ташқари улар борасида муайян туйғуни ҳис этади.

Билим кишининг шахсий эътиқодига ўз-ўзидан айланмайди, уни шакллантириш ҳам керак. Бунинг учун таълим ва тарбия жараёнида шахснинг ақл-идрокига, ҳис-туйғусига ва ҳоҳиш-иродасига муайян мақсадни кўзлаб таъсир кўрсатиш зарур. Эътиқод мазмунини билимлар, ғоялар характери белгилаб бериши маълум. Шу боис талабаларга етказилаётган ғоялар улар томонидан теран тушуниб олиниши ва ақл-идрок мулкига айланиши даркор. Улар шундагина онгда ўз изини қолдириши мумкин. Шунинг учун ёшларда мустақил фикрлаш ва фалсафий билимларга таянган юксак тафаккурни ривожлантириш даркор.

Шу нуқтаи назардан қараганда, биз танлаган тараққиёт йўлининг таркибий қисмига, аниқроқ айтадиган бўлсак, келажагимизнинг мустаҳкам пойдеворига айланиб бораётган “Ўзининг аҳамияти ва моҳиятига кўра ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайдиган ҳаётимиздаги ўзгаришлар ҳақида гапирганда, аввало, одамларимизнинг дунёқараши ва кайфияти, фикру зикри, уларнинг ҳаётга, ўз меҳнати натижасига муносабати тубдан ўзгариб, юксалиб бораётгани ҳақида тўхталмасдан ўтолмаймиз. Бугун инсоннинг ўзи ўзгармоқда, унинг сиёсий онги, ҳуқуқий маданияти ўсмоқда. Бу эса ёшларда боқимандалик кайфияти ва турли сохта қолиплардан холи ҳолда фикрлашларидан дарак беради. Мустақил фикрлайдиган,

замонавий билим ва касб-ҳунарларга эга, ҳаётга янгича тафаккурдаги ёшларни ўз фикри ва қарашларига ишонч билан кириб келаётганидан далолатдир.

Ёшларни мустақил фикрлаш руҳида тарбиялаш ўз навбатида ушбу билимлар, ғояларни эгаллаши жараёни билан боғлиқ.

Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида таълим муҳитини ўзгартириш миллий манфаатларни умуминсоний манфаатлар билан уйғунлаштириш, фалсафий таълимни ривожлантириш – миллий тараққиёт шарти¹⁸⁷ сифатида кўрсатилмоқда. Таълим жараёнида миллий ва умуминсоний манфаатларни уйғунлаштиришнинг янги имкониятларини топиш ва ҳаётга татбиқ қилишда фалсафий тафаккур ва фалсафий билим тамойилларига таяниш муҳим назарий, методологик ва амалий имкониятларини яратади.

Фалсафий тафаккур айниқса ёш авлодни танқидий таҳлил қилишга ўргатиб унинг маънавий салоҳиятини оширишга хисса қўшади. Фалсафий тафаккур инсон қабул қилаётган ахборотни таҳлил қилиш методик усуллар орқали ўзлаштириш жараёни ҳисобланади. Ўз ўрнини топишига сабаб бўлади. Инсон ушбу ахборотни қайта ишлаш ундаги инсон ва дунё муаммоларини таҳлил қилиши унинг ички эҳтиёжи ҳисобланади. Фалсафа инсондаги айнан шу жиҳатларни шакллантириб инсон ва жамият ҳаётида муҳим ўрин тутаяди. Бу эса Фалсафий ёндашувнинг миллий хусусиятлар, ижтимоий муносабатлар давлат ва жамият бошқарув тизими хусусиятларини ҳисобга олиб боради.

Фалсафий ёндашувдан кўзланган асосий мақсадлар ёшларда муайян билимлар захирасига эга бўлиш уларда фалсафий матнларни таҳлил қилиш, шарҳлаш ва тушуниш каби кўникмалар шакллантирилгандан сўнггина улар томонидан асосий тушунчалар ва фалсафий услубларни қай даражада ўзлаштирганликларини билиш мумкин. Бу эса ёшлар маънавий камолотини аниқлашда улардаги фалсафий масала ва нофалсафий масалаларни бир биридан фарқлаш, муаммоларни анализ қилиш, муносабатларни аниқлаш, алоқадорлик кўникмаларни шаклланганлигини англаши орқали рўёбга чиқади. Бундан ташқари ўз фикрларини оғзаки ёзма нутқда ифдаланишида сўзларни тўғри қўллаш мақсад сари босқичма босқич интилишни назарда тутаяди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. Ўзбекистон нашриёти. 2021-й 24-б
2. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 29.12.2020
3. <https://lex.uz/docs/3107036> Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. - Тошкент: Адолат, 2017

¹⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. - Тошкент: Адолат, 2017. - 112 б.

EPISTEMOLOGIYA VA KOGNITIV JARAYONLARNI O'RGANISH

Satimboyeva Xurshidaxon Anvarjon qizi

Andijon Davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy epistemologiyaning bir qator dolzarb muammolarini ko'rib chiqishga asoslangan bo'lib, unda bilim nazariyasining klassik savollariga yangi yondashuv asosida yechimlar topish uchun tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: epistemologiya, kognitiv jarayon, bilimlarni umumlashtirish va individuallashtirish

Bugungi kunda epistemologiya va kognitiv jarayonlarni o'rganish gnoseologiyaning predmeti sifatida bilish, pedagogik fanlarda bilimlarni umumlashtirish va individuallashtirish kategoriyalari, qadriyatlar olamidagi bilish muammosi, psixologiya va nazariyadagi ijtimoiy konstruksiyaning roli kabi muammolarni tahlil qilish dolzarblik kasb etadi. Zamonaviy ilm-fan muammolari, birinchi navbatda, kognitiv jarayonda epistemologik tushunchalarni qamrab oladi. Epistemologiyada pedagogik masalalarga, xususan, nazariy bilimlarni o'rgatishning amaliy texnologiyalarini ishlab chiqish muammolariga e'tibor qaratilgan. Zamonaviy epistemologiya (bilim nazariyasi) falsafa umuman mavjud bo'lganidan beri u yoki bu falsafiy kontseptsiyaning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib kelgan. Mazkur tushuncha 19-asrning o'rtalarida paydo bo'lgan va ko'p asrlar davomida bilimni falsafiy o'rganish ontologik muammolarni tahlil qilishga yondashilgan.

Mazkur jarayon sohada "gnoseologik burilish"ni yuzaga keltirib, epistemologiyaning "birinchi falsafa"ga aylanishini anglatardi. 19-asr oxiri - 20-asr boshlarida. Bir qancha faylasuf olimlar, ratsionalistlar, ham empiristlar, xususan, neokantchilar va empirio-tanqidchilar, umuman olganda, barcha falsafa faqat bilish nazariyasidan (gnoseologiya) boshqa narsa emas, deb o'ylay boshladilar. Agar butun falsafaning vazifasi madaniyatning mavjud shakllarini tanqidiy qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq bo'lsa, gnoseologiyaning vazifasi falsafaning bir qismi sifatida bilish va bilish deb hisoblanadigan narsalar haqida fikr yuritishdir. Aynan 17-asrda, buyuk ilmiy inqilob davrida, ko'p asrlar davomida ilmiylik va xatosizlik modeli hisoblangan ushbu bilimlarning haqiqiylikiga katta shubhalar paydo bo'ldi.

Bilish jarayonida shubhali narsa emas, balki bilim olish uchun qanday va nimaga rahbarlik qilish kerakligi haqidagi savol muhim madaniy ma'noga ega bo'ladi degan muammo bizda uyg'onishi mumkin. Epistemologiya yangi eksperimental tushunchalarini madaniy qonuniylashtirish usuli sifatida ishlaydi, bu ilm-fan me'yorlari nuqtai nazaridan g'ayrioddiy bo'libgina qolmay, ilgari oddiy narsa deb hisoblangan, balki sog'lom fikr va aql bilan to'g'ridan-to'g'ri tahlil etib yakka xulosaga kelinishini ta'minlashni nazarda tutadi. Biz buni oddiy kundalik tajriba misolida ko'rishimiz mumkin: aql va axloq to'g'risidagi munozaralar, axloqiy bilimlar va axloqiy harakatlarimizning sabablari va ular o'rtasidagi munosabatlar. Epistemologiya ba'zi ilmiy pozitsiyalarni asoslash va boshqalarni rad etish usulini taqdim etadi. Bilimni oddiy fikrdan ajratish Platondan boshlab gnoseologik tadqiqotlarning asosiy vazifasi bo'lib kelgan. Bilim shunchaki haqiqat bo'lishi mumkin bo'lgan narsaning bayonoti emas. U haqiqiylikni nazarda tutadi, ya'ni u haqiqat bo'lishi mumkin emas. Biroq, har qanday asoslash endi kerak bo'lmagan poydevorni topish mumkin bo'lgandagina mumkin, chunki u ma'lum ma'noda o'zini oqlaydi. "Gnoseologik burilish" bilimning asoslarini insonning o'zining kognitiv

qobiliyatlari: uning hissiy qabul qilish qobiliyati va aqliy faoliyatida izlash kerakligini taklif qildi. Shaxsning ongi tashqaridan nimani oladi, u matnlar, hokimiyat bayonotlari yoki jamoaviy e'tiqodlar bo'ladimi, individual tajribada nima berilishi yoki berilishi mumkinligi va nima mumkinligi tanqidiy baholanishi kerak. Shubhasiz intellektual protseduralar yordamida ikkinchisidan xulosa chiqarish mumkin. Gnoseologiya fan yordamida kashf etilgan (qurilgan) yangi voqelikni anglash va bu voqelikni insonning hayotiy olamiga, uning madaniyatiga integratsiyalash usuli edi. Demak, gnoseologiyaning fan tizimidagi eng muhim o'rni. Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda gnoseologiyaning o'z-o'zini ta'rifi jiddiy o'zgardi. Va bu zamonaviy jamiyatda umuman fanning yangi roli, xususan, kognitiv jarayonlarni o'rganadigan maxsus yondashuvlarning paydo bo'lishi va jadal rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tarqalishi bilan bog'liq bo'lib, ular odatda odatiylikni o'zgartiradi. Eng rivojlangan mamlakatlar va ulardan keyin qolgan dunyo "bilimlar sivilizatsiyasi"ga kirib bormoqda, bunda bilimlarni ishlab chiqarish, tarqatish va ulardan foydalanish deyarli barcha boshqa ijtimoiy jarayonlarni belgilaydi.

Ilm-fan yordamida tanish hayot dunyosi buzilgan va hatto portlab ketgan. Ko'pgina insoniy fanlarda, "kognitiv inqilob" deb ataladi. Kognitiv pedagogik jarayon natijasida inson aqliy hayotning ilgari bilish bilan bog'liq bo'lmagan ko'rinishlarini: his-tuyg'ular, faoliyat jarayonlari, kognitiv nuqtai nazardan tushuntirishga harakat qiladi. Bugungi kunda iroda, ong va boshqalar sun'iy intellekt sohasidagi tadqiqotlar paydo bo'lmoqda.

Zamonaviy kognitiv tadqiqotlar orasida gnoseologiyaning o'rnini muhokama qilish uchun men birinchi navbatda gnoseologiya va kognitiv jarayonlarni empirik (ilmiy) o'rganish o'rtasidagi munosabatlar tarixan qanday rivojlanganligini tahlil qilishga harakat qildik. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bir vaqtda, axborotni qabul qiluvchi va uning manbasi o'rtasidagi munosabatlarga katta vositachilik qilib, ongga manipulyatsiya ta'sir qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Biror kishi o'zining yaqin doiralari bilan munosabatlariga taalluqli ma'lumot bilan shug'ullansa, u har doim uni ikki marta tekshirishi mumkin. Shuningdek, siz kitob matniga tanqidiy yondashishingiz mumkin: kitobni qo'ying, yana o'qigan matnga qayting, uni o'z tajribangiz asosida qayta ko'rib chiqing., kabi topshiriqlar bilan biz oldimizga qoygan maqsadimizga erishishimiz mumkin.

Dunyo maydonida yuzaga kelayotgan barcha voqea-hodisalar inson ongiga ommaviy axborot vositalari orqali o'z ta'sirini ko'rsatadi: teleekranda aytilgan so'zlar tomoshabin ma'lumotlarning ma'nosini oqilona baholashga ulgurmasdan yo'qoladi va unga hamroh bo'lgan tasvir taklif qiluvchi ta'sirga ega bo'lib, tanqidiy fikrlash qobiliyatini susaytiradi. Shu bilan birga, keng tarqalib ketgan televidenie, asosan, voqealarning ma'lum bir talqinini yuklash va hatto haqiqatda sodir bo'lmagan voqealarni ko'rsatish orqali o'z iste'molchilari orasida haqiqat obrazini to'qib chiqaradi. Xuddi shu narsa printsiplial jihatdan ijtimoiy tarmoqlarga ham tegishli.

Ammo shu munosabat bilan bugungi kunda bir qator olimlar tomonidan himoyalangan g'oya paydo bo'ladi: kognitiv ong, albatta, muayyan hayotiy muammolarni hal qilish uchun zarurdir, kognitiv jarayonlarni maxsus kognitiv topshiriqlar usullaridan foydalangan holda o'rganish mumkin. Ammo bu tushuncha bilan gnoseologiya falsafiy fan sifatida bilimni, uning asoslilikini, bilim va fikr o'rtasidagi munosabatni, bilim va haqiqatni, ratsionallik mezonlarini va hokazolarni shunchaki ma'nosiz bo'lib chiqadi.

Shunday qilib, gnoseologiya ikkilanishga duch keladi: yo maxsus falsafiy intizom sifatida omon qolish - lekin buning uchun bizni bilim va uni olish va oqlash usullari haqidagi an'anaviy g'oyalarni qayta ko'rib chiqishga yoki yo'q bo'lib ketishga majburlaydigan zamonaviy faktlarni jiddiy hisobga olish kerak; ikkinchisi ikki yo'l bilan sodir bo'lishi mumkin: gnoseologiya muammolari zamonaviy kognitiv fanlar tomonidan o'zlashtiriladi yoki gnoseologiya zamonaviy axborot-kommunikatsiya sivilizatsiyasida o'z ma'nosini yo'qotgan holda yo'qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Лекторский В.А. Философия и исследование когнитивных процессов // Когнитивный подход: философия, когнитивная наука, когнитивные дисциплины. М., 2008.
2. Putnam H. The nature of Mental States // Readings in Philosophy of Psychology / Ed. by N.Block. L., 1980. Vol. I. P. 223–231.
3. Fodor J. The Language of Thought. Hassoks, 1976.
4. Возникли и серьёзные вычислительные проблемы для разработчиков искусственного интеллекта, в частности, в связи с т.н. проблемой фрейма. См.: The Robot's Dilemma / Ed. by Z.Pylyshyn. Norwood, 1987. Особенно интересна в этой книге статья Д.Деннетта (D.Dennett. Cognitive Wheels: the Frame Problem of AI. P. 41–64)

O'ZBEKISTONDA DAVLAT VA DIN MUNOSABATILARINING FALSAFIY TAHLILI

Abdullayeva Madina Erkinjon qizi, “University of economics and pedagogy” NOTM
“Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar” kafedraasi o'qituvchisi

Davlatlar vujudga kelishi jarayonida dunyoviylik va diniylik o'rtasidagi masalalar insoniyat tarixining barcha davrlarida hal qiluvchi ahamiyat kasb etib kelgan. Boshqacha qilib aytganda, inson uning hayoti va faoliyatining mazmunini tashkil qiluvchi ushbu ikki tarkibiy qism o'rtasida murosaga erishish har qanday jamiyatning mavjud holati va istiqbolini belgilovchi bosh mezonlaridan biri xisoblanadi.

Davlatimiz rahbari fikricha, “afsuski, hozirgi kunda O'zbekistonimizning kitob fondida 100 mingdan ziyod qo'lyozma asarlar saqlanmoqda. Bu nodir kitoblar hali to'liq o'rganilmagan, ular olimlar va o'z o'quvchilarini kutib turibdi. Ushbu noyob asarlarda bugungi davr o'rta qo'yayotgan juda ko'p dorlzarb muammolarga javob topish mumkin”¹⁸⁸. Shunday ekan innovatsiyani chetdan olib kirish emas, o'zimizdagi yashirin imkoniyatlarni ham kashf etish ham zarur.

Ushbu hayotiy masala barcha davrlarda ko'plab davlatlar uchun doimo muhim o'rinni egallab kelgan. Bunda dunyoviylikka moyil siyosiy kuchlarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi mavqei muntazam ravishda o'sib borganini ko'rish mumkin. Shu bilan

¹⁸⁸ Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir.–Toshkent.: O'zbekiston. 2018. –B. 82.

birga, davlat din bilan bog‘liq munosabatlarni tarixning barcha davrlarida muayyan tamoyillar asosida tartibga solib kelingan.

Davlatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab uning rahbariyati oldida dinga bo‘lgan munosabatni aniq va prinsipial ravishda belgilab olish zarurati tug‘ildi. O‘sha davrda davlatning dinga bo‘lgan yangicha yondashuvi O‘zbekiston rahbariyati tomonidan ishonchli tarzda belgilab berildi va qonunchilikda o‘z ifodasini topdi.

Shu bilan birga, diniy tashkilotlar qaysi konfessiyaga taalluqliligidan qat’i nazar, bir xil huquqiy maydonda faoliyat olib boradi. Qolaversa, diniy birlashmalar faoliyatini tashkil etish ularning ichki ishi hisoblanadi va davlat nazoratidan xolidir. Demak, davlat va din munosabatlari demokratik jamiyatda, avvalo, Konstitutsiya, so‘ng esa muayyan qonunlar orqali belgilanadi va tartibga solinadi. Diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilgani dinning jamiyatdan ajratilganini anglatmasligini ham ta’kidlash zarur. Bu fuqarolik jamiyatida din o‘z mavqeiga ega bo‘lishini anglatadi. Aytib o‘tish joizki, ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, bunyodkor milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va xalqimizning haqiqiy ma’naviy surati va siyratini belgilovchi fazilatlarni o‘zida mujassamlashtirgan mehr-oqibat, hamjihatlik, o‘zaro yordam, keksalarga hurmat, sharqona odob-axloq, sharmu hayo kabi eng oliy insoniy tuyg‘ularning tub mohiyatini anglash va ko‘z qorachig‘idek e‘zozlashda aynan diniy tashkilotlar va din arboblarning roli va o‘rni beqiyosligini bugun hech kim inkor etmaydi. Aksincha, bunday bunyodkor faoliyat qizg‘in qo‘llab-quvvatlanmoqda. Buning sababi esa, Konstitutsiyamizda ana shunday faoliyat uchun mustahkam huquqiy zamin yaratib berilganidadir.

Davlatning dinga bo‘lgan munosabatini ifodalovchi boshqa bir tamoyil shundan iboratki, davlat dinni xalq ma’naviyatining uzviy qismi sifatida tan oladi. Shundan kelib chiqib, uning rivoji uchun tegishli shart-sharoit yaratishga harakat qiladi.

O‘zbekistonda davlat va din munosabatlarining yana bir asosiy xususiyati bu dinning siyosatga aralashmasligidir. Zero, har qanday dinning birinchi galdagi vazifasi insonlarning ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash hamda ibodat va marosimlar bilan bog‘liq masalalarni tartibga solishdir.

Hech qaysi din o‘zida xalqning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning barcha jihatlarini qamrab olishga da’vogarlik qilmaydi. Islom dini va musulmonchilik degan tushuncha bizning mintaqamiz uchun faqat o‘tmish va bugun tajribasigina bo‘lib qolmasdan, xalqimiz ma’naviyatining asosiy tarkibiy qismlaridan sanaladi. Islomning jamiyat hayotidagi roli tom ma’nodagi hurfikrlilik qaror topayotgan mustaqillik davrida o‘zini yanada yaqqolroq namoyon etayotgani ham shunday xulosa chiqarishga asos bo‘ladi.

Milliy o‘zlikni anglash bilan bog‘liq turfa jarayonlarni diniy qadriyatlardan ayri holda tasavvur etish amrimahol. Bizning jamiyatimiz uchun ham tabiiy bo‘lgan ushbu xususiyat, o‘zining o‘ta nozikligi barobarida xatarliligi bilan ham ajralib turadi. Dunyoviy davlat va jamiyat eng avvalo, qonun ustuvorligini taqozo etadi. “Qonun – barcha uchun barobar” degan demokratik tamoyil, shubhasiz, diniy jarayonlarga ham taalluqlidir.

“...Biz barchamiz “Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik!” degan yagona maqsad atrofida birlashib, mas’uliyat va javobgarlikni chuqur his etgan holda, fidokorona

mehnat qilib, o'z orzu-maqсадlarimizga, inshoolloh, erishamiz...¹⁸⁹»

Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarda ta'lim bilan bog'liq jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim. O'zbekiston davlat ta'lim tizimini har qanday diniy konfessiyalarning ta'siridan xoli bo'lishini belgilagan. Unga ko'ra, respublikada davlat ta'lim tizimi (maktab)ning har qanday konfessiya yoki diniy e'tiqod ta'siridan xoli, shu bilan birga, diniy e'tiqodga ham qarshi emas.

O'zbekistonda davlat va din munosabatlaridagi yana bir qoida diniy tashkilotlar faoliyatining davlat tomonidan moliyaviy ta'minlanmasligidir. Shuningdek, diniy tashkilotlarning professional xodimlari saylab qo'yiladigan vakolatli davlat organlarida ish faoliyatini olib borishlari ham taqiqlanadi.

O'zbekistonda davlat va din o'rtasidagi munosabatlarning belgilanishida asosiy e'tibor qaratilgan masalalar davlatning dunyoviy tamoyillarini ta'minlash, fuqarolarning vijdon erkinligi bilan bog'liq huquq va erkinliklarini kafolatlash, diniy tashkilotlarning qonun doirasidagi faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish hamda jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashdan iboratdir. Bu esa, tinchlikparvar O'zbekistonda fuqarolarning konstitutsiya va qonunlarda belgilangan huquq va erkinliklaridan emin-erkin foydalanishlariga zamin bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir.–Toshkent.: O'zbekiston. 2018. –B. 82.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr 38 bet

AXLOQ VA DIN MUNOSABATLARIDA O'ZARO ALOQODORLIK MASALALARI TAHLILI

Abdullayeva Madina Erkinjon qizi. “University of economics and pedagogy” NOTM
“Iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar” kafedrasida o'qituvchisi

Insondagi biologik omil, uni ijtimoiy turmush tarzini belgilamaydi, ammo tabiiy asos sifatidagi ahamiyatini o'zida saqlab qoladi. Inson fan yutuqlari, ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy xulosalarini o'zlashtirish orqali ma'naviy jihatdan kamol topib boradi. Zero, “jamiyatimizda oliy ma'lumotga ega, yuksak malakali mutaxassislar qancha ko'p bo'lsa, rivojlanish shuncha tez va samarali bo'ladi”¹⁹⁰.

Har bir davr ijtimoiy hayot jabhalariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Bugungi davr butun dunyoga axborotning misli ko'rilmagan tarzda yangilanishi, qadriyatlarining qayta baholanishi bilan bog'liq bo'lgan global jarayonlarni taqdim etmoqda. Hayotimizning barcha sohasida jadallashuvni, boshqacha qilib aytganda esa globallashuvni ko'rishimiz odatiy hol bo'lib qoldi. Global dunyo yangicha qadriyatlar, hayotning barcha jabhalariga nisbatan mutlaqo o'zgacha yondashuvlarni talab qilishi bilan xarakterlanmoqda. Jamiyatning barqarorligini ta'minlashda, tinchlik va

¹⁸⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr 38 bet

¹⁹⁰ Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади.. – Тошкент.: Ўзбекистон. 2019. –Б. 31.

osoyishtalikni mustahkamlashda ijtimoiy tartibni ta'minlash mexanizmlaridan bo'lgan axloq va din kabi ijtimoiy institutlarning ahamiyati g'oyat beqiyosdir. Ijtimoiy ongning turli shakllari bo'lgan axloq va din o'rtasidagi o'zaro munosabat bir necha ming yilliklar oldin vujudga kelgan bo'lsada, bugungi postmodern dunyoda ham o'zgacha mohiyat kasb etib bormoqda. Axloq va dinning mohiyati, ular o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi, dinning axloqiylikni ta'minlashdagi o'rni, uning jamiyatda uzoq davrlardan buyon legitimlovchilik vazifasini bajarib kelganligi kabi masalalar turli ijtimoiy-gumanitar, falsafiy fanlar, xususan etikaning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Bugungi globallashuv davrida ushbu ikki ijtimoiy institut, ijtimoiy ong shaklining o'zaro ta'sirlashuvida keskin sifatli o'zgarishlar ro'y bermoqdaki, bu ko'plab fanlar qatorida etika fanining oldiga ham yangi tadqiqotlar o'tkazish vazifasini qo'yimoqda. Axloq va din o'rtasidagi munosabat, diniy e'tiqod va dunyoviylikning bir-birini taqozo etishi yoki etmasligi masalasi, din va axloqning o'zaro mutanosibligi va ayni vaqtda farqli jihatlar kabi masalalar uzoq vaqtlardan buyon ilmiy munozaralar uchun asos bo'lib kelmoqdaki, bu ko'plab olimlarni ushbu ikki tushunchaning o'zaro kesishuv nuqtalariga e'tibor berishga undab kelmoqda. Din va axloqning mazmun-mohiyati falsafiy yondashuv bilan ham tahlil qilingan. Ushbu ikki ijtimoiy ongning ko'rinishini o'zaro aloqador jihatlariga to'xtalishdan oldin, bu ikki tushunchaning mohiyatiga e'tibor qaratib o'tsak.

Avvalo, din tushunchasiga to'xtalib o'tsak. Barchamizga ma'lumki, din (lotin tilidagi "religio" so'zi bilan ma'nodosh bo'lib, arab tilidan tarjima qilinganda "e'tiqod", "ishonch", "itoat" degan ma'nolarni anglatadi) insonning ruhiy-ma'naviy olami bilan bog'liq tushuncha bo'lib, uning atrof-muhitga, olamning yaratilishiga, hayotning asl mazmuniga nisbatan hissiy kechinmalari, ma'lum bir hayot tarzi, ijtimoiy ongning o'ziga xos shaklini ifodalaydi. Ushbu tushunchaga turlicha nuqtai nazardan ta'rif berish mumkin:

- din insonni qurshab olgan atrof-muhitdan tashqarida bo'lgan, uni va koinotdagi barcha narsalarni yaratgan, ayni zamonda insonlarga to'g'ri, haqiqiy, odil hayot yo'lini ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy borliqqa ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarash, talimotdir¹⁹¹

- din- xudo yoki xudolar, g'ayritabiiy kuchlar mavjudligiga ishonish. Din muayyan ta'limotlar, his-tuyg'ular, toat-ibodatlar va diniy tashkilotlarning faoliyatlari orqali namoyon bo'ladigan, olam, hayot yaratilishini tasavvur qilishning alohida tarzi, uni idrok etishning o'ziga xos usuli¹⁹²

- din- 1) ijtimoiy-ma'naviy hayot hodisasi, ilohiy kuchlarga ishonch-e'tiqod asosida shakllangan g'oya va qarashlar tizimi; 2) borliqni yaratuvchi va boshqaruvchi oliy mavjudot, ya'ni Xudoga nisbatan munosabat, tasavvur, urf-odat va marosimlar majmui¹⁹³

- din dunyoqarash va insonlar o'rtasidagi munosabat shakli, shuningdek, Xudo yoki turli ilohlar, ilohiy borliqning mavjudligiga asoslangan turmush tarzi va harakatlar majmuasi (kulti)ni ham ifodalaydi.

¹⁹¹ Диншунослик (дарслик) –Т., “Мехнат”, 2004., 11 бет

¹⁹² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Д ҳарфи. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2001 йил. 271 бет.

¹⁹³ Маънавият: асосий тушунчалар луғати – Т.: “Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти” нашриёти. 2009. 173 бет.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, din turli fanlar, xususan, dinshunoslik, falsafa, etika, manaviyatshunoslik, psixologiya fanlarida fanning xususiyat qonuniyatlaridan, tadqiqot predmetidan kelib chiqqan holda turlicha talqin etiladi.

O'zbekistonda zamonaviy fan natijalari olimlardan jadal izlanishni va har bir masalaga ijodiy yondashuvni talab etmoqda. Ayni paytda "mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash"¹⁹⁴

Tarixiy taraqqiyotning ma'lum bir davrlarida din insoniyatning kundalik turmush tarzida to'liq hukmron mavqega ega bo'lgan. Insonlar ajaradigan kundalik yumushlardan tortib, davlat ahamiyatiga molik bo'lgan katta tadbirlargacha din va uning asosida shakllangan qoidalar asosida amalga oshirilgan, soddaroq qilib aytganda esa din insoniyatning to'liq faoliyatini nazorat qilgan.

Endi "axloq" tushunchasining mazmun-mohiyatiga to'xtaladigan bo'lsak. Axloq arabcha xulq so'zining ko'pligi – kishilar orasida munosabatlarni tartibga solishning o'ziga xos tartib, qoidalari yig'indisi. Kishilar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning muayyan ijtimoiy-tashkiliy tuzilmalar faoliyatiga asoslangan (huquqiy, diniy) shakllaridan farqli ravishda, axloq kishilar xulq-atvorlari, muloqotlari, munosabatlarning yozilmagan, lekin jamiyat tomonidan qabul qilingan hamda qo'llab-quvvatlanadigan "oltin qoidalar"¹⁹⁵ni ifodalaydi.

Axloq jamiyat tomonidan ijtimoiy hayotni tartibga solish jarayonida qabul qilingan bo'lib, uning normalari xatti-harakatlarni "yaxshi" va "yomon", "to'g'ri" va "noto'g'ri", "ezgu" va "yovuz"ga ajratish me'yorlari sifatida ham talqin etiladi. Oddiy urf-odatlardan farqli ravishda axloqiy me'yorlar ezgulik va yovuzlik, burch, adolat va shu kabi axloqiy ideallar ko'rinishidagi ma'naviy asoslarga tayanadi. Qonun normalaridan farqli ravishda insonlarning axloq qoidalari va talablariga amal qilishlarini ta'minlashda faqatgina ma'naviy-ruhiy shakldagi choralar (masalan, jamoatchilik fikri, vijdon oldida javobgarlik, ota-ona oldidagi burch) qo'llaniladi.

Axloq va dinga berilgan yuqoridagi ta'riflar ularning eng umumiy xususiyatlarini o'zida aks ettirgan. Lekin ushbu tushunchalarning asl mazmun-mohiyati va strukturaviy tuzilishi ancha keng va mukammaldir.

Axloq va din o'rtasidagi uyg'un jihatlar bir qatorda, ularning mohiyatan yaxlit ijtimoiy-ma'naviy hodisaga aylanib ketmasligiga sabab bo'luvchi farqli xususiyatlar ham yetarlicha. Xususan axloq va din ikki turli mohiyatga yo'naltirilgan. Axloq jamiyat tomonidan ratsional asoslarga ko'ra qabul qilingan normalardan iborat bo'lib, insonlarning yaxshilik, ezgulik kabi ustuvor axloqiy tamoyillarga ongli ravishda munosabatida namoyon bo'ladi. Din esa ilohiy borliq tomonidan insonlarga taqdim etilgan qonun-qoidalar majmuasini o'z ichiga olgani holda, insonlarning aynan shu ilohiy borliqqa nisbatan moddiy va ma'naviy munosabatini o'z ichiga oladi. Axloqda ongli ravishdagi tanlov, ixtiyor erkinligi asosiy o'rinda bo'lsa, dinda oliy ilohning ko'rsatmalari, buyruqlari va ta'qiqlari to'rg'i ekanligiga ishonch tuyg'usi ustuvor ahamiyatga ega. Qolaversa, dinlarning aksariyati (ayniqsa milliy dinlar, e'tiqod

¹⁹⁴ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2020. – Б. 12.

¹⁹⁵ Фалсафа: энциклопедик луғат – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2010. 35 бет.

qiluvchilari soni nisbatan kam bo'lgan diniy jamoalar) konservativ xarakterga ega. Unga ko'ra dinda belgilangan ilohiy normani o'zgartirish mumkin emas. Axloq esa ixtiyor erkinligiga tayangani holda ijtimoiy taraqqiyotning mavjud talablariga mos ravishda shakllanib, o'zgarib boraveradi. Kecha axloqiy me'yor sifatida mavjud bo'lgan tartiblar bugun axloqsizlik sifatida e'tirof etilishi ham mumkin.

“.....Professor-o'qituvchilarning eng muhim vazifasi- yosh avlodga puhta bilim berish, ularni jismoniy va ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir...”¹⁹⁶,

Xulosa qilib aytganda, din insonni ezgulikka chorlovchi, uning ma'naviy olamini boyituvchi, axloqiy muhitni ta'minlovchi beqiyos ijtimoiy omil bo'lib, uning axloq o'rtasidagi munosabatlar tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Global dunyoda ham din jamiyat taraqqiyotida axloqiylikni ta'minlanishida ma'lum ma'noda xizmat qilishda davom etmoqda. Jamiyat taraqqiyoti uchun bugun ham diniy, ham dunyoviy omil muhim. Dinning hozirgi zamon ijtimoiy hayotda, xalqaro munosabatlarda, madaniy hayotdagi mavqeidan kelib chiqqan holda qayd etish lozimki, din bundan keyin ham kishilarni o'zaro hamjihatlikka, tinchlikka, ezgulikka undovchi omil bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar o'yxati

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади.. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2019. –Б. 31.
2. Мирзиёев Ш.М. Милий тикланишдан – миллий юксалиш сари. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2020. –Б. 12.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Д ҳарфи. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2001 йил. 271 бет.
4. Диншунослик (дарслик) –Т., “Меҳнат”, 2004., 11 бет
5. Маънавият: асосий тушунчалар луғати – Т.: “Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти” нашриёти.
6. 2009. 173 бет.
7. Фалсафа: энциклопедик луғат – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти.
8. 2010. 35 бет.

TIJORAT BANKLARIDA MASOFAVIY BANK XIZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.

Mahmudov Rasuljon Bahodirovich

“UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY” NOTM katta o'qituvchisi

Bugungi kunda banklar juda ko'p turli xil xizmatlarni taqdim etadilar: sug'urta xizmatlari, pul muomalasi va kredit munosabatlarini shakllantirish va moliyalashtirish, qimmatli qog'ozlar bilan ishlash, vositachi sifatida operatsiyalarni amalga oshirish, shuningdek mulkni boshqarish. Mavjud masofaviy bank xizmatlarini bozorida esa mijozlarga kredit va kredit kartalari, debet va ish haqi kartalari, virtual kartalar, joriy hisobvaraqlar, milliy va xorijiy valyutadagi depozitlar va o'kazmalar, aktsiyalar,

¹⁹⁶ Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq.T.”O'zbekiston” NMIU. 2016 y.14-bet

obligatsiyalar, valyuta ayirboshlash, trast operatsiyalari va konsalting kabi xizmatlar taklif etiladi.

Bank xizmatlarini takomillashtirishning muhim va istiqbolli yo'nalishi bu - **masofaviy**, ya'ni **masofaviy** bank xizmatlarini rivojlantirish hisoblanadi. Buni bir qator sabablarni ta'kidlash joiz:

1. yirik korporativ mijozlarga xizmat ko'rsatishning yangi darajasini yaratish;
2. kichik va o'rta biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslarga xizmatlar ko'rsatishda raqobatdosh ustunlikning o'sishi;
3. tijorat banklari va ularning mijozlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning qulay va samarali mexanizmlarini yaratish.
4. masofaviy bank hizmati har bir mizozga vaqt chegarasiz ya'ni o'z hisob raqamini yigirma to'rt soat boshqarish va nazorat qilish imonini beradi;
5. to'lovlarni o'tkazish;
6. to'lov o'tishi bosqichlarini kuzatish;
7. barcha hisobotlarni olish kabi amaliyotlaridan istalgan vaqtda foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Bank mijozlari uchun xizmat ko'rsatishning ushbu modifikatsiyasi xizmatlar va mahsulotlar haqida ma'lumot olish, anketalar va blankalarni to'ldirish, bank mahsulotlari va xizmatlarini olish uchun bank bilan ishlashda xizmat ko'rsatish darajasini oshirish va moliyaviy hamda vaqt xarajatlarini kamaytirishni anglatadi, shuningdek, undan foydalanish va uni nazorat qilish. Bank uchun bu samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko'rsatish darajasini yo'qotmasdan mijozlar bazasini sezilarli darajada kengaytirish imkoniyatini yaratadi. Elektron bank xizmatlarining rivojlanish dinamikasini tahlil qilar ekanmiz, keyingi yillarda naqd pulsiz hisob-kitoblar sezilarli darajada oshgani yaqqol ko'rinib turibdi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz pul o'tkazmalari soni va hajmining dinamikasi naqd pulsiz aylanmaning ko'payishi va tranzaksiya talabini, birinchi navbatda, kredit tashkilotlari xizmatlaridan foydalanishning uzoq muddatli tendentsiyasidan dalolat beradi.

Iqtisodiyotning bank sektoridagi to'lov aylanmasining tahlili shuni ko'rsatdiki, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi orqali amalga oshirilgan naqd pulsiz pul o'tkazmalari soni va hajmi dinamikasi, birinchi navbatda kredit tashkilotlarining tranzaksiya talabini qondirish uchun bank tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar, naqd pulsiz hisob-kitoblar va pul o'tkazmalarining uzoq muddatli o'sishini ko'rsatmoqda. Naqd pulsiz pul o'tkazmalarining o'rtacha kunlik hajmi dinamikasi tahlili shuni ko'rsatadiki, o'rtacha kunlik hajmlarda har yili o'sish kuzatilmoqda. To'lov vositalarining boshqa turlari bo'yicha 2018 yildan 2021 yilgacha bo'lgan davrda naqd pulsiz o'tkazmalar ulushining kamayishi kuzatilmoqda. Hozirgi vaqtda bank sohasida axborot xavfsizligining ahamiyatiga e'tibor keskin ortdi. Bu bank ichidagi ma'lumotlar oqimining tez o'sib borayotgani bilan bog'liq, bundan tashqari, ularning aksariyati maxfiylikni ta'minlash uchun yuqori talablarga ega. Masofaviy (elektron) bank xizmatlarining rivojlanishi banklar tomonidan bunday rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini tashkil etuvchi strategik rejalarini amalga oshirish bilan bog'liq. Masofaviy (elektron) bank bozori ishtirokchilari bir nechta rivojlanish strategiyalariga amal qilishlari mumkin, ular orasida uchta asosiy strategiya mavjud: xarajatlarni minimallashtirish, iste'molchilar guruhlarini farqlash va ma'lum bir mahsulotga e'tibor qaratish.

Ushbu uchta asosiy strategiyaga muvofiq, har bir strategiya doirasida masofaviy (elektron) bankingni rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

1) xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini amalga oshirishda sa'y-harakatlarni masofaviy (elektron) bank xizmatlari narxini pasaytirishga yo'naltirish kerak;

2) iste'molchilar guruhini farqlash strategiyasini amalga oshirishda - masofaviy (elektron) bank xizmatlari sifatini oshirish, xizmatlar ro'yxatini kengaytirish, masofaviy (elektron) bank xizmatlarining moslashuvchanligi, foydalanish imkoniyati va xavfsizligini oshirish; «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya

3) yo'naltirilgan strategiyani amalga oshirishda - masofaviy (elektron) bank xizmatlari doirasida alohida mahsulotlarning torroq ixtisoslashuviga.

Masofaviy (elektron) bank xizmatlariga kelsak, ochiq tizimlarni rivojlantirish bo'yicha umumiy g'oyalarga asoslanib, quyidagi rivojlanish yo'nalishlarini tavsiya etish mumkin:

- ochiq tizimlarning murakkablik darajasini oshirish istagi;

- tizim ishtirokchilarining ushbu tizimlarning murakkablik darajasini cheklash istagi;

Tahlilchilar takomillashtirilgan bank texnologiyalaridan foydalangan holda keyingi bir necha yil ichida banklar va mijozlar o'rtasidagi munosabatlarda keskin o'zgarishlar bo'lishini kutishmoqda. Ba'zi mamlakatlar egri chiziqdan oldinda, masalan, mijozlarga xizmat ko'rsatadigan "masofaviy" banklarning paydo bo'lishi bilan on-layn, ya'ni jismoniy aloqasiz va bank ofisiga murojaat qilmasdan. Masofaviy (elektron) bank ma'lumotlar bazasida individual mijozlar, hisoblar va mahsulotlar uchun tuzilgan barcha operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlar saqlanadi. Masofaviy yoki elektron tizim mijoz uchun ham, bank uchun ham afzalliklarga ega. Tahlilchilar 2022 yil oxiriga qadar O'zbekistonda mobil banking ilovalari yordamida to'lovlar aylanmasi 60 foizga o'sishini kutmoqda. O'zbekiston Respublikasining Markaziy Bank Axborotlashtirish Bosh markazi ma'lumotlariga ko'ra, 2018 va 2021 yillar oralig'ida bu ko'rsatkich yiliga o'rtacha 38% ga o'sadi. Bunday holda, bank ikki barobar foyda oladi:

- Birinchidan, masofaviy (elektron) bankning xarajat darajasi jismoniy filiallar orqali ishlaydigan banknikiga qaraganda past.

- Ikkinchidan, masofaviy tizim marketing xizmatlari uchun juda samarali vositadir - bu sizga bankning mijozlar bilan tez-tez (oyiga o'rtacha 2-3 marta) aloqalarini o'rnatishga imkon beradi, bu sizga talabga muvofiq xizmatlar taklifini va ularga narxlarini moslashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ma'lumotlar bazasi tahlili bank tomonidan o'z faoliyatini bashorat qilish, mijozlarga kelajakda kerak bo'ladigan yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish va joriy qilish uchun ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ражабова А.М. Слияние банковских и государственных электронных услуг: новые возможности ДБО РУз // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. 2021. № 4.

2. «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya 2. Камилова С.В., Лопатин В.А. Национальная платежная система: структура, технологии, регулирование. Международный опыт, узбекская практика. М.: КНОРУС, 2020.

3. <https://www.strategyanalytics.com/strategy-analytics/blogs/smart>

HOTIN-QIZLARNI IQTISODIY-IJTIMOY SOHADAGIO'RNINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Xolmirzayev Furqatbek Muxtarjonovich

“University of Economy and Pedagogy” NOTM asistenti

Hozirgi davrda hukumatimizning asosiy vazifasi aholini ijtimoiy himoya qilishga, shuningdek asosan xotin- qizlarni va ishsizlikni kamaytirish maqsadida turli hil ko'inishdagi amaliy ishlarni ro'yobga chiqarmoqdalar.

Biz Andijon viloyati Pahtaobod tumani misolida aholini ijtimoiy holati va xotin qizlarni ijtimoiy himoya qilish chora tadbirlari to'g'risida tahlil qilib, tumanda mahallalar soni – 67 ta, aholi soni – 208,7 ming nafar, hududdagi xonadonlar soni – 39,2 mingta, ishsizlar – 6,7 ming nafar (ishsizlik darajasi – 9,1 foiz), xorijga ishlashga ketganlar – 15,6 ming nafar, maktab bitiruvchilari 2140 nafar.

Ishsizlik darajasi yuqori mahallalar fuqarolari yig'inlari – 8 ta (Yangiobod, Shuvoqzor-Boykechik, Soxil, Durdiyor, Pushmon, Iltifot, Guldiyor, Do'stlik), shuningdek kambag'al oilalar soni – 9 704 ta.

01.01.2024 yil holatiga jami ro'yxatdan o'tgan kichik biznes subyektlari – 1817 ta, xorijiy va qo'shma korxonalar – 6 ta. Faoliyat ko'rsatmayotganlari – 772 ta.

2023 yilda:

- a) sanoat mahsulotlari hajmi – 961,6 mlrd. so'm (106 foiz);
 - b) qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi hajmi – 3,9 trln. so'm (107 foiz);
 - v) xizmatlar hajmi – 862 mlrd. so'm (112 foiz);
 - g) o'zlashtirilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya va kreditlar – 16 mln. dollar (126 foiz);
 - d) eksport hajmi – 20,0 mln. dollar (100 foiz), shu jumladan sanoat eksporti – 15,2 mln. dollar, qishloq xo'jaligi – 4,8 mln. dollar;
 - ye) soliq tushumlari hajmi – 27 mlrd. so'm (110 foiz);
 - j) yaratilgan yangi ish o'rinlari – 31 ming nafar (120 foiz);
 - z) jami muammoli kredit – 20,4 mlrd. so'm (qo'yilmaning 29 foizi). Shundan, oilaviy tadbirkorlik dasturi doirasida 13,7 mlrd. so'm (qo'yilmaning 11,9 foizi);
- Ijtimoiy soha va infratuzilma holati (1 yanvar holatiga):
- a) uy-joyga muhtoj oilalar soni – 264 ta;
 - b) mahallalarda 25 km yo'llar ta'mirtalab;
 - v) markazlashgan ichimlik suvi yetib bormagan, biroq alternativ ichimlik suvi manbalaridan 18,1 ming nafar aholi foydalanadi (ta'minlanganlik darajasi – 91,1 foiz).
 - g) maktabgacha ta'lim bilan qamrov darajasi – 88 foiz, bog'cha mavjud bo'lmagan mahallalar soni – 4 ta (Rohat, Ming o'rik, Haqiqat, O'rikzor);
 - d) o'quvchilari 30 nafardan ko'p sinflar soni – 181 ta, ta'mirtalab maktablar soni – 3 ta.

Ishsizlik bo'yicha:

Tumanda xatlov natijasida 7699 nafar ishsizlar aniqlandi. Shundan ayollar 3705 ta, yoshlar 1301 tani tashkil etadi. Migrantlar soni 15,6 ming nafar. 2024 yil davomida mehnat bozoriga 2,1 mingta bitiruvchilar kirib keladi.

Aholi bandligiga ko'maklashish dasturi doirasida 67 ta MFYdagi 19,1 ming nafar aholini bandligini ta'minlash rejalashtirilgan, bunda.

- 3,9 ming nafari doimiy;
- 11,3 ming nafari mavsumiy;
- 3,8 ming nafari vaqtinchalik ishlarda band qilish hamda
- 3,1 ming nafarini 1-chorakda;
- 8,8 ming nafarini 2-chorakda;
- 4,5 ming nafarini 3-chorakda;
- 2,5 ming nafarini 4-chorakda.

-992 nafar ish bilan band bo'lmagan fuqarolarni kasb-hunar, tadbirkorlik ko'nikmalari va xorijiy tillarga o'qitish:

- 168 nafarini 1-chorakda;
- 297 nafarini 2-chorakda;
- 348 nafarini 3-chorakda;
- 179 ming nafarini 4-chorakda o'qitilishi rejalashtirilgan

Yanvar oyi rejasi 167 nafarni tashkil etib, amalda 205 nafarga bajarildi, yoki rejaga nisbatan 122 foizga bajarildi.

Chetda ishlash istagida bo'lgan fuqarolarni "Ishga Marhamat" Mono-markazi orqali chet tili (Nemis, Ingliz, koreys, Yapon tillari A1, A2, B1, B2) sertifikatlariga o'qitish hamda Migratsiya agentligi Andijon viloyati filiali bilan hamkorlikda ish beruvchi chet davlatlariga yuborish ishlari olib borilmoqda.

2024 yil davomida Paxtaobod tumanida 29,0 dollarlik to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'zlashtiriladi.

"2U" MCHJ tomonidan agrosanoat klasterini tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 28,5 mln.dollar, shundan 2024 yilda o'zlashtirish prognozi 10,0 mln dollar."Xojaobod fayz-m" MCHJ tomonidan to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 16,0 mln.dollar, shundan 2024 yilda o'zlashtirish prognozi 10,0 mln dollar."Samtex premium" MCHJ (Skorton tekstil MCHJ) paxta tolasini tayyorlash va yig'ishtirishni tashkil etish loyihasi. Loyihaning umumiy qiymati 10,0 mln.dollar, shundan 2024 yilda o'zlashtirish prognozi 9,0 mln dollar.Yanvar oyi o'zlashtirish prognozi 2,3 mln.dollarni tashkil etib, amalda 2,3 mln.dollarga bajarildi.

Sanoat sohasida "UNIVERSE MAX STAR" MCHJ tomonidan umumiy qiymati 12,0 mlrd.so'm investitsiya mablag'lari hisobiga "GM plastik buyumlari ishlab chiqarishni tashkil etish (Sobalt va Onix uchun eshik ruchkasi va plastik detali)" loyihasi amalga oshiriladi. Loyiha amalga oshirilishi natijasida 20 nafar yangi ish o'rinlari yaratiladi hamda 10 mlrd.so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqariladi.

Xulosa qilib aytganda tumanning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi va aholini ijtimoiy himoya qilish kambag'allikni qisqartirish shuningdek xotin qizlarni ijtimoiy qo'llab quvvatlash ko'rsatkichlari davr talablariga mosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Me'yoriy hujjatlar to'plami 2022-2024.
2. Pahtaobod tumani statistik ma'lumotlari.
3. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/51693-milliy-statistikani-rivojlantirish-ustuvor-vazifa>

O'ZBEK MUSIQA SAN'ATI RIVOJINING TARIXIY VA ZAMONAVIY QIYOFASI TAHLILI

Achildiyeva Muyassarxon Adiljonovna. Farg'ona davlat universiteti "San'atshunoslik" fakulteti "Musika ta'limi va madaniyat" kafedrasi katta o'qituvichisi
Tel: +99891 397-00-88

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek musiqa san'atining tarixiy va zamonaviy qiyofasi xususida bayon etiladi. Shuningdek, musiqa san'atining tarixiy takomil bosqichlari, davrlashtirish masalalari atroflicha fikr-mulohazalar aks etgan.

Kalit so'zlar: konsert, ritm, an'ana, zamonaviy musiqa, uslub, maqom, doston, ashula, katta ashula.

Аннотация: В данной статье описывается исторический и современный облик узбекской музыки. Также имеются мнения об этапах исторического совершенствования музыкального искусства, вопросах периодизации.

Ключевые слова: концерт, ритм, традиция, современная музыка, стиль, статус, эпос, песня, большая песня.

Abstract: This article describes the historical and modern image of Uzbek music. Also, there are opinions about the stages of historical improvement of music art, periodization issues.

Key words: concert, rhythm, tradition, modern music, style, makom, doston, ashula, katta ashula.

KIRISH

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot bosqichida xalqimizning tarixan boy va zamonaviy ma'naviyati ulkan zamin bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda o'z oldimizga qo'ygan vazifamiz farzandlarimizning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdir.

Bu ulkan vazifa yoshlarni yuksak ma'naviyatli, intellektual boy, jismonan sog'lom, barkamol shaxslar qilib tarbiyalash har qachongidan ko'ra jiddiy va muhim ekanligini ko'rsatadi. Shaxsning aqliy va ruhiy boyligi, intilishi, faolligi mohiyati, olam, kishilarga gumanistik munosabati ko'p jihatdan ma'naviy omillarga bog'liq bo'ladi. Barcha millatning o'zligini ko'rsatib beradigan urf-odatlar, qadriyatlari, an'analari bo'ladi. Ayniqsa, milliylik ruhini madaniyat, xususan san'at keng ochib beradi. Shunga ko'ra, mavzuning dolzarbligini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Birinchidan, Yangi O'zbekistonda fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlatning faoliyati barcha sohalar rivojlanishini uyg'unlashtirish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayot yaxlitligini ta'minlashda ko'zga tashlanadi. Jamiyat bilan shaxs madaniyati, ularning o'zaro dialektik aloqadorligini qaror toptirish islohotlarni ma'naviy mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Ikkinchidan, har bir davr shaxsni o'zining ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy va madaniy manfaatlaridan kelib chiqib, muayyan bilimlar, tamoyil va xulq-atvor qoidalari asosida tarbiyalaydi. Bu narsa milliy taraqqiyotning o'ziga xos yo'lidan borayotgan O'zbekiston uchun o'ta muhim. Shaxsning kamol topishi, eng avvalo, unda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishga asoslanadi. Shunday ekan, hozirgi davrning ijtimoiy-madaniy vaziyati yoshlarning ma'naviyati yuksalishida o'zbek musiqa san'ati rivojlanishini, umuman san'atni tadqiq qilishni taqozo etadi.

Uchinchidan, musiqa san'ati barkamol avlodning yuksak ma'naviy fazilatlarini shakllantirishda, baxt-saodat, ilm-ma'rifatga aqliy va axloqiy fazilatlarini uyg'unlashtirish orqali erishishga, ruhiy hayot in'ikosi bo'lgan san'at (ayniqsa, she'riyat, musiqa) kishilar tuyg'usiga chuqur ta'sir etishi bilan go'zallik tuyg'usini hosil qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbek musiqa san'ati tushunchasi O'zbekistonning o'ziga xos va o'ziga xos musiqa an'alarini belgilab beruvchi turli unsurlarni o'z ichiga oladi. Bu mamlakat tarixi, madaniyati va geografiyasidan kuchli ta'sirlangan an'anaviy, xalq va klassik musiqa uslublarning boy uyg'unligi bilan ajralib turadi.

1. An'anaviy o'zbek musiqasi: An'anaviy o'zbek musiqasi o'zbek musiqa san'atining poydevorini tashkil qiladi. U ko'pincha milliy ijrochilik san'ati (tanbur, dutor, rubob, doira va h.k) kabi an'anaviy cholg'ulari jo'rligida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan keng ko'lamli janr va uslublarni o'z ichiga oladi. An'anaviy musiqa o'zbek madaniyati va an'alarida chuqur ildiz otgan.

2. Xalq musiqasi: O'zbekiston o'zining turli mintaqaviy xalq musiqa uslublari bilan mashhur bo'lib, ular mamlakatning turli qismlarida farqlanadi. Bu uslublarga musiqiy folklor, kasbiy musiqa janrlari maqom, doston, ashula, qo'shiq va boshqalar kiradi. O'zbekiston xalq musiqasi o'zining jo'shqin ohanglari, shijoatli ritmlari, ko'pincha an'anaviy cholg'ulari bilan ajralib turadi.

3. Mumtoz musiqa: O'zbekistonda fors, arab va turk musiqa uslublari ta'sirida mumtoz musiqa san'ati an'alarini mavjud. Mumtoz asarlar ko'pincha rubob, tanbur, dutor, g'ijak, doira kabi cholg'u asboblari yordamida ijro etiladi. O'zbekistondagi mumtoz musiqa murakkab ohanglar, murakkab ritmlar va badihalarini namoyish etadi va ko'pincha rasmiy konsert muhitida ijro etiladi.

4. Zamonaviy musiqa: Keyingi yillarda o'zbek musiqa san'ati zamonaviy va innovatsion unsurlarni o'zida jamlagan holda rivojlanmoqda. Bunga an'anaviy va g'arb musiqa uslublarning uyg'unlashuvi, shuningdek, elektron cholg'ular va texnologiyalarning integratsiyasi kiradi. Zamonaviy o'zbek musiqasi ko'pincha zamonaviy mavzular va ijtimoiy masalalarni o'zida aks ettiradi va O'zbekistonda ham, xalqaro miqyosda ham shuhrat qozongan.

5. Raqs san'ati: O'zbek musiqa san'ati Buxoro va Xorazm, Farg'ona raqs uslublari kabi an'anaviy raqs turlari bilan chambarchas bog'langan. Ushbu raqslar ko'pincha musiqa bilan birgalikda ijro etiladi, bu esa jozibali vizual va eshitish tajribasini yaratadi. Raqs o'zbek musiqa san'atining umumiy ijrosi va namoyishining ajralmas qismidir.

Umuman olganda, o'zbek musiqa san'ati tushunchasi O'zbekistonning an'anaviydan tortib to zamonaviy uslublargacha bo'lgan boy va rang-barang musiqa an'alarini o'z ichiga oladi. Bu O'zbekistonning o'ziga xos musiqiy o'ziga xosligini ta'kidlab, mamlakatning madaniy merosi, ijodkorligi va badiiy ifodasining aksidir.

NATIJALAR

O'zbek musiqa san'ati tushunchasi - o'tmishdan meros bo'lib qolgan, davrlar silsilasida shakllanib, sayqallanib "ustoz-shogird" ijodiy maktabi asosida, og'izaki tarzda o'tib kelgan, nodir milliy musiqiy meros namunalari, bastakorlar, hofiz-u sozanda (mutrib

va mug‘anniylar!) tomonidan bastalangan musiqiy navlar (maqom, doston, qo‘shiq, ashula, katta ashula) tushuniladi. (Fikr bizniki! M.A).

O‘zbek xalqining ko‘xna va boy musiqa madaniyati asrlar osha qudratli ma‘naviyat manbai bo‘lganligi o‘tmish tarix zarvaraqalaridan ma‘lum. Binobarin, milliy qadriyatlarni ajoyib an‘analar ila o‘zida mujassam etgan an‘naviy musiqamiz xazinasini hanuzgacha badiiy-estetik qimmatini yo‘qotmasdan kelmoqda. An‘naviy musiqaning aytim-ashula (so‘z, kuy va ijro) va cholg‘u yo‘llari (cholg‘u, kuy va ijro usuli) uyg‘unligi va tarixning chinakam aks sadosi bo‘lib doimo saqlanadi.

O‘zbek musiqasining janrlar tizimi g‘oyat rang-barang bo‘lib, tarixiy asoslari qadim ajdodlarimiz badiiy tafakkuri kashfiyotlariga borib taqaladigan bu ma‘naviy qadriyatlar silsilasida an‘naviy madaniyati bilan bog‘liq bo‘lgan an‘naviy o‘zbek musiqasi ijodiyoti muhim o‘rin tutadi. Asrlar osha yuksak darajada taraqqiy etganligi uchun ham ushbu badiiy ijodiyotning o‘ziga xos lokal uslublari va ijro usullari kelib chiqqan. Ushbu asosda xalq orasida bolalar marosim qo‘shiqlari va cholg‘u ohanglaridan tortib to maqom turkumlarigacha ijodiyot va ijrochilik namunalari ko‘p asrlar davomida sozandayu-xonandalar va bastakorlar tomonidan ijod etib kelingan. Shu bois cholg‘u va aytim-ashula yo‘llari avloddan-avlodga, ustozdan shogirdga og‘zaki an‘anada o‘tib, o‘zlashtirilib, sayqal topib hozirgi kungacha rivoj olib kelmoqda.

O‘zbek musiqa san‘atining tarixiy ildizlari o‘zoq davrlarga borib taqaladi. Bugungi kunda o‘zbek musiqa san‘atini davrlashtirish borasida ham ayrim muammoli masalalar ham yo‘q emas. Musiqa san‘atining aynan qaysi davridan o‘zbek musiqasi qaror topganligi borasida ayrim farazlar ilgari suriladi. Bu borada san‘atshunoslik fanlari doktori, professor, musiqashunos olim, folklorshunos Rustambek Abdullaevning ilmiy tadqiqotlarida an‘naviy o‘zbek musiqasini tarixiy davrlashtirish borasida tadqiqotlar olib borgan.¹⁹⁷ Olimning ilmiy ishlariga nazar soladigan bo‘lsak, an‘naviy o‘zbek musiqasining rivojlanish tarixini shartli ravishda ikki bosqichga ajratadi.

Birinchi bosqich – XIX asrgacha bosib o‘tilgan yo‘l, og‘zaki an‘anada saqlanib rivojlanishi, har biri o‘z nomiga va uslubiga ega bo‘lishi; **Ikkinchi bosqich** – XX asrdan boshlab an‘naviy musiqa namunalariga yangicha qarash: ularni yozib olish, nashr etish, ilmiy o‘rganish, yangi musiqa ta‘lim tizimi orqali o‘zlashtirish (an‘naviy maktab uslublari saqlagan holda), bastakorlik hamda kompozitorlik ijodiyotida qo‘llash. Har bir bosqich o‘zgacha ma‘lum tarixiy davrlariga bo‘linadi.

MUHOKAMA

O‘zbek xalq musiqasining tarixiy rivojlanishi omillari xususida san‘atshunoslik fanlari nomzodi, professor, yirik musiqashunos olim Ravshan Yunusov quyidagi fikri ta‘kidlaydi.

“O‘zbek xalq musiqasining tarixiy rivojlanishida mazkur mahalliy uslublari Buxoro-Samarqand, Surxondaryo-Qashqardaryo, Xorazm, Farg‘ona-Toshkent (mazkur mahalliy uslubning beshinchisi Qoraqalpog‘iston mahalliy uslubi¹⁹⁸) ining kelib chiqishi juda ko‘p narsalarga bog‘liq bo‘lgan. Shu jumladan, millatimiz shakllanishining tarixan uzun

¹⁹⁷ Қаралсин! R.Abdullayev. An‘naviy o‘zbek musiqasi asoslari. Konservatoriya talabalari uchun darslik. “MUSIQA” nashriyoti. Toshkent: 2022-y, 27-b.

¹⁹⁸ Qoraqalpog‘iston mahalliy uslubi borasida bugungi kunda yirik tadqiqotlar o‘tkazilmagan. Ushbu mahalliy uslub o‘zining tili, alohida lokal zona, urf-odat, rasm-rusum, marosim, musiqiy meros namunalari va janrlariga egaligi bilan boshqa mahalliy uslublardan ajralib turadi.

jarayonida serurug‘ va ko‘p qabilali turkiy tilli qadimiy qavmlarning o‘zaro birikib ketkanligi, xalq hayotining uzoq – yaqin o‘tmishida ro‘y bergan tarixshumul ahamiyatga molik katta ijtimoiy – siyosiy voqeliklar (masalan, hozirgi O‘zbekiston vohalarining davlatchilik nuqtan nazardan qadimgi zamon va o‘rta asrlarda bir qator katta – kichik podsholiklar, saltanatlar, xonlik va amirliklarga kirgani yoki ichidan bo‘linib ketgani), erli aholining turmush tarzi, qishloq va shahar madaniyatining o‘zaro o‘zgarib turgan muvozanatlari, dehqonchilik, bog‘bonchilik, chorvachilik, kasb – hunarmandchilikning o‘rni, iqtisodiy hamda ichki va tashqi savdo – sotiq ishlarning rivojlanish darajasi, boshqa millat va elatlar bilan o‘rnatilgan iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy aloqalarni, yaqin ko‘ni – qo‘shnichilikning o‘zaro ta’siri ahamiyatlidir”.

XULOSA

Mustaqillik sharofati bilan an‘anaviy o‘zbek musiqasi nafaqat qayta tiklandi, balki yanada keng rivoj olib, jahon madaniy muhitidan salmoqli joy egallab kelmoqda. Respublikamizning ijodiy-ijroviy va ilmiy jarayoniga asos bo‘ladigan milliy va umuminsoniy qadriyatlar qatorida asrlar osha bizgacha etib kelgan an‘anaviy musiqamiz – marosim qo‘shiqlari, mumtoz ashula yo‘llari, katta ashula, cholg‘u kuy va turkumlari, dostonchilik va maqomchilik san‘atlari xalqimiz madaniyatida beqiyos o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3391 sonli qaroridan.
2. P.Abdullaev. «Жанр катта ашула и его носители» (Монография), Ташкент:1988 г
3. R.Abdullayev. O‘zbek mumtoz musiqasi. Toshkent:. 2007 y.
4. R.Abdullaev. Katta ashula. (maqola). O‘zbekiston san‘ati. Toshkent 1989 y.
5. P.Abdullaev. Шедевры культурного наследия. Мозийдан садо. 1(45) Тошкент:. 2010 й.
6. «Музыка народов Азии и Африки» выпуск В Москва:1978 г.
7. “Shashmaqom saboqlari” II kitob, Toshkent:. 2005 y.
8. O.Matyaqubov. “Maqomot” Toshkent:. 2004 y.
9. O.Matyoqubov. Og‘zaki an‘anadagi professinol muzika asoslariga kirish. Toshkent:. 1983 y.
10. A.Zokirov “Hofizlar silsilasi”. (Magistrlik dissertatsiyasi) Toshkent:. 2006 g.
11. S.Mannopov. “So‘nmas navolar” (ommabop badiiy risola):. 2002 y.
12. Audio yozuv M.Tojiboyev bilan bo‘lgan suhbat. T:. 2007 y.
13. Andijon san‘ati fidoyilari. Toshkent:2018 y.
14. A.Odilov. O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi. Toshkent:1995 y.

ABU RAYHON BERUNIYNING BOSIB O'TGAN ILM YO'LI.

Xoldarov Saidbek Raxmadjon o'g'li Andijon davlat universiteti

Falsafa kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada, Beruniyning ilmiy yo'li, uning ilmiy metodlari va qiziqishlari haqida tushunchalar beradi va uning ilmiy faoliyatini yetakchi sohalar, masalan, matematika, astronomiya, geografiya, falsafa va boshqalar ustida kesib chiqadi. Shuningdek, maqola Beruniyning davlatlararo aloqalariga, jamiyatdagi o'rinbosari va uning zamonaviy ilmiy jamiyatdagi ahamiyatiga oid ma'lumotlar taqdim etadi. Maqola, Abu Rayhon Beruniyning ilmiy yondoshuvi va uning ilmiy faoliyati to'g'risidagi tasavvurlarni yanada kengroq ochadi.

Kalit so'zlar: geotektonik, yer, qonuniyat, zaruriyat, milliy, tasodifiyat, rivojlanish, ziddiyat, sabab, oqibat, bilish, bilim, ilm, modda, zamon.

Birinci prezedentimiz Islom Karimov buyuk allomamiz Abu Rayhon Beruniy haqida shunday bir ajoyib fikrlarni o'z asarida keltirib o'tgan edi. Milliy tariximizning yana bir yorqin yulduzi Abu Rayhon Beruniy faoliyatiga haqqoniy baho berar ekan, amerikalik fan tarixchisi Sarton XI asrni «Beruniy asri» deb ta'riflaydi. Bunday yuksak va haqli baho avvalo qomusiy tafakkur sohibi bo'lmish buyuk vatandoshimizning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan beqiyos hissasi bilan izohlanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Beruniy ilmiy masalalarda ham, tarixiy voqea-hodisalarga, o'z zamondoshlariga baho berishda ham o'ta xolislik va haqqoniylik bilan fikr yuritgan. Shu bois ham u hayotda ko'p aziyatlar chekkan, hatto umrining oxirida turmush qiyinchiliklariga duchor bo'lgan, ammo har qanday og'ir sharoitga qaramasdan, e'tiqodidan qaytmagani uning o'z ma'naviy ideallariga naqadar sodiq bo'lganidan dalolat beradi¹⁹⁹.

Turkistonlik ulug' alloma Abu Rayhon Beruniy 973-yil tavallud topadi. U otasidan juda yosh yetim qolgan va Iroqiylar xonadonida tarbiyalangan. Iroqiylarning oxirgi vakili Xorazmshoh, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad ibn

Iroq hisoblanadi. Xorazmshohning jiyani amakisining o'g'li Abu Nasr Mansur ibn Iroq Beruniyning ustozidir²⁰⁰. Beruniy juda yoshligidan ilm va fanga qiziqadi. U sevgan fanlar -astronomya, matematika, geodeziya, geografiya va mineralogiya edi³. Abu Rayhon Beruniy deyarli barcha fan sohalarida ijod etgan buyuk qomusiy alloma va mashhur mutafakkirdir. U yaratgan 152 ta asardan 30 ga yaqini bizgacha yetib kelgan.

Buyuk tabiatshunos Beruniy, o'zining salaflari xususan, Ahmad Farg'oniy va Muhammad Xorazmiy ishlab chiqqan bilishning ilmiy usulini rivojlantirib, yanada chuqurlashtirdi. Bundan tashqari alloma iqtisodiyotda ishlab chiqarishning har xil mehnat turlarining o'rnini tadqiq etgan. Oltin va kumushning umumiy ekvivalenti sifatida shakllanish qonuniyatlarini ilmiy asoslagan va jamiyat shakllanishida iqtisodiy omillarning o'rnini to'g'risidagi ta'limotni jahon ilm fani miqyosida katta hissa qo'shdi. Uning aytishicha, Kuzatishning ko'pligi ko'rilgan narsalarni eslab qolish qobiliyatini yaratadi²⁰¹. Beruniy o'zining o'gitida: Biliming shundayki, u yalang'och bo'lsang ham o'zingda qoladi, uni hammomga kirganingdagi xo'llik ham yo'qota olmaydi, -deydi. Beruniy inson xotirasini

¹⁹⁹ Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T: Ma'naviyat, 2008. 31-bet

²⁰⁰ N. Mamatov, A. Hojebayev, S. Yuldosheva. Falsafa. T-2005, 66-bet ³ O'sha kitob, 67-bet

²⁰¹ M.Qodirov. O'rta asr yaqin va o'rta sharq xalqlari naturfalsafasi. T. 2010. 77-bet ⁵ O'sha kitob. 79-bet

Allohning tuhfasil, deb hisoblaydi. U tirishqoqlik va ko'p shug'ullanish bilan ham xotirani mustahkamlash mumkin, -deydi. Beruniy tabiat hodisalarini bilishdagi nazariy-mantiqiy xulosa, qiyoslashning ahamiyatini benihoya katta ekanligini uqtirib o'tadi. Beruniy tarixiy hodisa va voqealar haqiqatini bilishga taalluqli hamma masalalarni har taraflama o'rganish zarurligini ko'rsatadi va bu bilan noto'g'ri yo'lga tushib qolishdan ehtiyot bo'lishga chaqiradi. U shunday yozadi: Xabar ko'z bilan ko'rgandek bo'lmaydi, degan kishining so'zi juda to'g'ridir. Chunki ko'rish ko'ringan narsaning o'zi bor paytida va o'z joyida turganida qarovchi ko'zining uni uchratishdan iboratdir. Xabarga yolg'onyashiqalar qo'shilmaganda, u ko'rishga nisbatan ortiqroq o'rinda turgan bo'lar edi. Chunki ko'rish va qarash shu payt, shu on bilan cheklanadi. Xabar esa narsaning ko'ringan payti va vaqtdan ilgari o'tgan va keyin keladigan hollaridan darak beradi; ana shuning uchun xabar mavjud narsalardan ham, kelajak narsalardan ham darak beraveradi. Yozish xabar turlarining biri bo'lib, uni boshqa turlardan ko'ra afzalroq hisoblash mumkin; qalamning mangu yodgorliklari bo'lmaganda, xalqlarning tarixini qanday bilar edik? So'ngra, odatda bo'lgan hol haqida berilgan xabar bir xil emas, balki (farqsiz) rost va yolg'on bo'lishi mumkin. Beruniy yolg'on xabarlarining muayyan va umumiy ildizlarini ochib tashlaydi. U bularni ma'lum guruh kishilarining manfaatlarini qaramaqarshiligida ko'radi. Uningcha, chinakam jasorat, qahramonlik so'zdami yo amaldami, har ikki holatda ham yolg'onga qarshi kurashda o'limni ham pisand qilmaslikda namoyon bo'ladi. Yolg'onchilikdan chetlanib, rostgo'ylikka yopishgan kishini boshqa odam u yoqda tursin, yolg'onchining o'zi ham sevib maqtaydi. Axir, o'z zararingizga bo'lsa ham, rost gapiring deyilganku²⁰², deb yozadi u. Kuzatish, ko'rish, tajribalar qilish, mantiqiy umumlashmalar chiqarish, ma'lumotlarni to'plash, xalq og'zaki ijodi, yozma yodgorliklarni o'rganish, barcha xabar, manbalarga tanqidiy qarash haqiqatni aniqlash uchun ularni birbiri bilan taqqoslab ko'rish, til qurilishini, yozuvlarni o'rganish – bular hammasi o'rta asrning buyuk qomusi alloma Abu Rayhon Beruniy ilmiy usulining asosini tashkil etadi. Alloma jismlarning o'zaro tortishuvi, Quyosh va Oyning tutilishi, zarra, inertsiya va sun'iy tanlanish, rivojlanish anomaliyasi, Yer qa'rida ro'y beradigan geotektonik siljishlar, Yer qiyofasining tadrijiy tarzda o'zgarib turishi, xilma-xil olamlar to'g'risida ilmiy bashoratlarni ilgari surgan. Uning falsafiy qarashlari tabiiy-ilmiy qarashlari ta'sirida shakllandi. U modda va zamon, qonuniyat, zaruriyat va tasodifiyat, harakat va rivojlanish, ziddiyat, sabab va oqibat kabi falsafiy muammolarga katta e'tibor bergan Beruniyning asarlarida bilish masalalari muhim maqomga egadir. Bilishga bo'lgan qiziqishning ikkita sababi bor. Birinchidan, bu o'ziga xos lazzatdir. Ikkinchidan, bilishdan maqsad odamlar ehtiyojlarini qondirishdir. Bilish sezgilar yetkazib bergan ma'lumotlardan boshlanadi. Ular bilishning yuqori bosqichi aqliy bilish uchun o'ziga xos ko'makchi va asos bo'lib xizmat qiladi. Bilimning chinligi kuzatuv va sinov- tajriba orqali belgilanadi. Ular tufayli ashyolarning muhim jihatlari o'rganiladi, ularning miqdoriy tomonlari aniqlanadi, bilish jarayonining samaradorligi oshib boradi.

Beruniy insonga tarif berarkan unga ko'ra, inson qiyofasi tabiat ta'sirining natijasidir. Uning ichki qiyofasiga kelsak, uni inson cheksiz sa'y harakatlar oqibatida tubdan o'zgartirishi mumkin. Har bir kishi o'z xulq-atvorining sohibidir. Jamiyat tadrijiy o'zgarishlar orqali rivojlanib boradi. Adolat, fuqaro uchun g'amxo'rlik, zulmni bartaraf

²⁰² O'sha kitob. 80-bet

etish, jamiyatni aql va adolat tugʻi ostida boshqarish mutafakkirning idealidir²⁰³. Beruniy insonning jismoniy tuzilishida umuman uning hayotida geografik omilning roli haqida ajoyib fikrlar bildirgan. Bu haqda u shunday yozadi: «Odamlar tuzilishlarining rang, surat, tabiat va axloqda turlicha boʻlishi faqatgina nasablarining turlicha boʻlishi emas, balki tuproq, suv, havo, joylarning ham turlichaligiga bogʻliqdir», deydi. Hatto tillarning turlichaligi ham geografik sharoitlarga bogʻliq deb bilib, shunday yozadi: «Tillarning turlicha boʻlishiga sabab odamlarning guruhlariga ajralib ketishi va bir-birlaridan uzoq turishidir. Beruniy moddiy va maʼnaviy ehtiyojlarni roʻli jamiyatda katta ahamiyatga egaligi, ehtiyojlarning turli-tuman va son-sanoqsizligini aytadi. U faqat ehtiyojlarni bir xilda soʻzlashadigan kishilar birgalikda taʼminlay olishlari mumkin. Buning uchun kishilardan shaharlar tashkil etish zarurati tugʻiladi.

Kishilardagi hayotiy ehtiyojlarni birgalashib qondirishga intilish oʻzaro birbirlariga yordamlashish kabi yaxshi niyatlar ularni jamiyatga birlashishga olib keldi, deb hisoblaydi. Ayni paytda Beruniy «Odamlar hammasi bir otaning bolalari va bir-birlariga juda oʻxshaydi. Lekin ular oralaridagi raqiblik va koʻrolmovchiliklardan ham holi emas», deydi. Beruniy jamiyat kishilar tomonidan oʻz ehtiyojlarini tushunib, oʻzlariga oʻxshash kishilar bilan oʻzaro, shartnoma asosida birga yashashdan iboratligini, ular birgalikda faoliyat koʻrsatishlari, mehnat qilishlari zarurligini aytgan.

Beruniy fikricha, baʼzi insonlar bu dunyodagi hayotida odamlarga koʻp yaxshiliklar qilgani tufayli, oʻlganlaridan keyin ularning ruhlari ham yaxshilik qilishni davom ettirgani uchun, odamlar ularning ruhlariga hurmat va taʼzim bildirib, ularning haykallarini yasab, chiroyli maydonlarga qoʻyganlar²⁰⁴. Buyuk allomamizning bu fikrida, barcha insonlarni ilm olishga va yaxshilik qilishga unadayotgani bejiz emasdir. Zero ilmli va yaxshilik qilgan odam qulidan nopok, nojoʻya ish kelmas, bundan tashqari bunday aql zakovatli, saxovatli insonlar bu dunyoni tark etganlaridan keyin ham ularning nomlari albatta xalqning yodida qolur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Karimov I.A. Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. T: Maʼnaviyat, 2008. 31b
2. N. Mamatov, A. Hojebayev, S. Yuldosheva. Falsafa. T-2005, 66-bet
3. Q. Nazarov, Falsafa maruzalar matni. T. 2000. 43-bet
4. Abu Rayhon Beruniy — Hindiston asari qarang 5-bet

²⁰³ Q. Nazarov, Falsafa maruzalar matni. T. 2000. 43-bet

²⁰⁴ Abu Rayhon Beruniy — Hindiston asari qarang 5-bet

XALQPARVAR DAVLATNI SHAKILLANTIRISHDA MAHALLA VA OILA INSTITUTI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Dilshodbek Komilov, Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: komilovdilshodbek1990@gmail.com +998934292217

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda demokratik boshqaruvning noyob namunasi hisoblangan mahalla institutining tarixi, jamiyat hayotida tutgan o‘rni, mustaqillik yillarida uning huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy asoslarda amalga oshirilgan islohotlar va mahalla tizimini mustahkamlash borasida olib borilgan ishlar o‘rganilgan. Shuningdek, Yangi O‘zbekistonda mahalla va oila institutlarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan dasturlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, oila, fuqarolar, islohot, ijtimoiy himoya, qo‘llab-quvvatlash. o‘zini o‘zi boshqarish, rivojlantirish.

Mahallaning bugungi faoliyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-ma‘rifiy hayotdagi o‘rni va ta‘sirini yanada oshib bormoqda mahallaga yangi huquq va vakolatlar berilishi natijasida fuqarolarning hayoti tubdan o‘zgarmoqda. Yangi O‘zbekistondagi strategik islohotlarda mahalla institutining o‘rni haqida fikr yuritar ekan, O‘zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoev “Mahalla – asrlar osha milliy urf-odat va an‘analarimizni bezavol saqlab, xalqimiz uchun ezgulik va tarbiya beshigi, yaxshi qo‘shnichilik va hamjihatlik maskani bo‘lib kelmoqda” - deya ta‘kidlaydi.[1]

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 1994-yil 23-avgustdagi 938-sonli “Kam ta‘minlangan oilalarni ijtimoiy himoyalash to‘g‘risida”gi farmoni hamda 1996-yi 10-dekabrda 1657-sonli “Bolali oilalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish to‘g‘risida”gi farmoni, kam ta‘minlangan oilalarni aniqlash oilalar uchun moddiy yordam tayinlash va to‘lash tartibi asosida oilaviy himoyaga muhtoj bo‘lgan bolali oilalarni ijtimoiy qo‘llab quvvatlashni kuchaytirish voyaga yetmagan farzandi bor oilalarga nafaqalar tayinlash va to‘lashni amalga oshirish, bo‘yicha tizimli ravishda davom ettirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 25- yanvardagi 33-sonli “Aholini ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamalarini aniq yo‘naltirilgan tizim qo‘llab-quvvatlashning 2002-2003 yillarda dasturini amalga oshirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlar huquqiy me‘yoriy hujjatlar asosida tashkil etadi va yuritib boradi, ushbu me‘yori hujjatlar asosida samarali islohotlar amalga oshirila boshlandi[2].

Oilalarda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ibratli milliy-diniy an‘analar hamda urf-odatlarini saqlab qolish aholini moddiy va ma‘naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV-bobida oila, bolalar va yoshlar masalasi o‘rin olgan bo‘lib, uning 76-moddasida oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir u jamiyat va davlat muhofazasidadir deb belgilab qo‘yilganligi[3].

Oilaning huquqiy asosini yaratibgina qolmay, oila faoliyati uchun moddiy-ma‘naviy poydevorini mustahkamlashga xizmat qildi. 1998-yilga kelib Oila kodeksidagi normalar jamiyatda oilalarning qonun bilan muhofaza etilishi va kafolati asosida davlatning yanada taraqqiy etishida oilalarning mustahkamligini ta‘minlaydi. Islohotlarni davomi sifatida mamlakatimizdagi osoyishta hayot va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta‘minlash maqsadida 1998-yilni “Mustahkam oila yili”, 2001-yilni “Onalar va bolalar yili”, sifatida nomlanishi islohotlar manzilli davom etayotganini ko‘rsatadi. Mahallalarda shakllangan xalq mentaliteti

dunyoqarashi yangi jamiyatga xos bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish, asnosida fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan mezonlar va qadriyatlarni fuqarolar ongiga singdirish muhim vazifalardan biriga aylandi. Oilalarni ijtimoiy va huquqiy jihatdan himoya qilish asosida yanada rivojlantirildi. 2012-yilga "Oila yili", davlat dasturi asosida oilalarning farovonligi ta'nimlash masalalarini hal etish orqali mahalla va oilalarda milliy qadriyatlarni tiklash, ijtimoiy jihatdan adolatli tizimni yaratmoqda.

Mahallalar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda taraqqiy etishida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyuldagi "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila institutini va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarning ta'lim muassasalar bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlar to'g'risida"gi 175-sonli qarori hamda Xalq ta'lim vazirligii huzurida "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi ta'lim-tarbiya sifatini o'rganish ta'lim tashkilotlaridagi bilan bog'liq masalalarga qaratilgan tadbirlarga mahalla, jamoatchilik kengashi va ota-onalar ittifoqini yanada kengaytirish maqsadida "Oila, mahalla, maktab hamkorlik markazlari" faoliyatidan samarali foydalanilmoqda "Ota-onalar universitetini" foydalanish kuchaytirilib, mahalla hududida davlat va jamoat tashkilotlari rahbarlari, mahallada istiqomat qiluvchi olim, yozuvchi va san'atkorlar, soha mutaxassislari, hayot tajribasiga ega bo'lgan fidoyi insonlar va mahalla faollarini jalb etilmoqda. Mahallada keng jamoatchilik o'rtasida mafkuraviy ishlarni samarali yo'lga qo'yish uchun dasturlar, konsepsiya va tadbirlar ishlab chiqilib amalga oshiriladi. Tarbiya jarayoni ishtirokchilari sa'y-harakatlarini birlashtirish maqsadida, mahalla va namunali oilalar vakillaridan targ'ibot guruhlari shakllantirilib, "Oila muqaddas tushuncha", "Oilaviy an'analar" "Mahalla va oila ma'naviyatini mustahkamlash, Ota-ona oila tayanchi", "Oilada sharqona sadoqat", "Siz oilangiz uchun mas'ulsiz", "Yosh oilalarda o'zaro munosabatlar madaniyati" mavzularida o'tkazilgan 650 ta ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, uchrashuvlar va davra suhbatlariga jami 26 mingdan ortiq aholining turli qatlamlari qamrab olingan edi [4].

Mahalla instituti bugungi kunda davlatchilik rivojining asosiy bo'g'inlaridan biri sifatida, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida ko'plab islohotlar, eng avvalo, mahalla institutlarini rolini oshirish davrning o'zi ta'qozo etmoqda. Mahalla instituti ming yillar davomida tarixan shakllangan hamda chuqur ildiz otgan, bo'lib xalqimizni birlashtirib turadigan mustahkam maskandir. Bugungi g'loballashtirish sharoitida o'zligimizni yo'qotmaslik har qachongidan ko'ra sergak bo'lishimiz, xalqimizning urf-odatlarini, an'analarini va qadriyatlarini saqlab qolish o'z yurtiga mexrini oshirishda, va aholini birlashtirishda, mahallaning tarbiya maskani sifatidagi o'rni muhim ekanligini ko'rsatmoqda.

"Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyati sari" g'oyasi yaqqol namoyon bo'lmoqda, aynan shunday yondashuv fuqarolarning hayoti va butun jamiyat hayotini boshqarishda va tashkil etishda ishtirok etish uchun imkoniyat yaratadi. Bu esa adolatli fuqarolik jamiyati tamoyillariga to'laqonli mos keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yildagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlari asosida mazkur yil "Sog'lom ona bola yili"da keng ko'lamli islohotlar jarayonida dastur tadbirlarini moliyalashtirishga joriy yilning birinchi choragida qariyb 1,3 trillion so'm miqdoridagi mablag' yo'naltirildi. Kam ta'minlangan va ko'p bolali oilalarning kamida 800 mingtasining ijtimoiy muhofazasini amalga oshirish uchun "Mehribonlik" uylari

tarbiyalanuvchilari, boquvchisini yo‘qotgan oilalarning 500 nafar o‘g‘li uchun omonat banklarida 1,0 million so‘mga hisob ochtirib “Sunnat to‘yi” o‘tkazish berish kabi ishlar amalga oshirildi. Ayollar va yosh oilalardagi tadbirkor ayollarga, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun kollejlarning bitiruvchilariga kreditlar ajratish oilaviy biznes va hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2000 ta yosh oilaga uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar xarid qilish uchun uy-joy qurish foizsiz ssudalar ajratish kam ta‘minlangan yosh oilalardan 50 000 nafar kishiga moddiy yordam ko‘rsatishda O‘zini o‘zi boshqarish organlarining ta‘lim muassasalari bilan hamkorligini yanada mustahkamlashda ushbu tizimli islohotlar “Nuroniy” jamg‘armasi, “Mahalla” fondi, O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasi, “Kamolot” YIH, “Oila” markazi, tomonidan amala oshildi.

Mahallada mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, ehtiyojmand, yordamga muhtoj insonlar holidan habar olish, boquchisini yo‘qotgan kam ta‘minlangan oilalarning to‘y tomosha, hashar va marakalarini ko‘pchilik bilan bamaslahat o‘tkazish, yaxshi kunda ham, yomon kunda ham birga bo‘lish kabi xalqimizga xos urf-odat va an‘analar mahalla muhitida shakllangan [5]. Jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasini oshirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. O‘zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining asosiy maqsadi-jamiyatda ayollarimizga e‘tibor xotin-qizlarning o‘rni va maqomini yanada mustahkamlash hamda ularning huquq va manfaatlarini ta‘minlashdan iboratdir. O‘z navbatida, “Ayollarga ilm berish-jamiyatni ilmi, ma‘rifatli va salohiyatli qilish”, degan qoidani hayotga tatbiq etishni taqozo etadi. Munis onalarimiz, mehribon opa-singillarimizning huquq va manfaatlarini, gender tengligini ta‘minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish barchamizning asosiy vazifalarimizdir [6].

Buni davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining faoliyatini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida 2023-yil 21-dekabrda PF-208-son farmoni, qabul qilinishi so‘nggi besh yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida oilalarni mustahkamlash xotin-qizlarning jamiyatda ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ayollarning tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, natijasida jamiyatda gender tengligini ta‘minlash borasidagi tizimli islohotlar amalga oshirildi. Ijtimoiy himoyaning yangi tizimi doirasida kam daromadli oilalarga beriladigan moddiy yordam odamlarga eng yaqin turuvchi mahalla aholisi yig‘inida tayinlanadigan bo‘ldi. Bunda fuqarolarning ishtiroki ulardan yuqori darajada fuqarolik madaniyati bo‘lishni ham taqazo etadi.

Xotin-qizlarning rahbar lavozimlardagi ulushi 35 foizga yetdi, birgina 2022-2023-yillarda 398 ming nafarining bandligi ta‘minlandi, 100 ming nafari imtiyozli asoslarda oliygohlarga qabul qilindi, 170 ming nafariga tahsil olayotgan oliygohlarining shartnoma to‘lovlari uchun imtiyozli ta‘lim kreditlari ajratildi, 14 ing nafari magistraturada bepul o‘qitilmoqda, 198 ming nafari kasbga o‘qitildi. Bundan tashqari, ayollar tadbirkorligi dasturlari doirasida joriy yilning o‘tgan davrida 225 mingdan ziyod loyihalarga 4,4 trillion so‘mga yaqin kredit, 40 mingga yaqin xotin-qizlarga jami 179,1 milliard so‘m subsidiya ajratildi.

2020-yildan boshlab yo‘lga qo‘yilgan “Ayollar daftari” tizimi orqali 2,5 milliondan ortiq xotin-qizlarga ijtimoiy-iqtisodiy, tibbiy, huquqiy va psixologik ko‘mak berish uchun 5,1 trillion so‘mdan ziyod mablag‘ yo‘naltirildi. 11 mingdan ortiq zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlarga tibbiy, psixologik va moddiy yordamlar ko‘rsatildi [7].

Mahalla urf-odatları va anʼanalariga tayangan holda, mahalla institutini yanada qoʻllab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlashda mahallalardagi ijtimoiy-maʼnaviy muhitni sogʻlomlashtirishda xotin-qizlarni jamiyatdagi ishtirokini qoʻllab-quvvatlash, ularning qonuniy manfaatlarini himoya qilish, shuningdek, ularning bandligini taʼminlashda oilaviy va xususiy tadbirkorlikka, keng jalb etish, zarurligini koʻrsatmoqda.

Bugungi islohotlarni halqimiz turmush tarzini yaxshilash, mamlakatimizning rivojlangan demokratik davlatlar qatoridan munosib oʻrin egallashiga qaratilgani bilan muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qisqa fursat ichida davlat boshqaruvi tizimidagi, ijtimoiy-iqtisodiy sohalardagi isloholarni dunyo hamjamiyati tomonidan Prezident Shavkat Mirziyoevni haqiqiy islohotchi sifatida haqli ravishda eʼtirof etmoqda. Mahalla tizimiga davlat rahbari tomonidan muntazam eʼtiborda boʻlishi mahalladagi oilalarga sogʻlom nafas bagʻishida etmoqda.

Xulosa

Oʻzbekistonda bugungi kunda mahalla mavqei yanada yuksala boshladi. Mahalla va oilalardagi turli ijtimoiy-iqtisodiy va maʼnaviy masalalarni hal etishda mahallaga murojaat qilina boshlandi. Jamiyatda oʻzining mustaqil boshqaruv faoliyatiga ega boʻlib borayotgan fuqarolar yigʻinlari, oʻzini oʻzi boshqarish organlari sifatida fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muhim roʻl oʻynamoqda, mustaqillik yillaridan boshlab ushbu institut faoliyatini yaʼnada rivojlantirishga eʼtibor kuchaytirildi. Bu borada esa fuqarolik jamiyati institutlar faoliyatini yanada jonlantirishga eʼtibor qaratilib, oilalardagi muammolarning mahallaning oʻzida hal qilish yoʻlga qoʻyilmoqda, barcha sohalar kabi oʻzini oʻzi boshqarish organlari tizimida ham inson omilini kamaytirish orqali raqamlashtirish jarayoniga bosqichma-bosqich oʻtkazilmoqda.

Birinchidan, oila-mahallaning bugungi kundagi hamkorligi yoshlarning kelajakda oʻz oʻrinlari topa olishlari uchun islohotlarni izchil davom ettirish, qoʻlga kiritilgan yutuqlarni eʼtirof etgan holda, oila-mahalla sohasida amalga oshirilayotgan ishlarni jamoatchilik nazorati asosida tanqidiy tahlil qilish lozim;

Ikkinchidan, mahalla raislarining hamda xotin-qizlar faollarining malakasini oshirib borishlari muhim. Ularni har 3 yilda respublikaning oʻquv markazlarda qayta tayyorlash va malakasini oshirish boʻyicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda ularning oylik ish haqlarini oshirish choralari koʻrib borish;

Uchinchidan, mahallalardagi ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar, kam taʼminlangan va nogironligi boʻlgan oilalarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash manzilli amalga oshirishda jamoatchilik nazorati amaliyotini qoʻllash;

Adabiyotlar roʻyxati

1. Yaangi Oʻzbekiston gazetasi № 58 (314), 2021 yil 22 mart
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi arxivi, M 975- jamgʻarma, 30-roʻyxat, 1885- yigʻmajild, 29-30-varaqlar.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “Oʻzbekiston” 2023. –B-43
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi arxivi Fond M 975- jamgʻarma, 30-roʻyxat 2305-yigʻmajild 62-63-varaqlar
5. Mirziyoev Sh.M Oʻzbekiston liberal-demokratik partiyasining 2016 yil 19 oktabrdagi VIII sʼezdidagi maʼruzasi//uzlidep.uz
7. Oʻzbekiston Respublikasi qonunchilik toʻplami 9-son (1029) 2022 mart 88-modda

ZAMONAVIY DUNYODA FAN, TA'LIM VA JAMIYATNING INTEGRATSIYALASHUVI MUAMMOLARI

Andijon davlat universiteti Falsafa kafedrası o'qituvchisi Mamirov Muhammadjon
Ma'rifjon o'g'li Mamirov1733@mail.ru

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim insonda nafaqat bilim, balki sifatli bilim va ta'lim, ma'naviy qadriyatlarni shakllantiradi. Shu sababli XXI asrda jahon hamjamiyati ta'limning roli va ahamiyatini qayta ko'rib chiqa boshladi. Dastlab globallashuv jarayonlari ta'limni isloh qilish ilmiy texnik inqilobning "ijtimoiy natijalari"dan biri sifatida ko'rila boshlandi. Ammo keyinchalik ta'lim iqtisodiy va ilmiy texnik taraqqiyotning hal qiluvchi omili va muhim sharti, jamiyat ijtimoiy tuzilmalarini shakllantirishning mexanizmi sifatida tan olindi. Ushbu maqoladan zamonaviy dunyoda ta'lim jarayonlarining bir qator muammolari hamda ularni hal etishga qaratilgan takliflar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, fan, madaniyat, integratsiya, tengsizlik, axborot, bozor, mehnat, identifikatsiya, ta'lim resurslari.

Kirish. Bugungi Globallashuv jarayonida fan va ta'lim muammolari mavzusi zamonaviy dunyoda dolzarb hisoblanadi. Avvalo zamonaviy dunyoda "globallashuv" atamasi nimani anglatishi xususida eslab o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasida "GLOBAL (frans. global — umumiy, lot. globus — shar) — 1) butun Yer sharini qamrab oluvchi; 2) har tomonlama, to'liq, yalpi, universal"²⁰⁵ — deya ta'rif berilgan bo'lsa, yana bir olim Fukuyama globallashuv tushunchasini "Zamonaviy jamiyatlarda ijtimoiy kapitalning asosiy manbalaridan biri - ijtimoiy qadriyat sifatida ta'minlanadigan ta'lim tizimidir"²⁰⁶ — deb yozadi. Globallashuv fan va ta'lim sohasida bir qator muammolarni keltirib chiqaradi, lekin shu bilan birga, yechimlar va imkoniyatlar ham taklif etadi. Hozirda rivojlangan davlatlar va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi tafovutlarni inobatga olgan holda muammo sifatida biz quyidagilarni sanab o'tishimiz mumkin:

Ta'limdagi tengsizlik: bunda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi ta'lim sifati farqi yuqori. Globallashuv tufayli rivojlangan davlatlarda ilmiy tadqiqotlar uchun ko'proq resurslar mavjud bo'lib, rivojlanayotgan davlatlar bunday imkoniyatlardan mosuvo bo'lib qolmoqda. Bu ilmiy salohiyat va ta'lim sifati o'rtasidagi tafovutlarni kuchaytiradi

Axborot xavfsizligi: Globallashuv dunyo miqyosida akademiklar va olimlar o'rtasida muloqotni osonlashtiradi, lekin bu jarayon kiberxavfsizlik va intellektual mulk huquqlari bilan bog'liq yangi muammolarni keltirib chiqaradi.

Texnologik bo'linish: Globallashuv tufayli texnologiyaga kirish imkoniyati notekis taqsimlanmoqda. Ba'zi hududlarda yuqori texnologiyali o'quv uskunalari va internetga kirish imkoniyati mavjud bo'lmaganligi sababli o'quv jarayoni sustlashadi. Ba'zi mamlakatlarda zamonaviy axborot texnologiyalari va internet imkoniyatlari cheklangan bo'lib, bu fan va ta'lim jarayonida rivojlangan davlatlarga nisbatan orqada qolishiga olib keladi.

²⁰⁵ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 363-bet

²⁰⁶ Фукуяма Ф. «Великий разрыв» -М..Изд.АСТ.2003. С. 19

Mafkuraviy tahdidlar hamda qadriyatlar evrilishi:²⁰⁷ Zamonaviy dunyoda fan va texnika rivojlanishi, global miqyosdagi madaniy tadbirlar, san'at va madaniyat niqobi ostida har qanday jamiyatning ming yillik qadriyatlar ildizigacha kirib boruvchi buzg'unchi g'oyalar va egosentrizm, kospolitizm, feminizm, "inson huquqlari" va boshqalar²⁰⁸.

Albatta globallashuv jarayonlari hozirda o'ziga xos murakkab rezonanslarni vujudga keltirishi bilan ahamiyatlidir. Ammo har qanday jarayonning o'zgarish va yangilanishning ijobiy va salbiy tomonlari har doim bo'lgan. E'tiborlisi bu borada ilm-fan fidoyilari bilan bir qatorda siyosiy arboblari ham o'z fikrlarini bildirib o'tgan edilar. Birgina Mahatma Gandining "Men toza havo kirsin deb derazamni ochib qo'yaman, ammo, tashqaridan chang va g'ubor kirishini ham inkor eta olmayman"²⁰⁹ degan so'zlarini esga olish fikrimizni isbotlash uchun yetarlidir.

Biz yuqorida globallashuv jarayonlarida fan va ta'lim, shuningdek ijtimoiy hayotning bir qator muammolari xususida fikr yuritgan bo'lsak endi ana shu muamolarga yechim o'laroq quyidagilarni taklif etamiz.

- Birinchidan Teng ta'lim imkoniyatlari yaratish. Rivojlanayotgan davlatlarga ta'lim resurslarini etkazib berish va ta'lim sifatini oshirish uchun xalqaro tashkilotlar va rivojlangan mamlakatlar ko'magida dasturlar ishlab chiqish lozim. Bu, o'z navbatida, global ta'lim muhitini yaxshilaydi. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar global ilmiy hamkorlik va taraqqiyotga hissa qo'shadi.

- Ikkinchidan madaniy xilma-xillikni saqlash – Ta'lim dasturlarida mahalliy madaniyat va tillarni o'rganishga e'tibor qaratish kerak. Bu nafaqat madaniy xilma-xillikni saqlashga yordam beradi, balki talabalar o'z madaniyatlarini tushunish va qadrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari turli millat va madaniyat vakillarining ta'lim tizimlari o'rtasida ko'pincha til to'siqlari va madaniy farqlar muammolari keltirib chiqaradi. Bu o'quv jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ta'lim tizimlariga ko'proq chet tillarni o'rgatish va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini kiritish zarur. Bu o'quvchilarni global muhitda muvaffaqiyatga ega bo'lishiga zamin yaratadi.

- Global akademik hamkorlikni rivojlantirish – Akademik hamkorlik va ilmiy tadqiqotlarni global miqyosda qo'llab-quvvatlash uchun xalqaro grantlar va ilmiy dasturlarni tashkil qilish kerak. Bu, o'z navbatida, ilm-fan va ta'limda yutuqlarga olib keladi.

- Texnologiyaga kirish imkoniyatini kengaytirish – Rivojlanayotgan hududlarda texnologiyaga kirish imkoniyatini oshirish uchun infratuzilma loyihalarini amalga oshirish kerak. Bunda xalqaro tashkilotlar va xususiy sektor hamkorlik qilishi mumkin. Rivojlanayotgan davlatlarda axborot texnologiyalari va internet infratuzilmasini rivojlantirish uchun sarmoya kiritish kerak. Bu raqamli tafovutni kamaytiradi va barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Globallashuv jarayonida fan va ta'lim tizimlari o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi, ammo bu muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik, resurslarni adolatli

²⁰⁷ <https://ilmiybaza.uz/document/globallashuv-sharoitida-milliy-manaviyatimizga-tahdidlar/>

²⁰⁸ Muhammadjon Ma'rifjon og, Mamirov. "GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAMIYATNING MAFKURAVIY IMMUNITETI. MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR UYGUNLIGI." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.3 (2022): 764-772.

²⁰⁹ "Speech at the Hindu Muslim Unity Conference", 1st March 1924, Vol. 20, p. 365

taqsimlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish zarur. Shu yo'l bilan biz global ta'lim va ilm-fan rivojiga katta hissa qo'sha olamiz. Globallashuv jarayonida fan va ta'lim sohasida yuzaga kelayotgan muammolar ko'p, lekin ular bilan bir qatorda echimlar va imkoniyatlar ham mavjud. Muammolarni aniqlash va ularni echish yo'llarini topish orqali global ta'lim tizimini yaxshilash mumkin. Shu tariqa, globallashuv jarayonidan samarali foydalanib, ta'lim va ilm-fan sohasida yangi yutuqlarga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 363-bet
2. Фукуяма Ф. «Великий разрыв» -М..Изд.АСТ.2003. С. 19
3. <https://ilmiybaza.uz/document/globallashuv-sharoitida-milliy-manaviyati-mizga-tahdidlar/>
4. Muhammadjon Ma'rifjon og, Mamirov. "GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAMIYATNING MAFKURAVIY IMMUNITETI. MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR UYGUNLIGI." *Новости образования: исследование в XXI веке* 1.3 (2022): 764-772.
5. "Speech at the Hindu Muslim Unity Conference", 1st March 1924, Vol. 20, p. 365
6. Muhammadjon, Mamirov. "HUMAN SPIRITUALITY IS A PRISON AGAINST FUNDAMENTALISM AND RADICALISM ON EVERY ASPECT." *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING* 3.5 (2024): 30-33.

XXI-ASRDA MILLIY MUSIQIY MEROSGA MUNOSABATNI O'ZGARIB BORISH DIALEKTIKASINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Xojimamatov Azimjon Farg'ona davlat universiteti

“San’atshunoslik” fakulteti “Vokal va cholg’u ijrochiligi” kafedrasida o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa va milliy musiqiy merosning falsafiy tadrijiyoti ko'rib chiqiladi. Musiqa va meros tushunchalari borasida Sharq olimlarining qarashlari maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: musiqa, milliy meros, falsafiy qarash, evolyutsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается философское развитие музыки и национальное музыкальное наследие. В статье отражены взгляды восточных ученых на понятия музыки и наследия.

Ключевые слова: музыка, национальное наследие, философский взгляд, эволюция.

Abstract: This article examines the philosophical development of music and national musical heritage. The views of Eastern scholars regarding the concepts of music and heritage are reflected in the article.

Key words: music, national heritage, philosophical view, evolution.

KIRISH

Mamlakatimizda keyingi yillarda ta'lim tizimi umumjahon talablari doirasida rivojlantirib, uning qadim ildizlarini, an'ana va qadriyatlarini saqlab qolishgagina emas,

balki ularni yanada takomillashtirishga muvaffaq bo‘lindi. Ma’naviy tarbiya kunning eng dolzarb masalasi ekan, bu ishga yurtimizning barcha ziyolilari – o‘qituvchilar, jurnalistlar, yozuvchilar, vrachlar, artistlar, barcha rahbarlar birdek mas’uldirlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Har bir yangi avlod moddiy va ma’naviy madaniyat negizini har gal yangitdan yaratmaydi, balki o‘tmish avlodlar tomonidan yaratilgan mavjud madaniy boyliklarga tayanadi. Tarixiy vorislik kishilik jamiyati, jumladan, madaniyati taraqqiyotining zaruriy shartidir. Madaniyat boyliklari jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida uning extiyojlari tufayli yuzaga kelib va mazkur jamiyat hayotini aks ettirib, shu jamiyat bilan birga yo‘q bo‘lib ketmaydi, balki o‘z davrini o‘tab, keyingi avlodlar uchun madaniy meros bo‘lib qoladi²¹⁰. Ushbu meros yoshlarimiz ma’naviyatini shakllantirishda, ularni har tomonlama komil inson qilib voyaga yetkazishda salmoqli ruhiy va ma’naviy oziq bera oladigan g‘oyaviy va hissiy tarbiya vositasi sifatida xizmat qilishi, hamda barcha ijodkorlarimiz uchun ilxom manbai bo‘lib qolishiga hech shubxa yo‘qdir.

NATIJALAR

Xulosa qilib quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Musiqa tarixini tadqiq qilishda turli davrlarda musiqaning o‘ziga xos soxa sifatida, uni tinglovchilarga ko‘rsatadigan ta’siri borasida olimlar turlicha fikrlarni ilgari surishgani, har bir davr bu masalaga o‘zining nuqtai nazarini bildirganligi ma’lum bo‘ldi²¹¹. Pifagor-Aflotun maktabi namoyondari fikricha musiqa haqiqatning, borliqning aksi bo‘lib, u koinot mahsulidir. Uning qonuniyatlarini matematika fani yordamida bilish mumkin deb hisoblashgan. Arastu musiqa tushunchasini tabiiy tovushdan badiiy ohang darajasiga olib chiqdi va uni ruhning harakati deb ta’rifladi. Arastu musiqani yana ijtimoiy hodisalar qatoriga qo‘shdi.

2. Musiqa san’atning bir turi sifatida san’atshunoslik va estetika fanlarining predmeti bo‘lib xizmat qiladi. Musiqa ijod psixologiyasi fanining ham predmetidir, lekin eng muhimi, musiqa mantiq fanining predmeti hisoblanadi. Musiqa nafaqat qator fanlar predmeti, balki inson dunyosi ontologiyasini, inson faoliyatining turli shakllarini qamrab olgan xodisadir. Bu esa maxsus fan – musiqa falsafasini, ya’ni dunyoni musiqa orqali aniqlash fanini vujudga keltiradi.

3. Sharq mutafakkirlarning falsafiy ta’limotlarida musiqa san’atiga oid qator fikrlar bildirilgan. Ular ta’lim va tarbiyaning yagona vazifasi – jamiyat talablariga to‘la mos ravishda va yagona butunlikda, tinchlik va farovonlikda yashashga xaqli ideal inson tayyorlash deb tushundilar. Musiqa esa inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma’naviy olamini butunlayicha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit qiyofasini yarata oladigan ijtimoiy hodisa sifatida e’tirof etildi. Ularning ijodida musiqiy-tarbiyaviy qarashlar o‘ziga xos ikki uslubda talqin etildi. A) musiqiy-nazariy (Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, A.Jomiy ijodida). V) musiqiy-didaktik (U.Kaykovus, A.Navoiy ijodida).

4. XX asrning birinchi yarmida o‘zbek musiqa san’atining nazariy asoslarini yaratishda A.Fitratning mehnati katta bo‘ldi. Uning “O‘zbek mumtoz musiqasi va uning tarixi” kitobi O‘zbekiston musiqa madaniyatida yangi qarashlar shakllanganini ko‘rsatdi.

²¹⁰ Karimov Sh., Shamsutdinov R.T. Vatan tarixi. Toshkent.: O‘qituvchi 1997. –B. 527.

²¹¹ Ma’naviyat yulduzlari. – Toshkent.: Meros, 1999.-B. 290.

Uningcha dunyo musiqa madaniyatidagi Sharq va G'arb musiqalarining ilg'or an'alarini kamol toptirib, ijodiy yutuqlarga erishish mumkin. XX asrning ikkinchi yarmida Respublikada mumtoz kuy va ohanglar bilan bir qatorda estrada ham rivoj topdi. Hozirgi kunda uning yo'nalishlari ko'payib ketib, yoshlar tarbiyasiga ijobiy bilan bir qatorda salbiy ta'sirlar ham ko'rsatmoqda.

5. O'zbek milliy musiqa madaniyatida milliy qadriyatga aylangan asarlar sarasiga "Maqom"lar kiradi. Ulardagi chuqur mazmun oddiy insonlardan tortib, yetuk musiqashunoslarni ham hayratga solib, tobora yangi qirralarni ochmoqda. Tanovor kuyi, ashula va raqsi ham o'zbek xalqining chinakam milliy qadriyatidir²¹². Ijtimoiy-siyosiy mazmundagi musiqa asarlaridan O'zbekiston davlat madhiyasi ham qadrlil. Ushbu meros yoshlarimiz ma'naviyatini shakllantirishda, ularni har tomonlama komil inson qilib voyaga yetkazishda salmoqli ruhiy va ma'naviy oziq bera oladigan g'oyaviy va hissiy tarbiya vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

6. Xalq yaratgan qo'shiqlarning hamma turlarida yuksak, olijanob g'oya ixcham badiiy shakllarda ifodalangandir. Ularga lapar, yalla, terma, ashulalar kiradi va ko'pchilik tinglovchilarga mo'ljallangan. Qo'shiqning mazmunida yoshlarga va umuman vatandoshlarga bo'lgan chaqiriq ruhi sezilib turishi, Vatan mustaqilligi naqadar buyuk qadriyat, uni e'zozlash, himoya qilish yoshlar uchun burch va muqaddas ekanligi ifodalanishi kerak.

7. Ma'naviy tarbiya bugungi kunning eng dolzarb masalasi, bu ishga yurtimizning barcha ziyolilari – o'qituvchilar, yozuvchilar, san'at xodimlari, barcha rahbarlar birdek mas'uldirlar. Xususan talaba yoshlar bilan Respublikamizning ko'zga ko'ringan adabiyot va san'at arboblarning uchrashuvlarini tashkil qilish, ko'zga ko'ringan olimlar ishtirokida turli ilmiy-amaliy anjumanlar uyushtirish kabi muhim ishlar amalga oshirilmoqda.

8. Sharq xalqlarining betakror milliy musiqasi va qo'shiqlarini keng miqyosda targ'ib etish, milliy an'analarni saqlash, xalqlar o'rtasidagi do'stlikni mustahkamlash hamda ijodiy hamkorlik va madaniy-ma'naviy aloqalar doirasini kengaytirish maqsadida respublikada mustaqillik yillarida "Sharq taronalari", "Asrlar sadosi", "Boysun bahori" kabi anjumanlar o'tkaziladigan bo'ldi va ular yosh avlodni milliy musiqa san'atiga muhabbat ruhida tarbiyalashda albatta o'z samarasini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Ma'lumki, musiqaning turli janrlarini o'rganish, tarixi, nazariyasi, bugungi kundagi rivojlanish istiqbollari, alohida bastakorlar ijodini ilmiy tadqiq qilish shubhasiz musiqashunoslikning izlanish doirasiga kiradi. Demak, ajdodlarimiz merosini chuqur, ilmiy asosda o'rganish, milliy-musiqiy, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ma'naviy yuksak yoshlarni tarbiyalash jarayoni bilan bevosita bog'liq. Ayni vaqtda, mumtoz pedagogik an'analarni hozirgi davr amaliyotiga tatbiq etish, jamiyat hayotidagi eng asosiy masala – yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda musiqa madaniyatining rolini aniq-ravshan belgilab berishdan iborat.

O'zbek xalq musiqasining estetik xususiyatlari va uning zamonaviy komil inson ma'naviyatini boyitishdagi ahamiyati hamda musiqada xalq qadriyatlarining in'ikosi estetika ilmi va nafosat falsafasida batafsil o'rganilmagan mavzulardan hisoblanadi. Shu

²¹² Imom al - Buxoriy. Hadis. (Ishonarli to'plam) 4 kitob. -Toshkent.: Qomuslar bosh taxririya, 1991 — 1996.

ma'noda mazkur tadqiqot orqali musiqada xalq qadriyatlarining aks etishi hamda o'zbek xalq an'anaviy musiqasining inson ma'naviyatini yuksaltirishdagi tarixiy va zamonaviy tendensiyalarni yoritib berishga harakat qilindi²¹³.

Ma'lumki, o'zbek xalq musiqasi ham boshqa xalqlar musiqasi singari kishilarni g'oyaviy-estetik jihatdan tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Bular orasida an'anaviy xalq musiqasi kishiga tez ta'sir etishi, oson qabul qilinishi va insonning tashqi olamga estetik munosabatini shakllantirish xususiyatiga ega. Bundan tashqari, xalq musiqasi kuy-ohanglarning tabiiyligi va soddaligi bilan ham ajralib turadi. Musiqa ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini aks ettirish imkoniyatiga ega. U bir vaqtning o'zida ham epik, ham lirik, ham dramatik ohanglarda jaranglashi bilan insonda estetik zavqni paydo qiladi. Ayniqsa, uning ifodali-obrazli tabiati ko'proq lirikaga yaqinligi bilan ajralib turadi. Ayni paytda, lirika musiqaning estetik asosini tashkil etadi. Shuningdek, musiqa inson estetik olamidagi ezgu orzu-umidlarni bevosita va bilvosita aks ettiradi: u insondagi eng yaxshi tuyg'u va fazilatlarni namoyish etishga qodir. Shuni ta'kidlash kerakki, musiqa ijro etiladigan san'at hisoblanadi. U ijro jarayonidagina jonlanadi va "tilga kiradi". Xalq musiqa estetikasi esa "bastakor – ijrochi – tinglovchi" uyg'unligiga asoslanadi. Bu san'atning ham arxaik, ham an'anaviy, ham zamonaviy turlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, musiqa inson faoliyatining eng muhim sohalari bilan aloqaga kirishadi, mehnat jarayonlari va marosimlarida qatnashadi. Shu bois hozirgi davr musiqa madaniyatida ijrochilik san'ati musiqaviy ijodkorlikning nisbatan mustaqil ko'rinishini olgan. Musiqa maishiy hayotning muhim qismi sifatida odamlarni muayyan maqsad-niyatga safarbar etadi, ularni ezgu tuyg'u va g'ayrat atrofida birlashtiradi.

XULOSA

Musiqa insonni tarbiyalash vositasi bo'lib, unda yuksak fikr va tuyg'ular, nafosat, dil quvonchlari, armon va orzular hosil qiladi, insonning ijodkorlik qobiliyatini oshiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, san'at garchand fandan ko'ra o'ziga xos usulda ko'zda tutgan maqsadi ham bir qadar boshqacha bo'lsa-da, ilm-fan bilan doimo uzviy bog'liq. Chunki, muayyan san'at asari ilmiy o'rganilayotgan falsafiy muammolarni ham qamrab oladi.

Mamlakatimizda musiqa san'atini rivojlantirishning maqsadli yo'naltirilganligini xalqimiz estetik madaniyati, didi va tafakkurini rivojlantirishdagi yuksak madaniy hodisa sifatida baholash mumkin. Chunki, unda badiiy ijod, xususan musiqa san'ati vositasida yoshlarni estetik jihatdan tarbiyalash masalalariga ustuvor ahamiyat berilgan. Zero, musiqa insonning faqat hursandchilik kunlarida emas, balki boshqa estetik faoliyatida ham unga kuch-quvvat, ruhiy madad beradi, hayotga, yashashga, ijodga va go'zallikdan bahramand bo'lishga chorlaydi. Bundan tashqari, haqiqiy san'at asarlari, xususan, go'zal musiqa umumbashariy tilga ega bo'lib, ular barcha xalq, elat va millatlarga tarjimonsiz badiiy-estetik zavq bag'ishlash xususiyatiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov Sh., Shamsutdinov R.T. Vatan tarixi. Toshkent.: O'qituvchi 1997. –B. 527.
2. Ma'naviyat yulduzlari. – Toshkent.: Meros, 1999.-B. 290.
3. Xayrullaev M.M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari. Toshkent.: O'zbekiston 1971. –B. 312
4. Imom al - Buxoriy. Hadis. (Ishonarli to'plam) 4 kitob. -Toshkent.: Qomuslar bosh taxriyati, 1991 — 1996.

²¹³ Xayrullaev M.M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari. Toshkent.: O'zbekiston 1971. –B. 312

O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA YOSHLARDA INNOVATSION FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Karimov Muxammadrahim Salimjon o'g'li. Andijon qishloq xo'jaligi va
agrotexnologiyalar institut "Gumanitar fanlar" kafedrası asissenti
Kmuhammadrahim1212@gmail.com Tel: +998911202522

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Mamlakatning innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirishning falsafiy asosiga aylanadigan yaxlit qarashlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: jamiyat, taraqqiyot, inovatsiya, innovatsion tafakkur, ijodiy tafakkur, nazariy bilim, amaliyot, inson miyasi, mantiq va rejalashtirish, innovatsion to'siqlar.

Yoshlarga oid davlat siyosati intellektual salohiyatni rivojlantirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa inson resurslari innovatsion rivojlanishning eng muhim omilidir. Innovatsion faoliyat uchun kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash birlashgan tizimni aks ettirish ham muhim jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda mamlakatimizning innovatsion rivojlanishini ta'minlash, rivojlanayotgan innovatsion iqtisodiyot sharoitida ta'limning yangi, yanada samarali vosita va usullarini ishlab chiqish va joriy etish, ta'lim va fan institutlarining ishlab chiqarish bilan o'zaro aloqalarini kengaytirish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Boshqa sohalar qatori ta'lim tizimida ham turli darajadagi klasterlarni tashkil etish, o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish birlashmalarini yaratish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Yoshlarga xos asosiy innovatsion kompetensiyalar quyidagilardan iborat: uzluksiz ta'lim olishga intilish va tayyorlik, doimiy ravishda o'z ustida ishlash, o'z-o'zini muntazam ta'lim olishga majburlash va qayta tayyorlash, kasbiy harakatchanlik, yangi narsalarga intilish, tanqidiy fikrlash qobiliyati, ijodkorlik va ishbilarmonlik, mustaqil va jamoa bilan ishlash qobiliyatini shakllanganligi, raqobat muhitida ishlashga tayyorlik va boshqalar shular jumlasidandir.

Yoshlarning innovatsion qobiliyatlarini shakllantirish uchun universitet miqyosida ham ma'lum tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarni yaratish mumkin. Buning uchun avvalo tashqi va (yoki) ichki shart-sharoitlarni hisobga olish kerak bo'ladi. Bunday tashkiliy va pedagogik sharoitlar innovatsion tafakkurni yuksaltirish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishni ta'minlaydigan ob'ektiv imkoniyatlar to'plamidir. Shu boisdan ham oliy ta'lim tizimida innovatsion ta'lim muammolarini o'rganish, tashqi sharoitlarni aniqlash (innovatsion muhitni yaratish, innovatsion fonni o'zgartirish maqsadida o'quv jarayonini isloh qilish, uni mazmunini ma'naviy qadriyatlar bilan to'ldirish) va ichki sharoitlarni (o'sish) shaxsning "ijodiy erkinlik darajasi" yuksaltirish, ma'naviy va amaliy tajribani uyg'unlashtirish, o'z-o'zini ijodiy rivojlantiruvchi kreativ faoliyatni samarali tashkillashtirish muhim hisoblanadi. Ayni shu holatdagina, innovatsion faoliyatning qiymatini, ijodiy va ilmiy tadqiqotlar, o'z-o'zini bilish, o'zini o'zi anglash jarayoni amalga oshiriladi. Innovatsion muhitning o'ziga xos muhim xususiyati har bir talaba-yoshlarning ijodiy potentsiali va innovatsion tafakkurining rivojlantirishga qaratilgan omillari - hayot, tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash sintezi ekanligi bilan ham bog'liq. Bunday muhit innovatsion pedagogikaning asosiy prinsiplarini ishlab chiqish va amalga

oshirishning murakkab shakli bo'lib, kelajakda mutaxassislarni sifatli bilimlar olishidan manfaatdor ob'ektlarning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishga imkon beradigan ta'lim muassasasining yagona ta'lim makonidir.

Innovatsion ta'lim muhitining ijtimoiy ma'nosi raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashdir. Faoliyat yondashuviga asoslanib, biz yoshlarning innovatsion tafakkurini shakllantirishdagi muvaffaqiyati ularning kasbga yo'naltirilgan innovatsion faoliyatning muhim shakllariga qo'shilishiga bog'liq deb hisoblaymiz. Buning uchun universitetimiz innovatsion tafakkurni yuksaltiruvchi tashkilotlar samarali faoliyat yuritadi. Bular jumlasiga yoshlar tashabbuslari markazi (pedagogik va ko'ngilli guruhlar), yosh olimlar va talabalar kengashi, texnik dizayn laboratoriyalari, studiyalar va ustaxonalar, bahs-munozaralar olib boruvchi klublari va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Ushbu uyushmalar innovatsion tafakkurni shakllantirishga hissa qo'shadi. Shuning bilan bir qatorda "innovatsion tafakkurning psixologik zaminida obrazlar, ma'nolar va hukmlarning ixtiyoriy assotsiatsiyasi, bir-biriga semantik ta'siri, buning natijasida esa, til va tafakkur qoidalari, qonunlari doirasida yangi obrazlar va tasavvurlarni hosil bo'lishi yotadi".

Talaba-yoshlarning innovatsion tafakkurini rivojlantirishning muhim sharti ularning ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etishidir. Chunki bunday ilmiy izlanishlar ularni doimiy ravishda muammoli vaziyatdan chiqishga, o'rganilayotgan ob'ektlardagi qarama-qarshiliklarni ko'rishga, muammolarni his qilishga imkon beradi. Shuningdek ulardagi fikrlash, tasavvur, qiziquvchanlik, ijodiy faoliyatni rivojlantiradi, kasbiy adabiyotlarni chuqur o'rganishga bo'lgan ehtiyojni, o'zini o'zi namoyon etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Universitet talabalari va yosh olimlarining ilmiy-tadqiqot faoliyatining ustuvor shakllaridan biri bu ijtimoiy-pedagogik va innovatsion loyihalar ishlab chiqiladigan va amalga oshiriladigan turli loyihalarda ishtirok etishi bilan xarakterlanadi. Bunday loyihalarning dolzarbligi shundaki, birinchidan, u nostandart yechimlarni taklif qiladi; ikkinchidan, olgan bilimlarini amaliyotga yo'naltiradi, har doim aniq ehtiyojlarni hisobga olib harakat qilishga undaydi; uchinchidan, yosh avlodning bilim, ijtimoiy faolligini oshiradi; to'rtinchidan, yoshlarda innovatsion qobiliyatlarni rivojlantiradi; beshinchidan, yoshlarning innovatsion faolligini oshiradi, innovatsion siklning mazmuni va mexanizmlari to'g'risida yaxlit g'oyalarni shakllantiradi.

Turli darajada tashkil etilgan loyihalar asosida talaba-yoshlar kasbiy faoliyatning innovatsion shakllari, usullari va vositalari; o'zini o'zi tashkil etishga, hamkorlik qilishga, muloqot qilishga tayyor bo'lgan shaxsiy yutuqlarni qo'lga kiritish; o'z-o'zini bilishga bo'lgan ehtiyojini oshiradi. Laboratoriya faoliyatining muhim natijasi talabalarning respublikaning turli tanlovlarida g'olib chiqishiga yordam beradi.

Talabalarning innovatsion va ijtimoiy faolligini shakllantirishda yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlovchi markazlar faoliyati alohida o'rinni egallaydi. Chunki talaba-yoshlar ushbu markazlarda ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanadilar (loyihalarni tayyorlash, konferensiyalar, tanlovlar, ko'rgazmalar va boshqalar); talabalarning yoshlar pedagogik harakatlaridagi ishtiroki (yashash joyidagi klublarda ishlash, jamoat birlashmalariga yordam berish); ijtimoiy-pedagogik faoliyat (nogiron bolalar, yetimlar bilan ishlash); sog'liqni saqlash kompaniyalarini tashkil etish (bolalar sog'lomlashtirish lagerlarida ishlash) va boshqalar shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot va o'quv tarkibiy qismlarining integratsiyasi talaba-yoshlarning innovatsion tafakkur qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Universitetda talaba-yoshlarning innovatsion faolligini rag'batlantirish uchun har yili tanlov o'tkaziladi: talabalarning eng yaxshi ilmiy ishlari tanlovi, innovatsion loyihalar tanlovi, "Yoshlarning innovatsion tadbirkorligi" universitetlararo o'tkaziladigan fan olimpiadalari va boshqalar shular jumlasidandir. Shunday qilib, universitetning innovatsion yo'naltirilgan muhiti talabalarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirishning eng muhim shartlari hisoblanadi, chunki ular har bir talabaga innovatsiyalarni yaratish, amalga oshirish va aks ettirish orqali o'zaro munosabatlarga kirishish, o'zlarini jamoatchilik oldida ijodiy shaxs sifatida tan olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdukayumovna, K. M. (2023). RAISING THE INNOVATIVE THINKING OF STUDENT-YOUTH. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 585-590.
2. KARIMOV, M. (2024). TA'LIM VA TARBIYADA OILA OMILI. *News of UzMU journal*, 1(1.3), 121-124.
3. Muhammadrahim, Karimov, and Nomonova Rozihan. "Philosophical Analysis of Technique and Technology in the Global Space." *Miasto Przyszłości* 48 (2024): 312-316.
4. Muhammadrahim, Karimov, and Esonova Iroda. "Analysis of socio-philosophical ideas in the works of Alisher Navoi." *Miasto Przyszłości* 48 (2024): 307-311.
5. Muhammadrahim, Karimov, and Mamatyusupova Rozikhan. "Philosophical Analysis of the Concepts of Youth Worldview and Innovative Thinking." *Miasto Przyszłości* 48 (2024): 719-725.

TALIM JARAYONIDA FALSAFA FANINING ORNI

Farangiz Tolanboyeva. Andijon davlat chet tillari insitituti

Xorijiy til va adabiyot fakulteti 1- bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola yordamida falsafa fanini hayotimizda muhim ahamiyatga ega ekanligini, shuningdek ta'lim jarayonida ham katta ahamiyatga ega ekanligini, hamda ilmiy ilojiy ishlarda va tadbirlarda ham uning o'z irni borligi va shunga oxshash sabablari, qulayliklari, maqsadlari organing tadqiq qilindi.

Kalit sozlar; muhim ahamiyatga ega ekanligi, ilmiy , sabablari, maqsadlari, qulayliklari.

Annotation. Through this article, it was established that philosophy has significant importance in our lives, as well as in the educational process, and that it has its own role in scientific and practical works, and its reasons, conveniences, and goals were studied.

Key words; the importance, scientific, reasons, goals, conveniences

Аннотация. С помощью этой статьи было установлено, что философия имеет важное значение в нашей жизни, а также в образовательном процессе, и что она имеет свою собственную роль в научных и практических работах, а также ее причины, удобства и цели были изучены.

Ключевые слова; важность, научные, причины, цели, удобства

Tahlil;Ta'lim jarayonida falsafa fanining o'rni oldindan kelib chiqqanligi va muhimligi haqida turli fikrlar mavjud. Falsafa, o'zining o'ziga xos metodlari va tartiblari bilan fikrlarni tahlil qilish, tushunchalarni yoritish va asosiy savollarga javob qidirishga oid ilmiy fan sifatida tan olingan.

Falsafa fanining o'rni ta'lim jarayonida bir nechta muhim vazifalarni bajaradi. Birinchi navbatda, falsafa fani, o'quvchilarning kritik fikrlash va muhokama qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Falsafa, o'quvchilarni tushunchalarini tahlil qilishga, savollar berishga va savollariga mantqli javoblar qidirishga o'rgatadi.

Ikkinchi navbatda, falsafa fani, o'quvchilarning dunyoviy mamlakatni tushunishga va uning asosiy muddatlari va maqsadlari haqida g'oyalarini shakllantirishga yordam beradi. Falsafa, o'quvchilarga hayotning maqsadini, insoniyatning mavjudiyatini va uning o'rni haqida g'oya yaratish imkoniyatini beradi.

Uchinchi navbatda, falsafa fani, o'quvchilarga etik va axloqiy masalalarni tahlil qilishga yordam beradi. Falsafa, insonning huquq va yukumliliklarini, adolat va insafni tushunishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini tushunish va boshqalarni hurmat qilishni o'rganishga imkon beradi.

Falsafa fanining ta'lim jarayonida o'rni juda muhimdir, chunki bu fan o'quvchilarning analitik fikrlash, kritik tasavvur qilish va dunyoviy muammolar bilan samarali muhokama qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu esa ularning ma'lumotlarni tahlil qilish, savollar berish va muhokama qilishni o'rganishda ularga yordam beradi.

Natija: Falsafa fani o'zining o'ziga xos metodlari va tartiblari bilan boshqa fanlardan ajrab turadi. Va bu fandan asosan ilmiy jarayonlarda qiyinchiliklarga uchragan savollarni yechimini topishda foydalaniladi shunday ekan falsafa fani har sohada biz uchun juda zarur hisoblanadi.

Xulosa: Falsafa fanining o'rni ta'lim jarayonida bir nechta muhim vazifalarni bajaradi. o'quvchilarning kritik fikrlash va muhokama qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Falsafa, o'quvchilarni tushunchalarini tahlil qilishga, savollar berishga va savollariga mantqli javoblar qidirishga o'rgatadi.

Falsafa fani, o'quvchilarning dunyoviy mamlakatni tushunishga va uning asosiy muddatlari va maqsadlari haqida g'oyalarini shakllantirishga yordam beradi. Falsafa, o'quvchilarga hayotning maqsadini, insoniyatning mavjudiyatini va uning o'rni haqida g'oya yaratish imkoniyatini beradi. Falsafa, insonning huquq va yukumliliklarini, adolat va insafni tushunishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini tushunish va boshqalarni hurmat qilishni o'rganishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.<https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/falsafafanining-rivojlanish-tarixi-ularni-qo-llash-sohalari-vaularning-axborotlashgan-jamiatdagi-o-rni>
- 2.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/falsafa_fanining_orni
- 3.<https://library.ziyounet.uz/uzc/book/130036>

ONA VATANIMNING BUYUK FARZANDLARI

Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz filologiyasi, o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti, Maktabgacha va boshlang'ish ta'limda xorijiy til (ingliz tili) yo'nalishi 2-kurs talabasi Ne'matova Maftuna
E-mail: nematova566@gmail.com Telefon: +998_91_601_63_32

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolamizda Vatan degan tushunchaning etimologik kelib chiqish tarixi, Insonlar tafakkurida singishi va anglashinishi, buyuk ajdodlarimiz naznida ona vatan timsoli. Ularning ilmiy merosi haqida.

KALIT SO'ZLAR: Etimologik, vatan, oila, vatan tuyg'usi, Amir Temur, Alisher Navoiy, Abu Nasr Farobiy,

Bir donishmandning "Bilimning o'zi kamlik qiladi, siz – uni qo'llashingiz kerak, xohishning o'zi kamlik qiladi, siz – uni amalga oshirishingiz kerak", - degan so'zlari mohiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, biz o'zimizdagi mavjud imkoniyat va iqtidorni yanada kamol toptirish, ularni amalda qo'llay bilish orqaligina eng baland marralarni egallashimiz mumkin. Buning uchun esa yurtimizda barcha shart-sharoit muhayyo. Ayniqsa bizni Vatanimizda keng ko'lamda. Inson biror narsani anglashi uchun avvalo, unga oid manbalar, ajdodlar qoldirgan meroslarni sinchiklab o'rganib chiqishi talab etiladi. Shunday ekan, vatan haqidaham gapirishdan oldin u haqida bir necha tushunchalarimizni aytib o'tamiz.

Vatan — kishilarning tug'ilib o'sgan joyi, yurti, mamlakati; tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o'ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlar majmui.

Vatan — (arab. vatan — ona yurt) kishilarning yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tug'ilib o'sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati.

Vatan kishi yoki avlodlar tug'ilib o'sgan va kamol topgan zamin, o'lkadir. Vatan ostonadan boshlanadi, deb bejiz aytmaydi xalqimiz. Tili, e'tiqodi, urf-odatlar va milliy sifatleri bir bo'lgan avlodlar yashagan va yashayotgan jog'rofiy muhit vatanni ifoda etadi.

Vatan — insonning o'z uy-rözg'ori, yashab turgan diyori ma'nosida tushunilib, u keng va tor ma'noda ham qo'llaniladi. Biror xalq vakillari jam-uljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, bu keng ma'nodagi tushunchadir. Kishi tug'ilib o'sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa bu tor ma'nodagi tushunchadir.²

Vatan – bu inson va uning avlod-ajdodlari kindik qoni to'kilgan muqaddas dargohdir. Vatan – bu ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga yetgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, qadriyatleri chinakamiga shakllanib, o'sib, kamol topib boradigan zamindir. Uni asrab avaylash har birimizning farzandlik burchimizdir.

Vatanni qalban chuqur his qilish uchun xalqning vatanparvarlik na'munalarini bilish, uni e'zozlash, qadriga yetish, mustahkamlash kerak. Mana shu tuyg'ular, mana shu go'zal insoniy oliy fazilatlar bugungi erkin kunimiz uchun haqiqiy vatanparvarlik na'munadir. Vatan millat idroki bilan mavjuddir, ya'ni millat Vatanning ustunidir. Faqatgina shu zaminda yashagani uchun emas, balki, uni sharaflagani, shuhratga burkagani va ona yerni Vatan bilgani ham unga uyg'undir. Vatan tuyg'usi – bu o'z xalqini sevish, u bilan faxrlanish, uni hurmat qilish va qadriga yetish deganidir. Vatan tuyg'usi – bu shu aziz yurti o'zining halol peshona teri bilan obod etgan ajdodlarimizni doimo eslamoq

demakdir. Vatan tuyg`usi-bu o`z aqli, idroki bilan jahon taraqqiyotiga ulkan xissa qo`shgan vatandosh buyuk allomalarimiz, mutafakkirlarimiz, xadis va tasavvuf ilmining sultonlarini unutmaslik demakdir. Vatan tuyg`usi-bu ona Vatanimiz ozodligi yo`lida shaxid bo`lgan buyuk ajdodlarimizni yodda tutish demakdir. Vatan tuyg`usi-bu aziz va go`zal yurtimizda yuksak e`tiqod bilan yashash va unga hamisha chin farzand bo`lish demakdir. Ana shunday tuyg`u, hislarga ega bo`lgan inson o`z Vatanini sevmasligi, undan yiroqda bo`lganida uni qo`msamasligi mumkin emas.³

Jamiyatni rivojlantirish va davlatni mustahkamlashda milliy g`oyaning o`rni beqiyos. Zotan, bugun eng qudratli deya e`tirof etiladigan AQSH, Angliya, Germaniya, Xitoy, Rossiya, Turkiya, Yaponiya kabi davlatlar siyosati ham milliy g`oya ustiga qurilgan. Shu asnoda, Prezidentimiz bugungi kunda eng global darajaga olib chiqayotgan vatanparvarlik, avvalo, oiladan, maktabdan, qolaversa, biz har kuni muomala qiladigan tildan ozuqa oladi. Vatanni xalqsiz tasavvur qilish qiyin. Vatanimizni mustaqillikka erishuvida eng muhimi, eng asosiysi-xalqimiz o`zining sabrmatonatini, donishmandligini bag`rikenglikni, mehnatsevarlik fazilati va bunyodkorlik qudratini, begilangan maqsad sari avvalo o`z kuchi va salohiyatiga tayangan holda qat`iyat bilan borishga qodir ekanini butun dunyoga namoyon etdi. Vatanparvarlikni yoshlarga singdirishda ma`naviyat, axloq-odob, ma`rifat kabi o`lmas qadriyatlarga suyanmoq kerak. Mana shu uch buyuk qadriyatni xalqimiz asrlar davomida hamisha e`zozlab kelgan. Bizning muqaddas dinimiz ham, butun Sharq falsafasi ham bu qadriyatlarni ulug`lagan, ularni ijtimoiy taraqqiyotining eng muhim shartlari deb bilgan. Bevosita tariximizga nazar tashlaydigan bo`lsak, ona yurtimizdan yetishib chiqqan hamda dunyoni o`z aqli zakovatlar va ilmi bilan lol qoldirgan buyuk shaxslar - davlat boshqaruvida Temuriylar saltanati asoschisi Amir Temur, Ilm fanda "Ikkinchi muallim" deb nom olgan Farobiy, "So`z mulkining sultoni" Alisher Navoiy, Muhaddislar sultoni Imom-al Buhoriy, Algoritm atamasi uning nomidan olingan Al Xorazmiy, butun dunyo tibbiyotini o`z asarlarida jamlagan Abu Ali Ibn Sino, astronomiya bilan shug`ullangan ham olim ham hukmdor Mirzo Ulug`bek, Hindistonda uch asrdan ortiq hukm surgan Boburiylar davlati asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur va ko`plab ajdodlarimizni aytishimiz mumkin.

Buyuk ajdodlarimiz Sohibqiron Amir Temur bobomiz ham Vatanning boshlang`ich bo`g`ini bo`lgan oila haqida katta islohotlar va tadbiriy ishlar ko`plab o`tkazganini aytib o`tishimiz mumkin.¹

„Yangi O`zbekiston“ siyosatining bosh negizida ham, yurtboshimizning har bir chiqishlarida ham millat davomiyligini ta`minlaydigan, jamiyat taraqqiyotini belgilaydigan oilalarning farovonligini oshirishga va mustahkamlashga katta e`tibor qaratilmoqda. Oila xususida fikr bildirar ekanlar Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Odamlarimiz bilishi kerak. Oila muqaddas biz uchun, oilani saqlab qolmasak, biz o`zligimizni yo`qotamiz",<sup>2</sup> deya oilaning naqadar ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ta`kidlaganlar.

Shuningdek Ajdodlarimizdan qolgan buyuk ilmiy meros bizga eng kerakli manba bo`lib xizmat qilib keladi. Ayni shu manbalar asosida O`zbek davlatchiligini shakllanishi asosiy ahamiyatga ega ekanligini unutmasligimiz ham kerak. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham aytadiki: "Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak..." deb.⁴

Navoiyshunos olimlarimiz ta`kidlaganidek, Uchinchi Renessansning mustahkam poydevori Navoiyni anglashdan boshlanadi. Navoiyni anglash o`zlikni anglash

demakdir. Buyuk ajdodlarimiz yuksak darajalarga qanday erishganini ularning hayot yo'llariga bir nazar solib, ijodlaridagi hikmatlarni o'qib, uqib va tahlil qilib anglashimiz, lozim bo'ladi.

Alisher Navoiydek shaxslar o'z-o'zidan yetishib chiqmaydi, albatta. Buning uchun o'ziga yarasha ilmiy-madaniy muhit mavjud bo'lishi kerak. Navoiy oilasining ilm ahli muxlisi bo'lganligi, temuriylar saroyiga yaqinligi uning barkamol tarbiya topishida muhim o'rin tutgan. U temuriyzodalar, xususan, bo'lajak sulton Husayn Boyqaro bilan birga ta'lim-tarbiya olgan.

Manbalarda ko'rsatilishicha, Alisher Navoiyni 4 yoshida boshlang'ich maktabga berishadi va u, asosan, diniy bilimlardan ta'lim oladi. To'qqiz yoshida Qur'oni karimni yod olib, o'smirigidayoq to'liq o'rganadi. Qur'on, hadis, tafsir, fiqh, tasavvuf, she'riyat, adabiyot, tilshunoslik, falsafa va boshqa ilmlarni ham mukammal egallab, zabardast olim darajasiga yetadi Qadimiy rivoyatlarda Sharqda 33 mingdan ziyod mashoyiq o'tgani naql qilinadi. Navoiy "Nasoim ul-muhabbat" asarida o'sha davrda yashab o'tgan tasavvuf shayxlari, mashhur faylasuf olimlar haqida ko'plab ma'lumot bergan. Bu ulug' allomalar o'z amallari, hayot tarzlari, yuksak axloqiy fazilatlarini, odob namunalari bilan xalqni ma'rifatga, insof-u diyonatga chorlagan.⁵

Nafaqat Sharq allomalaridan Navoiy hazratlarini ilmiy merosi, bundanham ko'plarini misol qilib aytishimiz mumkin. Xususan Farobiy hazratlariniham ilmiy merosi judaham katta ahamiyatli deb bilaman. "Fozil odamlar shahri" kitobi hozirgi kunda qanday jamiyat barpo qilish kerak degan savolga javob berib kelmoqda.

Abu Nasr Forobiyda bunday ta'limotni uchratamiz:

"Kishini yaxshi ishlar qilishga va go'zal xulq sohibi bo'lishga da'vat etuvchi ichki (axloqiy) sifat "fazilat" deb ataladi. Odamlarni xunuk xatti-harakati va illatga da'vat etuvchi ishtiyoqlar "razolat" deyiladi, bular insondagi kamchiliklar va xatoliklar ifodasidir".⁶

Hikmatning birinchisi — saodat manzili va u hamisha g'olibdir. Ikkinchisi — jaholat botqog'i va u mudom mag'lubdir. Ilm sohiblari fazilatli kishilardir va ular elda, yurtda qadr-qimmat topadilar, mehr va hurmatga sazovor bo'ladilar. Ilmdan benasib kishilar esa umrini behalovat va besamar o'tkazadi. Ilm insonni sharaflaydi va yuksaltiradi.

Odandan Hotamgacha, Hotamdan shu damgacha yashagan barcha olimu fuzalalarimiz ta'lim-tarbiyaga oid bunday misollarni ko'p va xo'p aytganlar. Buyuk yunon olimi Aristotel "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi", desa, o'zimizning ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy "Bizlar uchun tarbiya yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir", deydi.

Bilim olishni istamaydigan, ustoziga mehr ko'rsatmaydigan, ota-onasining qadriga yetmaydigan, o'tkinchi hoyu havaslarga berilib, vaqtini behuda o'tkazadigan yoshlarning kelajagi yo'qdir. Ma'lumki, Imom Buxoriy qirq yil mobaynida ilmiy safarda bo'lib, ijodiy faoliyati davomida yigirmadan ziyod asar yozgan. Uning ilmiy merosi hajmi, zamonasining ijtimoiy-ma'naviy ilmlarini to'la-to'kis qamrab olgani bilan kishini hayratga soladi. Muhammad ibn Ismoil Buxoriy juda yosh paytidayoq kitob yozishni boshlagan. Xatib Bag'dodiy uning o'zidan rivoyat qiladi: "O'n sakkiz yoshga yetganimda sahoba va tobeinlarning masalalari va qavllarini ta'lif qila boshladim. Bu Ubaydulloh ibn Musoning davrida bo'lgan edi. O'sha paytda "Tarix" kitobimni Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning qabrlari yonida oydin kechalarda tasnif etdim".⁷

“Tahzibul kamol” va boshqa kitoblarda keltirilishicha, mashhur olim Is’hoq ibn Rohavayh Imom Buxoriyning “Tarix” kitobini Xuroson amiri Abdulloh ibn Tohirning oldiga olib kirib: “Ey amir! Sizga sehrni ko‘rsataymi?!” degan. Abdulloh ibn Tohir kitobni bir varaqlab ko‘rganidan keyin hayratini yashirmasdan: “Buning qanday tasnif qilinganiga fahmim yetmayapti”, degan. Donishmandlik uyida ishlagan olimlardan biri Al-Xorazmiy edi. Al-Xorazmiyning matematika va astronomiyadagi xizmatlari shunday beqiyoski, uning nomi O‘rta asr Yevropasida algoritmus matematik atamasiga aylandi. Al-Xorazmiy birinchi bo‘lib, sinuslar jadvalini bergan edi, tangens kiritildi, uning astronomiya bo‘yicha jadvalidan keyinchalik Sharqva Yevropa olimlari keng foydalanganlar. Olimga katta shuhrat keltirgan uning matematik asarlari hisoblanadi. Uning arifmetik risolasi Yevropani hind pozision sistemasinol, arab raqamlari, butun sonlar va kasrlar ustida amallar bilan tanishtirdi. Al-Xorazmiy algebraic risolasida ikkita maxsus amal kiritgan. Birinchisito‘ldirish-manfiy sonni tenglamaning bir tomonidan ikkinchisiga o‘tkazish bo‘lib, undanal-jabrdan algebra so‘zi kelib chiqdi. Bir matematik bu qoidani quyidagicha ifodalagan:

Tenglamani yechishda,

Agar biror qismida,

Farqiy o‘qqaysisida,

Manfiy haduchrasa,

Biz harbir tomonga,

Teng had beramiz,

Faqat boshqacha ishora bilan,

Va musbat natijani topamiz.

Ikkinchi amal - val –muqobala - tenglamaning ikkala qismlarida teng hadlarni qisqartirish hisoblanadi.

Al-Xorazmiy risolalari matematika bo‘yicha arab tilidan lotin tiliga Yevropada tarjima qilingan birinchi asarlardan edi, XVI asrgacha algebra algebra va muqobala san’ati deb atalgan edi. Sharq matematiklaridan meros bo‘lgan chiziqli va kvadrat tenglamalar haqidagi ta’limot Yevropada algebra rivojlanishi uchun asos bo‘ldi. Al-Xorazmiy mexanika bilan ham shug‘ullangan. Bu fanga uning «Fanlar kitobi» bir bobi bag‘ishlangan. Bu kitobda mashinalar tavsifi va ularni ishlatish bo‘yicha tavsiyalar berilgan bo‘lib, harbiy mashina va pnevmatik asboblarga bag‘ishlangan bo‘lim ham mavjud bo‘lgan.

Foydalangan Adabiytlar:

1. АмирТемурКўрагон. Темуртузуклари –Т.: «Fan va texnologiya», 2014, 196 бет.[1]

2. SH.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To‘ldirilgan ikkinchi nashr.-Toshkent “ O‘zbekiston” nashriyoti, 2022.-416 bet.[2]

3. I.A Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir –Toshkent:O‘zbekiston.1996[3]

4. SH.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz –Toshkent “O‘zbekiston”, 2017[4]

5. A. Navoiy Nasoim ul-muhabbat –Toshkent “Sharq”, 2010[5]

6. Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri” Yangi asr avlod nashr 2018-yil[6]

7. Imom Al-Buxoriy. At-Tarix al-avsat –Toshkent “Sharq”, 2012 [7]

"TURIZM SOHASIDA XIZMAT KO'RSATISH SIFATINI OSHIRISHDA CHET TILLARNI O'QITISHNING O'RNI"

Teshaboyev Baxramjon Akramjanovich Andijon davlat universiteti. Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti Iqtisodiyot kafedrası oq'ituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola turizm sohasini rivojlantirishda chet tillarni o'qitishning zaruriyati va ahamiyatini tahlil qiladi. Turizm jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutib, madaniy almashinuv va xalqaro aloqalarni mustahkamlashga katta hissa qo'shadi. O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini oshirishi, mijozlar bilan muloqotni yaxshilashi va xalqaro aloqalarni mustahkamlashi mumkinligini ko'rsatdi. So'rovnoma va adabiyot tahlili asosida turizm sohasida chet tillarni o'qitishni kuchaytirish, xodimlarni doimiy ravishda tayyorlash va amaliy tajriba almashinuvini yo'lga qo'yish zaruriyati asoslanadi. Maqolada chet tillarni o'rgatishning samarali usullari, til biladigan xodimlarning xizmat ko'rsatish sifati va mijozlar qoniqish darajasini oshirishdagi roli muhokama qilinadi. Ushbu maqola turizm sohasi vakillari, ta'lim muassasalari va siyosat yurituvchilar uchun muhim tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar. Turizm, chet tillarni o'qitish, xizmat ko'rsatish sifati, xalqaro aloqalar, ta'lim

Kirish. Bugungi kunda turizm sanoati jahon iqtisodiyotida muhim rol o'ynamoqda. Jahon sayyohlik tashkilotining (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, turizm global yalpi ichki mahsulotning (YaIM) sezilarli qismini tashkil etadi va millionlab ish o'rinlarini ta'minlaydi. Turizm nafaqat mamlakatning iqtisodiy o'sishini ta'minlashga, balki madaniy almashinuv va xalqaro aloqalarni mustahkamlashga ham katta hissa qo'shadi. Turizm sohasi xalqaro miqyosda ijobiy imij yaratishda va madaniy boyliklarni targ'ib qilishda ham muhim o'rin tutadi.

O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar va yangi loyihalar natijasida turistik xizmatlar sifati oshib bormoqda. Mamlakatimizda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan "Ochiq osmon" siyosati, vizasiz rejimlar va zamonaviy turistik infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha loyihalar turistlar oqimini oshirishga xizmat qilmoqda. Buning natijasida, O'zbekiston tarixiy va madaniy merosini dunyo miqyosida tanitish imkoniyatlari kengaymoqda.

Biroq, turizm sohasining to'laqonli rivojlanishi uchun faqat infratuzilma va vizasiz rejimlar yetarli emas. Turistlar bilan bevosita aloqada bo'ladigan xodimlarning chet tillarni bilishi ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, xalqaro turistlar bilan muloqotda chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi va turistlarning O'zbekiston haqidagi taassurotlarini yaxshilaydi. Shuning uchun, turizm sohasida chet tillarni o'qitishning zaruriyati va ahamiyati ortib bormoqda.

Chet tillarni bilmaslik, aksincha, turistik xizmatlarning sifatini pasaytirishi, kommunikatsiya muammolarini keltirib chiqarishi va natijada turistlarning qoniqish darajasini kamaytirishi mumkin. Shu sababli, turizm sohasida chet tillarni bilish nafaqat turistlar bilan muloqotni yaxshilash, balki turistik xizmatlarni ham kengaytirishga yordam beradi.

Ushbu maqolada turizm sohasida chet tillarni o'qitishning zaruriyati va ahamiyati haqida tahlil qilinadi. Tadqiqot savoliga javob topish uchun, turizm sohasida chet tillarni o'qitishning samaradorligi, mavjud muammolar va yechimlar haqida so'rovnoma va adabiyot tahlili asosida batafsil ma'lumotlar keltiriladi.

Usullar.

Ushbu tadqiqot sifat va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirgan aralash metodologiyaga asoslangan. Tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchisi, turizm sohasida chet tillarni o'qitishning ahamiyatini tushunish uchun adabiyot tahlili; ikkinchisi, so'rovnoma orqali turizm sohasi vakillari va chet tillarni o'rgangan talabalar orasida ma'lumot yig'ish.

Ma'lumotlar yig'ish

Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlar ikki guruhga bo'lindi: turizm sohasi vakillari (otel, restoran, sayyohlik agentliklari xodimlari) va chet tillarni o'rgangan talabalar. So'rovnoma anonim tarzda o'tkazildi va jami 100 nafar respondent ishtirok etdi.

So'rovnoma savollari:

1. Turizm sohasida ishlayotgan xodimlarning chet tillarni bilish darajasi.
2. Chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Mijozlar bilan muloqotda qaysi tillar ko'proq talab etiladi?
4. Chet tillarni o'qitish uchun qaysi usullar eng samarali deb hisoblanadi?
5. Chet tillarni bilgan xodimlar va mijozlar orasidagi qoniqish darajasi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS dasturiy ta'minoti yordamida tahlil qilindi. So'rovnoma natijalari deskriptiv statistika usullari orqali tahlil qilindi, jumladan, o'rtacha ko'rsatkichlar, foizlar va standart chetlanishlar hisoblandi. Shuningdek, korrelyatsion tahlil yordamida chet tillarni bilish va xizmat ko'rsatish sifati o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi.

Natijalar . So'rovnoma natijalari. So'rovnomada ishtirok etgan 100 nafar respondentdan quyidagi natijalar olindi:

1. Turizm sohasida ishlayotgan xodimlarning chet tillarni bilish darajasi:
 - Respondentlarning 65% chet tillarni o'rta darajada biladi.
 - 20% respondentlar chet tillarni yuqori darajada biladi.
 - 15% respondentlar chet tillarni bilmaydi yoki juda past darajada biladi.
2. Chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatiga ta'siri:
 - Respondentlarning 80% chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini sezilarli darajada oshiradi deb hisoblaydi.
 - 15% respondentlar o'rtacha ta'sir ko'rsatadi deb o'ylaydi.
 - 5% respondentlar chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatiga ta'sir ko'rsatmasligini ta'kidlaydi.
3. Mijozlar bilan muloqotda talab etiladigan tillar:
 - 70% respondentlar ingliz tilini eng ko'p talab etiladigan til deb hisoblaydi.
 - 20% rus tilini ko'p talab etiladigan til deb belgilagan.
 - 10% boshqa tillarni (nemis, frantsuz, xitoy) talab etiladigan tillar deb hisoblaydi.
4. Chet tillarni o'qitish uchun samarali usullar:
 - 60% respondentlar amaliy mashg'ulotlarni eng samarali usul deb bilishadi.
 - 25% onlayn kurslarni samarali deb hisoblaydi.
 - 15% an'anaviy darslar va o'quv qo'llanmalari orqali o'qitishni afzal ko'radi.

5. Chet tillarni bilgan xodimlar va mijozlar orasidagi qoniqish darajasi:

- Chet tillarni bilgan xodimlar orasida mijozlar bilan muloqot qilish qoniqish darajasi 90% ga teng.

- Chet tillarni bilmagan xodimlar orasida esa bu ko'rsatkich 60% ni tashkil etadi.

Adabiyot tahlili natijalari. Adabiyot tahlili natijalari chet tillarni bilishning turizm sohasida quyidagi ahamiyatini ta'kidladi:

- Muloqotning yaxshilanishi: Chet tillarni bilish mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri va samarali muloqot qilish imkoniyatini oshiradi.

- Xizmat ko'rsatish sifatining oshishi: Chet tillarni bilgan xodimlar xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga yordam beradi, bu esa mijozlarning qoniqish darajasini oshiradi.

- Xalqaro aloqalarning kengayishi: Chet tillarni bilish xalqaro turistlar bilan aloqalarni mustahkamlashga va turistik oqimlarni oshirishga yordam beradi.

Muhokama. Natijalarni talqin qilish. So'rovnoma va adabiyot tahlili natijalariga ko'ra, turizm sohasida chet tillarni o'qitishning ahamiyati va zaruriyati yaqqol namoyon bo'ldi. Chet tillarni bilish nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, balki mijozlar bilan samarali muloqot qilish imkoniyatini ham yaratadi. Respondentlarning aksariyati chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini sezilarli darajada oshiradi deb hisoblaganligi, bu borada e'tibor qaratish kerakligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar

1. Chet tillarni o'qitishni kuchaytirish:

- Turizm sohasidagi ta'lim muassasalari va o'quv markazlari chet tillarni o'qitish dasturlarini takomillashtirishlari lozim. Bu dasturlar amaliy mashg'ulotlarga katta e'tibor qaratishi kerak.

- Onlayn platformalarda chet tillarni o'qitish bo'yicha kurslar va treninglar tashkil etilishi kerak.

2. Xodimlarni doimiy ravishda tayyorlash:

- Turizm kompaniyalari o'z xodimlarini doimiy ravishda chet tillarni o'rganish va malaka oshirish kurslariga yuborishlari kerak. Bu xodimlarning muloqot qobiliyatini va xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi.

3. Ingliz tiliga alohida e'tibor qaratish:

- So'rovnoma natijalariga ko'ra, ingliz tili eng ko'p talab etiladigan til sifatida qayd etilgan. Shuning uchun, ingliz tilini o'qitishga alohida e'tibor qaratish lozim.

4. Amaliy tajriba almashinuvi:

- Turizm sohasi vakillari uchun chet tillarni biladigan mutaxassislar bilan tajriba almashish imkoniyatlari yaratish kerak. Bu, ayniqsa, xalqaro miqyosda xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Turizm sohasini rivojlantirishda chet tillarni o'qitishning zaruriyati va ahamiyati juda katta. Ushbu tadqiqot natijalari chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini oshirishi, mijozlar bilan muloqotni yaxshilashi va xalqaro aloqalarni mustahkamlashi mumkinligini ko'rsatdi. Turizm sektoridagi xodimlarning til bilimi turistlarning mamlakatimiz haqidagi umumiy taassurotlarini shakllantiradi va ularning qayta tashrif buyurish istagini oshiradi.

Birinchidan, turizm sohasida chet tillarni bilish xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga yordam beradi. Turistlar bilan samarali muloqot qilish, ularning ehtiyojlarini tushunish va

qoniqtirishda til bilimi katta rol o'ynaydi. Chet tillarni biladigan xodimlar mijozlarga yanada sifatli va tezkor xizmat ko'rsatishi, muammolarni tezda hal qilishi mumkin.

Ikkinchidan, chet tillarni bilish xalqaro aloqalarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Turizm orqali mamlakatlar o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalar rivojlanadi. Chet tillarni biladigan xodimlar xalqaro turistlar bilan muloqotda ko'prik vazifasini o'tashi, ularning mamlakatimizga qiziqishini oshirishi va investitsiyalarni jalb etishi mumkin.

Uchinchidan, chet tillarni o'qitish orqali turizm sohasidagi xodimlarning malakasini oshirish mumkin. Doimiy ravishda tashkil etiladigan til kurslari, treninglar va amaliy tajriba almashinuvlari xodimlarning bilim va ko'nikmalarini yangilab turadi. Bu esa o'z navbatida, turizm xizmatlarining umumiy darajasini oshiradi va mamlakatimiz turizm imijini yaxshilaydi.

Shuning uchun, turizm sohasida chet tillarni o'qitishni kuchaytirish, xodimlarni doimiy ravishda tayyorlash va amaliy tajriba almashinuvini yo'lga qo'yish zarur. Bunda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, ta'lim muassasalari bilan yaqin aloqalar, zamonaviy o'quv dasturlari va uslublarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Chet tillarni biladigan xodimlar turizm sohasining barcha darajalarida — mehmonxonalardan tortib ekskursiya gidlarigacha — sifatli xizmat ko'rsatishda asosiy rol o'ynaydi.

Kelgusida chet tillarni o'qitish dasturlarini kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali turizm sohasini yanada rivojlantirish mumkin. Onlayn kurslar, interaktiv darsliklar va xalqaro hamkorlik dasturlari xodimlarning til o'rganish jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Shuningdek, chet tillarni bilish faqat turizm sohasida emas, balki umuman mamlakatning global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirishga ham hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, I. (2019). O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Rasulov, A. (2020). Turizm va chet tillarni o'qitish: Amaliy tavsiyalar. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.
3. Ahmedov, B. (2018). Turizm industriyasining rivojlanish omillari. Toshkent: Turizm va Iqtisodiyot Instituti Nashriyoti.
4. Abdullayev, R. (2021). Chet tillarni bilishning turizm xizmatlariga ta'siri. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti Nashriyoti.
5. Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. Social Research, 39(1), 164-182.
6. Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space. London: Routledge.
7. Pizam, A. (2010). International Encyclopedia of Hospitality Management. London: Elsevier.
8. Richards, G., & Wilson, J. (2007). Tourism, Creativity and Development. London: Routledge.
9. Weaver, D., & Lawton, L. (2010). Tourism Management. 4th Edition. Milton: John Wiley & Sons Australia.

MASOFAVIY TA'LIMNING IJOBIY VA SALBIY TOMONLARI.

Tojimatova Muhayyo Abdufattox qizi. Andijon davlat chet tillari instituti. Ingiliz tili va adabiyot fakulteti 110- guruh 1-kurs talabasi.

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyatda masofaviy ta'lim pandemiya davrida va undan ham oldin tobora ommalashib ketdi. Ushbu maqolada masofaviy ta'limning ijobiy va salbiy tomonlarini kórib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, óqituvchilar, talabalar, axborot texnologiyalari, masofaviy ta'lim, tarmoq, chat darslari, telekonferensiya, veb-sinflar, pandemiya.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli ózgarishlar ro'y berayotgan bugungi kunda, turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, masofadan ó'qitish keng qo'llanilayotganligi ham quvonchli hol. Ko'pincha ó'quvchilar masofaviy ta'lim olishni tanlashdan qo'rqishadi, chunki ular ushbu ta'lim usulining ijobiy va salbiy tomonlariga aniqlik kiritmaydilar. Agar siz shu tartibda bilim olishni xohlasangiz, masofaviy bilim olishning afzalliklari va kamchiliklarini tushunib olishingiz lozim. Ko'pchilik internetdan faqatgina yangiliklar bilan tanishish, axborot qidirish, elektron pochtdan foydalanish yoki gap sotish uchun foydalanishi hech birimizga sir emas. Internetning imkoniyatlari kundan - kunga oshib bormoqda. Bunga misol qilib: masofadan ó'qitish, elektron kutubxonalar, telemeditsina, telemetrologiya, elektron tadbirkorlik, elektron magazinlar va boshqa sohalarni aytishimiz mumkin. Quyida biz ushbu texnologiyalarning qisqacha, lekin asosiy bo'lgan tavsiflarini keltiramiz. Masofaviy ta'limda ba'zan imkoniyatlar cheklangan va texnik muammolar bo'lishi ham kuzatildi. Albatta, bular umumiy bir manzara, holat. Aslini olganda, har qanday ta'lim yo'sinida ham bilim olish birinchi navbatda talabaning ó'z "men"ini, ó'zligini anglashi bilan bog'liq, deb ó'ylayman. Agar dars jarayoni yuzma-yuz bo'lsa-yu, talabaning ó'zi loqayd, beparvo va nima uchun ó'quv yurtiga kelganini anglamasa, auditoriyaga general olim, boringki, akademik kirib saboq bersa ham, ko'pincha natija chiqmasligi mumkin. Ó'zini anglagan, ó'zi tanlagan soha mashg'ulotlarini zavqli bir holatga aylantira olgan talabalar masofaviy ta'lim jarayonida ham tirishib, izlanib, ba'zan muallimlarga qo'ng'iroq qilib ó'ziga kerakli ozuqani oladi.

Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va ó'zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida ó'zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo'lmoqda. Har bir kunimiz kuchli yangilik oqimi ostida kechmoqda. Axborot oqimi bizni har joyda, uyda, ishxona va hattoki ta'tilda ham ta'qib etadi. Inson axborot ta'siridan holi normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni ó'rganish axborotlarni yig'ish va ó'zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan ó'zlashtirilgan axborotlarning ko'p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish ta'limotni takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Vaholanki, ta'lim tizimida sezilarli ó'zgarishlar ro'y bermoqda. Ta'lim tizimida masofadan ó'qitish uslubi shakllari qo'llanilmoqda. Masofaviy ta'lim uslubi bu sirtqi ó'qishning yangi shakli va mustaqil ó'qishdir. Bu insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Masofadan turib yoki odatdagidek sinfxonalarida ta'lim olish - bu ko'plab abituriyentlarni qiynayotgan savol. Ko'pincha o'quvchilar masofaviy ta'lim olishni tanlashdan qo'rqishadi, chunki ular ushbu ta'lim usulining ijobiy va salbiy tomonlariga aniqlik kiritmaydilar. Agar siz shu tartibda bilim olishni xohlasangiz, masofaviy bilim olishning afzalliklari va kamchiliklarini tushunib olishingiz lozim.

Masofaviy ta'lim olishning afzalliklari: Siz o'qish bilan bir qatorda ish bilan ham shug'ullanishingiz mumkin. Aslida masofaviy o'qishni tanlagan abiturentlarning asosiy qismi bu o'z ishidan voz kechishni istamaydigan, ammo bilim olishni xohlaydiganlardir. Onlayn ta'limda siz dam olish kunlarida, ishdan qaytganingizda hatto yarim kechada o'qishingiz mumkin;

Mablag'ingiz tejaladi. Har qanday dastur uchun masofaviy ta'lim darajasi o'quv markazlaridagi oddiy to'lovdan ko'ra ancha arzonroq bo'lishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan maqbul variantlarni qidirayotgan o'quvchilar uchun onlayn ta'lim eng to'g'ri yo'l;

Vaqtingizni tejang! O'quv markazlariga borish va qaytish vaqtida transport kutish uchun ketadigan vaqtingizni tejashingiz mumkin. Onlayn ta'limda siz istagan hududda ma'lumot olasiz;

Istalgan vaqtda o'rganish imkoniyati: ma'lumotlar hech qachon o'chirilmaydi. Ko'pgina talabalar uchun ma'ruza matnlarini yozib olib borish qiyin kechadi, shuning uchun ko'pincha muhim fikrlar qaydlarda qolib ketadi. Videoma'ruzalarda esa buning uchun to'xtash va orqaga qaytish tugmalaridan foydalanish mumkin. Bundan tashqari, ma'lumotlar hech qachon o'chirilmaydi - noto'g'ri qayd yozib qo'ysam-chi kabi bahonalarga hech qanday o'rin yo'q.

Til to'siqlari. Ko'pincha chet ellik talabalar til muammolari tufayli ma'ruzalar davomida qiynaladi. Ammo videoma'ruzalarda batafsil tushunmaguniga qadar ma'ruzalarni bir necha bor tomosha qilishi mumkin. Ba'zi chet ellik talabalarim videoning qismlarini qayta-qayta tomosha qilishini va bu ularga juda katta yordam berishini aytadi.

Moslashuvchan dars soatlari. Bu aniq, ammo yana bir bor ta'kidlab o'tish shart bo'lgan jihatdir. Onlayn kurslarda ma'ruza hamda imtihonlarning kunlari va vaqtlarini ish vaqti, bolalar parvarishi va boshqa vazifalardan kelib chiqqan holda bo'sh vaqtga moslashtirish mumkin. Shubhasiz, bu eng muhim afzalliklardan biridir.

Agar talaba o'zini intiluvchan hisoblasa, masofaviy ta'limning eng katta foydasi shundaki, ayrim darslar guruh bo'lib o'tiladi. Guruhda ba'zi o'quvchilar tezroq, ayrimlari esa sekin tushunadilar. Bu jihatdan masofaviy ta'lim olish usuli samaraliroq;

Masofaviy ta'limning kamchiliklari: Chalg'ish ehtimoli yuqori. Yuzma-yuz muloqot qilish uchun o'qituvchilar va kutilayotgan topshiriqlar haqida doimiy ravishda eslatuvchi kursdoshlar yo'q. Agar talaba masofaviy o'qitish kursini muvaffaqiyatli yakunlamoqchi bo'lsa, o'zini g'ayratli va diqqatli qilishi kerak;

Tarmoqdan ayrilish. Onlayn bilim olishning eng katta dushmani bu internet provayderlarining sekin ishlashi yoki aloqa uzilib qolishi. Bu vaziyatda talabaning ta'lim olishga bo'lgan intilishi so'nishi yoki asabiylashishiga olib keladi.

Siz qay bir yo'sinda ta'lim olishingizdan qat'iy nazar, bularning bari siz mukammal bilim olishingizga ko'maklashadi.

Savol berishning iloji yo'q. Onlayn sinfda o'rganuvchilar mavzuga oid tushunmay qolgan narsalarini so'rash uchun qo'llarini ko'tarib savol berolmaydi.

Ma'ruzani tezlashtirish imkoni yo'q. An'anaviy ma'ruzada professor talabalarning materialga rioya qilishini tekshirishi va shundan kelib chiqib ma'ruza tezligini o'zgartirishi mumkin. Ammo onlayn darslarda bunday imkoniyat yo'q.

Talabalar bilan aloqaning kamligi. Men talabalarim bilan tanishishni va ular bilan aloqada bo'lishni juda qadrlayman, lekin onlayn kurs mobaynida ular bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa yo'qoladi. Talabalar men bilan qandaydir darajada tanish bo'lishi uchun barcha darslarim uchun videoma'ruzalar joylashga harakat qilaman.

Jamoa bo'lish tajribasining yo'qligi. Ko'pchilik bo'lib film tomosha qilish yolg'iz tomosha qilishga nisbatan o'zgacha zavq beradi. Sinflarda ham xuddi shunday jamoa bo'lib ishlash tajribasi mavjud. Ehtimol, bu bir necha yillar avval gulxan atrofida o'tirib, bir avloddan ikkinchi avlodga o'tib kelayotgan qiziqarli hikoyalarni tinglashda namoyon bo'lgandir. Barchaning diqqati so'zlanayotgan matnga qaratilgani katta ahamiyatga ega bo'lgan. Onlayn ta'lim asosan internet vositasiga tayanishi, dars olish va vazifalarni yuborish internet bilan amalga oshirishini hisobga olsak, aloqa vositalari O'zbekistonning hamma joyida bir xil ishlamasligi ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. O'tgan karantinda tomga chiqib dars o'tgan o'qituvchilarni ham ko'rdik. Pandemiya sharoitida yashash, ishlash, izlanish, ijod qilishga o'rgandik. Ko'zga ko'rinmas virus bizni yanada faolroq bo'lishga, hushyorlikni yo'qotmaslikka, yashash uchun kurashga undadi. Xalq ta'limi vazirligi karantin va pandemiya sharoitida onlayn o'qitish ishlarini tashkil etish borasida tezkorlik bilan amaliy ishlarni yo'lga qo'ydi. Bu borada tajriba bo'lmasa-da, astoydil qilingan mehnat barchani o'z ustida ishlashga, izlanishga, samarali faoliyat olib borishga majbur qildi. Pandemiya sharoitida maktablardagi onlayn ta'lim ham alohida mavzudir. Onlayn ta'limning bu sohada bir qator psixologik muammolari mavjud. Kichik yoshdagi bolalar uchun o'qituvchi va sinfdoshlari bilan jonli muloqot juda muhim hisoblanadi. Darslarni o'zlashtirishda, emotsiyalar va jismoniy faollik katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang'ich maktab o'quvchilarini "masofaviy ta'lim"ga o'tkazish eng muammoli masaladir. Endilikda maktablar karantinga ancha tayyor ko'rinishiga qaramay, onlayn o'qitish boshlang'ich maktablarda ta'lim sifatini to'la-to'kis ta'minlashi ehtimoldan yiroq, chunki, bola uchun qulay ta'lim muhiti jonli muloqotni talab qiladi.

Masofaviy ta'limning quyidagi shakllari bor:

Chat darslari - chat texnologiyalari yordamida olib boriladigan o'quv mashg'ulotlari. Chat darslari sinxron ravishda o'tkaziladi, ya'ni, barcha ishtirokchilar bir vaqtning o'zida suhbatga kirish imkoniga ega. Masofaviy ta'limdan foydalanadigan ko'plab ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va talabalar uchun chatlar mavjud.

Internetga-darslar - onlayn konferensiyalar, seminarlar, biznes o'yinlar, laboratoriya ishlari, mahorat darslari va boshqa turdagi o'qitish turlari telekommunikatsiya va internet tarmog'ining boshqa funksiyalari yordamidagi masofaviy darslarni o'z ichiga oladi.

Veb-sinflar uchun maxsus veb-forumlari - ma'lum bir mavzu bo'yicha maxsus saytlarda qoldirilgan xabarlardan foydalangan holda foydalanuvchi bilan ishlash shakli. Veb-forumlar chat sessiyalaridan uzoq vaqt davomida (ko'p kunlik) ishlash imkoniyati mavjudligi, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'limda asinxronlik (bir vaqtda birga ishlash olmaslik) xarakteri borligiga ko'ra farqlanadi.

Telekonferensiya — elektron pochtdan foydalangan holda havola yuborish asosida o'tkaziladi. Shuningdek, masofaviy ta'limning o'quv materiallari hududlardagi pochtalarga

yuboriladigan shakli ham mavjud. Bunday tizimning asosida "tabiiy o'rganish jarayoni" deb nomlangan o'qitish usuli yotadi.

Hozirgacha bir qator mahalliy Oliy o'quv yurtlari va tashkilotlarda masofaviy o'qitish amalga oshirilgan. Masalan, Respublika «O'zbekturizm» ilmiy-o'quv konsalting markazida, SamDTI, ToshDPI Termiz filialida yo'lga qo'yilgan masofaviy o'qitish kurslarini misol qilib ko'rsatish mumkin.

Onlayn ravishda bilim olishni, masofadan turib o'qishni istaganlar uchun turli xildagi platformalar muntazir. Masalan, YouTube platformasidagi o'zbek tilidagi video darslar ma'ruzalar orqali amaliy ko'nikmalarni ham mustahkamlab borishni niyat qilganlar uchun foydali. Sababi, bunday video darsliklarda tomoshabin ekranida so'z borilayotgan mavzuning batafsil bayoni tasvir orqali beriladi. Masalan, psd.uz saytining YouTube'dagi sahifasida Photoshop grafik muharriri haqida bir nechta videodarslar tayyorlangan bo'lib, ularning davomiyligi asosan 2-3 daqiqadan iborat. Bu esa mavzuning bo'lib alohida o'rganilishini hamda uni yaxshi egallash imkonini beradi. Ammo materiallar faqat boshlang'ich malakaga ega kishilar uchun tayyorlangan va videodarsliklar soni juda kam. Yana bir boshqa Code Leader nomli sahifa tomonidan berib boriladigan Web dasturlash asoslari bo'yicha darslar o'zbek tilida dasturlash bo'yicha bilimlarini boyitmoqchi bo'lganlar uchun mo'ljallangan. YouTube'da turli soha bo'yicha bunday darslarni topish mumkin. Umuman olganda bugun axborot tarqatishda foydalanuvchilar orasida Telegram-kanallarining salmog'i yuqori. Eng qulay va tezkor kommunikatsiya vositasi bo'lgan Telegramda ham masofadan turib bilim olish mumkin. Til o'rganish, pazandachilik va boshqa fanlarga ixtisoslashgan kanallarga qo'yiladigan turli formatdagi ma'lumotlar istalgan vaqtda qo'l ostingizda bo'ladi. Bunday o'qishning yagona kamchiligi kanallarga yuklanadigan reklamalarning ko'p bo'lishidir. Shunday bo'lishiga qaramay bugunga kelib Telegram kanallarini faqat bir tomonlama axborot uzatuvchi deb bo'lmaydi. Uning ovoz berish imkoniyati sabab auditoriya ham o'z fikrini bildirib ovoz berishi mumkin. Misol uchun, dasturlash haqidagi blog, videodarslar, tarjima va maqolalar berib boruvchi mayoq.uz kanali ushbu elementdan samarali foydalanadi.

Mashhur xorij universitetlari ham internet orqali o'z masofaviy kurslarini taqdim etadilar. Bunda mazkur kurslarni tugatgan kishilar ushbu OTMning diplomiga ega bo'lmasa-da, professorlar, Nobel mukofoti laureatlarining ma'ruzalarini o'rganishlari mumkin bo'ladi. Bunday ta'lim turi an'anaviy ta'limga qaraganda bir necha barobar arzonroq bo'lishini ham ta'kidlab o'tish lozim. Masofadan bilim olishni kengaytirish va uni hamma uchun ochiq qilish bugun yo'nalishdagi asosiy jihatlardan biri.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rushana To'xtasheva Samarqand davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi. <https://www.samdu.uz/uz/news/17638>

2. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va masofadan o'qitishni tashkil etish bo'limi boshlig'i, adliya a'lochisi O'. Jalolov <https://uzmarkaz.uz/ru/news/>

3. Nodira IBROHIMOVA. <http://www.oyina.uz/uz/article/476>

4. Nodira DO'STXO'JAYEVA, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi bo'lim boshlig'i. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5159.htm>

5. org <https://uz.goodinternet.org/uz/sections>

6. <https://developers.uz/article/>

ЎЗБЕКИСТОНДА ЧЕТ ТИЛЛАР ЎҚИТИШНИ ЯХШИЛАШГА ДОИР МЕЪЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ

Турсунов Бехзодбек Баходирович. Андижон қишлоқ хўжалиги ва
агротехнологиялар институти “гуманитар фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси
(phd)

Неъматжонова нихолабону жасурбек кизи Туризм таълим йўналиши 3-босқич
талабаси

Аннотация: Мақолада мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб хорижий тилларни ўқитишнинг ҳуқуқий асосларини яратишда муҳим бўлган қарорларнинг қабул қилиниши ёритилган.

Калит сўзлар: хорижий тил, Қарор, Фармон, дипломатик муносабатлар, таълим, институт, университет, меъёрий ҳужжат.

Дунё миқёсида глобаллашув тенденциясининг авж олиши ва халқаро даражада давлатларнинг сиёсий ва иқтисодий интеграцияси мураккаб, зиддиятли жараён сифатида кутилмаганда салбий хусусиятлар ҳам намоён этаётгани сир эмас. Бундай тадрийжийлик шароитида ер юзида яшаётган 5 мингдан ортиқ миллатлар ва элатларнинг феноменини сақлашга эҳтиёж пайдо бўлади. ЮНЕСКО ҳисоб китобига кўра дунё бўйича етти мингга яқин тиллар мавжуд. Британия замонавий тилларни ўрганиш институти (Institute of modern languages research) илмий ҳодимлари тадқиқотларига кўра глобализация ва миграция натижасида яқин юз йил ичида инсоният ушбу тилларнинг ярмидан маҳрум бўлади. Ҳар ойда 2 та тил ўлик тилга айланмоқда[1]. Натижада, миллий давлатчилик пойдеворини заифлаштирувчи омиллар, яъни тили, тарихи ва маданиятини йўқотиб бораётган халқлар сони кун сайин кўпаймоқда.

Замонавийлашаётган жаҳон давлатларида нафақат иқтисодий манфаат, рақобат, илмий-техник тараққиёт, ишчи кучи бозорининг авж олиши ўзга халқларни мана шу жозибаси билан эътиборини тортмоқда. Шунингдек, ўрнатилган дипломатик муносабатлар самараси ўлароқ, хорижий тилларни чуқурроқ биладиган мутахассисларга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Шу боис, мустақил Ўзбекистонда хорижий тилларни ўрганиш ва ўқитишга бўлган муносабат тубдан ўзгарди, бу ишга давлат сиёсати даражасида эътибор берилга бошлади, ва соҳа ривожини учун зарур бўлган қонунлар қабул қилинди. 1991 йил 29 июлда қабул қилинган Ўзбекистон ССЖ Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 197-сонли “Жумҳурият ўқувчи-ёшларига ва мутахассисларига чет тилларни кенг кўламда ўқитиш тизимини такомиллаштириш ва унинг моддий-техника базасини ривожлантиришга оид тадбирлар тўғрисида”ги[2] қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 12 майда “Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетини ташкил қилиш тўғрисида” ПФ-№401-сонли Фармони[3] республикада хорижий тилларни ўқитишни янги босқичга олиб чиқди. Тошкент давлат чет тиллар педагогика институти билан Республика рус тили ва адабиёти педагогика институтининг негизида мазкур нуфузли университет ташкил этилиши катта тарихий воқеа бўлди[4]. 1994 йил 8 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-984-сонли “Самарқанд Давлат чет тиллар институтини ташкил

этиш тўғрисида”ги Фармони[5]да Самарқанд давлат университетининг тегишли факультети негизида Самарқанд давлат чет тиллар институти ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сонли “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори[6]дан сўнг мамлакатда чет тилларини ўқитишнинг комплекс тизими яратилди. Таълим тизимининг барча босқичларида чет тилларини узлуксиз ўрганишни ташкил қилиш, шунингдек, ўқитувчилар малакасини ошириш ҳамда замонавий ўқув услубий- материаллар билан таъминлашни янада такомиллаштириш бошланди. Чет тилларини ўқитиш бўйича ўзига хос тизим ишлаб чиқирилиши билан мазкур масаланинг ҳуқуқий томонлари мустаҳкамланди.

2013 йил 8 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сон Қарорини бажариш юзасидан “Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида” Вазирлар Маҳкамасининг №124-сон Қарори[7] қабул қилинди, унда чет тилини ўрганиш босқичлари кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 25 мартдаги “Умумтаълим муассасаларининг чет тиллар ўқитувчилари малакасини ва касб маҳоратини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги №67-сон Қарори[8]да қишлоқ жойлардаги таълим муассасалари ўқитувчиларига 30 фоиз, бошқа жойлардаги четтили ўқитувчиларига 15 фоиз миқдорида кўшимча маблағ тўлаш механизми жорий этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори асосидан чет тилини ўқитишнинг инновацион-методикаларини ривожлантириш Республика илмий-амалий марказига чет тиллар бўйича дарсликлар янги авлодини тайёрлаш вазифаси берилди. Мазкур Қарорнинг қабул қилиниши билан хорижий тилларни жаҳон андозаларига мос равишда тизимли, чуқур ўрганиш борасида қилинадиган ишларнинг ҳуқуқий асослари яратилди ва уларни амалга ошириш чора-тадбирлари ва муддатлари белгилаб берилди. Хусусан, Қарорда мустақиллик йилларида 51,7 мингдан зиёд чет тиллар ўқитувчилари тайёрлангани, умумтаълим мактабларининг 5-9 синфлари учун инглиз, немис ва француз тиллари бўйича мультимедиа дарсликлари, бошланғич синфларда инглиз тилини ўрганиш бўйича электрон ресурслар етказиб берилгани, умумтаълим мактабларида, касб-хунар коллежи ва академик лицейларда 5 мингдан кўпроқ лингафон кабинетлари жиҳозлангани кўрсатилган.

Қабул қилинган янги тизим талаблари доирасида хорижий тилларнинг турли тармоқлари бўйича фан докторларини тайёрлаш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, республика илмий салоҳиятини кўтариш, олимлар корпусини ёшартириш бўйича ҳам фаолият ташкил этилди.

Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятга интеграциялашуви фан-техника ва маданиятнинг тез суръатлар билан ривожланиши, ёш авлоднинг дунёдаги тенгдошлари билан рақобатдош бўла олиши вазифаси чет тиллар ўқитилишини янада яхшилашга доир меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамisha долзарб бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Harrison D. When languages die: The Extinction of World's Languages and the Erosion of Human Knowledge // Publisher: Oxford University Press. 2007. – P.304.
2. <http://lex.uz/docs/1651352>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони//Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 йил, 7-сон, 271-модда; 1992 йил, ПФ 401-сон.
4. Исмаилов А., Боқиева Г. Университетимиз мустақиллик йилларида//Филология масалалари. Илмий-методик журнал. – Тошкент, 2011, №3. – Б.3.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 11-12-сон, 290-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-1875-сонли Қарори//Халқ сўзи, 2012. 11 декабрь., 240(5660)-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 124-сонли Қарори//Халқ сўзи, 2013. 10 май.
8. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 12-сон, 137-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.09.2019 й., 09/19/822/3840-сон

ТАЛАБАЛАРНИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШГА ТАЙЁРЛАШ ТАДБИРЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

И.С.Хамрабоев Андижон вилояти фавқулодда вазиятлар бошқармаси
Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги ўқув маркази катта ўқитувчиси.

АННОТАЦИЯ Олий таълим муассасаларида фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш соҳасидаги муаммо ва камчиликлар ўрганилиб, уларни бартараф этиш бўйича таклифлар берилган. Олий таълим муассасаларида фуқаро муҳофазаси тузилмаларини ташкил этиш ва уларни тайёрлашнинг, “Фуқаро муҳофазаси куни”ни ўтказишнинг аҳамияти очиқ берилган.

Калит сўзлар: таълим, институт, фавқулодда вазият, муҳофаза, тайёргарлик, мониторинг тизими, такомиллаштириш, тузилма, назорат, режалаштириш, ўқув машқ.

ABSTRACT The problems and shortcomings in the protection against emergency situations in secondary schools are studied and recommendations are given for their elimination. The significance of the formations of the Civil Protection formations, their preparation, the holding of the “Day of Civil Protection” in secondary schools are revealed.

Keywords: education, school, emergency, environment, tayergarlik, monitoring tizim, improvement, tuzilma, control, regime, study.

КИРИШ

Ҳозирги кунда республикаимизда аҳолининг барча қатламларини фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишга ва фуқаро муҳофазаси соҳасида тайёрлаш мақсадида кенг кўламда ишлар амалга ошириб келинмоқда. Ҳаётда содир бўлаётган табиий

офатларнинг келтирган оқибатлари муҳофаза тадбирларини фақатгина потенциал хавфли объектларда эмас, балки институт, техникум ва олий ўқув юртлари каби таълим муассасаларида ҳам амалга оширилиши зарурлигини кўрсатмоқда.

Республикамизда жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Аҳолини фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишга ва фуқаро муҳофазаси соҳасида тайёрлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори қабул қилинган[1]. Қарорда ёш авлодни яъни олий таълим муассасалари тарбияланувчилари, умумий ўрта таълим мактаблари ва ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасалари ўқувчилари ҳамда олий таълим муассасалари талабаларини тайёрлаш усуллари белгиланган. Унга кўра, мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари — доимий равишда мактабгача таълимнинг давлат талаблари ва ўқув дастурларига мувофиқ таълим-тарбия жараёнида муаммоли-вазиятли ўйинлар ва машғулотларда;

олий таълим муассасалари талабалари - ўқув йили давомида, таълимнинг давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларига мувофиқ ўқиш жараёнида дарсларда, спорт ўйинлари ва мусобақаларида, шунингдек, мактабдан ташқари таълим муассасалари ва ҳудудий марказларнинг ФВларда ҳаракат қилишга тайёрлаш мажмуаларидаги машғулотларда;

ўрта махсус, касб-хунар таълим ва олий таълим муассасалари талабалари - ўқув йили давомида, ўрта махсус, касб-хунар таълим ва олий таълимнинг давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурларига мувофиқ ўқиш жараёнида дарсларда, спорт ўйинлари ва мусобақаларида, шунингдек, ҳудудий марказларнинг ФВларда ҳаракат қилишга тайёрлаш мажмуаларидаги машғулотларда тайёргарликдан ўтказилиши белгилаб қўйилди.

БМТ нинг ЮНИСЕФ ташкилоти маълумотларига кўра дунёда йилига 175 миллиондан ортиқ болалар табиий офатлар натижасида жабрланиши аниқланган. 2014 йили дунё бўйича 9 миллион бола турли офатлар натижасида таълим олиш имкониятидан маҳрум бўлган. Мисолларга назар ташласак, Эроннинг БАМ шаҳрида 2003 йилда содир бўлган zilзила 8 сониягина давом этган бўлса ҳам, 26 минг 271 кишининг қурбон бўлишига, 10 минг кишининг жароҳатланишига, 75 минг кишининг уй-жойсиз қолишига сабаб бўлганлигини кўрамиз. Фаолият кўрсатаётган 131 та институтдан атиги биттагина институт биноси зарар кўрмаган, қолган институтлар вайронага айланган. Ўқувчиларни ўқиш жараёнини таъминлаш мақсадида, Қизил ярим ой жамияти томонидан палаткаларда вақтинча институтлар ташкил этилиб, ўқитишни давом эттиришга тўғри келган.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

Республикамиздаги олий таълим муассасаларининг фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш бўйича фаолияти ўрганилганда, фавқулодда вазиятлардан муҳофазалаш соҳасида қатор муаммолар мавжудлиги аниқланган. Хусусан, фавқулодда вазиятларда тўғри ҳаракат қилиш бўйича ўқув машғулотлари етарли даражада ўтказилмаслиги, институтнинг фавқулодда вазиятларни олдини олиш ва бартараф этиш ҳаракатлари режаси талаб даражасида ишлаб чиқилмаганлиги, фавқулодда вазиятлардан муҳофазаланиш бўйича ўқув машғулотларини мунтазам

ташкил этилмаслиги, фавқулодда вазиятларга тайёрлигини мониторинг қилиш, назоратини амалга ошириш тадбирлари етарли даражада эмаслиги кўзга ташланади.

Институтларда аниқланган камчиликларни бартараф этиш, фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тадбирларини такомиллаштириш бўйича қуйидаги тадбирларнинг амалга оширилиши зарур деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, институтларда талабаларни тўғри ҳаракат қилишга тайёрлашни кучайтириш мақсадида “Ҳаёт хавфсизлиги асослари” курсини ўқитишни такомиллаштириш керак. Жумладан, туман ўқитувчилари орасида “Ҳаёт хавфсизлиги асослари” курсини ўқитиш бўйича очиқ дарслар ташкиллаштириш зарур. Шунингдек талабалар орасида “Ҳаёт хавфсизлиги асослари” бўйича республика, вилоятда институтлараро мусобақалар ташкил этиш талаб этилади.

Иккинчидан, “Ҳаёт хавфсизлиги асослари” курси бўйича ўқувчиларга мослаштирилган илмий методик қўлланмаларни ишлаб чиқиш ва нашр этиш зарур. Чунки ҳозирги кунда ўқитувчилар ушбу курсни фанлараро интеграцияланган ҳолда ўқитаётганлиги сабабли, ҳар бир режалаштирилган мавзу бўйича суратлар, маълумотлар, ведеолавҳалар, слайдлар тайёрлашлари учун кўп вақт сарф қиладилар. Шу боис, тегишли мутахассислар ёрдамида шундай қўлланмалар, дарс ўтиш бўйича мультимедия слайдлар тўплами ишлаб чиқилиши ўқитувчилар учун катта ёрдам бўлади ва дарсга тайёргарлик кўриш вақтларини тежалишига олиб келади.

Учинчидан, институтларда фавқулодда вазиятлар содир бўлганда тўғри ҳаракат қилиши бўйича йилда бир марта амалий машғулотлар яъни “Фуқаро муҳофазаси куни”ни доимий ўтказишни ташкиллаштириш зарур. Шу куни институтда ташкил этилган Фуқаро муҳофазаси тузилмаларининг, раҳбар органларнинг ҳаракатлари текширилиб, институтнинг фавқулодда вазиятларни олдини олиш ва бартараф этиш ҳаракатлари режаси [2], амалда синаб кўрилади. Камчилик ва ютуқлар аниқланиб, режага тегишли ўзгартиришлар киритилиши назарда тутилади. Амалий машғулотлар давомида раҳбарларнинг, талаба ва талабаларнинг ҳаракатлари амалда синаб кўрилади. Бундан ташқари ўқувчиларни қаерга эвакуация қилинади, қайси эшик ёки заҳира эшикларидан чиқилади, заҳира эшиклари кимлар томонидан очилади, ўқувчилар қандай оғохлантирилади, қўнғироқлар қандай чалинади каби саволларга ечим яратилади. Мазкур тадбирларни самарасини ошириш мақсадида, институт ўқувчи ва ўқитувчиларни фавқулодда вазиятлар вақтида тўғри ҳаракат қилишга ўргатишни тизимли ҳолда олиб бориш керак. Жумладан, ҳар бир институт жойлашган ҳудуднинг хусусиятини инобатга олган ҳолда, шу ҳудудда содир бўлиш эҳтимоли бўлган сув тошқини, зилзила, ёнғин ва портлашлар, кимёвий, радиациявий заҳарланиш каби фавқулодда вазиятлар инобатга олиниши, улар содир бўлган вақтида талаба ва талабаларнинг ҳаракатларини ўқув машғулотлари давомида синаб кўриш назарда тутилган[4].

Институтларда Фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тадбирларни такомиллаштириш мақсадида, Фавқулодда вазиятлар бошқармалари (бўлимлари) ходимлари, вилоят халқ таълими бошқармалари, туман халқ таълими бўлимларидаги махсус ходимлар иштирокида вилоят, туманлар бўйича семинар-тренинглар ташкил этиш зарур. Семинар якунида битта институт миқёсида Фуқаро муҳофазаси кунини намунавий тарзда амалий ўтказиш, улардаги ФВлардан

муҳофазаланиш бўйича ҳужжатлар билан яқиндан танишиш тадбирларини амалга ошириш талаб этилади.

Шунингдек ўтказилган “Фуқаро муҳофазаси куни” бўйича тушунтириш матнлари билан ёритилган видеолавҳаларни оммавий ахборот воситаларида, халқ таълими вазирлиги сайтларида намойиш қилиб, республикаимиз миқёсида оммалаштиришни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Тўртинчидан, институтларда Фуқаро муҳофазаси тузилмаларини ташкил этиш, уларни ўқитиш ва ўргатиш ишларини такомиллаштириш зарур. Таъкидлаш керакки, фавқулодда вазиятлар вақтида биринчи бўлиб институтда ташкил этилган тузилмалар фаолият кўрсатади. Шу сабабли Фуқаро муҳофазаси тузилмаларини ташкил этиш бўйича раҳбар буйруғи тайёрланиши керак. Тузилма аъзолари институт раҳбарияти томонидан ўқитилиши ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларимизда белгиланган. Унга кўра объектларда ташкил этилган Фуқаро муҳофазаси тузилма аъзолари 15 соатли дастурга асосан махсус мавзулар бўйича ўқитилиши назарда тутилган. Бундан ташқари тузилма аъзолари бўлмаган ходимлар учун ҳам тўғри ҳаракат қилишга ўргатиш мақсадида махсус мавзулар белгиланган. Бу машғулотлар институт раҳбарияти томонидан амалга оширилиши зарур. Машғулотлар давомида тузилма аъзоларининг фавқулодда вазият вақтидаги ҳаракатлари аниқ ўргатилиб борилади.

Бешинчидан, институтнинг фавқулодда вазиятларга тайёрлигини мониторинг қилиш, назоратини амалга ошириш туман халқ таълими бўлими, бошқармалари ва вазирликдан тайинланган фуқаро муҳофазаси ходимлари томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Бундан ташқари талабаларнинг фавқулодда вазиятларда тўғри ҳаракат қилиш бўйича билимларини мунтазам такомиллаштириб бориш мақсадида, “Ҳаёт фаолияти асослари” бўйича сўровномалар ўтказиш, доимий гуруҳлар-аро турли мусобақалар уюштириб туриш яхши самара беради деб ўйлаймиз.

Чет эл мамлакатлари тажрибаси ўрганиб чиқилганда, республикаимизга тадбиқ этиш мумкин бўлган ижобий фаолиятлар мавжудлиги аниқланди. Белоруссия Республикасида [3] институт ўқувчиларини фавқулодда вазиятларда тўғри ҳаракат қилишга тайёрлаш мақсадида бир нечта “Хавфсизлик марказлари” ишга туширилган. Гомель шаҳридаги марказда 10 дан ортиқ интерфаол майдончалар ташкил этилган бўлиб, буларда ёнғин хавфсизлиги, табиий фавқулодда вазиятлардаги хавфсизлик, биринчи ёрдам кўрсатиш, ўрмонда ўзини тутиш ва хавфсизлик қоидалари, радиациявий хавфсизлик, криминал хавфсизлик йўналишлари бўйича ўргатилади. Ўқувчиларнинг ёшига мослаштирилган ҳолда маълум ҳолатни акс эттирувчи тренажёрлар моделлаштирилган. Ўқувчилар тренажёрларда ўйин тариқсида тўғри ҳаракатланишга ўргатилади. Хавфли йўлаклар барпо этилган бўлиб, ўқувчилар турли фавқулодда вазиятни бошларидан кечирадилар, масалан тутунли ва қоронғу хонадан чиқиш каби хавфли вазиятларда ўзларини муҳофаза қилиш усуллари синаб кўрадилар. Марказлар фаолияти 2013 йилдан бошланган бўлиб, шундан буён бундай марказларда тайёргарликдан ўтган талабалар ичида ёнғинларда жабрланганлар сони, тайёрланмаган ҳудудлардагиларга нисбатан 30 фоизга камайганлиги исботланган. Республикаимизда ҳам шундай марказларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бундан ташқари, республикамиз телевидения, радио каналлари орқали талабалар билан жонли эфирларда фавқулодда вазиятлар бўйича тестлар, савол-жавоблар ташкил этиш, ғолибларни аниқлаш, уларни тақдирлаш каби тадбирларни амалга ошириш талабалар билимини чуқурлашишига, қизиқиши ошишига олиб келади. Талабалар www.fvv.uz интернет сайтларида берилаётган янги маълумотлар билан, фавқулодда вазиятда тўғри ҳаракат қилиш усуллари ва йўллари билан мустақил танишишлари мумкин.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, ёш авлодни ва институт Фуқаро муҳофазаси тузилмаларини тўғри ҳаракат қилишга тайёрлаш, “Фуқаро муҳофазаси куни”ни мунтазам ўтказиб бориш орқали, эҳтимоли мавжуд фавқулодда вазиятларни олдини олишга, улар содир бўлган тақдирда зудлик билан бартараф этиш тадбирларини амалга оширишга эришиш мумкин.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 9 сентябрь 2019 йилдаги “Аҳолини фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишга ва фуқаро муҳофазаси соҳасида тайёрлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 754-сонли қарори.
2. С.Хусанова ва бошқалар. Умумий ўрта таълим институтларида фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириш бўйича услубий қўлланма. 2017й. Юнисеф, ФВВ, Халқ таълими вазирлиги. 72б.
3. Умумий ўрта таълим институтларида фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириш бўйича услубий қўлланма. Хусанова С. И., Абидова Ф.А., Ибрагимов М. ЎР ФВВ, Халқ таълими вазирлиги, ЮНИСЕФ. Тошкент. 2017 й. 72 б.

O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH

Mirzakarimov Baxtiyor Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Farg‘ona filiali Matematika-fizika fanlari nomzodi, dotsent
mirzakarimovb@gmail.com

Sidiqov Azizbek Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali magistri sidiqovazizbek2000@gmail.com

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng o‘rta maxsus, kasb – hunar ta’limini joriy etish va takomillashtirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va modernizatsiyalash, zamonaviy o‘quv va ilmiy-laboratoriya jihozlari bilan ta’minlash, ta’lim standartlarini takomillashtirish hisobiga ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ilg‘or pedagogik texnologiyalar va o‘qitish shakllarini joriy etish, o‘qituvchi kadrlar mehnatini rag‘batlantirishni kuchaytirish asosida iqtisodiyotni soha va tarmoqlarida talab qilinadigan malakali mutaxassislar tayyorlashga katta e’tibor qaratilmoqda.

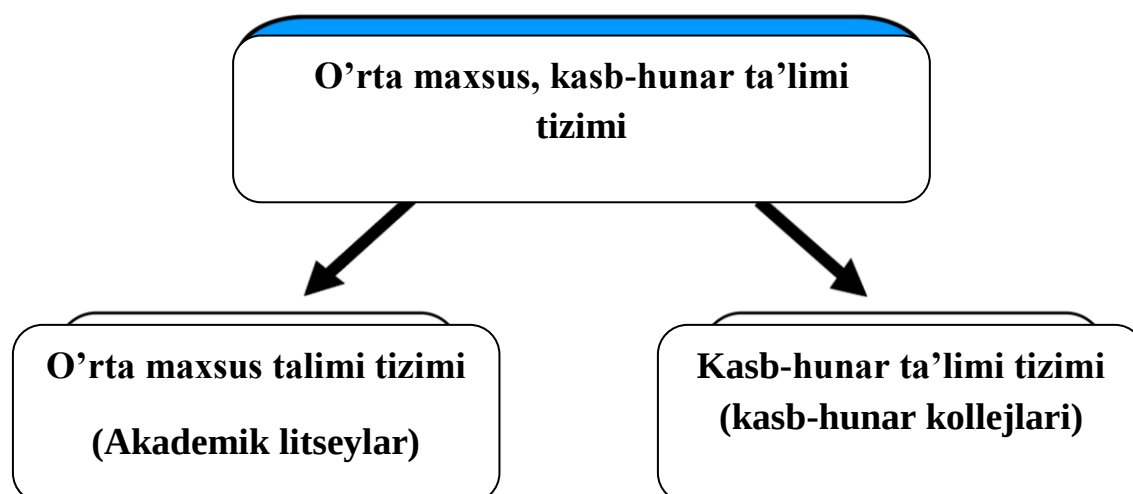
O‘rta maxsus ta’lim kasb-hunar ta’limining bir shakli bo‘lib, asosiy maqsadi ishlab chiqarishning birinchi bo‘g‘inidagi tashkilotchi va ish boshqaruvchilarni, oliy toifali mutaxassislarning yordamchilarini, yuqori malaka va ko‘nikmalarni talab qiluvchi ma’lum bir turdagi ishni mustaqil bajara oluvchi o‘z ishining ustalarini bo‘lgan – texnik, agronom,

boshlang'ich sinf o'qituvchilari, feldsher, stomatolog, konsertmeyster kabi mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir.

O'rta maxsus ta'lim umumiy o'rta ta'limda amaliy va nazariy bilimlar bilan bir qatorda kasb-hunarga oid bo'lgan malaka va ko'nikmalarni ma'lum bir sohada rivojlantirishga qaratilgan.

O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi uch yilga mo'ljallangan majburiy o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi (O'MKHT) uzluksiz ta'lim tizimining mustaqil ko'rinishi hisoblanadi. U O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi 2016-yildan boshlab ixtiyoriy hisoblanib, umumiy o'rta ta'lim maktabining bitiruvchilari xohishlariga binoan o'qish yo'nalishini – akademik litsey yoki kasb-hunar kollejini tanlaydilar. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi bitiruvchilarni mehnat bozorida o'z o'rinlarini topishlari uchun aniq bir yo'nalishda ham umumta'lim fanlari bo'yicha bilim berib, ham kasb-hunar ta'limini beradi. Umumiy o'rta ta'lim negizida har bir bitiruvchi o'qish yo'nalishi bo'yicha yoki kasb-hunar ta'limi kollejini, yoki akademik litseyni tanlashi mumkin. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi kunduzgi ko'rinishda ikki yo'nalishda akademik litseylarda va kasb-hunar kollejlarda amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kollejlari kasb ta'limi bilan bir qatorda akademik litseylar kabi o'rta maxsus ta'lim ham berib, bu keyinchalik yoki uzluksiz ta'limni davom ettirish, yoki mutaxassisligi bo'yicha ish bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Akademik litsey – o'qish ikki yilga mo'ljallangan o'rta maxsus yo'naltirilgan o'quv dargohi bo'lib, davlat ta'lim standartiga mos ravishda o'quvchilarning bilimlari aqliy salohiyatini oshirishga qaratilgan, ularning imkoniyatlari va qiziqishlari asosida yo'naltirilgan holda chuqurlashtirib beriladi. Akademik litseylarda o'quvchilar ta'lim yo'nalishini ixtiyoriy ravishda - gumanitar, tabiiy fanlar yo'nalishi tarzida tanlaydilar.

Akademik litseylar oliy o'quv yurtlari qoshida ochilgan bo'lib, qoidaga muvofiq asosiy e'tibor oliy o'quv yurtlarining yuqori malakali o'qituvchilarini litseydagi o'quv jarayoniga jalb etish, kerak bo'lsa oliy o'quv yurti tajriba maydonlari, kutubxonalaridan lisey o'quvchilarining foydalanishlari uchun shart-sharoit yaratib berishdan iboratdir.

Akademik litseydagi yo'naltirilgan, chuqurlashtirilgan o'quv jarayoniga zarur bo'lsa ilmiy – tadqiqot muassasalari ham jalb qilinadi. Bunday holatlarda Oliy va O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi Vazirligining ruxsati bilan kelishilgan tarzda ish olib boriladi.

Kasb-hunar kollejlari – oʻrta maxsus va kasb taʼlimini beradigan oʻquv dargohi boʻlib, unda ikki yil mobaynida taʼlim olinadi. Davlat taʼlim standartlariga muvofiq kollejdagi umumiy oʻrta taʼlim va chuqurlashtirilgan holda kasb-hunar oʻrgatilib, malaka shakllantiriladi. Kollej bitiruvchilari yoʻnalishlari asosida bir yoki bir nechta kasbni tanlashlari mumkin.

Oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalari bitiruvchilariga oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi olganligi haqidagi quyidagi namunada diplom beriladi:

- Akademik liseylar uchun fanlar oʻqitilganligini yoʻnalishini koʻrsatilgani holda.
- Kasb-hunar kollejlari uchun mutaxassisligi boʻyicha tanlagan malakasini koʻrsatilgan holda.

Boʻlajak mutaxassislar taʼlim muassasasi va oʻzlariga maʼqul kasbni tanlashda quyidagi internet adresdagi kasb-hunar tayyorlov yoʻnalishlari, kasblar va ixtisosliklar umumdavlat tasniflagichidan yordam olishlari mumkin:

http://ziyonet.uz/editor/assets/docs/klass_uzl-6.doc

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, J., & Johnson, A. (Year). "Advancements in Open-Source Healthcare Systems." *Journal of Health Informatics*, 15(3), 123-145. DOI: 10.1234/jhi.202X.001
2. Brown, M., & Davis, C. (Year). "Python in Healthcare: A Comprehensive Review." *Journal of Computational Medicine*, 20(4), 567-589. DOI: 10.5678/jcm.202Y.002
3. White, E., et al. (Year). "Monolithic Architectures in Django Framework: A Comparative Analysis." *International Journal of Software Architecture*, 25(1), 45-68. DOI: 10.7890/ijsa.202Z.003
4. Williams, L., et al. (Year). "A Comprehensive Guide to ORM in Python." *Data Engineering Journal*, 18(6), 231-254. DOI: 10.789/dej.202B.005
5. Akhundjanov, U. (2023). PREPROCESSING OF HANDWRITTEN SIGNATURES FOR OFFLINE METHOD. *Journal of technical research and development*, 1(3), 237-238.
6. VV Byts', RM Zulunov. Specification of matrix algebra problems by reduction. *Journal of Mathematical Sciences*. T. 71, 2719–2726 (1994).
7. Hnatiienko, H., Hnatiienko, V., Zulunov R., Babenko, T., Myrutenko, L. Method for Determining the Level of Criticality Elements when Ensuring the Functional Stability of the System based on Role Analysis of Elements. *CEUR Workshop Proceedings*, 2024, 3654, p. 301–311
8. R.Zulunov, B.Soliev, A.Kayumov, M.Asraev, Kh.Musayev, D.Abdurasulova. Detecting mobile objects with ai using edge detection and background subtraction techniques. *E3S Web of Conferences*, 508, 03004 (2024).
9. R.Zulunov, U.Akhundjanov, B.Soliev, A.Kayumov, M.Asraev, Kh.Musayev. Building and predicting a neural network in PYTHON. *E3S Web of Conferences*, 508, 04005 (2024).

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР (АНДИЖОН, ФАРҒОНА ВА НАМАНГАН ОБЛАСТЛАРИ МИСОЛИДА)

Ташходжаев Муроджон Валижонович. Андижон қурилиш ва иқтисодиёт институти ўқитувчиси Тел: +998979960073

Мақолада Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги соҳаси вакиллари иккинчи жаҳон урушида душман устидан қозонилган ғалабага қўшган муносиб ҳиссасини, деҳқонларнинг фидокорона меҳнати, соҳада эришилган ютуқ ҳамда муаммолар янги маълумотлар асосида ёритилади.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, полизчилик, ғаллачилик, қанд лавлаги, бошоқли экинлар, фронт, область, район, партия.

В статье на основе новой информации освещен достойный вклад представителей сельского хозяйства Узбекистана в победу над врагом во Второй мировой войне, самоотверженный труд земледельцев, достижения и проблемы в поле.

Ключевые слова: сельское хозяйство, бахчеводство, зерноводство, сахарная свекла, зерновые культуры, фронт, область, район, партия.

Based on new information, the article highlights the worthy contribution of representatives of Uzbekistan's agriculture to the victory over the enemy in World War II, the selfless work of farmers, achievements and problems in the field.

Key words: agriculture, melon growing, grain growing, sugar beets, grain crops, front, region, district, party.

Иккинчи жаҳон уруши СССР ҳудудларига кўчган дастлабки кунлардан республикада қишлоқ хўжалиги олдида фронт ва мамлакат ичкарасини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан, саноатни ҳам ашё билан барқарор таъминлашдан иборат маъсулиятли вазифа кўндаланг бўлиб турди. Бунинг учун аграр ишлаб чиқаришни ғоят қисқа муддат ичида, бутун халқ хўжалиги каби, ҳарбий изга ўтказиш лозим эди. Қишлоқ хўжалигининг барча моддий ресурсларини сафарбар этиш, техник экинларни, дон, картошка ва сабзовотлар экишни кўпайтириш зарур эди.

Бу вазифаларни ҳал қилиш бир қатор сабаблар юзасидан мураккаблашиб кетган эди. Марказнинг пахта яккаҳокимлик сиёсати оқибатида республика пахта етиштирилишга мослаштирилгани боис, донли экинлар экиш иккинчи даражага тушиб қолган, ғалла асосан РСФСР ва Украина ССРдан олиб келинган эди. Эндиликда ғалла етиштирувчи районларни душман босиб олгани боис Ўзбекистон аграр тармоғи олдига ўзини-ўзи ғалла билан таъминлашни кўйди. Ҳолбуки бунинг учун техника, мутахассислар йўқ эди. Қишлоқ хўжалиги техника ва ишчи кучига мухтож эди.

Ўзбекистон қишлоқ меҳнаткашлари вужудга келган бу қийинчиликларни онгли суръатда тўғри тушундилар ва душман вақтинча оккупация қилиб турган ҳудудлар ҳиссасини ҳам қоплайдиган даражада ҳам ашё, озиқ-овқат, дон маҳсулотлари етказиб бериш учун ўзларининг бутун меҳнат фаолиятларини қайта ташкил этиб, ҳарбий изга солдилар.

1941 йил 5-7 декабрда бўлиб Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг VI Пленуми бутун республика иқтисодиётини ҳарбий изга солиш тугалланганлигини қайд қилиб, халқ хўжалиги, айниқса қишлоқ хўжалиги олдида муҳим вазифалар турганини таъкидлади[1, –Б. 94].

Агар урушдан олдин Ўзбекистон ғаллани Россия, Украина ва СССРнинг бошқа Ғарбий районларидан олиб келган бўлса, эндиликда у ғаллани ўзида етиштириб, республика аҳолисини таъмин этишдан ташқари, фронтни ҳам таъмин этишга кўмаклашиши лозим эди.

Шундай қилиб Ўзбекистонни ғалла истеъмол қилувчи республикадан уни етказиб берувчи районга айлантириш керак эди. Бу муҳим вазифа Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг VI Пленумида кенг муҳокама қилинди ва ҳал қилиш юзасидан муҳим қарорларни қабул қилди. Пленум қарорига асосан, 1942 йилда ғалла ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш учун 3660,4 минг гектар экин майдони ажратилди. Техника экинлари экиш учун 1104 минг гектар, жумладан пахта экиш учун 917 минг гектар, қанд лавлаги экиш учун 70 минг, бошқа экинлар учун 111,8 минг гектар майдон ажратилди[2, –Б.89-90].

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг VI Пленуми ҳосилдорликни ошириш масаласига жиддий эътибор қаратиш зарурлигини алоҳида қайд қилиб, бу белгиланган вазифаларни ўз вақтида бажариш учун ҳар гектар пахта майдонидан 19,8 центнер, қандлавлагидан 250 центнер, шолидан 27,2 центнер, картошкадан 99,6 центнер, сабзавотдан 124,1 центнердан ҳосил олиш вазифасини белгилади[3, –Б.91].

Пленум қишлоқ хўжалигининг энг муҳим тармоқларидан бири бўлган чорвачиликни ривожлантириш масаласига ҳам алоҳида эътибор берди. Чунки бу масала уруш бошланиши билан энг долзарб масалардан бири бўлиб қолди. Шу муносабат билан пленум йирик шохли ҳайвонлар сонини 1942 йилнинг охиригача 622 минг бошга етказиш, яъни 1941 йилдагига нисбатан 12,5 фоизга ошириш, шу жумладан сигирлар сонини 140 минг бошга етказиш ёки уни 41,7 фоизга кўпайтириш, бузоқлар сонини 237 минг бошга етказиш ёки 13,9 фоизга ошириш, қорақўл қўйлар сонини 2 миллион 586 минг 300 бошга етказиш ёки уни 231 фоизга кўпайтириш, қўйлар ва бошқа майда шохли ҳайвонлар сонини 1 миллион 233 минг бошга етказиш, ёки 27,1 фоизга, чўчқалар сонини 50 мин бошга, парандалар сонини 500 минг, отлар сонини 401 мингга етказишга қарор қилинди[1, –Б.94].

Бу вазифаларни амалда бажариш учун республикадаги ҳар бир область ва районлар, колхоз ва савхозларнинг шароитига қараб режалаштирилиши лозим эди. Шундан келиб чиқиб V пленумдан сўнг республикадаги барча маҳаллий идораларнинг йиғилишларида ушбу масала муҳокама қилиниб, пленум қарорларидан келиб чиқиб қарорлар қабул қилинди ва зарур чоралар белгиланди.

Масалан, Андижон область партия комитетининг шу масала бўйича чиқарилган пленумида:

Фронтга сафарбар қилинган қишлоқ хўжалик машиналари ўрнига от-уловдан кўпроқ фойдаланиш.

Қисқа муддат ичида эски қишлоқ хўжалик асбобларини ремонт қилиб, уни тезда ишга солиш ва қишлоқ хўжалик ишига керак бўлган бошқа асбобларни ҳам таъмирлаб ишга тушириш.

Чорва молларини ем-хашак билан таъмин этиш мақсадида қўшимча ем-хашак тайёрлаш.

Эски, ишга яроқсиз деб ташлаб қўйилган тракторларни таъмирлаб ишга солиш. Тракторлар учун керак бўлган захира бутловчи қисмлардан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш ва унинг устидан қатъий назорат ўрнатиш.

Уруш вақтида ёқилғи асосан фронт учун энг муҳим материаллар эканлигини ҳисобга олиб, унинг ҳар бир граммини тежамкорлик билан сарф қилиш.

Қишлоқ хўжалик ишларини ўз вақтида бажариш, экиш ва ишлов бериш ишларининг суръатини тезлаштириш тадбирлари белгиланди[4, –Б.12].

Андижон область режалаштириш қўмитасининг ҳисоб китобига кўра 1941 йилнинг 15 августидан 1942 йилнинг 1 январигага область аҳолисининг талабини қондириш учун 33724 тонна ғалла талаб этилса, ўша йилда олинган ғалла ҳосили 7642,8 тоннани ёки халқ эҳтиёжига нисбатан 22,6 фоизнигина ташкил этди[4, –Б.13]. Урушдан олдинги йилларда бундай талаб собиқ Иттифокнинг бошқа жойларидан ғалла келтириш ҳисобига таъмин этилса, энди буни областнинг ўзида етиштириш керак бўлиб қолди, шунингдек, 1942 йилнинг 1 январидан 1 апрелигача областда ғаллага бўлган талаб 46461 тоннани, 1942 йилнинг 1 апрелидан 1943 йилнинг 1 апрелигача эса 96454,2 тоннани ташкил этар эди[2, –Б.91-92].

Андижон областида кўрилаётган йилларда ғаллага талаб ўсишининг иккинчи сабаби яна шу бўлдики, эвакуация муносабати билан СССРнинг душман босиб олган ва босиб олиш ҳавфи бўлган ҳудудлардан кўчириб келтирилган кишилар ҳисобига ҳам область аҳолисининг сони анчагина ошиб кетди. Бу ўз-ўзидан озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабни ҳам ошишига олиб келган эди.

Шу боис область раҳбарияти олдида турган муҳим муаммолардан бири бу аҳолини ва фронтни ғалла билан таъмин этиш муаммоси бўлиб қолди. Шу туфайли 1941 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган Андижон область партия активлари йиғилишида 1941 йилдаги 2375 гектар ғалла экин майдонларини 1942 йилда 38146 гектарга етказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Натижада 1941 йилнинг охиригача 91854,7 тонна, 1942 йили эса 199410,1 тонна ғалла етказиш режалаштирилди. Областда сабзавотчилик ва чорвачиликни кенгайтиришга ҳам алоҳида эътибор берилди. 1942 йилги картошка экиш режасини 1400 гектарга етказиш белгиланди[5, –Б.31-32].

Дарҳақиқат уруш йилларида бутун Ўзбекистонда бўлгани каби Фарғона, Андижон, Наманган областларида ҳам қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида ҳосилдорликни оширишга катта эътибор қаратилган эди. Областлар колхоз ва совхозларида сабзавотчилик, боғдорчилик ишларига озиқ-овқат тайёрлашнинг энг муҳим қисми деб қаралди.

Натижада 1941 йил якунига кўра биргина Андижон области деҳқонлари режадан ошириб 1891 тонна карам, 2291 тонна помидор, 300 тонна бодринг, 3126 тонна сабзавот ва 280 тоннадан ошиқ узум маҳсулотларини етиштирдилар[6, –Б.71].

1941 йили Фарғона областида экин майдонлари ҳам анча кенгайтирилди. Экинларнинг қатор ораларига ишлов бериш ишлари яхшиланди ва муддатидан олдин бажарилди. 1941 йили областда жами 62 007 гектар ерга ғалла экилди. Шу жумладан колхозчиларнинг 13 200 гектар томорқаларига ҳам қўшимча равишда ғалла экилди[4, –Б.80].

Уруш йилларида қишлоқ хўжалигининг сабзавотчилик, полизчилик, боғдорчилик каби тармоқларида ҳам ҳосилдорликни оширишга катта эътибор берилди. Колхоз ва совхозларда сабзавотчилик, боғдорчилик ишларига озиқ-овқат тайёрлашнинг энг муҳим қисми деб қаралди. Шу боис Фарғона области бўйича 1941 йил 3000 гектар ерга қўшимча сабзавот экинлари экилди[2.82]. Натижада 1941 йил якуни бўйича Фарғона областида режадан ташқари 1659 тонна карам, 2199 тонна помидор, 292 тонна бодиринг, 3060 тонна сабзавот ва 270 тонна узум маҳсулотлари тайёрланиб, давлатга топширилди[7, –Б.15].

1942 йилга келиб Фарғона областида экин майдонларини кенгайтириш борасида янада самарали ишлар амалга оширилди. 1942 йили колхозлар бўйича экин майдони 24400 гектарга кўпайтирилди. Бу эса 1941 йилга нисбатан 10 фоизга кўп деганидир[3, –Б. 95]. Бу борада қўшимча яратилган экин майдолари ҳисобидан ғалла ва полиз экинлари экиш ва улардан юқори ҳосил олишга ҳаракат қилинди. Фарғона областининг энг ҳосилдор ва сув билан таъминланган ерларига уруш йилларида қандлавлаг экини ҳам экилиб, ундан юқори ҳосил олишга эришилди.

Хуллас иккинчи жаҳон уруши йилларида душман устидан қозонилган ғалабага бутун Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги соҳаси вакиллари қаторида Фарғона, Андижон, Наманган областлари қишлоқ хўжалиги ходимлари ҳам ўзларининг фидокорона меҳнати билан муносиб ҳиссаларини қўшдилар. Дарҳақиқат уруш йилларида бутун Ўзбекистон ССРда бўлгани каби Фарғона, Андижон, Наманган областларида ҳам қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида ҳосилдорликни ошириш, меҳнат самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигидаги янги экин навларини яратиш каби соҳаларга алоҳида эътибор қаратилган эди.

Адабиётлар:

1. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.1., – Ташкент, 1981.
2. Пўлатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1974.
3. Вклад трудящихся Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне. – Ташкент, 1975.
4. Пўлатов И. Улуғ ватан уруши ғалабасига Ўзбекистон меҳнаткашларининг қўшган ҳиссалари. –Тошкент:Ўзбекистон, 1967.
5. Андижон вилоят давлат архиви (Андижон ВДА), 145-фонд, 1-рўйхат 121-иш.
6. Андижон ВДА, 145-фонд, 1-рўйхат 137-иш.
7. Ўзбекистон миллий архиви (Ўз МА), Р-837-фонд, 32-рўйхат 3473-иш.

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ОМИЛЛАРИ.

Ахмаджонов Олимжон Андижон давлат университети

Аннотация: Мақолада янгиланаётган Ўзбекистонда ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишда давлат томонидан амалга оширилаётган ишлар, жамиятдаги муаммолар ва уларнинг ечимини топиш масалалари ҳамда амалга оширилаётган ислохотларни янги босқичга кўтаришда ёшларнинг ўрнини асослаб беришдан иборат.

Калит сўз: Ижтимоий-сиёсий фаоллик, модернизация, стратегия, фуқаролик институти мурожаатнома, фуқаролик позицияси, маҳалла институти, таълим-тарбия, ислохотлар, миллий тикланиш, миллий юксалиш ҳаракатлар стратегияси, ёшлар сиёсати.

Янгиланаётган Ўзбекистон шароитида ёшлар масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги бежиз эмас, чунки, Ўзбекистонда кенг қўламли демократик ислохотларни амалга ошириш, аҳолининг айниқса ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ислохотларни амалга оширишда фаол иштирок этиши ўта муҳим аҳамиятга эгадир. Шунинг учун бугунги куннинг энг долзарб муҳим вазифаси ва бевосита мажбурияти ёшлар учун ўз салоҳиятини ҳар томонлама намоён этиш, замон талаблари даражасида билим ва касб малакасини муттасил ошириб боришлари учун энг қулай имкониятлар яратишдан иборатдир.

Дарҳақиқат, юртимизда “Ёшлар-бизнинг келажагимиз” деган ибора шунчаки чиройли шиор эмас, балки у асосий ғоя, давлат сиёсатининг устивор йўналиши бўлиб, миллий стратегиямиз ва ҳаракатларимизнинг асосий мазмун ва моҳиятини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг бевосита раҳбарлигида ҳаётимизнинг барча соҳаларини ислох қилиш ва янгиланишнинг қўлами ва йўналиши бўйича ўзига хос ишлар амалга оширилмоқда. Мухтасар қилиб шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, 2020 йил 29 декабрь куни юртбошимиз томонидан Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2021 йилга “Ёшларни қўллаб қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” деб ном беришни таклиф этиб, “Ҳар қандай жамият тараққиётида, унинг келажагини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Шу сабабли биз ислохотларимиз қўлами ва самарасини янада муваффақиятли амалга оширишда ҳар томонлама юксак, замонавий билим ва касб-хунарларни пухта эгаллаган, азму шижоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз”, деб таъкидлаб ўтган эди. Шу билан бирга ёшлар билан ишлаш борасидаги муаммоларга самарали ечимлар топиш юзасидан аниқ вазифаларни ҳам белгилаб берган эди.

Шундай экан, амалга оширилаётган ислохотларнинг тақдири, янгиланаётган жамиятнинг самарали натижалар бериши ва истиқболи ёшларнинг билими, интеллектуал салоҳияти, ислохотларга муносабати, янгича тафаккур қилиши, бир сўз билан айтганда ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирокига ҳар жихатдан боғлиқдир. Чунки давлатнинг ижтимоий-сиёсий салоҳиятини белгиловчи энг муҳим

омиллардан бири, мамлакат ёшларининг ўз бурчига содиқлиги, ақл заковати ва фидоийлиги ва фуқоролик позициясига қай даражада эгаллиги билан белгиланади.

Юртимизда демократик давлат ва кучли фуқоролик жамиятини шакллантириш вазифаси олий мақсад қилиб қўйилган экан, демократиянинг мувоффақиятли ривожланиши кўп жихатдан ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ислохотлардаги самарали иштирокига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Шундай экан, янгиланаётган жамиятдаги ислохотларни чуқурлаштириш ва ривожлантириш учун ёшларнинг демократик янгиланишларни чинакам иштирокчисига, миллий кадриятларнинг фаол химоячисига айланишига эришиш зарур. Бу жараёни қатъият билан узликсиз ривожлантириб боришни ҳаётни ўзи тақозо этмоқда.

Ёшларнинг янгиланаётган Ўзбекистонни ривожлантиришдаги фаол ва самарали иштирок этиши ҳар жихатдан жамиятдаги маънавий муҳитга, давлат бошқарув тизимига, инсон омилига боғлиқдир. Шахснинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирок этиш ҳолатлари турли шаклларда намоён бўлиши табиий ҳолдир. Инсон онгида миллий кадриятларни қай даражада шаклланганлигини, ўзининг конституциявий бурчини тушиниш ва шахсий ҳуқуқларини амалга оширишга бўлган муносабати, ватапипарварлик туйғуси, маънавий-маърифий соҳаларда қай даражадаги савияга эга бўлганлиги, умуман, ҳаётимизда содир бўлаётган воқеаларни ҳамда амалга оширилаётган ислохотларни мукаммал таҳлил қилиш, ҳис этиш, имкониятлари билан ҳамифодаланади.

Шуни ҳам қайд этиб ўтиш жоизки, ёшларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги фаоллиги фуқоролик институтлари, маҳалла институти, оила, жамоат ташкилотларининг қай даражада фаолиятига ҳамда ислохотларни амалга оширишдаги иштирокига ҳар жихатдан боғлиқдир.

Айнан фуқоролик институтларнинг, жумладан маҳалла, жамоат ташкилотлари ёшларда мустақил фикрлаш, ижтимоий-сиёсий жараёнларни эркин баҳолаш, ўз фуқороликпозициясига эга бўлиш, юртимизда амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларига эътиборли бўлиш, уларда фаол иштирок этиш, инсоннинг шахсий камолотини шакллантирувчи кадриятларни инсон онгидан ўрин олишга алоҳида эътибор беришқўникмаларини шакллантира бориш ҳам муҳим восита ҳисобланади.

Ҳозирда юртимиз аҳолисининг 19 миллион нафари ёки 54 фоизини 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этади. Йиллар кесимида ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга қаратилган 50 дан ортиқ қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинди. Ёшларнинг жамият ҳаётидаги фаоллигини ошириш мақсадида тизимли ишлар амалга оширилди. Жумладан, ёшлар ишлари агентлиги, Олий Мажлис сенатида ёшлар маданияти ва спорт масалалари қўмитаси, Олий Мажлис сенати қошида 100 нафар ва қонунчилик палатаси қошида 250 нафар фаол ва ташаббускор ёшлардан иборат Ёшлар парламентлари, қонунчилик палатасида ёшлар масалалари бўйича комиссиялар ташкил этилган. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 18 январдаги қарори билан “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини 2025 йилгача ривожлантириш” концепцияси қабул қилинди. Мазкур концепсияда ёшларни қўллаб қувватлаш уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда манфаатларини рўёбга чиқаришга қаратилган кенг қўламли ислохотлар, ёшларга оид давлат сиёсатида эришилган ютуқлар ва ижобий натижалар билан бир

қаторда узоқ йиллардан буён тўпланиб келаётган муаммолар мавжудлиги ҳам таъкидлаб ўтилди. 2021 йилнинг 27 январь куни Президент раислигида ёшлар бандлигини таъминлаш ва бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш чора тадбирлари муҳокама юзасидан бўлиб ўтган видеоселектор йиғилишида таъкидлаб ўтилганидек, республикада 18-30 ёшлилар орасида расмий ишсизлик 17 фоиз экани қайд этилиб ўтилди. Ёшлар билан ишлаш бўйича янгича тизимни жорий этиш вазифаси кўндаланг қилиб қўйилди. Шу асосда ёшларни қўллаб қувватлаш, узоқ йиллардан буён тўпланиб қолган муаммоларни комплекс ҳал этиш чора тадбирлари ишлаб чиқилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.М.Мирзиёев “Ёшлар келажаги билан боғлиқ ҳар қандай вазифа бирламчи аҳамиятга эга” деб бежиз таъкидламайди. “Ўзбекистон 2030 стратегиясида ҳар бир инсонга ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш учун муносиб шароитларни яратиш” деб номланган биринчи йўналиши 44 банддан иборат бўлса, шунинг 25 ортиғи бевосита ёшлар манфаатларига қаратилгандир.

Ушбу 2030 стратегиясида ёшларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ва ишсизлик даражасини камайтириш устивор вазифа сифатида белгиланган. 400 мингта ёшларнинг бандлиги таъминлаш ва муаммоларни ҳал этишга эришиш, ёшларнинг ишсизлик даражасини 14 фоиздан 11 фоизга тушириш асосий мақсад қилиб қўйилган. Бугун ёшларга оид давлат сиёсати натижасида, ёш авлодга ҳуқуқий кафолатларни яратишдан тортиб, сифатли таълим олиш, касб-хунар эгаллаши, тадбиркорлик билан шуғилланиши, шахс сифатида камол топиши, бир сўз билан ифодалаганда фаровон келажагини барпо этиш учун барча имкониятлар яратилмоқда.

Шундай экан, юртимиз учун, келажак учун нима қилдим деган туйғуни ҳар бир ёш авлод хис қилиши, тафаккурлаши жуда муҳимдир. Бунинг учун барча аҳоли катламлари, қай даражада ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирок этишга ҳамдарахбар ва бошқарув тизимида фаолият юритаётган ходимларнинг маънавий-маърифий дунёқараши кескин ўзгаришига боғлиқдир.

Ўзбекистон 2030 стратегиясида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, жамиятни модернизациялаш ва ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги фаоллигини ошириш, назарда тутилган муаммолар ечимини топишда кўп жиҳатдан қуйидаги жиҳатларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- Республикада юқори малакали етук кадрларга бўлган эҳтиёжни таъминлашнинг оптимал механизмларидан фойдаланиш;

- Ёшларни касбга йўналтириш бўйича ташкилий ишларни тизимли йўлга қўйиш ва иш билан бандлик муаммосини ҳал этиш;

- Ёшларнинг илғор ғоя ва ташаббуслари, интилишларини мунтазам рағбатлантира бориш;

- Таълимнинг барча босқичларини тизимли ривожлантириш ва халқаро таълим тажрибасидан унумли фойдаланиш;

- Жамиятни модернизация қилиш ва янгилаш жараёнида ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлигини янада юксалтира бориш;

- Ёшлар онгига миллий қадриятларни янада мустаҳкамлаш ва самарадорлигини таъминлаш;

-Ёшлар онгида ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий жараёнларга дахлдорлик ҳиссини ҳамда фуқоролик позициясини шакллантира бориш;

-Давлат ва жамият ҳаётида хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини янада юксалтира бориш;

-Ёшларда бизнес ва тадбиркорлик, меҳнатга мухаббат, яратувчанлик ҳиссини янада кучайтира бориш; -Ёшлар онгида Ватанга мухаббат, миллат равнақи, бурчга садоқат туйғуларини тизимли асосда мустаҳкамлана боришни таъминлаш; Мухтасар қилиб айтганда, юртбошимиз томонидан қайд этиб ўтилганидек “Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича биз бошлаган улкан ишларни янги босқичга кўтаришда ҳал қилувчи роль ўйнайдиган асосий куч айнан ёшларимиздир” деган ибораси ҳозирги кунимизнинг асосий вазифаларидан биридир

.Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан мамлакатимиз парламентида-Олий Мажлисга Мурожатномаси. 2020 йил 29 декабрь

2.Янги Ўзбекистон 2024 йил, 27 февраль №41 (1102).

3..Ёшлар муаммолари кенг камровда ҳал этилмоқда. Янги Ўзбекистон газетаси 2021 йил 30 март 63 сон.

4.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида Халқ сўзи. 2023 йил 12 сентябрь №190 (8533)

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (1991-2021 YILLARDA,FARG'ONA VODIYSI MISOLIDA)

Mamatazizov Faryozbek Paxlavon o'g'li Andijon mashinasozlik instituti

“Ijtimoiy va gumanitar” kafedراسи assistenti, Tel: +998999009370

Email: mamatazizovfaryozbek@gmail.com Andijon, O'zbekiston

ANNOTATSIYA

Turizm termini. Mamlakatimizda zamonaviy va jahon sifat andozalariga javob beradigan xalqaro sayyohlik infratuzilmasini rivojlantirish.O'zbekistonda tarixiy-ma'daniy tuzim rivojlanishining asosiy sohalari,saloxiyati va turizmni rivojlanishining asosiy omillari. Shu bilan birgalikda O'zbekistonda turizm rivojlanishining hozirgi xolati. “O'zbekturizm” kompaniyasining statistikasi. O'zbekistonda tarixiy-ma'daniy turizm darajasini taxlili olib boriladi.

Kalit so'zlar: Turizm, “O'zbekturizm”, turizm ma'daniyati, mehmonxona, turistik firmalar, sayyohlar, BTT, Nurota, info-turlar, Zarafshon,jaxon turizimi.

The formation and development of tourism in Uzbekistan in the Fergana Valley from 1991 to 2021..

ANNOTATION

Tourism term. Development of international tourism infrastructure in our country that meets modern and world quality standards. The main areas of development of the

historical and cultural structure in Uzbekistan, the main factors of the development of tourism. Along with this, the current state of tourism development in Uzbekistan. Statistics of "Uzbekturizm" company. The level of historical and cultural tourism in Uzbekistan is analyzed.

Keywords: Tourism, "Uzbek tourism", tourism culture, hotel, tourist companies, tourists, BTT, Nurota, info-tours, Zarafshan, world tourism.

KIRISH

Turizm sayohat demakdir. Uning mazmunida dam olish, hordiq chiqarish, jismonan chiniqish, o'lkani o'rganish, ijtimoiy-foydali mehnat qilish, tabiatni muhofaza qilish, tabiiy muvozanatni saqlash, (ekologiya), ilmiy tadqiqotlar olib bo'rish kabi keng qamrovli ijtimoiy-tarbiyaviy hamda madaniy jarayonlar mujassamlashgan. Ularni amalga oshirishda tashkiliy va boshqaruv faoliyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'kidlash lozimki, sayohatning bu yo'nalishidagi vositalaridan jahondagi ko'p mamlakatlarda maqsadli foydalanib kelinmoqda. Shu sababdan turizmning o'ziga xos tarixiy rivojlanishi mamlakatlarning ijtimoiy iqtisodiy, madaniy va siyosiy faoliyatlari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Turizm shaklan sayr (ekskursiya), sarguzashtlar (путе шествие, экспедиция) va piyoda yurish (пешеход) kabi turlarni o'z ichiga olib, mazmunan esa insonlarning bilim doirasini kengaytirish, aql-idroki (tafakkur) rivojlantirish hamda jismoniy barkamollikni tarbiyalash kabi eng muhim vazifalarni hal qilishni o'zida qamrab oladi. Turizm terminini birinchi bo'lib fransuz olimi V.Jekmo 1830 – yilda qo'llagan. „Turizm“ so'zi fransuzcha „tour“, ya'ni „sayr qilish“ dikan ma'noni bildiradi. Yaqin vaqtlargacha har bir davlatda „turizm“ va „turist“ tushunchalari turlicha ifoda etilar edi. Turizmni xalqaro miqyosda rivojlanishi, turizm bo'yicha xalqaro tashkilotlarni tashkil qilinishi „turizm“ tushunchasiga umumiy tushuncha berilishini taqozo qildi. Turizmga birinchi bo'lib va to'liq ta'rif bergan olim Bern universiteti professorlari V.Xunziker va K.Krapflar berishgan.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlarni yanada chuqurlashtirish jarayonida mamlakatimiz iqtisodiyotida erishilgan yutuqlarni atroflicha tahlil etish, mavjud muammo va kamchiliklarni batamom bartaraf etish hamda iqtisodiyotni rivojlantirish usullarini ilg'or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish orqali yanada takomillashtirish masalalari ilgari suriladi. Bunda, asosiy e'tibor O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi jarayonini jadal sur'atlarda rivojlantirish, buning uchun mamlakatimiz tashqi iqtisodiy faoliyatini erkinlashtirish borasida kechiktirib bo'lmaydigan chora – tadbirlarni amalga oshirishga qaratiladi. Mamlakatimizda zamonaviy va jahon sifat andozalariga javob beradigan xalqaro sayyohlik infratuzilmasini rivojlantirish ham shu kabi chora – tadbirlar sirasiga kiradi. Mamlakatimizning sayyohlik sohasida yetarli darajada va har qanday xorijiy mamlakatlardan qolishmaydigan imkoniyatlarga egaligi bu borada ko'plab muvaffaqiyatlarga erishishimizni ta'minlovchi asosiy manba hisoblanadi. Ana shularni hisobga olgan holda, mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq to hozirga qadar zamon talablariga javob beradigan sayyohlik infratuzilmasini tarkib toptirish va rivojlantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar o'zining ijobiy natijalarini berib kelmoqda. O'zbekistonda xalqaro sayyohlikni rivojlantirishdagi muammolarni bartaraf etish uchun tadqiqotlar olib borish va rivojlangan mamlakatlar tajribasida foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatimizga tashrif buyuradigan sayyohlarga hizmat ko'rsatish sifatini yanada takomillashtirish va bozor talablariga to'liq javob beradigan sayyohlik sanoatiga ega

mamlakat sifatida dunyo hamjamiyati e'tiborini jalb etishdir. Respublikamizda sayyohlikni rivojlantirishning asosini sifatli hizmat ko'rsatish tashkil etadi. O'zbekiston geografik joylashuvi va tabiiy muhiti hamda tarixiy obidalarga boy bo'lgan shaharlari sayr-sayohatlar (piyoda yurish) uchun juda qulay hisoblanadi. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar. Toshkent, Navoiy, Guliston kabi zamonaviy shaharlarning ko'rki va yangi jamoli faqat mamlakatimiz aholisinigina emas, balki xorijiy mamlakatlarning ham diqqatini o'ziga jalb etadi. Farg'ona vodiysidagi yam-yashil tog'li manzaralar, Chotqol (Toshkent viloyati hududlari), Nurota, Turkiston, Zarafshon tizma tog'lari, Surxon vohasidagi go'zal manzaralarda sog'lom lashtirish oromgohlari, sport maskanlari (lagerlar) o'quvchi yoshlar va talabalar hamda havaskor sayohatchilar uchun eng qulay manzillar bo'lib xizmat qilmoqda.

Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek „Sayyohlik bu dunyoni bilish, shu bilan birga jahob bozoriga chiqish vositasidir. Bu sohaning keng imkoniyatlaridan foydalangan holda biz bu juda muhim sohani yanada rivojlantirishimiz zarur.“²¹⁴ Sayyohlik tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, jahon iqtisodiyotida eng yirik, yuqori daromad keltiruvchi, mamlakatga valyuta mablag'larini keltiruvchi jadal rivojlanib borayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda sayyohlik sohasi ko'pgina mamlakatlarda iqtisodiyotning asosiy sektoriga aylanib bormoqda. Butunjahon Sayyohlik Tashkiloti (BTT) ma'lumotlariga ko'ra 2012 – yilda sayyohlikdan olingan daromadlar barcha mamlakatlar Yalpi Ichki Mahsulotining (YaIM) 6% ga, kapital qo'yilmalarning 7% ga, jahon bo'yicha iste'mol harajatlarning 11% va barcha soliq tushumlarining 5% ga to'g'ri kelmoqda.

Sayyohlik insonlar faoliyatining bir turi bo'lib, bir tomondan ijtimoiy munosabatlarni o'zida ifoda etsa, ikkinchi tomondan, ma'lum o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan servis sohasining mustaqil tarmog'idir. Shu tufayli unga bir tomonlama yondoshib, talqin qilib bo'lmaydi. Sayyohlikni to'liq ifoda etish uchun unda ishtirok etadigan subyektlarni aniqlab olish maqsadga muvofiq. Bu borada olimlardan V.A.Kvartalnov sayyohlik obyektlarga to'rtta subyektini kiritadi²¹⁵.

- Sayyohlar;
- Sayyohlik va hizmat tovarlarini beruvchi tashkilotlar;
- Mahalliy hukumat organlari;
- Qabul qiluvchi mamlakatlar.

Bu sayyohlik subyektlarga yana bir guruhni, ya'ni sayyohlar borib ko'radigan sayyohlik obyektlarni qo'shishimiz mumkin. Chunki sayyohlar hamma joyga yoki mamlakatlarga boravermaydi. Ular shunday joylarni tanlaydiki, qaysiki u yerda sayyohlarni qiziqtiradigan obyektlar mavjud bo'lishi lozim. Masalan, O'zbekistonga sayyohlar xorijiy mamlakatlardan tarixiy obidalarni ko'rish maqsadida tashrif buyursa ko'proq Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlariga boradi. Mustaqillikdan keyin bunyod etilgan yangi obyektlarni ko'rmoqchi bo'lsa, albatta mamlakatimizning hamma shahar va viloyatlarida bunday obyektlar mavjud, lekin ko'proq Andijon, Toshkent kabi yirik shaharlarga borishni afzal ko'radi. Demak, qaysi maqsad bilan sayohatga chiqsa sayyohlar uchun o'sha maqsadiga javob beradigan sayyohlik obyektlarning bo'lishi lozim. Sayyohlik

²¹⁴Prezident I.A.Karimovning 9 – oktabr 2012 – yildagi Xorazm viloyati Xalq deputatlari Kengashi sessiyasidagi nutqidan.

²¹⁵Kvartalnov V.A. Туризм - М.: «Финансы и статистика» 2010. – 21 бет

faoliyatining sodir bo'lishi aynan ana shunday unsurlarning mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Bularni qisqacha quyidagicha izohlash mumkin:

Sayyohlar deganda - sayyohlik faoliyatda ishtirok etish orqali o'zlarining ma'naviy, ruhiy va jismoniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida uyushgan odamlar guruhi tushuniladi.

Ularning ma'naviy, jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondirish uchun sayyohlik xizmatlari bo'ladi. Bu xizmatlar shu soha bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan amalga oshiriladi.

Sayyohlik xizmatlarini ko'rsatadigan tashkilotlar deganda, ma'lum iqtisodiy foyda olish maqsadida sayyohlik bozor talabiga mos tovar va xizmatlar ko'rsatadigan sayyohlik faoliyat bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar tushuniladi. Sayyohlik hududlarda amalga oshiriladi. Shu tufayli uni tartibga solib turishda mahalliy hokimiyat organlari ishtirok etadi.

Qabul qiluvchi mamlakat bo'lib sayyohlik obyektlari mavjud bo'lgan o'z aholisi bandligini sayyohlikka xizmat ko'rsatish orqali ta'minlaydigan mamlakat hisoblanadi.

Agar ushbu keltirilgan ta'riflardan kelib chiqadigan bo'lsak, sayyohlik deganda odamlarning o'zlari doimiy yashab turgan joyidan yoki malakatidan boshqa joyga yoki mamlakatga bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, dam olish, sog'lomlashtirish, mehmonda bo'lish, ish yuzasidan ayrim masalalarni hal qilish kabi maqsadlar uchun vaqtincha borib kelishi tushuniladi.

Dunyo bo'yicha sayyohlikning ahamiyati doimiy ravishda o'sib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasida 2005 – 2012 – yillarda sayyohlik sohasining rivojlanish ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Jami 2005 - 2012
Jami turistlar soni (ming kishi)	622	659	699	714	786	870	1021	1200	6571
Shundan chet elliklar	242	257	272	288	305	339	378	415	2496
Xizmatlar hajmi (ming AQSH dollar)	3876 5	4478 6	5490 6	6698 5	8239 2	10711 0	15547 8	17880 0	72922 2

Yuqoridagi jadval orqali biz yurtimizda 2005 – 2012 – yillarda rivojlanish ko'rsatkichlari berilgan bo'lib, bu jadvaldan ko'rinib turibdiki 2005 – yildan beri sayyohlik sohasida ancha katta ijobiy o'zgarishlar ro'y bergan. Xususan yurtimizda sayyohlar soni 622 mingdan 1 200 mingga, shundan chet elliklar soni 241 mingdan 425

mingga ya'ni qariyb ikki baravarga ko'paygan. Bundan tashqari sayyohlarga ko'rsailgan xizmatlar hajmi esa 38 765 ming AQSH dollaridan, 178 800 ming AQSH dollariga yoki qariyb 5 baravarga ko'paygan. 2012 – yil ma'lumotlariga qaraganda, 100 mingga yaqin kishi sayyohlik sohasida faoliyat ko'rsatgan. Yaqin yillar ichida bu sohada band bo'lganlarning miqdori 5-8% ga o'sib boradi. Ayrim hisob – kitoblarga qaraganda, sayyohlik respublikadagi iqtisodiy faol aholini, ya'ni hunarmadlar, oshpazlar, tikuvchilar, shifokorlar, uchuvchilar, rassomlarva boshqa shu kabilarning 7-8% ga yaqinini 12 www.uzbektourism.com bilvosita ish bilan ta'minlaydi. Ikkinchidan, sayyohlik qo'shimcha daromad va tushumlarni keltiradi. 2012 - yilda O'zbekistonga tashrif buyurgan chet ellik sayyohlardan tushgan tushum 2011- yilga nisbatan 15% ga oshgan va 178,8 mln AQSH dollarini tashkil etmoqda. Uchinchidan, mahalliy tovarlar uchun yangi bozorlarning ochilishi. Mamlakatimizga tashrif buyurayotgan sayyohlar xizmatlar va tovarlarning ma'lum miqdorini oddiy taomdan boshlab qimmatbaho suvenirlargacha xarid qilishmoqda. Tabiiy ravishda bu mahalliy sanoatimizni o'z ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish imkoniyatlarini bermoqda. „O'zbekturizm“ Milliy Kompaniyasi bergan ma'lumotlarga ko'ra 2012 – yil yurtimizda 1,3 milliondan ortiq sayyohlarga xizmat ko'rsatilgan bo'lib, shulardan 500 mingtasi xalqaro sayyohlardir. Bu ko'rsatkich o'tgan 2011 – yilga nisbatan 17,5% ga ko'p. Chet ellik sayyohlarga xizmat ko'rsatishdan olingan daromadlar hajmi 2012 – yilda 178,8 mln AQSH dollarrini tashkil etgan, bu ko'rsatkich 2011 – yilga nisbatan 15% ga ko'p.

XULOSA. Hozirgi vaqtda O'zbekiston respublikasida ham turizm sohasini rivojlantirish jadallik bilan avj olmoqda. Biroq, murakkab o'tish davri bilan bog'liq ko'plab muammolar, shu jumladan, sayyohlarga xizmat ko'rsatish faoliyatini zamon talablariga mos ravishda munosabatlar boshqara oladigan kadrlar salohiyatining yetishmasligi, tashkilotlar o'rtasida o'rtasida o'zaro tizimining takomillashmaganligi, imkoniyatlarining cheklanganligi, ular tomonidan marketing va reklama ishlarining sust amalga oshirilayotganligi kabi muammolar tufayli rivojlanish sust bormoqda. Ana shu nuqtai – nazardan olib qaralganda, amalga oshirilgan tadqiqot maqola viloyat hududida turizmni yanada keng rivojlantirish, hududlardagi nomutanosibliklarni bartaraf etish, hududlarning iqtisodiy holatini, aholining kundalik daromadlarini oshirishga xizmat qiladi deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR: (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 3-oktyabrda qabul qilgan “Farg’ona viloyatining turistik salohiyatini yanada rivojlantirish choratadbirlari” to,,g,,risida qarori.
2. Karimov I.A. „2012 – yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi” // 2011 – yilning asosiy yakunlari va 2012 – yilda O'zbekiston ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. – “Xalq so'zi”, 20.01.2012.
3. Raximov Z.M. Tashqi iqtisodiy faoliyatda sayyohlikni tashkil etish va ularning samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent, 2013

4. Nosirov B.G'., O'zbekistonda turizmni rivojlanish tahlili va istiqbollari. "O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim", ilmiy konferensiya materiallari - Qo'qon, 2020 5. <https://www.tourism.uz>
6. www.uzbektourism.uz
7. Nosirov B.G'., Farg'ona viloyatiga iqtisodiy tavsif va unda turizmning ahamiyati.
8. Kuskov A.S., Djaladyan Y.A. „Основы туризма. Учебник” – М.: КНОРУС, 2008.
9. Kvartalnov V.A. Туризм. М.: «Финансы и статистика» 2010 – 21b

FALSAFA VA UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI

Abdug'aniyeva Mushtariy Muzaffarjon qizi. *Andijon davlat chet tillari instituti, Inliz tili va adabiyoti fakulteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida 1-bosqich talabasi.*
E.mail: abduqaniyevamushtariy23@gmail.com

Anatatsiya. Ushbu maqolada falsafaning inson hayotidagi o'rni, axloq, adolat, ma'suliyat tushunchalari, tabiatni o'rganish, xis qilish, ruhiy boshqaruv, mantiqiy fikrlash, o'z-o'zini boshqarish, xulosa qabul qilish hamda falsafa tarixiga oid ma'lumotlarni o'zida jamlagan.

Kalit so'zlar. Falsafa, qadriyat, fikrlash, axloq, xis etish, epistemologiya, metafizika, haqiqat, ijtimoiy taraqqiyot, ijtimoiy falsafa, ekologik falsafa, tanqidiy fikrlash, shaxsiy komolot, renessans, ma'rifat, gumanizm, jamiyat.

Asosiy qism. Falsafa bu-Inson hayotidagi yo'l ko'rsatkich.

Qadimgi zamonlarda chuqur ildiz otgan falsafa, o'zimizni va atrofimizdagi dunyoni tushunishimizda muhim rol o'ynashda davom etmoqda. U shunchaki bilim olish emas, balki jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo'lib, fikrlash, harakat va munosabatlarimizga ta'sir qiladi. Uning ta'siri quyidagicha bo'ladi:

1. Qimmatbaho qadriyatlar va e'tiqodlarni shakllantirish:

Axloq: falsafa axloqning asosiy savollari bilan shug'ullanadi, adolat, fazilat va mas'uliyat kabi tushunchalarni o'rganadi. U axloqiy muammolarni hal qilish, shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarimizni shakllantirish uchun ramkalarni taqdim etadi.

Epistemologiya: Bilimning tabiatini o'rganish, bizga qanday qilib bilimga ega bo'lishimizni, haqiqatni yolg'ondan ajratishimizni va ma'lumotni tanqidiy tahlil qilishimizni tushunishga yordam beradi. Bu ma'lumotli qaror qabul qilish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Metafizika: Haqiqatning, mavjudlikning va ongning tabiatini o'rganish orqali falsafa dunyo va o'zimiz haqidagi taxminlarimizni shubha ostiga qo'yadi. U bizni hozirgi holatni shubha ostiga qo'yishga va muqobil istiqbollarni o'rganishga undaydi.

2. Ijtimoiy taraqqiyot va o'zgarishlarni rag'batlantirish:

Siyosiy falsafa: hokimiyat, boshqaruv va ijtimoiy tashkilotning tabiatini o'rganadi, siyosiy harakatlarni xabardor qiladi, zulmkor rejimlarga qarshi chiqadi va ijtimoiy adolatni himoya qiladi. Lok, Ruso va Marks kabi mutafakkirlar siyosiy fikrlashda inqilob yaratdilar.

Ijtimoiy falsafa: tenglik, erkinlik va inson huquqlari kabi tushunchalarni o'rganish orqali u tushunish va bag'rikenglikni rivojlantiradi, adolatli va adolatli jamiyatni qo'llab-quvvatlaydi.

Ekologik falsafa: Tabiat va atrof-muhit bilan munosabatlarimizni o'rganadi, ta'sirimizni qayta baholash va sog'lom kelajak uchun barqaror amaliyotlarni ishlab chiqishga undaydi.

3. Tanqidiy fikrlash va muloqotni rivojlantirish:

Mantiq va fikr yuritish: Felsefa bizni mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, bu bizga noto'g'ri xulosalarni aniqlash, ishonchli dalillar yaratish va konstruktiv muloqotda ishtirok etish imkonini beradi.

Muammoni hal qilish va qaror qabul qilish: Bu murakkab masalalarni tahlil qilish, ko'p nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish va echimlarni shakllantirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu qobiliyat zamonaviy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

4. Shaxsiy kamolotga intilish va mamnuniyat his etish:

O'z-o'zini o'ylab ko'rish va shaxsiy mazmun: Falsafa bizni o'z e'tiqodlarimiz, qadriyatlarimiz va niyatlarimizni tekshirib ko'rishga undaydi. U bizga hayotimizning maqsadini aniqlab, mazmunli yashashga yordam beradi.

Turli xil nuqtai nazarlarga ochiqlik: Turli xil falsafiy nuqtai nazarlar bilan shug'ullanish orqali biz turli xil fikrlash usullariga nisbatan bag'rikenglik va minnatdorchilikni rivojlantiramiz, hamdardlik va tushunishni rivojlantiramiz.

Biroq, falsafa har doim ham to'g'ridan-to'g'ri yoki universal ravishda qabul qilinmaydi. Har birida turlicha qarash va talqinlar mavjud. Bu munozara va ziddiyatlarga olib kelishi mumkin, ammo bu falsafiy tekshiruvning boyligi va murakkabligi haqida ham gapiradi.

Jamiyat ichidagi falsafiy fikrning rivojlanishi - bu doimiylik va radikal o'zgarishlar bilan ajralib turadigan qiziqarli sayohat. Mana bu evolyutsiya haqida qisqacha ma'lumot:

1. Boshlanishi:

Qadimgi Mesopotamiya va Misr: Biz bilganimizdek qat'iy ravishda "filozofiya" bo'lmasa-da, bu sivilizatsiyalar koinot, ilohiy va inson mavjudligi haqida savol berishning dastlabki shakllarini rivojlantirgan.

Qadimgi Gretsiya (e. v. 6-asr): G'arb falsafasining tug'ilishi odatda yunonlarga tegishli. Tales, Pitagor, Sokrat, Platon va Aristotel kabi mutafakkirlar mantiqiy, axloqiy, metafizik va siyosiy nazariya kabi asosiy tushunchalarga asos solgan. Ularning g'oyalari jamoat joylarida muhokama qilinib, intellektual va ijtimoiy hayotga ta'sir ko'rsatdi.

2. Asosiy maktablar va an'analarning paydo bo'lishi:

Qadimgi yunon maktablari: Sokrat usuli, Platonning idealizmi va Aristotelning empirizmi asrlar davomida falsafiy nutqni shakllantirdi.

Rimlik stoiklar va epikuriylar: Bu falsafalar yaxshi hayot kechirish uchun amaliy maslahatlar berardi, ular fazilat, aql-idrok va muvozanatni ta'kidlashardi.

O'rta asrlar davri (5- - 15-asrlar): Xristianlik ilohiyoti yunon g'oyalarini talqin qilib, kengaytirish orqali falsafiy fikrlarga ustunlik qildi. Scholasticism paydo bo'ldi, mantiqiy dalillar va tizimli tahlilni ta'kidladi.

3. Renessans va Ma'rifat (taxminan 14 - 18 asrlar):

Gumanizm: Ushbu harakat inson salohiyati va aql-idrokka e'tibor qaratdi, din hukmronligiga qarshi chiqdi va ilmiy izlanishlarni ilgari surdi.

Ma'rifat: Aql-idrok, shaxsiy erkinlik va ijtimoiy taraqqiyotga urg'u berish inqilobiy siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarga olib keldi. Lok, Ruso va Kant kabi mutafakkirlar siyosiy falsafani o'zgartirib, zamonaviy demokratiyalarga asos solgan.

4. Zamonaviy va zamonaviy falsafa:

19-asr: sanoatlashuv va ijtimoiy to'ntarilishlarning ko'tarilishi utilitarizm, marksizm va eksistentializm kabi yangi falsafiy harakatlarga olib keldi.

20-asr: e'tibor mantiqiy va tilga urg'u bergan analitik falsafaga, mavjudlik, ajralish va inson holatini o'rganadigan qit'aviy falsafaga o'tdi.

Zamonaviy falsafa: globallashuv, texnologiya, sun'iy intellekt va raqamli davr axloqi kabi masalalarni ko'rib chiqadi.

Falsafa rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar:

Ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar: Siyosiy inqiloblar, texnologik yutuqlar va ijtimoiy tengsizlik falsafiy nutqni kuchaytirdi va yangi g'oyalarni ilhomlantirdi.

Ilmiy kashfiyotlar: Ilm-fan va ilmiy uslubdagi yutuqlar an'anaviy e'tiqodlarga qarshi chiqdi, bu esa bilim, haqiqat va koinotning tabiati haqida falsafiy izlanishlar olib borishga undadi.

Madaniy va diniy ta'sir: Diniy an'analar, madaniy qadriyatlar va badiiy ifodalovchi usullar falsafiy fikrlarga katta ta'sir ko'rsatdi.

Muloqot va munozaralar: Fikrlarning doimiy almashinuvi, xoh ommaviy forumlar, akademik muassasalar yoki norasmiy muhokamalar orqali bo'lsin, falsafiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyatga ega.

Aslida, falsafiy fikrlash jamiyat ichida atrofdagi dunyoga doimiy ravishda javob berish, unga qarshi chiqish va uni shakllantirish orqali rivojlangan. Bu o'zimizni va koinotdagi o'rnimizni tushunish insonga xos bo'lgan dinamik va rivojlanayotgan jarayon.

Xulosa qilib aytganda, falsafa jamiyatda muhim rol o'ynaydi, chunki u qadriyatlarimizni shakllantiradi, ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantiradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va shaxsiy o'sishimizni kuchaytiradi. Bu inson tajribasining murakkabligini boshqarish uchun muhim vosita bo'lib, bizga yanada to'la va mazmunli hayot kechirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Falsafa. Q. Nazarov tahriri ostida. Toshkent, 2000.*
2. *To'lenov J.T., G'ofurov Z.G'. Falsafa. Toshkent, 1997.*
3. *Radugin A.A. Filosofiya. Kurs kektsiy. Moskva, 1996.*
4. *Spirkin A.G. Filosofiya. Moskva, 1998.*
5. *Raximov I. Falsafa. Qisqacha kanspekt. Toshkent.*

SOVETLAR DAVRIDA AYOLLAR MEHNATI MAVZUSINING TARIXSHUNOSLIGI

Teshaboyeva Gulruxsor Bahromjon qizi Farg‘ona davlat universiteti Tarix fakulteti 4-kurs
talabasi gulruxsorteshaboyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimiz ayollarining ikkinchi jahon urushidek suronli yillaridagi mardonavor harakatlarini o‘rganish, tahlil qilish hamda kerakli xulosalarni chiqarish maqsadida yozilgan ayrim manbalarning tasnifiga to‘xtalib o‘tamiz.

Kalit so‘zlar: Front gazetasi, Qizil askar haqiqati, “mehnat fronti”, turg‘unlik, xurofotchilar, ma’naviy jasorat, monografiya, siyosiy partiya.

Yaqin o‘tmishimizning sobiq sovetlar hukumronligi davri O‘zbekiston tarixida o‘ziga xos o‘ringa ega. Bu davr garchi tarixan qisqa bo‘lsa-da, lekin o‘zining murakkabligi va ziddiyatliligi bilan ajralib turadi. Bu davrga tegishli manbalar orasida eng avvalo davriy matbuot materiallari katta ahamiyat kasb etadi. Chunki matbuot urush yillarida ommani g‘oyaviy-siyosiy jihatdan tarbiyalashda eng o‘tkir qurol hisoblanadi. O‘sha damlarda O‘zbekistonda jami 200 nomda gazeta chiqarilgan, shundan 124 tasi o‘zbek tilida edi. Bundan tashqari, respublikada 52 ta jurnal, shundan 19 tasi o‘zbek tilida chop qilingan²¹⁶. Ushbu gazeta va jurnallar frontdagi vaziyatni davriy yoritib borish bilan birga, front ortidagi hayotni ham batafsil yoritishga harakat qilgan manbalardir.

Bugungi kunda “Front haqiqati”, “Qizil askar haqiqati”, “Sovet jangchisi”, “Qizil Armiya”, “Vatan sharafiga uchun”, “G‘alaba sari olg‘a”, “Bong” kabi gazetalar urush davri haqida ko‘plab ma‘lumotlarni ulashadi. Ularni o‘rganishga qulay bo‘lishi uchun 2017-yilda R. Shamsutdinov tomonidan uch jildlik “Ikkinchi jahon urushi va front gazetolari”²¹⁷ kitoblari ko‘rinishiga keltirildi.

Aslida ikkinchi jahon urushi davri R.Shamsutdinov, X.Mo‘minov, M.Jo‘rayev, B.Ahmedov, R.Murtazayeva, S.Kamolov kabi olimlar ham bir qancha ilmiy izlanishlar olib borganlar. Lekin mavzu doirasidan chiqmagan holatda ya‘ni, ikkinchi jahon urushi davridagi ayollar faoliyati haqida ilmiy izlanishlar qilgan olimlar orasida D.A.Alimovani alohida ta‘kidlashimiz lozim. D.A.Alimovanning O‘rta Osiyo xotin-qizlari masalasining tarixshunosligiga oid ilmiy monografiyasi va bir qator ilmiy maqolalari, doktorlik dissertatsiyasi sovetlarning xotin-qizlarga nisbatan yurgizgan siyosatining mohiyatini ochib berishda dastlabki qadam bo‘ldi.

D.Alimovanning ilmiy ishlarida asosan o‘lkadagi xotin-qizlar masalalariga e‘tibor berilgan bo‘lib, xususan ijtimoiy hayotdagi ayollarning rolini oshirish jarayoni va unda yo‘l qo‘yilgan xatolarga to‘xtalib o‘tilgan²¹⁸. Shu bilan birgalikda uning ilmiy qiziqishlari sirasiga Markaziy Osiyoda xotin-qizlar masalasining tarixshunosligini ham kiritishimiz mumkin²¹⁹. Uning xotin-qizlar masalalariga bag‘ishlangan ikki monografiyasi mavjud bo‘lib, “O‘zbekistonda ayollar muammosini hal qilish”²²⁰ va “Markaziy Osiyodagi ayollar

²¹⁶ Shamsutdinov R. Mo‘minov X. O‘zbekiston tarixi. T.: «Akademnashr». 2019. 381-bet.

²¹⁷ Shamsutdinov R. Ikkinchi jahon urushi va front gazetolari. Birinchi kitob. T.: «Akademnashr». 2017.

²¹⁸ Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии: История изучения и современные проблемы. АН РУ. Институт Истории. – Т.; Фан. 1991

²¹⁹ <https://arboblar.uz/uz/people/alimova-dilorom-agzamovna>

²²⁰ Alimova D.A. “O‘zbekistonda ayollar muammosini hal qilish”(1917-1941). – T.; Fan. 1987

muammosi: o'rganish tarixi va zamonaviy muammolari" (20-80-yillar misolida)²²¹ nomlari bilan nashr etilgan.

1939-1945 yillardagi ayollarning mashaqqatli mehnatlari haqida M.To'xtaxo'jayeva o'zining xotin-qizlarga bag'ishlangan "O'tmish toliqtirgan ayollar" maqolasida xotin-qizlar ahvolidan yaxshilanishi jamiyatga faqat ijobiy tasir ko'rsatadi, deya ta'kidlab o'tgan²²².

N.Jo'rayeva o'zining "O'zbekistonda xotin-qizlarga munosabat (XX asrning 20-80 yillari misolida) o'quv qo'llanmasi va disertatsiyasi, ikkinchi jaxon urushi yillarida xotin-qizlarga bo'lgan munosabatini, ularning ishtiroki va ko'rsatgan xizmatlarini yoritib bergan²²³. Ushbu o'quv qo'llanmada xotin-qizlarni ijtimoiy-siyosiy hayotga jalb etishdagi muammolar, sovet hokimiyatining xotin-qizlar masalasidagi amalga oshirgan siyosati va uning oqibatlarini, ikkinchi jahon urushi davridagi hayot, urush yillaridagi frontda va front ortidagi jasoratlar, urushdan keyingi davrdagi qishloq xo'jaligi, fan va madaniyatdagi turg'unlik davrining ayollar hayotiga ta'siri kabi masalalarga e'tibor qaratilgan.

Sovetlar davridagi xotin-qizlar masalasiga doir bugungi kungacha bir qancha maqolalar, monografiyalar chop etilgan bo'lib, ularning aksariyati "Hujum" harakatining sabab va oqibatlariga bag'ishlangan.

R.Rajapovning "Hujum"ning tarixiy tajribasi²²⁴, T.Toshboyevaning "O'zbek ayoli o'tmishda va hozirgi kunda"²²⁵ nomli maqolasi, V.Chebotaryovning "O'zbekiston xotin-qizlari – yangi jamiyatning quruvchilari"²²⁶ nomli ilmiy ishlari bu davr tarixini yoritishda muhim manba vazifasini bajaradi. Chunki davr nuqtai nazaridan "Hujum" harakati ayollarning ijtimoiy hayotdagi rolining o'zgarishini keskin oshirib yuborgan. Mahalliy ziyolilarning xotin-qizlar masalasidagi fikrlari inobatga olinmadi. Aslida esa mahalliy jadid ma'rifatparvarlari ham xotin-qizlarni savodli bo'lishiga, ijtimoiy hayotdagi rolining oshishiga hamfikir edilar. Bu kabi xulosalarni N.Mustafoyevaning "Turkiston milliy ziyolilarining qarashlarida ayollarning oila va jamiyatda tutgan o'rni masalalari"²²⁷ mavzusidagi maqolasida ham uchratishimiz mumkin. G.Rahimovning "Jadidlar va ayollar masalasi"²²⁸ nomli maqolasi ham ayni shu mavzuga bag'ishlangan bo'lib, mazkur maqolada jadidlarning xotin-qizlar masalasidagi qarashlari bayon etilgan. Unga ko'ra, xotin-qizlarni savodli qilishda, ularning yuzini ochish bilan bog'liq bo'lgan targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borishda faqat ayollar orasida emas, erkaklar orasida ham tushuntirish ishlarini amalga oshirishda sovetlar tomonidan "xurofotchilar" deb qoralangan

²²¹ Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии: История изучения и современные проблемы. АН РУ. Институт Истории. – Т.: Фан. 1991

²²² Tokhtakhodzhaeva M. O'tmish toliqtirgan ayollar: O'zbekiston jamiyatining islomga qaytishi va xotin-qizlar ahvoli. Tashkent i vena: Byuro Regional'nykh Programm. 2001

²²³ Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013

²²⁴ Ражапова Р.Ё. «Хужум»нинг тарихий тажрибаси. — Т.: Билим. 1982

²²⁵ Тошбоева Т.Х. Ўзбек аёли ўтмишда ва ҳозирги кунда. — Т.: Билим. 1987.

²²⁶ Чеботарёва В.Г. Ўзбекистон хотин-қизлари — янги жамиятнинг актив қурувчилари. — Т.: Билим. 1987

²²⁷ Мустафоева Н. Туркистон миллий зиёлиларининг қарашларида аёлларнинг оила ва жамиятда тутган ўрни масалалари // Ўзбекистонда оила, давлат ва жамият қурилишида аёлларнинг роли ва гендер муаммолари: Илмий-амалий конф. Маърузалари тўплами. — Т.: Фан. 1999.

²²⁸ Раҳимова Г. Жадидлар ва аёллар масаласи // Адабий мерос.1992. №1. Б. 63-66.

mahalliy ruhoniylar tabaqasiga suyanish mumkin edi. Hatto, sovetlarning sun'iy tarzda ijtimoiy hayotdagi erkak va ayol o'rnini o'zgartirishga urinishlari ham qanday natijalari keltirib chiqarganligi haqida ma'lumotlarni yuqoridagi maqolada uchratishimiz mumkin.

M.Ergashevaning "XX asrning 20-30-yillarida O'zbekiston xalq ta'limi tizimida xotin-qizlarning ishtiroki: yutuq va muammolar" nomli dissertatsiya ishi ham ma'lum ma'noda mavzuni yanada teran anglashimizga yordam beradi. Ushbu dissertatsiyada biz urush boshlanguniga qadar bo'lgan ijtimoiy hayotni yaqindan tanishimiz mumkin.

T.Xudoyqulov va A. Berdiyevning hammualiflikda yozilgan "O'zbek ayollarining front va front ortida ko'rsatgan xizmatlari haqida ayrim ma'lumotlar"²²⁹ nomli maqolasi ham ikkinchi jahon urushi davridagi ayollar mehnati haqida ayrim ma'lumotlarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, sovetlar davrida xotin-qizlar masalasi haqida bugungacha ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan bo'lib, ularda asosan ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi rolini oshirishga qaratilgan sovetlar siyosatini tahlil qilishdan iborat edi. Ushbu manbalarda mualliflarning ayollarning ijtimoiy, istisodiy hamda siyosiy masalalarda faolligining ortishi natijasida kelib chiqqan holatlar haqida qarashlari bayon etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Alimova D.A. "O'zbekistonda ayollar muammosini hal qilish"(1917-1941). – T.; Fan. 1987
2. Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии: История изучения и современные проблемы. АН РУ. Институт Истории. – Т.; Фан. 1991
3. Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013
4. Иккинчи жахон урушида фашизм устидан қозонилган ғалабага Ўзбекистон халқининг қўшган ҳиссаси. Илмий-амалий онлайн конференция материаллари. — Тошкент: Фан. 2020 й.
5. Мустафоева Н. Туркистон миллий зиёлиларининг қарашларида аёлларнинг оила ва жамиятда тутган ўрни масалалари // Ўзбекистонда оила, давлат ва жамият қурилишида аёлларнинг роли ва гендер муаммолари: Илмий-амалий конф. Маърузалари тўплами. — Т.: Фан. 1999.
6. Ражапова Р.Ё. «Хужум»нинг тарихий тажрибаси. — Т.: Билим. 1982
7. Раҳимова Г. Жаҳидлар ва аёллар масаласи // Адабий мерос.1992. №1.
8. Shamsutdinov R. Mo'minov X. O'zbekiston tarixi. T.: «Akademnashr». 2019.
9. Shamsutdinov R. Ikkinchi jahon urushi va front gazetalari. Birinchi kitob. T.: «Akademnashr». 2017.
10. Tokhtakhodzhaeva M. O'tmish toliqtirgan ayollar: O'zbekiston jamiyatining islomga qaytishi va xotin-qizlar ahvoli. Tashkent i vena: Byuro Regional'nykh Programm. 2001
11. Тошбоева Т.Х. Ўзбек аёли ўтмишда ва ҳозирги кунда. — Т.: Билим. 1987.
12. Чеботарёва В.Г. Ўзбекистон хотин-қизлари — янги жамиятнинг актив қурувчилари. — Т: Билим. 1987
13. <https://arboblar.uz/uz/people/alimova-dilorom-agzamovna>

²²⁹ Иккинчи жахон урушида фашизм устидан қозонилган ғалабага Ўзбекистон халқининг қўшган ҳиссаси. Илмий-амалий онлайн конференция материаллари. — Тошкент: Фан. 2020 й. 110-114 б

TURKISTONDAGI SIYOSIY TIZIM VA AN'ANAVIY TA'LIM VAKILLARINING JADIDCHILIKKA MUNOSABATI.

Fozilova Xurshida Xayrullo qizi FDU Tarix fakulteti 4-kurs talabasi
Xurshidafozilova48@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi Turkiston o'lkasidagi siyosiy tuzum va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga hamda jadidlar faoliyatiga an'anaviy ta'lim vakillarining qarashlari to'g'risidagi ayrim mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: jadid, qadimchilar, usuli savtiya, diniy mutassiblar, Ismoil Gasprinskiy, madrasa, gazeta, tarjimon, diniy aqidalar,

Jadidlarga qadar madrasalar ibtidoiy, rushdiy va oliy madrasalarga bo'lingan. Oliy diniy maktab bo'lgan madrasalarda diniy bilimlar, xususan, islom tarixi, musulmon huquqlari, arab tili grammatikasi, mantiq, adabiyot tarixi, tabiiy ilmlardan dars o'tilgan. Uning o'quv rejalari vaqt va sharoitga qarab o'zgarib turgan. Masalan: XV asrning 30-40 yillarida Samarqand va Hirot madrasalarida dunyoviy bilimlar: matematika, astronomiya, musiqa kabi fanlar ham o'qitilgan. Madrasa uch bo'limdan iborat bo'lgan: birinchi bo'limda musulmon diniy aqidalar bayon qilingan kitob – arab tili va qonunchilik o'rgatilar edi. Bu bo'lim talabasi 9-10 yil o'qigan. Ikkinchi bo'limda qonunchilik, ilohiyot, (qonunchilik), mushkulot, mantiq, arab tili grammatikasi, notiqlik mahorati kalom o'qitilgan. Unda 7-8 yil o'qishgan. Uchinchi bo'limda ilohiyot, qonunchilik, kalom o'qitilgan. Qonunchilik kursida geografiya va arifmetikadan ba'zi ma'lumotlar berilgan. Maktab va madrasalarda asosan o'g'il bolalar o'qitilar edi. Shaharlardagi diniy maktablarda ba'zi domlarning xotinlari – otinoyilar qizlarni ham o'qitish bilan shug'ullanar edilar. Maktab va madrasalarda dars o'zbek, arab va fors-tojik tillarida olib borilardi. Musulmon maktablarida ta'lim tizimi 5 toifaga bo'lingan edi. Quyi maktab – bu maktablarda o'g'il bolalarga savod o'rgatishgan (4 yil). Xalilxona maktabi – (namoz) yod oldirib o'rgatilgan. Qorixona - Qur'on yod olingan. Madrasa. Maktab internat – o'rta madrasa. Bu maktabda ham diniy, ham dunyoviy fanlar o'qitilib, o'rta ma'lumot berilgan.

Jadidlar tomonidan tashkil etilgan ko'plab maktablar o'lkada mavjud bo'lgan an'anaviy maktablardan sifat jihatidan ancha yuqori edi. Eski maktablarda bolalar savodini 2-3 yilda chiqarsalar, ushbu maktablarda bolalar savodi qisqa muddatlarda chiqarilgan. Shuning uchun ham nafaqat chor hukumati, balki, mahalliy “qadimchilar” ham jadid namoyondalariga qarshi faol ravishda kurashganlar. Jadid maktablari bolalarni shunchaki xat tanishga o'rgatish emas, ijtimoiy-siyosiy savodini chiqarishda ham muhim ro'l o'ynaydi. Lekin, yangi maktab Turkistonda, xususan Buxoroda o'ziga osonlikcha yo'l ochgani yo'q edi. Ular bir tomondan chor hukumatining tazyiqiga, boshqa tomondan esa diniy muatassiblarning qarshiligiga uchradilar. Misol tariqasida keltiradigan bo'lsak, 1909-yilda Buxoroda “usuli jadid” maktabi atrofida katta janjal ko'tarildi. 3 4 yildan buyon ishlab turgan yangi usul no'g'oy maktablari, 1908-yilda bir tojik maktabining “usuli jaded” ga aylantirilishi, imtixonlar va ularning favqulodda natijalari bu maktablarga katta shuxrat keltiradi. Ayni paytda eski an'anaviy maktab kasodga yuz tutadi. Mahalliy maktablarga boruvchilar soni keskin tushib ketadi. Yangi maktabga qatnovchilar soni ko'payadi. Shu sababli xasad va chaquvlar kuchayadi. Uzoq bahs va tortishuvlardan so'ng qushbegi va

qozikalon maktabni yopishga fatvo beradilar. Tojik maktabi bilan kifoyalanmay, no'g'oy (tatar) maktablarini ham berkitishga harakat boshlanadi. Biroq ularning Rossiya fuqarosi bo'lganliklari foyda berib, maktablari ochiq qoladi. Mutaassiblar boshqa yo'l tutadilar: uyma-uy yurib, xalqqa bolalarini yubormaslikni uqtiradilar. "Tarjimon" shu munosabat bilan bergan maqolasida yangilikning hamisha qiyinchiliklar bilan o'ziga yo'l ochgani, jumladan bu g'avg'olar Qrim, Kavkaz, Qozon va Sibiriya ulamolari orasida 20 (1889), Misr va Istanbulda esa 65 sana (1844) muqaddam bo'lib o'tganini ta'kidlagan va "navbati bugun kelgan" Buxoroga "oq yo'l" tilagan edi[1.27]. Ish bundan ham jiddiyoq, bo'lgan. 1914-yilda Saidahmad Siddiqiy "usuli jaded" bilan o'qitgani uchun Samarqandda Ulug'bek madrasasi jome'ida bir necha ming kishi xuzurida "kofir" deb e'lon qilindi. Muallim Sofizodani vatani Chustdan haydab yubordilar. Toshkentda Sebzor qozisi Mirmuhsin Shermuhamedovni shaddodligi, jadidparastligi uchun Chorsu bozorida sazoyi etib, toshburon qilib o'ldirishga farmon berildi. Yangi maktab, umuman yangi fikr mama shunday qiyinchiliklar bilan xalqqakirib kelgan edi.

Chor hukumati o'lkani bosib olgach, mahalliy maktablarni faol ravishda tekshirib, ularni har tomonlama cheklay boshladi. O'lkani bosib olishdan chor hukumatining birinchi navbatdagi vazifasi hududni talash bo'lsa, ikkinchidan, o'lka aholisini ruslashtirib, Rossiyaning chekka ajralmas hududiga aylantirish bo'lgan. Buning uchun imkon qadar harakat qilingan. O'lka xalq ta'limi masalasida ham ruslashtirish oldingi o'rinlarda bo'lib, 1874-yili qabul qilingan Xalq ta'limi to'g'risidagi Qonun, 1892-yilgi musulmon xalqlari ta'limi bo'lgan madrasa, maktab va masjidlar qoshidagi diniy ta'lim maskanlari haqida ko'rsatmaga ko'ra, a) rus senzurasidan o'tgan kitoblar asosida bilim bermoqdalar; b) ushbu maktablarda faqatgina Rossiya fuqaroligiga o'tgan shaxslargagina ta'lim berilgan. Bundan tashqari, chet eldan keltirilib, maktab va madrasalarda o'qitilishi mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati Orenburg o'quv korpusi noziri tomonidan ko'rib chiqilgan va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan[2.75]. 1907-1908-yillarda Sirdaryo viloyatida 30 ta madrasa bo'lib, ularni nazorat qilish viloyat boshqarmasi qoshidagi inspektor tomonidan olib borilgan. Ta'limning quyi bosqichi hisoblangan maktablarni boshqarish ham yuqoridagidek bo'lib, Sirdaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida ularning soni 6000 deb hisoblansada, bu aniq raqam emasdi[3.73]. Ta'lim maskanlarini nazorat qiluvchi inspektorlik tizimi ish bermagach, o'lkadagi ta'lim inspektorlik tizimi tugatilgan.

Bu borada 1898 va 1905-yilgi komissiyalar xulosasiga ko'ra, mahalliy maktablar ustidan nazorat qilish mahalliy politsiyaga berilishi maqsadga muvofiq deb topilgan. Ushbu maktablarda davlatga qarshi ta'lim va jinoyatlar sodir etilmasligi, maktablarni umumahvolga ta'sir etmasligi uchun ular uchun Rossiyada yashovchi barcha musulmon maktablari uchun umume'tirof etgan qonunlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Jadid maktablari ochilishi bilan ba'zi joylarda qadim maktablari bo'shab qoldilar. Natijada eski va jadid maktabdorlari o'rtasida jiddiy qarama-qarshiliklar paydo bo'ldi. Bunga mutaassib qozi, mulla va ulamolar ham qo'shildilar. 1909-yildan keyin jadid maktablari qattiq nazorat ostiga olingan, arziyas bahonalar bilan yopib qo'yilgan. Ularda o'qitiladigan adabiyot va darsliklar "oxranka"larning diqqat markazida bo'lgan. Mahalliy maktablar chor ma'muriyatining maxsus ruxsatnomasi bilan ochilgan. Mahalliy maktablar ochish va unda o'qitish siyosiy jihatdan to'la ishonchli bo'lgan Rossiya fuqarolarigagina ruxsat etilgan. Mahalliy maktablarda faqat Rossiya senzuras ruxsati bilan chop etilgan

kitoblarga o'qitilgan. Maxsus ruxsatsiz maktab ochgan shaxslar maktab ochish va o'qituvchilik qilish ishidan bir umrga mahrum etilgan.[4.25].

Jadid maktablari eski diniy maktablarning asosiy o'quv predmetlari va diniy ma'lumotlarni saqlab qolganligi, ularni sun'iy ravishda qisish va ushlab turish musulmon diniy maktablarni tabiiy ravishda dunyoviy maktablarga aylanishi, zo'ravonlik va repressiyalar bunday tipdagi maktablarni ko'payishiga sabab bo'lishi bilan birgalikda, bunday maktablarni taraqqiy qilishi umumdavlat manfaatlariga zid ekanligi, shuning uchun jadid maktablarini doimiy nazorat qilish zarur ekanligi ta'kidlangan.

Shu maqsadda 1908-yili jadid maktablari haqida Xalq ta'limi vazirligidan maxsus ko'rsatma beriladi. Ushbu ko'rsatma 9 modddadan iborat bo'lib, maktablar joylardagi ma'muriyat tomonidan qat'iy nazoratga olinishi lozimligi ta'kidlangan:

1. Yangi usul maktablari shunday bo'lish kerakki, ularda o'qitiladigan fanlar umumta'lim fanlaridan iborat bo'lib, ularda o'qitish uslubi tovush usuli harf tovushi usuliga almashtirilishi kerak.

2. Har qanday yangi usuldagi maktab o'quv boshqarmasi ruxsatisiz ochilmasligi kerak.

3. Bunday maktablar ochilishiga va ularda dars beradigan o'qituvchilarni faqatgina siyosiy va ma'naviy jihatdan ishonarli shaxslargagina ruxsat berilsin.

4. Bunday maktablarni ochishni xohlagan shaxslar maktab ochishga ruxsat so'rash uchun yozgan arizasiga o'z shaxsi, dastur va o'quv rejasi, dastur asosida o'qitiladigan kitoblar ro'yxati ilova qilinishi kerak.

5. Maktabdagi umumta'lim fanlarini o'qitish o'quv boshqarmasi tomonidan ruxsat berilgan o'quv qo'llanmalari asosida amalga oshiriladi.

6. O'quv dasturlari va qo'llanmalarni almashtirish o'quv boshqarmasi ruxsati bilangina amalga oshiriladi.

7. Yangi usul maktablarida rus tili, Rossiya tarixi va geografiyasi o'qitilishi maqsadga muvofiqdir. Bu fanlarni o'qitish o'qituvchi unvoni olgan shaxslargagina ruxsat berilishi kerak. Istisno hollarda maxsus ruxsatnoma bilan o'qituvchi unvoniga ega bo'lmagan shaxslarga ham ruxsat berilishi mumkin. Faqat ushbu shaxslar ishonchli bo'lishi va rus tilini bilishi shart.

8. Maktabda tartibsizlik bo'lsa yoki suiste'mollik aniqlanganida bunday yangi usul maktablari yopiladi va unda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar faoliyat ruxsatnomasi bekor qilinadi.

9. Agar yangi usul maktablari ruxsatnomasiz ochilgan bo'lsa ma'muriyat bu haqida tezlik bilan xalq bilim yurti boshqarmasi direktori yoki inspektoriga xabar berishi kerak[5.88].

Yuqoridagi ko'rsatmada keltirilgan bandlar orqali biz o'sha davrdagi jadidlarga qay darajada qarshiliklar ko'rsatilganligi va maktablar faoliyatini turli xil usullar bilan cheklash uchun chor hukumati qolidan kelgancha harakatqilganligini bilib olishimiz mumkin.

Jadidchilik harakati Chor Rossiyasi va Buxoro amirligi hukumatining nazorati va ularga nisbatan dushmanlik siyosati davom etayotgan bir harakat hisoblangan. Jadidlarning ochayotgan maktablari-yu chiqarayotgan gazeta va kitoblari umuman ular yuritayotgan faoliyat chor hukumatini anchagina tashvishga solib qo'ygandi. Chunki jadidchilik yoshlarni milliy tarbiya yo'li bilan Rus hukumatiga qarshi safarbar bo'lish

nuqtasiga yetaklayotgan edi. Buxoroda va umuman Turkistonda mutaasib dindorlar ham jadidchilikni islomga dushman bir harakat shaklida ko'rayotgan edilar. Buxoro amiri va uning hukumati jadidchilikning eng jiddiy dushmani ro'lini o'ynadi. Buxoro amirligida jadidlardan hjayiqish ulardan qo'rqish hissi ko'proq edi. Ular qayerdagi bir jadidni ko'rsalar va uning faoliyatini sezsaalar o'sha yerdayoq uni o'ldirar edilar. Shunga qaramay, Buxoro amirligidagi jadidchilik faoliyatlari ham shiddat bilan davom etardi.[6.115]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoiylk. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
2. Elchiyeva Sh. XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy, iqtisodiy v sisyosiy hayot (1901-1917) // Magistrlik dissertatatsiyasi. – Farg'ona, 2020.
3. Elchiyeva Sh. XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy, iqtisodiy v sisyosiy hayot (1901-1917) // Magistrlik dissertatatsiyasi. – Farg'ona, 2020.
4. Қозоқов Т. Фарғона водийсида жади́дчилик ҳаракати. Наманган, 2018.
5. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoiylk. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
6. Алимова Д. Жади́дчилик феномени. – Тошкент: Akademnashr, 2022.

SOVET DAVRIDA FARG'ONA VILOYATIDAGI MUZEYLARNING MODDIY- TEXNIK TA'MINOTI VA MUZEY FONDLARINING BOYITILISHI

Xoshimova Muslima Baxtiyorjon qizi. Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Farg'ona viloyatidagi muzeylar shu jumladan, Farg'ona viloyati o'lkashunoslik muzeyining tashkil topishi, faoliyati, muzey fondlari, kolleksiyalar to'plami haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: muzey, sovet davri, kolleksiyalar, fondler, A. B. Verevskiy, O. A. Fedchenko, E. L. Shestapov, moddiy mablag'lar, gubernator uyi, tarixiy-arxeologiya bo'limi, Ulug' Vatan urushi, etnografiya, tabiatshunoslik.

Sovetlar davrida muzeylardan mafkuraviy maydon sifatida foydalanish jarayoni ro'y berdi. Muzeylarda ekspozitsiyalar tarixiy taraqqiyotni ko'ratuvchi ashyo sifatida emas, balki mafkuraga xizmat qiluvchi jismlarga aylandi. Natijada tarix buzib ko'rsatildi, ko'p hollarda soxtalashtirildi²³⁰.

Bo'lajak muzeyning negizi bo'lib qisman ko'rgazmadan qolgan kolleksiyalar, qisman turli shaxslar hadya qilgan. Kolleksiyalar xizmat qildi. Obuna e'lon qilinib, u bo'lajak muzeyga ba'zi moddiy mablag'lar keltirildi. Viloyat harbiy gubernatori A. X. Povalov-Shveskoviyning 1895-yil 2-noyabr kungi 238-sonli buyrug'iga ko'ra, muzeyga rahbarlik qilish va yanada rivojlantirish uchun komitet ta'sis etilgan edi. Unga vaqtinchalikga gubernator uyining yuqori qavatidagi 4 ta xona ajratilgan muvaqqat komitetga Marg'ilon uyezdining boshlig'i – podpolkovik A. I. Briyanov va boshqalar kirgan. 1897 yil 4-iyul muzey hartiyasi tomonidan ma'qullangan. Bu vaqtga kelib, muzeyda 1200 ta maqola va kitob mavjud. Farg'ona viloyati xalq muzeyi 1899-yil 26-

²³⁰ Suyunov Sh. B. Mustaqil O'zbekiston muzeylarida ko'rgazmalar... – B. 38.

maydai A. S. Pushkin tavalludining 100 yilligiga bag'ishlangan. Ochilish vaqtida unda 2223 ta kitob va kitob mavjud edi. Muzey hokimning uyi qanotida joylashgan va xususiy xayr-ehsonlar bilan shug'ullangan. Muzeyning ochilish paytiga kelib unda quyidagi bo'limlar mavjud edi:

- Qishloq xo'jaligi;
- sanoat;
- tabiiy-tarixiy;
- antropologiya va etnografiya;
- arxeologiya;
- Numizmatika;
- umumta'lim (kelib chiqishi mahalliy bo'lmagan buyumlar);
- kutubxonadan iborat bo'lgan.

Tabiiy-tarixiy bo'lim buyumlarining soni jihatidan eng katta va arxeologiya bo'limi eng kichik bo'lgan. Ayniqsa mashhur Turkiston tadqiqotchisining beva xotini O. A. Fedchenko Turkistonning sobiq general-gubernatori A. B. Verevskiy, shifokor A. E. Smirnov, imperator Rus geografiya jamiyati, Imperator Moskva tabiat sinovchilari jamiyati, Munusisnk mahalliy Xalq muzeyi, imperator Odessa tarix va antiqiy buyum jamiyati, Farg'ona viloyat statistika kometeti va boshqalar. Muzeyga ko'p narsalarni hadya qilganlar. Muzeyning tantanali ochilish marosimida uning ahvoli haqidagi hisobot bilan chiqqan kometet raisi M. G. Grbanevskiy muzeyning maqsadlari hamda shahar va viloyat hayotidagi ahamiyati aniq ravishda ochib berilgan edi²³¹.

“O'lkada yashovchi, uni o'rganish va tekshirish bilan qiziqadilar kishilarga mahalliy muzey bundey qiziqishning so'nmasligiga imkon beradi, o'z tomonidan ularga qo'llangan sifatida xizmat qiladi. Nihoyat, mahalliy muzey maorif, tarbiyaviy ahamiyatiga ega bo'lib, o'smirlarda turli-xil kolleksiyalar to'plamiga, ularni o'rab turgan jonajon tabiatini kuzatishga ishtiyoq tug'dirib bo'sh vaqtdan oqilona foydalanish imkonini beradi”²³².

Muzey nuqul ixtiyoriy xayr-ehson va komitet a'zolarining badallari hisobiga faoliyat ko'rsatilgan. 1900-yilning 26-mayida muzeyning tashkil etilgan kuniga bir yil to'ldi. Bu vaqtga kelib uning kolleksiyalari 100 dan ortiq buyumga boy edi. Kutubxona ham ancha to'ldirildi. Avvalgiday, muzey xayr-ehson hadya evaziga boib bordi. 1901-yilda Toshkentda bosilgan birinchi yil hisobidan ularning eng yiriklari sanab o'tilgan. Misol uchun, arxeologiya bo'limiga texnik B. B. Rogovestkiy temir yo'l qurilishi paytida olib tashlangan. Andijon uyezdidagi qo'rg'onlardan birida topilgan qadimgi tosh topud devorlarini tashkil etgan, sirlangan bo'rtma Sharq naqshi tushirilgan 2 ta g'ishli piltalarni topshirgan. K. A. Brjeziskiy esa Marg'ilon uyezdining Asaka qishlog'i yaqinida haydash vaqtida topilgan qizil gildan yaxshilab pishirilgan shakli o'ziga xos uch ta jomni hadya qilgan. Antropologiya va etnografiya bo'limiga K. A. Rudanovskiyadan mahalliy kumush uzuklar, Eski Marg'ilonning eng keksa oqsoqli Yo'ldosh Mahram Yuvosh Xo'jayevdan mahalliy musiqa asboblari kolleksiyasi tushgan. O'sha hisobot muzey o'zining fotosuratlari bilan birinchi Turkiston ko'chma fotosuratlar ko'rgazmasi qatnashganligi shuningdek, o'zining etnografiya tabiiy-tarixiy va sanoatga oid kolleksiyalari bilan 1900-yilda Parij Butunjahon ko'rgazmasining Turkiston bo'limida ishtirok etganligi aytiladi.

²³¹ Иванов Г. П. Фарғона ўлкашунослиги. – Фарғона, 1996. – Б. 9–10.

²³² Qarang: Писарчик. А. К. Некоторые данные по исторической топографии городов Ферганы. – Сталинабад, 1956. – С. 54.

Tomosha qilish uchun muzey yakshanba va bayram kunlari ochilib, odamlar bajonodil kelib tomosha qilganlar. Afsuski, 1911-yilda xususiy fondlar oqimining to'xtatilishi sababli muzey yopildi, muzey egallagan bino olib qo'yildab eksponatlar qishloq xo'jalik jamiyati joylashgan Konstantinopolskiya ko'chasi(hozirgi 1-May ko'chasi)dagi uy saroyiga tashlab qo'yilgan. 1920-yilda ishqiy dehqon va qizil askarlar deputatlari Farg'ona viloyat Kengashi (Soveti) Sobiq viloyat Xalq muzeyining qoldiqlarida Farg'ona shahar ilmiy muzeyi tashkil etdi. Unga sobiq qishloq xo'jalik jamiyatining binosi olib berildi. Bu binoda muzey 1920-1984-yilda joylashgan. Birinchi yillari ish tashkiliy xususiyatiga ega bo'lgan, saqlab qolingani eksponatlarini tartibiga keltirish, joy-joyiga qo'yish talab etilardi. E.L.Shestaperoov birinchi mudir bo'lgan. Ma'lumotiga ko'ra u artelerist (Mixaelov arteleriya bilim yurtini bitirgan), havas, ishtiyoqiga ko'ra esa tabiatshunos – zoolog bo'lgan. Farg'ona uni yangi va tekshirilmagan o'lka sifatida jalb qildi. Bu yerda u bilim yurtini bitirishi bilan kelgan, keyinchalik hayot uni har tomonlarga yetaklagan. Muzey arxivida E. L. Shestaperoov xati saqlab qolingani bo'lib, unda u muzeyning tashkil etilishi haqida hikoya qiladi.

Muzey tarixida Semyon Demitreyivich Dimetriyev sezilarli iz qoldirgan. U muzeyga 1924-yildan 1931-yilgacha mudirlik qilgan. 1932-yildan esa umrining oxirgi kunlariga qadar ilmiy xodim bo'lib ishlagan. S. D. Dmitriyev real bilim yurtini va 1-razryad bo'icha harbiy bilim yurti kurslarini tamomlagan, nemis, fransuz tillarini bilgan, o'zbekcha gapirgan. Mudir bo'lib ishlab tirib (muzeyda 1923-1931-yillarda faqat ikkita shtat: mudir va farrosh-qorovul bo'lgan xalos) u bir vaqtning o'zida ham ma'mur, ham ilmiy hodim bo'lgan. Uning ilmiy xususiyati haqida quyidagi hujjat guvohlik beradi: 1922-1928-yillarda muzey tomonida ilmiy xarakterdagi quyidagi ishlar ko'zda tutilgan:

a) etnografiya bo'limini o'zbek kishisi va o'zbek ayyolining libosi bilan to'ldirish, bolalar o'yinchoqlari kolleksiyasini o'yinchoqlari kolleksiyasini to'ldirish, do'ppilar rasmlar kolleksiyasini tuzish, idish-tovoq kolleksiyasini to'ldirish mahalliy tegirmon va urib yanchadigan tegirmon modelini tashkil etish;

b) tabiatshunoslik bo'yicha kolleksiyani to'ldirish;

v) olingan (hadya qilingan) Numizmatika kolleksiyasini tartibga keltirish;

g) yoz davrida (agar mablag'lar bo'lsa) eski kolleksiyani to'ldirish uchun entomologiya bo'yicha material to'plash uchun ekeskursiya uyishtirish;

d) mahalliy aholi turmushi aks ettirilgan fotosuratlar ko'rgazmasini aks etish.

1922-1927-yillarda muzeyda quyidagi bo'limlar:

– qishloq xo'jaligi va kosibchilik;

– Numizmatika;

– tabiiy-tarixiy;

– etnografiya bo'limlari bo'lgan²³³.

Muzeyning nomi o'zgarishi:

1920-1930-yillarda Farg'ona shahar ilmiy muzeyi.

1930-1937-yillarda Farg'ona vodiysining tumanlararo o'lkashunoslik muzeyi.

1938-yildan esa Farg'ona viloyat o'lkashunoslik muzeyi.

Bu vaqtda unda quyidagi bo'limlar: kirish, tabiat, tarix va satsialistik qurilish bo'limlari bo'lgan. Farg'ona muzeyi vodiydagi boshqa muzeylardan ijobiy tomonlardan

²³³ Иванов Г. П. Фарғона ўлкашунослиги. – Фарғона. 1996. – Б. 14.

ancha farq qilgan²³⁴. “Farg‘ona o‘lkashunoslik muzeyining ishi va ahvoli haqida”gi yozma axborotdan:

Muzey ekspozitsiyasining afzalliklari shundan iboratki, u boshqalarga qaraganda mahalliy materiallarga ancha boy bo‘lib, shu ma’noda o‘lkashunoslik muzeyi vazifalariga javob beradi. Ekspozitsiyaning ikkinchi afzal tomoni shundaki, u o‘zining ilmiy-to‘plam o‘lkashunoslik ishi asosida olib boriladi. 1932-yildan 1940-yillar oralig‘ida muzey qiyofasi ancha o‘zgardi. Muzey jamoasi va xususan Murodov va Shcheblanov o‘rtoqlari O‘rta Osiyodagi inqilob tarixi va fuqorolar urishiga mansub ko‘plab noyob suratlar va hujjatlarni aniqlab, to‘plab muzey jihatdan rasmiylashtirdilar. 1940-yilga kelib muzey fondlari o‘sdi. Agar 1920-yilda ularda 1730 ta eksponat bo‘lsa, 1940-yilda 6299 ta bo‘lgan. 1940-yilda muzeyni 29390 kishi (1924-yilda esa 450 kishi) tomosh qilgan. 1941-yilning o‘zidayoq uni 7000 dan ortiq kishi tomosho qildi 1943-yilda Farg‘onaning eng keksa rassomi P. M. Nikiforovning ko‘rgazmasi tashkil etilib, unda uning 246 ta asari, asosan tabiat manzaralari o‘rin oldi. 1944-yilning kuzida, O‘zbekiston SSR ning 20-yilligiga viloyat teatrida “Farg‘ona viloyati Ulug‘ Vatan urushi yillarida” degan ko‘rgazma ochildi. Muzeyda har kuni Sovinform byuroning byulletenlari osib qo‘yilgan. Eski plakatlari yoki o‘rov qog‘ozining teskari tomonida qo‘lda yozilgan bir qancha shunday byulletenlar muzey fondlarida extiyot qilib saqlanmoqda.

Xulosa qilib ta’kidlash joizki, mazkur maqola Sovet davrida yurtimiz hududida xususan, Farg‘ona viloyatida madaniyat markazlari, muassasalari shu jumladan muzeylarning tashkil etilishi tarixi haqida ma’lumotlar keltirib o‘tiladi. Farg‘ona viloyati o‘lkashunoslik muzeyi o‘z o‘lkasini tarixini, tabiatini, san’atini mahalliy xalqlarning urf-odatlarini va umumiy hayotini o‘rganib namoyishgohlarda shu ko‘rinishlarni aks ettiruvchi ilmiy-oqartuv muassasa hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida madaniy merosni saqlash muhim vazifalardan biriga aylanib borishi ham jahondagi har bir xalqning o‘z tarixi va madaniyatini chuqurroq anglab yetayotganidan dalolat beradi. Jamiyatdagi va madaniy sohadagi o‘zgarishlar madaniy meros tushunchasini ham o‘zgartirib bormoqda. Muzey va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqa madaniy merosning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Hozirgi zamon sharoitida madaniy yodgorliklar alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bugungi ijtimoiy madaniy jatumanlarning faol ishtirokchisi ekanligiga guvoh bo‘lmoqdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дадабоев Й. Х. Худоёрхон ўрдаси. – Наманган, 2016.
2. Иванов Г. П. Фарғона ўлкашунослиги. – Фарғона, 1996.
3. Исоқов Б. Жамият тараққиётининг асоси. – Наманган, 2007.
4. Исҳоқхон Тўра Ибрат. Тарихи Фарғона. – Т.: Маънавият, 1991.
5. Исҳоқхон Тўра Ибрат. Тарихи Фарғона. – Т.: Маънавият, 2005.
6. Караманова Г. К. Музейшунослик. – Нукус, 2007.
7. Бахриддинов О. Музейлар тарихимиз гувоҳи // Наманган ҳақиқати. 2004 йил 10 март.

²³⁴ Qareng: Бартольд. В. В. ,Сочинения , II часть 2, –Москва, 1964 г.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА РАЗВИТИЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Вохидов Шодмон Хусейнович., доктор исторических наук, профессор Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, Республики Таджикистан.

Аннотация

Исследован процесс проектирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника как важное и недостаточно разработанное направление педагогического проектирования, целью которого является изучение возможностей педагогического проектирования в условиях внеурочной деятельности. Актуальность проблемы проектирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника во внеурочной деятельности обусловлена требованиями нормативных документов к организации и результатам образовательного процесса и новыми социокультурными условиями.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, проектирование, индивидуальный маршрут личностного развития, маршрутный лист, индивидуализация, педагогическая поддержка.

Abstract

The article highlights the process of designing individual routes of junior students' personal development as an important and under-developed field of pedagogical design, which aims to explore the possibilities of pedagogical design in terms of extracurricular activities. The topicality of the problem of designing an individual route of personal development of junior pupils in extracurricular activities is due to regulatory requirements for the organization and results of the educational process and the new sociocultural conditions.

Key words: extracurricular activities, design, individual personal development route, itinerary, individualization, pedagogical support.

В настоящее время рассматривается задача в качестве перемены, в результате которой с другими проблемами актуализируется интерес к процессу проектирования, как к способу создания целевых прообразов. Педагогическая наука отреагировала на новые требования общества к результатам образовательной деятельности, изменениям в представленных целях, решению задач школьного образования и путям их реализации. Проектирование ретипических маршрутов личностного развития во внеурочной деятельности соответствует государственному заказу на разработку проблем воспитания и социализации школьников. Наше исследование напрямую связано с современными целями образования. Однако в результате репродукции педагогической репродукции индивидуального маршрута репетиторства далеко не у каждого репетитора, несмотря на то что в условиях использования исследовательских и экспериментальных форм обучения востребованность в проективных науках преподавателей увеличивается. В новом государственном образовательном стандарте начального общего образования впервые задана ориентировочная образовательная деятельность, зафиксированная в “портрете выпускника”. В качестве приоритетных ре личностных результатов по стандарту определены готовность и способность школьника к личностному

самоопределению и саморазвитию, позитивная мотивация к обучению, продуктивная познавательная деятельность. Все это направлено на активизацию процесса педагогического проектирования. Актуальность проблемы проектирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника во внеурочной деятельности, обусловленной рядом противоречий:

- требований к нормативным документам;
- процессы возрождения, необходимые для проектирования

индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника во внеурочной деятельности школьников и построенного уровня проективной культуры педагогов;

- потребности учителей – практика в научно-методическом маршруте процесса планирования индивидуального, личностного развития младшего школьника и недостаточной степени проработанности в научнопедагогических условиях организации данного процесса;

- определением внеурочной деятельности как обязательной части образовательной программы и недостаточной оценки ее возможностей, таких как пространство для планирования структурных маршрутов личностного развития школьников всех возрастных групп.

Поиск путей разрешения выявленных противоречий, проблем исследования: при каких условиях внеурочная деятельность будет являться пространством для проектирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника? Актуальность проблемы, необходимость и первоначальность ее рассмотрения, с одной стороны, и недостаточная теоретическая и практическая разработанность, с другой стороны, определены в выборе тем для исследования: “Внеурочная деятельность как возможность планирования индивидуального роста, личностного развития младшего школьника”. Интенциональность государственной стратегии по индивидуализации образования позволяет нам определить внеурочное пространство как возможность для проектирования индивидуального маршрута личностного развития с целью самоопределения, становления субъектности младшего школьника. Государственный образовательный стандарт начального общего образования ориентирует образовательные учреждения по созданию условий для формирования личности обучающегося, развития способностей и универсальных знаний, которые в перспективе будут способствовать самоограничению и самореализации школьников. Достичь личностного развития младшего школьника за счет освоения только предметных программ практически невозможно. Необходима интеграция учебной и внеурочной деятельности для воссоздания образовательного пространства, позволяющая каждому школьнику восстановить свою уникальность, индивидуальность, ставить и реализовывать личностно значимые цели и идеи. Стандарт определяет, что “базовая образовательная программа начального общего образования реализуется образовательным учреждением через учебный план и внеурочную деятельность” [2, п. 16].

Под “внеурочной сферой” понимают образовательную учебную деятельность, соответствующую учебным формам, отличным от классноурочной, и направленную на достижение основных результатов освоения основной

образовательной программы начального общего образования. Ученые В.А.Горский, А.А.Тимофеев, Д.В.Смирнов определяют внеурочную деятельность как “мир творчества, проявления и раскрытия каждого ребенка, своих интересов, увлечений, своего “я”, “эмоционально наполненную среду увлеченных детей и педагогов”, в которой есть условия для выбора, свободное проявление своей воли, то есть личностного раскрытия и развития школьников [3, с. 3]. Ученые предупреждают, что внеурочная деятельность не является научной добавкой к общему образованию, а наша цель - изучить взаимосвязь и преемственность базового и дополнительного образования. Д.В.Григорьев, Б.В.Куприянов указывают, что внеурочная деятельность решает все виды деятельности школьников (кроме учебной деятельности на уроке), в которых возможно и является ведущим решением задач их воспитания и социализации.

Виды, формы и содержание деятельности должны быть подобраны так, чтобы обеспечить устойчивое развитие воспитательных результатов [4].

З.А.Кокарева, А.С.Игнатьева, Л.С.Секретарь придерживаются сущности внеурочной деятельности, охватывая все виды деятельности школьников, в которых в соответствии с основной образовательной программой решаются задачи воспитания и социализации, развития интересов, формирования универсальных научных действий. Ученые подчеркивают внимание, что внеурочная деятельность предусматривает для каждого обучающегося индивидуальный образовательный маршрут [5].

Под “внеурочной территорией” в нашей подготовке трактуется система вне учебной много вариативной личностно-возрастной образовательной деятельности младших школьников, предполагающей индивидуальный маршрут развития для каждого обучающегося. Для положительного воспитательного эффекта внеурочная деятельность для каждого школьника должна быть личностно-значимой. В основу решения положена идея А.Н. Леонтьева о многообразии активности субъектов, которые пересекаются и связываются в узлах с объективными организованными отношениями. Эти “узлы” и есть центр личности, который лежит не в индивидууме, а в его бытие [6].

Организация личностно-значимой внеурочной деятельности, условия разрешения противоречий между:

- нужды детей и возможности их жизни;
- возможности ребенка и требования общества;
- достижения ребёнка.

Личностно-значимая реальная деятельность обеспечивает личностное развитие младшего школьника, так как:

- помогает каждому школьнику младшего возраста определить интерес, “сформировать резак” на индивидуальное образование;
- предоставляет возможность выбора личностно-значимой деятельности в соответствии с собственными интересами, способностями и возможностями;
- раскрывает уникальность каждого ученика;
- стимулирует к развитию субъектности: самоопределению и успешной самореализации.

Внеурочное пространство создает условия для позитивных, динамичных изменений в личности ребенка в младшем школьном возрасте благодаря:

- открытости, доступности;
- свободный выбор видов деятельности и свободное передвижение внутри образовательного пространства; – естественного решения успеха, множественного ответа на его успех

в учебе;

- проявления субъекта, субъектных отношений в ситуациях;
- формирование активной субъектно-деятельностной позиции.

Требование “открытости” внеурочного пространства обусловлено необходимостью создать условия для самоопределения, а не учитывать конкретный образ. Открытое пространство предлагает сделать школьнику свободный выбор своего маршрута развития из многообразия предлагаемых практик. Закрытые и вновь открытые образовательные (внеурочные) пространства имеют принципиальное значение.

В закрытых пространствах маршрут развития школьника заранее предопределен учителем и не предусматривает иных вариантов движения. Открытое внеурочное образовательное пространство позволяет каждому школьнику сделать самостоятельный свободный выбор в соответствии с его интересами, способностями, возможностями образовательного учреждения, то есть в соответствии с “заказом” на индивидуальное образование.

Внеурочная деятельность, как и любая другая деятельность, предполагает осмысленное целенаправленное проектирование действий для достижения результата. Проектирование образовательной деятельности – это возможность изучить процесс воспитания школьников с гарантированным эффектом.

Мы рассматриваем открытое много вариативное, внеурочное, образовательное пространство, как пространство с повышенными потенциальными возможностями для планирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника.

Возможности процесса проектирования консервативных маршрутов развития:

- “позволяет перейти от безличных систем к судьбе каждой личности” [8, с. 16];
- помогает обеспечить соблюдение требований и обеспечение доступности образования при различных стартовых возможностях [2];
- создает условия для реализации своих достижений, для реализации лидирующей и результативной деятельности [9];
- подводит младшего школьника к индивидуальному максимуму, к достижению личностно-значимых целей. Категория “проектирование” встречается в технических и гуманитарных науках и трактуется исследователями как форма опережающего презентации, как процесс создания прообраза, как способность видеть вперед. В репетиции мы рассматриваем проектирование как стратегическое направленной педагогической поддержки (О.С.Газман, Н.Б.Крылова, Н.Н.Михайлова, Ф.И. Кевля).

Педагогическая поддержка, по значению О.С.Газмана — это инновационная педагогическая деятельность по оказанию превентивной и оперативной помощи в саморазвитии ребенка в разрешении его проблем, в вопросах, связанных с обучением, коммуникацией и жизненным самоопределением. Сущность педагогической поддержки: поддерживается то, что имеется в наличии, но на достаточном уровне, то есть поддерживается становления “самости”, самостоятельности человека [10]. Н.Б. Крылова рассматривает педагогическую поддержку как “мягкую” педагогическую помощь (в отличие от педагогики воздействия) сотрудничество, взаимовлияние, условия для становления самости ребенка, основанную на принципах свободы, открытости, товарищеских отношений между учителем и учеником: решительно воспринимать его как личность, уважать его достоинства, права ребенка на свободу, репутацию, поощрение самостоятельности, независимость [11].

Н.Н. Михайлова: кредитация поддержки “механизма автономизации личности”.

Цель педагогической поддержки – создание условий для реализации прав на уникальность, самоценность, автономию личности школьника (самопознание, самооценка, самоконтроль, рефлексия) в процессе жизнедеятельности. Для достижений целей Н.Н. Михайлова вывела алгоритм действий:

- объективного потенциала обучающегося;
- стимулирование проявления и реализации нормальных интересов школьника;
- поддержка в смыслообразующей деятельности, в самореализации на основе самоопределения;
- создание рефлексивного пространства [12].

Ф.И.Кевля сформулировала концепцию опережающей педагогической поддержки личностного развития младшего школьника следующим образом: “это реальная деятельность по моделированию условий и траекторий развития личности ребенка в условиях его жизненного самоопределения. Она наблюдает за субъектным взаимодействием, комплексом средств индивидуальной помощи” [13, с. 90].

Для системы педагогической поддержки ценными и значимыми являются концепции: школы будущего Ш.А.Амонашвили, организация воспитания А.В.Мудрика, модели школьного саморазвития учащихся А.Н.Тубельского, М.П.Щетинина. Они определили проектирование индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника как стратегическую, педагогическую, направленную на поддержку успешной самореализации на основе прогнозирования и планирования личностно - значимой деятельности. Таким образом, выделены три значимых аспекта процесса проектирования для этого исследования:

- 1) направление педагогической поддержки;
- 2) педагогическая технология, обеспечение практических требований индивидуализации образования;
- 3) процесс создания вариативной структуры продвижения школьника в образовательном пространстве школы, проектируемой совместно с преподавателем на основе психолого-педагогической диагностики, с учетом возрастных особенностей, особенностей и задатков, творческих пристрастий и

интересов с целью самоопределения и успешной самореализации.

Сущность процесса проектирования индивидуального маршрута личностного развития – целостная деятельность по становлению субъектности в ребенке: конституции его уникальности, раскрытие и поддержка его актуальных и новых возможностей, создание условий для их высшей реализации. Содержанием процесса проектирования индивидуального маршрута личностного развития школьника является прогнозирование, планирование деятельности с целями самоопределения и успешной самореализации. Предметом проектирования является не личность школьника, а его индивидуальный маршрут, на котором происходят процессы обработки и развитие личностных качеств человека. Процесс проектирования ИМ многоаспектный, затрагивает следующие области личности младшего школьника:

- мотивационная: осознание мотивов личностно-активной деятельности, ориентация на успех;
- когнитивная: осмысление целей и задач своего личностного развития, самоопределение;
- требует осознанного заказа на индивидуальное образование;
- деятельностная: активная, продуктивная, личностно-значимая деятельность;
- рефлексивно-оценочная: адекватная самооценка на основе дальнейшего успеха.

Результатом процесса является проектирование персональный путь – индивидуальный маршрут личностного развития младшего школьника, ориентированный на самоопределение и успешную самореализацию. Принципиальными требованиями к организации процесса реконструирования во внеурочном пространстве общеобразовательной школы являются:

- 1) учет личностных качеств представителей разных стран и интересов, запрос обучающегося;
- 2) обеспечение вариативных, взаимодополняемых культурных практик; 3) индивидуальная организация видов деятельности, объединение и включение их в коллективную деятельность;
- 4) поисковый режим новых видов успешной деятельности;
- 5) определить реальную педагогическую поддержку на основе интересов и мотивации детей: стимулирование школьников к самоопределению и самореализации.

Разработанная схема проектирования предполагает следующий алгоритм действий:

- 1) исследование условий, ситуаций, возможностей личностного развития младшего школьника;
- 2) составление педагогического прогноза на основе результатов проведенной диагностики;
- 3) проектирование процессуальных шагов;
- 4) хочу;
- 5) знаю как;
- 6) могу;
- 7) организация оценочной деятельности с позиции субъекта, реализующего собственные интересы; в случае необходимости провести

тщательную корректировку в соответствии с заданными ценностными ориентирами;

8) повышение личной ответственности ученика за результаты своей деятельности.

Результатом проектирования является разработанный индивидуальный маршрут личностного развития, который записан в маршрутном листе. Автором маршрута является школьник, поэтому маршрутный лист запроса начинается с интереса воспитанника. Заполняется маршрутный листок совместно со взрослыми.

В ходе изучения опыта организации внеурочной деятельности и новых нормативных документов выделяются принципиальные особенности и условия практической реализации проектирования индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника во внеурочной деятельности. Особенности: 1. Активность, многовариативность. Ученик апробирует свои интересы и способности в различных видах деятельности (например, в художественной деятельности: музыка, драма, живопись, хореография, народные промыслы); определённо делает выводы; движется в выбранном направлении.

2. Открытость. Обучая, происходит свободный выбор ходящего маршрута развития из многообразия предлагаемых практик, то есть происходит личностно-развивающее действие – самоопределение;

3. Ориентированность на личностное развитие (интеллектуальное, духовно-нравственное, речное, творческое);

4. Требования к результатам (равноправно с урочной поверхностью, не являются дополнительными последствиями образовательной программы школы).

удовлетворение интересов и младшего воспитания школьников происходит наиболее успешно при соблюдении следующих условий:

1) внеурочная деятельность отличается от урочной системы обучения и включает младших школьников в многовариативную по направлениям, разнообразную по содержанию и уровням сложности деятельность;

2) индивидуализация внеурочного образовательного пространства (проектирование индивидуального маршрута личностного развития для каждого обучающегося с учетом индивидуального уровня, стартовых возможностей, индивидуальных способностей и индивидуальных интересов);

3) привлечение педагогов к прогностическим и проектным технологиям;

4) образовательные программы внеурочной деятельности школы реализуются через систему кружков, секций, факультативов, организацию общественно-полезной и социально значимой практики;

5) содержательное наполнение программной внеурочной деятельности, условия для личностного развития младших школьников;

6) оптимальная модель внеурочной деятельности создана на основе всех внутренних ресурсов формационного восстановления.

Таким образом, проектирование индивидуального маршрута личностного развития младшего школьника во внеурочной деятельности позволяет наблюдать, фиксировать и корректировать изменения во взглядах, реформировать, потреблять знания младшего школьника, понимать и осмысливать способы действий для достижения личностно-значимой цели.

Практическая реализация маршрута обеспечивает движение

обучающегося к новой реформации: самостоятельную активность, осознанное самоопределение, успешную самореализацию. Проектирование и реализация ИМ подводит младшего ребенка к индивидуальному максимуму, к достижению основных целей, личностному саморазвитию. Внеурочная деятельность осознанно выбрана нами для перепроектирования, так как в открытом, многовариативном образовательном пространстве ребенок обнаруживает свою уникальность, ему возвращается возможность выбора деятельности в соответствии с собственными интересами, способностями и возможностями, то есть углубленное развитие личности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Григорьев Д.В. Программы внеурочной деятельности. Художественное творчество. Социальное творчество: пособие для преподавателей общеобразовательных учреждений. – М.: Просвещение, 2011. 5. Об организации внеурочной деятельности в начальной школе: методические рекомендации/ сост. З.А. Кокорева, А.С. Игнатьева, Л.С. Секретарева. – Вологда. 2011. – 44-48 с.
2. Примерные программы внеурочной деятельности. Начальное и высшее образование / под ред. В.А. Горского. 2-е изд. – М.: Просвещение, 2011. – 102 С.
3. Асмолов А.Г. Психология XXI века и рождение вариативного образовательного пространства России Новое время – новая дидактика. – М., Самара. 2001. – С. 392.
4. Вохидов Ш. Х. Внеурочная деятельность как возможность для проектирования индивидуального роста личностного развития младшего школьника. “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari va zamonaviy yondashuv” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari.– Toshkent: Oriental universiteti, 2024. – Ст.19-29
5. Газман О.С. Педагогическая поддержка как реальность современного образования // Классный руководитель. – 2000. – №3. – С.207.
6. Кевля Ф.И. Педагогические технологии: диагностика, прогнозирование, педагогика и поддержка личностного развития ребенка // Практико-ориентированная монография для школьных психологов и социальных. – Вологда: Легия. 2009. – С.120.
7. Ковалёва Т.М. Открытые образовательные технологии как ресурс тьюторской деятельности в современном образовании // Тьюторское сопровождение и открытые образовательные технологии в современном образовании: сб. ст. – М., 2008. – с.63.
8. Крылова Н.Б. Педагогическая, психологическая и нравственная поддержка как пространство личностных изменений ребенка и взросления. // Классный руководитель. – 2000. – № 3. – С.230.
9. Леонтьев А.Н. деятельности. Сознание. индивидуальность. – М.: Политиздат. 1975., 200 с.
10. Михайлова Н. Н., Юсфин С.М. Педагогическое обеспечение: Учебно-методическое пособие. – М.: МИРОС, 2001. – С.300.
10. Примерная базовая образовательная программа. Основная школа/ сост. Е.С. Савинов. – М.: Просвещение. 2011.

AIKEN FORMATI BILAN ISHLASHDA DELPHI DASTURLASH MUHITIDAN FOYDALANIB TUZILGAN DASTURDAN FOYDALANISH AFZALLIK VA KAMCHILIKLARI

Mahkamov Azizbek Shuhratbek o'g'li Andijon davlat universiteti, Axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi. darsalgoritm@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bu maqolada masofaviy ta'limda Moodle LMS foydalanadigan Aiken formati ko'rib chiqiladi. Microsoft Worddagi xujjatidagi testlarni Delphi dasturlash tilida tuzilgan Dasturdan foydalanish avzallik va kamchiliklari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, Microsoft Word, Delphi, variantli testlar, Aiken formati.

Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomning 3-bobi Masofaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan talablar deb nomlanib uning 8-bandida "Masofaviy ta'limni tashkil etish uchun ta'lim tashkilotida quyidagilar bo'lishi talab etiladi: masofaviy ta'limni boshqarish bo'yicha dasturiy ta'minot "Learning Management System" (keyingi o'rinlarda — LMS) platformasi;" deya takidlangan. Bunday LMS tizimlaridan Moodle LMS keng foydalanib kelmoqda. Pedagog hodimlar o'zlarining test resurslarini unga joylashda Aiken formatidan foydalanib kelishmoqda.

Aiken formati - bu matn faylida aniq odam o'qiy oladigan formatdan foydalangan holda bir nechta tanlov savollarini yaratishning juda oddiy usuli. Savolning barchasi bitta qatorda bo'lishi kerak. Har bir javob bitta bosh harf bilan boshlanishi kerak, keyin nuqta '.' yoki qavs ')', keyin bo'sh joy. Javob qatori darhol "ANSWER:" (ko'p nuqtadan keyingi bo'sh joyga) bilan boshlanib, keyin tegishli harfni ko'rsatishi kerak.

Faylni matn formatida saqlashingiz kerak. Uni Word hujjati yoki shunga o'xshash narsa sifatida saqlash tavsiya e'tilmaydi

ASCII bo'lmagan "tirnoqlar" kabi belgilar import xatolariga olib kelishi mumkin. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun har doim matn faylingizni UTF-8 formatida saqlang (ko'pgina matn muharrirlari, hatto Word ham sizdan so'raydi).

Javob harflari (A,B,C va boshqalar) va "ANSWER" so'zi quyida ko'rsatilganidek, bosh harf bilan yozilishi kerak, aks holda import muvaffaqiyatsiz bo'ladi. Bu formatga misol:

Bu savolga to'g'ri javob nima?

A. Noto'g'ri javob

B. Noto'g'ri javob

C. Noto'g'ri javob

D. To'g'ri javob

ANSWER: D

Yuqoridagi shartlar moodle rasmiy saytidan olingan. Biroq ushbu holat foydalanuvchi uchun bazi noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Chunki matn muharrirlari ko'pchilik foydalanuvchilar tomonidan Microsoft Word kabi ko'p ishlatilmagani bois endi o'rganayotganlarga noqulaylik tug'dirishi mumkin.

Buning oldini olish maqsadida Microsoft Word ning API laridan foydalanib Delphi dasturlash tilida quyidagi shartlar bajarilganda amal qiluvchi imkoniyat va yechimni beruvchi dasturni hosil qilishimiz mumkin.

Keng foydalaniladigan testlar 4 variantlari yani 4 ta javobdan birini tanlashga asoslanganligini inobatga olib quyidagi shart

Savol ?

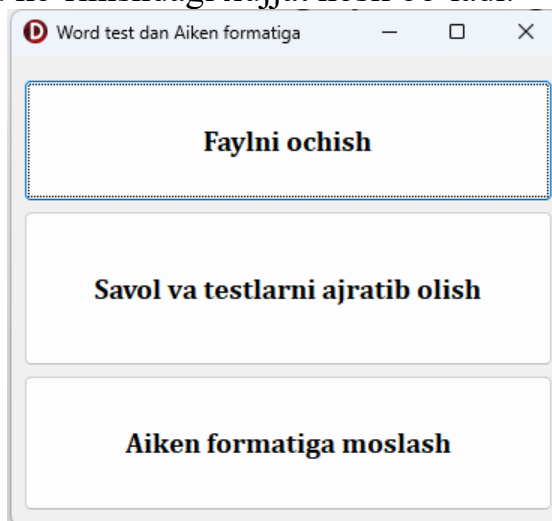
To'g'ri javob

Noto'g'ri javob

Noto'g'ri javob

Noto'g'ri javob

Bu shart asosida shakllantirilsa Delphi dasturlash muhitida yaratilgan dasturimizga tushadi. Dastur ishga tushirilib fayl ochish tugamsi bosiladi word fayli tanlanadi keyin savol va testlarni ajratib olish tugmasi bosiladi. So'ng Aiken formatiga moslash tugmasi bosilsa bizga tayyor Aiken formatidagi ma'lumotni shakllantirib beradi. Natijada Microsoft Word dasturi ushbu ko'rinishdagi xujjat hosil bo'ladi.

Dastur interfeysi

Dasturning afzalligi: Testlar word xujjatda shakllantiriladi boshqa matn muxarrirlariga o'tish shart emas, foydalanuvchi matnli fayl fayl kodirovkasi kabi qo'shimcha ma'lumotlarni o'rganib chiqishi shart emas, dastur ishlashi uchun kompyuterda Windows operatsion tizimi va ixtiyoriy MS Word versiyasi bo'lsa ham bo'laveradi.

Dasturning kamchiligi: bizning dasturimiz xozircha 4 variantli savollarni qo'llab quvvatlaydi chunki ushbu holatdagi testlardan foydalanish keng tarqalgan, faqat Windows tizimida va MS Word dasturi o'rnatilgan kompyuterda ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://lex.uz/docs/-6221502> - Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori
2. https://docs.moodle.org/404/en/Aiken_format – Aiken format haqida ma'lumot
3. <https://www.embarcadero.com/ru/products/delphi> - Delphi muhiti haqida rasmiy ma'lumot
4. Olimov M. U., Tojiboyev B., Anvarbekov J. MAVZU: MASOFAVIY TA'LIMDA: ARALASHTIRILGAN O'QUV MODELLARI FOYDALANISH //E Conference Zone. – 2022. – C. 27-33. URL: <http://econferencezone.org/index.php/ecz/article/download/1336/1216>

- 6.Sherzodbek N., Jamshidbek A. MASOFAVIY TA'LIMNING BUGUNGI KUNDAGI O'RNI VA AHAMIYATI //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 23. – C. 289-290. URL: <https://www.gospodarkainnowacje-pl.openconference.us/index.php/poland/article/view/382>
- 7.Anvarbekov J., Azizbek M. INFORMATIKA FANINI O 'QITISHNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. – 2023.

HEMIS TIZIMI UCHUN TEST FORMATI BILAN ISHLASHDA DELPHI DASTURLASH MUHITIDAN FOYDALANIB TUZILGAN DASTURDAN FOYDALANISH AFZALLIK VA KAMCHILIKLARI

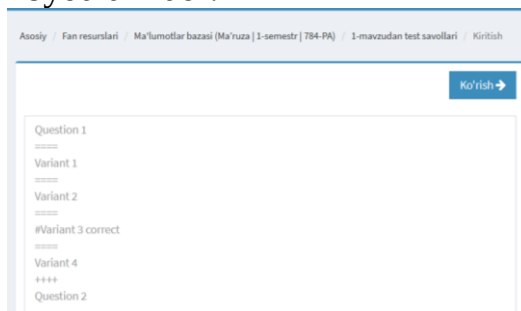
Mahkamov Azizbek Shuhratbek o'g'li. Andijon davlat universiteti, Axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi. darsalgoritm@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bu maqolada hemis tizimida foydalaniladigan test formati ko'rib chiqiladi. Testlarni Delphi dasturlash tilida tuzilgan dasturdan foydalanib boshqa shaklga o'tkazish afzallik va kamchiliklari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Microsoft Word, Delphi, variantli testlar.

HEMIS - Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimida fan resurslari joylashda quyidagi shablondan foydalaniladi.

1-rasm. Test holatidan namuna

Question 1

====

Variant 1

====

Variant 2

====

#Variant 3 correct

====

Variant

++++

Question 2

Savol va javoblar "====" belgisi bilan qatorga ajratiladi. To'g'ri javob qatoriga # belgisi qo'yiladi. Har bir savol-javobdan so'ng "++++" belgisi qo'yiladi. Test savollari kiritilgandan so'ng **Ko'rish** tugmasini bosiladi.

Natijada

1.Question 1

===

a)Variant 1

===

b)Variant 2

===

#Variant 3 correct

===

Variant

+++

Question 2

Hemisga import qilingan misolda foydalanuvchi tomonidan ==, ++, # kabi belgilarni qo'yib ajratib chiqish zarur.

Delphi dasturlash tilida quyidagi shartlar bajarilganda amal qiluvchi imkoniyat va yechimni beruvchi dasturni hosil qilishimiz mumkin.

Keng foydalaniladigan testlar 4 variantli yani 4 ta javobdan birini tanlashga asoslanganligini inobatga olib quyidagi shart bo'yicha savollar kiritilsa.

Question 1

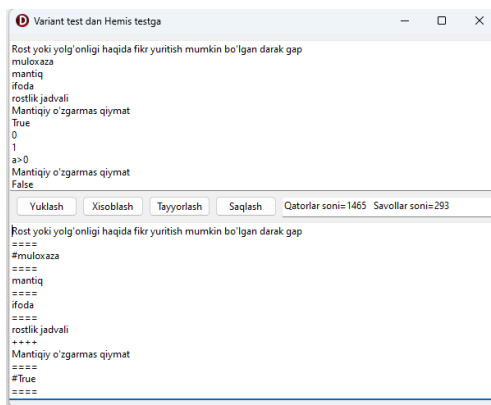
Variant 1 correct

Variant 2

Variant 3

Variant 4

Bu shart asosida shakllantirilsa Delphi dasturlash muhitida yaratilgan dasturimizga tushadi. Dastur ishga tushirilib Yuklash tugamsi bosiladi word fayli tanlanadi keyin savol va testlarni ajratib olish tugmasi bosiladi. So'ng Hisoblash tugmasi bosiladi savollar soni aniqlanadi so'ng Tayyorlash tugmasini bosish zarur. So'ng bizga tayyor Hemis formatidagi test ma'lumotlarini shakllantirib beradi.

Dastur interfeysi

Saqlash tugmasini bosib ma'lumotni kerakli joyga saqlash mumkin.

Dasturning afzalligi: Testlar word xujjatda shakllantirilishi mumkin matn muxarrirlariga o'tish shart emas, foydalanuvchi matnli fayl, fayl kodirovkasi kabi qo'shimcha ma'lumotlarni o'rganib chiqishi shart emas, dastur ishlashi uchun kompyuterda Windows operatsion tizimi va ixtiyoriy MS Word versiyasi bo'lsa ham bas.

Dasturning kamchiligi: Bizning dasturimiz xozircha 4 variantli savollarni qo'llab quvvatlaydi chunki ushbu holatdagi testlardan foydalanish keng tarqalgan, faqat Windows tizimida va MS Word dasturi o'rnatilgan kompyuterda ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/docs/-6221502> - Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori
2. <https://hemis.uz/yoriqnoma/fan-resurs.php> – Hemis test formati haqida ma'lumot
3. <https://www.embarcadero.com/ru/products/delphi> - Delphi muhiti haqida rasmiy ma'lumot
4. Olimov M. U., Tojiboyev B., Anvarbekov J. MAVZU: MASOFAVIY TA'LIMDA: ARALASHTIRILGAN O'QUV MODELLARI FOYDALANISH //E Conference Zone. – 2022. – C. 27-33. URL: <http://econferencezone.org/index.php/ecz/article/download/1336/1216>
5. Sherzodbek N., Jamshidbek A. masofaviy ta'limning bugungi kundagi o'rni va ahamiyati //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 23. – C. 289-290. URL: <https://www.gospodarkainnowacje-pl.openconference.us/index.php/poland/article/view/382>
6. Anvarbekov J., Azizbek M. INFORMATIKA FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. – 2023.

DIDACTICAL FUNDAMENTALS OF AN INITIAL COURSE IN MATHEMATICS IN SCHOOL PRACTICE

Nematov Ziyomhammad is a teacher at
Tashkent State University named after Nizami.

Annotation. This work examines the Modern system of pre-school education, orienting society towards a new humanistic approach to the child as a developing individual, in need of understanding and respect for her interests and rights.

Key words: intelligence, thinking, component, formation, concepts, thinking, intelligence, labor, learning.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЧАЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКЕ В ШКОЛЬНОМ ПРАКТИКЕ

Неъматов Зиёмухаммад преподаватель Ташкентского государственного университет им.Низами. г.Ташкент(Узбекистан)

Аннотация. В этой работе рассматриваются Современная система дошкольного образования ориентирует общество на новый гуманистический подход к ребенку как развивающейся личности, нуждающейся в понимании и уважении ее интересов и прав.

Ключевые слова: интеллект, мышление, компонент, формирования, понятия, мышления, интеллект, труд, обучения.

In the resolution of the Government of the Republic of Uzbekistan. The goal of the strategy,

Analysis of the traditional course of arithmetic and the course of mathematics of elementary school, conducted by A.M. Pyshkalo showed, "that they are built on two basic concepts of number and quantity, which are considered in the sequence" number quantity ". In the same scheme and course of mathematics in the experiment L.V.Zankova. Experimental course V.V.Davydov built according to the scheme "value ratio number." Moreover, the ratio refers to the number of measurements in the measured value. What causes researchers to question the sequence of study of concepts?

However, the measurement of a quantity during which a measure is postponed a certain number of times includes, as indicated by J. Piaget, two logical operations. The first is the separation process, which allows the child to understand that the whole consists of parts. The second is the replacement operation, which allows you to attach one part to another and in this way create a system of units. It is more difficult to divide a continuous whole into interchangeable units than to list them divided. Therefore, the dimension develops later than the concept of number.

Methodical classes, as the authors write, are, in fact, a system of didactic games, during which children explore problem situations, identify significant signs and relationships, make discoveries. Knowledge is not given in finished form, but through the process of independent discovery by a child of the features and properties of the studied objects and phenomena. A feature of the program is its focus on a deeper study of "objects and phenomena of the world: it prepares children for the perception and elementary understanding of the dialectical unity of the world in its quantitative and qualitative relationships." The authors understand that the necessary condition for successful learning is the creation of a personality-oriented approach to the preschool child, the creation of an atmosphere of goodwill in the educational process.

The concept of lifelong education (pre-school and primary school) notes that "variability brought to the pre-school education an unjustified interest in subject-based learning", while "a balance of reproductive (reproducing the finished sample) and research activities, joint and independent forms of activity is required. As a result of the ability to follow the pattern, rule, and instruction that has developed in preschool age, the arbitrariness of mental processes and behavior is formed, and initiative in cognitive activity arises.

In any case, the program for the mathematical development of preschool children in the "School 2100 ..." system repeats at its core the content of the traditional methodology for the formation of elementary mathematical representations and organizes training on a visual and practical basis [5].

The tendency to master a larger number of supporting concepts in the selection of content does not seem to be random. After all, the more basic scientific concepts a student learns, the closer education is to what is called science. "It is possible that in the future the list of basic concepts will be modified or expanded," notes A.M. Breathing.

Features of the forms of children's thinking - visual-effective and visual-figurative - limit the possibility of successful teaching of mathematics in a fairly full form, however, the orientation of traditional teaching on the visual properties of objects is not at all necessary.

Educators identify intellectual development with mental development or the development of mental structures.

Psychologists believe that children discover the acquired knowledge and actions in cases that cause intellectual difficulties. The child cannot complete the task in ways known to him; he must find a new way to complete the task. Such tasks are called problematic, and situations that cause the need for thinking processes, problematic situations.

Intellectual activity corresponds to a high level of human development. It forms the basis of his theoretical activity, including the use of complex systems of symbolic formations, and involves a fairly high level of abstraction from objects of activity [4].

The scientific development of a preschool child should be based on a system of successive small intellectual tasks aimed at the formation of certain intellectual skills.

For example, teaching the concept of “multitude” can be carried out on small intellectual tasks that form the following skills:

- select each element of the set;
- indicate the essential feature of an individual element of the set;
- highlight the essential feature of the set;
- indicate the generalizing word, the characteristic property of the set;
- compare the elements of the set by property (by color, shape, size ...);
- select one item and many items;
- we establish that the element belongs to the set;
- indicate an extra element that does not belong to the set;
- select a subset in the set;
- we break the set into classes, groups of objects, etc.

The selection, sequence, completeness of the content of small intellectual tasks is a serious problem.

In the process of research, intellectual tasks were identified in the sequence of studying support concepts: “a set of relationships on a set of correspondence, number of geometric figures, logic” [5].

Consistent and systematic training in intellectual tasks forms the skills and techniques of intellectual activity. In the established practice of teaching, general and special methods of intellectual activity “do not act as objects of special assimilation, their formation proceeds only in the course of assimilation of knowledge and with insufficient control by the educator.

Such an organization of learning determines the corresponding course of the process of formation of the main types of mental activity: a great stretch in time, the presence of a variegated variety of intermediate stages, a large spread of the results achieved by individual students. In psychology, this poorly managed process of mastering concepts is actually identified with intellectual development” [7].

In the case of training in intellectual tasks, various types of intellectual activity become the subject of special assimilation. In this case, the main methods of mental activity are formed: recognition, comparison, identification, analysis, synthesis, generalization, analogy, classification, etc. Thus, the formation of intellectual skills provides the development of thought processes and the mental development of the personality as a whole.

The formal-logical side of the methods of mental activity is formed on the material of mathematical content. However, psychologists argue that, being formed on any one subject content, the mental action is further used as a ready-made method of thinking in

the analysis of any area of reality. The identification of small intellectual (scientific mathematical) problems and the definition of intellectual (scientific) skills as special assimilation not only contributes to the mathematical development of the child, but also outlines a completely new picture of intellectual development as a whole.

Elementary mathematical representations and the corresponding methods of action are the main components of the knowledge system for preschoolers.

The assimilation of various concepts related to the most complex branches of human knowledge should be based on sensory experience and worldly ideas, which are formed already in preschool age.

The main difference between a concept and a concept is, first of all, that the concept reflects the essential features of an object, abstracted from its other, non-essential properties. The representation reflects both essential and non-essential properties of the object in its direct perception.

In experimental studies (P.Ya.Halperin, L.F.Obukhova, etc.), the possibility of the formation of separate full-fledged mathematical concepts in preschoolers is shown, but this requires special conditions. Consider some conditions under which the assimilation of concepts and the development of conceptual thinking are possible.

A conceptual way of recognizing objects is possible based on the method of phased formation of mental actions (P.Ya.Halperin). This method is a certain sequence of actions: knowing the essential sign of the concept-104, the child identifies the properties of the subject in question and compares them with the essential sign of the concept, and then concludes whether the analyzed object belongs to this concept or not. First, the comparison of signs occurs mod the guidance of the teacher. Then the child himself, comparing the signs, reasoning out loud. At the next stage, comparing these signs, he reasons mentally, "to himself", according to the same scheme, which serves as the basis for speech. So, gradually, assimilating the sequence of actions reflected in the external and then internal speech, the child masters the way of bringing any object, property or phenomenon under study. A detailed judgment according to the pattern of actions taken gradually passes first into a plan of short speech "to oneself", and then into a plan of mental action. Now, having mastered the mode of action and reasoning, the child will be able to solve any new problem on his own.

Learning, built on the method of phased development of mental actions, allows you to get closer to the formation of the concept of number, based on an understanding of the principle of maintaining volume, mass and quantity, to create the basis for the emergence of elements of theoretical thinking (L.F.Obukhova).

Increasing the level in the generalization of mathematical representations, the formation of mathematical concepts is promoted not only by the special organization of mental activity, but also by the use of special cognitive tools in the learning process: models, graphs, diagrams, etc. For example, a "ladder" made up of circles models cardinal and ordinal relations of natural numbers, four circles - pink, white, blue and black - model parts of the day and so on.. formation of elementary mathematical concepts in preschool children m Jette be implemented in different ways. Since the experience and knowledge of children is small, training basically goes like this: first, with the help of an adult, specific knowledge is accumulated, and then they are generalized to the simplest rules and patterns. However, this necessary and important path for the mental development of young

children also has its drawbacks: children cannot go beyond those isolated facts and cases on the basis of which they were summarized to generalizations; unable to analyze a wider range of knowledge, which limits the development of their independent thoughts and searches. Therefore, in teaching it is necessary to use another way, when thought and assimilation of knowledge go from general to particular. The learned rule, children must learn to apply in specific conditions.

A rational combination of these methods contributes to the highest mental and mathematical development of children. It is not always necessary to put a child in the position of a “discoverer”, to lead him from single concrete knowledge to conclusions and generalizations. The child must learn to master and acquire the ready-made knowledge accumulated by mankind, value it, be able to use it to analyze both their experience and the facts and phenomena of life around them. For example, at a certain stage, preschoolers are introduced to quadrangles. Turning to children's experience, one can first propose to find and name those familiar figures that have four sides and four corners and can be assigned to quadrangles, and secondly, to find objects or parts of objects of a quadrangular shape (this concretization deepens knowledge children about this geometric figure).

Similarly, children are introduced to polygons. Concretizing their knowledge, preschoolers show and name triangles, squares, rectangles of different sizes, relating all these figures to polygons. The idea of a polygon, as it were, is built up over the whole variety of figures, limited by closed broken lines, right and wrong, large and small.

Therefore, for the development of children's mental abilities, it is necessary to use different ways, to bring them to understanding the unity of the general and the individual, the abstract and the concrete. Education in kindergarten is not only a communication of knowledge, but also the development of children's mental abilities, mechanisms of mental activity, which facilitates the transition from empirical knowledge to conceptual.

Preschool education remains the world model of the first stage of continuous upbringing and early socialization of children, for the continuity of the educational process connects preschool, school and subsequent years of a child's life.

Since the beginning of 2017, an active process of reforming the content of preschool education and training has been ongoing in the republic, including the specification of social and pedagogical functions based on the historical and cultural traditions of the Uzbek people and other ethnic groups living in the country [6] .

Expected Content Updates pre-school education and training

Formation in the Republic of Uzbekistan of an integrated system of preschool competency-based education - the first stage of the national education system, to the greatest extent:

- taking into account the educational needs of the state, society, various categories of the population, the personality of the child;
- providing high-quality educational and additional services;
- effectively adapting to the changing conditions of the modern world.

Quite honestly, many elementary teachers are much more comfortable teaching literacy than they are in elementary classroom representing place value

Approaches to teaching place value differ depending upon grade level. In the primary grades, place value is taught using many techniques; one of the most-effective is using

base-10 manipulatives, which come in different shapes for different place values.

After the focus of the early grades, in general, students possess an understanding of place value by the time they arrive in the intermediate grades.

As a result, we are no longer focusing on identifying 1's, 10's, or 100's places in a number; instead, we focus on applying place-value understanding for everyday applications and solving problems.

Simple games for repetition

All students need to understand how to apply place value to verbally say a large number. This is tough for students and takes a lot of repetition and practice.

But repetition can be fun! Here's how I handle it in my classroom.

This "game" is simple and can be fit in between other elementary math activities. I write a large number on the board, something in the millions or even higher if I feel they need more of a challenge.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. M. Together we will build a free, democratic and prosperous state of Uzbekistan. Tashkent: "Uzbekistan", 2016. 56 p.

2. Arushanova A. Tasks and forms of organized learning//Preschool education. 1994, No. 1. pp. 41-44.

3. Asmolov A. On the organization of interaction of educational institutions and ensuring continuity of preschool and primary general education//Preschool education. 1994, No.6. pp. 2-5.

4. Ashikov V. Preschool education in the new century//Preschool education. 2000, No. 1, pp. 8-11.

5. Altshuller G.S. Find an idea. Introduction to the theory of inventive problem solving. - Novosibirsk: Nauka, 1986, 1991.

6. Altshuller G.S. To find an idea. - Novosibirsk: Nauka, 1986 (1st ed.), 1991 (2nd ed.).

7. Altshuller G.S., Zlotin B.L., Zusman A.V., Filatov V.I.

8. Search for new ideas: from insight to technology (1989) - 380 pages. 6. Driga, V. I. Development of a professional career of a modern teacher in the conditions of creative education / V.I. Driga // Standards and monitoring in education. - 2012. - No. 4. - 48pp.

9. Loktionova T.E., Sergeeva M.G. Comfortable educational environment in an educational organization: a modern approach to design. Professional education and society . - 2018. - №3(27). - 43-106 p.4.

10. On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan// Development Action Strategy of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021. Dated February 7, 2017, No. UP-4947.

11. Zhumaev M. Bolalarda boshlangich matematikani o'qitishning nonviolent usullari va usullari. Tashkent. Nauka Zii. 2017 Il 15 B.T.

12. Davydov V.V. Psychological theory of educational activity and methods of primary education based on meaningful generalization. - Tomsk, 1992. - 112s.

13. Dzhumaev Mamanazar Irgashevich, professor at the Tashkent State University named after Nizami. Tashkent city (Uzbekistan). Use of Computer Software in Education of Students in Primary School and Preschool. www.biogenericpublishers.com. 28.09.2021 Angilya.

14. Djumaev M. Mathematical regularity and development of creative thinking of students. Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft /German International Journal of Modern Science. Edition: № 28/2022 (February) – 28th Passed in press in February 2022 №28 2022. 26-28 st.

15. Dzumaev Mamanazar Irgashevich and 2.Mirzabaev Yuldashali Abdumannonovich Formation of a general approach to solving problems for primary education according to the requirements in the national curriculum of uzbekistan. World Journal of Engineering Research and Technology WJERT. SJIF/ Impact Factor: 5.924 www.wjert.org Certified Journal. Article Accepted on 30/ 04/2022/ 535 -547.

16. Dzumaev Mamanazar Irgashevich professor at the Tashkent State University named after Nizami, Tashkent city (Uzbekistan).Amonkulov Khusain Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni. Dushanbe.(Tajikistan) Safarov Samandar Safarboevich Tajik Pedagogical Institute, Penjikent, senior lecturer of the Department of Mathematics - Informatics. (Tajikistan). Computer competence in education of elementary school students. Topics cover all sections of the International Electronic Scientific and Practical Journal "WayScience", April 7-8, 2022. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 274 p. ISBN 978-617-95218-5-0. 64-82

17. Druzhinin V.N. Cognitive abilities: structure, diagnosis, development. - M.: PERSE. St. Petersburg: IMAION. - Moscow , 2001.-224 p.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ЧИСЕЛ ПЕРВОЙ ТЫСЯЧИ

Абиев Рузимурод Бахридинович преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета им.Низами.

Аннотация. Рассматриваются вопросы в начального курса математики изучение Целые положительные число называются *натуральными* в связи с тем, что они были придуманы человечеством для счета элементов реальных множеств (животных, людей, предметов), а так же для обозначения результатов процесса измерения величин (длины, массы, емкости, времени, площади и т.п.). Т.о. различают число как результат счета элементов множества и число как результат измерения величин.

Ключевые слова. Математика, нумерация, Десяток, Сотня, Тысяча, Многозначные числа, образования, обучения.

METHODOLOGY FOR STUDYING THE NUMBERS OF THE FIRST THOUSAND

Abiev Ruzimurod Bakhrudinovich teacher at the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Annotation. Questions are considered in the initial course of mathematics, the study of Positive integers are called natural numbers due to the fact that they were invented by mankind to count the elements of real sets (animals, people, objects), as well as to indicate the results of the process of measuring quantities (length, mass, capacity , time, area, etc.). That. distinguish between a number as a result of counting the elements of a set and a number as a result of measuring quantities.

Key words. Mathematics, numbering, Ten, Hundred, Thousand, Multi-digit numbers, education, learning.

Альтернативные программы по математике для начальной школы различаются главным образом способом знакомства с этими характеристиками числа.

Как и многие математические понятия, понятие натурального числа возникло из потребности практики. Уже в глубокой древности нужно было сравнивать между собой различные множества. Простейшим способом сравнения множеств было установление взаимно-однозначного соответствия между множествами, т.е. образование пар элементов из обоих множеств. Если такое соответствие имело место, то множества считались равночисленными. Если взаимно-однозначное соответствие устанавливалось между элементами одного множества и только частью другого, то считали, что в первом множестве элементов меньше, чем во втором. Со временем для сравнения стали применять множества посредники (пальцы, камешки, узелки...) - их называют «числовые фигуры»; на следующем этапе в результате процесса абстрагирования от характера множеств-посредников появилось понятие числа: один, два, три, ...

I. Задачи изучения темы.

II. Методика изучения чисел первой тысячи.

1. Формирование понятия сотни.

2. Изучение устной нумерации.

3. Изучение письменной нумерации.

4. Виды заданий при изучении чисел первой тысячи.

III. Средства изучения чисел первой тысячи.

Задачи изучения темы

1. Познакомить учащихся с новой счетной единицей – сотней и с разрядом сотен.

2. Закрепить понимание позиционного построения десятичной системы счисления.

3. Разъяснить соотношение разрядных единиц в трехзначном числе. ($10\text{ед} = 1\text{дес}$, $10\text{дес} = 1\text{сот}$.)

4. Научить определять количество десятков и сотен в трехзначном числе (десятичный состав числа).

5. Сформировать умение читать и записывать трехзначные числа.

6. Сформировать умение складывать и вычитать числа на основе разрядного состава трехзначных чисел.

7. В связи с изучением нумерации трехзначных чисел рассмотреть соотношения единиц длины (дм, м, км.)

Методика изучения чисел первой тысячи.

Формирование понятия сотни

Изучение устной нумерации в пределах тысячи начинается с формирования у учащихся понятия о сотне как о новой счетной единице. Для этого считают предметы по одному, десятками, сотнями (сто, двести, ..., девятьсот, тысяча). В практике часто используют палочки в пучках, также можно использовать пособие «Квадраты и полоски».

Изучение устной нумерации.

- Чтобы у учащихся не сложилось неправильное представление о натуральной последовательности чисел за пределами первой сотни, следует включать упражнения в счете предметов или присчитывании по одному. Для этого можно использовать ленту «тысячи» или рулетку.

- На следующем этапе учащиеся знакомятся с образованием чисел из сотен, десятков и единиц. Используя наглядные пособия, учащиеся получают и изображают числа и учатся называть эти числа. Выполняются и упражнения обратного характера – указать, сколько сотен, десятков и единиц содержится в названном числе.

- При изучении устной нумерации дети учатся устанавливать общее число разрядных единиц в числе (десятичный состав числа). Опираясь на наглядные пособия, учитель показывает, что, например, в числе 345 имеется 4 десятка, но если сосчитать все десятки, т.е. и те которые сгруппированы в сотни, то в данном числе содержится 34 десятка. Аналогично выясняем количество единиц в этом числе.

– Одновременно с разъяснением десятичного состава числа ведется работа над натуральной последовательностью. С этой целью включают упражнения, выполняемые сначала с опорой на наглядность, например: «Покажите часть ленты длиной 290 см; присчитывайте (отсчитывайте) по 1 см (по 10 см, по 100 см). Найдите на ленте «тысячи» числа 400, 399. Какое из них больше? На сколько? Назовите число следующее за числом 799, предшествующее числу 1000?

Изучение письменной нумерации.

- При ознакомлении с письменной нумерацией чисел в пределах 1000, опираясь на умения детей записывать двузначные числа, надо показать, что сотни, т.е. единицы III разряда, записываются на третьем месте справа. Вначале учащиеся иллюстрируют числа с помощью предметов и обозначают их цифрами, например: 65, 165, 365, 360, 305. Целесообразно при этом располагать палочки или квадраты в таблице (абаке) под соответствующими названиями разрядов. Далее учащиеся записывают числа в таблицу разрядов.

Для усвоения способа чтения и записи трехзначных чисел:

- образуют числа, читают числа по модели; - соотносят вещественную модель и символическую запись; - переходят к графической модели; - используют схематические разрядные модели.

Особое внимание следует уделять числам, в записи которых имеются нули.

Виды заданий, выполняемых при изучении чисел первой тысячи.

1) На способ образования чисел первой тысячи:

- Назови число, в котором 3 сот. 1 дес. 9 ед.; 1 сот. 2 дес. 7 ед.
- Запиши числа, в которых 3 сот. 0 дес. 7 ед.; 1 сот. 7 дес. 3 ед.
- Сколько всего палочек, если есть: 2 пучка по 100 палочек, 4 пучка по 10 палочек и 5 палочек?

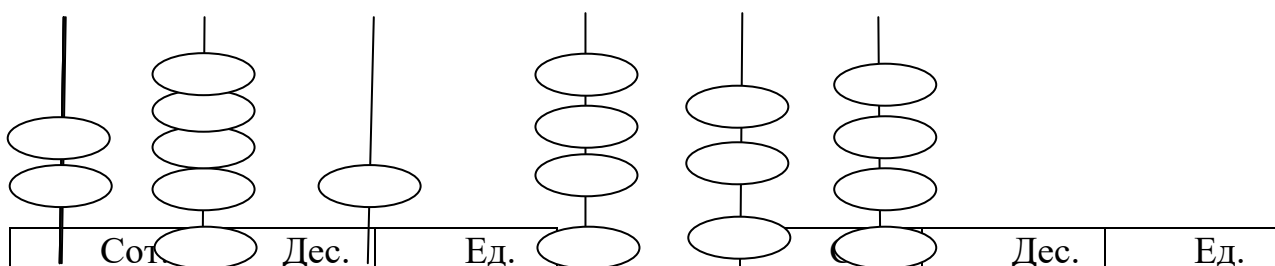
2) На соотнесение количественной модели, названия и записи числа:

- Как с помощью палочек изобразить в таблице числа: двести тридцать шесть? Триста пять?
- Прочитай числа, записанные в таблице:

Сотни	Десятки	Единицы
4	0	7
7	8	8

-Запиши в таблице и прочитай числа: 7сот.3дес. 3ед.; 4сот. 6дес. 0ед.

- Назови и запиши числа, отложенные на счетах:

3) На принцип образования натурального ряда:

- Какое число при счете следует за числом 199, 999..? Какое число предшествует числу 840? 1000?

- Увеличь на 1: 199,287, 444, 67, 901.

- Найди значение выражения: $500-1$; $744+1$; $689+1$; $990-1$.

4) На поместное значение цифры в записи числа:

- Что обозначает каждая цифра в записи чисел: 894, 809, 408, 900?

- Сколько всего цифр использовано для записи каждого числа: 578, 785?

Используя эти же цифры, запиши другие трехзначные числа.

5) На место числа в натуральном ряду:

- Во Дворце спорта в одном ряду были свободны места с 231 по 240. Назови, какие места свободны.

6) На разрядный состав числа:

- Замени число суммой по образцу: $195=100+90+5$, $657=.....$, $304=.....$

-Заполни пропуски, чтобы равенства были верными:

$999 = ...+90+9$; $564=500+....+4$.

- Вычисли: $400+80-1$, $978-8-1$, $500+99+1$, $750-50+1$.

7) На сравнение чисел:

- Какое из чисел больше: 709 или 789, 578 или 571, 499 или 500, 300 или 150?

- Расположи числа в порядке убывания: 658, 397, 542, 488, 165.

8) На десятичный состав числа:

- Сколько десятков в числах: 150, 270, 400?

- Запиши 5 чисел, в которых содержится 37 десятков. Сколько всего таких чисел?

9) На соотношение между разрядами:

- Сколько единиц составляют 5 сот., 2сот., 24дес.?

- В прыжке с шестом спортсмен взял высоту 600см. Вырази эту высоту в метрах.

- Заполни пропуски, чтобы равенства были верными:

$1\text{сот.}=10\text{дес. ед.}$, $10\text{сот.}=100\text{дес. =.....ед.}$

Средства изучения чисел первой сотни

1. Пучки палочек.

2. Лента «тысячи». Лента шириной 3-5см и длиной 10м изготавливается из плотной бумаги, на ней различным цветом обозначены метры (сотни), дециметры (десятки), сантиметры (единицы).

3. Таблица разрядов (абак).

Учитель организует наблюдение детей за изменением значения цифры при перемещении ее в записи числа, которое происходит, если приписать к числу или отбросить нули.

Литература

1. Артыкбаева, З. А. (2015). Методика обучения решению геометрических задач. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (2-2), 59-63.

2. Allayarovna, A. Z. (2022). Using a Competency-Based Approach to Conducting Circle Classes in Mathematics Lessons. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 3(5), 57-60.

3. Artikbayeva, Z. A., & Egamova, G. A. (2022). Boshlang 'ich sinf ona tili darsliklarida so 'z birikmasi yuzasidan berilgan bilimlar tahlili. *Science and Education*, 3(2), 734-739.

4. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. *Science And Innovation International Scientific Journal* Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

5. Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. *Educational process science and innovation international scientific journal* volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

6. M. I. Djumaev. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari *Fizika, matematika, informatika jurnali*. 2023 yil 2/1 son. 19-27

7. M. I. Djumaev. (2023) Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. *Journal of Mathematical & Computer Applications*. SRC/JMCA-123. *J Mathe & Comp Appli*, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

8. Sadikova A.V. Useing Information Technology in Verifying Students' Knowledge. *Eastern European Scientific Journal*. (ISSN 2199-7977) DOI 10.12851/EESJ201805. 129-133 p.

9. Sadikova A.V. Application of information and communication technologies in the conditions of the practice-oriented approach of professional training of future teachers of elementary classes. *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* ISSN (E): 2347-6915. Vol. 9, Issue 10, Oct. (2021) p. 123-127.

10. Развитие информационной компетентности будущих учителей начальных классов посредством использования мультимедийного обучения. "Innovative approach to the system of teacher training: international experience and future strategies" International scientific-practical conference. April 6-7, 2022. p. 183-185.

METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN PRIMARY CLASSES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Burkhanov Sattor Candidate of Physics/Math. Associate Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami (Uzbekistan)

Annotation. When designing from paper, children have the opportunity to clarify their knowledge of flat geometric shapes, compare their properties and features with three-dimensional forms. Here, children learn how to work with paper, which they can later use in appliqué classes. Modifying flat forms by bending, folding, cutting, gluing paper, children get a three-dimensional shape.

Key words. Children's design, elementary mathematics, construction, construction, paperwork, mathematics, geometry, education, development, learning.

МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Бурханов Саттор к.ф/м.доцент. Ташкентского государственного педагогического университет им.Низами (Узбекистан)

Аннотация. При конструировании из бумаги дети имеют возможность уточнить свои знания о плоских геометрических фигурах, сравнить их свойства и признаки с объёмными формами. Здесь дети осваивают приёмы работы с бумагой, которые они в последствии могут использовать и на занятиях по аппликации. Видоизменяя плоские формы путём сгибания, складывания, разрезания, склеивания бумаги, дети получают объёмную форму.

Ключевые слова. Детское конструирование, элементарная математика, конструкция, строительство, работы с бумагой, математика, геометрия, образования, развития, обучения.

When designing from paper, children have the opportunity to clarify their knowledge of flat geometric shapes, compare their properties and features with three-dimensional forms. Here, children learn how to work with paper, which they can later use in appliqué classes[12].

Modifying flat forms by bending, folding, cutting, gluing paper, children get a three-dimensional shape. Working with natural and waste materials contributes to the manifestation of creativity in each child, since only the ability to highlight a new function in an object and an object allows you to transform it, having received a completely different constructive image.

In the design, ready-made forms can also be used, depending on the learning objectives. All types of design contribute to the versatile development of the personality of a preschooler: all types of thinking, imagination, creativity, memory, attention. This is due to the fact that the child, before completing the construction, first imagines it (mentally or on the basis of an existing diagram, picture), thinks through the shape of its parts, then correlates the image with the existing forms, determines the degree of their suitability, and then proceeds to create the building.

In the course of the construction itself, the child can make adjustments, add unplanned details, remove existing ones, include additional materials (to connect parts) or apply coloring.

Features of teaching design in different age groups.

Early age.

Tasks.

Educational:

1. Introduce materials for construction (natural, waste, construction and paper).
2. Introduce volumetric geometric shapes (brick, ball, cube, cylinder, cone, pyramid) that are part of building kits or designers.

3. Learn to place various geometric bodies in space.

4. Learn to highlight geometric shapes in familiar objects.

5. Introduce the techniques used in design.

6. Learn to experiment with paper, natural, waste materials in the process of creating elementary crafts.

7. Learn to connect parts using additional materials (plasticine, clay).

8. Learn to highlight familiar images in buildings and crafts.

Developing:

1. To form a sense of form when creating elementary buildings and crafts.

2. Develop visual-effective and visual-figurative thinking.

3. Promote the development of attention, memory.

4. To form the ability to attach the details of the craft to each other.

Educational:

1. Generate interest in constructive experimentation.

2. To develop the ability to hear the verbal instructions of the teacher, his instructions, characteristics.

3. Cultivate the ability to see beauty in designs and crafts.

Features of learning.

The design of young children is reminiscent of an experimental game in which children study the properties and features of geometric shapes and various materials. The three-dimensional volume of construction products allows children to more carefully examine all the details from which it is planned to create a structure[8-9].

In the learning process, where the leading method is the game, it is advisable not only to demonstrate various figures, but also to name them as often as possible, to give them a figurative description, which helps children quickly include the materials being examined in their own plan. It is important to activate all analyzers in order to form a more complete understanding of the design.

At an early age, children, starting from the 1st year, children are able to identify geometric shapes without naming them, but highlighting the given shape from many others. This fact indicates that three-dimensional geometric bodies can not only be objects of manipulation and play by children at this age, but also an object of study.

The ability to single out a form, and subsequently name it, facilitates the process of learning to design at later stages, where the teacher will not need to train in two directions: familiarization with the forms and the formation of the ability to create various buildings from them[12-14].

In this case, the teacher can use verbal instruction, indicating the necessary forms, rather than a detailed demonstration, explaining the significance of choosing certain forms for a particular building. After all, children are already prepared to work with these forms, because they know their properties and signs. More time is left for the creative design process itself.

Don't make it easy for something that's so easy. As practice shows, in the game, children acquire multiple skills that we, adults, do not always reasonably use for their creative development. We are constantly afraid that children will not understand, will not be able to, will not cope. But at the same time, we even sometimes do not try to give them what they need so much[15].

Often, in order to meet the time allotted for a lesson, we try to minimize the activity of the child, and this is a radically wrong approach. You should not sacrifice the opportunity to form some kind of skill for the sake of spectacular crafts. Let the design (craft) initially have a clumsy appearance, not much resembling, perhaps, a real object, but it will testify to the path that the child has traveled. And here it is important to emphasize its achievements, pointing to the prospect of further movement.

When the child achieves the desired result himself with indirect guidance from the teacher, the skill acquired by the child in the classroom becomes part of the constructive and visual experience. Even if the lesson takes place with a subgroup of children, one should strive not to minimize their activity, but to think over its organization, in which children can, performing actions that are not complex in nature, create a simple design (craft). It is important to put emphasis on techniques and techniques, the variations of which expand the content and technical aspects of children's design products.

Own crafts, which preschoolers later actively use not only in the game, but also in the process of educational, labor activity, acquire a certain value for them. For example, having made a stand for a brush, children treat it much more carefully than they buy it in a store. From this we can conclude that artistic manual labor is an important means of developing the personal qualities of a preschooler: the desire for diligence, attentiveness towards others, accuracy, patience, care, etc.

The same methods and techniques are used as in the process of designing and application. The tasks are in the same direction. The main difference is that children learn to purposefully create useful things that are necessary in their practical activities.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. M. Together we will build a free, democratic and prosperous state of Uzbekistan. Tashkent: "Uzbekistan", 2016. 56 p.
2. Arushanova A. Tasks and forms of organized learning//Preschool education. 1994, No. 1. pp. 41-44.
3. Asmolov A. On the organization of interaction of educational institutions and ensuring continuity of preschool and primary general education//Preschool education. 1994, No.6. pp. 2-5.
4. Ashikov V. Preschool education in the new century//Preschool education. 2000, No. 1, pp. 8-11.
7. Altshuller G.S., Zlotin B.L., Zusman A.V., Filatov V.I.
8. Search for new ideas: from insight to technology (1989) — 380 pages.6. Driga, V. I. Development of a professional career of a modern teacher in the conditions of creative

- education / V. I. Driga // Standards and monitoring in education.- 2012.— No. 4.— 48pp.
9. Loktionova T.E., Sergeeva M.G. Comfortable educational environment in an educational organization: a modern approach to design. Professional education and society . — 2018. — №3(27). — 43-106 p.4.
 10. On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan// Development Action Strategy of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021. Dated February 7, 2017, No. UP-4947.
 11. Zhumaev M. Bolalarda boshlang'ich matematikani o'qitishning nonviolent theories and techniques. Tashkent. Nauka Zii. 2017 Il 15 B.T.
 12. Davydov V.V. Psychological theory of educational activity and methods of primary education based on meaningful generalization. - Tomsk, 1992. - 112s.
 13. Dzhumaev Mamanazar Irgashevich, professor at the Tashkent State University named after Nizami. Tashkent city (Uzbekistan). Use of Computer Software in Education of Students in Primary School and Preschool. www.biogenericpublishers.com. 28.09.2021 Angilya.
 14. Djumaev M. Mathematical regularity and development of creative thinking of students. Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft / German International Journal of Modern Science. Edition: № 28/2022 (February) – 28th Passed in press in February 2022 №28 2022. 26-28 st.
 15. Dzhumaev Mamanazar Irgashevich and 2. Mirzabaev Yuldashali Abdumannonovich Formation of a general approach to solving problems for primary education according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan. World Journal of Engineering Research and Technology WJERT. SJIF/ Impact Factor: 5.924 www.wjert.org Certified Journal. Article Accepted on 30/ 04/2022/ 535 -547.
 16. Dzhumaev Mamanazar Irgashevich professor at the Tashkent State University named after Nizami, Tashkent city (Uzbekistan). Safarov Samandar Safarboevich Tajik Pedagogical Institute, Penjikent, senior lecturer of the Department of Mathematics - Informatics. (Tajikistan). Computer competence in education of elementary school students. Topics cover all sections of the International Electronic Scientific and Practical Journal "WayScience", April 7-8, 2022. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 274 p. ISBN 978-617-95218-5-0. 64-82
 17. Druzhinin V.N. Cognitive abilities: structure, diagnosis, development. - M.: PERSE. St. Petersburg: IMAION. - Moscow, 2001.-224 p.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING YARATILISH TARIXI VA YANGI O‘ZBEKISTONNING -YANGI KONSTITUTSIYASI.

Andijon davlat chet tillar instituti Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi Xolmurotov Jahongir Bahritdinovich.

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qotib qolgan qonunlar majmuyi emas, shu boisdan Konstitutsiyasimiz zamonlar davomida o‘zbek xalqining istak-hohishlarini o‘zida nomoyon etib, demokratik tamoyillarga boyib bormoqda. Inson ulg‘ayib, tafakkur dunyosi kengaygan sari uning o‘ziga bo‘lgan talabi ham ortib boradi.

Dunyoda ro'y berayotgan giyosiy vaziyatlar, eng avvalo, mamlakatimizni eng yaqin besh yilda rivojlantirilishiga qaratilganligi, Yangi O'zbekiston Tarrafiyot strategiyasi va unda belgilangan maqsadlarni amalga oshirish nafaqat qonunlarimizni mustahkamlashni, shu bilan birga, Bosh qomusimizda ham inson qadrini yuksaltirishga qatrilgan nomalarni yanada takomillashtirib, bugungi zamon talablariga moslashtirishni talab qilmoqda.

Tayanch so'zlar: suveren davlat, demokratiya, huquqiy davlat, ijtimoiy davlat, ijtimoiy axloq, senator, korrupsiya, monopoliya. Konstitutsiyasining yangi tahriri, Dunyoviy davlat,

O'zbekiston tarixida nechta Konstitutsiya bo'lgan?

1. Turkiston ACCP da-2ta (1918.1920)
2. Xorazm Xalq Sovet Respublikasida -3ta (1920.1921.1922)
3. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi -3ta (1920.1921.1922)
4. O'zbekiston CCP da -3ta (1927.1937.1978)

1992 yildan 2023 yil 30 aprelgacha konstitutsiyaga jami 15 marta o'zgartish kiritildi. Bu safar esa o'zgarishlar ko'lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 65 foizga yangilandi. O'zbekiston Konstitutsiyasining yaratilish tarixi haqidagi infografikaga nazar tashlaydigan bo'lsak. O'zbekistonda 8-dekabr-Konstitutsiya kuni. 1991-yil 31-avgust O'zbekiston mustaqilligi e'lon qilindi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining VII sessiyasida 1991 yil 30 sentyabr kuni «O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi Qonunga Konstitutsiyaviy qonun maqomini berishga qaror qilindi.

1990-yil iyun Islom Karimov boshchiligidagi 64 kishidan iborat Konstitutsion komissiya tuzildi. 1991-yil aprel akademik Shavkat Urazaev rahbarligida ishchi gurux tuzildi. Konstitutsiya matni ustida 44 kishi oltita kichik guruxda ish olib bordi. 1991-yil noyabr Konstitutsiyaning birinchi loyihasi tayyorlandi. Unda 158 ta modda bor edi. 1992-yil iyul Oliy Sovet Konstitutsiyaning to'rtinchi loyixasini tasdiqladi. (128 ta modda). 1992-yil iyul-dekabr konstitutsiyaning umumxalq muhokamasi bo'lib o'tdi. Matn borasida 6 mingdan ortiq takliflar olindi, 60 ta modda qayta ishlandi, 4 tasi chiqarib tashlandi va yana bir necha qo'shildi. 1992-yil 8-dekabr Oliy Sovet Konstitutsiya matnini ma'qulladi. 1992 yildan 2023 yil 30 aprelgacha konstitutsiyaga jami 15 marta o'zgartish kiritildi.

O'zbekiston respublikasi prezidenti SHavkat Mirziyoev Miromonovich konstitutsiya islohoti haqida 2021 yil 6 noyabr kuni, ikkinchi prezidentlik muddatiga kirishishi yuzasidan inauguratsiya marosimidagi nutqida ilk marta aytib o'tgan edi. Davlat rahbari o'sha yili dekabr oyida, konstitutsiya bayrami arafasida xalqqa yo'llagan tabrigida: "Konstitutsiyani yangilashdek g'oyat muhim, strategik vazifani hal etishda etti marta emas, etmish marta o'ylash" zarurligini ta'kidlagan va konstitutsiyaviy islohotlar uchun 9 ta zaruratni sanadi. 2022 yil may oyida konstitutsiyaviy komissiya tuzilib, hujjatni yangilash jarayoni boshlandi.

Bu safar esa o'zgarishlar ko'lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangi O'zbekistonning -yangi Konstitutsiyasi Umumreferendum orqali ochiq va shaffof ravishda ovoz berish yo'li bilan tasdiqlandi va hayotga joriy qilindi. 2023 yil 30 aprel kuni bo'lib o'tgan referendum natijasiga ko'ra mamlakatimiz fuqarolarning 90,21 foizi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizni yoqlab ovoz berdi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023 yil 1 maydan e'tiboran kuchga kirdi. Bunda

referendum natijasiga ko'ra 11 ta moddadan iborat tegishli qonunning qabul qilinishi asos bo'ldi.

Yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 65 foizga yangilandi.

Konstitutsiyamizning avvalgi tahriridan farqli o'laroq, uning yangi tahririning asosiy g'oyasi shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, inson sha'ni va qadr-qimmatini ta'minlash, ilgari mavjud bo'lgan "davlat — jamiyat — shaxs" paradigmasini yangi: "inson — jamiyat — davlat" tamoyiliga o'zgartirishdan iborat.

Davlatimiz rahbari ta'rifiga ko'ra, inson qadri — mamlakatning har bir fuqarosi uchun tinch va xavfsiz hayot, fundamental huquq va erkinliklar, malakali tibbiy xizmat, sifatli ta'lim, kuchli va manzilli ijtimoiy himoya hamda sog'lom ekologik muhit ta'minlanishini, munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilmaning bosqichma-bosqich yaratilishini anglatadi.

Agar dunyo mamlakatlari Konstitutsiyalarida insonning 110 dan ortiq huquqi qayd etilganini hisobga olsak, hozirgi kunda shundan 90 tasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda mavjud. Ya'ni bu Konstitutsiya, tom ma'noda, o'zbekona "Inson huquqlari to'g'risidagi bill"ga aylandi, deyishga barcha asoslar bor.

Bosh qomusimizning muqaddima qismida quyidagilar izoh etilgan.

Biz, O'zbekistonning yagona xalqi, inson huquq va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligimizni tantanali ravishda e'lon qilib, demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g'oyalarga sadoqatimizni namoyon qilib, inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatimizni anglagan holda, davlatchiligimiz rivojining uch ming yildan ziyod tarixiy tajribasiga, shuningdek jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va ma'naviy merosiga tayanib, mamlakatimizning bebaho tabiiy boyliklarini ko'paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashga hamda atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil ahd qilib, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsip va normalariga asoslangan holda, O'zbekistonning jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarini hamkorlik, o'zaro qo'llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko'p millatli jonajon O'zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta'minlashni maqsad qilgan holda, ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e'lon qilamiz.

Bosh qomusimizda quyidagi 10 ta yo'nalishda o'zgarishlar amalga oshirildi.

1. O'zbekiston – huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat

Konstitutsiyaning 1-moddasidagi "O'zbekiston – suveren demokratik respublika" jumlasini quyidagicha o'zgartirilmoqda: O'zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.

Boshqaruvning respublika shakli – davlat hokimiyatining oliy organlari xalq tomonidan muayyan muddatga saylanishini anglatadi. (Konstitutsiya normalariga rasmiy

sharhlar hozircha yo‘q, shu sababli undagi norma va tushunchalarga tahririyat umumqabul qilingan doirada, mustaqil izoh berib o‘tmoqda).

Suveren davlat – o‘z hududida to‘la-to‘kis mustaqil hukmronlik va mutlaq yurisdiksiyaga ega bo‘lish demakdir. Demokratiya esa xalq hokimiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvida saylanish va o‘z vakillarini saylash orqali barchaning teng huquqli ishtiroki ta‘minlanishini ko‘zda tutadi.

Huquqiy davlatda barcha jarayonlar qonuniy asoslar ustiga quriladi, davlat xizmatchilaridan huquq doirasida fikrlash, barcha masalalarga huquqiy ko‘z bilan qarash talab etiladi. Qolaversa, huquqiy davlatda barcha fuqarolar qonun oldida teng bo‘ladi, davlat hokimiyatining oliy organlari ham qonunlarga bo‘ysunadi va qonunlarning muqarrar ijrosini ta‘minlaydi.

O‘zbekiston o‘zini ijtimoiy davlat deb e‘lon qilishi bilan, har bir fuqarosiga munosib turmush kechirishi uchun shart-sharoit yaratish majburiyatini olmoqda. Bu – mavjud resurslarni ijtimoiy adolat tamoyillari asosida taqsimlash, jamiyatda kuchli tabaqalanish avj olishiga yo‘l qo‘ymaslik, eng zaif qatlamlar uchun ham sifatli ta‘lim va tibbiyot kafolatlanishi, samarali ijtimoiy himoya dasturlari ishlashi, imkoniyati cheklangan va qo‘llovga muhtoj fuqarolarni qo‘llab-quvvatlash, adolatli mehnat qonunchiligi va jozibador pensiya tizimi kabilarni anglatadi. Oddiyroq aytganda, eng kambag‘al oilaning bolalarida ham sog‘-salomat o‘sib-ulg‘ayib, yaxshi ta‘lim olib, farovonlikka erishish imkoniyati bo‘lishi kerak.

Dunyoviy davlatda davlat va din bir-biridan ajratilgan bo‘ladi. Davlat diniy e‘tiqodidan qat‘i nazar barchaga bir xil munosabatda bo‘ladi, dinga oid masalalarda neytral pozitsiyani egallaydi. Yangi konstitutsiyaning 154-moddasi bilan, 1-moddadagi qoidalarni qayta ko‘rib chiqish mumkin emas, deb belgilandi. Xuddi shuningdek, 154-moddaning o‘zidagi aynan shu qoidadan iborat band ham qayta ko‘rib chiqilishi mumkin emas. Boshqacha aytganda, bu norma – O‘zbekiston hech qachon demokratiyadan voz kechmasligi, huquqiy davlatchilikka sodiqligi, monarxiyaga yoki islomiy respublikaga aylanmasligini nazarda tutadi.

2. Konstitutsiya to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qiladi. 15-moddaga quyidagicha qo‘shimcha qo‘shildi: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil etadi. Konstitutsiyaning to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qilishi fuqarolarga nafaqat qonunlar, balki bevosita konstitutsiyadagi normalarga ham asoslangan holda ish olib borishga, xususan sudga murojaat qilishga imkon beradi. Referendumda qabul qilingan qonunga binoan, Oliy sud 3 oy ichida tegishli Plenum qarorini qabul qilishi kerak. Bu qaror asosida sudlar tomonidan konstitutsiya normalarini to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qiluvchi hujjat sifatida qo‘llash yuzasidan yagona sud amaliyoti joriy etiladi.

3. Imtiyozlar qonunda yozib qo‘yilishi shart emas

Yangi konstitutsiyaning 19-moddasi (avvalgi 18-modda) – fuqarolarning jinsi, millati, mavqeyi va hokazolardan qat‘i nazar qonun oldida tengligi haqida. Bu moddaning 2-qismi quyidagicha o‘zgarmiqda:

Eski: Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo‘yiladi hamda ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo‘lishi shart.

Yangi: Imtiyozlar faqat qonunga muvofiq belgilanadi va ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo‘lishi shart. Bu bilan konstitutsiyaning amalda ishlamay kelgan

normalaridan biri real voqelikka moslashtirilmoqda. Amaliyot shundayki, turli jabhalardagi imtiyoz va preferensiyalar nafaqat qonunlar asosida, balki ko'p holatlarda qonunosti hujjatlar – qaror va farmonlar asosida berib kelinyapti.

4. Barcha noaniqliklar – inson foydasiga

Konstitutsiyaning yangi tahririga asosan:

Inson bilan davlat organlarining o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan qonunchilikdagi barcha ziddiyatlar va noaniqliklar inson foydasiga talqin etiladi. Ijtimoiy munosabatlar cheksiz shakllarga ega, ularni normativ-huquqiy hujjatlarda to'liq kodifikatsiya qilib chiqish amalda imkonsiz. Endilikda, qonunchilikda aniq belgilab qo'yilmagan masalalarda ziddiyat yuzaga kelsa, masala davlat emas, inson foydasiga hal etiladi.

Bundan tashqari, turli hujjatlarni yuritishda davlat organlari tomonidan xato-kamchilik o'tgan taqdirda, masalan pensiya tayinlashda tegishli hujjatlar bazadan topilmay, noaniqlik yuzaga kelganida ham vaziyat fuqaro foydasiga hal etilishi kerak.

5. Inson huquqlari ijtimoiy axloq va jamoat tartibini saqlash maqsadida cheklanishi mumkin

Huquq va erkinliklarning cheklanishi masalasi avvalgi konstitutsiyada quyidagi ikkita norma bilan tartibga solingan edi: Insonning konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas.

Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlarini, huquqlari va erkinliklariga putur etkazmasliklari shart.

Konstitutsiyaning yangi tahririda yuqoridagi ikkita norma deyarli o'zgarishsiz saqlab qolindi. SHu bilan birga, quyidagicha yangi norma qo'shildi: Insonning huquq va erkinliklari faqat qonunga muvofiq va faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta'minlash maqsadida zarur bo'lgan doirada cheklanishi mumkin.

Huquqlar cheklanishiga doir bu me'yorlar, yangi konstitutsiyaning boshqa bir moddasiga asosan, so'z erkinligi huquqiga ham tegishli. Ya'ni axborot izlash, olish va tarqatish huquqi faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholi sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligi va tartibini ta'minlash, davlat sirlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirning oshkor etilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida cheklanishi mumkin.

Ta'kidlash lozim, "ijtimoiy axloq" tushunchasi O'zbekiston qonunchiligiga hali kiritilmagan. Ushbu tushuncha hamda mazkur modda bo'yicha inson huquqlari "jamoat tartibini ta'minlash maqsadida" cheklanishi bo'yicha vakolatli organning huquqiy sharhiga zarurat bor. Huquqlar ta'minlanishi bilan ijtimoiy axloq va jamoat tartibini saqlash o'rtasidagi oltin o'rtalik aniq belgilab qo'yilishi kerak. SHu bilan birga, yuqorida aytganimizdek, konstitutsiyaga binoan endilikda barcha noaniqliklar inson foydasiga hal etiladi.

Shu o'rinda, namoyishlarga oid moddani ham eslatib o'tish o'rinli. Bu modda avvalgi hoida, o'zgarishlarsiz saqlab qolindi: Fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar

shaklida amalga oshirish huquqiga ega. Hokimiyat organlari faqat xavfsizlik nuqtai nazaridangina bunday tadbirlar o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega.

6. O'qituvchilar alohida e'tirofda

Konstitutsiyaga o'qituvchilar haqida modda qo'shildi. U ikki banddan iborat:

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchining mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish hamda tarbiyalash, xalqning ma'naviy va madaniy salohiyatini saqlash hamda boyitishning asosi sifatida e'tirof etiladi.

Davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qiladi. Shu tariqa, ustozlar huquq sohasi vakili bo'lmagan, lekin oliy qonunda alohida tilga olingan yagona kasb egalariga aylandi. Konstitutsiyada nomi keltirilgan o'qituvchilardan boshqa kasb egalarining barchasi – huquq sohasi vakillari (sudyalari, prokurorlar va advokatlar). Boshqa holatlarda kasb egalari emas, sohalar haqida gap ketgan (masalan, ommaviy axborot vositalari, turli jamoat birlashmalari).

7. Yer xususiy mulk bo'lishi mumkin

O'zbekistonda 2022 yildan e'tiboran qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yer uchastkalarini xususiylashtirish boshlangan. Shu bilan deyarli bir vaqtda, o'tgan yili e'lon qilingan yangi konstitutsiya loyihasining birlamchi versiyasida qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni xususiylashtirish mumkin emasligiga ishora qilingan edi. Yakuniy talqindan bunday cheklov olib tashlandi va yerni xususiylashtirishga oid norma quyidagicha shaklga keltirildi:

Yer qonunda nazarda tutilgan hamda undan oqilona foydalanishni va uni umummilliy boylik sifatida muhofaza qilishni ta'minlovchi shartlar asosida va tartibda xususiy mulk bo'lishi mumkin. Bosh qomusning o'tgan yili e'lon qilingan birinchi loyihasida unga quyidagicha jumlani kiritish taklif etilgan edi: "Iqtisodiy faoliyatda insofsiz raqobatga, monopollashtirishga yo'l qo'yilmaydi". Yakunda bu boradagi normalar quyidagicha ko'rinish oldi:

Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Monopol faoliyat qonun bilan tartibga solinadi va cheklanadi. Hujjatning birlamchi loyihasida mavjud bo'lgan: "Xususiylashtirish natijalari qayta ko'rib chiqilmaydi hamda bekor qilinmaydi" degan normani konstitutsiyaga kiritmaslikka qaror qilindi. Eslatib o'tamiz, amaldagi qonunchilikda ham bunaqa qoida yo'q.

8. OAV faoliyatiga to'sqinlik qilish javobgarlikka sabab bo'ladi

Avvalgi konstitutsiyaning "Ommaviy axborot vositalari" nomli bobi bitta modddan iborat edi. Unda shunday deyilgandi: "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi".

Yangi konstitutsiyaga ko'ra, bu bob ikkita modddan iborat bo'ldi:

Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ish olib boradilar. Davlat ommaviy axborot vositalari faoliyatining erkinligini, ularning axborotni izlash, olish, undan foydalanish va uni tarqatishga bo'lgan huquqlari amalga oshirilishini kafolatlaydi. Ommaviy axborot vositalari o'zi taqdim etadigan axborotning ishonchligi uchun javobgardir.

Senzuraga yo‘l qo‘yilmaydi. Ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga to‘sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi. Asosiy yangilik – OAV faoliyatiga to‘sqinlik uchun javobgarlik konstitutsiya darajasida belgilandi. MJtK va Jinoyat kodekslariga tegishli javobgarlik kiritilishi haqida 4-5 yildan beri gapirib kelinadi, lekin ularning barchasi og‘izda va qog‘ozda qolib ketmoqda.

Endilikda, referendumda qabul qilingan qonunga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasi qonunchilikni yangi konstitutsiyaga moslashtirish dasturini 2 oy muddat ichida ishlab chiqib, parlamentga kiritishi kerak.

9. Davlat boshqaruvidagi o‘zgarishlar. Prezidentning vakolat muddati 7 yil bo‘ldi.

O‘zbekistonning yangi tahrirdagi konstitutsiyasiga binoan: Prezidentning vakolat muddati 5 yildan 7 yilga uzaytirildi. Prezidentning “davlat boshlig‘i” maqomi, ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq prezident bo‘lishi mumkin emasligi, prezidentning qasamyodi matni va prezidentga taalluqli boshqa aksariyat normalar o‘zgarishsiz qoldirildi. Ma‘lumot uchun, prezidentning vakolat muddati 1992-2003 yillarda 5 yil, 2003 yilda 5 yildan 7 yilga uzaytirilgan, 2011 yilda esa 7 yildan 5 yilga tushirilgan edi. Bosh vazir nomzodini endi prezident taqdim etadi. Prezident bosh vazir nomzodini taqdim etishdan oldin parlamentga kirgan barcha partiyalarning fraksiyalari bilan maslahatlashuvlar o‘tkazishi belgilandi. Qonunchilik palatasi prezident taqdim etgan nomzodni ko‘rib chiqadi, agar deputatlarning yarmidan ko‘pi ma‘qullasa, bosh vazir lavozimiga tasdiqlanadi. Agar deputatlar nomzodni uch marta rad etsa, prezident bosh vazirni tayinlab, Qonunchilik palatasini tarqatib yuborishga haqli. Avvalgi tartibga ko‘ra, bosh vazir nomzodini Qonunchilik palatasida eng ko‘p o‘rinni egallagan partiya taklif qilar, prezident ma‘qullagach, nomzod ikki palata tomonidan tasdiqlanishi talab etilardi.

Senatorlar soni 100 nafardan 65 nafarga tushiriladi. 14 ta hududdan 6 nafardan emas, 4 nafardan senator saylanadi, prezident tomonidan tayinlanadigan senatorlar soni 16 nafardan 9 nafarga qisqaradi. Bu o‘zgarish 2024 yilda bo‘ladigan parlament saylovi vaqtida kuchga kiradi. Qonunchilik palatasi deputatlari sonini (150 nafar) oshirmaslikka, o‘zgarishsiz qoldirishga qaror qilindi.

Bosh vazirni tayinlash va unga ishonchsizlik votumi bildirishda Senatning ishtiroki bekor qilindi. Endilikda buning uchun deputatlar umumiy sonining uchdan ikki qismi ovoz berishi etarli (avval har ikki palata a‘zolarining uchdan ikki qismi ovoz berishi zarur edi; eslatib o‘tamiz, ishonchsizlik votumi e‘lon qilinsa, prezident bosh vazirni lavozimidan ozod etadi). Bosh vazir va hukumat a‘zolarining hisobotlarini eshitish ham quyi palataning vakolatiga o‘tkazildi. Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi hukumat a‘zolarini iste‘foga chiqarish to‘g‘risida prezidentga taklif kiritish vakolatiga ega bo‘ldi.

Korrupsiyaga va monopoliyaga qarshi kurashish organlari rahbarlarini prezident taqdimiga binoan saylash Senatning vakolatiga kiritildi. Senat, shuningdek, eng yuqori rangdagi sud mansabdorlarini saylaydi, bosh prokuror va Hisob palatasi raisligiga nomzodlarni ko‘rib chiqib ma‘qullaydi, DXX raisligiga nomzod bo‘yicha prezident bilan maslahatlashuv o‘tkazadi, Markaziy bank raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, xorijdagi asosiy diplomatlarni tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi (bularning barchasi prezident taqdimiga binoan amalga oshiriladi). Bundan tashqari, Senat mahalliy kengashlarning qonunga zid qarorlarini bekor qilish vakolatiga ega bo‘ldi.

Qonunchilik palatasi qonunlar bo‘yicha qo‘shimcha vakolat oldi. Unga ko‘ra, endilikda Senat qonunni ma‘qullash yoki rad etish to‘g‘risida 60 kun ichida qaror qabul

qilmasa, Qonunchilik palatasi qonunni prezidentga yuboradi. Qonunlarning prezident tomonidan imzolanishi va e'lon qilinishi uchun belgilangan muddat 30 kundan 60 kunga uzaytirildi. Prezident tomonidan qaytarilgan qonun parlament palatalari tomonidan yana qabul qilingan taqdirda, prezidentning bu qonunni imzolash va e'lon qilish muddati o'zgarishsiz (14 kun) qoldirildi.

Prezident muddatidan ilgari prezident saylovini tayinlashga haqli ekani belgilandi. Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi va Senatga o'zini o'zi tarqatib yuborish vakolati berildi (palata a'zolarining kamida uchdan ikki qismining ovozi talab etiladi). SHuningdek, jiddiy voqealar ro'y berganida, ikki palata qo'shma qaror qabul qilgan holda parlament tekshiruvi o'tkazishi mumkinligi yozib qo'yildi.

Sudyalar muayyan ishlar bo'yicha hisobdor bo'lmaydi. Konstitutsiyaga qo'shilgan bu norma bo'yicha ham huquqiy sharhga zarurat bor. "Sudlar to'g'risida"gi qonunda "hisobdor" tushunchasi uchramaydi. Sudyalarning o'zlari chiqargan qarorlari bo'yicha hisobdor bo'lmasligi odil sudlovni ta'minlashga qanday ta'sir qilishi – izohtalab holat, bizningcha. Bu kabi mavxum qoidalar pirovardida yangi konstitutsiyani uning targ'ibotida ko'p marta aytilgan va hujjatning o'zida ham belgilangan to'g'ridan to'g'ri ishlaydigan qonun bo'lishini savol ostida qoldiradi.

Konstitutsiyaviy sud sudyalari 10 yil muddatga saylanadi va qayta saylanishi mumkin bo'lmaydi. Avvalgi tartibga ko'ra, bu muddat birinchi marta saylanganida 5 yil, keyingisida 10 yil edi.

Ayni bir shaxs surunkasiga ikki martadan ortiq bitta lavozimni egallashi mumkin emasligi haqidagi qoida, prezidentdan tashqari, Senat raisi, Qonunchilik palatasi spikeri, Oliy sud raisi va o'rinbosari, Sudyalar oliy kengashining raisi va o'rinbosari, Markaziy saylov komissiyasi raisi, bosh prokuror, hokimlar va kengashlar raislariga nisbatan ham tatbiq etiladigan bo'ldi.

Referendumda qabul qilingan qonunning 7-moddasi bilan, barcha darajadagi davlat mansabdorlarining ayni paytga qadar egallab kelgan muddatlari nollashtirildi. Ular lavozimlarini egallab kelayotganining surunkali muddatlari sonidan qat'i nazar, boshqa fuqarolar bilan teng ravishda xuddi shu lavozimlarga saylanish va tayinlanishga haqli, deb belgilandi.

10. Mahalliy davlat hokimiyatidagi o'zgarishlar. Hokimlar kengash raisligidan ketadi

Mahalliy davlat boshqaruvida vakillik va ijro etuvchi organlar bir-biridan ajratilmoqda. Bu boradagi hozirgi tartib hokimiyatning bo'linish va hokimiyat bo'g'inlarining o'zaro tiyib turish prinsipiga zid. Bosh qomusning yangi tahririga asosan, bunga barham berilib, mahalliy kengashlar saylanadigan vakillik organlari, hokimliklar esa ijro organlari deb belgilanmoqda. Shunga muvofiq, quyidagi sanalardan boshlab, hokimlarning kengashlarda raislik qilishiga barham beriladi: Viloyatlarda va Toshkent shahrida 2024 yilgi deputatlik saylovlari yakunlari bo'yicha; tuman va shaharlarda 2026 yil 1 yanvardan boshlab.

Mahalliy kengashlar raislari kengash deputatlari orasidan 5 yil muddatga saylanadi. Hokimlar esa 5 yil muddatga tayinlanadi, tayinlangan hokimni kengashlar tasdiqlaydi. SHu tariqa, kengash raislari ham, hokimlar ham to'g'ridan to'g'ri aholi tomonidan saylanmaydi. Kengashlarning vakolatlariga, jumladan, quyidagilar kiradi: mahalliy byudjetni ko'rib chiqish va qabul qilish, uning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga

oshirish; hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilish dasturlarini tasdiqlash; hokimni lavozimga tasdiqlash, uning faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni eshitish.

Hokimlarning vakolatlari esa, jumladan, quyidagilardan iborat bo'ladi: konstitutsiya va qonunlarni, parlament palatalarining qarorlarini, prezidentning farmonlari, qarorlari va farmoyishlarini, Vazirlar Mahkamasining, yuqori turuvchi hokimlarning va tegishli xalq deputatlari kengashlarining qarorlarini bajarish; hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatdan rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish; mahalliy byudjetni shakllantirish va ijro etish. Hokimlar va mahalliy kengashlarning faoliyatini tashkil etish tartibi bo'yicha alohida qonunlar qabul qilinadi. Mahalliy masalalar bo'yicha ularning vakolatlari qanday taqsimlanishi ana shu qonunlarda aks etadi.

O'ZBEKISTONNING RESPUBLIKASINING YANGI TAHRIRDAGI KONSTITUTSIYASI (va undagi o'zgarishlar).

BIRINCHI BO'LIM. ASOSIY PRINSIPLAR

I bob. Davlat suverenitetiga oid. 1-6 moddalar.

II bob. Xalq hokimiyatchiligi. 7-14 moddalar.

III bob. Konstitutsiya va qonunning ustunligi. 15-16 moddalar.

IV bob. Tashqi siyosat. 17-18 moddalar.

IKKINCHI BO'LIM. INSON VA FUQARONING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA BURCH LARI

V bob. Umumiy qoidalar. 19-21 moddalar.

VI bob. Fuqarolik. 22-24 moddalar.

VII bob. SHaxsiy huquq va erkinliklar. 25-35 moddalar.

VIII bob. Siyosiy huquqlar. 36-40 moddalar.

IX bob. Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar. 41-53 moddalar.

X bob. Inson hamda fuqaroning huquq va erkinliklari kafolatlari. 54-58 moddalar

XI bob. Fuqarolarning burchlari. 59-64 moddalar.

Uchinchi bo'lim. Jamiyat va shaxs

XII bob. Jamiyatning iqtisodiy negizlari. 65-68 moddalar.

XIII bob. Fuqarolik jamiyati institutlari. 69-75 moddalar.

XIV bob. Oila, bolalar va yoshlar. 76-80 moddalar.

XV bob. Ommaviy axborot vositalari. 81-82 moddalar.

To'rtinchi bo'lim. Ma'muriy-hududiy va davlat tuzilishi

XVI bob. O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi. 83-84 moddalar.

XVII bob. Qoraqalpog'iston Respublikasi. 85-90 moddalar.

Beshinchi bo'lim. Davlat hokimiyatining tashkil etilishi.

XVIII bob. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. 91-104 moddalar.

XIX bob. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti. 105-113 moddalar.

XX bob. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. 114-119 moddalar.

XXI bob. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari. 120-127 moddalar.

XXII bob. Saylov tizimi. 128-129 moddalar.

XXIII bob. Sud hokimiyati.130-140 moddalar.

XXIV bob. Advokatura.141-142 moddalar.

XXV bob. Prokuratura.143-146 moddalar.

XXVI bob. Moliya, pul va bank tizimi.147-151 moddalar.

XXVII bob. Mudofaa va xavfsizlik.152-153 moddalar.

[O'ltinchi bo'lim. Konstitutsiyani o'zgartirish tartibi.154-155 moddalar.

Konstitutsiyaga boshqa ko'plab normalar ham qo'shilgan bo'lib, jumladan: O'zbekistonda o'lim jazosi taqiqlanadi. Agar shaxsning o'z aybini tan olganligi unga qarshi yagona dalil bo'lsa, u aybdor deb topilishi yoki jazoga tortilishi mumkin emas. Qonunni buzgan holda olingan dalillardan odil sudlovni amalga oshirish chog'ida foydalanishga yo'l qo'yilmaydi.

Har kim o'z shaxsiga doir noto'g'ri ma'lumotlarning tuzatilishini, o'zi to'g'risida qonunga xilof yo'l bilan to'plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarning yo'q qilinishini talab qilish huquqiga ega. Davlat internet jahon axborot tarmog'idan foydalanishni ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Hulosa: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qotib qolgan qonunlar majmuyi emas,shu boisdan Konstitutsiyasimiz zamonlar davomida o'zbek xalqining istak-hohishlarini o'zida nomoyon etib,demokratik tamoyillarga boyib bormoqda. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatchilik, ijtimoiy-siyosiy,iqtisodiy va sud-huquq sohalarini bundan keyin ham barqaror rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Demokratiyaning talabi,taomili va ustunligi ham shunda.Qonun chiqaruvchi va ijro organlaridan inson huquqlarini ta'minlash,demokratik islohotlarni chuqurlashtirish,mamlakatni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish.Hokimiyat tarmoqlari va muvozanatni saqlashda parlament rolini oshirish,davlat xizmatlari sifati va samaradorligini yaxshilash, davlat organlari faoliyatining hisobdorligi va ochiqligini kuchaytirishda parlament va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalga tatbiq etish masalalariga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000 - 2005)
2. https://constitution.uz/oz/pages/Konstitutsiya_mustahkam_kafolat
3. Yangi konstitutsiya yaratilish tarixi: „Konstitutsiyaga taklif etilayotgan o'zgarishlar ro'yxati” (2022-yil 25-iyun), Lex.uz (2023-yil 19-aprel).
4. 5.<https://lex.uz/docs/-6445145>
5. 7.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Toshkent 2018.
6. Ijtimoiy davlat —inson huquq va manfaatlari ko'zgusi | "Adolat" SDP
7. <https://oz.sputniknews.uz/20211207/ozbekiston-konstitutsiyasi-tarixi-21692031.html>

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA TABIAT BILAN TANISHTIRISH FANINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Andijon davlat universiteti Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kafedrası o‘qituvchisi
Saydullayeva Barchinoy

Tayanch so‘zlar: Axloqiy tarbiya , jismoniy tarbiya, taraqqiyot strategiyasi, Davlat talablari, fan-texnika, tabiiy boyliklar, resurslar, foydali qazilmalar,suv.

Respublikamizda maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasida “maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta‘lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni davlat talablariga muvofiq tafakkurini o‘stirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish bo‘yicha ta‘lim berish dasturlari ishlab chiqildi.

Shuningdek 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasida ta‘lim sifatini oshirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish” masalalari alohida o‘rin egallaydi. Harakatlar strategiyasidan ko‘zlangan asosiy maqsad - O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni ta‘limga yanada kengroq jalb qilishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda “2017-2021 yillarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-son xamda 2017 yil 9 sentyabrda “Maktabgacha ta‘lim tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3261-son, 2019 yil 8 mayda “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 mayda “Maktabgacha ta‘lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari ta‘lim-tarbiyaning sifatini yanada yaxshilash vazifasini belgilab berdi. Qonunning asosiy maqsadi ta‘lim sohasini isloh qilish, uny o‘tmishdan qolgan mafkuraviy, qarashlaridan to‘la xalos etish, rivojlangan mamlakatlar darajasida, yuksak ma‘naviy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratishdir.

Bu qonunni amalga oshirishda ta‘lim tizimining birinchi bosh bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha tarbiya muassasalari, xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish. tabiatini muhofaza qilish, ekologik ta‘lim-tarbiya berishning ahamiyati kattadir. Yosh avlodni etuk mutaxassislar, aqlan, ruhan kamol topgan, o‘z vatanini sevuvchi, uni e‘zozlovchi inson qilib tarbiyalashda ushbu sohaning urni beqiyos. Bola shaxsining mukammal shakllanishda tabiat, unda bo‘ladigan voqea-hodisalar, tabiat qonuniyatlari muhim rol oynaydi. Bolalar mana shular bilan tanishar ekanlar ham aqlan, ham axloqan, ham jismonan, ham ilmiy dunyo qarashlari mujassamlashib, shakllanib boradi va ular tabiatini asrash, extiyot qilish va muhofaza qilish ruhida tarbiyalanadilar.

Hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan biri ekologik muammodir. Shu sababdan ham bolalar bog‘chalarida ham ekologik ta‘lim-tarbiya berishga alohida e‘tibor berilmoqda. Tabiat bilan tanishtirish metodika fanida talabalarga ekologik ta‘lim-tarbiya berish usullari, «Qizil kitob» haqida qisqacha ma‘lumot va «Qizil kitob»ga kiritilgan, noyob o‘simlik va hayvonot olami haqida ham bilim berishga katta o‘rin berilgan.

Shunindek, talabalar bolalar bog'chasidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish sohasidagi yangi tajribalarni ham o'rganib olishlari zarur. Buni ular o'sha boqchalarda amaliyotda bo'lgan davrlarida o'rganadilar. Bolalarni tabiat qonun-qoidalari bilan tanishtirishning ahamiyati shundaki, ularning to'g'ri o'sib ulg'ayishiga, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni ilmiy asosda tushunishga olib keladi. Bu bolaning shakllanishida, tabiatga, ona-Vatanga, tabiat boyliklariga bo'lgan mehr-muhabbatni oshiradi. Darhaqiqat, tabiatni muhofaza qilish ayrim kishilarning ishi deb qaralmasdan barchamizning ishimiz ekanligi zedan chiqarmasligimiz kerak. Bog'cha yog'adagi bolalarning xar tomonlama kamol topishida tabiat bilan tanishtirishning o'ziga xos tarbiyaviy xususiyatlari bor. Bu jarayon turli vositalar, metodlar orqali amalga oshiriladi.

Tabiat rang-barang. Uning imkoniyatlari ham cheksiz. Biz, tarbiyachilar, ana shu rang-baranglikni, imkoniyatlarni ko'ra bilishimiz, ulardan tarbiya jarayonida oqilona foydalanishimiz kerak. Biz nima uchun bolalarni har tomonlama kamol toptirish kerak deymiz? Chunki inson organizmining imkoniyatlari beqiyosdir. Bu imkoniyatlar ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'proq foizini tashkil etadi. Faqat biz tarbiyachi-murabbiylar uni vaqtida parvarish qilsak, uning o'sib voyaga etishi uchun sharoit yaratsak, u, albatta, kurtak yozib xosil beradi. Ma'lumki, har bir odam shaxsining o'ziga xos xususiyatlari ya'ni ehtiyoji, temperament tinlari, xarakter xislatlari, iste'dodi, qobiliyatlari bo'ladi. Bu xususiyatlarning rivojlanishi shakllanishi bevosita bola yashaydigan muhitga, tevarak-atrofga bog'liq. Demak, bola psixologiyasi ham tabiat bilan chambarchas bog'langan bo'ladi va ular bir-birini to'ldiradi, mustahkamlaydi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi boqcha sharoitida xilma-xil bo'lib bunda bolalarning xususiyatlari, tabiat haqidagi tushunchasi hisobga olinib, elementar tushunchalardan tortib, bolalarga mos eng murakkab tabiat haqidagi tushunchalarni va tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni bilib olishga o'rgatadi. Maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasining ana shunday o'ziga xos shakllari bilan chegaralanmasdan, mavjud o'zgartirish, yangi ish shakllarini ishlab chikish, haet tajribalarini umumlashtirib har bir tarbiyachi uzining yashaydigan muhiti, sharoitiga moe usullarni topib amalda qo'llashlari kerak. Har bir tarbiyachi ijodiy izlanuvchan, kuzatuvchan, tabiatdan ilhom oladigan. hayotda dadil qadam tashlaydigan bo'lmog'i kerak. Bugungi talaba - ertangi mutaxassis. Shunday ekan hozirgi talabalarga qoyilayotgan talab yanada kattadir. Chunki hayotimiz doimo rivojlanishda, fan-texnika, ta'lim-tarbiya sohasida yangi-yangi qirralar ochilmoqda.

Tabiat boyliklari va ularning inson uchun ahamiyati. Inson o'zining kundalik ehtiyojlarini qondirish maqsadida tabiat boyliklaridan foydalanishga majbur. Tabiat boyliklarini beshta asosiy guruhga ajratish mumkin: mineral, iqlimiy, suv, yer va biologik boyliklar. Aholining yashashi uchun rudali va noruda mineral bioliklar zarur. Ularsiz jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini tasavvur etish qiyin. Rudali foydali qazilmalarga temir, mis, olmos, oltin, uran va boshqalar, noruda mineral boyliklarga oltingugurt, neft, gaz, fosforit va boshqalar kiradi.

Insonning kelib chiqishi moddiy va ma'naviy talablarga binoan jonli va jonsiz tabiat bilan uzviy bog'liqdir. Insonning biosferada tutgan o'rni ikki tomonlama bo'ladi. Ya'ni bu biologik obyekt bo'lib, muhitning fizik omillariga qaramdir, chunki bizni o'rab turgan atrof-muhit borliqdan nafas oladi, oziqlanadi va modda almashinishi natijasida tabiatning bizga bo'lgan foydasini ko'radi. Insonlar jonzotlardan ajralgan o'ziga xos xususiyatlari

bilan har doim ajralib turadilar. Ular o'z faoliyatlari bilan tabiatga ta'sir etib, ya'ni madaniy muhit yaratadilar va uni mehnatlari hamda ma'naviy tajribalari asosida avloddan avlodga o'tkazib boradilar. Inson o'simlik va hayvonlarni parvarish qilishi natijasida ularning yangi zod, navlarini yaratadi, ko'paytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiat bilan bog'chaga kelayotganda va bog'chadan ketayotganda to'qnash keladilar. Bunda bolalar ko'chada ko'rgan, eshitgan narsalari haqida bog'chaga kelganlarida hammaga aytib beradigan bo'ladilar. Bu esa bolalarga ziyraklikka hamda ko'chada hushyor bo'lib yurish kerakligini o'rgatadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi va oiladagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachining va oila tarbiyachisining oldiga juda katta vazifalar qoyiladi. Tarbiyachi va oila tarbiyachisi bolalarga bilim berishda o'zining bilim doirasini kengaytirishi va har bir sohadan xabardor bo'lishi kerakdir. Tabiatda bo'layotgan voqea va hodisalarni bolalarga tushunarli, aniq, ravon, yoshiga mos holda yetkazish kerak va bu har bir tarbiyachi hamda oila tarbiyachisidan talab etiladi. Eng asosiysi, tarbiyachi hamda oila tarbiyachisi bolalarga o'zining yashab turgan joyining shart-sharoitlari, undagi bo'layotgan o'zgarishlar, u yerdagi o'simliklar, hayvonlar va ularni qayerda uchratishimiz mumkinligi haqida bilim hamda tushunchalar berib borishi kerak. Shunga asoslangan holda tarbiyachilar o'simliklarni o'stirish, hayvonlarni parvarishlash hamda ular bilan ehtiyotkorlik munosabatida bo'lish malakalarini tarbiyalab boradilar. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi va oila tarbiyachisining vazifalari. Kelajak avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash shu kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada bolalarni tabiat bilan tanishtirish muhim ro'l o'ynaydi. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda Davlat tomonidan chiqarilgan «Tayanch dastur»lariga tayangan holda, bolalarga beriladigan bilimlarning yosh xususiyatlarini hisobga olib rejalashtirishi zarur. Dasturlarda tarbiyachi har bir faslda olib boriladigan tabiat haqidagi bilimlarini to'g'ri rejalashtirishi, guruhda tabiat burchagini, yer maydonchalarini tashkil eta olish, undagi o'simliklarni o'stirish, hayvonlarni boqish, parvarishlay olish mahoratlari talab etiladi. Tarbiyachi va oila tarbiyachisi o'simliklarni, hayvonlarni to'g'ri parvarishlashi va o'zi bolalarga buni o'rgata olishi talab etiladi. Tarbiyachi va oila tarbiyachisining talabchanligi hamda kerakli bilimlarga ega bo'lishi bolalarda qiziquvchanliklarini hamda mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bolalarning bilimlarini oshirish, qiziquvchanliklarini o'stirish natijasida tarbiyachining o'z sohasiga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi va tabiatda bo'layotgan voqeahodisalardan yanada ko'proq bilimga ega bo'lishga harakat qildiradi. Tarbiyachi bolalarga asosiy bilimlarni mashg'ulotlarda chuqurroq berishi, ko'paytirishi, rivojlantirishi kerak bo'ladi. Bolalar qiziquvchan bo'lganliklari sababli mashg'ulot vaqtida ham turli savollar beraveradilar, mana shu savollarga tarbiyachi javob berishi uchun dunyodagi voqea-hodisalardan ham xabardor bo'lib turishi kerak bo'ladi.

Insoniyatning rekreatsion resurslarga va, ayniqsa, qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish uchun iqlimiy boyliklarning ahamiyati beqiyos. Shuning uchun odamlar qadimdan tabiiy-iqlimiy sharoiti qulay bo'lgan hududlarga joylashganlar.

Xo'jalikda eng ko'p foydalaniladigan tabiat boyligi suv hisoblanadi. «Suv bor joyda hayot bor», «suv tugagan joyda hayot tugaydi» degan xalq maqollari suvning bebaho mineral boylik ekanligidan dalolat beradi. Dehqonchilikni rivojlantirishda hosildor yer - tuproqlarning ahamiyati juda katta. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishda tuproqning hosildorligini oshirish muhim tadbirlardan hisoblanadi.

Inson tabiatdan faqat zavqlanishni emas, balki uni yaxshi tushunishni ham o'rganadi. Natijada, o'zligini his qilib, tabiatdan unga inson bo'lish imkonini bergan «narsa»ni, ya'ni insonga xos madaniyat hislarini topishga intiladi. Demak, insoniy tuyg'ular tabiatga mehr bilan qarashdan oziq oladi. Tabiat insonda vatan tuyg'usini uyg'otadi, uni mehnat va jasoratga undaydi, juda ko'p tuyg'ularni kamol toptiradi hamda ko'p narsalarni talab etadi. Madaniyatli, ma'naviy kamol topgan inson uchun o'z Vatani tabiatini muhofaza qilish hayoti va faoliyatining uzviy qismiga aylanib qoladi.

References:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga quyiladigan Davlat talablari. Toshkent - 2008.
2. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. Toshkent. 2022-yil. 102 b.
3. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim tarbiya» bo'yicha tuzilgan namunaviy dastur va o'quv qo'llanma. Tuzuvchi : N.Ravshanova . Ilm ziyo nashriyoti. Toshkent. 2006
4. G.E.Djanpeisova, M.A.Rasulxo'jaeva. Tabiat bilan tanishtirish. /o'quv qo'llanma/.Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020, 224 b.
5. «Великийе мыслители и деятели культуры Центральной Азии» N.Remeyev, Z.Raximova Metodik qo'llanma. Toshkent. 2008.
6. «Maktabgacha ta'lim tizimiga doir huquqiy-meyoriy hujjatlar to'plami», 2009 - yil.
7. O. Hasanboyeva. H.Jabborova. Z.Nodirova. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho'lpon NMIU. Qo'llanma. 2006.
8. Sh.M.Kamolxo'jayev. «Tabiatshunoslik asoslari». – T.: «Moliya». Qo'llanma. 2002.
9. H.S.Yoldoshev. SH.M. Avazov. «Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari». – T.: «Mehnat» nashriyoti. Qo'llanma. 2003 .

ФОРМИРОВАНИЕ БЕГЛОЙ РЕЧИ ПУТЕМ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАУКИ ЛОГИКИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.

Преподаватель ФарДУ Мухтори Мохруй Содирзаде muxtory@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыты способы стимулирования мышления и развития творческого мышления учащихся младших классов путем постановки им логических вопросов, а также посредством этого показаны способы развития беглой речи учащихся.

Ключевые слова: логика, логические вопросы, логическое мышление, воображение, мышление. мышление, начальный класс, учебный процесс, речь, связная речь, беглая речь, речевое развитие.

ВВЕДЕНИЕ

Мышление — продукт ума. Логическая культура мышления формируется в процессе общения, воспитания и обучения между людьми, и в результате мы можем отличить, кто из них прав, а кто нет, в результате столкновения с этими способами мышления. В повседневной жизни мы также используем методы логического мышления. Изучение науки логики систематизирует правильные способы мышления. Овладение логикой также дает возможность указывать на логические ошибки в мыслительном процессе людей.

Разум — великое чувство, дар, уникальный для человека. Интеллект — уникальное духовное явление, позволяющее человеку думать, рассуждать, понимать и запоминать, делать выводы.²³⁵

Культура логического мышления позволяет нашим мыслям быть ясными, связными и разумными. Наука логика также очень полезна в сфере образования. Причина в том, что одна из основных задач учителя — передать учащимся определенные знания. Для этого оно должно быть ясным и разумным. При этом одной из основных задач учителя является формирование у учащихся культуры логического мышления. Для этого необходима культура высокого логического мышления. Поэтому начинать этот процесс необходимо с начальных классов.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДЫ

Развивать логическое воображение учащихся целесообразно на уроках начальной школы.

Следующие вопросы можно использовать на уроках родного языка и чтения.

1. В комнате две кошки. Первое из них не больше второго, второе не больше первого. Какие они?

Ответ: Они одинаковы.

2. Какая часть автомобиля не движется при движении?

Ответ: запасной шарик.²³⁶

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Поскольку от школьного учителя требуется воспитать конкурентоспособных учеников, соответствующих современной эпохе, он должен в первую очередь развивать диапазон мышления учащихся.

Еще один эффективный способ улучшить разговорные навыки учащихся — преподавать им тексты, содержащие логические идеи, и выслушивать их комментарии по поводу них. В такие тексты мы можем включить следующее.

1. «Однажды мышь увидела ловушку, расставленную владельцем фермы. Он рассказал об этом овце, курице и корове. Но они сказали: «Ловушка — не наша проблема. Чего мы его боимся? «Он не имеет к нам никакого отношения», — ответили они.

235 D.FAYZIXO'JAYEVA SH.NEGMATOVA MANTIQ TARIXI VA NAZARIYASI Falsafa yo'nalishi talabalari uchun O'quv qo'llanma Samarqand-2021 7-bet.

²³⁶ <https://uzinterbiz.com/yangi-boshlayotganlar-uchun/qanday-qilib/mantiqiy-savollar-toplami/.html>

Однажды змея попала в ловушку и укусила жену хозяина. Надеясь вывести змеиный яд из тела жены и придать ей силы, фермер зарезал курицу и приготовил жене куриный суп.

Больной зарезал овцу, чтобы не смущаться перед пришедшими навестить его жену, приготовил из ее мяса различные блюда и приветствовал гостей. Но, к сожалению, его жена умерла. Чтобы удержать марак, фермеру пришлось зарезать корову.

Это была мышь, которая все время наблюдала за ситуацией из своего гнезда, думая о произошедших событиях...

Вклад из истории. В этой жизни никто ни от чего не защищён, поэтому не следует быть равнодушным к чужим проблемам».

2. «Орел просто отдыхал на высоком дереве.

Увидев его сидящим, кролик спросил орла:

«Могу ли я просто сидеть и ничего не делать, как ты?»

«Конечно, это возможно, почему бы и нет», — сказал орел.

Кролик сел под дерево и стал отдыхать. И вдруг откуда-то появилась лиса, поймала его и съела.

Вклад из истории. Если вы хотите чувствовать себя комфортно и спокойно, ничего не делая, вам следует сидеть очень высоко. Посмотрите на одеяло и вытяните ноги.

3. «Три человека несли камни. Одного из них спросили:

— И вообще, что ты здесь делаешь?

Он вытер пот со лба и ответил:

- Из-за этой тяжелой работы у меня согнулась талия, и я попал в трудные времена.

Они подошли ко второму и спросили его:

"Что ты делаешь?"

Он засучил рукава, поднял клюв и гордо ответил:

- Я зарабатываю деньги. Что еще я здесь делал?

Затем они спросили третьего человека:

"Что ты делаешь?"

Он улыбнулся и ответил:

- Я строю храм.

Вклад из истории. Когда ставишь перед собой высокую цель, в жизни, которой ты живешь, есть смысл в любой ситуации».

ОБСУЖДЕНИЕ

Когда ученикам начальной школы преподают такие тексты, учитель сначала спрашивает учеников о части истории, не рассказывая им. Чтобы ответить на этот вопрос, ребенок мыслит логически и развивает речь. Студенту необходимо иметь возможность выразить любую мысль. Беглая речь свойственна глубоко мыслящему ученику.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В первом-четвертом классе на занятиях по родному языку и чтению, если логические вопросы и тексты, побуждающие к размышлению, подаются в форме,

соответствующей преподаваемой теме, происходит усиление логического мышления учащихся, а также их мышление и воображение расширится. Ребенок с высоким уровнем мышления имеет беглую и четкую речь.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

I. Основная литература.

1. История и теория логики д.файзиходжаевой ш.негматова Учебное пособие для студентов-философов Самарканд-2021 стр.7.

II. Дополнительная литература.

1. Tezelon.uz
2. https://makepedia.uz/bu-qiziq/mantiqiy-savollar-javoblari-bilan/#Mantiqiy_savollar_va_javoblar
3. <https://hozir.org/download/aqliy-hujum-metodi.doc>
4. <https://uzinterbiz.com/yangi-boshlayotganlar-uchun/qanday-qilib/mantiqiy-savollar-toplami/.html>

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЖИЗНИ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi Jabborova Marifat Qodiraliyevna p.f.f.d PhD

Аннотация: Воспитательная деятельность является формой организации образования в дошкольной образовательной организации. Оно является обязательным для детей дошкольного возраста, определяет содержание программы. В повестке дня для этого отведено определенное место и время. В учебной деятельности воспитатель сообщает детям новые знания, выявляет и закрепляет полученные знания, постепенно усложняет содержание учебного материала с учетом особенностей возраста детей.

Ключевые слова: повестка дня, учебная деятельность, игра, труд, бытовая деятельность, умственная задача, методическая литература, ценности, методический метод.

Annotation: Educational activity is a form of organizing education in a preschool educational organization. It is mandatory for preschool children and determines the content of the program. There is a specific place and time allocated for this on the agenda. In educational activities, the teacher imparts new knowledge to children, identifies and consolidates the acquired knowledge, and gradually complicates the content of educational material, taking into account the characteristics of the children's age.

Key words: agenda, educational activity, game, work, everyday activity, mental task, methodological literature, values, methodological method.

Introduction: Область дошкольного образования считается первичным звеном системы непрерывного образования и играет важную роль в воспитании здорового и всесторонне развитого человека и его переходе в школу. Поскольку знания и

ценности, привитые ребенку в дошкольном образовании, определяют его будущий характер, организация дошкольного образования занимает особое место в формировании всесторонне развитой личности. Как известно, в повестке дня установлено, что дети должны находиться в дошкольной образовательной организации 9-12 часов. Каждый воспитатель должен соблюдать требования к организации жизни детей в течение дня, чтобы времяпрепровождение детей в образовательном учреждении было интересным и содержательным. Эти требования заключаются в следующем: создание условий для занятий детьми всеми видами деятельности; изменение деятельности в разных возрастных группах; обеспечение достаточной двигательной активности детей; установление связи между учебной деятельностью, игрой, трудом, бытовой деятельностью; обучение детей использованию полученных знаний, умений и навыков в самостоятельной деятельности; научите ребенка быть активным, всегда чем-то занятым; внимательно наблюдать за творческими способностями, талантами, желаниями и интересами каждого ребенка и создавать условия для их дальнейшего развития; руководство воспитателя во всей деятельности детей; строгое соблюдение повестки дня.

Учебная деятельность является основной формой обучения детей в детском саду. Учебная деятельность – это общее осознание педагогом необходимых знаний и умений. Воспитатель воспитывает детей не только в ходе учебной деятельности, но и в течение всего дня: он обогащает их знания, развивает различные навыки и умения, такие как культурная, гигиеническая, культура поведения, речи, арифметики, движений. Но главную роль в образовании занимает учебная деятельность. Итак, образовательная деятельность – это форма организации обучения в дошкольной образовательной организации. Оно является обязательным для детей дошкольного возраста, определяет содержание программы. В повестке дня для этого отведено определенное место и время. Образовательная деятельность проводится под руководством воспитателя, воспитатель в учебной деятельности сообщает детям новые знания, а также выявляет и закрепляет полученные детьми знания, при этом содержание учебного материала постепенно усложняется с учетом возрастных особенностей детей.

Учебная деятельность развивает такие способности детей, как устойчивое внимание, воля, умение привлекать внимание. Помогает создать дружный коллектив, учит работать и жить вместе. Путем воспитания в учебной деятельности у детей воспитывается интерес к учебе в школе, формируются такие качества, как чувство ответственности, самообладание, привычка стремиться к труду, выполнять порученную работу.

В процессе учебной деятельности детей обучают навыкам самостоятельного мышления, уделяется внимание развитию таких навыков, как внимание к слушанию, умение выделять основные мысли рассказа, краткое обобщение.

Целесообразно проводить образовательную деятельность в первой половине дня, поскольку, прежде всего, ребенок может лучше выполнять умственные задачи в утренние часы, комната хорошо снабжается естественным светом. Количество образовательных мероприятий для каждой возрастной группы, их содержание и продолжительность каждого мероприятия для каждой возрастной группы

определяются в образовательной программе «Илк Кадам» с учетом их возрастных особенностей.

Чтобы дети с интересом и активностью участвовали в учебной деятельности, содержание и методика деятельности должны быть тщательно продуманы. Чем глубже дети осваивают учебную деятельность, тем больше они слушают педагога и легко переходят от игры к учебной деятельности.

Чтобы образовательная деятельность была успешной, необходимо в первую очередь вызвать у детей интерес. Для этого необходимо использовать различные методы, подходящие возрасту и интересам детей. Например, в малой группе используются неожиданные, интересующие детей загадки, визиты сказочных героев, проблемные методы. В больших группах воспитатель заранее предупреждает детей об учебной деятельности. Это повышает интерес детей к дальнейшей деятельности. Дети в старших и подготовительных группах осознанно понимают необходимость и обязательность проводимой учебной деятельности и готовятся к ней. Дети получают новые знания в ходе обучения. Будут даны рекомендации по выполнению задания. Помощь также оказывается детям, испытывающим трудности с домашним заданием. Также для того, чтобы все дети выполнили задание, педагог использует самые разнообразные приемы и методы.

Использованная литература:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 uil 13 maydagi 391-son “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 uil 20 apreldagi PQ -2909-son “Oliy ta’limni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori

3. M.Q.Jabborova Bo‘lajak tarbiyachilarni pedagogik faoliyatiga tayyorlash ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida TDPU Ilmiy xabarlar. 2022\ 12-son ISSN 2181-9580 (13.00.00 №32)

4. M.Q.Jabborova The importance of communicative speech in improving the pedagogical training of future educators. «Science and innovation» International scientific journal volum 2 issue 2 February 2023 uif-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | scientists.uz8f-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 <https://doi.org/10.5281/zenodo.768257>.

Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat Standarti. Toshkent sh., 2020-yil 22-dekabr, 802-son.

ИЗ УРОКА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КРОМЕ ВЕЩИ ОРГАНИЗОВАТЬ ДОСТИГАТЬ МЕТОДЫ.

Преподаватель (PhD) кафедры социально-гуманитарных наук Ферганского государственного университета Шарофутдинова Ранохан Шавкатовна

Аннотация В данной статье уделяется роль сотрудничества и образовательных учреждений в обучении учащихся начальных классов творческой деятельности, интеграции качества образования и обучения, индивидуализации образовательного

процесса на основе образовательного диалога, совместного обучения, развитию технологий и особое внимание. к вопросу совершенствования методической системы внедрения

Ключевые слова: сотрудничество, эффективность, творческая, интеллектуальная, компетентность, творческая деятельность, взаимосвязь, ответственность, совершенствование, конструктивная личность, направленность, учебная деятельность.

В организации внеклассной деятельности ведущей формой становится самостоятельная деятельность, основанная на самоконтроле учащихся под направляющим влиянием учителя и проводимая в классах, библиотеке и дома на основе индивидуального плана. Потребность Сюда входит рациональное использование материальной базы внеклассного образования: дополнительной и справочной литературы, лабораторного оборудования, демонстрационных пособий, дидактических материалов, технических средств. Они включают:

- использование различных форм работы с учебниками и дополнительной литературой, обеспечивающих усвоение теоретических знаний;
- целесообразна система заданий для самостоятельной работы, включающая эксперименты, выполнение творческой работы, конструирование инструментов, подготовку макетов, моделей и т. д.

Работа классных руководителей и воспитательная работа администрации школы входят в предмет и кафедру методов внеклассной работы. В этом случае учителя должны быть справедливыми и эффективными в своих отношениях с учениками. Необходимо наполнить сознание студенческой молодежи современной духовностью. Долг каждого учителя – воспитывать учеников на основе наших ценностей и традиций.

Инструменты, окружающие ученика, хорошие и вредные привычки, учителя, среда школы, правильное, осознанное изучение и принятие студенческого образования. Внеклассные клубы могут быть нескольких типов:

Типы кругов:

1. Научные круги.
2. Умелые руки.
3. Столярные изделия.
4. Спортивные соревнования.
5. Художественное хобби.

Учет требует необходимости сосредоточиться на личности ребенка, использовать накопленный за годы положительный опыт.

Основная цель образования – практическое развитие эффективной организационной работы, основанной на богатых национальных духовных традициях, обычаях и ценностях народа, по духовно-нравственному воспитанию молодого поколения.

Основная задача образования – создать возможность свободомыслия и физического развития человека при интеллектуальном и нравственном воспитании, всесторонне раскрыть его способности. При планировании воспитательной работы предъявляются следующие педагогические требования:

Высокие духовно-нравственные качества должны быть привиты участникам внешкольных образовательных учреждений. Необходимо постоянно держать участников кружка в курсе последних достижений науки и культуры, занимать их творчеством и просветительской деятельностью. У участников кружка должно быть понятие независимости, они должны знать символы нашей страны, наш гимн, наши традиции. Внешкольное образование на основе учебы дополняет учебный процесс в свободное от занятий время, при этом к участникам клуба должны быть предъявлены требования по следующим направлениям:

1. Любовь к Родине, прекрасное человеческое воспитание;
2. Эстетическое воспитание;
3. Участие в туристических кружках.
4. Эколого-просветительские кружки;
5. О духовно-нравственной ориентации студентов;
6. В сфере юридического образования;
7. По направлению технического творчества;
8. Дети независимости и талантливая молодежь;
9. Экономическое образование.

Важно учитывать, что самостоятельное обучение может осуществляться при разном уровне самостоятельности обучающихся, и это, несомненно, отразится на формировании их личности. Активный и независимый статус некоторых студентов в работе не требует вмешательства педагога, поскольку сами студенты гораздо лучше понимают стоящие перед ними задачи и пути их решения.

Дети работают без помощи учителя. Вмешательство учителя здесь недопустимо. Потому что такая ситуация имеет наибольшие возможности для формирования у детей трудолюбия и потребностей в знаниях.

Когда студент действует самостоятельно, но ставит свою работу в зависимость от мнения и оценки образования, возникает подчиненная самостоятельная ситуация. Даже если работа выполняется с интересом и энтузиазмом, имеются моменты неуверенности в действиях самостоятельной работы.

3. В категории учащихся, действующих под руководством и контролем руководителя класса, возникает ситуация обязательности успеваемости. В этом случае студенты не проявляют особого интереса к работе. Они часто обращаются за помощью к классному руководителю, стремятся воспользоваться поддержкой сильных учеников, если такой поддержки нет, они не используют свою волю для продолжения работы. У таких студентов закрепляется привычка действовать под принуждением извне. Если такая ситуация остается стабильной, она может препятствовать не только уму, но и духовному развитию ученика.

В школе и после уроков в коллективе формируется уважение учащихся друг к другу, моральные качества. При этом формируется культура поведения студентов по отношению друг к другу. Повлиять на поведение усвоенного учеником образования можно на основе подражания учителю или среди его друзей. Чтобы сформировать культуру поведения учащихся, учителю следует в первую очередь изучить внимание ученика к самому себе.

Учащийся должен соблюдать школьные правила и соответствовать требованиям учителя. Требования к учителю:

1. Полноценное участие в занятиях.
2. Предоставление учебных материалов.
3. Внимательно слушайте учителя.
4. Выполнение заданий вовремя.
5. Активное участие в организационной деятельности.
6. Соблюдение классной дисциплины.
7. Соблюдение чистоты.

Бесконтрольное выполнение внеклассной деятельности наблюдается у студентов, которые пытаются скрыть свое нежелание работать формальностью, увлеченностью и энтузиазмом. Допускать длительное существование такой ситуации нельзя, иначе у студентов сформируются аспекты служебного отношения к своей работе, что приведет к утрате ими внешней активности в работе.

Существуют возражения против того, что поведение учащихся в деятельности вне класса и вне школы заранее строго регламентировано.

Такая ситуация существует там, где не ставится задача воспитания самостоятельности и каждый шаг ребенка подчиняется воле педагога. Точно так же учитель, руководитель класса, заботящийся об эффективности самостоятельного обучения, развитии самостоятельности учащихся, тщательно выбирает средства воздействия на учащихся, разумные условия их работы. - стремиться создать условия.

Педагогическое руководство по самостоятельному обучению школьников должно быть построено таким образом, чтобы оно не утомляло учащихся, не всегда носило один и тот же тон или было слишком легким, не требовало применения умственных сил и силы воли.

Важнейшая задача педагога при организации и проведении внеклассной деятельности – помочь учащимся решить учебные задачи.

Надо полагать, что начинать необходимо с обучения, для этого с выбора правильных способов действия, с контроля собственного поведения, с контроля деятельности руководства, с переноса навыков самостоятельной работы на другие важные жизненные ситуации. Важно учитывать, что содержание самостоятельности включает в себя четыре компонента: самостоятельность мышления, дисциплинированность, организованность и самоконтроль.

Контроль за формированием этих аспектов является одной из важных и сложных задач учителя, ведущего внеклассную деятельность. Для этого необходимо учитывать результаты деятельности студента и организовать анализ этого процесса. Учитель может использовать несколько методов контроля, исключая формы, характерные для классной деятельности. Самым сильным и талантливым ученикам предоставляется право работать над написанием эскизов. Показывает правило, приводит примеры, подтверждающие это правило, отмечает учебную задачу. Текст будет очень кратким, но он покажет, как шли мысли читателя.

Обучение учащихся определенным навыкам в классной и внеклассной деятельности следует рассматривать как средство контроля. Обучение методам самопроверки и перекрестного допроса требует от учителя такого общения с учащимися, чтобы процесс их мышления стал понятен. Учащиеся сами предлагают действие и вместе с ним сообщают педагогу конкретную информацию.

Формирование коллектива учащихся является центральной задачей в работе руководителя класса, поскольку воспитание личности в коллективе является ведущим принципом воспитания. Методика формирования детского коллектива полностью разработана в новой педагогике. Общая основа этой методики основана на теории общественного и индивидуального образования в сообществе, изложенной в педагогических курсах. По правилам теории команды разработана методика ее создания. Ее общие принципы таковы: выдвижение требований, воспитание активистов, организация перспектив в образовательной и трудовой, общественно-политической и массово-культурной деятельности, формирование здорового общественного мнения, создание и приумножение положительных традиций.

Эти определенные правила являются руководством для формирования и развития любой команды.

4. Руководитель класса и организатор воспитательной деятельности организует деятельность на уроке и вне школы в средних общеобразовательных школах.

Организованная деятельность в классе и вне школы дополняет образовательную деятельность в жизни учащихся. Они помогают формировать свое мировоззрение и нравственную зрелость. Создает основу для соединения теоретических знаний с практическим производством.

Многогранны и обязанности организатора, руководящего учебной и внеклассной деятельностью.

В задачи организатора внеклассной деятельности входят: Планирование и реализация внеклассной деятельности.

Помощь учащимся в многогранной деятельности вне школы и занятий с помощью педагогического коллектива, учащихся, организаций, классного актива. Оказание поддержки учителям, классным руководителям, родителям, учащимся, организаторам классного актива, непосредственно руководя направлением деятельности вне класса и вне школы. Участие в общешкольных и межшкольных образовательных мероприятиях. Широкое использование образовательных и культурных учреждений и государственных сил в организации свободного времени студентов.

Список литературы.

1. Мойдинов , А. _ (2021). МОЛОДЫЕ ЛЮДИ ДРУГОЙ ОТ УГРОЗ ЗАЩИТА В ДЕЛЕНИИ ПРЕДКИ ИЗ НАСЛЕДИЯ ИСПОЛЬЗУЙ ЭТО ЗНАЧЕНИЕ . *Академические исследования в области педагогических наук* , 2 (2), 132-137.

2. Асилбек, М. (2022). СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ ПРОСВЕЩЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА. Конференция, 183–186.

3. Адхам Сон, Массачусетс (2022 г.). РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОВОДСКОГО НАСЛЕДИЯ В ДУХОВНОМ ПОДЪЕМЕ ОБЩЕСТВА (СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ). *Американский журнал междисциплинарных исследований и разработок* , 10 , 122–127.

4. Муйдинов, А. (2022). ПРОСВЕЩЕНИЕ В ТУРКЕСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА. ДЖАДИДСКАЯ ШКОЛА

ПРОСВЕЩЕНИЯ. ОБЗОР МАРКЕТИНГА И МЕНЕДЖМЕНТА Азиатско-Тихоокеанского региона ISSN: 2319-2836 Импакт-фактор: 7,603 , 11 (10), 14-20.

5. Рузматович, США (2022 г.). ПРОЦЕССЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕХНИЧЕСКОЙ, ТАКТИЧЕСКОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ПОДГОТОВКЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БОРЬБЫ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИССЛЕДОВАНИЙ В ТОРГОВЛЕ, ИТ, ТЕХНИКЕ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУКАХ ISSN: 2349-7793 Импакт-фактор: 6,876 , 16 (3), 65-68.

6. Рузматович, США (2022 г.). ОЖИДАЕМЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В НАШИХ ЖИЗНЕННЫХ ДВИЖЕНИЯХ. Сеть ученых: Международный журнал научных исследований , 3 (3), 485–489.

7. Шахбозджон К. и Азизжон М. (2022). ПОДГОТОВКА ШКОЛЬНИКОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА ПЕРЕД ПОХОДОМ В ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИССЛЕДОВАНИЙ В ТОРГОВЛЕ, ИТ, ТЕХНИКЕ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУКАХ ISSN: 2349-7793 Импакт-фактор: 6,876 , 16 (10), 100-108.

8. Шавкатовна, СР (2021). Развитие критического мышления у учащихся начальных классов. Конференция , 97-102.

9. Оляевна О., Шавкатовна С. (2020). Развитие логического мышления учащихся начальных классов по математике. Европейский журнал исследований и размышлений в области педагогических наук , 8 (2), 235–239.

10. Уляевна У.Ф. и Шавкатовна С.Р. (2021). Развитие и обучение детей дошкольного возраста. Академия: международный междисциплинарный исследовательский журнал , 11 (2), 326-329.

11. Шавкатовна, СРН (2021). Методическое обеспечение развития творческой активности учащихся начальных классов. Конференция , 74-76.

12. Ра 'но х о н , С. (2022). ИННОВАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУКАХ ОНЛАЙН -НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ, 2 (11) , 203-207 . _____

13. Шавкатовна, СР (2021). Методическое обеспечение развития творческой деятельности учащихся начальных классов. Техасский журнал междисциплинарных исследований , 2 , 121–123.

14. Шавкатовна, СР (2021). Совершенствование методически-педагогических навыков развития творческой активности учащихся начальных классов. АКАДЕМИЦИЯ: Международный междисциплинарный исследовательский журнал , 11 (10), 289-292.

15. Шарофутдинова Р. и Абдуллаева С. (2022). МЕНТАЛЬНАЯ АРИФМЕТИКА В РАЗВИТИИ МЫШЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ. ОНЛАЙН-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУКАХ , 2 (11), 235-239.

16. Махамадалиевна Ю.Д., Тляевна Т. Ф., Кызи ТДТ, Шавкатовна СРН, Анваровна АО (2020). Педагогические особенности психического развития детей дошкольного возраста. Технология твердого тела , 63 (6), 14221-14225.

17. Шарофутдинова Р.И., Асадуллаев А.Н., Толибова З.Х. (2021). Факторы и основные концепции, определяющие здоровье сообщества. Центральнoазиатский журнал медицинских и естественных наук , 2 (5), 376-379.

18. Икболян, С. (2022). Использование информационных технологий в процессе начального образования. *Творческий педагог*, 2(20), 137-140.
19. Икболян, С. (2022). ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИЙ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРА. *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ*, 1(9), 246-249.
20. Шарофутдинов И. (2023). РАЗВИТИЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Международный бюллетень прикладной науки и технологий*, 3(5), 424-429.
21. Шарофутдинов И. (2023). АКТУАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 206-213.
22. Шарофутдинов И. (2023). ВНЕДРЕНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(7), 54-58.
23. Шарофутдинов, Я _____ (2023). ПЕДАГОГИКА - ПСИХОЛОГИЯ _____ ФАНАРИНГ БО'ЛАЖАК КМЕОЛОГИКА ПЕДАГОГЛАРЫ _____ КОМПЕТЕНТНОСТЬ МЕСТОРИВОЙЛАНТИРИШД _____ *Наблюдение за детьми, особенно за молоком: теоретические и практические исследования*, 2(6), 17-24.
24. Шарофутдинов И. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(14), 13-19.
25. Шарофутдинов И. (2023). МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ. *Наука и технологии в современном мире*, 2(13), 77-84.
26. Шарофутдинов И. (2023). СТРУКТУРА И КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ. *Международный бюллетень прикладной науки и технологий*, 3(4), 574-580.
27. Шарофутдинов И. (2023). ФОРМЫ САМОРАЗВИТИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГИ НА ОСНОВЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ. *Наука и инновации*, 2(Б3), 5-8.
28. Сын Османджона, СИ (2022 г.). ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ. *ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗРАБОТКИ И ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ*, 1(12), 120-128.
29. Абдуджабборов А. и Шарофутдинова Р. (2023). ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.

30. Шарофутдинова Р. и Абдукадиров Б. (2023). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ. *Современная наука и исследования* , 2 (5), 904–910.
31. Шарафутдинова Р. и Абдуджабборов А. (2023). ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. *Современная наука и исследования*, 2 (5), 890–896.
32. Шарофутдинова Р. (2023). ПОНЯТИЕ ТВОРЧЕСТВА – МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ* , 2 (19), 854-861.
33. Шарофутдинова Р. (2023). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОТРЕБНОСТЬ. *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ* , 2 (19), 842-847.
34. Шарофутдинова Р. и Абдукадиров Б. (2023). ФАКТОРЫ И ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ* , 2 (19), 862-868.
35. Шарофутдинова Р. и Абдуджабборов А. (2023). КЛАСТЕР СОТРУДНИЧЕСТВА В ТВОРЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ* , 2 (19), 848-853.
36. Шавкатовна, СРН, и Сохибахан, С. (2023). РАЗВИТИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ . *ЖУРНАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИННОВАЦИЙ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ*, 2(19), 830-836.
37. Ранахан С., Махпуза А. и Рахматджонзода А. (2022). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Сеть ученых: Международный научно-исследовательский журнал* , 3 (11), 881-885.
38. Махпуза А. и Рама тджонзода А. – – – – (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ. *Европейский международный журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления* , 2 (11), 213-217.
39. Махамадалиевна Ю.Д. и Оляевна ОРФ (2020). Турсунова Дилнавоз Девушка волны, Шарофутдинова Ранохан Шавкатовна, Ашурова Айгуль Анваровна. Педагогические особенности психического развития детей дошкольного возраста. *Твердотельные технологии* , 63 (6).
40. Мирзахолматовна ХЗ, Нематовна Р.С., Шавкатовна С.Р. (2022). ФОРМЫ МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ. *Европейский международный журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления* , 2 (12), 259-263.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА УЧАЩИХСЯ КАК ВЕДУЩАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Кадыров Шохрухбек Мусаджон углы Ферганский Государственный Университет
Заочное отделение кафедры социально-гуманитарных наук преподаватель истории

В этом тезисе освещены цели и задачи организации самостоятельной работы студентов в высших учебных заведениях, принципы и условия ее осуществления.

Ключевые слова: образование, самодостаточная деятельность, дизайн, компетентность, принцип, подготовка, результат.

Введение. В направлениях развития системы высшего образования ведущих стран мира наблюдается тенденция к увеличению процента самостоятельной работы студентов. Это, в свою очередь, требует перехода от процесса” обучения “к процессу” обучения”. При компетентностном подходе в образовании важное значение приобретает формирование системы умений и навыков самостоятельной работы, воспитание культуры самостоятельной деятельности учащихся. В современном образовательном процессе самостоятельная работа рассматривается как форма организации обучения, позволяющая развивать у обучающихся навыки самостоятельного поиска необходимой информации, творческого осмысления и восприятия, анализа содержания учебного материала в аудиторной и внеаудиторной деятельности, а также активность, самостоятельность, креативность, стремление к познанию.

Предлагаемые мной технологические подходы позволяют решать задачи организации самостоятельной работы и оценки студентов, магистров, а также преподавателей в различных формах, а также совершенствовать навыки саморазвития, проектирования.

Основная часть. В соответствии с образовательным стандартом госвт самостоятельная работа студентов является важным компонентом образовательного процесса, предоставляя возможность закрепить знания, полученные в ходе лекционных занятий, в свою очередь, понять и расширить содержание этих знаний, сформировать общекультурные и профессиональные компетенции, развить навыки, связанные с осуществлением научно-исследовательской деятельности, подготовиться к семинарским, практическим и лабораторным занятиям, а также к текущим, промежуточным, заключительным и относится к деятельности в процессе передачи контроля.

Навыки самостоятельной работы, связанные с приобретением различных знаний, развиваются на протяжении всей жизни человека, начиная с раннего детства. В период начала обучения в высшем учебном заведении каждый студент приобретает навыки и личный опыт организации собственной деятельности, приобретенные в школьных, внешкольных образовательных учреждениях, сформированные в социальной среде. На основе приобретения сложных общекультурных и профессиональных компетенций в процессе обучения в вузе значительно возрастает потребность в организации самостоятельной работы. Опыт показывает, что степень готовности обучающихся к выполнению самостоятельной работы будет различной.

В этом месте выделяют две основные группы студентов. Представители первой группы успешно выполняют самостоятельные рабочие задачи, обладая универсальными учебными компетенциями, т. е. приобретают навыки запоминания и понимания полученной информации, логического мышления, устного и письменного изложения учебного материала, счета, измерения, конструирования.

Учащиеся второй группы сталкиваются с определенными трудностями при систематическом выполнении самостоятельной работы, направленной на усвоение учебного материала. Они слабо организуют свою деятельность, проявляя низкие учебные компетенции.

Самостоятельная работа, осуществляемая в процессе высшего образования, направлена на решение следующих задач:

- расширение и закрепление знаний, умений и навыков, приобретенных учащимися в аудитории и за ее пределами, превращение их в умственную и физическую активность;
- приобретение дополнительных знаний и умений по предметам учебной программы;
- формирование и развитие знаний, умений и навыков, связанных с научно-исследовательской деятельностью;
- развивать отношение и навыки к качественному освоению образовательных программ;
- развивать навыки самостоятельного мышления, саморазвития, организации деятельности по самосовершенствованию;
- формирование навыков эффективной самостоятельной профессиональной теоретической, практической и учебно-исследовательской деятельности.

Для выполнения и реализации задач самостоятельной работы учащихся требуется наличие ряда условий. Это:

- наличие материально-технической базы;
- наличие необходимого информационного фонда для самостоятельной работы учащихся в аудитории и вне аудитории;
- наличие необходимых помещений для выполнения конкретных задач, входящих в состав самостоятельной работы учащихся;
- обоснованность содержания задач самостоятельной работы учащихся;
- связь самостоятельной работы с рабочей программой дисциплины и временем, отведенным на ее выполнение;
- формирование у студентов навыков организации своей деятельности и универсальных учебных компетенций профессорско-преподавательским составом;
- контроль педагогами всех этапов выполнения самостоятельной работы учащихся, текущий и итоговый контроль результатов.

Обсуждения и результаты. В рамках современного образовательного процесса выделяют следующие специфические принципы организации самостоятельной работы:

- принцип интерактивности обучения (обеспечение интерактивного общения и обратной связи, обеспечивающих осуществление контроля и коррекции движения учащихся).

- принцип развития интеллектуальных способностей учащихся (формирование алгоритмического, наглядно-образного, теоретического стилей мышления, а также навыков принятия удобных и разнообразных решений в сложных ситуациях, анализа информации).

- принцип обеспечения непрерывности и целостности дидактического периода обучения (создание возможности реализации всех звеньев дидактического периода в рамках модуля, раздела, а также темы).

Самостоятельная работа учащихся планируется и находит свое выражение преподавателем в содержании рабочей программы дисциплины. В технологической карте будут отражены форма, объем, сроки выполнения самостоятельной работы, а также критерии оценки.

Самостоятельная работа учащихся:

- место организации (кроме зрительного зала и аудитории);
- цель организации (исходя из поставленной и обоснованной в рабочей программе науки цели);
- классифицируется по форме организации (индивидуальная, коллективная).

Выбор формы организации самостоятельной работы (индивидуальной, коллективной) определяется содержанием учебной дисциплины и формой организации обучения (лекция, семинар, практическое занятие, Контрольная работа и др.).k.z).

Различают виды самостоятельной работы на разных уровнях:

Самостоятельная работа на основе выборки, низкий уровень самостоятельной деятельности. Выполнение задач с применением известного метода определения решения. Эти работы выполняются на основе повторения самостоятельной работы, как ранее указанной учителем, так и экспериментированной учащимися. Реконструктивно-вариативный тип-начальный уровень самостоятельной деятельности. Дает возможность сознательно переносить знания в типичные ситуации, анализировать различные явления, события, факты, формулировать методы и приемы познавательной деятельности.

Эвристическая самостоятельная работа мобильный уровень самостоятельной деятельности. Способствует формированию у учащихся творческой личности. При выполнении данного вида работ требуется постоянный поиск новых решений, обобщение и систематизация полученных знаний, их перенос в нестандартные ситуации. Самостоятельная работа внутрипредметного и межпредметного типа исследования-это высокий уровень самостоятельной деятельности. Считаясь высшей ступенью самостоятельной работы, при выполнении такой работы требуется разработка путей решения поставленной задачи. Основными видами аудиторных занятий в высшем учебном заведении являются: лекционный, практический тренинг, семинар, семинар-конференция.

Вывод. Самостоятельная деятельность служит для осуществления формирования знаний, умений и навыков, определенных учебной программой по конкретному предмету и необходимых для усвоения учащимся, выполняется вне аудитории или аудитории на основании рекомендаций и рекомендаций преподавателя. Исходя из характера дисциплины, разрабатываются задания по самостоятельным видам работ. Основная цель самостоятельной работы учащихся

состоит в формировании и развитии у ученика знаний и умений, необходимых для самостоятельного выполнения той или иной учебной работы под руководством и контролем учителя, важно, чтобы при выполнении самостоятельной работы различного уровня учащиеся могли использовать такие комплексные методы деятельности, как конспектирование, подбор примеров, сравнение, выявление междисциплинарных связей, применение дополнительной литературы.

Список использованной литературы

1. Вербицкий А. А. Камостойная работа и самодостаточность студента / А. А. Вербицкий // проблема организации работы студентов в условиях многоуровневой структуры высшего образования: тез. Докл. Vseros.nauch.- метод. конф.- Волгоград: ВолгГТУ, 2010. С. 6.
2. Муслимов Н.А., Усманбаева М.Н., Сайфуров Д.М., Тураев А.В. Инновационные образовательные технологии. –Т.: Издательство "Сано стандарт", 2020. –С. 81.
3. Драпо Патти. Sparking student Creativity (практические пути продвижения инновационного мышления и решения проблем). - Александрия-Вирджиния, США: ASCD, 2021. –р. 4.
4. Абиджанович, А. А. (2022). ИНФОРМАЦИОННАЯ И ОРГАНИЗАЦИОННАЯ И ЮРИДИЧЕСКАЯ ОСНОВА ДЛЯ ЗАЩИТЫ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ ОТ ДЕСТРУКТИВНЫХ ИДЕЙ. Международный журнал социальных наук и междисциплинарных исследований ISSN: 2277-3630 ударный фактор: 7.429, 11(12), 107-114.
5. Абиджанович, А. А. (2022). В НОВОЙ СТАДИИ РАЗВИТИЯ ЦЕЛЬ НУЖНА РЕФОРМА ОБЩЕСТВЕННЫХ СЛУЖБ. Международный журнал социальных наук и междисциплинарных исследований ISSN: 2277-3630 ударный фактор: 7.429, 11(12), 26-37.
6. Абдурахманов, А., & Кадыров, С. (2022). СВЯЗЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ С РАЗВИТИЕМ ЭКОНОМИКО-СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ И ВОПРОСЫ РАННЕЙ ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ. *ОНЛАЙН-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В СОЦИАЛЬНЫХ НАУКАХ*, 2(11), 222-229.
7. Расулов, М. Ф., & оглы Кодиров, Ш. М. (2021). Табличка из истории святынь Ферганской области (на примере святынь пир Сиддик и "могила Киргил - orat"). *ВЗГЛЯД ВПРОШЛОЕ*, 4(8).

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ ВОСПИТАННИКОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Холикова Дилобар Махситовна – Фергу, заочное отделение, доцент кафедры социально-гуманитарных наук, p.f.b.f.d (PhD)

Аннотация. Вместе с тем духовное воспитание воспитанников и подопечных-молодежи в дошкольных учреждениях является одной из наиболее актуальных проблем, благодаря которой возможно формирование духовности общества.

Ключевые слова: образование, самодостаточная деятельность, дизайн, компетентность, принцип, подготовка, результат.

Информационные и коммуникационные технологии последовательно проникают в систему образования, а также во все отрасли. В частности, путем внедрения в дошкольное образование информационных мультимедийных образовательных технологий важно полностью и безупречно внедрить в сознание воспитанников содержание проводимых занятий, познакомить с инновационными средствами. Кроме того, эффективное использование мультимедийных средств в дошкольном образовании имеет свои преимущества. Их можно выразить как:

- * в образовании показательность занимает одно из главных мест;
- * побуждает ученика исследовать;
- * учащийся видит образовательный процесс одновременно, слышит его, быстрее доставляет учащимся материалы более широкого охвата и большего объема;
- * активизирует мышление воспитанника;
- * формирует положительный мотив деятельности воспитанника;
- * возможность проводить занятия в яркой и коммуникативной манере;
- * сохраняя в памяти компьютера материалы, относящиеся к образовательному контенту, будет иметь возможность доставлять их учащимся в любое время.

Вместе с тем духовное воспитание воспитанников и подопечных-молодежи в дошкольных учреждениях является одной из наиболее актуальных проблем, благодаря которой возможно формирование духовности общества.

В процессе использования информационно-коммуникационных средств в дошкольном образовании необходимо формировать и укреплять идеологический иммунитет воспитанников-молодежи. Конечно, эту работу нужно начинать с семьи, то есть с воспитания в семье духовных качеств наших детей, ведь воспитание, данное им, будет расти и совершенствоваться вместе с ними. Поэтому формирование и повышение духовности наших детей осуществляется из семьи, а затем поэтапно в системе непрерывного образования.

Педагогические факторы формирования духовности воспитанников:

- * обогащение содержания урока материалом по духовности;
- * воспитание у воспитанника самостоятельного мышления;
- * организация формирования воспитанников как духовно зрелых;
- * включение в содержание учебников сведений, касающихся морально-нравственного воспитания;
- * использование мудрости наших мыслителей в духовном воспитании воспитанников;
- * формирование духовности воспитанников на основе народных пословиц;
- * включение знаний о духовности в содержание обучения.

Кроме того, в содержание занятий, проводимых в дошкольном образовании, должны входить привитие чувства Родины, национальной гордости, традиций и национальных ценностей в сознание воспитанников, а также формирование таких человеческих качеств, как культура обращения, питания, одежды, бережливость, порядочность, трудолюбие. Кроме того, посредством уроков изобразительного

искусства, музыки, этикета, художественных произведений необходимо усилить внимание к содержанию в сердцах воспитанников чувства любви к народу, к Родине.

Духовное воспитание воспитанников лучше проводить в следующих трех направлениях:

1. Положительное влияние на формирование духовности воспитанников.
2. Негативные влияния на формирование духовности воспитанников и их преодоление.
3. Разработка мультимедийных образовательных технологий формирования духовности воспитанников и достижение широкого применения их на практике.

Вместо заключения можно отметить, что необходимо регулярно проводить работу по обогащению содержания образования. Педагогические факторы в формировании духовности воспитанников также можно найти в большом количестве. Они могут послужить прочной дидактической основой для поднятия содержания образования на новый качественный уровень, а их умелое включение в содержание образования является своеобразным инновационным процессом, требующим от учителя высокого педагогического мастерства.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Sayidaxmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari. - I; RTM, 2000. - 46 b.
2. Kholikova, D. (2020). INTELLECTUAL ACTIVITY OF CREATIVE THINKING VERBAL TEST "UNUSUAL USE". PEDAGOGICAL SCIENCES, 22.
3. Kholikova, D. M. (2021). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS IN.
4. Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVATSION FIKRLASH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI. Scientific progress, 3(4), 174-180.
5. Шарипова Д., Холикова Д. Основные направления работы по технологиям оздоровления в начальной школе. "Халк та'лими" ильмий-журнал "Методика". 2017. № 6.
6. SHaripova, D., & Xolikova, D. Osnovnie napravleniya raboti po texnologii zdorovesberejeniya v nachalnoy shkole. "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnali. 2017. № 6.
7. Maksutovna, K. D. (2022). DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING SKILLS AMONG STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(10), 55-59.
8. Maksutovna, K. D. (2022). Development of innovative thinking skills among students of higher educational institutions. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(10), 55-59.
9. Khalikova, D. M. (2016). QUESTION OF EDUCATION IN IMPROVING THE PERSONALITY. Ученый XXI века, (3-1), 34-37.
10. Холикова, Д. М. (2016). QUESTION OF EDUCATION IN IMPROVING THE PERSONALITY. Ученый XXI века, (3-1 (16)), 34-37.

11. Xolikova, D. M. (2022). TALABALARDA INNOVATSION FIKRLASH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI. Scientific progress, 3(4), 174-180.
12. Bahodirovna, A. M., & Maxsitovna, X. D. (2023). MIQDOR TUSHUNCHASINING BOSHLANG 'ICH SINFI O 'QUVCHILARIGA O 'RGATISH USULLARI. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 2(5).
13. XOLIKOVA, D., & SOLIYEVA, M. (2023). TALABALARDA INNOVATSION FIKRLASH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(5), 80-85.
14. Maxsitovna, X. D. (2023). SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARIDA O'QISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. MODERN SCIENCE, 2181, 3906.
15. Xolikova, D. (2023). INCREASING LEARNING EFFICIENCY IN CLASSROOM STUDY LESSONS. Modern Science and Research, 2(5), 750-760.
16. Холикова, Д. (2023). ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА УЧЕБНЫХ УРОКАХ В КЛАССЕ. Современная наука и исследования, 2(5), 750-760.
17. Maxsitovna, X. D. (2023). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TIL O'QITISHGA KOMMUNIKATIV YONDASHUV. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(19), 825-829.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СВОИХ ВОСПИТАННИКОВ

Холматова Зульфия Тиллаволдиевна – Фергу, заочное отделение, кафедра социально-гуманитарных наук доцент, п.ф.б.ф.д (PhD)

Аннотация. Задача воспитания подрастающего поколения в общеобразовательных школах как духовно-нравственно грамотного, образованного человека во многом взаимосвязана с правильной организацией обучения в начальных классах, в частности, с обучением учащихся самостоятельному мышлению, воспитанием их речи на требуемом уровне. В духовном созревании детей издревле особое значение придавалось культуре речи и этикету.

Ключевые слова: образование, самодостаточная деятельность, дизайн, компетентность, принцип, подготовка, результат.

особое внимание уделяется изучению исторических, национальных, духовных ценностей в контексте социально-экономических, духовно-просветительских преобразований, происходящих в Узбекистане. Актуальной задачей сегодняшнего дня является кардинальное изменение системы образования, воспитание подрастающего поколения высокодуховным, глубоко образованным, широко наблюдаемым, патриотически творческим и активным. Как указано в Законе Республики Узбекистан "Об образовании" и национальной программе подготовки кадров, в демократическом обществе необходимо воспитывать личность свободомыслящим и независимым. Одним из необходимых условий духовного

совершенствования человека, признаваемым такими восточными мыслителями, как Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина, Беруни, кайковус, является самостоятельное и логическое мышление. В этом процессе читатель проявляет отличную активность, креативность, инициативу.

На этом этапе в разделе "Мы-поколение великих" в учебнике для 1-го класса сначала приводится поучительный текст о нашем дедушке "Амир Темур" писателя Мухаммеда Али, а затем четко и понятно излагается учение Амира Темура для читателей. При переходе по темам в разделе мы можем использовать следующие методы. Читатели должны помнить имена великих мыслителей: Алишера Навои, Хусейна бойкара, Абу Али Ибн Сины, Мирзы Улугбека, Бабур Мирзы и Амира Темура.

Когда ученики закончат писать, педагог задает им вопрос: какие из них вам знакомы? Что вы о них знаете? После того, как учащиеся расскажут, что они знают, педагог кратко расскажет учащимся об исторических личностях, для чего мы дадим учащимся задание: написать названия исторических личностей, представленных в данном разделе. Учащиеся пишут имена исторических личностей, представленных в разделе методом Кластер. Благодаря этому мы можем добиться запоминания имен других мыслителей.

Когда мы формируем духовное мировоззрение учащихся с начальных классов, мы должны в первую очередь учитывать их интересы, уровень знаний. Известно, что если возраст младших школьников 7-11 лет, то их интерес к игровой деятельности составляет 75-80 процентов. Поэтому мы рекомендуем следующие интерактивные методы в зависимости от возраста и уровня интереса учащихся.

Метод Вен диаграммы можно использовать на уроках чтения в начальной школе. С помощью этого метода учащиеся учатся различать, различать отдельные качества, свойства, две категории предметов, относящихся к предмету.

Когда какой-либо раздел завершен, метод "Вен диаграммы" дает эффективный результат при анализе этого раздела. Например, в учебнике по "Чтению" для 2-го класса "через раздел" слово отцов-глаз разума, как уже упоминалось выше, знакомятся с такими великими учеными, как Ибн Сина, Амир Темур, Алишер Навои, Мирза Улугбек. В этом уроке метод "Вен диаграммы" можно применять в следующем порядке.

1. Амир Тимур в первый круг о нашем дедушке.
2. В третий кружок впишем информацию о нашем дедушке Алишере Навои.
3. Дадим задание вписать их сходные стороны во 2-й круг. Ученикам дается время для выполнения этого задания, когда время истекает, по одному студенту из каждой группы выходит и знакомит студентов из другой группы с тем, что они написали. Учеников поощряют аплодисментами.

Благодаря этому методу учащиеся учатся мыслить критически, аналитически и позитивно. Учитель, ставя перед учащимися проблемные вопросы, готовые к размышлению, побуждает их уточнить, найти решение.

Интеллектуальная игра: Учитель делит учеников в классе на две группы и размещает их вокруг круглого стола. Группам задается вопрос по очереди на основе раздела. Вопросы могут быть следующими:

с чьей жизнью из наших великих предков вы познакомились, прочитав рассказы

в разделе?

каких еще великих людей вы знаете, оставивших неизгладимый след в истории нашей Родины и народа?

почему мы ими гордимся? И так далее...

Какая из групп ответит на эти вопросы быстро, содержательно и четко, та и станет победителем.

Подводя итог, можно сказать, что в начальных классах строится фундамент знаний, полученных на уроках чтения по ведущим предметам школьного образования. Использование на месте и по назначению наиболее подходящих, доступных методов и приемов, передовых педагогических технологий в воспитании духовного мировоззрения учащихся дает эффективные результаты в учебно-воспитательной работе. Совместная творческая деятельность педагога и воспитанников облегчает усвоение предметов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Холматова, З. Т. (2020). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕРЛИ ЁНДАШУВ МОДЕЛИНИНГ ХАРАКТЕРИСТИКАСИ. *Педагогика ва психологияда инновациялар*, 7(3).
2. Kholmatova, Z. T. (2019). GENDER EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(9), 199-207.
3. Xolmatova, Z. T. Teoreticheskie osnovi gendernogo podxoda v pedagogike. *Nauchniy jurnal «Gumanitarniy traktat»* [www. gumtraktat. ru](http://www.gumtraktat.ru) ISSN, 2500-115915.
4. Холматова, З. Т. (2017). ОПРЕДЕЛИТЬ ОДАРЁННЫХ ДЕТЕЙ И РАЗВИВАТЬ У НИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ. *Ученый XXI века*, 58.
5. Холикова, Д. М., & Холматова, З. Т. (2019). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ. *Школа будущего*, (4), 236-245.
6. Холматова, З. Т. (2019). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА В ПЕДАГОГИКЕ. *Гуманитарный трактат*, (61), 77-80.
7. Холматова, З. (2021). Ўзбекистонда гендер тарбия–оила мустахкамлиги меъзони. *Общество и инновации*, 2(9/S), 253-265.
8. Холматова, З. (2017). Особенности субъект-субъектных отношений в процессе дискуссии, основанной на диалоге. *Педагогическое образование и наука*, (2), 104-106.
9. Холматова, З. (2016). Основные аспекты развития личностных структур сознания в школьном возрасте. *Вестник современной науки*, (1-2), 132-134.
10. Холматова, З. Т. (2013). Гендерный подход к проблемам обучения и воспитания. In *Аспекты в реализации научных исследований* (pp. 31-36).
11. Холматова, З. (2021). Гендерное образование в Узбекистане–критерии силы семьи. *Общество и инновации*, 2(9/S), 253-265.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Nizomiy nomidagi TDPU "Boshlang'ich ta'limda matematika va uni o'qitish metodikasi"
kafedrası dotsenti Sultanov M.M.

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Muminova Gulnora Jamalbek qizi

Tanqidiy fikrlash - bu bizga asrdan asrga erishishga imkon beradigan noyob mahoratdir. Bu mahorat hozirgi kunda ham rivojlanib kelmoqda. Bola maktabga borgach, uning hayoti tubdan o'zgarib etadi va rivojlanishning ijtimoiy holati ham shu tarzda o'zgarib boradi. Endi maktabga borgan bolan uchun ta'lim faoliyati boshlanadi. Aynan o'quv jarayonida boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarida asosiy pedagogik psixologik g'oyalari rivojlanadi. Ta'lim va tarbiya bolaning ong markazining yanada rivojlanishiga olib keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayotida o'qituvchining roli beqiyosdir. O'qituvchigina bolaning ichki kechinmalariga «bog'langan» bo'ladi. Ya'ni maktabdagi ikkinchi onasi bo'ladi. Boshlang'ich maktab yoshining oxiriga kelib o'quvchilarda o'zgarishlar sodir boladi. Tengdoshlarning fikri alohida ahamiyatga ega bo'la boshlaydilar, o'quvchi o'zining fikrlashi, aqliy layoqatini bilan o'rtoqlarining e'tirofiga sazovor bo'lishga harakat qiladi. O'qishning birinchi yilidan to'rtinchi yilgacha og'zaki-mantiqiy fikrlash rivojlanib boradi. Sekin asta mantiqiy fikrlashga o'tadi. Mantiqiy fikrlash - bu ongli ravishda og'zaki fikrlash. 11-12 yoshdan boshlab asta-sekin mavhum masalalar haqida mantiqiy fikrlash qobiliyati shakllanadi va o'z fikrining to'g'riligini tekshirish, tahlil qilish va undan xulosa chiqarish layoqati paydo bo'la boshlaydi.

Tanqidiy fikrlashni qanday aniqlaymiz? Bizning taklif qilgan ta'rifimiz quyidagilardan iboratdir.

Birinchidan, tanqidiy fikrlash bu shaxsiy fikrlash demakdir. Dars shu jarayonga asoslangan bo'lsa, har bir o'quvchi o'z fikr va mulohazalarini erkin bayon etishi, o'quvchilarga esa eng qiyin masalani mustaqil yechishlari uchun yetarlicha vaqt va erkinlik berilishi zarurdir.

Ikkinchidan, o'quvchi o'z fikrini aniq bayon qilib, isbotlash kerak. Bu o'quv jarayonida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Uchinchidan, mavzuni ochish uchun savollar berish orqali hal qilinishi kerak bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi. Umuman olganda, inson tug'ma ravishda qiziquvchan. Biroq, haqiqiy ta'lim jarayoni insonning o'z harakatlaridan boshlanadi.

Amerikalik pedagog Jon Dyū tanqidiy fikrlash o'quvchilar muayyan muammo bilan shug'ullangandagina yuzaga keladi va rivojlanib boradi deydi. Bundan kelib chiqadiki, darsga tayyorgarlik jarayonida o'qituvchi o'quvchi atrofidagi muammolarni aniqlashi kerak. Tanqidiy fikrlash yordamida har qanday dars maqsadli, qiziqarli, mazmunli mashg'ulotga aylanadi. Shu orqali o'quvchilar haqiqiy intellektual ishlarni amalga oshiradilar va hayotiy muammolarini hal qilishga hozirdan o'rganib boradi.

Angliya va AQSHda keng tarqalgan «o'qituvchi-o'quvchi» harakati Dyūi va Piajening sinfda o'qituvchining izlanishlarining ahamiyati haqidagi g'oyalarini to'liq aks ettiradi. O'quvchi doimo faol va sezgir, qiziquvchan, talabchan bo'ladi. O'qituvchilarning tinimsiz mehnat qilish jarayonida o'quvchilarning mavzuni tushunishlari, o'z fikrlarini

muhokama, savol-javob, yozma ravishda erkin bayon etishlari, o'z xulosalarini bildirishlari muhimdir.

Biz tanqidiy fikrlashning oltita qoidasini ishlab chiqdik.

1. Butun o'zgarish jarayonida o'qituvchi o'z vakolatiga ega bo'lishi kerak va o'zgarish direktor va maktab xodimlari, o'quvchilar va ota-onalar ishtirokidagi hamkorlik bo'lishi kerak.

2. O'zgarish – bu o'qituvchi va sinfdagi o'quvchilar va o'quvchilarning o'rtasidagi munosabatlardir.

3. O'zgartirish jarayoni tizimli, yaxshi tashkil etilgan, nazariy jihatdan ko'rsatiladigan, amaliy va qulay bo'lishi kerak.

4. O'zgarish jarayoniga katta vaqt ajratish kerak. Yangi bilimlarni yaratish va ularni samarali amalga oshirish, tajribani rivojlantirish va uni sinab ko'rish uchun vaqt kerak bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirish uchun darsning maqsadini aniq, pedagogik texnologiya asosida loyihalab olish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonining muayyan jihatlari quyidagi asoslarga tayanadi:

1. O'qish jarayoni tezligini bir maromda ushlab turish.
2. O'quvchining o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirib borish.
3. Ilgari egallangan bilimlarni ham inobatga olish.
4. O'quvchi tashabbusi va majburiyatini qo'llab-quvvatlash.
5. Amaliyot orqali o'rganish.

O'quvchilarning amaliy, ijodiy, mustaqil ishlari, imkon qadar yakka tarzda bo'lishi uchun shart - sharoit yaratish. Bunda ish turlarini muntazam o'zgartirib turishga qulay vaziyat vujudga keltiriladi. O'quvchi faoliyatining har xil turlarini uyg'unlashtirish va barcha faoliyat turlarining muvofiqlashtirilishi ularda turli xil fe'l atvorga ega bo'lgan o'quvchilarning hosil bo'lishi uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi. Natijada o'quvchida o'z-o'ziga bo'lgan talabchanlik va mas'uliyat hissini tarbiyalaydi. O'quv-biluv jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi ko'p qirrali faoliyatni vujudga keltirib, bir turdagi faoliyatning ikkinchi turdagi faoliyatga o'tib turishi jarayonida har bir o'quvchida o'zining shaxsiy, aniq maqsadini belgilab olish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayni shu maqsad o'quvchilarda mustaqil, ijodiy faoliyatga kirishish uchun zamin yaratadi va ularda qat'iy harakat dasturini ishlab chiqishga asos bo'ladi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishdan o'qituvchilar tomonidan maxsus turdagi topshiriqlar, mustaqil faoliyat turlarini bajarish orqali amalga oshiriladi. Ta'lim jarayoni to'liq o'quvchiga yo'naltirilgan, uning ehtiyojlari, imkoniyatlari, qiziqishlari, iqtidorini hisobga olgan holda muayyan tamoyillar asosida tashkil etilsa o'quvchi shaxsining darajasi ko'tariladi. Ta'lim jarayoni o'quvchilar tomonidan tanlangan turli yo'llarga moslashtirilib, takomillashtirilib borilgandagina ularda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga zamin yaratiladi. Ta'lim jarayoni o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga zamin yaratish uchun ko'proq o'qish darslari va unda ikki haftada bir o'tiladigan sinfdan tashqari o'qish darslarining roli kattadir. Shuning uchun biz o'qish fani misolida tahlil qilmoqchimiz.

Sinfdan tashqari o'qishning maqsadi – o'qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlay oladigan, muntazam kitob o'qiydigan, o'qilgan kitobni to'g'ri baholay oladigan,

ongli kitobxonni tarbiyalashdir. Maktablarda 1959 yildan boshlab maxsus sinfdan tashqari o'qish darslari tashkil etilgan. Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarning tasavvur va tafakkurlarini, og'zaki va yozma nutqi, ifodali o'qish malakalari, lug'at boyligi rivojlantiriladi. O'quvchi har bir yangi asar bilan tanishish jarayonida, uni mazmun-mohiyatini tushunishi uchun nutqi ravon bo'lishi, ifodali o'qishi, nutq texnikasini egallagan bo'lishi zarur. O'quvchilarni ijodkorligini va adabiyotga, kitob o'qish va uni to'g'ri tanlashni o'rgatish bilan savodli kitobxonni, ya'ni kitobni sevuvchi va uni o'qishga intiluvchi shaxslar tarbiyalanadi. Sinfdan tashqari o'qish darslari orqali o'quvchilar tashqi hayot, hayvonot olami, tabiat hodisalari, yurtimizning tarixiy va zamonaviy ko'rinishi, xalqi mizning hayot tarzi, milliy qadriyatlar va milliy urf-odatlar kabi tushunchalar haqidagi to'liqroq ma'lumotlarni ham ana shu darsda egallaydilar. O'quvchilarni kasbga, ijodga yo'naltirish va ular iqtidorlarini ochish, mustaqil fikrlash va tanqidiy fikrlash kabi murakkab vazifalarni yechishda ham, ushbu darslarning ahamiyati juda katta. Shu bilan birga eng avvalo, sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarni badiiy adabiyotlarni tanlash, o'qish, ularni saqlash va asar ustida ishlash kabi malakalari rivojlantiriladi. O'quvchilarda kitobga havas uyg'otishda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish zarur. Bolalarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirish, ularda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashning muhim omilidir. Badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o'qib borilsagina o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, shakllantirishga xizmat qiladi. Jamiyatimiz buyuk o'zgarishlar tomon yuz tutgan bugungi davrda erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsini tarbiyalash uchun ta'lim-tarbiya jarayonini o'zgartirish muammosini qo'ydi. Bu biz o'qituvchilardan o'qitish emas, o'qishga o'rgatish tizimiga o'tib, yangicha malaka, ijodiy faoliyat tajribalari ma'lum tizim doirasida kechadigan pedagogik jarayon mahsuli bo'lgani uchun ham bugungi kunda ijodkorlik, bilish faoliyatini ilmiy asosda boshqarish, shaxs psixologiyasini e'tiborga olgan holda o'zini-o'zi boshqarish tizimiga o'tish, qisqasi yakuniy natijaning samaradoiligiga erishish, bugungi kunning dolzarb muammosidir. O'qituvchining o'z amaliy faoliyatida ijodiy ishlaganda ba'zi bir muammolarni yechishga noan'anaviy yondashadi. O'qituvchining yangi usuli, yo'l vositalarini qo'llaydi yoki boy tajribalaridan ijodiy foydalanadi. Amaliy faoliyatidagi ijodkorlikning yuqori daraja o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashning yangi, yuqori va samara majmuasini yaratishdir. O'qituvchi agar ijodkor bo'lsa ta'lim-tarbiya ishini tashkil etishda nostandart yo'ldan boradi, ya'ni u ishini odatdagi ishdan boshqacharoq boshlaydi. O'z faoliyatida dars o'tishning turli usullaridan foydalanib, zamonaviy darslarni tashkil etadi. Barkamol avlodni voyaga etkazish, ular ma'naviyatini kamol toptirish maqsadida ta'lim sohasidagi olib borilayotgan o'zgarishlar, yangi texnologiyalar, interfaol metodlar boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etishda ham o'z aksini topyapti. «Boshlang'ich ta'lim» jurnallarida namuna sifatida chop etilayotgan noan'anaviy darslardan va turli tadbirlar, metodlar haqida tushunchalardan foydalanish mumkin. Undan tashqari o'qituvchi o'zaro tajriba almashishlari va yangiliklar yaratishini davrning o'zi taqazo etayapti. Shunga ko'ra sinfdan tashqari o'qish darslarida yangicha usullardan foydalanib o'tish, ijodkor, izlanuvchi, savodli kitobxonni etishtirish, tanqidiy fikrlash orqali mustaqil fikrlash malakasi shakllantirish va barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O‘zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. “Xalq so‘zi”, 2020 yil 25 yanvar.
3. Sh. Mirziyoyevning “Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi”dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.
4. Sh. Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Toshkent 2017-yil
Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma’ruza.
5. Jumayev M.E., Tadjieva Z. „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.
6. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: “Ilm-Ziyo”, 2005, 240-bet.

O‘YIN TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TA’LIM VA RIVOJLANISH MUHITIGA O‘QUVCHILARNI MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Nizomiy nomidagi TDPU “Boshlang‘ich ta’limda matematika va uni o‘qitish metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi Saydaliyeva L.M.

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Beyimbetova Janar Jalixan qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Ilesbayeva Buvaysha Bayidulla qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi Nurlanova Zarina Sobir qizi

Yurtimizda ta’lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma’noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma’noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o‘zgarish bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi. Bu O‘zbekistonning Birinchi prezidenti I.A.Karimovning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg‘urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular “bizlardan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart”, degan g‘oyasi zahirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko‘rsatadi. Ma’lumki, ta’limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma’naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi²³⁷.

²³⁷ Sultanov T. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yin texnologiyalari asosida ta’limga adaptatsiya qilishning pedagogik imkoniyatlari. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss... –Chiqchiq: 2023.–B.37.

“Muhit, ta’lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi. Bu jarayonda ta’lim qanday mavqega ega? Ta’lim rivojlanishga nisbatan yetakchi vazifani bajaradimi yoki aksincha? Bu muammoning hal qillinishi ta’lim jarayonining mazmuni va metodikasini, o’quv darajalari va darsliklarning mazmunini belgilab beradi. Bu borada nemis psixologi V.S.Htern: ta’lim psixik rivojlanishning orqasidan boradi va unga moslashadi, degan fikrni olg’a surgan edi. Bu fikrga qarama-qarshi rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta’lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo’lib ilgari surdi va uni: ta’lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o’z orqasidan ergashtirib olib boradi, deb aniq ifodalab, beradi”²³⁸. Xullas, ta’lim rivojlanish qonunlariga bo’ysunishi kerak. Masalan, kichik yoshdagi o’quvchilarda mantiqiy tafakkur yetilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o’rgatish foydasizdir. Ta’limning turli bosqichlari o’quvchining tegishli psixologik imkoniyatlari pishib yetiladigan muayyan yoshidan qat’iy nazar bogliqligi ana shundan kelib chiqadi. Ta’kidlash joizki, ta’lim yetakchi rolni bajaradi, ta’lim va rivojlanish esa o’zaro bir-biriga bog’liqdir; ular alohida sodir bo’ladigan ikki jarayon bo’lmay, balki bir butun jarayondir. Ta’limsiz to’la aqliy rivojlanish bo’lishi mumkin emas. Ta’lim rivojlanishga turtki bo’ladi, rivojlanishni o’z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug’ilganda ta’lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo’ladi. Lekin, ta’lim rivojlanishga turtki bo’lish bilan bir vaqtda o’zi rivojlanishga tayanadi, erishilgan rivojlanish darajasining xususiyatlarini, rivojlanishning ichki qoidalarini, albatta, inobatga oladi. Ta’limning imkoniyatlari juda keng bo’lsada, biroq cheksiz emas. Yirik rus psixologi L.S.Vigotskiy ta’lim va taraqqiyot muammosiga ijtimoiy-tarixiy jarayon nuqtayi nazaridan yondashib, bilimlarni o’zlashtirish insoniyatning tarixiy taraqqiyotida yaratilgan madaniyatda ishtirok etish jarayonidir, deb ta’kidlaydi. U olga surgan psixik funktsiyalar taraqqiyotining madaniy-tarixiy nazariyasiga ko’ra, psixik faoliyat taraqqiyoti uning “tabiiy” shaklini bevosita qayta qurgan holda, turli alomatlar bilan avval tashqi, so’ng ichki ifodalanishni nazarda tutib, “madaniy” shaklini egallash tushuniladi.

E.Torndayk va J.Piajening ta’lim bilan taraqqiyotni ayni bir narsa deb tushuntirishiga qaramay L.S.Vigotskiy: “Bola taraqqiyotini hech mahal maktab ta’limidan tashqaridagi soya deb hisoblash mumkin emas”, – deb ta’kidlaydi. Bundan tashqari, ta’lim va taraqqiyot bir-biriga tobe bo’lmagan jarayonlardir, degan yunalishdagi psixologlarni ham u qattiq tanqid qiladi. P.P.Blonskiy ta’limning bola taraqqiyotidagi o’rniga alohida ahamiyat beradi. Shuning uchun o’quvchilarning aqliy rivojlanishi to’g’ridan-to’g’ri maktab dasturi mazmuniga bog’liq ekanligini ta’kidlaydi.

Kichik yoshdagi o’quvchilarni o’qitishda o’yin texnologiyalaridan ta’limiy va tarbiyaviy maqsadda foydalanish va ularning malaka va ko’nikmalarini hosil qilish maqsadida juda ko’p didaktik materiallardan foydalaniladi. Bu materiallar didaktik o’yin mazmuniga mos holda tanlaniladi.

Ma’lumki, didaktik o’yinlarning xususiyati ta’limga, o’qitish va o’qishga aloqador masalalarni dars jarayonida o’yin asosida, uning qoidalariga muvofiq olib borishdan iborat. Shuning uchun ham o’tmishdagi va hozirgi zamon psixolog, pedagog olimlari

²³⁸ Sultanova D., Artikova N. Ta’lim tarbiya jarayoniga psixologik muhit ta’siri// Academic Research, Uzbekistan. –B.418-423. file:///C:/Users/Surayyo%20Sultan/Downloads/ta-lim-tarbiya-jarayoniga-psixologik-muhit-ta-siri.pdf

o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida didaktik o'yinlardan foydalanish masalasiga jiddiy e'tibor berganlar.

Didaktik o'yinlarning muhim turlaridan biri stol ustida o'ynaladigan o'yinlardir. Stol ustida o'ynaladigan o'yinchoqlarning juda ko'p va keng tarqalgan turlari mavjud bo'lib, juftli lotolar, kesma buyumli rasmlar, loto va boshqalar shular jumlasidandir. Stol ustida o'ynaladigan o'yinchoqlar turli mazmunda tuzilgan bo'lishi mumkin. Masalan, lotolar hayvonlar, o'simliklar, uy-ro'zg'or asboblari yoki texnika asboblari, turli mashinalar va shunga o'xshash mavzularda yaratiladi. Lotolardan turli mavzudagi o'yinlarda foydalaniladi. *"Juftini top"*, *"Nima yetmaydi?"*, *"Kimga nima kerak?"* kabi o'yinlar bunga misol bo'la oladi²³⁹.

Kichik yoshdagi o'quvchilarni ko'proq qiziqtiradigan didaktik o'yinlarning yana bir turi o'yin-mehnat, ya'ni qurish-yasash bilan bog'liq bo'lgan o'yinlardir. Bu o'yinlarda bolalar qurilish, transport asboblari yig'ish va qurish bilan shug'ullanadilar. Mehnat o'yin turidagi o'yinlarda qizlar ko'p xo'jalik ishlari bilan tanishadilar. Qo'g'irchoqqa kuylak tikish, kiyimini yuvish kabi o'yinlar orqali, ular tikish, bichish kabi turli ishlarga qiziqish va ko'nikmalarini hosil qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Bu xildagi o'yinlar darsdan tashqari vaqtlarda o'qituvchilarning rahbarligida o'tkaziladi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida olgan bilim va tushunchalarini chuqur o'zlashtirishiga bunday o'yinlar yordam beradi.

Bolalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishda yig'ib va qayta bo'laklarga ajratiladigan o'yinchoqlar muhim o'rin egallaydi. Bu xildagi o'yinchoqlar bolalarning fikrlash qobiliyatini o'stiradi, ayrim didaktik ko'rikmalarni egallashga yordam beradi. Bu turdagi o'yinchoqlar ko'proq texnik o'yinchoqlar bo'lib, transportlar – mashina, parovoz, samalyot, traktor va shu kabilarni tashkil qiladi. Yig'ma o'yinchoqlar asosan bir necha bo'lakdan iborat bo'lib, bir necha vintlar bilan yig'iladi. Ularni ayrim vaqtlarda yengil mehnat asboblari – bolg'acha, otvertka kabilar yordamida yig'ish ham mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari kichik yoshdagi o'quvchilar o'yini uchun ayrim yordamchi materiallar ham tayyorlab beriladi. O'yin jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilar bu materiallarni o'zlari yasab tugatadilar. Bu xildagi materiallar keyin qayta buzib, boshqa maqsadda ishlatilmaydi. Masalan, tayyor shakl bo'yaladi yoki qismlar bir-biriga yopishtiriladi, mixlanadi. Bu o'yinchoqlarni yig'ish yo'li ko'rsatiladi va maxsus tavsiya ko'rgazma orqali yig'iladi.

"Ta'lim jarayonida o'yinli texnologiyalar didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda o'quvchilarning bilim olish jarayoni o'yin faoliyati orqali uyg'unlashtiriladi. Shu sababli o'quvchilarning ta'lim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi"²⁴⁰.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish orqali bolalar faoliyatining ikki asosiy turi: o'quv va o'yin faoliyati birlashtiriladi. Buning natijasida o'quvchilarga ta'lim berish ishlari osonlashib, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va o'quv dasturi talablarini hisobga olish imkoniyatlari yaratiladi. "O'yin ko'p qirrali vosita, uning xususiyatlari haqida juda oz bilamiz. Lekin ishonch bilan aytish mumkinki, bu shaxsning har tomonlama rivojlanishiga imkon beruvchi mustaqil

²³⁹ Jumanazarov U., Jumanazarova G. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinli mashg'ulotlarni uyushtirish (qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri). –T., 2023. –B.12.

²⁴⁰ <https://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/2269/html/70169/O'yinli%20texnologiyalar.htm>

faoliyat, jamoani uyushtiruvchi va birlashtiruvchi vosita, faoliyatning boshqa turlarini tashkil etish metodi, zavqlanish omili va fikr olishuv yo'lidir"²⁴¹. Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noanaviy dars shakllari quyidagilar:

Ishchanlik o'yini darsi –dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars.

Formulalar darsi – o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi.

O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish darsi.

“Sud darsi” – o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi – dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) darsi – bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi.

Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan.

2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. “Xalq so'zi”, 2020 yil 25 yanvar.

²⁴¹ Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish ped. fan. nom-di diss. TDPI –Toshkent, 2011. –B. 36.

3. Sh. Mirziyoyevning “Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari bo’yicha videoselektor yig’ilishi”dagi nutqi 30-oktabr 2022-yil.
4. Sh. Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak” Toshkent 2017-yil
5. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma’ruza.
6. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang’ich sinflarda matematika o’qitish metodikasi” Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005, 312 bet.
7. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.- T.: “Ilm-Ziyo”, 2005, 240-bet.

ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА

Жамолова Камола Комилжон кизи

Магистрант 2-го курса. СОП КФУ при ТГПУ им.Низами

Аннотация. Сегодня проблемы адаптации молодого человека имеют важное значение, так как от их успешного решения зависит жизнеспособность всего общества. Особенно серьезную тревогу вызывают проблемы трудоустройства молодежи, ее профессионального роста и связанные с этим трудности приобретения жилья, получения дохода, на который можно достойно жить. В этой работе следует придерживаться разумного баланса, иначе неизбежно возникает определенный перекос, "издержки", которые непременно скажутся на жизни будущих поколений. Если заниматься только экономическим воспитанием школьников, объясняя им принципы эффективной эколого-экономической деятельности, показывая преимущества новых организационно-правовых форм предпринимательства, то будет продолжаться углубление экологического кризиса, так как выпускник школы не получит необходимого понимания, что вкладывать часть средств в сохранение и восстановление окружающей среды выгодно.

Ключевые слова. Экономика, философия, педагогика, начального образование, начальных классах, грамотность, педагогика, воспитания.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING ECONOMIC LITERACY OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Zhamolova Kamola Komiljon kizi 2 nd year master's student. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami and United Educational Programm Kazan Federal University

Annotation. Today, the problems of adaptation of a young person are important, since the viability of the entire society depends on their successful solution. Particularly serious concerns are the problems of youth employment, their professional growth and the

associated difficulties of purchasing housing and obtaining an income on which to live with dignity. In this work, a reasonable balance must be maintained, otherwise a certain imbalance and "costs" inevitably arise, which will certainly affect the lives of future generations. If we deal only with the economic education of schoolchildren, explaining to them the principles of effective environmental and economic activity, showing the advantages of new organizational and legal forms of entrepreneurship, then the environmental crisis will continue to deepen, since a school graduate will not receive the necessary understanding that investing part of funds for the preservation and restoration of the environment are beneficial.

Key words. Economics, philosophy, pedagogy, primary education, elementary grades, literacy, pedagogy, education.

O'QUV JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI IQTISODIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Zhamolova Kamola Komiljon sizi Nizomiy nomidagi TDPU QozonDU qo'shma fakultet 2 bosqich magistiri

Annotasi Y. Bugungi kunda boshlang'ich sinflarda iqtisodiy savodxonlik, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish muammolari muhim ahamiyatga ega, chunki butun jamiyatning hayotiylik ularning muvaffaqiyatli hal etilishiga bog'liq. Ayniqsa, yoshlarni kelgusida ish bilan ta'minlash, ularning kasbiy o'sishi va shu bilan bog'liq uy-joy sotib olish va munosib yashash uchun daromad olishdagi qiyinchiliklar jiddiy tashvish uyg'otadi. Bu ishda oqilona muvozanatni saqlash kerak, aks holda ma'lum bir nomutanosiblik va "xarajatlar" muqarrar ravishda yuzaga keladi, bu albatta kelajak avlodlar hayotiga ta'sir qiladi. Agar biz faqat maktab o'quvchilarini iqtisodiy tarbiyalash, ularga samarali ekologik va iqtisodiy faoliyat tamoyillarini tushuntirish, tadbirkorlikning yangi tashkiliy-huquqiy shakllarining afzalliklarini ko'rsatish bilan shug'ullanadigan bo'lsak, ekologik inqiroz chuqurlashib boraveradi, chunki maktab bitiruvchisi o'z manfaatlarini himoya qilmaydi. atrof-muhitni saqlash va tiklash uchun mablag'larning bir qismini investitsiya qilish foydali ekanligi haqida zarur tushunchaga ega bo'ling.

Kalit so'zlar. Iqtisodiyot, falsafa, pedagogika, boshlang'ich ta'lim, boshlang'ich sinflar, savodxonlik, pedagogika, ta'lim.

В настоящее время можно констатировать неспособность молодых людей адаптироваться к жизни, фиксировать низкий уровень их эколого-экономической грамотности и компетентности, нужно разворачивать активную и целенаправленную работу с молодежью. Мы разделяем точку зрения проф. Джумаев М.И. что "благоприятные условия для получения образования складываются в тех слоях общества, которые сильнее и острее ощущают давление исторически назревших потребностей развития, которое заставляет их думать, размышлять, "ломать голову", гораздо напряжённое, чем людей состоятельных" [4]. В этом есть объективный стимул для развития современной молодежи, данное обстоятельство определяет приоритеты в адаптации подрастающего поколения.

Анализ имеющихся представлений о сущности эколого-экономической культуры и закономерностях ее развития позволяет выделить методологические основания для изучения этого феномена - аксиологическое, онтологическое, гносеологическое, а также два основных подхода: социально-психологический и педагогический[9].

Аксиологическое понимание феномена эколого-экономической культуры раскрывается при ее рассмотрении в качестве сущностной установки бытия как отдельной личности, так и всего общества, которое не в состоянии развиваться дальше без определенного уровня эколого-экономической культуры.

Онтологическое понимание определяется и изменяется с развитием самого общества, осмысливается обществом и передается человеку в виде его прав и обязанностей.

Гносеологическое основание понимания феномена эколого-экономической культуры личности предполагает постановку вопросов об особенностях познания человеком этого феномена, его специфики и возможности изучения в процессе постоянного изменения как самой культуры, так и человека, как ее носителя.

Социально-психологический подход предусматривает понимание эколого-экономической культуры личности в качестве феномена и результата межличностного взаимодействия (а также взаимодействия индивида и группы, группы и общества).

Педагогический подход подразумевает сознательное и целенаправленное влияние на процесс формирования и развития эколого-экономической культуры личности в тесном неразрывном единстве с аналогичным процессом в обществе в целом.

Эколого-экономическая культура общества как системное качество, присущее различным социальным слоям, отражающее основные экономические явления и отношения, их развитие[5]. Как социальное явление экономическая культура общества представляет собой не только синтез прошлого и настоящего опыта поколений, но и включает в себя перспективные потребности и цели будущего развития, что особенно важно для понимания роли и значения эколого-экономического воспитания школьников.

Степень развития личности во многом определяется сегодня уровнем эколого-экономической культуры. Экономическая культура личности выступает качественной характеристикой, показывающей уровень экономических знаний, навыков и умений, степень реализации способностей и возможностей человека в эколого-экономической сфере общества - производстве, распределении, обмене и потреблении материальных благ и услуг[6].

Сущность эколого-экономической культуры личности может быть рассмотрена как органичное единство развитого экономического сознания, убежденности и практической эколого-экономической деятельности.

Экономическое сознание включает в себя основные экономические категории, понятия, специальное и специфическое экономическое знание, дающее возможность целенаправленного и целесообразного вмешательства в организацию эколого-экономической жизни общества. Ядром экономического сознания является экономическое мышление - умственная аналитико-синтезирующая способность

человека, дающая ему возможность осознания, понимания, выражения в понятиях, категориях, выводах и обобщениях закономерных связей и зависимостей, на основании которых возможно научно обоснованное влияние на экономику. Таким образом, эколого-экономическая культура прежде всего включает в себя определенный уровень образования, т.е. накопленные знания, сведения, представления, но экономическая культура не сводится только к этому. Необходимо еще сформировать навыки и умения применять полученные знания на практике, а также подготовить человека к постоянному профессиональному росту, научит полагаться на свои силы, отвечать за свою судьбу.

Эколого-экономическая культура личности обладает свойством саморазвития, так как человек не только создает и потребляет ценности культуры, но и в процессе этого поднимается на более высокую ступень. Именно это положение является принципиальным для нашего исследования, так как данный процесс требует педагогического руководства с тем, чтобы ускорить время перехода с одной ступени развития эколого-экономической культуры личности на следующую, более высокую[7].

К практической эколого-экономической подготовке мы относим выработку у учащихся определенной системы умений и навыков эколого-экономической деятельности, включая планирование, учет и контроль, экономического счета и анализа. Без этих умений и навыков экономические знания будут оторваны от реальной эколого-экономической деятельности, то есть не найдут практического применения.

Диалектика взаимоотношений экономического воспитания и эколого-экономической деятельности заключается в том, что экономическая деятельность является исходным моментом для экономического воспитания, эффективная организация которого в достаточно полном объеме возможна лишь в процессе активной эколого-экономической деятельности, так как только вербальное, теоретическое экономическое обучение мало эффективно. Но и сама экономическая деятельность значительно продуктивнее, когда ее участники экономически грамотны и воспитаны[8].

Для эффективного экономического воспитания необходимы достаточно развитые навыки самовоспитания, понимание значения этой постоянной внутренней работы, а для успеха самовоспитания важны и действенное экономическое воспитание, увлекательное, пробуждающее экономические интересы ребенка, и активная позитивная экономическая социализация, то есть благоприятная, с точки зрения экономического воспитания, окружающая среда, в том числе и в семье, включение школьника в реальные экономические отношения и т.п.

Динамика системы воспитания отражается в развитии трех этих социальных процессов - социализации, самовоспитания и профессионального педагогического воздействия. Эти процессы осуществляются при взаимодействии с одним объектом - формирующейся и развивающейся личностью и трех основных субъектов: самого индивида, педагога и общества. Сел общества как субъекта социализации - формирует личность, которая "вписывается" в систему общественных отношений, стремится их воспроизводить. Однако воспитание члена гражданского общества предполагает формирование не только толерантности, личностной поддержки

общества, но и способности к совершенствованию, развитию отношений, сохранению нравственности и духовности. Но в интересах стабильности общества изменения, осуществляемые личностью, должны быть умеренными, не разрушающими основы социальной жизни. Общество, национальная культура задает меру стабильности и динамичности развития, непосредственно связанную с мерой устроенности личности в обществе[10].

Принципиально важна взаимосвязь воспитания экологической и эколого-экономической культуры школьников. Развивая одно, мы одновременно развиваем и другое. В этой работе следует придерживаться разумного баланса, иначе неизбежно возникает определенный перекося, "издержки", которые непременно скажутся на жизни будущих поколений. Если заниматься только экономическим воспитанием школьников, объясняя им принципы эффективной эколого-экономической деятельности, показывая преимущества новых организационно-правовых форм предпринимательства, то будет продолжаться углубление экологического кризиса, так как выпускник школы не получит необходимого понимания, что вкладывает часть средств в сохранение и восстановление окружающей среды выгодно.

Если воспитывать только экологическую культуру, формируя внутреннюю установку на бережное отношение к природе, ко всему живому, что окружает человека на Земле, призывая учащихся активно участвовать в восстановлении окружающей среды, но не показывая при этом, что решение экологических проблем напрямую связано с уровнем экономического развития общества, то это будет мало эффективно в силу того, что любые экологические программы и проекты требуют серьезных вложений, материальных, денежных и трудовых ресурсов. Иначе самые замечательные проекты так и не будут реализованы. Поэтому одна из самых серьезных проблем - поиск баланса в работе по воспитанию культуры как экологической, так и эколого-экономической.

Назрела необходимость разработки новой отрасли педагогической науки - эколого-экономической педагогики. Объектами такой науки можно считать явления и процессы, развивающиеся на стыке экономики, педагогики, социальной психологии. Предметом данного научного направления станет исследование закономерностей формирования экономического мышления и сознания, экономического поведения, развития соответствующих форм и методов экономического образования и воспитания, изучение эффективности данной педагогической деятельности в различных типах учебных заведений, учреждениях дополнительного образования, в семье и т.д.

Таковы те общие и частные положения методологического и методического характера, творческое применение которых может обеспечить формирование независимого мышления и эффективность педагогического мастерства у будущих педагогов-экономистов. Но их плодотворное использование требует индивидуальных усилий и мастерства.

Список использованной литературы

1. Mirziyoyev Sh.M. Ensuring the rule of law and human interests is a guarantee of the development of the country and the well-being of the people. Tashkent, "Uzbekistan", 2017, 48 pages.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Strategy of New Uzbekistan." 09.09. 2021 500 pp.

3. On measures to improve the quality of mathematics education and the development of scientific research. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PK-4708 dated May 7, 2020

4. M.I. Dzhusmaev Competence-based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

5. Dzhusmaev M.I. Competence-based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

6. Dzhusmaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

7. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshevna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

8. Dzhusmaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

9. Teshaboyev A.Y. Koychiyev G.G. The concept and structure of the educational system / Andijan State Institute of Foreign Languages ibast | Volume 3, Issue 11, 2023/ 151-156 стр ISSN: 2750-340 UIF = 8.2 | SJIF = 5.955 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113155>

10. Ermakova I.V., Protasevich T.A. The beginnings of the economy. A book to read. Textbook teacher's manual. M.: MCEBO, 2004

ЎРТА МАКТАБДА МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МОБИЛЬДИК ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ.

ЭОК 378 МҒТАР 14.35.09

Р. Ибрагимов¹ педагогика фанлари доктори, профессор E-mail: raskul1953@mail.ru
Жанубий Қозоқстон давлат педагогика университети, Шымкент

² Джумаев Маманазар Иргашевич п.ф.н. профессор Низомий номидаги ТДПУ

Аннотация

Ушбу мақолада ўрта мактаб математика курсини ўқитишда мобил қушимчаларнинг турлари ва уларни фойдаланиш мумкинликлари баён этилади.

Таянч сузлар: ўқитиш, мобил қушимчалар, мобил ўқитиш, математика ўқитувчиларининг саводхонлигини ошириш.

Математикани уқитишда мобил қушимчалардан фойдаланишнинг афзалликлари куп. Мобил қушимчалар практик ва лаборатория ишларининг мохиятини орттиришда катта имкониятга эгадир.

Уқув процессида мобил қушимчаларни қўллаш уқув материалининг сифатини орттиради ва билим беришда уқувчиларнинг қизиқишларини кучайтиради.

Mobil ilovalardan foydalangan holda o'quv tizimi bir qator afzalliklarga ega:

- * talabalarning mustaqil ta'limiga etakchi rol beriladi, bu o'qituvchining harakatlarini minimallashtiradi.

- * talabalarga mustaqil ta'limning o'z traektoriyasini erkin tanlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Demak, talabaning roli o'zgaradi, u o'zi uchun mavjud bo'lgan ommaviy axborot vositalaridan foydalana oladigan o'zini o'zi boshqaradigan shaxsga aylanadi;

- * talabalarning o'z tajribasi va bilim darajasi to'g'risida xabardorligiga va o'quv materialini tabaqalashtirilgan o'rganishga asoslangan usullarni o'rganadi o'z qobiliyatlariga muvofiq har bir talaba yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonini mustaqil ravishda nazorat qiladi, yangi materialni tushunish darajasini belgilaydi.

- * ta'lim natijalarini monitoring qilish va baholashning ob'ektivligini oshiradi;

- * ta'lim faoliyatini individuallashtirishga yordam beradi (ta'lim stavkalarini farqlash, o'quv vazifalaridagi qiyinchiliklar va hokazo.);

- * o'rganish uchun motivatsiyani oshiradi;

Matematikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganishni farqlashga yordam beradi. Iqtidorli talabalarni rag'batlantirishni ta'minlash va matematikadan tayyorgarligi past talabalarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini aniqlash uchun sharoitlar yaratilmoqda. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan muntazam foydalanish bilan an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Mobil ilovalar an'anaviy bosma darsliklar va o'quv qo'llanmalariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega.

O'qituvchiga talabalarning individual yoki guruh faoliyatini tashkil etish yo'nalishini aniqlashga yordam beradi. Bunday xizmat mobil ilovalar yordamida o'qitish kabi yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

O'rta maktabda raqamli sxemalar va ularning chegaralarini o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mobil ilovalar mavjud, ammo ular farqlanmaydi. Mobil ilovalarni mavzu bo'yicha tasniflash ishlab chiqilmagan. Shuning uchun o'qituvchilar bunday mobil ilovalardan past darajada foydalanadilar.

Ushbu maqolada biz sizga matematikani o'qitishda va sonli ketma-ketliklar va ularning chegaralarini o'qitishda ishlatilishi mumkin bo'lgan mobil ilovalar va ulardan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatamiz. Ular:

1. Mobil ilovalarni yaratish uchun dasturiy uskunalar. Mobil ilovani yaratishda quyidagi operatsion tizimlar asosiy hisoblanadi: Android, iOS, BlackBerry, HP vebos, Symbian OS, oyna mobil va boshqalar.

2. Mobil Algebra ilovasi uchta tilda ishlab chiqilgan.

Ushbu ishlab chiqilgan mobil ilova Algebra kursini o'qitish uchun mobil sinflarda foydalanish uchun mo'ljallangan. Mobil ilovada o'qituvchi uchun dasturlar va har bir

mavzu uchun test (kontroller) mavjud. O'qituvchi dasturlari asosiy vazifadan boblarning chiqishini tushuntirish uchun, kuzatuvchi dasturi esa talabalar bilim sifatini tekshirish uchun mo'ljallangan ("kvadrat tenglama", "Biquadrate tenglamasi", "chiziqli tenglamalar", "tenglamalar tizimi", "chizma", "Hosila", "birinchi funksiya", "aniq integral).

Mobil ilovada uning tarkibiga kiritilgan har bir dastur haqida qisqacha tushuntirish mavjud; kirish, boblarning mazmuni, shu jumladan mavzular mazmuni, yordam, mualliflar haqidagi ma'lumotlar. Bu talaba va o'qituvchiga mavzu tanlash imkonini beradi. Mobil ilova Java android, HTML, Java skriptida yaratilgan.

Ushbu mobil ilova bilan ishlashda talabalar fundamental ilmiy tadqiqotlar, natijalarga duch kelishadi. Bu ularga tadqiqot metodologiyasi ustida ishlash va asosiy usul va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi.

3. Mobil aloqa texnologiyalari mobil vositalarning simsiz tarmoqlar orqali o'zaro ta'sir qilish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi: mobil aloqa uchun Global tizim (GSM); simsiz dastur protokoli (vap); umumiy Paketli Radio xizmati (GPRS); Bluetooth; vifi; vimax; infraqizil ma'lumotlar assotsiatsiyasi (IrDA) va boshqalar (1-jadval).

1-jadval-mobil aloqa texnologiyalari[1.37].

Mobil aloqa texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari

Elektron pochta

Matn va boshqa ma'lumotlarni bir yoki bir nechta foydalanuvchilarga uzatish; ma'lumotlarni saqlash; olingan ma'lumotlarni qattiq diskka saqlash

Blog-texnologiya oshkoralik; lineerlik; mualliflik va o'rtachalik.

Viki texnologiyalari

Oshkoralik; chiziqli bo'lmaganlik; hujjatlarni yaratish tarixiga kirish qobiliyati; multimedia; gipermatn tuzilishi

Podkastlar

Internetda podkast xizmatida foydalanuvchilarning o'z podkastlarini joylashtirish qobiliyati; podkast xizmatida Foydalanuvchining o'z zonasini yaratish qobiliyati; mikroblogda xizmat foydalanuvchisining shaxsiy zonasida podkastni tarmoq muhokamasini tashkil qilish qobiliyati.

Veb-forum

Oshkoralik; chiziqlilik; foydalanuvchi sharhlarini joylashtirish qobiliyati; xabarlarning shaxsiy muallifligi

Sinxron video-Video-audio aloqani ta'minlaydigan Internet dasturi asosida Real vaqtda aralashuv imkoniyatlarini ta'minlaydigan aloqa texnologiyalarining Internet vositalari

Elektron lug'atlarning mavjudligi, ko'p tillilik, qidiruv maydonini cheklash imkoniyati Internetga kirishning axborot-ma'lumot resurslari, multimedia, gipermatn tuzilishi

Navigаторlar

Talabalarining qidiruv va tadqiqot ishlarini tashkil etishga, ularning bilim faolligini rivojlantirishga, hamkorlikda o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga, mustaqil o'quv faoliyatining moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi.

ob'ektivlikni oshiradi;

* o'quv faoliyatini individuallashtirishga hissa qo'shadi (o'quv stavkalarini farqlash, o'quv vazifalaridagi qiyinchiliklar va boshqalar.);

* o'rganish uchun motivatsiyani oshiradi;

Mobil ilovalardan foydalangan holda o'quv tizimi bir qator afzalliklarga ega:

* talabalarining mustaqil ta'limiga etakchi rol beriladi, bu o'qituvchining harakatlarini minimallashtiradi.

* talabalarga mustaqil ta'limning o'z traektoriyasini erkin tanlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Demak, talabaning roli o'zgaradi, u o'zi uchun mavjud bo'lgan ommaviy axborot vositalaridan foydalana oladigan o'zini o'zi boshqaradigan shaxsga aylanadi;

* talabalarining o'z tajribasi va bilim darajasi to'g'risida xabardorligiga va o'quv materialini tabaqalashtirilgan o'rganishga asoslangan usullarni o'rganadi o'z qobiliyatlariga muvofiq har bir talaba yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonini mustaqil ravishda nazorat qiladi, yangi materialni tushunish darajasini belgilaydi.

* ta'lim natijalarini monitoring qilish va baholashning ob'ektivligini oshiradi;

* ta'lim faoliyatini individuallashtirishga yordam beradi (ta'lim stavkalarini farqlash, o'quv vazifalaridagi qiyinchiliklar va hokazo.);

* o'rganish uchun motivatsiyani oshiradi; Matematikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganishni farqlashga yordam beradi. Iqtidorli talabalarni rag'batlantirishni ta'minlash va matematikadan tayyorgarligi past talabalarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini aniqlash uchun sharoitlar yaratilmoqda. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan muntazam foydalanish bilan an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Mobil ilovalar an'anaviy bosma darsliklar va o'quv qo'llanmalariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega.

O'qituvchiga talabalarining individual yoki guruh faoliyatini tashkil etish yo'nalishini aniqlashga yordam beradi. Bunday xizmat mobil ilovalar yordamida o'qitish kabi yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

O'rta maktabda raqamli sxemalar va ularning chegaralarini o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mobil ilovalar mavjud, ammo ular farqlanmaydi. Mobil ilovalarni mavzu bo'yicha tasniflash ishlab chiqilmagan. Shuning uchun o'qituvchilar bunday mobil ilovalardan past darajada foydalanadilar.

Ushbu maqolada biz sizga matematikani o'qitishda va sonli ketma-ketliklar va ularning chegaralarini o'qitishda ishlatilishi mumkin bo'lgan mobil ilovalar va ulardan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatamiz. Ular:

1. Mobil ilovalarni yaratish uchun dasturiy uskunalar. Mobil ilovani yaratishda quyidagi operatsion tizimlar asosiy hisoblanadi: Android, iOS, BlackBerry, HP vebos, Symbian OS, oyna mobil va boshqalar.

2. Mobil Algebra ilovasi uchta tilda ishlab chiqilgan.

Ushbu ishlab chiqilgan mobil ilova Algebra kursini o'qitish uchun mobil sinflarda foydalanish uchun mo'ljallangan. Mobil ilovada o'qituvchi uchun dasturlar va har bir mavzu uchun test (kontroller) mavjud. O'qituvchi dasturlari asosiy vazifadan boblarning chiqishini tushuntirish uchun, kuzatuvchi dasturi esa talabalar bilim sifatini tekshirish uchun mo'ljallangan ("kvadrat tenglama", "Biquadrate tenglamasi", "chiziqli tenglamalar", "tenglamalar tizimi", "chizma", "Hosila", "birinchi funksiya", "aniq integral).

Mobil ilovada uning tarkibiga kiritilgan har bir dastur haqida qisqacha tushuntirish mavjud; kirish, boblarning mazmuni, shu jumladan mavzular mazmuni, yordam, mualliflar

haqidagi ma'lumotlar. Bu talaba va o'qituvchiga mavzu tanlash imkonini beradi. Mobil ilova Java android, HTML, Java skriptida yaratilgan.

Ushbu mobil ilova bilan ishlashda talabalar fundamental ilmiy tadqiqotlar, natijalarga duch kelishadi. Bu ularga tadqiqot metodologiyasi ustida ishlash va asosiy usul va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi.

3. Mobil aloqa texnologiyalari mobil vositalarning simsiz tarmoqlar orqali o'zaro ta'sir qilish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi: mobil aloqa uchun Global tizim (GSM); simsiz dastur protokoli (vap); umumiy Paketli Radio xizmati (GPRS); Bluetooth; vifi; vimax; infraqizil ma'lumotlar assotsiatsiyasi (IrDA) va boshqalar (1-jadval).

1-jadval-mobil aloqa texnologiyalari[1.37].

Mobil aloqa texnologiyalari	Mobil aloqa texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari
Elektron pochta	Matn va boshqa ma'lumotlarni bir yoki bir nechta foydalanuvchilarga uzatish; ma'lumotlarni saqlash; olingan ma'lumotlarni qattiq diskka saqlash
<i>Блог-технология</i>	Oshkoralik; chiziqlilik; mualliflik va moderatsiya.
<i>Вики-технология</i>	Oshkoralik; chiziqli bo'lmaganlik; hujjatlarni yaratish tarixiga kirish qobiliyati; multimedia; gipermatn tuzilishi
<i>Подкастлар</i>	Internetda podkast xizmatida foydalanuvchilarning o'z podkastlarini joylashtirish qobiliyati; podkast xizmatida Foydalanuvchining o'z zonasini yaratish qobiliyati; mikroblogda xizmat foydalanuvchisining shaxsiy zonasida podkastni tarmoq muhokamasini tashkil qilish qobiliyati.
<i>Веб-форум</i>	Oshkoralik; chiziqlilik; foydalanuvchi sharhlarini joylashtirish qobiliyati; xabarlarining shaxsiy muallifligi
Sinxron video-Internet aloqa vositalari	Video va audio aloqani ta'minlaydigan Internet dasturiga asoslangan Real vaqtda aralashuv imkoniyatlarini ta'minlaydigan texnologiyalar
Elektron lug'atlardan foydalanish	Mavjudlik, ko'plisoniylik, qidiruv maydonini cheklash qobiliyati
<i>Internetning axborot-ma'lumot resurslari</i>	Mavjudlik, multimedia, gipermatn tuzilishi
<i>Навигаторлар</i>	Oshkoralik; chiziqli bo'lmaganlik; hujjatlarni yaratish tarixiga kirish qobiliyati; multimedia; gipermatn tuzilishi

4. mobil xizmatlarga mobil Internet, elektron darsliklar, mobil darsliklar, telefon aloqalari yoki bir vaqtning o'zida xabarlar orqali bir-biri bilan aloqa qilish va boshqalar orqali ma'lumotlarni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash, qidirish, uzatish imkoniyatlari kiradi.

Ta'lim sohasida mobil ta'limni joriy etish bo'yicha loyihalarni amalga oshirishda turli xil mobil qurilmalarning didaktik imkoniyatlari o'rganildi va bilim olish uchun optimallashtirildi: smartfonlar, mp3 pleerlar, planshetlar, ovoqli asboblalar.

5. It shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda eng keng tarqalgan mobil qurilma mobil telefonlardir. Maktab o'quvchilari orasida mobil telefonlarning yangi modellari qiziqish

kundan-kunga ortib bormoqda. Talabalar va talabalar o'rtasida mobil Internetga kirish uchun zamonaviy smartfonlardan foydalanish odatiy holga aylandi.

6. BilimBook sinfda ham, uyda ham foydalanish uchun qulay bo'lgan, o'quvchilarning bilim darajasini oshiradigan, ularning kontsentratsiyasi va moslashuvchanligini oshiradigan yagona mobil o'quv qurilmasi ekanligiga ishonish uchun asos bor. BilimBook 4 bo'limdan iborat.

1. Ta'lim platformasi-Bilim Land

2. Elektron sinov-ITest

3. O'quv filmlari-novda

4. Boshlang'ich maktab-iMektep

7. M-learning-o'quvchilar yozma va matematik ko'nikmalarga ega bo'lgan mobil axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'rganish; ularning imkoniyatlarini aniqlash; individual va guruhli o'rganishni takomillashtirish; ularga kerakli bilim sohasini aniqlashga imkon berish

8. mobil ilovalar uchun tayyorlangan materiallarni "tizim uslubiy majmuasi" portalida olish mumkin (<http://smk.edu.kz>). raqamli sxemalar va o'rganish chegaralari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega mobil ilovalar taqdim etilgan.

9. Mobil ilovalardan foydalanish turlari va yo'nalishlarini quyidagi 2-jadvalda keltiramiz:

2-jadval-mobil ilovalarni qo'llash turlari va yo'nalishlari

Mobil qo'shimcha turlari	Ilova imkoniyatlari
Photomath	Tenglamalarni echish usullarining ko'plab dasturlari mavjud. Suratga olish orqali tenglamalarni echish qobiliyatiga ega bo'lgan juda zarur dastur.
Формулы FREE	O'rta maktab o'quv dasturiga tematik va ma'lumotnoma formulalari to'plami kiritilgan.
Решebник	O'rta maktab matematikasiga oid fanlar bo'yicha darsliklarda muammolarni echish usullari berilgan. Masalan, 5 matematika, 6 matematika, 7 algebra, 8 algebra, 9 geometriya va hokazo. darsliklardagi barcha muammolar ko'rsatildi. Video ko'rsatmalar taqdim etiladi.
Высшая математика	Oliy matematikaga oid barcha mavzular bo'yicha to'liq ma'ruzalar o'qiladi. Formulalar berilgan.
Геометрия 7-11класс	Mobil ilova geometriya kursining turli mavzularida ko'rib chiqilgan muammolarni hal qilish algoritmlari yordamida muammolarni hal qilish usullarini ko'rsatadi. Ma'lumotlarni joyiga qo'yish orqali ko'plab vazifalarni darhol hal qilish mumkin.
Геометрия(планиометрия)	Mobil ilovada siz geometriya kursining turli mavzularida ko'rib chiqilgan barcha shakllar uchun kalkulyator yordamida hisob-kitoblarni amalga oshirishingiz mumkin. Interfeys kerakli bobni tezkor qidirish, oson ishlash uchun moslashtirilgan, har qanday shaklni tezda tanlash va ularni tezda o'zgartirish
Геометрия(тереометрия)	
Геометрия	

	qobiliyatiga ega. Bundan tashqari, ushbu hisobotda siz kerakli ma'lumotlarni tezda to'ldirishingiz yoki topishingiz mumkin, shundan so'ng dastur darhol to'g'ri natijani ko'rsatadi.
Микро-математика	Micro-Mathematics mobil ilovasi yordamida siz matematik muammolarni hal qilishingiz, shuningdek, mustaqil matematik formulalar to'plamini yaratishingiz mumkin. Ilovaga to'liq kirish mumkin.
MathHelper	Funktsional mobil ilova keng, lekin chiziqli algebra (matritsalar bo'yicha operatsiyalar, chiziqli tenglamalar tizimini yechish), vektor algebrasini ham o'z ichiga oladi.
Maxima	A oyna kompyuter-bu ramziy va raqamli iboralar bilan ishlash uchun bepul kompyuter algebra tizimi. Bunga differentsiatsiya, integratsiya, ketma-ket tasniflash, Laplas konvertatsiyasi, oddiy differentsial tenglamalarni echish, chiziqli tenglamalar tizimi, polinomlar, to'plamlar, vektorlar, matritsalar va tensorlar kiradi. O'zboshimchalik bilan aniq kasrlar, butun sonlar va suzuvchi nuqta raqamlari yordamida yuqori aniqlikdagi raqamli hisob-kitoblarni amalga oshirishga, shuningdek 2 va 3 o'lchovli funktsiyalar va statistik ma'lumotlarning grafikalarini yaratishga imkon beradi.
yScript Calculator	Ilova faqat qo'l yozuvi bilan ishlaydi, unda tugmalar (tugmalar) yo'q, faqat barmoq yoki qalam bilan yozish uchun bo'sh maydon mavjud. Kichik ekranli qurilmada ishlash noqulay bo'ladi. Planshet yoki raqamli qalamli fablet yordam beradi.
GeoGebra	Derazalar, iPhone, iPad va Android-ni qo'llab-quvvatlaydigan ajoyib ko'p funktsiyali matematik dastur, bu turli xil matematik operatsiyalarni bajarishi yoki o'rganish bilan bog'liq bo'lgan odamlar uchun yaxshi yordamchi bo'ladi. Dastur geometriya va algebra bo'limlarini, jadval tuzilishini, statistik va arifmetik amallarni va boshqalarni birlashtiradi. Tenglamalarda, koordinatalar tizimida 2D yoki 3D rejimida chizish va hokazolarda foydalanish mumkin.
Mathway	Matematik tahlil, trigonometriya, statistika, chiziqli algebrani o'z ichiga olgan dastur. Bu barcha bunday dasturlarning eng keng tarqalgan echimini taklif etadi. Foydalanuvchiga yechim usulini tanlashni ochadi. Qurilma kamerasi yordamida muammolarni hal qiladi, lekin har doim ham tanib olish algoritmini amalga oshirmaydi.
Математикадан оғзаки масалалар	Og'zaki matematik topshiriqlardan foydalanish, ushbu mobil ilovani yuklab olish orqali talaba matematik

	texnikani va topshiriqlarni tezda bajarish qobiliyatini rivojlantiradi.
Algebrion Math Helper	Bu sizning smartfoningizda algebrani qo'llab-quvvatlaydigan va qimmat portativ kalkulyatorlarni almashtira oladigan samarali grafik kalkulyator. Ilovadan mavzu, imtihon va uy vazifasi bo'yicha imtihon topshirish uchun eng samarali vosita sifatida foydalanish mumkin. Algebra matematik yordamchisi mavzusiga 7 bob kiradi: 1. Tenglama. 2.funktsiya grafigi. 3. Progressiya. 4. Statistika. 5. Matritsa. 6. vektorlar. 7. konventsiyalar.
Maple	Kompyuter matematikasi tizimi. Hozirgacha biz uni kompyuter algebra tizimiga havola qildik, chunki u ramziy hisob-kitoblar va o'zgarishlarni amalga oshirish uchun noyob imkoniyatlarga ega. Ammo bu Mapl tizimidan foydalanish doirasini cheklaydi. U nafaqat ramziy va raqamli hisob-kitoblarda, balki grafik shaklda vizualizatsiya ishlarida, shuningdek elektron hujjatlarni tayyorlashda ham samarali ishlatilishi mumkin. Maple yordamida professional matematiklar tomonidan bajarilishi mumkin bo'lgan ishlarga juda tez natijalarni olish, vizual modelni vizualizatsiya qilish vazifalari va boshqalar kiradi. Maple tizimining yadrosi quyidagi tizimlarga ham o'rnatiladi: Matlab, MathCad.
DTW Algebra Lite	Lite funktsional versiyasi murakkabroq-u kvadrat tenglamalar, ildizlar va darajalarni echish, shuningdek matritsalarini qo'shish va hisoblash uchun mavjud. Oliy matematikaning har bir mavzusidagi muhim tushunchalar va ob'ektlarni jonlantirish uchun rangli tasvirlardan foydalanadi. Har bir matematika darsida ovoz o'tkazmaydigan video materiallardan foydalanishning yuqori samaradorligi ta'minlanadi.
Пифагор	Bu algebra, trigonometriya, matematik tahlil, ehtimollik nazariyasi va diskret matematika uchun mobil ilova bo'lib, matematikaning beshta bobidan iborat. Albatta, ushbu dastur to'liq matematik ta'rifni almashtirmaydi, ammo unda ko'plab asosiy tafsilotlar mavjud.
Fraction calculator	Kalkulyator kasrlar bilan asosiy va ilg'or operatsiyalarni, kasrli ifodalarni butun sonlar, o'nli va aralash sonlar bilan birgalikda bajaradi
MalMath	Har bir harakatning bosqichma-bosqich tavsifi va oddiy va juda murakkab muammolarni hal qilish uchun berilgan formulalarning grafik tasviri bilan Android uchun kuchli matematik dastur. Funktsiyalar va mavjud funktsiyalar ro'yxati aslida ta'sir qiladi: integrallar, hosilalar, limitlar, trigonometriya, logarifmlar, tenglamalar,

	algebra va boshqalar. Barcha talabalar va talabalarga test yoki uy vazifasida muammolarni hal qilishga ruxsat berish nafaqat ajoyib beshik, balki ularga eng murakkab tenglamalarni hech kimning yordamisiz mustaqil ravishda echishga o'rgatadigan yechim jarayonini chinakam tushunishga yordam beradi.
Mathpix	Ushbu dastur yuqori auditoriya uchun mo'ljallangan Photomathdan ancha oldin ishlab chiqilgan. U kvadrat tenglamalarni, kasrlar, logarifmlar, ildizlar, integrallar, hosilalar va hokazolarni hal qiladi. Kirish foydalanuvchiga ma'lumotlarni qayta ishlash, jadvallar bilan ishlash, jadvallarni qo'shish uchun mavjud. Ilova trigonometrik, logarifmik tenglamalarni, tengsizliklarni, shuningdek modullar bilan tenglamalarni echishi mumkin.
Expert.edu.kz	Ushbu saytda siz maktab fanlari bo'yicha 4-6, 7-11 sinflar uchun darsliklarni ko'rishingiz mumkin. Nashriyotchi: maktab, Arman-PV, Atamura va hokazo.
Expert.okulyk-edu.kz	Ushbu saytda 4, 9, 10-sinflar uchun darsliklar mavjud. Darsliklardan biz maktab matematikasiga tegishli bo'lganlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin. CBR ning to'liq to'plami mumkin.
okuluk.edu.kz	Matematika, geografiya, tarix va boshqalar kabi fanlarda o'qitiladigan narsalar., ular uchun taqdim etiladi.
www.cpm.kz	Mukammallikni mart markazi. Ta'lim tizimining barcha masalalari bo'yicha ma'lumotlar mavjud.
Igraemsa.ru	O'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradigan turli xil o'yinlar (matematik o'yinlar mavjud).
Edusite.kz	Informatika, matematika (infovork), o'quv-uslubiy majmualar va boshqalarda darslarni rejalashtirish usullari mavjud.
www.sciencedirect.com	saytda turli maqolalar mavjud.
www.sabak.kz	sayt ishlamoqda. O'shandan beri onlayn darslarni o'tkazish uchun tegishli dasturiy ta'minotga ega ta'lim portali 2007.In 2010 yilda "ta'limdagi innovatsiyalar" xalqaro forumi bo'lib o'tdi..
www.nci.kz	Milliy axborotlashtirish markazi. O'quv jarayonida CBRDAN samarali foydalanish uchun avval CBR to'plami bilan tanishish va undagi kerakli manbani tanlash muhimdir. Mamlakatimizda Markaziy bankning eng keng to'plami ushbu saytda.

Mobil ilovalardan samarali foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Duiseeva Gulfariza Omarxanovna. Mobil texnologiyalardan foydalangan holda maktab matematikasini o'qitish metodikasi . 6d0109000-matematika.Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasiga tayyorlangan dissertatsiya.Turkiston.2018.

2. Ibragimov R. o'rta maktabda matematika o'qitish nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma.- Olmaota, Almanax, 2018. - 294bet.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ПО РАЗВИТИЮ НАВЫКОВ КОНСТРУИРОВАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Эргашев Ж.М. 2 курс магистр КФУ при ТГПУ им.Низами

Аннотация. Для учителя начальных классов важны индивидуальные характеристики со стороны динамических особенностей психической деятельности каждого обучающегося (темп, быстрота, ритм, интенсивность) особенно на уроках технологии, имеющих в основном практика ориентированную направленность, поскольку большая часть времени отводится на работу руками. Младший школьник выражает свои эмоции через форму, композицию и цвет. Если обучающийся не может самостоятельно решить поставленные задачи, то учитель предлагает ему подготовленные заготовки, шаблоны, трафареты, инструменты, создает все необходимые условия для сохранения положительного эмоционального фона у обучающихся.

Ключевые слова. Эффективность, технология, конструкция, начальных классах, умения, навыки, трудового обучения.

EFFECTIVENESS OF APPLYING A DIFFERENTIATED SYSTEM FOR DEVELOPING CONSTRUCTION SKILLS IN PRIMARY CLASSES

Ergashev J. M. 2 nd year master's student. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami and United Educational Program Kazan Federal University

Annotation. For a primary school teacher, individual characteristics are important in terms of the dynamic characteristics of the mental activity of each student (pace, speed, rhythm, intensity), especially in technology lessons, which are mainly practice-oriented, since most of the time is spent working with hands. The younger schoolchild expresses his emotions through form, composition and color. If a student cannot independently solve the assigned tasks, then the teacher offers him prepared blanks, templates, stencils, tools, and creates all the necessary conditions for maintaining a positive emotional background among students.

Key words. Efficiency, technology, design, primary classes, abilities, skills, tourist education.

**BOSHLANG'ICH SINFDA KOSTRUKSIYALASHGA OID
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA DIFFERENSIAL YENDASHUVNI
QO'LLASH SAMARADAORLIGI**

Annotasiya. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun individual xususiyatlar har bir o'quvchining aqliy faoliyatining dinamik xususiyatlari (tezligi, ritmi, intensivligi), ayniqsa, asosan amaliyotga yo'naltirilgan texnologiya darslarida muhim ahamiyatga ega. qo'llar bilan ishlashga sarflanadi. Kichik maktab o'quvchisi o'z his-tuyg'ularini shakl, kompozitsiya va rang orqali ifodalaydi. Agar talaba topshirilgan vazifalarni mustaqil ravishda hal qila olmasa, o'qituvchi unga tayyorlangan blankalar, shablonlar, trafaretlar, asboblarni taklif qiladi va talabalarda ijobiy hissiy muhitni saqlash uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Kalit so'zlar. Samaradorlik, texnologiya, dizayn, boshlang'ich sinflar, qobiliyatlar, malakalar, turistik ta'lim.

Новые цели образования предполагают формирование творческой личности, способной к самостоятельному определению способов своей деятельности. Качество образовательного процесса во многом определяется тем, в какой степени обучающийся является субъектом познания, проявляя в процессе обучения активность и познавательную самостоятельность.

Наиболее эффективным для формирования и развития творческой активности детей является конструирование, которое дает возможность реального изобретения и моделирования, с раскрытием творческого потенциала. Но для того чтобы обучение стало результативным необходимо создавать условия для младших школьников с учетом их возрастных и психологических особенностей.

Сформулированы следующие психолого-педагогические условия, способствующие развитию конструкторских умений:

- учет возрастных и индивидуальных особенностей детей младшего школьного возраста.
- учет психологических закономерностей процесса усвоения знаний.
- реализация системно-деятельностного подхода к формированию конструкторских умений.
- подбор заданий по технологии на до конструирование и переконструирование изделий.
- использование разных видов учебного конструирования.

Младший школьный возраст характеризуется остротой и непосредственностью восприятия, своего рода созерцательной любознательностью, которую учитель и родители должны поддерживать и создать все условия для повышения интереса к обучению.

Наиболее характерная черта восприятия учащихся младших классов – это слабая дифференцированность, где совершают неточности и ошибки в различиях при восприятии похожих объектов. Следующей особенностью восприятия учащихся в начале младшего школьного возраста является плотная связь его с действиями школьника, его с практической деятельностью. Воспринять предмет для ребёнка – значит что-то делать с ним, как-либо изменить его, произвести действия: взять,

потрогать его, т.е. преобладание практической деятельности, восприятие на сенсорном уровне.

Младший школьник обладает несколькими формами представлений с видами ощущений и восприятий. Большинство представлений связано со зрительным и слуховым восприятием, что является немаловажным фактором для творческой деятельности – продуктивной формы деятельности обучающихся начальной школы[4].

Отличительная особенность учащихся – ярко выраженная эмоциональность восприятия. При развитии творческой активности следует большое внимание уделять формированию эмоционально положительной среды в классе. Поскольку «эмоция предшествует мышлению», в результате чего ребенку будет легче решать поставленные вопросы при изготовлении конструкции какого либо изделия[2].

Как отмечает Н.М. Конышева при обучении конструированию «в младших классах целесообразнее основываться на природном интересе и любопытстве детей, и делать упор на формирование обще учебных навыков, навыков общения и внутренней мотивации». Например, индивидуальные задания, задания с учетом интересов детей, опора на практику и пространственные представления, которые сформированы в этом возрасте.

Так как любая эмоция мотивирует, вызывает и направляет мыслительную и психическую деятельность и поведение, что является важным для развития творческой активности и конструкторских умений таких, как:

- умение узнать и выделить объект (видеть существенное);
- умение собрать объект из готовых частей (синтезировать) или построить с помощью чертёжных инструментов;
- умение расчленять, выделить составные части (анализировать);
- умение видоизменить или преобразовать объект по заданным параметрам;
- умение из преобразованного или видоизменённого объекта, или его отдельных частей собрать новый.

Для обучающихся младших классов присущи общие представления. Этот фактор является немаловажным для полного развития обучающихся информирования подхода к выполнению той или иной работы, связанной с моделированием и конструированием объекта из целых и составных деталей. Конструкторская деятельность, в которую включен ребенок, предполагает наличие достаточно широкого кругозора. Ведущей деятельностью младшего школьника является учение, где происходят новообразования возрастного развития, такие как произвольность, внутренний план действий и конечно рефлексия[8]. У детей этого возраста преобладает наглядно-образное мышление. Память развивается на воспроизведении представлений. Психологические исследования показывают, что в период младшего школьного возраста именно мышление в большей степени влияет на развитие всех психических процессов.

Выделяются такие виды мышления:

- предметно-действенное мышление – мышление, связанное с практическими, непосредственными действиями с предметом;
- наглядно-образное мышление – мышление, которое опирается на восприятие или представление (характерно для детей раннего возраста).

Наглядно-образное мышление даёт возможность решать задачи в непосредственно данном, наглядном поле, имея образ, не учитывая внутренних характеристик и взаимодействий объекта. Дальнейший путь развития мышления заключается в переходе к словесно-логическому мышлению – это мышление понятиями, лишёнными непосредственной наглядности, присущей восприятию и представлению. Это новое содержание мышления в младшем школьном возрасте задаётся содержанием ведущей деятельности учебной. Развитию мышления в младшем школьном возрасте принадлежит особая роль. С началом обучения мышление выдвигается в центр психического развития ребенка и становится определяющим в системе других психических функций, которые под его влиянием приобретают осознанный и произвольный характер.

Обучение в школе позволяет младшему школьнику научиться регулировать, управлять своим мышлением. Такие способности формируются при выполнении обязательных заданий, регулярно ставящихся учебных задач учителем в классе и в качестве домашнего задания. Во многом формированию такого произвольного, управляемого мышлению способствует задания учителя на уроке, побуждающие детей к размышлению[7].

Важной особенностью младшего школьного возраста является фантазия – это их мифотворчество. Дети рассматривают «смысловые метки» в предметном и пространственном мире, который осваивают. Поэтому они в этом возрасте без особого труда могут воплощать в жизнь увиденный объект, составляя его из предложенных деталей, подбирая формы, необходимые для создания образов, проводят ассоциационную параллель с предметами по описанию, которые имеют определенные пространственные виды: форму, цвет, размер.

Всё это говорит о том, что младший школьник имеет психологическую базу для обучения и самостоятельной продуктивной деятельности на уроках технологии. Педагогу необходимо учитывать возрастные особенности детей в процессе обучения.

Конструирование – это «стены» для готового фундамента навыков при работе с бумагой, тканью, природным материалом, металлическими и пластмассовыми деталями из набора «Конструктор». Это направление необходимо поэтапно включать в тематику уроков технологии и, конечно, развивать творческий подход к выполнению работы, а также предлагать всевозможные самостоятельные варианты для выполнения заданий, вызывающих интерес у младшего школьника и позволяющие мотивировать его к учению[1]. В процессе конструирования основное развивающее воздействие в практической деятельности определяется тем, насколько она подчиняется первоначальному замыслу. Главная, наиболее значимая работа при этом, совершается с применением системно-деятельностного подхода в процессе обучения. Разумеется, для ребенка, познающего мир, важными являются не только теоретические, но и практические действия, направленные на воплощение умозрительных конструктивных идей: овладение инструментами, приемами обработки материалов и прочее. Они позволяют накапливать сенсорный опыт, формируют координацию и точность движений, учат строить осознанную систему действий. Однако нельзя сводить сложный процесс конструирования лишь к обогащению практических действий с предметами. Сенсорные процессы и

практические действия, постепенно усложняясь, должны более тесно взаимодействовать с процессами мышления, которые в дальнейшем станут опорой для выполнения заданий с дополнительными моментами в работе, таких как до конструирование и переконструированные изделия[3]. Стихийно, само по себе, такое взаимодействие у детей, как правило, не возникает; для этого необходимо создание специальной обучающей среды. Поэтому в младшем школьном возрасте следует включать сформированный у детей сенсорный опыт. В построение более сложных познавательных процессов необходимо включать в практическую деятельность разнородное конструирование.

Исходя из этого, нельзя признать отвечающими научным требованиям такие методики преподавания технологии, которые разъединяют практическую и умственную деятельность обучающихся. Подобное разделение имеет место во всех тех случаях, когда ребенок механически работает от начала до конца по инструкции, шаг за шагом выполняя разработанные кем-то действия. Такая организация работы фактически исключает деятельность обучающегося и ограничивает для него возможность мышления, познания и развития главное, ради чего и существует обучение. Целесообразно предлагать обучающимся задания таким образом, чтобы они самостоятельно искали пути их выполнения, а допускаемые при этом ошибки будут способствовать поиску и стимулированию их познания.

Именно с таких позиций мы должны подходить к определению учебного конструирования: этот процесс включает активное мышление обучающегося, направленное на решение интеллектуально-педагогической задачи. Дети усваивают уже известные человечеству знания и делают это с помощью взрослых, не исключает, а наоборот, предполагает необходимость у детей подлинного, самостоятельного мышления. Иначе усвоение знаний будет чисто формальным, поверхностным, бездумным, механическим[5].

Заметим еще раз, что если задание не вызывает у ребенка никаких затруднений, то при его выполнении не требуется мыслительного сопровождения. Здесь решающую роль играют прочно закрепленные в его памяти соответствующие навыки и элементарные технологические операции.

Конструкторские способности младших школьников учителю предстоит целенаправленно развивать, а не просто использовать в работе. Чтобы предметно-практическая деятельность могла получить название конструирование, имела бы образовательный и развивающий смысл, практические задания для обучающихся должны содержать в себе условия и задачи, требующие определенного интеллектуального и эмоционального напряжения.

Хочется отметить, что планирование практических действий, направленных на получение вещественного результата изделия для обучающегося может иметь определенный смысл: оно учит «охватывать» данную часть процесса конструирования целиком, анализировать взаимосвязь действий и их результатов, находить наиболее рациональную последовательность. С учетом вышесказанного, прием планирования обучающимися своих действий можно и нужно использовать в организации работы при конструировании на уроках технологии. Неоправданное использование этого приема может нанести существенный вред, превращая

творческий процесс решения конструктивной задачи в цепочку механических практических действий.

В результате анализа научной литературы по проблеме исследования, я пришла к выводу, что в младшем школьном возрасте успешное обучение школьников конструированию на уроках «Технологии» на основе последовательного решения задач, предполагает обеспечение в процессе преподавания тех общепедагогических условий, которые необходимы для интенсивного развития конструктивной деятельности. Эти общепедагогические условия представляют собой нечто иное, как реализацию принципов общей дидактики на уроках «Технологии» - с учетом специфики этого учебного предмета, задач его преподавания, его содержания, своеобразия используемых методов и приемов обучения. Развитие активности школьников на уроках «Технологии» предполагает, прежде всего, создание на каждом из этих уроков педагогических условий, необходимых для ее проявления, и затем последовательную – от урока к уроку, перестройку этих условий с целью обеспечения постепенного нарастания требований к учащимся, к проявляемой ими активности, к уровню их творческих работ.

Список используемой литературы.

1.Артемов, А.В. Декоративно прикладное искусство / А.В. Артемов. - Москва, 1990. – 250 с.

2.Афонькин, С.Ю. Уроки оригами в школе и дома: экспериментальный учебник для начальной школы / С.Ю. Афонькин, Е.Ю. Афонькина. - Москва: Аким, 1995. – 132 с.

3.Белим, С.Н. Задачи по геометрии, решаемые методами оригами / С.Н. Белим. – Минск, 2001. – 96 с.

4.Эргашев Ж.М Методика проведения трудового обучения и профессиональная ориентация у старшеклассников ТРУДЫ Международной научно-практической конференции «Профессионализм педагога: компетентности подход в образовании» 2019 ст 330-334

5.Эргашев Ж.М Понятие технологии обучения и теория профориентации .ТРУДЫ Международной научной конференции «Непрерывное образование в устойчивом развитии: проблемы и решения» 21-24 мая.2019 г. Ст.396-398

6/Эргашев Ж.М Сущность Технологического образования учащихся Научный журнал. «Гуманитарный трактат» Москва.№61. 2019 г. Ст.65-68

7.Эргашев Ж.М Методика проведения трудового обучения и профессиональная ориентация у старшеклассникова. «V Оразовские чтения: Вклад тюркской цивилизации в развитие науки и образования», проходившем 30 октября 2019 года в Международном Университете SILKWAY. ТОМ II. – Шымкент: типография «Әлем», 2019. – 560 с.

8.Ergashev J. M. Using triz technology techniques in primary school. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 3 Issue 1 January 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz . 185-192

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10562730>

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA UZVIYLIGINI TA'MINLASH

Djumaeva Mohigul Mamanazarovna Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Bolalarlarda hozirgi zamon talablari, ta'lim sohasidagi jahon andozalari va milliy rivojlanish manfaatlariga mos keladigan geografik madaniyatni, ya'ni geografik dunyoqarash, tafakkur va bilimlar, ularni hayotiy va kasbiy amaliyotda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini (kompetentlikni) shakllantirish tabiatdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilish borasida hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish, ularni taxliliy fikrlashga o'rgatish, olgan nazariy bilimlari asosida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashini rivojlantirishning nazariy asoslari haqda so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar. Tabiat, geografiya, matematika, xalqaro baholash dasturi, bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim standarti.

Студенты развивают географическую культуру, отвечающую современным требованиям, мировым стандартам в образовании и интересам национального развития, то есть географическое мировоззрение, мышление и знания, навыки и компетенции для применения их в жизни и профессиональной практике. Теоретические основы развития работы с соответствующими задачами мы говорим о требованиях Международной программы оценки (PISA, TIMSS).

Ключевые слова. Природа, география, математика, международная программа оценки, знания, навыки, квалификация, образовательные стандарты.

This article is devoted to the implementation of the main content of education in accordance with the requirements of the State Educational Standard, which are mandatory for all schools of the Republic of Uzbekistan, updating the curriculum in accordance with modern requirements, a new approach to teaching is important. Students develop a geographic culture that meets modern requirements, world standards in education and the interests of national development, that is, a geographic worldview, thinking and knowledge, skills and competencies for their application in life and professional practice. International Assessment Program (PISA, TIMSS).

Key words. Nature, geography, mathematics, international assessment program, knowledge, skills, qualifications, educational standards.

"Tabiiy fanlar" blok-moduli o'z ichiga biologiya, geografiya, fizika, kimyo fanlarini qamrab oladi hamda ularning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi. Blok-modul tarkibiga kiradigan o'quv predmetlari Bolalarlarda tabiiy-ilmiy, texnik va ekologik savodxonlikni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1922 yildan boshlab keng qamrovli ta'lim ("Tabiat", "Mehnat", "Inson", "Jamiyat"), majmualardan biri yo'l sifatida tabiatni va tabiatdagi inson mehnatini o'rganishga bag'ishlangan edi o'zaro ta'sirlar u bilan.

Tabiiy va o'qitish usullarini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan ommaviy Fanlar V Sovet va qat' qilingan quyidagi o'qituvchilar.

1. K.P. Yagodovskiy (1877-1943). U bolalarga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi bir

butun sifatida tabiatni keng bilish, har tomonlama o'rganishni talab qildi tadqiqot institutlari tabiat, rivojlangan mavsumiylik printsipli.

2. M.N. Skatkin (1900-1992). Tabiiy fanlar uchun metodologiya ishlab chiqilgan bog'lash maktab, metodologiyasi shakllanishi va rivojlanish tushunchalar.

3. A.A. Polovinkin (1887-1995). Tanib olish usulining xususiyatlarini ochib berdi maktab o'quvchilarining atrof-muhit bilan aloqasi, xarita bilan ishlash va boshqalar Asosiy savollar usullari ta'lim berish geografiya.

4. K.A. Songailo (1890-1961). Bolalarning o'rganishiga qo'yiladigan talablarni belgilab berdi reja va xarita, amaliy ish, ekskursiya, tanishish uchun maktab o'quvchilari Bilan ekologik tabiat va hayot aholi.

Rossiyada "qarindoshlikni eslamaydigan I va n" iborasi mavjud. Undan - tarixiy tajribani o'zlaridan chetda qoldiradigan odamlarga shoshiladi kundalik, shuningdek, professional hayot. Bunday odamlar yashaydi o'z aqlingiz bilan, har safar hamma narsani, shu jumladan g'ildirakni yangidan kashf eting. Ularning hammasi hayot - bu kurash. Fanni o'qitish metodikasida bunday yondashuv yo'q qani ketdik. Pedagogikaning bir bo'limi uzoq va qtdan beri isbotlangan rivojlanayotgan va chiziqli emas, balki spiral shaklida rivojlanadigan usullardir yoki yo'qmi, yangi lavozimlardan ilgari kashf qilingan biriga qaytish, yangi texnik bilan imkoniyatlar, bildirilgan fikrlarni yangicha o'qish bilan ancha va qtdan beri aqldan ozgan. Masalan, "Atrofdagi dunyo" mavzusida Bu o'qitishning bunday shaklidan foydalanganda aniq ko'rinadi. kursiya. IN erta XX asr ekskursiyalar edi ta'kidlangan Qanaqasiga bitta dan shakllari trening nia, bu asosan yozda ishlatilgan. 21-asrning boshlarida ekskursiyalar allaqachon o'tdi Yo'q faqat yoqilgan ishlab chiqarish. IN ulanishlar Bilan ko'rinish va ta'limda kompyuter texnologiyalarining tarqalishi, yangi ko'rinish ekskursiyalar - virtual ekskursiyalar, qaysi V haqiqiy moment aktivlar - lekin ta'lim jarayonida foydalaniladi. "Atrofimizdagi olam" fanining mazmuni nazariyalardan, u yoki bu jildda bo'lgan ma'lum fanlarning bo'limlari (ga qarab muallifning qarashlaridan) boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar tomonidan o'rganiladi. Nazariy materialning majburiy hajmi normativda keltirilgan hujjatlar amalga oshirish uchun GEF IEO (taxminan OOP).

"Atrofdagi dunyo" fani uchta o'rganilgan narsani birlashtiradi Ilgari boshlang'ich maktab fanlaridan alohida - tabiatshunoslik, geografiya, tarix (ijtimoiy fan). Bundan tashqari, u boshqa kontentni o'z ichiga oladi ilmiy bilimlarning ko'plab sohalari - ekologiya, hayot xavfsizligi, psixologiya, informatika va boshqalar.

Fe-da "Atrofdagi dunyo" fanini rivojlantirishga qo'yiladigan talablar derral davlat standart boshlang'ich umumiy ta'lim (FGOS IEO) namunaviy asosiy ta'lim dasturida tuzilgan. gramm (taxminan OOP) Keyingisi yo'l:

- **O'qitishning** jahon tarixidagi alohida rolini tushunish, his-tuyg'ularni tarbiyalash st va g'urur orqasida milliy yutuqlar, kashfiyotlar, g'alabalar;

- o'z va taniga, onaga hurmatli munosabatni shakllantirish chekka, uning oilasi, tarixi, madaniyati, o'z mamlakatining tabiati, uning zamonaviy hayot;

- atrofdagi dunyoning yaxlitligini anglash, ekologik rivojlanish savodxonlik, tabiiy dunyoda axloqiy xatti-harakatlarning elementar qoidalari va odamlar, tabiiy va ijtimoiy salomatlikni saqlash xulq-atvor normalari Nuh atrof-muhit;

- Tabiat va jamiyatni o'rganishning mavjud usullarini o'zlashtirish (kuzatish qayd etish, o'lchash, tajriba, taqqoslash, tasniflash va boshqalar) oilaviy arxivlardan, boshqa

odamlardan ochiq holda ma'lumot olish axborot bo'sh joy;

- rivojlanish mahorat o'rnatish va oshkor qilish sababiyulanishlar.

IN asosiy sinflar amalga oshirildi biroz mualliflik huquqi dasturlari va mos keladigan mas'ul o'quv-uslubiy to'plamlar tomonidan Mavzu "Atrof muhit dunyo". Har bir o'quv materialining mazmuni IEO ning taxminiy OOP bilan belgilanadi, ya'ni uchun o'quv-uslubiy birlashmasining o'lik qarori oqimga ta'lim (protokol dan 8 aprel 2015 yil yilning Yo'q. 1/15), nashr etilgan yoqilgan veb-sayt va zirliklar ta'lim va Fanlar RF (URL: <http://fgosreestr.ru>).

"Atrofimizdagi dunyo" kursini o'rganish natijasida talabalar darajasida Yo'q Boshlang'ich umumiy ta'lim:

- tadqiqotlarni kengaytirish, tizimlashtirish va chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi kabi tabiiy va ijtimoiy ob'ektlar va hodisalar haqidagi asosiy g'oyalar yagona dunyoning tarkibiy qismlari, amaliyotga yo'naltirilgan asoslarni o'zlashtirish bilim O tabiat, kishi va jamiyat, sotib olish yaxlit ko'rish yoqilgan dunyo o'zining organik birligi va tabiatning xilma-xilligi, xalqlar, madaniyatlar va dinlar;

- o'z va tani, rus xalqi va o'z xalqi bilan faxrlanish tuyg'usiga ega bo'ladi tarix, anglash mening etnik va milliy tegishli V kontekst qiymatlar ko'p millatli rus jamiyat, A Shuningdek insonparvarlik va demokratik qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishga hissa qo'shadi shchih shakllanishi rus fuqarolik shaxs;

- hissiy jihatdan rangli, shaxsiy munosabatlar tajribasiga ega bo'ling tabiat va madaniyat olamiga; tabiiy va ijtimoiy tamoyillari bilan tanishish fanlar va gumanitar fanlar o'z birligi va o'zaro aloqalarida o'quvchilarga beradi shaxsiy tajribani idrok etishning kaliti (usuli), idrok etadi a Atrofdagi dunyoni yanada tushunarli, tanish va bashorat qilish mumkin, aniqlash uning joy V yaqin atrof-muhit;

- birlik asosida dunyoda o'z o'rnini ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi ratsional-ilmiy bilim va hissiy-qadriyatni anglash asos bo'ladigan odamlar, jamiyat va tabiat bilan muloqot qilishning shaxsiy tajribasi boshqa fikrlar, boshqalarning tarixi va madaniyatiga hurmat yig'lash xalqlar;

- tabiat va jamiyatni o'rganishning ba'zi usullari bilan tanishish; tabiatda kuzatish, tajriba o'tkazish qobiliyatini o'zlashtira boshlaydi, o'rganadi qarang va tushunish biroz sababiy ulanishlar V atrofida - tirik dunyo va uning inson ta'siri ostida o'zgarishi muqarrarligi, in shu jumladan ona yurtning tabiati va madaniyatining xilma-xil materiallariga, bu ularga dinamikada moslashishning dastlabki ko'nikmalarini egallashga yordam beradi o'zgaruvchan va rivojlanmoqda dunyo; oladi imkoniyat sotib olish Asosiy ko'nikmalar ish Bilan AKT- vositalari, elektron manbalarda axborot izlash va nazorat qilish Internetda matnlar, audio va videolar ko'rinishidagi xabarlarni qanday yaratishni o'rganing de-fragmentlar, qo'llab-quvvatlash uchun kichik taqdimotlar tayyorlash va o'tkazish Shaxsiy xabarlar; bilan xarakterlanadigan talabaning ijtimoiy rolini qabul qilish va o'zlashtirish aylanish rivojlanish motivlar tarbiyaviy tadbirlar va shakllanishi shaxsiyat o'qitishning ma'nosi, mustaqillik va shaxsiy javobgarlik harakatlar, shu jumladan, axborot faoliyatida, asosida leniya O ahloqiy normalari, ijtimoiy adolat va erkinlik.

Kursni o'rganish natijasida bitiruvchilar o'zlarining ekologik asoslarini yaratadilar. mantiqiy va madaniy savodxonlik, oladi imkoniyat ustida-tabiat va odamlar olamidagi xulq-atvor qoidalariga, qoidalarga rioya qilishni o'rganish sog'lom tasvir hayot, usta

boshlang'ich normalari adek va t tabiiy va atrofdagi tabiiy va ijtimoiy muhitda madaniy jihatdan mos xulq-atvor muhit.

Inson va tabiat. Bitiruvchi o'rganadi:

- o'rganing o'rgangan ob'ektlar va hodisalar tirik va jonsiz tabiat;
 - taklif qilingan reja asosida o'rganilayotgan ob'ektlar va hodisalarni tavsiflash nia tirik va jonsiz tabiat, ajratish ularning muhim belgilar;
 - jonli va jonsiz tabiat ob'ektlarini tashqi ko'rinishga qarab solishtirish belgilar yoki mashhur xarakterli xususiyatlari va o'tkazish eng oddiy tasnifi o'rgangan tabiat ob'ektlari;
 - o'tkazish murakkab emas kuzatishlar V ekologik muhit va qo'yish tajriba - Siz, foydalanish protozoa laboratoriya uskunalari va o'lchash da-burs;
 - bajarayotganda ko'rsatmalar va xavfsizlik qoidalariga rioya qiling inkor kuzatishlar va tajribalar;
 - foydalanish tabiiy fanlar matnlari (yoq qog'oz va elektron ommaviy axborot vositalari, shu jumladan nazorat qilinadigan Internetda) topish va chiqarish maqsadida ma'lumotni jalb qilish, savollarga javoblar, tushuntirishlar, o'z yaratish nuy og'zaki yoki yozma bayonotlar;
 - turli xil ma'lumotnoma nashrlaridan foydalaning (tabiiy lug'at nuy, rasmlarga asoslangan o'simliklar va hayvonlarga oid qo'llanma, xaritalar atlas, V hajmi shu jumladan va kompyuter nashrlari) Uchun qidirmoq zarur ma'lumot;
 - hodisalarni tushuntirish uchun tayyor modellardan (globus, xarita, plan) foydalanish leniya yoki tavsiflar xususiyatlari ob'ektlar;
 - tirik va jonsiz mavjudotlar o'rtasidagi eng oddiy munosabatlarni kashf eting jins, yovvoyi tabiatdagi munosabatlar; tushuntirish uchun ulardan foydalaning kilometr ehtiyotkor munosabat Kimga tabiat;
 - inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning mohiyatini aniqlang, toping ushbu munosabatlarning tabiiy ob'ektlarga, sog'liq va xavfsizlikka ta'siriga misollar Xavfli shaxs;
 - sog'lom turmush tarzi, qoidalarga rioya qilish zarurligini tushunish xavfsiz xatti-harakatlar; tuzilishi va faoliyati haqidagi bilimlardan foydalanish tadqiqot institutlari organizm inson Uchun saqlash va istehkomlar uning salomatlik.
- Bitiruvchi oladi imkoniyat o'rganish:
- amaliy ishda AKT vositalaridan foydalanish ma'lumotlarni yozib olish va qayta ishlash uchun (foto va video kamera, mikrofon va boshqalar), tayyorlamoq kichik taqdimotlar tomonidan natijalar kuzatishlar va tajribalar;
 - real dunyoning ob'ektlari va individual jarayonlarini simulyatsiya qilish virtual laboratoriyalar va konstruktsiyalardan yig'ilgan mexanizmlardan foydalanish. konstruktor;
 - tabiatning qadr-qimmatini va mas'uliyatli bo'lish zarurligini bilish uni saqlash uchun maktabda ekologik toza xatti-harakatlar qoidalariga rioya qiling maishiy (chiqindini alohida yig'ish, suv va elektr energiyasini tejash) va tabiiy Nuh atrof-muhit;
 - yordam berish uchun oddiy o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalaridan foydalaning sog'liqni saqlash; kun tartibiga, ratsionallik qoidalariga ongli ravishda rioya qilish ovqat va shaxsiy gigiena;
 - uyda, ko'chada, tabiatda xavfsiz xatti-harakatlar qoidalariga rioya qiling Nuh atrof-muhit, ko'rsatish birinchi Yordam da oddiy baxtsiz holatlar;

– jarayondagi o‘quv faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash va zifaga muvofiq atrofdagi dunyo haqidagi barcha bilimlar va biz-uning sevgisi amalga oshirish.

Inson va jamiyat: Bitiruvchi o‘rganadi:

– Davlat ramzlarini tan olish mintaqa; poytaxt va ona yurtning diqqatga sazovor joylarini tasvirlash; top- dunyo xaritasida o‘zingiznikini chizing mintaqa va uning asosiy shahar;

– o‘tmish, hozirgi, kelajakni farqlash; o‘rganilganlarni o‘zaro bog‘lash sanalar bilan mantiqiy voqealar, asr bilan aniq sana; dan joy toping olimlar voqealar " va qt jad va li" bo'yicha;

– qo'shimcha ma'lumot manbalaridan foydalanish (qog'ozda va elektron tashuvchilar, V hajmi shu jumladan V nazorat qilingan Internet), toping ota-bobolarining turmush tarzi, urf-odatlar va e'tiqodlariga oid faktlar; mavjud bilimlar asosida real tarixiy faktlarni farqlash fikrlar;

– turli ijtimoiy sohalarda insoniy munosabatlarning mohiyatini baholash guruhlar (oila, tengdoshlar guruhi, etnik guruh), shu jumladan rivojlanish nuqtai nazaridan axloqiy tuyg'ular, xayrixohlik va hissiy va axloqiy munosabat jonlilik, tushunish tuyg'ular boshqalar odamlarning va hamdardlik ular;

– turli xil ma'lumotnoma nashrlaridan foydalaning (lug'atlar, ensiklopediyalar) ma'lumot izlash uchun inson va jamiyat haqidagi bolalar adabiyoti, javoblar yoqilgan savollar, tushuntirishlar Uchun yaratish Shaxsiy og'zaki yoki yozilgan bayonotlar.

Bitiruvchi oladi imkoniyat o'rganish:

– boshqalar bilan ajralmas aloqangizdan xabardor bo'ling ijtimoiy guruhlar;

– mamlakat va shaxs uchun eng muhim voqealar va faktlarni navigatsiya qilish o'tmish va hozirgi davrni o'rganish; ularning kelajakka ta'sirini baholash, egallash mavzular eng tuyg'u tarixiy istiqbollari;

– insonning ichki dunyosi boyligining ko'rinishlarini kuzatish va tasvirlash asrning ijodiy faoliyatida oila manfaati, ta'lim manfaatlari yo'lida tanasi tashkilot, jamiyat, etnik guruh, mamlakat;

– birgalikda tuzilganiga hurmat va rioya qilishga tayyorlik ko'rsatish shartnomalar va qoidalar, shu jumladan kattalar bilan muloqot qilish qoidalari va rasmiy muhitda tengdoshlar; jamoada ishtirok etish kommunikativ tadbirlar V axborot tarbiyaviy atrof-muhit;

– birgalikdagi faoliyatda umumiy maqsadni va unga erishish yo'llarini aniqlash nia; funktsiyalar va rollarni taqsimlash bo'yicha kelishib olish; o'zaro amalga oshirish birgalikdagi faoliyatda nazorat qilish; o'zlarini munosib baholaydilar xulq-atvor va xulq-atvor atrofdagi "Atrofdagi dunyo" fanining asosiy mazmuni bilan ifodalanadi Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyati, sabablari va o'zaro bog'liqligi, tabiatning rivojlanish bosqichlari, jumladan, tirik organizmlarning evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy- ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o'zaro aloqadorligi va ta'siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, xo'jalik jarayonlarini samarali yuritish va boshqarish tamoyillari, sog'lom turmush tarzining mohiyati va ahamiyati haqida nazariy hamda amaliy bilimlar tizimini tarkib toptirish tabiiy fanlar blok-modulining asosiy vazifalarini belgilab beradi.

Bolalarning ichki motivatsiyasi tabiiy fanlarni o'zlashtirishga qiziqishi, ular orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunishi, atrof-muhit va inson muammolarini anglashi,

ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o‘rin egallaydi.

Fanlarning o‘zaro integratsiyasi bolalarlar tomonidan tabiatni bir butun borliq sifatida anglanishi, ularning tafakkurida olamning yagona tabiiy-ilmiy manzarasi vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya Bolalarlarda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyat va muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish yo‘llari, sog‘lom turmush tarziga amal qilish tamoyillarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

STEAM ta’limi asosida tabiiy fanlar yo‘nalishida bolalarlarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Bolalarlar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan xalqaro baholash dasturi (**PISA, TIMSS**) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari hamda mustaqil bajarishga va ijodiy, kreativ fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o‘qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda nafaqat ularning o‘zaro ichki, balki tashqi, ya’ni turdosh blok-modullar tarkibiga kiruvchi fanlar bilan integratsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Jumladan, quyidagi fan yo‘nalishlari bilan o‘zaro chambarchas aloqalari muhim hisoblanadi: Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o‘zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo‘lishi fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi, bu esa O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga matematikani o‘rgatish bo‘yicha xalqaro standartlarni joriy etish orqali ta’minlanadi.

Standart loyihasi tuzilishda quyidagi umume’tirof etilgan xalqaro meyorlardan foydalanildi:

1) Yevropa Kengashining “Uzluksiz ta’lim uchun tayanch kompetentsiyalar – umumevropa standartlari strukturasi” to‘g‘risidagi hujjati («Key competences for lifelong learning — a European Reference Framework»²⁴²)

2) Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) Xalqaro Bolalarlarni baholash Dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) standartlari²⁴³.

3) Ta’lim natijalarini baholash bo‘yicha Xalqaro Assotsiatsiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) Xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendentsiyalarini o‘rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) standartlari²⁴⁴.

²⁴² Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 “On key competences for lifelong learning” (2006/962/EC)

²⁴³ PISA 2012 Assessment and Analytical Framework (mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy).

²⁴⁴ Timss 2015 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Bitiruvchilarning matematika fanidan egallagan kompetentsiyalari darajalariga qo'yiladigan talablar ta'lim mazmuniga muvofiq ishlab chiqilgan, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim bo'yicha uzviy bo'lib, matematik kompetentsiyalarning deskriptorlari "can do" mazmunida tasvirlangan. Xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida ta'lim mazmuni va matematik kompetentsiya deskriptorlari Trends in international mathematics and science study center (TIMSS)) baholash standartlariga²⁴⁵ o'zaro bog'liq holda olindi hamda ular sodda va tushunarli shaklda berildi. Bitiruvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malaka darajalariga qo'yiladigan talablardan kelib chiqib, deskriptorlar:

– har bir darajani to'liq egallanganlikni ta'minlash uchun ta'limning barcha bosqichlarida o'quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqishda tuzuvchilar tomonidan inobatga olinishi, – O'zbekiston Respublikasida uzluksiz majburiy ta'limning barcha bosqichlari bitiruvchilarining davlat attestatsiyasi uchun baholash mezonlarini ishlab chiqishda nazarda tutilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

2. "Aniq va tabiiy fanlarni O'qitishning zamonaviy metodologiyasi: muammo va yechimlar" mavzusidagi aniq va tabiiy fanlar o'qituvchilari respublika Forumi tavsiyalari, "Ma'rifat" gazetasi 2016 yil 16 dekabrgi 99-soni).

3. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

4. Бондарчук Ю.В. Формирование творческих начал в процессе подготовки учителя // Развитие творческого мышления студентов на основе диалоговых методов обучения / Тез. докл. третьей межвуз. науч.-мегод. конф. Калинин: КГУ, 1990. - С. 21-23.

5.. Боровик С. С. Приобщение студентов-заочников к исследовательской работе средствами курса "Методы педагогических исследований" // Там же. С. 38-40.

6. Миллий ўқув дастури лойиҳаси. ХТВ 2020 йил. rtm.edu.uz.

7. Bateson D., Nicol C., Schroeder T. Alternative Assessment and Tables of Specification for the Third International Mathematics and Science Study, 1991.

8. Beaton A., Martin M. et al. Mathematics achievement in the middle school years: IEA's third international mathematics and science study (TIMSS), Boston College, Chestnut Hill, MA, 1996.

²⁴⁵ Timss 2015 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

ИНТЕГРАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТА, КАК ИСТОЧНИК ОСОЗНАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ.

Санакулв Хамроку Ризакулович к.п.н. профессор Зав. Каф. ТГПУ им. Низами

Цель стратегии, рассчитанной на 2017–2021 годы, — коренное повышение эффективности проводимых реформ, создание условий для обеспечения всестороннего и ускоренного развития государства и общества, реализация приоритетных направлений по модернизации страны и либерализация всех сфер жизни. Как отмечается в документе, всесторонний анализ пройденного Узбекистаном этапа независимого развития, а также изменяющаяся конъюнктура мировой экономики в условиях глобализации требуют выработки и реализации «кардинально новых идей и принципов дальнейшего устойчивого и опережающего развития страны». [2].

Стратегия действий будет реализована в пять этапов, каждый из которых предусматривает утверждение отдельной ежегодной Государственной программы по ее реализации в соответствии с объявляемым наименованием года. Развитие социальной сферы, направленное на последовательное повышение занятости и реализацию целевых программ по развитию сферы образования, культуры, науки, литературы, искусства и спорта, совершенствование государственной молодежной политики[2].

Основное достижение современной педагогики — оптимизация образовательного процесса через педагогику сотрудничества. Однако дефиниция сотрудничества остаётся нераскрытой до нашего времени. Студент был и остаётся объектом педагогической деятельности. Транслирует научные знания педагог, а студент выступает в роли реципиента и ретранслятора.

Раннюю профессиональную адаптацию личности обеспечивает реализация принципа непрерывности профессионально-педагогической направленности обучения [113, с. 56]. С первых лет обучения в вузе студент должен находиться в позиции не только обучаемого, но и педагога, ведущего обучение. Как видим, самые современные теории обучения опираются на старые постулаты. Чтобы знания стали ценными, необходимо актуализировать их, организуя самостоятельную работу студента. А для этого его нужно поставить на позицию не только ретранслятора, воспроизводящего знания, но и транслятора, носителя знаний.

Направленность педагогического воздействия и индивидуальный смысл студента порождают неустойчивое состояние системы, педагогический процесс становится неповторимым, мешает алгоритмизации и воспроизводимости обучения. Интенция студента, его природные дарования, индивидуальные способности, личностный смысл, иногда и идея несовпадения человека с собой и известными ценностями культуры взаимодействуют с зарождающимися профессиональным мировоззрением, мастерством и поведением педагога.

Учёным исследованы механизмы интеграции в педагогическом образовательном пространстве и выделены типы педагогических технологий с

позиции системности и органичности, так называемые интегральные технологии. В нашем обучении мы используем некоторые из них.

В нашем обучении мы проводим целенаправленную и систематическую работу по развитию элементов структуризации знаний. Студенты строят графы логических структур разнообразных вариативных и альтернативных программ; дают сравнительные характеристики их содержания. Составляют задачи-картинки для детей, тесты для малышей и младших школьников на различных уровнях усвоения a_0 , a_1 , a_2 . Осваивают методику целеполагания и применяют её в практической работе с детьми в условиях семьи, педагогической, методической, стажёрской практик.

Такая самостоятельная работа студентов, выполняемая с определённой дидактической целью, содержит установку не только на усвоение знаний, но и на поиск адекватных путей в обучении детей, т.е. способствует формированию профессиональной деятельности, мастерства.

Структурно-системное представление содержания различных программ выделяет сущностные компоненты, объединяет элементы в локальные смысловые структуры, устанавливает смысловые связи информации из лекций, книг, журналов... Каждый из указанных параметров описывает интегральную технологию.

Наш студент работает с широким спектром учебных пособий, программ, методических разработок, книг для детей и т.д. С первых дней обучения студента в вузе предлагается список научной, научно-педагогической, методической литературы по специальности. Дается установка на регулярное обращение к журналам «Дошкольное воспитание» и «Начальная школа». Умение работать с книгой формируется постепенно, от умения её найти в библиотечных фондах и провести записи по прочитанному до умения систематизировать материал, сделать доклад. Наилучшим помощником в этом являются собственно научные, математические знания. Математическая подготовка помогает не только ориентироваться во множестве литературных источников, но и выбирать грамотные научные разработки. Анализируя литературу для детей математического содержания, которая в изобилии представлена на книжных прилавках, студенты часто замечают недостатки, приводящие к формированию искажённых знаний.

Студенты изыскивают, также, старинные программы, учебники, «открывают» для себя старинные задачи и приёмы их решения. Часто студент излагает биографию известного учёного, методиста. Интересные работы, работа с литературными источниками развивает студентов, мышление перестаёт быть стереотипным, становится подвижным и критичным. В самостоятельной работе такого рода студент вырабатывает умение развёртывать объективную сущность знания на основе собственного смысла; умение свёртывать взаимосвязанную информацию, факты, явления. Основные знания обростают сущностными связями, которые надо установить и обосновать. Студент учится аргументировать свой смысл. Эти параметры интеграции характеризуют взаимосвязь объективного и субъективного смысла знаний, утверждают собственную правду, истину. Студент осознаёт интеграцию, осознаёт необходимость объективных знаний в образованном человеке и необходимость отработки своего личного педагогического мастерства.

К интегральной технологии относится не только умение установить и объяснить сущностные связи основных знаний, но и умение выявить и обосновать связи знаний основных и вспомогательных, умение моделировать новую смысловую схему знаний [135, с. 97].

Наши студенты разрабатывают различные дидактические материалы: настольные игры, альбомы с развивающимися заданиями, книжки-картинки для обучения детей счёту, составляют перечень простых задач, придумывают компьютерные игры. Выполненные пособия используются в аудиторной работе, обсуждаются и анализируются.

Организуя самостоятельную работу, отличающуюся интегральным характером деятельности студента, мы выделяем, прежде всего, конструктивные задания. Студенты разрабатывают и выполняют модели, придумывают и реализуют в аудиторных занятиях подвижные игры математического содержания, составляют картотеку известных дидактических игр и упражнений. На педагогической практике наблюдают детей, составляют конспекты уроков и занятий, перспективные планы; проводят педагогический эксперимент, анализируют детское творчество. Высшее достижение в области интегральных технологий – умение строить модель с учётом состояния аудитории и личного опыта студента. В нашем обучении бывает так, что студенты-заочники, имеющие большой практический опыт в качестве методистов детских садов, читают лекцию на своём курсе или для студентов дневного отделения по проблемам организации методической работы по математическому развитию в дошкольном образовательном учреждении или обобщают свой педагогический опыт учителя начальной школы.

Интегральные технологии расширяют поле методических приёмов, применяемых в обучении. Репродуктивные методы усвоения знаний обогащаются освоением аналитических, диалогических и исследовательских методов.

Аналитический метод обучения позволяет выражать и развивает профессиональную эрудицию и профессиональное поведение педагога. Студент размышляет, «ходит по лабиринтам поиска» учёного, открывает для себя новое, замечает неточность прежнего знания.

Педагогика интегральных технологий убеждает студента в необходимости приобретения знаний, вызывает радостное ощущение освоенности учебного материала, причастности к движению научной мысли. Студент не становится специалистом «созерцательного типа» (В.А. Сластенин), он уверен в себе и полон желания работать с детьми.

Отметим ещё один важный результат обучения по нашей интегрированной специальности. С изучением двух методик математического развития детей (методика детского сада и начальной школы) открывается новая функция математического образования – трансляция ценностей научного знания. Студент видит появляющуюся возможность осуществления последовательного и системного, непрерывного формирования математических представлений дошкольников и младшего школьника; понимает возможность организации системности в познавательной деятельности детей, упорядочения последовательности в изучении содержания; видит открывающиеся горизонты в математическом обучении детей 3 – 11 летнего возраста.

Во всяком случае, уже в опытной работе студентов заметно проникновение приёмов и методов дошкольного обучения в начальную школу и наоборот. Но самое главное, наш студент осознаёт необходимость формирования точных математических представлений и учитывает психолого-педагогические возрастные особенности детей.

При работе с дошкольниками студенты, наоборот, усиливают моменты формирования учебной деятельности детей. Они используют плакаты для устного счёта (например, полотно с цветком, на лепестках которого записаны примеры), работают по индивидуальным карточкам (например, на измерение длины отрезка), обращаются к записям на классной доске, если она есть (например, рисуют последовательность фигур), практикуют устное составление задач детьми по рисунку или цифровой записи, наводящие вопросы, работу по книге и т.д.

Как видим, реализация интегральных технологий математического обучения приводит в движение познавательные ресурсы студентов, обеспечивает высокий уровень общей активности и рост интеллектуальной инициативы, формирует внутреннюю мотивацию применения приобретённых знаний и действий, а зачастую – способствует формированию исследовательского стиля умственной деятельности. Известные методы традиционного обучения – словесные, наглядные, практические – в традиционном вузовском обучении на лекциях и практических занятиях за счёт использования интегральных технологий, активизируют учебно-познавательную деятельность студентов, их витагенный опыт и приобщают к непосредственной педагогической деятельности.

Литература

1. Мирзиёев Ш.М. Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа. Ташкент, “Узбекистан”, 2017 г, 48стр.
2. Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. к Указу Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947.

TECHNOLOGY FOR DEVELOPMENT OF CREATIVITY WHEN STUDYING A DICTIONARY OF LITERATURE AS VARIOUS TYPES OF ACTIVITIES IN PRIMARY EDUCATION

Sobirov Ravshanbek Hasanovich Alfraganus universiteti Master`s student

Abstract. *When learning to read, expanding a student's vocabulary is fundamental and involves more than simply mastering a list of words with which students will be familiar. The ability to use vocabulary is much more important: in communication, learning, and knowledge of the world around us.*

Key words: *readings, dictionary, exercises, assignments, students, teaching, education, formation of new words, grammar, linguistics, information, technology.*

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСТВА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРНОГО СЛОВАРА КАК РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Собиров Равшанбек Хасанович

Магистр университет Alfraganus

Аннотация. При обучении чтению расширение словарного запаса учащихся имеет основополагающее значение и предполагает нечто большее, чем простое освоение списка слов, с которыми учащиеся будут знакомы. Гораздо важнее умение использовать словарный запас: в общении, обучении, познании окружающего мира.

Ключевые слова: чтения, словарь, упражнения, задания, учащиеся, обучение, воспитание, образование новых слов, грамматика, лингвистика, информация, технология.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA LUG‘ATLAR BILAN ISHLASHNI O‘RGANISHDA IJODLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI.

Annotatsiya. O‘qishni o‘rganayotganda, talabaning so‘z boyligini kengaytirish asosiy ahamiyatga ega bo‘lib, talabalar tanish bo‘ladigan so‘zlar ro‘yxatini o‘zlashtirishdan ko‘proq narsani o‘z ichiga oladi. Lug‘atdan foydalanish qobiliyati juda muhim: muloqotda, o‘rganishda va atrofimizdagi dunyoni bilishda.

Tayanch so‘zlar: o‘qish, lug‘at, mashqlar, topshiriqlar, o‘quvchilar, o‘qitish, ta‘lim, yangi so‘zlarni shakllantirish, grammatika, tilshunoslik, axborot, texnologiya.

The use of the latest information technologies in classes with a foreign language dictionary allows the use of student-oriented interactive educational technology, helps to overcome the psychological barrier in using a foreign language as a means of communication, increases the effectiveness of learning and the quality of education. For example, when working with computer technologies, the role of the teacher changes, whose main task is to support and guide the development of students’ personalities and their creative search. This principle of cooperation and joint creativity is the basis of modernized education. The main goal of teaching foreign languages with a dictionary is to freely navigate a foreign language environment, and this is greatly facilitated by new multimedia innovations, which are defined as “information learning technologies that integrate audiovisual information of any form (text, graphics, animation, etc.), implementing interactive dialogue user with the system and a variety of forms of independent information processing activity.” Information technology is understood as a process that uses a set of means and methods for collecting, processing and transmitting data (primary information) to obtain new quality information about the state of an object, process or phenomenon (information product).

In recent years, the term “dictionary” is often synonymous with the term “computer technology”, since all information technologies are now in one way or another connected with the use of a computer. However, the term “information technology” is much broader and includes “computer technology” as a component. At the same time, information technologies based on the use of modern computer and network tools form the term “Modern information technologies” (1.66). Information and communication technologies

are understood as software, hardware-software and technical tools and devices operating on the basis of microprocessor-based computer technology, as well as modern term means and systems for broadcasting information, information exchange, providing operations for collecting, producing, accumulating, storing, processing , information transfer and the ability to access information resources of local and global computer networks.

The use of information and communication technologies in the educational process with dictionary studies causes significant changes in its organization, methods, and forms. In a word, ICT claims to model the learning process as a whole. For example, learning platforms, unlike computer programs, do not work with specific content, but only set the forms in which each educational material can be placed.

Information and communication technologies are understood as software, hardware-software and technical tools and devices operating on the basis of microprocessor-based computer technology, as well as modern term means and systems for broadcasting information, information exchange, providing operations for collecting, producing, accumulating, storing, processing, information transfer and the ability to access information resources of local and global computer networks.

In recent years, the term “dictionary” is often synonymous with the term “computer technology”, since all information technologies are now in one way or another connected with the use of a computer. However, the term “information technology” is much broader and includes “computer technology” as a component. At the same time, information technologies based on the use of modern computer and network tools form the term “Modern information technologies” (1.66). Information and communication technologies are understood as software, hardware-software and technical tools and devices operating on the basis of microprocessor-based computer technology, as well as modern term means and systems for broadcasting information, information exchange, providing operations for collecting, producing, accumulating, storing, processing , information transfer and the ability to access information resources of local and global computer networks.

One of the terms widely used with the dictionary is used in practice if information technologies are digital educational resources. In the process of teaching a foreign language, a variety of digital educational resources are widely used (Power Point presentations, On-line tests, training programs, electronic textbooks, Internet educational resources, etc.), which aim students at successful results. Unlike traditional methods, the use of information technologies guarantees the effectiveness of perception and memorization of educational material, saving educational time (3.43). With Words, the leading position among Internet technologies from a didactic point of view is occupied by learning management systems (LMS - Learning Management Systems). They are also called distance learning systems (DLS), learning platforms, and e-learning platforms. These platforms use a wide range of Internet technologies. Learning platforms are educational environments for providing online training courses, maintaining and managing them, and administering the learning process. The student has the opportunity to access the educational environment at any time, in any place where there is Internet access, which ensures the implementation of the principle of individualization of learning: the student goes through the material at his own pace, he has the opportunity to choose the sequence of completing tasks. Internet technologies as the main form of information technology play a positive role in the formation of foreign language communicative competence of

students, because Effective learning of a foreign language is based on working with authentic audio, video and printed materials.

The systematic use of information and communication technologies in the process of teaching foreign languages has the following results:

- improving the organization of classes,
- increasing the cognitive activity of students,
- activation of the creative potential of the student and teacher.
- save time (no need to go to the library);
- receive current news;
- use a wider range of periodicals;
- save time for the teacher when preparing a lesson (some texts are already didacticized: they have dictionaries, questions and assignments).

Thus, the use of ICT in the teaching process radically changes the content of the educational system. The organization of the educational process becomes individualized, makes it possible to focus it on each student, increases the positive motivation of students to learn, qualitatively changes self-control and monitoring of learning results, and timely adjusts both teaching and learning activities.

When teaching a foreign language, it is necessary to take into account all these features and the fact that many of those students who will take the matriculation exams want to take exams in a foreign language and choose the language in which they feel more confident. Therefore, their demands on the teacher increase regarding the provision of additional materials on vocabulary, grammar, and thematic support.

Many people want to be sure of their achievements in a foreign language and ask to check them using tests that will be included in the exams. Consequently, at this stage of learning, interest in a foreign language increases and greater demands are placed on the teacher.

During this period, students have a particularly strong desire for knowledge, and more interest is shown in the content of learning than in its process. It was believed that the main reason was insufficiently developed educational and cognitive motives. Therefore, it is necessary to use different teaching methods, including elements of innovative teaching in traditional teaching, as well as developing problem-based learning.

It is known that in the process of learning, new motives can be formed on the basis of old motives. To do this, it is necessary that cognitive and social motives turn into meaning-forming ones, i.e. enriched with personal meaning. And for the student at this time, motives related to his future profession have a personal meaning. Consequently, professional motives will prevail in the student's motivational sphere.

The student pays great attention to setting goals, since for him the main goal is to graduate from school and enter a university, and in order to achieve this, he has to overcome various obstacles associated with learning. Therefore, he is forced to monitor his successes and set, depending on their significance and implementation, more and more new goals, not always being able to choose for himself which of them are important and which are secondary.

REFERENCES

1. Boog J. Born to Read. How to make a child friends with a book - M.: Alpina nonfiction, 2015.

2. Dvoryak M.I. Features of studying phraseological units of the Russian language in elementary school. Vivatacademia. Available: http://academicon.ru/publ/filologija/dvorjak_m_i_osobennosti_izuchenija_frazeologicheskikh_edinic_russkogo_jazyka_v_nachalnoj_shkole/5-1-0-212

3. Davis B. The Day I Met a Whale. – St. Petersburg: Polyandria, 2015. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

4. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

5. Dzhumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshovna. Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

6. Zikeev A.G. Work on vocabulary in primary classes of special (correctional) schools. – M.: Academy, 2002.

7. Zelikova N.V., Chuvilova S.V. Working with dictionaries in elementary school. Public lesson. First of September. Available: <http://festival.1september.ru/articles/582806/>. 08/03/2017.

8. Elizarova E. R. How to evaluate the vocabulary of a modern schoolchild: content and technology of a test experiment // International Student Scientific Bulletin. – 2015. – No. 5 (part 1) // Available: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=12703> (date of access: 08/18/2017).

9. Lemov D. Mastery of the teacher. Proven techniques from outstanding teachers. – M.: Mann, Ivanov and Ferber, 2016.

10. Suskind D. Thirty million words. We develop the baby's brain simply by talking with him. – M.: Mann, Ivanov and Farber, 2016.

11. Dictionary of the Russian language. In 4 vols. – M.: Russian language, 1984.

12. Tolstova V. G. Enrichment of the vocabulary of junior schoolchildren // Young scientist. – 2014. – No. 7. – P. 565-567.

13. Uzorova O. V., Nefedova E. A. New diary of a young reader. – M.: AST, 2016. Children with language difficulties in primary school. Good practice guide, National Educational Psychological Service, 2015, page 4.

14. Using Big Books and Predictable Books by Priscilla Lynch. Copyright ©

15. Word Walls. Reading Rockets. URL:

http://www.readingrockets.org/strategies/word_walls. 02. 08.2017.

18. Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., DeBaryshe, B. D., Valdez Menchaca, M. C., et al. (1988). Accelerating language development through 1996, 2008 Scholastic Canada Ltd. picture book reading. Developmental Psychology, 24, 552–559.

MATEMATIKAGA IXTISOSLASHTIRILGAN BOSHLAG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISH XUXUSIYATLARI

Abdualimova Maxliyo Boshlang'ich ta'lim guruhi talabasi Ilmiy rahbar: pedagogika
fanlari nomzodi professor M.Djumayev

Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim berish sharoitida o'qituvchilarning o'z faoliyatiga yondashuvi ham o'zgarishi kerak. O'qituvchi bundan buyon darslik bilan birgalikda o'quvchilarga "ob'ektiv bilimlarni" yetkazuvchisi bo'lib qolmaydi. Zamonaviy o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarda tashabbuskorlik va mustaqillilik hissini hosil qilish, ularning har biri uchun o'zining iqtidori va qiziqishini amalga oshira oladigan rivojlantiruvchi muhitni yaratishdan iborat. Shuning uchun ham, matematika fani o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari, pedagogika ta'lim muassasalaridagi ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqilishini hamda zamonaviy metodik qo'llanmalarni yaratishni tavsiya etamiz.

Boshlang'ich sinflarda mashg'ulotlarni tashkil etish mohiyati juda katta ahamiyat kasb etadi. Matematikaga ixtisoslashtirilgan sinflarda matematika mashg'ulotlarda darslik materiallarini takrorlamaydigan materiallar o'rganilib, lekin e'tibor boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsdan olgan bilimni mustahkamlash va chuqurlashtirishga qaratilishi lozim.

Ayniqsa, sharq mutafakkirlari ijodini o'rganish, matematika darslari samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish har bir mashg'ulotlarda tavsiya etiladi. Masalan,

1-mashg'ulotda Abu Rayhon Beruniy;

2-mashg'ulotda Ibn Sino, keyingisida Al-Xorazmiy, Ulug'bek kabi mutafakkirlar merosidan boshlang'ich sinfga xos tomonlari o'rganiladi.

IV sinfda Matematikaga ixtisoslashtirilgan sinflarda matematika mashg'ulotlarda o'rganish mumkin bo'lgan taxminiy reja — Abu Ali ibn Sinoga bag'ishlangan mashg'ulot namunasini sizlarga havola etamiz.

1- mashg'ulot. Abu Ali ibn Sino haqida ma'lum ot.

2- mashg'ulot. Abu Ali ibn Sinoning „Al-hisob“ nomli asari. Ibn Sinoning „Ash-shifo“ nomli asari bo'limlaridan biri riyoziyot, hisob (arifmetika), handasa (geometriya) va aljabr (algebra) faniga bag'ishlangan.

Ibn Sino arifmetikasi arab tilida yozilgan bo'lib, to'rt bo'limdan iborat.

Birinchi bo'limda turli ketma-ketlik sonlar xossalari bayon etilgan.

Ikkinchi bo'limda sonlar tengligini tengsizligi bilan solishtirish amallari ko'rsatiladi.

Uchinchi bo'limda arifmetikaning geometriya qonunlaridan ayrimlari bilan bog'lanish ifodalanadi.

To'rtinchi bo'limda arifmetik va geometrik ko'rsatmali vositalar aniqlanadi.

IV sinfda matematikadan Matematikaga ixtisoslashtirilgan sinflarda matematika mashg'ulotlarda quyidagi xossalardan foydalanish mumkin.

Sonlarning xossalari

Ibn Sino aytishicha sonlarning tabiiy qatori shunday berilgan:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, ...

Bunday qatordagi har bir sonning boshqalariga turlicha bog'lanishlari xossalari olim tomonidan ko'rsatib beriladi.

Sonning eng ilgarigi mashhur xossasi

1. Har bir son yonidagi kichigi bilan kattasi yig'indisining yarmiga teng hamda o'zidan shunday teng uzoqlikdagi sonlar yig'indisining yarmiga teng.

Masalan, 5 ni tanlasak, yonidagi kichigi 4, kattasi 6. Ko'ramizki, $5=(4+6):2$, bu 5 dan 3 va 7, 2 va 8 dan teng uzoqlikda, shuning uchun $5=(3+7):2$ va $5=(2+8):2$.

2. Har bir son o'z-o'ziga ko'paytmasining 2 martasiga 2 qo'shilgani bilan ikki yondagi qo'shni sonning o'z-o'ziga ko'paytmasi yig'indisiga teng bo'ladi.

Berilgan son 6 bo'lsin, yonidagi sonlar 5 va 7.

$$6 \cdot 6 \cdot 2 + 2 = 74, \quad 5 \cdot 5 + 7 \cdot 7 = 74.$$

$$\text{Demak, } 6 \cdot 6 \cdot 2 + 2 = 5 \cdot 5 + 7 \cdot 7.$$

3. Har qanday sonning o'z-o'ziga ko'paytmasi unga qo'shni bo'lgan sonlar ko'paytmasiga bir qo'shilganiga teng:

$$\text{Masalan, } 5 \cdot 5 = 4 \cdot 6 + 1 \text{ yoki } 8 \cdot 8 = 7 \cdot 9 + 1.$$

4. Sonlar sanog'i toq bo'lsin: $1+2+3+4+5+6+7$ — sanog'i 7 ta. Buni $7+6+5+4+3+2+1$ ko'rinishda yozamiz. Tushunish osonki, $7 \cdot (7+1):2=28$.

5. Sonlar sanog'i juft bo'lsin: $1+2+3+4$, sanog'i 4 ta. $4+3+2+1$ ko'rinishda yozamiz, bundan $4 \cdot (4+1):2=10$.

Qo'shishga tegishli xossalari

1. Sonlar ketma-ket ortib boruvchi bo'libgina qolmay, 2 tadan, 3 tadan, 4 tadan... ortib boruvchi bo'lsin.

Birov aytsaki, qatordagi sonlarning birinchisi 4, ikkinchisi 7, uchinchisi 10, ya'ni keyingi har biri oldingisidan 3 tadan ortiq bo'lsa, unday qatordagi 7 ta son yig'indisi qancha desa, shunday 2 ta qator yozamiz:

$$4 + 7 + 10 + 13 + 16 + 19 + 22 = 91$$

$$22 + 19 + 16 + 13 + 10 + 7 + 4 = 91.$$

Natijadan shu narsa ma'lum ki, bitta qator yig'indisi:

$$7 \cdot ((4 + 22) : 2) = 7 \cdot 13 = 91.$$

Demak, qatordagi sonlar yig'indisi birinchi son bilan oxirgi son yig'indisining yarmi bilan, qatordagi sonlar sanog'i ko'paytmasiga teng bo'ladi.

Qatordagi sonlar bittadan ortib boruvchi bo'lsin:

$1 + 2 + 3 + 4 + 5$. Qatorda 5 ta son bor. Bularning yig'indisi:

$$5 \cdot (1 + 5) : 2 = 5 \cdot 3 = 15 \text{ yoki } 1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15.$$

2. Sonlar qatoridagi toq sonlar yig'indisi sonlar sanog'ining o'z-o'ziga ko'paytmasiga teng. Masalan, qatordagi sonlar:

$1 + 3 + 5 + 7 + 9$ bo'lsin. Sanog'i 5 ta. Yig'indisi $5 \cdot 5 = 25$ bo'ladi. Shuningdek, $1 + 3 = 2 \cdot 2 = 4$; $1 + 3 + 5 = 3 \cdot 3 = 9$;

$1 + 3 + 5 + 7 = 4 \cdot 4 = 16$; $1 + 3 + 5 + 7 + \dots + 33 + 37 + 39 = 20 \cdot 20 = 400$. Chunki, bu qatordagi sonlar sanog'i 20 ta, qonuniyatni chiqarish uchun $1 + 3 + 5 + 7$ qatorni $1 + (2 + 1) + (3 + 2) + (4 + 3)$ ko'rinishda yoki $1 + 2 + 3 + 4 + 1 + 2 + 3$, yoki $1 + 2 + 3 + 4 + 3 + 2 + 1$, yoki $1 + 2 + 3 + 3 + 2 + 1 + 4$ ko'rinishda, yoki $(1 + 3) \cdot 3 + 4$, yoki $4 \cdot 3 + 4$, yoki $4 \cdot 4 = 16$ ko'rinishda yozamiz.

3. Opa-singil Mohigul va Maqsuda, aka-uka Jasur va Jahongir barcha bir va ikki xonali sonlarni bo'linishiga ko'ra tekshirib chiqishib, quyidagi xulosaga kelishdi. 2, 3, 5,

7, 9, 11, 13, 15, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 61, 67, 71, 73, 79, 83, 89, 97 lar „xudbin“ sonlar ekan. Ya'ni ular o'zlaridan tashqari faqat 1 soniga bo'linadi, boshqa hech bir songa bo'linmaydigan sonlar toifasiga kirar ekan. Buni tekshirib ko'ring.

4, 9, 25, 49 sonlari esa „xasis“ – atigi birgina bo'luvchisi bor sonlar guruhini tashkil etishar ekan.

Ikki va undan ortiq bo'luvchisi bor sonlar ko'pchilikni — tekshirilgan sonlarning uchdan ikki qismini tashkil etisharkan. Ammo, to'rtta son : 60, 72, 90, 96 larning bag'rlari juda keng ekan. Negaki, ularning har biri o'zlari va 1 ni istisno etganda oz emas, ko'p emas, roppa-rosa o'ntadan songa bo'linishar ekan!!!

$$60 = 2 \cdot 30, 3 \cdot 20, 4 \cdot 15, 5 \cdot 12, 6 \cdot 10 \text{ va h.k.}$$

$$72 = 2 \cdot 36, 3 \cdot 24, 4 \cdot 18, 6 \cdot 12, 8 \cdot 9 \text{ va h.k.}$$

$$90 = 2 \cdot 45, 3 \cdot 30, 5 \cdot 18, 6 \cdot 15, 9 \cdot 10 \text{ va h.k.}$$

$$96 = 2 \cdot 48, 3 \cdot 32, 4 \cdot 24, 6 \cdot 16, 8 \cdot 12 \text{ va h.k.}$$

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi. (O O'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol" 2016 yil. 426 b.

2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G'. Boshlangi'ch sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (O O'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiya" 2005 yil.

3. Jumayev M.E, Boshlangi'ch sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (O O'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi" 2004 yil.

4. Jumayev M.E, Boshlangi'ch sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari. (O O'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "Yangi asr avlodi" 2006 yil.

5. Tadjiyeva Z.G', Abdullayeva B.S., Jumayev M.E., Sidelnikova R.I., Sadikova A.V. Методика преподавания математики.—Т.:Turon-Iqbol,2011. 336 s.

6 Mathematics syllabuses. Curriculum planning and development division, Singapore Ministry of education. 2015

30. Character and Citizenship Syllabuses. Framework for 21st Century competencies and Student outcomes. Student development curriculum division, Singapore Ministry of education. 2016 .

7. The National School Curriculum, Curriculum and Assesment Guide. CDC-HKEAA Committee. Hong Kong. <http://www.emb.gov.hk/cr>

8. Ginsburg A., Leinwand S., and Decker K., "Informing Grades 1-6 Standards Development: What Can Be Learned from High-Performing Hong Kong, Korea, and Singapore?" American Institutes for Research, 2009.

9. California Common Core State Standards. Mathematics. Electronic Edition. Adopted by the California State Board of Education August 2010 and modified January 2013. ISBN 978-0-8011-1748-8.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ЁНДАШУВЛАРИ АСОСИДА ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Saidova Ra'no Boshlang'ich ta'lim guruhi talabasi Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari nomzodi professor M.Djumayev

Бугунги кунда талаба шахсини барча имкониятларини юзага чиқариш учун албатта таълим шахсга йўналтирилган характерда бўлиши талаб этилади. Бунинг учун таълимни ташкил этиш жараёнида талабанинг қобилиятлари, эҳтиёжлари ва ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш лозим. Ана шу элементлар ҳисобга олинган тақдирда ўз-ўзидан табақалаштирилган, ривожлантирувчи, ўқишга бўлган мотивларни кучайтирувчи “субъект-субъект” концепциясига асосланган таълим тизими келиб чиқади.

Анъанавий таълим тизимида чуқур ўрнашиб қолган педагогик парадигмалардан бири бу субъект-объект муносабатларидир.

Бу ёндашув немис педагоги И.Ф.Гербард томонидан (1776-1841йиллар) киритилган. Бундй ёндашувда педагог субъект рлини бажаради ва қандай ўқитиш, қандай талабаларни ишлаб чиқиш, талабалар жамоасини қай йўналишда ривожлантиришни фақат ўз ёндашуви асосида ҳал этади. Талабалар эса пассив ҳолда объект ролини бажаради. Талабаларнинг асосий фаолияти эслаб қолиш, тушиниш, қўллашга ўрганиш ҳисобланади. Бу парагдимага қарши ғояни америкалик педагог Д. Дьюи ишлаб (1859-1952) чиқади. Унинг фикрича нимани ва қандай ўқиш лозим деган саволларга жавоб топишда талабага ҳам эркинлик бериш ва унинг хоҳишларини ҳисобга олиш лозим. Токи талаба ўз фаолиятини, ўз тақдирини, ўз ҳаётини мустақил бошқаришга фаол киришсин. Бу концепция “субъект-субъект” муносабатлари сифатида тан олинди ва кўпгина ривожланган давлатлар таълим тизимида ўз ўрнига эга.

Айтиш жоизки, таълим тарихида йиғилган бой дидактик тажрибанинг ижобий жиҳатлари ўз аксини модулли таълимда топди.

“Модулли таълим ” тушунчаси 1971 йилларда Дж.Рассел томонидан киритилди. Рассел модулни ўқув пакети сифатида талқин этади ва унга ўқув материалнинг концептуал бирлигини ўрганишга оид ҳаракатларни киратади. Б.М.Гольдшмид – модулни талабага маълум кўзланган натижага етишга ёрдам берувчи мустақил бирлик сифатида талқин этади (1972 й).

Г.Оуенс модулни ёпиқ комплекс сифатида талқин этади ва бу комплексга ўқитувчи, ўқувчи, ўрганиладиган ахборот материали, воситаларни киритади.(1975 й).

Замонавий тадқиқотчилардан бири П.А.Юцявичене модулни маълум даражадаги мустақил ахборотдан ҳамда мақсадли равишдаги методик бошқарув асосида мақсад қилиб қўйилган натижаларни таъминлашга қаратилган бирлик сифатида таҳлил этади.

Н.В. Борисова, В.М. К.Я. Вазина, Гареев, Е.М. Дурко, В.В. Карпов, М.Н. Катханов, С.И. Куликов, П. Юцявичене ва бошқа олимларнинг фикрларини ўрганиш натижасида қуйидаги кўринишлардаги модуллари ажаратиш мумкин:

- мустақил концептуал кичик бирлик;

- модуль мустақил бирлик сифатида бир ўқув курсини ўз ичига олиб, бир неча блокларни ўзида мужассам этади;
- модуль маълум мутахассисликка тегишли бўлган бир қанча ўқув предметларни ўзида мужассамлаштирувчи фанлараро бирлик бўла олади;
- аниқ бир мутахассисликни эгаллашга йўналтирилган касбий таълим модули.

Ноанъанавий таълимнинг назарий ғоялари, интерфаол методлар ва таълим инновациялари.

Модулли таълим юқорида айтиб ўтилганидек “субъект-субъект” муносабатларига қурилган. Шу сабабали талабаларнинг мустақил фаолиятига катта эътибор қаратилади. Талаба мустақил фаолиятини самарали бўлиши учун педагогдан турли хилдаги маслаҳатлар тизими талаб қилинади. Шу сабабли хориж тажрибасида педагогик ёрдамнинг турли кўринишлари такомиллашиб борди ва бугунги кунда педагогик фаолиятига кўра бир қанча тушунчалар келиб чиқишига сабаб бўлди. Улардан баъзиларини кўриб чиқамиз.

Тьютер - (лот. *tutorem* — маслаҳатчи) фаолияти талабаларга ўқув жараёнига мослашиш, вужудга келувчи айрим саволларга жавоб топишга ёрдамлашишга қаратилган.

Эдвайзер- (*advisor* - қадимги француз сўзи “*avisen*”, “ўйламоқ” сўзидан олинган) индивидуал ҳолда диплом иши, курс ишини ишлаб чиқиш, илмий-тадқиқот олиб бориш, индивидуал дастурларни ишлаб чиқиш жараёнида маслаҳатчидир.

Фасилитатор (ингл. *facilitator*, лот. *facilis* — «енгил, қулай» деган маънони билдиради) — **фасилитатор** гуруҳларда фаолиятни ташкил этишда кўмаклашади. У гуруҳлардаги фаолиятни самарали бўлишини таъминлаши, гуруҳда соҳлом коммуникацияни ўрнатиши, гуруҳда ишлаш қоидаларига ва регаментларга амал қилишни таъминлаши жоиз. Фасилитатор гуруҳда қулай психологик муҳитни яратади ва фаолиятни самарали бўлишига ёрдам беради. Ушбу тушунча мумтоз психолог Роджерс Карл томонидан киритилган бўлиб, инглиз забон мамлакатларининг таълим муассасаларида кенг фойдаланилади. 1989 йилдан буён Халқаро бош фасилитаорлар ассоциацияси (*The International Association of Facilitators*) фаолият юритиб келмоқда. Бугунги кунда унинг фаолиятида 63 давлатнинг 1200 аъзоси иштирок этмоқда. Фасилитатор фаолияти турли моделларда учрайди. Қозоғистон миллий тиббиёт университетида бўлажак шифокорларни касбий фаолиятини моҳиятини чуқур тушиниши ва ўз шахсини мутахассис сифатида тараққиётини таъминлашда психологик-педагогик ёрдам кўрсатишга йўналтирилган. Фасилитатор фаолияти ҳар қандай тренингнинг таркибига киради. Турли амалий фаолиятларни онлайн тизимида, гуруҳларда ташкил этиш жараёнида фасилитаторлик хусусиятлари ўз аксини топади.

Модератор - (лот. *moderor* — меъёрлаштираман, текшираман) қабул қилинган қоидаларга амал қилишни текширади, талабаларнинг қобилиятларни очилишига, билиш фаолиятини активлаштиришга ёрдам беради.

Супервизор- қуйидаги тўрт фазифани бажаради: ўқитувчи сифатида ўргатади, фасилитаторлик, маслаҳатчи, эксперт вазифани бажаради.

Супервизия — бу ўзаро муносабатлар тизими бўлиб, супервизор томонидан касбий фаолиятга оид бошқа мутахассисга маслаҳатлар беришни кўзда тутади. Бу

фаолият айниқса психотерапевтларни тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга. Супервизия касбий компетентликни оширишга, билим, кўнкмаларни янада такамоллаштиришга ва шахсий камолотга эришишга ёрдам беради. Баъзи мутахассисликларни ўқув режасида (Клиник психология) “Супервизорлик” курси ўқитилади. У мажбурий амалий курс ҳисобланади. Умуман олганда, юқорида қайд этилган тушунчалар бир маъно ва бир вазифани ўзида акс эттирмайди. Улар орасида аниқ чегара ўтказиш қийин. Улар ҳаммаси маслаҳат тизимига эга бўлиб, қандайдир фаолиятга урғу берган ҳолда олиб борилади. Лекин турли олийгоҳларда ушбу фаолиятлар турлирча номланиши ҳам мумкин.

Кейинги вақтларда модулли таълим тизимида комплекс ёндашув тамойили кучайиб бормоқда. Унда турли шакл, усуллар мослаштирилган ҳолда жойлаштирилмоқда. Бугунги кунда аралаш таълим инновация сифатида кириб келмоқда.

Деклан Берн "blended learning" (аралаш таълим) ҳақида шундай дейди-ушбу таълим бой педагогик тажрибадан самарали фойдаланишга қаратилган. Бундай ёндашув ахборотни тақдим этишда турли методикалардан фойдаланишни, таълимни ташкил этишда ва таълим жараёнида ахборот технологиялари, индивидуал ва гуруҳларда анъанавий фаолиятни ташкил этишга асосланиши мумкин. Бундай турлича ёндашув талабани чарчатмайди ва ўқишга бўлган мотивларини кучайтиради. Асосий масала танланган методикаларнинг ўзаро муттаносиблигини таъминлаш ва кам ҳаражат асосида юқори самарадорликка эришиш ҳисобланади.

Аралаш таълим кўпроқ тренингларни ташкил этишни талаб этади. Тренингларни ташкил этишда қуйидаги босқичларга эътибор қаратиш лозим:

1. Тайёргарлик босқичи.
1. Мақсадларни аниқлаб олиш босқичи.
2. Тренингни ўтказиш босқичи.

Бугунги кунда blended learning таълими деганда кундузги анъанавий таълим ва масофавий таълимнинг элементларини комбинацияси ҳам тушунилмоқда. Бу тизимда ўқитувчи таълим марказида қолади ва интернет имкониятларидан кенг ва самарали фойдаланди. Айтиш жоизки, ахборот технологияларининг таълим тизимидаги аҳамияти беъқиёс, тобора унинг янги кўринишлари таклиф этилмоқда. Таълим тизимига ушбу технологияларнинг кириб келиши тарихига назар ташласак.

XVIII аср охирида Европада, мунтазам равишда фаолият кўрсатувчи ва кўпчилик аҳоли учун имкониятли бўлган почта алоқасининг жорий қилиниши натижасида “корреспондентлик ўқуви” пайдо бўлди. Ўқувчилар почта орқали ўқув материаллари олар ва ўқитувчилар билан ёзма алоқа олиб борардилар ҳамда илмий иш шаклида ёки ишонч билдирилган шахсга имтиҳон топширардилар. Россияда бундай шакл XIX аср охирида пайдо бўлди. XX аср боши технологияларнинг жўшқин ривожланиши радио ва телевидениенинг пайдо бўлиши масофавий ўқитиш усуллариغا янги ўзгаришлар киритди. Бундай технологияларнинг кириб келиши жамият ҳаётининг кескин ўсиши билан боғлиқ бўлиб, ўқувчилар аудиторияси бир неча юз баробар ошиб кетди. XX асрнинг 50-йилларидан ўқув-телекўрсатувлар ташкил қилина бошлади. Бироқ телевидение ва радиога олиб борилаётган бундай ўқув машғулотларининг жиддий камчилиги мавжуд эди, яъни ўқувчида қайтарув

алоқа олиш имкониятлари мавжуд эмас эди. 1969 йил Буюк Британияда жаҳонда биринчи бўлиб масофавий таълим университети очилди. Университет "Буюк Британия очик университети" деб номланди. Унинг бундай номланишининг сабаби, машғулот аудиторияларига тез-тез бориш зарурияти бўлмаган ҳолларда, юқори бўлмаган ҳақ ҳисобига масофавий билим олиш имкониятларини очиш эди.

Хорижий мамлакатларда масофавий ўқитиш дастурлари асосида фаолият юритувчи машҳур университетлар вужудга келди. Жумладан, University of South Africa 1946. Fern Universitat in Hagen (Германия, 1974). Миллий технология университети АҚШ 1984 (инженер мутахассислиги бўйича дастурлар асосида масофавий машғулотлар олиб борилади)), Хаген очик университети (Германия), ИНТЕС коллеж Кейптаун (ЮАР), Испания масофавий ўқитиш миллий университети, Британия очик университетининг очик бизнес мактаби, Австралия ҳудудий ахборот тармоғи ва ҳоказолар. Масофадан ўқитиш таълимининг оммавийлашувида Интернет ("on-line")нинг роли, телекоммуникацияларнинг ўрни, барча инсонларнинг Интернетга баробар очик ташрифи учун йўлак WWW (Web) технологиясини яратган олим Тим Бернерс Лининг хизмати беқиёсдир. Ҳозирги кунда масофавий таълим АҚШда мукамал шаклланган бўлиб, унинг вужудга келиши 1970-йиллар охирига бориб тақалади. Дунёда интерактив таълим олишнинг кўплаб базалари вужудга келяпти. Жумладан, Британия очик университетига қарашли масофавий таълим умумжаҳон марказининг маълумотлар базасини мисол қилиб келтириш мумкин. Дистант услубида Халқаро Кенгаш фаолият кўрсатяпти, "D – Learning" – масофавий таълим олаётган тингловчиларнинг сони тобора ортиб борапти. Ўтган асрнинг 80-йиллари охирида шахсий компьютер имкониятларининг ошиши ўқитиш тизимини соддалаштириш ва автоматлаштириш билан боғлиқ янги имкониятларни вужудга келтирди. Компьютер ўргатувчи дастурлар ҳар хил ўйинлар шаклида пайдо бўлди.

XXI аср компьютерлари ва Интернет масофавий ўқитишнинг тезкорлик ва соддалаштирилган тартибда кенг тарқалишига имкон берди. Интернет радио ва телевидениега нисбатан жуда катта силжишларга олиб келди. Ҳар қандай ўқувчи билан у қаерда жойлашганлигидан қатъи назар мулоқотга киришиш ва қайтарув алоқага киришиш имкониятлари пайдо бўлди. Тезкор интернетнинг тарқалиши ўқиш учун "онлайн" семинар тизимига ўтиш имконини берди ва натижада масофавий ўқитиш тизими вужудга келди. Масофавий ўқитиш жараёнида тингловчиларнинг ҳамма вақт аудиторияда бўлиши талаб қилинмайди. Масофавий ўқитишни амалга оширувчи кўпчилик ўқув муассасаларида умумий машғулотлар ўтказиб келинмоқда, айрим ҳолатларда улар кечки вақт ёки дам олиш кунлари ўтказилади. Бундай машғулотларда тингловчиларнинг қатнашиши шарт эмас, бироқ тингловчиларнинг амалий кўникмаларини шакллантириш учун уларнинг бундай машғулотларда иштирок этиши жуда фойдали ҳисобланади.

Масофавий ўқиш таълим беришда икки асосий ёндашишни изоҳлаб беради – булар кенгайтириш ва трансформация моделларидир.

Кенгайтириш моделида ўқитиш технологияси ҳозирги анъанавий усулдан деярли фарқ қилмайди. Трансформация модели ўқитувчи ва тингловчи ҳамкорлиги учун ахборот-коммуникация технологиялари воситаларини ўзида мужассам қилади.

Бугун масафавий таълимнинг яна бир тури «webinar» (1998 йилда бу термин мулоқатга киритилди) технология вужудга келди. Вебинар технология ўқитишни web –технология асосида интерактив ҳолда ташкил этишни назарда тутди. Бу технология нафақат тингловчиларга ахборотни етказди балки, улар билан мулоқатга киришиш (оғзаки, ёзма) имконини яратади, яъни семинар кўринишида фикрларни алмашиш, ўз фикрини баён этиш мумкин. Бошқача қилиб айтганда интернет тармоғи асосида ташкил этилувчи таълим ҳам субъект-субъект парадигмасига ўтмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий Ўрта таълим тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида” ги 140-сонли қарори.
2. Ш.Мирзиёев Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент –“Ўзбекистон” -2016.56 Б.
3. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
4. Ишмухамедов Р.Ж., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар.– Т.: “Нихол” нашриёти 2016.–279б.
5. Сергеев И.С. Основы педагогической деятельности: Учебное пособие. – СПб.: Питер. Серия “Учебное пособие”, 2004–316 с.

Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Мультимедиа умумтаълим дастурларини ривожлантириш маркази: www.eduportal.uz, www.multimedia.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МЕТОДИК МАТЕМАТИК ТАЙЁРГАРЛИК КОНЦЕПЦИЯСИННГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Nurimbetova Shahnoza Boshlang'ich ta'lim guruhi talabasi
Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari nomzodi professor M.Djumayev

Annotatsiya. Ta'limning jamiyat hayotidagi o'rni ko'p jihatdan odamlarning bilimlari, tajribasi, qobiliyatlari, ko'nikmalari, kasbiy va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatlarining ijtimoiy rivojlanishdagi roli bilan belgilanadi.

Калит сўзлар. Таълим ва тарбия, концепция, компетенция, бўлажак ўқитувчи, методик тайёргарлик, математика.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. Место образования в жизни общества во многом определяются той ролью, которую играют в общественном развитии знания людей, их опыт, умения, навыки, возможности развития профессиональных и личностных качеств.

Ключевые слова. Образование и воспитание, понятие, компетентность, будущий учитель, методическая подготовка, математика.

MAIN DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF METHODOLOGICAL AND MATHEMATICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF THE INITIAL CLASSES

Annotation. Formation place in a society life abilities, skills, possibilities of development of professional and personal qualities are in many respects defined by that role which play social development of knowledge of people, their experience.

Key words. Education and upbringing, concept, competence, future teacher, methodological training, mathematics.

Respublikamiz ta'lim tizimida so'ngi yigima yil mobaynida yosh avlodni aqliy, jismoniy va kamolotga yetkazishda ko'p islohatlar amalga oshirildi.

Yangi O'zbekiston taraiiyot strategiyasi yo'nalishi bo'yicha ta'lim darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligi to'g'risida fikrlarini bildirib, ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e'tiborini o'ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta'kidla, o'tamiz. "Harakatlar strategiyasida ta'lim sifatini oshirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish masalalari alohida o'rin egallaydi. Harakatlar strategiyasi xonalari faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad - O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasiga yanada kengroq jalb qilishdir. [2]

Yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali kadrlar bo'lib O'zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini ta'minlash maqsadida ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda, shunga javoban tadqiqot ishimizni samarali va amaliyotga joriy etishda natijaviylikka yetiborni qaratmiz [1].

Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashdan asosiy maqsad ularning ilmiy-texnikaviy hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish orqali kasbi-ijodiy tayyorgarlik darajasini oshirishdir. Bu esa o'quvchilarning ijodiy shaxs sifatida shakllanishida xizmat qiluvchi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash sifatini takomillashtirishni, mavjud ta'lim texnologiyalarini qo'llab, zamonaviy talablar asosida yangilarini tashkil etish shva rivojlantirishni taqazo etadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash, uning samaradorligini oshirish shuning uchun ham muhimki, talabalar yosh xususiyatlariga ko'ra mustaqil faoliyat yuritish va hayyotiy maqsadni belgilab olishga nisbatan jiddiy munosabatda bo'ladilar. Shuning uchun ham talabalarga ijtimoiy munosabatlarning huquqiy meyorlarni singdirish ularda nomaqbul hatti harakatni sodir etishda himoya qiluvchi mezonlar haqida tasavvur qilish muhimdir.

Oliy ta'limmuassasalarida talabalar tomonidan amalga oshirilayotgan fan asoslarni uning amaliyotda qo'llash samaradorligini oshirish uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etadi:

- talabalarda ijodiy pedagogika oid madaniyatning shakllanishiga zamin hozirlash;
- yuqori malakali boshlang'ich sinf o'qituvchilarni tayyorlash, balki shaxs manfaatlarini qondirishga, ishonchni qaror topishiga erishish;
- fan asoslarni o'zlashtirishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishning yuzaga kelishini ta'minlash;
- meyoriy hujjatlarga nisbatan hurmatni qaror toptirish; ko'nikma va malakalarni shakllantirish, talabalarda ilmsizlikka qarshi kurash tuyg'usini tarbiyalash.

-bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarning ijodiy shaxs sifatida rivojlanishiga metodik tayyorgarligi yo'nalishlarini ishlab chiqish.

Demak, zamonaviy inson mustaqil qaror qabul qila oladigan, jamoada ishlay oladigan, tashabbuskor, yangiliklarga moslasha oladigan, mashaqqatli va asabiy xolatlarga chidamli, bu xolatlardan chiqib oladigan bo'lishi kerak. Hamma bunday sifatlarni matematika ta'limida kompetensiyaviy yondoshuvdan foydalanish asosida erishish mumkin.

Bugungi kunda iqtisodiy rivojlangan davlatlarda kompetensiyaviy yondoshuv ta'lim mazmunini modernizatsiya qilib, yangicha o'qitish yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu davlatlardagi umumiy ta'limning yangicha mazmunining asosini o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini hosil qilish va rivojlantirish tashkil etadi.

Ta'limga kompetensiyaviy yondoshuv eskirib qolgan "bilim, ko'nikma va malakani o'zlashtirish" konsepsiyasiga qarshi o'laroq, kasbiy, shaxsiy va jamiyatdagi kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan **turli ko'rinishdagi malakalarni o'quvchilar tomonidan egallashni** nazarda tutadi. Shunday qilib, kompetensiyaviy yondoshuvda matematik ta'limning asosini amaliy, tadbqiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishga qaratiladi. [4]

Bundan tashqari, tuzilayotgan ta'lim standartlari o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishlari, turli kasb egalari bo'lishlari va har tomonlama faol fuqaro bo'lishlari uchun zarur bo'ladigan sifatlarni aks ettirishi kerak.

Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo'lishi fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi, bu esa O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga matematikani o'rgatish bo'yicha xalqaro standartlarni joriy etish orqali ta'minlanadi.

Standart loyihasi tuzilishda quyidagi umume'tirof etilgan xalqaro meyorlardan foydalanildi:

1) Yevropa Kengashining “Uzluksiz ta’lim uchun tayanch kompetensiyalar – umumevropa standartlari strukturasi” to’g’risidagi hujjati («Key competences for lifelong learning — a European Reference Framework»²⁴⁶)

2) Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) Xalqaro o’quvchilarni baholash Dasturi (Programme for International Student Assessment (PISA)) standartlari²⁴⁷.

3) Ta’lim natijalarini baholash bo’yicha Xalqaro Assotsiatsiyasining (International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)) Xalqaro matematika va aniq va tabiiy fanlarning tendensiyalarini o’rganish markazi (Trends in international mathematics and science study Center (TIMSS)) standartlari²⁴⁸.

1-hujjatning ayrim holatlarini nazarda tutgan holda Xalq ta’lim vazirligi qoshidagi Respublika ta’lim markazi tavsiyasiga ko’ra matematika bo’yicha quyidagi tayanch kompetensiyalarga erishishga qaratilgan **ta’lim standartining yangi avlodini** yaratish olib borilmoqda²⁴⁹:

- Kommunikativ kompetensiya
- Axborot bilan ishlash kompetensiyasi
- Shaxs sifatida o’z-o’zini rivojlantirish kompetensiyasi
- Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi
- Umummadaniy kompetensiyalar
- Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo’lish

hamda foydalanish kompetensiyasi

- Matematik (fanga oid) kompetensiya

Kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o’z-o’zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy hamda fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo’lish hamda foydalanish kompetensiyalari tushunchalariga umumiy ta’riflar berilgan bo’lsa ham, biz bu kompetensiyalarga matematika fanining o’ziga xosligi va o’quvchilarning yoshi va psixologik xususiyatini xisobga olgan xolda yondashdik.

«Matematik kompetensiya» tushunchasiga kelsak, unga quyidagicha yondashilgan:²

Ta’rif: Matematik kompetensiya – kundalik holatlarda vujudga keladigan muammolarni hal etish uchun matematik mushohada yurita olish va uni qo’llay olish qobiliyatiga ega bo’lish.

Hisob-kitoblarni amalga oshirishning rivojlangan ko’nikmalariga tayangan holda asosiy urg’u tafakkur yuritish, bilim va malakalarga beriladi.

Matematik kompetensiya- turli darajada matematik mushohada yurita olish (mantiqiy va fazoviy tafakkur) hamda ma’lumotlarni taqdim etish usullarini puxta egallash va qo’llashni o’z ichiga oladi.

(Оригинал)

²⁴⁶ Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 “On key competences for lifelong learning” (2006/962/EC)

²⁴⁷ PISA 2012 Assessment and Analytical Framework (mathematics, reading, science, problem solving and financial literacy).

²⁴⁸ Timss 2015 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

²⁴⁹ Сингапур дастуридан Шухрат Исмоилов таржимаси.

Definition: Mathematical competence is the ability to develop and apply mathematical thinking in order to solve a range of problems in everyday situations. Building on a sound mastery of numeracy, the emphasis is on process and activity, as well as knowledge. Mathematical competence involves, to different degrees, the ability and willingness to use mathematical modes of thought (logical and spatial thinking) and presentation (formulas, models, constructs, graphs, charts). [5]

(Русча)

Определение: Математическая компетентность - способность развивать и применять математическое мышление для решения целого ряда проблем в повседневных ситуациях. Опираясь на развитые навыки вычислений, основное внимание уделяется на знания и умения. Математическая компетентность включает, в разной степени, способность и готовность применять математические способы мышления (логическое и пространственное мышление) и описания объектов (формулы, модели, конструкции, графики, диаграммы).

Matematik kompetensiya bilan bog'liq bo'lgan zarur bilim, malakalar va fanga bo'lgan qiziqish:

- Matematika fanidan zaruriy bilimlar sonlar, kattaliklar va strukturalar, asosiy amallar va ma'lumotlarni taqdim etish usullari, matematik tushuncha va terminlar haqida qat'iy bilimlarni, hamda matematika javob bera oladigan savollarni anglashlarni o'z ichiga oladi.

- Inson matematikaga hos mulohaza yuritish, matematikada isbotni va matematikaning tilini tushunishi, hamda buning uchun mos vositalardan foydalanishi malakalariga ega bo'lishi kerak.

- Inson uyida va ishdagi kundalik vaziyatlarda asosiy matematik qonunlar va asosiy matematik usullarni tadbiq etish hamda asoslangan mushohada yuritish ketma-ketligini qurish va uni baholash malakalariga ega bo'lishi kerak.

Matematikaga ijobiy munosabat haqiqatga nisbatdan hurmat, isbotlash uchun dalillarni izlash, ularning asoslanganligini baholay olish orqali shakllanadi.

(Оригинал) *Essential knowledge, skills and attitudes related to this competence:*

Necessary knowledge in mathematics includes a sound knowledge of numbers, measures and structures, basic operations and basic mathematical presentations, an understanding of mathematical terms and concepts, and an awareness of the questions to which mathematics can offer answers.

An individual should have the skills to apply basic mathematical principles and processes in everyday contexts at home and work, and to follow and assess chains of arguments. An individual should be able to reason mathematically, understand mathematical proof and communicate in mathematical language, and to use appropriate aids. A positive attitude in mathematics is based on the respect of truth and willingness to look for reasons and to assess their validity. [5]

(Русча) *Необходимые знания, умения и позитивное отношение к математике, связанные с математической компетенцией:*

Необходимые знания в математике включают в себя прочные знания о числах, величинах и структурах, основных операциях и базовых математических представлениях, понимание математических терминов и понятий, а также осознание вопросов, на которые математика может дать ответы.

Человек должен иметь навыки применения основных математических правил и способов в повседневных ситуациях дома и на работе, а также построения последовательности аргументированных рассуждений и их оценивания. Человек должен уметь математически рассуждать, иметь понимание о математическом доказательстве и математическом языке, а также использовать соответствующие средства.

Положительное отношение к математике формируется на уважении к истине и готовности искать аргументы и оценивать их обоснованность[4].

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, biz **«matematik kompetensiya» tushunchasiga quyidagicha yondashdik:** bu - vaziyatni strukturalash, matematik bogʻlanishlarni aniqlash, jarayonlarni matematik modellarini tuzish, ularni tahlil qilish va koʻrinishlarini oʻzgartirish, olingan natijalar boʻyicha tegishli asoslangan va maqbul hulosalar chiqarish orqali ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyor boʻlish.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1.Mirziyoyev SH.M. Obespecheniye verxovenstva zakona i interesov cheloveka – garantiya razvitiya strani i blagopoluchiya naroda.Tashkent, “Uzbekistan”, 2017 g, 48str.

2.2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Jumayev M. Matematika oʻqitish metodikasi. Turon iqbol. T.; 2016 yil 455 bet

4.M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

5.Djumaev M.I Taʼlim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpsti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpsti.uz>

6. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

7. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika, matematika, informatics.htm>.

8. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kuatbekova Karamat Perdeshevna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

9.Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>

10.Djumayev M.. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz

11. Singapur o'quv dasturi. Shuxrat Ismoilov tarjimasi asosida.

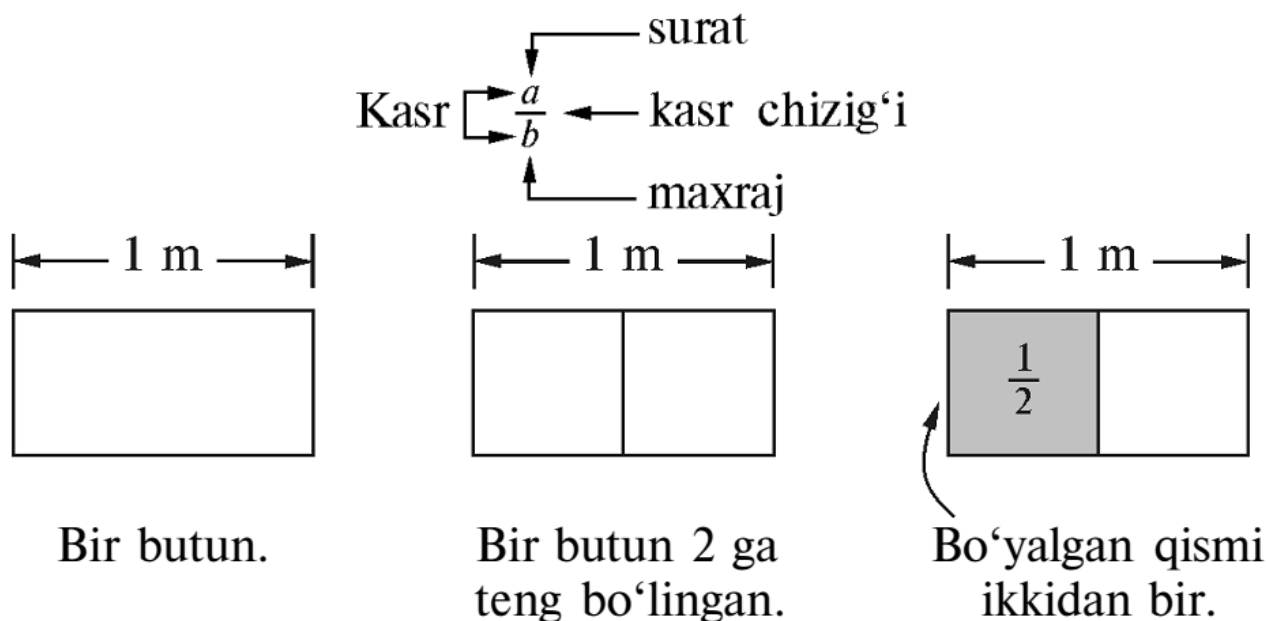
12.Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 “On key competences for lifelong learning” (2006/962/EC)

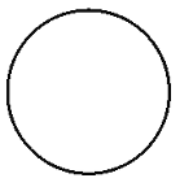
KASR TUSHUNCHASI BILAN TANISHTIRISH METODIKASI

Ro'zikulova Uljonoy Boshlang'ich ta'lim guruhi talabasi

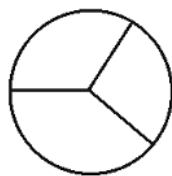
Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari nomzodi professor M.Djumayev

O'quvchilarni kasrlar bilan tanishtirish dasturga binoan 3-sinf dan boshlanadi. Kasrlarning hosil bo'lishi, ularni taqqoslash, sonning ulushini topish va berilgan ulushiga ko'ra sonning o'zini topish bilan tanishadilar. 4-sinf da 1 ning ulushi va bir necha ulushi va uning yozma ko'rinishi tasavvurlariga ega bo'ladilar. Kasr tushunchasi geometriyada kesma ulushi, miqdorlarning ulushi va boshqa geometrik shakllarning ulushlari bilan bevosita bog'langan.

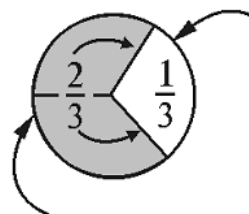

Bir butun
doira.

Bir butun
doira teng
uch qismga
bo'lingan.

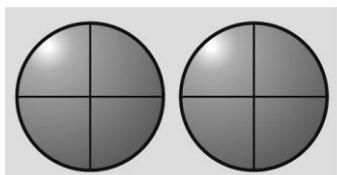
Bo'yalgan
qismi uchdan
ikki.

Bo'yalmagan
qismini
uchdan bir.

1- masala. Ikkita bir xil doiraning har biri 4 ta teng qismga bo'lingan. Bitta doira to'rtidan necha ulushga ega? Ikkita doira-chi? $1 = \frac{*}{4}$, $2 = \frac{*}{4}$ tengliklarni to'g'ri yozing.

Doiraning to'rtidan besh ulushini rangli qalam bilan bo'yang. Bo'yalgan qismi qanday ifodalanadi?

$\frac{*}{*}$ ni yozing.

Kasr tushunchasini hosil qilish butun narsalarni teng bo'laklarga bo'lish, kesish, sindirish, maydalashdan kelib chiqadi deyiladi. Boshlang'ich sinfdan oldin, ya'ni maktabgacha yoshdayoq kasr tushunchasining boshlang'ich tushunchalari berilgan. Masalan, olma, tarvuz, bodring, non va boshqalarni bir necha bo'laklarga bo'lib ko'rgan va boshlang'ich tushunchalarni olgan. Shu maqsadda bolalarni

ulushlar bilan, ularning yozilishi bilan tanishtirish, taqqoslashni o'rgatish, sonning ulushlari va ulushi bo'yicha sonni topishga doir masalalarni yechish kuzda tutiladi. Aytib o'tilgan barcha masalalar ko'rgazmali qilib ochib beriladi.

Yuqorida ko'rdikki, 3-sinfda birning ulushlari, ya'ni $1/2$, $1/3$, $1/4$ va hokazo ulushlarga oid tasavvurlarni hosil qilishdan iborat. Kasrlarni o'rgatish deyarli ko'rgazma asosida tushuntiriladi. Bu ko'rgazmalarga meva, qovun, tarvuz, geometrik shakl, cho'p, qog'oz va boshqa atrofdagi narsalarni olish mumkin.

Ko'rgazmali tushuntirishda, masalan, olmani teng ikkiga bo'lish, yordamida kasr hosil qilinadi. Shunga mos olmani teng bo'lmagan 2 bo'lakka bo'lib, u yarim olma emasligini, demak, kasrni hosil qilmaslikni tushintirish kerak. Faqat teng bo'lakka bo'lgandagina kasr son yoki butunning ulushi hosil bo'lishini mustahkam singdirish lozim.

Turli xil geometrik shakllar bilan ishlayotganda bu shakl yordamida ulushlarni hosil qiladilar, hamda uning ba'zi xossalarini keltirib chiqaradilar. Masalan, kvadratni teng 4 bo'lakka bo'lishda, uni ikkita yo'l bilan bo'lib, burchaklarining o'zaro tengligiga, hamda tomonlarining ham o'zaro tengligiga asoslanib, shuningdek kvadrat simmetriyasi haqida tasavvurlarga ega bo'ladilar.

Shuningdek, boshqa o'quvchilarga doirani, ba'zilariga to'g'ri to'rtburchakni 4 bo'lakka bo'lish topshiriladi. Bundan keyingi ish teng bo'laklarga bo'lingan ulushlardan bittasini, ikkitasini, uchtasini olib ularni qanday sonlar bilan yozish mumkinligini o'qitiladi. Kasrlarni

ikkidan bir, uchdan bir, to'rtidan bir kabi o'qish va $1/2$, $1/3$, $1/4$ larga narsalarni qanday bo'lib, qancha qismi olinayotganligi orasidagi bog'lanishni hosil qilish lozim. Shu asosda surat va maxraj hamda kasr kabi yangi terminlar kiritmasdan o'qiladi. Lekin chiziq chizish, chiziqning pastida butunni nechaga bo'lgan son, yqorisiga necha ulushni olgan son yozilishi tushuntiriladi.

"Ulushlar" mavzusida figuralarni teng bo'laklarga bo'lish asosida ulushlarni taqqoslash ham tushuntiriladi. Masalan, o'qituvchi 5 ta bir xil to'g'ri to'rtburchakli qog'ozdan yo'lakchali qilib qirqishni taklif qiladi.

Bu yo'lakchaning birinchisini teng ikkiga, ikkinchisini teng to'rtga, bo'lib, ularni ustma-ust qo'yish asosida har bir teng bo'laklarni taqqoslaydi. Unda $1/2 > 1/4$, $1/4 > 1/8$, $1/3 > 1/6$ kabi ekanligiga ishonch hosil qiladilar. 3-sinfda sonning ulushini topishni amaliy masalalardan boshlash kerak. Masalan, uzunligi 12 sm bo'lgan qog'oz yo'lakchani olib uni ikkiga buklash topshiriladi. YO'o'lakchaning yarmi necha sm? $12/2=6$ sm. Endi yo'lakchani yana ikki buklab to'rt qismga bo'ladi. YO'o'lakchaning qanday qismi hosil bo'ldi va uning uzunligi qancha? Javob: $12:4=3$ sm. $1/4$ qism. Bu ish chizg'ich yordamida ham o'lchab ko'riladi.

Masala. Kitob 80 bet, o'quvchi uning $1/4$ qismini o'qidi. Necha bet kitob o'qilgan. 80 betning $1/4$ qismi qancha? $80:4=20$ bet.

1. Boshqa masalalarni yechayotganda chizmadan foydalanish etarli: son kesma orqali tasvirlanadi, u berilgan sondagi teng bo'laklarga bo'linadi, ulushi belgilanadi, so'ngra yechishni og'zaki yoki yozma bajaradi. Masalan, $1/2$ m da, $1/4$ m da, $1/5$ m da necha sm bor? $1/2$ soatda, $1/5$ soatda, $1/6$ soatda necha minut bor?

Baqt o'lchovlarini o'rganayotganda nima uchun "bir yarim", "chorak kam 10" deb aytilishlarini tushuntirishlari kerak. Aksincha, sonning ulushiga qarab sonning o'zini topishga ham katta e'tibor beriladi. Masalan, "TU-104" samolyot $1/3$ minutda 5 km uchadi. 1 minutda necha km uchadi? $1/3$ qismi 5 km bo'lgan son necha?

$$5 \cdot 3 = 15 \text{ km}$$

2. Keyinchalik, sonni uning ulushi bo'yicha topishga doir masalalar bilan sonning ulushini topishga doir masalalar aralashtirib kiritiladi. 3-sinfda ulushni va ulushga qarab sonni topishga doir faqat sodda masalalar, 4-sinfda esa murakkab masalalar yechdiriladi.

"Ulushlar" mavzusiga asoslangan holda kasrlarning hosil bo'lish bilan 4-sinfda tanishtiriladi. Bu erda ham ko'rgazma qurol bilim berishning bosh mezonini bo'ladi. Narsalarni, shakllarni va boshqa atrofda qilarni teng bo'laklarga bo'lish va shu bo'laklardan bittasini, ikkitasini, uchtasini, ... olish masalasi, uni ifodalash, va yozish asosiy vazifa bo'ladi. Bunda kasr, kasrning surati, maxraji kabi terminlar bilan tanishtiriladi.

Kasrlarni yozishni bajarishda quyidagi qoidaga amal qilish eslatiladi. Chiziq ostiga yozilgan son kasrning maxraji deyilib, butun narsa nechaga teng bo'linishini ifodalaydi. Kasrning ustiga yozilgan son kasrning surati deyilib, teng qismlardan qanchasi olinganini ko'rsatadi. Boshlang'ich sinfda maxraji 10 dan katta bo'lmagan kasrlar qaraladi.

Bundan keyin kasrlarni maydaroq ulushlarga maydalash va aksincha masalalar qaraladi. Masalan, $3/4=6/8$ yoki $2/8=1/4$ larni tushuntirish uchun bir xilda yo'lakcha olamiz va 1-sini 4 ta teng bo'lakka, 2-sini 8 ta teng bo'lakka bo'lib, 1-sidan 3 ta

ulushni, 2-sidan 6 ta ulushni olamiz. Bu ikkala yo‘lakchadagi yzalar tengligi ko‘rinarli bo‘ladi. Shuningdek $2/8=1/4$ ifoda tushuntiriladi.

Sonning kasrini topishga doir masalalarni yechishda 3-sinfda o‘rganilgan sonning ulushini topish masalasi asos bo‘lib xizmat qiladi.

Masala. Uzunligi 10 sm bo‘lgan kesma chizilgan, $3/5$ qismi necha sm ga teng. Uzunligi 10 sm bo‘lgan kesmani chizadi va uning $1/5$ ulushi necha sm ekanligini 3-sinfdan biladi. $10:5=2$ sm. So‘ngra kesmaning $3/5$ qismini topishda $2*3=6$ sm ishni bajaradi, yoki birdaniga $10 : 5*3=6$ sm deb bajarish ham mumkin.

Kasrlarni taqqoslashda teng to‘g‘ri to‘rtburchaklarning tasvirlaridan ham foydalanish qulaydir. O‘quvchilarga daftar-larida bo‘yi 16 sm ga , eni esa 1 sm bo‘lgan to‘g‘ri to‘rtburchak chizish topshiriladi. Bu bitta to‘g‘ri to‘rtburchakka 1 sonini yozamiz. 1-to‘g‘ri to‘rtburchak tagida shunday to‘g‘ri to‘rtburchak chizing va uni teng ikkiga bo‘ling. Qanday ulushlar hosil qildingiz? (ikkidan bir, yarim ulushlar).

shunday to‘g‘ri to‘rtburchak chizing va uni teng to‘rt bo‘lakka bo‘ling. Har bir bo‘lak nima deb ataladi va qanday son bilan ifodalanadi? Bir butunda nechta chorak (to‘rt dan bir) bor? Yarimda nechta chorak bor? Bu jadvalda quyidagicha ifodalanadi

1							
1 / 2				1 / 2			
1/4		1 / 4		1 / 4		1 / 4	
1 / 8	1 / 8	1 / 8	1 / 8	1 / 8	1 / 8	1 / 8	1 / 8

Oquvchilarga quyidagi savollar beriladi?

1) Qaysi biri katta?

$1/2$ mi ,yoki $2/4$ mi?

$1/4$ mi ,yoki $3/4$ mi?

$2/2$ mi yoki $4/4$ mi?

2) Bir butunda nechta $1/8$ ulush bor? (8 ta)

1. Birinchi kesmaning to‘rt dan bir qismini ikkinchi kesmaning beshdan bir qismini toping.

3) $>$, $<$, $=$ belgilarini qo‘ying: $3/8...3/4$, $4/5...1$, $4/8...1/2$

4) shunday sonni tanlangki, tenglik yoki tengsizlik o‘rinli bo‘lsin.

$5/10= ... /2$,

$3/8> ... /4$,

$1/2 < ... /4$

O‘quvchilarni kasrlar bilan tanishtirish o‘qitish dasturiga binoan ikkinchi sinfdan boshlanadi. Bunda o‘quvchilar 5 soat davomida kasrlarning hosil bo‘lishi, ularni taqqoslash, sonning ulushini topish va berilgan ulushiga ko‘ra sonning o‘zini topish bilan

tanishadilar. III sinfda birning ulushlari haqidagi ma'lumotlar ancha kengaytiriladi. Bunda o'quvchilar II sinfda qaralgan ba'zi ulushlarni hosil qilish usulini takrorlash bilan bir qatorda birning bir nychta ulushidan iborat ulushlarning hosil bo'lish prosessi bilan tanishadilar; shu asosda o'quvchilarda kasr butunning bir nychta ulushi to'plamidan iborat, degan tasavvur hosil bo'ladi.

Bu temani o'rganish kasr sonlarni o'rganishning boshlang'ich zvenosi bo'ladi, shu bilan birga sonlar arifmetikasi bilan geometriya boshlang'ich elementlari (kesma ulushi) orasidagi bog'lovchi zveno ham bo'ladi. Kasr tushunchasi matematikada katta rol o'ynovchi hamda boy amaliy tadbirlarga ega bo'lgan (miqdorlarni o'lchash) miqdor tushunchasining o'zi bilan uzyaiiy bog'langan. Shu sababli bu temani o'rganishda o'quvchilarda kasrlar haqida to'g'ri tasavvurlarning shakllanishini, shu tushuncha bilan bog'liq masalalarni yechish malakalarining tarkib topishini ta'minlash muhimdir.

Adabiyotlar

1. Jumaev M.E. va boshq. Birinchi sinf matematika daftari.) Toshkent. "Uzinkomsentr" 2003 yil., 48 bet

2. Jumaev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Yu talabalari uchun o'quv qo'llanma.) Toshkent. "Qituvchi" 2004 yil. 328 bet.

3. Jumaev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (KHK talabalari uchun o'quv qo'llanma.) Toshkent. "Ilm-Ziyo" 2003 yil. 15. b.t.

4/. Boshlang'ich ta'lim jurnali. Barcha sonlari.

5/. Bepal'ko V.P. Pedagogika i progressivnye texnologii obucheniya. - M.: izd-vo Inst.prof.obr.Min obrazovaniya Rossii, 1995.

IQTISODIY SVODXONLIK - TADBIRKORNI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSI (Xorijiy tajribalar misolida)

Yusupov Ulugbek Kamalovich Chirchik shaxar kasb-xunar maktab direktori

Annotasiya. Maqolada ijodiy faoliyatning umumiy xarakteristikasining asosiy turlari insonning ijodiy jarayonida shunday sifatlar paydo bo'ladiki, qaysiki u original fikrlash, muammolarni ko'ra bilish, yangi sharoitlarda tezroq mo'ljal olish, topish qobiliyati, intuitsiya va shuningdek, mahsuldorligini ko'rsatadi

Tayanch so'zlar. Iqtisodiy bilimdonlik darajasi, ko'rsatkichlari, mezonlari, uslublari, pedagogik maqsadlar, pedagogik ta'sir vositasi, o'qitish metodi, o'zlashtirilgan bilim, tanlov, didaktika vositalar o'qitish, dasturiy o'qitish, ta'limning modul tamoyili.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА
ОБРАЗОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ.**

(В случае зарубежного опыта)

Юсупов Улугбек Камалович Юсупов Улугбек Камалович директор
Чирчикского городского профессионального училища

Аннотация. Основными типами общих характеристик творческой

деятельности в статье являются качества, проявляющиеся в творческом просеке человека, проявляющиеся в оригинальном мышлении, способности видеть проблемы, более быстрой ориентации в новых ситуациях, умении находить, а также интуиции. как производительность

Ключевые слова. Уровень экономических знаний, показатели, критерии, методы, педагогические цели, средства педагогического воздействия, методы обучения, приобретенные знания, выбор, дидактические средства обучения, программа обучения, модульные принципы обучения.

ECONOMIC LITERACY – PEDAGOGICAL BASIS FOR ENTREPRENEUR EDUCATION (In case of foreign experience).

Yusupov Ulugbek Kamalovich Yusupov Ulugbek Kamalovich Director of the Chirchik City Vocational School

Annotation. The main types of general characteristics of creative activity in the article are the qualities manifested in the creative process of a person, manifested in original thinking, the ability to see problems, faster orientation in new situations, the ability to find, as well as intuition. how performance

Key words. The level of economic knowledge, indicators, criteria, methods, pedagogical goals, means of pedagogical influence, teaching methods, acquired knowledge, choice, didactic teaching aids, training program, modular teaching principles.

Iqtisodiy madaniyatning integrativligini qayd etib, uning butun jamiyatni pivojlantirishdagi ahamiyati haqida o'z fikrini ilgari supadi: "Umumiy savodxonlik uning kasb mahoratining asosi bo'lib, xizmat qiladi. Ular o'rtasidagi aloqa shunchalik bevositaki, to'liq asos bilan: iqtisodiy savodxonlik iqtisodiy jaxpayon sharoitida umumiy savodxonlikning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishidir». Shu mamlakatda buyuk jahongir Amur Temurning mana bu so'zlari yanada qimmatlidir: «Har mamlakat va diyor sayohatchilari musofirlarning boshini siladimki, turli mamlakatlardan menga xabar keltirib turdilar. Har bir mamlakat va diyorqa savdogarlar va karvonboshilar tayinladimki, ular qayerga borishmasin : Xitoy, Chinu, Mochin, Hindiston, Arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangiston (Ovropa), u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaalaridan keltirishsin. O'sha mamlakatda yashovchi kishilarning hol-ahvoli, turish-turmushlari haqida menga xabar olib kelsinlar, har bir mamlakat hukumdorining o'z raiyatiga qanday muomala-yu munosabatda ekanligini aniqlasinlar» *Iqtisodiy savodxonlik takomillashib borishda «tijorat bilan Dunyo obod» degan allomalarimizning yakdil fikrlari xorijiy tajribalar muhim ekanligi ko'rish mumkin.*

Iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish muammolari tahlili xopijiy pedagog - olimlar tadqiqotlarida ham uchpatamiz.

Nemis pedagoglari litsey va kollej o'quvchilarining iqtisodiy savodxonligi oshishiga xizmat qiluvchi fazilatlariga alohida e'tibor qaratadilar.

Chet el olimlaridan V.Alfardit, J.Bernal, E.Videman, Josef Tussen Rayno va boshqalar ushbu muammoni madaniy-tarixiy nuqtai-nazardan tahlil qilgan.

Masalan, Bolgariyada ko'ngilli assotsiatsiyalar, kooperativ ittifoqlar, tashkilotlar, korxonalar, tadbirkorlar xo'jalik faoliyatini shartnoma asosida olib bormoqda.

Kichik tadbirkorlik Buyuk Britaniyaning iqtisodiy rivojlanishida katta rol o'ynaydi. U eksportni kengaytirish va kadrlarni ish bilan ta'minlashga imkon yaratib beradi, raqobatni kuchaytiradi.

Yaponiyada - kichik va o'rta korxonalarning asosiy qismini 2-3 kishidan iborat bo'lgan xususiy mulkchilar - oilaviy tadbirkorlar tashkil qiladi. Bu tadbirkorlar xizmat ko'rsatish (qiymati bo'yicha va molning yarmida ko'pi ishlab) chiqaradi.

AQShda yirik va mayda ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot taqsimlari va xizmat ko'rsatishda xo'jalik integratsiyasining eng ko'p tarqalgan shakli bu tadbirkor uchun shartnomali munosabat usuli - «franchaydingdir». (fratiz-fransuz so'zidan olingan bo'lib imtiyoz - deb tarjima qilinadi). Uning mohiyati, shundaki, kupincha yirik va obro'li kompaniya kichik mustaqil tadbirkor korxonalar bilan shartnoma tuzadi. Faqat ularga uning savdo-sotiq markasi ostida konkret bozorda aniq tovar turini sotishda ishlab chiqarish bo'yicha va aholiga xizmat ko'rsatishni tashkillashtirish huquqini berishdir.

2000-yillarda xorij davlatlarida tadbirkorlikning tashkiliy-tijorat xizmati turlaridan biri - **lizing** keng tarqaldi.

Lizing – (tadbirkor foydalanishi mumkin bo'lgan) ijaraga berish tizimlarining bir turi bo'lib, mulkdan, mashinadan, asbob-uskunalaridan vaqti – vaqti bilan butun yoki qisman qiymatini to'lab foydalanishdir, shu bilan bir qatorda ijaraga beradigan firmalar xizmati va uni sotib olishga sarflanadigan mabla²dir.

Lizing xizmati ichki bozorda ham, halqaro bozorda ham Bolgariya, Vengriya, va Xitoy keng rivoj topgan. Bu davlatlar ma'lum bo'lgan lizing avzalliklaridan foydalanib, import mabla²i qo'shma manbai bo'lib, tashqi savdo sotiq ijara operatsiyalarining tez o'sishiga erishdi.

Mitert - bu esa asosan korporatsion lizing hisoblanadi.

Xitoyda - operativ va moliya lizing keng rivoj topgan.

Xitoyda 40 dan ortiq mashina asbob-uskunalar, aloqa vositalari, maishiy elektron asbob uskunalar yetkazadigan (tadbirkor)lizing kompaniyalar mavjud.

Lizing kompaniyalarining aksariyati chet el kapitali hisobiga tashkil topgan. Xitoyda chet el sheriklari (Yaponiya, A£SH) qatnashishi yordamida aralashgan lizing kompaniyalari barpo qilinmoqda.

Hozirgi paytda lizing aniq shartnomalar doirasida amalga oshiriladigan moliyaviy tijorat opratsiyalarining murakkab usulidir.

Hamma lizing operatsiyalarning boshlan²ich davrida 3 tomon qatnashadi:

- sotish va sotib olish bitimini amalga oshirishda ijara beruvchi ko'rsatilgan jihozga mulkchilik huquqini bergan - ijaraga beriladigan texnik vositalarning ishlab chiqaruvchisi;

- ikkita bitim tuzadigan ijaraga beruvchi, ishlab chiqaruvchi bilan sotish va sotib olish bitimi, buning natijasida u asbob-uskunalar mulkdori bo'lib qoladi;

- ijaraga beruvchi bilan lizing to'2risida shartnoma tuzish, natijasida oxirgisi mulkdor aniq muddat ichida foydalanish huquqiga ega bo'ladi;

- ijaraga oluvchi, ijaraga olgan asbob-uskunalarining lizing (tadbirkor)shartnomasi ko'rsatmalariga ko'ra foydalaniladi.

Kasb-hunar ta'lim muassasalarida iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishning xorijiy tajribasini o'rganish natijalari Arab mamlakatlarida maxsus ta'lim muassasalarini

iqtisodiy masalalarni rivojlantirishning uch asosiy manbai mavjudligi va ta'lim faoliyati bilan bo'liq sarf-xarajatlar ular hisobidan qoplanishini ko'rsatadi, bular:

- 1) Davlat grantlari;
- 2) o'qish uchun haq to'lash;
- 3) Tijorat faoliyati natijasida olingan daromad.

Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni iqtisodiy masalalarni rivojlantirish tadbirkorlik vositasida boshqarishning xalqaro tajribalarining tahlili quyidagilardan dalolat beradi.

Birinchidan, iqtisodiy masalalarni rivojlantirishning xilma - xil sxemalaridan foydalanilganligiga qaramay, ulardan hech birini kasb ta'limi samaradorligini ta'minlovchi rivojlangan mamlakatlarda ta'limni boshqarishning nomarkazlashtirilgan tizimlari ustunlik qiladi, ular milliy xususiyatlar, masalaga siyosiy yondashuvlar tufayli bir-biridan jiddiy ravishda farq qiladi. Biroq ularning xarakterli belgi sifatida ta'limni boshqarishning turli darajalari o'rtasida qarorlar qabul qilishda tadbirkor vakolatlari hamda u yoki bu xilda taqsimlanishi bilan ajralib turadi.

Ikkinchidan, mamlakatda mavjud bo'lgan ta'limni boshqarish turi bilan uni iqtisodiy masalalarni rivojlantirish usuli o'rtasida bevosita to'rtidan-to'rti aloqa va bo'liqlik yo'q. Kasbiy ta'limni boshqarishning nomarkazlashtirilgan tizimlariga amal qiluvchi bir qancha mamlakatlarda uni iqtisodiy masalalarni rivojlantirish tadbirkorlikni markazlashtirilgan yo'l bilan va aksincha amalga oshiriladi.

Uchinchidan, muayyan yagona shajaralarga siymaydigan kasbiy ta'limning iqtisodiy masalalarni rivojlantirish tadbirkorlik tizimlarining ko'p xilliligi kuzatiladi.

To'rtinchidan, umuman kasbiy ta'limning nomarkazlashtirilgan tartibida iqtisodiy masalalarni rivojlantirishning har xil turlari va namunalari ustunlik qiladi, faqat ayrim mamlakatlarda ta'limni davlat byudjetidan markazlashtirilgan tartibda bevosita to'rtidan-to'rti va to'liq iqtisodiy masalalar tadbirkorlikni rivojlantirishda qayd etiladi.

Beshinchidan, boshqaruvning u yoki bu darajasining kasbiy ta'limni iqtisodiy masalalarni rivojlantirishdagi ishtiroki ulushi taxminan uning vakolatlari va ta'lim uchun javobgarligi darajasiga muvofiq keladi va aksincha. Ayrim istisnolarni hisobga olmaganda, xalqaro miqyosda kasb ta'limi uchun eng ko'p javobgarlikni va uning iqtisodiy masalalarini rivojlantirishning asosiy qismini tadbirkorliklar o'z zimmasiga oladi: Germaniyada - 75%, Kanadada - 60%, Shveysariyada - 54%. Afsuski (47%) va Shveysariyada (35%) mahalliy boshqaruv organlari ishtirokining eng yuqori darajasi kuzatiladi, qolgan mamlakatlarda u 16-20 foizni tashkil etadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish natijasida, yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni amalga oshirish hamda, kasbga tayyorlash sifatini boshqarish jarayonini takomillashtirishning quyidagi tamoyillariga amal qilish zarurligini ko'rsatadi:

- iqtisodiy savodxonlikni oshirish sifatini ta'minlash tizimiga o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi oliy boshqaruv bo'linimining bevosita rahbarlik qilishi;
- ta'lim tizimining barcha darajalarida kadrlar malakasini oshirish ustidan nazorat qilish;
- mehnat bozori talablariga muvofiq kadrlar tayyorlash jarayonini amalga oshirish;
- sifatni faqat miqdor ko'rsatkichlari bilangina emas, balki sifat ko'rsatkichlari bilan belgilash.

O'quvchining iqtisodiy bilimdonlik darajasi, uning o'rganish muvaffaqiyatiga bog'liq. Ma'lumki, o'rganish muvaffaqiyati o'rganish maqsadining to'g'ri belgilanishi va o'rganish mazmuniga bog'liqligi, shuningdek maqsadlarga erishish metodlariga, ya'ni

o'rganish metodlariga ham bog'liqdir. Pedagogik maqsadlarni o'rganishni amalga oshirishni ta'minlash, o'qituvchilar bilan talabalar o'rtasidagi o'zaro harakatlarni maqsadga yo'naltirilgan tizimi o'rganish metodini taqozo etadi. Muhim munosabatlar bilan maqsadlarni o'rganish - pedagogik ta'sir vositasi va uning natijalari - pedagogik nazariyasining muhim vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar

1.Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent, "O'zbekiston", 2016 yil, 56 bet.

2.2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Musurmonova O. Ma'naviyat qadriyatlari va yoshlar tarbiyasi. - T.: O'qituvchi, 1995.

4.O'zbekiston pedagogikasi antologiyasi. - T.: O'qituvchi,1995.

5.Podgotovka ekonomistov v vuze: problem! i opit / Sbornik nauchn. trudov. - Voronej: 1991.

1. Psixologiya i pedagogika: Ucheb. posob. / Sostavitel i otv. redaktor A.A.Radugin. - M.: Sentr, 2003.

6.Slastenin V.A. i dr. Pedagogika: Ucheb. posob. dlya stud. ped. ucheb. zaved. / V.A.Slastenin, I.F. Isaev, A.I.Mishenko, Ye.I.Shionov. - M.: Shkolnaya Pressa, 2004.

7.Toxtaxunova D. Основы народной педагогики в экономическом воспитании. - T.: 2001.

8.Traynev V.A. i dr. Методы игрового обучения и интенсивные учебные процессы: теория, методология, практика / Traynev V.A., Matrosov L.N., Buzikina A.B. - M.: Prometey, 2003.

9.Xo'jaev N., Hasanboev J. Iqtisodiy pedagogika. O'quv qo'llanma. - T.: 2002.

10.Xoshimov K., Nishonova S., Inamova S., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - T.: O'qituvchi, 1996.

УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Зокиров Фуркат к.ф-м.н.преподаватель ТГПУ им.НИЗами

Аннотация. Одной из характерных черт современного этапа развития образования является то, что в практику обучения, в том числе и начального, все активнее внедряются идеи развивающего обучения. Особенности, характерные для нулевого уровня: выделяются случайные признаки анализируемых ситуаций, репродуцируются прошлые знания, не опровергающие решение проблемы, и т.д. Мыслительная деятельность отличается своей неустойчивостью, легкостью перехода от одних действий к другим без достаточных оснований.

Ключевые слова: математическая деятельность, формирование, логический анализ, развитие мышления, проблема, решения, обучение.

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL THINKING OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Zokirov Furkat Ph.D., teacher, Nizami TSPU

Annotation. One of the characteristic features of the modern stage of development of education is that the ideas of developmental education are increasingly being introduced into the practice of education, including primary education. Features characteristic of the zero level: random signs of analyzed situations are highlighted, past knowledge is reproduced that does not refute the solution to the problem, etc. Mental activity is characterized by its instability, the ease of transition from one action to another without sufficient grounds.

Key words: mathematical activity, formation, logical analysis, development of thinking, problem, solutions, training.

Основные виды математической деятельности учащихся отражены в методике обучения математике как познавательные процессы, подлежащие управлению со стороны учителя [2,5,6 и др.]. Их выделение основано на содержании математического образования, представленного системой понятий и их признаков, оформленных в определениях (описаниях) и суждениях (аксиомах и теоремах), теоретические знания усваиваются в процессе решения разнообразных по значению и функциям задач. Поэтому в изучении математики в школе имеют место такие виды деятельности учащихся, как: введение понятия; изучение утверждений (обнаружение, формулировка аксиомы или теоремы, доказательство теорем); процесс решения задач.

Выделенные виды математической деятельности учащихся представляются традиционными. Однако это не так. Иначе зачем нужна была бы постановка современной задачи школы — формирование математической компетентности учащихся. Для решения новой актуальной задачи в дидактике обозначены современные подходы к обучению: личностно ориентированный, деятельностный и др. [9]. Деятельностный подход в обучении ориентирует учителя на раскрытие детям личностного смысла учения, на развитие адекватного отношения школьников к учению. Поэтому мотивация учащихся на уроке математики, целеполагание в начале урока и на отдельных его этапах, реализующих тот или иной вид деятельности, является главным показателем деятельностной технологии обучения.

Учебная математическая деятельность — это специфическая учебная деятельность, управляемая учителем и направленная на овладение математическим языком и общими логическими приемами мышления, на развитие познавательных умений, умений построения логической цепочки рассуждений и математических моделей, а также развитие творческого потенциала учащихся.

Овладение математическим языком предполагает сознательное усвоение математических понятий (терминов, символов), их отношений (суждений) и математической речи (устной и письменной) [2].

На втором уровне развития продуктивного мышления школьников происходит сближение между интуитивно-практическим и словесно-логическими компонентами мышления. Повышается степень существенности отражаемых в слове признаков, уровень их обобщенности, становится выше осознанность

мыслительной деятельности. Сначала возникает возможность осознания лишь одного из существенных признаков, на основе которого фактически решается проблема, но односторонняя ориентация на него приводит к ошибкам. Далее выделяются и другие признаки, однако, одновременная ориентация на них оказывается недоступной учащимся, что свидетельствует о все еще сохраняющейся неустойчивости мыслительной деятельности, трудности удержания в уме совокупности выделяемых признаков. Постепенно мышление становится устойчивее, благодаря чему появляется возможность ориентации при решении задач не на один, а на все выделенные признаки, однако сами эти признаки оказываются как бы изолированными друг от друга без полного сознания реально существующей взаимосвязи между ними. Если на начальном этапе развития продуктивного мышления установка на сознание процесса решения тормозила само решение, логика как бы подавляла, мешала интуиции, то на втором уровне логика выступает на передний план, процесс решения становится более развернутым, обоснованным. Последняя не имеет характера целевых аналитико-синтетических действий, направленных на получение информации, помогающей решению. Это скорее реакция эмоциональная («Угадал! Не угадал!»), вызывающая далее такие же случайные пробы. Быстрая смена и самих проб, и признаков, выделяемых в качестве существенных, указывает на неустойчивость деятельности, ее быструю изменчивость под влиянием случайных воздействий. Такое мышление непродуктивно, так как не приводит к выделению сколь-нибудь значимых для решения проблемы признаков и отношений между ними ни в словесно-логическом, ни в интуитивно-практическом плане. Развитие собственно продуктивного мышления начинается с его интуитивно-практического компонента. На первом уровне учащимся оказывается доступным абстрагирование и обобщение существенных признаков воспринимаемых ситуаций без адекватного отражения этих процессов в слове, что обеспечивает возможность практического решения задач. Сначала это решение осуществляется на основе чувствительной интуиции, непосредственного видения в наглядной ситуации требуемого для решения задачи отношения между данными. Позднее, по мере накопления опыта, в решение включается интуиция, предполагающая осуществление ряда более сложных мыслительных операций без прямой опоры на наглядность и практические действия. Тем самым обеспечивается более высокая продуктивность решения задач, что говорит о повышении глубины, гибкости, устойчивости интуитивно-практического мышления. На этом уровне выражается лишь конечный результат - ответ на конкретный вопрос задачи, а сам процесс решения осуществляется подсознательно, остается без своего правильного отражения. Более того установка на осознание этого процесса оказывает тормозящее влияние на интуитивно-практический компонент мышления, снижая его продуктивность. В словесно-логическом плане сохраняются. Несомненно, продуктивное мышление предполагает выход за пределы уже имеющихся знаний. Однако, чтобы открывать новые, отвергать уже известное, необходимо владеть этим известным, иметь достаточно широкий объем знаний, достаточных для движения вперед и находящихся в состоянии готовности к актуализации в соответствии с поставленной перед человеком целью.

В соответствии с этим одним из принципов развивающего обучения заслуживает внимания специальная организация анемической деятельности, обеспечивающей осознанность и прочность усваиваемых знаний. Формирование прочных знаний, готовых к использованию в различных ситуациях, при решении новых проблем, способствуют как прямая установка на запоминание знаний и специальное обучение, составляющих основу учебного предмета, так и специальное обучение рациональным приемам анемической деятельности. Таковы основные принципы обучения, направленные на развитие продуктивного мышления. Существуют некоторые возрастные особенности развития продуктивного мышления школьников. Поэтому развитие продуктивного мышления можно разделить на основные уровни, этапы. Нулевой уровень характеризуется непродуктивностью. Будучи поставлены перед необходимостью самостоятельного добывания знаний, решения новой для себя проблемы, учащиеся, находящиеся на этом уровне, механически воспроизводят отдельные конкретные ситуации, на основе которых должна быть решена проблема, или формируют хорошо знакомые им положения, ассоциативно связанные с этими ситуациями. Они проявляют даже некоторую мыслительную активность, осуществляя отдельные пробы решения проблем. Однако это случайные, механические пробы-манипуляции, которые отличаются не столько своим начальным звеном - действием, такие приемы, во-первых, потому, что содействуют совершенствованию репродуктивного мышления как важного компонента творческой деятельности. Во-вторых, эти приемы - тот фонд знаний, из которого решающий может черпать «строительный материал» для создания способов решения новых для него задач. Недостаточность же таких приемов заключается в том, что, не соответствуя специфике продуктивного мышления, они не стимулируют интенсивное развитие именно этой стороны мыслительной деятельности. Данные приемы соответствуют самой природе, специфике творческого мышления. В психологических работах, непосредственно связанных с проблемами продуктивного творческого мышления, немало внимания уделяется описанию отрицательной роли прошлого опыта, который может препятствовать, тормозить движение в принципиально новом направлении, подчеркивается необходимость преодоления «барьера прошлого опыта».

В существовавшей ранее практике обучения закрепление знаний главным образом связывалось с тренировкой, с числом повторений, от которого, как полагали, прежде всего зависит прочность знаний. Современные исследования показали, что нет прямой связи между количеством повторений и прочностью знания, что закрепление знаний представляет собой весьма сложную анемическую деятельность, в которой память и мышление выступают в неразрывной связи. Ее результат зависит главным образом от степени активности сознания при усвоении, от характера осуществляемой мыслительной деятельности и подлежащего усвоению материала. Для реализации возможностей продуктивного мышления необходимо не только наличие знаний в оперативной памяти, обеспечивающей решение данных конкретных задач, но и перевод их в постоянную память для длительного хранения, в целях дальнейшего использования в соответствующих ситуациях. понятийные), а преобладание одного из них определяется личностными особенностями психики учащихся. В соответствии с этим в обучении должен

реализоваться принцип гармонического (оптимального для индивида, стимулирующего его способности) развития различных компонентов мышления. Под влиянием современных психологических исследований в последнее десятилетие в качестве одного из путей повышения развивающего эффекта обучения был сформулирован принцип специального формирования приемов умственной деятельности. Прежде всего было обращено внимание на обучение школьников правильным приемам логического мышления (в соответствии с законами формальной логики), а позднее - на вооружение их алгоритмами решения различного типа задач. Специфика творческих задач предполагает использование вспомогательных приемов анализа - «эвристических». К таким приемам относится прием конкретизации, когда решающий придает абстрактным данным более конкретную форму. Наиболее распространен прием варьирования, облегчающий выявлению функциональных связей между данными. Этот прием заключается в том, что решающий произвольно отбрасывает или изменяет величину одного из данных (а иногда и нескольких) и на основе логического рассуждения выясняет, какие следствия вытекают из такого преобразования, как отразилось изменение одного из данных на остальных. Противоположным приемом графического анализа является прием абстрагирования, когда решающий отбрасывает конкретные детали, «оголяя» данные и соотношение между ними. Широко используется при решении проблем приемы аналогии, постановки аналогичных вопросов.

Формирование приемов мыслительной деятельности алгоритмического типа, ориентированной на формально логический анализ задач, закономерно приводящей к выбору соответствующего конкретного способа решения, является необходимым, но недостаточным условием развития мышления. Необходимо интеллекта, дана характеристика каждой стадии в зависимости от ведущего вида мыслительной деятельности.

На первой стадии ведущим является наглядно-действенное, практическое мышление, которое осуществляется в конкретной ситуации в процессе практических действий с реальными предметами.

Литература

1. Артебякина О.В. Формирование математического языка у студентов педагогического ВУЗа. Вестник Челябинского государственного университета. 2011. №33 (248). Вып.60. С. 218–219.
2. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / под науч. ред. В.В. Давыдова. – Рига, 2000.
3. Колягин Ю.М. Задачи в обучении математике. Часть 1. – М.: Просвещение, 1977.
4. Попова, Л.В. Некоторые личные особенности старшеклассниц, обучающихся в женских классах разного типа. Л.В. Попова // Женщины России на рубеже XX – XXI веков. – Иваново, 1998. – С. 218.
5. Фрумин, И.Д. Вызов критической педагогики. ИД. Фрумин // Вопросы философии. 1998. №12. - С. 55-62.
6. Simon, R. Empowerment as a pedagogy of Possibility. R. Simon // Language Arts. 64.

m 4. 1987.-P. 16.

7..Джумаев М.И. Реализация профессиональной компетентности педагогов как средство методико-математической подготовки в колледжах. Профессиональное образование Арктических регионов № 4/2022.7-9 ст. www.arctic-prof.ru

8. Djumaev M. Formation of a general approach to solving problems for primary education according to the requirements in the national curriculum of uzbekistan. interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): Vol. 10, Issue 6, June 2022 771-781 бет

9.Djumayev M.I. Boshlang'ich ta'limda milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning didaktik asoslari xususida. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1 558-570 бетлар

TAQDIMOT YARATISHNING ZAMONAVIY VOSITALARI VA TALIM JARAYONIDA QO'LLANILISHI.

Mansurova Hadichabonu Dilmurod qizi. ADCHTI, IFO'MT fakultetining Filologiya va
tilarni o'qitish: Ingiliz tili 101-guruh talabasi
O'qituvchi: Madaminov Z. Ijtimoiy-gumanitar
fanlar kafedrası o'qtuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola "Talimda axborot texnologiyalari" fani haqida umumiy qisqacha malumot berib o'tadi. Talim jarayonida o'quvchiga samarali ilm berishda hizmat qiladigan taqdimot to'g'risida umumiy malumot berish bilan bir qatorda uning fan doirasidagi turlarini va uni yaratish uchun kerak bo'ladigan zamonaviy vositalar haqida malumot beradi.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, axborot-kommunikatsiya, taqdimot, multimediali taqdimot, dinamik, vizual, slayd, grafik, chiziqli taqdimot, stend, elektron doklad, selos-taqdimot, promo-rollik intro-rollik, interfaol taqdimot, multimediyali taqdimot.

Abstract: This article provides an overview of the subject "Information Technologies in Education". In addition to providing general information about the presentation that serves the student in the educational process, it also provides information about its types in the field of science and the modern tools needed to create it.

Key words: communication, information-communication, presentation, multimedia presentation, dynamic, visual, slide, graphic, linear presentation, stand, electronic document, cello-presentation, promo-roll intro-roll, interactive presentation, multimedia presentation.

Аннотация: В данной статье представлен обзор предмета «Информационные технологии в образовании». Помимо предоставления общей информации о презентации, которая служит студенту в образовательном процессе, она также дает информацию о ее видах в области науки и современных инструментах, необходимых для ее создания.

Ключевые слова: коммуникация, информационно-коммуникативная, презентация, мультимедийная презентация, динамическая, наглядная, слайдовая,

графическая, линейная презентация, стенд, электронный документ, виолончель-презентация, промо-ролик-вступительный ролик, интерактивная презентация, мультимедийная презентация.

"Informatika va Axborot texnologiyalar" fanining predmeti bir-biri bilan uzviy bog'liq uchta tushuncha bor: algoritmizatsiya, dasturlash va kompyuterdan tashkil topgan bo'lib talabalarning algoritmik fikrlashini o'stirish, kompyuter savodxonligini oshirish va kompyuterni o'qish jarayonida, ilmiy texnik hisoblash ishlarini, ilmiy ishlarda, qo'llash bilimlarini berish nazarda tutadi.

"Informatika va axborot texnologiyalari" fanining vazifasi talabalarga kompyuterda qayta ishlash uchun zarur bo'lgan axborotlarni tasvirlash, yechilayotgan masalani birmuncha bo'laklarga bo'lib, matematik modellash asoslarini o'zlashtirish, asosiy algoritmlar turlarini, algoritmik tillarning birini mukkamal bilish, dastur tuzish va uni kompyuterga kiritib natija olish va shaxsiy kompyuterda ishlashni o'rgatishdan iboratdir.

Yuqorida keltirib o'tgan ma'lumotlarga ko'ra axborot texnologiyalari va informatika fanlarining predmeti va vazifalari bir xil lekin ularning vazifalari o'xshash ekan nega uni ikkita fan asosida keltirib o'taymiz uni bitta fan doirasida o'rgansak bo'lmaydimi? degan savol tug'ilishi tabiiy hol bu savol Informatika va axborot texnologiyalar fanini chuqur o'rganmagan inson uchun fanlar deyarli bir xil bo'lishi mumkin lekin ularni farqi shuki - Informatika hisob-kitob qilishni o'rganishdir: ya'ni, ma'lumotni qanday taqdim qilish va qayta ishlash demakdir. Informatika tushunchasi axborotni qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish, yaratish, ulardan foydalanish va logistika bilan bog'liq sohalarni, shu jumladan mashinalar, uskunalar, dasturiy ta'minot, tashkiliy jihatlarni, shuningdek sanoat, tijorat, ma'muriy, ijtimoiy va siyosiy ta'sirlar majmuini qamrab oladi.

Axborot texnologiyalari ma'lumotlarni boshqarish va qayta ishlash texnologiyalaridir. Odatda bu atama ostida kompyuter texnologiyalari tushuniladi. Axborot texnologiyalari sohasida turli axborotni EHM va kompyuter tarmoqlari orqali yig'ish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish kabi amallar ustida ishlar olib boriladi. Demak bu fanlarni bir xil deb uni bitta fan qilib olishimiz natog'ri. Dastlab insonlarni tafakuri dunyo qarashiga asoslanib ko'p fanlar bitta fan sifatida o'rganilgan. Informatika fani o'z o'zidan matematikaga bog'liq ya'ni matematikadagi algoritim belgilarini yoki shu kabi misollarni oson va qulay ishlaydigan fan ya'ni uni inson ongi bilan bajarmaydi kompyuter orqali tez va oson hisoblaydi. Hozirgi zamon texnologiyalari insonlarga qulayliklar yaratadi. Dastlabki kompyuterlar faqat hisob -kitob uchun yaratilgan bo'lsa hozirgi kunda ular ko'p funksiyalarni bajaradi. Bugun maqolamizning asosiy mavzusi taqdimotlar ham ko'p funksiyali kompyuter va gadgetlar yordamida tayyorlanadi. Taqdimotlar nafaqat talim jarayonida muhim ahamiyatga ega balki reklama va biznesda qo'llanishda e'tiborli o'rin tutadi. Ko'rinib turibdiki ularning asosiy farqi Informatika hisob-kitob bilan bog'liq bo'lsa, axborot texnologiyalari ma'lumotni boshqarish qayta ishlash texnologiyasidir.

Taqdimot keng ommaga texnik va dasturiy vositalar yordamida materialni yetkazib berishdir. Taqdimot qo'llanish turlariga ko'ra quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. Reklama va biznesda qo'llanadigan taqdimotlar. Ular homi ashyo yoki boshqa mahsulotni reklama qilish uchun keng qo'llaniladi.

2. Talim jarayoniga doir taqdimotlar. Talimda unga doir dasturiy vositalardan qo'llanadi. Odatda taqdimotlar sopz bilan ifodalash qiyin bo'lgan tushunchalarni auditoryaga ko'rish orqali tushuntiradi. Bu samarali talim berish usuli hisoblanadi.

Taqdimotlarni ilmiy yo'nalishga ko'ra yani axborot texnologiyalari faniga ko'ra turlari mavjud bular **chiziqli taqdimot, interfaol taqdimot**lardir.

1. Chiziqli taqdimot - murakkab grafik videoqo'yilma, ovoz jorligidagi va navigatsiyaga ega bo'lmagan dinamik ro'llik. Chiziqli taqdimotlar mo'jallanishiga ko'ra shartli ravishda quyidagi shakllarga bo'linadi.

- ★ Stend shaklidagi multimedia taqdimoti
- ★ Elektron doklad yoki jo'rlikdagi taqdimot
- ★ Sales-taqdimot
- ★ Promo - rolik
- ★ Intro - rolik

4. Ekran himoya lavhalari (Screensavers)

Interfaol taqdimot - ierarxik tamoyillar bo'yicha tuzilmaga keltirilgan va maxsus foydalanuvchi interfeysi orqali bajariladigan multimediali komponentlar to'plami. Foydalanuvchi maqsadidan kelib chiqib, interfaol taqdimotlar shartli ravishda quyidagi turlarga bo'linadi: korporativ multimediali taqdimot, multimediali katalog, mahsulot taqdimoti, o'rgatuvchi yoki test dasturi, erkin foydalanishga ruxsat berilgan kompiyuterlar uchun multimedia qobig'i, elektron nashr yoki multimediali kitob. Axborot taqdim etishning eng samarali vositalaridan biri taqdimotlarni kompyuterda ishlab chiqish eng ko'p tarqalgandir. Darslarni tashkillashtirishda, samarali va ko'rgazmali bo'lishida taqdimotlardan foydalanmasdan erishish juda qiyin. Taqdimotni samarali bolishi nafaqat ilg'or g'oyalaringizga balki uning tashqi ko'rinishiga ham bog'liq. Tinglovchilar bilan vizual aloqa o'rnatishda taqdimotning tashqi ko'rinishi muhim ahamyat kasb etadi. O'quv taqdimotiga qo'yilgan talablar dars jarayonida ko'rgazmali qopllanma sifatida foydalaniladi.

Hozir biz taqdimotning fan doirasidan turlarini ko'rdik ular o'z ichida yana shakllarga bo'linib ketdi. Demak oddiygina biz kundalik hayotimizning o'qish va ish qismlarida uchratadigan taqdimotlar ilmiy shakliy va tuzilishiga qarab turlarga bo'linib chiqilgan . Biz qaysi shakldan foydalanishni qayerda qo'llashimizga qarab ajratimiz yani chiziqli taqdimotlar shakliga kiruvchi " sales taqdimot" ni biz ko'proq reklama va biznes sohalarida foydalanamiz biz uni talimda qo'llashimiz mumkun emas chunki talimda qo'llaniladigan taqdimotlar dars mavzusiga oid imloviy xatolarsiz tushunarli va soda bo'lishi kerak biz talim jarayoni uchun Intefaol taqdimotga kiruvchi o'rgatuvchi va tesrt dasturifagi shaklini tanlaymiz.

Taqdimotlarni zamonaviy vositalarda yaratish uchun bizga zamonaviy kopyiter yoki gadjetlar kerak yani taqdimot yaratuvchisi opzini sharoitidan kelib chiqib ularning birida taqdimot yaratadi. Bu texnikalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilgan ular ham telefon ham kompyuter uchun mos bular Google disk, Power point, Prezi shu kabilar. Google diskga bepul virtual ofis taqdimoti ishlab chiqish imkoniyatiga ega. Google diskda taqdimotni ishlab chiqish Power Point dasturidek bo'lib, onlayn tarzda ko'pgina video o'zgarishlar ega interfeyz bir oz qisqartirilganidir. Bunda Power Pointning onlayn versiyasidan ko'proq imkoniyatlarga egadir. Taqdimotni tekin Google diskda ham yasash mumkun. Power point bilan Google diskda taqdimot yaratish deyarli bir xil ular onlayn

farqlanadi va bunda Google disk kuchliroq. Yana shunday dasturlardan biri Prezi.com onlayn taqdimot yaratish va tahrirlash xizmati " bulut " tamoyili texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan. Dastlabki Prezi arxitekturali uskunia sifatida Vingeriya arxitekturi Adam Solmay Fisher tomonidan yaratilgan. Prezi zoom (yaqinlashtirish) -texnologiyalari asosida nochiq tuzilmaga ega bo'lgan interfaol multimediali taqdimotlar yaratish imkoniyatlarini beradi. Mazkur web-hizmatda yaratilgan taqdimot obyektni yani matnlar, tasvirlar, animatsiyalar, audioni olgan bitta yirik virtual sahifadir. Taqdimotni ko'rib chiqish vaqtida servis (hizmat) sahifani siljitib uning har bir qismini aloxida slayd sifatida ketma - ket aks etiradi.

Demak har bir zamonaviy vositalar bjr birida tamomila farq qilar ekan ularning har birini opziga xos kamchilaklari va ustunliklar mavjun.

Xullosa: Talimda axborot texnologiya fanini va informatika fanlarining bir biriga bo'lgan bog'liqligi va farqlarini ko'rib chiqdik ularni nimaga ajritilganligi haqida sabablar keltirib otildi. Bu fanni hayotimizda ahamiyati juda kat biz hisoblash ishlarida dasturlash va taqdimotlarni oson tayyorlashda kompyuterdan keng foydalanamiz. Bu kabi texnologiyalar inson energiyasini va vaqtini tejashda ahamyatli o'rin egallaydi shunday ekan biz ulardan to'g'ri foydalanishni o'rganish va oson usullaridan foydalanish uchun informatika va axborot texnologiyalari fani muhim hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda ko'p turli taqdimotlarni o'zimiz yaratishimiz mumkin bu albatta har qanday holatsa samaraliroq masalan ikkita raqobatchi kompaniyalar bitta mahsulotni reklam qilishsa ularda haridorga yaxshi muomila qilib o'zining mahsulotining taqdimotini tayorlab uni tushuntirib bergan korxona albatta mahsulotini tez va oson sota oladi garchi u bozori chaqqon mahsulot bo'lmasa ham. Bu hayotimizda kuzatsa bo'ladiga voqea yana bu taqdimotni talim jarayonida o'quv qo'llanma qilib foydalansak uning ijobiy tomonlari ancha ko'p chunki olimlarning fikricha insonlar malumotni ko'p qismini ko'rish va eshitish orqali o'zlashtiradi buni yana ham aniq qiladigan bo'lsak ko'rish orqali inson malumotni 80% ni eshitish orqali esa uni 15% ni o'zlashtiradi. Endi talabalar leksiya eshitib mavzuni 15% ni o'rgangani samaliroqmi yoki mavzuni ko'rib 80% organi samaralimi? Bundan ko'rindiki ko'rib o'rganish ancha yaxshiroq. Taqdimotlar nafaqat o'quvchini ilm olishida balki o'qituvchinibilim berishida ham samarali chunki o'qituvchi mavzuni tushintirish uchun qancha energiya sarflaydi agar o'quvchilarnimavzuga ogpzaqi nutqi bilan qiziqтира olmasa bu saeflagan energiya ham vaqt ham bekorga ketgan bo'ladi. Demak zamonaviy talim bizga va o'qtuvchiga bo'lgan samarali uslublarni o'rgatadi. Shunday ekan Axborot texnologiyalarini mustahkam organish orqali kelajak hayot tarzimizni hozirgidan ham osonroq va samaraliroq qilishimiz mumkun.

Foydalanilgan adabiyotlar:

12. Evans V., Dooley J., Wright S. Information Technology Издотельство: Express publishing

13. Граммов Ю.Ю. Информационные технологии Томбоа 2015

14. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. Москва АСАДЕ 2003 4

15. Z. Madaminov "Talimda axborot twxnologiyalari" Andijon 2001 5 b. 25 b.

Foydalanilgan internet sahifalari

1. Arxiv.uz

2. Wikipedia

THE IMPORTANCE OF NUTRITION IN EARLY CHILDHOOD IN THE FORMATION OF MICROBIOTA

Aliyeva R.A.¹, Raihana Ashraf ²(India) Andijan State Institute of Foreign Languages¹
Andijan State Medical Institute²

Annotation

This article highlights the influence of microbiota on the child's body. Recommendations are given to improve child nutrition, which affects growth and development

Key words: childhood, microbiota, infants antibiotics, nutrition

In the 1st year of life, the microbiota of infants is characterized by relatively low microbial diversity. Gradually, depending on the method of feeding and the extent of contact with the environment (presence of animals in the house, number of brothers and sisters, hygienic conditions, use of antibiotics), the taxonomic diversity of the colon microbiota is significantly enriched. The method of feeding (breastfeeding or artificial formula) is of great importance in the development of a child's intestinal microbiota. Breast milk is not sterile, it contains up to 600 species of different bacteria, the number of bacteria in 1 ml of milk reaches 10³-10⁴. Most of the bacteria in breast milk are bacteria of the genera *Lactobacillus*, *Leuconostoc*, *Streptococcus*, *Enterococcus*, *Lactococcus*, *Weissella*, *Bifidobacterium*. In addition, gram-negative bacteria *Serratia*, *Pseudomonas*, as well as typical representatives of the oral microbiome *Veillonella*, *Leptotrichia*, *Prevotella* may be present in breast milk. One of the components of breast milk are oligosaccharides (galactooligosaccharides). Slightly broken down in the small intestine, they reach the large intestine mainly in an undigested form, where they are fermented by *Bifidobacterium* to form short-chain fatty acids (SCFA) and lactic acid. Most modern milk formulas are enriched with oligosaccharides, which theoretically should promote the development of bacteria of the genus *Bifidobacterium*.

However, in children who are bottle-fed, changes in the composition of the colon microbiota are found, such as excessive development of representatives of *Bacteroides* and *Clostridium*, an increase in the proportion of opportunistic species of bacteria, for example *Escherichia coli*, *Clostridium difficile*. It is likely that the influence of breast milk on the development of the microbiota of the infant's colon is due not only to oligosaccharides. In addition to them, breast milk contains immunoglobulins IgA and IgG, antimicrobial substances - lysozyme and lactoferrin, interleukin (IL) IL-10, lymphocytes, tumor growth factor TGF- β , which modulate the functioning of the child's immune system and influence the composition of microorganisms that can take root in his gastrointestinal tract. It is likely that the influence of breast milk on the development of the microbiota of the infant's colon is due not only to oligosaccharides. In addition to them, breast milk contains immunoglobulins IgA and IgG, antimicrobial substances - lysozyme and lactoferrin, interleukin (IL) IL-10, lymphocytes, tumor growth factor TGF- β , which modulate the functioning of the child's immune system and influence the composition of microorganisms that can take root in his gastrointestinal tract. After the introduction of complementary foods into the child's diet, a significant change in the microbial community of the colon occurs, characterized by a decrease in the proportion of *Bifidobacterium* along with an increase in the proliferation of polysaccharide-fermenting bacteria (types *Bacteroidetes* or *Firmicutes*). By about 3 years of age, a child develops an adult type of

microbiota, which, in the absence of severe illness, dramatic changes in dietary habits or long-term use of antibiotics, is characterized by a constant composition at the level of the dominant type of bacteria.

The influence of antibiotic therapy in early childhood on the formation of colon microbiota

The use of antibiotics in early childhood leads to a significant decrease in microbial diversity, depletion of representatives of the predominant phylum Actinobacteria, with a simultaneous increase in the proportion of Proteobacteria, as well as the selection of antibiotic-resistant strains. The work of S. Tanaka et al analyzed the results of antibiotic therapy with broad-spectrum drugs during the first 4 days of children's lives. According to the data obtained, in the 1st week, a decrease in the proportion of Bifidobacterium was observed in the composition of the colon microbiota, along with pathological colonization of Enterococcus. Over the next month, overgrowth of Enterobacteriaceae and Enterococcus was recorded. In general, data from epidemiological studies indicate that the use of antibiotics in early childhood is accompanied by significant changes in the still unformed microbiota, often leading to unpredictable and serious consequences. It is known that treatment with antibiotics increases the risk of developing diseases such as asthma, eczema, type 1 diabetes, inflammatory bowel disease, obesity, etc. in children.

Factors influencing the composition of the microbiota of adults

In addition to age, the composition of a person's microbiota is influenced by factors such as gender, food preferences, socioeconomic status and level of education, antibiotic use, etc. Geographical differences, presumably related to dietary patterns, are also important. In an adult with a mature microbiota, the nature of the diet is not the main factor determining its composition, but some bacterial taxa (for example, enterotype 1 with a predominance of bacteria of the genus Bacteroidetes) can quickly respond to changes in the diet. Thus, eating foods high in dietary fiber leads to an increase in the microbiota in the proportion of certain types of bacteria (Roseburia, Blautia, Eubacterium rectale, Faecalibacterium prausnitzii), which ferment plant fibers with the formation of butyrate, as well as some bacteria belonging to the phylum Actinobacteria (Bifidobacteria, Lactobacilli) and Bacteroidetes. It is known that the dominant bacteria in the microbiota of vegetarians are Prevotella, Clostridium clostridioforme and Faecalibacterium prausnitzii. Compared to people who consume animal products, vegetarians have a decrease in the proportion of bacteria belonging to Bacteroides, Bifidobacteria, Enterobacteriaceae species. A high-protein diet is characterized by an increase in the activity of proteolytic bacteria, such as, for example, Bacteroides spp. A diet rich in fat leads to the synthesis of large amounts of bile acids, which in turn promotes the proliferation of those bacteria that metabolize these acids and inhibits the reproduction of other species. Diets high in animal products promote the development of bile acid-resistant bacteria such as Bacteroides, Alistipes and Bilophila, as well as butyrate-producing clostridia.

Thus, the predominance of one of the macronutrients (proteins, fats, carbohydrates) in the diet determines the development of certain types of bacteria in the microbiota of the colon. For example, the "Western diet", common in economically developed countries of Europe and North America, is rich in fats, refined carbohydrates, and animal proteins with an extremely low content of plant fibers. This diet is associated with a decrease in

microbial diversity, an increase in the proportion of Bacteroides and a decrease in bacteria of the genus Prevotella.

In developing countries with low socioeconomic status (especially in rural areas), the diet of residents, on the contrary, is rich in plant fibers and complex carbohydrates (due to the presence of a large amount of fresh vegetables, fruits and whole grains). The colon microbiota of people living in these regions is characterized by a diversity of bacterial species (Prevotella, Succinivibrio, Treponema) that ferment polysaccharides and form SCFAs. SCFAs formed during the fermentation of dietary fiber are key substrates in the energy metabolism of colonocytes, play a critical role in the normal functioning of the intestinal barrier function, and modulate the functioning of the host immune system. It is believed that the low production of SCFAs in people who prefer a “Western diet” may explain the increased prevalence of allergic and autoimmune diseases in economically developed countries.

The possibility of influencing the composition of the microbiota and its metabolic activity by changing the nature of nutrition (increasing the proportion of fresh vegetables and fruits in the diet, using dietary fiber that promotes the development of butyrate-producing flora) seems to be a promising area of modern medicine.

References

1. Kaibysheva VO, Zharova ME, Filimendikova KYu, Nikonov EL. Human Microbiome: age-related changes and functions. *Russian Journal of Evidence-Based Gastroenterology*. 2020;9(2):42-55. (In Russ.)
<https://doi.org/10.17116/dokgastro2020902142>
2. Sender R, Fuchs S, Milo R. Revised Estimates for the Number of Human and Bacteria Cells in the Body. *PLoS Biology*. 2016;14(8):e1002533.
<https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1002533>
3. Sartor RB. Microbial influences in inflammatory bowel diseases. *Gastroenterology*. 2008;134(2):577-594. <https://doi.org/10.1053/j.gastro.2007.11.059>
4. Микробиота. Под ред. Никонова Е.Л., Поповой Е.Н. М.: Издательство Медиа Сфера; 2019. Microbiota. Pod red. Nikonova E.L., Popovoy E.N. M.: Izdatel'stvo Media Sfera; 2019. (In Russ.).
5. Hooper LV, Gordon JI. Commensal Host-Bacterial Relationships in the Gut. *Science*. 2001;292(5519):1115-1118.
<https://doi.org/10.1126/science.1058709>
6. Ивашкин В.Т., Ивашкин К.В. Микробиом человека в приложении к клинической практике. Российский журнал гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. 2017;27(6):4-13. Ivashkin VT, Ivashkin KV. Human microbiome, applied to clinical practice. *Rossiiskij zhurnal gastroenterologii, gepatologii, koloproktologii*. 2017;27(6):4-13. (In Russ.).
7. Okada H, Kuhn C, Feillet H, Bach JF. The «hygiene hypothesis» for autoimmune and allergic diseases: an update. *Clinical and Experimental Immunology*. 2010;160(1):1-9.
<https://doi.org/10.1111/j.1365-2249.2010.04139.x>
8. Canche-Pool EB, Cortez-Gómez R, Flores-Mejía R, González-González E, González-Serrano ME, Lara-Rodríguez MC, Ledesma-Soto Y, Mendoza-Aguilar MD, Meza-

- Sánchez DE, SánchezGarcía FJ, Silva-Sánchez A, Thompson-Bonilla MR, Trujillo-Vizuet MG, Wong-Baeza I. Probiotics and autoimmunity: an evolutionary perspective. *Medical Hypotheses*. 2008;70(3):657-660. <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2007.07.008>
- 9.Алиева Р. А.,Усманов У., Алиева Ф. АНАЛИЗ РИСКОВ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ, СВЯЗАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МОБИЛЬНЫХ ТЕЛЕФОНОВ //"GERMANY" MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: ACHIEVEMENTS, INNOVATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS. – 2023. – Т. 9. – №. 1.
- 10.Алиева Р. А.,Саидбаева Л. М., Абдуллаева З. У. ВЛИЯНИЕ ПЛАВАНИЯ НА ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОРГАНИЗМА ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 1. – С. 1032-1044.
- 11.Kholmirzaeva M., Alieva R. A. CHEST CIRCULATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN SECONDARY SHOOLS LOCATED IN SOME DISTRICTS OF ANDIZHAN REGION SUMMARY //Интернаука. – 2020. – №. 42-2. – С. 30-33.
- 12.Кимсанова Г. А., Алиева Р. А. Влияние туркестерона и экдистерона на развитие активности альфа-амилазы у растущих крыс //Молодой ученый. – 2020. – №. 49. – С. 455-458.
- 13.Маматисакова Г. А., Тухтаева А. М., Алиева Р. А. МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ ПРИ ВИРУСНОМ ГЕПАТИТЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН //Universum: медицина и фармакология. – 2021. – №. 6 (78). – С. 30-35.
- 14.Aliyeva, R., Isanova, D., &Akhmedova, D. (2023). CLINICAL CHARACTERISTICS OF HYPERTENSIVE SYNDROME IN CHILDREN. В INTERNATIONAL BULLETIN OF MEDICAL SCIENCES AND CLINICAL RESEARCH (Т. 3, Выпуск 12, сс. 5–7). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10351569>
- 15.Таирова, М. Б., &Алиева, Р. А. (2023). ВОПРОСЫ РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ. *FinlandInternationalScientificJournalofEducation, SocialScience&Humanities*, 11(5), 1769-1777.
- 16.Алиева Р. А. и др. Речевые особенности усвоения сказок у дошкольников страдающих детским церебральным параличом //ScienceandEducation. – 2024. – Т. 5. – №. 3. – С. 578-583.
- 17.Алиева Р. А., Усманов У. ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВЬЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2024. – Т. 3. – №. 26. – С. 56-61.

O'SMIRLARDA SUITSIDIAL HOLATLARNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Elov Ziyodullo Sattorovich. Osiyo xalqaro universiteti,
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi,
psixologiya fanlari doktori (dsc)

Annotatsiya: Maqolada deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsid holatlarini keltirib chiqaruvchi turli psixologik omillar haqida fikr bildirilib, bunda turli davrlada ushbu holat bo'yicha o'tkazilgan olimlarning tadqiqotlari natijalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: suitsid, deviant, jamiyat, ijtimoiy aloqa, shaxs, inson, autoagressiya, stress, depressiya, erkinlik, o'lim, qo'rquv, moslashish, o'smir, psixologik sabablar, tashabbuskor, inqiroz

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЫЗЫВАЮЩИЕ СУИЦИДАЛЬНЫЕ СИТУАЦИИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация: В статье дается мнение о различных психологических факторах, вызывающих суицидальные случаи у подростков с девиантным поведением, а также освещаются результаты исследований, проведенных учеными по этому состоянию в разные периоды.

Ключевые слова: суицид, девиант, общество, социальный контакт, личность, человек, аутоагрессия, стресс, депрессия, свобода, смерть, страх, адаптация, подросток, психологические причины, инициатор, кризис.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS CAUSING SUICIDAL SITUATIONS IN ADOLESCENTS

Annotation: The article gives an opinion on various psychological factors that cause suicide cases in adolescents with deviant behavior, and the results of research conducted by scientists on this condition in different periods are highlighted.

Key words: suicide, deviant, society, social contact, individual, human, autoaggression, stress, depression, freedom, death, fear, adaptation, adolescent, psychological causes, initiator, crisis

Kirish: Bugungi kunda jamiyatimiz oldida turgan dolzarb va ijtimoiy ahamiyatga ega muammolardan biri bu suitsidial holatlar sonining ko'payishidir.

Har bir harakatning motivlari bo'lgani kabi, suitsidial holatlarni ham yuzaga keltiruvchi omillari mavjud. Suitsidial holatlarni kelib chiqishida eng avvalo o'smir lardagi xulq-og'ishlar asosiy omillardan biri sanaladi.

Sotsiologik nazariyalarda deviant hatti-harakatlarning kelib chiqishi ijtimoiy jarayonlar, jamiyat va aniq bir shaxs o'rtasidagi murakkab munosabatlar natijasi bilan bog'liqligi e'tirof etiladi. Deviant shaxs xulq-atvori ijtimoiy, psixologik va biologik omillarning o'zaro ta'sirining natijasi sifatida qaraladi, uning ta'siri, o'z navbatida, shaxs munosabatlari tizimi orqali o'tadi.

Natijada reallik bilan aloqa uzilib, o'ziga ishonch yo'qotiladi.

Adabiyotlar tahlili: Amerikalik psixoanalitik Garri Stek Salliven suitsidni o'zining shaxslararo muloqot nazariyasi nuqtai nazaridan talqin etgan. Bunga ko'ra individning

o'ziga-o'zi beradigan bahosi o'zgalarning unga bo'lgan munosabatidan kelib chiqadi. Bunday vaziyatga autoagressiya sodir etish yo'li bilan azoblarni to'xtatish va «yomon men»ni «men emas»ga aylanishi uchun yagona alternativ variant bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, shaxs ushbu hatti-harakati bilan bir vaqtning o'zida odamlarga va butun dunyoga o'zining dushmanligini namoyon qiladi.

Suitsidal xulq-atvorning kelib chiqishida xavotirlanish va boshqa emotsional kechinmalarning roli haqida gumanistik psixologiya namoyondalari tomonidan ham ta'kidlab o'tilgan.

Norman Farberou asarlarida insonning o'zini vayron etish konsepsiyasi keltirilgan bo'lib, ushbu konsepsiya doirasida xulq-atvorning autoagressiv shakllariga quyidagilar kiritilgan: alkogolizm, taksikomaniya, o'ylamasdan o'zini xavf ostiga qo'ymoq va b. Shunday qilib, Farberou birinchilardan bo'lib bungacha suitsidalga taalluqli bo'lmagan o'zini vayron etuvchi xulq-atvor shakllarini tavsiflagan va tizimli o'rganib chiqqan.

Bundan tashqari, xavotirlanish nafaqat belgi (simptom) sifatida balki, turmushning ekzistensial ko'rinishi va inson hayotidagi muhim konstruktiv kuch hamdir. Olim uni «borliq va yo'qlik uchrashuvini» kechirish va «erkinlik va odamning real borlig'i paradoksi» deb hisoblagan.

Logoterapiya asoschisi, Viktor Frankl o'zini-o'zi o'ldirishni hayot mazmuni va odam erki kabi tushunchalar qatorida, shuningdek, o'lim va o'lish psixologiyasi bilan bog'liqlikda tadqiq etgan. Uning ko'rsatishicha, mavjudlikning anglanganligiga xos bo'lgan odam, o'zining turmush usuliga nisbatan munosabatlarida erkindir. Biroq u hayotda uchta darajada ekzistensial cheklovga duch keladi: u muvaffaqiyatsizlikka duch keladi, qiyinaladi va o'lishni xohlaydi. Shuning uchun odamning vazifasi o'zining cheklanganligini anglab, omadsizlik va azobni ko'tarishdan iboratdir. V.Frankl o'zini-o'zi o'ldirishga afsus bilan munosabatda bo'lgan va unga qonunan, jumladan, axloqan oqlash yo'qdir deb, ta'kidlagan. Suitsid ro'y berganda inson uchun hayot mag'lubiyatga uchraydi. Oxir oqibat o'z joniga qasd qiluvchi o'limdan qo'rqmaydi balki u hayotdan qo'rqadi, deb hisoblardi V.Frankl.

E.Shneydman birinchi bo'lib, suitsidning yaqinlashayotganini bildiruvchi belgilarni tavsiflaydi va ularni «suitsidga olib boruvchi kalitlar» deb ataydi. U jamiyatdagi mavjud suitsid haqidagi afsonalarni, shuningdek shaxsning suitsidal xulq-atvorini asoslovchi o'ziga xoslikni o'rganib, shunday xulosaga keladi. Uning fikricha o'ziga xosliklar o'zi tarafidan yaratilgan, individlarning original tipologiyasida o'z aksini topadi va ular ko'pincha ongli ravishda o'z o'limlarini yaqinlashtiradilar. Ularga quyidagilar taaluqlidir:

- o'limni qidiruvchilar - o'zida o'limdan qutilish imkoniyatini pasaytirib, ataylab hayot bilan vidolashuvchilar;
- o'lim tashabbuskorlari, uni ataylab yaqinlashtiruvchilar (masalan, og'ir kasallar, o'zini hayotiy ta'minlovchilaridan ongli ravishda uzuvchilar);
- o'lim bilan o'ynashuvchilar, hayotini garovga qo'yish imkoniyati mavjud vaziyatlarni qidirishga moyillar, tirik qolish imkoniyati pastligi bilan ajralib turadi;
- o'limni ma'qullovchilar ya'ni, hayot bilan vidolashishga faol intilmaslik bilan bir qatorda o'zining suitsidal istaklarini yashirmaydilar: bu masalan yolg'iz qariyalarga yoki Ego – identlik inqirozi vaqtidagi emotsional noturg'un o'smir lar va o'spirinlarga xosdir.

E.Shneydman suitsidlar shart-sharoitlarining va ularni amalga oshirish usullarining turlichaligiga qaramay, barcha suitsidlarga xos bo'lgan hamma belgilarni tavsiflaydi va ajratdi:

1. Suitsidlarning umumiy maqsadi yechimni qidirishdir.
2. Suitsidning umumiy maqsadi ongni to'xtatishdir.
3. Suitsidning umumiy turtkisi chidab bo'lmaydigan ruhiy og'riqdir.
4. Suitsid umumiy stressor psixologik ehtiyojlarning frustratsiyaga uchrashidir.
5. Umumiy suitsidal emotsiyalar ojizlik va umidsizlikdir.
6. Suitsidga umumiy ichki munosabat ambivalentlikdir.
7. Suitsidda psixikaning umumiy holati kognetiv sohaning torayishidir.
8. Suitsiddagi umumiy harakatdan qochishdir (agressiya).
9. Suitsidagi umumiy kommunikativ harakat o'z niyati haqida xabar berishdir.
10. Suitsidal o'rinish umumiy qonuniyat bo'lib, suitsidal xulq-atvorning hayot davomidagi uslubiga muvofiq kelishidir (belgilariga).

E.Shneydman N.Farberou bilan birgalikda amaliyotga o'zini-o'zi o'ldirishning psixodinamikasini tushunishni chiqurlashtirgan psixologik autopsii metodini (o'z joniga qasd qilganlarning o'lim oldi xatini tahlilini o'z ichiga oluvchi) kiritdi. Ushbu metod asosida ular tomonidan suitsidning uch turi ajratilgan:

- egotik o'zini o'ldirish - ularning sababi intra – (ichki) – psixik dialog, «Men»ning qismlari o'rtasidagi nizo, tashqi sharoitlar esa qo'shimcha rol o'ynaydi, masalan, eshituv gallyusinatsiyalaridan qiyinaladigan psixik kasallarning o'zini o'ldirishi;

- diadik o'zini o'ldirish - asosi ahamiyatli bo'lgan yaqin odamga tegishli amalga oshmagan ehtiyoj va xohishlarda namoyon bo'ladi, shu tariqa ushbu harakatda boshqasiga munosabat aktiga aylantiruvchi tashqi omillar ustunlik qiladi;

- agenerativ o'zini o'ldirish, bunda biror bir avlodga yoki insoniyatga tegishlilik hissini yo'qotish oqibatida yo'q bo'lish hissi yuzaga keladi masalan, qarilik davridagi suitsid.

N.Farberou odamning o'zini-o'zi yo'q qilish xulq-atvori konsepsiyasi yaratuvchisi hisoblanadi deydi. Uning yondashuvi muammoga kengroq qarash imkoniyatini beradi, u nafaqat amalga oshirilgan o'z joniga suiqasdni, balki autoagressiv xulq-atvorning boshqa shakllarini ham ko'rib o'tadi: alkogolizm, toksikomaniya, narkotik tobeklik, delekvent hat-harakatlar, ishga qattiq berilish, oqlanmagan xavf-xatarga moyillik, noadekvat qiziqish va h.k. Ushbu yondashuv N.Faberouga o'zini o'ldirishning oldini olishning zamonaviy tamoyillarini ishlab chiqish imkonini berdi. Bundan tashqari u «tirik qolganlar» – o'zini o'ldirishni eplay olmaganlar va o'zini o'ldirganlarning qarindoshlari va do'stlarining psixologiyasini tadqiq etish bilan shug'ullanadi.

F.Baumeister, S.J.Sher (1988) nazariy tahlillari asosida, o'z joniga qasd qilish hat-harakatlarining uchta turini aniqlaydi:

- 1) birlamchi o'z joniga qasd qilish: shaxs o'ziga zarar yetkazishga intiladi va uni ataylab keltirib chiqaradi. Bunday hat-harakatlarning asosi kuchli salbiy his-tuyg'u bo'lib, u diqqatni o'z kamchiliklariga qaratish bilan birga o'ziga nisbatan salbiy munosabatni yaratadi;

- 2) qarama-qarshi turdagi o'z joniga qasd qilish hat-harakatlari samarasiz strategiyalardan foydalanishdir: odamlar oddiy maqsadlarga intilishadi, lekin, samarasiz strategiyalarni qo'llash orqali o'zlariga zarar yetkazishadi;

3) uchinchi turdagi o'z joniga qasd qilish inson bir-birini istisno qiladigan ikkita maqsadni ko'zlaydi. Bir nechta qarama-qarshi maqsadlar mavjud bo'lganda, ijobiy natijadan oshib ketadigan maqsadni tanlash, qaror qabul qilish xatoligini ko'rsatadi.

R.F Baumeister tomonidan o'tkazilgan har xil turdagi o'z joniga qasd qilish hatti-harakatlari tahliliga ko'ra, ikkinchi yoki uchinchi turlarga belgilanishi mumkin; ularning hech biri birlamchi autodestruktsiya bilan bog'liq bo'lishi mumkin emas. Mualliflarning xulosasiga ko'ra, sog'lom odamlar o'z joniga qasd qilish uchun ongli intilish tufayli emas, balki hukm qilishdagi kamchiliklar, noto'g'ri javoblar, suboptimal usullarning kutilmagan oqibatlari, xarajatlar va xavflarni kam baholaganliklari tufayli o'zlariga zarar yetkazadilar.

Hozirgi zamon mamlakatimiz va chet el adabiyotlarida tan olinganki, 25-30% suitsid psixik kasallar tomonidan sodir etiladi, qolgan miqdori psixik sog'lom va psixik noxushlik bilan chegaradosh shaxslarga to'g'ri keladi.

Biroq, oxirgi yillarda suitsidal xulq-atvor mexanizmlarining aniqlanganligi haqidagi faktni inobatga olmoq lozim. Shu yo'nalishda, Dj.Mann, M.Asberg, V.I.Braun va boshqalar asarlarida suitsidal xulq-atvor va depressiyaning bioximik korrelyatlari aniqlangan. Yuqorida ta'kidlanganidek, mualliflarning katta qismi, suitsidal hatti-harakatlarni psixik kasallar bilan birga, mutlaqo sog'lom shaxslar ham sodir etishi mumkin degan qarashni ilgari surgan. Shuning uchun, suitsidni faqatgina to'g'ridan-to'g'ri psixik patologiya natijasi deb emas, balki psixopatologik simptomlar va individum ijtimoiyligining asosini tashkil etadigan, uning genezisida atrof-muhit ta'siri va shaxs ijtimoiy-psixologik tuzilishining o'zaro bog'liqligi katta ahamiyatga ega ekanligini ko'p omilli hodisa sifatida ko'rib chiqish lozim.

Dj.Mann va D. Vasserman stress-diatez konsepsiyasida, suitsidal xulq-atvorni oldindan aytishda quyidagi omillar hisobga olinadi: irsiy omillar yoki stressga orttirgan ta'sirchanlik yordamida shakllanadigan jismoniy moyillik. Stress hayotdagi negativ hodisalar natijasida shakllanadi, bular: atrof muhitdagilar bilan o'zaro negativ munosabatlar, qashshoqlik, ishsizlik, alkogolizm va boshqalar. Jismoniy omillarga ushbu konsepsiyada suitsidal xulq-atvorning neyrobiologik mexanizmlari kiritilgan.

Endi deviant xulq-atvorli o'smirlarda kuzatilgan suitsidial holatlarni statistikasiga o'tamiz.

R.D.Goldney [1989] tomonidan o'tkazilgan so'rovda qatnashgan 1014 nafar Skandinaviya yoshlaridan 17,5% qizlar va 20,2% o'g'il bolalar so'rovdan bir hafta oldin o'z joniga qasd qilish fikrida bo'lganliklarini ma'lum qilishgan.

R. Schweitzer [1995] tomonidan o'tkazilgan so'rovnomada qatnashgan 1678 o'smir orasida respondentlarning 62% o'z joniga qasd qilish fikrlari mavjudligini qayd etgan va 6,6% o'z joniga qasd qilishga urinishlarning bir yoki bir necha marotaba sodir etganliklari aniqlangan.

Rayt L.S [1985] tekshiruvlarida qatnashgan 901 nafar o'smir larning atigi 6 foizi o'z joniga qasd qilish fikrlari borligini aytdi. Daniyada esa 3042 nafar yoshlar anonim va ixtiyoriy suhbatlarda ishtirok etdi. Ularning 40% ga yaqini hayotida kamida bir marta o'z joniga qasd qilish haqida o'ylaganligini aytdi va har 20 kishidan 1 nafari o'z joniga qasd qilishga uringanligini tasdiqladi. Yoshlar tomonidan sodir etilgan o'z joniga qasd qilishlarning 75 dan 90% gacha rasman qayd etilmagan [Jessen G. va boshq., 1996].

D. Dhossche o'z tadqiqotlarida [2002], 19-26 yoshdagi 795 yoshlarni tekshirib, ularning 2,5% da o'z joniga qasd qilish fikrlari mavjudligini aniqladi.

A.Gmitrovichning ta'kidlashicha [2003], tadqiqotda qatnashgan 1663 nafar o'smir larning 31 foizida o'z joniga qasd qilish fikri borligini va 8 foizi o'z joniga qasd qilishga uringanliklarini tan olishgan.

Foydalanilganadabiyotlar:

1. Н.Тайлоқов. Вояга етмаганларга ўртасида суицид ҳолатларини олдини олиш. Методик қўлланма. Тошкент 2017
2. Х.Рухиева. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва суицид ҳолатлари профилактикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент 2021
3. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М., 1995 – С. 275
4. Капитанский А., Литвин В. Искусство криминальной татуировки / The Art of Criminal Tattoo. Логос. 1998. 35с.
5. З.С.Элов. ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА КУЗАТИЛАДИГАН ПСИХОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ЁШ БИЛАН БОҒЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ (Вояга етмаганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш маркази тарбияланувчилари мисолида). PEDAGOGIK MAHORAT 2022 №6 1 (№), 72-75
6. З.С.Элов. Қадимги халқлар урф-одатлари ва ривожланган жамиятда ўз жонига қасд қилишнинг ижтимоий психологик сабаблари. Тарих ва бугун (қадимги халқлар урф – одатлари ва бугунги замон). Жамият ва инновациялар. Тошкент. (10) 2021
7. З.С.Элов. Суицид – ўз жонига қасд қилиш ижтимоий психологик муаммо сифатида. CONFERENCE ON SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. 2021
8. З.С.Элов. Замонавий жамиятда суицид (ўз жонига қасд қилиш) муаммолари. Eurasian journal of Law, Finance and Applied Sciences 1 (2(2021): EJLFAS), 26-28
9. Z.S.Elov. PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF SPEECH DISORDERS AND THE CAUSES THAT CAUSE THEM ON THE CHILD'S PSYCHE. AcademiciaGlobe: InderscienceResearch 1 (VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY-2022
10. З.С.Элов. ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ОРАСИДА СУИЦИДАЛ АҲЛОҚ ТУШУНЧАСИ ВА ИЛМИЙ ТАҲЛИЛЛАР. Педагогик ва психологик тадқиқотлар. 2023 №1 170-178
11. З.С.Элов. ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА КУЗАТИЛАДИГАН ПСИХОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ЁШ БИЛАН БОҒЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ (Вояга етмаганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш маркази тарбияланувчилари мисолида) PEDAGOGIK MAHORAT 2022 №6 72-75
12. Z.S.Elov. О'SMIRLIK DAVRIDA SHAXS XULQ-ATVORIDA KUZATILADIGAN REAKSIYALARNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. PSIXOLOGIYA ILMIY JURNAL 1 (1, 2022), 27-29
13. З.Элов., Я.Саминжонов ЎСМИРЛАР ОРАСИДА ЎЗ ЖОНИГА ҚАСД ҚИЛИШ ҲОЛАТИ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА. Journal of Pedagogical and Psychological Studies. 2024/2/13. 69-78
14. D.Amonova., Z.Elov. DEVIANT XULQ-ATVORNING PSIXODINAMIK ASPEKTLARI. 2024 Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (2), 54-58
15. З.Элов. РУХИЙ-ЖИНСИЙ БУЗИЛИШЛАР ШАХСДА ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА. 2023. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 43 (43)

16. Z.S.Elov. O‘Z JONIGA QADS QILISH MASALASI JAMIYAT OLDIDA TURGAN MUHIM IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. 2023 Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (12), 50-54

17. Z.S.Elov. O‘SMIRLAR ORASIDA SUITSIDGA MOYILLIKNI ANIQLASH VA KORREKSIYALSHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI. 2023 ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 41 (41)

18. Z.S.Elov. O‘SMIRLIK DAVRI INQOROZLARINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK SABABLARI. 2023 ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 35 (35)

SUD VA TERGOV JARAYONIDA PSIXOLOG KOMPETENTLIGINING NAMOYON BO‘LISHI

Olimov Laziz Yarashovich. Buxoro davlat universiteti professori, Phd

Zamonaviy psixologiyada sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligi namoyon etilishi va rivojlanishi muammosini o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilar ekanmiz, ulardagi kasbiy va ijtimoiy-psixologik kompetentlik metodologiyasiga aloqador bo‘lgan ko‘plab psixologik xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga alohida e‘tibor qaratdik. Bir qancha ilmiy adabiyotlarning tahliliga asoslanadigan bo‘lsak, ijtimoiy-psixologik kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko‘ishimiz mumkin.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik jarayoni nafaqat ijtimoiy va tatbiqiy psixologiya, balki ko‘pgina psixologiya fanlarining ham amaliyotda qo‘llanilishida ko‘rishimiz mumkin. Xuddi shunday kategoriya ilmiy adabiyotlarda o‘z ifodasini topgan bo‘lib, kasbiy faoliyat samaradorligiga faqat kompetentlik vositasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlik mezoni sifatida baholash uchun mukammal darajadagi yagona ilmiy metodologik ishlanma hali qabul qilinmagan.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqot muammosiga aloqador bo‘lgan fundamental adabiyotlar tahlili ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammolari bilan shug‘ullanuvchi olimlarning qarashlariga alohida e‘tibor qaratishni taqozo etadi.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi deganda - sud psixolog ekspertining shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladiki, bunda yetarlicha yuqori darajada amaliy kasbiy faoliyat, kasbiy muomalani amalga oshira olishi nazarda tutiladi. Ayni paytda, sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning kasbiy bilim va malakalari, boshqa bir tomondan esa kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlari mutanosibli bilan baholanishi mumkin.

O‘zbekistonda oxirgi yillarda sudlov va huquq-tartibot organlari faoliyati samaradorligini oshirish, sud psixolog ekspertlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilib kelinmoqda.

“Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida sud ekspertizasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solish borasida muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu qonunda ko‘rsatib o‘tilgan bunday muhim vazifalarni bajarishda sud psixolog ekspertlari

ijtimoiy-psixologik kompetentligini takomillashtirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, sud psixolog ekspertlari ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirish, ularning shaxsiy sifatlariga xos bo'lgan xususiyatlarni ro'yobga chiqarish, psixokorreksion va rivojlantiruvchi usullar orqali ularning kasbiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish dolzarb muammo sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son "O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2022-yil 17-martdagi PF-89-son "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda huquqiy xizmat ko'rsatishda adliya organlari va muassasalari faoliyati samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi 472-sonli "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 13-dekabrdagi 705-sonli "Sud-ekspertlik faoliyatini tartibga soluvchi ayrim normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi, 2023-yil 21-fevraldagi 73-sonli "Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori, hamda faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan keng ko'lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda psixologlar zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi.

Ijtimoiy-psixologik kompetentlik jarayoni nafaqat ijtimoiy va tatbiqiy psixologiya, balki ko'pgina psixologiya fanlarining ham amaliyotda qo'llanilishida ko'rishimiz mumkin. Xuddi shunday kategoriya ilmiy adabiyotlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, kasbiy faoliyat samaradorligiga faqat kompetentlik vositasi sifatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlik mezoni sifatida baholash uchun mukammal darajadagi yagona ilmiy metodologik ishlanma hali qabul qilinmagan.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligini o'rganish bo'yicha olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqot muammosiga aloqador bo'lgan fundamental adabiyotlar tahlili ijtimoiy-psixologik kompetentlik muammolari bilan shug'ullanuvchi olimlarning qarashlariga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi deganda - sud psixolog ekspertining shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladiki, bunda yetarlicha yuqori darajada amaliy kasbiy faoliyat, kasbiy muomalani amalga oshira olishi nazarda tutiladi. Ayni paytda, sud psixolog ekspertining ijtimoiy-psixologik kompetentligi uning kasbiy bilim va malakalari, boshqa bir tomondan esa kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlari mutanosibligi bilan baholanishi mumkin.

Hozirgi kunda kompetentlik asosan, inson qobiliyati sifatida qaralsa, u holda insonning turli xil qobiliyati va iste'dodi haqida fikr yuritish imkoniyatini beradi. Bunda "qobiliyat" tushunchasi talqiniga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'ramiz.

Funksional-genetik yondashuvda qobiliyatni u yoki bu psixik jarayonni amalga oshiruvchi funksional tizimlarning samaradorlik tavsifi sifatida talqin etiladi. Bu holatda shaxs tuzilmasidagi motivatsion, xulq-atvor va kognitiv komponentlarning birlashuvini

aks ettiruvchi “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari qobiliyatlar sifatida qaralishi mumkin.

Sud psixologik ekspertiza bugungi kunda yuridik faoliyat amaliyotiga chuqur kirib bormoqda. Sud psixologik ekspertizasining mohiyatini to‘laroq anglash va amaliyotga keng doirada tadbiq etish uchun esa uning shakllanish yo‘lini, tarixiy rivojlanishini bilish talab etiladi.

Sud psixologik ekspertizaga huquqiy holatlarni aniqlash vazifasi yuklanib, faqatgina ko‘rsatmalar haqiqiylikliginiga tekshirish emas, balki ularni isbotlash, qonunbuzarlikni sodir etgan shaxs hatti-harakatlarida aybdorlikni aniqlash vositasi sifatida mustahkamligini tekshirish ham kiritilganligini ko‘rishimiz mumkin. Garchi bunga asos bo‘lmasa ham, qandaydir ishonchsizlik haligacha ham oxirigacha bartaraf etilmagan. Aksincha, qonuniy sud ishida mukammallashib borayotgan amaliyotning, o‘tib borayotgan ehtiyojlari sharoitida, zamonaviy psixologiya fanining imkoniyatlariga yetarlicha baho bera olmaslik o‘rinlidir.

Olimlarning jiddiy tadqiqot ishlari (xususan, A.R.Luriya, M.M.Kochenov, A.R.Ratinov, V.L.Vasilev, V.F.Pirojkov, A.V.Dulov, V.F.Yengalichev, S.S.Shipshin va boshqalarning) jinoiy va fuqarolik ishlari bo‘yicha sud jarayonlarining maqsadlariga nisbatan sifatli darajada psixologik vazifalarni qo‘yish va hal etish imkonini beradi.

Sud psixolog ekspertlarining emotsional intellekti bilan ijtimoiy-psixologik kompetentlik ko‘rsatkichlarining ijobiy shakllanayotganligini belgilovchi bir qancha statistik ahamiyatga ega bo‘lgan alomatlar o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlikda o‘z aksini topgan. Besh yilgacha ish stajiga ega bo‘lgan sud psixolog ekspertlaridagi bunday ijtimoiy-psixologik imkoniyatning mavjudligi kasbiy faoliyatni to‘g‘ri tashkil qiluvchi omillardan biri sifatida xizmat qiladi. Ular ekspertiza qilinayotganlarning ishga oid ko‘rsatuvlarini (xususan, berayotgan ko‘rsatmalari rostmi, yoki yolg‘onligi, ularning fantaziyaga berilayotganligi yoki yo‘qligi) tinglash va tushunish uchun ortiqcha emotsional kechinmalarga berilish kerak emas, degan xulosaga kelganliklarini anglatadi. Natijada, sud psixolog ekspertlari ekspertiza jarayonida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan turli nizoli holatlar va o‘zaro ziddiyatlarni bartaraf etish qobiliyatiga ega bo‘lishni biladilar.

Sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligini tadqiq etishda ularning emotsional intellektiga murojaat qilish juda ham zarur. Aytish mumkinki, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy-psixologik kompetentligi va emotsional intellekti o‘rtasida ijobiy bog‘lanishlar faoliyat jarayonida muhim hisoblanib, barcha mezon bo‘yicha ijtimoiy-psixologik kompetentlik sifatlari bilan emotsional intellekt o‘rtasidagi to‘g‘ri ichki munosabat shakllangan. Bu esa sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligining kasbiy kamolotdagi holatini yanada chuqurroq tushunish imkonini berdi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha o‘quv modulini amalda qo‘llash natijasida qator samaradorlikka erishildi, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillariga bog‘liq bo‘lgan kasbiy kompetentlikning yuqori diapazonda ko‘tarilganligini ko‘rsatadi. O‘quv modulida sud psixolog eksperti kasbiy kompetentligini ta‘minlovchi sohaga tegishli bo‘lgan me‘yoriy hujjatlar bo‘yicha savodxonligi, shuningdek psixodiagnostik ishlarni amalga qo‘llay olishi, sudga oid psixologik ekspertizasi xulosasini sifatli tarzda rasmiylashtirish bo‘yicha bilimdonligini oshirishga erishildi.

Sud psixologik ekspertizasi ishlarida faoliyat olib boradigan ekspertlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligi omillarini namoyon etilishi va rivojlanishi masalasini chuqurroq tahlil qilish uchun kelgusida ijtimoiy-psixologik kompetentlikning sud psixolog eksperti sifatidagi faoliyatiga tayyorlik darajasi bilan bog'liqlik tomonlarini tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Demak, yuqoridagilarga asoslanib shuni aytish mumkinki, sud psixolog eksperti ijtimoiy-psixologik kompetentligiga tayanch kompetensiyalarini faoliyat jarayonida shakllantirilishi kognitiv, emotsional, xulqiy omillarni o'zaro mutanosib ravishda rivojlanishi faoliyat samadorligini ta'minlashda individual va differensial farqlarga bog'liqligi haqidagi g'oyalarimiz o'z tasdig'ini topdi. Bu borada ijtimoiy-psixologik kompetentlik, eng avvalo, kasbiy faoliyat samadorligini belgilashga va shaxs barkamolligini ta'minlashga xizmat qilishi aniq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. *Psixologicheskie mexanizmi deviantnogo povedeniya. Psixologiya XXI veka. Yaroslavl., 2020. –S. 125-127.*
2. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. [Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari](#). Psixologiya. Uchrediteli: Buxarskiy gosudarstvenniy universitet, 31-38.
3. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. [Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari](#). Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.

ДИАЛЕКТИКА ДУХОВНЫХ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Нутфулло Тешаев. кандидат философских наук, доцент

Дехконов Бехзод, студент 4 курса специальности «Национальная идея, духовные основы и юридическое образование» Бухарский государственный университет

[Тешаев_nutfullo@mail.ru](mailto:Teshaev_nutfullo@mail.ru)

Аннотация: В данной статье философски анализируются социально-политические и духовные факторы реформ, проводимых в развитии и укреплении гражданского общества в нашей стране.

Ключевые слова: «гражданское общество», «правовое государство», «институты гражданского общества», «рыночная экономика», «демократизация», «децентрализация», «либерализация».

В настоящее время свержение государственной власти является основной причиной свержения демократического строя в стране. Сегодня существует необходимость дальнейшей демократизации системы связи и связи государства, совершенствования институтов суверенного общества, дальнейшего развития экономики. Существует план по децентрализации системы государственной власти.

Страна Узбекистан начала процесс демократического общества и государственности в первые дни независимости. За последние 32 года независимости был достигнут большой прогресс. Также в стране получили развитие национальные усилия по формированию демократического общества и реализации демократических принципов, реализуемых в развитых странах.

Точно так же одним из важнейших факторов, обеспечивающих выживание республиканского общества в Узбекистане, является ограничение полномочий государственной власти настолько, насколько это необходимо институту республиканского общества для управления собой в условиях общества. При этом важное внимание уделяется вопросу государственного образования гражданского общества, ответственности гражданского общества и ответственности гражданского общества перед гражданским обществом. В частности, социально-экономическая активность гражданина, удовлетворенность гражданина деятельностью государства, а также то, что широкое участие гражданина в японской экономике является одной из важнейших характеристик гражданина общества. становится важным.

В Новом Узбекистане определены следующие направления дальнейшего углубления процесса формирования гражданского общества и улучшения экономической среды общества исходя из цели создания правового государства в соответствии с ним:

- повышение эффективности экономической жизни страны, интеграция государства и общества;
- дальнейшее укрепление и совершенствование деятельности негосударственных неправительственных организаций и организаций самоуправления;
- обеспечить разнообразие мнений и многообразие мнений в обществе, а также возможность свободно их выражать;
- дальнейшее укрепление и развитие демократических принципов в сознании людей.

В результате принятия закона будет завершена правовая база для реализации стратегической цели, а децентрализация государственной власти еще больше ускорится.

Известно, что «имя страны имеет большое значение в мире, территориальная, административная и финансовая мощь местного самоуправления, социально-экономические вопросы региона способствуют быстрому и всестороннему развитию страны». , усиление и координация правительства, дальнейшее повышение ответственности правительства и общества, активность правительства (ошибка в принятии поверхностной социально-экономической статьи, относящейся к региону) приведет к дальнейшему повышению»²⁵⁰.

В Узбекистане задача передачи определенной части полномочий местной власти от центра к местным властям является важнейшей задачей японского правительства по децентрализации местной власти.

Децентрализация государственной власти в Узбекистане стала важной и важной задачей, и появились следующие результаты:

²⁵⁰Всемирный банк. (2005). Восточноазиатская децентрализация. Вашингтон, округ Колумбия: Рональд В. и Пол С. - стр. 56.

Во-вторых, исходя из нынешнего спроса, мы можем с уверенностью сказать, что второй этап интеграции в Узбекистане в результате открыл новые возможности для нашей страны и общества. Таким образом, активность общины в жизни общины и повышение общественного сознания общины, интеграция общинной системы потребовали дальнейшего развития и координации системы местного самоуправления, дальнейшего повышения ее статуса в перед обществом;

во-вторых, в результате последовательных экономических реформ в нашей стране экономический рост нашей республики достиг своего апогея. При этом был достигнут положительный рост в экономике. Это, в свою очередь, привело к дефициту государственного бюджета, потере золотовалютных резервов, укреплению банковской системы.

требует вооружения каждого гражданина идеями и взглядами на цели реформ, реализуемых в этом направлении в стране, национально-духовные основы становления и развития гражданского общества. Одним из главных критериев создания свободного общества является то, что законы в этой области и их особенности, характерные для нашей страны, должны быть впитаны в сознание и мышление граждан, перенесены в их убеждения и убеждения. В свою очередь, это служит поднятию активности граждан в этой сфере на новый уровень и дальнейшему повышению их эффективности.

Глубокое знание законов построения гражданского общества в нашей стране и его принципов, признанных в мире большинством граждан, формирует способность чувствовать необходимость их реализации в связи с национальными ценностями и духовными особенностями нашего народа. В свою очередь, это играет важную роль в понимании разницы между настоящим гражданским обществом и фиктивным гражданским обществом, его объективной оценке, реагировании на него и формировании на этой основе активной гражданской позиции.

Итак, обо всех сторонах жизни нашего общества, т.е. государственном устройстве, народной власти, участии граждан в реформах, основных правах и свободах, обязанностях, социально-экономических основах гражданского общества, его характеристиках, общественных объединениях, основах гражданского общества. Строительство, его национальные и общечеловеческие основы, проведение исследований по этому поводу имеет важное социально-философское и духовно-просветительское значение.

Использованная литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4 – жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2020. - 567 б.
2. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Т.: Ўзбекистон, 2022. - 461 бет.
3. Аристотель. Соч. в 4-х т., - М., «Мысль» 1984. г
4. Абилов Ў. Миллий ғоя: маънавий омиллар. – Т.: Маънавият, 1999. г
5. Жан Жак Руссо « Об общественном договоре » (трактаты) М. Канон-Пресс-Ц. Кучково Поле 1998.г

6. И. Эргашев, А. Холбеков ва бошқалар. Фукаролик жамияти ва миллий гоя. Т., “Akademiya” 2005
7. Тешаев Н. Н. Воспитание молодежи в духе толерантности – фактор построения гражданского общества.//Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Идея национальной независимости: роль межэтнического согласия и межрелигиозного толерантность в воспитании мировоззрения школьников и студентов». Самарканд, 2006, стр. 9-12.
8. Всемирный банк. (2005). Восточноазиатская децентрализация. Вашингтон, округ Колумбия: Рональд В. и Пол С. - стр. 56.

АКЦЕНТ НА КОГНИТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМ ПОДХОДЕ КАК ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

Хошимов Музаффаржон Ганижонович, д.ф.ф.н.доцент (АГИИЯ)

Исследование любых языковых единиц, используемых для вербализации определенной когнитивной или концептуальной семантики, неразрывно связано с когнитивно-концептуальным принципом. Данный принцип предполагает, что любая языковая единица, включая синтаксические конструкции, обладает способностью репрезентировать языковую реальность (языковую семантику или отношения), которая строго коррелирует с соответствующей концептуальной семантикой. Эта концептуальная семантика подлежит объективному выражению посредством различных вербальных средств, в том числе синтаксических.

Следует отметить, что степень вербализации той или иной концептуальной семантики с помощью различных типов вербальных средств может варьироваться в разных языках в силу их идиоматичности. Данный когнитивно-концептуальный принцип имеет особое значение и необходим при моделировании, в том числе, грамматических - точнее, синтаксических - категорий.

Согласно устоявшемуся мнению научного сообщества, одним из ключевых когнитивных принципов при моделировании грамматических феноменов является принцип концептуальной унификации. Данный принцип направлен на процедуру выявления базовых грамматических отношений и их прототипических признаков. Из этого принципа концептуальной унификации логично вытекает существование другого когнитивного принципа - опоры на прототип.

Принцип опоры на прототип позволяет интерпретировать бесконечное множество стимулов. Более того, он определяет ведущую роль субъектно-предикатно-объектных отношений, формирующих смысловое ядро предложения. Данные субъектно-предикатно-объектные отношения зачастую трактуются в терминах семантических ролей агенса и пациенса.

Таким образом, когнитивные принципы концептуальной унификации и опоры на прототип играют фундаментальную роль в моделировании и интерпретации различных грамматических явлений в языке. Их применение способствует выявлению базовых структурно-семантических закономерностей в организации грамматической системы.

Данное утверждение основывается на когнитивно-концептуальной парадигме в языкознании, которая рассматривает язык как неотъемлемую часть общей когнитивной способности человека к познанию и концептуализации окружающей действительности. В рамках этого подхода когнитивно-концептуальный принцип выступает в качестве ключевой методологической основы при изучении языковых явлений.

Как отмечает Н.А. Беседина в области когнитивной лингвистики, из базового когнитивно-концептуального принципа следуют несколько его фундаментальных разновидностей и проявлений.

1) это принцип равноправия двух базовых функций языка - когнитивной и коммуникативной. Данный принцип подчеркивает, что язык является неразрывным единством познавательных и коммуникативных механизмов, играющих равнозначную роль в его функционировании.

2) принцип многофакторности при анализе языковых явлений. Согласно этому принципу, всестороннее исследование любого языкового феномена должно учитывать его роль как в осуществлении познавательной деятельности, так и в реализации коммуникативных процессов. Такой многосторонний подход тесно связан с принципом системности в языкознании.

3) ещё одна ключевая разновидность - принцип междисциплинарности. Данный принцип предполагает необходимость интеграции и обобщения данных, полученных в таких областях, как философия, когнитивная психология, психолингвистика, логика, теория информации, эпистемология, физиология и нейронаука. Только всесторонний междисциплинарный анализ может обеспечить комплексное понимание языковых феноменов.

4) Следующая разновидность когнитивно-концептуального принципа - это принцип антропоцентричности. Данный принцип связан с исследованием широкого круга языковых явлений, отраженных в языковом сознании говорящих или же отражающих присутствие говорящего в акте речи и установлении его "координат".

5) Кроме того, когнитивно-концептуальный подход предполагает принцип многоуровневости анализа семантики языковых единиц. В соответствии с этим принципом, изучение значения языковых единиц должно осуществляться в контексте различных когнитивных структур.

6) Также одним из важных принципов выступает принцип концептуального единства языка и речи. Согласно этому принципу, язык и речь рассматриваются как единый объект лингвистического анализа, что связано с фундаментальной зависимостью языка от предметного мира.

7) Наконец, реализация данного принципа концептуального единства языка и речи предполагает необходимость учета принципа разграничения концептуального и семантического уровней при исследовании языковых феноменов.

Представленные разновидности когнитивно-концептуального принципа определяют методологическую значимость ряда ключевых положений для проведения когнитивных лингвистических исследований.

4. При типологическом сопоставительном анализе вербальных средств, включая синтаксические конструкции, в частности сложные предложения - политаксеми - в

языках различных типологических групп, особенно важно исходить из их когнитивно-концептуальных основ. Речь идет о семантиках, которые вербализуются посредством политахсем и других языковых единиц.

Более того, применение когнитивного принципа позволяет четко определить статус и долю участия того или иного вербального средства в манифестации определенной когнитивно-концептуальной семантики. Это становится возможным благодаря тому, что такая семантика является результатом действия универсальных процессов концептуализации и категоризации, протекающих при формировании носителем языка структур знаний об объективном мире.

5. Комплексный подход к изучению языковых явлений предполагает взаимодополняющее применение структурного, контенсивного и когнитивно-концептуального принципов. Лишь на основе постулирования различных наборов структурных признаков-координат языка, специфически отображающих субъектно-объектные и классные отношения, появляется возможность разграничить и охарактеризовать в концептуальном и контенсивном планах как минимум пять целостных типологических языковых моделей: нейтральный, классный, активный, эргативный и номинативный (Климов, 1976, 1983, с.129).

При этом следует отметить, что в концептуальном и контенсивном планах (составляющих глубинную структуру языков) различия между языками проявляются в меньшей степени по сравнению с их структурным планом, репрезентирующим поверхностную структуру. Подобное соотношение глубинных и поверхностных структурных характеристик свидетельствует об универсальности когнитивно-концептуальных механизмов, лежащих в основе организации языковых систем разных типов.

Таким образом, интеграция структурного, контенсивного и когнитивно-концептуального принципов позволяет осуществлять многоаспектный анализ языковых феноменов, выявляя их сущностные характеристики на различных уровнях языковой организации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Болдырев, Н. Н. (2001). Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов: Издательство Тамбовского университета.
2. Кубрякова, Е. С. (2004). Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры.
3. Лакофф, Дж. (2004). Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. Москва: Языки славянской культуры.
4. Маслова, В. А. (2004). Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Минск: ТетраСистемс.
5. Попова, З. Д., & Стернин, И. А. (2007). Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ: Восток-Запад.
6. Телия, В. Н. (1996). Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа "Языки русской культуры".

7. Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. Stanford, CA: StanfordUniversityPress.
8. Jabborova, Z. (2023). THE DIFFERENCES BETWEEN FORMAL AND INFORMAL INTERVIEW IN ENGLISH. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 4(08), 33-38.
9. Zuxriddinova, M. (2024). DYSPEMISM AND ASSOCIATED PHENOMENA. Talqinvatadqiqotlar.
10. Abdusattorova, B. (2024). The Interaction of Feelings: Delving into the Depths of Happiness and Sorrow. OpenAcademia: JournalofScholarlyResearch, 2(2), 44-47.
11. Toshtemirov, E. (2023). THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP OF PHRASEOLOGISMS AND PROVERBS IN THE LANGUAGE. EducationalResearchinUniversalSciences, 2(4), 285-287.
12. Matkarimova, A. I., & Toshtemirov, E. N. (2021). Problems of homogeneous direct objects in d
13. Turgunova E. E. ISOMORPHIC AND ALLOMORPHIC FEATURES OF COMPLEX SENTENCES WITH ADVERBIAL CLAUSES OF PLACE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES //JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS. – 2023. – T. 6. – №. 4. – С. 118-124.ifferent systems of language. In Философияикултуравгуманитарномдискурсе (pp. 247-252).
14. Nuraliyevich, T. E., Ismoilovna, M. A., Abdurahimovna, Z. H., & Ergashevna, T. E. (2023). Some Peculiarities Of Semantic Organization Of Phraseological Antonyms In The English And Uzbek Languages. Journal of Positive School Psychology, 307-311.

YOSHLAR TARBIYASI - DAVLATCHILIK ASOSIDA TURGAN FUNDAMENTAL QADRIYAT

Ziyoda Azimova – Andijon davlat pedagogika
instituti p.f.d.(DSc), professor

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev prezidentlik vakolatini qo‘lga kiritgan ilk kunlaridanoq talaba-yoshlar ma’naviyati masalasiga alohida e’tibor berdi. Buning yorqin misoli Sochida o‘tkazilgan Sammitda MDH a’zo davlatlari rahbarlarini yoshlar tarbiyasi zamonaviy globallashuv sharoitida har bir davlatchilik asosida turgan fundamental qadriyat ekanligini unutmashlikka chaqirdi hamda “O‘shib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda oila va o‘zini o‘zi boshqarish organlarining roli” mavzusida xalqaro konferensiyani tashkil etishni taklif qildi²⁵¹. Ushbu xalqaro tashabbus o‘z navbatida yoshlar tarbiyasi to‘g‘risidagi yagona fan - pedagogikaga, uning imkoniyatlariga munosabat, ishonch va unga e’tiborni yanada kuchaytiradi. Chunki shaxsni maqsadli tarbiyalash, shakllantirish faqat pedagogikaning fan sifatidagi vazifasidir. Bu esa pedagogikaning amaliy, eksperimental fan sifatidagi imkoniyatlarini oliy ta’lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ma’naviy–ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishga yo‘naltirishni talab qiladi.

²⁵¹ Шавкат Мирзиёев Ўзбекистонда тарбия масалаларига бағишланган халқаро конференция ўтказишни таклиф қилди.<http://kun.uz/29597953/> Сана 05.11.17.

Tarixdan ma'lumki, qay bir mamlakatda ulkan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy islohotlar sodir bo'lsa, davlatning tarbiyaviy ideali, pedagogikaga ijtimoiy buyurtmasi ham o'zgaradi. Ana shu qonuniyatga mos ravishda O'zbekiston pedagogika fani taraqqiyotida yangi davr - ma'naviy-ma'rifiy ishlar pedagogikasi davri boshlandi. Jumladan, O'zbekistonning uzluksiz ma'naviy tarbiyasini ro'yobga chiqaruvchi "millatning ongli vatanparvar birligi"ni hosil qiluvchi ijtimoiy tarbiyani amalga oshirish borasida qator nazariy, amaliy va tashkiliy ishlar amalga oshirila boshlandi.

Shu o'rinda "Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar, talabalar tarbiyasi mazmuni qanday yangiliklar bilan boyitilishi kerak?", degan savol paydo bo'ladi. Bizningcha, bunda talabalarning tarixiy, milliy, siyosiy ongini tarbiyalash;

- ma'naviy-axloqiy me'yorlarning buzilishlariga qarshi tura olishga tayyorlash;
- millatimizni mafkuraviy parokandalikka olib kelishiga qaratilgan Vatan, xalq manfaatlariga loqaydlik, ma'naviy begonalashuv, diniy ekstremizm va terrorizm tahdidlariga qarshi tura olishni ko'nikmalarini shakllantirish;
- millatchilik, mahalliychilik, guruhbozlik, shuningdek, dinlararo bag'rikenglikka zid har qanday ko'rinishiga qarshi tura olishga o'rgatish;
- yoshlarda yaxlit, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- O'zbekiston Prezidenti, hukumati olib borayotgan ichki va tashqi siyosatni tezkor va to'g'ri tushuntirib borishning ijtimoiy pedagogik tizimini yaratish;
- Milliy g'oyamizga amaliy sadoqatni shakllantirish;
- O'zbekistonning kelajagi buyukligini talaba-yoshlar e'tiqodiga aylantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish shartlaridan biri – uning amaliy-tadqiqiy asosga ega bo'lishidadir. Bunda Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi tomonidan davrning dolzarb ma'naviy-ma'rifiy, mafkuraviy masalalariga bag'ishlab nashr etilgan ilmiy-amaliy risolalar, slaydlardan samarali foydalanish talab etiladi.

Ma'naviy-mafkuraviy targ'ibot o'ta nazariylashib quruq nasihat, va'zxonlik kabi biryoqlamaliklardan xoli bo'lmog'i uchun bu jarayon ilmiy pedagogik o'rganilishi, umumlashtirilishi, targ'ibot va tashviqot qilinishi kerak. Buning uchun oliy talim muassasalarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning amaliy tadqiqotiga asoslangan metodologiyasini yaratish, yoshlar orasida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning eksperimental-pedagogik tadqiqotlarini amalga oshirish orqali pedagogik monitoring va integral tashhisning yuqori darajada aniqligiga erishish, G'arb va Sharq tarbiyaviy tajribasi yutuqlari namunalarini o'rganish, akademik guruh murabbiylari, professor-o'qituvchilar, ma'naviy-ma'rifiy ishlarning barcha sub'ektlarini pedagogikaning amaliy-tadqiqot usullari, texnologiyasi bilan tanishtira borishi kerak.

Bu esa Respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning ahvoli, yutuq va kamchiliklarini tezkor qayd qilish, tuzatish va takomillashtirish imkoniyatlarini beradi. Shu tariqa ma'naviy-ma'rifiy ishlar O'zbekistonda har bir talabaning o'zligini namoyon qilishga, o'z shaxsiy manfaat va imkoniyatlarini milliy istiqloq qadriyatlarini negiziga qura olishiga ijtimoiy-ma'rifiy sharoit yaratadi.

Talabalarni ma'naviy tarbiyalash bu – ilmiy asosga qurilgan, talabalarning pedagogik-psixologik xususiyatlaridan kelib chiquvchi, milliy istiqloq maqsadlariga

yo'naltirilgan, muayyan natijalarga qaratilgan tarzda amalga oshiriluvchi pedagogik-texnologik jarayondir. Ana shuning uchun ham ma'naviy tarbiya tarixi, mafkuraviy, istiqbolli, zamonaviy va istiqbolli mazmunga egadir. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar ilmiylik bilan uyg'unlashuv orqali yosh avlodlarda vataparvarlik, milliy g'urur, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo mafkuraviy immunitet kabi muayyan – O'zbekistonning "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiya"si²⁵² talab qilayotgan bunyodkor fazilatlarni shakllantirishni o'ziga vazifa, yo'nalishlar qilib belgilaydi.

Respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ma'naviy va ma'rifiy ishlar amaliyotini o'rganish tadbirlarning rang-barang shakl va vositalari mavjudligini ko'rsatadi. Bu tizim tanlovlar, sport musobaqalari, sahna ko'rinishlari, suhbat, aytishuvlar, o'yinlar, badiiy kechalar, bayt-baraklar, kitobxonlik madaniyatini oshirishga qaratilgan tadbirlar, Mustaqillik bayrami, Konstitutsiya kuni, Ustoz va murabbiylar kuni, Navro'z bayrami, yangi yil bayrami, xotira va e'zozlash kuni Xayit bayramlari va boshqa qator tadbirlar kompleksini o'z ichiga oladi. Mazkur tadbirlar ma'naviy-ma'rifiy ishlarning yillik ish rejalarida qat'iy aks ettirilmog'i lozim. Har bir ish rejasi - bo'lajak faoliyatning dasturi sifatida quyidagi ma'naviy-ma'rifiy vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Talabalarni falsafiy dunyoqarashga tayyorlash, xayot mazmunini tushunib olishda ko'maklashish, bugungi murakkab mafkuraviy hayotda o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishini shakllantirish;

2. Boy milliy madaniyatimiz bilan oshno qilish, ajdodlarimizga, boy milliy madaniyat va tariximizga nisbatan g'urur va muhabbatni tarbiyalash.

3. Har bir talaba va talabalar jamoasining iqtidorini yuzaga chiqarish;

4. Insonparvarlik va ma'naviy-axloqiy munosabatlar odobini, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik ko'nikmalarini shakllantirish;

5. Mustaqil Respublikamiz ravnaqi va taraqqiyoti uchun xizmat qiluvchi komil inson fazilatlarini tarbiyalash;

6. O'zbekiston Respublikasi bayrog'i, gerbi, madhiyasi, Konstitutsiyasi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash;

7. Mehnatga vijdonan va ijodiy munosabatni tarbiyalash;

8. O'zining har bir xatti-harakati va ularning oqibatiga mas'uliyat bilan qarash xislatlarini tarbiyalash.

9. Mustaqil davlat - O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berib, uni qo'llab-quvvatlashga o'rgatish.

Vatanga sadoqatli yuksak ma'naviyatli, yuqori malakali mutaxassis qilib tarbiyalash kabi vazifalarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Universitet, institutlarda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini quyidagi tarbiyaviy yo'nalishlar oshiradi:

- O'zbekiston Prezidentining yoshlar tarbiyasi, ma'naviyat va ma'rifat, milliy g'oya haqidagi fikrlaridan metodologik asos sifatida samarali foydalanish;

- Talabalarni tarbiyalash tizimini gorizontaal va vertikal o'rganish tamoyilini yo'llash, oliy o'quv yurtlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning eksperimental, tashxisiy uslubiyatini pedagogik amaliyot jarayonida takomillashtirish;

²⁵² "Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiya". Toshkent. 2019, 12 b.

- Tarbiya sub'ektlariga ma'naviy-axloqiy fazilatlarning ilmiy, lug'aviy madaniy, ijtimoiy mohiyati, vazifalarini uqtirish;

- Tyutorlar, kafedralar, dekanatlar, rektorat, O'zbekiston yoshlar ittifoqi, ijtimoiy tashkilotlarning yakdil, hamjixatlilik asosida talabalarning o'quvdan tashqari vaqtini tarbiyaviy maqsad-manzilli uyushtirishlari va h.k.

Oliy ta'lim - yigit-qizlarni jamoa shaklida 4-5 yil davomida tashkiliy ravishda nafaqat o'qituvchi, balki maqsadga yo'naltirilgan holda tarbiyalashi kerak bo'lgan davlat uzluksiz ta'lim tizimining so'nggi bosqichidir. Universitet, institutlarni tugatgach, yosh mutaxassislar davlatning, murabbiylarning bevosita tarbiyaviy ta'siri doirasidan chiqib ketadilar. Endi ular ma'naviy tarbiyaning ob'ektidan ma'naviy tarbiyaning sub'ektiga aylana boradilar. Tarbiya, tarbiyalanish abadiy jarayonligi tufayli davom etaveradi. Biroq endi u talabalik chog'idagidek – jamoada, murabbiyning ishi sifatida mutassil, maqsadga yo'naltirilmagan bo'ladi. Bitiruvchi talaba universitetdagi ma'naviyat, mafkuraviy immunitet, vatanparvarlik, fidoyilikning qanday darajasi bilan chiqib ketsa, ertaga u shu darajadagi ma'naviyatga, shunday mafkuraviy faollik darajasiga, vatanparvarlik darajasiga ega mutaxassis sifatida mustaqil hayotni boshlaydi. Har bir mutaxassisning ma'naviyati vatanparvarligi, mafkuraviy immunitetida uning o'quv yillarida olgan tarbiyasi yaqqol sezilib turadi.

Sobiq sho'ro oliy pedagogik tizimi talabalarning ta'limiga ustivorlik bergan holda, ularning ma'naviyati, tarbiyasi va uni kundalik turmushda namoyon bo'lishiga intilmadi. Bu esa o'sha davrdagi talabalarning muammolarda ham o'zini ko'rsatib turar edi. Buning bir tipik hayotiy misoli tariqasida quyidagi kontent misolni keltiramiz:

“Talabalik yillarimda o'zim guvoh bo'lgan bir voqea hech esimdan chiqmaydi. Yozgi ta'tildan uyga qaytayotgan edik. Poezdning “Obshiy” vagoni tirband yo'lovchilarning aksariyati armiya safiga chaqirilgan yoshlar. Kunduzgi yugur-yugurlardan toliqibmi, qattiq uxlab qolibman. Bir mahal shivir-shivir ovozlardan uyg'onib ketdim. Ne ko'z bilan ko'rayki, ikki kursdoshim g'aflat bosgan chaqiriluvchilarni bir-bir uyg'otib, biqiniga pichoq tirab, ulardan xufya pul undirar edi. G'alati bo'lib ketdim. So'ng, bu noxush manzarani ko'rmaslik uchun choyshabni ustimga tortdim...”

Oradan qancha zamon o'tgan bo'lsada, o'sha jur'atsizligim uchun xali-xanuz o'zimni kechirolmayman. Ilojim qancha, onasi yoki otasi bergan pulni qo'sh-qo'llab topshirishdan or qilmagan o'sha g'o'r, bo'sh–bayov qishloq bolalari menga begona, ularni tunayotgan “Qaroqchilar” esa, o'zimning kursdoshlarim edi.

Bu achchiq xotirani nega eslayapman? Tarix shohid: Sho'ro ta'limi insonni mustaqil fikrlashga emas, aksincha, uni mutelik va itoatkorlik ruhida tarbiyalashga asoslangan edi. Necha-necha avlod ana shu mash'um siyosatning qurboni bo'ldi, o'zining boy tarixi va ma'naviyatdan uzib qo'yildi. Shukurki, endi hammasi tamom boshqacha”!¹

Globalashayotgan murakkab va tahlikali davr yoshlarda tashabbuskorlik, milliy g'urur, fidoiylik tarixiy ong, vatanparvarlik, milliy odob, millatlararo totuvlik, yot g'oyalarga qarshi mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantirishni vazifa qilib qo'ydi. Mazkur vazifani amalga oshirish oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligiga diqqat-e'tiborni bir necha marotaba kuchaytirishni taqozo etadi.

Talaba yoshlarni milliy tarbiyamiz ruhida tarbiyalashni pedagogik ta'minlovchi mafkuraviy tarbiyani milliy qadriyatlarni istiqloq talablari bilan uyg'unlashtiruvchi, talabalarda vatanparvarlik, milliy mafkuraviy faollik, milliy g'urur, millatlararo totuvlik,

milliy odob, ijtimoiy hamkorlik, diniy bag'rikenglik kabi fazilatlarni ilmiy-eksperimental asosda shakllantiruvchi, diagnostik va prognostik xususiyatlarga ega bo'lgan, jahon pedagogika texnologiyalarining eng samarali ilmiy yutuqlarini O'zbekiston muhitiga moslab, milliy mustaqillikni mustahkamlash maqsadlarida foydalanuvchi milliy va umuminsoniylikning eng go'zal fazilatlarini mujassam etgan milliy-zamonaviy mutaxassis shaxs tipini shakllantiruvchi uzluksiz, yaxlit pedagogik tizim sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Talabaning ma'naviy olami milliy va baynalmilal umuminsoniy ta'sirlar, omillari majmui bilan belgilanadi. Milliy va umuminsoniy munosabatlar uyg'unligi, talaba yoshlar tarbiyasi O'zbekistonning "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"da ko'zda tutilgan bunyodkor fazilatlarni ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejalariga kiritish va shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samarasini belgilovchi omillardan biri – institut, universitet muzeylaridir. Muzeylar moddiy va ma'naviy buyumlar orqali ilmiy, tarixiy, madaniy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazuvchi markaz hisoblanadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarda jamoatchilik muzeylarining rolini oshirish talabalarni o'z kasbining ma'naviy qadriyatlari bilan tanishtiradi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYADAN FOYDALANISH

Kuzibayeva Asaloy. Boshlang'ich ta'lim guruhi talabasi

M.Djumayev. pedagogika fanlari nomzodi professor

XXI asr bo'salasida ta'lim taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi, haqqoniy dvigateli - bu o'zida didaktik masalalar va PTni mujassamlashtirgan *pedagogik tizim* hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya (PT) - shunday bilimlar sohasiki, ular yordamida 3-ming yillikda davlatimiz ta'lim sohasida tub burilishlar yuz beradi, o'qituvchi faoliyati yangilanadi, talaba yoshlarda hurfikrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, insonparvarlik tuy'lulari tizimli ravishda shakllantiriladi.

Ma'lumotlilik asosida yotuvchi bosh Ioya ham tabiat va inson uzviyligini anglab etadigan, avtoritar va soxta tafakkurlash usulidan voz kechgan, sabrbardoshli, qanoatli, o'zgalar fikrini hurmatlaydigan, milliy-madaniy va umuminsoniy qadriyatlar kabi shaxs sifatlarini shakllantirishni ko'zda tutgan *insonparvarlik* hisoblanadi. Bu masalaning echimi qaysi darajada ta'limni texnologiyalashtirish bilan bo'lliq?

Dastlab "texnologiya" tushunchasiga aniqlik kiritaylik. Bu so'z texnikaviy taraqqiyot bilan bo'lliq holda fanga 1872 yilda kirib keldi va yunoncha ikki so'zdan - "texnos" (techne) - san'at, hunar va "logos" (logos) - fan so'zlaridan tashkil topib "hunar fani" ma'nosini anglatadi. Biroq, bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to'liq tavsiflab berolmaydi. Texnologik jarayon har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalangan holda amallarni (operatsiyalarni) muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi. Yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, texnologik jarayon - bu mehnat qurollari bilan mehnat ob'ektlari (xom ashyo)ga bosqichma-bosqich ta'sir etish natijasida mahsulot yaratish borasidagi ishchi (ishchi-mashina)ning faoliyatidir. Ana shu ta'rifni tadqiqot mavzusiga

ko'chirish mumkin, ya'ni: *PT - bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchi(talaba)larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarni intensiv shakllantirish jarayonidir.*

Yuqorida keltirilgan ta'rifdan ko'rinib turibdiki, PT tushunchasini izohlashda texnologiya jarayoni asos qilib olindi. Aslini olganda ham bu tushunchaga berilgan ta'riflar soni pedagogik adabiyotlarda nihoyatda ko'pdir. Pedagogik nashrlarda "texnologiya" atamasining xilma-xil ko'rinishlarini uchratish mumkin: "o'qitish texnologiyasi", "o'quv jarayoni texnologiyasi", "ma'lumot texnologiyasi" va hokazo.

Qitish texnologiyasi PTga yaqin tushuncha bo'lsa-da, aynan o'xshash ma'noni anglatmaydi, chunki u ma'lum predmet, mavzu va savollar doirasidagi aniq o'quv materialini o'zlashtirish yo'lini muayyan texnologiya atrofida ifoda etadi. U ko'proq xususiy metodika bilan bir jinslidir.

PT esa ma'lumot texnologiyasini joriy etish taktikasini ifodalaydi va "o'qituvchi - pedagogik jarayon - o'quvchi(talaba)" funktsional tizim qonuniyatlariga tegishli bilimlar asosida quriladi.

Hozirgi kunda o'qituvchilar metodikani ko'p hollarda texnologiyadan ajrata olmayaptilar. Shu boisdan bu tushunchalarni aniqlashtirish kerak bo'ladi. *Metodika* o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasidan iborat. *PT* esa o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan muolaja yilindisidir. Agar metodikaning maqsadi nazariy qoidalarni aniq hodisalar tekisligiga "o'tkazish" bo'lsa, PTning maqsadi - ta'lim jarayonining aloqali tomonlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, bosqichlarining ketma-ketligini tuzish, ularni amalga oshirish shartlarini aniqlash va yakunida oldindan sifati ma'lum bo'lgan "ma'sulot" yaratish - shaxs kamolotini tarkib toptirishdir.

Ikkinchidan, fan va texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati chegarasi nihoyatda kengayib boryapti, auditoriyaga o'qitish imkoniyatlari katta bo'lgan yangi texnologiyalar (sanoat, qishloq xo'jaligi, elektron, axborot va boshqa) kirib kelmoqda. . YAngi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan va unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, poligrafik, audiovizualli vositalar mavjudki, ular yangi PTni real voqelikka aylantirdi.

PT mohiyat jihatdan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi, chunki ular ham boshqalari qatori o'z xususiy sohasiga, metodlari va vositalariga ega, ma'lum "material" bilan ish ko'radi. Biroq PT inson ongi bilan bolliq bilimlar sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo'lmagan pedagogik jarayonni ifoda etishi bilan ishlab chiqarish, biologik, hatto axborotli texnologiyalardan ajralib turadi. Uning o'ziga xos tomonlari - *tarbiya* komponentlarini mujassamlashtirganidir.

Qquv-tarbiyaviy jarayonni texnologiyalashtirish tarixiy (ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab) voqelik va jarayondir. Axborotlashtirish bu jarayondagi inqilobiy "burilish", uning muhim bosqichidir. Oddiy til bilan aytganda ta'limda axborot texnologiyasi - bu "o'quvchi - komp'yuter" o'rtasidagi muloqotdir.

Axborotli texnologiya PTning tarkibiy qismi, texnik vositalarning mukammallashgan zamonaviy turi sifatida ta'lim jarayonida qo'llanila boshlandi. Kelajakda iqtisodiy bo'ronlar ortda qolib o'quv yurtlari dasturli "mashina" bilan etarli darajada ta'minlanadi. Shundagina axborotli texnologiya asosida o'quvchi (talaba)larning bilish faoliyatini tashkil

etish va boshqarish imkoniyati tutiladi va u o'qituvchining yaqin ko'makdoshiga aylanadi yoki uning funktsiyalarini to'liq bajarishi mumkin.

1977 yilda Budapeshtda o'tkazilgan o'qitish texnologiyasi bo'yicha Xalqaro seminar ta'limni texnologiyalashtirish jarayoni bilan bolliq omillar rus olimi S.G. Shapovalenko tomonidan quyidagicha belgilandi:

- texnikani bilish va mukammal egallash;
- audiovizual fondi bilan tanish bo'lish;
- texnik vositalardan foydalanish metodikasini egallash.

Biroq bu fikrning bir yoqlamaligi yakqol ko'zga tashlanadi. Undan farqli o'laroq loyalar shu seminar ishtirokchilari tomonidan aytiladi. Misol uchun, vengir olimi L. Salai o'qitish texnologiyasi doirasini bir muncha kengaytirishga urinadi: rejalashtirish, maqsad tahlili, o'quv - tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, maqsad va mazmunga mos keladigan metodlar, vositalar va materiallarni tanlash bevosita PTni loyihalashdagi o'qituvchi faolitiyaga xosligini ta'kidlaydi. Shunga yaqin fikrlar, ya'ni o'qitish texnologiyasi o'zida yordamchi vosita va yangi tizimni qamrab olgan holda o'quv jarayonini rivojlantirishga, uning tashkiliy shakllarini, metodlarini, mazmunini o'zgartirgan holda o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik tafakkurlashiga ta'sir ko'rsatishi J. Iqeller tomonidan ta'kidlandi. Bu ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, 70-yillar oxiriga kelib chet ellarda texnika rivoji va ta'limni komp'yuterlash darajasiga bolliq holda PTning ikkita jihatlari alohida ajratilib ko'rsatilgan va tadqiq qilingan: 1) o'quv jarayoniga texnik vositalarni joriy etish; 2) amaliy masalalar echimini topishda bilimlar tizimidan foydalanish. Misol uchun, Yaponiyada bu davrda olib borilgan tadqiqotlar o'quv jarayonini texnologiyalashtirishning birinchi yo'nalishi, ya'ni ta'limning yangi texnik vositalarini yaratish va o'quv jarayoniga qo'llash bilan bevosita bolliq bo'lgan (Noshinisono Narou, Educational Technology in Japan, Audio shal Instruction, November, 1979).

Bunday holat boshqa qator davlatlar uchun ham xarakterli bo'lib, PTning ikkinchi yo'nalishi - nazariy-didaktik jihatlari 80-yillarning boshida Afs va Angliyada tadqiqot ob'ektiga aylandi. Chunki "texnologiya" so'zi keng ma'noda nazariy bilimlarni amaliyot maqsadiga ko'chirish, bu ko'chirishning aniq yo'llarini ishlab chiqish zarurati e'tirof etildi.

Shunday qilib, 80-yillarda PTning mohiyatini oydinlashtirishga bo'lgan urinishlar yanada davom ettirildi. Bu soha Rossiyalik pedagog olimlarning diqqatini ham jalb eta boshladi. PTning rivojlanish tarixi T.A. Il'inning ilmiy maqolalarida burjua didaktikasining yo'nalishi sifatida talqin etilsada, u birinchilar qatorida o'z hamkasblarini bu muammo bilan shullanishga davat etadi va chet el maktablari va pedagogikasida bu sohadagi yangi va qiziqarli nashrlarning barchasini kuzatish foydali ekanligini alohida ta'kidlaydi. Shu boisdan 80-yillarning oxiri, 90-yilllarda PTning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq qilish Rossiyada keng yo'lga qo'yildi. Akademik V.P. Bepal'koning 1989 yilda nashr etilgan "Slagaemye pedagogicheskoy texnologii" kitobi bu sohadagi yirik tadqiqotlarning natijasi hisoblanadi. Qrni kelganda ta'kidlash joizki, 80-yillardayoq Vladimir Pavlovich tomonidan PTning ilmiy maktabi yaratilgan edi va kitob muallifi ham shu dargohda tahsil olganligini alohida faxr bilan tilga oladi: Ustoz loyasi: "PT - amaliyotga joriy etiladigan ma'lum pedagogik tizim loyihasidir". Bugungi kunda ana shu konceptiya pedagogik hamjamiyat tomonidan tan olindi va olimlar tomonidan ta'limli

texnologiyalarni loyihalash va rivojlantirishda foydalanib kelinmoqda. Fikrimizning dalili sifatida “Pedagogika” jurnalida chop etilayotgan qator maqolalarni keltirish mumkin .

Muammoli-modulli o‘qitish texnologiyasining etakchi sifat belgisi - bu *egiluvchanlik* hisoblanadi. Zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishda egiluvchan avtomatlashtirilgan tizim muhim sanalgani kabi hozir ham, kelajakda ham pedagogik texnologiya samaradorligi ko‘p jihatdan uning ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgaruvchan sharoitga moslasha olish va zudlik bilan ta’sir etish qobiliyatiga bolliq bo‘ladi. Egiluvchanlik tuzilmali, mazmunli va texnologik holda bo‘lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1.Jumaev M.E. va boshq. Birinchi sinf matematika daftari.)Toshkent. “Uzinkomsentr” 2003 yil., 48 bet

2. Jumaev M.E. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasidan praktikum. (*OO‘Yu talabalari uchun o‘quv qo‘llanma.*) Toshkent. “Qqituvchi” 2004 yil. 328 bet.

3. Jumaev M.E. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (*KHK talabalari uchun o‘quv qo‘llanma.*) Toshkent. “Ilm-Ziyo” 2003 yil. 15. b.t.

4/. Boshlang‘ich ta’lim jurnali. Barcha sonlari.

5/.Bespal’ko V.P. Pedagogika i progressivnye texnologii obucheniya. - M.: izd-vo Inst.prof.obr.Min obrazovaniya Rossii, 1995

PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS XALQARO BAHOLASH DASTURLARI TO‘G‘RISIDA MA’LUMOTLAR

Abdurahimova Valida Akromovna. Zangiota tumani 15-IDUM

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Vazirlar Maxkamasining 997-sonli qarorida quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha **xalqaro tadqiqotlar** tashkil etilishi qayd etilgan:

Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun;

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun;

The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun;

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish uchun.

PIRLS tadqiqotida 50 dan ortiq davlatlar ishtirok etib kelmoqda. Mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta’lim tizimidan iborat bo‘lgan davlatlardagi boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining matnni o‘qish va qabul qilish bo‘yicha tayyorgarligi hamda o‘quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo‘luvchi ta’lim tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat. Albatta bunday tadqiqot xalq ta’limi

sohasidagi ishchilar, olimlar, metodistlar, o'qituvchilar, ota-onalar va jamoat vakillari uchun katta ahamiyatga egadir.

TIMSS - ham jahon mamlakatlari ta'lim tizimida keng tadbiq etilmoqda. TIMSS dasturi Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievements) tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ushbu tadqiqot 4 va 8 sinf o'quvchilari orasida matematika va tabiiy fanlar bo'yicha ta'limning sifati, darajasi, fanga bo'lgan munosabati, qiziqishini aniqlaydi. Har 4 yilda bir marotaba olib boriladi. Ushbu tadqiqot PIRLS tadqiqotiga o'xshab, o'quvchilar, maktab ma'muriyati va o'qituvchilari orasida qo'shimcha so'rovnomalar o'tkazadi va fan sohasida to'sqinlik qilayotgan asosiy omillarni aniqlaydi. Bu esa o'sha mamlakatda ishlab chiqilgan ta'lim standartlarini va ta'lim samaradorligini boshqa davlatlar bilan solishtirib ko'rish imkonini beradi.

TALIS dasturi bo'yicha tadqiqotning asosiy masalalari:

- Pedagogik kadrlarni taqsimlash
- Maktab boshqaruvi
- O'qituvchilarni tayyorlash va kasbiy rivojlantirish
- O'qituvchilarning ish sifatini baholash
- O'qitish usullari, shakllari va ko'rinishlari
- O'qituvchilarning ishlaridan va o'zlarining o'qitishlaridan qoniqishlari

TALIS – nima uchun o'tkaziladi?

- O'qituvchilar va direktorlarga ta'lim siyosatiga ta'sir ko'rsatish imkoniyati
- Mamlakatlararo hamkorlik imkoniyati
- Haqiqiy tanlangan ishonchli ma'lumotlar olish imkoniyati
- Statistika bo'shliqlarni to'ldirish va bolalarning erishgan natijalariga o'qituvchilarning ta'siri qay darajadaliqini baholash imkoniyati

TALIS tadqiqotlari

Butun dunyo bo'ylab yaxshi o'qituvchilarni tayyorlash, ularni uzoq vaqt davomida ishlashga jalb qilish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va rag'batlantirishga qiziqish tobora ortmoqda. O'quvchilarning erishgan yutuqlari sinfda yuz beradigan jarayonlar tabiati va sifati bilan, birinchi navbatda, o'qituvchi faoliyati bilan yaqin aloqada ekanligi aniqlandi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining kasbiy fazilatlarini o'quvchilarning maktab darajasida erishgan yutuqlarini belgilaydigan asosiy omil va bir necha yillar davomida sifatli ta'limning kam ishlashi mumkin bo'lgan o'quvchilar orasida mavjud bo'lgan bilimlarning yetishmasligini bartaraf qilishi mumkin.

Biroq, har bir sinfga layoqatli va g'ayratli o'qituvchi kelmasligi muammosi haligacha davom etmoqda. Buning uchun o'qituvchi maqomiga oid maqbul siyosatni ishlab chiqish, birinchi navbatda, muayyan milliy va mahalliy sharoitda eng samarali bo'lishi mumkinligi haqida ma'lumot yo'qligi bilan bog'liq.

OECD tomonidan olib boriladigan ta'lim va ta'lim tizimlarining (TALIS ni o'rganish va o'rganish xalqaro tizimi) xalqaro tadqiqoti o'qituvchilarning ish sharoitlari va maktablarda qanday sharoitlar mavjudligi haqidagi birinchi xalqaro taqqoslash ishidir. Uning maqsadi davlatlarga maktab jarayonlarining samaradorligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni qo'llab-quvvatlovchi siyosatni belgilash va rivojlantirishga yordam berishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi siyosiy qarorlar qabul qilish uchun foydali ma'lumotlar berish va maktab faoliyatining quyidagi asosiy jihatlarini tahlil qilishdir:

1. Maktab boshqaruvining roli va faoliyati.
2. O'qituvchilar ishini baholash va ularning fikr-mulohazalarini olish.
3. O'qituvchilar malakasini oshirish.
4. Pedagogik amaliyotlar haqida o'qituvchilarning nuqtai nazari va munosabati.

Maktab samaradorligini ta'minlashda yetakchilik rolining ahamiyatiga qarab, TALIS maktab rahbariyatining rolini tahlil qilishni va direktorlarning o'qituvchilarga ko'rsatadigan yordamini o'z ichiga oladi.

Samarali o'qituvchilarni ushlab turish, rag'batlantirish va takomillashtirish har qanday maktab tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lgani uchun, loyiha o'qituvchilarning idrokini, o'qishini baholashni hamda ularning kasbiy talablarini, kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini qondirish darajasini tahlil qilishga qaratilgan. Va nihoyat, TALIS o'qituvchilarning o'zaro pedagogik amaliyotlar haqida nuqtai nazarlari bilan tanishishga imkon beradi.

So'rovnomalar asosiy mavzulardan tashqari aloqador tahlil qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan boshqa mavzularni ham o'rganadi. Masalan, —Maktab iqlimi, —Ish vaqti, "Ish xursandchiligi" kabi so'rovnomalar bloklari mavjud.

TALIS tartibga soluvchi va ma'muriy ma'lumotlarni to'plamasligini unutmaslik kerak, lekin o'qituvchilar va maktab direktorlarining fikrlarini aks ettiradi, ular o'qituvchilar va maktab direktorlarining fikrlarini, nuqtai nazarlarini va maktablarning umumiy o'qitilishi va faoliyatiga oid o'z hisoblarini aks ettiradi. Bu esa TALIS orqali davlatlarda ta'lim sohasidagi zarur qarorlarni qabul qilish, o'qituvchilarni tayyorlash va ta'lim muassasalarini rivojlantirish uchun noyob va juda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi 997-sonli qarori bilan Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha «Yo'l xaritasi» tasdiqlangan.

Unda eng ustuvor vazifa qilib quyidagilar olindi: xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari hamda o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish;

PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish va o'quv dasturlariga integratsiya qilish;

o'quvchilar savodxonligini baholashning milliy tizimini yaratish va 2019-2021 yillarda amaliy ko'nikmalarini shakllantirilishini baholashga qaratilgan sinovlarni tizimli ravishda o'tkazib borish.

Shuning uchun **PISA tadqiqotiga** batafsilroq nazar tashlaylik:

PISA tadqiqoti haqida asosiy ma'lumotlar

Hozirgi kunda milliy innovatsion tizimni rivojlantirish hamda innovatsion potensialini takomillashtirmoq mamlakatning iqtisodiy o'sishning eng muhim omillari hisoblanmoqda.

Shuning uchun mazkur omillarni tadqiq etish muammolari dunyoning ko'plab davlatlar va xalqaro tashkilotlar uchun dolzarbdir. Shu munosabat bilan innovatsion rivojlanishning darajasini tezkor va ishonchli tahlil qilishga mo'ljallangan baholash tizimi mavjudligi katta ahamiyatga ega. Bunday baholash tizimlari sifatida obro'li xalqaro tashkilotlari tomonidan yaratilgan xalqaro reyting tizimlari qo'llanilmoqda. Shulardan eng mashhur reyting tizimi sifatida INSEAD biznes-maktabi, Kornel universiteti va intellektual mulk Jahon tashkiloti tomonidan qo'llanilayotgan **Global innovatsion indeks** xizmat qiladi [1].

Boshlang'ich ta'limda PISSA (pizza) TIMISS (timuss) dasturlari asosida baholash tizimi fanidan oraliq savollari.

1-Variant

1. **STEAM, EGRA va EGMA** xalqaro baholash dasturi to'g'risida ma'lumot bering.
2. Kasr mavzusini ukitish metodikasi to'g'risida ma'lumot bering.
3. **PISA** asosida mantiqiy voshqotirma tayyorlash.

Boshlang'ich ta'limda PISSA (pizza) TIMISS (timuss) dasturlari asosida baholash tizimi fanidan oraliq savollari.

2-Variant

1. Mantiq va to'plam elementlari to'g'risida ma'lumot bering.
2. Kombinatorika elementlari to'g'risida ma'lumot bering.
3. **PISA** asosida mantiqiy voshqotirma tayyorlash.

Boshlang'ich ta'limda PISSA (pizza) TIMISS (timuss) dasturlari asosida baholash tizimi fanidan oraliq savollari.

3-Variant

1. **PIRLS, TIMSS** Xalqaro baholash dasturlarining standartlarida (FrameWork) qayd etilgan kompetentsiyalar to'g'risida ma'lumot bering.

2. **STEAM, EGRA va EGMA** Xalqaro baholash dasturlarining standartlarida (FrameWork) qayd etilgan kompetentsiyalar to'g'risida ma'lumot bering.

3. **PISA** asosida mantiqiy voshqotirma tayyorlash.

Boshlang'ich ta'limda PISSA (pizza) TIMISS (timuss) dasturlari asosida baholash tizimi fanidan oraliq savollari.

4-Variant

1. "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-son qarorining mazmun va mohiyati to'g'risida ma'lumot bering.

2. **PISA, TALIS** xalqaro baholash dasturi to'g'risida ma'lumot bering.

3. **PISA** asosida mantiqiy voshqotirma tayyorlash.

Global innovatsion indeks (bundan buyon GII) innovatsion faoliyat to'g'risidagi eng muhim axborot manbai hamda qaror chiqaruvchi organlar uchun foydali nazorat vositasi sifatida dunyo miqyosida e'tirof qilingan. Mazkur indeks ham iqtisodiy rivojlangan, ham bozor iqtisodiyoti endi shakllanayotgan davlatlarga qo'llanilishi hamda innovatsiyalarga keng ravishda yondashgani uchun e'tiborga loyiq.

Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-son "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" Farmonida O'zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib Global innovatsion indeks reytingi bo'yicha jahonning 50 ilg'or mamlakati qatoriga

kirishiga erishish vazifasi belgilangan [2]. Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBAALAR

1. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009
2. SH.Po'latov . "Ilg'or tajribalar va innovatsiyalar" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Toshkent -2018
3. <http://www.oecd.org/pisa/>
4. OECD (2013), PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.
5. IHTT (OECD) sayti www.oecd.org

MASHINALI O'QITISH TOIFALARI

Azimov Bunyod Raximjonovich, TATU Sun'iy intellekt kafedrası dotsenti,
bunyodbekazimov11@gmail.com

Muxammadaliyev Nodirjon Voxidjon o'g'li TATU Sun'iy intellekt yo'nalishi talabasi

Bugungi kunga kelib fan va texnika sohasiga sun'iy intellekt tushunchasi kirib keldi. Sun'iy intellekt – tabiiy intellektdan farqli o'laroq mashinalarda qo'llaniladi, ya'ni mashinalarni inson kabi o'ylab inson kabi qaror qabul qilishga majburlovchi algoritmlar to'plamidir. Sun'iy intellekt amallari turli xil usullar yordamidaamalga oshiriladi, shu jumladan mashinaviy o'qitish eng keng tarqalgan usullardan biridir. 1959-yilda Artur Samuyel (mashinali o'qitishning eng birinchi mutaxassislaridan biri) mashinaviy o'qitishga shunday ta'rif bergan edi: "Mashinaviy o'qitish shunday sohaki, bunda kompyuterlar to'g'ridan - to'g'ri dasturlanmasdan o'rganish qobiliyatiga egabo'ladi". Albatta bu juda keng ko'lamdagi tavsif bo'lib, Tom Mitchel ancha formal xarakterga ega bo'lgan tavsif bera oldi. "Kompyuter dasturi T vazifadan E tajribani o'rganadi, bunda dastur effektivligi P orqali o'lchanadi, agar T vazifani yechishdagi effektivlik (ya'ni P orqali o'lchanuvchi) E tajriba orqali oshsa"

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, sun'iy intellektning asosiy tarmog'i mashinaviy o'qitish hisoblanib, uning ham turli toifalari mavjud. Ma'lumotlarning qay tarzda foydalanilishiga nisbatan mashinaviy o'qitishni quyidagi toifalarga ajratishimiz mumkin:

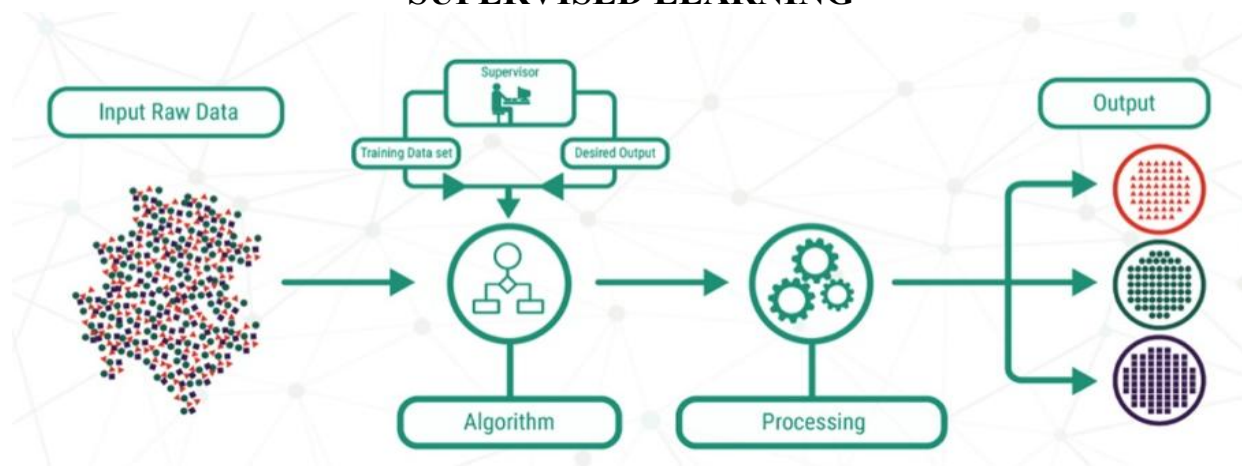
- nazoratli o'qitish(supervised learning) ;
- nazoratsiz o'qitish(unsepervised learning) ;
- kuchaytirilgan o'qitish(reinforcyement learning) .

Nazoratli o'qitish. Ushbu turdagi o'qitish eng keng tarqalgan usul bo'lib, belgilangan ma'lumotlardan foydalangan holda kompyuter dasturi o'qitiladi (training). Nazoratli o'qitishning o'zini ham 2 toifaga ajratish mumkin(2.1 va 2.2-rasmlar):

- Regressiya(Regression);

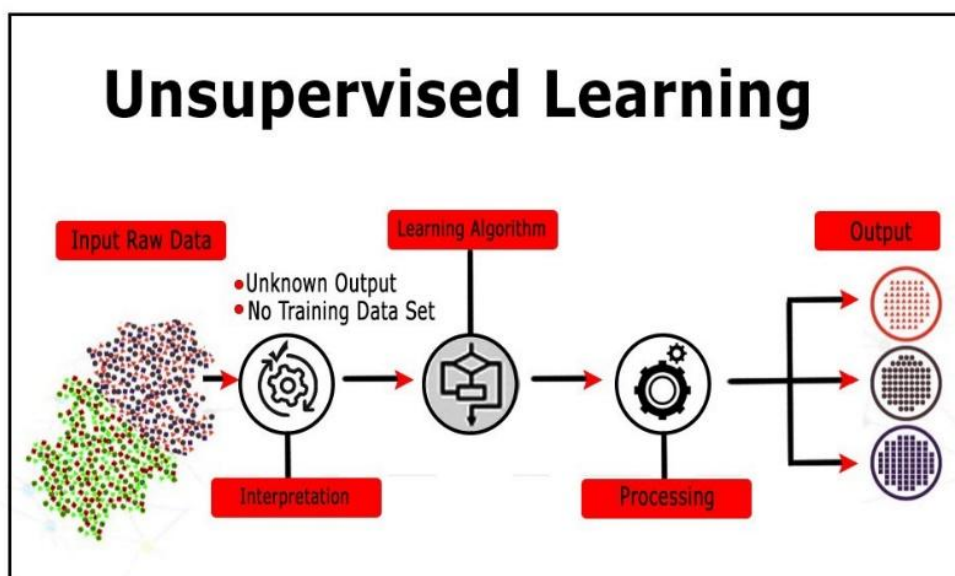
- Klassifikatsiyalash (Tasniflash - Classification).

SUPERVISED LEARNING

1-rasm. Nazoratli o‘qitish

Nazoratsiz o‘qitish. Nazoratsiz o‘qitish usulidan maqsad belgilanmagan ma’lumotlar orqali modelni o‘rgatish hisoblanadi. Masalan, bizda bir qancha meva rasmlari bor va ular belgilanmagan (ya’ni qaysi rasmda qanday meva borligi haqida bizda ma’lumot yo‘q). Lekin nazoratsiz o‘qitish usullaridan foydalanib modelni ushbu belgilanmagan rasmlar orqali o‘qitamiz va bunda model o‘rganish jarayonida ma’lumot birliklarining o‘xshashlik alomatlariga qarab (rangi, shakli va h.k.) tasniflay oladi hamda bizga 2.2 - rasmda ko‘rsatilgan natijani berishi mumkin.

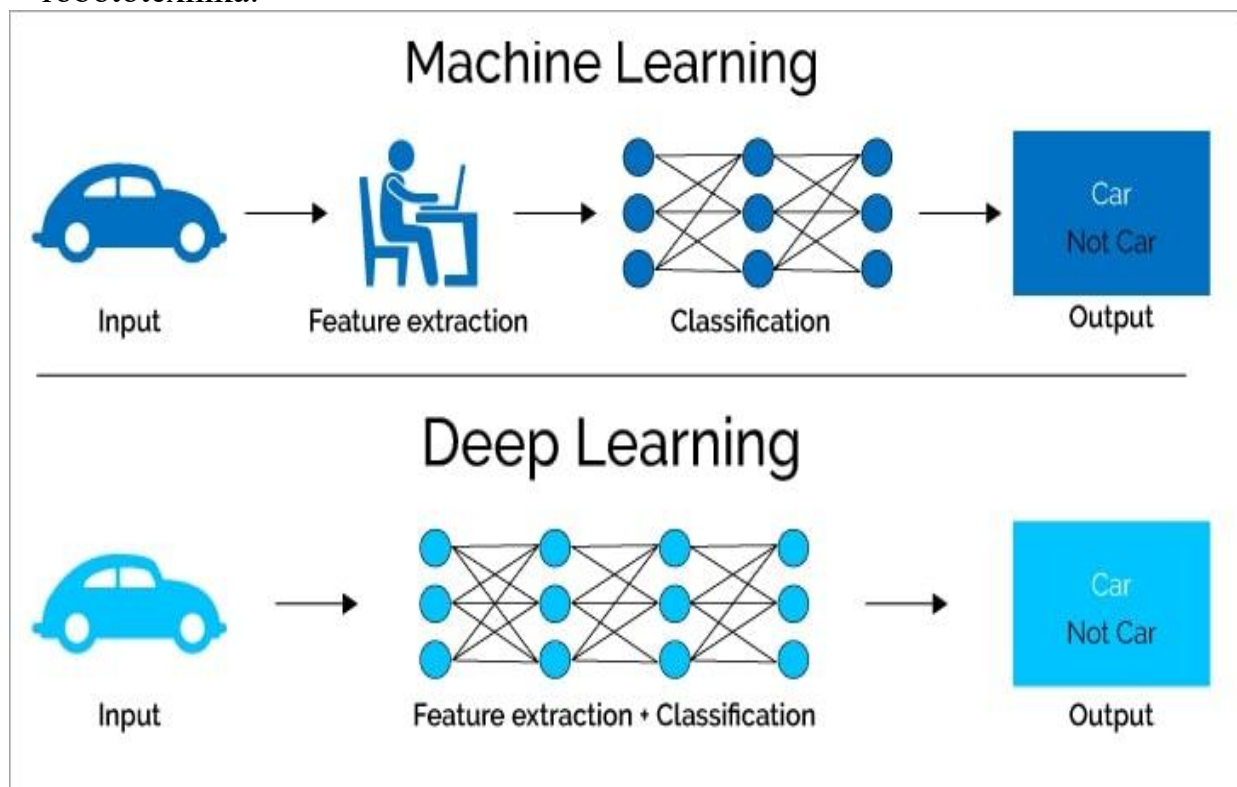

2-rasm. Nazoratsiz o‘qitish usuli

Kuchaytirilgan o‘qitish. Kuchaytirilgan o‘qitish usuli davom etayotgan jarayondagi maqbul harakatlarni mukofotlash va aksincha, nomaqbul harakatlarni jarimaga tortishga asoslanadi. Bu metodda aqlli agentdan (o‘zi mavjud bo‘lgan muhitda tajriba, foydalanuvchi kiritgan ma’lumotlar va turli shartlar asosida qaror qabul qila oladigan kompyuter dasturi elementi) foydalanib, kerakli natijaga erishiladi. Hozirgi kunda mashinaviy o‘qitishning ushbu usulini qo‘llash barcha sohalarida ham keng tarqalmagan. Asosan, quyidagi sohalar kuchaytirilgan o‘qitish metodidan keng foydalanishadi:

- o‘yin dasturlari;
- resurslarni boshqarish;

- shaxsga moslashtirilgan tavsiyalar;
- robototexnika.

3-rasm. Kuchaytirilgan o‘qitish

Bundan tashqari, kuchaytirilgan o‘qitish ilmiy sohada ham keng tarqalgan bo‘lib, hozirgi kunda ushbu metodlar bo‘yicha turli xil ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....	5
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANLAR.	
D.A. Rustamov. Xorijiy tillarni oʻqitishning dolzarb muammolari va yechimlari.....	7
Kurbonov Muzaffar Abdumutalibovich. Globallashuv jarayonida taʼlimdagi innovatsiyalar.....	10
Кашкынбаева Загира Кожабергеновна. Проблема развития детей дошкольного возраста.....	13
Имамадин Акселеу Нурболатовна., Кариев Адлет Дюсембаевич формирование каллиграфических навыков в начальной школе: методы, проблемы и влияние на развитие ученика.....	18
Anna Tatarinceva. Development new innovations and university training.....	20
Кенжебаева Алима Толеуовна. Технологии интегрированный подход к обучению.....	23
B.M.Rasulov., M.B.Artikova. Talabalarning oʻquv vaqtidan samarali foydalanishlari yuzasidan ayrim mulohazalar.....	28
Jumayev Ulugʻbek Sattorovich. Tolerantlik – madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining koʻrsatkichi sifatida.....	31
Qurbonboev Qilichbek Azimovich. Sanʼat jamiyat maʼnaviyatining aks olgan omili..	36
Axunov Umiddjon Ruzubayevich. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida jismoniy harakatlar teatrini tadbiriq etishning pedagogik shart-sharoitlari.....	40
Джумаев Жасур Маманазарович. Развитие профориентации и методология в учебном процессе.....	45
Axmadjonova Yorqinoy Tojimurodovna., Mamatqulova Dilbar Sattorqul qizi insoniyatga qoʻrgʻoshin kerakmi yoki yoʻq?.....	53
Teshaboyev Akramjon Yuldashevich. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida oʻquvchilarning oʻqish qobiliyatlarini diagnostika qilish va rivojlantirish metodlari...	56
Mirzakarimova Maxliyoxon Madaminjonovna. Clil taʼlimida tadbirkorlik funksional savodxonlikning tarkibiy qismi sifatida.....	59
Азизова Зулфизар Фазыловна. Воспитание ребенка дошкольного возраста: методики и средства.....	62
Bakiyeva M. Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning usul va vositalari.....	66
Sultanov M.M., Asqarova Ayjan Erlan qizi. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tanqidiy fikrlashga oʻrgatish usul, vosita va metodlari.....	71
Djumayev Mamanazar., Sanakulov Xamarakul Rizakulovich. Boshlangʻich taʼlim ixtisosligi boʻyicha integratsiyalashgan taʼlimini amalga oshirish istiqbollari xususida.....	75
Закирова Дилрабо Хайдаровна. Речевой жанр как речевой механизм.....	85
Смирнова Светлана Владимировна. Формирование профессиональной компетентности руководителей школ как фактор повышения их дальнейшей социальной конкурентности.....	89

Sultanov M.M., Ilesbayeva Ayjan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlashga o'rgatishning pedagogik asosi.....	93
Kosimova N.D., Sh.A.Adxamov. Psixologiya va tibbiyot integratsiyasining inson salomatligiga ta'siri.....	96
Kosimova Nargiza Dilmuratovna., Davlatova Maftuna. Psixologik xizmatlar orqali talabalarning ta'lim motivatsiyasini rivojlantirish.....	98
Kosimova Nargiza Dilmuratovna., Anvarjonova Gullola. Attention deficit hyperactivity disorder on students and coping mechanisms.....	101
Kosimova N.D., U.SH.Ismonova. Maktabgacha ta'limyoshidagi bolalarni innovatsionmetodlar asosida chet tiliga o'rgatish mahorati.....	103
Шарифова Гулпари Хамадамовна. Диагностика психологическая и педагогическая категория.....	106
Kochkarova Shaxnoza Satvaldiyevna. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv o'zlashtirish motivatsiyasini yuksaltirishning pedagogikxususiyatlari.....	110
Latibjonov A'zamjon Akramovich. Tarbiyasi o'g'ir bolalarga chet tillarni o'qitish.....	113
Kosimova Nargiza Dilmuratovna., G'ofurova Mavludaxon Ne'matullayevna., Azimova Dilshodaxon Kudratbek qizi. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarga ingliz tilida gapirish malakasini shakllantirish.....	115
Бунёдҷон Марасулов. Инновацион ёндашув асосида болаларни мактабга тайёрлаш жараёнларини такомиллаштириш.....	117
Amine Ounissi. Integrating online reading platforms in early childhood education to foster emotional engagement in online extensive reading.....	120
Сатвалдиев Азизжон Ахмаджонович. Тадбиркорликни ривожлантиришнинг ўзига хосхусусиятлари.....	126
Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich. Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida ijtimoiy ongni rivojlantirish – dolzarb pedagogik muammo sifatida.....	128
С.С.Таджибаев. Некоторые проблемы совершенствования профессионального мастерства будущих воспитателей по изобразительной деятельности	133
Сафаров Самандар Сафарбоевич. Рассуждения в обучения разные задачи по комбинаторике.....	135
Думаров Машхурбек Хасанович. Шахс индивидуал хусусиятлари диагностикасининг дастурлаштириш жиҳатлари.....	140
Умнова Махсума Кобулжон. Технология развития познавательных интересов учащихся начальных классов.....	148
Тохтасунова Гульбахор Абдураззаковна., Тохтасунов Саидмурод Азиз угли., связь энергетики и образовательной системы.....	151
Eshonkulova Ma'suda Xabibovna., bolalarda konstruksiyaga oid ko'nikmalarni rivojlantirish mikoniyatlari.....	153
Мусаева Феруза Абдубакиевна., актуальные проблемы современного литературного процесса на материале романа дины рубиной «на солнечной стороне улицы».....	158
Shirinoi Mamasoliyeva Sirojiddinqizi., talabalarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish holati.....	162
Xudayberdiyeva Xikoyat Kadirovna., qobiliyat turlari va ularning yoshlar iste'dodini rivojlantirishga ta'siri.....	167

Mavlonov Anvar Uktamovich. Matematikaning o'qitishning amaliy xususiyatlari....	170
Д.Г.Умнов. Ривожлантирувчи марказлар орқали 3-7 ёшдаги болаларда истеъмол маданиятини шакллантириш.....	173
Ikromova Nilufarxon Axmadjonovna., O'rmonova Nafisaxon Tojiddinovna. Maktabgacha ta'lim tashkilotida matematik tushunchalarini shakllantirish nazariyasining tarixi, hozirgi holati va zamonaviyligi.....	181
Saydaliyeva L.M., Davonova Nazerke Yergali qizi., Kiyasova Araylim Ingirbay qizi., Baybolova Gulaysha Kazbek qizi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni o'qitishda o'yin texnologiyalari yordamida ta'limga adaptatsiya qilishning eng samarador usullari.....	185
Saydaliyeva L.M., Beyimbetova Janar Jalixan qizi., Ilesbayeva Buvaysha Bayidulla qizi., talabasi Nurlanova Zarina Sobir qizi. O'yin texnologiyalari asosida ta'lim va rivojlanish muhitiga o'quvchilarni moslashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari..	189
Hakimova Umida., maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqini o'stirishda oila muhitida kitobxonlikni shakllantirish.....	193
Jo'nashaliyeva Madina Ikromali Qizi. "maktabgacha ta'lim" yo'nalishi talabalarini ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash – pedagogik zaruriyati.....	196
Абдурахимова Алла Евгеньевна. Формирование эстетического идеала - развитие эстетического воспитания.....	200
Абдурахимова А. Е. Периоды возникновения эстетического идеала.....	203
Абдулхакимова Ранохон Абдурахим. Особенности формирования лексической базы молодёжного жаргона современного русского языка.....	207
Karimova Maftuna Nurdinovna., Xakimov Sherzod Ikram o'g'li., himmatov mehroj sirojiddin. Oliy ta'lim talabalarning mediamadaniyatini rivojlantirish yo'llari.....	211
Karimova Maftuna Nurdinovna., Xakimov Sherzod Ikram o'g'li. Chet tillarini o'rganishning samarali metodologiyalarini o'rganish: tushunchalar va natijalar.....	213
G.Dumarova. Boshqaruv psixologiyasi fanining predmeti va maqsadi.....	216
G.Dumarova. Samarali muomala texnikasi.....	219
To'xtapo'latova Sevinch G'olib qizi., Dumarova Gulfira. Psixologiyada iroda tushunchasi va uni qanday mustahkamlash mumkin?.....	222
Arabboyeva Maxfuzaxon Akramjonovna. Ona tili darslarida ijtimoiy emotsional – fuqarolik kompetentsiyalarini shakllantirishga qo'yiladigan didaktik talablar.....	224
Abayev Abduvohid Abdulhamidovich. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda emotsional rivojlanishning sharq mutafakkirlari va xorij olimlari tomonidan o'rganilishi.....	227
Karimov Xurshid Abdumannabovich., Abdumannopova Marhabaxon Abdulhamid qizi. Talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda tadbirkorlik o'yinlarining roli..	232
N.A.Valixanova. Global ta'lim – umumbashariy muammolarni hal qilish vositasi.....	234
Djumabayeva Kamola. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi va ona tili darslarida interfaol metodlaridan foydalanish.....	236
Karimova Maftuna Nurdinovna., Himmatov Mehroj Sirojiddin o'g'li. Ta'lim tizimida zamonaviy fanlarni o'qitishning elektronlashgan texnologiyalari.....	240
Кочкарова Шахноза Сатвалдиевна. Методы и приемы формирования мотивации к учебной деятельности в младшем школьном возрасте.....	242

Ishanova Muhayyoxon Muxtorovna. Buyuk allomalarimizning asarlarida oilaviy qadriyatlarning o'zni va ahamiyati.....	248
Ishanova Muhayyoxon Muxtorovna. Sharq allomalari merosi asosida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik - psixologik strategiyalari.....	253
Turgunov Baxromjon Raximjonovich., Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshga xos xususiyatlari va ijtimoiylashuv muammolari.....	261
Turgunov Baxromjon Raximjonovich. Oliy ta'lim talabasining muvaffaqiyatli ta'lim olishining ijtimoiy psixologik omillari.....	264
Turgunov Baxromjon Raximjonovich., Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi. Talim-tarbiya tizimida pedagogik va psixologik bilimlarning o'zni.....	268
Narziyeva Shaxnoza Rustamjon qizi. O'smirlarda deviant xulq-atvov motivlar.....	270
Sodiqov Muhammadali. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida ona tili o'rgatish darslarining mazmuni va o'ziga xos o'qitilishi.....	274
Nuriddinova Durdona Ulug'bek Qizi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirishda oilaning o'zni.....	278
To'raqulova Fotima., Sh.Hoshimjonova. Кексалик ва рухий саломатлик.....	281
Urmonova Dilfuza Mamasaliyevna., Nabiyeva Ziyoda G'ayratovna. Alisher navoiy asarlarida farzand tarbiyasi.....	286
Maxmudova Feruzaxon Abduraxmon qizi. Otmalarda darsdan tashqari tashkil etilgan tadbirlar.....	288
Sh.X.Yulchiev., Anvarjonova Durdona Arabboy qizi. Matematika va psixologiya fanlarining o'zaro bog'liqligi va integrativ yondashuv.....	293
Ходжомиярова Солиха Рустамбек кизи. Сила воли как ключевой фактор в достижении целей в подростковом возрасте.....	297
Axmadjonova Saodat Akmaljon. Boshlang'ich sinflarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishining nazariy asoslari.....	299
Hoshimjonova Mohira Luxmonjon. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga chet tillarini o'qitishdagi psixologik to'siqlar va ularning yechimlari(ingliz tili misolida).....	302
Soyibova Hadicha. Yangi ta'lim sifatining samaradorligi.....	304
Mamanova Sevinch. "Zamonaviy dunyo ta'limi: yangi davr muamolari-yangi yechimlar".....	306
Мамадалиева Ойша Махаммаджон қизи. Специфика использования эвфемизмов в речи.....	308
Irgashev Zarif Djamaldinovich. Xarbiy xizmatchilarda stress psixodagnostikasi va psixokorreksiya.....	311
Makhsudova Xosiyatbonu., Maxammadjonova Shaxloxon Baxtiyorjon. O'smirlik davri inqirozi.....	314
Odiljonova Mufazzaloy Anvarjon qizi. Zamonaviy ta'lim dasturida innovatsion g'oyalarning tatbiqi va natijalari.....	316
Mo'sayev Qobiljon Sobirjon. Qanday qilib bolalarni kitob o'qishga qiziqtirish mumkin.....	318
U.B. To'xtamatova. Masofaviy ta'limning rivojlanish tendensiyasi: masofaviy ta'lim modellari va texnologiyalari.....	320

Avezova Yorqinoy., Babajanov Maqsadbek Ulug'bekovich. Maktabgacha yoshdagi bolarda autizm kasalligining o'rganilishi.....	323
Madaminova Dilxazina Farxodjon qizi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi.....	325
Axmadjonova Saodat Akmaljon qizi. Boshlang'ich sinflarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishining nazariy asoslari.....	328
Quranboyeva Malika Sapoboy qizi., Babajanov Maqsadbek Ulug'bekovich. O'smirlik va o'spirinlik davridagi yoshlarning ota-onalar bilan o'zaro munosabatlari.	332
Д.Захидова преподаватель кафедры практики Английского языка. Формативная и суммативная оценка в педагогическом контексте: комплексный подход к повышению качества обучения.....	334
Abdusattorova Begoyim Po'latjon qizi. ADCHTI doktoranti. "Kayfiyat" konsepti verbalizatorlarining kommunikativ – pragmatik turlari.....	336
Аюпова Гулойим Бахтиёржон кизи. Структурные и семантические аспекты оксюморонов в английском и русском языках: анализ и классификации.....	339

ANIQ VA TABIIY FANLAR.

Vositov Valijon Abduvaxobovich. Konversiya yo'li orqali ingliz tiliga o'zlashgan turkiy so'zlarning funksional-semantik xususiyatlari.....	343
Ibragimova Gulchehra Madaminjanovna. Киритма ва кириш терминларининг изоҳи, тавсифи ва таърифи.....	345
Azamov O.B., Abdusalomova M.T. chet tili ta'limida o'qib tushunish ko'nikmasini shakillantirish.....	347
SH.G'.Umirzaqova., Q.T.Umirzaqov. Uzlüksiz ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish omillari.....	349
Y. Ortiqov. O'zbekiston dunganlarida dungan tili o'zlikni anglash vositasi sifatida...	350
Otajonov Botirbek Ashuraliyevich. "Og'iz" leksemasining etimologiyasi va konsept sifatida uning olamning lisoniy manzarasida namoyon bo'lishi.....	352
Turg'unova Dildora Rahmatjonovna. Etnolingvistik aspektda qushlarning ovoz harakatini ifodalovchi leksemalar tadqiqi.....	355
Gulamov Shukhrat Abdumukhtarovich. Automation of laboratory work in biophysics.....	358
Sotvoldiyeva Istoraxon Lutfullo qizi. Ingliz va o'zbek kollokvial fe'llarining semantik tadqiqi.....	361
Otaqo'ziyev Akramjon Adaxamjonovich. Portland semenr klinkerini hosil qilish bosqichlari va tahlili.....	363
Isamutdinova D.M., Ahmadov Javohir. Terrorism va diniy ekstrimizm, uni keltirib chiqaruvchi sabab va omillari.....	365
B.A.Xamidov. Frazologizatsiyaga olib keluvchi ekstralingvistik omillar.....	369
Obobakirova Valizaoy. Turkiy tillar antroponimiyasining o'rganilish tarixi.....	371
Abror Ochilov Safarqul o'g'li. Prospects for diagnosing psychoenergy in adolescents.....	374
Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi. Comparative analysis of uzbek and english phonetics and interference.....	378

Tuhtasinova Shohsanam. Selecting appropriate technique for primary children.....	381
Улиқова Мавлуда. Тил ва маданият.....	383
Закирова Дилрабо Хайдаровна. Речевой жанр как речевой механизм.....	387
Исхакова Алия. Слова во времени: как фразы раскрывают наш возраст и эпоху.	391
Madaminova Yodgoroy Bobirbek qizi. Emotional concepts in english and uzbek languages.....	395
Хошимов Музаффаржон Ганижонович, д.ф.ф.н.доцент (АГИИЯ). Парентезные компоненты как средство реализации коммуникативных и экспрессивных функций языка.....	396
Ашуров Мўмин Умаржонович. Инглиз ва ўзбек тилларида “қиёс” концептининг лингводидактик масалалари.....	399
Nargiza Maxsudova. Konseptlarni leksikografik talqin qish istiqbollari.....	402
F. Jo'rayeva. Development of cognitive activity in educational theory and practice....	403
To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi. Issues related to standardizing place names.	405
Azamjonova Nodirabegim Azamjon. Chet tili o'qitishning zamonaviy metodlari.....	409
To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi. Issues related to standardizing place names.	412
Jalilova Mohira. Neuralink orqali chet tillarni o'rganishni va muloqotni takomillashtirish.....	415
Абдулхакимова Ранохон Абдурахим кизи. Особенности формирования лексической базы молодёжного жаргона современного русского языка.....	418
Мамадалиева Ойша Махаммаджон кизи. Специфика использования эвфемизмов в речи.....	422
Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi. Interlanguage and fossilization in the linguistic journey.....	426
Ne'matova Maftuna. Zamonaviy tilshunoslikda atama va terminning paralingvistik va linguakulturologik hususiyatlari va ularning hozirgi kundagi o'rni.....	431
Jalilova Mohira. neuralink orqali chet tillarni o'rganishni va muloqotni takomillashtirish.....	434
Abdullayev Ikramjon Xashimdjano'vich., Qaxarova Go'zaloy Alisher qizi. so'z turkumlarini o'rganishning tipologik tamoyillari.....	437
Raximova Hulkaroy. nemis tili leksikografiyasi va lug'at turlari.....	439
Abdurahmonova Xadicha Dilmurod qizi. ingliz va o'zbek tillarda “omad” konsepti...	441
To'lqinova Dilafruxxon O'ktambek qizi. issues related to standardizing place names.	444
S.A.Xudayberdiyev., Z.Madaminov. axborot texnologiyalarini o'qitishda raqamli pedagogikadan foydalanish.....	447
Baxridinova Mutabarxon Adaxamovna. integrallashgan nemis tili darslarida chat-gpt sun'iy intellekt modelini qo'llashning ahamiyati.....	450
Аманкулов Хусан Гулмуродович. теоретические основы форма и этап решение геометрических задач.....	451
Azimov Raximjon Karimovich., Azimov Bunyod Raximjonovich. robototexnikada yuz tanib olish algoritmlarining qo'llanilishi.....	458
Abdurasulova Dilnoza Botirali kizi,., Abduhafizov Tohirjon Ubaydulla o'g'li. Suniy intellekt tizimlarining dasturiy mahsulot ishlab chiqishda swot tahlili.....	460
Hakimov Sayibjon. Chiziqli dinamik jarayonlarni regression identifikatsiyasi.....	466
Эргашев Тўлкин Шокирович. Amaliyot tizimlari o'rtasidagi integratsiya mohiyati	468

Teshabayev Allayorjon Ganiyevich., Abdug'aniyeva Mushtariy Muzaffarjon qizi. Axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llash.....	471
Goyibberdiyev Abdullajon Mirzoxidovich. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "scratch" dasturi va "arduino platformasi va uning dasturlash muxiti" yordamida o'quvchilarni dasturlash va robotatexnikaga yo'naltirish.....	475
O'smonjonov Muxammadisxoq O'tkirbek o'g'li. Bulutli boshqaruv nima?.....	478
Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o'g'li. Internet of things (narsalar interneti).....	480
Jo'rayeva Nasiba Mardiyevna. Lazer nurlanishidan qishloq xo'jaligida foydalanish...	482
Ahmadjonova Umida Tojimurodovna. O'zbekistonda geliotexnika sohasini rivojlanishi.....	484
Azimov Bunyod Raximjonovich., Azimova Umida Asrolovna. To'liq takrorlanuvchi neyron tarmoqlar.....	486
Qodirjonova Gulsanam SHerzodbek., Madaminov.Z. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ahamiyati.....	490
Tojimatova Muhayyo Abdufattox qizi. Masofaviy ta'limning ijobiy va salbiy tomonlari.....	493
Xasanboyeva Umidaxon. Ulug'bek qizi. Axborotni jamiyatda tutgan ornini va ahamiyati.....	497
Shazadaev Farxod Alimovich. Ta'limi tizimida informatika va at fanini o'qitishni rivojlantirishning asosiy tendensiyalari.....	499
Ашуралиев Алишер Базарбаевич., Ашуралиев Азизбек Алишерович. Курашчиларни махсус жисмоний сифатларини тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари.....	503
Умурзаков Ўткир Комилович. Уюлмаган ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини ривожлантиришда ёшлар етакчиларининг ўрни.....	505
Алиева Рано Амануллаевна., Сирожиддинова Сохиба Мамасиддиқовна., Саидбаева Лола Мухамедовна. Нарушение речи у дошкольников.....	509
Сирожиддинова Сохиба Мамасиддиқовна., Алиева Рано Амануллаевна. Логопедической помощь детям дошкольного возраста.....	512
Алиева Рано Амануллаевна., Ваккасова Муаззам Кобуловна. Организация психиатрической помощи в андижанской области.....	515
Алиева Рано Амануллаевна., Ахмедова Дилором Умаралиевна. Микробиологические методы определения вирулентности микроорганизмов...	517
Nastinov Sadridin Tajiddin's son., Abdullayev Akhrorbek Anvarjon's son. Improving skills in working with graphics through the maple system of students'.....	518
O'qituvchisi Makhsudova Xosiyatbonu., Maxammadjonova Robiyabonu. Chet tillarini o'qitishda psixologik bilimlarning muhimligi.....	523
Tòychiboyeva Zuhra Jo'rabek. Theme:the costumes and traditions of Uzbekistan.....	524
Bahromova Gulsevar Qahramon qizi. Sport in uzbekistan: a rising star in central asia	526
Mumtozbegin Mirzaeva. Gulchehra Rahmanova. Adolescence crisis: facing the problems, finding the solutions.....	527

IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR. (TURIZM, FALSAFA, TARIX, ETNOLOGIYA)

Т.А.Артиқов. Абу Райхон Беруний ва Абу Али ибн синонинг тарбияга оид қарашлари.....	533
Т.Т.Мадумаров., С.А.Исмаилов. Ломбардлар тўғрисидаги қонунчиликнинг ривожланиши.....	538
Т.Ортиқов. Боборахим Машраб руҳ ва рухий олам ҳақида.....	540
Қамбаров Абдумутал Аҳаджонович. Инсон қадрининг – фалсафий таҳлили.....	543
Salimjon Valievich Yo'ldoshev., Shukurullo Xamidov. Tarix darslarida pedagogik texnologiya va interfaol metodlardan foydalanish.....	547
Turg'unoy Egamberdieya., Botirjon Rasulov. Imkoniyati cheklangan maktablarda tarix fanini o'qitishning o'rganilishi.....	550
Salimjon Valievich Yo'ldoshev., Zeboxon Rahmatova. Tarix ta'limida muammoli o'qitish masalalari.....	553
Чыныкеева.Г.Э., Мирзаев.А.Т. Демографический анализ национального состава населения кыргызстана в эпоху глобализации.....	557
Дыйканова.Ш.А. Чыныкеева Г.Э.Мирзаев А. Индивидуальные работы с клиентами в социальной работе.....	560
Қозоқов Тоҳиржон Қодиралиевич. Юксак тараққиёт учун пойдевор.....	564
Қодиржон Одилов. Мухандислик мутахассисликлар учун махсус фанларни ўқитиш методикаси фанининг фалсафий асослари.....	571
Қодиржон Одилов. Замонавий тараққиётда сунъий интеллект технологиялари масалаларига доир.....	558
Nasritdinov Qobiljon Muxammadjonovich., Abdumalikova Muxlisa Abdurahmon qizi. O'rta osiyo sug'orma dahqonchilik tarixidan.....	575
I.M.Arzimatoва. Boshqaruv kadrlar faoliyatida axloqiy va estetik madaniyatlilik muhim sifatlardan biri sifatida.....	577
I.M.Arzimatoва. Rahbarning ijtimoiy-ma'naviy xususiyatlari.....	581
Dildor Esonaliyevna Normatova. Markaziy osiyo mutafakkirlarining tasavvufiy merosida inson to'g'risidagi diniy-ilohiyqarashlari.....	584
Sayitxonov Akmalxon Axatjonovich. Milliy o'zlikni anglashda- milliy qadriyatlarning o'rni.....	588
Жаҳонгир Юнус ўғли эргашев, Эркинова Нилуфар Миршод кизи., Ўрта осий хонликларининг ўзаро савдо алоқаларида қарвон йўллариининг ўрни.....	590
Эргашев Ихтиёр Сайпидинович. Меъёрнинг миллий менталитет билан алоқадорлик хусусиятлари.....	593
Эргашев Ихтиёр Сайпидинович. Масъулиятнинг миллий менталитет билан алоқадорлик хусусиятлари.....	594
Ахунов Муҳаммадамин Абдуваситович. Бугунги ёшларда иқтисодий тарбия ва унинг натижалари.....	598
Ж.Ж.Эгамбердиев. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш истиқболлари.....	601
Zaynobidinova Naima Inomidinova. Globallashuvda ta'limning roli.....	603

Qodirova Nigora Yakubbekovna.,Norinova Dilbaroy Muhammadjonovna. Yangilanayotgan jamiyatda yoshlarning ijtimoiy faolligi, muammolari va yechimlari.....	607
С.А.Исмаилов. Қарз шартномасига оид қонунчилик ривожланиши.....	611
Razzaqov Jaxongir Nasimjon. Britaniya imperiyasini xiva xonligi bilan bog`langan karvon yo`llari.....	618
Валихонова Гулнорахон Комилжоновна. Этномаданий мулоқотда миллий таомлар трансформацияси хусусида.....	621
Yusupov R.M., Numonov M. Tadrijiy – ma`rifiy yo`l jadidchilik harakatining asosiy maqsad yo`lidir.....	625
Zokirjon Ergashevich Suyarov. O`zbekistonda kambag`allikni qisqartirish muammolarining tahlili.....	628
Zokirjon Ergashevich Suyarov. O`zbekistonda kambag`allikni qisqartirishning asosiy yo`nalishlari tahlili.....	631
Valiyev Sherzodbek Ikromitdinovich. Sun`iy intellekt va madaniy jihatlar: texnologiyaning jamiyat va madaniyatga ta`siri.....	634
Nurmatov Oybek Turdimamatovich. Talabalarda axloqiy madaniyatni shakllantirishning falsafiy jihatlarini.....	637
Xoldarov To`lqin Qodirjonovich. Urbanizatsiya jarayonlari va uning shaharsozlik taraqqiyotiga ta`siri.....	640
Xoldarov To`lqin Qodirjonovich. Shaharsozlik taraqqiyoti sohasida yurtimizda amalga oshirilayotgan islohatlar.....	645
У.Т.Артиков. Тарбиянинг назарий асоси фалсафа эканлигини тасдиқловчи илмий тадқиқотлар.....	648
Ergashev Ravshanbek Rasuljonovich. Akademik hadicha sulaymonovanning samarali hayot yo`li.....	652
Мадумаров Мухаммадодил. Ёшлар маънавиятини шакллантиришда таълим ва тарбиянинг аҳамияти.....	656
Mamadaliyev Muzaffar Umarovich. Falsafiy bilim insonni haqiqat va ezgulikka yetaklovchi omil sifatida.....	661
Mamadaliyev Muzaffar Umarovich. Falsafiy tafakkur ma`naviy taraqqiyot.....	665
Абдуллаева Шохсанам Шавкатовна. ёшлар маънавиятини шакллантиришда фалсафий билим ва фалсафий тафаккурга бўлган муносабат.....	668
Satimboyeva Xurshidaxon Anvarjon qizi. Epistemologiya va kognitiv jarayonlarni o`rganish.....	672
Abdullayeva Madina Erkinjon qizi. O`zbekistonda davlat va din munosabatlarining falsafiy tahlili.....	674
Abdullayeva Madina Erkinjon qizi. Axloq va din munosabatlarida o`zaro aloqadorlik masalalari tahlili.....	676
Mahmudov Rasuljon Bahodirovich. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish yo`llari.....	679
Xolmirzayev Furqatbek Muxtarjonovich. Hotin-qizlarni iqtisodiy-ijtimoiy sohadagi o`rnini rivojlantirish yo`llari.....	682

Achildiyeva Muyassarxon Adiljonovna. O'zbek musiqa san'ati rivojining tarixiy va zamonaviy qiyofasi tahlili.....	684
Xoldarov Saidbek Raxmadjon o'g'li. Abu rayhon beruniyning bosib o'tgan ilm yo'li.....	688
Dilshodbek Komilov. Xalqparvar davlatni shakllantirishda mahalla va oila inistituti faoliyatini rivojlantirish masalalari.....	691
Mamirov Muhammadjon. Zamonaviy dunyoda fan, ta'lim va jamiyatning integratsiyalashuvi muammolari.....	695
Xojimamatov Azimjon. XXI-asrda milliy musiqiy merosga munosabatni o'zgarib borish dialektikasining nazariy-metodologik asoslari.....	697
Karimov Muxammadraxim Salimjon o'g'li. O'zbekiston ta'lim tizimida yoshlarda innovatsion fikrlashni shakllantirish.....	701
Farangiz Tolanboyeva. Talim jarayonida falsafa fanining orni.....	703
Ne'matova Maftuna. Ona vatanimning buyuk farzandlari.....	705
Teshaboyev Baxramjon Akramjanovich. Turizm sohasida xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda chet tillarni o'qitishning o'rni.....	709
Tojimatova Muhayyo Abdufattox qizi. Masofaviy ta'limning ijobiy va salbiy tomonlari.....	713
Турсунов Бехзодбек Баходирович. Ўзбекистонда чет тиллар ўқитишни яхшилашга доир меъёрий ҳужжатларнинг қабул қилиниши.....	717
И.С.Хамрабоев. Талабаларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тадбирларини такомиллаштириш.....	719
Mirzakarimov Baxtiyor., Sidiqov Azizbek. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimini modernizatsiyalash.....	723
Ташходжаев Муроджон Валижонович. Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги ўзгаришлар (андижон, фарғона ва наманган областлари мисолида).....	726
Ахмаджонов Олимжон. Янгиланаётган ўзбекистонда ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишнинг ўзига хос омиллари.....	730
Mamatazizov Faryozbek Paxlavon o'g'li. O'zbekistonda turizm sohasining shakllanishi va rivojlanishi (1991-2021 yillarda,farg'ona vodiysi misolida).....	733
Abdug'aniyeva Mushtariy Muzaffarjon qizi. Falsafa va uning jamiyat hayotidagi roli	738
Teshaboyeva Gulruxsor Bahromjon qizi. Sovetlar davrida ayollar mehnati mavzusining tarixshunosligi.....	741
Fozilova Xurshida Xayrullo qizi. Turkistondagi siyosiy tizim va an'anaviy ta'lim vakillariningjadidchilikka munosabati.....	744
Xoshimova Muslima Baxtiyorjon qizi. Sovet davrida farg'ona viloyatidagi muzeylarning moddiy-texnik ta'minoti va muzey fondlarining boyitilishi.....	747
Вохидов Шодмон Хусейнович., Особенности проектирование индивидуального подхода развития младшего школьника.....	751
Mahkamov Azizbek Shuhratbek. Aiken formati bilan ishlashda delphi dasturlash muhitidan foydalanib tuzilgan dasturdan foydalanish afzallik va kamchiliklari.....	759
Mahkamov Azizbek Shuhratbek o'g'li. Hemis tizimi uchun test formati bilan ishlashda delphi dasturlash muhitidan foydalanib tuzilgan dasturdan foydalanish afzallik va kamchiliklari.....	761

Nematov Ziyomhammad. Didactical fundamentals of an initial course in mathematics in school practice.....	763
Абиев Рузимурод Бахридинович. Методика изучения чисел первой тысячи.....	769
Бурханов Саттор. Методической подготовки будущих учителей в начальных классов в учебном процессе.....	774
Holmurotov Jahongir Bahritdinovich. O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasining yaratilish tarixi va yangi o'zbekistonning -yangi konstitutsiyasi.....	777
Saydullayeva Barchinoy. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tabiat bilan tanishtirish fanining o'rni va ahamiyati.....	787
Мухтори Мохруй Содирзаде. Формирование беглой речи путем повышения уровня мышления учащихся с использованием науки логики в начальном образовании.....	790
Jabborova Marifat Qodiraliyevna. Требования к содержательной организации жизни детей в дошкольных образовательных организациях.....	793
Шарофутдинова Ранохан Шавкатовна. Из урока младших школьников кроме вещи организовать достигать методы.....	795
Кадыров Шохрухбек Мусаджон углы. Самостоятельная работа учащихся как ведущая форма организации обучения.....	803
Холикова Дилобар Махситовна. Факторы формирования духовности воспитанников дошкольного образования через инновационные технологии.....	806
Холматова Зульфия Тиллаволиевна. Эффективные методы формирования духовного мировоззрения своих воспитанников.....	809
Sultanov M.M. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashning pedagogik imkoniyatlari	812
Saydaliyeva L.M., Beyimbetova Janar Jalixan qizi., Ilesbayeva Buvaysha Bayidulla qizi., Nurlanova Zarina Sobir qizi. O'yin texnologiyalari asosida ta'lim va rivojlanish muhitiga o'quvchilarni moslashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari..	815
Жамолова Камола Комилжон кизи. Возможности формирования экономической грамотности учащихся начального класса.....	819
Р. Ибрагимов. Ўрта мактабда математика дарсларида мобилдик ўқитиш технологияларидан фойдаланишнинг афзалликлари.....	824
Эргашев Ж.М. эффективность применения дифференцированной системы по развитию навыков конструирования в начальных классах.....	833
Djumaeva Mohigul Mamanazarovna. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda uzviyligini ta'minlash.....	839
Санакулов Хамроку Ризакулович. Интегральные технологии в математической подготовке студента, как источник осознания механизмов формирования элементарных математических представлений у детей.....	846
Sobirov Ravshanbek Hasanovich. Technology for development of creativity when studying a dictionary of literature as various types of activities in primary education..	849
Abdualimova Maxliyo. Matematikaga ixtisoslashtirilgan boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish xususiyatlari.....	854
Saidova Ra'no. Замонавий таълим ёндашувлари асосида таълим самарадорлигини таъминлашда интерфаол усуллардан фойдаланиш.....	857
Nurimbetova Shahnoza. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик математик тайёргарлик концепциясининг асосий йўналишлари.....	861

Ro'zikulova Uljonoy., M.Djumayev. Kasr tushunchasi bilan tanishtirish metodikasi..	867
Yusupov Ulugbek Kamalovich. Iqtisodiy svodxonlik - tadbirkorni tarbiyalashning pedagogik asosi.....	871
Зокиров Фуркат. Условия развития математического мышления младших школьников.....	875
Mansurova Hadichabonu Dilmurod qizi. Madaminov Z. Taqdimot yaratishning zamonaviy vositalari va talim jarayonida qo'llanilishi.....	880
Aliyeva R.A ¹ ., Raihana Ashraf ² . The importance of nutrition in early childhood in the formation of microbiota.....	884
Elov Ziyodullo Sattorovich. O'smirlarda suitsidal holatlarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillar.....	888
Olimov Laziz Yarashovich. Sud va tergov jarayonida psixolog kompetentligining namoyon bo'lishi.....	893
Нутфулло Тешаев. Диалектика духовных факторов развития гражданского общества в новом узбекистане.....	896
Хошимов Музаффаржон Ганижонович. Акцент на когнитивно-концептуальном подходе как основе исследования языковых единиц.....	899
Ziyoda Azimova. Yoshlar tarbiyasi - davlatchilik asosida turgan fundamental qadriyat.....	902
Kuzibayeva Asaloy., M.Djumayev. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishda pedagogik texnologiyadan foydalanish.....	906
Abdurahimova Valida Akromovna. Pirls, timss, pisa, talis xalqaro baholash dasturlari to'g'risida ma'lumotlar.....	909
Azimov Bunyod Raximjonovich., Muxammadaliyev Nodirjon Voxidjon o'g'li. Mashinali o'qitish toifalari.....	913

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR,
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASINING
“GLOBALLASHUV JARAYONIDA FAN VA TA'LIM
MUAMMOLARI VA YECHIMLARI”**

**MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY
ANJUMAN MATERIALLARI**

TO'PLAMI

2024-yil 5-iyun

Andijon 2024
